DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14184

Dubno Memorial Book

Dubno

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Dubno : sefer zikaron / ha-ʾorekh, Yaʿaḳov ʾAdini.
IMPRINT	880-02 Tel Aviv : Irgun yotsʿe Dubna be-Yiśraʿel, 726 [1966]
DESCRIPT	752 columns : ill., facsims., maps, ports ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Dubno.
	Dubno (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Dubno.
ADD'L NAME	ʾAdini, Yaʿaḳov.
ADD'L TITLE	Dubno; a memorial to the Jewish community of Dubno, Wolyn

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

דובנא / ספר זכרון

דובנא
ספר זכרון

העורך: יעקב עדיני

הוצאת ארגון יוצאי דובנא בישראל
תל-אביב תשכ"ו • 1966

DUBNO

A MEMORIAL TO THE JEWISH COMMUNITY OF DUBNO, WOLYN

Edited by

YA'ACOV ADINI

Published by the Dubno Organization in Israel, 1966

Printed by "Achduth" Press, Tel Aviv

נדפס בדפוס „אחדות", תל-אביב

תוכן הענינים

לפני כעשר שנים ניגשנו אנו, יוצאי דובנא בישראל, להציב יד ושם לזכר קהילתנו בתוך שאר קהילות עמנו שיד הכורת עלתה עליהן בשואה הגדולה שהשיגה את בית ישראל. הטלנו על עצמנו את המשימה הקדושה להנציח לדורות הבאים את דמותה של דובנא היהודית על תולדותיה, מוסדותיה, חכמיה ורבניה, מפלגותיה, תנועותיה והוגיה — דמות־אמת על אורותיה וצלליה. כשרידי הדור שחי בתקופה גורלית זו, ראינו חובה לעצמנו לגשת לא סוף שברי־לוחות, רסיסי־יצירות וזכרונות, ולרשום לזכרון לדורות תקופות ומאורעות מחיי העיר ויהודיה, ולשפוך אור על ההווי הציבורי והלאומי, הרוחני והדתי, התרבותי והכלכלי, בטרם יבלעו ויאבדו בתהום הנשיה.

לא השלינו את עצמנו — ידענו כי קשה וארוכה תהיה הדרך עד שנזכה להוציא רעיון הספר מן הכח אל הפועל. ידענו כי לא אל אנשי־עט אנו פונים שיעלו על הניר מזכרונותיהם, כי אם אל יוצאי העיר, אנשים „מכל ימות השנה", השומרים בלבותיהם פרטים רבים וחשובים מחיי קהילתנו ועירנו ובידם לצרפם אחד לאחד ולשחזר את עברן על פארן וזהרן. אולם קוינו, שאלה אשר העמיסו על עצמם את עול העשיה והמלאכה וכוחם יפה לתהות על עברה של עירנו ולחקור את קורותיה במשך הדורות; להפוך במסמכים ובתעודות, בפרסומים ובחומר היסטורי, ללקט ולאסוף הגורנה כל מה שיש בו כדי למצות ולהקיף את הנושאים שישקפו את תולדות היהודים בדובנא על כל שטחי חייהם — יזכו ויגיעו גם לברך על המוגמר. אכן הם לא זכו, נטרדו מן העולם, בהשאירם אחריהם כמעט רק חומר גלמי בלבד, להוציא מאמרים אחדים גמורים ושלמים.

בראשית הדרך להוצאת הספר נסתלק מאתנו חברנו הפעיל בועד ד"ר מאיר זוהר (ליכטנשטין), האיש שבהשכלתו הרחבה וסמכותו הרבה ידע לשקול דבר ולהביא עצה נבונה, מעשית. ובטרם נתאושש מאבידה גדולה זו, נפל חברנו אליעזר ז'ורנה, הארי שבחבורה שלנו, למיטת חליו ולא קם עוד ממנה.

רפו ידינו ורוחנו נפלה. שאלנו את עצמנו: הנוכל, היספיקו כוחותינו להמשיך ולהביא את המפעל לידי סיום? ושמא עלינו להחיש את העבודה, לצמצם את החומר שצברנו, ובלבד להגיע מהר ככל האפשר להדפסתו של הספר ולהוצאתו לאור?

ובעוד אנו מחשבים דרכנו ומתכננים את עבודתנו, נעקר מתוכנו העורך והאדריכל של הספר יעקב נתנאלי־רותמן ז"ל ועזב אותנו לאנחות.

הלכנו קודרים. גדול היה הכאב, אבל גדולה היתה גם האחריות כלפי הדורות, כלפי הקדושים שלנו, וגם — כלפי עצמנו, כלפי כל השרידים יוצאי עירנו באשר הם שם, אשר נענו וסייעו עמנו בחומר וברוח למען הספר, והם מצפים מזה שנים להופעתו. אזרנו כח, עשינו מאמצים רבים והמשכנו. המשכנו — והוכשלנו, אם מהוסר נסיון ואם מתוך הזנחה שבסחבת מצד אלה שסמכנו עליהם בעבודה. עד כה ועד כה חלפו שנים, ויוצאי עירנו דוחקים את הקץ...

סוף־סוף הוכתרו מאמצינו הרבים בהצלחה, התחלנו מתקדמים בעבודת הדפסתו של הספר והריהו מוכן לפנינו.

ומחבלי לידתו של הספר לתכנו.

החומר המובא בו ניתן בסדר כרונולוגי: העיר וקורותיה והתישבות היהודים בה, החיים במשך הדורות כפי שהם משתקפים בתעודות ובמסמכים, בעתונות, ובמסורת בני העיר החיים עמנו היום — עד להשמדתה בידי הנאצים. כתבנו כפי שיכולנו, סיפרנו את אשר זכרנו, הנצחנו בדפים אלה כל מה שקדוש ויקר לנו. העיר כולה גלומה בהם, העיר על רחובותיה, בתיה, המוני יהודיה, בתי־מדרשיה, גניה — תמונה בהירה של מה שהיה ואיננו עוד. לא נעלם ממנו כי ישנם וישנם ליקויים ופגמים, ובודאי יעורר הספר טענות מצדדים שונים, אבל יודעים אנו גם יודעים כי אין לצאת ידי הכל. אנו עשינו כמיטב יכלתנו מתוך הכרת החובה הקדושה שנטלנו על עצמנו, ומסירותנו לעבודת קודש זו במשך שנים היא שתעמוד לנו בפני אלה שיבואו ויבקרונו על אשר עשינו ואשר החסרנו.

הקצינו מדור מיוחד ביידיש, שבו מופיעות תמציות הדברים ההשובים ביותר בשביל אלה מבני עירנו שאין הלשון העברית שגורה בפיהם.

אנו רואים חובה נעימה לעצמנו להביע את תודתנו הרבה לכל אלה שהשתתפו ועזרו לנו בהוצאת הספר הזה בחומר, בעצה ובמעשה: לאנשי דובנא בישראל וליוצאי העיר באשר הם שם, לחברי המערכת, לעורך מר יעקב עדיני, למר ד. שטוקפיש, שתרגם את המאמרים לאידיש, לועד ארגון יוצאי דובנא בישראל, למר אליעזר שטיינמן על השתתפותו במאמריו, לספריה הלאומית והאוניברסיטאית על הרשות להשתמש בחומר של פנקס הקהילה והעתקים מהמיקרו־פילמים, לספרית הפועלים על הרשות להשתמש בחומר של רפאל מאהלר — כולם יעמדו על הברכה.

ה מ ע ר כ ת

חברי המערכת. יושבים (מימין לשמאל): שמריהו רויטמן, ישראל פפר, משה כהן, ניסן דרורי (מחרוק).
עומדים (מימין לשמאל): זליג פריימן, בנימין ברדיגא, אשר רייכמן.

עיר ואם בישראל

מאת א. אבטיחי־הדרי

דובנא, אחת הערים העתיקות והמפורסמות ביותר בשעתה בפלך וואהלין שברוסיה מראשית האלף השני למניינם, קשורה בחוטים רבים בעבר היהודי באוקראינה מאז נאחזו בה יהודים פליטי נסיכויות גרמניה במאה העשירית וחיפשו להם מקלט במדינות הקרובות, ביניהן וואהלין ועריה העתיקות אוסטראה, דובנא, לוצק ואחרות.

השם דובנא, או דובנא רבתי, כפי שכינוה היהודים בימים רחוקים, מעורר זכרונות רבים, טובים ועגומים, על חיים בתנאי גולה ונכר במשך למעלה מתשע מאות שנה. במשך תקופה זו ראו יהודי דובנא הרבה חושך ומעט אור, עברו עליהם סבל רב ושלווה מעטה. רדיפות, נגישות וכלייה היו מנת חלקם בעטיין של מלחמות ועלילות; חילופי כובשים, מושלים ושליטים; גזירות ת״ח ות״ט; נגישות שלטונות הצארים הרוסיים; איבת השלטון הפולני; ואחרונה — השואה האיומה של הצורר היטלר, שהביא חורבן וכלייה על יהדות אירופה כולה, ובתוכה על למעלה מרבבה בני דובנא היהודים, ואתם אלפים רבים מיהודי הסביבה, שהובאו לגיטו דובנא על ידי הנאצים ומצאו בו את מותם — גברים, נשים וטף.

ניתן לומר בלי להפריז, כי חלק גדול וחשוב ליהודים בבנינה ובפיתוחה של דובנא. היהודים הם שעיצבו את דמותה הציבו־רית והכלכלית, על אף הקשיים והמיגבלות שנפלו בחלקם בזמנים שונים. כוח הסתגלותם של בניה היהודים של דובנא וכשרונותיהם הם שעמדו להם בכל עת ליזום, ליצור ולבצע הרבה מפעלים שהביאו ברכה לכלל תושבי העיר, וליהודיה בתוכם.

בהיותה קרובה לגבול האוסטרי, פיתחה דובנא קשרים מסחריים עם עֵבר־הגבול ושימשה לרוסיה ולפולין אשנב למערב. מצבה הגיאוגרפי וסחרה המפותח הביאו להתבלטותה בין ערי הסביבה ומשכו אליה את ה״ירידים״ הגדולים ואת ה״קונטראַקטים״ הידועים בסוף המאה הי״ח, שנתקיימו בה קרוב למאה שנה. ועד ארבע ארצות מצא את דובנא ראויה לשמש מקום לאסיפותיו וכינוסיו לשם תיקון תקנות, קביעת הוראות וקבלת החלטות לכלל ישראל. העיר גדלה ופרחה ושמה יצא למרחקים, ומקרוב ומרחוק נהרו אליה ותהי מרכז לערים ולעיירות שברחבי וואהלין.

קהילת דובנא התארגנה כבר בימים רחוקים כדרך קהילות ישראל האחרות בוואהלין, והיו לה מוסדות תורה, צדקה וחסד כנהוג בישובי היהודים. קהילת דובנא העמידה בכל הדורות פרנסים ועסקנים, אנשי תורה וחכמה, משכילים ומנהיגים. עשירה היתה הקהילה בבתי מדרש ותפילה, וישבו בהם רבנים גאונים ולמדנים מפורסמים שלא פסקה מפיהם תורה.

דובנא היא עירם של השל״ה הקדוש, המגיד מדובנא ואב־רהם בר גוטלובר. דובנא היא עירם של בתי־הדפוס העבריים הראשונים בפולין—רוסיה. דובנא היא העיר בה התבלטו בדורות האחרונים עסקנים נאמנים לתנועה הציונית — החל בר׳ זלמן אשכנזי שנשא מנעוריו את חזון האומה והדביקהו ברבים אחרים כמרדכי בלאט, דוד הורביץ, האחים פרל ואחרים, ועד אלפי בני־נוער, חברים בתנועות־הנוער החלוצי ״גורדוניה״, ״השומר הצעיר״, ״החלוץ״ ואחרות, שהתחנכו ברוח עברית בבתי־הספר העבריים שבעיר, ורבים־רבים מהם עלו לארץ והיו בין בוניה ומגיניה.

שמה של דובנא, עיר ואם בעלת עבר עשיר ומפואר בגולת וואהלין, ינון לעד בדברי ימי קהילות ישראל.

העיר וקורותיה

יעקב נתנאלי־רותמן

א. מיתאר העיר

ד ו ב נ א, עיר המחוז, יושבת על הגדה השמאלית של הנהר איקוָה, המושך את מימיו הלאה מן העיר למרחק של 5.6 ק״מ עד הישפכו אל הנהר סטיר ליד העיירה טאַרגוֹביץ. דובנא קרובה אל התחנה המרכזית של מסילת־הברזל זדולבונוב—רדזיוויל, בהסתעפות הקו הראשי בריסק—קיוב. תחנה מרכזית זאת נמצאת בכפר סטראַקלוב, במרחק 12.7 ק״מ (6 ווֹרסט רוסיים) מן העיר, בין תחנות אוזיאַרן ורודניא. מסטראַקלוב עד לבירת וואהלין — ז׳יטומיר — מרחק של 485 ק״מ.

דובנא בנויה על קצה הרכס הגליצאי־וואהליני, המפנה כאן כתפו מזרחה, כשהוא מוקף משלושת עבריו מימי הנהר איקוה, החוסמים את הגישה אל הטירה והעיר, ומשמשים תריס טבעי בפני מתקיפים. נוסף על כך נמוכה הגדה הימנית של האיקוה מהשמאלית וקרקעה טובענית, וביצות נרחבות ואגמי־מים עמוקים המשתרעים על פני שטחים גדולים מונעים את הגישה אפילו לקרבת אפיק הנהר, לפיכך היתה דובנא מוגנת היטב מפני אויבים כבר בימים קדומים.

בקצה הרכס שעל פני הגדה השמאלית, במקום שהאיקוָה זורם בחצי קשת, מתנשאת טירה בנויה לבנים אדומות, שחומותיה האדירות מזדקפות במאונך מעל פני הנהר ומשמשות מגן מפני מתקיפים, שעה ששני צריחים גבוהים ממלאים תפקיד זה מדרום וממערב. חפירה רחבה ועמוקה מפרידה במערב בין הטירה לעיר; בעתות חירום היו מציפים אותה במימי הנהר, כך שהטירה היתה מנותקת לחלוטין מן העיר וניצבה כמבצר בלב הנהר. גשר נייד היה מקשר בימי קדם את הטירה עם העיר, ובשעת הצורך היה מועלה בשלשלאות אל הטירה. בדורות האחרונים הוחלף בגשר־עץ קבוע.

מערבית לטירה משתרעת כיכר מרובעת רחבת־ידיים, היא השוק הראשי, שבאמצעיתו מתרומם בית־המועצה (ראטהויז), מיבנה מרובע גדל־מידות שחצר פנימית במרכזו וארבעה שערים קמורים ופתוחים מן השוק מוליכים אל תוכה. משני עברי השערים הזדקרו לועות של תותחים שאבד עליהם כלח, כשקניהם נעוצים במאונך במדרכה אצל המזוזות. חנויות רבות הקיפו את בית־המועצה מכל עבריו, וכן את הכיכר מסביב לבית־המועצה.

מן השוק נפתחו אל כל עברי העיר רחובות ישרים, חצויים בזוויות ישרות על־ידי רחובות צדדיים: רחוב אלכסנדר, שנקרא לפנים גראדסקי, טיילת ראשית לא ארוכה ביותר; רחוב המיור מאצ׳ינסקי, כובש העיר בימי פלישת הפולנים; רחוב הטירה (זאַמקוֹבה); רחוב שאַרוקה שהוליך עד לפרבר זאַבראמיה, שממנו הסתעפו שני רחובות נוספים: רחוב פארנה ורחוב פאנינסקה.

במרכז העיר, צפונית לרחוב אלכסנדר, סגר בית־יראה קתולי על שם יאַן נאַפּוֹמוּצ׳אַן את המעבר בחזית לבנה ורחבה, שכתובת לטינית באותיות גדולות היתה קבועה עליו: Gloria Tibi Domine (״תהילה לך, האדון״). כאן תקעו יתדם כוהני הדת הקתולית שחלשה על עיירות רבות בסביבה. מאחרי בית־היראה נמצא גן רחב־ידיים מוקף חומה לבנה, ובתוכו מדשאה ירוקה ואילנות־סרק מרובים: טיליות, ערמונים וליבנים.

רחוב אלכסנדר הסתיים בפינת החצייה של רחוב מיור מאצינסקי, ומכאן ירד לנהר איקוה ואל הרחוב היהודי העתיק, צ׳רנצ׳ינה. קרוב לנהר ניצב בית־הכנסת הגדול, שנבנה בין השנים התקמ״ב עד התקנ״ד (1782—1794).

על בית־הכנסת מסופר[1]:

״בית־הכנסת בעיר דובנא הוא בנין אבנים יפה מאד. גבהו כשלושים אמה (21 מטר) וכיפתו נשענת על ששה־עשר עמודים בנויים בארבעה טורים. בבנינו התעסקו לערך שתים־עשרה שנה, משנת תקמ״ב עד שנת תקנ״ד, שאז — כנרשם בפנקס הקהל — החלו להתפלל בו. רבות עמלו בוניו בו ועשו תחבולות למצוא מקור לכסף הרב שהוציאו עליו, אך מבלי מסעד הנסיך, מיכל ליובאמירסקי, אדוני העיר, לא יכלו להוציא אל הפועל את מחשבתם הטובה וכל עמלם היה נשאר מעל, לולא בא האדון הטוב הזה להם לעזרה. הוא שלח את עבדיו האכרים לעבוד בבנין הזה בשכר קטן מאד ועבור האבנים,

[1] לפי הרב ח״ז מרגליות בספרו „דובנא רבתי״, וארשה תר״ע (1910), בשינויים קלים.

הלבנים, החול, החומר והסיד, שקנו אצלו לצורך הבנין הזה, לקח מהם אך החצי ממחירם, ויעזרם בכל דבר אשר היתה היכולת בידו לעשות עבורם וינהלם כל הימים בעצתו. זה עשרים־וחמש שנה כאשר סיפר לי איש־אמונים אחד, זקן כבן שבעים שנה, ששמע בימי נעוריו מפי אביו, אשר היה אז בן שמונים שנה, שהיה בעת הונחה אבן הראשה לבנין בית־הכנסת וראה בעיניו איך ישבו אנשי העיר ואלופיהם ונכבדיהם בראשם סביב לשולחנות, שנעשו מקרשים אשר הניחו על חביות יין ושיכר ריקות, וכוסות יין־שרף ועוגות דבש לפניהם, ובחברתם היה גם הנסיך הזה, שר גדול ונכבד במלכות פולין ואחד מראשי הצבא, אשר שתה כוסו אתם יחד, אחרי הגידו להם דברים אחדים ואחרי ברכו אותם: 'שיגמרו בכי טוב את אשר החלו לבנות, ויתפללו בבית־הכנסת הזה לאלהים, אשר ברא שמים וארץ ואשר בידו נפש כל חי'.

"לזכרון הדבר הטוב אשר עשה האציל הזה, אדוני העיר, עם אחינו, הציבו ממעל לפתח בית־הכנסת לוח ברזל מוזהב, ועליו שלט משפחת האפרתים הכבודה הזאת וראשי התיבות משם הנסיך מיכל ליובאמירסקי, ומתחת השלט — הפסוק: 'בבית אלהים נהלך ברג"ש', בניקוד האותיות לפרט תקנ"ד.

"ארון הקודש אשר בבית־הכנסת הוא מעשה מחשבת ויפה מאד, עליו ועל דלתותיו, ועמודיו מצדדיו, פיתוחי עץ מוזהבים, ציצים ופרחים, שרפים וכרובים וענבי־גפן, אשר משכו עיני הרואים עליהם. אך ברבות השנים נתקלקל ארון הקודש הזה, ומעט מעט נפלו ונחסרו הצעצועים אשר היו עליו, וזהבו נפל ונחשך, עד שקם זה לא כבר הגבאי של בית־הכנסת האלוף הנגיד מו"ה (מורנו הרב) שמואל הורוויץ יצ"ו (ישגא צדיק ויחיה), ולא נח ולא שקט עד אשר תקנו והזהיבו מחדש, והנה הוא עולה עתה בהדרו על אשר היה בראשונה. התיקון הזה עלה יותר מאלפיים רובל כסף. גם רצפת הקרשים העבים מעצי אלון, שעשו בוני בית־הכנסת, ושנרקבה במרוצת הימים וההליכה עליה היתה קשה ומסוכנת, הסיר ה' ש. הורוויץ ותחתה עשה רצפה מטבלאות של סיד־מוצק, יפה ונוחה להולכים עליה.

"בארון הקודש עומדים כששים ספרי תורה, גדולים וקטנים, ומרביתם כשרים לקרוא בהם. כלי־קודש של כסף, כתרים, עצי־חיים, ציצים, ידין, מנורות, קערות וכדים, אשר ירחצו הכהנים בהם ידיהם לפני הדוכן, גם פרכות, כפרות ומכסות יקרות מעשי אומנים נמצאים בבית־הכנסת לרוב.

"המנורה של חנוכה, אשר ידליקו בה נרות גם בכל לילי שבתות ומועדים היא מכסף טהור, גדולה וכבדה, ונעשתה ברוב פאר והדר עם נשר כסף בעל שני ראשים מלמעלה, שתי טבלאות קטנות מכסף מחוזקות במנורה; על אחת מהן כתובים הדברים: 'וזה מעשה המנורה מחדש שהוסיפו החב' מוזגים עליה כסף הרבה תקע"ו (1816), ועל השניה כתוב: 'לאות עולם ומנחת אזכרה לגבאי מוזגים ואנשי החבורה שנת תקפ"ז (1827) נגנבה המנורה הטהורה שנדבו מאז לבית־הכנסת, ונמצאה חסרה, ובטוב לבבם תקנוה מחדש, יפה וברה, ובהושענא רבא תקצ"ח (1838) נגמרה, ולעולם תהיה עד ביאת הגואל'.

"מספרים: את המנורה הזאת גנב הערל, אשר כיבה הנרות בלילי שבתות, ואחר ששבר אותה, שם קניה וחוליותיה בשק ויביאם אל אחד ממכריו למוכרם, ואיש אחד היה שם וראה זאת, וממנו נודע הדבר לאנשי העדה ויושם הגנב במאסר והמנורה הושבה לבית־הכנסת.

"פרכות וכפורות ומכסות, כאשר אמרנו, נמצאות בבית־הכנסת לרוב, ומחליפים אותן תמיד בשבתות השנה, ברגלים ובימים הנוראים. בלילי שבתות תכסינה את הארון פרוכת וכפורת מצבע תכלת. על הכפורת תפורות באותיות כסף התיבות: 'ז"נ (זה נדר) מ' (מורנו) יוסף ב"מ (בן מורנו) אברהם יצ"ו בשנת ת"ק לפ"ק (לפרט קטן)' (1760), ועל הפרוכת תפור כל הקידוש לשבת באותיות כסף ומלמעלה כתוב: 'ז"נ מוהר"ר (מורנו הרב רבי) צבי הירש במוה"ר אליהו יצ"ו ואשתו מרת גיטל'. ומלמעלה: שנת תקכ"ז לפ"ק (1767).

"בשבת שמברכים ישימו על הארון פרוכת וכפורת ועליהן באותיות כסף ברכות החודש ועל הפרוכת מלמטה תק"י לפ"ק (1750). ביום שיש בו בעיר ברית־מילה, הן בחול והן בשבת, יכסו את הארון בפרוכת וכפורת עם הברכות האמורות בעת המילה. בלילי יו"ט (יום טוב) יכסו את הארון בפרוכת אדומה יקרה ועליה תפור באותיות כסף כל הקידוש ליו"ט עם התיבות: 'ז"נ האשה הצנועה הגבירה מרת הינדא חיה בת הנגיד המנוח מ' ירמיה הלוי ז"ל'. ישנה ממנה גם קערת כסף אחת עם הכתובת: 'ז"נ הצנועה מרת הינדא בת רבנו מוהר"ר ירמיה סגל'. על כפורת אחת של יו"ט כתוב: 'שויתי ה' לנגדי תמיד. ז"נ מ' אליעזר ב"מ יוסף עבור בנו הילד אליהו הי"ל (ה' יגדלהו לתורה) ולמ"ט (למעשים טובים) א"ס (אמן סלה)'. ועל כפורת אחרת כתוב: 'ז"נ האלוף מ' דוד ב"ר ניסן ז"ל שנת תקל"ז לפ"ק' (177). על פרוכת אחת טירקיש (תורכית), יקרה ויפה, כתוב: 'ז"נ האשה החשובה הגבירה מרת אסתר ת' (תחיה) בת המופלג החריף מוה"ר יואל זצ"ל (זכר צדיק לברכה).' אך על רוב הפרכות והכפורות אין שום כתובת וזכרון ממי הן. לעת המוסף בשביעי של פסח ושמיני־עצרת יתלו על הארון פרוכת אחת יקרה ומהודרת מאד, מעשה אומנים, ועליה

רחוב אלכסנדר — אלעקסאַנדער גאַס

נרקמו בחוטי כסף וזהב עמודים גדולים וענבי־גפן בצבעים יפים ושונים, ובאמצעה תבנית שור בעל קרנים העומד לפני באר מים, ועל הפרוכת הזו כתוב: ׳שנת תפ״ז (1727) לפ״ק. על ידי הפועל העוסק במלאכת בגדי הקודש יאקב (יעקב) בהר״ר יהודא ליב ז״ל ועל ידי הפועל העוסק במלאכת בגדי הקודש צבי הירש בהר״ר יהודא ליב ז״ל׳.

„כל הכלים ובגדי הקודש שמורים במרתף תחת דלתות ובריחי ברזל שעשה בשנת תרט״ז (1856) הגבאי דאז, המנוח ר׳ מאיר שומסקי ז״ל, אשר לבו ונפשו היו תמיד לרומם את בית האלהים, וכן בנו המנוח ר׳ חיים הירץ ז״ל, שהיה גבאי בית־הכנסת אחריו. כל החפצים היקרים האלה הם נדבות אנשים שחיו במאות השנים שעברו.

״ארבע עזרות־נשים לבית־הכנסת לאורך צפון ודרום, שתיים מהן למעלה ושתיים למטה, ובמבוא בית־הכנסת לשני צדדיו נמצאים ארבעה בתי־תפילה קטנים, שניים מלמטה ושניים מלמעלה, אשר בהם יתפללו רבים מהמון העם ובעלי מלאכות, מלבד בימים הנוראים, שאז יתפללו כולם בבית־הכנסת.

״מלבד בית־הכנסת וארבעה בתי־תפילה במבוא הבית הזה, ישנם בעיר עוד שבעה־עשר בתי־תפילה ומדרשים, כי בעיר דובנא, כבכל ערי ליטא, פולין וריסין, לכל מפלגת אנשים, לכל כיתה וכיתה של חסידים, ולכל בעלי מלאכה אחת בית־תפילה מיוחד, הנושא עליו את שם מיסדו, או את שם מפלגת האנשים וכיתת החסידים, או את בעלי המלאכה המתפללים״.

*

סמוך לבית־הכנסת הגדול עמד בכל קדרותו בית־המרחץ הישן־נושן ולא רחוק ממנו ה״הקדש״ — זה מקום הלינה והמחסה לאביונים עוברי־אורח, וכן ביתו של הראב״ד (ראש אב בית־דין), המרא דאתרא (רב המקום).

בקרבת בית־הכנסת הגדול נעוץ היה גם קצהו של רחוב צ׳רניצ׳נה — רחוב ארוך דל־מראה ונטול־צורה, שתחילתו אי־שם בפרבר זאבראמיה על גדתו של הנהר איקוה דלוח־המים, שקני־סוף וחרולים וקמשונים עולים בחצרותיו המוזנחות.

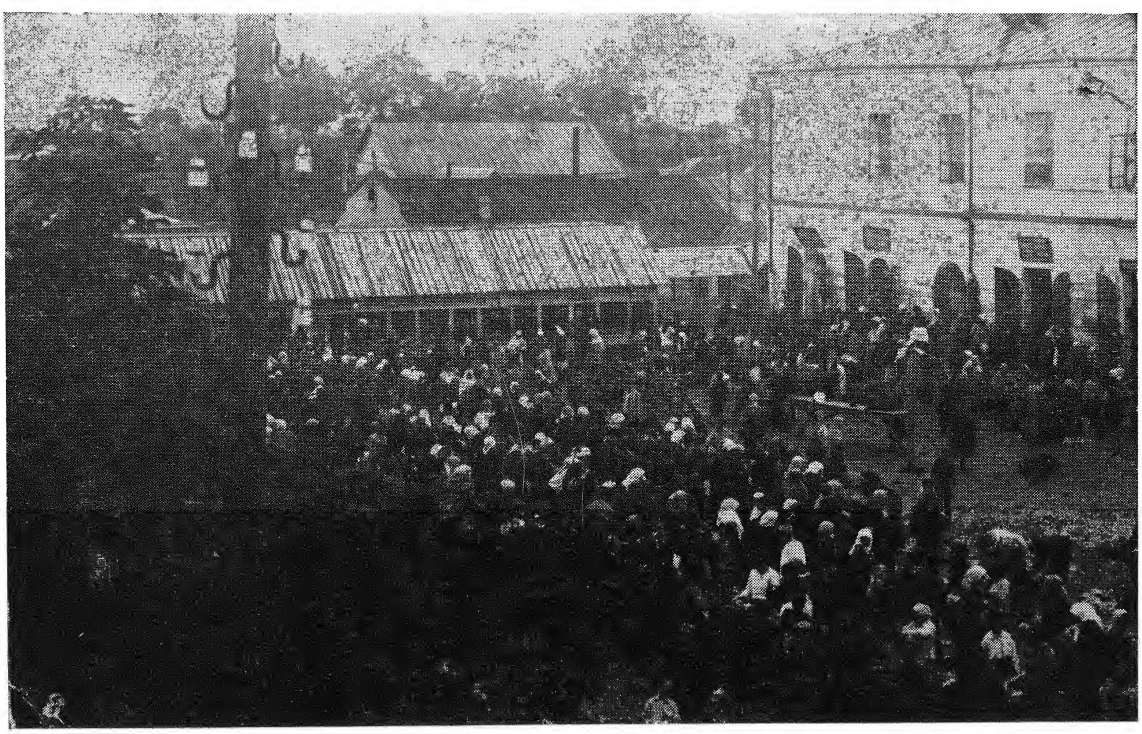
לפני מלחמת־העולם הראשונה היתה העיר דובנא מרוצפת ונקיה. על הנקיון היו מקפידים ה״גורדוֹבוֹיים״ (השוטרים) וה״נאַדזיאָראַטאָלים״ (המפקחים). על בעלי־הבתים היו מטילים

קנסות כסף, או אף משליכים אותם למעצר, אם הרחוב בקרבת ביתם היה מלוכלך, ומשום כך היית מוצא בבוקר בבוקר, בעברך ברחובות, רבים מבעלי־הבתים החשובים אוחזים במטאטא של זרדים שמוטו ארוך ומכבדים את המדרכה ליד ביתם ומחצית הכביש הסמוכה לה, שעה שאת המחצית השניה של הכביש היה השכן ממול מחזיק בנקיון. הרחובות היו מרוצפים לבנים אדומות, ולא לוחות אבן. שפות המדרכות היו גבוהות וזקופות, ושלוליות זרמו לאורך המדרכות, כי לא היה ביוב בעיר. הרבה בתי־חומה לא היו מטויחים ומסוידים, כי נבנו לבנים אדומות בלבד, ועל כך היתה גאוות בעליהם. רבים היו בעלי־הבתים בעיר, כי להתגורר אצל מישהו כ״שכן״ נחשב לפחיתות כבוד. בתי הקומות היו מעטים; רוב הבתים היו בני קומה אחת עם עליות־גג, ורק בשוק היו הבתים בני שתי קומות. בתי העיר היו מוארים במנורות נפט, ואילו ברחובותיה היתה תאורה דלה ועלובה של פנסי נפט, שהיו תלויים על עמודים מיוחדים שעובדי העיריה, ״פנסאים״, היו מדליקים ערב־ערב. בשנים 1910—1912 הוחלפו פנסי הנפט ברחובות הראשיים בפנסי ״לוקס״, שהיו מועלים לראשי העמודים באמצעות כבלי ברזל, והואיל ופנסי ה״לוקס״ היו שיא הקידמה בדובנא, היו מתלקטים ערב־ערב המוני בטלנים ובני־נוער לחזות כיצד עוסק ״הפנסאי״ בהדלקת ה״לוקס״ ולקרוא ״האח!״ בהבקיע אור לבן ומסנוור מהפנס המודרני.

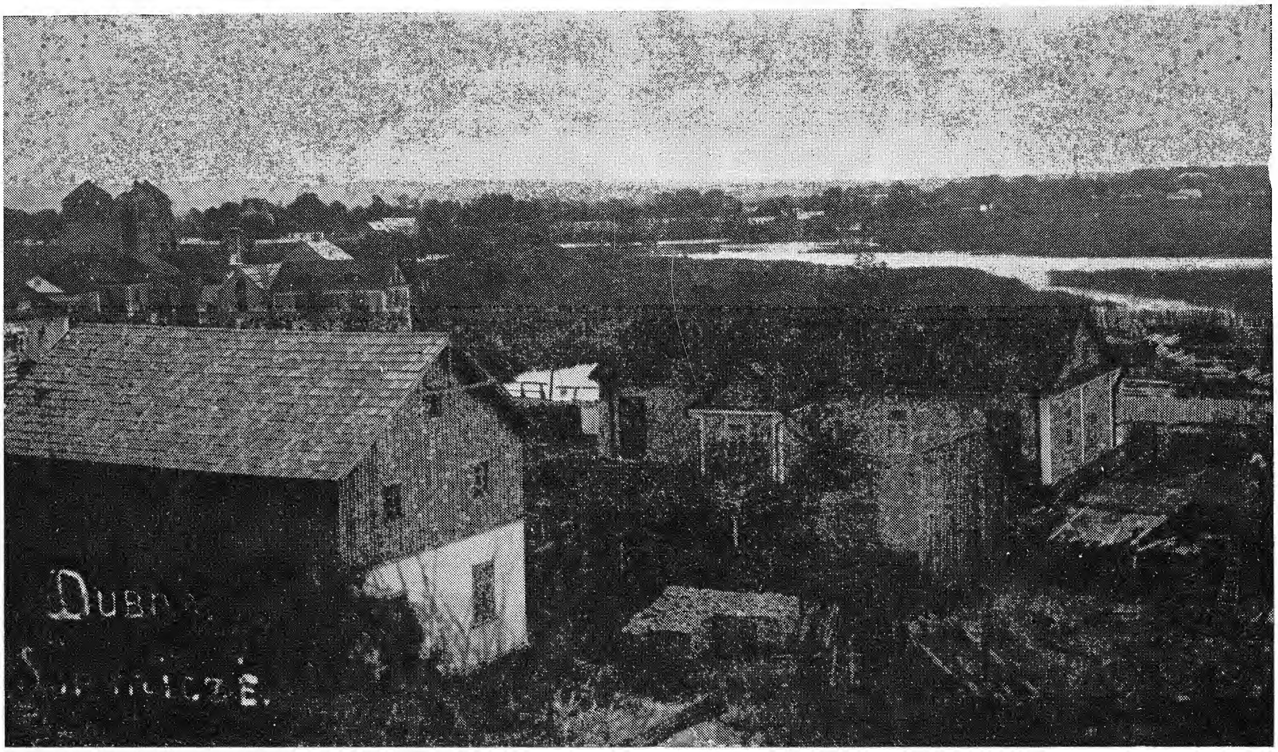
מים שתו בדובנא מן הנהר איקוה. שואבי־המים היו יורדים מדי בוקר בעגלות־חביות רתומות לסוסים למקומות הרדודים שעל שפת האיקוה, שואבים מים דלוחים במין בחשה ארוכת־מוט ושופכים אותם לחביות דרך משפך רחב. מן הנהר היו מובילים את המים אל הבתים ומוכרים אותם במשורה. עד שיום אחד הובאו ״קאצאַפים״ [2] יודעי־קידוח אל דובנא, ובלב השוק נקדחה באר ארטזית שמימיה הזכים קלחו בשפע מברזים פתוחים. ה״גורודסקיה אופראַבה״ (המועצה העירונית) הקימה סוכה מעל לברזים כדי לשמרם מפני קלקול וקפיאה בימי החורף. אכן, גם אז לא זרמו המים בצנורות לבתים, אולם השואבים לא כיבדו עוד את בעלי־הבתים במים דלוחים ומלאי זוהמה, אלא סיפקו להם מי־שתיה צלולים.

בתיאור העיר לא יתכן לשכוח את הפרברים: ז א ב ר אַ מ י ה — במערב, אצל ה״סובור״ (כנסיה) הפראַבוסלבי; ס ו ר מ י ץ — במזרח, עם שלושה גשרים על יובלי האיקוה והסכר האיתן; ו פ אַ נ ט אַ ל י ה — בצפון. בפרברים אלה פיכו חיים כפריים־

[2] שם גנאי לבני רוסיה בפי אוקראינים, המכונים „חוחולים״.

השוק — דער מאַרק

פרבר סורמיץ — „סורמיטש"

למחצה: נפחים יהודים רידדו ברזל, נגרים יהודים הקציעו קורות, מנקי־ארובות יהודים עברו מפויחים ועליזים מבית לבית, וכפריים גויים פרקו בחצרות מפרי־שדותיהם.

שדרות־נוי נטועות אילנות־סרק היו מרובות בעיר, כגון שדרת פאַנינסקה, הנטועה עצי טיליה מרובי־צל, ושדרת פאַנטאַליה, העוברת מעל לנהר איקוה, כשערבה רחבת־ידיים וטובענית משתרעת משני עבריה עד חורשת פאַנטאַליה הצנועה והנאה. מקום טיול שימש גם מורד רחוב גורבאַצ׳ינה, במערבה של העיר, שמעברו האחד נזדקפו חומות ה"סובור" ובית־הסוהר הממלכתי ומעברו השני השתרע מישור ירוק, שאבד במרחבי אפרים. קילומטרים מספר מן העיר, מצד זאַבראַמיה, הוריק פארק נרחב ומהודר, פאַלאַסטיני, ובו ניצבה אנדרטה של הצאר אלכסנדר השלישי, להנצחת ביקורו בעיר בשנות השמונים למאה התשע־עשרה, בשעת סיורו בנפה הדרומית־מערבית של ממלכתו, הגובלת עם אוסטריה.

עתיקות כמעט לא היו בדובנא — לא בנינים מיוחדים, לא אנדרטות ולא בארות־מים עתיקות, כאלה המצויים בערי המערב; רק ה"סובור" הפראַבוסלבי והמנזרים עם "כיפות הבצלים" שיוו לעיר גון מזרחי־סלאבי, וכנסית "יאַן הקדוש" הפולנית־קתולית, שבלטה בסגנון בניה מתקופת הבאַרוק.

מרבית בתי העיר מהמאה הי"ט היו מיבני־עץ, אך בעקבות הדליקות שפרצו לעתים קרובות בעיר ותנאי הכיבוי הפרימי־טיביים ששררו בה (מים לכיבוי היו נאלצים להביא מהנהר), הכריחה מועצת העיר להקים ברחובות הראשיים בתי־לבנים ולכסות את גגותיהם בפח או ברעפים.

אחת ויחידה היתה הטירה הפולנית, שנקראה בפי היהודים "דער שלאָס", בלב העיר, שהזכירה את אימת העבר, ובחצרותיה הוקמו בימי השלטון הרוסי קסרקטינים בשביל חיל־המצב.

ב. דובנא היהודית

א

הידיעות המהימנות הראשונות על העיר דובנא הן מסוף המאה הי״ד, בתקופה בה התבססה נסיכות ליטא תחת שלטונו של ויטולד, הדוכס הגדול של ליטא, שאר־בשרו של יאַגילו בן אולגריד מלך פולין. באותה תקופה היוותה נסיכות וואהלין חלק מהנסיכות הליטאית הגדולה, ושלוש ערים בוואהלין שימשו כקו־ההגנה הדרומי שלה — לוצק, אוסטרהא (אוסטרוג) וקרמניץ, והעיר דובנא נזכרת כעמדת־מישנה בקו־הגנה זה.

אף כי יהודים נזכרים כתושבי דובנא רק כ־150 שנה מאוחר יותר, הרי היו קהילות יהודיות בערי ליטא וואהלין, כבר בראשית המאה הי״ד, והן קשורות בערים בריסק־דליטא, גרודנא, טרוקי ולוצק. ב־28 ביוני 1388 ניתן בעיר לוצק ״כתב זכיון״ (תעודת ״קיום״) ליהודי ליטא, הנקרא ״הזכיון מטרוקי״, ובו הובטחו ליהודים הזכויות הבאות: תעבורה חופשית בכל רחבי המדינה; תשלום מכס שווה לזה של הנוצרים; זכויות אזרחיות שוות לאלה של הנוצרים (על ״אי הושטת עזרה ליהודי הצועק לעזרה בלילה״ נענש הנוצרי כעל גנבה; על פריצה לבית יהודי או גזילת משכון הנמצא בבית יהודי נדון הנוצרי כעל גזילה מקופת הממלכה; כשיהודי מחשיד נוצרי במעשה רצח, ימנה הנסיך ״ואָזני״ [שוטר] לעריכת חקירה מלאה; על רצח ואונס של יהודים על ידי נוצרים יתנו אלה את מלוא הדין, וכדומה), הגנה על בתי־מדרש ובתי־עלמין יהודיים (על פגיעה בבית־מדרש יהודי נדונו לקנסות כספיים, ועל פגיעה בבית עלמין יהודי נדונו לעיקול רכוש). יהודי יכול היה להידון רק על פי שתי עדויות — של נוצרי, ושל יהודי ״הנאמן היטב למצוות דתו״. באותו ״כתב זכיון״ הונחו היסודות לאוטונומיה העדתית היהודית, שכן הוא אישר את שלטון הקהילה היהודית על חבריה ואת סמכויותיו של בית־הדין היהודי.

המקורות המעטים מהם ניתן לשאוב פרטים על חיי יהודי ליטא וואהלין במאות הי״ד והט״ו הם היהודי קלמנס (קלמן) מברסלאו שבגרמניה, אשר ביקר בשנת 1390 בקאמיניץ־פודולסק (שהשתייכה לליטא) ומצא בה יהודים, וכן התייר הצרפתי ז׳ילבר דה־לאַנואי, הכותב על ביקורו בעיר טרוקי בשנת 1414: ״כאן מתגוררים אשכנזים (גרמנים), ליטאים ומספר רב של יהודים. כולם מדברים בשפת עמם״. כן ידוע, שהיהודים דיברו באותם אזורים ״אידיש, ביילורוסית וטטרית״.

והנה, במפתיע, גירש נסיך ליטא אלכסנדר יאַגילו את כל יהודי הנסיכות בשנת 1492, היא שנת גירוש ספרד, וכל רכושם הוחרם. אכן, כעשר שנים לאחר מכן, בראשית שנת 1503, ביטל הנסיך אלכסנדר יאגילו את גזרת הגירוש והיהודים החלו לשוב לליטא ולהתבסס בה מחדש, ו״ב־21 במרס שנת 1514 נתן בווילנא ׳כתב־זכויות׳ ליהודי קהילות טרוקי, גרודנה, בריסק, לוצק, פינסק וקוברין, בו הוא מאשר ומקיים את הבטחת אחיו המלך אלכסנדר: לפטור אותם מהחובה להעמיד אלף סוסים לצבא, כי לא יקחו מהם מסים יותר מאשר מבני עם־הארץ, כי יוכלו לעסוק באומנויות באין מפריע״.

עדות נוספת על מצבם הטוב של יהודי ליטא באותה תקופה ניתן למצוא בדין־וחשבון של החשמן הקאתולי מונסניור קומאַנדוני, שהיה נציג האפיפיור בחצרו של זיגמונט־אוגוסט, מלך פולין וליטא בסוף המאה הט״ז[1]: ״הם נמצאים שם (בוואהלין ופודוליה) במספר לא מועט, והם אינם מעוררים רגשי בוז, כמו במקומות אחרים. בדרך כלל הם אינם מתקיימים על פרנסות בזויות, כגון הלוואה בריבית ועסקי מסחר קלוקלים, הגם שיש ביניהם הקופצים גם על עסקים כגון אלה. היהודים הם בעלי קרקעות, עוסקים במסחר, מתמסרים ללימוד ספרות, רפואה ואיצטגנינות. הם חוכרים כמעט בכל מקום את המכס על ייבוא וסחורות־מעבר. חלק מהיהודים אמידים מאד, והם משתייכים למעמד נשואי־הפנים. אין היהודים עונדים שום טלאי צהוב על מלבושיהם, למען יבחינו בינם לבין הנוצרים. רשאים הם לחגור חרב ולשאת נשק, והם נהנים מזכויות שוות כשאר האזרחים״.

ב

יהודים כתושבי דובנא נזכרים לראשונה בתעודה משנת 1552[2], בה מסופר בין היתר על סוחרי־בקר יהודים שקנו שוורים בוואלאכיה: ״מיכל מוויניצה — 2080 שוורים, איסצקו מאוסטרהא — 1500 שוורים, והיהודי לאַשצ׳אַק מדובנא קנה 309 שוורים. לו ולמיכל יש באוסטרהא 120 שוורים״.

הוכחה ברורה על קיומה של קהילה יהודית מבוססת בדובנא בסוף המאה הט״ז היא המצבה העתיקה ביותר בבית־העלמין היהודי, משנת השמ״א (1581)[3], עובדה המציינת שהישוב

---

[1] בספר ״לחקר תולדות היהודים והקראים״ מאת טדיאוש שאצ׳קי, שהופיע בשנת 1807, מצוטט הדו״ח של החשמן קומאנדוני על־פי ספר שהופיע בשנת 1614 בפאריס.

[2] פרופ׳ סרגיי ברשאדסקי, ״הארכיון היהודי־רוסי״, פטרבורג 1882, כרך א׳, עמ׳ 184—185.

[3] נזכרת בספר ״עיר דובנא ורבניה״ לרב פנחס בר׳ ישעיה פּאָסיס מדובנא, קראקא תרס״ב (1902).

היהודי במקום היה מבוסס עד כדי כך, שיכול לרכוש לו חלקת אדמה להקמת בית־עלמין עצמאי. מצבה עתיקה נוספת, משנת השס״ד (1604) נזכרת בספרו של הרב ח״ז מרגליות ״דובנא רבתי״: ״פ״נ אשה זקנה מרת חינקא בת ר׳ יצחק. נפטרה ה׳ אלול שנת שס״ד. תנצב״ה״.

עדויות מסייעות לקדמותה של הקהילה היהודית בדובנא ניתן למצוא בספר ״בשער האותיות״ של השל״ה הקדוש[4]: ״כשהייתי בחו״ל, בארץ וואהלין, שאלתי לאותן הראַנדאַרים (החוכרים) שיש להם אוצרות חמץ בחביות יין־שרף ומוכרים אותם לא״י (לאינו יהודי) קודם פסח: איך נוהגין? והיו אומרים שכך נוהגין מקדמת דנא״. ומסביר ר׳ פנחס פעסיס[5]: ״השל״ה הקדוש היה רב בדובנא בשנת ש״ס (1600) ובאוס־טרהא בשנת שס״ג (1603), ו׳קדמת דנא׳ מסתבר שזה לפחות כמאה—מאה וחמישים שנה לפני השאילתא, היינו שנות 1450—1500 לפי התאריך המקובל, וניתן להניח שאז כבר התקיימה עדה יהודית ראויה לשמה בעירנו״. כן מסתמך ר׳ פנחס פעסיס על עדותו של מר ביילה׳ס, סופר הארכיון של הנסיכה בארטינסקה, אדונית העיר דובנא בסוף המאה הי״ט, שבגנזי ארכיונה מצא כתוב בלטינית ״עיר קטנה דובנא הסמוכה לעיר המחוז פטיצ׳אָ״, כמאשרת את המסורת המקובלת אצל יהודי האזור, שההתישבות היהודית בדובנא ובסביבתה החלה בשנים הר״א—הר״ס (1450—1500). אף הוא מסתמך על הידיעה משנת 1552, ״כי יהודי מדובנא קנה 309 שוורים בוואלאכיה״, כהוכחה לישוב יהודי בדובנא במחצית המאה הט״ז.

ג

זכויותיו של המיעוט היהודי בוואהלין במאות הט״ז והי״ז היו מבוססות על ה״זכיונות״ של לוצק, בריסק־דליטא וערים אחרות, והם לא הופלו לרעה על ידי נסיכי ליטא, שוואהלין היתה כפופה להם החל מאמצע המאה הי״ד. הודות לאי־הפליה זו התפתחו קהילות יהודיות במרבית ערי ליטא ווואהלין ומצבן הכלכלי היה יציב, אף כי לדעת פרופ׳ סרגיי ברשאדסקי[6] היו רוב היהודים עניים מרודים, כפי שהוא מציין: ״חוכרים גדולים וסוחרי־ייצוא מבין היהודים היו מתי־מספר, ולרוב היה היקף העסקות המסחריות ומחזורן אצל היהודים זעיר. ה׳הון׳ שהיה בידי רוב היהודים לא הגיע אלא לרובלים מועטים (לפי שער־

[4] רבנו ישעיהו בר׳ אברהם הלוי איש הורוויץ, הנקרא על שם ספרו ״שני לוחות הברית״.

[5] בספרו ״עטרת לוויים״, וארשה תרס״ב (1902).

[6] ״הארכיון היהודי־רוסי״, פטרבורג, 1822.

החליפין של שנת 1882); יתר על כן, האשראי שניתן על ידם לטטרים, לאיכרים וגם לעירונים היה כל כך דל־ערך, שהיהודי ׳בעל ההון׳ עצמו מישכן את כלי־ביתו אצל כמרים, פקידים ממשלתיים ו׳פריצים׳, כדי להשיג מעט מזומנים״.

סיפוחה של וואהלין לממלכת פולין על ידי המלך זיגמונט־אוגוסט בשנת 1569 הביא עמו שינויים רבים במבנה החברתי והכלכלי, והשפיע השפעה מכרעת על יהדות פולין כולה.

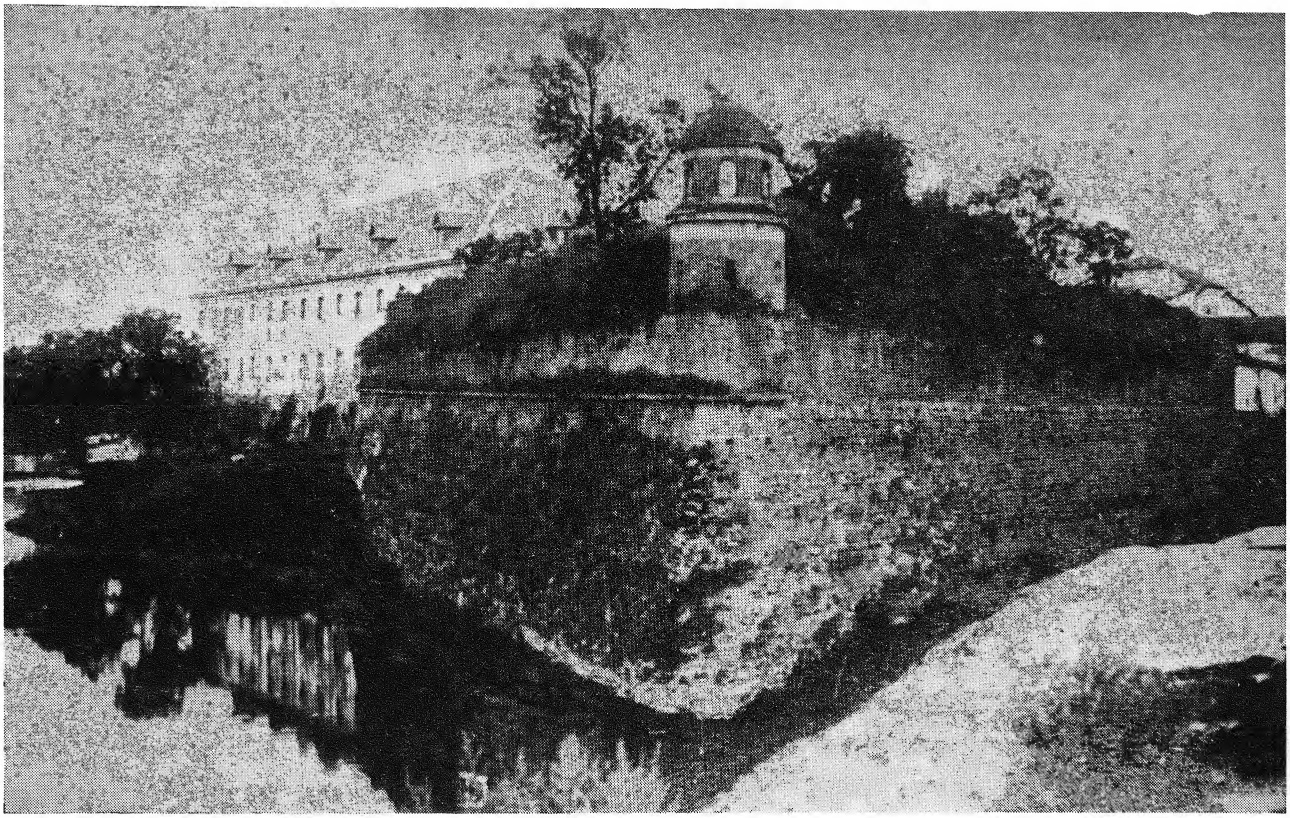
באותה תקופה נוסד ״ועד ארבע ארצות״, בו השתתפו ראשי היהודים בפולין הגדולה (פוזנא), פולין הקטנה (קראקא), רוסיה (פודוליה וגאליציה המזרחית — לבוב) וואהלין (אחרי סיפוחה לממלכת פולין), שתפקידיו היו: ״להגביל ולסמן את גבולות שלטון הקהילות, לבל תכנס האחת לתחום חברתה, לברר ולחרוץ משפטים בין קהילה לקהילה ובין קהילה ליחידים, להטיל מסים ומניות המלוכה יוצאות מן הכלל ולהעריכם לפי הקהילות, לסדר עניני הדת, החינוך וכלכלת הקהילות בעניני משא ומתן, להתייעץ על דבר שתדלנות לפני המלכים והרוזנים לעתות הצורך״[7].

בין ערי וואהלין, שהתבלטו לאחר זמן ב״ארץ״ הרביעית של ״ועד דד״א״ (דד׳ ארצות) נזכרת דובנא רק במאה הי״ז, בעוד קרמניץ ואוסטרהא נזכרות כבר במאה הט״ז, אולם דווקא דובנא היא העיר החשובה בערי היהודים בוואהלין, והיא מצוינת כ״דובנא הגדולה״ ו״דובנא רבתי״ בכמה ספרים ו״בפנקס ועד ארבע ארצות״.

כבר בשנת שצ״ד (1634), בהקדמה לספר ״תורת חיים״ לגאון ר׳ אברהם חיים ב״ר נפתלי הירש שור, אב״ד (אב בית־דין) דק״ק (קהילת קודש) סאטנוב, שנדפס בקראקא באותה שנה, מופיעה החתימה הבאה: ״נא׳ (נאום) הקטן צבי, הנקרא הירש בא״א (בן אדוני אבי) הח״ר (החכם רבי) עוזר זלה״ה (זכרו לחיי העולם הבא) חונה דגלו לע״ע (לעת עתה) פה ק״ק דובנא הגדולה, שנת שצ״ד״.

בשנת תכ״ג (1663), מופיע בין החותמים על החלטה של ועד ארבע ארצות שלא להדפיס ״לא מנופה ומנוקה את השולחן ערוך״, שמו של ״הצעיר נחמן בן א״א מוהר״ר (מורנו הרב רבי) מאיר כ״ץ זלה״ה רפא־פורט, החונה בק״ק דובנא הגדולה״. ועל מצבתו של הרב משה ב״ר יוסף מדובנא, שנפטר ונקבר בלבוב בשנת תכ״ד (1664) חרות לאמור: ״ומשה עלה אל אלוהים ט׳ ימים לחודש סיון תכ״ד לפ״ק, והוא הרב הגאון הגדול מו״ה משה במו״ה (בן מורנו הרב) יוסף

[7] פרופ׳ צ. גרץ, ״דברי ימי ישראל״, כרך ז׳, עמ׳ 351—352.

הטירה — דער שלאָס

אב״ד דק״ק דובנא הגדולה, הרביץ תורה דלה והשקה כל בני דורו. יהי מנוחתו כבוד עד מתים כי יחי׳ חיים״.

כ״דובנא רבתי״ נזכרת העיר לראשונה בשנת תס״ט (1709) ב״הסכמה״ לספר ״פני ארי זוטא״[8]: ״נא׳ שמואל בא״א מו״ה שכנא הכהן מקראקא חונה בק׳ דובנא רבתי, יום ה׳, ב׳ תמוז שנת ׳לבטח והשקט׳ לפ״ק (תס״ט)״. ואילו בשנת תפ״ד (1724) חתום אחד מרבני דובנא, יחד עם רבני לבוב, לובלין, אפטא, זאמשט וקראקא על ״הסכמה״ לספר בשם ״יפה מראה״ כדלקמן: ״הק׳ (הקטן) יהושע העשיל בלא״א מו״ה הגאון המפורסם מוהר״ר ר׳ אליעזר החונה בק״ק דובנא רבתי, יום ד׳, ד׳ אלול תפ״ד לפ״ק... כשנתועדו רבני גאוני ד׳ ארצות בבית ועד חכמים ביערסלב״. ובפנקס קהילת דובנא, דף נ״א ע״א, מופיעה בשנת תק״ב (1742) החתימה הבאה: ״נא׳ הק׳ יצחק משה כהנא חוק״ק (חונה קהילה קדושה) דובנא רבתי יע״א (יכוננה עליון, אמן) תק״ב״.

עדות למספר הגדול של תושביה היהודים של דובנא, בהשוואה לערים אחרות בוואהלין, אנו מוצאים בדין־וחשבון סטאטיסטי משנת 1765: דובנא ובנותיה — 2492; לוצק — 1845; קונסטנטין ישן וחדש — 1801; לובלין (העיר בלבד) — 1634; קובל — 1516; רובנה — 1422; לובובנה (לובומיל) — 1226; קרמניץ — 1029. באותה שנה היו בברודי 6877 יהודים ובלבוב 6378 יהודים.

על מצבם החברתי ושווי הזכויות של יהודי דובנא ניתן ללמוד מצו שפורסם על ידי המלך ולאדיסלאב הרביעי באמצע המאה הי״ז: ״ליהודים בעיירה דובנא תשמר זכות השימוש בבית־הכנסת שלהם, ׳נא אוקופיסקה׳ (׳על המתפורת׳) וכן יוכלו לנהוג כדרכם, לנהל עסקים ולעסוק במקח וממכר, כשם שהורשו לעשות לפנים. נוסף לכך ישלמו מסים שווים לאלה של העירוניים, מאחר שבעסקם במסחר יחד אתם, הם מפיקים את אותה התועלת...״[9].

ד

בסוף המאה הט״ז וראשית המאה הי״ז היגרו יהודים רבים מרחבי פולין מזרחה, לערבות אוקראינה, ושם התבססו, אולם

[8] נדפס בווילמרסדורף (גרמניה) בשנת ת״מ (1680).

[9] מתיאש בארזון בספרו ״דיפלומאטיאוש״.

ישוביהם נחרבו במרד הקוזקים הגדול של חמלניצקי, שהגיע עד פולין, ועשרות אלפים מהם נהרגו בפוגרומים. בשנות ת״ח ות״ט (1648—1649) נחרבו על ידי הקוזקים של חמלניצקי רבות מערי פודוליה ווואהלין ותושביהן היהודים נהרגו לפי חרב, ביניהן בריסק־דליטא, פינסק וקוברין, ברודי, דובנא, קרמניץ ואוסטרהא.

על חורבנה של דובנא היהודית מספר ר׳ נתן נטע הנובר בספרו ״יוון מצולה״ [10]: ״והצורר חמיל ימ״ש (ימח שמו) הלך עם חילו על ק״ק קונסטנטין ומשם לק״ק אוסטרא הבירה. ואלו קהילות כבר נחרבו מן היונים... ומשם הלך לק״ק דובנא הגדולה. גם שם היה מבצר חזק, אשר אין כמוהו בכל מדינות פולין... והנה כאשר ברחו הדוכסים והשרים מן המלחמה נשארו שם (בדובנא) כמה מאות יהודים והיו סבורים להנצל בזה המבצר... ויהי כאשר קרבו הפוחזים אל העיר דובנא, נכנס שר אחד עם שמונים גיבורי־חיל... וסגרו המבצר בדלתיים ובריח, וחיזקו המבצר ולא הניחו לשום יהודי להכנס לשם... ונהרגו כולם לפני המבצר אלף ומאה נפשות יהודים...״. באותה שנה היו בדובנא 47 בתים של יהודים ו־141 בתים של נוצרים, לפי רשימה ארכיונית משנת 1650 [11]. כל בתי היהודים היו למאכולת אש. עדות נוספת על חורבנה של קהילת דובנא באותה שנה נמצאה בארכיון של הנסיכה בראטינסקה, בו מסופר: ״...מקום ההריגה של יהודי העיר היה בהחר אצל הטירה, ועל מקום הר־אבל זה נפל עם אלהי אברהם חלל על ידי קנאת עם אכזרי. ואצל בית־הכנסת הגדול, מחוץ לכותל המזרחי, נמצא מקום קברות הקדושים האלה, ואנשי העיר הלכו שמה בט׳ באב. ובבית הסמוך לבית־הכנסת, בית ר׳ טוביה שו״ב (שוחט ובודק) ז״ל, נמצא ציון מוקף גדר של עץ ב׳ אמות, ולפי הקבלה אמרו כי נטמנו כאן חתן וכלה מהקדושים האלה בשנת ת״ט...״.

מסורת מקובלת על יהודי דובנא מספרת, שבאותה שנת ת״ט מתה מות קדושים בתו של הגאון ר׳ מאיר בן ר׳ משה כ״ץ אשכנזי, אב״ד דק״ק דאנהויזן שהגיע לדובנא ממוהילוב ונפטר בה בשנת ת״ג (1643), מרת אסתר, אחותו של הש״ך [12] הנודע.

[10] הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש״ה, עמ׳ 57.
[11] ארכיון דרום־מערב רוסיה, שנה ב׳, גליון 42.
[12] שבתי כהן (1621—1662) רב ופוסק, אחד מגדולי התורה והפוסקים בדורו. היה דיין בוילנא ואחר־כך רב בדרזניץ ובהלישו. תיאר את גזירות ת״ח בספרו בשם ״מגילה עפה״. יש סבורים שאסתר אחותו היא ששימשה לשאול טשרניחובסקי כדמות לגיבורה בבלדה ״בת הרב״ על פרעות ת״ח ות״ט, הפותחת: ״התהללו הנערים בדובנא העיר...״.

בן דור גזרות ת״ח ות״ט, ר׳ אברהם בר׳ שמואל אשכנזי, מספיד את יהודות דובנא בספרו ״צער בת רבים״ [13] כדלקמן:

נחפשה דרכנו ונחקורה:
בק״ק דובנא הבירה,
שהיו בה הרבה צדיקים,
כאספקלריא המאירה,
מלאי רוח עצה וגבורה...

בט״ו לחודש תשרי, יום שמחת תורה,
הלכו בני ישראל לבית־כנישתא ההדורה
ופתחו פיהם בשירה וזמרה,
להודות ולהלל לצור בנהורא...

וגמרו התפילה בהידור, בגיל ובמורא,
וביקשו לקיים מצוות סוכה במהרה,
ובאה בפתע פתאום אומה טמאה וארורה,
והרגו גבר וגבירה
על בנים — צפירת תפארה —
ואין שארית בהם נשארה...

וד׳ אלפים, מרבא עד זעירא,
והחסיד מוהר״ר יהודה, בעל קבלה ומסורה,
זהיר וזריז בזכירה ושמירה
הקיפוהו בחבלי זמורה...

קטלו בסקילה, שריפה, הרג וחנק
מי יוכל לשערה...
וחרבו מעט מקדשים ומדרשים
ונעשה שערוריה...

ה

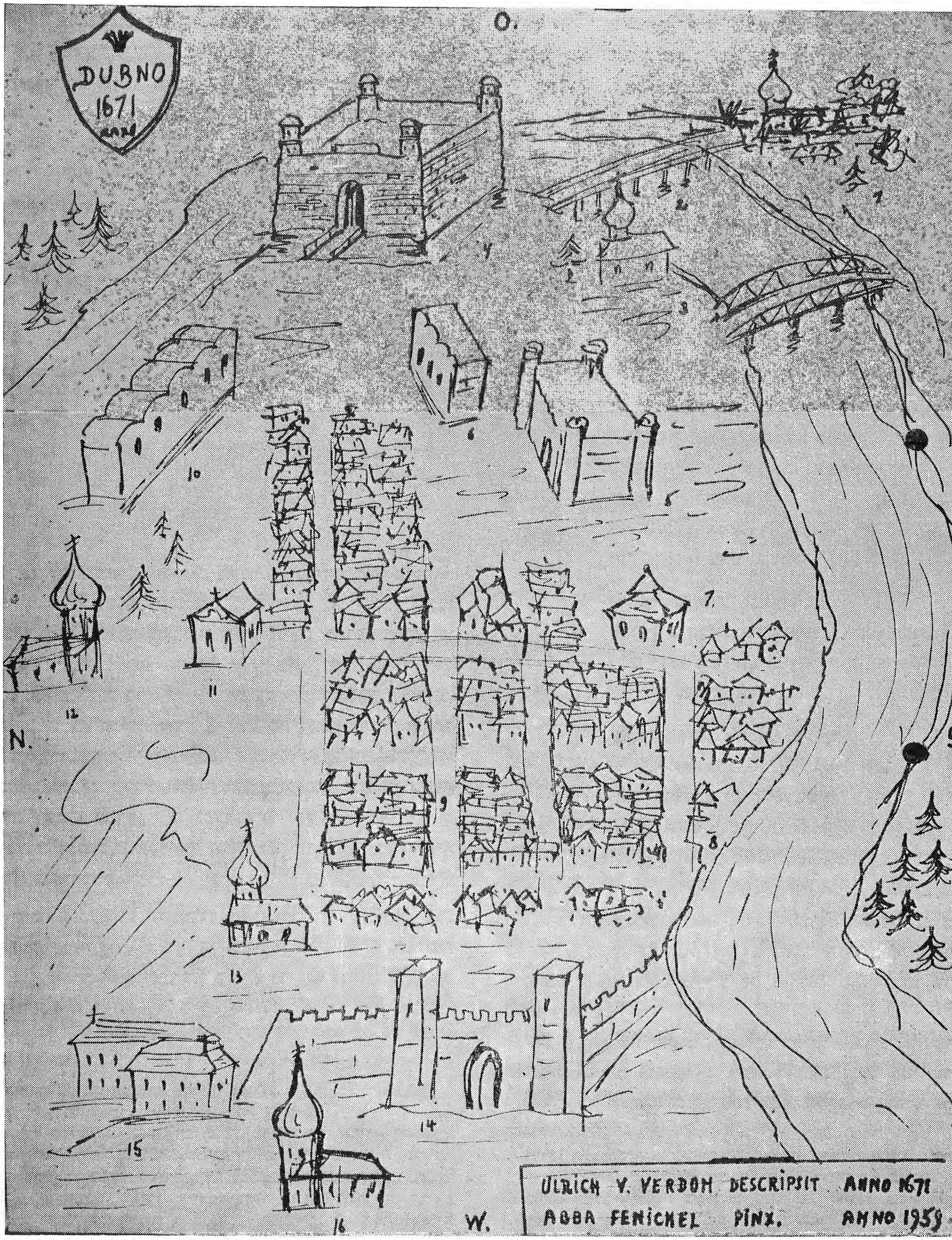
עשרים ושלוש שנים לאחר חורבן הקהילה היהודית בדובנא על ידי הקוזקים של חמלניצקי, בדצמבר 1671, ביקר בדובנא דיפלומט צרפתי בשם אולריך פון ורדום, והוא מספר עליה ביומן מסעותיו [14]:

״דובנא היא עיר בינונית בגדלה. בתיה — בניני עץ צרים וארוכים צפופים ומאוכלסים מאד. רחובות העיר הם ישרים וארוכים, וכן הסימטאות החוצות אותם, אולם כל העיר אינה

[13] ההספד נמצא ב״אוצר הספרות״ לשאלתיאל אייזיק גראבר, קראקא תרמ״ח (1888), וכן בספרו של ח״י גורלאנד ״לקורות הגזרות״.
[14] תורגם לפולנית ומופיע בשלמותו בספר ״בני ארצות נכר בפולין״ מאת קסאווארי ליסקה, לבוב 1876. התרגום העברי המובא כאן נעשה על־פי ספר זה, עמ׳ 167—168.

מפת העיר דובנא בשנת תל"א (1671)

מתוך ספרו של **אולריך פון וארדום**

1. כפר ראַדקי. 2. המילוא. 3. בית נזירות רוסיות. 4. הטירה החדשה. 5. הטירה הישנה. 6. בית המועצה (ראַטהויז). 7. בית הכנסת היהודי. 8. הרובע היהודי (סרעצינה). 9. רובע הנוצרים. 10. הסטיו האיטלקי. 11. כנסיה אפוסטולית. 12. כנסיה פראַבוסלבית. 13. כנסיה פראַבוסלבית. 14. שער הפרבר זבראמיה. 15. מנזר ברנרדיני. 16. כנסיה פראַבוסלבית. משמאל למספר 13 — מורד גורבצינו.

(המפה הועתקה בידי הצייר אבא פניכל בתשי"ט — 1959)

מרוצפת. בעיבורה של דובנא מתנוסס לתפארת מנזר ברנאר־דיני עם כניסה רחבת־ידיים. חוץ מן המנזר קיימת שם כנסיה קאתולית וארבעה בתי־יראה רוסיים וכן בית־כנסת יהודי, כולם בניני אבן. מחוץ לעיר, על שפת האגם, מתנשא מנזר של נזירים רוסיים, אף הוא בבנין אבן, ומעברו השני של האגם, ממול המנזר, נמצא במבנה עץ בית נזירות רוסיות.

"העיר והטירה שוכנות סמוך לאגם, על פני רכס ארוך שמעברו האחד נמצא האגם ומעברו השני זורם הנהר איקוה. הטירה ניצבת בקצהו הגבוה של הרכס, ביציאה מן העיר. בקצהו הרחב של הרכס, במבוא העיר, נחפרו שוחות והוקמו סוללות איתנות, אולם באגפיהן אין הביצורים האלה חזקים למדי. בין הסוללות נמצאת הכניסה לשער מהודר בנוי אבן.

"הטירה מוקפת שוחה רחבה בצדה הפונה אל העיר, ובליטות קירותיה מצופות באבנים. לטירה חומה גבוהה וצריחים רבי ממדים המתרוממים מעל לחומות. שער הטירה הוא, מבחינה אדריכלית, מלאכת מחשבת וגגו שטוח כדרך הגגות באיטליה.

"משמאל לטירה נמצא בנין בסגנון איטלקי, מין סטיו של עמודים ובו חדרי מגורים. מימין נמצא בית אבן בן קומה אחת וגם בו חדרי מגורים. בקצהו של בית זה חומה ושוחה שדרכן נכנסים לטירה הישנה, שבה כל המבנים עשויים עץ והם מוקפים בחלקם חומה ומגדלים ובחלקם סוללות עפר. הטירה הישנה היא ברובה עיי־מפולת. שתי הטירות אינן משופצות.

"מהטירה עוברים על פני מילוא ארוך בין ביצות ואגמי־מים אל הכפר ראצ׳ינו, היושב על שפת האגם. גשר עץ ארוך מוביל מהעיר אל המילוא.

"לפני כעשרים ושלוש או עשרים וארבע שנים ערכו הקוזקים מצור על הטירה הזאת, והמטירו עליה פצצות, אולם לא הצליחו לכבשה, אף על פי שאותם הקוזקים הסתערו על העיר, כבשוה והחריבוה, כי אין ביצורים מאגפיה ורק מי האגם מגינים עליה — — —

"התגוררנו אצל יהודי אחד, שהעלה נר במשך יום תמים, מפני שחמותו נפטרה אשתקד באותו יום. פעם אחת בשנה הוא חייב להדליק נר לזכרה במשך יממה תמימה. בערוב יום ששי, עם שקיעת החמה, הדליקו ארבעה נרות, כי בבית היו שתי נשים, ובליל שבת מצווים להדליק שני נרות בשביל כל אשה המתגוררת בבית———."

ו

65 שנים לאחר חורבנה, בשנת תע״ג (1713) היה מספר היהודים היושבים בדובנא גדול ממספר הנוצרים, כפי שיש ללמוד מאישורו של אדוני העיר, הנסיך אלכסנדר דומיניק לובומירסקי, שהעניק להחלטת מועצת העיר דובנא, לחייב את תושבי העיר היהודים בשני שלישים מהמסים ואילו את תושביה הנוצרים בשליש אחד. אשר לעבודות־החובה שהיו מוטלות על תושבי העיר — כגון תיקון דרכים והחזקת גשרים — הוטלו אלה שווה בשווה על כל התושבים, כיהודים כנוצרים, ו"קנס אלף גריבין יוכנס למבצר ובמעצר בבית־האסורים ייענש כל העובר על פקודה זו".

בשנת תפ״ז (1727) פורסמה פקודה של אותו נסיך לובומיר־סקי למועצת העיר דובנא, ובה כמה סעיפים הנוגעים במיוחד לתושבי העיר היהודים[15]:

"סעיף 2. סכסוכים בין היהודים והעירונים יבואו למשפט ראש פקודות העיר, ועבור תביעה ישר לפני בית־דין המבצר, מבלי לפנות למשפט ראש פקודות העיר, יושם עונש לשבעת ימים במשמר.

"סעיף 4. התושבים בעצמם יבחרו את שרי פקודות העיר, ובין הבוחרים יהיה יהודי אחד שלוח מן הקהל.

"סעיף 13. העירונים לא ילכו לבית־המרחץ ביחד עם היהודים, כי אם לבדם, ולתכלית זאת ייקבעו ימים מיוחדים בכל שבוע לכל בני אמונה — דהיינו: יום השלישי ויום השבת להנוצרים, ויום החמישי ויום הששי להיהודים. על הסדר הזה יביטו בעין פקוחה לחליפות שרי פקודות העיר, והעוברים על החוק הזה ייענשו לשבת בבית־האסורים ארבעה ימים. החוק יכתב בספר המאגיסטראט (מועצת העיר) לעיר דובנא".

בימי שלטונם של הנסיכים לבית לובומירסקי בדובנא התרחב תחום המושב של יהודי העיר, ואם במאה הי״ז נמשך רחוב היהודים בקו ישר משער זבראמיה לאורך האיקוה עד בית־הכנסת הגדול, הרי בשנת 1742 מכר הנסיך סטאניסלב לובומירסקי ל"יהודי העירוני יודא ליבוביץ מגרש לבנין בית"[16] ברחוב קרוב לכנסיה הקתולית. על אותו מגרש בנה נכדו, ר׳ בריש שמריה׳ס (שמשפחתו קיבלה בשנת 1813 את השם ראוטמן), את אכסנייתו הידועה. באותו רחוב, וקרוב לודאי באותה תקופה, הוקמו גם ביתו של "הכפרי ר׳ יושה חריפינר" ובית משפחת ר׳ יואל מנדלקרן.

ז

על אף שווי־הזכויות ממנו נהנו יהודי דובנא בימי שלטונם של הנסיכים לבית לובומירסקי, היו נתונים בכל זאת בלחץ

---

15 על־פי הספר "דובנא רבתי" לר׳ ח״ז מרגליות, עמ׳ 11.

16 על־פי תעודה מקורית, כתובה על נייר קלף וחתומה בחותמת שעווה כבדה של "שומר הכתר הגדול, מפקד הצבא המלכותי הוד מעלתו הנסיך סטאניסלאב לובומירסקי".

קשה מצד התושבים הנוצרים, כפי שמעיד פרוטוקול ממשפט שנערך על ידי מועצת העיר דובנא בשנת 1716 [17]:

"וזהו פסק הדין שהוציא המאגיסטראט של העיר דובנא, אחרי החקירה והדרישה שנעשה על אודות שתי נשים שנחשדו בעוון קבלת הדת הישראלית, ביום 5.3.1716. על־פי הקטגור של העיר דובנא נלקחו לתת דין וחשבון האשה העירונית מעיר ויטבסק, האלמנה מארינה דוידובנה סירוביצקה, והעירונית מעיר מילצה הבתולה מארינה וויצ׳כובה, על אשר קיבלו את הדת הישראלית. בחקירה ודרישה הגידה הראשונה שהיא בת הכומר אוכרים (פראבוסלאבית) מויטבסק, והיתה נשואה להנוצרי דויד סירוביץ וישבה אתו עשר שנים, ואחרי מותו קיבלה את הדת הישראלית מרצון עצמה, מבלי אשר היטה אותה לזאת שום איש, יען שמעה מפי אביה הכומר שדת ישראל טובה מדת הנוצרית. שום איש לא ידע שהיא המירה דתה, ועל כל הדרך, מויטבסק עד דובנא, נתנו היהודים לה סוסים לנסוע מעיר לעיר, כי הגידה להם שהיא עבריה, ובדובנא לנתה אך לילה אחד, כי ביום השני לבואה הנה נתפסה והובאה לבית־האסורים.

"על השאלה: האם לא תחפוץ לשוב לדת הנוצרית? ענתה, כי לא תחפוץ, וכי נתונה היא לסבל יסורים ולמות כעבריה על קדושת שם אלוקים חיים.

"כאשר שאלוה, תחת עינויים קשים, ואחרי שהיכו אותה מאה ושמונים מלקות, הגידה כדברים אשר אמרה בתחילה...

"מארינה וויצ׳כובה באה בברית הנשואים עם איש יהודי ונתפסה לרשות מתחת לחופתה. היא הגידה שבעיר מולדתה, מילצה, היתה שפחה בבית יהודי אחד, ואחרי כן עקרה מושבה לעיר ליזאיסק ושם דיברו על לבה העברי פוסטראנק ועוד אנשים עברים אחרים, והיא שמעה לקולם וקיבלה את דתם.

"כאשר שאלוה שלוש פעמים, תחת עינויים קשים, והיכו אותה ששים ושש מלקות, הגידה את דבריה אלה, ואך אחרי הפעם הרביעית, כאשר היכו אותה עוד ארבעים מלקות, הגידה: ׳עתה נתתי בלבי לשנוא את הדת העברית, וכמלפנים מאמינה אני בנוצרי ונכונה אני לסבול יסורים ולמות עבורו׳...

"מתחת לחופה נלקחו לבית־האסורים גם חמישה יהודים: אפרים יעקובוביץ, חתן מארינה וויצ׳כובה; ליב אברמוביץ, משגיח בית־החולים, אשר בביתו היתה החתונה; יעקב ברוכוביץ, מסדר הקידושין; ליב מובשוביץ, אשר נסע ימים רבים יחד עם מארינה וויצ׳כובה, ויעקב יוזפוביץ אשר כתב את הכתובה.

[17] על־פי "דובנא רבתי" לר׳ ח״ז מרגליות.

"האחרון הגיד, כי היה חולה ולא ידע בשביל מי הוא כותב. כאשר נשאלו על ידי עינויים קשים והיכום ברצועה, כל אחד מהם שלוש פעמים, הגידו כולם בפה אחד כי לא ידעו שהיא אשה נוצרית.

"על יסוד החוק הכללי וחוקי ׳הראי הסכסוני׳ [18], אשר על פיהם כל העוזב את הדת הנוצרית יישרף באש, דנו השופטים את האלמנה מארינה דוידובנה סירוביצקה לקרוע את בשרה במלקחיים, ולשרפה אחרי כן על המוקד, בעוד נשמתה בה; ואת הבתולה מארינה וויצ׳כובה שפטו להתיז את ראשה, ואחרי כן לשרוף אותה...

"את היהודים, מלבד החולה יעקב יוזפוביץ, דנו להכות אותם מאה מלקות לפני עמוד הקלון, ולגרש אחרי כן — את אלה אשר באו ממקום אחר — מן העיר.

"על קהל דובנא, על אשר דעתם היתה קלה ביודעין או בלא יודעין, ונתנו לעוזבי־דת מקום אתם במשך שבוע ימים והירשו להם לעשות חופה — הטילו לשלם קנס בשעוה ובנרות חלב לטובת כל בתי־התפילה ובתי־המקלט לנוצרים אשר בעיר דובנא ולטובת אוצר הממשלה, הנסיך, המבצר וממשלת (מוע־צת) העיר, ולהשיב ליושבי עיר דובנא הנוצרים את כל הוצאותיהם, אשר הוציאו על המשפט הזה.

"מלבד זה אסרו על היהודים להחזיק אצלם מאז והלאה עבדים ושפחות מבני דת הנוצרית, בקנס מאה גריבין, ולהושיב את הנוצרי, העובד אצלם, בבית־האסורים".

ח

שוב נזכרת קהילת דובנא בשנת תקט״ו (1755), בזמן המחלוקת הגדולה בענין משיח־השקר שבתי צבי, בקשר לחרמות והנדויים של ר׳ יעקב עמדן על הקמיעות שכתב ר׳ יהונתן אייבשיץ "בשם ה׳ אלהים ומשיחו הנאמן שבתי צבי" [19]:

"ב״ה, היום יום ג׳ שנכפל בו כי טוב תקט״ו פה דובנא רבתי. יעקב איש תם... ר״ש מהו״ר ר׳ יעקב נ״י (נרו יאיר) ואני עומד על המשמר באסיפה הזאת בק״ק קאנסטאנטין ואח״כ אראה לפלס את דרכי הטוב למדינת רוסיה..."

כן נזכרת קהילת דובנא בנוסח החרם הגדול על שבתי צבי וחסידיו: "מה שהחרימו בק״ק לבוב ובק״ק לוצק ובק״ק בראד ובק״ק דובנא ובכל הגלילות... על איזה איש או אשה, שהוא מן הרשעים הנ״ל ויעשה עמם שידוך, או יתעסק עמהם במו״מ, או שיאכל ממאכלם, יהיו מוחרמים כמוהם...".

ושוב נזכרת קהילת דובנא, כשנתכנסו ביום ז׳ באב תק״כ

[18] Sachsen spiegel — קובץ חוקים סאכסוני מימי־הבינים.
[19] ר׳ יעקב עמדן, "עדות ביעקב" דף נ״ה, ע״א.

(20.12.1760) נציגי ועד ארבע ארצות בפילצה שבקרבת קראקא לדיון במצב היהדות באותה תקופה, לאחר פרשות שבתי צבי, נתן העזתי ויעקב פראנק שגרמו נזקים עצומים ליהדות, בנשיאותו של "פרנס הועד דד"א, ר' מאיר ב"ר יואל מדובנא".

אותו ר' מאיר ב"ר יואל היה גביר נדיב רב־פעלים, ועוד בשנת תק"ד (1754) חתם עם יתר פרנסי דובנא על החלטה "בדבר קביעת שכירות לעשרה בטלנים אומרי תהילים", ושנה לאחר מכן מופיעה חתימתו גם על קבלת רב לקהילת דובנא.

בשנת תקכ"א (1761) פרסם ר' מאיר ב"ר יואל מדובנא בדפוס כמה כתבים נגד עלילות הדם על היהודים בפולין, ושילם את הוצאות הדפסתם, 2400 פלורין, מכיסו. הוא דאג גם להעתקתם בספרי "הלשכה הקטנה" של "המטריקה המלכותית" בוארשה, ועשאם על ידי כך למסמכים רשמיים המחייבים את פקידי המדינה והכמורה.

שלוש שנים לפני כן, בשנת תקי"ח (1758) יצא אל האפיפיור בנדיקטוס ה־14 ברומא שליח מיוחד מטעם ועד ארבע ארצות, ר' יעקב אליקים ב"ר אשר זעליג מיאמפולי, למחות על עלילות הדם נגד יהודי פולין ולהשיג כתב הגנה עליהם. שליחותו היתה כרוכה בהוצאות מרובות, ובשובו התכנסה נשיאות ועד ארבע ארצות לדון בהשגת אמצעים לכיסוין. החשבונות, 3046 אדומים, הוגשו לפרנס הועד ר' מאיר מדובנא. לועד ארבע ארצות לא היה סכום כה גדול, על כן החליט להטיל מס חד־פעמי בסך "טינף אחד" על כל משפחה מישראל. מן המס היו פטורים רק המלמדים והעניים. החלטה זו אושרה בכתב ביום ב' בניסן תקכ"א (6.4.1761) על ידי שר האוצר של ממלכת פולין, תיאודור ווסל.

בקיץ הבא, בימים ח' — י"ח באב תקכ"ב (יולי 1762) התקיים בפילצה כנס נוסף של נשיאות ועד ארבע ארצות ובראשו ישב "פרנס הועד ר' מאיר מדובנא (מאירקע דובינסקי)". בכנס זה נכח הסטארוסטה (שר־המחוז) מראווא כנציגו של שר האוצר תיאודור ווסל. במרכז דיוני הנשיאות עמדה שאלת החובות הגדולים שרבצו על הועד ועל הגלילות, והנשיאות החליטה לדחות את תביעות הריבית של המלווים היהודים ולהטיל על ועדי הגלילות לכסות את הקרן בארבעה תשלומים שנתיים. ההחלטה נכתבה פולנית, כדי שהשלטונות יכירו בה. באותו כנס של נשיאות ועד ארבע ארצות נדון גם מס מיוחד לבית המלוכה, ו"בנוכחות האציל האדון שר האוצר ובהסכמתו" הוחלט לגבות מס זה ונקבעו מכסות מתאימות לגלילות. בכנס השתתפו "ד' ראשי מדינה מגליל פולין גדול, ד' מגליל פולין קטן, ועוד אחד מגליל חעלמא, זאמאשט ומק"ק רישא..."

הוצאות הכנס — שכר האולם בו התקיימו ישיבות נשיאות הועד בסך 100 פלורין ו"מתנת יד" לנציגו של שר האוצר בסך 370 פלורין — שולמו על ידי פרנס הועד ר' מאיר ב"ר יואל מדובנא, "עד לחשבון".

ושוב, לאחר שנה נוספת, התקיימו בימים כ"א — כ"ח באלול תקכ"ג (ספטמבר 1763) ישיבות נשיאות ועד ארבע ארצות בפילצה, גם הפעם בראשותו של ר' מאיר ב"ר יואל מדובנא. כסגנו שימש ר' חיים אהרן ראפאפורט, ראב"ד דק"ק לבוב. בישיבות אלה אושרה ההחלטה מהשנה הקודמת על תשלום המס המיוחד לבית המלוכה, וכן אושר "הסכם עם ק"ק פרעמסלא להחזיר להם עודף, אם יוטל עליהם למעלה מן 1300 פלורין מסים פומביים". נוסף לכך הוקצבו 1000 פלורין לשיקום בית־הכנסת בפילצה, באישור נציג שר האוצר, שציין כי "ועד ארבע ארצות היה נוהג גם לפני כן לתרום לבנין בתי כנסיות חדשים". אז גם "נתן ועד ארבע ארצות לפרנס הועד ר' מאיר מדובנא (מאירקע דובינסקי) שטר חוב על סך 6010 פלורין שהוציא לצרכי הועד".

אותו כנס של ועד ארבע ארצות היה האחרון בו כיהן ר' מאיר ב"ר יואל מדובנא כפרנס הועד.

פחות משנה לאחר מכן, ב־6 ביוני 1764 (ו' בסיון תקכ"ד) החליט הסיים הפולני במושבו הכ"ד לבטל את ועד ארבע ארצות וועדי הגלילות, לערוך מפקד של כל יהודי פולין ולהטיל על כל יהודי מס־גולגולת שנתי של שני זהובים. שר האוצר מינה "ועדת פירוק", שערכה טבלה על מצבם הדימוגראפי והכספי של ועד ארבע ארצות וועדי הגלילות לשעת פירוקם.

בשנת תקכ"ה (1765) תבע ר' מאיר מדובנא מ"ועדת הפירוק" פרעון 2400 פלורין שהוציא ארבע שנים לפני כן על פרסום הכתבים נגד עלילות הדם, וכן 1390 פלורין שהוציא על פעולות שונות של ועד ארבע ארצות, אולם ה"ועדה" דחתה את תביעותיו, ואף קנסה אותו בסך 500 פלורין בעוון "זיוף וחיטוט בתעודות ציבוריות"[20].

ט

בשנות הששים של המאה הי"ח הגיע גורלה האומלל של יהדות אוקראינה בימי הצורר חמלניצקי גם אל עיירות היהודים בפולין. ההטמן ז'לזניאק וגדודי ההאידמקים שלו פשטו על ערי פולין ועיירותיה וערכו טבח ביהודים ובפולנים.

תגובתה של קהילת דובנא על פרעות אלה היתה בהכרזת אבל של שנה תמימה בשנת תקכ"א (1761) בזה הלשון:

[20] מרבית החומר בפרק זה לוקטה מתוך "פנקס ועד ד' ארצות", עמ' 416—440.

"למשמע אוזן דאבה נפשנו, על אלה חשכו עינינו, מפני הצרות ועלילות שקר... נמסרנו כצאן לטבח תובל, לבזיון ולאפר ולחרפה — — — בכן קיבלנו על נפשנו אבלות לשנה תמימה, כדי להתאבל על חורבן גדול כזה שנים עשר חודש מיום דלמטה. קיבלנו על נפשינו לילך כל השבתות שנה זו בבגדי חול, אחד אנשים ואחד נשים, ובימים טובים לא יעלה שום בגד חשוב, רק בגדי שבת ובגדי חול. ובגדי שבת ג"כ אסורים שיהיו מצופים כסף וזהב, אף קאטס[21] אסורים, וצפויי כסף וזהב אסורים איסור משך שש שנים[22]. רק ברויטוך[23] מותרת לילך האשה בשבת, רק הכסף והזהב יהי פשוט בלא בלאשקעס[24] אף בימים טובים, וחלילה לשום אשה באיסור הכל לילך בשטערן־טיכלך[25] עם שטיק־ליך[26] או קאטליך, רק מרגליות בלבד. וקיבלנו את האיסור הזה רק בקהילתנו, ובירידים מותרים לילך כל הקהילות ואל חתונות מותרים לילך בבגדי חשובים כמאז. ואסור לשלוח דבש בכלי כסף ואף לשאת אתרוגים בכלי כסף, ואסור לשום משרת או בהעלפער[27], לילך ביארמולקש[28] סמיט[29] או ספאדיק[30] מצופה בסמיט או משי. ובכל האבל הנ"ל קיבלנו בעונש הנ"ל שלא לשהות במסיבה, הן בסעודת מצוה ופשיטא בסעודת הרשות, וכן פשיטא שלא לשלוח לשום אורח יין גפן. ואף גם תכשיטי נשים אסורים שנה תמימה.

"כל הנ"ל נעשה במוסכם כולנו האלופים, רוזנים, מנהיגי הקהילה היום יום ג' י"ט תמוז תקכ"א בצרוף כב' הרב הגאון א"מ (אוהב משפט) אב"ד ור"מ (ראש מתבתא — ישיבה) נ"י. וכבוד הרב הגאון ובני ביתו אינם בכלל האיסור... נא' ונא' אריה ליב. ונא' דוד ב"ר ניסן. ונא' הק' יהושע השיל. ונא' הק' קלונימוס־קלמן..."

י

חיסולה של ממלכת פולין בתורת יחידה מדינית ואתנוגראפית בעקבות שלוש חלוקותיה בין שכנותיה רוסיה, אוסטריה ופרוסיה תוך עשרים ושלוש שנים — 1772, 1793 ו־1795 — שינה מיסודם את חיי היהודים־תושביה וניתק פתיל־דורות של אורח־חיים אחיד וקבוע בהווי, מנהגים, מסורת ואירגון אוטונומי מושרש ומסועף. וואהלין, ועמה דובנא, צורפו לאימפריה הרוסית המתפשטת.

במשך קרוב למאה וחמישים שנה, מימי גזרות ת"ח ות"ט (1648) עד לחיסולה הסופי של ממלכת פולין ב־1795, שיגשגה הקהילה היהודית בדובנא והתפתחה, ומספר חבריה עלה מ־235 נפש (47 "בתים" או משפחות) בשנת 1650 ל־2525 נפש (331 "בתים" או משפחות) ב־1788 בדובנא העיר, ויחד עם „בנר תיה" — הפרברים ו"הישובים" — ל־3022 נפש.

על מצבם הכלכלי של יהודי דובנא באותן השנים יעידו גם המספרים הבאים:

בשנת 1765 היה ועד המדינה וואהלין־קיוב חייב לקהילת דובנא סך של 18,000 זהובים פולנים בעד מסים מיותרים שהקהילה שילמה לועד.

בשנת 1778 אספה קהילת דובנא "סכום כסף גדול" לפדיון שבויים של "הרבה נפשות" מבית כלאו הפרטי של פאן וילוצקי, בעל הכפר קופיל.

בשנת 1792, ערב חלוקתה השניה של ממלכת פולין, פשטה קהילת דובנא את הרגל.

יא

לאחר סיפוחה של וואהלין לרוסיה, הפכה דובנא מרכז מסחרי חשוב ביותר במערבה של האימפריה הרוסית. במיוחד התרכז בה סחר התבואה, אולם גם עסקות גדולות של פרוות, עורות ובקר התנהלו בה ב"ירידים של דובנא", אליהם היו מתכנסים סוחרים יהודים מכל רחבי פולין הישנה. כן שימשה דובנא מרכז לסחר־חוץ עם הנסיכויות הגרמניות ועם הונגריה, ממנה היו מייבאים יינות בסיטונות.

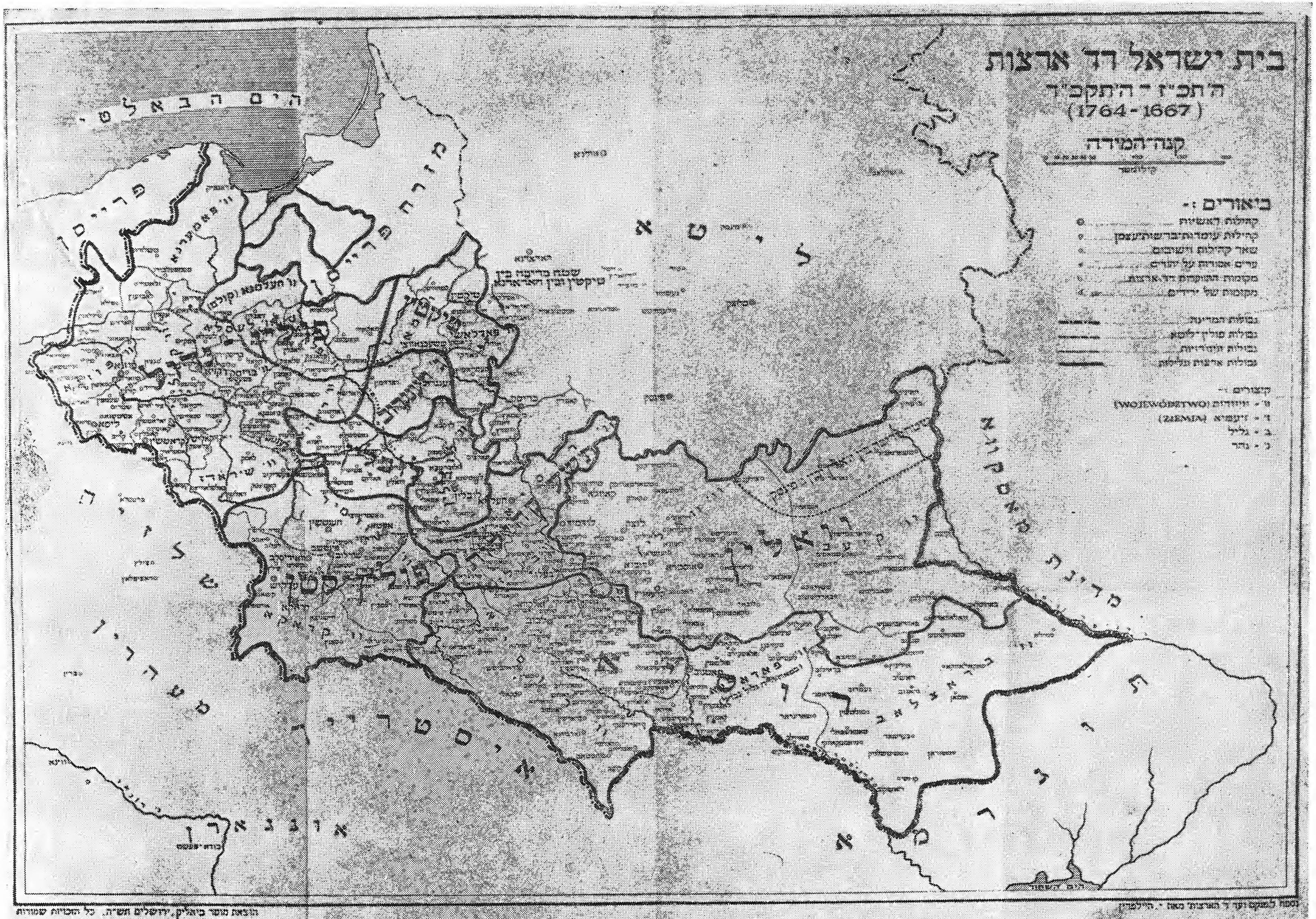
אכן, גם לפני הסיפוח היו בדובנא סוחרים יהודים גדולים, שהגיעו עד לירידים המפורסמים בלייפציג שבסאכסוניה, ועוד בשנת תפ"ח (1728) ביקרו ביריד בלייפציג הסוחר הירשל איזאק מדובנא בלווית שמשו מיכאל שמואל, וכן הסוחר ליפמן לייבל, אף הוא מדובנא; כן ביקר בלייפציג בשנת תק"ט (1755) הסוחר הדובנאי רפאל משה.

בשנת תקל"ד (1774), שנתיים לאחר סיפוח גאליציה המזרחית ולבוב לממלכת אוסטריה, עבר "יריד הקונטרקטין" מלבוב לדובנא. "ועל ידי זה שגבה ותעש חיל"[31]. היריד היה מתקיים בכל שנה בדובנא, עד שנת סיפוחה של וואהלין לרוסיה, תקנ"ד (1794), שאז הועבר "יריד הקונטרקטין" לקיוב, ומה שהיה נקרא בדובנא "יריד הקונטרקטין" עד לאחר מלחמת־העולם הראשונה, לא היה אלא יריד של סוחרי סוסים מפודוליה עד צפון וואהלין, שהיו מתכנסים בה בחודש יולי מדי שנה.

באותה שנה, תקנ"ד, הוקם בדובנא גם הדפוס העברי הראשון

[21] שרשרות זהב. [22] יש להניח שצ"ל: חדשים. [23] מין מטפחת־ראש. [24] ריקועים. [25] מטפחת־ראש שכיסתה חלק מהמצח. [26] גאָלדשטיקליך — מטבעות־זהב. [27] עוזר־מלמד. [28] כיפת־ראש. [29] קטיפה. [30] מגבעת.

[31] "דובנא רבתי" לר' ח"ז מרגליות.

בית ישראל דד' ארצות
ה'תכ"ז - ה'תקכ"ד
(1667-1764)
קנה־המידה
ביאורים:-
קהלות ראשיות
קהלות עומדות ברשות עצמן
שאר קהלות וישובים
ערים אסורות על יהודים
מקומות התועדות ועד ארצות
מקומות של ירידים
גבולות המדינה
גבולות פולין־ליטא
גבולות ווֹיֶוודוֹת
גבולות ארצות וגלילות
קצורים:-
וו' - ווֹיֶוודוֹת (WOJEWÓDSTWO)
ז' - זִיֶמיא (ZIEMIA)
ג' - גליל
נ' - נהר
הים הבאלטי
פרוסיה
מזרח פרוסיה
ליטא
מדינת מאסקווה
פולין קטנה
רוסיה
שלזיה
מעהרין
אוסטריה
אונגארן
תורכיה
הים השחור
מפה לפנקס ועד ד' הארצות מאת י. היילפרין
הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תש"ה. כל הזכויות שמורות

על־ידי ר׳ יהונן ב״ר יעקב מוויעליטש שבשלזיה[32], שהיה מגיה־ספרים בבית־הדפוס של קריגר בנאווידוור ולאחר מכן סוכן בית־המסחר לספרים "ספרא" בוארשה. הדפוס הוקם בסיועו של אומן־הדפוס (מייסטר) מיכל פיאטראווסקי, ושניהם היו "המשותפים והמתעסקים באמונה". שר העיר, הנסיך מיכאל לובומירסקי, העניק להם רשיון לפתיחת הדפוס, וכאות תודה הדפיסו השניים בשערי ספריהם את שלט־האצילים של משפחת לובומירסקי מוכתר בכתר ובו משולבים ראשי התיבות של הנסיך: M. L.

"המסדרים" (הסדרים) בדפוס היו ר׳ נתן פייטל בר״מ יעקב ז״ל, אחיו של ר׳ יהונתן, שהיה סדר בדפוס קריגר בנאווידוור — "מסדר האותיות בסידור נאה בדפוס חדשה — לתת תורתנו מורשה"; ר׳ בנימין ב״ר צבי הירש ז״ל מק״ק ווישנוביץ — "הפועל לכבוד יוצרו מדבר, אותיות לחבר"; ור׳ יוסף חיים בן ר׳ יהונתן — "הפועל העוסק באמונה, לחבר אותיות נכונה". "מושך המכבש" (פרעסנציהער), המשרת את המכונה, היה ר׳ יוסף ב״ר שלמה מק״ק אוסטרהא.

את מלאכת ההגהה היה עושה ר׳ יהונתן המדפיס בעצמו, כי אומנות זו היתה חביבה עליו כבבת עינו ויהי מטהר את הספ־רים מחרולי הטעויות, ולספר א׳ של „שבלי הלקט", שנדפס אצלו, הקדים דברים בזה הלשון: "יתברך הבורא ויתהלל נצח תפילות נפלאות, היות שכל ההתחלות קשות, ובפרט בדפוס ואותיות חדשות, לכן אחזה דעתי, לבל יאשימוני רעי, ואתנפל קומתי אפיים... לחלות פני כל הקורא בזה אם ימצא לפעמים איזה טעות, ואפשר היא טעות דלא מוכח, לכן לא יאשימני לכף חובה, כי כבר קדמוני המתנצלים שכשם שאי־אפשר לבר בלי תבן, וכו׳... ידון אותנו ה׳ לזכות בנחמות ציון וירושלים וישפיע עלינו כל טוב עד בלי דיים..."

כעשרים שנה לאחר הסיפוח, בשנים תקע״ו — תקע״ט (1816—1819), אחרי מפלת נפוליאון ברוסיה, סיפקו סוחרים יהודים מדובנא אריגים ובד לצבאותיו של הצאר אלכסנדר הראשון, שאורגנו אז מחדש. בשנים תקצ״ג—תרי״ב (1883—1852), בימי שלטונו של הצאר ניקולאי הראשון, היו סוחרי דובנא מן הלקוחות החשובים ביריד ברדיצ׳ב, שבאותם הימים היה מהמפורסמים ביותר ברוסיה, וכן תפסו מקום בראש, יחד עם סוחרים יהודים מוילנא, בריסק, שקלוב ואוסטרהא בסחר־היצוא הרוסי לפרוסיה ולאוסטריה.

באותה תקופה התפתחה בדובנא גם תעשית מצנפות־פרווה,

[32] שנים רבות לפני כן היה תושב העיר דובנא, ובשנים תקכ״ח—תקמ״ב (1768—1782) היה אחד מפרנסי העיר.

שהיו נשלחות לכל רחבי רוסיה. את חומר־הגלם — עורות כבשים בלתי־מעובדים — היו מביאים מפלך פולטאבה שבאוקראינה.

מצבם הכלכלי של יהודי דובנא היה באותה תקופה טוב למדי, אולם לא תמיד היה גם מצבה הכספי של הקהילה כזה, ובשעת מחסור בכספים נהג ועד הקהילה ללוות מהכמרים הפולנים כסף בריבית קצוצה. היה זה, אגב, הסדר רגיל בפולין של אותה תקופה: לכמרים הפולנים אסור היה להלוות כסף לנוצרים על פי חוק אפיפיורי, ועל כן היו מלווים את כספי הכנסיה ליהודים, ואלה — או שהיו משתמשים בו לצרכי עצמם או שהיו מלווים אותו לבני הארץ הפולנים...

יב

חיי הקהילה בדובנא היו מאורגנים כמעט מראשית שבת היהודים בעיר, ומשנת תע״ה (1715) נוהל בה "פנקס הקהילה" במשך למעלה ממאה שנים. "הפנקס" נפתח "ביום שנתלה בו האור הטוב, י״ט באייר שנת עת״ה הראת לדעת" (תע״ה — 1715) ונסתיים "ביום א׳, י״ב מנחם אב שנת תקפ״ג" (1823)[33].

ארגון הקהילה, לפי המצוין בדף ל״ד משנת תק״ז (1747), היה כדלהלן:

ועד הקהילה היה מורכב מארבעה ראשים, שלושה טובים וששה חברי הקהל. ליד הועד היו קיימות ועדות גבאים: ועדת ששת הגבאים הגבוהים, ועדת גבאי צדקה גדולה וועדות גבאים ליד שני בתי־הכנסת שבעיר, שכל אחת מנתה משלושה עד ששה גבאים. נוסף על כך היו בעיר חמישה בתי־דין, שכל אחד מהם מנה שלושה דיינים.

בעלי־מלאכה היהודים היו מאורגנים ב"גילדות" משלהם, שנהגו לפי תקנות פנימיות. "גילדות" כאלה היו לחייטים, פרוונים, אורגים, קצבים, אופים ו"חברת מוזגים".

ועד הקהילה היה עורך שומות של מסים לועד דד״א ולועד הגליל, ולפרנסים היתה הזכות למסור "כתב חירות" לרבנים וגבירים שבשכר זכויותיהם, הלוואותיהם לקהילה או שתדלנו־יותיהם היו פטורים הם עצמם, ופעמים גם בניהם, ממסי הקהילה — מנהג שהיה מקובל גם אצל מלכי פולין והנסיכים לגבי נתינים בעלי זכויות מיוחדות.

אחת התקנות החמורות שתיקן ועד הקהילה היתה "האיסור בחרם" על יהודי העיר לקנות בתים או "אדמת נכר" מאת הנוצרים, ואפילו לשכור מהם דירות וחנויות. היתה זאת "תקנה קדומה מזקנינו". יוצאים מכלל זה היו אלה שיכלו

[33] ראה הקטעים מ"פנקס העיר דובנא", טורים 111—112.

ספר

בת עיני

ישכר דוב בער

הובא

יהודא ליבוש

אפרים פישל

גרשון

תחת ... מיכל לובמרסקי

דפס פה ק"ק דובנא רבתי

לעתים

שער הספר "בת עיני", נדפס בדובנא בשנת תקנ"ח (1798), ובו מופיע שלט־האצילים של הנסיך מיכאל לובומירסקי.

להעניק לקהילה סכומים ניכרים והתחייבו לשלם את כל מסיה[43]. ההסברים לתקנה זו הם שלא יפוזרו היהודים בין הנוצרים כדי שלא יחוסלו בעת צרה, כדי למנוע יהודים מהשתמטות מחובות הכלל ומתשלום מסי הקהילה, ושמירה על טהרת המשפחה היהודית העלולה להתחלל, אם תחיה בין הנוצרים.

ועד הקהילה היה שומר על ההגינות במסחר בשווקים ובחנויות. ועל פי תקנה משנת תע״ז (1717) אסור היה לסרסורים לקנות סחורות בעצמם, ״כדי להציע מחירים גבוהים יותר״. כן אסור היה להם ללכת עם ״הגוי או האדון אל החנות״. בשנת תקל״ה (1775) תוקנה תקנה נוספת, שאסרה על ״יושבי השוק״, שסחרו בפירות ובסידקית, לחזור על הפתחים כרוכלים.

ועד הקהילה היה מפקח גם על מוסדות הציבור — בית־המרחץ, המקוה, ה״הקדש״ ובית־העלמין; על הצדקה — היה מעביר ״שופר של צדקה״ בכל ימות השנה לצרכים מאושרים, ובמיוחד בערב יום־הכיפורים, בשעת עריכת ״הקערות״; על מנהגי הציבור — מלבושי גברים וקישוטי נשים, עריכת מסיבות ושמחות־מצוה; ועל תלמוד תורה, גמילות חסדים והכנסת כלה.

לא חסרו, כמובן, גם חיכוכים, ובאמצע המאה הי״ח ״סגרו״ שליטי הקהילה את איגודי בעלי־המלאכה (ה״גילדות״) בגלל עמדתם האופוזיציונית. בעלי־המלאכה יצאו במלחמה גלויה נגד ראשי הקהילה, אולם אלה, בעזרת קשריהם עם השלטונות ובעיקר עם אדוני העיר הנסיך יאלונובסקי, הצליחו להשיג בשנת תקכ״ה (1765) צו ופירקו את איגודי האורגים, הקצבים והאופים ואסרו עליהם להתאגד מחדש, בטענה ש״בעלי־המלאכה מדכאים את האוכלוסיה העניה״.

אולם כעבור שנה, בתקכ״ו (1766), נאלצו ראשי הקהילה לחזור בהם, כי תקנות חדשות קבעו שבכל שנה ייבחרו באסיפה מיוחדת שלושה ״מושלים״ שבידם הסמכות לבדוק את ההוצאות וההכנסות של ראשי הקהילה. אז גם נקבע שפרנסי הקהל

43 פנקס העיר דובנא, דף מ״ו ע״א מיום א׳, י״ט אדר ראשון תע״ח (1718).

״אינם רשאים ליטול לעצמם משכורת חודשית ולדרוש לעצמם שום דמי חתימה על תעודות רשמיות של הקהילה״.

בהמשך למאבק בעלי־המלאכה נגד ראשי הקהילה, תיקנו בשנת תקמ״א (1781), ושנית בשנת תקנ״ב (1792), שיטת דמי הטאכסה לבשר כשר ושיטת דמי הקהילה, ״כדי שלא תשמע עוד זעקת השבר של העניים וכדי להקל את המשא מעל העם״. בשנת תקנ״ג (1793) תוקנה תקנה שבני ״הישוב״ חייבים לשלם דמי שחיטה וטאכסה, ״גם כשאינם באים לימים נוראים העירה״.

יג

לסיכום, מענין להביא כמה נתונים על גידול האוכלוסיה היהודית בדובנא בשתי תקופות: השלטון הפולני בשנים 1650—1788, והשלטון הרוסי בשנים 1796—1897.

לפי מיפקדי־אוכלוסין (לוסטרציות) פולנים, מנתה האוכלוסיה היהודית בדובנא כדלהלן:

1650	(ת״י)	47 בתים יהודים שמנו	470 נפש[35]
		144 בתים נוצרים	1440 נפש
1765	(תקכ״ה)	178 בתים יהודים	1795 נפש
		391 בתים נוצרים	
1788	(תקמ״ח)	321 בתים יהודים	2525 נפש
		106 בתים נוצרים	

בשנת 1796 (תקנ״ו) הוכרזה דובנא על־ידי השלטון הרוסי לעיר מחוז, ואוכלוסייתה היהודית העירונית מנתה כדלהלן:

1797	(תקנ״ז)	יהודים עירוניים	2780 נפש
1799	(תקנ״ט)		2799 נפש
1803	(תקס״ג)		2784 נפש
1847	(תר״ז)		6339 נפש
		נוצרים עירוניים	7149 נפש
1897	(תרנ״ז)	יהודים עירוניים	7108 נפש

מספר יהודי דובנא לאחר מלחמת־העולם הראשונה, בשנת 1921 (תרפ״א) היה בסך הכל 5315 נפש.

35 מיפקדי־האוכלוסין שנערכו לפי ״בתים״, העריכו ממוצע של עשר נפשות בבית.

ג. חכמי דובנא

שלושה היו הזרמים הרוחניים שהתסיסו את יהדות אירופה בסוף המאה הי״ח: החסידות, ההשכלה והמתנגדות. החסידות הביאה להרמת קרנם של פשוטי־העם על־ידי מתן תוכן חדש לחייהם, על־ידי גירוש רוח־הנכאים שהיתה אופפת אותם ועל־ידי סילוק הרגשת הנחיתות שהיתה להם לגבי ה״למדנים״. ההשכלה היוותה את הבסיס לתחיית הלשון והספרות היהודית, הניחה יסודות לחקר המודרני של היהדות והיתה אבן־פינה למאבק על שווי־הזכויות של היהודים באירופה. ואילו המתנגדות שימשה יסוד לנורמליזציה של היהודי כאדם ומגן לשמרנות התורנית בפני הסתערות החסידות וההשכלה גם יחד.

מן האישים הבולטים שהטביעו חותמם על יהדות אירופה באותה תקופה יצויינו במיוחד שניים שהיקנו שם עולם לדובנא עירם: המדקדק והפרשן החריף ר׳ שלמה דובנא, יליד העיר, שהיה מראשוני מניחי יסודות ההשכלה יחד עם הפילוסוף היהודי ר׳ שלמה מנדלסון, ור׳ יעקב קראנץ הנודע בכינויו המגיד מדובנא, פייטן וממשל־משלים, שהיה מבאי ביתו של הגר״א מוילנא וקירב את רעיונות המתנגדות הלמדנית שלו ללבות העם בדרכי נועם.

ר׳ שלמה בר׳ יואל מדובנא (רש״ד)

נולד בשנת התצ״ח (1738) בדובנא, ובימי נעוריו יצק מים על ידי הגאון המקובל הראב״ד מו״ה נפתלי הירץ. בשנת תקכ״ז (1767), בהיותו כבן עשרים ותשע, קיים את המימרה ״הוה גולה למקום תורה״ ויצא לאמשטרדם שבהולנד, בה ישב כחמש שנים ועסק בחקר הדקדוק והמסורה ותולדות ארץ־ישראל. כן ניסה ידו ב״שירי הזדמנות״, כמנהג הימים ההם.

בשנת תקל״ב (1772) המשיך ר׳ שלמה בנדודיו למקומות תורה והגיע מאמשטרדם לברלין, בה נפגש עם החכם ר׳ משה מנדלסון. בברלין השתכר ר׳ שלמה למחייתו ממתן שיעורים בדקדוק, ובין תלמידיו היה גם יוסף, בנו של מנדלסון, כפי שמתגלה ממכתבו אל ידידו החכם אביגדור לוי מגלוגאו: ״...והנה היקרה ה׳ לפני את החכם המדקדק מ״ה שלמה נ״י ללמד את בני הנ״ל (יוסף) חכמת הדקדוק שעה ליום״.

ר׳ שלמה דובנא עשה על מנדלסון רושם רב בעומק ידיעותיו, ומיד נתן לו רשות להדפיס את תרגומו הגרמני וביאורו לתורה, כמסתבר בהמשך מכתבו הנ״ל לאביגדור לוי: ״...וכאשר ראה הרב הנ״ל את תרגום התורה שבידי מצא חן בעיניו ויבקש מאתי לתת לו רשות להדפיסו לתועלת ילדי בני ישראל, הדורשים ׳ביאור הכתובים׳ ותרגומם מעל ספרי האומות המתעים, ונעניתי לו ראשי...״ עם מתן הסכמתו לר׳ שלמה, היתנה עמו מנדלסון שהוא ישווה את התרגום והביאור עם ביאוריהם של חמשת גדולי הפרשנים היהודים מימי הביניים: רש״י, רמב״ם, ראב״ע, רמב״ן ורד״ק — מכאן נראה שסמך על ידיעותיו ויכלתו.

ר׳ שלמה התלהב לרעיון להדפיס את התורה עם תרגום אשכנז וביאור חדש, ובשנת תקל״ח (1778) ההדיר קונטרס בשם ״עלים לתרופה״ — ״מודעה עם עלים לדוגמא מן ההוצאה של חמישה חומשי התורה עם תרגום אשכנז (עת״א), מה״ר ר׳ משה בר׳ מנדלזון, וביאור ותיקון סופרים מה״ר שלמה דובנא, אמשטרדם (1778)״, בתוספת הקינה ״ציון הלא תשאלי״ לר׳ יהודה הלוי בתרגום אשכנז של הרמב״ן.

אותה שנה ניגש ר׳ שלמה גם להכנת הביאור לתיקוני סופרים על המסורה לספר ״בראשית״ ואת המבוא לספר ״שמות״, שהקדישו לתיקוני סופרים על המסורה ועמל עליו עשרה חדשים.

נראה שמבוא זה לספר ״שמות״ גרם למחלוקת בין ר׳ שלמה דובנא לר׳ משה מנדלסון, כפי שכתב האחרון לידידו אביגדור לוי מגלוגאו הנ״ל: ״עם מוהר״ר שלמה דובנא נ״י באתי באמת לידי מחלוקות, ואל אלהים יודע ועד שאין אני האשם בדבר... והזמן יורה אם אוכל להתחבר עמו מחדש...״

אין יודע בדיוק מה היתה סיבת המחלוקת בין ר׳ שלמה דובנא ור׳ משה מנדלסון, וסברות רבות נכתבו עליה. יתכן שהיתה זו נזיפת רבו של ר׳ שלמה, המקובל ר׳ נפתלי הירץ הראב״ד מדובנא, כפי שכתב ר׳ שלמה בשנת תקמ״ט (1789) מאמשטרדם לידידו המדקדק, ר׳ בנימין זאב הידהיים: בשנת תקל״ח (1778), בהיותו עמל על כתיבת המבוא לספר ״שמות״, עבר דרך ברלין ר׳ נפתלי הירץ מדובנא והוכיחו על פניו שהתחבר במלאכת הביאור עם בני־אדם, שלדעת גדולי הדור, בעל ״הנודע ביהודה״ ר׳ יחזקאל לנדא ראב״ד בפראג והרב ר׳ רפאל הכהן, ״מגמת פניהם לעקור מן השורש את המסורה הקדושה...״ ור׳ נפתלי הירץ קרא על ר׳ שלמה את הפסוק ״בהתחברך עם אחזיה, פרץ ה׳ את מעשיך״ (דבה״י ב׳, כ׳ 37), ברמזו בכך כי גם מצבו החומרי של ר׳ שלמה החל להיות ״פרוץ ומדולדל״ באותה שנה.

מכל מקום ברור, שחילוקי דעות אלה בין השניים הם שהפרידו בין ר׳ שלמה דובנא ובין ר׳ משה מנדלסון, ור׳ שלמה עזב את ברלין. הוא שהה זמן־מה בפרנקפורט ע״נ מיין ״לאסוף פרנומרנטים (חותמים) על הוצאת ספריו ופירושיו״, ושם ממנה לאמשטרדם.

במשך שנות שבתו באמשטרדם הצליח ר׳ שלמה דובנא לרכז אוסף נכבד של כתבי־יד וספרים יקרים, ואף הכין ״רשימה״ של ספרייתו. אולם את שנותיו האחרונות חי בבדידות ונשכח מלב, ונפטר בה בשנת תקע״ג (1813), כשהוא בן ע״ה.

הרב ח״ז מרגליות כותב בספרו ״דובנא רבתי״ על ספריית ר׳ שלמה דובנא:

״מרבית ספריו נשארו בכתובים, ויהיו למשמרת בידי המשכיל הבלשן ר׳ ש״י פין, וממנו באו להמוזעאום האזיאלי (האסיאני) אשר בעיר המלוכה פעטערבורג, כפי הערת הביב־ליוגרף המשכיל ר׳ שמואל וינר, משגיח על המחלקה העברית בהמוזעאום הנ״ל״.

המגיד מדובנא *

המגיד ר׳ יעקב קראנץ נולד לאביו מוה״ר זאב, ולאמו, הצדקת מרת הינדא בת הגאון מוה״ר נחום דק״ק קאברין, בשנת תק״א (1741) בעיר ז׳אטיל שבחבל וילנא.

בבחרותו, בהיותו בן ח״י שנים, יצא למזריטש־דליטא, הסמוכה לבריסק, ללמוד תורה, ושלא על מנת לקבל פרס היה משמיע אמריו לפני מתפללי בית־המדרש. במזריטש נשא גם אשה והיה סמוך זמן־מה על שולחן חותנו העשיר, ואף סייע לו בעסקיו. אולם לא ארכו הימים והחותן ירד מנכסיו, והאברך ר׳ יעקב נאלץ לעשות את המגידות קרדום לחפור בו.

כשנתיים ישב ר׳ יעקב קראנץ במזריטש, וממנה נלקח אחר כבוד לשמש כמגיד בק״ק זאלקווא שב״רוסיה האדומה״ (גליציה המזרחית). מזאלקווא היה יוצא לנדודיו מעיר לעיר וממדינה למדינה כששמו הולך לפניו כצדיק בכל דרכיו בעל מתק־שפתיים. בנדודיו הגיע באותן השנים גם לברלין ושם התוודע לר׳ משה מנדלסון, שהלך שבי אחר אמרי־פיו ומשליו וכינהו ״איזופוס היהודי חכם המשלים״.

בהיות ר׳ יעקב קראנץ כבן ל״ב שנים הוזמן על־ידי ראשי קהילת דובנא להיות להם לדרשן ומוכיח־מישרים, וישב בעיר שמונה־עשרה שנה, כש״שכירותו ששה זהובים פוליש לשבוע״ ודירתו מובטחת באחד מבתי הקהילה. בפנקסי העדה, שהיו שמורים בידי גבאי בית־כנסת ר׳ מאיר שומסקי (נפטר בשנת תרמ״ו — 1886) נמצא רשום על ר׳ יעקב קראנץ: ״ובאסיפה אחת הסכימו אלופי העדה וראשיה להוסיף להמגיד ר׳ יעקב על שכירותו שני זהובים בשבוע, ולתקן על חשבון העדה את התנור בבית דירתו...״ [1].

שנות שבתו של ר׳ יעקב קראנץ בדובנא היו שנים של השפעה הדדית: הוא אצל מהוד יצירתו ומתק משליו על העיר ועשה לה שם עולם, ואילו העיר היקנתה לו את שמו וזכרו בפי העם: ״המגיד מדובנא״.

ליחס מיוחד זכה ר׳ יעקב מצד הגאון מוילנא ר׳ אליהו, שהיה ידוע כמתבודד ומתרחק מכל ביטול תורה, אשר הזמינהו בשנת תקנ״א (1791) לביתו במכתב מלא אהבה והערכה [2]:

ב״ה יום ב׳ פ׳ וישב תקנ״א.

שלום רב לאהוב נפשי, הלא הוא הרב המופלא בתורה, המפורסם לשבח כבוד מוה״ר מגיד מישרים דק״ק דובנא. אחרי דרישת שלום כמשפט לאהובי, אבקשה את שאהבה

* ר׳ הפרק ״המגיד מדובנא״.

1 על־פי ״דובנא רבתי״ לר׳ ח״ז מרגליות.

2 מובא לפי א. שטיינמן: ״כתבי המגיד מדובנא״, הוצאת כנסת, ת״א, תש״ב.

נפשי שיבוא אצלי, ונפלאת היא בעיני אשר לא בא אלי
עד הנה זה שלוש־עשרה שנה.
באתי לעוררו כנפש אוהבו ונאמנו, הדורש שלומו וטובתו
אליהו במ"ה שלמה זלמן זצלה"ה.

מן המכתב מסתבר, שביקורו הראשון של ר' יעקב אצל הגאון מוילנא היה בשנת תקל"ח (1778), חמש שנים לאחר בואו לדובנא, וביקורו השני היה בשנת כתיבת מכתבו של הגאון, היא השנה האחרונה לשבתו בדובנא, תקנ"א (1791).

לאחר עזבו את דובנא ישב ר' יעקב שנתיים בקהילת חלם (חעלמא) ואחר־כך עבר לקהילת זאמושץ, בה התגורר למעלה משתים־עשרה שנים ובה גם נפטר בי"ז בטבת תקס"ה (1805).

על מצבתו של המגיד מדובנא חקוקים הדברים הבאים:
יבוא יעקב שלם — לפ"ק:
הדרשן הגדול, המפורסם,
אשר שמעו הלך בכל המדינות:
לפניו לא היה ואחריו
לא יקום כמוהו: איש
אשר רוח אלהים דובר בו.
מ"ו (מורנו ורבנו) ר' יעקב מגיד מ' (מישרים)
דפה בן מ"ו ר' זאב ז"ל.

ר' יעקב שימש בדובנא בקודש כמגיד בימי הרב הגאון המקובל ר' נפתלי הירץ בהגאון ר' צבי אבד"ק האלברשטאט ובימי בנו הרב הגאון ר' זאב ואלף. בנו, ר' יצחק, עסק אף הוא במגידות בקהילות שונות בסביבה, ובנות המגיד נישאו בדובנא ונשארו לחיות בה.

ספריו של המגיד מדובנא נתפרסמו לאחר מותו על־ידי בנו ר' יצחק ועל־ידי תלמידו הרב ר' אברהם בערוש פלאהם, והם:
"אוהל יעקב" — דרושים על התורה.
"קול יעקב" — דרושים על חמש המגילות.
"כוכב מיעקב" — דרושים על הפטרות.
"אמת ליעקב" — פירוש על הגדה של פסח.
"ספר המידות" — שמונה שערים, שהם ביאורים והערות בכוונת המידות.

ד. החסידות הבעש"טית

החסידות הבעש"טית לא קנתה לה מעולם הגמוניה בדובנא, לא בראשית ימיה ולא בשנים מאוחרות יותר, לאחר שהתפשטה והקיפה את כל גלילות פולין, אוקראינה, רוסיה וליטא. אכן, היו בדובנא "חסידים" — מהם גם כמה וכמה חסידי השיטה הבעש"טית: אחוזי דבקות, אנשי רעים ושוחרי שמחות; אולם היו בה גם חסידים של ר' יהודה החסיד וחבריו: סגפנים ומחמירים.

עיקר יהודי דובנא היו מתנגדים לחסידות ולהשפעותיה, ועוד בחייו של הבעש"ט, בטרם התבססה החסידות בקהילות היהודיות במזרח אירופה, יזם בשנת תקי"ב (1752) אחד מלמדני דובנא הגדולים, ר' משה אוסטרר, יחד עם הגאון אב"ד ר' יחזקאל לנדא בעל "הנודע ביהודה", את החרם על הקמיעות של ר' יונתן אייבשיץ. לר' משה אוסטרר היתה עמדה של חשיבות בדובנא, הן בזכות עצמו והן בזכות היותו נצר לרבנים גדולים — בנו של הרה"ג הלל, אב"ד דזאמושץ, ונכדו של ר' יעקב תעמרלש מוורמייזא (וורמס), שהיה מכונה "איש אלקי", מקובל ובקי בנסתר, ששימש מגיד מישרים בק"ק ברודי והיה רבו של הרב הנודע ר' מרדכי חסיד מרגליות.

לאחר שנתבקש ר' ישראל בעל־שם־טוב "לישיבה של מעלה" בליל שבועות, שנת תק"כ (1760), המשיכו בהפצת תורתו תלמידיו המגיד ר' דב־בער ממזריץ, ר' נחמן מהורודנקא, ר' יעקב יוסף הכהן מפולנאה, ר' לוי יצחק שהשתקע אחר־כך בברדיצ'ב, ור' אלימלך מליזינסק[1]. בראש ממשיכי החסידות הבעש"טית עמד ר' דב־בער.

ר' דב־בער נולד בשנת תפ"ד (1704) בעיירה לוקאץ לאביו ר' אברהם, שהיה מלמד עני. בנעוריו יצק מים על ידי ר' יהושע ראב"ד בלבוב, בעל "פני יהושע". לאחר מכן עבר לעיירה טורצין, בה שימש זמן־מה כמלמד ואף נשא בה לאשה את בתו של הרב ר' שלום שכנא. מטורצין נקרא לכהן כמגיד בקוריץ, ולאחר זמן כמגיד בדובנא. מדובנא עבר למזריץ בה ישב שנים רבות, ואף נודע אחר־כך כ"מגיד ממזריץ".

במשך שתים־עשרה השנים בהן פעל ר' דב־בער ממזריץ כיורשו הרוחני של הבעש"ט, התפשטה החסידות הבעש"טית ברחבי מזרח אירופה ומניני חסידים הוקמו כמעט בכל עיר

[1] על־פי "החסידות והחסידים" לד"ר ש. א. הורודצקי, חלק א', הוצאת דביר, ת"א תשי"ג.

ועיירה. התפשטות זו של החסידות עוררה התנגדות בחוגי הרבנים ו"המתנגדים", והם פתחו במסע רדיפות עד חרמה נגד "הכת", כפי שכונו אז החסידים. תעמולה חריפה נגד החסידות התנהלה בנאומים, בדרשות וב"אגרות" (כרוזים) שאחת מהן, "אגרת קנאות" כתובה בידי "איש אחד נכבד ומפורסם", ובה "פרטים על גילוי פשעי החסידים" בקהילת וילנא, הגיעה באייר תקל"ב (1772) לראשי הקהילה בברודי. כותב "האגרת" הסתמך בקריאתו לחרם נגד החסידים על "הגאון האמתי, המקובל האלקי אליהו חסיד", שציוה "לרדוף את הכת הזאת בלי חמלה". "אגרת הקנאות" הועתקה בברודי על־ידי הסופר ר' יהודה אריה ליב בר' מרדכי ופורסמה ברבים בח' באייר תקל"ב (1772). הקריאה למלחמה בחסידות עוררה את ההמונים, ובכמה קהילות עשה ההמון שפטים בחסידים, כפי שקרה בווילנא, בה "ייסרו ביסורים נוראים" את ר' חיים הדרשן ואת ר' איסר, שהיו תחילה ממקורבי הגאון מוילנא ואחר נתפסו לחסידות; או בפינסק, בה פרץ ההמון לביתו של הרב ר' לוי יצחק (שהיה מתלמידי הבעש"ט ור' דב־בער ממזריץ) "ועשה בו שמות".

באותם הימים התכנסו דווקא בדובנא ראשי החסידות, המגיד ר' דב־בער ממזריץ וחשובי חבריו, כדי לטכס עצה נגד הרדיפות על החסידים. אולם כשקרא ר' לוי יצחק את המכתב שקיבל מפינסק על השמות שעשה ההמון בביתו, שתק ר' דב־בער ולא הגיב.

רדיפות החסידות נמשכו עוד שנים רבות, וה"אגרת" החריפה האחרונה נגדה פורסמה בשנת תקנ"ו (1796), שנה לאחר חלוקתה השלישית של פולין.

בכל תקופת התפשטותה של החסידות והמלחמה בה עמדה קהילת דובנא כאילו מן הצד והקפידה על שמרנותה המתנגדית.

וענין רב יש בזכרונותיו של האדמו"ר ר' **שמואל הלוי יוזפוב**, נין ונכד לר' פנחס מקוריץ, שישב במחצית המאה הי"ט בדובנא, המספר על אותה תקופה:

"כידוע, בשנות תקע"ה—תקפ"ה (1815—1825) שימש בדובנא כאב"ד הרב הגאון ר' חיים מרדכי מרגלית, בעהמ"ח (בעל המחבר) 'שערי תשובה' על אר"ח (אורח חיים), אחי הרב הגאון ר' אפרים זלמן מרגלית מברודי, וכמו אחיו הגדול היה עוסק במסחרים ולא רצה ליהנות מכתרה של תורה אף בזמן היותו רב בדובנא, ובגלל זה רבים מתושבי העיר, שהיו מהחסידים של הרבי המפורסם בוואהלין, הגה"צ ר' משה חיים אפרים מסדיליקוב, נכד הבעש"ט, באו לפני רבם בתלונה על הרב מדובנא, שלרגל עסקיו הוא מתבטל מלימוד תורה ושהוא איננו חסיד ומקושר להרבי שלהם, ודרשו מהרבי למנות בדובנא עוד רב, שיהיה מן החסידים שלהם ושיהיה יותר גדול בתורה.

"וענה להם הרבי מסדיליקוב, שהוא יודע היטב שהרב מדובנא, אף בזמן שהיה עסוק במסחרו, הוא עוסק בתורה, ועליו אמרה המשנה: 'טוב תורה עם ד"א (דרך ארץ)' — פירוש שטוב למי שיכול לקיים שניהם ביחד. ובנוגע למה שהוא איננו מחסידיו — לעומת זה הוא חסיד המתחסד עם קונו... והזהירם שלא יהינו לקבל עוד רב בדובנא, ויכבדוהו מאד כראוי לרב גדול וגאון כמוהו.

"ומאז נקשרו עבותות האהבה והידידות בין הרב מדובנא ובין הרבי מסדיליקוב בעהמ"ח 'דגל מחנה אפרים', כמו שהיתה האהבה והידידות רבה בין אחיו הגאון מברודי עם הרהג"צ מאפטא בעהמ"ח 'אוהב ישראל', אף שהיו שונים בדעותיהם ובדרכי העבודה שלהם".

ה. תקופת ההשכלה ואישיה

חוג המשכילים שקם בדובנא בראשית המאה הי"ט הצטיין באותן מידות של אחוה ורעות האופייניות לכל אידיאולוגיה השואפת לגדולות ונשגבות, אך מעיקרה היתה זו חבורה של מאמינים באור הדעת ובאושר הקידמה, שמרביתה הרימה על נס את דבקות חבריה בנצח ישראל ואת סלידתם מהטמיעה לכל צורותיה — בלבוש, במנהגים ובכל דרכי הגויים.

אופייני לאוירה ששרה בין משכילי דובנא הוא מכתב תודה שנתקבל אצלם בשנת תר"ח (1848) מר' שניאור זאקש מברלין: ר' שניאור זאקש היה "חוקר קדמוניות ומבקר כתבי־הקודש שיצא למסעיו ונתפס על איזו עלילה והושם בבית־הסוהר בעיר דובנא, ואך בהשתדלות משכילי העיר והערים הקרובות יצא לחופשי ונשאר בדובנא יותר משנה בחברת מרעים וידידים משכילים אשר הזכיר שמם במחברתו 'כנפי יונה' ברוב אהבה וחיבה" [1].

המכתב הארוך פותח בדברי ברכה כלליים, ואחר עובר ופונה לאיש־איש מידידיו בדברים אישיים, מצועפים ומרומזים לא פעם מחשש עין המשטרה והצנזורה:

[1] מובא בקיצורים והשמטות על־פי "דובנא רבתי" לר' ח"ז מרגליות.

"לאהובי מדובנא — ידידי נפשי ומטובי החכמים וסופרים מהירים, משכילים תמימים ישרים בלבותם — — —

"רצ"ה אשכנזי — מגזע חכם צבי ואבי ר' זלמן אשכנזי (ר' צבי הירש) — — —

"ר' ל' הר־זכוכית (גלאזברג) — שמחני נא אחי במליצותיך הנפלאות ודרוש בשלום אחיך היקר ר"פ (רב פעלים) — — —

"ר' ד' הר־לבן (וייסברג) ואחיו היקר ר"י (ר' יהודה) — —

"ר' ה' עליאש — שמחתי לראות שמך כתוב על סוף ספר פירוש המכילתא למר חותנך הרב — — — שמחני נא גם אתה, יקירי, במליצותיך הנעימות — — —

"לר' ב' מרגליות — מה שלומך, מחמד עיני? ומה שלום כל אשר לך? ודע, כי לחיי עולם נטע אהבתך בלבי — — — ודרוש נא בשלום אביך היקר רמ"ג ואחיך היקרים בקרע' (קרעמעניץ) — — איה ידידנו היקר יונה מרג' (מרגליות) — — — האם? — — —

"לז' מארשעל (מארשאלקוביץ) — — —

"לר"י קאל (קאלישער) ואחיו היקר ראוב קאליש (ד"ר ראובן קאלישער) — — — איך היום, מחמדי, בכשרונותיך הנפלאים? כתוב נא לי! — — — ולכל הנלוים אליהם, לידידי מא"ז (מחנה אלהים זה) — — —

"ולהמליץ ח"ה לער (לערנער) — איה היום איש ארצי החרוץ ושנון הח' ר' ז. וו. אדעס (החכם ז. וו. אדעסא?) — —

"להיקר ר' שמש (שמשון ברע"ז?) — — —

"ולכל מאהבי המשכילים שם — אהבה וחיבה רבה. שלום רב! תודות אלף לשעבר!"

במכתב תודה מד"ר יצחק ערטער מברודי לר' ליבוש גלאזברג מדובנא, על העזרה שהגישו משכילי דובנא לר' שניאור זאקש, שנתפרסם בברלין בשנת תרי"ז (1857), כתוב בין היתר:

"— — — מה רבה תודתי לך, איש יקר! ולהנדיבים הנכבדים, החכמים המשכילים הרבים אשר בעירך, אשר אזרו כגבורים חיל להוציא נפש יקרה ממצוקותיה, לנתק מוסרותיה, למען תוכל השלם כוחותיה להיות בימים הבאים לכבוד ולתפארת לנו!

"מה רבה תודתי להנגיד המפורסם ר' הירש אשכנזי נ"י, אשר אסף את ידידי זה אל ביתו ויאכילהו מארוחת שולחנו!

"שמות האנשים הנכבדים האלה חרותים על לוח לבי, לא ימושו נצח מזכרוני!

"היה ברכה, איש יקר! כאוות נפש השמח על ידידותיך —".

*

בין אישי תקופת ההשכלה בדובנא יצוינו להלן אחדים, שרישומם בלט במיוחד הן בדורם או בדורות מאוחרים יותר.

ר' נחמן צבי־הירש בר' ישעיהו לינדר, **נולד בדובנא בשנת תקנ"א** (1791) והשתייך לחוג החכמים והסופרים של ראשית המאה הי"ט. בנעוריו יצק מים על ידי הרב החריף ר' אליעזר מקאלטשין, מחבר ספר שו"ת (שאלות ותשובות) "טורי אבן". ר' נחמן לינדר שימש שנים רבות מורה בבית־הספר היהודי הממשלתי בזוויהל (נובוגרד־וואהלינסק) ואף נפטר בה בשנת תרי"א (1851). הוא היה מפורסם כמתמטיקאי, וספריו ומחקריו במתמטיקה, שנכתבו עברית, הופיעו לאחר מותו:

"לוחות המגבילים" (לוגריתמים), על המספרים הטבעיים במסכת תרומות ואפני שימושם בחשבונות, קניגסברג תרי"ד (1854), 8°, 5+49+3 עמודים.

"חכמת המספר" (אלגברה ואריתמטיקה), לימודי החשבונות, וארשה תרט"ו (1856) 8°, 144 עמוד.

"אוקלידס — על חכמת החשבון", תרגום ספרים 11—12, חלק א'. ששה מאמרים עם תוספות וביאורים, ז'יטומיר תרל"ה (1875), 8°, 199 עמוד.

החכם זאב וולף אדלסון **נולד בשנת תקנ"ח (1798) בליטא**, ובנעוריו יצק מים על ידי הגאון הנודע ר' מנשה בן־פורת מאיליא (תקכ"ז/1767—תקצ"א/1831), מחבר הספרים "אלפי מנשה" ו"שקל הקודש", שהיה בין התובעים הנהגת תיקונים בחיי הדור הצעיר הן לצורך הקניית השכלה חילונית והן מבחינת שידוד מערכות כלכלי[2]. בבחרותו עסק ר' זאב וולף בהוראה בבריסק־דליטא ואחר נדד לאוקראינה, ובשנת תקצ"ג (1833) הגיע לדובנא.

ר' זאב וולף אדלסון היה טיפוס של משכיל שוחר מדע, המגשים בעצמו כל שאיפה נשגבה להיות אדם־המעלה. בבואו לדובנא, שהיו מרובים בה אז שוחרי השכלה ודעת, החל מלמד דברי חכמה ומדע לכל דורש שלא על מנת לקבל פרס. למחייתו הסתפק בלחם צר, זנב דג־מלוח ומים לחץ, וישן היה על הארץ. בין טובי תלמידיו ושומעי לקחו בדובנא היו המדקדק חיים צבי לרנר והבחור צבי הירש גרינברג מקאטרבורג שבקרבת קרמניץ, אשר המיר לאחר שנים את דתו[3].

אולם אף כי רכש ידידים ואוהדים רבים, שהיו מכנים אותו "דיוגנס העברי", עורר ר' זאב וולף על עצמו חמת חסידים וקנאים על דברי תורתו ובקורתו, והם ירדו לחייו ומררום בכל האמצעים. משנלאה ר' זאב וולף לשמוע חרפות מתנגדיו, קם

[2] ד"ר יעקב שאצקי: קולטור אונד געשיכטע פון השכלה ביי ליטווישע אידן.

[3] ר' טור 72.

ויצא לעיר מזריץ, בה קיים עצמו זמן־מה ממתן שיעורים לבני הגביר המשכיל ר' יהודה כארי. ממזריץ עבר לאודיסה, ובה נפטר בעוני ובחוסר כל בראשית אלול תרכ"ו (1866) והובא לקבר ישראל רק שבעה ימים לאחר מותו, משנתגלתה גופתו על־ידי שכניו[4].

מעט מחיבוריו של ר' זאב וולף אדלסון נשתמרו בידי יואל בער פלקוביץ ול. כארי, ביניהם מסה על מגילת אסתר. מניחים שכתבי־היד הרבים שהשאיר אחריו עלו באש בשעה שחיטאו את החדר בו נפטר.

ר' חיים צבי לרנר (חצ"ל) נולד בדובנא בערב פסח תקע"ה (1815). נראה שהיה בן־עניים, שכן למד בילדותו ב"תלמוד תורה" בדובנא. בנעוריו עבר לאודיסה ועסק שם בלימודים ובחקר הלשון העברית, וכן רכש ידיעות רבות ברוסית, גרמנית, איטלקית וצרפתית. בשנת תקצ"ח (1838) חזר לדובנא עירו ושהה בה כשלוש שנים, בקיימו את נפשו ממתן שיעורים לבני עשירים.

באותם הימים התפתחה העיירה רדזיוויל שליד ברודי, ומשפחות רבות של יהודים אמידים התישבו בה, ור' חיים צבי גר בה שמונה שנים — מתר"א עד תרי"ט (1841—1849) — בשמשו מורה לבני האמידים.

ר' חיים צבי היה נודע הן באהבתו ללשון העברית ובדבקותו בה והן בבקיאותו הרבה בדקדוקה ובספרותה, וכשהוקם בית המדרש הממשלתי לרבנים בז'יטומיר, הוזמן ר' חיים צבי בשנת תרי"א (1851) להורות בו לשון וספרות עברית. הוא שימש מורה בבית המדרש לרבנים עד סגירתו, בשנת תרל"ג (1873).

סופר ויוצר פורה היה ר' חיים צבי לרנר, וכתב בעיקר ספרי דקדוק עברי וארמי, מחקרים בתולדות הדקדוק, דקדוק לשון תלמוד בבלי וכדומה. ספר הדקדוק שלו "מורה הלשון" זכה למהדורות רבות, ויורשיו קיבלו עבור הזכות להדפיסו סך אלפיים רובל־כסף — סכום עצום של שכר־סופרים בימים ההם.

אכן, גם רגש לאומי עמוק פיעם בלבו של ר' חיים צבי לרנר, ושנים רבות לפני קום תנועת חובבי־ציון פרסם ב"ה־מגיד"[5] שיר לחנוכה, בו הביע את חרדתו לגורל עמו:

השמש:

"בית" א' הנר הזה האציל מאורהו
על אחיו אלה העומדים נגד;
והוא לעבד נחשב, אין מי מכבדהו!
טובו שכחו, בגדו בו בגד...

[4] א. ב. גוטלובר: "הבוקר אור", חוב' ד', 1879.
[5] גליון מס' 48, תרי"ט (21.12.1859).

"בית" ב' גם הוא האיר אל עמי הארץ
באש דתו — נחל מאל שמים,
ואותו הן יפרצו פרץ על פרץ,
בוז ולעג, הה, ישתה כמים...

ר' חיים צבי לרנר נפטר בז'יטומיר בשנת תרמ"ט (1889), לאחר שזכה להעמיד דור של תלמידים יודעי לשון ודקדוק עברים.

צבי הירש גרינברג — המומר ולדימיר פיודורוב — **נולד** בשנת תקע"ה (1815) בעיירה קאטרבורג שבמחוז קרמניץ. בן עניים היה, ובבואו לדובנא ללמוד תורה היה אוכל "ימים" הוא נמשך אל ההשכלה, והתחבר אל ר' זאב וולף אדלסון, אל הצעיר אברהם בער גוטלובר ואל הישיש ר' יצחק בער לבנזון מקרמניץ.

כמנהג לומדי־תורה באותן השנים נשא צבי הירש אשה בעודו עול־ימים — בת קצב אחד מדובנא — וכעבור שנה נולדה להם בת.

כעבור זמן־מה עזב צבי הירש את אשתו ובתו ונסע לקאַמיניץ שבפודוליה, שם נתקבל כתלמיד בגימנסיה הממשלתית, ולאחר סיימו בה את חוק לימודיו ביקש לקבל משרת מורה באחד מבתי־הספר היהודים שנפתחו אז בתחום המושב על־ידי ד"ר ליליינטאל. מסיבה לא ברורה לא קיבל צבי הירש את המשרה, ואז פנה עורף לדת אבותיו, המיר דתו וקרא עצמו ולדימיר וסילביץ פיודורוב. בתור נוצרי נפתחו לפניו שערי האוניבר־סיטה בקיוב, ועם גמרו אותה נתמנה בשנות השישים כפקיד בכיר ל„משימות מיוחדות" ליד הגנראל־גוברנאטור בקיוב, והוטלה עליו הצנזורה של ספרים עבריים.

עתה מצא שדה־פעולה נרחב לפעילותו והחל בהפצת השכלה בין היהודים. הוא פירסם מאמרים רבים בעתון "קייבליאַנין", וכן מסות על דבר בתי־הספר היהודיים במדינה, ואף פירסם בשם הגנראל־גוברנאטור קול־קורא אל הסופרים היהודיים, שיחוו דעתם על בעיית הפצת ההשכלה בין בני עמם.

המומר ולדימיר פיודורוב לא הזניח את משפחתו — הוא נתן גט פיטורין לאשתו, ובהגיע בתו לפרקה בא לדובנא ונתן לה נדוניה הגונה. הבת נישאה לרב־מטעם וויינריב מהעיר באכמוט.

בסוף ימיו נתמנה המומר ולדימיר פיודורוב כצנזור על ספרים עבריים בוארשה, ושם התרועע עם עורכי "הצפירה" חז"ס (חיים זאב סלונימסקי) ונ"ס (נחום סוקולוב), ואף עסק בתרגום תלמוד בבלי ובתרגומים מגרמנית. הוא נפטר בוארשה בסוף שנת תר"ל (1870).

ד״ר ראובן בן משה קולישר, סופר, רופא, ועסקן רב־פעלים, נולד בדובנא בשנת תקפ״ח (1828). בהיותו בן עשרים הצליח להתקבל כתלמיד מן המנין באוניברסיטת פטרבורג והיה הסטו־דנט היהודי השני באוניברסיטה זו. כעבור שמונה שנות לימוד, בשנת תרט״ז (1856) סיים את הפקולטה לרפואה וכירורגיה ובשנים תרכ״ט — תרל״ו (1869 — 1876) השתלם על חשבון ממשלת רוסיה בהיגיינה ורפואה צבאית.

ד״ר ראובן קולישר פרסם מחקרים מדעיים רבים, מקוריים ומתורגמים. אחד ממחקריו עסק במחלות עור על פי מקורות ספרותיים עבריים (הופיע ב״במזרח ובמערב״ מס׳ 3) ופרופ־סור מונק הנודע הסתמך במחקרו על הצרעת על מאמרו של ד״ר קולישר. כן פרסם בשנת תרכ״ב (1862) סדרת מאמרים ״על הכוחות הפועלים בבריאה לפי הלמהולץ״ ובשנת תרכ״ח מאמר פיסיולוגי חשוב על ״הרעב והצמא״.

ד״ר קולישר היה עסקן וסופר יהודי פעיל בדורו. בצעירותו נימנה על מעריציו וידידיו של הסופר יצחק בער לבנזון מקרמניץ, וחליפת המכתבים ביניהם הופיעה בשנת תרנ״ו (1896) בהוצאת י. ויינברג. הוא השקיע מאמצים רבים בהפצת השכלה כללית בין היהודים, חיבר עוד בהיותו סטודנט (תר״ט — 1849) פואימה ברוסית בשם ״תשובה לסלאבי״, שהופצה בכתב־יד בגלל איסור הצנזורה (הופיעה בדפוס לאחר שנים ב״פּאראַז׳יטויאַ״ מס׳ 3) והיה מסופרי ״המליץ״, ״הצפירה״ וכתבי־עת יהודיים אחרים. כן פרסם בקורת על התרגום הרוסי של החומש למנדלקרן. בשנת תרכ״ב (1861) הופיע ב״המליץ״ שירו הנועז ״היהודי הנרדף לאחיו הנרדפים״ [6], המעניין ביותר הן מבחינת התמטיקה והן מבחינת הסגנון:

עמי לא אעזבך!

לצרה לשמחה, לששון לאבל,
אתך אנוכי, אתך בתבל,
תשכח ימיני אם אשכחך!
עמי לא אעזבך!..

בין בלהות סופה וזלעפות סערה,
בין אבני אלגביש, בין קולות וגערה,
בין מטרות אש וגפרית, תוך מבול מים,
בגווע כל היצור, בהאסף כל החיים,
בין חיות ושרפים, בין אראלי שחקים,

[6] ״המליץ״ מס׳ 10. שנה ב׳, תרכ״ב 7/193 בדצמבר 1861), במדור הבלטריסטי הקבוע ״הנותן אמרי שפר״.

אתך אנכי, אתך בתבל,
לצרה לשמחה, לששון לאבל,
תשכח ימיני אם אשכחך!
עמי לא אעזבך!..

קח כנורי, עמי, לך אותו הקדשתי,
בכל סעיפי וחזיוני אך אותך דרשתי:
לא אחלל כנורי בשירי עגבים,
מחיר אתנן דודים, או מתת אהבים;
ועת טוהר שמיך התקדרו בעבים,
וברקים ורעמים רצים ושבים —
בשמש זרחך יתגרו ופניהם להבים,
אז ידום כנורי עד יעבור זעם,
ונוגה־עדנים יצא מסתר רעם...
קול שדי באזני, קול רוכב שמים,
בין אלפי שנים הוא עובר כקול רבים מים,
כי אדירים משברי־ים יפוצץ מזימות אנשים,
יבושו אלי תבל, יכלמו חרשים,
יכלמו מעצתם — תקום עצת שדי,
ואמר למשחית: הרף! השחת למדי,
רב לך דכאות עמי, להרוס אל תוסף,
תחת רעב וחוסר לעמי יבוא אוסף;
אסוף ידך מכרמי, יבשיל ענבים,
בגת ידרוך הדורך, ״הידד ביקבים״...

אז אתך, עמי, אהיה, אהיה גם אנכי,
לך ישיר אז כנורי, לך אני וכוחי;
לצרה לשמחה, לששון לאבל,
אתך אנכי, אתך בתבל,
תשכח ימיני אם אשכחך!
עמי, לא אעזבך!

בשולי השיר מופיעה הערת המשורר: ״השיר הזה שרתיו בשנת 1850, בהיותי בפטרבורג בהאוניווערזיטעט ללמוד שמה חכמת הרפואה״, ואחריה הערת עורך ״המליץ״: ״הוא כתב את השיר היקר בשפת עברי ורוסיא בספר הזכרון (אלבום) אשר הוגש בשם בני ישראל להקיסר ביום נתן כתר מלכות בראשו״.

זכרונותיו של ד״ר ראובן קולישר בשם ״סיכום התקוות והסיכויים של יהודי רוסיה במשך חמשים השנים 1838 — 1888״ הופיעו ב״וסחוד״ בשנים תרנ״א—תרנ״ד (1891—1894).

ד״ר ראובן קולישר נפטר בקיוב בשנת תרנ״ו (1896).

אברהם־בר בר׳ חיים הכהן גוטלובר (גאטטלאבער), הידוע בכינוייו הספרותיים ״מהללאל״ ו״אבג״, נחשב לאחד הפוריים בסופרי תקופת ההשכלה, ואף כי לא היה יליד דובנא, הרי משום שעיקר פרסומו בא לו בימי שבתו בדובנא, הוא נחשב לאחד מגדוליה.

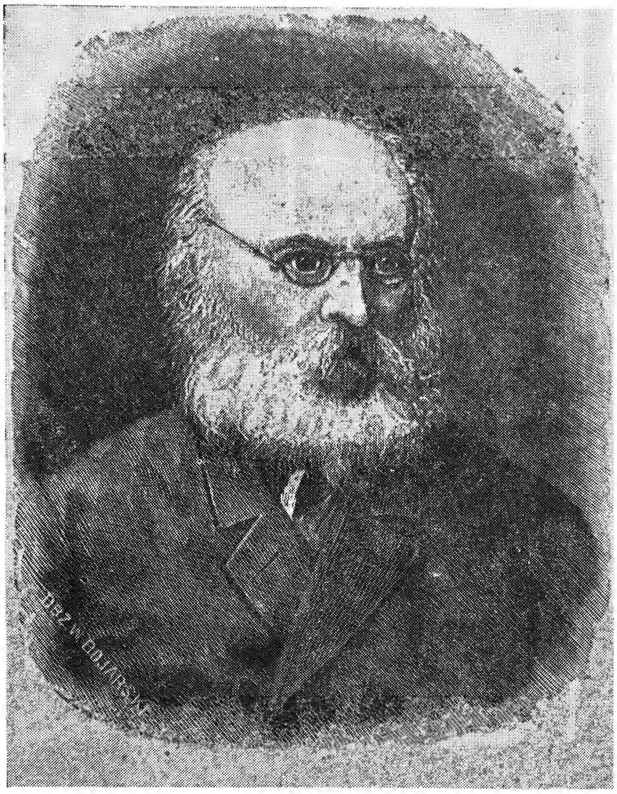
אברהם־בר גוטלובר נולד בי״ח בטבת תקע״א (10.12.1810) בקונסטנטין־ישן שבוואהלין לאביו חזן הקהילה. בן חמש החל ללמוד ב״חדר״, ובהיותו כבן עשר השתעשע כבר בקריאת ״שירי תפארת״ של ר׳ נפתלי הרץ ויזל. האב החזן לא התנגד גם שהנער ילמד תנ״ך עם הביאור של מנדלסון, ואברהם־בר הצעיר היה כורך סיפורי חסידים ודברי פילוסופיה עם ספרי השכלה. בהיותו בן אחת־עשרה וחצי שידכו לו ילדה בת עשר וחצי, ובהגיעו למצוות נשאה לאשה. בהיותו כבן ט״ו ניסה כוחו בדברי שיר וחיבר קינה על מות הצאר אלכסנדר ה־1 ושיר־שבח ליורשו ניקולאי ה־1.

בשנת תקפ״ח (1828), בהיותו בן י״ח, הבריחו אביו את הגבול האוסטרי ועבר יחד עמו לגליציה. סברה היא שהיה חשש שמא יחטף על־ידי גייסי הצאר ניקולאי, שגזר אותה שנה את גזירת ה״קנטוניסטים״. בגליציה שהה אברהם־בר זמן־מה בטארנופול ונפגש עם יוסף פרל, ואחר, בשבתו בברודי, התרועע עם משכילי העיר היהודים. פגישות אלה חרצו את גורלו להספח למחנה המשכילים לצמיתות.

מגליציה פנו אברהם־בר ואביו ועברו למולדאביה, אולם האב לא האריך ימים ונפטר שם, ואז חזר אברהם־בר אל אשתו ובנו בן־השלוש שנולד לו בהיותו בן י״ז, שישבו אצל חותנו בעיירה צ׳רניחוב ליד ז׳יטומיר. מישהו הוליך אל חותנו את הקול כי נתפקר ונתפס להשכלה, וזה תבע ממנו, בגזירת רבו ר׳ אברהם־דב מאברוץ׳, שיגרש את אשתו. הגט שנתן לאשתו אשר אהב, והפירוד ממנה ומבנו, הפכו לטרגדיה של חייו, שכן בתור כהן לא יכול לחזור ולשאתה שנית.

אברהם־בר נשא אשה שניה, עזב את צ׳רניחוב ועבר לשבת בכפר פודולי קטן ליד העיר באר, אולם לאחר זמן קצר נפרד גם ממנה, ובקיץ תק״ץ (1830) יצא לאודיסה, שהיתה מרכז של משכילים יהודים. באודיסה התוודע אל כמה ממשכילי העיר, ביניהם בצלאל שטרן, מנהלו הראשון של בית־הספר היהודי הממשלתי, ואל ר׳ שמחה פינסקר, שהיה מורה באותו בית־ספר. שם קרא גם את ספרו של ר׳ יצחק־בער לבנזון (ריב״ל) ״תעודה בישראל״, ונעשה מעריצו הגדול. באודיסה שימש מורה פרטי בבית יהודי עשיר.

אולם ימי שבתו באודיסה לא ארכו, והוא עלה על דרך הנדודים. בחורף תקצ״א (1831) פרצה בעיר מגיפת חולירע,

אברהם־בר גוטלובר

והוא עזבה ועבר לעיירה דובוסר שבפלך חרסון. אלא שגם כאן לא האריך שבת, ובראשית תקצ״ג (1832) הגיע לראשונה לדובנא.

בדובנא מצא לו אב״ג רעים וידידים משכילים וחכמים, ספרי השכלה וספרי קודש בעברית ובגרמנית, ובעיקר אוירה של סובלנות והבנה. בקובץ שיריו ״ניצנים״, שראה אור בווילנא בשנת תרי״א (1851), הוא מזכיר בגעגועים את ימי שבתו בדובנא, ״ימי הטובה שנפשי שבעה בימי עלומי, בחברת רעי בעיר דובנא״.

מדובנא נסע כעבור כשנה ומחצה (בסתיו תקצ״ז — 1834) למזריץ׳ שבוואהלין, ביקר בלוצק אצל הקראים, שהחל מתענין בהם עוד בשבתו באודיסה, ואחר נשא בברדיצ׳ב אשה שלי־שית, בת קרמניץ, ועבר לגור בעירה של אשתו כדי להיות בין באי ביתו של ריב״ל. מקרמניץ יצא בשנת תקצ״ו (1836) לוארשה ושנה לאחר מכן, בתקצ״ז (1837), הוציא לאור ביוזיפוב את ספר שיריו הראשון, ״פרחי אביב״, על יסוד פרנומרנטים (״מנויים מראש״), שלצורך החתמתם כיתת רגליו בדרכים המשובשות של פולין, וואהלין וליטא.

ושוב יצא אברהם־בר גוטלובר לדרך הנדודים, הגיע למוהי־

לוב־פודולסק וישב בה עד שנת תר״ד (1844). אותה שנה הגיעה אליו השמועה על פתיחת בתי־ספר ממשלתיים לילדי ישראל על־ידי ד״ר מנחם ליליינטאל, בפקודת מיניסטר־ההשכלה הרוסי אובארוב, והוא פנה אל ד״ר ליליינטאל בהצעה להכין עבורו רשימת משכילים יהודים ברוסיה לפי מקומות מגוריהם. תוך כך יצא את מוהילוב־פודולסק והגיע שוב לבר־דיצ׳ב. את משפחתו, אשתו ושלושת ילדיו שישבו בקרמניץ היה מבקר מפקידה לפקידה. כיון שלא היתה לו פרנסה קבועה, פנה בשנת תר״ט (1849) אל המומר ולדימיר פידורוב (צבי הירש גרינברג) ואל ד״ר ליאון מנדלשטאם בבקשת משרה בבית המדרש הממשלתי לרבנים בז׳יטומיר, אולם לא קיבלה. אז החליט להיבחן בגימנסיה בז׳יטומיר כדי לקבל סמיכות להוראה, ועמד בהצלחה בבחינות בלימודים העבריים והכלליים.

עד קבלו משרת מורה בבית־הספר בקאמיניץ־פודולסק בשנת תרי״א (1851), הספיק להוציא לאור בוילנא ספר שירים שני, ״ניצנים״, שאף אותו מימן בשיטת ה״מנויים מראש״ ואף הצליח לאסוף כ־800 מנויים כאלה. לצורך זה שוב כיתת רגליו בדרכים ועבר על פני וארשה, בריסק, ברודי, טארנופול ואודיסה.

בקאמיניץ־פודולסק הורה בבית־הספר המקומי שלוש שנים, ושם נפגש עם שלום יעקב אברמוביץ, הוא מנדלי מוכר־ספרים, ואף עזר לו בשלחו את פרי־עטו הראשון ל״המגיד״. גם בתו המשכילה של אב״ג עזרה למנדלי מו״ס, בהכינה אותו לבחינות ממשלתיות בהן זכה בסמיכות להוראה.

פעם נוספת יצא אברהם־בר גוטלובר לנדודיו והועבר בשנת תרי״ד (1854), על־פי בקשתו, לעיר מולדתו קונסטנטין־ישן, בה שימש מורה אחת־עשרה שנים. בין תלמידיו בעיר זו היה גם אברהם גולדפאדן, אבי התיאטרון האידי. בתקופת שהותו בקונסטנטין־ישן הצליח לקבל חופשה ויצא לביקור לווינה, שם תרגם את ספר המסעות של לודויג אוגוסט פראנקל (תר״ך—1860), ובשנתו האחרונה בעיר, בתרכ״ד (1864), פרסם שני ספרים: האחד, בסיועו הכספי של מיניסטריון ההשכלה הרוסי, ״בקורת לתולדות הקראים״, והשני על משקלי השירה העברית, ״פלס ומאזני־משקל השירה העברית בארצות הגרמניים והסלאויים״.

בשנת תרכ״ו (1865) קיבל אב״ג משרת מורה לתלמוד בבית־המדרש הממשלתי לרבנים בז׳יטומיר, בהמלצתו של המפקח פוסטלס ממיניסטריון ההשכלה הרוסי, והחזיק במשרה זו שמונה שנים, עד סגירת בית־המדרש בקיץ תרל״ג (1873). בשנות שבתו בז׳יטומיר רבתה פעילותו הספרותית. בתרכ״ז (1866) פרסם את ״מזמור לתודה״ להצלת הצאר אלכסנדר ה־2 מההתנקשות בחייו על־ידי הניהיליסט קאראקוזוב (4.4.1866) וזכה להבעת תודה מהצאר; תרגם את ״ירושלים״ לר׳ משה מנדלסון והוציא לאור את החלק הראשון של ספרו ״תולדות הקבלה והחסידות״. כן התפלמס בחריפות עם בעל ״המליץ״ ר׳ שמחה צדרבוים־ארז ועם המבקר אברהם אורי קובנר.

עם סגירת בית־המדרש לרבנים בז׳יטומיר ביקש אב״ג ממיניסטריון־ההשכלה הרוסי חופשה בתשלום, ״כי מרוב עבודתי כהו עיני״, אולם ניתנה לו גימלה חד־פעמית וקצובה לשנה אחת בלבד, והוא נאלץ לשוב לדובנא אל בתו, שהיתה נשואה ל״רב מטעם״ בורנשטיין. אכן, לא היתה זו עוד עיר המשכילים העברים דובנא מלפני ארבעים ושתיים שנה, אלא עיר שמשכיליה הצעירים היו להוטים רק אחר תרבות רוסיה ואירופה. בצר לו עזב אב״ג את דובנא ויצא לגליציה למכור את תרגומו ל״נתן החכם״ של לסינג, וסבב על ברודי, לבוב, קראקוב, יארוסלב וטארנוב. הגיע לווינה ולפרוסיה ושוב לווינה, אולם ללא הצלחה. בווינה נפגש אב״ג עם בעל ״השחר״ פרץ סמולנסקין, וזה עזר לו לא מעט, אולם דרכיהם נפרדו בשנת תרל״ה (1875), כשסמולנסקין אסר מלחמה על ר׳ משה מנדל־סון ו״השכלת ברלין״ ב״השחר״, ואילו אב״ג, שהיה ממעריציו של מנדלסון, יצא להגן עליו, ואף יסד שנה לאחר מכן את ירחונו ״הבוקר אור״, שבעצם גישתו לעניני היהדות היה שונה מ״השחר״: ״השחר״ של סמולנסקין היה סמל לראשית התחיה הלאומית של ישראל, ואילו גוטלובר הדגיש בשם ירחונו, כי עם מנדלסון וההשכלה כבר האיר הבוקר לאחר חשכת ימי הביניים והתפשטות החסידות.

כשיסד אב״ג את ״הבוקר אור״ כבר התקרב לשנות זקנה, ולא קלה היתה עליו המלאכה. גוטלובר היה גר בדובנא שבוואהלין הרוסית, ואילו הירחון היה נדפס בלבוב שבגליציה האוסטרית, שכן בימי הצאר אלכסנדר ה־2 לא היו ניתנים ליהודים רשיונות להוצאת עתונים וכתבי־עת. במשך עשר שנים — תרל״ו—תרמ״ז (1876—1886) — הופיעו רק שבעה כרכים של ״הבוקר אור״: בשנים תרל״ו—תרל״ח (1876—1878) היה נדפס בלבוב; בשנים תרל״ט—תרמ״א (אפריל 1879— יוני 1881) נדפס בוארשה; מקיץ תרמ״א (1881) עד ראשית תרמ״ו (1885) חלה הפסקה בהופעתו, מתרמ״ו עד ראשית תרמ״ז (1885 — ינואר 1886) נדפס שוב בוארשה, ואז נפסקה הופעתו כליל. אב״ג עצמו לא היה פנוי לעריכת ירחונו, כי היה טרוד בדאגות כספיות, והעריכה המעשית היתה בידי אחרים: בלבוב ריכז אותה הסופר ראובן אשר ברוידס, ואילו בוארשה היה זה תחילה אליעזר יצחק שפירא ואחר־כך אברהם צוקרמן.

על אף קוצר ימיו, שימש ״הבוקר אור״ של אברהם־בר

גוטלובר אכסניה ראשונה לאנשי־עט צעירים, שרבים מהם תפסו לאחר שנים מקום נכבד בספרות ובתרבות היהודית: שיריו הראשונים של י. ל. פרץ, "נגניאל" והבלאדה שלו "קי־דוש השם" נתפרסמו כאן; קונסטנטין אבא שפירא פרסם בו את חרוזיו הראשונים "אל משוררי בת־עמי"; גם יצירותיו הראשונות של דוד פרישמן ראו אור ב"הבוקר אור" — השירים "יש תקוה", "ביום הולדת אותי" ו"בן חמש־עשרה שנה היום הנני", הסיפור "ביום הכיפורים" והפיליטונים "שרטוטי עט". בין משתתפי הירחון היו גם המדקדק חיים צבי לרנר, החוקר ר' יעקב רייפמאן, בעל הפירוש המדעי לנביאים ר' דוד כהנא, ההיסטוריון ר' זאב יעב"ץ והפובליציסט השנון ש"י הורביץ. כן פרסמו בו מנדלי מו"ס את "השקפה כללית על הדגים", שהיה חלק מספרו "תולדות הטבע", ג. רוכל קטעים מ"פנקס דובנא" והסופר זלמן אפשטין את הערכתו על פ. נ. דוסטוי־בסקי, "לזכר אדם גדול".

בשנת תרל"ט (1879) קיבל אב"ג רשיון להוציא לאור את "הבוקר אור" בוארשה, ובאפריל אותה שנה בא לשבת בה, ושם, במשרד המערכת הדל והמרופט, ביקר אצלו איש הרוח הצעיר אחד־העם (אשר גינצברג) שהיה אז בן כ"ב.

בשנת תרמ"א (1881) עמד לחול יובל השבעים של אב"ג, והעתונים העבריים של אותם הימים, "המליץ", "המגיד" ו"הצפירה", הרימו על נס את פעולותיו של בעל היובל וקראו לציבור לתמוך בו לבל יצטרך לשוב לנדודיו בחיפוש אחר חותמים על ירחונו "הבוקר אור". אולם נראה שקריאה זו לא נשאה פרי, וגם חגיגת היובל, שנערכה בפטרבורג ב־8 לאוק־טובר 1880, לא עלתה יפה מבחינה כספית.

בשנים תרמ"א—תרמ"ה (1881—1885), בהן נפסקה הופעת "הבוקר אור", עזב את וארשה וחזר אל בית בתו הנשואה בדובנא. כאן הצטרף, בעקבות הפרעות ביהודי דרום רוסיה בשנת 1881 ואכזבתו מפתרון ההשכלה, למחנה חובבי־ציון, וכאן גם כתב את שיריו הציוניים: "ישראל מקונן", "היהודי הנע ונד נצח", "קול ישורר בחלון" ו"למנצח על מחלת בת עמי ברומניה" (כשהכוונה לרוסיה), בהם הוא קורא לאחיו לשוב לארץ האבות:

"מי בכם בלאומו לא מעל מעל,
יהי ה' אלהיו עמו — ויעל..."

בדובנא כתב גם את שיריו הנודעים "אניה סוערה" (כסלו תרמ"ג—1883) ו"יהודה ואפרים" (טבת תרמ"ד — 1884), "המכוון נגד ההתבוללות, שינוי השם, הלשון והבגד של המש־כילים ונגד היעדר האמונה בלאומות":

אניה סוערה [7]

בלב ים סואן פרוע
אניה נודדת,
תחוג תנוע
עלה ורדת.

אותה לבלוע —
הורידה שחת,
פתחה הלוע
כבר שאול מתחת.

שם ירדו טובעו
אניות אין ספורות,
בארץ נודעו
שמם נשאר לדורות — — —

ירעשו יסערו
גלים משברים,
יהמו יחמרו
מכל עברים,

האניה נודדת
הלאה הלאה,
עלה ורדת
מטה מעלה,

תשחק לסערות,
לרוחות הומות,
לא תהיה לברות
לא תרד תהומות...

מי זאת האניה,
לא תתם לגוע?
הלא היא העבריה,
התמהו תמוה!

יהודה ואפרים [8]

גרמניה לכו ומאד התבוננו,
אם ינשאו שם אלה על כפים,
אשר ללאומתם כבר עורף פנו,
מחו זכר ציון וירושלים
מקרב לבם ומתפילתמו —
ובכל זאת ולעג וקלס הנמו...

[7] מתוך "כל שירי מהללאל" (אברהם בער בן חיים הכהן גאטלאבער) בשלושה ספרים, וארשה תרנ"א (1891), בדפוס ישראל אלאפין.

[8] שלושה בתים אחרונים.

לגרמנים כלם כבני שחץ,
מחשבתם ופעלם מות ורעל;
שומרי דת אבותם להם סיר רחץ
ועל הולכים קדימה ישליכו נעל —
ועל מי איפא, אחי, כיום תבטחו,
כי תחללו כבודכם ותפארתכם תזנחו?
שובו נא, שובו מעברי פי פחת!
שם חושך ישופכם, שם אופל וצלמות,
לכו באור אשכם ורוו דשן ונחת,
שם חיים עד עולם, חיי אלמות.
באשר אש דת ולאום אורה תופיע,
שם ימצא גם גואל ומושיע...

שנתו האחרונה של "הבוקר אור", בה הופיעו רק חמש חוברות, היתה שנת תרמ"ו (1886), השנה בה חל יום הולדתו השבעים־וחמישה של אב"ג ובה מלאו חמישים שנה לעבודתו הספרותית, וחכמים וסופרים מכל רחבי רוסיה ואף מחוצה לה הנחילו לו רוב כבוד. בין מכבדיו היה גם מנדלי מו"ס, שזכר לו חסד נעורים והגיש לו מכתב לבבי בשם "ש"י למורה" (רמז לשם הכותב — ש"י [שלום יעקב] אברמוביץ).

לאחר שהופעת "הבוקר אור" נפסקה סופית, העתיק אב"ג את מקום מגוריו, יחד עם בתו וחתנו, מדובנא לרובנה ואחר כך לביאליסטוק, בה אבד לו מאור עיניו. בביאליסטוק ביקר אצלו הסופר הצעיר יוסף קלויזנר, שהתרשם מאד מהדרת מראהו האומרת כבוד ומדבריו השופעים חכמה ותבונת חיים, הומור ולמדנות.

בשלוש שנות חייו האחרונות לא יצא עוד אב"ג מפתח ביתו בגלל עוורונו, והיה נתון בבדידות מוחלטת.

ביום ד' באייר תרנ"ט (12.6.1899) נפטר לעולמו והוא בן פ"ח שנים.

ד"ר שלמה בן שמחה־דב מאנדלקרן "איש דובנא רבתי", כפי שכינה עצמו בכתבה בימי נעוריו, נולד בב' דפסח תר"ו (1846) בעיירה מלינוב הסמוכה לדובנא.

בילדותו הירבה שלמה ללמוד תורה מפי רבו ר' פנחס, ראב"ד בעיירה טארגוביצה שבמחוז דובנא. במות עליו אביו בשנת תרכ"ב (1862), והוא בן ט"ז שנים, עבר לדובנא, שם למד תורה מפי ר' צבי ראפאפארט הכהן, בעל "עזרת כהנים" ו"תוספת עזרא" לספרא, ומפי ר' יצחק אליהו לנדא, מחבר ביאורים למכילתא, לתנא דבי אליהו, לתנ"ך ולסידור, שהיה לאחר שנים מגיד בווילנא. בלמדו בדובנא התמסר שלמה מאנדלקרן הצעיר לתורת הח"ן, עלה לרגל אל הרבי מנחם־מנדל מקוצק, התרועע עם בנו ר' דוד'ל ולמד יחד עמו קבלה וחסידות.

בשובו מקוצק לדובנא שם מעיניו בחקר התנ"ך, ספרות ימי הביניים ודקדוק שפת־עבר והתחיל משתתף בפרי עטו בשבועון "המגיד" (תרל"ה—1865) ובירחונים "המליץ" ו"הכרמל", שהופיעו באודיסה ובווילנא. בשנת תרל"ד (1864) השיאו לו בדובנא אשה, ולאחר שנה נולד לו בן, אולם הוא זנח את אשתו ואת בנו ויצא לז'יטומיר, ללמוד בבית־המדרש לרבנים, וממנה עבר לבית־המדרש לרבנים בווילנא. כאן נפגש עם אד"ם הכהן, והלה קרבו מאד.

בשנת תרכ"א (1868) סיים שלמה מאנדלקרן את לימודיו בבית־המדרש הממשלתי לרבנים בווילנא וקיבל סמיכות לרבנות "מטעם". אז חזר לדובנא, נתן לאשתו גט פיטורין ויצא לפטרבורג, נתקבל לאוניברסיטה והתמסר ללימוד לשונות המזרח. חמש שנים למד באוניברסיטת פטרבורג (תרכ"ח/1868 — תרל"ג/1873), סיים אותה בהצטיינות וזכה במדליית זהב על חיבורו "על תקבולת פסוקים מהתנ"ך לתרגומי השבעים, הוולגטה והפשיטא ועל הפאליאוגרפיה של מקומות מסויימים בתנ"ך". לאחר סיימו את לימודיו באוניברסיטת פטרבורג נתקבל כסגן הרב־מטעם באודיסה, ובשמונה שנות שבתו בה (תרל"ג/1873 — תר"מ/1880) סיים את הפקולטה למשפטים באוניברסיטת אודיסה וקיבל תואר "קנדידט למשפטים". בחופשותיו במשך שנים אלה למד באוניברסיטת יאָנה שבגרמניה וקיבל בה תואר דוקטור לפילוסופיה על דיסרטציה על "ההבדלים בין ספר מלכים וספר דברי־הימים".

בשנת תר"מ (1880) התפטר ד"ר שלמה מאנדלקרן ממשרתו כסגן הרב־מטעם באודיסה ויצא לגור בלייפציג שבגרמניה, ובמשך שש־עשרה השנים הבאות עסק בהכנת הקונקורדנציה שלו לתנ"ך, "היכל הקודש", שהחל בה ארבע שנים קודם לכן באודיסה. בשנת תרנ"ו (1896) יצאה הקונקורדנציה לאור בלייפציג — עבודה מונומנטאלית רבת ידיעה וכמות, שהופיעה במספר מהדורות עד ימינו אלה[9], והמשמשת אבן־יסוד לכל לומד וחוקר התנ"ך. ד"ר מאנדלקרן תיכנן מפעל גדול נוסף, הכנת קונקורדנציה לתלמוד, אבל כוחו תש בגלל המאמץ העצום שהשקיע בקונקורדנציה לתנ"ך, ושעתו ואמצעיו החמריים לא הספיקו לו להגשימו.

ד"ר שלמה מאנדלקרן פרסם מאמרים רבים בעברית, אידיש, רוסית, גרמנית ואנגלית וכתב גם שירים ובלדות. כן היה ציר לקונגרס הציוני הראשון בבאזל. באחרית ימיו חלה במחלת־נפש ונפטר בבית־חולים בווינה בי"ג אדר שני תרס"ב (24.3.1902), והובא לקבורה בלייפציג.

[9] מהדורה חדשה מתוקנת הופיעה בישראל בשנת תשי"ז (1957) בהוצאת שוקן.

ו. חיבת ציון וראשית הציונות

בשנות השמונים של המאה הי״ט החלה דועכת שמשה של ההשכלה בין יהודי מזרח אירופה. האידיאלים של תנועת ההשכלה — המאבק נגד מנהגים טפלים, המלחמה ברמתם הירודה של ״כלי הקודש״, הלעג לחסידות ול״רביים״, השאיפה ״היה אדם בצאתך ויהודי באוהלך״ — לא עמדו במיבחן הזמן, ופרעות שנת תרמ״א (1881) בדרום רוסיה, שכונו בשם האלגורי ״הסופות בנגב״, עוררו את דעתם של רבים וטובים בין נאורי התקופה. בעיית ההגירה מרוסיה וגלילותיה, שהחרי־פה באותן השנים והפכה לבריחה המונית לכל קצוי ארץ — גרמניה, אנגליה, אמריקה, ארגנטינה — העמיקה את התפתחותה של תנועת חיבת־ציון ועבודת ההתישבות בארץ־ישראל.

מבין יהודי דובנא בלט משכמו ומעלה בפעילותו החיבת־ציונית והציונית צעיר יהודי בר־אורין ובר־אבהן, הלא הוא ר׳ זלמן אשכנזי.

זלמן אשכנזי נולד בדובנא בימי ביכורי ההשכלה, בשנת תר״ח (1848), לאביו ר׳ צבי־הירש שהיה מפורסם כלמדן ומשכיל ונחשב לגדל־יחש בהיותו מצאצאי החכם צבי אשכנזי. בימים ההם חיתה בדובנא חבורה של צעירים שוחרי דעת והשכלה, שר׳ צבי־הירש נימנה עמה והוא הקדיש ממיטב עתותיו לשחרורו של החכם ר׳ שניאור זאקש כשזה נעצר בדובנא.

זלמן קיבל בבית אביו חינוך תורני כמקובל, ובבחרותו נשלח ללבוב לרכוש לו השכלה כללית. בשובו לדובנא, בעל תורה ותעודה ששמו יצא לתהילה, החל עוסק במסחר צרכי רוקחות, נשא אשה והקים בית יהודי לתפארת. כאן נולד לו בנו יחידו והתחילה פעילותו הציבורית.

ראשית צעדיו של ר׳ זלמן אשכנזי בהטפה למען חיבת־ציון היתה לאחר ביקורו של המטיף הנודע ר׳ צבי־הירש מסלי־אנסקי בדובנא בשנת תרנ״ג (1893), שאז כינס ב״מועדון האזרחי״ של דובנא אסיפה רבת־משתתפים של יהודים ״חילו־נים״ וקצר אצלם תשואות נלהבות. מאז יצא שמו לתהילה כמטיף לאומי כובש לבבות.

כדי לקרב את הציבור לתנועת חיבת־ציון, החל ר׳ זלמן בעריכת ״נשפי מכבים״ (מכבייער פעסטע) מדי שנה, בהם הפעיל נואמים ועסקנים מפורסמים, ומאירת עיניים היא כתבתו של אחד פנחס פאסיס ב״המליץ״ בשנת תרנ״ה[1] על נשף החנוכה של חובבי־ציון באותה שנה בדובנא:

״במוצאי ש״ק, ליל ראשון של חנוכה, התאספו חו״צ (חובבי ציון) מפה (ברשיון שר־המחוז) לבית המשכיל הנכבד מר ראובן סטאל ע״י כרטיסי קריאה (הזמנה). גם רבות מבנות ציון היקרות באו ואורחים נכבדים, צירי חו״צ מערים הסמוכות... מספר הבאים עלה לשלוש מאות איש. התאספו בארבעה חדרים מרווחים, מלאים אור יקר ונעים, ובאולם הגדול ישבו גברים לבדם ונשים לבדן. בחדר אחד עמדו השולחנות הערוכים בכל תוצאות (תו־צרת) ארץ הקדושה מעשי ידי אחינו העובדים בזיעת אפם על הרי ישראל: יין מראשון לציון וקאניאק; מעשי מרקחת מאתרוגי אה״ק (ארץ־הקודש); ועוד ממתקים לרוב אשר הכינו אחיותינו, ותבואת ממכרם הוקדשה לא״י.

״את החגיגה פתח המורשה מר ז. אשכנזי, בברכו על נר־חנוכה משמן זית המובא מאה״ק, ולהקת משוררים שרו אחריו: ׳מזמור שיר חנוכת הבית׳ ו׳הנרות הללו׳. אחרי הדלקת הנרות נשא מר ז. אשכנזי מדברו על הפסוקים: ׳אז יבקע כשחר אורך׳ ו׳הנה כבוד ה׳ בא מארץ הקדם׳...

״אחריו נשא מדברו המורשה הנכבד מר צבי פרילוצקי מקרעמעניץ כשעה תמימה, על התקופה מזמן שיבת ציון ע״י זרובבל עד ימי החשמונאים... דברי המטיף היקר עשו רושם גדול על כל הנאספים, עד כי הרבה חו״צ זלגו עיניהם דמעות חמות ודממת קודש שררה בכל הבית. ככלותו נשמע קול תרועת ׳הידד!׳ וכל הנאספים ברכוהו ויודו לו על דבריו היקרים מפז. אח״כ שרה המקהלה את השיר ׳מדוע׳ מאת המשורר מ. מ. הארוויץ ואחרי השיר נשא מר אשכנזי כוס של ברכה לחיי השר המורם מעם ׳הנדיב הידוע׳, לחיי הרב צדוק כהן מפאריז ולחיי המורשים מקרעמעניץ, ראוונא, וברעסטעצקא ובכל אתר ואתר. המור־שה מ. פרילוצקי נשא כוס של ברכה לחיי חו״צ שבדובנא בפרט ולחיי עמנו ולחיי אה״ק משאת נפשנו — — — ורק בשעה חמישית בבוקר נפטרו הנאספים לבתיהם שבעי רצון.

״תבואת הכסף (הכנסה נקיה) והשולחן הערוך עלה (עלו) לסך מאה ועשרים רו״כ (רובל כסף) לטובת יא״י (ישוב ארץ ישראל)״.

אכן, גם בכתיבת שירים עסק ר׳ זלמן אשכנזי, וגם שירתו היתה קודש לציון, כנראה משני בתים אופייניים של שיר, שפרסם אותה שנה ב״המליץ״[2]:

[1] מס׳ 281, 19/31 דצמבר 1894.

[2] מס׳ 276, 13/25 נובמבר 1894.

שיר לכבוד חנכה מאת זלמן אשכנזי
בהעלותך את הנרת (תרנ״ה) לפ״ק

הנרות הללו...

העבים נפזרים, השמים יטהרו,
ככבי נגה סביב אור־אצילות מספיקים.
לא עוד יבוש יעקב, פניו לא עוד יחורו,
״הנרות הללו אנחנו מדליקים״...

כל הנברא בצלם — אחים, ידידים,
שפעת ברכה ואושר הצנורות מריקים...
קול ששון, קול שמחה, אור ליהודים!
״הנרות הללו אנחנו מדליקים״...

בארגון נשפי החנוכה סייעו בידי ר׳ זלמן אשכנזו הד״ר טוביה הינדס וצבי־הירש פרילוצקי מקרמניץ, שכן פעילותו לא היתה רק בדובנא עצמה, אלא שהיה מכתת רגליו בדרכים משובשות לעשות נפשות לציון גם בעיירות וואהלין הנדחות.

בכל תקופת פעולתו של הועד האודסאי לחובבי־ציון, מיום הווסדו ועד הפסקת פעולותיו, היה ר׳ זלמן אשכנזי המורשה מטעמו בדובנא, והוא היה הרוח החיה בארגון ״מפעל הקערות״ של ערב יום־הכיפורים, המעביר את הכסף למטרתו והמפעיל אחרים. כאן המקום לציין, שמספר חברי הועד האודסאי בדובנא עלה על מספרם בערי הסביבה האחרות, ואף בכרכים הגדולים מרובי האוכלוסין.

עם הבחרו כציר הציונים לקונגרס הציוני הראשון בשנת תרנ״ז (1897), ראה חובה לעצמו למסור לבוחריו על הקונגרס ועניניו, וב״המליץ״ מיום ה׳ בטבת תרנ״ט [3] אנו מוצאים את התיאור הבא:

״מדובנא מודיעים, כי ביום ג׳ ר׳ חנוכה חגגו הציונים ברוב פאר והדר בבית המורשה הנכבד מר זלמן אשכנזי את חג המכבים. באולם האספה נאספו הציונים בשעה העשירית בערב. את האספה פתח מר אשכנזי בדברים חמים מעניני דיומא... ואחרי הפסקה קטנה החל לספר — בתור ציר הציונים בוואהלין — את פרשת דבר האספה בבאזל לכל פרטיה ודקדוקיה, וביותר משך את לב השומעים בהעתיקו כמעט מלה במלה את דבר נאומו של מכס נארדאו ע״ד העבודה הדיפלומטית של הד״ר הרצל... ולב השומעים נמלא תקווה ואהבה לארץ אבותינו ולעמנו...״

ר׳ זלמן אשכנזי לא בז גם לקטנות כשהדבר היה נוגע לעברית או לארץ־ישראל, ובכל מקום בואו היה מפיץ ״ספרי אגורה״ עבריים או ספרי הוצאות ״אחיאסף״ ו״תושיה״, שהחלו יוצאים לאור באותם הימים. מאליו מובן שתוצרת ארץ־ישראל — יינות כרמל מזרחי ושמן זית, שקדים וצמוקים — היו מצויים על שולחנו תמיד, ואף ממכירת אתרוגי ארץ־ישראל, שהיתה רחוקה משכר וקרובה להפסד, לא משך ידו.

כאשר האמינו יהודי רוסיה, בימי הבחירות ל״דומה״ הראשונה בשנת תרס״ד (1904), כי הגיע לרוסיה ״אביב העמים״, היה ר׳ זלמן אשכנזי בין הראשונים שתפסו את חשיבות השתתפות היהודים בבחירות, והודות לעירנותו ופעילותו הגיעו כל בעלי זכות־הבחירה בדובנא לקלפי, איש לא נעדר — דבר שלא היה כמותו בשום עיר אחרת.

ר׳ זלמן אשכנזי היה מהודר במראהו ובלבושו ושומר מצוות, והיה נוהג להתפלל מדי שבת בבית־המדרש בר״ץ. הוא היה מטיף בעל מתק שפתיים ומושך גם בעט־סופרים, ושירים ופיליטונים יצירי רוחו היו מתפרסמים לעתים מזומנות ב״המליץ״ וב״לוח אחיאסף״. איש־רעים נעים־שיחה היה ומסביר פנים לכל והיה מוצא לו אף עתים לשחק עם ידידים בשחמט, שנחון בכשרון מיוחד לו.

ביום שבת כ״א בתמוז תרס״ט (1909) נפטר לעולמו, והוא בן ס״א שנים בסך־הכל. מותו הישרה אבל כבד על כל עדת דובנא, ואלפי מעריצים ומוקירי־שמו נאספו מהעיר ומהסביבה לחלוק לו כבוד אחרון. לוויתו שימשה הפגנה אדירה לציונות, והוכיחה מה עמוק חדרו שרשיה בתוך המוני העם.

על פי מקורות שונים וכן לפי תיאורי דוד לנדר, חברו של ר׳ זלמן אשכנזי, ב״ילקוט וואהלין״, א׳ ניסן תש״ה.

[3] מס׳ 273. פטרבורג 1898.

ז. רבני דובנא

שמות רבני דובנא עד סוף המאה הט"ז לא נשמרו לא בכתובים ולא בחיבוריהם, לא ב"הסכמות" ולא על מצבות בתי־העלמין, שלפי שקיבלנו לא נהגו עד שנת ש"ס (1600) לחרות שמות הנפטרים על לוחות המצבה, אלא היו רושמים אותם בסיד על נדבכי האוהל שבבית־העלמין, ועד מהרה נמחו ללא השאר שריד. אולם החל משנת ש"ס ידועים מורי־ההוראה ואבות בתי־הדין של העיר עד חורבן קהילתה בשואת הצורר הנאצי.

ראש וראשון לרבני דובנא בסוף המאה הט"ז היה הגאון רבנו ישעיה הלוי איש הורוויץ, השל"ה הקדוש (שנקרא על שם ספרו "שני לוחות הברית") זצ"ל, אשר צאצאיו היו בדובנא דור אחר דור עד ר' שמואל הלוי איש הורוויץ ובנו ר' דוד הלוי הי"ד, שנספו בימים הראשונים לפלישת הגרמנים לדובנא בשנת התש"א (1941).

ר' ישעיה סג"ל (סגן־לויה) איש הורוויץ בר' אברהם בר' שבתי־שפטיל בר' ישעיה הלוי, נשיא עדת ישראל בעיר הורוויץ שבבוהמיה, נולד בפראג בשנת של"ה (1575). בילדותו יצא עם אביו מבוהמיה לקראקא שבפולין, יצק מים על ידי הגאון מו"ה שלמה בהג"מ יהודא־ליב אבד"ק פולנאה, המהרש"ל השני, וכן היה תלמידו של ר' מאיר בר' גדליה מלובלין. בשנת ש"ן (1590) השתכן אצל אביו בעיר לבוב והגיה את הספר "עמק ברכה" שכתב אביו. כן השתתף בהתוועדות ד"ד ארצות בלובלין וחתם שם על התקנה האוסרת קניית משרות רבנות בממון. בשנת שנ"ז (1597) ההדיר את הספר "עמק ברכה" של אביו בקראקא וישב על כס הרבנות בערים שונות בוואהלין ובגליציה.

בשנת ש"ס (1600) קשור שמו לראשונה עם דובנא והגליל, כנראה מתשובת מהר"ם מלובלין מיום ב' י"ג באדר ש"ס לפ"ק, על פסילת גט בגלל שינוי שם[1]: "של"ש אה"י (שלום לך, שלום אהובי ידידי) הנעלה, העולה מעלה בשם ותהילה, ר"ג ור"ה (ראש גליל ורב העיר) מו"ה ישעי' מהודעני' סג"ל. למכ"ת (למעלת כבוד תורתו) על דבר הגט הניתן שם קרוב לגבול ב"ת (בית־תורתו), והאשה היושבת ת"י ב"ד (תחת יד בית דין) דמכ"ת בק"ק דובנא" וכו'.

בשנים שס"ג—שס"ו (1603—1606) היה ראב"ד בק"ק אוס־טרהא והגליל, ויתכן גם בפוזנא, ואחר נתקבל כרב בפרנקפורט ע"נ מיין "וקצבו לו 400 זהובים לשנה והתחייב לקנות בשביל בנו ובשביל חתנו ליבוש אזרחות העיר". בפרנקפורט ישב עד שנת שע"ד (1614), ואז יצא בגירוש עם כל יהודיה והגיע לפראג, בה כיהן כראב"ד יחד עם הגאון ר' אפרים איש לונצ'יץ' בעל "עוללות אפרים". במות עליו זוגתו הרבנית מרת חיה בשנת ש"פ (1620) גמר אומר ללכת לארץ הקודש וטעמיו כמוסים עמו, ויעבור דרך ארץ אשכנז בפרנקפורט ע"נ מיין אל הנמל ונציה שבאיטליה ומשם הפליג לארץ הקדושה והגיע בשנת שפ"ב (1622) למחוז חפצו עיר הקודש ירושלים. שם גמר בשנת שפ"ד (1624) את ספרו הגדול "שני לוחות הברית". שנה לאחר מכן הושב על ידי הפחה התורכי בבית־הכלא עם עוד ט"ו רבנים על לא עוול בכפו. באותה שנה נמלט מירושלים לצפת ונפטר בטבריה בשנת ש"צ (1630) ומנוחתו שם.

● אחרי השל"ה הקדוש ישב על כסא הרבנות בדובנא הגאון מוה"ר שמואל בהג"מ אהרן הלוי איש הורוויץ, שאר בשרו של השל"ה, משנת שפ"ה (1625) לערך עד שנת ש"ץ (1630), ואז נתמנה לאב"ד בק"ק לובובנא (לובומילה), ושם מנוחתו.

● במשך זמן קצר (שצ"ב/1632 — שצ"ד/1634) כיהן בדוב־נא הרב הגאון מוה"ר צבי הירש בהר"ב מורנו עוזר, שהיה חתנו ותלמידו של הגאון מוה"ר אברהם חיים בהג"מ נפתלי הירש שור, אבד"ק סטאנוב. ר' צבי הירש כתב הקדמה לספר "תורת חיים" שחיבר חותנו, אשר נדפס בקראקא בשנת שצ"ד (1634), וחתם תחתיה: "נאום הקטן צבי, הנקרא הירש, בא"א הח"ר (בן אדוני אבי החכם רבי) עוזר זלה"ה, חונה על דגלו לעת עתה פה ק"ק דובנא הגדולה".

● סברה היא, שבשנים ת"ב—ת"ג (1642—1643) כיהן בדוב־נא הגאון רבנו מאיר כץ בהג"מ משה כץ אשכנזי, שהיה ראב"ד זק"ק דאנהויזן סמוך לאנשבך שבגרמניה, אביו של רבנו שבתי כץ בעל ה"ש"ך" ("שפתי כהן"). הסברה מסתמכת על כתובת על מצבה בבית־העלמין של דובנא, האומרת:

"איש חסיד ונאמן, המאיר עיני חכמים בהלכה,
האלוף מו"ה מאיר בן מהר"ם כץ
שהלך לעולמו ביום ג' ג' ימים לחודש כסלו
ת.נ.צ.ב.ה."

מהר"ם כץ היה תחילה רב באמסטובאווי ואחר־כך במוהילוב ע"נ דנייפר עד שנת ת"ב (1642). אחר בא לדובנא ונפטר בה. על סמך הפיסקה "המאיר עיני חכמים בהלכה" מניחים שהיה ריש־מתיבתא ומורה צדק בדובנא עד יום פטירתו.

[1] שו"ת מהר"ם מלובלין, סימן ש"ט.

● הגאון המקובל ר׳ יהודה הי״ד, הנזכר בין הקדושים חללי שנת ת״ט (1649) בספר ״צער בת רבים״, הוא קרוב לודאי האב״ד שנרצח בקהל יהודי דובנא בימי הצורר חמלניצקי ולא הובא לקבר ישראל.

● במשך תשע שנים, משנת ת״ט (1649) עד שנת תי״ח (1658), לא היתה בדובנא קהילה יהודית. רק באותה שנה קיבלה הקהילה ״כתב־קיום״ (זכיון) מאת שר־העיר הנסיך גיאורג סבסטיאן לובומירסקי, ואז נבחר כרב העדה הגאון מוה״ר אברהם היילפרין, חתנו של הגאון מרדכי יפה בעל ״הלבושים״. ר׳ אברהם כיהן בדובנא בערך משנת ת״ך (1660) עד תכ״ב (1662), שאז נלקח אחר כבוד לכהן בק״ק קובלי, ושם מנוחתו.

● אחת־עשרה שנים, מתכ״ג (1663) עד תל״ד (1674), כיהן פאר בדובנא הגאון הגדול המפורסם בדורו, רבנו נחמן הכהן ליפשי״ס, מי שהיה ראב״ד בלבוב, קרמניץ, חעלמא ובלז. הוא היה נכד הגאון מוה״ר גרשון הכהן רפא איש־פורט, מגזע ר׳ משה משפיירא, ונקרא בשם ליפשי״ס על שם אמו הגבירה מרת ליפשא, נכדת הגאון ר׳ יצחק שרנצילש אב״ד לבוב. הוא נתקבל לאב״ד בק״ק דובנא בשנת תכ״ג (1663), כמוכח מ״הסכמה״ החתומה בשמו: ״...והסכים בשנת תכ״ג להדפסת ש״ע (שולחן ערוך) עם פירוש באר־הגולה דפוס ראשון אמ״ד (אמשטרדם, דפוס עטיאש) יחד עם הרבנים ד״ד ארצות בהתוועדות ביריד יערשלב יחד עם בעל הט״ז (טורי זהב) ביום ב׳ ט״ו אלול תכ״ג. נאם נחמן בלא״א מאיר כ״ץ ראפפורט החונה בק״ק דובנא הגדולה״.

בשנת תל״ה (1675) כבר חתם על ספר ״נחמות ציון״ כרב בק״ק בעלזא, ונפטר בה באותה שנה.

● אחריו כיהן כאב״ד ור״מ (ריש מתיבתא) הגאון הגדול מו״ה משה בר׳ יוסף, אולם אין יודעים על כהונתו דבר פרט לחרות על מצבתו בבית־העלמין בלבוב:

״ומשה אל אלהים עלה ט׳ ימים לחודש סיון תמ״ד (1684) לפ״ק,
הוא הרב הגאון הגדול מוה״ר במו״ה יוסף —
אב״ד בק״ק דובנא הגדולה. הרביץ תורה ודלה דלה
והשקה כל בני דורו והיי׳ מנוחתו כבוד עד מתים
כי יחי׳ חיים״.

● אחרי ר׳ משה בר׳ יוסף כיהן בדובנא כאב״ד הגאון המ־פורסם בדורו מוה״ר ישראל בן הפרנס ר׳ אברהם יאליס (על שם אמו יאלע) מקראקא. הוא היה גיסו של פרנס הדור הרב ר׳ יששכר בעריש בן הגאון ר׳ העשיל מקראקא. ר׳ ישראל, שהיה ידוע גם כר׳ ישראל סווינחר, כיהן בדובנא שנה אחת בלבד, שנת תמ״ד/תמ״ה (1684/5), ונלקח אחר כבוד לכהן בעיר לוצק ושם מנוחתו. בתו היתה אשת הגאון מוה״ר שמחה כ״ץ רפאפורט בן ר׳ נחמן כ״ץ, שכיהן אחריו כראב״ד בדובנא.

● משנת תמ״ה (1685) ישב על כס הרבנות בדובנא הגאון הגדול מוה״ר שמחה בהגאון ר׳ נחמן כ״ץ ליפשי״ס רפאפורט. הוא נולד בלבוב לאביו, שהיה דיין וראב״ד בלבוב. בשנת תמ״ה (1685) לערך נשא את בתו של הג״מ ר׳ ישראל סווינחר והגיע עם אביו לדובנא, ומשהושב ר׳ ישראל סווינחר על כס הרבנות בלוצק, מילא הוא את מקומו בדובנא.

לא ברור כמה שנים כיהן ר׳ שמחה כאב״ד בדובנא, שכן בשנת תנ״ד (1694) חתם על ספר ״צפנת פענח חדש״ (פרנקפורט דמיין): ״שמחה בא״א מו״ר הרב הגדול מוה״ר נחמן כ״ץ זצ״ל רפאפורט החונה בק״ק דובנא, ולע״ע (ולעת עתה) בק״ק הוראדנא״.

הוא נפטר בשנת תע״ז (1717) בעיר שברשין ושם מנוחתו.

● שמונה שנים היה כיסא הרבנות בדובנא פנוי, משנת תנ״א (1691), השנה בה יצא הגאון ר׳ שמחה להוראדנא(?), עד שנת תנ״ח (1698), שאז הזמינה קהילת דובנא לבוא אליה את הגאון ר׳ יוסף יאסקי בן המקובל צי״ע (צדקו יגן עלינו) מלובלין מוה״ר יהודה־יודל, מי שהיה ראב״ד בלבוב חוץ לעיר, במינסק, ואחר כך בקובלי.

ר׳ יוסף ״בא בהסכמה״ בשנת תנ״ח על ספר ״נפתלי שבע רצון״ (אמשטרדם, תס״ח) וחתם: ״יוסף בלא״א הרב המפורסם מו״ר יודל ז״ל, חונה בגליל מינסק ומצ״פ (ומצודתו פרושה) בק״ק דובנא רבתי״.

הוא היה רבו של המקובל מוה״ר צבי קיידאנובר בעל ספר ״קב הישר״, וחיבר פרקים בחכמה ומוסר שבעל ״קב הישר״ הדפיסם בחלק ב׳ של ספרו. כן חיבר ספר ״יסוד קדושה הנהגות ישרות ושיר ליום שבת קודש עם פירוש״. חמו״ד (חסר מקום ודפוס).

ר׳ יוסף נפטר בדובנא בער״ח אייר תס״ו (1706) לפ״ק, והיו נוהגים לעשות לו אמ״ר (אל מלא רחמים) ביום פטירתו.

● אחרי הגאון ר׳ יוסף יאסקי זצ״ל ישב על כיסא הרבנות בדובנא הגאון הגביר מוה״ר שמואל בהגביר הפרנס ר׳ שלמה שכנא כ״ץ מקראקא. הוא היה קודם אב״ד דק״ק נוישטאדט ואחר־כך ראב״ד בדובנא, ונמצאה ממנו הסכמה על ספר ״פני ארי׳ זוטא״ (וילמרשדארף, שנת ת״פ) ״נאם שמואל בן לא״א מו״ה שכנא הכהן מקראקא חונה בק׳ דובנא רבתי״.

הוא ישב על כיסא הרבנות בדובנא שש שנים — מתס״ו (1706) עד תע״ב (1712). הוא נפטר בבראדי בשנת תפ״ט (1729), ועל מצבתו חרות:

״פ״נ הרב הגאון הגדול אבד״ק דובנא
מ״ו שמואל ב״מ שלום שכנה כ״ץ
ביום ב׳ כ״א סיון תפ״ט לפ״ק״.

• שלוש שנים ישב על כס הרבנות בדובנא מוהר״ר יצחק אייזיק בן הגאון ר׳ שאול גינצבורג, משנת תע״ב (1712) עד שנת תע״ה (1715). הוא היה אביו של הג״מ מוה״ר מאיר גינצבורג אבד״ק ווינין וגיסו של הגאון חכם צבי אשכנזי, כי היה חתן הג״מ משולם זלמן מירלש אבד״ק המבורג.

בשנת תע״ה נלקח אחר כבוד מדובנא לק״ק מוהילוב ע״נ דנייפר.

• בשנים תע״ה (1715) עד תע״ט (1719) כיהן כאב״ד ור״מ בדובנא הגאון הקדוש מוהר״ר אלעזר בהרב פרנס הדור, בן מוהר״ר יששכר־בריש בהגאון רשכבה״ג (רבן של כל בני הגולה) ר׳ העשיל מקראקא. לפני בואו לדובנא היה אב״ד ור״מ דק״ק ראזינאי, ואחר עזבו אותה נטה אהלו בעיר בראדי ושם מנוחתו.

הוא היה אביו זקנו של הגאון ר׳ יחזקאל סג״ל לנדאו בעל ״הנודע ביהודה״, שהיה בן בתו מרת חיה, ור׳ יעקבקא בהג״מ מוהר״ר יחזקאל לנדא מכנהו בהקדמה לספר ״הנודע ביהודה״ בשם ״צדיק יסוד עולם״.

• הגאון ר׳ יהושע העשיל בהג״מ אלעזר בהרב, המכונה גם ר׳ העשיל הקטן (דער קליינע רב העשיל), היה ראב״ד בעיר דובנא בשנת תע״ט (1719), לאחר שאביו ר׳ אלעזר פנה לבראדי, וכיהן בה במשך עשר שנים.

בכ״ז בניסן ת״פ (1720) בא על החתום בפנקס הקהל על ״תקנות הסעודות דמתא״, ובשנת תפ״ד (1724) ״הסכים״ על הספר ״יד כל בו״ (נדפס בפראנקפורט ע״נ אודר בשנת תפ״ז) וחתם: ״הק׳ יהושע העשיל בהג״מ אליעזר נ״י חב״ק (חונה בקהילת) דובנא״.

ר׳ יהושע העשיל נפטר בדובנא בשנת תפ״ט (1729), והש־איר אחריו 400 זהובים עזבון־לצדקה, שפירותיו בסך 10 זהובים לשנה היו מיועדים להחזקת לומדי־תורה.

• הגאון מוהר״ר זלמן אפרים בהג״מ שאול אבד״ק לודמיר כיהן כראב״ד בדובנא בשנת ת״ץ (1730), לאחר שכיהן תחילה כרב בברסטצ׳קה. מסיבה לא ידועה עזב ר׳ זלמן אפרים את כיסא הרבנות בדובנא כעבור כשנה, והעיר היתה ללא ראב״ד כחמש שנים. בשנים אלה היה הבד״צ (הבית דין צדק) שופט את העם.

• בשנת תצ״ה (1735) הגיע לדובנא הגאון המפורסם, הגביר מוה״ר אברהם בהג״מ שמואל כהנא לאחר הרפתקאות רבות, ונתקבל בכבוד גדול לשבת על כיסא הרבנות.

ר׳ אברהם בר׳ שמואל כהנא, שהיה נכדו של ר׳ שלום שכנא כ״ץ מקראקא, היה תחילה ראב״ד בברודי, והוזמן על ידי קהילת אוסטרהא לשבת על כיסא הרבנות בה, לאחר שרבה ר׳ נפתלי כ״ץ עלה לארץ הקדושה. הוא הגיע לאוסטרהא, אולם ״בעבור שאשתו היתה יפת־תואר והשר מאוסטרהא חמד יופיה, נמלטו הג״מ ר׳ אברהם ואשתו מאוסטרהא לילה, ובדרכו אל בראדי עבר דרך דובנא״.

הוא נפטר בדובנא כפי המשוער בשנת תק״א (1741).

• לאחר מות ר׳ אברהם כהנא עלה על כיסא הרבנות בדובנא בנו בכורו מוה״ר יצחק משה כהנא, והוא בא על החתום על הרבה תקנות בפנקס הקהילה בשנים תק״א ותק״ב (1741—1742). ממנו נשארה בבית־הכנסת הגדול פרוכת עם שתי כפיים מרוקמות לסימן כהונה, וכן השאיר ספר תורה בהיכל.

הוא לא האריך ימים, ונפטר בסוף שנת תק״ה (1745).

• את כיסא הרבנות, שנתפנה עם מותו של ר׳ יצחק משה כהנא, ירש בשנת תק״ה (1745) גיסו הגאון המפורסם ר׳ שאול בהג״מ ר׳ ארי׳־ליב, נכדו של הג״מ מוה״ר שאול אבד״ק לוקאץ, קראקא ואמשטרדם ומחותנו של ״הנשר הגדול״ חכם צבי אשכנזי.

ר׳ שאול בר׳ אריה־ליב נולד בשנת תע״ז (1717) ברישא, ונשא בשנת תצ״ד (1734) לאשה את בתו של ר׳ אברהם כהנא, הראב״ד מדובנא. בהיותו כבן כ׳ נתקבל כרב בעיר לוקאץ, מקום כהונתו של אביו־זקנו, ובשנת תק״ה (1745), לאחר פטירת גיסו ר׳ יצחק משה כהנא, הוזמן לשבת על כיסא הרבנות בדובנא וישב עליו עד שנת תקי״ז (1757).

בשנת תק״ט (1749) ״הסכים״ על הספר ״ברוך מבנים אשר״ (נדפס בזאלקווי) ועל ש״ס קטן (דפוס אמשטרדם) וחתם: ״הק׳ שאול בהג״מ ר׳ ארי׳ ליב ז״ל חונה בק״ק דובנא ומצ״פ לק״ק אמשטרדם״. ואכן, לאחר מות אביו הראב״ד דק״ק אמש־טרדם, זכה להבחר במקומו כרב לעדת האשכנזים, והוא בן ל״ח שנים בלבד, ויהי שם ראב״ד במשך ל״ה שנים ונפטר באמש־טרדם בשנת תק״ן (1790).

ר׳ שאול בר׳ אריה־ליב היה פייטן ומשורר והתקין ״שירות ותשבחות לאלהי הרוחות לכבוד פרנץ וילהעלם החמישי מן אראניע״ (במלאת לנסיך ח״י שנה). כן חיבר ספר בשם ״בנין

אריאל", שנדפס באמשטרדם בב' חלקים בשנת תקל"ח (1778).

בנו של ר' שאול, ר' אריה־ליב, נשא לאשה את בת דודו של הגאון יעב"ץ (ר' יעקב עמדן בר' צבי אשכנזי, הוא "חכם צבי").

• לאחר צאתו של ר' שאול בר' אריה־ליב לשבת על כיסא הרבנות באמשטרדם, נקרא בשנת תקי"ז (1757) לשבת על כיסא הרבנות בדובנא הגאון המקובל מוהר"ר נפתלי הירץ, בנו השני של הגאון ר' צבי הירש ראב"ד האלברשטאט (ר' צבי הירש היה בנו של הרב ר' נפתלי אשכנזי איש צבי, אבד"ק קאוולי ולבוב וחתן ר' משה פנחס חריף).

ר' נפתלי הירץ למד תורה בברודי בצוותא עם גיסו, ר' יצחק הלוי איש הורוויץ אבד"ק שלוש הערים אה"ו (אלטונא, המ־בורג, ונדזבך), ועם הגאון ר' יחזקאל לנדא, בעל "הנודע ביהודה". הוא היה חתנו של הפרנס ר' יעקלי' באב"ד מלבוב, ובעודו צעיר לימים נתקבל לראב"ד בקובל, ושם בא על החתום בשנת תקט"ו (1755) "עם החרם נגד הפראנקיסטים ביומא דשוקא בק"ק בראדי" יחד עם דודו הג"מ ר' חיים כהן רפא־פורט, אבד"ק לבוב, אחיו ר' שמחה אבד"ק דעסוי, וגיסו הגאון ר' יצחק הלוי איש הורוויץ אבד"ק אה"ו: "נאם הק' נפתלי הירץ חוב"ק קאוולי ומצ"פ לדובנא".

הוא היה רבו של החכם ר' שלמה ב"ר יואל מדובנא (רש"ד), וסבורים כי הוא אשר גרם למחלוקת בין רש"ד לבין ר' משה מנדלסון, שהביאה לפירודם.

ר' נפתלי הירץ נפטר בעשרה באייר תקל"ז (1777) בדובנא, ושם מנוחתו.

• יורשו של ר' נפתלי צבי על כס הרבנות בדובנא היה בנו הגאון מוהר"ר זאב וולף. הוא נולד בשנת תק"ה (1745) בברודי, ובעודנו אברך הוסמך לרבנות בעיר ראדזיוויל. אשתו היתה מרת יוטא, בתו של הגאון מוהר"ר נחמן הײלפרין אב"ד בקלויז בריסק־דליטא.

בהיותו בן ל"ב שנים, עם פטירת אביו בשנת תקל"ז (1777), בא לשבת על כס הרבנות בדובנא. חתימת ידו נמצאת בפנקס הקהילה בדובנא מיום כ"ח (החודש הושמט) תקל"ח (1778), והוא נתן "הסכמותיו" על ספר "מרגליות התורה" מיום כ"ב בחודש אלול תקמ"ז (1787), על ספר "בת־עוני" דובנא תקמ"ח (1788) ועל ספר "תשואות־חן" דובנא תקנ"ז (1797).

ר' זאב וולף היה איש אמיד כל ימיו, ובשנת תקנ"ב (1792), במות עליו אשתו הרבנית מרת יוטא, "תרם 1000 זהובים פויליש כקרן שיש ליתן ממנה לצדקה עשרה למאה רווחים בכל עתות השנה לפטירתה (יאהר־צייט)", וכן תרם לבית־הכנסת פרוכת יקרה, ועליה אותיות כסף של קידוש לשלוש רגלים, שעלתה בדנציג 500 רובל כסף.

בשנת תק"ס לפ"ק (1800) נפטר והוא בן נ"ה שנים, ובנו ר' חיים יעקב אז כבן כ"ה שנים. הרב הגאון מוהר"ר מנחם מנדל אוירבך, מיוצאי חלציו, הקים בשנת תרמ"ד (1884) מחדש מצבת קברו וצוה לרשום עליה:

"פ"נ הרב ר' זאב וולף, אב"ד דקהילתנו,
בן הרב הגאון המפורסם בדורו בנגלה ובנסתר ק"ש *
הרב ר' נפתלי הירץ ז"ל, אב"ד ור"מ דקהילתנו תנצב"ה.
ואת פקודתו נשמור שלא לפאר אותו בשבחים.
שנת תק"ס לבריאת העולם".

• בשנת תק"ס (1800) עלה על כיסא הרבנות בדובנא גיסו של ר' זאב וולף, מוהר"ר ר' נתן הלוי איש הורוויץ, בן הגאון ר' יצחק הלוי איש הורוויץ אבד"ק אה"ו. חתימת ידו נמצאת בפנקס הקהילה מיום כ"ו סיון תק"ס: "הק' נתן הלוי איש הורוויץ, אבד"ק שדה לבן (באַלאַיאַ צאַרקוב)".

הוא נפטר בדובנא בשנת תקע"ה (1815) בלי זש"ק (זרע של קיימא).

• שלושה היו הרבנים שישבו על כיסא הדין בדובנא רבתי "בימי הרת עולם", כאשר מלכות רוסיה הכבידה אכפה על "יהודי התורה והתעודה".

תקופת כהונתו של ר' נתן הלוי איש הורוויץ בדובנא. שארכה ט"ו שנים וחלה בימי מלחמות נפוליון, מכונה "בין מלכא למלכא", משום שר' נתן היה בעצם אבד"ק של העיר באַלאַיאַ צאַרקוב, ולא ברור על שום מה פסח על שתי הסעיפים, בין דובנא לבין באַלאַיאַ צאַרקוב.

אחרי פטירתו של ר' נתן נבחר בשנת תקע"ה (1815) לשבת על כיסא הרבנות בדובנא הראב"ד מוה"ר חיים מרדכי מרגליות, מקודם אבד"ק בברסטצ'קה, שהיה אחיו של הגאון הנודע מו"ה אפרים זלמן מרגליות מברודי. ב"הסכמה" שלו על הספר "מחצית השקל" (נדפס בפאריצק, תקע"ט) מיום ד' ט"ו בשבט תקע"ו (1816) הוא חותם: "הק' חיים מרדכי מרגליות, חונה בק"ק דובנא רבתי ובק"ק ברעסטיצקי". כן נתן "הסכמות" על ספר "שני לוחות הברית" של השל"ה הקדוש (פאריצק, תקע"ז) ועל ה"ספרי" חלק ב', מיום י"א באלול תקע"ט (1819). הוא שהתקין תקנה וציוה לרשום אותה בפנקס הקהילה: "בל יזיד שום טבח לבוא לבית הבדיקה בעת שיבדקו השוחטים את בהמתו השחוטה. ואם יעבור ויבוא, או יביט אל הבית פנימה דרך החלונות, שוב אסור לו להיות טבח..."

* קדושת שמו.

ר' חיים מרדכי מרגליות היה אחד משלושת הצירים הרבניים שבאו לוילנא לבחור במשלחת שהיתה צריכה להתייצב בשנת 1818 (תקע"ח) לפני אלכסנדר ה־1 בפטרבורג. הוא הקים בדובנא בית־דפוס, והדפיס את ספרו "שערי תשובה" על "שולחן־ערוך אורח חיים" ופירוש "יד אפרים" של אחיו. הוא גם ההדיר את הספר "שער אפרים" של אחיו. ר' חיים מרדכי אף הוא שלח ידו במסחר כאחיו אפרים זלמן, כדי לא ליהנות מכתר תורה, אולם לבסוף נכשל באנשים שאינם מהוגנים אשר פשטו את הרגל, והוא נאלץ לצאת את דובנא בשנת תקפ"ט (1829), לאחר שדליקה נפלה בבית־הדפוס שלו ואכלה חלק מספריו.

השלישי שישב על כס הרבנות בדובנא "בימי הרת עולם" היה הגאון מוה"ר חיים יעקב בהגאון מוה"ר זאב וולף האלבערשטאט, שהיה בתחילה אב"ד בעיר רובנה.

ר' חיים יעקב היה תלמידו של הגאון ר' ניסן, דיין ומו"צ (מורה צדק) בדובנא, מחבר הספר "עצי לבונה ומעין גנים". ר' חיים יעקב, שהיה חתנו של ר' דוד פרנס, שימש ברבנות בדובנא משנת תקפ"ט (1829) עד שנת תר"י (1850) שאז נפטר והוא בן ע"ו שנים.

● בשנת תר"י (1850) עלה על כיסא הרבנות הגאון הגדול מוה"ר דוד צבי בר' חיים אוירבך־רוזנפלד במקום חותנו ר' חיים יעקב האלברשטאט. הוא חיבר את הספר "מלבושי טהרה", וכמה מחיבוריו שלא ראו אור נשארו בכתב־יד. על כיסא הרבנות בדובנא ישב שלושים שנה, עד שנת תרמ"א (1881) שאז נפטר ונקבר בדובנא.

● מתרמ"ב (1882) עד תרמ"ד (1884) כיהן ברבנות הראב"ד מוה"ר משה נתן רובינשטיין בעהמ"ח ספר "אלף המגן" וספר "כלילת המנורה". לאחר מכן כיהן בוויניצא שבפודוליה.

● בשנת תרמ"ד (1884) עלה על כיסא הרבנות הרה"ג מוה"ר מנחם מנדל בר' דוד צבי אוירבך־רוזנפלד, שכיהן קודם כראב"ד ברוז'ישץ, ואתו שימש כמורה הוראה אחיו הצדיק והעניו ר' זאב וולף (ר' וולולי).

ר' מנחם מנדל נהג נשיאותו ברמה ולא נשא פנים לתקיפי הקהילה ולבעלי־דינין, ובמשך תקופת רבנותו, שנמשכה כמעט יובל שנים, וחלו בה שינויים חברתיים ומדיניים כבירים באימפריה הרוסית ובעולם כולו, לא היסס מלעמוד על כבודה של תורה ודבר־פיו היה חוק ומשפט בקהילתו. תמיד עסק בצרכי ציבור באמונה וכל הפונה אליו ידע כי ייענה — אם בהושטת עזרה לאנשי־צבא יהודים ואם בעסקים, אם בדיני־תורה בעניני קצבים, שחיטה וכשרות ואם בעניני בית־המרחץ, בית־החולים, המקוה ובית־העלמין. כסף לא נחשב בעיניו והוא היה נקי־כפיים למופת.

ר' מנחם מנדל היה נמוך קומה, תקיף בדעתו ואל כל צאן מרעיתו היה פונה בלשון "אתה". לבוש היה תמיד בגדים פשוטים ונקיים ללא רבב, מגפיו השחורים מצוחצחים למשעי וכפפות לידיו, ובידו מקל עם גולת־כסף. מספרים ששמשו היה מתקשה לעקוב אחריו בגלל זריזותו ומהירותו.

בצעירותו היה ר' מנחם מנדל נוסע אל הצדיק מסקווירה, אך לאחר שנים נטש את החסידות ויהי ל"מתנגד" חריף עד יומו האחרון. מרגלא היה בפומיה: "מבקש הוא מהשם אחר מאה ועשרים רק דבר אחד: שיורשה להסתכל כיצד מלקים את הרביים בעולם האמת..." ולא לחינם התנגדו למינויו חסידי קוצק הלמדנים והחריפים שבעיר, ובראשם ר' בריש שמריה'ס, אלא שהוא לא נטר להם איבה לאחר שמינויו התאשר. בענינים מדיניים היה שמרן, ושמר אמונים ל"מלכות".

ר' מנחם מנדל נשא לאשה את בתו של יצחק וייסברג מברדיצ'ב, ונולדו להם בן אחד, ר' העשיל מז'יטומיר, ובת אחת, מרת שפרה, שנישאה לר' ניסן מרדזיוויל.

בימי מלחמת־העולם הראשונה עבר ר' מנחם מנדל לגור בז'יטומיר מפני שיבושי הגייסות, אולם בשנת תרע"ו (1916) ביקשוהו שארית הפליטה של בני עדתו לשוב לדובנא והוא נעתר להם, ומאז שובו לא נטשם לא בימי הפוגרום שערכו בעיר ה"סיטשביקים" האוקראינים ואף לא בהיכבשה פעמיים על ידי הבולשביקים.

ר' מנחם מנדל נפטר בשיבה טובה ביום כ"ו באלול תרצ"ג (1933).

● כיורשו של ר' מנחם מנדל על כיסא הרבנות בדובנא הושב בנו ר' העשיל מז'יטומיר, ששימש כיועץ לאביו בשנותיו האחרונות.

וכאן המקום לספר כמה דברים על משפחת הרבנים אוירבך־רוזנפלד.

שם המשפחה היה אוירבך, ואילו רוזנפלד היה תוספת, כדי להינצל מהשירות בצבא. ומנין השם אוירבך? מספרים, כי אבי המשפחה, ר' ליבוש סטאניסלאוור, בן דורו של הבעש"ט, היה לו כתב־יחש עד רש"י. ועל רש"י סיפרו, שבהיות אמו מעוברת

עמו, עברה בעיר טרויש בסימטה צרה, ופתאום באו אל הסימ־טה בדהרה אבירים רוכבי־סוסים והיה חשש שתדרס למות. נעשה לה נס, והקיר אליו נשענה נתמעך והיא ניצלה בשקע שנוצר בו, כאילו נתמלא כרסה אויר, על־כן נקראה מאז "אויר־בויך" (כרס אויר). כתב־היחש הזה היה עד מלחמת־העולם הראשונה בידי הרבנית אסתר־איטה, אשת ר' שמחה הכהן רפאפורט מז'יטומיר.

לר' דוד צבי בר' חיים אוירבך־רוזנפלד, שישב על כסא הרבנות בדובנא שלושים שנה, נולדו ארבעה בנים, וכולם היו אנשי תורה: ר' מנחם מנדל ראב"ד בדובנא, חתן ר' יצחק חיסברג מברדיצ'ב; ר' זאב־וולף, שהיה מורה־הוראה בדובנא ונשא אשה מטיטייב שבפלך קיוב, ושעליו אמרו ש"קירות נמסו כשהיה מרעיש עולם ב'על חטא'"; ר' ליבוש, חתן ר' פסי שטיבל מאומאן, שידע 500 דף גמרא בעל־פה והתישב בקישינוב, ור' צדוק, גאון וחריף, חתן ר' אלישע הלפרן מאומאן, שאף הוא התישב בקישינוב.

שושלת הרב הגאון ר' מנחם מנדל אוירבך רוזנפלד זי"ע הראב"ד בדובנא

אבי השושלת היה ר' ליבוש סטאניסלאוור, בן דורו של הבעש"ט, ובזכות הבעש"ט נולד לו בן זכר, הוא ר' דוד צבי הגדול.

בנו של ר' דוד צבי הגדול היה הרב ר' נפתלי הירץ, אבד"ק האלברשטאט.

בנו היה ר' זאב וולף, שכיהן כראב"ד בדובנא.

בנו היה ר' חיים יעקב, אף הוא ראב"ד בדובנא.

חתנו של ר' זאב וולף היה מוה"ר דוד צבי אוירבך־רוזנפלד, בעל בתו שרה פייגע ע"ה.

בנו של ר' דוד צבי היה ר' מנחם מנדל אוירבך־רוזנפלד, ראב"ד בדובנא במשך כחמישים שנה.

בנו של ר' מנחם מנדל היה ר' העשיל מז'יטומיר, שעלה אחריו על כיסא הרבנות וישב עליו עד לשואה, בה נספה עם מרבית בני קהילתו.

ח. רבנים „מטעם"

בגלל חוסר מקורות, לא ניתן להכין רשימה מלאה של הרבנים מטעם הרשות, אשר כיהנו בדובנא. הרשימה הניתנת להלן לוקטה מתוך העתונות העברית החל משנות הששים של המאה הי"ט.

1862	רב־מטעם ראשון בדובנא מר שפטלזאהן (אדר א' תרכ"ב).
1870—1874	א. בורנשטיין, חתנו של אברהם־בר גוטלובר.
1875—1878	ר' מאיר פעסיס, אביר־זקנו של ר' פנחס פעסיס, בעהמ"ה "עיר דובנא ורבניה".
1878—1882	ר' ח. ז. מרגליות, בעהמ"ה "דובנא רבתי".
1882—1893	ר' שלום מאירזאהן.
1894—1902	ר' פנחס בר' ישעיה בר' מאיר פעסיס.
1902—1911	ר' ח. ז. מרגליות.
1911—1914	הרב שוכר.
1914—1920	תקופת "בין מלכא למלכא" — מלחמת־העולם הראשונה — לא מינתה הרשות רב בדובנא.
1920—1942	ר' צבי הירש הי"ד בן הראב"ד ר' מנדלי רוזנפלד זצ"ל.

ט. דובנא בראי העתונות

השינויים והתמורות שחלו באירופה במחצית המאה הי״ט נתנו אותותיהם גם בדמוגראפיה של החברה היהודית, והם משתקפים במידה לא קטנה בעתונות היהודית של הימים ההם. אולם לצערנו לא נוכל להביא תיאורים מאותה עתונות מן הסיבה שאין למצוא אותה בארץ.

ניאלץ איפוא להסתפק ב״מכתבי־העת״ העבריים, שהחלו להופיע במחצית השניה של המאה הי״ט במזרח אירופה, וננסה לדלות מהם חומר אופייני על דובנא וקהילתה היהודית:

א. ״המגיד״, שהחל להופיע בעיר ליק בפרוסיה המזרחית בשנת תרי״ז (1857) בעריכת אליעזר ליפמן זילברמן.

ב. ״המליץ״, שהחל להופיע באודיסה בשנת תרכ״א (1861) בעריכת אליעזר צדרבוים־ארז.

ג. ״הצפירה״, שהחלה להופיע בוארשה בשנת תרכ״ב (1862) בעריכת חיים זליג סלונימסקי (חז״ס).

אולם בטרם נפנה אל ״מכתבי־העת״ העבריים, נביא שתי ידיעות הנוגעות לדובנא, שהופיעו בעתונות הפולנית בסוף המאה הי״ח:

ב״גזטא וארשאבסקה״ מס׳ 56 משנת 1782 הופיעה ידיעה, שבשעת כניסת זוג הנסיכים הצעיר לובומירסקי לדובנא, קידם אותם לפני שער העיר הנוער היהודי לבוש בגדי חג, ופיזר עליהם פרחים.

ב״קורספונדנציה קראיובה אי זאגראניטשנה״ שיצא לאור בוארשה, מיום 13 באפריל 1793, הופיעה ידיעה שקהילת דובנא פשטה את הרגל בגלל אי תשלום חובותיה לממשלה הפולנית.

*

״המליץ״, מס׳ 10 ומס׳ 12 (שנה שניה), תרכ״ב (3/17 אוקטובר 1861)

קטעים נבחרים מתוך כתבה על דובנא בחתימת ״שוחר טובתם״ (צבי גרינברג, הוא ולאדימיר פיודורוב).

ובכן ראיתי כי עירנו דובנא, עיר אשר בזקנה ובבינה אשר ילדה תוכל להתחרות עם הערים הגדולות והנכבדות בארצנו, עד הנה לא באה בכתובים כיאות לה — — — שתיים הן המע־לות הנכבדות, האחת היא החסד והחנינה; והשניה היא תורה וחכמה. ובגאות צדק תוכל להתפאר דובנא רבתי נגדה־נא לכל ערי וואהלין כי היא רבתא בחכמה, היא העיר שחברו לה יחדיו תורה וגמילות חסדים, רב צדקות ורב תבונות.

עוד לפני כמה עשרות שנים, עת שכנה עננה כבדה על ארץ וואהלין, התנוססה ככוכב מאיר עיר דובנא ועל שמיה כבר זרח אז אור הדעה — — — ממנה יצא החכם המדקדק ר׳ שלמה אשר כרע כאח התהלך עם אדוננו החכם האלהי הרמבמ״ן ז״ל (ר׳ משה בן מנחם מנדלסון), בקרבה היה אביר הדרשנים ואבי כל ממשל משלים אשר החכם הנ״ל כינהו בשם ״עזאפ העברי״ (המגיד ר׳ יעקב קראנץ), ומלבד אלה חכמים הרבה מאד — — — ידעו גם חכמת הדקדוק וההגיון ומהם מופלגים גם בשאר חכמות: באלגעברא, בהנדסה, בתכונת השמים, כמו הרב הגאון החריף מ׳ אליעזר מקאלטשין ז״ל ומתלמידיו הרב החכם נחמן צבי לינדר. אף הם עמדו כחומה בצורה נגד שוט שוטף כי עבר בארץ וואהלין, היא החסידה הרמיה (תנועת החסידות) אשר פרשה רוחה על כל גלילות הארץ ההיא — — — עד אשר העיר הזאת (דובנא) למשל ולשנינה בפי רועי רוח המתקדשים והמתצדקים (הרביים החסידים) לאמור: ״כדובנא עיר הנדחת וקריה חטאה״———

עירנו היא היתה הראשונה בכל ערי הפלך לכונן בית־ספר לנערות עבריות, העומד לתלפיות זה כשלוש שנים, אשר הוקם והוכן ע״י יליד עירנו החכם המפואר בערמאן.

מי ימלל נדבת גביריה ועשיריה מאז היתה לעיר! עוד עתה יאכלו אביוני עירנו פרי צדקת עשיריה מקדם, כולם השאירו אחריהם ברכה: בתי חומה, כיפות (געוועלבען) וחנויות (קלייטען) ויתנום לצמיתות לצדקה להחיות מהכנסתם אביוני עירנו.

בתי מדרשיה, שלושה־עשר במספר, לבד ביהכ״נ הגדול אשר מעיני הכנסותיה רבו מאד — — —

מי לא יתפלא למעשה הצדקה אשר פעל בהשכל ודעת — — הגביר המפורסם מו״ה צדוק מארשאלקאוויטש ז״ל — — כי נתן כסף רב לאדוני העיר אשר היה בימיו הדוכס הנכבד מיכל ליבאמירסקי נ״ע וזה האחרון התחייב לתת בכל שנה ושנה מיערות אחוזותיו כמה מאות עצים אשר יתלקו בכל חורף לעניי העיר — — —

בית החולים עומד ברחוב מגואל ומטונף. תלמידי הת״ת ילכו שובב בראש כל חוצות ערומים ויחפים. ומדוע לא יתאחד התלמוד תורה עם ביה״ס מטעם הממשלה ירום הודה? מדוע בושים בעלי־הבתים לשלוח בניהם לבתי הספר? מדוע אלה השולחים בנות לבית הספר ובניהם בחדרי אופל יחנכו? — —

✱

"המליץ" מס' 23, תרכ"ב (8/20 מרץ 1862)
שיר על דובנא במלחמת ההשכלה בחסידות מאת ש. מ. ר. (שלמה מנדלקרן).

בית א'
בת־דובנא היפה!
במעופת ליל
זרוע ועוז תשפה
ותעש חיל...

בית ג'
ארמון האלילים
בית עושי מזמתה,
שמה לגלים
לרסיסים הכתה...

בית ד'
לרבים היו כמופת
לאחוז דרכם ראו,
ולבוערים כתופת,
טמא, טמא קראו.

בית י'
ותלד על ברכיה
אנשי השם,
שומרי משמרותיה
נושאי דגלה הם...

בית י"א
ובת־דובנא היפה
אחרי עמדה מלדת,
נגהה אספה
ובבכי יורדת:

בית י"ג
הה! חכמה הנכבדה
פלאים ירדה,
והאולת הנקלה
עלתה מעלה...

✱

"המליץ" תרכ"ב (1/13 אוקטובר 1862)

— — — תושבי העיר דובנא קנו בית נחמד למראה ברחוב מטוהרה ומפוארה ויקדישוהו לבית־החולים, וגם גן יעטרהו מסביב למען יתהלכו בו נגועי ומוכי אלהים לרוח היום. — —

✱

"המגיד" מס' 18, י"ד אייר התרכ"ה (18.5.1865)

העיר הזאת שהיתה מאז רבתי חכמים, לומדי תורה וסופ־רים — — — בזמן האחרון — — — ידל כבודה מאד. גם היום אבד שריד דורות קדומים, כי הובל לקברות נזר תפארת משפחת בר"ץ, הגאון הצדיק ועניו, המפורסם בחיבוריו הנכ־בדים מו"ה צבי הירש הכהן ראפאפורט — — — אשר באר הספר הקדמון "תורת כהנים" בפירוש שקרא "עזרת כהנים" — — — עירנו דובנא אבדה בו פועל צדקות, בר לבב, ענו, אוהב אדם רודף שלום, לא השאיר אחריו כמוהו — — —

✱

"הצפירה" תרל"ה (6 ספטמבר 1875)

במספר 11 ממכתב־עת "הצפירה", שנה עברה, העיר המורה ה' שיינדיס אוזן אנשי דובנא, כי יחושו לכונן את בית ספר לבניהם אשר בו ילמדו: לשון, ספר, תורה ודרך־ארץ, למען יהיו אזרחים טובים. זה היה כקול קורא במדבר.

כעבור ירחים אחדים התעורר החכם ה' גאטטלאבער המת־גורר כעת בדובנא ויבקש מאת הממשלה לתת לו רשיון לפתוח ביה"ס משתי מחלקות לנערי ב"י (בני ישראל), וכאשר השיג הרשיון הדביק מודעות לכותלי בית־התפילה ויחל, כי ישלחו את בניהם לבית־ספרו. אבל הקנאים החשוכים קצצו בו־ביום את המודעות מכותלי בית־התפילה, ועל כוס מלא מסך מיין ענושים שחקו עוד על חלומותיו וביה"ס לא נפתח עודנה — —

והכתב מסיים:

אם גפ"ת (גמרא, פרשת השבוע, תוספות) אתם מבקשים, הלא יש להם את ה' גאטטלאבער ואת המורה שיינציס אשר ידם רב להם גם בזה — — — התאוששו, אחי היקרים, לבל תהמו באחריתכם.

אורח נטה ללון

✱

"המגיד" התרל"ה (8.9.1875) **בכתבה מאת א. ב. גאטט־לאבער:**

אני אמרתי כי ישמחו יושבי עירי — — — שיש לי רשות לפתוח ביי"ס להצליח את בניהם להורותם תורת ה' ומוסר השכל כיד ה' הטובה עלי ועוד יתרה אעשה, כי אלמדם שפת הארץ — — — ואין גם אחד מבני העיר אשר פנה אלי בבקשו לקחת את בנו לבית ספר ולפרוש את כנפי עליו — — —

הזאת היא העיר דובנא אשר יותר מארבעים שנה לפנים, כאשר באתי בעצם ימי עלומי, נהרו אלי צעירי בני עמנו מכל עבר ותורה ביקשו מפי? ובימים ההם שם היה החכם הנכבד הר"ר זאב אדעלזאן ז"ל אשר העמיד תלמידים הרבה...

✱

"הצפירה" מס' 47, תרל"ז (1876/77)

— — — תמול בלילה הובאו הנה דובנא אנשי חיל חולים ונפצעים משדה הקרב 250 איש. חרדו לקראתם כל אנשי

הצבא והפקידים, שר מחוז והזאנדארמיסקע (ראש המשטרה המיוחדת) והגענעראל. כולם נסעו להחצר מהמסילה לקבלם בספ"י (סבר פנים יפות). כל הדרך האירו בזפת ובאורים כבדים, עששיות למאות בערו כלפידים...

האדון המאיור ווארעניען כיבד לכל אלה באשישה (גביע) אחת יין, וטייא (תה), עוגה אחת ושני פאפיראסען. וגם כל אנשי העיר נסעו לקראתם — — — האיש היקר ר' איציא היילבירט נתן להם חצי אלף פאפיראסען. היקר המשכיל המצוין ר' ליזיר שרייער מוויליע נתן א' פוד צוקער. היקר המשכיל ר' ישראל ליב גילבארג נדב בעבורם שלושה פונט טייא בעד 3 רובל.

חיים אשר בערינשטיין,
יליד דובנא

★

"הצפירה" מס' 16—18, כ"ז ניסן תרל"ח (18/30.4.1878)

— — — ערפלי יגון שמו תחולתם על הבת דובנא רבתי, נהפך לאבל משושנו — — — ביום השני לחג הפסח שפך ה' חמתו על עירנו ובבוקר השכם יצאה פתאום אש וכעבור שתי שעות נהפכו באש עד היסוד שתי מאות חנויות עם כל המרכו־לת אשר בתוכם, גם בתים רבים היו למאכולת אש באין מציל — — — מה רבתה המהומה והמבוכה בפרוץ להבת אש ותלהט כל אשר סביבה לבלוע חלכאים — — — האנשים ערום יצאו מבתיהם, נקיים מנכסיהם בלי אוכל להשיב נפשם — — — סכום הנזק יערכו לערך חמש מאות אלף רו"כ (רובל כסף). ברכות יחולו על ראשי אחב"י (אחינו בני ישראל) גומלי חסד מערים כמו ראוונא, לוצק, ראדיוויל וכו' — — — וישלחו מצות ותפוחי אדמה, גם הרימו תרומת כסף עבור האומללים הנשרפים. גם שם הגביר המשכיל הנודע ר' מאיר שומסקי יזכר לטוב, כי הוא הודיע להם ע"י דלוג־רב (טלגרף) חיש מהר דבר המקרה ויעוררם להיות כתומכי אחיהם — — —

הכותב ברוח נכיאה —

זיינויל סאפיאן

★

"המליץ" התרל"ז (1878)

מדובנא, מקאברין ומערים אחרות מודיעים לנו, כי אחינו בני ישראל יקדמו בלחם ומלח ברוב שמחה וששון ובכבוד ויקר את פני גדודי הצבא השבים דרך שמה כגבורי מלחמה מבולגריא ומעבר להבלקנים — — —

★

"הצפירה" מס' 33, אלול תרמ"א (1881)

ביום ד' י"ז מנ"א (מנחם אב) אך נאסף אל עמיו הגענעראל טאטישצעוו הוא השר אשר מעודו הצטיין באהבת הבריות בכלל ואהבת אחב"י בפרט, ובהתחולל הסער על ראשי אחינו ברוסיא, סכך עלינו באברתו ויבטיחנו, כי לא יתן לאיש לנגוע בנו לרעה, אנחנו בני עמנו יושבי קרית דובנא, הראינו לדעת, כי איננו כפויי טובה ונספוד עליו ביחד עם אחינו הנוצרים.

כבוד גדול עשינו להמת הנעלה, ובהמון רבה לוהו כל בני עירנו אל מסילת הברזל, להביאו למקום קברות אבותיו במאס־קווא למנוחת עולמים. שמו הטוב לא ימוש מלבנו נצח.

עקיבא כהן ראפאפורט

★

"המליץ", א' ניסן תרמ"ב (9/21.3.1882)

דובנא, י"ב אדר בעירנו קראו לתפילה ביום צום אסתר לחלות פני ה' לתת לנו חנינה בלב הממשלה, והרב מ. (מטעם) שלום מאירזאהן הטיף מוסרו על הנאספים בבית־התפילה בר"ץ וכל העם בכו על צרת אחיהם (הפוגרומים של שנת 1881).

— — — זה ימים אחדים התעורר המשכיל ה' אשכנזי לאסוף כסף להלביש ולכלכל בני עירנו וללמדם מלאכה — — — ועד היום כבר הובאו חמשה נערים לבתי אומנים. יצליח ה' פעל העושה טוב בעמו. — — —

★

"המליץ", ו' תשרי תרמ"ג (7/19.9.1882)

— — — גם עירנו הנחשבה לפנים למגדל השכלה נפקדה זה שבועיים ימים במגפה — — — היא מכת ארבעה אבות נזקין.

א) הקדוש ר' שלמה'קע מאליק
ב) האנקא (צ"ל הינוקא) מסטאלין (גם אני נכד קדושי אל)
ג) בן הרב מראדיוויל (בן ר' מרדכ'לי)
ד) והאחרון הכביד הוא בן בלי שם מגאליציע — — —

הראשון הוציא ממאמיניו פה יותר מאלף רו"כ — — —

אחריו הצליחו האנקא מסטאלין ובן הרב מראדיוויל אשר מצצו לשד עניינו לכל הפחות 500 רו"כ. רע רע היה גורל הגאליציאני — — — לו התמהמה בעירנו עוד יום אחד ושבע קלון מכבוד — — —

האם לא טוב עשו אנשי עירנו — — — לתקן את בית־החולים ההרוס או לבנות בית מחסה לעניים? — — —

הלוי

★

"הצפירה" מס' 28, תרמ"ג (1883)

קול קורא לעזור לגבר הנעלה, המשורר א. ב. גאטטלאבער, שמצבו רע מאד אחרי שנשבר מטה־לחמו.

— — — האם נדיבים אין בנו? כל נדיב ישלח דמי קדימה על ספר "שירי מהללאל", הממעיט לא ימעיט מפני רוב.

מכסת הכסף ישלחו המתנדבים לדובנא מקום מושב המשורר לידי הגביר הנכבד הישיש ר' מאיר שומסקי.

P.S. אספתי פה דובנא על הדפסת "שירי מהללאל" יותר מחמשים רובל כסף המונחים בידי הגביר הנ"ל.

ח. מרגליות

*

"הצפירה" תרמ"ג (4/16.1.1883)

— — — ביום נתן כתר מלכות בראש הקיר"ה (הקיסר ירום הודו) אספו ראש העיר והגלאסנעס (היועצים) וה' כהנא 225 רובל להכין ארוחות צהרים לשני פאלקין (גדודים) החונים פה.

ח. צוקערמאן

*

"המליץ" מס' 83, ט"ו בחשון תרמ"ה (16.10.1884)

ביום אתמול, ח' מרחשון, חגגו פה בדובנא ברוב הוד והדר את חג היובל להשר הצדיק אוהב ישראל סיר משה מונטיפיורי הי"ו במלאת לו מאה שנים.

אחר אשר שלחנו לו טעלעגראמא, נאספו לבית הכנסת הגדול בהמון חוגג. הרב המופלג בתורה וביראת ה', הגביר הנכבד הר"ר שלום מאירזאהן דרש לפני הנאספים מענינא דיומא ואחר נשא מדברותיו הרב מטעם הממשלה, המשכיל הנכבד הר"ר ח"ז מרגליות בשפת המדינה. והש"ץ הנכבד מטיב נגן הר"ר יעקב-יאקעל בן הש"ץ המפורסם הר"ר ירוחם מב"ד (מברדיצוב) ברך את השר הצדיק שיחיה, ויענו כל העם אמן.

א. ב. הכהן גאטטלאבער

*

"המליץ" מס' 3 ו' שבט תרמ"ה (11/23.1.1885)

מדובנא מודיעים, כי בליל ש"ק ויחי פרצה אש מביה"מד הנקרא בר"ציס ותאכל אותו ועוד שני בתים גם ספרי תורה היו למאכולת אש. הנוצרים ופקידי הצבא ביחוד השתדלו בכל עוז לכבות את הדלקה.

*

"המליץ" יום ד' כ"ב אלול התרמ"ו (10/21.9.1886)

— — — זה לא כביר נסעו מפה משפחות אחדות מבני ישראל לארץ החדשה (אמריקה) ועוד איזה משפחות נכונות לנסוע בימים האלה מעבר לים הגדול.

יעקב היילמאנן

*

"המליץ", כ"א כסלו תרנ"א (1890)

— — — רעיון ישוב ארצנו הקדושה, אשר פלס לו נתיב ברוב ערי ישראל, לא מצא נתיבות בעירנו. הקערות אשר העמידו בכל בתי הכנסיות — — — בעיני ראיתי כי אנשים נכבדים, אילי הון ועושר לא הרבו לתת את החמשה קאפיקה. גם בדבר תחית שפ"ק (שפת קדשנו) אין מעיר ומעורר בה משכילינו המעטים — — —

דובנאי

*

"המליץ" מס' 94, תרנ"ד (1894)

דובנא, כ"ה ניסן. יום מלאת שבעים שנה לגאון עמנו, ראשון באהבת ציון אדמו"ר ר' שמואל מוהליבר נ"י אב"ד ביאליסטוק היה לנו, חובבי ציון בעירנו, חג במלוא מובן המלה. לעת ערב התאספנו כולנו בביהמ"ד הגדול בר"ץ והחכם המליץ הנעלה ראש החובבים בעירנו ה' זלמן אשכנזי, הטיף דברים יקרים וערבים מרהיבי נפש ורוח מענינא דיומא, ויראה לדעת בדברים בהירים את גודל פעולת בעל היובל לטובת ישוב הארץ, מיום שהחל רעיון א"י להתפתח עד היום הזה.

מה נשגבים וערבים הי' מדברותיו בתוכנן, סגנונן ואיכותן!.. והוכחותיו מן ההיסטוריה היהודית, כי כל אידיעאל יפה ונכון, ומדה ישרה, אשר מצאו גדולי עמנו וחכמינו בשנות כל דור ודור — אף אם על שדה נכריה, עמלו ויגעו ברוחם לטעת אותם בגן אמונתנו. על אחת כמה וכמה בדבר רעיון חיבת הארץ, אשר הורתו ולידתו בקדושה, אשר בטהרת אמונתנו שרשו וגזעו ובלבות כל בית ישראל מכון לשבתו עולמים.

מכתב ברכה חתום בידי כל נכבדי עירנו עם "שיר זהב" חובר ע"י החכם והמשורר ה' אשכנזי הנ"ל שולחים אנחנו היום לכבוד בעל היובל. גם נדבנו סכום כסף... תמורתו יטעו בארץ הקדושה "גן אתרוגים" אשר שם בעל היובל יקרא למזכרת נצח ביעקב.

מיכל בורשטין

*

„המליץ", תרנ"ד (1894)

(דובנא) ברוב פאר והדר חגגו חובבי ציון בעירנו חג היובל בו נמלאו שבעים שנה להגביר הישיש, הנדבן ועושה חסד קלמן זאב וויסאצקי בערב יום י"ב תמוז בבית החכם הסופר המצוין ה' זלמן אשכנזי — — — ויצג לאות אחד מני אלף מפעולותיו הנשגבות והוא בית הספר ביפו.

— — — החזן המהולל ר' מאיר טייטעלמאן העניג לבב שומעיו.

✶

"המליץ" מס' 210, אלול תרנ"ד (1894)

הגיעה (לדובנא) תיבת אתרוגים להרב מנחם מענדיל אור־בעך אב"ד דעירנו והם יפים להפליא, והמורשה ז. אשכנזי שלח להביא יין ארץ ישראל מזלמן אפשטיין באדיסא. מקוים שהקערות של ערב יוהכ"פ יביאו פרי ברכה.

פנחס פעסיס

✶

"המליץ" מס 237, מרחשון תרנ"ה (1894)

(דובנא) דבר העמדת הקערות לישוב העברי בעיוהכ"פ עלה יפה. כתבי הפלסתר והעלה נובל "החבצלת" שנשלחו לאלפים ולרבבות לכל ערי מושבות בני־ישראל, לא הגיע אף אחד לעירנו, כי בעירנו אין מקום לכתבי עמל של הלובשים אדרת היראה למען כחש, כי הרב אב"ד ר' מנחם מענדיל אוירבעך והרב המו"צ ר' משה הלוי רובינשטין (בעהמ"ח "אלף המגן" ו"כלילת המנורה") בין חו"צ (חובבי ציון) ימנו. בשנה זו יתרבו חברים רבים לועד התמיכה האדעסאי. חו"צ פה מחכים בכל יום לשמן זית מאה"ק שנשלח ישר מיפו והמורשה ר' זלמן אשכנזי ישלח לעיר קרעמעניץ ולעיר ראוונא — — — להדליק נר חנוכה — — —

✶

„המליץ" מס' 261, תרנ"ה (1894)

(דובנא) דבר חיבת ציון הולך ומתפשט בעירנו ועושה חיל ובדבר הזה תוכל עירנו להתפאר נגד כל הערים הגדולות ממנה. גם האהבה לשפת קדשנו מתגברת מיום ליום, עד כי גם בנות ציון היקרות שבעיר החלו לחבב את שפתה וסופריה — — צר לנו, כי רק שני מורי שפת עבר מומחים לדבר במצאים פה — — —

✶

"המליץ" מס' 267, תרנ"ז (1896)

(דובנא) אתמול יום ה' דחנכה חגגו חו"צ פה ברשיון פקיד העיר את חג המכבים ברוב פאר והדר. אל החגיגה באו חו"צ מערים אחרות: מז'יטומיר — מרת פלעקסער, מקרעמניץ — הד"ר ליטוואק ומר צבי פרילוצקי, מראוונא — מר רובינשטין ומר הערשטין, ועוד. בשעה 9 בערב התאספו כל הקרואים. כמאתים איש וביתו באו אל האולם הגדול של ה' בערגער והחגיגה החלה. חזן ביהכ"נ עם מקהלת משוררים שר לכבוד הקיר"ה את השיר "אל מלך נצור" ו"הנרות הללו". אחר זה דרש מר ז. אשכנזי על התפתחות הרעיון ותולדותיו להרמת רוח העם. אחר הפסקה דרש מר פרילוצקי ע"ד תחית ישראל הראשונה אחר גלות בבל שנשלמה בתקופת החשמונאים. אח"כ דרשו הד"ר ליטוואק וה' רובינשטיין — — — ונשאו כוסות ברכה לחיי המורשה הנכבד מר אשכנזי עורך החגיגה, לחיי הדורשים הנ"ל, לחיי כל גדולי חו"צ וחלוצי הישוב. מרת פלעקסער נשאה כוס לחיי בנות ציון הלומדות שפת עמן. אח"כ שרו שירי ציון והתעלסו עד עלות השחר — — —

דוד לעוויטאן

✶

"המליץ", כ"ח ניסן תרנ"ז (1897)

(דובנא) יקירי עירנו קיימו ביום חג הפסח מצוות "מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון" ע"פ רוח התרבות היהודית במלוא מובן המלה. בעצם היום הזה נאספו ובאו כל חברי החברה של "תמיכת עובדי אדמה בארץ הקדושה" לבית המורשה הנכבד מר זלמן אשכנזי ובברכם בשמחה על כוסות יין מייני ארצנו הקדושה "רחובות וחרמון", התענגו עונג רוחני לשמע מדברותיו הקדומים של ה' אשכנזי אשר נשא ברגש, כנואם חרוץ ומשורר מופלא כאחד, על תעודת החגים ביעקב ברוח ישראל סבא, ויעורר את אזני ולבות הנאספים לחיבת ציון ולכל קדשי האומה.

— — — לכבודו נדבו הנאספים לטובת אחינו העובדים על הרי ישראל כ"ב רו"כ — — — ויהי נועם ה' אל העורך והנאספים ומעשי ידיכם יכונן ויברך סלה.

יואל פרידמן

✶

"המליץ", י"ז סיון תרנ"ז (1897)

(דובנא) ביום א' דחג השבועות נשא דבריו ה' ז. אשכנזי "מצב עם חי, אהוב למקום ומכובד על הבריות, התלוי באושר חמרי ורוחני גם יחד", ויחדרו אל בתי הנפש של כל הנאספים. אח"כ ברך כל אחד מחו"צ על כוס יין את הבארון רוטשילד, את ועד החכמים באודיסא ואת חברה "ציון" בויען ואת האכרים בא"י. הנני אסיר תודה וברכה להמורשה הנכבד מר ז. אשכנזי בעד עבודתו לרעיון הישוב משאת נפשנו בחומר וברות.

פ. פעסיס

✶

"הצפירה" מס' 201, תרס"א (1901)

מעיר דובנא מודיע ה' ח. א. בערנשטיין, כי זה מקרוב חגגו בני העדה חג חנוכת ארון קודש חדש, מלאכת ידי האמן הנפלא ה' וואלף סירקיס, ששקד על עבודת מלאכת הארון כשנה תמימה, עד כי יצא כליל בהדרו והוא מרהיב עין כל מבין במלאכת מחשבה וחכמת לב עושהו החרוץ.

בחגיגה השתתפו כל בני העדה ונדיביה, גם טובי האזרחים נשיא העיר סגנו ופקידיו.

רשימת אנשי דובנא כתבי "מכתבי־העת"

העתון	השנה	שם הכתב
המליץ	1861	זאב וואלף ברי"א ניימארק; שוחר טובתם (צבי גרינברג [ולדימיר פידורוב])
	1862	ש. מאנדלקערן (בעל הקונקורדנציא)
המגיד	1865	לייבוש שטיינברג
הצפירה	1875	אריה לייב שיינציס
	1877	חיים אשר בערינשטיין
	1878	זיינויל סאפיאן
המליץ	1878	יואל עלברט
הצפירה	1879	יואל עלברט; ח. מרגליות (רב מטעם)
	1881	עקיבא כהן ראפאפורט
המליץ	1882	הלוי
הצפירה	1883	ס. צוקערמן; אליעזר ליפא רוקח
	1884	יח"ז (?)
המליץ	1884	שמעון בערנשטיין; אליעזר ליפא רוקח
	1886	יעקב היילמאן
	1887	מרנב"ן (?)
	1890	דובנאי
	1894	מיכאל בורשטין; פנחס פעסיס (רב מטעם)
	1896	בן־עמרם; יב"ז (?); דוד לעוויטאן
	1897	יואל פרידמאן; פ. פעסיס
הצפירה	1901	א. גאסקי; ח. א. בערנשטיין

ידיעות מתוך „וואהלינער לעבען", 1924—1925

דובנא. תושב עירנו, מר ש. הורוויץ, תרם בית ובו קולנוע ואולם להצגות כמתנה לשם יסוד בית־ספר מקצועי לילדי עניים. הגם שמר הורוויץ ידוע בעירנו בנדיבותו, הופתעו רבים ממעשה נאה זה והכרת־הכל מובטחת לו עבור מפעלו הנדיב.

7 באוקטובר 1924

✶

דובנא. תודות לציר הסיים לוינסון הוחזר בית־היתומים למחלקה המטפלת בעניני סעד, לאחר שעוקל זה שלוש שנים ע"י בית־החולים. כעת התחיל שיפוץ יסודי של כל הבית שהוחזר לשרת את יתומי המקום.

י. ל.

18 בנובמבר 1924

✶

דובנא. ב־9 לדצמבר נחוגה במעון של בנק בעלי־המלאכה השנה השניה לפתיחתו. עו"ד פינחסוביץ, יו"ר ההנהלה, הסביר לנאספים בקצרה את ערך החגיגה: "המוסד, שנפתח לפני שנתיים בהון יסודי של 72,000 מרק, התפתח בכיוון הרצוי וכיום ההון מגיע ל־4,000 זהובים דמי מניות וכמה מאות זהובים השקעות. ההלוואות הראשונות הגיעו ל־500 מרק ללוה, וכיום אנו מלווים ללקוח עד 250 זהובים וסך כל ההלוואות מגיע ל־11,816 זהובים. הבנק, שסבל בשנת 1923 מגרעון, הגיע כעת לרווח נקי של 1,227 זהובים." הנואם גמר בהבעת דעה שהוא משוכנע שעתיד טוב נשקף לבנק, והבנק עוד יוסיף לסייע לסוחרים הזעירים ולבעלי־מלאכה. הנאספים לוו דבריו בתשואות.

מר חמיש הציע שאגודת בעלי־המלאכה תביע הכרה וברכה והקופאי מר צימרמן הרחיב את הדיבור על פרטים רבים מפעולת הבנק.

השתתפו בברכות חבר ההנהלה מר זייגר, והאדונים סטרינר, טאווסטר, גיטלמן, קורין, בארקובסקי, לייצמן, פלדר ואחרים. האספה ננעלה במצב רוח מרומם.

יעקב סמיגראן

19 בדצמבר 1924

י. מתוך „פנקס קהילת דובנא"

"הכל תלוי במזל, אפילו ספר תורה שבהיכל", מצינו ב"זהר" – ורצה הגורל, כי בטרם תתחולל השואה הנאצית באירופה החליטו יהודים בדובנא להעביר לירושלים שריד יקר של העבר — רשימות וזכרונות־דברים מלפני מאתיים וחמישים שנה, בהיות קהל עדת בני־דובנא אחוזים ודבוקים ביהדות פולין הגדולה: פנקס קהילת דובנא.

בספרו "דובנא רבתי" מספר הרב ח"ז מרגליות, "הרב מטעם" בדובנא, שעוד בשנות התשעים של המאה הי"ט היה לנגד עיניו "פנקס הקהל" מימי המגיד ר' יעקב קראנץ, ובו רשומה החלטה להעלות את משכורתו של המגיד בשני זהובים לשבוע. פנקס זה, "עם כל יתר הפנקסים וכתבי העדה", היה למאכולת אש בתבערה הגדולה בה נשרפו שליש מבתי העיר ביום י"ח באייר תרנ"ה (1895).

אולם לא השרפה הגדולה של שנת תרנ"ה בלבד השמידה את "הפנקסים וכתבי העדה". פנקס החברה קדישא, שהיה מתנהל בעיר עד אמצע המאה הי"ט, אשר כלל "תקנות ומנהגי החברה וסדר הסעודות שעשו בעתים ידועות, וכן רשימות לזכרון מאורעות שקרו בעיר" עוקל על ידי הרשות בעקב מחלוקת מרה שפרצה בשנת תר"י (1850) ב"חברה קדישא". ה"פנקס" לא הוחזר ל"חברה קדישא", ומעיד חז"מ [1]: "כאשר ראיתי בראשית שנות הארבעים למספרם (שנות התשעים למאה הי"ט, כארבעים שנה לאחר פרוץ המחלוקת) את הקטי־גור של בית המשפט ושאלתיו: 'מדוע לא החזירו לנו את פנקס החברה? ואנה הוא עתה?' ענני: 'הפנקס נדון לשריפה כדבר של ראיה שלא שוה כלום' ".

ברם, ספר אחד מהארכיון היהודי עתיק־היומין של דובנא, פנקס דובנא, שהועבר לספריה הלאומית בירושלים בשנת תרצ"ז (1937), מכיל חומר מקורי אוטנטי רב. זהו ספר בן קע"ז (177) דפים [2], רחב מידות ומכורך בכריכת עור נושנה. סימנו בספריה הלאומית הוא M.S. 382 — 349 ,40 .Heb

סדר הדברים ב"פנקס קהילת דובנא" איננו כרונולוגי לפי מיספור הדפים שבו, דבר המציין ש"המחברים", או רושמי הרשומות ב"פנקס", לא רשמום לפי שיטה היסטורית־בקורתית, אלא בדרך מקרית בשעה שאירעו, ובמקרים הטובים לפי סדר השנים בלבד, דבר שהביא לבלבול לא מועט אצל חוקרים ומלומדים אשר הביאו ציטטות מה"פנקס".

[1] ח"ז מרגליות.
[2] שהם 354 עמודים.

מכל מקום, "פנקס קהילת דובנא" הוא אוצר בלום של חומר היסטורי־סוציולוגי, ולהלן יובאו מתוכו קטעים אופייניים לחיי הקהילה ככתבם וכלשונם, אולם סדורים בסדר כרונולוגי ובכ־תיב ובפיסוק מודרניים.

*

ה"פנקס" פותח בשנת תע"ה (1716) ברשימה בלתי חתומה, לפיה באו ראשי הקהל "היושבים בשורה" לכלל הסכמה "לעשות בעלי תקנות אשר עליהם יעמוד העולם", אולם "לא הספיקה השעה לגמור המלאכה מטעמים הכמוסים", כי "אי־אפשר כעת, אשר סבבונו גם סבבונו כדבורים..." — שכן באותה שנה (תע"ה או תע"ו) נערך בדובנא משפטן של שתי הנשים מויטבסק וממילץ שהתיהדו ונדונו לשריפה, ופסק־הדין הוצא לפועל [3].

כותב סופר העיר דובנא בדף מ"ט, ע"א:

בהיות שכל יסוד ובנין ומצב הקהילה תלוי ביתד יסוד התקנה של כל קהל וקהילה, נהרא נהרא ופשטיו, וכשם שאמרו חכמים: "אם אין כרם אין סיג", איפכא נמי הכי: אם אין סיג וכו', וכבר נזרקה מפי אריות שבחבורה היוש־בים בשורה, בהסכמה אמת מנויה וגמורה, לעשות בעלי תקנות אשר עליהם יעמוד העולם, קהילתנו יצ"ו, ולא הספיקה השעה לגמור המלאכה מטעמים הכמוסים, ולהמתין עם השמאות אי־אפשר כעת, אשר סבבונו גם סבבונו כדבו־רים... ובמקום שאמרו לקצר אין רשאין להאריך: עלה במוסכם מושב שולחן הטהור יצ"ו, להיות מתונים ולהרחיב זמן לעשות התקנות עד חשון הסמוך תע"ו, ועד עת וזמן בוא יבוא המועד לעשיית התקנות, הראשונות יעמדו על עמדם וחזקתם כראי מוצק, לבל יפול ויעבור דבר אחד מהדברים האמורים שם, והיו בהווייתן יהו, בה יחזה ומנה לא תזוע. וליתר חיזוק הדברים באנו על הגלוי ועל החתום היו' (היום) יו' (יום) שנתלה בו האור הטוב י"ט אייר עת"ה הראית לדעת.

ההוראות להנהגת צנע בסעודות־מצוה, הנמצאות בדף נ"ז, ע"ב, הועתקו לשם על־ידי הסופר בשנת תע"ט (1719) מ"פנקס ד' ארצות", והותאמו לצרכי קהילת דובנא:

הפנקס ארצות פתוח, החרמות ושמתות מרוזני דד"א יצ"ו, בנדון הסעודות שמבזבזים יותר מחומש ממש, וכבר צווחו בו קמאי דקמאי, בכן באנו כעת לתקן לבל ישונה.

[3] ר' טור 48.

מי שסכומו גדול[4] אז הרשות בידו לקרות שני מניינים, חוץ הרב אב"ד, ושתדלן, והפרנס חודש, וחזן, ושמש אחד עפ"י גורל. והשני־מניינים באופן זה שהרשות ביד בע"ש (בעל־שמחה) לרשום מי שירצה, אף כמה מניינים, והשני־מניינים שיעלו מן הגורל יקרא השמש, ולא יותר אף איש אחד. ומי שסכומו מן גדול ולמעלה, רשות בידו לקרות שלושה מניינים כנ"ל, חוץ להרב אב"ד, ושתדלן, וחזן, ושמש אחד ע"י הגורל כנ"ל. ומי שסכומו למעלה משני גדולים הרשות בידו לקרות אף ארבעה מניינים, חוץ חייבות הנ"ל, ולא יותר. אף למי שסכומו עשרה גדולים פוליש, ולכל גדול הרשות לקרות שני עניים הגונים, ודין אחד לברית־מילה או לחתונה ולכל סעודות־מצוה.

כל הנ"ל יצא מאתנו בצירוף כבוד מה"ר הרב המאור הגדול אב"ד ור"מ מ"ק (מקראי קודש), לבל ישונה אף קוצו של יוד ויקויים בכל עוז ותוקף, כאשר נרשם בפנקס זה מיום א׳ ז"ך ניסן תע"טית לפ"ק.

לא באנו לסתום או לפרש שמה שמבואר מעבל"ד (מעבר לדף) על כמה פונקטין, כמבואר בתקנות הקודמים, היינו התקנות המבוארים בפנקס זה הנעשים ר"ח סיון תע"זיין לפ"ק מי שהיה לו כיבוד אחד, אזי באותו השבוע אינו רשאי לכבד אותו פעם שני, אף אם יהיה עוד כמה סעודות באותו השבוע.

כ"ד (כה דבר) הי׳ יו׳ הנ"ל יהושע העשיל החונה פה ק"ק דובנא רבתי יבע"א.

ונא׳ הק׳ מרדכי בלא"א מוהר"ר שמעון זלה"ה.

ונא׳ צבי הירש בלא"ה מוהר"ר ישראל כ"ץ זצ"ל.

ונא׳ שמואל בא"א מוהר"ר שמעון הלוי.

על התקנות לארגון החינוך בקהילה וקביעת מי רשאי ללמד, מה מספר התלמידים שרשאי כל מלמד מאושר ללמד, מה הוא גובה שכר־הלימוד והעונשים שייענש כל העובר על התקנות, כותב הסופר בשנת תק"א (1741) בדף ס"ח, ע"א:

בהיות כי נעשה מלאכת ה׳ רמיה, בהני מקרי׳ ומתני ינוקא דלא גרסי ולא דייקי שפיר[5], עושים הכל לשם ממון, עושים סלסול בעצמם להרבות בשכרם ולרבות תלמידים יותר מדאי, תלמידים הנפישים[6] לכבוד עצמם דורשים, כי קא מפשי אדעתא דנפשייהו מפשי תלמידים, לרבות שכרם, בכן באנו למגדר מלתא ועשינו ביניהם:

אותן מלמדים עם פי׳ התוס׳ אין להרבות בתלמידים יותר מעשרה, וחלף עבודתו יהיה משכורתו חמישה־עשר אדומים לזמן ולא יותר. ואותן המלמדים גמרא לבד יהי להם חמישה־עשר תלמידים, ומשכורתם יהי שני מאות זהובים ולא יותר; וסך מקרי דרדקי יהי חמישה־ועשרים תלמידים, ומשכורתו יהי מאה וחמישים זהובים ולא יותר. חלילה חולין למלמדים להרבות בתלמידים, או בשכרם יותר מק־צותא הנ"ל. וכל מלמד מחוייב להביא רשום בכתב אמת התלמידים שלו להראש ופרנס חודש שבועתים תוך הזמן, ואם המצא ימצא איזה מלמד שעבר על התקנה, ובעט שקר ירשום רשימה שלו, ענוש יענש בעונשים קשים כעובר על גזרותינו. ועל אביהם של התלמידים לשלם שכר לימוד מדי חודש בחודשו, ואם יעשוק השכר חודש א׳ רשות לדחות בנו מחדרו, וחלילה לשום מלמד למיעל לחדרו כל הנ"ל. מנויה וגמורה בחברה רוזני נגידי קציני מנהיגי הקהילה בצירוף כבוד הרב המאה"ג אב"ד ר"מ נ"י חה"ס ת"ק אלף.

נא׳ הק׳ יצחק משה כהנא חב"ק דובנא רבתי יע"א.

ונא׳ יצחק דובער הלוי.

ונא׳ הק׳ אברהם במוהר"ר יוסף זצ"ל.

ונא׳ יוסף בלא"א מוהר"ר עזריאל זצ"ל.

ונא׳ הק׳ מנחם מיניס בהנגיד מו"ה אביגדר ז"ל.

תקנות מיוחדות לצניעות בלבוש ובעדיים תוקנו בשנת תק"ז (1747), בימי מלכותו של אוגוסט ה־3, שאז היו בדובנא, לפי הערכה (לוסטרציה) שנעשתה באותה תקופה לצורך הטלת מיסים, 170 "בתים" יהודיים ובהם 1923 נפשות. תקנות אלה מובאות בידי הסופר בדף צ"ג, ע"א, וראשיתן הקדמה המתארת את הזמן כ"עת צרה היא ליעקב":

עת צרה היא ליעקב, צרה אל אחותה נגרשת, נגשׁשה כעוו־רים באפלה, ואנו הולכים ודלים וכצאן לטבח מובלים. נתנני מנוד ראש בלאומים, ידו עלינו גורל כהפקר במדבר, ומהראוי היה להוריד עדיינו מעלינו ונלבושה שקים כולנו, ולהעלות עפר על ראשינו, על עם קדושי ה׳ כי נפלו בחרב. לזאת פקחנו עינינו ושקדנו על תקנת בני עירנו לבל יהיו לקנאה ולמראית־עין בין האומות אשר אנחנו בתוכם בגלות המר והנמהר.

וזאת אשר יצא מאתנו הנבחרים מכל האלופים, רוזני נגידי מנהיגי הקהילה, חדשים וגם ישנים, בצירוף כל רוזני יחידי סגולה, כל הבעלי סכומות עד א׳ (אחד) לא נעדר,

---

[4] "גדול" — מטבע בעלת ערך מסוים (גרוסוס); "סכומו" — השומה שלו, לפיה נקבעו המסים שעליו לשלם לקהילה, כלומר מצבו הכלכלי.

[5] באותם מלמדי תינוקות שלא שנו בעצמם ואינם מדייקים יפה.

[6] רבים.

קיימו וקיבלו כולם עליהם ועל זרעם לאשר ולקיים את כל היוצא מאתנו בל יפיל דבר.

א) חל איסורא על בנות עירנו ללבוש בימי החול שום בגד של משי כי אם ויסטין, וברוסטיכר ולייבקטנישלך ראשים להיות של משי, ושל פרטור ישן, רק לא יהיה מצופים כלל בזהב או בכסף, ופשיטא שלא יהיה שום ציפוי כסף או זהב על שאר בגדי חול, הן היופא, והקלייד ופרטוך, בשום ענין. אך ברוסטין של פסמן, שמעט חוטי כסף או זהב בתוכו, מותרים לחול ולסובב על הקלייד של חול פעם א׳ בפאסימן הנ״ל מותרים.

ב) ולא ילבשו בחול שום שלאמין, פוטר שועלים, ולא שאר פוטר משועלים, כי אם בבגדי שבת מותרים ליתן אותם תחת בגדיהם, אותם פוטר הנ״ל שיש להם מכבר על בגדי חול, אך חדשים לעשות מהיום והלאה אין ראשים לעשות פוטר משועלים מחדש, כי אם שלא יהיה שוה יותר מארבעה אדומים, ובאופן שיהיה כל הפוטר הנ״ל שוה על כל הבגד מראשה ועד רגלה ומבפנים יהיה שוה כבחוץ, והכל לא יהיה שוה יותר מארבעה אדומים לערך.

ג) בגדי שבת ויו״ט העושין מחדש, רשות להן לעשות בגדי גרעדטור חלוק בלי שום ציפוי כסף או זהב כלל; אך דראייט, ודמַשק, ופרטור, ואטליס, וסמיט אסורין לעשות מחדש, אך מי שיש להן מישן בגדי דראייט ודמשק מותרין לשבת ויו״ט, אך לא יהיה מצופים כלל שום זהב וכסף. ואטליס וסמיט ופרטור אסורין אף הישנים, אף לשבת ויו״ט, אך ויסטין, ולייבקטנישלך, וברוסטיכר מותרים אף מצופים לשבת ויו״ט, ובחול לצורך סעודת ב״מ (ברית־מילה) וחתונה ראשין ללבוש בגד שבת ויו״ט כנ״ל.

ד) אינם ראשים לילך בשום תכשיטים, זהב ומרגליות, ואבנים טובות, כלל כ״א שטערן טיכל שלא יהיה בו שום שטיקלך, אף מזויפים, ולא יהיה שוה יותר מחמישה אדו־מים. אוירינג בקלונשוש עם רובין מותר, בלי שום גהענג־ליך כלל אף מרגליות א׳ אין ראשה לתלות. אלמוגים מותר רק לא יהיה תלוי עליו לא שום יוביל, ולא שום שטיג ואף לא מזויפים.

ה) הבתולות מותרין ללבוש הכל, ואינם בכלל התקנה הנ״ל עד אחר נשואין. וזה יהיה תכשיטי בתולה: שלשלת א׳ ולא יהיה שוה יותר מחמישה־ועשרים אדומים, ובינדא עם מרגליות ושטיק, וקאניק, ולא יותר, גם אוירינג עם שטיק ראשה, ומי שאין לו שלשלת ילבישה מרגליות ד׳ או ה׳ חוטים, ולא יותר, וכל זה ביו״ט ובשבת, ולילך על חתונה, ובחול שוה דינם בתכשיטין לשאר נשים.

ו) אנשים לא ילבשו בחול שום בגדי משי כלל, ואף אויף שלעק אסורים לעשות מחדש של סמיט על חול, אך מי שיש לו מכבר ראשי. אך לסעודת ב״מ וחתונה ולכבוד אורחים, ראשי אז לילך עם אויף שלעק סמיט הנעשים מחדש פוטר. דין אנשים שוה כדין הנשים הנ״ל, ואנשים מותרים בהם אף בחול, כמו בשבת ויו״ט, אח״ז הותר מכללו הנ״ל לעשות אף מחדש אויף שלעק סמיט לחול.

ז) בגדי שבת אין ראשים ללבוש כ״א בגדי גרעדטור, אף לעשות מחדש וכן ליו״ט, אך מי שיש לו מכבר בגדי אטליס או דראייט ראשי ללבוש השייבול ביו״ט ולא בשבת, ובזופצא כלל אסור.

ח) אין ראשין לשלוח מהקהל לשום אזרח ורב יין כלל, גם אינם ראשים הקהל לשתות יין אף במסיבה ממעות הקהל בשום ענין.

ט) שום בעה״ב (בעל־הבית) אין ראשי לשלוח לשום אורח בעולם ולא לשלוח מנות בכלי של כסף כלל, ולא יביא אתרוג לביהכ״נ בכלי של כסף.

י) כל התקנות הנ״ל חל על כל אנשי עירנו, חוץ מכבוד הרב והרבנית וב״ב (ובני ביתם).

י״א) כיבודים לב״מ אין ראשים לכבד יותר משמונה אנשים, חוץ מוהלים, קוואטיר, וסנדק והעומד לפני הברכה והמביאו ללפני הברכה.

י״ב) שום יולדת לא ישלחו שום מרקחת לשום אדם כ״א להרבנית ולהמילדות.

י״ג) חל איסורא על בעל הבית שלא יחזיק בביתו שום ראש דוכנא שמגלח זקנו, ופשיטא שחל האיסור על המלמד. גם משרת שמגלח זקנו לא יחזיק שום בעה״ב, ולא ילך שום ר״ד (ראש־דוכנא) או משרת מנערים ביארמילקי של סמיט וספאדיק מחופה סמיט או שאר מיני משי.

י״ד) העושה חתונה לבתו מחוץ לעיר אסור לו לבקש על החתונה בני העיר ע״י השמש ושלוחו כ״א קרובים פסולי דאורייתא, ומחוייב ליתן מעות רח״ש (רב, חזן, שמש) שעושה החתונה במקום ישוב שאין שייך לפ״ק (פה קהילה) כאילו עושה פ״ק.

הדברים האלה חלים על כל בני עירנו כקטן כגדול, אף להבאים ממקומות אחרים לקבוע דירתן פה י״ב חודש בכלל התקנות המה. וכל מי שיעבור דבר גדול או קטן מכל הכתוב בספר הנ״ל מעל״ד (מעבר לדף) גדול עוונו מנשוא, ואיש בחטאו יומת, ולא ניתן לערבון א׳ בעד חברו אף על מי שיש בידו למחות אין אחד ערב בעד חברו, כי אם איש בחטאו הוא לבד יומת ולהשומעים יונעם ויבוא עלינו ברכת

טוב ויראה ה' בענינו ויאמר די לצרותינו, ויוליכנו במהרה קוממיות לארצנו ע"י מבשר שלום ישמיע שלום בגבולנו.
כל הנ"ל נעשה מהיום דלמטה עד משך שלושה שנים רצופות וחל על כל בני עירנו, ומי שנוסע מפה למקום אחר רשות לילך שמה כאות נפשו ולא ניתן עליו חומרי המקום שיצא משם. הכ"ד הנבחרים מכבוד רוזני נגידי מנהיגי הקהילה, חדשים וגם ישנים, ובצירוף האלופים נגידי יחידי סגולה הנ"ל בצירוף כבוד מ' הרב המאה"ג המפורסם אב"ד דק"ק חודרוב נ"ר, היום יום כ"ב אלול תק"זיין לפ"ק.

נא' הק' אריה ליב בהרב מוהר"ר שמואל זצ"ל.
ונא' יוסף בא"א כמוהר"ר עזריאל זצלה"ה.
ונא' מאיר כמוהר"ר יואל ז"ל.
ונא' יצחק אייזיק בלא"א מוהר"י אשר אנשיל ז"ל.

אישור ותודה על עזרת כמה קהילות בוואהלין לקהילת דובנא בימי "הבערת אש", הם ימי פרעות ההיידאמקים האוקראינים ביהודים בשנות מרידתם באדוניהם הפולנים, כותב הסופר בשנת תקי"ב (1752) בדף נ"ט, ע"ב:

צדקתם עומדת לעד למשמרת, להיות רשום אותן הקהילות שנדבו מנדבת לבן ושלחו לקהילתנו אחר הבערת אש שהיה פה י"ב אלול שנת תק"יוד־בית, ל' (להיות) על חלוקת עניי קהילתנו.

ק' (קהילת) קאנסטנטין ת"ק זהובים ניתן ליד גבאי פרנסת עניים.

ק' אוליך ששה אדומים מזומנים נחלק לעניים תיכף ומיד, עוד שלחו עגלות מלאות בר ולחם ובשר וכלי אוכל.
ק' קרעמניץ חמישה אדומים נחלק בשעת מעשה לעניים.
ק' אוסטרא שלחו עגלה עם לחם ומזון.
ק' בראד ל"ה אדומים נחלק לעניים בחלוקה דע"ה העבר. אח"ז (אחר זה) החזרנו אנחנו אלופי הקהל יצ"ו ליד משולחים מק"ק קאנסטנטין עשרה א' (אדומים) לסילוק איזה בלבל ר"ל (רחמנא ליצלן) שהיה בעיר הנ"ל. עוד אחר השרפה גדולה ר"ל שהיה בק"ק ניתן להם ע"י משו־לחים קהילתנו שלושה מאות גרשין. עוד ניתן להם ע"י משולחים שלהם לסיום בנין ביהכ"נ שני אדומים.

שלוש הרשימות המובאות להלן מאירות באור ברור את מאבקה של קהילת דובנא נגד מעשי שחיתות — החזקת רכוש גנוב, מעילה באמון, שכרות וכדומה.

בדף ס"ב, ע"ב, ברשימה ללא תאריך, שהיא כנראה משנת ת"ק (1740), מספר הסופר:

הר"ד מאיר חיים בהר"ר מרדכי הרע לעשות והחזיק ידי עוברי עבירה להיות נטפל להם, והיכר כמה גנבות ברשותו כעובר ושונה זה פעם שנית שנמצא בידו, בכן מהראוי היה למגדר מלתא לעשות דין ומשפט חרוץ לעושה אלה עשה־עוול, אמנם למיחש מבעי דלא תיתא חומרא [7] מזה להחמיר עליו בדיניהם, והנה פקודת אדוננו הג' (גנרל) גוברנטיר להיות נכתב ונחתם עוונו בפנקס, כי היכא דלא כעובר ושונה עוד, ואם המצא ימצא ברשותו עוד איזה דבר גנוב, אחת דתו לקיים כמה דפסק אנפשיה וכפי הארדינאנט מאדונינו הג' הגוברנטיר למען יוסר ולא יזיד עוד לעשות כדבר הרע הזה.

ובדף נ"ט, ע"ב, מספר הסופר על מקרה שקרה בשנת תקי"ח (1758): מעשה בחזן שהועבר מתפקידו בגלל שכרות, ולאחר הבעת חרטה והתחייבות בשבועה שלא יחזור לסורו, הושב על כנו:

שליח הא דעיוות, שלוחא דצבורא שנתמנה בקהילתנו ה"ה (הלא הוא) (שמו ושם אביו נמחקו) ואחרי ראינו הנהגתו שהנהיג, א"ע (את עצמו) שלא כשורה, נתן בכוס עיניו ולא הלך במישרים, בכן באנו אנחנו בכנופיא, שולחן מלא, ומנינו להעבירו, והרי הוא בהעברה מאומנתו, וחלילה להחזירו לאומנתו כ"א (כי אם) ברצון כל הקהל פ"א ודיעה א' (פה אחד ודעה אחת) יכול לעכוב בדינא. כ"א (כל אחד) אלופי ראשי רוזני נגידי מנהיגי הקהילה בצירוף חדשים וגם ישנים, היום יום ה' י"ב ניסן תקי"ח, בצירוף כבוד הרב המאה"ג המפורסם ה"ה אב"ד ור"מ ד"ק חאדרוב.

נ"א ארי' ליב בהרב מו"ח שמואל זצ"ל.
נא' ירמיה הלוי.
נא' הק' אברהם בלא"א ש"מ מרדכי יצ"ו.
ונא' הק' יהושע העשיל בה"ה מוהר"ר צ"ה נ"י.
ונא צבי הירש כ"מ אלי' כץ.
ונא' דוד בהר"ר ניסן ז"ל.

ולהלן הבעת החרטה וההתחייבות בשבועה של החזן, שלא יחזור לסורו:

אני ח"מ (חתום מטה) באתי כתוהא על הראשונות לבקש מ"ד (מתוך דא) ומבריות ה"נ אלופי ונגידי הקהילה שקיב־לו אותי לעסוק בעבודת ה', עבודת הקודש לש"ץ הקהילה, ומעלתי ופגמתי ופיתלתי דרכי וקיבלתי אנפשי בשבועה

[7] עלינו לחשוש שלא תוסק מזה החמרה.

חמורה בנק״ח (בנקיטת חפץ) בפני שני שלוחי דבי־דינא ושתדלן הקהילה להזיר א״ע (את עצמי) מן היין ומכל משקה המשתכר יי״ש או דבש, חלילה לי להכניס לתוך פי אף טעימה כל דהו אסור עלי בשבועה כנ״ל בין בחול בין בשבת ויו״ט, ואף על סעודת מצוה אסור עלי כל השנה כולה.

בדף כ״ז, ע״ב, מופיע נוסח הצהרה בשבועה על רכוש, לצורך הערכת מסים. ההצהרה כתובה אידיש ועברית בערבוביה, והיא ללא תאריך. מניחים שהיא משנת תקכ״ב (1762)

דא שווער איך על דעת המקום ועל דעת הנאמנים, וואש פירן מיך צו דער שבועה בלי ערמה ובלי מרמה בעולם, אז דאש צעטיל וואס איך מוסר געוועזין ליד הנאמנים איז אמת וצדק. איך האב מער נישט רק וואש אין צעטיל שטייט, וחוץ דעם צעטיל האב איך גאר נישט מעלים געוועזן. גם אני כולל בשבועתי, אז איך האב קיין שום ידיעה נישט, אז מיין ווייב האט געלט או איזה פקדון. לפי דעתי מיין איך, אז זי האט גאר נישט. אונד איך בין נישט מעלים הן מזומנים כסף ושוה כסף וזהב, ותכשיטים, הן קרעלין, פעריל, אובלין, וקייטן של כסף או זהב, וסחורות וחובות שיש לי, און וואש איך בין שולדיג לאנשים אחרים און איך בין נישט מעלים וואש עש קומט אויף מיר על פי תקנות הקהל, און איך האב נישט געגעבין צו בעהלטין על מנת להחזיר אחר שבועה או בהלוואה או בפקדון, גם אז איך האב נישט אפ גלייגט לבנינו, או לבנותינו, סך מזומן או תכשיטים, און נישט אפ גלייגט על איזה נחלה או לכתובת אשה, גם לנדן בנינו ובנותינו, כל מה שהפה יוכל לדבר והלב לחשוב, רק כל רכושנו איז מער נישט רק וואש אין צעטיל שטייט, וואש איך האב מוסר געווען לנאמנים, ובאם איך שווער ח״ו (חס ושלום) נישט באמת, אזי לא יאבה ה׳ סלוח לי ויחול עלי כל הקללות וארורים הכתובים בספר הזה, ומי שפרע מאנשי דור המבול ודור הפלגה, הוא יפרע ממי שמערים בשבועתו וכל ישראל יהיו נקיים מעוון זה. ובאם ששבועתי באמת, כה יתן וכה יוסיף ה׳ להצליח במעשי ידי והקללות יתהפכו לברכה. אמן.

בדף נ״ו, ע״א וע״ב, מופיעה רשימה של תרומות שנתקבלו מיורשי ״המנוח הרבני המופלא הנגיד מוהר״ר קלונימוס קלמן ב׳המנוח הרב הנגיד מו׳ משה ז״ל״, כפי שציווה בצוואתו, לבתי־כנסת, לחברות שונות, לעניים, לפדיון־שבויים וכדומה. מרשימה זו, שתאריכה הוא תקל״ח (1778), ניתן לעמוד על הפעילות הדתית והציבורית של יהדות דובנא בסוף המאה הי״ח:

לו יועיל הון ביום עברו מן העולם המנוח הרבני המופ׳לא הנגיד מוהר״ר קלונימוס קלמן ב׳המנוח הרב המגיד מו׳ משה ז״ל צוה לבניו להפריש מהונו עבור נשמתו, וזאת אשר דיבר להם אביהם לסלק כנרשם למטה, ויעשו לו בניו כאשר ציום כנ״ל.

לקלייזל ק׳ (קטן) סך אלף זה׳ (זהובים).

מן הנ״ל קיבלו נגידי הקהל יצ״ו מגבאים הנ״ל כפי הכתב בח״י (בחתימת יד) הנגידים שנתנו לגבאים דקלייזל הנ״ל.

לח״ק (חברא קדישא) משניות בקלייזל הנ״ל מאה זה׳.

לח״ק נר תמיד דבהכ״נ הגדולה מאתים זה׳.

לקלויז גדול ארבעה מאות זה׳.

לח״ק נר תפילה דקלויז הנ״ל מאה זה׳.

לחבורה סנדק מאה זה׳.

סך הנ״ל ת״י הראש מ׳ אייזיק ב״ר אנשיל.

לצרכי רבים מאתים זה׳. סך הנ״ל הלוה הראש מוהר״א הנ״ל בריצו החבורה לר׳ מאיר בר״ח פרביר על ק״ס (קנין סודר).

לפרנסת עניים ארבעה מאות זה׳, סילקו עפי״ק (על פי קבלה).

לח״ק ביקור חולים שני מאות זה׳, סילקו עפי״ק.

לפדיון שבויים מאה ותשעה ושלושים זה׳ טו״ג (טובים וגדולים) סילקו עפי״ק, ונשאר עוד לסלק לסך המגיע כפי צוואת המנוח הנ״ל סך ששים זהו׳ טו״ג.

לבהכ״נ עפי״ק מגבאי דמתא ארבעה מאות זה׳.

ס״ה מכל מה שהיה מגיע מיורשי המנוח הנ״ל לפי הרשימה הנ״ל עולה סך שלושה אלפים ושלושה מאות זה׳ וסילקו כנ״ל ונ״ח (ונשארו חייבים) לתשלום הנ״ל ששים זה׳ כנ״ל.

חשבון הנ״ל נעשה עם בניו יורשי המנוח הנגיד הנ״ל היו׳ יו׳ ב׳ י״א תמוז תקל״חית לפ״ק דובנא.

ולהיות לאות ולמשמרת כתבתי בעט ברזל ועופרת,

הק׳ אהרן ב׳הרב הגדול המפורסם מוהר״ר ישראל זלה״ה.

בדף ק״ט, ע״ב, מופיעה הוראה משנת תקמ״ב (1782) האוסרת הטלת מסים חדשים לצורך בניית בית־הכנסת הגדול בעיר, שכן יש להניח שלצורך בנייתו הוטלו כבר בשעתו מסים כבדים למדי על הקהל:

בע״ה (בעזרת השם) היות והעיר ד׳ רוחינו ונתן בלבבינו לבנות בית הגדול בנין חומה מפואר ומהודר, לרומם בית אלקינו בית מקדש־מעט, בהכ״נ הקדושה דקהילתנו יצ״ו,

והנה איכא למיחש שלא יעלה בדעת איזה אלופים הקהל לחדש איזה נתינה על בני קהילתנו לפי ערך נתינת המס או הטקסי מו״מ לא יהי׳ רשות בידם כלל, ואף א׳ מבעלי הקלפי יוכל לעכב שלא להטיל שום נתינה לצורך בנין ביהכ״נ הקדושה לפי ערך נתינת מס או טקסי מו״מ...
נאו׳ הק׳ זאב וואלף באמוהג״מ נ״ה זצלה״ה.
ונא׳ יצחק אייזיק מרגליות.
ונא׳ דוד ב״ר ניסן זצ״ל.
ונא׳ שלום במוהר״ר ש׳ זלמן יצ״ו.
ונא׳ הק׳ מאיר בה״ה מ׳ משה ז״ל.
(ועוד תשע חתימות).
היום יום ג׳ ט״ו סיון תקמי״ב לפ״ק דובנא רבתי יע״א ובצירוף הרב אב״ד דפה.

על השתתפות יהודי דובנא בתרומות לטובת העניים ה״אש־כנזים״ בארץ־ישראל במאה הי״ח, אנו עומדים מרשימה המו־פיעה ב״פנקס״ בשנת תקמ״ג (1783) בדף ק״ז, ע״א. זהו העתק אישור שנתקבל משד״ר מארץ־ישראל:

היום יום ג׳ טבת תקמ״גימל קיבלתי אני שלוחא דרחמנא ד״א[8] תובב״א (תשובנה ותבנינה במהרה בימינו אמן) מיורשי הנוח המפורסם מ׳ מנחם מניס ז״ל סך ארבעה אדו־מים רענדליך על עניי אשכנזים שבארץ הק׳ תובב״א ומסך הנ״ל מחויב אני ליתן סך ארבעה ועשרים זה׳ פ׳ (זהובים פוליש) לאלמנת המנוח החסיד המפורסם מ׳ פרידל ז״ל, היא קרובת המנוח ז״ל, מלבד חלקה במעות א״י המגיע לה כפי החלוקה של החכמים האשכנזים שבאה״ק תובב״א.
ולראיה באתי עה״ח (על החתום) היו׳ יו׳ הנ״ל אליעזר זיסמאן במוהר״ר יצחק זלה״ה אב״ד שני ק״ק צפת וטברי׳ תובב״א.

מעניינת ביותר הרשימה בדף קי״ג, ע״ב, אף היא משנת תקמ״ג (1783), על שינויים בגובה הטכסא — ״לגרוע ולא להוסיף לפי צורך השעה והזמן״. שינויים אלה היו הנחות שניתנו לסוחרים, חנוונים ובעלי־מלאכה בתשלום מסיהם, כמפורט להלן:

בעלי חנויות ו״געוועלב״ (כוכים או כיפות) שכורות ולא ״של עצמם״; חנוונים שקיבלו את סחורתם בהקפה וסוחרים ״בעלי נחלאות״—בתים, חנויות, ״געווּעלב״ ו״שטעלין״ (דוכ־

[8] ד״א — ד׳ ארצות שבארץ־ישראל: ירושלים, חברון, צפת וטבריה.

נים) הן ״מקונטראקטין״ והן ״משכורות״; בעלי־מלאכה קטנים (״משרתי הבית לא יתנו כלום״), מוכרי מלח בעגלות ו״טאל־פין״ (גושים); ״מביאי יין מאונגרין (הונגריה) למכרו הורט (בסיטונות)״; עושי ״מאלצין״ (לתת) לבירה, וכן כל מי ״שירצה להגיד בחרם״ בקלויז או בשטיבל. רק ״קומין־געלט ופאגלאוני ושניט־געלט מחויב כל אחד ליתן״...
והרשימה מסתיימת כך:
כל הנ״ל הסכמנו כולנו הבעלי תקנות שנבחרו מהקהל, ומהסוחרים וממוזגים ומבעלי נחלאות ובהרשאת האדה״ג (האדון הגדול) פאן קאמיסר יר״ה (ירום הודו). ונעשה ונגמר לטובת הקהילה היום יום ב׳ י״ז אייר תקמ״ג.
הק׳ זאב וואלף החונה פ״ק דובנא רבתי יע״א.
ונא׳ דוד בר׳ ניסן ז״ל.
ונא׳ חיים במוהר״ר צבי הירש ז״ל.
ונא׳ הק׳ מנחם מניס בה״ה מוהר״ר אביגדור ז״ל.
ונא׳ הק׳ הילל בר׳ ז״ל.

תקנה הקשורה בהחכרת טכסת הבשר לקבוצת יהודים, מהם שניים לא מדובנא, שתוקנה באלול תקנ״ג (ינואר 1793), ימי חלוקתה השניה של פולין, שהיו ימי פורענות וחוסר יציבות פוליטית וכלכלית, קובעת מראש ששינויים במצבם של הקצבים חוכרי הטכסא, אשר יגרמו על־ידי המצב הכללי, יובאו בחשבון על ידי ״רוזני הקהל״ (ראשי הקהילה) לגבי תשלום דמי החכירה, כמסופר בדף קל״ט, ע״א וע״ב:

נתועדנו יחד אנחנו ח״מ (חתומים מטה) רוזני הקהל והש־כרנו את הטקסי ז״ץ (זבחי צדק) לה״ה הנגידים מוהר״ר צ״ה חרט״ץ וה״ה מהר״א פישיל בר״ן וה״ה מהר״ר איצק מזלאטשוב וה״ה מהר״י צבי הירש ב״מ פישל מקרעמניץ על משך שנה תמימה, היינו מן כ״ה אלול תקנ״גימל עד כ״ה אלול תקנ״דלית, בסך שלושה וחמישים אלף זה׳ פ׳ כממעל״ד (כמבואר מעבר לדף) מהקצבים מחויבים רוזני הקהל לקבל בהסילוקים הנ״ל. ואם במשך שנה הנ״ל יהיו ח״ו איזה שערוריה ריבוי חיילות או ח״ו שאר מקרים ויצמח מזה איזה ריעותא להטקסי הנ״ל הכל חל על רוזני הקהל. וכן אם יטול הסקארב בהמות אזי ג״כ חל על רוזני הקהל.
ולראיה באו הנגידים בעלי טקסי הנ״ל בעצמם עה״ח היום יום ב׳ כ״ה אלול תקנ״גימל פ״ק דובנא רבתי.

בשנת תקס״ד (1804), לאחר הכיבוש הרוסי, הוטל על אנשי דובנא לספק שיכון (״קוואטיריך״) לחיילי הכיבוש. תפקיד חלו־

קת החיילים לבתי התושבים היהודים הוטל על שמש בשם יעקב, וזה נשא, כנראה, פנים לעשירים ותמורת מתנות ושוחד לא שיכן אצלם חיילים. לאחר שהובאו העובדות לפני ראשי הקהילה, הועבר השמש יעקב מכהונתו עולמית, ונקבע שאין לתת לו שום עבודה או תפקיד ציבורי, כמסופר בדף קע״ג, ע״ב:

הנה ראה ראינו גודל המכשלה שיצא מן ה׳ יעקב שמש בני־דון העמדת קוואטירין אנשי חיל פה״ק (פה הקהילה) אשר הוא היה הממונה מהעמדת קוואטירין, והלך ה׳ יעקב הנ״ל ברמאות ונשא פנים לעשירים וקיבל מהם מתנות והעמיד אנשי חיל רק אצל בינונים ואביוני העיר, ומי שנתן לו שוחד עשה את ביתו חפשי מאנשי חיל. ולא טוב עשה בעמיו, כי גזילת הרבים תחת ידו ומי יוכל לאטום אזנו משמוע אנקת אביונים שצווחו שה׳ יעקב הנ״ל תובע מהם ומכל השכנים מדי חודש בחודש הב הב קוואטיר געלט ואחר החקירה והדרישה, שנתברר לנו שגזילת הרבים תחת ידו, הוסיף חטא על פשע והעיז פנים במצח נחושה לפני שולחן מלא רווני הקהל.

לזאת עלה במוסכם כבוד אלופי רוזני נגידי מנהיגי הקהילה שמהיום והלאה יהי ה׳ יעקב הנ״ל בהעברה עולמי׳ ולא יהיה לו שום שימוש ושום עבודות אצל אלופי הקהל בשום אופן, ויקויים בתוקף ועוז.

הכ״ד (הלא כה דברי) כבוד האלופים הרוזנים הנגידים מנהיגי פ״ק והבאים עה״ח היום יום ה׳ ח״י אדר תקס״דלית ל׳. (בלי חתימות).

מסתבר שאחת־עשרה שנים מאוחר יותר, בשנת תקע״ה (1875) שוב מעלו בתפקידם שני שמשים דובנאים, שהיו ממונים על שיכון חיילים רוסים בבתי התושבים. משהובאו הדברים לפני ראשי הקהילה, מצאו אלה לנכון להעבירם מכ־הונותיהם ולאסור על העסקתם ״באיסור חמור לדורות עולם״ בתפקידים ציבוריים. אולם בפקודת ראש־המשטרה הרוסי בעיר, שניתנה כנראה בכתב, התירו ראשי הקהילה כעבור כחודשיים את האיסור לגבי אחד השמשים והחזירוהו על כנו, כמסופר בדף קע״א, ע״א:

בהיות שבאו לפנינו אנשי ק׳ יצ״ו בקובלנא רבא על השמ־שין מהקוואטרני קאמיסיע (ועדת השיכון) דפה״ק הר״ר אברהם ישעיקיש וה׳ יוסף בר גרשון והציעו בדבריהם איך שהשמשי׳ הנ״ל מעמידין אנשי חיל שלא ביושר כפי רצונם המשולח, ולזה נעשו אנשי ריב בכדי להעביר השמשי׳ הנ״ל, ע״כ קיבלנו דבריהם וגזרנו באיסור חמור שמהיום והלאה לדורות עולם ידונו השני שמשים הנ״ל בהעברה עולמית, ולא יקרבו עוד לשרת ולא יועיל להם שום התרה לעולם וא׳ יכול לעכוב, רק יתמנו תיכף שמשים אחרים תחתיהם שיהיו מרוצים לכולם, ובאם שגם אותן השמשים חדשים יתנהגו שלא ביושר ידונו גם הם בהעברה, ולראיה באנו עלה״ח כבוד האלופים ראשים מנהיגי׳ דפ״ק יצ״ו בצירוף הנגיד הדעפאטאט (ציר) מהקאמיסיע ובצירוף כבוד הרבנים המופלגים דייני צדק דפ״ק יצ״ו הבעה״ה יום ב׳ ד׳ תמוז תקע״ה ל׳.

ונא׳ ארי ליב מוה׳ הילל ז״ל; ונא׳ יוסף בר׳ י׳ נבמו ז״ל;
ונא׳ הק׳ יעקב מרדכי היילפרין; ונא׳ שמעון בר״א
דעפאטאט; ונא׳ ישראל גלאווא (ראש) מן כל החברות.

היתר הבא מכלל איסר. היות מחמת קטטות ומריבות העמדנו שמשים חדשים להקאמיסיע קווארטיראווי והנה ראינו שהשמשים החדשים אינם יכולין להתנהג בהעמדת קווארטירין כראוי, ונוסף לזה היתה עלינו פקודת אדון הפאליציימייסטער (ראש המשטרה) עפ״י פרידפסאני (תכ־תיב) לקבל השמשים הראשונים דווקא, לזאת התרנו את האיסור הנ״ל בהתרה גמורה וקיבלנו את הר׳ אברהם שייקיש שיהו׳ שמש בהקווטארני קאמיסיע כמקודם, כי רוב אנשי עירנו ביקשו זאת מאתנו, הכ״ד הבאים עה״ח שיקיים בעוז ובתוקף היום יום א׳ י״ט אלול שנת תקע״הא לפ״ק.

נ׳ ארי׳ ליב חר״ש ז״ל.

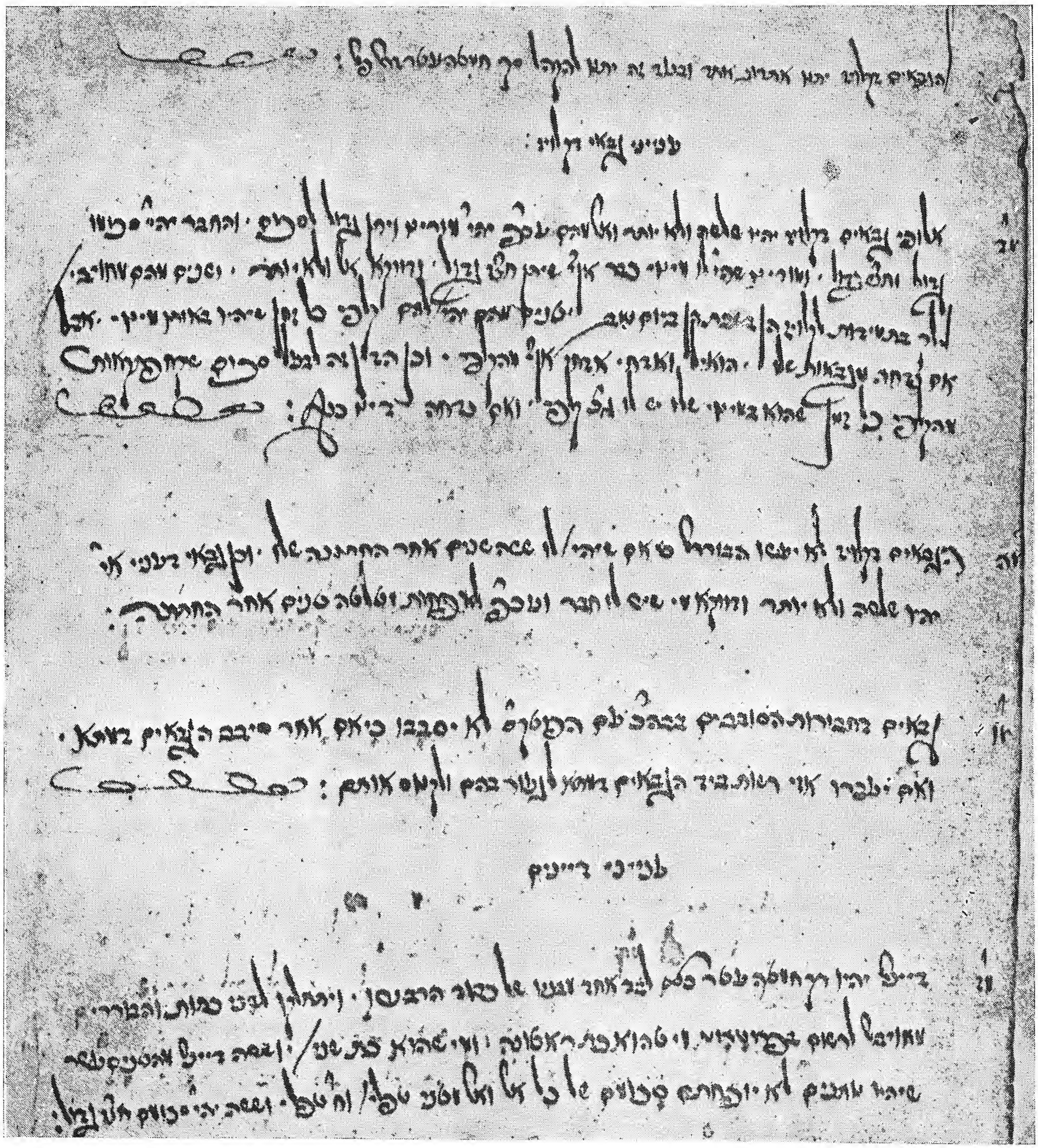
מהמסופר בדף קל״ב נראה, שקהילת דובנא התמידה בתמי־כתה ביהודי ארץ־ישראל, שכן אנו מוצאים בה פרטים על תרומה שניתנה בשנת תקפ״ג (1823) ל״משולח מארץ הקודש חברון״:

הן היום בא לכאן המשולח מאה״ק חברון, ובידו רייסטר מנדבות שהתנדבו מכמה קהילות לשלוח לשם בכל שנה הנדבות, ומבואר שם בהרייסטר שהתנדבו לשלוח מקהילתנו סך מאתים זה׳ (זהובים) בכל שנה — והנה אחרי שראינו שיש ת״י (תחת יד) המשולח כח והרשאה מאנשי חברון הנ״ל שעשייתו בעשייתן, התפשרנו עם השליח הנ״ל וסי־לקנו לידו מעבר עד עתה באופן שמהיום והלאה פטורים רוזנים נגידי קהילתנו מנדבה הנ״ל עד עולם ועל הפשר הלז חתום המשולח הנ״ל בח״י (בחתימת ידו) ממש בהר־ייסטר הנ״ל היום יום א׳ י״ב מנחם תקפ״גימל ל׳.

עד ראשית המאה הי״ט לא נהגו יהודי דובנא להשתמש בשמות משפחה, והסתפקו בשמותיהם, תאוריהם ושמות אבו־תיהם. ב״פנקס קהילת דובנא״ כמעט שאין מופיעים שמות משפחה עד שנת תקצ״א (1831), אף כי פקודת השלטונות הרוסיים חייבה אותם לכך כבר בשנת תקע״ג (1813).

בדף קע״א, ע״א, של ה״פנקס״ מופיעה לראשונה רשימה ארוכה של שמות בלווית שמות משפחה של יהודים החתומים בדבר מסירת כלי־כסף וכלי־זהב ל״הרבני האברך מ׳ שמעון בר׳ ישעיה זלה״ה״. הפרוטוקול נכתב ב״יום ד׳ י״ד ימים בחודש אייר כ״ט למ״ב תקצ״א (1831) ל׳ פ״ק דובנא רבתי.

נא׳ ירש באסקיס; הק׳ זיסקינד אפטיק; הק׳ אברהם ברמ״פ חאווקין; ישראל הירש באסקיס; שמואל אייזענ־הארט; זלמן פרנס; רפאל בר״מ ראפאלוויטש; בעריש פייערשטיין; קלונימוס קלמן בר״ד מרשאלקאוויטש; ישראל בר״ז פרנס; יוסף מאנילזאהן.

כתב־יד מפנקס דובנא, 349 4° של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטה בירושלים

המגיד מדובנא

החכם ועירו

מאת **אליעזר שטיינמן**

יעקב קראַנץ נולד בזיטלי פלך וילנא, נפטר בזאמושץ׳
לין, שימש מגיד־מישרים במזריץ׳ שבליטא ובז׳ולקוב
יציה, ורק ח״י שנה מתוך ס״ד שנות־חייו גר בדובנא, ואף
זיה מצוי הרבה בדרכים בנדודיו מעיר לעיר וממדינה
ה להפיץ את דרשותיו — אף־על־פי־כן צמוד שמו בזכ־
דורות לעיר דובנא.

ז מיוחדת עמדה לה, מסתמא, לעיר זו, שיהיה שמה
על החכם הדגול הזה, ואף זכות יתירה היא לר׳ יעקב
ן שיצאו לו מוניטין בעולם לא בשמו הפרטי ולא על שם
״אוהל יעקב״, אלא בשם עירו דווקא: המגיד מדובנא.

אים אנו חכמי ישראל הקרויים על שם חיבוריהם, כגון:
״ם, רש״י, המהרש״א, הט״ז, הש״ך, נודע ביהודה, כרתי
, שאגת אריה, משנה למלך, מהר״ם שיף, אור החיים,
״ך ועוד; וכנגדם חכמים הכרוכים בשם עירם, כגון:
״ל מפראַג, הגאון מוילנא, רבי ישראל ממז׳יבוז׳, המגיד
ץ׳, ר׳ לוי־יצחק מברדיצ׳ב ור׳ נחמן מברסלב. המגיד
א שוכן כבוד בקהל חכמי הערים.

נשתנו אלו מאלו? הפליאה תגדל ביותר בזכרנו, כי כל
הערים המנויים כאן, להוציא את הגאון מוילנא, לא עשו
ות רוב ימיהם באותן הערים שנתפרסמו על ידיהם.
״ל עלה רק בסוף ימיו, סמוך לגבורות, על כיסא הרבנות
; הבעש״ט נתפרסם עד שבא למז׳יבוז׳; ר׳ נחמן נולד
לא בברסלב; ר׳ לוי־יצחק נעשה רב בברדיצ׳ב לאחר
ש ברבנות בכמה ערים אחרות; הוא הדין במגיד מדובנא.
, מה הטעם?

ה לי, שיש טעם.

י הערים הם על הרוב אנשים, השואבים את עיקרי־
ו ממעינות העם, המופיעים אל ההמונים לא רק כמורים
ים, אלא גם כמנחמים ומפייסים. יותר ממה שמתבכים הם
ם, ויותר ממה שתובעים הם תורמים ומזריחים אור חדש
הכלל והפרט. הם כאילו מורידים איזה משא כבד מעל
המונים ומגבירים את הלחלוחיות שבנשמות. כל הסגולות

הטובות האלה אנו מוצאים גם בר׳ יעקב קראַנץ. הו
התורה, ובעיקרו איש החכמה; מטיף מוסר, ויותר מכן
תנחומים. לכאורה הוא עומד על הדוכן הגבוה של הדר
משפיל לראות בצערו של עם ישראל ובסוריו של כ
מישראל. בתוך עמו הוא יושב ובשפת־נפשו הוא מדב
הוא לובש שום איצטלה. אין הוא רב ולא מרא דאת
פרנס ואפילו לא מורה־דרך. הוא יהודי פשוט המיטלטי
כים, ולא בשביל להגיד ליעקב ולישראל את חטאת
בשביל להוכיח בנועם שפתיו, כי אכן יקום יעקב,
קטן הוא, אם כי רבו צריו ושונאיו עצמו מספור.
האמונה בהשגחה העליונה, כי לא תיתן ליעקב למו
אזורו. אך במקביל לפלג האמונה, הזורם בדרשותיו,
גם יובל השכל הישר המחייב גמול לטובים ונקם לו
ותנא דמסייע לשכל הוא הלב הרחמן התובע צדק.

המגיד מדובנא הוא חכם הלב. הרחמנות היא יסוד
חכמת הלב. כשם שאין ר׳ יעקב קראַנץ רב ודיין, כך אינ
סלסול בעצמו ואינו ממצה את הדין. לבו שופע רחמים
על בעל הרחמנות שהוא עניו ממש. במה יתיהר אדם על
באיזה יתרון שיש לו — בין יתרון הון ועושר בין יתר
או חכמה וכל סגולה נאה אחרת. אולם בעל הלב הטו
מחזיק טובה לעצמו על שום יתרון הכשר שיש לו ואין
אם הוא למדן מופלג, הריהו מרחם על מי שלא מילא
בתורה כמוהו, ואם הוא חכם או צדיק, הריהו חומל על
שלא נגה עליו אור החכמה והצדקות. יתר על כן:
מובלע תמיד לתוך המיית לבו ואין לו פנאי להכיר בעל

המגיד מדובנא לא ידע כלל שהוא המגיד מדובנא, שש
ליובלות רבים; לא הכיר במעלות־רוחו הגדולות. מסתב
עלה כלל על מחשבתו שהוא יחיד בדורו, ולא עוד אלא
בדורות. לא היה לו פנאי להתפעל מעצמו; נפשו היתה
התפעלות מהקדוש ברוך הוא, מעם ישראל, מן האגדות ח
שים לאין שיעור, שהיו שמורים בזכרונו כמו בתוך
הוא היה הכספת של דרושי ישראל, הוא היה אבי
החדש, ובמשליו השופעים סיפורים נחמדים לקוחים מן

ממש, הניח את אבן־הפינה לספרות ישראל החדשה, המשקפת את המציאות. אך הוא לא ידע זאת. יש גאונים המודעים לעצ־מם, ויש גאונים לפי תומם. הוא היה כולו לפי תומו. חכם תם או תם חכם — הנה חותם תכניתו. עניוותו היתירה ניזונה גם מתמימותו המרובה. בשיחותיו עם הגאון מוילנא המשיל על עצמו את העני, ש״בקהל הקרואים לא יתייחד כבודו, אין מכריזים לפניו ברוך הבא ואין מושיבים אותו ליד השולחן, אלא הוא עומד לו עני בפתח או אי־שם בקרן־זווית, אין נותנים לו צלחת, לא כף ומזלג, ועל כרחו הוא מושך ולוקח מכל הבא לידו, ללא סדר וללא מוקדם ומאוחר, חתיכת צלי או נתח דג מלוח, חוטף ואוכל פירורים״. לכן אינו מסוגל לחבר ספר על פרשיות התורה כסדרן, אלא הוא חוטף כל חידוש שמושיטים לו מן השמים, אם בחבקוק ואם בפרשת בלק או בישעיהו. הוא מתפרנס מן המזדמן. אף הוא ראה את עצמו מעין עובר־אורח העולה על כל עגלה המזדמנת לפניו ונוסע על כרחו להיכן שהיא נוסעת.

כל משליו של המגיד מדובנא תואמים יפה את נמשליו, אך משל העני על עצמו אינו עולה יפה. הוא עשיר הרוח וסדרן מופלג. אין הוא חוטף ואומר, אלא שוקל ומודד היטב. העני מצוי ביותר במשליו, כי לבו לעניים וכל חיי־רוחו בעם עני ואביון. קרוב הוא לפשוטי־עם. הוא אחד מ״עמך״. משער אני, שהמגיד מדובנא לא צעק על הדוכן, אלא דיבר בנחת. הוא בירך ולא רעם. העניו אינו מעז להיראות רם. לא, הוא לא היה רמקול, כי אם עמקול — העם דיבר מתוך גרונו. אחזהו בעיני־רוחי ניצב על הבימה, לא עוטה גאון, כי אם עוטה מורא־הוד, אימת הציבור. הוא לא רק דיבר אל העם, כי אם גם מתוך העם. כל שלוח־ציבור לאמיתו מפחד מפני ציבור שולחיו, שמא אינו עושה שליחותו כהלכה.

המגיד מדובנא לבו פחד, אך לב העם רחב בשמעו את נועם־שיחו. העם שמע אותה שעה את עצמו, את קול אבות־אבותיו בתפוצות הגולה, את קול הדורות הבאים המצפים לגאולה ולפדות. פה רב־קולות היה ר׳ יעקב קראַנץ לעמו: קול חתן וקול כלה, קול התפילות וקול הריקודים בשמחת־תורה, קול קנים והגה והי וקול שמחה וקול ששון.

המגיד מדובנא משמעו מגיד לעם. זכתה דובנא שמגיד העם שכן בתוכה. לכן דובנא רבתי היא עיר ועם בישראל.

משלי המגיד מדובנא

מאת **אליעזר שטיינמן**

ר׳ יעקב קראַנץ, הנודע בכל תפוצות ישראל בכינוי המגיד מדובנא, קנה לו שם טוב ואהבת העם בזכות משליו הערבים, המובנים לכל והמתקבלים על דעת הכל, שנשתבצו לתוך דרשותיו על פרשיות התורה ועל חמש המגילות — שיר־השירים, רות, איכה, אסתר וקהלת.

המגיד מדובנא לא נתכוון מלכתחילה לחבר משלים, כדרך שנהגו רבים מחכמי המשל האחרים בישראל ובאומות העולם. הוא היה דרשן ומטיף־מוסר. עיקר היה אצלו הנמשל, מוסר־ההשכל. את המשל השמיע דרך אגב, כדי לשבר את האוזן ולקרב את רעיונותיו אל שכל שומעיו. ואף־על־פי־כן כל משל שלו הוא חי הנושא את עצמו ומדבר בעדו, אף מדבר הוא אל לבנו, כאילו הוא הדברן הראשי בכל פרשיה ופרשיה. ולפי שאין הוא רק משל לעצמו, כי אם יוצא גם ללמדנו דבר־מה, אם בהלכה שבתורה, אם באגדה שבמדרש, ואם בהלכות דרך־ארץ ובהוויות העולם, יש לו חן כפול, חן המלכתחילה וחן הבדיעבד, חן תמים, שבדרך אגב.

יתר על כן: כמעט כל משל של המגיד מדובנא הוא יותר מסתם משל. הוא סיפור קטן, תיאור של טיפוס אנושי, תמונה חיה מאורח החיים של הימים ההם. אנו קוראים לזאת בשם פרקי הווי, ואף־על־פי שההווי הוא לכאורה ענין של תקופה מסוימת, ויש שבתקופה שלאחריה משתנית צורתו, הרי רק צורתו משתנית במקצת או הרבה, אבל עיקרו קיים ועומד תמיד. כשם שפרצופי בני־אדם אינם משתנים מדור לדור אלא בקווים קלושים, כך פרצוף החיים אינו משתנה ביסודו שלו. סדן הארץ חד הוא. הטבע האנושי נמשל לים, שגליו משתנים, אבל הים הנהו אותו הים בכל עת.

כיוצא בכך צאו וראו מה רבים לכאורה השינויים המתחוללים בסדרי החיים, בדרכי המשא ומתן של הבריות, במראות הערים והכרכים, בצורת הבתים, ובמידה מרובה גם בשולחן הערוך שבבית המשפחה. בזמנו של המגיד מדובנא, למשל, היו נוסעים בעגלה ובסוס ולא ברכבת ובמכונית. לא היו בתי־קפה, אבל בתי־יין ומרזחים היו מצויים בכל מקום. ולכן

גיא־החזיון של רוב משליו של המגיד וסיפורי מעשיותיו הוא בית־היין, המרזח, המושב הקדמי או האחורי שבעגלה, הנתונה בטלטולי־דרכים, כשם שמרבית הנפשות הפועלות במשלים הם בעל־האכסניה, העגלון, העני המחזר על הפתחים, הסוחר הנוסע ליאַרידים, העשיר הקמצן או בעל הצדקה. אבל מה בכך שכמה כלי־השרת של האדם עברו ובטלו וכמה כלים אחרים נוצרו לשמשו? כלי הולך וכלי בא והאדם בראשי הקווים של טבעו ובסימני ההיכר העיקריים של מזגו אחד הוא בכל הדורות. המידות עומדות בעינן תמיד. יש בעלי מידות טובות ובעלי מידות רעות, בעלי יצרים של בנין ובעלי יצרים של הרס. מצויים זריזים ועצלים, דברנים ושתקנים, בהולים ומתונים, אנשי הפנים השוחקות ונזעמים. נוחים לכעוס וכובשי יצר הכעס. נמצא, כל חכם המסתכל בגופי המידות ובמקורות הטבע האנושי, אפילו כשהוא דן על חיי שעה ומתאר את המעשים בהווה, דבריו נוגעים גם בחיי־עולם ומתקפל לתוך סיפורי המעשים שלו גם מה שעתיד לבוא.

ר׳ יעקב קראַנץ, המגיד מדובנא, היה חכם מסוג זה הדן בהווה ומתהווה ורואה את הנולד, ומכל מקום הוא רואה את המתמיד שבטבע האנושי, את אופי התמיד שבחולשותיו ובשגגותיו ובכשלונותיו. אף הארעי מתעלה אצלו לדרגה של קבע. הוא תופס תמיד את הכללי והטיפוסי. לכן השפעתו יוצאת הרחק מזמנו. משליו ושיחותיו מדברים אלינו כאילו נאמרו זה עכשיו.

ר׳ יעקב לא היה רק דרשן, מטיף ומוכיח. הוא קודם כל פרשן ומסביר. הוא גדול כפרשן התורה, וגדול כוחו גם כפרשן הלב היהודי — והלב הזה אחד הוא בכל הדורות. כשם שהוא טוען להקדוש־ברוך־הוא, לתורה ולמצוות, כך הוא טוען לעם ישראל. ועל הכל הוא מספר קורות העם, מתאר את המעשים, מעביר כבמחזה את עלילותיהם של ישראל בגלגולי הגלויות. קסמים בלשונו לעשות נפשות חיות. והוא הנפש הראשית המשחקת במחזה היגונים, שהוא גם חזיון הנחמות והישועות, היעודים הגדולים והתקוות הנשגבות שבין ישראל לאלהיו.

ר׳ יעקב קראַנץ הוא מספר בחסד עליון. הרוצה להכיר נשמת היהודי ונתיבו ביובלות האחרונים בארצות רוסיה ופולין, אוקראינה וליטא, אל יאמר די לי בקריאת דברי הימים. לא די. נבכי הנשמה הישראלית נשתקפו הרבה גם בספרי הדרוש. חכמת הדרוש היא נפשית מאוד. יש בה תורה ותפילה זכה.

בקרב קהל המטיפים ומגידי המישרים קובע יחוד לעצמו המגיד מדובנא. הוא השקדן שבהם, הפשטן שבהם, החכם, הפייטן ובעל הדמיון שבהם. הוא מלא וגדוש תורה ורב חלקו בחקירה, אך שיחו פשוט כדבר איש אל רעהו.

אילו הוצאנו בסך את כל הנפשות, שהמגיד מדובנא עשה בספריו, היתה מצטרפת לעינינו קהילה שלימה של בריות אנושיות, יהודיות, כמעט המון בית ישראל, לפלגותיו. העני, העשיר, המוכסן, הסוחר, הרב, השמש, הגבאי, החזן; השדכן, התקיף, הגבאי, ראש־הקהל, המלמד, המוזג, הבן החכם, אברך־המשי והבן הטיפש, הרשע, הבן־יחיד, בעל־האכסניה, איש על מראהו ואיש על סגלו וחבורתו. חובשי בית־המדרש, בעלי־בתים, יושבי אוהל, קבצנים נודדים, סוחרים מהלכים בדרכים. העגלון, סוסו ושוטו, הוא כאן אחת הנפשות הראשיות. שכן יהודים היו תמיד בנסיעות. ורוב דברים שראה מנדלי בעגלת היהודי ובסוסתו באספקלריה בהירה קדם המגיד מדובנא וראה במטושטש בענן העשן, שעלה מתוך להט רגשו.

תמה אני אם יש בין המגידים והמטיפים בישראל אחד דומה למגיד מדובנא בכל המעלות. ר׳ יעקב קראַנץ הוא צלול הדעה ובהיר הביטוי. מעופו רם, שכלו חריף, טעמו דק ומעודן. הוא פשטן גדול, קרוב מאד לקהל שומעיו, משכיל בכל ענין לנקודתו התיכונית, פיקח גדול בהוויות העולם, והוא חולה על שבר בת עמו, משווע על כל הצרה והיגון אשר השיגו את בית ישראל, מרצה לפני ריבונו של עולם את טענותיו בעוז וברגש. לפי דעתו לא קיים הבורא יתברך אף מעט מן המעט מן ההבטחות שנתן לאבות האומה: הביאם לארץ הבחירה וגרשם משם; הוציאם מגלות מצרים ועינה אותם בגלויות אחרות; בנה להם שני מקדשים והחריבם לאלתר; נתן לנו את התורה, שהיא תורת חיים, אך חיים לא נתן לנו, שנוכל לקיים בהרחבה את מצוות התורה. אף פעם לא גאלנו גאולה שלמה. אך במקום שאתה מוצא את מרי טענותיו אתה מוצא את תקוותיו ונחמותיו. על כל אגל בכי יש אצלו כמה וכמה אגלי טל; על כל כוס של יגון הוא מוזג ארבע כוסות של ישועות ונחמות.

איש טוב ששיחו טוב — זהו התואר ההולם בשלימות את ר׳ יעקב קראַנץ. איש זכור לטוב. איש זוכר תמיד רק טובות ונחמות. בכתביו אין קללה או רוגז. הגיהינום אינו שגור בספריו. אין ר׳ יעקב מסתייע לעולם בדברי תוכחתו בפרשת העונשין. הוא מלמד רך הלבב, שאין בידו רצועה ובפיו אין גערה. מימיו לא נכשל בקפדנות.

כיוון שהאדם הנהו טוב, הכיצד אפשר לשפוך עליו בוז וכעס? אפילו רשעים שבעולם אינם מוציאים מפיו דברי עברה וזעם; אדרבה, הוא מגלגל את רחמיו על עלובים הללו, השטופים לא עלינו בתאוות. עיניים להם ולא יראו, אזניים להם ולא ישמעו, שכל להם ולא יבינו, כי מתחייבים הם בנפשם לא לבד לעולם הבא. כי אם גם כאן, לאלתר, בעולם הזה.

ולפי שהוא בעל לב טוב, הריהו שרוי תמיד בצער כשהוא מסתכל בעלבונם של ישראל.

רחמנות לאין שיעור על ישראל עם קדושים. כלום מה יש להם בעולם הזה? אין להם לא שדות ולא נחלאות, לא נכסים ולא שררה. לאומות העולם יש כל טוב ולישראל צרות ופורענויות.

ר׳ יעקב צופה ורואה גם בדורות ראשונים, שאף הללו לא ניהנו מן העולם הזה. צא וראה, מה עלתה לה לאומה זו: מראשית ימיה לא היתה שרויה בטובה. שום הבטחה שניתנה לה על ידי הקדוש־ברוך־הוא לא נתקיימה בידה. הבורא הבטיח את הארץ הקדושה לאבות אומתנו, ולא קיים אף את הבטחתו זו אלא לכמה שנות מאות, ומיד עמד וגרשה משם והחריב את בית מקדשה. אך מה הן כמה שנות מאות בחיי הדורות? לישראל יש טענות הרבה כנגד ריבונו של עולם, והוא, ר׳ יעקב, עורך דינם וקושר סניגוריה להם. לגבי ישראל יעקב מקיל גדול, וכנגד הקדוש־ברוך־הוא — הוא מחמיר מאד, מדקדק עמו על כל צרה ופורענות. בטענותיו על הבורא הוא תובע בקולות וברקים ואומר: מגיעה לנו הארץ הקדושה, מגיעים לנו שדות ונחלאות וציון אמנו שלנו היא, ובדין שבמהרה בימינו תבוא לידנו. הוא יושב ומצפה לשיבת ציון. ארץ־ישראל קרובה בפיו, בלבו. אין היא אצלו הלכה למשיח. בוודאי שמשיח צדקנו יבוא ויגאלנו, אבל גם אנחנו איננו צריכים לשתוק. בעל השדה שאינו טוען, שאינו תובע, הריהו כאילו מודה שהשדה אינה שלו. המגיד מדובנא תובע בלי הרף.

משלי המגיד מדובנא מלאים מזן אל זן שכל, פיוט, רגש, חקר האדם ודעת החיים. ר׳ יעקב קרא ושנה הרבה, חי הרבה, התבונן בהליכות עולם, נתנסה בהמון מקרים. ונוסף שהיה חכם־החיים היה תלמיד חכם גדול, חריף ובקיא בחדרי התורה. בתנ״ך, באגדות ובמדרשים, בספרי חקירה ובספרי מוסר. בקיאותו בכל הספרים של ראשונים ואחרונים מפליאה. ויותר מכך אנו תמהים על הבינה היתירה שניתנה לו להביא בכל פעם שיעלה רצון לפניו תנא דמסייע מן הפסוק. יש במשלים האלה קווי־יסוד של השקפת־עולם, כללות לתורת־חיים, עיקרים של חכמת הנפש.

ואלו הם קצת מראשי הפרקים:

חביב האדם שנברא בצלם, כלומר, שיש בו מידת השכל וכוח הרצון והבחירה. אמנם, כל הברואים עובדים את ה׳ ועושים רצון קונם, אך הם פועלים תמיד בכוח טבעם שניתן להם. כדרך שהאש שורפת והמים מכבים והקור מצנן בלא דעת ורצון. כך בעלי החיים ממלאים את תפקידיהם. האדם לבדו מחונן לא רק בכוח הרִיצה כי אם גם בכשרון הבוחר. לכן הוא מושל בנבראים, אף אפיטרופוס ואחראי להם, והוא שמשמש שליח־ציבור לכל יצורי־תבל לברך ולהודות ולהלל ולשבח את הבורא בעד כל חסדיו לכלל ברואיו. האדם הוא לא רק עליון על כל הברואים, אלא גם עולם קטן לעצמו, הכלול מכל חלקי טבעיהם ותכונותיהם, וכל המידות הטובות והרעות של בעלי החיים טבועות בו. יודע האדם נפש הבהמה והחיה, ונשמת כל חי יש לה ניצוץ משלה בנשמתו.

עזה אמונתו של ר׳ יעקב במידת הטוב, שהיא מקור־ברכת לאדם ושסוף כבודה ונצחונה לבוא. שגורה בפיו המימרה: מידה טובה מרובה ממידת הפורענות. הרע חולף. הרע אין לו רגליים, אין בו אמת וממשות. אך המעשה הטוב יש לו קרן קיימת לאלתר ופירותיו שמורים לו לעתיד לבוא. אור זרוע לצדיק, ורק לישרי־לב שמחה. לרשעים אין שמחה, אין נחת, אין שלום. הם נראים כמצליחים, יש שהשעה משחקת להם. אבל כלום מה קנו פועלי העוולה, אם את שמחת החיים לא קנו להם, אם לבם אינו שקט לעולם? וכן נהג ר׳ יעקב קראַנץ לומר: דיה לצרה בשעתה. אין בכי לאורך זמן. אך השמחה האמתית היא שמחת־עולמים. דור לדור יספר שבחי צדיקים ודור אל דור יעביר דרך צינורות המורשה את אהבת המצוות והמעשים הטובים. נסים ונפלאות, ישועות ונחמות שהיו בימי קדם מעודדים ומשמחים את לבנו גם היום. וזה דרכו של הריבונו של עולם להקדים תמיד רפואה למכה. ברא יצר הרע — ברא את התורה תבלין כנגדו. ובכן, היצר הרע הוא בריה קלוקלת ודינו להיות נדחה. האדם חייב לעמוד בנסיונות, וטוב שהוא עומד בהם. הנסיונות מחזקים ומחשלים אותו.

סבור המגיד מדובנא, שכל הצרות עתידות להתגלגל לישועות ונחמות. הצרות הן מחלות גלויות ורפואות נסתרות. האחרית הטובה היא תנאי לכל ראשית. הרע הוא מר, לפי שהוא רפואה. כל הרפואות מרות הן.

המגיד מדובנא דן הרבה בעסקי־רפואה. ענין זה קרוב לו מאוד. רוב משליו סובבים על רופאים ותרופות. הוא לשיטתו: בראשית היתה הרפואה. כשם שכל העשבים צופנים בחובם רפואות, כך כל הפעולות של הבורא הן תרופות למחלות, בין לתחלואי הגופים בין למדווי הנפשות. לעולם הוא דורש גזירה שוה בין עסקי־גוף לצרכי־נפש. עיקר עיסוקו — בחכמת הנפש ובתורת החינוך. קושיה חמורה הוא שואל: למה נברא היצר הרע? למה נטע הבורא בלבנו מידות רעות? למה יש בנו גאוה, כעס, אכזריות, שנאה, קנאה? התירוץ הוא: המידות הרעות ידות הן לטובות. לא זו בלבד, שהן משמשות מניעים למעשים טובים, כגון שעל ידיהן נלחמים בעושק ובגזל, עומדים לימין הנרדף, מבזים את השפל, שונאים לרשע, הריהן ניתנות

לאדם מכשירים להרגיל בהם את הנפש לשכל ולהנהגה בכונה. הנער השטוף בתאוות המשחקים והשעשועים נעשה זריז מנעוריו להיות כשיגיע לפרקו קל כנשר ועז כארי לתלמוד־תורה ולמצוות.

כל עניני גלות וגאולה, חורבן המקדש ושיבת ציון, הצרות והפורענויות, שהשיגו את ישראל בארצות פזוריהם והיעודים הטובים הצפונים להם לעתיד לבוא, כל התוכחה שנתעוררה עליהם בפי נביאינו ומוכיחינו וכל השפע העליון הצפון להם בחיק העתיד, נעשים מובנים בהגיון־רוחו הבהיר. ישראל וארצו מקדם לא היו ככל הגויים עם היושב במולדתו, היינו, בביתו. אינו דומה, אומר ר' יעקב קראַנץ, בית לבגד. בית עובר מיד ליד. בגד אינו עובר מגוף לגוף, אלא אם כן חותכים אותו לתפרו בתבנית ההולמת את הגוף החדש. וזהו הענין: כל גוי יושב בארצו כיחיד בביתו, ויכול הוא להחליף בית בבית. אך ארץ־ישראל עשויה כבגד התפור לפי מידת ישראל דווקא. אין ישראל יכול להתפשט מבגדו, אלא אם כן הוא נקרע מעליו, ואין ארצו הולמת שום גוי אחר, אלא אם כן תיחתך לקרעים לתפרה בתבנית חדשה. לפיכך יצאו ישראל מארצם — גלה כבודה, פנה הדרה, והיא יושבת אלמנה ושוממה. וזו ראיה, שאין ארץ־ישראל סתם קנין מקניני העולם הזה, העוברים כצל וכחלום. ארץ־ישראל היא קנין־אמת לישראל, נתונה לנו לצמיתות. כל עם חוטא, אין ארצו חוטאת עמו; ישראל חטאיו מטילים חס ושלום פגם בארץ הקדושה, קורעים את הפורפוריה שלה, שוב אין הבגד הקרוע הולם את אומתנו ואנו יוצאים לגלות. אתה למד, שהגלות היא לא רק מכה בגוף, גם פגם בנשמה, בזיון לצלם היהודי. קללת הגלות — אומר הוא, שאין עמנו ניזון עוד מברכות אדמתו, אלא משיירי השפע של אומות העולם.

מצוה היא לכנס את כל משליו של המגיד מדובנא, ואף מטעם זה בלבד, שהם ממילא מכונסים בתוך כל המוחות. לא רק דרשנים ומטיפים לקחו משלו מלוא חפנים ושמו בכליהם, הרבה מחברים של סיפורי מעשיות חפרו בתוך מכרה הזהב של דרשותיו והעלו משם מרגליות של סיפור. יהודים המסיחים בדברי אגדה או בהוויות העולם משלבים לתוך שיחתם משלים משל המגיד מדובנא. והרי זה גורלם של האישים המהוללים ביותר, שחוזרים על מימרותיהם הנודעות, הנודעות כל־כך, ששוב אין מזכירים את שמות מחבריהן. המגיד מדובנא היה "מתנגד" לחסידים. אבל גם אדמו"רים רבים תיבלו במשליו את תורותיהם. וכך על הרוב מדובבים את שפתי המגיד מדובנא בקבר ואת שמו אין מזכירים. כל האומר דבר בשם אומרו מקרב את הגאולה, ושאינו עושה כך מעכבה. הרבה מתעכבת הגאולה בשל ר' יעקב קראַנץ. משליו הם עובר לסוחר, לרב, לבעל־הבית, לדרשן על אחת כמה וכמה. דבריו נמסו בתוך שיחותיהם של יהודים כמלח במים.

מן הדין הוא איפוא להביא לפחות גאולה לר' יעקב קראַנץ עצמו ולהעמידו על נחלתו, לקרוא את משליו על שמו.

אנו אוהבים את המגיד מדובנא, שמשליו אינם רק משלים, אלא סיפורים נחמדים, וחכמתו אינה רק חכמה חריפה, אלא גם פקחות המחממת את הלב. הוא הקיף בחגורת הזהב של משליו חמישה חומשי תורה, נביאים וכתובים, מדרשים ואגדות, ואת הלב היהודי.

לשם הדגמה מובאים שלושה ממשליו, יחד עם נמשליהם:

אין בידינו אלא רגע אחד

מעשה בעני שבא אצל עשיר לבקש ממנו מאה סלע בהלואה על מנת לשלם לו בכל שבוע דינר אחד, חלקו הגדול על חשבון הקרן וקצת פרוטות ממנו דמי רבית. סירב העשיר להלוות את הכסף לעני.

שאלהו: מה טעם? הרי גם כספך תקבל חזרה וגם ריווח יהיה לך.

ענה ואמר: כל הענין הוא, לפי דעתי, חשבון מוטעה ומיקח טעות. כלום הלווה מה מחזיר לי? הוא מחזיר לי בעד מאה סלע רק דינר אחד, כל פעם רק דינר אחד. אך דינר לדינר אינו מצטרף למאה סלע, שכן כל דינר מוחזר ביד כלה והולך מיד אצלי. ונמצא שבסך הכל, גם בגמר תשלום החוב לא יהיה בידי אלא דינר אחד.

הנמשל: אף חיי האדם כך הם. לדיוקו של דבר, אין בידינו שבעים שנות חיים, אלא לעולם נופל בחלקנו רק רגע חיים אחד, כל פעם רק רגע אחד, ורגע לרגע אינו מצטרף. נמצא שאין בידינו אלא רגע אחד.

כלי־נפשנו הם כלי־מלאכתנו

בעל מלאכה, מומחה גדול באומנותו, חרוץ ואוהב את מלאכתו, הפסיד את כל ממונו בענין רע ופשט את הרגל לבעלי־חובותיו. טפלו עליו בעלי חובותיו ובקשו להושיבו בבית הכלא, נשא את רגליו וברח מביתו ומעיר מושבו. נקי יצא, ללא ממון וללא כלי־מלאכתו, ערום ויחף. היה נע ונד מעיר לעיר וסובל צרות צרורות בטלטולי־דרכים. וכל כך היה שרוי בצרה וביגון, שלא היה דואג אלא לגופו, וכמעט שלא השגיח כלל בדבר, כי לא די שגלה מביתו ואבד את כל ממונו, הפסיד גם כלי־מלאכתו האהובים עליו אף מהונו, כי בהם הפליא לעשות מלאכות יקרות, ואין ידוע לו מה עלה

להם, אם לא נפלו בידי זרים. אימתי קפצה עליו צרה נוספת זו? לאחר שבחסדי השם יתברך האירה לו ההצלחה פנים והשיבתו לביתו, שהגידו לו, כי נושיו כבר נתיאשו ממנו ואין עוד בדעתם לבוא עליו בפלילים. כיוון שחזר לביתו וראה לגודל צערו, שבזמן גלותו עלה הכורת על כל כלי־מלאכתו היקרים, מהם נשחתו בידים בלתי־אמונות, מהם נגנבו או נתקלקלו משום מיעוט השגחה — רק אז פרצה אנחה עמוקה מלבו: אוי לי, וי לי, שכך עלה לכלי־מלאכתי היקרים לי כחיי!

אמנם, גם בנדודיו בגולה היה מעלה לעתים במחשבתו זכר כלי המלאכה והיטב חרה לו שאין הוא יודע גורלם, אך לא היה מרבה להתאבל עליהם, מאחר שבין כך וכך היה בטל ממלאכתו, ואף דעתו המוטרדה ביסורי גולה לא נפנתה לדאגות צדדיות. כיוון שחזר הביתה בקש לחדש את חייו כקדם ולבו היה צוהל על הגאולה ועל הפדות, והוא מאד שמח ואל בני ביתו דיבר נכבדות לאמר: הקץ לצרותי! הנה אשלח את ידי במלאכה וארויח את לחמי בעמלי ואף את חובותי אשלם וישוב אלי כבודי הראשון ולא אוסיף לדאבה עוד. אך, אהה, לא כמחשבתו מעשהו, כי כליו אינם עוד אתו. כליו הטובים, משופרא דשופרא, נשחתו ואינם עוד. וכל כלי סתם, שאינו במעלה זו, לא יצלח למלאכתו. אדרבה, כל פעם שהוא נוטל בידו איזה כלי חדש מיד רואה הוא את קלקולו ובלבו מתעוררים המיה וגעגועים על אבידתו שאינה חוזרת.

הנמשל: הקדוש־ברוך־הוא נטע בתוך הנפש הישראלית סגולות יקרות, אשר בהן נעשה כל כלי יקר במלאכת הקודש, שהן התורה והמצוות. הנה נתן השם יתברך בלבנו אהבת השם ואמר לנו "ואהבת לרעך כמוך", וציווה עלינו "כבד את אביך ואת אמך", והורה לנו את הדרך להיות עם קדושים, וכל המדות האלו גנוזות בנו במזג טוב. אולם בזמן הטלטולים בגלות, שדלות הנפש גדלה מיום ליום, לא הרגישו בני ישראל בחסרונם. ורק כשכינסם עזרא לעזרה ופתח לפניהם את ספר התורה וקרא בו מפורש ובשום שכל את כל החוקים והמצוות הביטו בספר כבראי מלוטש וראו כמה חשך משחור תארם והבינו כמה גדולה פחיתותם ברוח, כי אין בלבם לא אהבת הבורא ולא יראת שמים. אותה שעה נפקחו עיניהם לראות, כי חל קלקול גמור בכלי־מלאכתם, הם כוחות הנפש וסגולות הרוח, אשר בהם יפעל האיש הישראלי גדולות לעשות חיל בקדושה, ועל כך געו בבכי גדול.

צריך לאהוב את ארץ־ישראל לשמה

שני שכנים חשוכי־בנים הלכו יחד אל צדיק גדול ובעל־מופת לקבל מפיו ברכה והבטחה, שה' יתברך יזכם בבנים־זכרים. נתן להם אותו צדיק את ברכתו להיפקד מקץ שנה בבנים, אף ציוה עליהם להביא אליו את הילדים כשיגיעו לשנת השלוש בחייהם ולאצול להם את ברכתם ולתהות על קנקנם. וכך עשו.

מקץ זמן, כשהגיעו הילדים לפרק שאמר להם הצדיק, לקחו שני האבות את ילדיהם והביאו אותם אליו. הסתכל אותו צדיק בצורתו של זה ושל זה וחרץ את משפטו לאמר:

קטן זה למדן גדול יהיה, אף יהודי כשר וירא שמים, אשרי יולדתו. אך רעהו יהיה בן־מביש, כסיל רע־מעללים ובתורת ה' לא יהא חפצו. טוב תעשו, ההורים, לתת עין פקוחה על בן סורר ומורה זה ולחנכו על פי דרכו.

היה אבי הילד הטוב שמח ואבי הילד הרע מיצר ונפשו עליו דוי, שכך עלתה לו. ימים עוברים ושנים חולפות והנערים הם נערים. אך לא כפי שניבא עליהם אותו צדיק ובעל־מופת כן היה. להיפך, הנער, אשר בו דבר הצדיק נכבדות, כי בן טובים הוא, היה ערל־לב וקשה־שכל, וכן היה מואס בלימודים; וחילופו בנער, אשר הצדיק דבר עליו סרה, שנעשה בן מקשיב, ונפשו חשקה בתורה והוא קל כצבי לרוץ מדי יום ביומו אל בית רבו. כיוון שראה האב, שכל נבואותיו של הצדיק נתקיימו בהיפוכן, בא אל הצדיק וסח לפניו את צערו, וכה אמר: אוי לי, אבוי לי; לא די שנתבדתה תקוותי לגדל בן־טובים, למדן גדול, יהודי כשר וירא־שמים, כפי שהבטיח לי כבוד מעלתו, הנה צרה גדולה קמה עלי מביתי ויש לי בן רע־מעללים, סורר ומורה, שונא תורה ופורע מוסר.

התחיל הצדיק לנחמו ולדבר על לבו, כי סוף הנער לשנות את ארחו ולזכות את מעשיו ולחשוק בלימודים. אך האב בוכה מרה ואומר: למה ינחמני כבוד מעלתו, ונפשי לא נוחמה? הלא עיני הרואות מה רע ומר לי: שני ילדים לפני, שלי ושל שכני; שלי — אך רע הנהו, אינו בלימודים ולא בדרך־ארץ, אין זה אלא פרא־אדם. מעשה ובא ריש־דוכנא לקחת אותו אל ה"חדר", סירב ללכת; אמרתי בלבי להתרצות אליו במנחה, נטלתי מלוא חפנים אגוזים והגשתי לו, זרק לי את האגוזים על פני; נתתי לו תפוחים ואף אותם זרק לי בפני. וכנגדו ילד השכן הולך ברצון אל ה"חדר" ומה גם כשמפתים אותו באגוזים ובתפוחים, הלוך ילך בשמחה, כי נפשו חשקה בתורה. והרי ראיה ניצחת מה בין בני העיקש והמטומטם לבין בן שכני שהוא בן־טובים, זרע ברוך, נחת להוריו ושמחה לכל רואהו.

ענה ואמר לו הצדיק בטוב טעם ודעת:

אף על פי כן הדין עמי, כל אשר נבאתי על שני הנערים בוא יבוא, לא יפול דבר. ואל נא תשפוט למראה עינים לעת

עתה. הילדים עודם רכים הם ושכל אין בלבם. ומניין לו לילד חשק לתלמוד תורה? בדרך הטבע אין חשק ללימודים. אלא מה? בן השכן מכיוון שרואה הוא ששכר תורה הם אגוזים ותפוחים וכל מיני ממתקים, הריהו משתדל להיות חרוץ בלימודים בשביל לבוא על שכרו. מכאן ראיה שבעל־תאוה הוא מטבעו. לא בתורה חשקה נפשו, כי אם בשכרה, בתפוחים ובאגוזים ובכל מיני מטעמים. כשיגדל ילך גם כן אחרי תאותיו ויטה מדרך הישר, כי לא יהיה עוד נתון להשגחת הורים, הנותנים פרס בעד מעשים טובים. אך בנך מילדותו ניכר הוא, שאין לתאוות שליטה עליו. אי אפשר לפתותו ללימודים לא באגוזים ובתפוחים ולא בכל מיני ממתקים. כשיגדל יהיה היצר נתון ברשותו ולא הוא ברשות היצר. וכשיגדל תיפקחנה עיניו לראות מה טובו אהלי תורה ומה נעמו דרכיה. מובטחני בבנך שעתיד הוא להרגיז את היצר הטוב על היצר הרע וסופו להיות למדן גדול, יהודי כשר וירא־שמים.

הנמשל: אף אהבת ארץ־ישראל היתה תחילה קרובה יותר ללב האנשים הנמשכים אחרי הטובות המדומות למראה עינים כגון אחרי הפרי הטוב, אחרי האויר הצח וכל שאר הסגולות הטבעיות, שהנאה מהן לאדם. וזה שאומר המדרש: בעולם הזה היו הכל מתאוין להכנס לארץ ישראל מפני מעלותיה הארציות והחמודות החמריות, ודבר זה עצמו גרם להם לבוא לידי עוונות עד שגלו ממנה. אבל לעתיד לבוא יעקור השם יתברך את היצר הרע מלבנו ולא יהיה בנו לא חטא ולא עוון ותשוקתנו לארץ תהיה על טהרת הקדושה ויקויים בנו "ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו עוד". — —

המגיד מדובנא ומשליו

מאת **י. פ. בן־חיה**

כבר לפני כיובל שנים היתה התנועה החסידית בדובנא, כמו ביתר ערי אוקראינה, במצב של ירידה, אבל עדיין היתה לה השפעה בחוגים מסוימים, שהתרכזו בעיקר בבתי־המדרש וה"קלויזים" של החסידים, בהם אפשר היה למצוא קבוצות של בחורים וזקנים יושבים בין מנחה למעריב — שעה שהניחו לדף הגמרא או בהיותם נתונים בשקלא וטריא על דין כלשהו ב"שולחן ערוך" — ומספרים מעשיות על אבות החסידות, הבעש"ט ותלמידיו, ומתכוננים תוך כך לביקורו של ה"רבי", שהידיעה על בואו הקרוב לעיר הגיעה אליהם.

כשהיית נכנס לבית־המדרש בשבת או בחג בשעות אחר־הצהרים, או בערב שמחת־תורה לפני ה"הקפות", מצאת את המקום הומה מקבוצות חסידים, שניגוניהם היו משרים עליך אוירה מיוחדת, ואפילו לא לקחת חלק בשמחה, היתה אוירה זאת אופפת אותך כולך. משהיית נצמד לחבורה זו או אחרת ומטה אוזן, שותה בצמא את סיפורי המעשיות על ה"מופתים" והנפלאות של ראשוני ה"רביים", יכולת לשמוע גם על מעלליהם של ה"מתנגדים" בנסותם להוכיח את חוסר הממשות שבחסידות.

בבתי־מדרש ו"קלויזים" אלה יכולת לשמוע גם את משליו של המגיד מדובנא, שהיו נפוצים בין חובשי בתי־המדרש ועברו מפה לפה במשך דורות.

*

צעיר לימים היה ר' יעקב קראַנץ — שנולד בעיר ז'אַטל שליד וילנא, מחוז ה"ליטוואַקים" — כשהוזמן לעיירה מזריץ' שבוואהלין לשמש בה "מגיד מישרים". באותם הימים — סוף המאה הי"ח — שימשה מזריץ' מרכז חשוב של התנועה החסידית ופעל בה ה"רבי" רב־ההשפעה ר' דוד־בר, שהיו מספרים עליו כי נתמנה על־ידי הבעל שם־טוב עצמו לשמש יורשו לאחר מותו. בחוגי החסידים רווחה הדעה שה"מגיד" ר' יעקב הוזמן למזריץ' על־ידי ה"מתנגדים" שבה, כדי להוות משקל־כנגד ל"רבי" רב־השפעה, שכן המגיד היה ידוע כתומך נלהב של הגאון מוילנא וכ"מתנגד" חריף.

שנים מעטות בלבד ישב ר' יעקב קראַנץ במזריץ'. הוא עבר לעיירה ז'ולקוב שבגליציה, וממנה לדובנא, ואף כי לאחר שנים יצא את דובנא ושימש "מגיד" בערים ועיירות שונות, הרי נתפרסם דווקא כ"המגיד מדובנא".

*

מספרים, כי פעם נשאל "המגיד" כיצד זה יכול הוא למשול משל בו במקום.

השיב על כך "המגיד" במשל:

"בעל אחוזה אחד שלח פעם את בנו העירה, לקסרקטין של צבא, ללמוד את מלאכת הקליעה למטרה. שהה הבן שנים רבות בקסרקטין, למד והתמחה במלאכה, עד שהצטיין בה. לימים יצא מן הקסרקטין לשוב לאחוזת אביו. בדרכו עבר

דרך כפר אחד, וירא והנה כותל אחד הבתים נקוב כולו מכדורי רובים, ומסביב לכל נקב מסומן מעגל קטן בגיר לבן. תמה הבחור על הקליעה המדויקת של היורה האלמוני וביקש מאנשי הכפר להביאו לפניו, ומה התפלא משהובא לפניו כפרי צעיר פשוט. 'אמור נא לי', פנה בן בעל־האחוזה אל הבחור הכפרי, 'היאך זה אתה מצליח לפגוע בדייקנות כזו במרכז המעגל המסומן על הכותל?' השיב לו הכפרי: 'ומה פליאה יש כאן? תחילה אני יורה ופוגע בכותל, ואחר אני מסמן מעגל מסביב לנקב הכדור, וכך יוצא שפגעתי בדיוק במרכז המטרה'..."

„המגיד" היה נודד ועובר בערים ובעיירות של אוקראינה, ליטא ופולין, מופיע לפני העם כמוכיח־בשער, מטיף מוסר וקורא למעשים טובים ומשפיע על שומעיו שילכו בדרך הישר. הוא היה תובע לעזור לנצרכים ולתת צדקה לעניים, ובעיקר לתרום לפדיון שבויים, ועסק בעצמו באיסוף כספים למטרה זו, לשם כך היה מרבה לבקר בבתי הגבירים. מספרים שפעם שאלו אחד הגבירים: „ר' יעקב, רואים אותך מבקר אצל הגבירים; מדוע אין רואים את הגבירים באים אליך?" השיב לו "המגיד" מניה וביה: "הקב"ה ברכני ונתן לי דעת, על כן יכול אני להבין שחסר לי כסף. מה שאין כן הגבירים — הקב"ה נתן להם כסף, אבל אין הם מבינים שחסרה להם דעת, על כן אינם באים אלי..."

נשאל פעם "המגיד": "למה מקבל אתה שכר עבור דרשותיך, בעוד שכוונתך העיקרית היא להוכיח וליסר את העם?" השיב לאמור: "גם הקב"ה אינו מיסר את עמו ישראל בחינם..."

ועוד שאלו את "המגיד": "מה טעם נוטה גביר לתת נדבה לעני עוור או פיסח, ואינו נותן לעני תלמיד־חכם?" השיב „המגיד": "הדבר פשוט בתכלית: אין הגביר יודע מה צופן לו גורלו, ואף הוא עלול ליהפך ביום מן הימים לבעל־מום; אולם בדבר אחד יכול הגביר להיות בטוח — לתלמיד־חכם לא יהפך לעולם..."

היו לו ל"מגיד" חסידים רבים שלא החמיצו הזדמנות לשמעו, אולם היו לו גם מתנגדים ואף שונאים, ובין האחרונים היו אפיקורסים רבים.

מספרים על אחד אפיקורס שפנה פעם אל "המגיד" ואמר לו: "רבי, מספרים עליך שבכוח דבריך אתה מפיח רוח של חרטה בלבו של אדם, וכי רב כוחך להפוך אפיקורס גמור לבעל־תשובה. אנא, הראני־נא כוחך והפך גם אני לבעל־תשובה." השיב לו "המגיד" ואמר: "אמשול לך משל. מעשה ביהודי שחי כל ימיו בכפר, ובא פעם העירה וראה מפוח לליבוי אש. מצא המפוח חן בעיניו והחליט לקנותו מתנה לאשתו, שתשתמש בו ללבות את האש בתנור. בשובו לביתו נתן את המפוח לאשתו ואמר לה בשמחה: 'עתה יקל עליך להסיק את התנור בביתנו'. למחר באה אליו אשתו בטרוניה: 'איזה מין מפוח הבאתי לי? אני נופחת ונופחת, ואין תוצאות'. ניגש היהודי לתנור וירא והנה הוא מלא פחמים, אולם ניצוץ של אש אין בו. צחק ואמר לאשתו: 'אש אפשר ללבות אם יש לפחות ניצוץ אחד; התנור אמנם מלא פחמים, אולם אין בו כל ניצוץ של אש...' כך גם אתה", הוסיף "המגיד" בדברו אל האפי־קורס: "כשיש בלב יהודי לפחות ניצוץ אחד של יהדות, אפשר ללבותו ולהפכו לאש לוהטת ואת האיש לבעל־תשובה. לא כן אצלך — לבך ריק ואין בו גם ניצוץ של יהדות, ומה תעזור, איפוא, עבודת הניפוח שלי?"

✶

אם כי "המגיד" מדובנא היה בקיא גדול ומופלג בידיעת התורה, הרי את דרשותיו היה דורש לפני הקהל בלשון פשוטה ומובנת לכל, וכששמע רב אחד משתמש בדרשתו בפלפולי תורה שאינם מובנים לקהל השומעים, המשיל עליו משל:

"מעשה בסוחר פיקח שהגיע לעיר גדולה. משנודע לו כי רבים העשירים בעיר, קם ופתח לו בית־עסק של יהלומים ואבני־חן, ויהיו לו קונים מרובים. לימים עזב הסוחר את העיר הגדולה והלך לגור בעיירה קטנה, ושם פתח לו חנות למימכר דברי־מאכל. משביקר אצלו פעם אחד מידידיו מהעיר הגדולה ומצאו בכך, אמר לו: "וכי נאה לך, סוחר ביהלומים ואבני־חן, לסחור בדברי־מאכל וזוטות?' השיב לו הסוחר: 'בעיר הגדולה רבים היו העשירים, והיו מבינים גם ביהלומים ואבני־חן; ואילו כאן, בעיירה הקטנה, מרבית האנשים פשוטים הם, אינם מבינים באבני־חן ואינם זקוקים להן. אשר צריכים להם בני העיירה הם הם דברי־מאכל וזוטות של בית.'

"כך גם הרב התלמדן החריף, הדורש בפני ציבור אנשים פשוטים שלא שנו ולא למדו. מה יבינו אלה בדברי חכמה?"

✶

מרובים משלי "המגיד" מדובנא, והם נפוצים בין יהודים בכל רחבי תבל, ובהזכירך בפני איש את שם העיר ד ו ב נ א — מיד יאמר: "עירו של המגיד מדובנא".

רק שמונה־עשרה שנה ישב ר' יעקב קראַנץ בעיר דובנא, אולם שמו ינון לעד כ"מגיד מדובנא", ובכבודו יתכבדו כל בניה.

המגיד מדובנא אמן המשל ומבשר הריאליזם

מאת **רפאל מאהלר**

כשם שהגאון מוילנא ניסה להפיח רוח חיים בעצמות היבשות של ההלכה על־ידי חידוש שיטת הלימוד, כך היה אחד ממקורביו, המגיד מדובנא, כעין גילוי אחרון של כוח־יצירה בתחום הדרשנות המוסרית אחרי בלותה מזקנה. המגיד מדובנא, ר' יעקב קראנץ (1740 — 1804), יליד ז'אטל שבסביבת וילנא, מלבד ששימש כ"דובר צדק ומגיד מישרים" במזריץ', ז'ולקבה, דובנא, חלם וזמושץ, שם נפטר, היה נודד ומשמיע את דרשותיו בקהילות רבות בפולין וליטא, ואף לגרמניה הגיע במסעיו. בפי העם ידוע היה סתם כ"מגיד מדובנא" על שם העיר שבה ישב שמונה־עשרה שנה, ושם זה נשאר לו לעולם לחיבה ולכבוד בתוך עמו. הסגולות המיוחדות של אמן מַגידוּת זה, שחיבבו אותו על העם יתר על כל הדרשנים שקדמו לו ושבאו אחריו, היו טבועות גם בצורת דרשותיו וגם ברעיונותיהן.

חן עממיות לבבית חופף על דרשות המגיד והפרשן הזה, היורש הרוחני של טובי בעלי האגדה והמדרש מיסודם של התנאים והאמוראים, של רש"י ור' יהודה החסיד. שלא כדרשנים בני דורו, שרעיונותיהם היו טבועים בערימות של פילפול וחידוד, היה המגיד מדובנא פשטן מפליא בדרושו והסברו. עם היותו למדן מובהק השט בים התלמוד והמדרשים, ועמקן המחשבה האמון עלי "חובות הלבבות", "מורה הנבוכים", "העיקרים", "עקדת יצחק" ושאר ספרי חקירה ומוסר של ימי הבינים, היה מסביר את משנתו בלשון בני־אדם ובדברים היוצאים מן הלב ונכנסים אל הלב. מחונן בדמיון של פייטן ובכשרון עצום של הסתכלות ברחשי החיים, הלך אף בתור ממשל המשל בעקבות בעלי האגדה הקדמונים. אולם לעומת המשל שבאגדות התלמוד והמדרש, האליגורי בעיקרו, ולכן מצומצם לרוב בחסכון מלים לתמצית בלבד, הצריכה להסברת הנמשל, מסופר המשל של המגיד בנחת וברחבה כדרך המספר העממי המהנה את שומעיו — ונהנה אגב אורחא הוא עצמו — בכל פרטי סיפור המעשייה, השובה את דמיונם ולוקחת את לבם. ואף כי בנדון זה קדמו למגיד ממשלי המשלים שבתורת החסידים, ויש שגם עלו עליו בדמיונם היוצר המרהיב את העין בשלל צבעיו, כגון הבעל־שם־טוב ונינו ר' נחמן מבראצלב, הרי סגולה מיוחדת נודעת למשלי הדרשן העממי, שרובם לקוחים מהוויות העולם, מחיי יום־יום השופעים ותוססים. גם ידיו של המגיד רב לו במשלים השגורים, בהם שכיחים הטיפוסים של מלך ובן־מלך, שרים ובני־כפר. אך אלו האליגוריות בטלות אצלו בשישים בעתרת המשלים הלקוחים מן המציאות השוטפת ומן הנסיון. הודות לזה משקפות הדרשות של המגיד כאספקלריה את חיי היהודים בפולין וליטא בסוף המאה הי"ח[1].

השקפת־העולם של המגיד מדובנא היא השקפה של ירא־שמים מובהק, הנעוצה עדיין בשורשיה בתורת השניות של ימי הבינים: תכלית האדם היא לשמור על המצוות וללמוד את התורה, להגביר את היצר הטוב על היצר הרע כדי לזכות לחיי העולם הבא. התענוג האמיתי הוא התענוג הרוחני והשלימות של האדם היא שלימות הנפש, הנקנית בעבודת הבורא בלב ובאהבה. אולם המפליאים ביותר בדרשותיו הם דווקא נבטי הרעיונות על דבר יחס חיובי וריאַליסטי לעולם העשיה, המבצבצים ויוצאים כבשורת התחדשות מתוך מסגרת תורת האדם הישנה־נושנה. המגיד, בן־דורם של מחוללי תנועת החסידות, שוקק אף הוא רוח האופטימיזם, וכמוהם בטוח אף הוא בכל לבו בחסד הבורא הרוצה בטובת בריותיו. שלא כבעלי מוסר הקודמים לו, אין הוא מאיים על שומעיו ביסורי הגיהינום ואינו מפחידם בעונשים בידי שמים, אלא משדל אותם בדברים ומחזקם בבטחון ותקוה. כמוהו כחסידים רחוק הוא המגיד מרוח הסגפנות של ימי הבינים, וכמוהם פורץ אף הוא שלא מדעת את הפרצים הראשונים בחומת השניות המבטלת את העולם הזה ביטול גמור. אלא שהחסידים ניסו להתגבר על השניות על־ידי שקידשו את הגשמיות והעלו אותה למדרגת הרוחניות, ואילו שיטתו של המגיד מדובנא מיוסדת על ויתורים לדברים של "דרך ארץ" הנחוצים מפני "תיקון העולם", ושאי־אפשר בלעדיהם בעבודת הבורא. על הפסוק "והיית אך שמח" (דברים ט"ז, ט"ו) דורש הוא: "וכן אדם אין באפשר לו לשמוח כ"א כאשר ייטיב לבו בבשר ויין, לכן היתה המצווה להתענג על ה' בתענוגי המאכלים הערבים ולהקריב שלמי נדבה, אבל עיקר השמחה לשמוח בהתקרבות דודי לי ואני לו — — —" כן מסביר והולך המגיד מדוע "אין אנחנו מברכים על שום טובה שנתן, שנתן לי לחם — — שנתן לנו מלבוש, רק על התורה הקדושה אשר נתן לנו, תורת אמת — — — כי הנה כל אשר עינינו רואות בעולם גם כי נתונים הם בידינו — — — עכ"ז הלא מקובל אצלנו שאין לאדם להשתמש בהם ולקחת מהם, רק מה שהוא צריך

---

[1] ר' הפרק "על דרכו של המגיד מדובנא במשל ומשנתו הסוציאלית", טורים 159—160 ואילך.

אליו בהכרח להשלים מלאכתו מלאכת הקודש שעליו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים. ומי שהוא נהנה מן העולם הזה ללא צורך, נהנה לחשבון ע״פ חשבון — — — לכן אין אנחנו מברכים על שום דבר שנתן כ״א על התורה״ (״אהל יעקב״, פרשת ראה, עמ׳ 77).

הניגוד שבין המגיד ״המתנגד״ ובין החסידות ביחס לשניות הוויות בעולם הזה, ועבודת הבורא מזה, בולט ביותר בשיטתו במידת הבטחון. החסידות, בעקבות המוניזם האידיאליסטי של השקפת־עולמה, משליטה את מידת הבטחון על כל מעשי האדם בשכבו ובקומו ומעלה את ערכה של מידה זו דווקא בענייני פרנסה. המגיד אף הוא שם את מידת הבטחון ביסוד תורתו על יראת שמים, אלא שבנטייתו לריאליזם מצמצם הוא את תפקידה הממשי בתחומים, שאינם נוגעים ברשות חיי הכלכלה. תורתו בעניין זה מבוססת על הסתכלות פסיכולוגית־סוציאלית ומשוכללת בהשקפת התלמוד והרמב״ם על מעשי האדם שהם ״צורך יישובו של עולם״. לדעת המגיד, ״אין הבטחון טבעי במטעי הנפש, אבל האדם בבחירתו הטובה יוכל לנטוע אותו על תלמי לבבו, והיה כן מחכמתו ית׳ להמציא אדם בעולם שלא יהיה מוטבע על הבטחון כי חפצו ית׳ היה על גמר השפע לגמור אותה ולהשלימה ע״י בנ״א (בני־אדם) העושים בפועל ידיהם, כי הוא סוף מעשי השפע״. ואם כי ״כלי המעשה והאמצעים אל השפע מרובים ועודפים הרבה על מעשה האדם וחזקים ממנו כמו השמים הנותנים גשם יורה ומלקוש, הארץ תיתן שמנה, הבקר חורשות וכדומה מהדברים המוכרחים אל שפעת החיים, עכ״ז עיקר ושלמות העבודה הוא מן האדם, כי מבלעדי מלאכתו ועבודתו הארץ תשאה שממה״. עבודת האדם היא היוצרת את הציביליזציה, או ״יישובו של עולם״ בלשון התלמוד, שהוא השלמה של מעשה בראשית. יצר העבודה אינו אמנם אלא יצר הרע, רוח ״טיפשות״ וחוסר בטחון בבורא עולם, אבל היצר הזה הוא משל למפיסטופלס ב״פאוסט״ של גיתה, שאין תשוקתו אלא לרע, ואף־על־פי־כן הוא מבצע את הטוב. שהרי ״אם היה הבטחון נפרע בנפש בטבע, היה האדם קץ בעבודתו ולא היה מייגע א״ע יגיעה כבדה אחרי דעתו כי הסיבות חלושות מלהביא לו טרפו מבלעדי הסכמת החונן העליון ית׳״ — — — אדרבה, כל מה שרבה ״הטיפשות״, ״האיוולת״ ו״הסכלות״ של האדם ברדיפה אחר תענוגים ומותרות ושאר ״הבלי העולם הזה״, כן גדל והולך תפקידו בבניית הציביליזציה. מכאן גם חלוקת המעמדות הסוציאליים בדירוג לפי גודל יצרם בהשגת חפצם בעולם הזה: ״כן תראה בהמתעמלים בהשגת העוה״ז כי האיש הכפרי הנה דעתו ומנהגו אינה רחוקה מן האמת, כי אינו מתאווה בלתי את אשר תשיג ידו לזון את ביתו ועובד אדמתו ישבע לחם. יותר ממנו העירוני, ועוד יותר הסוחרים הגדולים בהם רבתה הטיפשות מאד להרבות הון לסחור ממרחקים״. בהסתמכו על מאמר הרמב״ם (בהקדמתו לסדר זרעים) ״לולא המשתגעים שאר העולם חרב״, מסביר והולך המגיד את שיטתו הפסיכולוגית, שלפיה ״כל דבר אשר השגחתו ושמירתו יותר כבדה, יותר יגדל חנו בעיני האדם על הדברים המצויים״ — — — כגון ״מרגליות ואבני חפץ״. וכך מתבאר, שאנשים מוכנים (כדברי הרמב״ם, שם) ״לעבור מדינות רחוקות, לרדת באניה, לעבור ארחות ימים — — — להכניס עצמם בסכנה להביא ולמצוא אבנים טובות לסחור בהם״... תאוות המותרות, ״הדברים הבלתי מוכרחים״, נטועה בלב האדם בחפץ הבורא, ״כי הקב״ה לא ברא דבר אחד לבטלה ורוצה בקיום כל חלקי המציאות בעבור סגולתם המיוחדת לכל נמצא בפ״ע״. התאווה הזאת היא גם גורם הכרחי בהתפתחות הכלכלה, מכיון שהיא הממציאה עבודה לפועלים רבים: ״וכל זה לצורך ישובו של עולם, שיהיו ההמונים מתפרנסים מהם בעבודתם להיות בעזרתם לעבוד עבודתם, ועוד יותר העוסקים בבנינים בונים חרבות למו והיכלי עונג ועוסקים בגנות ופרדסים, אשר לולא זאת לא היו משיגים כמה אנשים המונים מחייתם ושפעתם[2] — — — מוכח, שהסוחרים הגדולים שהמגיד היה מצוי בהוויותיהם עד כדי כך, ששימשו לו במשליו הנושא החביב ביותר, הישרו עליו גם מרוחם והשקפת־עולמם, עולם הקפיטאליזם הקומרציאלי.

כשם שהתאווה הטבועה באדם מביאה להתקדמות תדירה של הכלכלה והציביליזציה, כך נברא האדם בתשוקה לא־תדע־שבעה לעמוד בסוד החכמה, ובכוח התשוקה ההיא ״יצעדו (הצדיקים) מעלה מעלה אל שלמות הנרצה מאתו ית׳ בלי הפסק לעולם״... אך כוח התאווה הוא אחד בין בנפש הצדיקים בין בנפש ״הרשעים המעתיקים הכוח ההוא להבלי העולם, אין קץ לתאוותם, כי הכוח ההוא ישמור חוקו... וזה הכלל... שהנפש אין לה שביעה לעולם״. וכך דורש המגיד את הפסוק בקוהלת י׳, א׳ ״יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט״, אחר שהמשיל עליו משל קולע: ״הקב״ה נתן מעט סכלות לבני־אדם, ובעבור זה נפשו משתוקקת יומם ולילה לעמוד על אשר יחסר לו ושעי״ז הוא חופש כל חדרי התורה אולי ימצא מה שלבו חפץ, מדי עיונו וחפישתו זוכה ומוצא דברים הרבה והם החכמות — — —״ (״קול יעקב״, דף קכ״ו—קכ״ז). אכן אין המגיד שולל את החכמות החיצוניות מעיקרן. בטוח הוא וסמוך ש״כל העוסק בתורה לשמה — — — סוף הכבוד לבוא, שמגלין לו רזי תורה וכל החכמות החיצוניות״. לעומת זה לומד הוא את הפסוק ״חכמות בחוץ

---

[2] המובאות הן מ״ספר המידות״, שער הבטחון, פרק רביעי, ומן ״אהל יעקב״ פרשת תזריע, עמ׳ 64.

תרונה" על "מי שהוא ריק מחכמת התורה ועוסק בחכמות חיצו־ניות" ("אהל יעקב", פרשת שמיני, דף כ"ב).

נצנוצי הריאליזם, המציינים את השקפת־עולמו של המגיד מדובנא, הם הנראים לעין גם בתפיסתו את רעיון הגאולה ושיבת־ציון. הרעיון הזה מושזר כחוט השני ברוב דרשותיו של המגיד, ואין הוא מניח כל הזדמנות, כגון פרשות יציאת מצרים, קרבנות, משכן, מתנות כהונה, ומכל־שכן פרשות התוכחה והב־טחות הגאולה בתורה, שלא להסביר באופן יסודי ומקיף את עניין הגלות ושיבת־ציון. אין ספק שבדומה לרוב מנהיגי הדור, בין במחנה המתנגדים בין במחנה החסידים, תקפו גם את הדרשן העממי כיסופי הגאולה ביתר עוז בעקבות מאורעות התקופה הסוערת. כמה מדרשותיו נכתבו בשנות חייו האחרו־נות[3], כשנתעוררו בלב העם תקוות חדשות לגאולה קרובה לנוכח נצחון המהפכה במערב, וביחוד אחר שנפוצה הבשורה על תכנית בונאפרטה להתחדשות מדינת העם היהודי בארצו. אין צריך לומר, שהמגיד רואה את הגאולה כישועה מן השמים, שאינה תלויה בתשובה בלבד. אף הוא מרבה בשבחה של הגאולה כגאולה רוחנית, כאחרית הימים, כאשר "יחדש הקב"ה הנהגתו למעלה מן הטבע" ("אהל יעקב", במדבר, עמ' 17), והאיש מישראל יגיע ל"שלמות רוחני ונפשי" (שם, חתימת הספר, עמ' 124; "לעתיד ישמחנו ה' בתת לנו רוח זכה ודעת שלמה וחכמה אמיתית..." (שם, בלק, עמ' 100). אך גם אגב הבעת רעיונות האמונה המסורתית האלה, מגלה המגיד את לבו של מנהיג העם, הדואב על כל הצרות המוחשיות של הגלות והנושא את נפשו לתיקון כלכלי ומדיני של עמו בארץ מולדתו־מכורתו.

המגיד, שהעמיק להתבונן לכלכלת החברה האנושית הבנויה על העבודה, לא יכול להעלים עין מן המיבנה הרעוע של פרנסות היהודים בארצות הגולה. מגעגועיו לשיבת ציון נשמעת גם כמיהה עמוקה לחיים של עבודת אדמה, חרישה, זריעה וקצירה. אין הוא נלאה מלהשוות את חיי העם "מלפנים עת ישבנו בארצות החיים על אדמת הקודש איש תחת גפנו וכו'" ("אהל יעקב", וירא, עמ' 97) עם פרנסות הקלוקל בגלות. המצב התקין הוא כאשר "כל אחד מתפרנס מיגיעו, הגוף מתפרנס מעבודת האדמה אשר עובד בגופו — — — אבל כל זה היה בהיותנו על אדמתנו — — — לא כן עתה, שאין בידינו עסק ידוע לפרנסת הבית לא מן הגורן ולא מן היקב, לא מטל שמים ולא משמני הארץ, כ"א חרישת הלב מבוקר עד ערב גם בלילה לא שכב לבו, רק יחשוב עניין מו"מ איך ממרחק יביא לחמו — — —" (שם, וילך, עמ' 120). בגולה גם השמחה במועד אינה שלמה, "כי אין לנו עתה שדה וכרם לשמוח באסיפת מעשינו מן השדה" (שם, פנחס, עמ' 11). המגיד חוזר ומשנן מדי פעם בפעם את האמת המרה, כי בגולה אין עם ישראל ניזון אלא מן השיריים של האומות, "כי טל השמים ומשמני הארץ לא לנו הם עתה כי אם להם, כי להם הארץ — — — להם נחלת שדה וכרם". ומה גם שהאומות בעצמן "חוטפין ושוסין זה מזה ומה נקוה עוד מהם" — — — וזהו "תשיבנו אחור מני צר ומשנאינו שסו למו (תהילים מ"ד), ולכאורה מהראוי לומר שסו לנו, אבל העניין הוא כך ונמתיק עפ"י משל לעני הגון שהלך על משתה בעה"ב אחד ומיד בבואו על פתח הבית והביט על מושב הקרואים ופעולתם חזר לאחוריו ושב לביתו, וירץ אחריו בעה"ב וישאלהו לאמר, מה ראית כי לא רצית לשבת אל השולחן — — — אם מפני שלא היה לך מקום לשבת בראש הקרואים. והשיב לו העני, אדרבה, כבר הורגלתי לשבת בין העניים והשפלים — — — אבל בכאן ראיתי שהעליונים עצמם חוטפים ורומסים איש מנת רעהו ומה אקווה עוד, הלא בלי ספק לא ישאר לנו מאומה..." ("קול יעקב", מגילת איכה, דף צ"ט).

בגלות גם העושר אינו מובטח לבעליו, שהרי "גם חיינו תלויים מנגד ואין אנו בטוחים עליהם אף שעה אחת ומכ"ש ממוננו ורכושנו" — — — משל לאחד שבנה "בנין מפואר — — — במקום נהר גדול שהיה מכוסה בקרח נורא בעת החורף, והיה סבור שזהו קרקע עולם — — — וחם השמש ונמס הכפור והגליד וישקע כל הבנין..." (שם, דף ע"ה). אך הפרנסות בגלות, מלבד שאינן בנות קיימא, הן "לחם מגואל... פשע מהאונאה והשגת גבול וכדומה וכל עמל האדם לפיהו ונפשו עליו תאבל, כי עסקיו ועניניו כולם המה לשכים בעי־ניכם ולצנינים בצדיכם — — — וז"ש הנביא (הושע ד') — — — כי אין אמת כו' אלה וכחש כו' — — — כרובם כן חטאו לי, כלו' לפי מרבית עשרם כן תרב חטאתם" ("אהל יעקב", וירא, עמ' 97). על הלחם הזה "המגואל ע"י השגת גבול וע"י גזל, שבוע תשקר ומאזני מרמה" ניבא יחזקאל (ד', י"ז): "ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגויים" (שם, שלח, עמ' 74).

לפי מאמר התלמוד (ברכות י"ג) "צרות אחרונות משכחות הראשונות", מסביר המגיד בהבנתו הפסיכולוגית העמוקה את סיבת הדבר, שבני ישראל בגולה מתגעגעים על הגאולה בעיקר מחמת הצרות בארצות הפיזור; "שכל אדם לפי מעמדו והרגלו נחשב חסרונו, כמו הרגיל תמיד בבשר ויין אם תכלכלהו לחם

3 השווה "אהל יעקב", פרשת נשא, הוצאת 1874. עמ' 21: "הדבר הנכבד הזה שמעתי בשם אדונינו הגר"א מווילנא נ"ע". הגאון מווילנא נפטר בחג הסוכות תקנ"ה (1797).

ומים הנה יחשב לו זאת ליסורים נגד הרגלו מאז, לא כן מי שמתפרנס כל ימיו בלחם ומים לא יחשב אצלו יסורין כ"א בהיותו רעב וצמא — — —", כך גם "סדר הגלות מהקל אל החמור ומדחי אל דחי, שבתחלה יהיה נחשב להם לגלות היותם בארץ לא להם ודי בזיון וקצף, אבל אחר שיורגלו בזה עד שלא ייחשב להם לצער אז 'ועבדום' — — — ואחר שיורגלו גם בזה לבלתי התעצב עליו, אז 'ועינו אותם' — — —". אולם לאמיתו של דבר, מהות הגלות היא "מה שעזבנו את משכונתנו וישבנו על אדמת נכר"... ("קול יעקב", מגילת איכה, דף ע"ו); צרת הגלות היא מה שהאלוהים "הפריד בין הדבקים היינו בין ישראל ובין ארץ חמדה אשר מעולם היה זיווג נכבד זה לזה מיום ברא אלוהים ארץ ושמים". לפי מאמר "הילקוט" וברוח שיטתו של ר' יהודה הלוי, דורש המגיד את הפסוק "עמד וימודד ארץ" (חבקוק ג', ו') "כי הקב"ה מדד כל הארצות ומדד כל העמים ונתן מקום מושב אל כל עם ולשון, איש איש כפי חפץ לבבו וכפי טבע מזגו, כי כל מדינה מיוחדת בסגולתה ובתכונתה — — — והאומה הישראלית שקל ה' סגולתה ומזג תכונתה ויקר עניינה, כי היא מוצלחת רק לנכבדות לאמרות ה' אמרות טהורות, והמקום הנאות אל עניין נכבד זה אינו רק למעלה ראש בראש פנה בירושלים וכל גבולותיה מקום המוכשר לנבואה והשגת רוה"ק והשגת מצפוני התורה — — —" ("אהל יעקב", בחקותי, עמ' 159—160). ארץ־ישראל "היא מקום חיותנו חית נפש כמו המים, שהוא מקום מחיה לכל הנמצאים בו — — — ובצאתנו ממנה אין לנו עונש גדול מזה, כי אנחנו כדגים הנאחזים במצודה — — — וזאת היא הגדולה מכל הצרות המשיגות אותנו בגלות, מה שאנחנו מתגוררים על אדמה טמאה — — — וזהו — — — אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי יורה שהמראוי אף שיהיה לנו כל טוב ושובע שמחות מ"מ לא יקשיח לבנו מלזכור את ירושלים, כי באמת מה יקר לנו מיקר ירושלים ומה ישוה אליה" ("קול יעקב", מגילת איכה, דף פ"ג). עוד נמשלה ארץ־ישראל במשל המגיד "ממש כמו הבגד העשוי לאדם מיוחד ע"פ מידתו, ולא יוכשר לאחר אם לא כשיקלקלהו וישנהו למידתו לארכו ולרחבו[4] — — — וזהו שאמר המקונן: הביטה וראה את חרפתנו כי הנה נחלתנו נהפכה לזרים, כלומ' שקלקלו אותה מתפארתה הקדומה — — —" (שם, דף צ"ז). כך מסביר המגיד גם את כיסופי העם לשיבת ציון במשל עממי נוגע עד לב: "דמיון לאחד שנאבד לו תרנגולת והלך לבקש אותה אולי

[4] המשל הזה מיוסד על המדרש (במדבר רבה, פרשה כ"ג): "יש אדם, שהוא נאה ולבושו כעור, הוא כעור ולבושו נאה, וישראל הם נאים לארץ והארץ נאה להם".

ימצאנה באחד מן השכנים, ויהי הוא בא אל שכן אחד וירא את התרנגולת עומדת ורגלה קשורה בכרעי המיטה. ויאמר לו הלא התרנגולת שלי היא, והאיש מתווכח עמו הלא שלי היא הן קניתי אותה אצל פלוני אלמוני. ויאמר לו המכיר הנה זה לך האות כי שלי היא, התר נא מעליה חרצובות מאסוריה מבין רגליה ותפתח הדלת לפניה ועיניך תחזינה כי מיד תעוף אל ביתי אל מקומה האמיתי. כן ממש התווכחות ישראל עם הקב"ה — — — כי אסורים ידינו במקומות פזורינו וזה לנו האות כי מדי יתיר ית' את חבלי נדחים הלא מיד נרוצה אחריו בששון ובשמחת לבב אל המקום אשר היה שם אהלנו בתחלה, וזהו 'מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם' (ישעיהו ס', ח') — — —" ("אהל יעקב", תבוא, עמ' 100).

"בהשלמת טובת הכלל ישלם גם טובת הפרט ("אהל יעקב", וילך, עמ' 117), ורק בסולידריות של כל העם יוושע כל איש מישראל. "וזהו ממש בדמיון ליקוד אש שנפל בבית בין הבתים, שאם כל הבע"ב עוזבים את שלהם ועוזרים יחד לכבות את מוצא התבערה אז יצליחו, כי קל מהרה תשקע האש... לא כן אם כל א' עוסק לעצמו לפנות את ביתו מחפציו — — —". לכן "דימה אותנו דווקא לתולעת — 'אל תיראי תולעת יעקב' (ישעיהו מ"א, י"ד) — כי... התולעת שאם היא יחידה איננה כלום"... "אם ח"ו מגמת כל אחד לעצמו זהו סיבה לאריכת הגלות ביותר" ("קול יעקב", מגילת איכה, דף צ"ד). במקום שכל איש מישראל יתפלל על נפשו, על מחייתו, עליו לבקש על גאולת העם, "על עיר החרבה והשוממה, על קודש הקדשים, על קיבוץ גלויות, על מלכות בית דוד"[5]. העם בגולה נדמה לחולה, ו"הסימן היותר קשה של החולה המורה על סכנתו ועל מכתו האנושה, כאשר החולה אינו מרגיש במכאובו" ("אהל יעקב", וילך, עמ' 117). על אפסות המאמצים של העם להגיע אל המנוחה בגלות מושל המגיד את המשל הזה: "יתומים היה להם נחלה גדולה חדרים רבה, תחתים, שניים, שלישיים, והיה דר בה אחד במשכנתא והמה היו מתגוררים בית איש זר. לימים נפלה דליקה בעיר, התחילו להתאמץ בהצלת הבית שהיו מתגוררים בו. אמר להם חכם אחד: מה לכם לעמול על נחלת איש זר, איככה תעזבו כבודכם, איככה תשכחו כי עליכם לעמול בהצלת נחלת אבותיכם, כי נחלת עולם היא לכם" („אהל יעקב", שלח, עמ' 74). לעומת קטנות המוחין של אלה "שאוה־בים הפיזור לאמר כי רק על ידם (של העמים) תבוא אליהם

[5] בתוכחה זו מושפע המגיד בהחלט מן ר' יהודה הלוי. השוה "כוזרי" מאמר שני, כ"ד: "ואין דיבורנו השתחוו להר קדשו והשתחוו להדום רגליו והמחזיר שכינתו לציון וזולת זה אלא כצפצוף הזרזיר והדומה לו, שאין אנחנו חושבים על מה שנאמר בזה וזולתו..."

מחייתם וכל פרנסת ביתם — — — ומה להם עוד אל נחלת ה׳ ארץ הקדושה, מה להם עוד אל ציון וירושלים״ (״אהל יעקב״, שלח, עמ׳ 71), מעורר המגיד את העם לגאון לאומי במשל נכנס אל הלב: ״משל למלך שכעס על בנו וגרשו מביתו ומעירו, והנער הלך נודד ללחם עד כי מצד ההכרח הלך לדפוק על דלת איש פחות, אולי יהיה לו אצלו עכ״פ מקום ללון, ויקם לקולו והכניס אותו לביתו — — — שישרת אותו ולעבוד עבודתו. ויעברו עליו כמה שנים עד כי שכח עמו ובית אביו והיה עושה מלאכת הכפרי כאילו הוא עבד עולה[6] מלידה מבטן. לימים מת הכפרי והיה עובד את בנו, אבל בנו היה איש רע ובליעל והיה מעביד אותו בחומר ובלבנים ובכל עבודה קשה וגם לא נתן לו לחם חוקו כראוי, וימר לו מאד וישאל את נפשו למות. ובימים האלה נתגלגל על המלך כי נעצב על בנו כי לא שמע ממנו דבר זה כמה — — — ויתייעץ ללכת לתור את הארץ — — — וילך הלוך ונסוע הוא ואחד מרעיו... ובכל מקום בואו ציווה להכריז בשוקים וברחובות לאמר: כל מי שיש לו שאלה מאת המלך, לבקש משפט איש על חברו או עבד על רבו, יבואו כולם לפני המלך — — — והוא יריב את ריבם — — — ויבוא גם בן המלך — — — לקבול על רבו — — — ולא הכיר את אביו — — — ויהי בראות המלך את בנו מחמדו — — — ויפול על צווארו וישקהו ויבכה במרירות לב ויאמר אליו: בני בני איך שכחת גאונך וגאוותך, איך שכחת אשר לך המלוכה ממתנת ובהיותך בביתי כמה שרים וסגנים השתחוו מול הדרך ותפארתך ועתה איך ירדת פלאים, ואת כל אלה שכחת ולא שאלת לך רק למצוא חן בעיני הכפרי להקל מעליו עול עבודתו ושיוסיף לך בפת בג״ (״אהל יעקב״, אמור, עמ׳ 115; בקצת שינוי נוסח — שם, עמ׳ 74).

אמנם הריאליזם הפסיכולוגי־סוציאלי עמד לו להמגיד מדובנא, שראה בעיניים פקוחות גם את הגורמים השליליים המניעים את העם לזכור את מולדתו ולהיכסף לגאולה בציון. את הפסוק במגילת איכה: ״גלתה יהודה מעוני — — — היא ישבה בגויים לא מצאה מנוח — — —״ דורש הוא על פי המדרש: ״הא אם מצאה מנוח לא היתה חוזרת — — — הקב״ה — — — הגלנו מארצנו, וכאשר הורגלנו גם בזה ומצאנו מנוחה בין האומות, אזי הוסיף הקב״ה ליסרנו ביסורים ודלות וכל זה להעיר את לבנו — — —״ (״קול יעקב״, מגילת איכה, עמ׳ צ״ב). בהסבירו הבטחת התורה ״בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה׳ אלהיך״ (ואתחנן דברים ד׳, ל׳), נותן המגיד סימן היכר לתכלית היסורים של עם ישראל: ״אם הקב״ה מייסר אותנו בעונש אחד — — — הכוונה בה — — — למרק עוונותינו — — — ולהצילנו על ידה מדינה של גיהינום, לא כן אם צרות רבות סבבונו — — — כולם נקבצו באו יחדו זה הוא אות ומופת, כי הקב״ה בא להעיר את לבבנו לבקש רחמים ולהשיבנו לירושלים — — — לקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ. ממש ע״ד אחד רודף אחרי עבדו שברח ממנו, אם יבוא עליו כנגדו ויאבה לתפוש בו ולעכב לו הדרך, הכי בעבור כן ילך וישוב לביתו, הלא חלקת השדה לפניו להטות על ימין או על שמאל, בלתי כאשר תבוא ותסובבנו מג׳ רוחותיו עד שלא יהיה דרך לנטות ימין ושמאל אז בהכרח יחזור למקומו. כך הקב״ה להכריח אותנו לשוב אל מקומנו הוא משלח עלינו צרות רבות ורעות מקיפות עלינו מכל עבר ומכל פינה — — — אז בהכרח ציון ישאלו דרך הנה פניהם״ (ירמיהו נ׳, ה׳). משל אחד של המגיד על הכרח המביא את העם לגעגועי שיבת ציון: ״שר גדול אשר בנו חטא — — — ומפני ההכרח גירש אותו אביו אל ארץ למרחקים, ויען כי רחמי האב גדולים מאד על בנו באיזה פנים שיהיה היה האב שולח לו ביודעים ובלא־יודעים מתן בסתר כדי שלא ימות ברעב — — — ויהי כי ארכו הימים והשר הולך בפנים זועפות כי נעצב אל בנו ולכתוב אליו שיבוא לביתו אין זה מדרך הכבוד, איך אחר מעשים מגונים שעשה לו בנו ילך עוד אביו ויפייס אותו, והיה הולך במר לבו ואכל חצי בשרו. ויקרב אליו א׳ מהשרים היושבים לפניו ויאמר לו אדוני — — — איעצך והנער יבוא מעצמו — הלא נפשי יודעת מאד כי פרנסת בנך בימים האלה ודאי רק מידך היא — — — כי מאין הוא חי. לכן — — — השב נא ידך אל חיקך ולא תשלח לו מהיום דבר של פרנסה, וכאשר לא ימצא את ידו בהכרח יכניע לבבו הערל ויבוא אליך ויפייס אותך להשיבו על שולחנך״ (״אהל יעקב״, ואתחנן, עמ׳ 22).

בהתאם למיטב מסורת העם, שהשתלשלה מחזונות הנביאים על דבר אחרית הימים, רואה גם המגיד מדובנא את הגאולה בימי המשיח כגאולה שלימה, לאומית וסוציאלית כאחת. ״כל ההנהגה הזאת״ (היינו חלוקת העולם לעשירים ועניים) ״אינה רק בעוה״ז כל עוד שהמנהיגים (מידת הדין ומידת הרחמים) יעריכו המאזנים זה לעומת זה. אמנם על העתיד הבטיח ואמר ׳ופדויי ה׳ ישובון ובאו ציון ברינה ושמחת עולם על ראשם, ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה׳ (ישעיהו ל״ה, י׳; נ״א, י״א), כלומר שלא יהיה שלטון אל המדה״ד (המידת הדין) להעריך את הרע נגד הטוב, רק שלום ואמת ששון ושמחה מכל צד, וזה ונסו יגון ואנחה וזה לעומת זה לא יהיה עוד״ (״אהל

[6] מסתבר שנפלה כאן טעות דפוס, וצ״ל ״עבד עולם״.

יעקב", ראה. עמ' 66). וכן הוא מבאר והולך בהמשך הדברים בדרך דימוי: "וכאשר נתבונן בשטח האדמה אשר אנחנו עליה, הלא היא ג"כ אינה שווה אבל יש בה מעלות ומורדות, יש בה הרים וגבעות, יש בה גיא ועמקים, והשכל מחייב כי מה שחסר פה נתוסף במקום אחר, ולעתיד באמר (ישעיהו מ') 'כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו ויהיה העולם שווה'" (שם, עמ' 67). ובכן שוויון סוציאלי גמור לא יתכן אלא לעתיד לבוא, ואילו עד לימי המשיח ינהג העולם כמנהגו ותתקיים החלוקה הסוציאלית לעשירים ועניים לפי פשוטו של הכתוב "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ". הבעיה הסוציאלית, בעיית סיבת מציאות העוני בעולם וחובות החברה כלפי העניים, היא אחד הצירים שעליו סובבות הדרשות של המגיד, והוא מסבירה באותה השיטתיות שנודעה לדרשותיו על גאולת העם בציון. שני המעמדות שהמגיד השכיל להתבונן לארחות חייהם והמשמשים הנושא העיקרי למשליו, הסוחרים הגדולים מזה והעניים מזה, הם גם שני קטבים של השקפתו על החברה. אך בעת שבהשקפתו הכלכלית מגלה המגיד צד חיוב ברוח היזמה הקפיטאליסטית והאינדיבידואליזם הבורגני המיוחד למעמד הסוחרים הגדולים, הרי בגישתו לשאלת העוני שקוע הוא עדיין ראשו ורובו בתפיסה האורגאנית־הפיאודאלית של החברה ובתורת המוסר הדתי המסורתי על עניין הצדקה. גם בתורתו על דבר סדר העולם, שבו אלוהים "מפרנס את העניים על ידי העשירים", גם בתביעתו צדקה ביד רחבה כדבר של חובה ולא חסד, נפגש המגיד מדובנא עם טובי המגידים החסידים בני דורו; אלא שמקוריותו של הדרשן העממי המצוין נגלית גם כאן באמנות ההסברה המופלאה המיוחדת לו, במשל הקולע והמלבב, שרק הוא ידע את סודו.

על דרכו של המגיד מדובנא במשל ומשנתו הסוציאלית

1. דרך המשל

בייחוד היה המגיד מצוי אצל ההווי של שני המעמדות העומדים משני קצות העם, הסוחרים מזה ובכורי הדלים, הקבצנים, מזה, ואלה הסוחרים והעניים הם השכיחים ביותר כגיבורי משליו.

בין הסוחרים יש שנוסעים ללייפציג ביחידות או בשיירה, ואלה המביאים סחורות על ידי משולחים; סוחר "בעל פּאַבריקים הרבה והרבה אנשים עומדים ועושים במלאכה", ואחד, "אשר כל סחורותיו השיג מאת אומן ובעל־מלאכה"; סוחר קונה סחורות במזומן וסוחר הקונה בהקפה; "סוחר גדול הנוסע בעשרים עגלות טעונות משא לעיפה", וסוחר הנוסע ליריד וליום השוק. סוחר בגדים חדשים, וסוחר "אשר מסחרו בבגדים בלואים, מלבושים ישנים"; סוחר סחורות משי ורקמה וסוחר באבנים יקרות; סוחרים "נאמנים, ודעתם ורצונם לפרוע", וסוחרים אשר "דעתם שלא לנסוע עוד לייפציג, שלא להתראות בפני הסוחר"; סוחר כחוק וכדין, וסוחר "שיצא עליו עלילה שעשה מסחר בסחורות פסולות"; "חנווני מוכר סחורה בחנות לאחדים", ורוכל "משולח" לסוחר גדול ו"נוסע עם סחורות למכור בעיירות"; משרת הסוחר ו"כותב בחנות המסחר, מקבל שכר קצוב לשנה". הגלריה של העניים בטבע הדברים אינה מנומרת כזו של הסוחרים, אולם גם ביניהם יש קבצנים בריאים וקבצנים עוורים; קבצן המחזר על הפתחים בעירו, ו"עני שהיתה פרנסתו מעשיר ידוע"; "קבצן הולך מעיר לעיר לקבץ נדבות", ו"עניים הולכים בחבורה ונושאים עמהם מעט סחורה מה שדרך העניים לשאת, כמו ציצית ומזוזות". אם הרופא הוא לרוב טיפוס אליגורי, הרי מופיעים במשל כהוויתם בעלי־המלאכה, ביניהם "בעלי מלאכה יקרה" כנוקבי מרגליות וכדומה; קצב, נחתום וחייט "בא עם קנה־המידה" "ומודד ומתעסק" עם החתן לפני החתונה; בעל־מלאכה עומד ברשות עצמו ובעל־מלאכה "העובד בשביל בעל הבית הסוחר, והסחר יהיה לחצאין"; מוזגים, וסרסורים; מלמד וריש־דוכנא, שדכן וחזן; בעל־עגלה ובעל־אכסניה. למלא את התמונה מציג הדרשן לפנינו בהומור היקר הנסוך על כמה ממשליו את הגנבים בתחבולותיהם המחוכמות וגם טיפוסים כגון "אחד שהיה מתפרנס מבשורות, היינו כאשר שמע על אחד שמועה טובה היה הולך ובא להגיד לבעלים"; או כגון בטלנים בבית־המדרש, שהתקנאו במשרתים ומשולחים של סוחר לייפציג ודנציג על שקיבלו תוספת משכורתם אחר שביתה, "ויעשו גם הם בערמה ויתאספו כולם ובאו אצל הגביר והציעו לפניו התנצלות שיוסיף להם על דמי השבוע"...

הנה אחת הדוגמאות של הסתכלותו החודרת של המגיד מדובנא בחיים הכלכליים־הסוציאליים של זמנו, המשמשים לו חומר משלים לתורתו. על הפסוק בתורה "לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון" (דברים ט"ו, ז'), הוא מושל את המשל, בהקדימו את המאמר בפרקי אבות "יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך": "עני מוכר פירות בשוק ומתפרנס מזה, אבל במקום דירתו אין הקונים מצויים, כי הוא שוכן באלוני מורד העיר בקצה המחנה; מה הוא עושה, הולך ועושה לו סוכה בין חנויות של העשירים אצל בית עשיר מוכר משקים ומאכלים, ורבים מצויים שם, ושמה יוכל גם הוא למכור מעט פירות שבידו, ובזאת העשיר אינו נותן משלו אל העני הזה כל מאומה רק בהניח לו לקבוע ישיבתו אצל ביתו, בזה הוא נותן לו מחייתו, ובהיפך, כאשר יעצור על ידו, גם כי לא

יטול משל העני ולא כלום, הוא חותך לו פרנסתו. הנמשל: כי העני סיבת פרנסתו ומזלו קשים מאד ושלולים ממנו, אבל העשיר מזלו טוב מן השמים לקבל שפע רצון, ואם יתנדב העשיר לתת אל העני לחם רעבונו בכל שבוע, והעשיר אינו נותן משלו כל מאומה כי הקב״ה משפיע עליו גם חלק העני ואין זה כי אם שפרנסת העני עוברת על יד דרך ביתו — וזהו מאמר ׳יהי ביתך פתוח לרוחה׳ כי מה איכפת לך, אם העני יהיה כלול בבני ביתך, וזהו ׳ויהיו עניים בני ביתך׳ ולך לא יחסר על ידיהם דבר. זהו ׳לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך׳. כי אין בזה רק מה שתעבור פרנסת העני ע״י טהרת לבבך ועל ידי פתיחת ידך במה שתכניס גם אותו לחשבון צרכי ביתך ובהכרח ישפיעו לך יותר, שיספיק גם בעבורו, כמאמר (משלי, י״ח) ׳מתן אדם ירחיב לו׳״.

המגיד, אמן המשל, ידע גם לצלול לתוך נצורות הפולקלור היהודי ולשזר את המעשיות העממיות, מלאות פיקחות, בדיחה וסאטירה, רקמה אחת בדרשות מוסרו. והרי משל מסוג זה, המדגים גם את כשרונו האֶפּי: ״משל לעני אחד שהיה לו קרוב עשיר גדול והעשיר היה צריך לעשות חתונה לבנו — — — העני הזה אמר בלבו הלא גם אנכי אהיה נקרא אל שולחן דודי, א״כ אכין א״ע לבלי לאכול בביתי מאומה — והיה יושב בתענית ב׳ ימים למען הרעיב א״ע ויוכל אח״כ להתעדן בדשן המטעמים הערבים. ויהי ביום השני לעת ערב ויתעלף מאד וישקף בעד חלון ביתו אם התחילו המשרתים ללכת אל הנגידים להזמינם אל הסעודה, וירא את המשרתים כולם חלפו עברו לפני פתח ביתו ואותו עזבו. וימר לו מאד ויאמר לאשתו העניה כי תתן לפניו לאכול מאשר אתה בבית, ותתן לפניו לחם ובצלים וצנון הרבה וכדומה מן הדברים המרים והחמוצים, ולא היה פליט ושריד ביום רעבונו, ואחר אכלו את כל אלה בא אליו משרתו של דודו לאמר הנה אדוני מבקש את פניך לבוא אליו על יום חתונתו ושמחת לבו. וילך במר נפשו ויהיה כי הסב אל השולחן נתנו תחילה דגים, ולא מצא טעם בדגים מאומה כמשפט להיות נפש שבעה תבוס נופת, ואח״כ הביאו אל השולחן צלי ורוטב, ויהי כי לקח אל פיו כף אחת רוטב בעודו חם הנה מבטנו יורישנו המרירות של הבצלים והצנון והיה מוטעם לו המאכל הנכבד הזה למר לחומץ, והיה אליו כמו שיער בנפשו וישב כן בכל סעודה ולא אכל מאומה מכל המאכלים הערבים האלה[7] — — — הנמשל: כי באמת הקב״ה הזמין אותנו אל תורה ומצוות כולם אהובים כולם נעימים ומתוקים מדבש ונופת צופים, רק יהיו מוחשים במתיקותם, אך כל הבא אליהם בנפש טהורה ורוח נכון. לא כן אותו שכבר שבעה לה נפשו מן המרורים מן הבלי התאוות הרעות... וזהו שהקדים ואמר הוי אומרים לרע טוב ולטוב רע וכו׳, שמים מר למתוק וממילא המתוק הוא מר. וכבר המליצו רבותינו ז״ל במדרש (מובא בתוס׳ כתובות ק״ד א׳, בד״ה ל״א) אמר הקב״ה: עד שאתם מתפללים שיכנסו ד״ת (דברי תורה) בתוך מעיכם, בקשו שיצאו דברי הבלים מתוך מעיכם ממש כמ״ש״ (״אהל יעקב״, ספר שמות, פרשת פקודי, הוצאת וארשה, 1873, עמ׳ 151—152).

2. ״הפילוסופיה של העוני״ במשנת המגיד

לדעת המגיד, המיוסדת על התלמוד והמדרש, יש ״ב׳ טעמים על מציאות עניים בעולם״, ושלא עשאהו האל ״שיהיו כולם עשירים״: אחד, שהעניים דווקא נאמנים הם שיעבדו את האלו־הים בלב שלם (לפי מדרש רבה, משפטים ל״א, בפירוש תהילים ס״א, ח׳: ״אם אעשה עולמי שווה, חסד ואמת פן ינצרוהו?״), והשני, כדי לזכות את העשירים במצוות הצדקה (לפי בבא בתרא, י׳, ע״א: ״כדי שניצול אנו בהם מדינה של גיהינום״, ״אהל יעקב״, בהר, עמ׳ 142). אמנם גם בדעה זו, שלפיה האלוהים ״מפרנס את העניים על ידי העשירים״, מגלה המגיד פנים בשיטה מקורית: האלוהים מפרנס את העניים ע״י העשי־רים ״אם מדעתם ואם שלא מדעתם״, באופנים שונים, ולא רק בדרך צדקה: ״כי לו לבד נתכנו עלילות לגלול סיבות אל העשיר, או שיהיה מוכרח לקרוא את העני אל ביתו שיעזור אותו בכל מלאכת מעשה ועסק או שיאבד מן העשיר וימצא העני ועוד כדומה מן הסיבות אשר על ידו יהיה במשך מעט שפע מיד העשיר אל העני״ (״אהל יעקב״, ראה, עמ׳ 66). תורה כלכלית פילאַנטרופית מוזרה זו אינה משמשת למגיד אלא חיזוק מצוות הצדקה: העניים ״בין כך ובין כך מתפרנסים רק על ידו״ של העשיר, כי ״לא יחדל אביון מקרב הארץ״, פירוש ״אנכי לא אעזבנו — — — להיות נטוש ועזוב למות ברעב״, כי אם לא יתפרנס ע״י מעשי צדקה, יתפרנס ״ע״י עילות וסיבות״ שמעט מן העושר יתגלגל ליד העני. על כן מזהיר הכתוב ״פתוח תפתח את ידך לו — — — נתון תתן״, פירוש: ״מבחירת לבבך הטוב תתן לו ובעצם ידך — — — כי אם יתפרנס על ידך שלא מדעתך ובלא בחירתך וא״כ אין אתה מפסיד רק לעצמך, שלא ייחשב לך צדקה — — — ״ (שם).

גם את מאמר המדרש (מדרש רבה, משפטים, שם) על עונש הדלות הצפוי לעשיר שאינו תומך בעניים, מבאר המגיד לשיטתו על דבר שני טעמים של מציאות העוני בעולם. את

[7] אותו המשל עצמו מסופר בשם המגיד בשינוי הסיום כסאַטירה על מגיד שגנב ממנו את לקחו. השווה א. שטיינמן, ״כתבי המגיד מדובנא״ כרך א׳, עמ׳ 383/4 (מדור ״מניה וביה״, כ״א).

הכתוב "עני ורש נפגשו, עושה כולם ה'" (משלי כ"ב, ב'), דורש המדרש: "ועני שפשט ידו ואין בעל הבית רוצה ליתן לו עושה כולם ה', מי שעשה את זה עשיר הוא עתיד לעשותו עני, ומי שעשה את זה עני עתיד לעשותו עשיר". והמגיד מבאר ומוסיף: אם העשירים אינם מפרנסים את העניים, "אז לא שייך טעם זה" לקיום העוני, היינו לזכות את העשירים במצוות, אלא שייך טעם ראשון "שאין העולם יכול להתקיים בלא עניים". אולם במקרה זה "אין זה מוכרח להיות עני ולא זה עשיר, כי גם אם יהיה להיפך, יכול העולם להתקיים — — —" ("אהל יעקב", שם).

בעקביות שיטתו זו מסביר ומשנן המגיד את תורת האלשי"ך, כי "העשיר אינו נותן משלו כל מאומה, כי הקב"ה משפיע אליו גם חלק העני, ואין זה כ"א שפרנסת העני עוברת על יד דרך ביתו" ("אהל יעקב", ראה, עמ' 68; והשווה לעיל משל העני מוכר פירות שעשה לו "סוכה בין החנויות של העשירים"). גם בנידון זה נמשלו ההבדלים הסוציאליים כפני האדמה, ש"יש בה הרים וגבעות — — — גיא ועמקים", "כי מה שחסר פה נתוסף במקום אחר" — — — "כן וכן ישפוט השכל כי מה שחסר מן העניים מכדי סיפוקם נתוסף אל העשירים, כי לתת להעשיר מה שאין צורך בו חלילה להקב"ה מעשות פעולה בטלה אם לא, שאין אל העשיר רק מה שנחסר מן העני". משל "בחלום פרעה, שראה כי הפרות הרעות בלעו את היפות. וההוראה כי השפע הנתוספת בשבע שני השובע הוא מה שנחסר בשבע שני הרעב, לכן צוה לעשות קמצים להשאיר המותר בעבור השנים של הרעב". מעשה הצדקה איננו ממילא אלא צדק, פשוטו כמשמעו, שהעשיר נותן לעני את חלקו, "וזהו ממש מאמר כי יהיה בך אביון, ר"ל שיהיה חלק הנחסר ממנו מיותר אצלך ולכן מחוייב העשיר לשאת במשא העני ולפרנסהו כי משלו יתן לו" ("אהל יעקב", ראה, עמ' 68); "העני יש לו כמעט מן הדין על העשיר שיפרנס אותו" (שם, עמ' 68). לשם ראייה נוספת, מוציא המגיד מידי פשוטו אף את הפסוק, המשמש מקדמונים יסוד לצידוק העוני בעולם: "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, ר"ל לא מנעתי את האביון שלא לתת לו חלקו בארץ" — — — "הקב"ה מצוה את העשיר, הממשיך ברכה לעצמו, שיאציל מברכתו לתת אל העני חלקו" (שם, עמ' 73—74).

מתורה זו, לפיה החלק "המיותר" ביד העשיר אינו אלא חלק העניים שהופקד בידו, מסיק המגיד גם את המסקנות על התלות המוחלטת שבין עושר העשירים ודלות העניים. כבר במדרש (שמות רבה, שם) מצוי המשל, שהעולם דומה מבחינה סוציאלית ל"גלגל שבגינה, כלי חרס שבו התחתונים עולים מלאים והעליונים יורדין ריקנין". אלא שהמדרש ממשיל את המשל על חילופי הגורל של העשירים והעניים, בחינת גלגל חוזר ("לא כל מי שהוא עשיר היום הוא עשיר למחר, ולא מי שהוא עני היום עני למחר"), ואילו המגיד מדובנא מסתייע באותו המשל כדי להוכיח כי כל מה שהעשיר מתעשר יותר, הדל מתדלדל יותר. "כי עני והעשיר הלא שניהם נערכים בפלס ומאזני משפט זה לעומת זה, כי כפי העושר שישיג העשיר כן יעריכו הדלות על העני, וא"כ הלא הדין נותן אל העשיר שיספיק את הדל בימי עניו כדברי המשל הנזכר: שני בני אדם תלו כליהם בשני ראשי החבל אשר על הגלגל, אשר בשעה שימשוך אחד את החבל להעלות שלו מן הבור ראוי לחברו שיסייע לו, יען בעת שהוא עוסק להעלות את שלו באותו עת הלא הוא עוסק גם כן בהורדת השני. הנמשל: מי שחומל על דל וסובל בצרת עניו ומספיק לו צרכו, הדין נותן שיהיה הוא העשיר ולשקול לו עשרו נגד דלותו של זה, אבל כאשר העשיר מעלים עיניו מן העני, למה ישא העני משא העוני בעבור העשיר, לכן מי שעשה לזה עשיר יכול לעשות אותו עני — וזהו כי יהיה בך אביון, ולא אמר כי יהיה לך וכו' — כי האביון הוא כמו נתח מנתחיו של העשיר, כי כפי המשקל אשר שקלו לו עשרו, שקלו לעומתו דלות העני".

מכיון שחלוקת השפע בעולם נמשלה למאזניים, בחינת "זה לעומת זה", נמצא גם המתענג במותרות, בדומה למרבה עושר, גוזל את העניים: כי "כאשר העשיר מתעשר ומתגדל ומתעלה ומתענג בעשרו, מכריח הדין להכביד הדלות על העני" (שם, בהר, עמ' 142). גם ר' וולף מז'יטומיר מתרעם על חיי מותרות והוא רואה אותם כגזל ישיר של חלק העני המופקד בידי העשיר, ואף־על־פי־כן יש בהנמקתו של המגיד מדובנא יותר משום ריאליזם סוציאלי, והמשל המסביר יוכיח: "אם יתנו מאכלים על השולחן והמאכל יהיה מצומצם לפי היושבים סביב השולחן, אז אם אחד מהם ירבה לאכול אכילה גסה בע"כ יהיה הב' נשאר רעב" — "וא"כ מי האוסף לנפשו עושר וגדולה ודאי גוזל הוא את האחרים" — "וזהו אל תגזול אל דל כי גזילת העני וכו' והבן" (שם, קדושים, עמ' 93). בהבנה פסיכולוגית עמוקה מסביר המגיד את מנהג העשירים להזמין עניים לשמחה, שהוא בא כאילו להרגיע את מצפונם הרע: "ואפשר לומר כי בעבור זה נהגו בני אדם בעשותם שמחה על איזה טובה לשמח גם את אחרים, יען כי השמחה היא סיבה גורמת להעציב לב העניים הערוכים במשקל זה לעומת זה, וכאשר תתוסף לזה השמחה יתוסף לזה הצער והאבל, לכן הוא מחייב א"ע לשמח גם האחרים" — ממש בחינת ריקודי הקבצנים בחתונה של הגביר ב"הדיבוק" של אנסקי...

ידע גם המגיד, המיטיב להסתכל בארחות החיים של הגבירים, שהללו לא די שאינם מקיימים את מצוות הצדקה כהלכתה, להעניק לעני "את חלקו", לתת לו את "שלו", אלא שהם משתמשים בכל תואנה, כגון עסקים רעים, כדי לקמץ בנדבות או למנוע מן העני כל תמיכה. על זה מושל המגיד אחד המשלים הסאטיריים שלו הקולעים ביותר: "משל לעשיר שהיה עושה מסחרו במים רבים והיה מהלך בספינה טעונה סחורות הרבה, והיה עמו גם ספרים ללמוד שיעור הקבוע לו בכל יום גם טלית ותפילין וכדומה מהדברים. פעם יצא רוח סערה והנה ראו כי הספינה כבר שוקעת בים יותר מדי, ויקרא אליו רב החובל ואמר מהר נא להקל משא הספינה ואל תחוס עינך על סחורותיך והטל אל הים ממה שיגיע לידך, כי לולא כן הן גוועִנו אבדנו. ויחרד הסוחר מאד וימהר ויקח את הטלית ותפילין וכל הספרים וישא אותם והטיל אל הים — — — הנמשל: כי צרכי האדם מרובים מאד, ומה שהוא צריך להוציא במשך חדשי השנה עולה לסך גדול כמה אלפים מה שהוא מבזבז על עצמו ועל אשתו ובניו למאכל ומשקה ומלבושים ותכשיטים, גם מעט מן המעט מה שהוא נותן אל עניים, אבל במה נחשב הוא נגד הסך העצום שהוא מבזבז על ב"ב ודרך האי שבראותו שאין השעה משחקת לו אשר היה מהראוי להמעיט ולקמץ בהוצאות ביתו שלא לפזר כ"כ בדברים שלא לצורך וירווח לו, והוא לא כן יעשה רק תיכף 'ורעה עינך באחיך האביון' להחדילו מכל וכל..."

את המשך אותו הפסוק (דברים ט"ו, ט') "וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא", מסביר המגיד במשל מהוויות בני דורו; כתוב "וקרא" ולא כתוב "וצעק", "כי הנה ידענו, אשר כל תפילות העשירים מתקבלות רק ע"י העניים — — — ע"ד עשיר השיא את בתו לבחור מופלג ממשפחה מפוארה, ולא היה מפרנסו כראוי לא במאכל שולחנו ולא בבגדים חשובים והיה סובל ממנו מרעין בישין והנער היה כמחריש ומתאפק. ויהי כי הקיפו הימים היה עליו משפט גדול עם שר העיר והשר ביקש להומו ולאבדו ולא מצא מי שישתדל בעדו לבקש על נפשו מאת השר כי אם דודו או בן דודו של חתנו, וישלח את חתנו אל בית גואלו וקרובו שיבקש אותו על הדבר הזה לעשות למענו. וילך הנער אל קרובו להמליץ בעד חותנו. ויהי כבוא הנער אל בית דודו וראהו דודו כי הוא ככה דל פניו רעים, חשך משחור תארו והוא ערום ויחף, ויאמר לו מדוע אתה ככה דל בני. ויענו העומדים לפניו אין זה כ"א מרוע לב חותנו האכזר כי עינו רעה בו. ויהי כשמעו הדברים האלה וישמע ג"כ כי שלח את חתנו שיבקש מי שישתדל עליו אצל השר, חרה אפו מאד ואמר עתה תראה מה אשר אעשה לו, כי שמיר ושית יהיה וכל תבואתו אשרש. הנמשל — וקרא עליך אל ה' כי אתה תדרוש ממנו שיקרא ויתפלל בעבורך אל ה', לא זאת לבד שלא יעורר רחמים, כי אם גם 'והיה בך חטא', כי כאשר יעלה זכרון העני לפניו ית' עניו ומרורו ואתה מונע חסד ממנו עוד יותר יתגבר המד"הד (המידת הדין) — — —" (שם, עמ' 69—70).

אחת המרגליות של הפולקלור היהודי בתחום הסאטירה הסוציאלית הוא המשל שהמגיד מסתייע בו כדי להסביר את הפסוק וכי "ימוך אחיך עמך..." (ויקרא, בהר, כ"ה, ל"ה). המגיד מביא את הפסוק במשלי (י"ט, י"ז) שהמדרש מסמיכו לזה: "מלווה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו", ואחר שהוא מקדים עוד את הפסוק בישעיהו (נ"ח, י"ג—י"ד): "וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד — — — אז תתענג על ה' — — —", הוא מושל את המשל: "משל לעשיר גדול שהיו לו ב' בנים במרחקים, אחד היה עשיר וא' עני, והאחים האלה לא ראו את פני אביהם זה רבות בשנים. פעם באה אגרת מאת אביהם הגביר כי הבן זקונים אשר לו הגיע עתו עת דודים לזאת תשאלנו נפשו להתעלס באהבים גם עם יתר בניו ביום חתונתו וביום שמחת לבו, וכתב האגרת אל בנו העשיר איך הוא מבקש מאד שיבוא הוא גם אחיו אל החתונה ולא יחוס על ההוצאה הגדולה שיעשה כי כל ההוצאות שיעשה בעבור כבוד אביו ישלם לו את הכל במיטב כספו. והבן העשיר הזה כאשר השיג האגרת הזאת מאת אביו הלך מהרה אל החנות ולקח הרבה סחורות יקרות ויעש לו בגדים מפוארים לאשתו ולבניו והכין א"ע לנסוע, ובטרם עלה המרכבה הזכיר א"ע ואמר קראו לי מהרה את אחי שאני צריך לו מאד. ויקראו אותו בחפזון וזה העני קורא ושואל מה רצונך, ויאמר לו מה זה תשאל, עלה אלי אל המרכבה ויעל וישוב ויסעו. ויהי בקרוב המרכבה הזאת אל עיר מחוז חפצם, והקול נשמע בבית אביהם כי בניו וכלותיו נוסעים ובאים, וילכו המחותנים עם הכ"ז (הכלי־זמר) כנגדם לקבל פניהם בשמחה וירד מן המרכבה העשיר ההוא מלובש בגדי הוד והדר והמחותנים שואלים עליו מי הוא, ויאמרו הלא זה הוא בנו של הגביר, אח"כ הלך אחריו עני אחד קרוע ערום ויחף, וישאלו עליו ויאמרו גם זה יושב בעיר מגורי אתיו, כי אחים הם, והמה מחשים ומניעים ראש. ויבואו הביתה והמנגן ינגן ויעשו החופה וישמחו מאד, ויהי כי עובר ב' וג' שבועות, ויאמר העשיר אל אביו הגביר, אבי יקירי הנה עשיתי ככל מצוותך אשר צווית עלי לבוא לשמוח אתנו ואתה הלא ידעת כי איש מסחר אנכי איככה אשבית מסחרי זה חודש ימים. ויאמר לו אביו עשה כטוב בעיניך בני יקירי ומי מוחה בידך, תוכל לנסוע לשלום לביתך. והוא שמע דברי אביו וכמו

רוח עצור בעצמותיו על רוב ההוצאה אשר הוציא ואביו הבטיחו לשלם לו את הכל שבעתיים, ועתה הוא רואה את פני אביו כי הוא מתעלם מזה וההכרח אכף עליו לשום לדרך פעמיו לשוב לביתו. ויאמר בלבו מה זה אני מחריש ומתאפק כבר אני מוכרח להיות תובע בפה, ויבוא לפני אביו והציע לפניו חשבון ערוך על כל ההוצאה הגדולה אשר עשה, כך וכך עולה סך הבגדים אשר עשה לו, כך וכך הבגדים אשר עשה לאשתו ולבניו, כך וכך על הוצאות הדרך. ויאמר לו אביו, עשית לך בגדים תבלה אותם ותתחדש בבגדים אחרים חדשים שתעשה לך. ויאמר לאביו, אבל אתה הבטחת אותי אשר כל ההוצאה אשר אעשה יהיה על חשבונך. ויאמר אליו לא תשקר בני, כי שקר הדבר הזה. והוא הוציא מחיקו המכתב שהיה לו בכ״י אביו והציע המכתב לפניו לאמור ראה אבי כי האמת אתי. ויאמר לו אביו קרא נא בפיך את דברי המכתב, והוא קורא לפניו כי כתוב בו כל הוצאות אשר תעשה לכבודי אשלם לך את הכל. עתה ראה בני אם היית עושה באמת לכבודי איך לא זכרת ואיך לא חסת על כבודי כי לקחת עמך אחיך העני ערום ויחף לבוש קרעים ובלויי סחבות ולא זכרת להלביש גם אותו שיהיה לי לכבוד ולמשיב נפש, עתה ראה כי כל מה שעשית וכל הפיזור הגדול אשר הוצאת הכל היה למענך, ומה זה תדרוש ממני? הנמשל: כי הקב״ה כביכול כתב ג״כ אגרת ערוכה אל האדם כל הוצאות שיעשה למען כבודו ית׳ בעונג השבת ויו״ט הכל ישלם לו — — — ואיככה יכנוס הוא ליום השבת מקושט מהודר ויאכל למעדנים ואחיו העני ישב כמתאבל ויאכל זרעונים — — — וזהו מתק מאמר מלוה ד׳ מי הוא המלוה לה׳ חונן דל הוא פועל אשר גם גמולו ישלם לו גם מחיר ההוצאה שהוציא על עצמו ג״כ ישלם לו — — —״ (״אהל יעקב״, בהר, עמ׳ 139—140).

הצדקה היא נתינה לעני מה שמגיע לו, ממילא מזהיר המגיד — ״לא שיצטרך להתעורר ע״י צער העני, כעניין מאמר (משלי ל״א) ׳כפה פרשה לעני׳ וכו׳, לא להמתין שהעני יפרוש כפיו לבקש לחמו — וכמ״ש החסיד ז״ל (ב״חובת הלבבות״) בכוונת החומל על העני לדחות הצער מעל עצמו, לדחות הכאב שמצאו ע״י ראותו בצרת נפש העני ואז הוא כפודה את עצמו מצער גדול עם צער קטן, ואז אינו רק כמשרת אצל רצון לבו כמו המכה את אחד בעת כעסו שהוא משרת אצל הכעס...״ (״אהל יעקב״. ראה, עמ׳ 75). כן דורש המגיד את הפסוק ״כי ימוך אחיך והחזקת בו וחי עמך״: ״פי׳ כאשר תראה אותו מטה ידו ועדיין לא נפל, לא תאמר אמתין עד שלא יהיה לו שום מעמד — — — כ״א בטרם יפול הנופל תקום אתה ותעזרהו לכוננהו, שיוכל להשאר על מעמדו. — — — ז״ש ׳והחזקת בו׳ אין עליך רק לחזק אותו מעט וחי אחיך עמך, היינו כי גם כוחו יעמוד בהשתתפות עם כוחך וסמיכתך אותו״ (שם, עמ׳74).

משנתו הסוציאלית של המגיד מדובנא דומה בעיקרה לזו של מגידי החסידות, ביחוד של ר׳ בנימין מזאלוזיץ. אך יש בדרשות המגידים החסידים, מפאת הצורה והתוכן, מה שאין בדרשותיו של המגיד המתנגד, המפליאות במשליהן: המחאה הסוציאלית המפורשת והחריפה, התוכחה הקשה כלפי הרבנים וראשי הקהילות המועלים בתפקידם. ואין זה תימה: בניגוד לחסידים אין המגיד מדובנא דובר שום אופוזיציה בקהילות ואינו שואף לשינוי משטרן. לפיכך אינו מוכיח אלא מטיף, אינו מוקיע אלא משדל בדברים, אינו מוחה אלא מסביר.

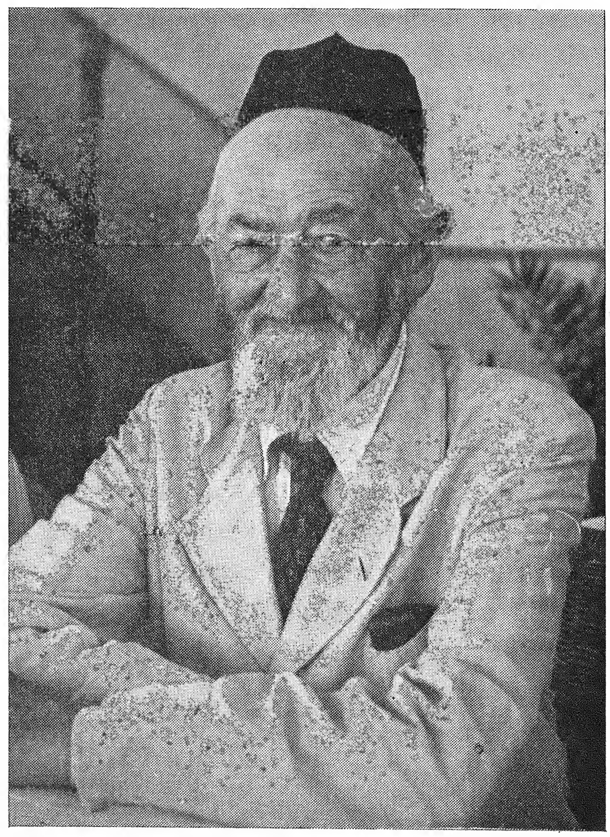
עיר ויושביה

דובנא בשנת תר"מ

מאת **יצחק אייזיק פפר**

בחורף תשט"ז (1956) כשהוחלט להוציא לאור את „דובנא רבתי", ספר הזכרון לחללי השואה, פנתה המערכת אל שריד זקני העיר, ישיש שקנה בימי חייו הארוכים הרבה חכמה ודעת, הלא הוא ר' יצחק אייזיק פפר, שהיה אז בן צ"ד, למען העלות לפני קוראי הספר את דיוקנה של דובנא כפי שהצטייר בזכרונו הבהיר. אולם בטרם ראה הספר אור הלך לעולמו.

ר' יצחק אייזיק בר' פרץ מלמד בר' אלישע פפר, מצאצאי ר' ליב שרה"ס, תלמיד הבעש"ט זי"ע, נולד בעיירה אוליק בחמישה באב תשס"ב (1862). אמו היתה נכדת הרב ר' יצחק אייזיק ראב"ד בקוריץ. הוא זכה לעלות לארץ בימי שלום, והיה מתושבי פתח־תקוה וממרביצי תורה ברבים. זכה לראות בנים ובני־בנים מעורים במולדת, ונפטר בשיבה טובה בן צ"ו. הובא למנוחות בכפר־סבא בר"ח אייר תשי"ח (1958). ת. נ. צ. ב. ה.

בשנת תר"מ (1880), בהיותי בן י"ח, לאחר שנשאתי לאשה את מרת חיה־לאה בת ר' נתנאל רינזבארג, יצאתי מעיירת מולדתי אוליק הקטנה שליד העיר רובנה והעתקתי משכני אל דובנא רבתי.

שלא כדרכם של אברכים בימים ההם, שהיו סמוכים על שולחן חותנם שנים על שנים ומבטלים זמנם בבתי־מדרש וקלויזן, שמתי פני למסחר והשלכתי יהבי על הזן ומפרנס, סמוך ובטוח שלא יטשנו ולא יעזבנו.

*

עיקר פרנסתם של יהודי דובנא בימים ההם היתה על חנויות וקימורים (גיוועלבן). שכר־דירה של חנות איזושהי הגיע בדרך כלל לששה רובלים לשנה, ושווי המרכולת של חנות בינונית היה שמונה עד עשרה רובלים. חנווני שבחנותו נמצאה סחורה בשווי עשרים רובל, נחשב בעיני רבים לסיטונאי. גביית מסים לא העיקה על הסוחרים והחנוונים; הם שילמו מס ממשלתי (גוסודארסטוואני נאלוג) מס עסק (פרומיסלובי נאלוג) ואגרת נרות־שבת (סביאטשנוי סבור), כ־30 קופיקה לשנה, לפי מספר הנרות שנשים נשואות העלו בערב שבת עם חשכה. את המסים לא שילמו לממשלה באורח ישיר, אלא למוכסים (זבורשצ'יקי), כר' מוטי ואלדמן, שהיה חוכר את המס מידי הממשלה וגובה אותו בעזרת מוכסים, יהודים כולם, מבני עדת ישראל.

בשנים ההן היתה דובנא ובנותיה רחבות־הידיים שוקטות על השמרים. את השלטון הרוסי בעיר ייצגו פקידים מעטים, שהבכיר ביניהם היה המושל (איספראבניק), אשר נעזר על־ידי שני פקחים (נאדזיראטלי) ולהם שניים־שלושה שוטרים (דיאסיאטניקי), ששמרו על הסדרים. ביניהם היה אחד קוזמא, השוטר הישיש.

כזה היה הרכב השלטון, ויחסו לציבור היה טוב מאד.

לשעת הצורך החזיק השלטון בעיר בית־מעצר, שנקרא

"מעצר האצולה" (דבוריאַנסקאַיה טיוּרמה) שהיה כמין חדר רחב־ידיים, בו ישבו אזרחים עבריינים בשעות היום, ובלילה היו חוזרים לבתיהם לישון...

בשנת 1880 היתה קיימת כבר מסילת הברזל הדרום־מערבית (יוּגוֹזאַפּאַדנאַיאַ), שחצתה את הגבול האוסטרי אצל ראדזיביל (ראַדזיבילוב) ועברה משם אל בּרוֹדי והלאה עד לבוֹב. מאידך הסתעפה מסילה זו מזרחה אל רובנה־קאַזיאַטין־קיוב ודרומה אל אודיסה. בזמנים ההם היו הנוסעים היהודים מתי־מספר, והנסיעה ברכבת למרחק־מה נחשבה למאורע ממש. בעיבורה של העיר קיימו את התחבורה בימות החמה בדו־אופנית רתומה לסוס כפרי (קיביטקה) ובימות החורף במגררות של איכרים.

מספר התושבים היהודים בדובנא רבתי, שעליה היו זקני הדור מספרים כי לפני מאות שנים היתה נקודת־ישוב יהודית זעירה ובגטין היו מסמנים את מקומה "דובנא הסמוכה למוראַביץ", הגיע בשנות השמונים לחמשת אלפים נפש בקירוב, ומחיתם נמשכה ממלאכת־כפיים כגון סנדלרות, נפחות, רצענות, חייטות ובנאות בעץ ובלבנים. כן נחשבו למקצועות יהודיים ניקוי ארובות, סיידות וטייחות, חוֹבשות, גילוח ותספורת, הקזת דם והעמדת כוסות־רוח ועלוקות. יהודים עסקו גם בפרוונות, סבלות וכתפות וכן היו כל שואבי־המים בעיר, שהובילו מים מן הנהר בחביות רתומות לסוסים, יהודים. לעומתם היו חוטבי העצים איכרים מסביבות פּוֹליסיה (פּוֹלישוקים), שהיו מתכנסים בסתיו אל בתי היהודים בעיר ונשכרים לבעלי־הבתים לבקיעת עצי הסקה, שהיו נערמים אצל קירות הבתים בסוארים (סאַז'אֶן) מבעוד קיץ.

כבישים עדיין לא נסללו בעיר, אולם סמוך לבתים הותקנו מיפסעות (קלאַטקי) מלוחות־עץ למעבר מבית לבית בימות הגשמים. בשוק, במרכז העיר, התנוסס בנין המועצה העירונית (ראַטוּש) ובחצרו נמצאה מיזבלה לכל מיני אשפה שנערמו כמין גבעה. שתי טחנות־קמח היו בעיר, האחת טחנת־המים של הטירה (שלוֹסמיהל) והשניה של הרוזנת שויאַבלובה, בעלת העיר דובנא ובנותיה. משתיהן ינקו משפחות יהודיות פרנסה בשפע ובכבוד.

פעם אחת בשנה היה מתקיים בעיר יריד של מוכרי־סוסים בשם "קוֹנטרקטין": במשך שמונה ימים התכנסו הנה בעלי־עגלות וסייסים, צוענים מבסרביה וסוכני־הרשות לרכישת סוסי־רתמה וסוסי־רכיבה בשביל פרשי המלכות, והרחובות נתמלאו רעש והמולה, שעטת אבירים ומצהלות „אחשתרנים" (אוגייר).

יערות עבותים השתרעו במחוז, כגון יערות סמיגה בדרך לקרמניץ, וסוחרי־יערות יהודים מדובנא היו מחזיקים בררנים (בראַקיר) שעבדו ביערות חודשים רבים והיו כורתים עצי אלון, אורן ואשוח למשלוח לחוץ־לארץ. בזמנו היה מפורסם ר' אהרן אהרנשטיין, שהחזיק ביערותיו ארבעים בררנים. חתניו היו ר' ניסל ווינברג ור' שמואל הלוי איש הורוויץ, מצאצאי השל"ה הקדוש.

*

ל„יחסנים" שבדובנא, שהתברכו ברכוש, בעושר ובמידות טובות, השתייכו בני משפחת בר"ץ (בני ר' צדוק) ומשפחת מאַרשאַלקוביץ. בני משפחת בר"ץ היו עשירים מופלגים ונדבנים שידם פתוחה תמיד, ולהם היתה שייכת חנות האריגים הגדולה בכל המחוז. הם הקימו קלויז נאה בשביל קרובים ולומדי־תורה. על ר' שמואל בירנבוים, מזקני משפחת בר"ץ, היו מספרים בעיר, שלא טעם מימיו בפסח אפילו כזית מצה שמורה מחשש "משהו" של חמץ. ובמה היה ניזון בפסח? באגוזים. במשך שלושים שנה היה ערל אחד מגדל בשבילו עץ אגוז, ובערבי פסחים היה מביא אליו שק מלא אגוזים מובחרים, שהספיקו לו לכל ימי החג. והנה שבק הכפרי חיים לכל חי, ובנו יורשו אחז באומנותו והחל מספק לר' שמואל את אגוזיו. רצה בעל האגוזים לשבח טיב סחורתו, פתח ואמר: "לא על חינם נשתבחה סחורתו של אבא, שכן הוא היה מטגן את האגוזים שלו בפונט אחד של שומן חזיר; אבל שלי משובחים יותר, שכן אני מטגנם בשלושה פונטים..." אם עובדה כאן, או סתם בדיחה של משכילי העיר, לא נתברר לי כל צרכו.

*

בשנות השמונים היו ניכרים עדיין בדובנא עקבות ההשכלה הברלינית, ברם, גם החסידות היכתה כבר שרשים בעיר, אף־על־פי שלא היתה כל־יכולה. היו בדובנא שטיבלך (חדרי־תפילה) של חסידי קארלין ורוז'ין, אוסטראה ואוליק, קוֹצק, טריסק וסטולין. טריסק, שאדמו"ריה היו מגזע ר' מוטלי מצ'רנוֹביל, רכשה את לב ההמונים, ור' משה גד"ל המלמד הקדיש את בית מגוריו לחסידי טריסק לאחר מעשה שהיה:

האדמו"ר ר' אברהמל'י מטריסק, בעהמ"ח של הספר "מגן אברהם", שהיה מפורסם כבעל־מופת, פקד צאן מרעיתו בעירנו באחת השבתות ונחל כבוד רב מקהל מעריציו. ברם, כת המתנגדים, ובראשם ר' אביגדור סימי'ס ור' ישראל קוזיס, צרה עינם בנהירת ההמון אחר האדמו"ר ויתנכלו לשים אותו ללעג וקלס.

ממחרת השבת, בנסוע האדמו"ר אל הכפר וואַרבה הסמוך לדובנא, הושיבו "החברה" את ר' ישראל בדואופנית, תקעו לו קביים מתחת לבית שחיו ונסעו עמו אל וואַרבה.

בבואם לוואַרבה, הגיש אחד מהם "פדיון" עם פתק לרבי: "הבחור ישראל בן פלונית לרפואה שלמה..."

"היכן החולה?" חקר האדמו"ר.

"הנה הוא בחוץ... זה היושב על הקיביטקה..."

הציץ הרבי בבעל הקביים, נאנח ואמר: "בשביל זה אין לאל ידי לעשות שום דבר... ברם, המשנה מביאה: כל מי שאינו לא חיגר ולא סומא ולא פיסח ועושה עצמו כאחד מהם, אינו מת מן הזקנה עד שיהיה כאחד מהם[1]..."

ראו הליצנים שתעלולם לא עלה בידם, יצאו חפויי־ראש לנסוע בחזרה לדובנא. הם עם הסוֹבּוֹר (הכנסיה) הפראַבוֹסלבי בפרבר וּבּראַמיה, והנה נתקדרו המאורות מסופת איתנים, ורוח סערה עזה פרצה והטילה את ר' ישראל קוזיס אל המדרון ושתי רגליו נשברו. ביגון ואנחה הביאוהו אל ביתו. הובהלו רופאים וחולצי־עצמות, והכל לשוא: השברים לא נתאחו. יצא הקול בין החסידים ותהום כל העיר. מיד הריצו שליחים אל האדמו"ר לחלות פניו שימחול על עלבונו, ואחר הפצרות רבות נאות ושלח להגיד: „רגל אחת תשוב לאיתנה, אך קב אחד לא יוכל להסיר עד יום מותו..."

וכך הווה.

חסידי קוֹצק, שהיו נאמני ביתו של האדמו"ר ר' מנדלי זצ"ל, מספרם היה מועט בעיר. חסידות קוצק הושתתה על עיון ולמדנות וחסידי קוצק הלכו בעקבות רבם והיו שקועים כל ימיהם בלימודי גפ"ת (גמרא, פירושים, תוספות), מאחרים בתפילה בבית־המדרש ואינם נוסעים אל הרבי, אלא שולחים אליו "מעמדות" (פדיונות קבועים) מדי שנה בשנה. ואלה היו ארבעת עמודי התווך של חסידי קוֹצק בעירנו: ר' בעריש שמריה'ס (רויטמן), למדן מופלג, שאבותיו ישבו בדובנא החל מראשית המאה השמונה־עשרה; ר' ברל יחיאל'ס, שמוצאו מפולין; ר' ליבוש תאומים, ור' בעריש אביגדור'ס, מתושבי דובנא.

*

קהילה מאורגנת לא היתה בדובנא בימים ההם, ועדיין לא היה בעיר בית־חולים ראוי לשמו, להוציא את ה"הקדש", וגם לא מושב־זקנים. בבית־הכנסת הגדול נמצא חדר קטן שנקרא "חדר הקהל", ובו ישבו ר' מוטי ואלדמן ויוסי ברח"ש, שני המוֹכסים, שתפקידם היה לקבץ תשלומים להוצאות הכרחיות — בית־המרחץ, בית־העלמין וכיוצא בהם — והם שעסקו בצרכי ציבור. „הרוב מטעם" שימש ר' מאיר פעסי'ס. שהיה נותן תעודות לידה ופטירה; ר' פנחס פעסי'ס, מחבר הספר "עיר דובנא ורבניה", היה נכדו של ר' מאיר והיה מתפרנס מחנוונות. אחרי ר' מאיר נתמנה כ"רב מטעם" ר' חיים זלמן מרגליות, אף הוא חוקר קדמוניות העיר, שלא היה יליד וואהלין אלא הגיע אליה מארץ ליטא.

*

ששה שוחטים היו אז בעיר, בהם ר' מאיר בר' יוסף שו"ב (שוחט ובודק), שהיה מומחה להעמדת חלף, ר' סנדר בר' ליפא שו"ב, שהיה מומחה לקביעת סירכא, ור' יעקב שו"ב, שהיה בן רצען פשוט אבל ירא שמים ותלמיד חכם גדול ומחסידי זינקוב. בעל הטכסה (חוכר מס־הבשר) היה ר' ברוך כהן. הראב"ד היה אז ר' דוד צבי לבית אוירבך, שכבר היה חלוש מחמת זקנה מופלגת, וכשהתכנסו אצלו שוחטים בשאלת הריאה, השיב להם בשאלת נידה: "צריכים לישב ז' נקיים, ואחר־כך לטבול..."

ראו השוחטים עד היכן דברים מגיעים, הסכימו להביא את הרב ר' יוסף חיים מבראָסטאָצ'קה, בנו של בעל הצל"ח (ספר "ציון לנפש חיה"), ואמנם הגיע ר' יוסף חיים וישב על כסא הרבנות. לא ארכו הימים ור' דוד צבי ור' יוסף חיים הלכו לעולמם בשיבה טובה, ועל כסא הרבנות עלה ר' מנדלי רוֹזנפלד בר' דוד אוירבך, שכיהן קודם ראב"ד בעיירה רוזישץ הסמוכה ללוצק.

מרובים היו בדובנא בתי־התפילה, הקלויזין ובתי־המדרש.

בבית־הכנסת הגדול כיהן כגבאי הגביר ר' מאיר שומסקי, תקיף וחשוב אצל המלכות. שם התפללו בעלי־בתים ו"עמך" כאחד. היה זה בית־חומה גבוה, קירותיו מוצקים וחלונותיו קמורים, ובפנים היה נשען על עמודים רחבים וחזקים. סמוך לו נמצאה חלקת אדמה קטנה מגודרת, קברם של חתן וכלה שנטבחו תחת חופתם על־ידי חילות חמלניצקי ימ"ש בשנת ת"ח (1648). ארון־הקודש היה מלאכת מחשבת של חיטובי־עץ, ואחרי שנים ציפוהו זהב טהור מן המסד עד הטפחות. פרוֹכוֹת יקרות, שזורות כסף וזהב ורקמת־יד, נמצאו בבית־הכנסת למכביר, ובלילי שמחת־תורה היו מעלים על ארון־הקודש פרוכת של משי לבן רקום מרגליות אמיתיות. סיפרו, שלפני שנים נמצאו בעיר שני גבירים שהיו מתחרים בקניות "אתה הראית" בליל שמחת־תורה. לימים נהפך הגלגל על אחד מהם, ויוודע הדבר. בליל שמחת־תורה, כשהגיעה התחרות לשיאה, ליגלג הגביר על חברו היורד ואמר בקול רם: "התמצא ידך לסלק מזומנים עבור נדרך?.." הגיעו דברי העלבון לאוזניה של אשת היורד בעזרת־הנשים, ותסר מעל ראשה את שביסה המרוקם זהב ומרגליות טובות ותשליכהו לרגלי בעלה, והלה השליש את השביס היקר אצל הגבאי וזכה גם

[1] סדר זרעים, פאה, פרק ח' משנה ט'.

הפעם ב"אתה הראית"... משביס זה באו המרגליות שנרקמו בפרוכת המשי הלבן שהיו מפקידים במיוחד שני שמשים לשמור עליה, בהיותה מזהירה ביפיה בבית־הכנסת.

חוץ מבית־הכנסת הגדול התקיימו בדובנא קלויזין של חסידי טריסק, אוליק וסטולין, של הפרוונים, של ר' אברהם מרדכי, של ר' אהרן ושל בני בר"ץ — ובכולם היה קול תורה וקול תפילה הומה יומם ולילה. ישיבה לא היתה בדובנא, אבל מרובים היו בה מלמדי גפ"ת, חדרי ערבוביא (לקטנים ולגדולים) ומלמדי דרדקי. מי שרצה לעסוק בפוסקים ושו"ת היה לומד בבתי־מדרש. ויזכרו לטוב מלמדי דרדקי: ר' פישל, ר' יואל ור' לייזר פולאק; מלמדי חומש ורש"י: ר' נפתלי ור' ליזר ברוש'ס; ומלמדי גפ"ת: ר' איציק לייב, ר' אברהמל'י הסומא ור' יוסי גוטמן.

*

בדובנא היו מרובים תגרני־ירידים, שהיו נערכים בעיירות שבסביבתה: בעשרים לכל חודש היה יום־שוק באוליק; בחמישה־עשר בחודש במלינוב; בעשרה בחודש במרוויץ, ושוב בעשרים בבראַסטאָצ'קה. התגרנים היו מביאים ליריד מגפיים ואריגים, צעיפים ואבנטים, סידקית עבור נשות האכרים, אספקלריות קטנות, חוטים צבעוניים, עטרן, מלח וקאַרוסין (נפט), שמני סיכה ודגים מלוחים, מיני מתיקה (ציגושקי) וכיוצא באלה. מחייתו של יהודי בעל משפחה עמדה אז על ששה רובלים לחודש. משכורתם של משרתי חנויות ובתי־מלאכה הגיעה לרובל וחצי לחודש...

הנסיעה לירידים היתה כרוכה בענויי גוף ונפש, כי כל הדרכים היו עקלקלות ומלאות בוץ, שוחות ומהמורות. יוצאים היו לפני עלות השחר וחוזרים אחר חצות, והכל למען הפרנסה.

*

עוד מקור של פרנסה למשפחות רבות בעיר, שנותר מימי הממלכה הפולנית, היו הפונדקים והאכסניות (זאַיאַזדני־דום). באכסניות היו מתגוררים "הפריצים" הפולנים ובעלי האחוזות, בבואם לרגל עסקיהם העירה. אכסניה מסוג זה היתה משתרעת על מגרשים נרחבים ולה אורווה לעשרות סוסים ומרכבות וחדרי־אורחים מסויידים ונקיים כל־צרכם. האצולה הפולנית, שנותרה בוואהלין תחת שלטון הצאר, החזיקה עדיין באלפי הקטארים של שדות חריש ומרעה, יערות ואגמים וישבה בטירות וארמונות שהכילו אולמי־פאר, ספריות יקרות, רהיטים צרפתיים ותמונות יקרות.

דובנא ובנותיה עברו במאה הי"ט לקניינה של הרוזנת שוואַלובה, בעוד שקודם משלו בהן הנסיכים לבית לובומירסקי. מלינוב ובנותיה היו אחוזת־נחלה של הרוזנים חוואָדקיביץ, שהם צאצאיו — כך היו מספרים — של גיבור אוקראיני אחד בשם חוואָדקו מכפר פיקאַלו. גבורתו של חוואָדקו זה לא היה על עפר משלה. לימים עבר הקיסר בכפר פיקאלו, סמוך לביקתה של חוואָדקו, ומצא את אשתו של זה ממררת בבכי.

"על שום מה את מתייפחת?" שאל אותה הקיסר.

"בעלי", ענתה, "רגיל לאכול יום־יום מאפה תנור של שתי ערבות עיסה, והנה עוד מעט יבוא הביתה ואני לא הספקתי עדיין לאפות מאום..."

עוד הקיסר משתאה לשמע הדברים, וחוואָדקו נכנס ובא. משהבחין שאשתו לא הספיקה עדיין להכין מזונו, נטל בחשה של עץ ואכל מלוא שתי ערבות עיסה בו במקום. הזמינו הקיסר לדו־קרב עם אחד מגיבורי פמלייתו, יצא חוואָדקו להיאבק וניצח את יריבו במחי־יד. אותה שעה העניק לו הקיסר תואר רוזן, הוא אבי החוואָדקביצים עד היום הזה.

העיירה רודניא, קוֹזין וטארנובקה השתייכו לרוזנים טאר־נובסקי, פריצים יהירים ויפי־תואר, קצינים בחיל־הפרשים של הצאר ונוטים חסד ליהודים. אוליק ובנותיה היו אחוזת נחלתם של הנסיכים ראדזיביל. בעיירה עמדה טירה חזקה והצורר ההיידאַמאַק גוֹנטא הובס סמוך לה — כרתו את שתי ידיו ותלו אותן על שער הטירה ואת דמותו חצבו באבן בראש החומה. מפורסמים היו גם הרוזנים טישקיביץ בעלי האחוזות סמורדוב. לא לחינם נמצאו בסוף המאה הי"ט יהודים רבים בדובנא שהשפה הפולנית שגורה בפיהם יותר מהרוסית, כי מסורת ה"אדונים רבי־הפעלים" (יאַסני ווילמוז'ני פאַן) היתה עדיין חיה ומשמשת מקור נאמן לפרנסה.

*

בשנות השמונים נותרו בדובנא רק שרידים מעטים של דור ההשכלה, וביניהם ר' אברהם בר גוטלובר בעל כתב־העת "הבוקר אור". זוכר אני שהיה בעל זקן אדמוני ומצוחצח תמיד בלבושו. בנו היה "רב־מטעם" בעיירה אוליק. מעטים בעיר העריכו את מפעלו הכביר של אב"ג, ולא גדולה היתה קבוצת התלמידים שיצקו מים על ידיו. אדוקים ראוהו אפילו כמסית ומדיח. חתן בתו היה "הרב־מטעם" בורנשטין, ואב"ג עצמו היה ממתפללי בית־הכנסת הגדול.

גם זכרו של ר' יצחק בר לוינזון (ריב"ל) מקרמניץ היה עדיין חי בפי הבריות, והיו מהלכים עליו סיפורים מסיפורים שונים:

היו מספרים, שהצאר ניקולי הראשון, בהיותו בוואהלין, ביקש לבקר אצל ריב"ל בקרמניץ. בבואו לקרמניץ, מצא שריב"ל שקוע במ"ט שערי דלות, טפח לו הצאר על שכמו

וקרא עליו ברוסית את הפתגם? "לא לחכמים לחם", דאַ דאַ! (כן, כן!)...

ועוד היו מספרים, שבשנות הארבעים של המאה הי"ט סר לקרמניץ המשכיל בינשטוק, "הרב מטעם" בז'יטומיר. התהלך זה בעיירה בשווקים וברחובות, עד שהגיע למחסומית (רוגאטקא) החותמת את העיר. פגש ביהודיה לבושה חושן מרוקם (בריסט־טוך) ופאה נכרית על ראשה. פנה אליה: "אולי יודעת את היכן מושב ביתו של ר' יצחק בר לוינזון?"

ענתה ואמרה: "הרי זה בעלי..."

"והיכן הוא כעת?"

"בבית המדרש!"

חשך יומו של "הרב־מטעם": היתכן? ריב"ל יושב בבית־המדרש?!

הלך ובא אל בית־המדרש וראה שריב"ל מעוטף בטלית, חולץ תפילין של רש"י ועוטר תפילין של ר' תם. נתעצמה תמיהתו. בכל זאת שאל לשלומו ונכנס אתו בשיחה.

נטל ריב"ל קמצוץ של טבק ואמר לרב בינשטוק: "לעולם ידקדק יהודי במצוה קלה כבחמורה. ברם, כדאי לו לדעת שכל זה שווה קמצוץ של טבקא..."

*

בתי־ספר לא היו בדובנא בימים ההם. נאלץ יהודי לכתוב אל הגוּברניאַ (הפלך), או סתם כתובת ברוסית, היה פונה אל יוסי ברח"ש הלבלר, שיעלה על הנייר את הדרוש בכתב מסולסל (פוּצ'אריק). בקשות (פרוֹשאַני) ידע לערוך בכתב רוסי יפה פנחסוביץ הצעיר. עוד לבלר היה בעיר, חיים הכתבן, שהיה מעורה בחוגי המשכילים וטרוניה נצחית בפיו על הבוץ והזוהמה אצל היהודים שהיו מתחסלים רק מערב פסח לערב פסח. ומרגלא בפומיה: "המתינו יהודים, המתינו! כשיבוא משיח צדקנו, יבוטלו כל המועדים, ואז תוכלו לשקוע בזוהמה עד למעלה ראש במשך כל השנה כולה."

היה בעיר מוסד ו"דואר" שמו: ליב סילסקר היה מקיים דואר־סוסים, וכשהיו מצטברים מכתבים, היה מריץ אותם מן העיר אל תחנת־הרכבת, ומשם הלאה...

*

מאורע יחיד במינו נתארע בדובנא בשנת 1882, ותהי העיר כמרקחה: הצאַר אלכסנדר השלישי עמד לבקר בעיר!

בעלי־בתים שיפצו בתיהם, סיידו קירות, אספו אשפתות, ריבצו רחובות במים. הצאַר בא העירה עם פמליה גדולה ואתו יורש־העצר ניקולאי. סמוך לקלויז של ר' אברהם מרדכי נתכנסו פני הקהילה, זקני העדה, רבנים וכלי־קודש, וספרי־תורה מעוטרים כתרי כסף וזהב בידיהם. ברם, הצאר ומלוויו חלפו עברו בעיר וערכו ביקור רק בטירה העתיקה. למשלחת היהודים לא שעו ולא שמו לבם...

ויהי הדבר לאות...

דובנא רבתי

מאת **יעקב נתנאלי־רותמן**

היסטוריה של ד ו ב נ א? אפשר ולא נתבררה לנו כהלכה העובדה המעציבה שהיסטוריה מגובשת, בעלת מסורת נאמנה, היתה יקרת המציאות בהווי היהודי של נפות המזרח, שכן לא ניתן לנו לגבש היסטוריה במזרח אירופה. בבית סבא, ר' י ש ש כ ר ־ ד ב ב"ר נ ח מ י ה ג ר ש ו ן, התקיים דבר־מה שהיה בו מבחינת אווירה של עבר — היתה זו שידה על גלגלים שכבשה לה מקום כבוד בחדר האוכל והלימוד, והשידה מחושקת ברזל ומונעלת מנעול מגובן, בחישוקיה תקועים לה מסמרי־ברזל מעשה נפח, וכריסה ממולא עתיקות: "סאַראַפאַנים" של נשים מחתונת סבתא, ומיני אטלס ומשי נוקשה, חריטי־עור ממולאים תעודות נושנות, חוזים של הנסיך לובומירסקי משנת 1742 ותלושי־מסים מימי נפוליאון עם שטרות של הגראַפים טאַרנובסקי, מיונצינסקי ואיטר; וכפות־כסף שדמות סירות־דייגים להן, וקרבוני־נייר מעשה־גויל, מגוללים בזהירות, ומשכנם כבוד על־יד רובלי־כסף כבדים... וכן היתה היסטוריה בבית־המועצה העירוני ובמבצר הפולני העתיק, באווירה המעורפלת שעל גשרים ובתי־מנזר עתיקים בערבי סתיו מדומדמים; אבל "היסטוריה" אחרת בצורת סיפור־מעשה, המוגש בכריסתוֹמטיוֹת ומתחיל באיזה בראשית, ויודע באר־היטב את אשר היה ואת אשר לא היה לעולמים, זו לא היתה קיימת בנפותינו.

אולי היתה בנמצא ל פ נ י ם, כשהתקיימה עוד חברה־קדישא הרושמת רשימות וקובעת כיבודים ב"קרקעות" שונים של בית־העלמין; אך מי צעיר במאה הנוכחית וימצא ענין

בכיבודים של בית־הקברות? אצל הגויים הפולנים, בעלי האחוזות הגדולות שבמחוז, ודאי היתה נמצאת; הרי אצלם היה הכל: טירות רחבות־ידיים, יערות עבותים, רובי־ציד ומיני נשק עתיקים, שדות שיפון וחיטה, מטעי כשות לתפארת, גם ספריות אמיתיות, קלאסיות מימי ההומניסטים ופחות עתיקות; אבל אצל יהודי דובנא היו בראשית המאה רק שרידי מעשיות על חתן־וכלה שנשחטו על־ידי ההידאמאקים תחת חופתם ליד בית־הכנסת הגדול, על בית־עלמין עם מצבות של מאורי־התורה, מורי הוראה דק״ק מלפני ארבע מאות שנה, על ארון־קודש מוזהב זהב־דרכמונים אמיתיים בבית־הכנסת — ותו לא.

יהודים בדובנא קנו אצל הערלים האוקראינים מפרי אדמתם השמנה — שיפון צהוב וחיטה טובה, תפוחי־אדמה וסלק־סוכר, זרעי תלתן ותירס; אצרום ומסרום לידיים יהודיות אחרות של סיטונאים, והללו שיגרום אל ארצות הקיר״ה[1], והיו ״מתכתבים״ באגרות־מסחר חצי לשון־קודש חצי־אידית, וסוחרים דק״ק ברודי דאגו כבר להמציא את רכולתם לצרכנים שונים בכל ארצות אירופה.

יהודים בדובנא בנו בתי־חומה, לגיפור ויבוש כשות, שהובאה בשקים ענקיים, שני מטרים אורך השק ומראהו ככסתות־פלומה ממולאות, ממטעי הגויים הצ׳כים והמושבות הגרמניות; טיפלו במיון הסחורה הריחנית־המרירה, ארזוה לפי צבע, ריח, טיב ושנות־יבוש, ואסמוה, בממגורות מאווררות, על־מנת להעבירה אל בתי־מיבשל של שכר (בירה) בגרמניה, אנגליה ואפריקה הדרומית. יהודים בדובנא אגרו זרעוני תלתן זעירים וממורקים, והעבירו מרכולת יקרה זו אל דנציג ולארצות הצפון, מקום שהתלתן אינו מספיק להזריע זרע; או שהחזיקו בתי־מרזח, של בירה ומסבאות של יין־צמוקים ותמד (מי דבש); ומי שאיננו סוחר ולא בעל־מסבאה ולא בעל־אכסניה, ישב על הדלפק וזיפת חוטים למגפי ערלים, ניסר והקציע קרשים במקצועה, ניגד ברזל קלוי במפחות מפויחות, טח קירות בטיט ועסק במלט ובלבנים; או שהיה מהלך מפויח ומעושן מבית־כיריים לבית־כיריים (לא יאומן כי יסופר על כך בארצות הקיר״ה... שמעולם לא שמעו ולא ראו כזאת), כשמטאטא שחור משולשל לו מעל כתפו על גבי חבל, ולעיניך מתכנס היהודי אל תוך ארובת־המעשנה, גורף ומכשכש לה בכריסה ומטיל על סירות ופכים עב־ענן־פיח שחור — והרי לך מנקה מעשנות יהודי! ואם כבר לא יצלח אדם לשום מלאכה, והיה לשמש, לחזן ומקרי־דרדקי, או חס ושלום למשוגע

[1] הקיסר ירום הודו — הכוונה לקיסרות האוסטרית־הונגרית.

עירוני החי מן ההפקר, ולמחזר על הפתחים, שאף הם אינם גוועים ברעב.

בדובנא היו רוב המלאכות, קלות כחמורות, נעשות בידי יהודים, ואפילו שפחות של בעלי־בתים היו יהודיות, ועבדו את בעליהן בנאמנות עד זקנה ושיבה ועד יום הכנסן אל מושב־זקנים, או אל ה״הקדש״. יהודים בדובנא היו תמיד לבושי שחורים וחבושי ״קשקטים״ לראשם, זכר לצו המלכות שכפה עליהם כיסוי ראש זה במאה התשע־עשרה, ואף־על־פי שהיו כבר בנמצא כובעים אירופיים רחבי־תיתורת, מכל־מקום לא שינו יהודים יפים מן המקובל והיו חובשים ״קשקט״ של אריג שחור, ויהודים למדנים דקדקו לחבוש כובע כזה של משי או של קטיפה, ועטו ״סירטוק״ סדוק מאחוריו ומכופתר עד למטה מן האבנט בימות החמה כבימות הגשמים, ושלשלו מכנסיהם אל תוך מגפיים גבוהים. נעליים, ״שטיוולטים״ וחצאי־סנדלים למיני מותרות נחשבו, והותרו רק לתינוקות. פאות ארוכות לא היו בנמצא בעיר, מחמת איסורה של הרשות, אבל רוב־רובם של בעלי־בתים לא נגעו בפאת־זקנם. מגולחי זקן היו רק זאטוטי־הפקר, ״חברה לבנה״, סתם עמי־ארצות ואפיקורסים, אך אלה נער יספרם — ושמואליק השען, מופקר ידוע בעיר, שאמרו עליו שגם ביום הקדוש אינו מקיים צום — סופו היה שלימות שיבה נתמנה ״קומיסאר״ והיה חוגר חרב של ״פוליצייסקי״ — אף הוא היה מגדל זקן!

לא הירבו לעסוק בתורה בעירנו בימי נעורי. נמחו ונשכחו עקבות ההשכלה והמשכילים, שגם בחייהם של גוטלובר וחבריו לא העמיקו־הרחיבו מעניתם. אילו היה אדם שואל בעיר לכגון אלה, היו מיידים בו אבנים. קהילה רשמית, כגון זאת שבארצות הקיר״ה, עם ראש־קהל ופרנסים מוכרים על־ידי הרשות, לא התקיימה בוואהלין בשום מקום בתחילת המאה הזאת. העיריה, הגורודסקאיה אופראווה, היתה בידי מיעוט התושבים הנוצרים, ובא־כוח ממונה מטעם הרשות מייצג את העדה היהודית. רב דתי ו״רב מטעם״, קצת כלי־קודש שלא היו נשואי־פנים ביותר וקצת ״עסקנים ציבוריים״, שתדלנים אצל האיספראבניק העירוני, המושל, והגוברנאטור, שר־הפלך — והרי כל הארגון של ק״ק דובנא רבתי בסוף המאה שעברה, בהיות בה 14.257 נפש תושבים יהודים, כנגד 7108 נוצרים מכל האמונות — קתולים, פרבוסלאבים, אוניאטים וכו׳. העיר לא שימשה גם מרכז לחסידות. היו בה קצת למדנים חריפים, משלחי ״מעמדות״ לקוצק, שנהגו לשבת בקלויז של החסידים מול בית־הכנסת הגדול, וקצת קארלינאים וריז׳ינאים, וזה הכל. ״חניוקים!״ קראו לצעירי החסידים, שהראו קצת התלהבות יתרה בלילות־הדלקה וימי־אזכרה. והיה בשם הזה

מיצוי כל הבטלנות המרופשת והאווילית, הנגררת עצומת־עיניים אחרי בעלי־מופת ופוקדי־עקרות. "חניוק" — ותו לא.

ומי היה באמת מקובל בדובנא על "העולם"? יהודי בעל־בית נגידי – יהודי הגר בצל קורתו וחצרו רחבה לפניו, ורפת לו ופרה חולבת, וסואר של עצים להסקה בחורף מעומד לו בחצרו מחודש סיון עד תשרי, למען יתיבשו היטב־היטב ויוכלו להיחטב על נקלה על־ידי פולישוקים[2] רחבי־גרמים בימות הסתיו; ומקום לו בבית־מדרש, ובנים ובני־בנים מתגוררים אצלו וסמוך אליו, והתעסקותו יש בה משום הכנסת רובל־כסף במזומנים, בהיתר ולא באיסור (אי־נמי באיסור אין נפקא־מינה גם כן, ובלבד שהנדזיראַטל, מפקח־המשטרה, יקבל מתנת־יד ויעצום עין). יהודי כזה משכים בבוקר לפתח ביתו ומשגיח שהפרה תצא אל המרעה, שופת את מיחם־הנחושת בפחמי־עץ, ועד שלא יחלחל עשן כחול מארובת הכלי, הריהו נוטל מטאטא־זרדים, שבאמצעיתו תקוע לו בית־יד ארוך כקומת איש, ומכבד את הכביש שלפני חצרו אילך ואילך, מעפר את הלכלוך ממדרכת הלבנים האדומות, היורדת במדרון משופע כלפי הכביש, ומיניה־וביה חוטף שיחה עם השכן שכנגד, מתכנס ללגום כוס תה ולצאת לו אל הקלויז, ומשם, באחת־עשרה לערך, הוא מתפנה לעסקיו ומניח לקב"ה להכניס אף הוא חלקו במעשי ידיו של בשר ודם.

כי זאת לידע ולהיודע: יהודי דובנא בעלי־בתים הם מדורי דורות. בקיאים היו בעסקי פריצים, עושי דברם של רוזנים ואצילים, מטפלים עבורם בכריתת יערות והעמדת טחנות; יהודים דוברים פולנית ומטליאי לשון רוסית, קמצנים וגאוותנים במקצת, אוהבי לצון על חשבון אחרים ונוהגים רצינות כלפי עצמם נזהרים בעסקי הרשות ובעלי דרך־ארץ בפני "קאַצאַפים", מכונסים בתוך עצמם וסומכים רק על כוחם, ומעל להם מרחף כאילו צל־צלה של סכנה נצחית, בלתי־נראית ובלתי־מובנת.

*

האיקנָה, המקיף את דובנא (שם הנהר אינו סלאַבי; אולי קלטי הוא), הוא נהר אוקראיני טיפוסי. משתפך הוא על כל סביבותיו, טובעני והרה סכנות במקומות הגלויים לעין ומרהיב נפש בקני־הסוף המגודלים וחבצלות־המים הלבנות, ועמוק ורצחני במעברותיו הצרים, מקום בין גדה לגדה אך פסע, ונדמה שבקפיצה אתה מגמא את המרחק שבינותן. הוא זורם ובא מן הדרום ועוקף את העיר בקשת רחבה, ופונה לצד צפוני־מערבי. מזרחה לעיר כמה אפיקים לנהר, וגשר אחר חוצה אותו, וככה תגיע עד לתחנת־הרכבת הרחוקה חמישה ק"מ מן העיר. על קדקוד הקשת של הנהר, מוגן משלושה

[2] אנשי פוליסיה.

עברים, מתנשא "ארמון" מבוצר, בנוי לבנים אדומות, וארבעה מגדלי־צופים, שכיפותיהם עגולות, בארבע פינותיו. קירות הארמון משופעים, ואין בהם חלונות; סדקי־יריה פעורים להם בבטנם, זכר לקני־שרפה שהיו נעוצים שם בימי חמילניצקי וגונטא. חפירה עמוקה סובבת את הארמון מכל צד, ולה שפך אל הנהר, שהיה ממלא אותה בימי מצור מים ומבודד את הארמון מן העיר. לרגלי הארמון הזה השתרעה דובנא העתיקה על 170 בתי היהודים שלה וקרוב לאלפיים נפש, כפי שקובעת הספירה הפולנית משנת 1765. בימי חמילניצקי היו אולי יותר. בעל "יון מצולה" מספר על הריגת 4000 נפש בשנת ת"ט (1649) על־ידי הקוזקים של חמילניצקי. הנקל להכיר את תכנית העיר הקדומה: בלב העיר עמד בית־המועצה, "הראט־הויז": בנין מרובע, סולידי, רחב־קירות, חדריו מקומרים מבפנים וארבעה שערים מפולשים אל חצרו; בפתח השערים נעוצים קני־תותחים ישנים, בלי גלגלים ורכובות, והם עומדים מאונכים, פיותיהם כלפי מעלה ומי גשמים משכשכים בהם. בו בבית — חנויות מכל עבר, כולן מושכרות ליהודים. בבית גופא אולמים רחבים, דירות פרטיות — העיריה עברה משם מכבר מאיזה טעם שהוא — ו"מועדון האזרחים" — "גראַז'דאַנסקי קלוב", קבע לו שם מעון לתפארת הקלפנים, יהודים וגויים כאחד. דרומה מבית־המועצה רחוב היהודים, "סאַרניצינה" באידית — רחוב השמש — שאין בו לא מדרכות ולא כביש, אלא כולו בוץ ומהמורות, ירכו האחת משופעת כלפי הנהר והשניה מצולעת כלפי היבשה ומוצאו פונה אל בית־הכנסת הגדול ובית המרחץ, להבדיל, זה בית־המרחץ שהנסיך לובומירסקי קבע לו בשנת 1699 סדרי הרחצה לבני־ברית ולשאינם בני־ברית. על־יד בית־הכנסת — קבר אחים מוקף חַיץ וללא־מצבה; כאן הגיר חמיל ימ"ש לפי חרב את כל העדה, וכאן שחט גונטא יהודים כמאה שנים אחריו. בית־הכנסת גופא נבנה בשנת 1784 בלי הרמוניה חיצונית, שלא כבתי־הכנסת המבוצרים בלוצק ולובובנה (לובומיל); כיפת גגו גבוהה מעל כל בתי העיר, ודמות כובע יהודי מימי הביניים לגג. מבפנים שופע הבית אור, כתליו בהירים ושני עמודיו, שעליהם נשענת התקרה, איתנים וארון־הקודש שבו כולו מוזהב זהב טהור, מן המסד ועד הטפחות, והוא מזהיר באור עליון. בחג ומועד מפארים את ארון־הקודש פרוכות מרוקמות, שזורות כסף ומשי, ולשמחת־תורה מיועדת פרוכת מיוחדת משובצת אבנים טובות ומרגליות, ומעמידים שני שמשים משני עבריה, משום מעשה שהיה ואחד הריקים נשק את הפרוכת ונשך מתוכה כמה מרגליות... על ארון־קודש מיוחד זה גאוות כל בני העדה.

מבית־המועצה הצטלבו רחובות שונים: "שירוקאיה" — הרחב, "סאוואַרנאַיה" — רחוב הצפון, אַלכסנדרובסקאַיה וכן פאַנסקאיה — רחוב האדונים. מגרשיהם חדשים בערך, והם נרכשו מידי הנסיך בתחילת המאה השמונה־עשרה. ופרברים לעיר: סורמיץ — ממזרח, זאבראמיה — ממערב, פאנטאליה — מצפון; משכנות מעורבים, גויים ויהודים יחד. מנזרי העיר וכנסיותיה שיוו לה צורה גויית למחצה. לכל רוחב אלכסנדרו־בסקאיה, בלב העיר היהודית, רבצה הכנסיה הפולנית הקתולית; קומתה בינונית, קירותיה מסוידים לבן, כולה משוקעת בצל ערמונים וירק דשא, פעמוניה תלויים לה לא על מגדל, אלא בתוך משקעי חומה רחבה המיוחדת לכך, ואותיות לטיניות, כל אחת לחוד מובלטת ושחורה, מכריזות ואומרות: Gloria Tibi Domine... ודובנא אינה כבר אז פולנית לגמרי, וכל שלטיה באותיות גלגוליות־סלאביות. ואף־על־פי־כן ודוקא כן. ובקצה הרחוב הכפרי, בפרבר זאבראמיה, עומד מנזר: רגלו האחת ברחוב והשניה במדרון של גבעה, המפסיקה פתאום את שעמום המישור ומזדקפת מתוכו גאה ונאה — מוֹנַאסטיר! המנזר היה פרבוסלאַבי, והיו בו נזירות. אומרים שמנהרה לו בבטן הגבעה, העוברת משם קילומטרים אחדים עד לארמון. והנה באחד הימים, כשתיקנו את הכביש בשוק, מול בית־המועצה, נבקעה בטן האדמה, שקעה תחתיה ומנהרות אמיתיות נראו בה: פיותיהן פעורות, פונות הן ימינה ושמאלה, כאילו מן המנזר הן באות ואל הארמון הן הולכות. באים הבריות להסתכל, רואים עצמות־אדם וכיוצא באלה, שברי־כלים, נשק מוחלד. חודרים לפני ולפנים, והנה — מחנק! גדרו מסביב גדר, מילאו את לוע האדמה והפסיקו לבקש פתרונים.

ועוד מנזר אחד בעיר, סמוך לגן־העיר — פינת־החמד של חזירים שחורים הנוברים כאן באדמה התחוחה. והמנזר רחב־ידיים באמת, מוקף חומה ומשופע בפעמונים, צופה פני חורשת פאנטאליה ונפתולי האיקְוָה, המתרחקים מן העיר, ובו נזירים פרבוסלאבים. באים ימי־חגא שלהם בשלהי חנוכה, בהתכסות הארץ כפור מחוספס והאילנות עומדים בסיום השלכת, נופלת צלצוליה על העיר מארבע כנפותיה: נוהם בבאס פעמון "הקר־סצ'יול" (כנסיה קתולית), עונות בדיסקאנט מצילות ה"סובור" (כנסיה פרבוסלאבית), ומתחרות בהם פעמוניות המנזר: דן, דין... דן דין... שקץ תשקצנו, ותעב תתעבנו; כי חרם הוא! דנו דין עליך, דובנא רבתי! ובכל זאת, כל השומע — ישמע, והאוזנים קשבניות הן.

✶

ראיתם מימיכם בתים בלי טיח, שאריחי לבנים אדומות כדם מופסקים בהם על ידי פסים דקים של סיד? בדובנא היו הרבה כאלה. חלונותיהם היו צרים, מזוגגים שש שמשות, וכרכובם מעוגל כחלונות בית־מדרש. כל בית כעין בית־מדרש! ולפני הבתים מרפסות זעירות, ב' אמות על ב', עם ספסלים שניים לרחבן, ומדרגות להן מן המדרכה. המדרכות אף הן עשויות לבנים אדומות, המועמדות גב אל גב, ובין־הערביים יושבים בעלי־בתים איש על פתח ביתו ומשוחחים זה עם זה מן העבר אל העבר. ולכל בית חצר רחבה, עם שער גבוה שדלתותיו ננעלות בערבים. בחצרות אורווה לסוסים, דיר לעצים, צריף לסוכה ורפת לבהמה; וצומחים בהן עצי דובדבנים מתוקים, עגבניות חמוצות ותפוחים. ברחובות לא נוטעו עדיין אילנות בשנים ההן, אבל הם הופסקו לעתים על־ידי גנים של בתים פרטיים, שובצו ירק של פירות האילן. נקיון גמור שורר בעיר, אפילו בשוק בין התגרניות ובין הכרכרות, פאיטוֹנים בלע"ז, הנצבות בכל יפעת עורן השחור והממורק, על קשתות יצוליהן המקושטות נחושת, ובהן רכבים עטופי חמילה וחגורי אבנטי עור רחבים עם קשוטי מתכת, אפילו שם, בין בעלי־העגלה האלה — נקיון גמור. כי לא ככל עיירות התחום היא דובנא. אין בה תיעול ושרברוב, ובכל זאת! בראשית המאה שתו אנשי העיר עדיין מי איקוָה. מובילי־מים, יהודים שחבית כריסנית להם, המתמלאה מתוך משפך שממעל לה ומתרוקנת מתוך ברז שמתחת לה, היו יורדים עם שחר לנחל, ונכנסים במקום רדוד עם עגלתם וסוסם אל המים, פונים אילך ואילך למעלה הזרם, משכשכים קצת וממלאים דלייהם מן הקילוח העכור, מוליכים מי־משקה אלה אל הבתים, מערים אותם שוב אל חביות מוכנות, ותשלומם לפי מספר הדליים השבועי שסיפקו לבעל הבית. והנה הפלא — באו "קאַצאַפּים"[3] וקבעו לעצמם עמדה בלב השוק והתחילו מתעסקים בצינורות ובקדיחת נקב באדמה, והריקו מן הנקב מין חלב סמיך ממוסמס, ומיני צרורות וחלמיש, ושוב קדחו, ושוב הריקו, עד שכל העיר רצה אליהם יום אחד לראות את הפלא: מים כבדולח לטוהר געשו בסילון עז מתוך האדמה ושופכו לכל עבר... לוגמים אותם, והם כגזוז למותק. והנה "אַרטיזאנסקי קוֹלוֹדאֶץ" — באר ארטזית! על שום מה וכיצד? כל העיר לא יודעת. אחר־כך בנו סוכת לבנים מעל לצינור וכל מוליכי־המים הרימו ראש: פסקו השאיבות מן הנהר הדלוח. אתה מתכנס בתור אל הברז, יד לא תניע, והנוזל הזך משתפך ישר לחבית — היתה הרווחה.

כיצד אמר גוטלובר לחתנו הדוקטור, כפי ששמע זאת אבא מורי ז"ל באזניו, בבואו פעם בצל קורתו: "עוד מאה שנים תחיה, ועד חקר כתבי קדשנו לא תבוא!" והנה "אַרטיזנסקי קוֹלוֹדאֶץ — באֶר אַרטזית לא כתובה בתורה, ובכל זאת קמה!

[3] ראה הערה בטור 32.

ונניח מי־באר, אך הטלגרף הוא אפס? ומסילת הברזל?

״אוי, די אייזענבאהן, וואס איז געמאכט גיווארן,
זי פיהרט פאסזשערן, או, אהן אַ צאהל״...[4]

ובכלל — ״וואוּבשצה!״ צריך לומר שבראשית המאה הנוכחית היתה רוח אחרת עם אנשי דובנא. הנוער התחיל מחליף את הסירטוק השחור בחולצה מעשה־שקץ, ומהם שחבשו כובעים לראשם עם גף של עור ממורק כמו גויים. אפילו תגרניות בשוק התחילו משלבות מאליהן חצאי פסוקים של ״פוניה״ (שם גנאי לרוסים) בשיחתן, רחמנא ליצלן... האסכולה הדו־מחלקתית, שלימודיה על טהרת הרוסיות, התחילה עוקרת בנים מן החדרים ומצעידה אותם למדחפות. הופיעו בעיר סטודיאֶנטים ממש, רבש״ע! לעתות בקיץ, בהחם ארץ וברבות סלי דובדבנים אדומים ברחובות, לפתע צצו הסטודנ־טים ההם ברחובות עיר, מדיהם לבנת־השלג, כתפות־זהב להם וכפתורי־נחושת, ומשמאלם על החזה תחובה להם משכית קטנה של אֶמאַיל — סמל לפקולטה שלהם. וגובה להם ומותק להם. חלשה נפש הבנות למראה מציאות כזאת, ונתעוררו תשוקות, נהירות ונסתרות, לברוח למרחקים ולבוא עד חקר תכליתו של ״אַטאַסטאַט זריאַלוסטי״, תעודת־בגרות, המאפשרת מציאות זאת.

אחד הראשונים מבין אלה היה אברשה קאגאני (הנגינה מלרע: כהנא...). לץ וחרוץ. מתפלל דוקא עם אביו, בעל־מכולת, יהודי יקר, בבית־המדרש בר״ץ, ועולה לתורה במדים ויודע הפטרה להפליא (היה לעו״ד וראש העיר בימי המהפכה, נתגלגל לבולשביקים וחזרה. היה בדובנא בפרוץ המלחמה. סופו מי ידע?).

✶

בית־סבא ע״ה עמד כחומה נחושה מול הנגע הזה, והנכדים לא לבשו חולצות! היו עוד בתים כמותו, אבל סוחרי הכשות והתלתן נפגעו, ושלחו בנים לקרמניץ, לבית־הספר הריאלי הפרטי שנבנה למען יהודים בכספיהם והיה מעוז לגויים בתוקף החוק, ובנות נמסרו לגימנסיה לנשים שנפתחה בדובנא.

ר׳ זלמן אשכנזי, מבעלי המזרח בבית־מדרש בר״ץ, היה טוען להד״ם! לא ברובאַשקה או בסירטוק תליא מילתא, אלא בציון! יהודי לא יהיה אדם ככל הבריות, אלא אם יקיים ותחזינה עינינו בשובך לציון ממש. יהודי זקוק לארץ־ישראל שתהיה שלו. היכן ארץ־ישראל? אומרים מעבר לאודיסה. והיא רחוקה? — מאוד! מבאַראַסטאַצ׳קה כבר נסעו לארץ־ישראל! בראַסטאַצ׳קה כלפי דובנא כתיש בפני שור. אבל חברה שם — בחורים, אלונים. ר׳ זלמן בדרך כלל לא היה נוהג לשוחח עם כל קטלא־קניא. היה לו בית־מרקחת, כלומר מחסן למיני רפואות, כי רוקח לא היה. היה יושב אצלנו במזרח, פניו עגולים ומגולחים מעשה־כומר, והוא מעוטף טלית עם עטרת כסף, ו״צבטנים״ מורכבים לו על אפו, ואין כמוהו יודע פירוש המלות לפיט שבמחזור. יחיד במינו היה: ציר הקונגרסים הראשונים. כל בית־המדרש יכול להסיק אצלו את התנור. אבל מה ארץ־ישראל, כש״פוניה״, בעוונותינו הרבים, התחשק לו להלחם עם ה״יאפונצ׳יק״, והפרשים האולנים של הוד מלכותה הקיסרית מריה־פיודורובנה, שחנו כחיל־מצב בדובנא, וגדוד־הרגלים ״הצוג׳ויאַבי״, שחנה קיר על יד קיר אצל ביתנו, לצהלת לבם של כל נכדי חצרנו, ואפילו ״הארטילריה״ המקומית עומדים לצאת ל״דאלני״, למזרח הרחוק...

גרשון האדמוני, שאר־בשרנו, מחיל המילואים, עמד להישלח ל״דאלני״ ועשה ״ויברח״, וכבר הוא בברודי מעבר לגבול. דוד דוזשנסקי, חייט־גזר ראשי בגדוד האולנים, יהודי שלו דרגת סגן־קצין, אמר בפירוש לסבא ע״ה שיהיה — מר. והתחיל באמת להיות מר. העננים שהיו תלויים מעל לעיר בערבי קיץ הרו בתוכם דבר־מה. ה״קאַצאַפים״, שהובאו מעמקי רוסיה לבנות סכר על פני האיקוה, רחבי הפרצוף ובהירי הזקן, שהיו משתפכים בשירה קצובה על פני הנהר בהלמם יחד בקורנסי עץ כבדים על גבי קורות אלון מחודדות, שתקעו אותן בקרקע הנהר: ״הי דובינושקה סאַמה פאַידיוט... (הי, הקורנס מאליו יכה...) — אפילו הם כאילו שינו טעמם, והם לא ראו במחזותיהם יהודים מעולם! פג האימון בגוי. אפילו לגבי ניקולאי הזקן, משרת־הבית שלנו, ואפילו לסאַמאַן ולגרזנו, שהיה חוטב עצים בחצרות כל ימות החורף... הכל נעשה משום מה מאוים. גמרנו אומר, אנחנו הנכדים, להשגיח לילה לילה על נעילת שער החצר. ועשינו כך.

ועוד גמרנו בינינו ללטוש פגיונות ברזל. נפל לידי מטיל שרחבו מספיק וארכו כחצי מטר, וימים וערבים ביליתי על לטישתו. עשיתי לו שני פיות, וחוד מתאים, והשארתי לו ניצב כבית־אחיזה, ובהגמר המלאכה והנה ״קינזשאל״ בידי, פגיון של קוזאַקים. ורווח קצת ללב.

דוד׳ל, הותיק בנכדים שבביתנו, לא השתתף אתנו הזאטוטים. הוא היה מתעלם מדי ערב בביצות פאנטאליה, מעבר לגשר, עם חמישה שוליות של בעלי־מלאכה. בן־לילה נעשה הדבר. בעלי־מלאכה התחילו נוהגים חשיבות בעצמם. אמרי אנשי: ״סנדלרים וחייטים לאו בכלל אדם הם״... והרי לך! דוד׳ל ב״ר שלמה בעריש־שמריה׳ס מתחמק עם שוליות. כמעט לא יאומן. אבל אנחנו ידענו: אמנם כן הוא. ויש להם אקדחים! האיך, כיצד?

[4] ״מסילת־הברזל אשר הומצאה, היא מוליכה עוברי־אורח לאין מספר״ — שיר עממי משנות השבעים של המאה הקודמת.

ככה. לך וקשור זאת לנאַדזיראטל אל חטמו... דוד'ל הביא אתו שחפת בעצמותיו מן הלילות שבילה בביצות. אך בדובנא לא קרה כלום. אחר־כך, שנים רבות אחר־כך, הבינונו: יותר מדי קרובה לקיר"ה... כאן לא יכול היה לקרות שום דבר. אבל בקישינוב, באודיסה, שם היה אחרת. ושוב התחילו הריקנים שבעיר מלגלגים בדברי שיר וניבול־פה:

"אין חארבין איז גוט, אין מוקדען איז נאך בעסער"...[5]

בבתי־מדרשות שקלו וטרו במעשי הגנרל טוגו, דנו את סטאָסאָל מפקד פורט־ארתור, דיברו בטשוסימה ובאדמירל רוז'דזאָסטואָנסקי, דרשו סתם דרשות של דופי וטענו שאין מוצא אלא "סבובודה!" — חירות — ויום אחד נודע כי הצאר ניקולאי נתן סבובודה! הוכרזו בחירות ל"דומה" הראשונה, ובעיר לא ידעו, אם לשמוח או לבכות. זה היה מין מאכל שטעמו לא נודע עדיין. האיספראבניק, מושל המחוז, אף הוא היה מבולבל. על־כל־פנים ציוה להתחיל מיד בבדק בית־הכלא הגדול. סיידוהו ושיפצוהו, העבירו את האסירים לחצרות הפנימיות, שלא יישמע בחוץ שקשוק הנחושתים... ושקטו הלבבות במקצת. מסדנות של בעלי־מלאכה נישאו אל החוץ דברי־שיר חדשים, רוסים ויהודים, שכבשו לבבות במתק עתירותם ובשפע גבורתם.

ולילה לילה דרדרו מסעות על פני מסילת־הברזל מן המזרח אל המערב, מקיוב, פולטאבה ורוסיה הלבנה אל דובנא, ומשם אל רדזיוויל ואל ברודי והלאה משם, אל העולם הגדול. רק רחוק מ"פוניה", רחוק מן ה"סבובודה".

מעבר לגבול, בברודי, היה הכל נלעג ומגוחך: שטריימלים, ז'ופיצות, צילינדרים, יהודים משונים עם ה"ביטע וועהר" (בבקשה רבה), וסמוך לתחנת הרכבת ניסר כלי־זמר זקן בתיבת־זמרה:

"טאַמער ווילסטו דו וויסען
צו פאָניע איז אַ לייט?...
צו פאָניע איז אַ לייט?...
—די שטיוועלעך צעריסען,
דאָס היטעלע אין אַ זייט...
פאָניע, פאָניע גנגנב..."[6].

ובכל זאת כבר היה כאן מעבר לגבול. לכל יהודי רוסיה כבר היה מעבר לגבול...

[5] בחרבין מה טוב במוקדן טוב יותר...

[6] "שמא תרצה לדעת, אם 'פוניה' הוא אדם? המגפיים קרועים, המצנפת נוטה לצד — 'פוניה' הוא גנב".

דובנא ערב מלחמת־העולם הראשונה ואחריה

מאת אינג' אגרונום ישראל פפר

חינוך והוראה

א

עד סוף המאה הי"ט היתה דובנא היהודית עיר שוקטת על שמריה, ועניני החינוך התנהלו בה לפי מסורת־קדומים: לימוד תינוקות היה אצל מלמדים ב"חדרים", שביניהם היה ר' מוטל לויצקר־ברונשטיין, יהודי חריף וממולח. מעל ל"חדרים" של דרדקי היו "חדרים" של חומש, רש"י וגמרא, שבהם היו לומדים שלוש־ארבע שנים, והמובהק בין מלמדי "הדרים" אלה היה ר' ליזר פולאק. ישיבות לא היו בעיר, אולם היה בה תלמוד־תורה שנשא אופי של ישיבה. ה"חדרים" עמדו תחת פיקוח השלטונות והמלמדים היו זקוקים ל"רשיון־הוראה"; אצל ר' ליזר פולאק היה הרשיון על הקיר ב"חדר", ומלמדים שלא היו להם רשיונות, היו משלחים את התלמידים לבתיהם כשהיה מפקח רוסי מופיע בעיר. בתי־המדרש היו משמשים "בתי־אולפנא" ללא רשיון.

ב

בראשית המאה הנוכחית הוקמו בדובנא שני בתי־ספר "בלתי מודרגים", ששפת ההוראה בהם היתה רוסית. באחד מהם למדתי גם אני, ועדיין זכורים לי שנים ממוריו: מרת אסתר שפיצברג ומר קרום. בתי־הספר הבלתי מודרגים היו מכינים תלמידים לבית־הספר העירוני (מודרג), שגם בו היתה שפת־ההוראה רוסית. בית־הספר העירוני היה מורכב משלוש "דרגות" (כמין מכינות) ושתי כיתות, ותלמידיו לבשו מדים. ליהודים קשה היה להתקבל לבית־הספר העירוני, ועל כן היה מספרם בו מועט, אולם מעט התלמידים היהודים שבו התבלטו בכשרונותיהם וידיעותיהם בין בני הגויים העירוניים והחקלאים

קבוצת תלמידים של הגימנסיה הרוסית בדובנא (1921)

ואוקראינים. התלמידים הגויים היו באים לבית־הספר העירוני מבתי־הספר של הכמורה. מנהל בית־הספר היה המפקח דורו־שנקו, ומוריו היו ליבראליים למדי. קטטות ומריבות היו מעשים של־כל־יום בין הילדים היהודים והגויים, הגם שרבים מהתלמידים הגויים נזקקו לעזרת היהודים בהכנת שיעוריהם. יזכר כאן לטובה התלמיד אברהם שפאַק, שבכוחו ובגבור־תו היה משיב מלחמה שערה נגד כל ילדי הגויים שבבית־הספר.

בשלוש המכינות היה הלימוד מעורב לבנים ולבנות, ואילו בשתי הכיתות העליונות למדו הבנים לחוד והבנות לחוד. שעות הלימודים היו משמונה בבוקר עד שתיים אחר־הצהריים, וכבר אז הונהג אימון טרום־צבאי לבנים, שהיו משתתפים גם במיצע־דים רשמיים. בכל בוקר היה כומר עורך תפילה לפני הלימו־דים וגם היהודים היו חייבים להשתתף בה; על איחור לתפילה היו נענשים קשה. מגמה בולטת של בית־הספר היה החינוך לפטריוטיזם רוסי, וחגיגות היו נערכות בו לכבוד אישים וסופרים רוסיים, בהן נטלו תמיד התלמידים היהודים חלק פעיל. בסיומה של שנת לימודים היו מחלקים תעודות, וגומרי בית־הספר הורשו לעבוד בבתי־המרקחת כשוליות. כן יכלו הגומרים להתקבל לגימנסיה.

ג

בשנת 1907 חלה התקדמות בחינוך בדובנא, עם פתיחת הגימנסיה הרוסית הראשונה בעיר, שבין מיסדיה היה רוקח פולני, ויטויצקי שמו. התרגשותם של ההורים היתה רבה והנהירה לגימנסיה גדולה, לא רק של תושבי העיר אלא גם מהעיירות הסמוכות. דמי־ההרשמה לגימנסיה היו מאה רובלים, ושכר־הלימוד לשנה שישים רובל — סכומים ניכרים מאד באותה תקופה. יהודים נתקבלו לגימנסיה זו בלי "נורמה".

אולם שמחת הנהנין לא האריכה — הגימנסיה לא קיבלה לא הכרה ולא זכויות, ונסגרה כעבור שנתיים.

ד

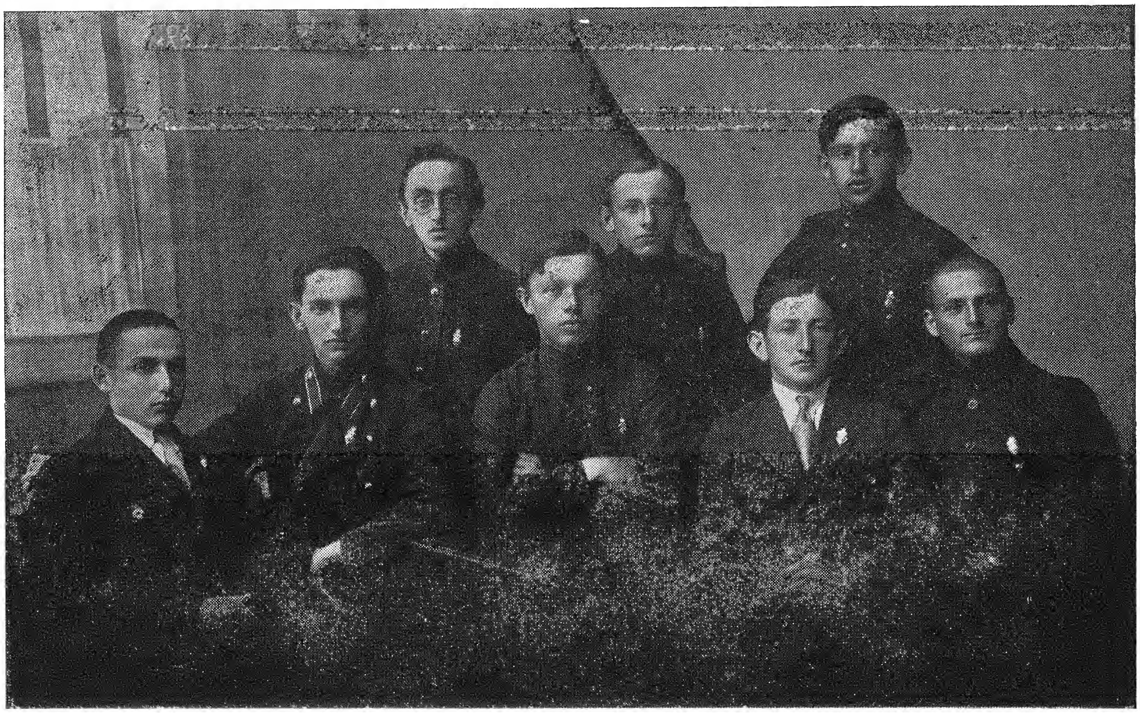
שנתיים לאחר מכן הוקמה בעיר גימנסיה ממשלתית לבנים, שיהודים נתקבלו אליה לאחר בחינות־כניסה קשות לפי "נורמה" — 10% מכלל התלמידים. בגימנסיה הממשלתית למדו תלמידים רבים, והאינטליגנציה הצעירה שהתרכזה בה, ואשר היתה נתונה עוד מקודם להלכי־רוח מודרניים, הכניסה תסיסה וחיים בחוגי הנוער היהודי בדובנא.

לגימנסיה הממשלתית היו יהודים מתקבלים, בגלל ה"נורמה", כמעט רק תודות ל"פרוטקציה", ומשום כך היו רוב התלמידים היהודים בה בני עשירים, שהיו משלמים שכר־לימוד בעד עשרות תלמידים לא־יהודים כדי ליהנות מ"נורמה" של אחוז אחד לבניהם.

הקנאה בגימנזיסטים היהודים לובשי מעילי־השרד היתה עצומה, אולם עם זאת חייבים היו בלימודי־קודש אחר־הצהרים, כי לא יתואר בימים ההם נער יהודי שינתק על דעת הוריו ממקורות היהדות.

כאן המקום לציין, שבדובנא היתה קיימת החל משנות התשעים של המאה הי"ט גימנסיה לבנות בת שש כיתות, אולם ללא זכויות של בחינות־בגרות, וצעירות יהודיות שרצו לגמור גימנסיה נאלצו, גם בסוף העשור הראשון של המאה הנוכחית, להרחיק עד אודיסה, שם ניתנו להן הקלות מסוימות בגימנסיה של מרת ז׳בוטינסקי־קופ, כדי שתוכלנה ללמוד אחר־כך מקצוע, בעיקר ריפוי־שיניים.

הגימנסיה הממשלתית לבנים התקיימה בדובנא ארבע שנים, מ־1910 עד 1914, שאז, עם פינויים של כל המוסדות הרוסיים, עברה לעיר וולצ׳אנסק פלך חארקוב. היא חזרה לדובנא בשנת 1916, ומאז עמד בראשה שנים רבות מר פוספישיל, מורה ללאַטינית ממוצא צ׳כי, שהיה אדם ליבראלי ביותר (על ליבראליותו תעיד העובדה, שבשנת 1922 נתן לי מכתב־המלצה

קבוצת בוגרי הגימנסיה הרוסית בדובנא (1921) — אַ גרופּע פון געענדיקטע די רוסישע גימנאַזיע (1921)
יושבים (מימין לשמאל): מאיר זקצר, ישראל פפר, בנימין הוז, (?) אליהו מחרוק ז"ל.
עומדים (מימין לשמאל): גרישה קגן, ש. בנדיק, גינצברג.

למר קראמארש, חבר הפרלמנט הצ'כי וממנהיגי המפלגה הנאציונאל־דמוקראטית בפראַג ועורך העתון "נאַרודני ליסטי" — "עתון לאומי", כדי לעזור לי להתקבל שם לאוניברסיטה).

נוסף על בתי־הספר הנזכרים, הוקם בדובנא בשנת 1910 בית־ספר ממשלתי יהודי (יאֶבראַיסקאַיה קאַזיונאַיה שקולה"), שמוריו היו בוגרי הקורסים למורים בגרודנה והסמינר הממ־שלתי למורים בז'יטומיר. מורי בית־הספר, וכן תלמידיו, לבשו מדים. דרגתו של בית־ספר זה היתה נמוכה במשהו מדרגת בית־ספר דו־מחלקתי עירוני, שכן בית־הספר העירוני היה מעניק לבוגריו דרגה של "מתנדב משלב שני" וזכות לשרת בצבא שנה וחצי במקום שנתיים וחצי, מה שלא יכול היה להעניק בית־הספר היהודי.

ה

עם כיבושה של דובנא על־ידי הבולשביקים בשנת 1919, חודשו הלימודים בגימנסיה הממשלתית, שנקבעה עתה לשבע מחלקות במקום שמונה. לתלמידים ניתן חופש מסוים, והם התארגנו והקימו "ועדת תלמידים" של גימנזיסטים ותלמידי בתי־ספר אחרים. אני נבחרתי, יחד עם א ל י ה מ ח ר ו ק ז"ל, לוועד התלמידים.

הגימנסיה הממשלתית המשיכה להתקיים גם בימי ההטמאַנים סקורופדסקי ופטלורה, בלוויית מנה גדושה של לשון וספרות אוקראיניים, בפיקוחה של ההנהלה הקודמת. אולם עם התבס־סות הפולנים בעיר והפיכת הגימנסיה הממשלתית לפולנית — הוחזר הגלגל אחורנית: יהודים לא נתקבלו עוד לגימ־נסיה, וגם על אלה שלמדו קודם הכבידו בגישה לבחינות.

אז התעורר הצורך בהקמת מוסד תיכון יהודי, והוקמה הגימנסיה היהודית־פולנית, שמנהלה הראשון היה מר ק מ ר מ ן. בראש ועד־ההורים שלה הועמד מר אברהם קאַראַוולניק.

ו

מאורע מיוחד בחינוך היהודי בדובנא היה בית־ספר ששפת־ההוראה בו היתה עברית:

בשנת 1917, בימי שלטון קרנסקי, הוקם בעיר בית־ספר עברי בן שש כיתות, בשם "תרבות". מיסדיו והמורים הראשונים בו היו המורה הותיק א ל י מ ל ך ב ל י י ז"ל, מר ב ל ב ן ז"ל ומרת א י י כ נ ב א ו ם הי"ד. קשה היה לקיים את בית־הספר מבחינה כספית, כי ההורים לא הורגלו עדיין להחזיק בית־ספר פרטי, ועל כן הוקם ועד ציבורי לדאוג להחזקתו. בראש הועד הציבורי עמדו א ב ר ה ם ה ו ב ר מ ן ו ש מ ע ו ן ב"ר יצחק־אייזיק פ פ ר. בית־הספר הגיע לשיא התפתחותו בימי הקמת הוועד המרכזי של "תרבות" בפולין.

בנין הגימנסיה לבנות (1914) — די גימנאַזיע־געביידע פאַר מיידלעך (1914)

עסקנות ציבורית ומפלגתית

א

עבודה ציבורית ראויה לשמה התחילה בדובנא רק בשנת 1917, לאחר מהפכת קרנסקי, כשחופש פעולה ניתן לכל התושבים, כולל היהודים. אכן, עסקנות יהודית בקנה־מידה מצומצם התנהלה גם לפני המהפכה, אלא שזו היתה מבוססת בעיקר על שתדלנות והעוסקים בה היו בודדים.

בגלל סיבות שונות היתה בדובנא קבוצה קטנה של יהודים "מקורבים למלכות", בעלי קשרים עם השלטון המקומי, שהיה כדלקמן: מושל־המחוז (וויאָוּודאַ) היה בתוקף תפקידו ממונה גם על המשטרה; אחריו באו "מפקד המקרקעין" ו"נגיד האצולה". ליד מושל־המחוז פעלה גם מועצת שלטון מקומי, שהורכבה רק מנוצרים על־ידי "בחירות מטעם", אולם בדובנא צורף למועצה זו גם יהודי אחד, שמואל ולדמאַן, שהיה בעל תואר של "סטאַרוסטה" (נציג) עירוני, אלא שחוג השפעתו היה מצומצם ביותר. בראש המועצה העירונית עמד שנים רבות נוצרי ליבראַלי בשם מישצ'רוק.

פעולותיהם של העסקנים היהודים הצטמצמו, בדרך כלל, ב"שתדלנות" באמצעות שוחד ושלמונים לאנשי השלטון, כדי למנוע גזרות רעות ולשמור על התושבים היהודים מפני פגיעות כלכליות־מדיניות. ויצוין כאן שבשעת חילופי־גברי בשלטון נהגו יהודים להתפלל שהפקידים החדשים לא יהיו "גרועים" מהקודמים — היינו, שיקבלו גם הם שוחד ושלמונים...

העסקנים היהודים היו מסורים ביותר והיו מושיטים עזרה לכל נזקק שלא על־מנת לקבל פרס. וייזכרו כאן לטובה ווֹלוֹדיאַ מנדלקר ור' אברהם קוריץ, אישיות פופולארית מאד ויהודי בעל לב חם, שנבחר בשנת 1917 בבחירות חופשיות כיו"ר ועד הקהילה היהודית, הודות לסגולותיו התרומיות.

השתדלנות היהודית היתה מופעלת גם במקרים מיוחדים, כגון הכנסת תלמיד יהודי לגימנסיה מעל ל"נורמה" או קבלת היתר־ישיבה בכפר ליהודים, שאימת הגירוש היתה מרחפת תמיד מעל לראשם, שכן לפי חוק משנות השמונים של המאה הקודמת אסורה היתה על היהודים הישיבה בכפרים.

ב

בראשית מהפכת פברואר 1917, היא מהפכת קרנסקי, החלו

מבצבצים ניצנים ראשונים של עסקנות יהודית מודרנית: הוקם ארגון הסוחרים היהודים הראשון, קמה הסתדרות ציונית רשמית ונוסדה ועדת בחירות למוסד המוניציפאלי הראשון בדובנא — העיריה — ולועד הקהילה היהודית. כן התארגן ועד ציבורי יהודי כללי, שהשתתפו בו עסקנים מכל השכבות, ותפקידו היה ליצג את יהודי העיר בפני השלטונות. השפעתו של הועד היתה רבה בציבור היהודי. בראשו עמד זאב בורשטיין, ציוני נאמן וותיק מחוגי החנוונים, והיו פעילים בו שני עסקנים בעלי מרץ, אברהם הוברמן ושמואל ברח"ש. שעסקנותם נבעה מתוך יחס אחריות ציבורית והכרה לאומית. משרד הוועד הציבורי היהודי נמצא בבנין המרכזי הגדול של מר גרינברג, ובערבים היו חדריו הומים ככוורת.

היתה זו תקופה של התלהבות כללית, של ליבראַליזם ושל תקוות ורודות, שהאירו את שמי האימפריה הרוסית, ואתה באה התעוררות של פעילות ציבורית ופוליטית יהודית נרחבה. ההסתדרות הציונית התרחבה והתחזקה וקנתה לה שליטה ברחוב היהודי, ואילו כל עניני הציבור נחתכו במשרדי הוועד הציבורי, עד שזה חיסל את פעולותיו לאחר הבחירות החופשיות לשני המוסדות החשובים — העיריה וועד הקהילה היהודית הרשמית.

ג

היו"ר הנבחר של ההסתדרות הציונית בדובנא באותם הימים היה איש מצוין באפיו ותכונותיו, גבר נמוך־קומה ורחב־גרם שחיוך פיקח מרחף תמיד על שפתיו: משה צימרמן איש לובאַצ'ובקה, עיירה סמוכה לבראַסטאַצ'קה. הוא היה ספוג תרבות יהודית ועברית, קנאי ללשון העברית ובעל מידות תרומיות, וברשותו היתה ספריה גדולה מהמשובחות בעיר, שהכילה ממיטב היצירות של סוף המאה הקודמת וראשית המאה הנוכחית. שני אחיו, חיים ז"ל ויבדל לחיים שמואל, עלו בשנים 1908 — 1910 לארץ והיו בין מייסדי יבנאל שבגליל התחתון.

בהסתדרות הציונית התרכז אז מיטב הנוער היהודי של דובנא, ובתוכו חלק גדול מהתלמידים היהודים בגימנסיה הרוסית, שרבים מהם התבלטו לאחר מכן בפעילותם כמייסדי "החלוץ", "השומר הצעיר" ומועדון הספורט היהודי, ועליהם הוטל לנהל את התעמולה בבחירות לאסיפה המכוננת הכל־רוסית ("אוצ'ראַדיטאַלנויאַ סובראַניאַ") ולהילחם בתעמולת ה"בונד" והס"ס (סוציאליסטים סיוניסטים).

ל"בונד" היו אמנם אוהדים לא מעטים, אבל רובם לא היו בני העיר אלא בעיקר מאנשי־הצבא שהשתחררו אז ומילאו את הערים והעיירות שבקרבת החזית. חיילים משוחררים אלה היו זכאים להשתתף בבחירות בערים בהן השתקעו, אך השפעתם בציבוריות היהודית לא היתה מרובה. אכן, נואם מוכשר היה ל"בונד" בימים ההם בדובנא, הרופא הצבאי ד"ר לוינסון, אדם משכיל שהצליח למשוך אחריו שומעים רבים עד שנתגלו קשריו עם ה"בונד". רוב האסיפות התקיימו אז בבתי־הכנסת, מפאת חוסר אולמים ציבוריים, ובאחת האסיפות התלהב ד"ר לוינסון ורצה להוכיח שהתרמית הסוציאלית היא תופעה יהודית היסטורית עתיקת־יומין, וכראיה הביא את יעקב אבינו, שנטל את הבכורה, היינו עדיפות כלכלית וסוציאלית מובהקת, במרמה מידי עשו אחיו... עוד בטרם סיים הנואם את דבריו קם הקהל הרב ויצא בכעס את בית־הכנסת, וד"ר לוינסון נאלץ היה לצמצם את פעילותו בתחומי ה"בונד". השפעתו בציבור הרחב נעלמה כלא היתה.

מפלגה קטנה שתבעה לעצמה תשומת לב היתה הס"ס, שבראשה עמדו ד"ר בּוֹרוֹדיאַנסקי, אף הוא רופא צבאי, ומיכאל הוברמן, בן־דובנא מוכשר ועסקן־ציבור ערני. גם "המפלגה העממית" הקטנה, שבראשה עמד העסקן רב־הפעלים עו"ד יוסף פנחסוביץ, טענה לחשיבות ול־"השפעה מרובה על ההמונים הרחבים". אכן, פחות מ"שכבות רחבות" ו"המוני העם" לא היה נאה לשום מפלגה לשתף במאבקה הפוליטי...

היו אלה ימים גדולים ליהודי דובנא. בראש הרשימה לאסיפה המכוננת הכל־רוסית מטעם יהודי וואהלין (רשימה 2) הועמד הרב ד"ר מזא"ה ממוסקבה, ובפעם הראשונה בתולדותיה של דובנא נבחרו על־ידי רוב תושבי העיר יהודים למועצה העירונית: אברשה כהנא (קגנא), עו"ד צעיר, ידוע וחביב על כל התושבים; עליזה קגן, צעירה משכילה; בנו של ר' ישראל סופר סת"ם כנציג הסוציאל־דמוקרטים, וסוציאל־רבולוציונר יהודי כנציג חיילי הגדודים החונים בעיר, שהיו בעלי זכות בחירה אקטיבית ופסיבית. מועצה עירונית זו פעלה עד הפיכת ההטמן סקורופדסקי, ראש ה"סאַמוסטיניקי" (בעלי ההגדרה העצמית) האוקראינים בשנת 1918.

ד

באותה תקופה החלה מתבלטת בין יהודי העיר גם קבוצה מהפכנית קטנה, הבולשביקים, ששאבו עידוד מהצלחת הבולשביקים ברחבי רוסיה. בין הפעילים בקבוצה זו היו שני סטודנטים מאוניברסיטת חארקוב, אהרן קגן ויואל קלנר.

הקבוצה הבולשביסטית לא הצליחה לכבוש לה מעמד בעל

השפעה בציבור היהודי בדובנא. נהפוך הוא: פעילותה הלכה ודעכה עקב השינויים התכופים בשלטון בשנה הגורלית 1919/1918 — מיגור שלטון ההטמאן סקורופדסקי על־ידי ההטמאן פטלורה; התערערות שלטונו של פטלורה על־ידי טרור של כנופיות מקומיות וגירושו הסופי על־ידי צבא הכיבוש הפולני, ההשתלטות הזמנית של הבולשביקים על המחוז, וכיבושו מחדש על־ידי הפולנים.

ה

לסיכום, מן הדין לציין שהפעילות הציבורית היהודית בדובנא בשנים 1917—1919 לא היתה התעוררות פתאומית שהזמן גרמה אלא תוצאה מהרוחות החדשות שהגיעו לדובנא בשנות המהפכה הרוסית הראשונה של 1903—1905. אליבא דאמת, ה"פרולטריון" היהודי בדובנא לא היה אלא קומץ דל — כמה בעלי־מלאכה, מספר שוליות, איזה תועמלן עובר־אורח ששהה בעיר זמן־מה — אולם רוחות המהפכה והפוגרומים שהביאו בכנפיהן עוררו את צעירי העיר להתארגן לשם הגנה עצמית.

"הגנה" יהודית התקיימה בשנים ההן במחתרת, מאורגנת ב"רביעיות" שבראשן עמדו צעירים יהודים סוציאל־רבולוציונרים. אחד מהם, דוד בר' שלמה רויטמן, שהיה מאמן את "רביעייתו" בשימוש באקדות בביצות פאנטאליה, הצטנן בשעת האימונים ולקה בשחפת, ממנה לא הבריא עוד. צעיר אחר שהיה פעיל ב"הגנה", משה רוזנפלד, נדון על פעילות רבולוציונרית למאסר שנתיים במבצר שליסלבורג הנודע, וזכה לפרסום רב בימים ההם.

ההגנה העצמית בדובנא בשנת 1919

הרעיון להגן על חיי היהודים בעיר בכוחות עצמיים, נולד עוד בימי הפוגרומים של מהפכת 1903—1905. וניצני אירגון היו כבר באותם הימים, אולם כאירגון ממשי קם רק עם התמוטטות שלטונו של קאראנסקי, בפברואר 1917, וחילופי השלטון התכופים שבאו אחריו: ההשתלטות האוקראינית של ההטמאנים סקורופדסקי ופטלורה, הכיבוש הפולני הראשון, שלטון הבולשביקים והכיבוש החוזר של הפולנים. אלה היו שנתיים של סיוט ליהודים.

בגלל השלטון המקומי הרופף והאנדרלמוסיה הממושכת בעיר, החלו פועלות בה כנופיות של שודדים ופורעים — החל מאנשי העולם התחתון ואלמנטים פרועים שונים בדובנא עצמה, ועד חבורת צעירים מהכפרים הסמוכים, כגון פאלצ'א ופוהורילץ — שהיו נטפלים ליהודים ופורצים בערבים לבתיהם בתואנות של חיפושי נשק. משלא מצאו דבר בבתי היהודים, היו דורשים סתם "כופר־נפש", והיהודים, מפחד לחייהם, היו משלמים וחוזרים ומשלמים שוב ושוב לכל מי שתבע בתוקף.

נוכח מצב זה התארגנו כמאה צעירים בגילים 18—30 לצורך הגנה עצמית, כולם מתנדבים שרכשו לעצמם נשק בדרכים שונות, בעיקר קנייה מאוקראינים, שברשותם נמצא נשק רב משל הצבאות שפעלו במחוז בימי מלחמת־העולם הראשונה — הרוסי, הגרמני והאוסטרי. מחיר רובה צבאי, שהיה נשקה העיקרי של ה"הגנה" בדובנא, היה אז 10 רובלים, סכום נכבד למדי באותם הימים. כן נרכשה בהזדמנות מכונת־יריה רוסית ונמצא לה מפעיל, משה ברח"ש, ששירת כמקלען בצבא הרוסי. כלי־הרכב הממונע היחיד בדובנא באותם הימים, משאית צבאית רוסית משומשת, היה ברשות ה"הגנה", שראתה בו משען לשעת צרה וכלי להובלת כוח־מחץ להתקפה.

מפקד ה"הגנה" בעיר היה יאשה (יעקב) הורוויץ, בנו של ר' שמואל הלוי איש־הורוויץ מצאצאי השל"ה, והמיפקדה נמצאה בבית יורשי הרץ אלברט, שבו שכנה לפני כן הגימנסיה היהודית. חברי ה"הגנה" מילאו את תפקידיהם בהתנדבות, בלי חשבון שעות וימים, ועם רדת הערב היו מתיצבים כולם במיפקדה לקבלת הוראות. כיון שבגלל המספר הקטן של החברים אי־אפשר היה לספק שמירה רצופה בפרברים המרוחקים של העיר, אורגנו משמרות של זוגות סיירים, שהיו עוברים ברחובות העיר חמושים ברובים, ומעבירים למיפקדה מזמן לזמן ידיעות על הנעשה בעיר.

נזכיר כאן פעולה "צבאית" אחת של ה"הגנה", שבוצעה באחד הימים נגד אכרים אוקראינים. הדבר היה ביום ראשון בשבת, הוא יום השוק בעיר, ולמיפקדה הגיעו שמועות שאכרים אוקראינים, אשר באו העירה ליום־השוק השבועי, שודדים מחסן של צבא פטלורה. אמנם שוד מחסנים לא פגע ביהודים, אולם האכרים המשולהבים מהשוד היו עלולים לתקוף את יהודי העיר. אי־לכך, נשלחה קבוצה של עשרה חברי "הגנה" למקום כדי לפזר את ההמון. הקבוצה ירתה כמה יריות באויר, אולם ההמון לא התפזר, אלא ענה באש. אז הוזמנה תגבורת מהמיפקדה. חילופי היריות נמשכו זמן מה ובהם נפצע בבטנו בנו של יחזקאל הזגג. לבסוף פוזר ההמון על־ידי חברי ה"הגנה" והסדר הושב על כנו.

בין פעילי ה"הגנה" בדובנא באותם הימים יזכרו כאן יאשה (יעקב) הורוויץ ומשה פנחסוביץ, דוסיה קורן, ז'ניה מיזליש ז"ל, משה ברח"ש וכותב הטורים.

מחיי היהודים בדובנא*

בדובנא, כמו בערי־שדה אחרות היו לירחון הנ"ל כתבים, אשר לא היו אמנם עתונאים מקצועיים, אבל היו בעלי השכלה רחבה ואינטליגנציה גבוהה. הם היו חותמים את כתבותיהם לא בשמותיהם המפורשים כי אם בראשי תיבות. מתוך שפע הכתבות המצויות בירחון, בחרתי באלה הנותנות לנו תמונה בהירה מ"מלחמת המעמדות" ברוח הזמן ההוא, כמו עניני הטכסה על בשר ונרות, שהיתה נהוגה ברוסיה הצארית, ובעלי הטכסה — אלה בעלי הזכות לגבות את הטכסה מן התושבים היהודים תמורת תשלום קבוע מראש לשלטונות — שעשו את עצמם „פרנסים" והשתלטו על הקהל; וכן עניני הקהילה והחינוך ועוד.

הטכסה בשנת 1884

לקראת המיכרז שעמד להתקיים בעיר הפלך ז'יטומיר, קיבלו בעלי־בתים, שנימנו עם השכבה האמידה והמבוססת מבחינה כלכלית, יפוי־כוח לייצג את הציבור היהודי אצל השלטונות; וכדי לפסוח על כל הסבך הביורוקראטי של התכתבויות ובקשות, החלט לרשום את בעלות הטכסה על שמם הפרטי של נציגי הציבור. הוסכם עמהם כי כל הרווחים שיהיו ישמשו להחזקת מוסדות הציבור. אולם כבר בשנה הראשונה להנהלת עניני הטכסה נתברר, כי נציגי הציבור הללו אינם ראויים לאמון שניתן בהם. לא זו בלבד שאמרכלים אלה מטעם הציבור לא הסכימו למסור לרשות הקהל את הרווחים שקיבלו במשך השנה, אלא גם לא הסכימו להוריד את מחיר הבשר שהיה גבוה בהשואה למחירים שנקבעו בערים השכנות, כמו רובנה, לוצק ועוד. בעוד שהם קבעו מחיר הליטרה בשר עם עצמות 15 קופיקות (אגורות), היה המחיר של ליטרה בשר בלי עצמות בערים השכנות רק 10 קופיקות.

בעלי הטכסה, משניתן להם הכח מרצון ומתוך הסכם הדדי, לא רצו עוד להוציאו מידם; הם הפכו תקיפים והשליטו את עצמם על הציבור על כרחו. כך, כדי להשתיק את מתנגדיהם העיקריים, הם לא בושו למסור לשלטונות את האנשים שזה מקרוב באו העירה ואין להם זכות־ישיבה בה, מאחר שזו נמצאת בתחום חמשים קילומטר מהגבול. אחר כך הם דאגו — באמצעות הטיפה המרה — למשוך את „עמך" לצדם, ו„עמך" הסכים, שמחיר הבשר במחצית הראשונה של השנה יהיה

* כפי שהם משתקפים בירחון „כרונקה ווֹסטוֹקה"

14 קופיקות ובמחצית השניה של השנה 15 קופיקות הליטרה, כמו בשנת 1883.

המכירה של 240 אלף ליטרות בשר בשנת 1884 הכניסה דמי טכסה שנים־עשר אלף רובל, שצריכים היו להיכנס לקופת הקהל, אולם השליטים התקיפים שילשלו את כל הכסף לכיסיהם ולא נתנו אף פרוטה לצרכי ציבור. בשנת 1883 הופרשו מרוחי הטכסה 2800 רובל לטובת מוסדות הציבור, ומהם 1000 רובל לטובת בית־החולים, ואילו בשנה שלאחריה ניצלו הנציגים המשתלטים את הציבור והלכו והתעשרו על חשבון הקהל.

למותר לומר, כי הבטחותיהם של בעלי הטכסה להפריש כספים לבנין גשר על הנהר בשביל מובילי המים השואבים אותם מן הנהר, וכן לבנין בית־מרחץ בשביל הקהל, נשארו מעל.

וכשהיו טוענים כלפיהם ואומרים „היתכן? — היו הללו מתריסים כנגד הטוענים על העול שהם גורמים לציבור שלם: „היהודים הם עם של מתקוממים, גם על משה רבנו התלוננו ולא האמינו לו." אכן חוצפתם הלכה וגדלה ככל שהם הלכו והתעשרו.

החינוך המקצועי בשנת 1886

אחד הכתבים כותב באותה שנה על יחסם של הגבירים לאחיהם העניים הרצים אחר פרנסתם ואינם מגיעים, ואין עוזר להם. רבים הם ילדי העניים בעיר, **אבל רק איש אחד** מן הגבירים נתן דעתו עליהם. לפני ארבע שנים הוא אסף רבים מהם ומסר אותם כשוליות לבעלי־מלאכה שילמדו מלאכה אצלם, ואף שילם בעד כל אחד תשלום שנתי שכר לימוד המקצוע. ואילו הילדים שמבחינת מצבם הפיסי לא היו מסוגלים ללמוד מלאכה נמסרו על־ידו למלמדים ומורים. כל הילדים האלה „שלו" התנכרו בתלבושת האחידה שלהם שאף היא מידיו באה להם. הילדים שהצטיינו בלימוד המקצועות שלהם זכו שעבודת־יד שלהם ישלחו ל„קרן בעלי המלאכה" בפטרבורג, והנהלת הקרן העניקה תמורתן סכומים הגונים. אולם כידוע „אין סנונית אחת מביאה את האביב בכנפיה"! ואדם אחד לא היה יכול לאורך ימים לעשות מה שמוסד מיוחד לכך צריך לעשות, וטיפול זה בבני עניים לא מצא לו ממשיכים, ופסק.

קשה הוא גם מצבם של הילדים הלומדים ב„תלמוד תורה". המורים חסרים כל השכלה אלמנטארית, המצב ההיגייני והסאניטארי במוסד הוא בשפל המדרגה, הילדים לבושים קרועים ובלואים, מצטופפים בחדר אחד צר ומחניק שאין

בו אפילו אור מספיק. „הלב נצבט למראה ילדים אומללים אלו שהגורל התאכזר להם״ — מסיים הכותב את כתבתו.

מגיפת החולירע בשנת 1885

אחרי השריפה הגדולה שנפלה בעיר, גדלה צפיפות התושבים עד כדי סיכון מצב בריאותם והשפיעה במישרין על ריבוי מספר החולים. התושבים מפחדים להודיע לשלטונות על כל מקרה של מחלה שלא „ליפול״ לבית־החולים, ששם — כפי שנפוצה הידיעה — מרעילים את החולים. הפאניקה גדולה, תושבים בורחים מהעיר ומפיצים את המחלה אתם. הצבא עוזב את העיר ואתו — גם הרופאים הצבאיים, ומספר הרופאים במקום קטן מכדי לטפל במחלה המשתוללת. דרושה עזרה מן החוץ.

הוקם צריף־עץ שבו מחלקים תה ומים רתוחים חינם לכל דורש. מציעים גם לקיים תורנות של רופאים לצורך עזרה מהירה. מושל המחוז (האיספראווניק) הציע לאסוף כסף מבעלי היכולת למלחמה בחולירע. נאספו בסך הכל ארבע מאות רובל, ואילו לשם קיום חתונה בבית־הקברות — אשר לפי אמונה תפלה יש בה כדי להפסיק את השתוללות המגיפה — נאספו חמש מאות רובל!

בינתיים לא הופסקה המגיפה והתוצאות הן עגומות מאד. ועד שכל ההצעות הטובות הנשמעות פה ושם תקרמנה עור — עושה אוירת הפחדים את שלה. גם רבים מן הפועלים ברחו מן העיר ושיקום ההריסות של השריפה הגדולה הופסק. סוף־סוף הוקם ועד ציבורי עם כמה עשרות מתנדבים צעירים כסאניטארים, והודות למסירותם ועזרתם הולך וקטן מספר המתים במחלה האיומה.

השריפה הגדולה בשנת 1895

המדובר הוא לא בשריפה הפורצת בגלל אי־זהירות ואוכלת בית או שניים, כי אם בשריפות גדולות שהיו פורצות מזמן לזמן ואוכלות שכונות שלמות והופכת את הגלגל על אנשים רבים בן לילה, או אפילו בן יום. כי זאת לזכור: בתים אלה לא היו מבוטחים מפני אש, ובעליהם לא קיוו לקבל את תמורת הנזק שנגרם להם, כפי שזה קורה בימינו.

שריפה גדולה כזו פרצה בשנת 1895 והנזקים היו עצומים, כך שהיה הכרח להקים ועד ציבורי לעזרת הניזוקים. הועד פנה באמצעות הירחון ״כרוניקה ווסטוקה״ בבקשת עזרה כספית לנצרכים, שאותה יש לשלוח על שם שני חברי הועד: ד״ר נויארובסקי (פולני) וח. מרגוליש, הרב מטעם.

הקהילה בשנת 1891

תושבי העיר היהודים הינם בדרך כלל סוחרים, חנונים ובעלי־מלאכה. המצב הכלכלי קשה ולא מעטים באים לידי עניות והופכים „פרוליטארים״, ואין יד הקהילה משגת להגיש להם עזרה. לפני שנים אחדות העלה אחד הנציגים המכובדים של הציבור הצעה ליצור קרן עזרה לנזקקים, אולם בגלל חילוקי דעות נשתקע הענין. אין לסלוח לקהילה על רפיון ידיה, שהרי מתפקידה הוא לפעול ולהפעיל ולבוא לעזרת הנצרכים. כן אין לסלוח גם לדתיים על טכסיסם „שב ואל תעשה עדיף״; כלום צריכה דאגתם היחידה להיות נתונה לשאלות של כשר וטריפה, ואילו כל שאר הדברים המנסרים בעולמנו היהודי אינם נוגעים להם כלל? האמנם פטורים הם מלקיים את הפסוק המפורש „וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך?!״...

המלחמה על כס־הרבנות

מלחמה להכתרת רב נוסף בדובנא רבתי החלה שנים מספר לפני מלחמת־העולם הראשונה.

בדובנא ישב אז על כס־הרבנות ר׳ מנדלי רוזנפלד, וכמורה־הוראה שימש אחיו הצעיר ממנו ר׳ וועלוולע. שניהם עסקו ברבנות בעיר כמעט דור שלם. מקום מושבם היה במרכז העיר, אולם ממשלתם היתה פרושה על העיר כולה, שכונותיה ואף פרבריה המרוחקים. אחד השטחים החשובים שהיו נתונים לשיפוטם היתה השחיטה. בדובנא היו אז כמה שוחטים מופלגים בתורה, שהידועים בהם היו ר׳ מאיר׳ל ור׳ סנדר סוקילר.

בעניני השחיטה קיים היה משטר מיוחד בדובנא, ור׳ מנדלי שלט בהם ביד חזקה, נעזר על ידי עוזרו הנאמן השוחט ר׳ בן־ציון, ששימש לו כמין ״שליש״, אם כי היה צעיר מיתר השוחטים ואף לא היה גדול כמוהם בתורה. אחת הסיבות לידו הקשה של ר׳ מנדלי כלפי מרבית שוחטי העיר היתה כי הם היו חסידים — ר׳ מאיר׳ל וחותנו ר׳ אהרון, וכן ר׳ סנדר סוקילר, היו מחסידי טריסק, וכמה שוחטים היו מחסידי אוליק — ואילו הוא, ר׳ מנדלי, ״מתנגד״ היה.

והנה השיא ר׳ מאיר׳ל את בתו לאברך אחד, אליהו גוטמן שמו, שהיה למדן גדול ובקי בתורה ובעל סמיכות לרבנות ולשחיטה. ומכיון שר׳ מאיר׳ל היה כבר בא בימים, ביקש למסור את ה״חזקה״ שלו לחתנו, על כן היה לוקחו אתו מדי פעם לבית־המטבחיים ללמדו את הצד המעשי שבשחיטה, כמנהג הימים ההם אצל השוחטים, שעמדו להוריש את ה״חזקה״ לבאים אחריהם.

לר׳ מנדלי היה ידוע הדבר, אבל הוא החשה ולא הגיב על

מעשה ה"הפקרות" של ר' מאיר'ל. כאשר הודיע ר' מאיר'ל ברבים על כוונתו להוריש את ה"חזקה" לחתנו ר' אליהו, חרה אף ר' מנדלי והוא החל רודף את ר' מאיר'ל בכל אשר יכול.

עתה נחלצו לעזרת ר' מאיר'ל כל חסידי טריסק, בראשותם של ר' אייזיק פפר ור' אליעזר גולדפרב, שניהם חסידים נלה־בים. בית־הכנסת של חסידי טריסק היה כמרקחה ושימש מטה ללוחמים לזכותו של ר' מאיר'ל להוריש את "חזקת" השחיטה לחתנו ר' אליהו. הוויכוחים וההתרגשות נמשכו חודשים רבים, ובינתיים התגבש גם ציבור של תומכים בהתנגדותו של ר' מנדלי לירושה, והכוחות היו שקולים.

אז פנו תומכיו של ר' מאיר'ל לכיוון אחר, וחלק מנכבדי הפרבר סורמיץ' יצאו בקריאה "הבו לנו רב משלנו" והזמינו את ר' אליהו גוטמן, חתנו של ר' מאיר'ל, לשבת על כס־הרבנות בפרברם. בראש תובעי הרב לסורמיץ' עמד ר' אליעזר גולדפרב, יהודי עשיר ומכובד, שאף הקציב חלק ממשכורת הרב. משכורות כלי־הקודש, הרבנים והשוחטים, היו משתלמות מהכנסות ה"טכסא", אולם מאחר שהשליטים בקהילה, ר' מנדלי ותומכיו, סירבו להכיר בר' אליהו, נאלץ היה לחפש לעצמו פרנסה ממקורות אחרים.

משישב ר' אליהו גוטמן על כס־הרבנות בסורמיץ' והחל פוסק הלכות, נתגלה כאדם פיקח ונוח לבריות, ויהודים החלו פונים אליו לפסוק גם בסכסוכי מסחר ולשמש בורר ו"שלישי" מכריע בבוררויות שונות. אמנם מתפרנס היה בדוחק, אבל מעמדו על כס־הרבנות בסורמיץ' היה איתן והציבור הכיר בו והיה מכנהו "הרב הצעיר", לעומת ר' מנדלי שהיה ידוע כ"הרב הזקן". אם כי מקום מושבו היה בסורמיץ', הפרבר המרוחק, בוהג היה ר' אליהו לבוא העירה ולדרוש בשבתות לפני תפילת מנחה בבית־הכנסת "ברסלאר", בו היה גם מלמד דף גמרא. למדן היה, ודרשותיו נשאו חן בעיני מאזיניו שמס־פרם הלך ורב. בכך עלה על ר' מנדלי, שלא היה נוהג לדרוש.

משפרצה בשנת תרע"ד (1914) מלחמת־העולם הראשונה, עזבו רבים מתושבי דובנא את העיר, ואתם עזב גם ר' מנדלי, שהתישב בעיר־הפלך ז'יטומיר. ר' אליהו נשאר רב יחיד בדובנא, ועבר עם יהודיה את שנות הכיבוש על ידי האוסטרים, וכיהן כרב יחיד גם לאחר כיבושה מחדש על ידי הרוסים. שנים אלה חיבבוהו על יהודי העיר, ועם שובו של ר' מנדלי, לאחר העדרו מדובנא כשנתיים, כיהנו שניהם כרבנים מוכרים. עם פטירתו של ר' מנדלי בגיל מופלג ירש את כסאו בנו ר' השיל, ששימש לאחר כיבוש העיר על ידי הפולנים כרב "מטעם", והוא ור' אליהו גוטמן ישבו על כס־הרבנות בדובנא במשותף, עד אשר נלקחו על ידי הנאצים למחנה השמדה ומתו שם על קידוש השם.

תחת שלטון האוסטרים

העיר דובנא, ששכנה במרחק חמשים קילומטר מהגבול עם אוסטריה, הפכה עם פרוץ המלחמה לבסיס הצבאות השונים שעברו דרכה. הצבא הרוסי, שפתח בהתקפה על חילות הקיסר האוסטרי, הביס אותם והגיע עד להרי הקארפא־טים. רבבות שבויים אוסטריים, רובם קרועים ובלואים, עברו דרך העיר. אולם לא ארכו הימים והצבא האוסטרי בסיועו של הצבא הגרמני הדף את הרוסים חזרה, ועם ראשית הסתיו של שנת 1915, ערב ימים נוראים, הגיעו האוסטרים עד העיר וכבשוה שוב.

נמצאנו עומדים קבוצה של נערים ליד ביתנו ברחוב שירוקה, כאשר פרשים מהצבא האוסטרי התקרבו אלינו ושאלונו בגרמנית: „בריקה", כלומר, איה הגשר? הראינו להם את הדרך בכיוון אל הגשר שעל יד טחנת הקמח „שלוסמיהל" והסתלקנו. למחרתו נמצאה כל העיר בידי האוסטרים, ואילו חילות הצאר התחפרו מעבר לנהר איקוה, החוצה את העיר.

בעקב תנאי המלחמה נמצאה העיר במשך 10 חדשים מנותקת מצד אחד מרוסיה, וכעיר־חזית גם ממדינת אוסטריה הכובשת, מעין אי יבשתי בודד במועדיו. היחס מצד הכובשים אל האוכ־לוסיה היה אדיב, וביחוד הרגישו באדיבות זאת התושבים היהודים, אשר סבלו ביותר מיחסם הגס והאכזרי של שלטונות רוסיה הצארית אליהם כיהודים, מה גם כיהודים תושבי עיר־גבול עם האויב האוסטרי. אלפי יהודים תושבי ערי־גבול עם האויב גורשו בפקודת המפקד הראשי הדוכס הגדול ניקולאי ניקולאייביץ' (דודו של הצאר ניקולאי השני) ממקומות מושבותיהם הרחק אל העורף, מאחר שלא האמין בלויאליותם לשלטונות הרוסיים ואף ראה בהם מרגלים בוגדים. אולם בדובנא הוא לא הספיק להוציא לפועל את זממו מחוסר זמן.

בזמן הראשון לשלטון האוסטרים בעיר הרגישו התושבים היהודים (מירב התושבים הרוסים עזבו את העיר עם הצבא הרוסי הנסוג) את עצמם חפשים למדי, החנויות היו פתוחות והסחורות נמכרו לכל דורש, אם גם במחירים גבוהים מן הרגיל. אולם עד־מהרה הוחל להיות מורגש מחסור במזונות, כי האספקה הסדירה לעיר הנצורה והמנותקת נפסקה.

בראש השנה, באמצע תפילת מוסף, כאשר בתי־הכנסת היו מלאים מתפללים, החלו הרוסים לפתע להפגיז את העיר

בארטילריה שמעבר לנהר, וביחוד את איזור בתי־הכנסת, משל ביקשו להגיש ליהודים „מתנת חג". הבהלה היתה גדולה, אבל נסתיימה בלי קרבנות.

לא היו ימים רבים והתושבים התחילו מרגישים טעמו של המשטר הצבאי. הבתים ברחובות הגובלים עם הנהר נת־רוקנו מתושביהם, לפי פקודת מפקד הצבא, והרחובות הללו גודרו בתיל דוקרני. התושבים המפונים עברו לגור בבתים שנעזבו מתושביהם הרוסים לפני נסיגת הצבא הרוסי. המחסור במזונות הלך והחמיר, וביחוד החמיר מצבם של העניים שלא היה דואג להם.

מצב ענינים זה הצמיח גידולי פרא כרגיל בימי אנדר־לומוסיה. נמצאו מקורבים לשלטונות הצבא שקיבלו רשיונות־נסיעה אל העורף — דבר שהיה קשה כקריעת ים־סוף! — הביאו כל מיני סחורות אל העיר הנצורה ומכרו אותן במחי־רים חריפים. היו גם אחדות מבנות „המין היפה" קרובות למלכות, שהצליחו לקבל רשיונות־נסיעה בשביל „סוחרים" שונים, ואלה הלכו והעשירו, על חשבון סבלם של רוב התושבים, כמובן.

באביב 1916 ערך הצבא הרוסי התקפה בפיקודו של הגנראל ברוסילוב והדף את הכובשים האוסטרים הרחק עד לגא־ליציה האוסטרית. עם שחרור העיר החלו רבים מן הפליטים חוזרים לבתיהם, המצב הכלכלי הלך והשתפר ומקורות הפרנסה נפתחו בשפע. התחילה תקופה של רווחה ועושר, ובמשך שנתיים חיו תושבי העיר חיים של גאות כלכלית, פריחה ושגשוג. ואז באה המהפכה הבולשביסטית והפכה את הקערה כולה על פיה...

הפוגרום בפורים תרע"ד

(מפי ר' שאול וידרמן)

בשלהי שנת 1917, כשהמהפכה הבולשביסטית בישרה "דרור" לאזרחים, באו בעקבותיה גם תהפוכות שלטון לסירוגין. "הלב־נים" וכנופיות של "המאה השחורה" האוקראינית לא השלימו עם המשטר החדש, ובהתנכלם לשלטונות שפכו חמתם קודם כל על האוכלוסיה היהודית. אך המהפכה והדיה נסכו רוח אמונה בנוער היהודי והזקיפו את קומתו, והוא נחלץ לעמוד נגד המתנכלים. חברי "ההגנה העצמית" היהודית ("סאַמוֹאוֹ־בוֹרוֹנה") השיבו מנה אחת אפיים לכנופיות ולא נתנו להן לפגוע ביהודי העיר.

בחורף תרע"ח (1918) שלטו בעיר ה"סיצ'אֶביקים" האוק־ראינים, שבראשם עמד הפורע הידוע לשמצה א ו ס ק י ל ק ה. והנה באחת השבתות שבראשית חודש אדר הגיחו מהכפרים חבורות פורעים אוקראינים והחלו מתאנים ליהודים בחוצות העיר. בחורי ה"הגנה", בסיועם של אוהדי המהפכה מקרב תושבי העיר, גברו על הפורעים, היכום מכות נאמנות, החרימו את נשקם וגרשום מהעיר.

ה"סיצ'אֶביקים" לא יכלו לבלוע את עלבונם, וביום הפורים שחל זמן לא רב לאחר אותה שבת, עלו על העיר בחבורות גדולות שגויסו בכפרי הסביבה. הם פשטו על בתי־הכנסת והב־תים, הוציאו מהם את הגברים, צעיר וזקן, והובילום תוך מכות לקסרקטין הלבן שבסורמיץ'. כנופיות של פורעים פרצו לחנו־יות ולבתים ושדדו ובזזו מכל הבא ביד. תושבי העיר הנוצרים אמנם לא שיתפו פעולה עם הפורעים, אולם לא נקפו באצבע לבוא לעזרת שכניהם היהודים; יתר על כן: הם סימנו את דלתות וחלונות בתיהם בסימן הצלב, כדי שהפורעים ידעו כי נוצרים גרים שם ויפסחו עליהם.

השתוללות כנופיות הפורעים נמשכה עד הערב, ויהודי העיר רעדו מאימה, ורק עם חשיכה שולחו העצורים היהודים לבתי־הם, תוך התעללות גסה בהם. אולם מבין המשוחררים נעדרו שמונה־עשר איש, שלושה־עשר דובנאים וחמישה סטודנטים יהודים שלא מבני העיר.

ימים רבים התרוצצו בני משפחות הנעדרים בנסיון לגלות היכן הם, אך כל מאמציהם אצל השלטונות וחיפושיהם בסביבה לא נשאו פרי, ואיש לא ידע אנה באו. רק כעבור עשרה ימים נתגלתה התעלומה: כפרית אחת באה בחרדה אל עגלון יהודי בסורמיץ' וסיפרה לו, כי בין כפרה לבין הקסרקטין הלבן ראתה יד אדם מבצבצת מתוך האדמה.

העגלון היהודי הזעיק מיד אנשי ציבור ועסקנים שיצאו למקום, ולאחר שחפרו לא עמוק באדמה נתגלו גופו־תיהם של שמונה־עשר הנעדרים. כולם נורו על ידי הפורעים, ועקבות התעללות ניכרו על הגופות.

קדושי הפוגרום הובאו לקבר ישראל בדובנא בלויה שבה השתתפו כל יהודי העיר. היה זה מעשה "גבורתם" האחרון של פורעי ה"סיצ'אֶביקים" בדובנא, אשר שמם ישאר לדראון עולם.

בת הרב

מאת **שאול טשרניחובסקי**

הִתְהַלְּלוּ הַנְּעָרִים בְּדַבְּנָה הָעִיר
  בְּמִקְהֲלוֹת חוּמוֹת־הָעָיִן:
— „הוֹי, יָפוֹת, לְמַעֲטָפוֹת נַחֲלְקָה הַבַּז!"
שִׁכּוֹרִים מִמְּשׁוּבַת חֲיָלִים עַל עַד,
  שִׁכּוֹרִים מִדָּם וּמִיַּיִן.
„בְּאֵינָה וּזְכֵינָה בַּשָּׁלָל, בַּבַּז.
  הוֹי הוֹי, חַיֵּי קוֹזַק וְהֶפְקֵר!"

הֵרִיעוּ קוֹזַקִים בְּחַלְקָם הַבַּז:
  בַּד, אַטְלַס, וּקְטִיפָה הָלָלָה,
וּמְנוֹרוֹת־הַשַּׁבָּת בַּכֶּסֶף הַטּוֹב,
וּפְנִינִים מִתְנוֹצְצוֹת רַכּוֹת לָרֹב,
  וְכוֹסוֹת שֶׁל קִדּוּשׁ וְהַבְדָּלָה.
לֹא הָיָה בְּסוֹדָם הַבַּטְקוֹ אַךְ־הוּא,
  הוֹי הוֹי, זֶה הַבַּטְקוֹ הַצָּעִיר!

לוֹ לָמָּה הַבִּזָּה, הַשָּׁלָל הָרָב?
  שְׁדֵי אַטְלַס לָהּ, אַטְלַס כְּתֵפֶיהָ,
לָהּ גַּבּוֹת־הַקְּטִיפָה מִקְּטִיפַת הַשְּׁחוֹר,
וּפְנִינִים שִׁנֶּיהָ מַחֲרֹזוֹת שֶׁל אוֹר.
  אִם יִשְׂחַק אוֹר־נֵר כְּעֵינֶיהָ?
הֲיֵשׁ עוֹד בָּעוֹלָם מַשְׁכִּירָה הַכּוֹס
  כְּשִׂפְתֵי הָעַלְמָה עִבְרִיָּה?!

אֵינֶנּוּ, כִּי פָרַשׁ לַחֲדַר בַּת־הָרַב.
  „אֲבָל כִּי אֲהַבְתִּיךְ, הַיָּפָה!
עוֹד עֶבֶד הָיִיתִי לַפָּרִיץ הַגֵּא,
בִּגְלָלֵךְ נָתַתִּי אֶת יָדִי לִפְנֵי
  הַמֶּרֶד, לָךְ נַפְשִׁי עָיֵפָה.
בִּגְלָלֵךְ עָלִיתִי עִם נְעָרַי הֲלֹם,
  הוֹי הוֹי, בַּת הָרַב הַיְפֵהפִיָּה.

„אִלּוּ לֹא אֲהַבְתִּיךְ, לְקַחְתִּיךְ זֶה־כְּבָר
  כְּכָל אֲחְיוֹתַיִךְ בְּמַחֲנֵנוּ...
הִתְנַצְּרִי, הִכָּנְסִי לְאַבָּא וַסִּיל;
הַיּוֹם, עוֹד הָעֶרֶב בִּשְׂמָחוֹת וָגִיל
  נָחֹגָּה אֶת חַג־כְּלוּלוֹתֵינוּ.
אָצוּ לָךְ מְעִיל קְטִיפָה, הִינוּמָה שֶׁל פָּז,
  מָאתַיִם נְעָרַי שׁוֹשְׁבִינִים!"

חוֹרֶת הַנַּעֲרָה, אַךְ מִלִּים לָהּ עוֹד:
  „הַלְוַאי מַר־הַמָּוֶת טָעַמְתִּי!
הַנַּעַר, אֵיכָכָה זֶה אֶשְׂמַח אֶל גִּיל,
אֶתְכַּסֶּה בְּהִינוּמָה וְאֶעֱטוֹף מְעִיל,
  אֲנִי אַךְ־זֶה תְּמוֹל הִתְיַתָּמְתִּי...
הֲלֹא יְקַדְּמוּנוּ עַל אֵם־כָּל־רְחוֹב
  שׁוֹשְׁבִינִים — כָּל אַחַי הַטְּבוּחִים".

אָז הָלַם הָעֶלֶם עַל שֻׁלְחַן־הָעֵץ:
  „וִיהִי כִּדְבָרַיִךְ, הַנַּעֲרָה!
שְׁבוּעַיִם אֲחַכֶּה... לְאוּמַן הָעִיר
בָּא הֶטְמַן הַמְּדִינָה וְעִמּוֹ „הַבְּעִיר",
  אוּלַנִים הַקּוֹלְעִים אֶל שַׂעֲרָה.
שָׁם אֵרֵד עִם נְעָרַי; אִם לֹא יִפְגְּעוּ בִי
  כַּדּוּרֵי פּוֹלָנִים — אָשׁוּבָה".

„חַכֵּה... אַךְ חַכֵּה־נָא... וְהַסְכֵּת וּשְׁמָע...
  מִכַּדּוּר פּוֹלָנִי אַל תִּירָא!
אַךְ הַסְכֵּת... הַשְׁבָּעָה... סוֹד כָּמוּס הוּא לִי...
הֵן לַחַשׁ יָדַעְתִּי עַל כַּדּוּר כָּל כְּלִי,
  מוֹרָשָׁה מֵאִמִּי יַקִּירָה,
מַה תִּשְׂחַק? לֹא תַאֲמִין? נַס־נָא מִיָּד!
  יְרֵה בִי — הִנְנִי! כְּרֶגַע!"

וַיּוֹצֵא הַנַּעַר אֶקְדָּח יָקָר
  עִם נְקֻדּוֹת הַכֶּסֶף. „הַיְמָאֵן?"
הִטְבִּיעַ בּוֹ כַדּוּר וַיִּשְׁפֹּךְ אֲבַק־
הַשְּׂרֵפָה עַל רָבְדוֹ, זָע הֶדְקוֹ הַדַּק.
  „אֲנִי אֶל הַמְּזוּזָה אֶשָּׁעֵן!"
הִרְעִים הָאֶקְדָּח! וּבַאֲנָחַת הַתּוֹר
  הַנַּעֲרָה צָנְחָה תַּחְתֶּנָּה.

מִנְּשִׁיקוֹת־פִּיו יַשֵּׁק הָעֶלֶם הָרָם
  אֶת עֵינֵי הַנַּעֲרָה, צַמָּתָהּ...
הֶעָצַם הַכַּדּוּר מִלַּחַשׁ שֶׁל מֵת?
אוֹ אָמְרָה הַנַּעֲרָה אִמְרָתָהּ בְּלֹא עֵת
  אוֹ שָׁכְחָה פִּתְגָּמָה, טָעָתָה?
וְאוּלַי..? פִּתְרוֹנִים אַךְ לֵאלֹהִים...
  מִי יֵדַע לֵב אִשָּׁה עִבְרִיָּה!

סוינמינדה. 1924

מקורות הפרנסה של יהודי דובנא

מאת משה כהן

כותב הסקירה, שנולד וגדל בדובנא וחי בה חמישים שנה, ונטל חלק רב כמעט בכל הפעולות הציבוריות והציוניות בעיר, מתנצל מראש על טעויות ואי־דיוקים שאולי נפלו בה, שכן היא נכתבה לפי הזכרון ולא היתה לו כל אפשרות לבחון ולהשוות את המספרים והנתונים הסטטיסטיים המופיעים בה.

מקורות הפרנסה העיקריים של יהודי דובנא, כאלמנט עירוני, היו: תעשיה; מלונאות; מסחר; מלאכות — חייטות, נגרות, מסגרות, קצבות, דיג, תחבורה, סבלות; מקצועות חפשיים: רפואה, הוראה, פרקליטות, פקידות ושירותים דתיים.

א. תעשיה

בעיר ובסביבותיה הקרובות היו שש טחנות־קמח גדולות ומשוכללות, שחלק הארי מתוצרתן, לאחר סיפוק התצרוכת המקומית, נועד ליצוא לכל רחבי פולין.

חמש מהטחנות הנ״ל — ״סולת״ ״זאַמקובה״, ״וואהלין״ ״זבראַמיה״ ו״אָקונומיה״ היו שייכות ליהודים תושבי המקום, ואילו אחת, בבעלות לא־יהודית — ״וואליצער״ — היתה תמיד בידי חוכרים יהודים. רק בשנת 1937 נמכרה אחת מהטחנות הגדולות ״סולת״ על ידי בעליה שמואל הורביץ ז״ל לחברה פולנית.

כל בעלי הטחנות על חוכריהן (כ־25 משפחות) היו מבוססים היטב מבחינה כלכלית, וחלק מהם היו גם עשירים.

רוב העובדים בתעשיית הקמח בטחנות — פקידים, פועלים מקצועיים ובלתי מקצועיים — היו יהודים, ורובם פרנסתם היתה בדרך כלל מובטחת.

בעיר ובסביבותיה התקיימה גם תעשית רעפי־גגות וצינורות־מלט בבעלות יהודית, אבל העובדים היו כולם לא יהודים. גם בעלי תעשיה זו היו אנשים אמידים. הוא הדין בתעשיית הסיד, שכבשניה היו שייכים ליהודים, אבל העובדים המועסקים בה היו כולם נכרים.

בעיר נמצאו גם בתי־מיבשל לסבון כביסה בבעלות יהודית; מתעשיה זו התפרנסו משפחות ספורות בכבוד.

משנת 1927/28 התחילה להתפתח בממדים תעשייתיים אפיית מצות לפסח ליצוא, שהבטיחה פרנסה ל־40—50 משפחות במשך ארבעה־חמישה חדשים בשנה.

בשנת 1930 נוסד על ידי חברה בלגית, בשותפות עם הון פולני־יהודי, בית־חרושת גדול ליצור שימורי בשר בשם ״באַקוניאַרינה״. אחד השותפים בחברה היה התעשין הידוע מלודז אשר כהן. אחוז היהודים המועסקים בבית־חרושת זה היה קטן ביותר, פרט לכמה ספקי עופות־לבשר ומורטי נוצות.

היו בעיר שנים־עשר בתי־גיפור מודרניים ומצוידים כהלכה לכשות, בהם בירור, גיפרו וארזו את האשכולות המרירים בעלי הריח החריף המיוחד, שבתעשיית הבירה נועדו לתת למשקה את טעמו.

כל בתי־הגיפור השתייכו ליהודים, רובם תושבי דובנא, כגון: האחים אלברט, דוד וצבי פרל, האחים ברח״ש, האחים גולדשטין, אליעזר פישבין, משה קלרמן, יחיאל כץ ועמנואל מזורק; כן היו בין הבעלים פסחיס ודיסטנפלד תושבי לבוב, ואליעזר גולדפרב, אזרח דובנא תושב דנציג. בשנת 1932 מכר אליעזר גולדפרב את בית־הגיפור שלו לחברה פולנית.

בבתי־הגיפור עבדו במשך העונה, שנמשכה מספטמבר עד סוף מרס, בערך 2000—2500 פועלים יומיים, רובם נשים מהעיר ומכפרי הסביבה, ובין אלו הגיע אחוז הפועלות היהודיות עד 30%—35%. הפועלות היהודיות היו כולן בנות משפחות עניות, שמשכורתן הספיקה להן בצמצום; לעומתן היה שכרם של הפקידים בבתי־הגיפור והעובדים המקצועיים מניח את הדעת.

בדובנא היו גם שמונה מַגרסות, שטחנו כוסמת ודוחן לגריסים מגודל שונה, ועל ידן גם בתי־בד לעצירת שמן, רובם בשביל אכרי הסביבה, שהיו מביאים את גרעיני החמניות משדותיהם ומשלמים בעד העצירה חלק בגרעינים וחלק בכסף. שלושה מבעלי הטחנות הנ״ל היו אמידים, ואילו היתר עבדו קשה למדי בכדי להוציא את לחמם בעבודתם.

לעשיית משקאות קלים, כגון מי־סודה, גזוז, לימונד וכיוצא בהם, נמצאו בעיר חמישה מפעלים. בעלי המפעלים עבדו אמנם קשה, במיוחד במשך ימות הקיץ, אבל כולם היו מבוססים היטב ופרנסתם מצויה להם בשפע. הם ניסו גם להתאחד בקרטל, אבל כעבור שנים מספר, בשנת 1936, התפרקה השותפות בגלל סכסוכים פנימיים, וכל אחד המשיך לעבוד בנפרד.

במפעלים קטנים שונים עסקו משפחות יחידות — כגון

בבורסקאות, בהכנת יין מפירות ומצמוקים, בייצור סוכריות. כן היו שני בתי־חרושת למברשות, בית־חרושת לחומץ ובית־דפוס שייכים למשפחות יחידות. במרבית המפעלים האלה היו הבעלים גם העובדים וגם העוסקים במכירת התוצרת, פרט לבתי־הבורסקי ובתי־הדפוס, שהעסיקו בעלי־מקצוע שכירים. כל בעלי המפעלים פרנסתם היתה פחות או יותר בשפע, ואחדים מהם, בעל בית־הדפוס וכמה בורסקאים, היו אף עשירים.

ששה—שבעה ראשי משפחות עסקו באקספדיציה ליד תחנת־הרכבת. הם היו מסדרים את כל הסידורים הפורמליים: טיפול במסמכי משלוח וקבלת סחורות, השגחה על טעינה ופריקה ואחריות להובלה ממחסן הרכבת עד המחסן או התנות של מקבל־הסחורה. עבודתם היתה קשה ואחראית, אבל שכרה היה בצדה.

ב. מלונאות

ענף המלונאות בדובנא היה קדום למדי ושורשיו נעוצים בימי הממלכה הפולנית. היו בדובנא שלושה־ארבעה בתי־מלון משובחים, ביחס לדרישות הזמן ההוא, ושלושה—ארבעה מדרגה יותר נמוכה. רוב האורחים בבתי־המלון היו "פריצים" מהסביבה, בעלי־אחוזות וסוחרי־יערות, שהיו מגיעים העירה בתחבורת סוסים. כמעט לכל מלון היתה אורוה משלו לאכסן בה את כלי־הרכב עם הסוסים, פרט למלון "פרנצווסקי", שהיה שייך למשפחת פרלמן ז"ל, בו התאכסנו עוברי־אורח שבאו ברכבת מרחבי פולין, וגם מחוץ־לארץ, לרגל עסקיהם. כמו כן היו מתאכסנים במלון זה כמעט כל שליחי המוסדות הציוניים, כגון: קרן־היסוד, הקרן הקיימת, „תרבות", "ויצ"ו" וכו'. אורחים אלה היו מתקבלים על ידי בעלי המלון בסבר פנים יפות, למרות שלפעמים גרמו הפרעות ורעש בגלל אסיפות החברים שהיו נערכות במקום למורת רוחם של שאר אורחי המלון. בין היתר התאכסנו במלון שליחים נכבדים מהארץ, כגון הרב מימון וישראל ריטוב, הרב גולד, הגברת פבזנר מייסדת ארגון "ויצ"ו" בדובנא, ועסקנים ציוניים תושבי פולין כגון ד"ר שיפר, ד"ר גוטליב, אברהם לוינסון ועוד.

ענף המסעדות ובתי־הבירה אף הוא היה בחלקו בידי יהודים, ובעליו השתייכו למעמד הבינוני המסודר.

ג. מלאכה ועבודת־כפיים

בעלי־המלאכה במקצועות השונים היו רוב רובם יהודים, פרט לכמה סנדלרים, בנאים, אופים, נפחים ומסגרים שאינם

מיפקד של בעלי־מלאכה יהודים ביום החג הלאומי של פולין (1938)
אַ ציילונג פון אידישע האַנטווערקער אין דעם נאַציאָנאַלן פייערטאָג פון פוילן (1938)

מבני־ברית. לחלק גדול מהם היו בתי־מלאכה משלהם, והם עבדו בעצמם או שנעזרו בבעלי־מקצוע, שוליות וחניכים. ברם מתחילת שנת 1930, בהתאם למדיניות הכלכלית של הממשלה הפולנית האנטישמית, התחילו לחדור למקצועות יהודיים בלעדיים, כגון חייטות, ספרות ונגרות, שוליות בלתי יהודים מבין אכרי הסביבה. הללו התחילו כתלמידים, וכעבור זמן הופיעו כמתחרים לבעלי־המלאכה היהודים. לעיר התחילו להגיע גם בעלי־מלאכה נכרים מפולין ומגליציה, וגם הם נוספו כמתחרים לבעלי־המלאכה היהודים. כל בעלי־המלאכה היהודים היו מאוגדים בשתי אגודות, שמרכזן היה בוארשה הבירה: האחת כללית, שבראשה עמד בזמן האחרון החייט יצחק ליצמן (עתה בארץ); והשניה שמאלית בהנהגת ה"בונד", שבראשה עמד העסקן הבונדאי המקומי לייב לוצניק ז"ל.

רוב בעלי־המלאכה, שמספרם הגיע לכמה מאות, פרנסתם לא היתה בשפע, פרט לכמה עשרות בעלי־מקצוע מעולים, ואחדים מהם חיו אפילו חיי רווחה.

קצבות

ממקצוע זה התפרנסו כ־20—30 משפחות. הקצבים היו קונים בכפרים בקר, מביאים אותו העירה, שוחטים אותו ומוכרים את הבשר באיטליזים לתושבי העיר. יהודים אלה עבודתם לא נחשבה לקלה, אבל פרנסתם בדרך כלל היתה מובטחת.

דיג

על דיג בנהרות ובאגמים של הסביבה התפרנסו מספר משפחות יהודיות, ביניהן גם דייגים מקצועיים, שהיו יוצאים לדוג גם בנהר איקוָה. נוסף על כך היו קונים דגים מדייגים לא יהודים ומבעלי הבריכות שבסביבה, ובעזרת נשיהם משווקים את כל הדגים בשוק המקומי.

ד. מקצועות חפשיים

ברפואה, רוקחות, רפואת־שיניים ועריכת־דין תפסו היהודים מקום נכבד, בערך 60%—70% מכלל בעלי המקצועות האקדמאים, פרט להנדסה, שכמעט כולה היתה בידיים נכריות. בעלי מקצועות אלה היו מכובדים ונשואי־פנים ומשופעים בעושר ובנכסים. היו גם מספר אחיות מוסמכות יהודיות, שעבדו בחלקן בבית־החולים היהודי ובחלקן בפרקטיקה פרטית.

הוראה

בבתי־ספר ממשלתיים ועירוניים לא נתקבלו בדרך כלל מורים יהודים, ומשום כך היה מספרם בעיר מועט. רובם של אלה עבדו בבתי־ספר יהודים פרטיים ובהוראת שעות פרטית. בעיר היו כ־18 משפחות של מורים, ולחמם אמנם נמצא להם, אבל לא בשפע.

פקידות

לפקידות הממשלתית בעיר לא נתקבלו יהודים בכלל, ועד שנת 1928 לא היו בעיר פקידים יהודים גם במוסדות המוניציפאליים, פרט לאחד — מר ליבוש הלפרין ז"ל, גזבר העיריה. ברם, אחרי הבחירות למועצה העירונית בשנת 1928, נתקבלו במוסדות העיר כמה פקידים יהודים, שמספרם הגיע בקושי ל־7%—8% מכלל פקידי העיריה ומוסדותיה. אולם במוסדות יהודיים, כגון בנקים קואפרטיביים, וכן בפירמות פרטיות, היתה הפקידות כולה יהודית. מפקידות התפרנסו 40—50 משפחות, שרמת חייהן היתה הוגנת, יחסית.

שירותים דתיים

משירותים דתיים בעיר, שהעוסקים בהם מכונים "כלי־קודש" — רבנים, שוחטים, חזנים, שמשים בבתי־מדרשות ופקידי הקהילה — התפרנסו כ־50 משפחות, מהן רק שבע־שמונה משפחות, השוחטים, חיו בתנאים נוחים, ואילו כל היתר פרנסתם לא היתה מספיקה, ועל כן עסקו הם עצמם או מי שהוא במשפחותיהם במשלח־יד נוסף, או שהיה עליהם לחיות חיי עוני. רק שני הרבנים, המרי־דאתרא, היו מקבלים משכורת קבועה, אלא שזו היתה זעומה.

ה. תחבורה

שירותי אוטובוסים

יהודים היו הראשונים שהתחילו לפתח בשנת 1922 תחבורה בין־עירונית באוטובוסים ברדיוס של 100 ק"מ לערך — מדובנא ללוצק, רובנה, קרמניץ וראדזיוויל. היוזמה היתה של בודדים, אך אחר זמן קצר הוקמו גם חברות, שהשקיעו בענף זה כסף רב ועמל. במשך הזמן פלשו לענף גם נכרים, שאחרי תקופה של התחרות בלתי־הוגנת גרמו לנשירת כמה יהודים ממנו. ברם, לבסוף התאחדו כולם, קבעו קווים וזמני־נסיעה והענף המשיך בהתפתחותו עד תחילת המלחמה בשנת 1939. מכל מקום, התחבורה באוטובוסים הביאה ברכה רבה לחיים הכלכליים של העיר, וגם למקימיה ועובדיה, במשך כל שנות קיומה.

עגלונות

משנים קדומות היו בעיר עגלונים בעלי כרכרות להסעת נוסעים בתוך העיר ובסביבותיה, ובעיקר לתחנת־הרכבת של דובנא, שהיתה רחוקה כ־4 ק"מ ממרכז העיר. פרט לשניים־שלושה בעלי כרכרות לא יהודים, היו כל העגלונים בעיר

יהודים, ורק משנת 1930 פלשו למקצוע עגלונים נכרים נוספים, בהתאם למדיניות הכלכלית של הממשלה הפולנית. בדרך כלל התפרנסו מענף זה כ־40 משפחות שרובן, חוץ מיחידים, היו של יהודים מעוטי אמצעים שהביאו פרנסתם בקושי. היו גם כ־25—30 עגלונים להובלת משאות, כולם יהודים, שעבדו קשה מאד, אבל פרנסתם היתה בטוחה יותר, במיוחד לאחר שרובם התאגדו בשנת 1922 באגודה אחת בהנהלתו של אחד מהם, נפתלי שטיינוורצל ז״ל, שידע ברוב התמסרותו לשמור על האינטרסים שלהם וכן לקשור קשרים עם כל הגורמים הקשורים בהובלת המשאות, ועל ידי כך השיג מחירים יותר טובים וזיכה את חבריו ברמת־חיים גבוהה יותר.

מובילי־מים וסבלים

מפאת היעדר סידורי אינסטלציה ומים לבתים, פעלו בעיר שואבי־מים שהובילו מים בחביות, וכן נושאי מים בדליים, שהיו מספקים עד שנת 1907 מי־שתיה מהנהר איקוה העובר בעיר, והחל מאותה שנה מהבאר הארטזית שנקדחה במרכז העיר. כ־20 משפחות התפרנסו מענף זה, שהיה כרוך בעבודה קשה ביחוד בחורף, ופרנסתם לא היתה בשפע. אכן, גם לענף זה הסתננו משנת 1930 כמה מובילי־מים לא יהודים, אשר החלו מספקים מים למשפחות הפולניות שהתוספו במשך הזמן לתושבי העיר. היה זה פרדוקסאלי במקצת, שדוקא בזמן האחרון הוטב מצבם של מובילי־המים בהרבה. הסיבה: כיון שפרנסה זאת נחשבה לנחותה, לא נקלטו בה לא בני משפחותיהם של העוסקים בה ולא יהודים אחרים, ומאחר שאוכלוסיית העיר גדלה משנה לשנה, רבו גם הכנסותיהם של שואבי־המים.

ענף הסבלות היה כולו, עד היום האחרון, בידי יהודים. מענף זה התפרנסו כ־20—25 משפחות, שעבדו עבודה פיסית קשה מאוד. גם לסבלות לא נכנסו כוחות צעירים, ומשום כך השתכרו יפה אלה שעסקו בה.

ו. מסחר

המסחר בדובנא היה מקור פרנסה עיקרי לרוב מנין ובנין יהודי המקום, וממנו התפרנסו כ־60%—65% מהם. הסוחרים הגדולים היו מאוגדים ב״אגודת הסוחרים״, והסוחרים הקטנים ב״אגודת הסוחרים הזעירים״. מרכזי שתי האגודות היו בוארשה הבירה. בראש ״אגודת הסוחרים הכללית״ בדובנא עמדו בזמן האחרון אבראשה כהנא, שמואל ברח״ש וישראל משה לאשצאוור, ובראש ״אגודת הסוחרים הזעירים״ בן־ציון שטוף ומשה פנחסוביץ.

המסחר בדובנא התחלק לשני ענפים:

א. מסחר בסחורות יבוא, כגון מכולת, נפט, בדים, נייר, עורות לנעליים, ספרים, מכשירי־כתיבה, גלנטריה, קונפקציה, מוצרי־ברזל, צבעים וחמרי־בנין.

ב. מסחר בסחורות יצוא חקלאיות, כגון כשות, זרעי תלתן, תבואה, קמח, פירות, ביצים, עופות, פרוות, עורות ושער־חזיר.

המסחר בסחורות יבוא התחלק לסיטוני וקימעוני.

המסחר הסיטוני, שתפס מקום חשוב רק בענף המכולת, אשר היה מספק כל תצרוכתם של הקמעונאים בעיר וסביבותיה ברדיוס של 50 ק״מ בערך, היה עד שנת 1926 כולו בידי יהודים. אותה שנה נוסדו בעיר קואופרטיב פולני גדול ואחריו גם אוקראיני, שהיו מספקים מוצרי־צריכה לכל החנוונים הלא־יהודים בעיר ובכפרי הסביבה. את כל יתר מוצרי־הצריכה היו הקמעונאים מביאים עד שנת 1920 מוארשה, לודז ורובנה הסמוכה, וחלק בלתי ניכר, כגון מוצרי־ברזל, פרוות ובדים היו מביאים ממרכזי המסחר והתעשיה שבעמקי רוסיה. אחרי שנת 1920, כשכל האזור נותק מרוסיה ועבר לפולין, היו רוב הקמעונאים עורכים את קניותיהם בעיר לבוב.

המסחר הקמעוני, היה עד שנת 1925 כולו בידי יהודים, פרט לשתיים—שלוש חנויות של נכרים, ורק עם זרימת תושבים לא־יהודים, רובם פולנים, העירה, התחילו לתפוס גם הם מקום במסחר הקמעוני פה ושם, עד שבשנת 1939 הגיע חלקם במסחר זה עד לכ־15%, והם יסדו אפילו איגוד סוחרים משלהם.

בדרך כלל התפרנסו ממסחר־יבוא ומחנוונות חלק ניכר מתושבי העיר, שהגיע לכ־400—500 משפחות, שכ־60%—70% מהן היו מבוססות פחות או יותר על חנויות שלכל אחת חוג קונים קבוע. רובן של משפחות אלה היו שייכות למעמד הבינוני, וכ־10%—15% מהן היו במצב כלכלי טוב ביותר. לעומתן היו כ־20%—25% משפחות בלתי מבוססות, שמכרו סחורותיהן בקיוסקים ובדוכנים בשוק. קוניהם של אלה היו מקריים — תושבי כפרי הסביבה — ונוסף על כך נאלצו גם הן וגם החנוונים הפחות מבוססים לצאת עם סחורותיהם פעמיים—שלוש בשבוע לעיירות הסביבה ליומא־דשוקא ול־ירידים, ורק על ידי כך יכלו איך שהוא להמשיך במסחר ולהתקיים ממנו בקושי.

במסחר בחמרי־בנין — עץ בכל צורותיו, מלט, גבס, חרסינה, לבנים וכדומה — עסקו כ־12—15 משפחות יהודיות והתפרנסו ממנו ברווחה.

למסחר הסיטונאי בנפט ותוצרות־הלווי שלו היתה קיימת בעיר שותפות ותיקה של ארבעה יהודים: אבראשה כהנא, שמואל ברח״ש, אברהם גוברמן ומשפחת

חרמ״ץ, ובזמן האחרון נכנסו לענף גם האחים בינשטוק. היו להם מיכלי נפט גדולים ומחסנים על־יד תחנת הרכבת, והם שימשו הספקים היחידים של נפט ומוצריו לעיר ולסביבה. כשהתפתחה התחבורה באוטובוסים ומוניות, הם הקימו גם תחנות־דלק במבואות העיר ובמרכזה. משפחות אלו, כולן עשירות, פרנסתן היתה טובה מאוד, וגם פקידיהן, חמש־שש משפחות יהודיות, קיבלו משכורת הגונה שיכלו להתקיים עליה יפה.

המסחר בתוצרת חקלאית

במסחר בביצים ליצוא עסקו שלושה בתי־מסחר גדולים שהיו מקבלים למחסניהם את הביצים מהכפרים באמצעות סוחרים זעירים. בעלי בתי־מסחר אלה, שהוותיק ביניהם היה זה של משפחת נכטמן, התמחו במיון ובאריזה והיו ידועים לפירמות בחוץ־לארץ, שאתן קיימו קשרים מסחריים. במיון ובאריזת הביצים עבדו רק פועלים ופועלות יהודים, כ־15—20; שכרם היה נמוך למדי ומצבם הכלכלי קשה.

במסחר בעופות עסקו כ־20—30 משפחות. את העופות היו קונים או מהאכרים במישרין או מידי סוחרים זעירים, שהיו רוכשים את העופות במבואות העיר, בשווקים ובירידים. את חלק הארי של העופות היו מוכרים חיים למרכזים הגדולים, כגון וארשה ולבוב וכדומה, ואילו את היתר, במיוחד אווזים, היו מפטמים, ולאחר מכן שוחטים אותם ומוכרים את הבשר והשומן לתושבי המקום. כל סוחרי העופות היהודים מצאו את פרנסתם ברווחה.

המסחר בעורות, פרוות ושערות־חזיר, התנהל גם הוא על־ידי שניים־שלושה סוחרים, שהיו קונים את הסחורה מיהודים רוכלי־הכפרים ומאכרי הסביבה. במחסניהם שבעיר היו ממיינים את העורות, מיבשים ומולחים אותם, ומוכרים אותם ברחבי פולין. גם היהודים סוחרי העורות הרויחו כדי מחייתם ומחיית בני ביתם.

כאמור, היו הספקים הראשיים של ביצים, עופות, עורות, פרוות ושערות־חזיר כמה עשרות משפחות עניות של תגרנים זעירים, שהיו מסתובבים בשווקים או בפרברי העיר ונוסעים לירידים, קונים את הסחורות הנ״ל בכמויות קטנות ומביאים אותן העירה למכירה לסוחרים הגדולים. משפחות אלו חיו ברובן חיי עוני והרויחו את לחמן במאמצים קשים.

המסחר בפירות היה גם הוא כולו בידי יהודים, שהיו קונים את הפירות מהאכרים בעלי הבוסתנים בעודם על העץ, ולפעמים אפילו לפני הפריחה, היו קוטפים את הפרי הבשל על חשבונם, מעבירים אותו העירה, מאחסנים אותו במרתפים קרירים ומשווקים את חלקו הגדול בקרונות לערים הגדולות בפולין, ואילו את היתר היו מוכרים בחנויות המקומיות לצריכת האוכלוסיה. גם מענף זה התפרנסו 30—40 משפחות, שה־סיטונאים ביניהן היו מבוססים היטב וחיו חיי רווחה, ואילו היתר היו בלתי מבוססים וחיו חיי צנע.

היו גם כמה חנויות לקמח, גריסים ופולים, שבעליהן היו קונים את סחורתם בטחנות המקומיות ומשווקים אותה לאוכלוסיה בקמעונות. מענף זה התפרנסו 7—8 משפחות מהמעמד הבינוני.

ז. המסחר בתבואות וזרעים

כל אזור דובנא, ברדיוס של 40—50 ק״מ, היה אזור חקלאי מובהק, מיושב ברובו אכרים אוקראינים ובחלקו צ׳כים, פולנים, גרמנים, וגם מעט יהודים.

האדמות החקלאיות, ובכללן גם היערות והנהרות, היו עד שנת 1861, שנת ביטול שעבוד האכרים, שייכות לממשלה, לנסיכה באראטינסקיה, לרוזנים ממלינוב, סמורדוב, סאטיוב וטארנובקה, לאדונים פולנים בעלי אחוזות קטנות יותר, לכנסיות ולמנזרים.

ברפורמה האגרארית של שנת 1884 חולקו לאיכרים האוק־ראינים המשוחררים אדמות בחלקות של 12 דסיאטין * בערך לכל משפחה, כולל החלקה הקטנה שהיתה בידיה עד הרפורמה. הואיל והאדמות המחולקות נלקחו מבעלי הלטיפונדיות **, היתה החלקה שקיבל כל אכר מורכבת מכמה נירים זעירים מפוזרים בריחוק ממקום מגוריו, לפעמים עד 8—10 ק״מ.

לצ׳כים, שהיגרו לסביבות דובנא ולרחבי וואהלין בשנת 1884, נמכרו חלקות דומות בתנאים נוחים.

למרבית הפולנים והגרמנים לא היו חלקות קרקע משלהם; הם היו חוכרים אדמות, וכן יערות, שבמשך הזמן ביראו אותם והפכום לקרקעות מזרע.

אולם בשנת 1890 היו עדיין מרבית האדמות החקלאיות בידי בעלי אחוזות גדולות שהגיעו לאלפי דיסיאטינים, ובידי בעלי אחוזות קטנות של אלף עד אלפיים דיסיאטין. האיכרים בוואהלין עיבדו את אדמותיהם בשיטות פרימיטיביות ביותר, ללא כל הדרכה, ומשום כך היו היבולים ירודים מאד.

היבול היה נמכר לייצוא ולצבא, באמצעות ספקים. באותה תקופה חנו בדובנא, הסמוכה לגבול האוסטרי, שלושה גדודי צבא — רגלים, פרשים ותותחנים — שרוב צרכיהם סופקו להם על ידי קבלנים יהודים מקומיים. אולם חלק גדול מיבולי

* כ־240 דונם מטרי.
** אחוזות גדולות.

האחוזות היה נמכר דוקא לסוחרי־תבואה מלוצק ורובנה, שכנראה כבר אז היו להם קשרים טובים יותר עם העולם הגדול, ורק חלק קטן היה נמכר לסיטונאים דובנאים, שעסקו במסחר תבואות ליצוא, כגון יואל פטשניק, מאיר גלזברג ושמעון פולפר, כולם יהודים אמידים.

כדי לרכוש תבואה גם מהאכרים הזעירים, התישבו סוחרי התבואה הקמעונאים, שכונו בדובנא משום מה דוקא „מוכרי תבואות", במבואות העיר מכל עבריה, ומשם היו עורכים "מצוד" על האכר שהביא את תבואתו העירה למכירה. מה שלא נקנה במבואות העיר והגיע לשוק, היה נחטף על ידי סוחרי תבואה ששכנו בו והיו אורבים לקצת רווח. הקמעונאים היו מוכרים את התבואה במרוכז, בחלקה לספקי־הצבא ובחלקה לטחנות־הקמח ולאספקה לבהמות־המשא שהיו בידי יהודים בעיר, ואילו הנותר היה נמכר לסיטונאים לייצוא.

מוזר במיוחד היה המסחר בזרעוני תלתן. האכרים, בעיקר הצ'כים, היו מביאים למכירה זרעוני תלתן בכמויות קטנות, מ־20 עד 100 ק"ג. בענף זה לא רק לאכר, אלא גם לסוחר לא היה מושג לא בטיב ולא במחיר. הקמעונאי היה לוקח מהאכר דוגמה של תלתן, רץ עם הדוגמה לסיטונאים, ורק לאחר שאלה היו קובעים את המחיר, היה חוזר ומשלם לאכר, ומעביר מיד את הסחורה לסיטונאים שהיו מתיחסים בדרך כלל לזרעוני התלתן בחשיבות מיוחדת ומאחסנים אותם בחדר בתוך דירתם.

קמעונאי התבואה, כ־35—40 משפחות, השתייכו ברובם למעמד הבינוני, ואחדים מהם מצבם הכלכלי היה אפילו טוב.

במרוצת הזמן הלך ורע מצבם של האכרים, שמשפחותיהם גדלו והתרחבו על־ידי נשואי ילדיהם, ואדמותיהם התפצלו בין חלקי המשפחה. כמויות התבואה שהובאו העירה למכירה פחתו, ומתוך כך הלך גם מצבם של סוחרי התבואה היהודים בדובנא ורע משנה לשנה.

בראשית המאה הנוכחית, כשהחלו מגיעות לוואהלין שמועות על מרידות אכרים ברחבי רוסיה, התחילו בעלי האחוזות, גדולים כקטנים, להציע לאכרים האוקראינים הרעבים לקרקע אדמות למכירה, ואילו לפולנים ולגרמנים הוצעו לחכירה חלקות של יערות, שעציהם נכרתו במחירים טובים, אולם בתנאי שכל הישובים שיוקמו על אדמות אלה ייקראו על שמות המוכרים. משום כך נקראו כל הישובים החדשים בשמות כגון יאַנובקה, סטאניסלאבקה, ולאדיסלאבקה וכדומה. בערך באותה תקופה, בשנת 1907, נתפרסם צו הרפורמה האגרארית מטעם המיניסטר הרוסי סטוליפין, שלפיו התחילו למכור לאכרים האוקראינים בעלי חלקות אדמה קטנות ומפוצלות חלקות גדולות ומרוכזות מאדמות הממשלה, בתנאי שכל אכר יקים את ביתו על אדמתו. היתה זו שיטת ה„חוטורים", או החוות, וכוונת הממשלה הרוסית היתה לפרק את הכפר האוקראיני מחד ולתקן את מצב האכרים מאידך, כדי לחסל את הגורמים למרידות האכרים כפי שהיו ברוסיה. אין ספק שהאכרים נהנו מרפורמה זו, שכן ניתנה להם אפשרות לפתח משקים שיתנו להם קיום הוגן פחות או יותר.

הרפורמה האגרארית — מכירת הקרקעות לאכרים האוקראינים והחכרת אדמות למתיישבים הפולנים והגרמנים — פתחה אפשרויות חדשות לפני סוחרי התבואה היהודים במחוז. הן לאכרים, שהיו עניים ואביונים והיו צריכים לשלם בעד הקרקע, בעד חפירת באר בחווה, בעד הקמת בית והעברת מיבני המשק; הן למתיישבים הפולנים והגרמנים, שהיו חייבים לברא את חלקות היער ולהפכן לשדות־מזרע, ולהתקיים שנתיים לפחות עד שהאדמה תיתן יבולה — לא היה כסף, והם פנו, איפוא, לסוחרי־התבואה היהודים ולוו מהם את הכספים הדרושים. נוסף לכך, קשר מתן ההלוואה את הלווה למלווה, והראשון היה חייב למכור את תבואותיו לשני בלבד, ובכך זכו הסוחרים במקורות קבועים של תבואה למסחרם. אכן, לא אחת קרה שהאכר או המתיישב הזקוק לכסף, היה מוכר את תבואתו בראשית הסתיו, ובעיצומו של חורף היה חוזר וקונה תבואה לצרכי ביתו ובהמותיו מהסוחר שלו מכרה, ומשלם בעדה הרבה יותר ממה שקיבל.

מצב זה נמשך עד שנת 1915.

בקיץ 1915, כשצבאות הרוסים בנסיגתם הגדולה מפני הצבא האוסטרי הגיעו עד סביבות העיר דובנא והעיר נכבשה על ידיהם, עזבו רבים מאכרי הסביבה את כפריהם ונמלטו עם משפחותיהם לעמקי אוקראינה ואף לרוסיה. דובנא נותקה כליל מסביבותיה בעקב הקרבות שנמשכו סביב העיר כעשרה חדשים (מערב ראש־השנה 1915 עד ערב שבועות 1916), והמסחר בתבואה שותק כליל.

בשנת 1916, כשהתחילה ההסתערות הרוסית הגדולה, הידועה בשם "האופנסיבה של ברוסילוב", נשרף ונהרס חלק ניכר מדובנא. רוב תושבי העיר, שנשארו בה לאחר כיבושה על ידי האוסטרים, נאלצו להשאיר את כל רכושם מאחריהם ולהימלט מערבה יחד עם הצבא האוסטרי הנסוג — מי לסביבה הקרובה, מי לגאליציה, ומי אפילו לעמקי צ'כיה.

בשנת 1919, לאחר תום המלחמה ובעקב המאורעות וחילופי השלטון התכופים, נשתנו מאד תנאי החיים, ואתם גם דרכי המסחר, שנעשו בלתי יציבים. היהודים המשיכו במסחר, שהיה מבוסס ברובו על השוק השחור. בשנת 1920, כשדובנא וסביבותיה נכבשו על ידי הפולנים ונחתם חוזה־השלום עם

ברית־המועצות, שלפיו עבר הגבול במרחק כ־50 ק"מ מדרום־מזרח לדובנא, בקרבת העיר אוסטרוג, וכ־120 ק"מ ממזרח לדובנא, ליד העיר קוריץ, החלו החיים לשוב לאט־לאט למסלולם, ואתם גם המסחר בכלל ומסחר התבואה בפרט.

כדי להגדיל את הישוב הפולני בשטחים הכבושים, העבירו אליהם השלטונות הפולניים אלפי חיילים פולנים ששוחררו מהצבא, וחילקו להם אדמות שהוחרמו מידי בעלי האחוזות שבסביבה, ובעיקר אדמות שהיו פעם רכושה של הנסיכה באראטינסקאיה ועברו אחר כך לידי הרוזנת שובאלובה, וכן אדמות בעלי־אחוזה פולניים אחרים. לחיילים משוחררים פולנים אלה, שנקראו "מתיישבים" ("אוסאדניקי"), העניקה הממשלה תמיכה רבה וכן דאגה בשבילם להדרכה חקלאית, כדי שהמשקים החדשים יהיו מודרניים. מהדרכה זו נהנו גם האכרים האוקראינים, והם פיתחו ושיפרו את משקיהם. רמת ההשכלה בכפרים האוקראינים החלה לעלות, הודות לבתי־ספר שנפתחו בהם.

מצבם הכלכלי של החקלאים השתפר מאד בשנים של אי־היציבות המדינית במחוז, כיון שמחירי התוצרת החקלאית היו כל הזמן גבוהים. המסחר התבסס עתה על הצריכה המוגברת דוקא בכפר, שגדלה משנה לשנה בגלל ערכו הפוחת והולך של המרק הפולני. גם הסוחרים היהודים ניצלו את המצב ושיפרו את מצבם הכלכלי, אולם החליטו שהגיע הזמן להפסיק את עסקי השוק השחור ולחזור למסחר תקין. המסחר בתבואות היה הנוח ביותר לקליטת סוחרי השוק השחור, שכן הוא לא דרש ידיעה מקצועית, לא היה בו צורך בחנות, וניתן להסתפק בו בסכום לא גדול של מזומנים כדי לנהל עסקים מכניסים. האמצעים שסוחר־תבואה היה זקוק להם היו מחסן איזה שהוא בצריף במבואות העיר וכלי־שקילה. ואכן, תוך זמן קצר הוקמו מחסני־צריפים עד למרחק של 10—12 ק"מ מהעיר, כי כל סוחר רצה להיות ראשון לפגישת האכר המביא את תבואתו העירה למכירה. במשך תקופה לא ארוכה נכנסו למסחר הקמעוני בתבואה כ־40—50 משפחות יהודיות נוספות על ה־50—60 שעסקו בענף זה מזמן.

במשך השנים 1920—1924 חלה עליה גדולה ברמת החיים של התושבים, הן הכפריים והן העירוניים. תודות לביקוש הרב הירבו האכרים בזריעת חיטה ותלתן, והמחירים הגבוהים ששולמו עבור תבואות בגלל ירידת ערכו של המטבע איפשרו רווחים נאים לסוחרי־התבואה, ביניהם גם החדשים שמקרוב הצטרפו לענף. אולם בשנת 1924 נשתנה המצב. מחירי התבואה

חגיגת יובל ה־15 של חברי הבנק הקואופרטיבי למלאכה ולמסחר־זעיר, תרצ"ז (1937)

בשוקי העולם החלו יורדים לאחר שנות הביקוש הגדול שאחרי המלחמה, וגם ייצובו של המטבע הפולני החדש, הזלוֹטי, הפסיק את הספקולציות בתבואה, שהיו מבוססות על אי יציבותו של המטבע הישן. מצב סוחרי־התבואה נעשה קשה, והחלה ביניהם התחרות פרועה. כמה נסיונות לארגן בין סוחרי־התבואה במבואות העיר שותפויות לא עלו יפה, וגם השותפויות שהוקמו התפרקו תוך זמן קצר. סוחרי־התבואה היהודים, שהחלו להתרושש, ניסו להחזיק מעמד בכל מיני דרכים מפוקפקים, כגון ערבוב פסולת בתבואה או ערבוב תבואה בתבואה, אולם ללא הועיל.

בתקופת פיחות המרק הפולני, בשנים 1920—1924, חל שינוי גדול גם בדרכי שיווק התבואה. עם הרחבת שטחי הדגנים נבנו בסביבה כמה טחנות־קמח גדולות ומשוכללות בדובנא, ראדזיוויל, רובנה ולוצק, ומרבית החיטה היתה נמכרת להן; הצבא הפולני החרים את הסוחרים היהודים במקום, והחיטה שלא נמכרה לטחנות־הקמח היתה מיוצאת לארצות אחרות. משום כך התארגנו סיטונאי התבואה בדובנא בשתיים־שלוש חברות שעסקו בייצוא תבואה. חברות אלה לא דאגו לעתיד, לא הקפידו על טיב התבואה ולא על קיום יחסים הוגנים עם הלקוחות, והשתדלו לנצל את הקוניוקטורה כמיטב יכלתם. עם עבור הקוניוקטורה החל גם מצבם של סיטונאים אלה להתערער, וכמה מהם התרוששו אף הם.

בינתים הצטרפו גורמים חיצוניים לנישול סוחרי־התבואה היהודים, הקמעונאים והסיטונאים כאחד, מעמדותיהם: הממשלה החלה מטילה מסים כבדים והולכים על המסחר בכלל ועל המסחר בתבואה בפרט; הקואופרטיב המסחרי הפולני בדובנא, שעסק עד אז בשיווק מוצרי־צריכה בלבד, החל עוסק גם בסחר ייצוא, והחל לוחץ על "המתיישבים" הפולנים החדשים בסביבה, החיילים המשוחררים, לשווק את תבואתם רק באמצעותו. זה ועוד: המסים הממשלתיים שהיו מוטלים על הקואופרטיב היו נמוכים בהרבה מאלה שהוטלו על הסוחרים היהודים. אכרים רבים מהסביבה, לאו דוקא פּולנים, החלו לשווק את תבואותיהם באמצעות הקואופרטיב הפולני, והסוח־רים היהודים הגיעו עד פת־לחם.

לאור מצב זה פניתי בשנת 1927, יחד עם חברי סנדר שוואם, אל כל סוחרי־התבואה בעיר בהצעה להקים קואופרטיב. לאחר משא־ומתן מיגע ודיונים ממושכים הוקם באוקטובר 1927, בסיועו של יושב־ראש הנהלת איגוד הסוחרים בדובנא, אבראשה כהנא, הקואופרטיב הראשון למסחר בדגנים, "אוניה". חברי הקואופרטיב, 105 במספר, היו חייבים על פי התקנון למסור רק לו למכירה, תמורת עמלה, את כל התבואות שניקנו על ידם. מאחר שלכל הסוחרים עמדו לשלם מחיר אחיד בעד התבואות שמסרו לקואופרטיב, ומאחר שהתבואות אוחסנו בממגורה אחת, ניתן היה להקפיד גם על טיב התבואה הנמכרת, ובכך למנוע התחרות בלתי הוגנת. נוסף על כך חייב היה כל חבר להשאיר בחשבון חסום בקואופרטיב אחוז אחד מפדיונו לצרכי חסכון.

על אף החיכוכים והניגודים הפנימיים בין החברים, הצליח הקואופרטיב להתפתח יפה ולפעול כהלכה. הוא רכש לו שם טוב בבורסות התבואה בלבוב ובדנציג והיו לו לקוחות ממדרגה ראשונה. הקואופרטיב גם קנה מערבל לניפוי תבואה, וכן מערבלים לניפוי זרעי תלתן, ויכול היה למכור דגנים בתקן המקובל בעולם ולקבל תמורתם מחירים גבוהים ביותר. גם בדובנא עצמה היה לקואופרטיב שם טוב, והמוסדות הכספיים, וכן הבנק הפולני הממשלתי ברובנה, העניקו לו אשראי בסכומים הגונים. אפילו אנשים פרטיים, שלא היו סוחרי תבואה, החלו להפקיד את חסכונותיהם בקופת הקואופרטיב, בהסתמך על סעיף בתקנון שהתיר עיסקות כאלה. נוסף על כל אלה עזרה להתפתחותו של הקואופרטיב גם הקוניוקטורה הכללית במסחר התבואות, ששררה באותה תקופה.

אולם מתנגדי הקואופרטיב, וביניהם גם חברי הנהלתו שהיו סיטונאי־תבואה והצטרפו אליו בלחץ כלל הסוחרים, חתרו תחתיו, ובראשית ינואר 1929 התלוננו במכתב אנונימי לאגף המסים של האוצר, לקטגור המחוזי ולמשטרה על "אי סדרים" ועל "עבירות על החוק" בקואופרטיב. ב־16 בינואר 1929 ערכה המשטרה חיפוש, על סמך הוראת הקטגור המחוזי, במשרד הקואופרטיב ובמחסניו, והחרימה את כל ספרי החשבונות ותיקי המסמכים, שנמסרו לבדיקה קפדנית לידי מומחי אגף המסים של האוצר.

בדרכים סמויות ובמאמצים מיוחדים הצלחנו, בהדרכת ציר הסיים הפולני עורך־דין הידוע ד"ר רוטפלד ז"ל ובתשלומי שוחד מרובים, לקבל בחזרה מידי הבודקים מסמכים מסוימים, וכעבור שבועיים־שלושה נסתיימה הבדיקה בלא כלום, פנקסי החשבונות והמסמכים הוחזרו לנו והקואופרטיב הורשה להמשיך בפעולותיו. אולם עתה עמדה לפני ההנהלה השאלה, אם יש מקום להמשיך בפעולות הקואופרטיב לאור היחסים בין החברים ומעשה ההלשנה, ולאחר לבטים והתיעצויות הוחלט לחסלו. באפריל 1929 נקראה אסיפה כללית של כל החברים, ובה הוחלט רשמית על חיסול הקואופרטיב, ופירוקו הממשי הוצא לפועל ב־5 במאי 1929.

אחרי פירוק הקואופרטיב "אוניה" הורע מצב סוחרי־התבואה בדובנא במידה רבה וההתחרות ביניהם החריפה מאד.

האכרים נעשו חשדנים יותר וגם למדו להבין במחירים, במידות ובמשקלות, ולא קל היה לסוחרים להוליכם שולל, והקמעונאים, חוץ מכתריסר משפחות שהחזיקו מעמד הודות לחסכונות מ„הימים הטובים”, הגיעו עד משבר. מרביתם עזבו את הענף והחלו עוסקים מי בכה ומי בכה — מסחר זעיר, דוכן בשוק, מתווך בקניית כשות וכדומה.

גם מצבם של סיטונאי התבואה הורע לאחר פירוק הקואופרטיב, כיון שהלקוחות התרגלו לסטנדרטים מסוימים בימי הקואופרטיב ותבעו אותם גם עתה, והדבר היה כרוך בהשקעות במחסנים ליד הרכבת, במכונות לניקוי וניפוי תבואה וכדומה. כיון שלמרבית הסיטונאים לא היו האמצעים לכך, הקימו שותפויות עם בעלי הון יהודים, שתמורת השקעותיהם נטלו את מרבית הרווחים.

כאלה היו תנאי מסחר התבואה במשך כעשר שנים, עד כניסת הצבא האדום לאזור בסוף שנת 1939.

כאן המקום לציין, שמרבית סוחרי התבואה היהודים בדובנא, סיטונאים וקמעונאים כאחד, לא הצליחו לחסוך כסף ליום עברה ואף לא להתחבב על אכרי הסביבה, ופרט לשני האחים **פ י ש ר** ומשפחותיהם, שמצאו בימי השואה מקלט אצל ידידים צ׳כים בכפר קלאָשטשיכה שליד דובנא ונמצאים כיום בארץ, ניספו כל אלה שלא הצליחו להימלט לברית־המועצות לפני ה־22 ביוני 1941.

*

מהמתואר לעיל מתקבלת התמונה הבאה על תנאי חייהם של יהודי דובנא:

- עד שנת 1920 היה הרוב המוחלט של הסוחרים, בעלי־המלאכה והפועלים בדובנא יהודים.
- החל משנת 1920 הזרים השלטון הפולני לעיר אלמנטים נכרים רבים, בתחילה כפקידים ואנשי השלטון, שהפכו לאחר מכן למתחרים קשים ביהודי העיר בכל ענפי הכלכלה.
- היהודים נאחזו בכל משלח־יד עירוני וניסו להתפרנס ממנו, ולו אף בדוחק, עד הרגע האחרון.
- מצבם הכלכלי של יהודי דובנא היה בדרך כלל טוב למדי. היה ביניהם מיעוט קטן של עשירים, יחסית למושגי הזמן והמקום, ולעומתם היה גם חלק ניכר של מעוטי פרנסה ואף דלפונים גמורים.
- היו עליות וירידות בפרנסות יהודי דובנא, שהתנאים והזמנים גרמון, אולם עם התבססות השלטון הפולני האנטישמי, החלו יהודי דובנא יורדים במדרון תלול בגלל הכנסת נכרים למקצועות ולענפים יהודיים ומכבש המסים האכזרי שהופעל רק לגבי היהודים. הלחץ על היהודים גבר במיוחד החל משנת 1925, ימי שר־האוצר האנטישמי גראַבסקי, ונמשך עד סוף השלטון הפולני בסתיו 1939.

מהסיכום דלעיל מסתבר מדוע התרוששו כל־כך יהודי דובנא ערב השואה הגדולה, ועניים ורישם היוו אחת הסיבות, שבגללה שרדו רק אודים ספורים מהקהילה היהודית של דובנא, נוסף לאלה שמסיבות שונות נתגלגלו למרחקי ברית־המועצות בין סתיו שנת 1939 וה־22 ביוני 1941.

שנתיים תחת השלטון הסובייטי

מאת משה כהן

הדברים המסופרים להלן הועלו על הכתב באפריל 1962, כעשרים שנה לאחר קרותם, והכותב מתנצל מראש על טעויות ואי־דיוקים שייתכן כי נפלו בהם.

הכותב השתדל לרשום את זכרונותיו בדיוק כפי שהתרשם מהמאורעות בשעת אירועם. יתכן, כי מתוך המסופר יובן, מדוע רב היה מספר יהודי דובנא שהושמדו בשואה ממספר יהודי ערים אחרות בסביבה, כגון קרמניץ, לוצק ורובנה, שהיו גם הן תחת השלטון הסובייטי, אבל רבים מהם הצליחו לעבור לרוסיה כבר לפני בוא צבאות הנאצים.

א

מחצית אוגוסט 1939.

הרדיו והעתונים מביאים יום־יום ידיעות מדאיגות יותר ויותר על המצב המדיני. מקור הידיעות הוא ברלין ההיטלרית, והחשובה בהן היא על חתימת ההסכם בין **ר י ב נ ט ר ו פ ו מ ו ל ו ט ו ב** והדרישות התוקפניות שבאו אחריו לקביעת מעמדה של העיר החופשית דנציג.

ברור לכל שמלחמה בין גרמניה לפולין היא כמעט בלתי נמנעת. השלטונות הפולניים הכריזו ביום 20 באוגוסט על גיוס אנשי המילואים עד בני 45. המתיחות והחרדה בדובנא גוברים

והולכים. עצם העובדה שגברים רבים גויסו והועברו לקסר־קטיני־הצבא בסורמיץ כבר הספיקה לעורר דאגה, והחרדה גברה כשהסתבר שאיש אינו יודע לאן יישלחו המגוייסים. פחד ואימה עוררו בלב משפחות המגוייסים החששות מפני הרוח האנטישמית ששררה בין הפולנים והאוקראינים בעיר ובסביבתה.

לאחר ימים ספורים התברר שהמגוייסים עודם בקסרקטיני סורמיץ׳, משום שלצבא הפולני אין לא מדים ולא נשק לספק להם, ועובדות אלה עוד הגבירו את המתיחות בעיר ועוררו שמועות של תבוסנות ואזלת יד.

בינתיים קוראים הרדיו והעתונים לציבור לאגור מזון, הלב־שה והנעלה ואף מפרסמים הוראות היכן וכיצד לשמור עליהם. בולמוס האגירה שתקף את העיר גרם להאמרת מחירים. הכל מעיד שהמלחמה קרבה משעה לשעה.

ביום הששי, ה־1 בספטמבר, הודיע הרדיו בבוקר שהצבא הגרמני חצה את גבול פולין לכל אורכו המשותף עם גרמניה, ומתקדם במהירות מזרחה, לתוך פולין. הצבא הפולני אינו מסוגל לעמוד בהתקפה ונסוג לפנים המדינה.

וארשה הבירה ויתר ערי פולין הגדולות הופצצו על־ידי גלים־גלים של מטוסי האויב המהירים, והמטוסים הפולניים, בגלל מספרם המועט וכושר לחימתם הירוד, לא יכלו לעמוד בפניהם. הם נפגעו גם באוויר וגם על הקרקע, עוד בטרם הספיקו להמריא.

זרם הפליטים החל נע מאזורי הגבול, ובעקבות הצבא הנסוג גם מאזורים אחרים, לפנים המדינה. ברכבות, באוטובוסים, במוניות ובמכוניות פרטיות ואף בעגלות רתומות לסוסים נעו מזרחה, וכבר ב־3 בספטמבר הגיעו לדובנא ראשוני הפליטים, כשפניהם מועדות מזרחה, לגבול הפולני־רומני.

כעבור יום־יומיים, משהתברר שמצבה של פולין הולך ורע בחזית וקיים מחסור חמור בנשק, תחמושת ודלק, התחיל היאוש להתגבר בלבבות והבריחה הגדולה מפני הצבא הגרמני המתקדם מילאה את כל הכבישים המוליכים מזרחה. כלי־רכב עזובים בגלל אזילת הדלק היו מפוזרים לאורך הכבישים, ופליטים הולכי־רגל פנו לישובים הסמוכים למצוא בהם מחסה.

דובנא מלאה גם היא פליטים, ברובם יהודים, שבגלל מחסור בכסף ובכלי־רכב נאלצו להישאר בה. הצפיפות גדלה בעיר מיום ליום, ומחירי המזון והמצרכים החיוניים מאמירים. המלאי הולך ואזל, כי אין כל אפשרות להביא לעיר מזון מהסביבה ומצרכים שונים מוארשה ומלבוב, בגלל חוסר תחבורה.

המגוייסים מבני דובנא, ששהו בקסקטיני סורמיץ׳, חזרו ברובם לבתיהם ואיש לא שם לבו לכך, רק מעטים נשארו בצבא ונשלחו לחזית. בסביבות העיר החלו לחפור שוחות אנטי־טנקיות ועמדות־הגנה, למקרה שהאויב יגיע עד דובנא.

חברי הממשלה הפולנית, המטה הכללי והמוסדות העליונים של המדינה עזבו את וארשה, ונעו גם הם בדרכים המובילות לגבול הפולני־רומני. רבים מהם הגיעו לדובנא, היושבת על הדרך לגבול הרומני, וחלק מאנשי המטה הכללי השתכנו בבנין של הגימנסיה למסחר. מרבית הבנינים הציבוריים בעיר הופקעו לשיכון מוסדות מרכזיים שהגיעו מוארשה, ושמועה נפוצה שגם נשיא המדינה ופמלייתו נמצאים בסביבה — חונים בארמונו של הרוזן לידיחובסקי בכפר סמורדובה, כ־18 ק״מ מדובנא.

ביום א׳ דראש־השנה תש״י, ב־12 בספטמבר, התקיפו מטוסי האויב לראשונה את דובנא. הם הפציצו את תחנת־הרכבת, בית־החרושת לשימורים וסביבת פ.ק.או, — מרכז גיוס, בכניסה לעיר מצד זבראמיה, שם עסקו אנשים רבים בחפירת שוחות אנטי־טנקיות ; היו כמה הרוגים ופצועים בין החופרים. כן נפגעו בקרבת מקום שני בתים, ותחת מפולותיהם נקברו תושביהם, ברובם יהודים.

החרדה בין תושבי העיר הולכת ורבה, והם נתקפו פאניקה. מפחד הפצצות מהאוויר החלו רבים לעזוב את העיר לכיוון אוסטרהא. בעיר החלו מגייסים אנשים לחפירת שוחות ועמ־דות ולעבודות סבלות בשביל הצבא בתחנת הרכבת. הפחד מפני הגיוס לעבודה היה כמעט לא פחות מהפחד מפני האויב.

בלחץ התקדמותם של צבאות הגרמנים החליטו השלטונות הפולנים המקומיים לעזוב את העיר ולנוע אף הם בכיוון ברודי־לבוב. גם המשטרה עזבה את העיר, ובמקומה הוקמה מיליציה אזרחית בראשותו של עורך־הדין מ ו ר ו ב ס ק י. אף כי בשירות המיליציה היו לא מעט מבני הנוער היהודי, שצוידו בנשק ומילאו את חלקם בשמירה על הגשרים ומחסני הצבא ועל סדרי התנועה בעיר, בכל זאת רב הפחד בין יהודי העיר מפני הפולנים והאוקראינים האנטישמיים. מאנשי השלטון הפולני נשאר רק ראש־העיר. רק לאחר חדשיים נעלם גם הוא, ואומרים כי עבר את הגבול לשטח הכיבוש הגרמני.

לפני יומיים יצא הצבא הפולני את הקסרקטינים לכיוון בלתי ידוע. כל היום וכל הלילה חוצות את העיר שיירות של מכוניות צבאיות, כשפניהן לכיוון ברודי־לבוב. אומרים שמגמתן — הגבול הרומני.

עתה מגיעים לעיר רק פליטים יהודים, רובם ברגל ובחוסר

כל. הם עזבו את עריהם ברגע האחרון ממש, לפני כיבושן על ידי הגרמנים. פליטים לא יהודים אין רואים עוד.

המצב הסניטארי בעיר הולך ורע, כיוון שחלק מרופאי העיר גויס לצבא וחלק עזב מפחד הפצצות והתקדמות האויב. בינתיים גדל מספר התושבים מיום ליום, על ידי הפליטים המוסיפים להגיע לעיר ולהישאר בה מחוסר תחבורה לעבור הלאה.

ביום 16 בספטמבר נתגלה דבר תמוה: שיירות של משאיות צבאיות חזרו מדרך ראדזיבילוב־ברודי לאיטן, כאילו אינן יודעות לאן לפנות. פה ושם נראה חייל קופץ מעל משאית, מסתתר מאחורי בית, ובעבור השיירה הוא פונה לאחד היהודים ומבקש לספק לו בגדים אזרחיים במקום מדיו הצבאיים. חיילים אלה הם יהודים מבני הסביבה שהחליטו לערוק מהצבא ולשוב אל משפחותיהם.

בצהרי ה־17 בספטמבר פסקה תנועת שיירות הצבא כליל, ואין רואים גם חייל פולני אחד בעיר. נראה שחסל שלטון פולין בדובנא. בינתיים הוגברה המיליציה. כל מי שנאות להצטרף למיליציה, קיבל נשק ונשלח לעזור בשמירה על הסדר בעיר. אף־על־פי־כן החלו אלמנטים פרועים, רובם גויים מהסביבה ומיעוטם יהודים, להתפרץ למחסני הצבא ולשדוד מתוכם. בית־יבוש כשות של האחים ברח"ש, ששימש מחסן מזונות של הצבא והיו בו כמויות גדולות של סוכר ומלח ומזונות אחרים, נפרץ ונשדד תוך שעות מעטות, כשאנשי המיליציה עומדים מן הצד וחוששים להתערב.

ב

באותו יום, ה־17 בספטמבר, הודיע רדיו מוסקבה שממשלת ברית־המועצות החליטה, נוכח התפרקות השלטון הפולני המוסמך, לשחרר את מערב אוקראינה מעול „האדונים הפולנים", ונתנה הוראות לצבא האדום לחצות את הגבול הרוסי־פולני ולהיכנס למערב אוקראינה כדי לשמור על שלום האזרחים. בהודעה נאמר עוד, שהצבא האדום כבר עבר את הגבול, והוא מתקרב למשולש רובנה־דובנא־קרמניץ.

הודעת רדיו מוסקבה על התקרבות הצבא האדום לעיר עודדה את הרוחות ועוררה בטחון בלב כל התושבים, ובעיקר היהודים. המיליציה הגבירה את השמירה ובעיר שרר שקט, שלא הופרע, פרט לשוד כמה מחסני צבא.

לפנות בוקר ה־18 בספטמבר, למן שעה 4 לערך, החל להתאסף קהל ליד בית העיריה. מרבית הקהל היו יהודים, אולם כל חברי מועצת העיריה ונשיאה בראשם היו אף הם במקום, נכונים לקבל את פני הצבא האדום שעמד עתה בשערי העיר.

בשעה 5 בדיוק נכנסה העירה בכביש פנטליה שיירת טנקים סובייטיים, כשבראשה נוסע במכונית מפוארת גנרל סובייטי. השיירה עצרה ליד בית העיריה והגנרל יצא ממכוניתו. ובפנותו לקהל הרב, שמחא כף והריע לכבודו, ביקש להתפזר ו„שכל אחד ילך לעבודתו". הגנרל הודיע שבמשך היום תגענה לעיר יחידות צבא נוספות, וכי הוראות מפורטות על סדרי החיים תחת השלטון החדש תפורסמנה מאוחר יותר. לאחר שנכנס לבית העיריה ושוחח עם אנשי המועצה, חזר למכוניתו והשיירה המשיכה בכיוון רדזיבילוב־ברודי. במשך היום עברו דרך העיר יחידות שונות של הצבא האדום, בעיקר טנקים ותותחים שנגררו על־ידי טרקטורים ענקיים שכמוהם לא ראו מעולם בדובנא — וקהל רב עמד כל היום בצדי הרחובות והסתכל ביחידות הצבא העוברות דרכה בכיוון מערב, ומפעם לפעם פרץ במחיאות כפיים סוערות.

במשך היום פורסמו בחוצות העיר הוראות השלטון החדש על סדרי החיים: על האזרחים להמשיך בעבודתם; כל החנויות חייבות להיות פתוחות; אסור באיסור חמור להפקיע את המחירים; הזלוטי הפולני נשאר מטבע חוקי ושווה בערכו לרובל הרוסי; עוצר יקוים בין השעות 10 בערב ו־6 בבוקר.

בשני הימים הבאים המשיכו יחידות של הצבא האדום לנוע דרך העיר מערבה, בכיוון ראדזיבילוב־ברודי, וכמה יחידות התמקמו במקומות שונים בעיר. החלה התארגנות השלטון הצבאי.

בליל ה־19/20 בספטמבר, לאחר התחלת העוצר הלילי, נשמעו פתאום יריות רובים ומקלעים בעיר. איש לא ידע מנין היריות ומה סיבתן. בכל הבתים כבה האור וחרדה שררה בכל לב. בבוקר היו שמועות שכנופיות תקפו יחידות של הצבא האדום, אלא שלא היה אישור לשמועות. קרבנות היריות בלילה היו חייל סובייטי אחד הרוג ליד בנין הדואר, ובתו של מוטל נודלר שנהרגה ושתי נשים יהודיות פצועות, כנראה על ידי כדורים תועים.

מאותו לילה שרר שקט בעיר.

כאן יש לציין את התנהגותם האדיבה והמנומסת של החיילים הסובייטים, הן מהיחידות שעברו דרך העיר והן של חיל־המצב, כלפי האוכלוסיה. גם צורת דיבורם היתה תרבותית ומנומסת — אכן, היתה זו הפתעה גמורה לאלה שזכרו את החייל הרוסי מימי הצאַר, ואפילו את חיילי המהפכה בשנים 1917—1919.

יהודי העיר, שהיו להם קרובים או ידידים ברחבי רוסיה, ואשר שנים רבות היו מנותקים מהם לחלוטין, החלו מקבלים פתאום מברקי ברכה ומכתבים מקרוביהם, וידידיהם לכבוד „השחרור מעול האדונים הפולנים" ואיחולים „לחיים חפשיים

בתוך משפחת עמי ברית־המועצות". אכן, כל המברקים והמכתבים היו כתובים בנוסח אחיד. עם זאת נשאר הגבול הישן בין רוסיה לפולין סגור ומסוגר בפני אזרחי שתי המדינות, ופרט ל„מיוחסים" ומבקרים מיוחדים, לא הצליח איש לעבור לרוסיה, או מרוסיה לשטח „המשוחרר".

ג

ימים אחדים לאחר כניסת הצבא האדום לאזור, הוחל בארגון החיים והשלטון האזרחי־המפלגתי בחסות הצבא והנ.ק.וו.ד.

המעשה הראשון שעשה השלטון החדש היה — שחרור כל האסירים מבתי־הסוהר.

אזור דובנא, שכלל בימי הפולנים את השטח מראדזיבילוב במערב עד וארקוביץ' במזרח, וממיזוץ' בדרום־מזרח, עד מליר־נוב־אוסטרוזץ בצפון, חולק מחדש לשבע נפות: ראדזיבילוב, קוזין, וארבה, דובנא, מיזוץ', וארקוביץ', מלינוב, אוסטרוזץ; בכל נפה הוקמו מוסדות ממשלתיים ומוניציפאליים עצמאיים.

כל בתי־הספר נפתחו מחדש ואף הגדילו את יכולת הקליטה שלהם, וכן נפתחו בתי־ספר חדשים. בכל כפר נפתח בית־ספר יסודי והוחק חוק לימוד־חובה לכל. בדובנא נפתח מכון גבוה לפדגוגיה, ובמוזיץ' נפתח סמינר דו־שנתי למורים.

הוחל בהרחבת הכבישים וזיפותם, מהעיירה קוריץ ליד הגבול הרוסי דרך דובנא והלאה מערבה, עד לבוב.

נפתחה לשכת עבודה כללית, כדי לספק תעסוקה הן לתושבים שנשארו מחוסרי פרנסה והן לאלפי הפליטים שנשארו תקועים בעיר. הלשכה השתדלה לכוון כל אחד לעבודה מתאימה פחות או יותר לכושרו ויכולתו. מקומות העבודה היו רבים ומגוונים, ואכן לא קשה היה להתאים עבודה לדורשיה: פקידים היו דרושים לכל המוסדות והמשרדים שאורגנו מחדש; בתי־הספר החדשים היו זקוקים למורים, מנהלים ומפקחים; העבודות בכבישים, שהפיקוח עליהן היה בידי הנ.ק.וו.ד. הצריכו פקידים ועובדים למשרדים, למחסנים, לאספקת חמרים ומזון לעובדים — בעבודות השחורות הועסקו אלפי שבויים פולנים, ששוכנו לאורך 350 ק"מ של הכביש הראשי. בוגרי בתי־הספר התיכוניים והגבוהים מונו כמורים, מנהלים ומפקחים בגימנסיות, ואילו גומרי בתי־הספר היסודיים בני שבע כיתות נשלחו לקורסים מזורזים למורים יסודיים, וכבר בתקופת לימודם קיבלו משכורת מלאה. כן נפתחו קורסים מזורזים לאחיות מעשיות, והתלמידות קיבלו שכר עם החילן בלימודים.

כל הרוצה לעבוד קיבל עבודה, וכל הרוצה ללמוד יכול ללמוד בבית־ספר תיכון או גבוה, ואף באוניברסיטה בלבוב, ללא תשלום, אם רק היו בידיו תעודות מתאימות.

בעיה בפני עצמה היוו החנוונים והסוחרים. היו חנוונים שהאמינו ביציבות השלטון הסובייטי, ובחששם מפני החרמה מיהרו למכור את סחורתם במחירים הרגילים כדי לחסל את עסקיהם ולעבור ל„עבודה פרודוקטיבית" — פקידות או הוראה. לעומתם היו חנוונים, ובעיקר סוחרים גדולים, סיטונאים, שפיקפקו ביציבות השלטון והשתדלו ל„עשות כסף"; אלה הסתירו את מרבית סחורתם ומכרוה טיפין טיפין, בהעלותם את המחירים ככל שהקונים היו מוכנים לשלם. אכן, במשך הזמן נתגלה שברוסיה שורר מחסור חמור במוצרי תצרוכת, ובעיקר הלבשה והנעלה, והסוחרים במוצרים אלה הפקיעו את מחיריהם והתעשרו.

בינתיים החלו הסחורות אוזלות מהחנויות, וכדי לזכות במשהו היו מתהוים תורים ארוכים של קונים, שעמדו שעות על שעות ולא פעם חזרו כלעומת שבאו. קצינים וחיילים סובייטיים היו קונים מכל הבא ביד, בלי לעמוד על המקח, ושולחים הכל לבתיהם ברוסיה, ובכך הגדילו מצד אחד את רווחי הסוחרים, ואילו מצד שני עזרו לחיסול מהיר יותר של מלאי הסחורות בעיר. אמנם השלטון החדש פתח לאחר זמן כמה חנויות קואופרטיביות, אבל המכירה בהן היתה קצובה והמחירים גבוהים, ורק אנשי הצמרת ובעלי פרוטקציה היו מצליחים לרכוש בהן משהו.

ד

בינתיים התארגנו הנ.ק.וו.ד. והמיליציה, ושלטונם החל נותן אותותיו. יהודים אמידים, סוחרים ובעלי רכוש, נאסרו והואשמו בספסרות. דירות מרווחות וחדרים הוחרמו לשיכון פקידים שהובאו מרוסיה או פתיחת משרדים ממשלתיים. בתי־מידות הולאמו, ודייריהם, כולל בעליהם, נאלצו לשלם שכר־דירה לשלטונות. בתי־החרושת לשימורי בשר וירקות, מפעלי הכשות וטחנות הקמח הופקעו והועברו לרשות השלטונות על כל ציודם. כן הולאמו כל היערות. כל בתי־הספר הועברו לידי השלטונות ושפת ההוראה בהם הוחלפה מפולנית לאוקראינית, פרט למעטים, בהם העזו ההורים לדרוש שפת־הוראה אחרת — פולנית או אידיש. בית־הספר „תרבות" הועבר לבנין מרווח יותר, אלא שנאסר ללמד בו עברית ולימודי יהדות ודת; שפת־ההוראה הוחלפה לאידיש, ואוקראינית לימדו בו כשפה שניה. המנזר ברחוב פאניאנסקי נסגר, ובמקומו נפתח בית־חולים ממשלתי. כן הוחל בסגירת בתי־כנסת. הראשון היה בית־הכנסת החדש והמרווח „משרתי־צדק", שאורגן בו קואופרטיב לחייטות וסנדלרות; אחריו הפכו את בית־הכנסת „בר"ץ" למועדון של המפלגה. כל בית־כנסת שנסגר יועד לו תפקיד „נשגב וחשוב להמוני העם".

על כל הארגונים היהודיים, כולל המפלגות ותנועות־הנוער,

נאסרה הפעילות. ועד הקהילה חוסל וכל מוסדות הסעד שהיו כפופים לו עברו לרשות השלטון ואיבדו את צביונם היהודי. על ידי כך נפגעו אלפי פליטים מחוסרי־כל, שנתמכו מקודם על־ידי ועד הקהילה. רק לאחר שמשלחת יהודית התיצבה לפני המזכיר הראשון של המפלגה הקומוניסטית באיזור, התיר זה לפתוח בית־אוכל עממי, ואף אישר הקצבת כמויות מסו־ימות של מזונות, בחלקן ללא תשלום ובחלקן במחירים מוז־לים. בבית־אוכל זה קיבלו יום־יום מאות נצרכים ארוחה חמה במחירים סמליים, ומחוסרי אמצעים קיבלוה אף ללא תשלום.

עם גמר הרחבת הכביש הראשי וזיפותו, הוחל בתיקון הכבישים בדובנא עצמה, ובכך שופרה צורתה. כל החנויות והצריפונים במרכז העיר, ששימשו כחנויות־מכולת ואיטליזים נהרסו, ובמקום נסללה רחבה נאה ששינתה לחלוטין את מראה הסביבה. על המגרש שבין רחוב זאמקובה לבין ה„זאמוק״ (הטירה) ניטע גן עירוני חדש, שהוסיף אף הוא לשיפור העיר.

השלטון הסובייטי דאג גם לתרבות. סרטים סובייטים הוצגו בבתי־הקולנוע במחירים שוים לכל נפש, ואמנים סובייטיים הופיעו בתיאטרון המקומי. שני בתי־תרבות נפתחו לציבור, בהם ניתן למצוא עתונים וכתבי־עת ומשחקים שונים. ברם, רק חלק מבני־הנוער נהנה מבתי־התרבות; רוב תושבי דובנא היהודים, ובעיקר המבוגרים יותר, הסתייגו מהתרבות החדשה ולא היו שלמים אתה. כאן כדאי לציין, שגם חלק מהקומו־ניסטים המקומיים, שישבו שנים בבתי־הסוהר הפולנים ושוח־ררו זה מקרוב על־ידי השלטון הסובייטי עליו חלמו כל הש־נים, התאכזבו ולא באו על סיפוקם, אף כי כמעט לכולם ניתנו משרות ודירות נוחות העמדו לרשותם.

ה

לאט־לאט חזרו החיים למסלולם. הבריות החלו משלימים עם המציאות החדשה ומסתגלים אליה. שירותי האוטובוסים, שהו־קמו ופותחו על ידי הון ויוזמה יהודית הולאמו והחלו פועלים מחדש, ואנשים לא היו מרותקים עוד למקומם ויכלו לנסוע. רבים מהפליטים עזבו איפוא את דובנא ויצאו לערים ועיירות בסביבה.

כשלושה חדשים היה הזלוטי הפולני מטבע חוקי השווה בערכו לרובל הרוסי, וכל המסחר המשיך להתנהל בזלוטי. גם השלטונות שילמו, הן לעובדים והן לספקים, בזלוטי. פתאום, ב־4 בדצמבר 1939 בשעה 9 בבוקר, פורסמה ברדיו הודעה שהחל משעה 12 באותו יום תפקע חוקיותו של הזלוטי והרובל הרוסי יבוא במקומו. ההודעה נפלה על הציבור כרעם ביום בהיר. לאיש לא היו רובלים רוסיים; לעומת זה כמעט לכל אחד היה סכום מסוים בזלוטי פולנים, שלפתע היו חסרי כל־ערך. ההתערבות אצל השלטונות המקומיים לא נשאה פרי, כי ההוראה באה ממוסקבה. לאחר מכן באו הוראות, המתירות החלפת סכומים עד 300 זלוטי ברובלים בבנק הממלכתי רק למי שיוכיח, כי הכסף הגיע אליו בדרכים כשרות, באמצעות מוס־דות ממשלתיים. אכן, אלה ששמרו על הזלוטי שהיו ברשותם, הצליחו למכרם לאחר מכן ליהודים שהסתננו משטח הכיבוש הנאצי, בו היה עדיין הזלוטי מטבע חוקי, לפי שער 3—4 זלוטי לרובל.

אותו זמן נסתיים המשא־ומתן בין הרוסים לגרמנים על יצוב קו־הגבול בין שטחי־הכיבוש שלהם. הגבול, שעבר קודם לכן לאורך הקו לובלין—ראווה־רוסקה—סנוק, הועתק עתה מזרחה לקו קובל—ולאדימיר־ווֹלינסק—לבוב. בכך התקרב שטח הכיבוש הגרמני לדובנא, שנמצאה עתה במרחק של 93 ק״מ ממנו, ובהתאם לחוק הרוסי, האוסר מגורים של זרים בטווח 100 ק״מ מהגבול, נאלצו הפליטים שנשארו בדובנא לעזבה ולעבור למירוגוֹשצ׳י, פוּגוֹראֶלצי, מלוֹדאבה וכפרים ועיירות אחרים, המרוחקים ממנה לפחות 7—8 ק״מ מזרחה.

בינתיים גברה האנטישמיות בין הפולנים והאוקראינים. לא מעט עזרה לכך העובדה, שיהודים נתקבלו לעבודה במשרדי הממשלה והמוסדות המוניציפאליים, ובתוקף תפקידיהם עסקו בגביית מסים, איסוף התוצרת החקלאית ופעולות דומות לא אהודות על הציבור גם בימים כתיקנם.

ו

והנה החלו המעצרים. ב־9 באפריל 1940 נעצרו עשרות אנשים, רובם יהודים, וביניהם כמה מעסקני הציבור: האחים אלברט, האחים ברח״ש והאחים פרל. איש לא ידע על מה ולמה נעצרו, וחרדה תקפה את העיר. כעבור ארבעה ימים, ב־13 באפריל, נעצרו גם כל בני משפחות העצורים והוגלו באורח אדמיניסטרטיבי לסיביר, וכל רכושם הוחרם.

את הרושם הקשה ביותר על יהודי דובנא עשה מעצרם של האחים פרל, שהיו עסקנים ציונים — דוד פרל היה שנים רבות יו״ר הועד הציוני המקומי, ואחיו צבי עמד בראש הועד למען קרן־היסוד. חוץ מציונותם, לא היתה סיבה סבירה למעצרם, ויהודי העיר ראו בכך הפרת הבטחה מפורשת של השלטונות הסובייטיים עם כניסתם לעיר, שאיש לא ייפגע על פעילותו הציונית בימי השלטון הפולני, מאחר שפעילות זו היתה אז לגיטימית.

מהנעצרים באותם הימים שוחררו לאחר זמן רק בודדים, ואף אלה בברית־המועצות ולא בפולין, ביניהם האחים אלברט. על גורלם של האחרים לא נודע עד היום דבר. בני משפחות העצורים שהוגלו לסיביר שוחררו בברית־המועצות לאחר

ההסכם הסובייטי עם גנרל שיקורסקי מיום 12.8.1941, ורובם חזרו לפולין לאחר הסכם הריפטריאציה מיום 6.7.1945.

ז

לשם סובייטיזציה גמורה של האזור, הוחל באותה תקופה בהחלפת תעודות־הזהוי הפולניות, ה„לגיטימציות", בפספורטים רוסיים. מרבית תושבי העיר ראו החלפה זו בעין יפה, עד שנתברר שחלק מהם, בעיקר יהודים, קיבלו פספורטים שתוקפם לשנה אחת בלבד, במקום לחמש שנים כמקובל, ושעל מחזיקיהם חל סעיף 11 של החוקה הסובייטית. תחילה לא ידע איש מה פירושו של סעיף 11, עד שנתגלה כי לפיו — "מי שאינו עובד —אינו אוכל". בעלי פספורטים אלה היו, איפוא, אזרחים ממדרגה שניה, וחלו עליהם הגבלות מהגבלות שונות. כל הנסיונות לבטל את רוע הגזירה, ואף התדיינות בבתי־דין סובייטיים בעזרתם של עורכי־דין סובייטיים מקיוב, שקיבלו תשלומים גבוהים ביותר, לא נשאו פרי; רק בודדים הצליחו לזכות בפספורטים של חמש שנים.

חובת החלפת תעודות־הזהוי חלה גם על הפליטים שהתגוררו בכפרים ובעיירות, ואנשי הנ.ק.וו.ד. ידעו שמרבית הפליטים אינם מעונינים בקבלת אזרחות סובייטית. אי לכך הוצעה להם אלטרנטיבה: מי שאינו מעונין באזרחות סובייטית, רשאי לחתום על בקשת החזרה לשטח הכיבוש הגרמני, והשלטונות הסובייטיים יחזירוהו למקום מגוריו הקודם על סמך ההסכם על חילופי אוכלוסין, שהיה קיים עם הגרמנים. התברר, שרוב הפליטים חתמו על בקשת ההחזרה לשטח הכיבוש הגרמני, וחיכו בחוסר סבלנות לאפשרות לחזור למקומות מגוריהם ולמשפחותיהם, שנשארו מעבר לקו הגבול החדש. אמנם ידוע היה כי החיים תחת עול הגרמנים הנאצים קשים ליהודים, אבל רובם העדיפו חיים קשים על אזרחות סובייטית. בינתיים החלו המתכוננים לעבור לשטח הכיבוש הגרמני לרכוש זלוטים פולנים תמורת זהב, דולרים וניירות־ערך שהיו בידיהם, כי נודע שהזלוטי הפולני הוא מטבע חוקי שם, וכאן, בשטח הכיבוש הרוסי, ניתן לרכשו בזיל הזול.

אולם בלילה אחד נתגלתה תרמיתם של השלטונות הסובייטיים. כל חותמי הבקשות להחזרה לשטח הכיבוש הגרמני נאספו בחשכת הלילה, ותחת להעבירם לשטח הכיבוש הגרמני, הוגלו למרחקי סיביר, שם הועבדו בפרך. אכן, מעז זה יצא מתוק: כל הגולים האלה נשארו בחיים, להוציא אותם שלא החזיקו מעמד בתנאי החיים הקשים מנשוא. לאחר הסכם 12 באוגוסט 1941 עם הגנרל שיקורסקי הוחזרו כולם מסיביר ופוזרו על פני רוסיה כולה, ועם תום המלחמה והקמת הרפובליקה הפולנית העממית וחתימת הסכם הריפטריאציה מיום 6 ביולי 1945, חזרו לפולין קרוב ל־200,000 מהגולים היהודים.

בינתיים המשיכה הנ.ק.וו.ד. במאסרים, בעיקר של יהודים, שנחקרו לרוב על עברם הפוליטי ועל פעילותם הציונית וקשריהם בעבר ובהווה. החקירות נתלוו תמיד באיומים קשים על הנחקרים ובני משפחותיהם, והתוצאה היתה שרבים הודו בפעלות ובקשרים שלא היו ולא נבראו, ואילו אחרים, אלה שטרם נאסרו, נמנעו מלהיפגש אף עם קרובים וידידים, כדי לא לסבך זה את זה ולהחשידו בעיני הנ.ק.וו.ד.

באמצע שנת 1940 נקראו לשירות צבאי כל ילודי 1919, ואלה שנמצאו כשרים מבחינה רפואית, נשלחו לבסיסי־הכשרה צבאיים ושובצו לאחר מכן ביחידות של הצבא האדום בעמקי רוסיה. רובם של המגויסים האלה לא נודע גורלם עד היום הזה.

ח

לא ארכו הימים, ושמועות נפוצו בדובנא בשם רדיו לונדון כי היטלר זומם להתקיף את ברית־המועצות. ואכן, בראשון בשבת, ב־22 ליוני 1941 בשעה 4 לפנות־בוקר, נשמעו פתאום רעמי יריות וקולות נפץ עזים בקרבת דובנא. איש לא ידע פשר הדבר, עד אשר הודיעו ב־7 בבוקר גם רדיו מוסקבה וגם רדיו ברלין כי חיל־האוויר הגרמני הפציץ מטרות צבאיות באוקראינה, בביילו־רוסיה וברוסיה הסובייטית עצמה, וכי גם שדה־התעופה שעמד בבנינו ליד דובנא, הופצץ. מספר הנפגעים היה קטן, הרוגים מספר ועשרות אחדות של פצועים, כי היה זה יום המנוחה השבועי של אלפי העובדים בהקמת שדה־התעופה, אשר הובאו לצורך זה ממרחקי רוסיה.

כל שעות הבוקר המשיך רדיו מוסקבה לשדר ידיעות על פרטי התקפת חיל־האוויר הגרמני על מטרות צבאיות ואזרחיות ברחבי רוסיה, ולב תושבי דובנא פג בקרבם.

בצהרי היום כבר נראו שיירות של טנקים ותותחים כבדים של הצבא האדום נעים דרך דובנא ופניהם מזרחה. היה ברור שהצבא האדום נסוג לפני התוקפים הגרמנים. בד בבד עם נסיגת הצבא, הוחל גם בפינוי משפחות העובדים ואנשי־הצבא הסובייטיים, שהגיעו לאוקראינה והתישבו בה. פינוי המשפחות נעשה באלפי משאיות שנעו בשיירות ארוכות עמוסות נשים וילדים, רהיטים וכלי־בית מכיוון לבוב־ברודי, עברו דרך דובנא ורובנה לגבול הרוסי הישן בקרבת העיר קוריץ, ומשם הלאה, לתוך רוסיה. שיירות המשפחות נעו ללא הפסק במשך עשרים־וארבע שעות, ולפתע נפסקו כליל. נראה שכל המשפחות פונו כולן.

מיד עם היוודע על ההתקפה הגרמנית, ב־22 ביוני, הוכרז על גיוס כללי של גברים עד גיל חמישים, והגימנסיה הממשל־

תית ברחוב פניינסקה נקבעה כמרכז הגיוס. הוקמו ועדות רפואיות ומינהליות והבדיקות והרישום התנהלו בקצב מזורז. אבל להפתעת הכל נשלחו כמעט כל המתייצבים לבתיהם, לחכות להודעה נוספת. רק עשרות מעטות של מתיצבים גויסו ושובצו ביחידות של הצבא האדום. נראה שאי ביצוע הגיוס נבע מחוסר האימון מצד השלטונות הסובייטים לתושבי המקום. אני נפגשתי אישית בספטמבר אותה שנה, בסביבות וורוניז', עם כמה מהמגויסים האלה, והתברר שגם הם הוצאו כבר משירות הצבא והועברו ליחידות־עבודה, שעסקו בחפירת שוחות נגד־טאנקים מאחורי החזית.

יום ה־23 ביוני עבר על דובנא בשקט מוחלט וללא כל אירוע. לא היו התקפות של מטוסי־האויב, לא עברו בעיר שיירות של כלי־רכב צבאיים, ואחר־הצהרים לא נראו עוד גם שיירות הפינוי של המשפחות הסובייטיות. מתוך כך רווחו בעיר שמועות שהרוסים נסוגו, בהסכם עם הגרמנים, אל מעבר לגבול הרוסי־פולני הישן שמלפני ה־17 בספטמבר 1939, ואלה הפסיקו את התקפותיהם. מאידך גיסא ניסו הרוסים לטעון שהשקט הוא תוצאת השמדת הפולש הגרמני על־ידי הצבא האדום, ומזכיר המפלגה הקומוניסטית בדובנא, שפגשתיו באותו ערב ברחוב אמר לי: „מסור למכריך שהכל בסדר. המשפחות שפונו עומדות לחזור, והחיים יימשכו כבעבר".

אולם למחרת בבוקר הוחל בארגון הפינוי של מוסדות השלטון המקומיים והעברתם בכיוון מזרחה. מסמכים ותיקים נארזו, אחרים נשרפו, לעובדים הרוסים חולקו רובים, נוסף לאקדחים שהיו ברשותם כל הזמן, והכל רק חיכו להוראת התזוזה.

לבקשת העובדים היהודים להצטרף ליוצאים ניתנו תשובות שליליות: „בכלל אין עומדים לעזוב"; „כל אחד חייב להישאר במקומו"; „לתושבים אין מה לחשוש מהגרמנים"; „אין לנו תחבורה בשבילכם". רק בודדים הצליחו להצטרף ברגע האחרון ממש אל הרוסים העוזבים, נוסף על כמה עשרות צעירים, חברי הנוער הקומוניסטי בעיר, שלרשותם הועמד רכב ממשלתי והם פונו יחד עם הסובייטים והועברו לברית־המועצות.

היו גברים יהודים בדובנא, שהחליטו לא לחכות לבוא הגרמנים, ויצאו על דעתם, מי ברגל ומי באופניים, לכיוון מוזיץ' ואוסטרהא, בהשאירם אחריהם את משפחותיהם וכל רכושם. מעטים מהם בלבד הצליחו להגיע ולעבור את הגבול לברית־המועצות. אלה נשארו בחיים.

כל היתר, כל עדת יהודי דובנא, או שהעדיפו להישאר במקומם, לקבל את רכושם המוחרם והמולאם בחזרה ולנסות להחזיק מעמד תחת שלטון הצבא הגרמני המתקרב, או שהשלימו עם חוסר האפשרות לעזוב את העיר וקיוו לטוב. על "הפתרון הסופי" של הנאצים עדיין לא היה ידוע. בערבו של אותו יום, ה־24 ביוני 1941, הגיעו יחידות החלוץ של הצבא הנאצי לדובנא. העיר עברה לידיהם. מכל יהודי העיר שנשארו בה, לא נותר כמעט איש בחיים.

אני עצמי יצאתי את דובנא ביום השלישי, 23 ביוני, לפנות ערב בעגלה רתומה לסוסים, ואתי בני, אל רובנה וממנה אל הגבול הרוסי. הייתי אחד המעטים שניתנה לי האפשרות לצאת את דובנא בעקבות הרוסים הנסוגים, ולהציל את חיי. מכל בני משפחתי שנשארו בעיר, אבי, אחי ואחותי ומשפחותיהם, לא זכיתי עוד לראות איש.

א. תנועות הנוער

ב. בתי־תפילה ובתי־מדרש

ג. מוסדות הסעד של הקהילה

ההכשרה

מפי ד. קורן

היתה זו שנת הרת עולם בשביל יהדות רוסיה, ולא רק יהדות רוסיה בלבד. המהפכה של פברואר 1917 עוררה בלב הכל תקוות לשינויים כבירים בחיי הכלל והפרט בעולם מתחדש עם תום מלחמת העולם הראשונה. האויר היה מלא סיסמות על חירות ושויון לכל, ל כ ל, — לרבות היהודים. המפ־לגות שיצאו מן המחתרת לאור העולם החלו להשפיע את השפעתן על האדם ברחוב במטרה למשכו אליהן, כשכל אחת מהן מבטיחה לו כי עם הגיעה לשלטון יזכה הוא לראות עולמו בחייו. אולם עד שלא הספיק הממשל המהפכני להתבסס באורח דמקוראטי, התחוללה המהפכה השניה, המהפכה הבול־שביסטית, שהפכה את הקערה על פיה, הקימה דיקטאטורה פועלית, וכל התקוות נגוזו בן לילה. אף־על־פי־כן נמשכו צעירים יהודים רבים אחרי מקסם זה, עזבו את בתי הוריהם ונהרו למרכזי רוסיה הגדולים לבנותה ולהיבנות בה.

בתוך כל תהפוכות הגורל של אותה שנת 1917 והשנים שלאחריה ברוסיה ובפולין, לרבות אזורי הספר שבין שתי המדינות הללו, לא איבד הנוער היהודי בכללו את פרצופו הלאומי ולא נתפס לרוח הקוסמופוליטיות שנשבה מסביב. נוער זה שחונך על ברכי המסורת היהודית, כמיהה לציון וקוממיות יהודית, החל חולם על עליה לארץ והיה מוכן לצאת בכל הדרכים אליה. באותם הימים טרם הוקמו המסגרות האירגוניות שבתוכן ניתן אחר כך לפעול לקראת המטרה, אולם די היה בשמועות בלבד שהגיעו, כי בחורים יהודים ממקומות שונים באוקראינה מתרכזים בוינה כדי לעלות ארצה, שישמשו דחף לצעירי המקום להצטרף אל העולים. עד כה ועד כה הגיעו ידיעות זועתיות על חלוצים שנשחטו בדרך בידי פורעים, ויציאתם של אלה שהיו מוכנים לכל תלאות ובלבד לעלות, נתעכבה.

והנה הגיעה אלינו בשורת הגאולה — הצהרת בלפור והאירה את מחשכי הימים. באה ההתעוררות הגדולה בעקב ההצהרה והתחילה ההתארגנות של המפלגות. אייזנשטאט, בוגר הגימנסיה הרוסית, ודוד פלדמן (קוצי), תלמיד בית־ספר תיכון בצרפת, גם הוא איש דובנא, הקימו קבוצה, שהגרעין שלה היוו הסטודנטים היהודים מדובנא שחזרו בדרך־לא־דרך מקיוב אל עירם: אליהו מחרוק, ישראל פפר, ד. קורן, בנימין עוז, מ. זקצר. מאחר שלא נראתה אפשרות לעליה מידית ארצה, צץ אצלם הרעיון ללכד חלוצים וללמדם מלאכת כפיים, עד בוא שעת העליה המצופה. כך נתקבצו מסביב לגרעין זה טובי הבחורים שבעיר. והעבודה החלה.

מייסדי „השומר הצעיר" — די גרינדער פון „השומר הצעיר"
עומדים (מימין לשמאל): אליהו מחרוק ז"ל, יאיר זקצר.
יושבים (מימין לשמאל): בנימין עוז, דוסיה קורן.

נשכרה הנפחיה הגדולה שב„ברייטער גאס" והוחל בלימוד נפחות, עגלנות על כל אבזריה, וכולי.

ועידה מחוזית של „השומר הצעיר" בקובל בהשתתפות מ. יערי
איין קרייז־צוזאַמענקונפט פון „השומר הצעיר" אין קובעל מיט די באַטייליקונג פון מ. יערי

היה זה מאורע גדול וסנסאציוני ביותר בחיי העיר, ובעלי־הבתים הדובנאים השתוממו למראה בני טובים מאמנים ידיהם בעבודה פיסית למען אידיאל שנראה כל כך רחוק מהם. שלושים וששה אנשים התרכזו בסדנא זו ולמדו את המקצועות הנ"ל.

חילופי הממשלות והמשטרים שבאו תכופים בזה אחר זה: אוקראינים, פולנים, בולשביקים, גרמנים עם ה„בובה" שלהם סקורופדסקי, ושוב בולשביקים, ופטליורה עם הכנופיות שלו, — כל אלה הדריכו בלי הרף את מנוחת התושבים בכלל ואת שלותם של היהודים בפרט, וקשה היה להתמיד ללא הפרעה בפעולה איזו שהיא באוירה ספוגת פרעות, שחיטות ודם. אף־על־פי־כן ולמרות הכל המשיכו בעבודה מתוך תקוה לימים טובים יותר, כשקרני האור מן המולדת הרחוקה־הקרובה רומזות לנו בדומה למגדלור המתגלה לאניה נטרפת בגלי ים סוער.

בראשית שנת 1921 נסעו החברים אליהו מחרוק ובנימין עוז ללוצק להיועד שם עם י. גליקמן, מראשוני „השומר הצעיר" בווהלין, לשם בירור מגמתה ודרכיה של תנועה זו. הוברר להם כי זוהי תנועה צופית ביסודה, והם החליטו להציע לחברים להקים בדובנא „קן" של תנועת „השומר הצעיר". הצעתם נתקבלה ועד־מהרה החלו רבים מבני הנוער באים אל ה„קן" ולהתארגן סביבו. קמו שכבות, קבוצות, פלוגות וגדודים שנקראו על שמות אישים ידועים בתנועה הציונית ובתנועת העבודה בארץ, כמו טרומפלדור, צ׳יזיק, דראכלר ועוד. הפיקוד בכל הפעולות של ה„קן" היה על טהרת השפה העברית, דבר שהוא כשלעצמו היה בו כדי לעורר התלהבות רבה וכמיהה לחיים שלמים ומתוקנים.

לשם שלמות התמונה על מהלך התפתחותה של התנועה בדובנא מן הראוי לציין, כי העיר, השוכנת מבחינה גיאוגרא־פית בין גאליציה לבין פולין הקונגרסית, קיבלה השפעה משתי מגמות: זו של נוסח וארשה, שביסודה היתה צופית; וזו של נוסח לבוב, שהצטיינה בהשפעה רעיונית על החוגים הקרובים אליה. בקרב הימים גדלה השפעתה של גאליציה על קננו בדובנא מזו של וארשה, והחברים חתרו להעמקת הרעיון שבשמו דגלו. תוך כדי כך גברה ההתענינות בלימוד השפה העברית, בעבודת הכפיים, בקניית ערכי יהדות, סוציא־ליזם ותרבות כללית, לבד ממשחקי צופים ותירגול צבאי.

„השומר הצעיר" — ניצנים ראשונים
„השומר הצעיר" — די ערשטע שפראָצלינגע

היו אלה ימי זוהר לתנועה של „השומר הצעיר" שהקיפה את טובי הנערים והנערות שבעיר. והנה באחד מערבי הקיץ של שנת 1922, כאשר הקבוצות והפלוגות נמצאו בדרכן חזרה מפאנטאליה רוננים ועליזים לאחר שיחה על הנושא „מאניה שוחט ומלחמתה הגאה ברודן התורכי" (לפי „חולמים ולוחמים" ליערי פלוסקין), הופיעה לפני הסיבוב של רחוב פאננסקי המשטרה הפולנית ביחד עם עסקני הצופים הפולנים, הקיפה את השורות ועצרה את המדריכים, אגב הודעה רשמית על פיזורו של „קן" „השומר הצעיר" בדובנא.

אמנם, בהלה לא קמה ופחד לא ידענו, אבל מצב הרוח דוכדך לשעה קלה. לאחר ימים מועטים התחלנו להיפגש שוב בקבוצות קטנות בבתים פרטיים, מעודדים ומלאי אמונה ותקוה בעתיד המזהיר במולדת. נתחשלנו בתלאות ולמדנו להעמיד פנינו בגל — ולהמשיך.

תנועות הנוער בדובנא

מאת א. כהן

עם סיפוחה של דובנא, אחר מלחמת העולם הראשונה, לפולין, נגדעה העיר מן העורף הכלכלי של אוקראינה, ואילו הממשלה הפולנית לא דאגה כלל לפיתוחו ולתיעושו של האיזור, שהיה ידוע כ„פולין השניה". הנה כי כן נשארה העיר קופאת על שמריה במשך שנים, עד שהממשלה הפולנית מצד אחד והחוגים הלאומיים האוקראיניים מצד שני החלו נותנים דעתם על פיתוח הקואופרציה היצרנית והצרכנית גם יחד. פיתוח זה פגע — במתכוון או שלא־במתכוון — במקורות הפרנסה המסורתיים של יהודי העיר; ופגיעה זו נתנה כמובן אותותיה ראשית כל בנוער היהודי, אשר הרגיש שהקרקע הולכת ונשמטת מתחת לרגליו והסיכויים להיאחזות כלכלית במקום פוחתים והולכים. ענפי העבודה החדשים נשארו ברובם סגורים בפני יהודים, ובכל המַנגנון העירוני והממשלתי במקום נמצא עובד יהודי אחד ויחיד. הסיכוי היחידי בשביל הנוער היהודי היה להתמיד במקצועות של ההורים, אולם סיכוי זה לא היה בו כדי לעודד ולמשוך את הצעירים, שתכונותיהם והשקפותיהם נשתנו כל כך בהשפעת העתים ומאורעותיהם של הפרט.

אלה היו התנאים בהם החל הדור הצעיר מחפש לו דרכים חדשות לתיקון המצב בכללו, וקודם כל לתיקון מצבו האישי.

עירנו לא הצטיינה במנהיגים דגולים, לא במורי־דרך מעולים, אבל האינטליגנציה שקמה בכוחות עצמה כמעט, בעיקר גומרי הגימנסיות, סייעה לעיצוב פני הנוער במקום. התסיסה בקרב הנוער מצאה את ביטויה בארגון רחב־היקף של התנועה הציונית, אשר מנתה בשנות השלושים כ־700 נער ונערה, רובם ככולם תלמידי בתי־הספר. אולם אלה היוו רק חלק של הנוער המקומי, ואילו השאר ביקשו למו דרכים אחרות; מהם שהתרחקו כליל מן הלאומיות והציונות ועברו אל המחנה הקומוניסטי, ומהם שהחל לחיות חיים נבובים, ריקים מכל תוכן שהוא. מספרם של אלה האחרונים לעולם לא היה רב — עשרות אחדות בסך הכל, רובם מבין גומרי הגימנסיה הממשלתית הפולנית שביקשו להסתגל לסביבה הפולנית והאוקראינית־רוסית, אבל זו כמובן התנכרה אליהם ולא היתה מוכנה לקבלם. כך נשאר „נוער זהב" זה תלוש מכאן ומכאן, מגוחך ברצון ההסתגלות שלו ורודף רוח, ומבלה ימיו בנשפי ריקודים ומסיבות בלי לחשוב כלל על העתיד.

חלק אחר מן הנוער, בעיקר מבין העובדים או מבקשי עבודה, נמשך, כאמור, אחרי סיסמות של „תיקון עולם במלכות שדי" עלי ארץ בהתאם להבטחות המפלגה הקומוניסטית. בתום לבב האמינו כי הבעיה היהודית תמצא את פתרונה במסגרת הרפובליקה הסובייטית האוקראינית אשר תקום, ועל כן — הלאה הלאומיות היהודית, התרבות והעבר היהודי כולו! הנה־הנה באה עת האביב לאנושות כולה ומה לנו יהודי, מה לנו סיני או תורכי! ויש לומר את האמת: עבודה מרובה הראויה להערכה עשו הקומוניסטים בשדה ההסברה והחינוך — הסברה פוליטית בעיקר, כמובן! — בקרב הנוער. הם הצליחו לחנך נוער מוכן לקרבנות בדרכו להגשמת המטרה שלפניו. חניכי תנועה זו ידעו לסבול שנים על שנים בבתי־הסוהר שלתוכם הושלכו על ידי בלשי המשטר ולא להתפרק מנשקם הרוחני עד בוא יום גאולתם. נוער זה אבד לנו; אכן הוא אבד בכלל, כי בבוא יום גאולתם נוכחו לדעת עד מהרה כי גאולה זו לא היתה לגבי דידם אלא מקסם שוא...

ברם, הרוב המכריע של הנוער היהודי בעיר שהגיע בהכרתו לידי שלילת ההוה, ראה לפניו רק דרך אחת לתיקון מצב הפרט והכלל גם יחד: חלוציות ועליה לארץ ישראל. ומאחר שעמד על דרך זו, כיוון את כל פעולותיו להכשרה עצמית ולכוננות לקראת הגשמת שאיפותיו. כך הקדיש הוא כוחות מרובים לשניים ממוסדותיו העיקריים: התאגדות הספורט היהודי „הכח" ובית־הספר של „תרבות".

„הכח" היה מסונף ל„מכבי" שבפולין ולכן השתייך באופן רשמי לתנועה הציונית, אולם למעשה ריכז הוא סביבו את הנוער המעונין בספורט שבכל החוגים, כי מלבדו לא היה כל ארגון ספורטיבי אחר. התאגדות הספורט, או „הקלוב" כפי שרגיל היה בפי הכל בעיר, פיתחה פעולה רבה בענפי הספורט השונים, בעיקר משחקי כדור־רגל, אגרופנות (בוכס), אתלטיקה. שחיה וכולי. מועדון „הכח" במרכז העיר, ששכן בבית גרינברג, היה שוקק תמיד מנוער וממבוגרים נאמנים לעניני הספורט היהודי, וההופעות על מגרש הספורט של „הכח" היו מרכזות מאות של ידידים. „הכח" אירגן תזמורת משלו שהיתה מלווה בנגינותיה כל הופעה לאומית; והסרט הכחול־הלבן על כובעיהם של חברי האגודה ציין בפומבי את השתייכותם לתנועה הציונית. „הכח" כהתאגדות ספורטיבית היווה למעשה את הגוף היהודי המאורגן היחידי שהיה משתתף על דגלו הכחול־הלבן בכל החגיגות וההופעות הרשמיות בעיר.

תהלוכת „השומר הצעיר" — איין „השומר הצעיר" דעמאָנסטראַציע

„השומר הצעיר"

מבין תנועות הנוער החלוציות בלטה זו של „השומר הצעיר", אשר ריכזה בשורותיה את מיטב הנוער בעיר. ראשיתו של ה„קן" בשנות העשרים הראשונות, ובמשך עשרים שנה כמעט ניהל הוא פעולה חינוכית רבת־תנופה בקרב הצעירים, שמאות מהם עלו והיו למגשימים בפועל.

פעולתו של ה„קן" היתה מסועפת. כבר עם הקמתו הונח היסוד לספריה בשתי הלשונות שלנו: עברית ואידיש. במרוצת הימים מנתה הספריה כ־2500 ספר שמחציתם היו ספרים עבריים. היתה זו הספריה העברית היחידה בעיר. הספריה של בית־הספר „תרבות" שהוקמה לאחר מכן, שימשה רק את תלמידי בית־הספר, ועל כן כל דורש ספר עברי היה פונה אל ספריית ה„קן". זו החלה את פעולתה בחדר שכור בביתו של ד"ר פוקס, ששכן ליד בית העיריה, ונדדה עם ה„קן" על פני דירות רבות בעיר, עד שהועברה עם חיסולו הרשמי של ה„קן" בראשית אוקטובר 1939 לעליית הגג של בית יעקב גרויפן ברחוב שירוקה.

„השומר הצעיר" אירגן בשביל חברי התנועה מושבות קיץ שיצא להן שם בקרב הנוער. מושבות קיץ אלה, שאורגנו עם „קני" הסביבה וזה של קרמניץ, שוכנו בדרך כלל בין דובנא לקרמניץ, ואילו שתי מושבות הקיץ האחרונות בשנים 1938—1939 הוקמו בכפר מיכאלובקה, במרחק שנים־עשר קילומטר מהעיר, ליד דלוגופולה, מקום קיט ליהודי דובנא. המושבה האחרונה הוקמה ללא רשיון מאת השלטונות, וארבעים חברי השכבה הצעירה של ה„קן" נאלצו פעמיים לנדוד ממקום למקום כדי להימנע מהתנגשות עם השלטונות.

גם באירגון המושבות האזוריות של ווהלין כולה בסביבות נובוסטאב רב היה חלקם של „השומרים" מדובנא. בשנים האחרונות שלפני השואה רבו גם המשתתפים במושבות הקיץ שבהרי הקארפאטים, והמושבה האחרונה של חברי „השומר הצעיר" מדובנא בהרים הושבתה עם ראשית הגיוס למלחמה והכרזת מצב הכן בפולין בשלהי אוגוסט 1939.

מן הראוי לציין את פעולות ה„קן" בצוותא עם שאר התנועות הציוניות בימי ל"ג בעומר. יוצאים היו בסך לאחד היערות שבסביבות העיר לחוג ולהינפש שם, וחוזרים בשירה דרך רחובותיה המרכזיים של העיר. תהלוכה מסורתית זו היתה מושכת אליה את עיני כל האוכלוסיה היהודית והופכת לחויה רבת־רושם לגביה. בשנת 1939 לא נערך החג כהלכתו מימים ימימה לאחר שהשלטונות סירבו לתת את הרשיון לתהלוכה, ואף־על־פי־כן נאספו מאות יהודים ללא כל הודעה מוקדמת על כך ביער „הפאלסטיני" וחגגו עם התנועה את היום הזה.

פעולתה החינוכית של תנועת „השומר הצעיר" התרכזה בקרב הנוער מגיל אחת־עשרה שנה ועד צאתם להכשרה. למעשה שלט ה„קן" על כל הנוער הלומד בבית־הספר „תרבות", שהיה מאורגן ברובו בגדודים ובקבוצות. פעולת ה„קן" בשטח זה התנהלה תוך שיתוף עם הנהלת בית־הספר. אכן, גם התלמידים היהודים בבית־הספר העממי העירוני (שקולה פובשאכנה) היו קשורים ל„קן". וכאשר נצטוו חברי ה„קן" לעזוב את הלימודים ולהצטרף לחגיגת ל"ג בעומר (היה זה בשנת 1934 או 1935) בניגוד להוראת המנהל, הכריזו התלמידים היהודים שביתה ופרצו בשירה ובריקוד ה„הורה" בכיתות פנימה. הנהלת בית־הספר לא ראתה לפניה כל דרך אחרת אלא להסתפק בהתראה בלבד והזמינה אחד מראשי ה„קן" לשיחה בענין זה. כך הוכרה למעשה זכותם של התלמידים היהודים להשתייך לתנועה על אף האיסור הפורמאלי שנשאר בתוקפו.

קבוצת „קשישים" של „השומר הצעיר"
אַ גרופּע „עלטערע" השומר הצעיר'ניקעס

בפעולתו החינוכית השתמש ה„קן" גם במשפטים ציבוריים שערך לבירור כמה וכמה שאלות שנתעוררו, וכן על ספרים שונים, כמו „אני רעב", מוטקה גנב", „הסוחר מוניציה" ועוד. ניכרת ורבת חשיבות היתה גם פעולתו האמנותית בהדרכתו של המורה בלבן; אורגנה מקהלה, נערכו הצגות וכדומה.

גולת הכותרת של פעולת „השומר הצעיר" היתה ההגשמה. מאות צעירים חניכי ה„קן" עברו דרך נקודות ההכשרה השונות של התנועה בפולין ועלו ארצה. מהם מצויים רבים בקיבוצים המשתייכים לקיבוץ הארצי של „השומר הצעיר", למן אילון בצפון ועד יד מרדכי ונגבה בדרום.

ה„קן" הצטיין בעבודתו למען הקרן הקיימת לישראל, ובמשך שנים עמד במקום הראשון בפעולתו זו בין הנוער שבמקום.

בזמנים שונים נמצאה הנהגת האיזור של התנועה בידי ה„קן" של דובנא, והחברים פעלו למען התנועה באיזור כולו.

הפעילות הציונית בדובנא הופסקה למעשה בספטמבר 1939, כאשר העיר עברה לידי השלטונות הסובייטיים. ה„קן" של „השומר הצעיר" המשיך בפעולתו הבלתי־ליגאלית במשך חדשים מספר. זו היתה מכוונת בעיקר לאירגון התנגדותו של הנוער לחיסול העברית וכל העקרונות הלאומיים שעליהם גדלנו והתחנכנו. בשנת 1940 החל מופיע בלבוב בסטאנסיל עלון התנועה, שבו הובא חומר מוקלט מהנעשה בארץ. עלון זה הופץ גם בדובנא. היה זה המקור היחידי לידיעות מארץ ישראל, כיון שבעיר לא העזו להאזין ל„קול ירושלים". בדצמבר 1939 — ינואר 1940 אורגנה אפילו פעולת יציאה מן העיר לשם עליה לארץ. שתי קבוצות, שמנו יחד שמונה אנשים, ניסו לפרוץ את ההסגר ולהגיע לוילנה — תחנה בדרכם לארץ. ההכנות ליציאתם וכן עצם היציאה נשמרו בסודי סודות, ואפילו בני המשפחה הקרובים ביותר לא ידעו דבר מכל המתרחש סביבם. שלושה מבין השמונה הצליחו להגיע ארצה.

שמועות, שלא עלה בידי לבדקן, מספרות, כי בראשית הכיבוש הנאצי קמו קבוצות מחתרתיות של ה„קן" ונעשו אילו פעולות, ביניהן אף נסיון של התנגדות לנאצים, שלא עלה יפה. לא מן הנמנע שביום מן הימים יתגלו לנו אילו פרטים שכיום אינם ידועים לנו ויבהירו מעט את מחשכי התקופה האיומה ביותר של עירנו דובנא.

„השומר הצעיר" במשפט

מאת ניסן דרורי (מחרוק)

...פיזור ה„קן" היה לו המשך קודר, כאשר ראש הקן, החבר הדגול דוסיה קורין, נכלא בבית־הסוהר הגדול בדובנא והובא בפלילים בפני בית־הדין המחוזי. בחיפושים שנערכו בבתיהם של המדריכים נטפלו בעיקר לחומר שנמצא בביתו של דוסיה. החומר „המסוכן" לא היה, חלילה, כרוזים הקוראים למרד בממשלת פולין ולא מיסמכים לפיצוץ ה„ציטאדאֶל" — המבצר בוארשה, אלא תצלומים של הנוער העברי המאורגן בדובנא.

דוסיה קורין התענה בבית־הסוהר שלושה חדשים. לא ניתנה „למהפכן המסוכן" רשות־פגישה עם שום איש מהחוץ זולת האם. אולם שעה שבחצר בית־הסוהר ובין הקירות האלמים של תא מאסרו התענה דוסיה לבדו, הנה מעבר לגדר הגבוהה סבלו יסורי־ציפיה למשפט כל בני הנוער של „השומר הצעיר" ורבים מאנשי העיר. את הרגשת השתתפותם בסבל האסיר ביטאו הנערים בטיולי לילות תמימים סמוך לגדרות בית־הסוהר, ואילו המבוגרים דאגו להכנת ההגנה. המשפט היה לשיחת הימים ליד דוכני התגרנים, בסדנאות וב„קלויזים". הורגש כי הציבור היהודי כולו, הרוצה בחיים יהודיים עצמאיים, עומד למשפט.

הגיע יום הדין. מושב בית־הדין המחוזי התקיים באולם ה„ראטוש" — העיריה. מאז הבוקר הצטופפו באולם בית־הדין חלק ניכר מצוררי ישראל הפעילים שבעיר, שציפו לראות את היהודים בעלבונם ואת דוסיה הגא בא על ענשו. אך רוב הצופים היה מן ה„פני" של הציבור היהודי, אלה שרצו בכל לבם ביוקרה של התנועה הצופית ושל מנהיגה דוסיה.

עיקר חומר האישום של „המרד במלכות" היו: תצלומים של בני נוער מ„השומר הצעיר" בקבוצות שונות וגילים שונים, ומעבר לתצלומים, כרגיל, שורות־הקדשה ברוח הכמיהה לציון. בחלקם היו הציונים מוקדשים ל„ראש הקן דוסיה קורין", ל„ראש הקבוצה ד. קורין" או „מזכרת נצח מאת הסתדרות השוה"צ". ביקשו השופטים לפענח סוד המושגים: קן, קבוצה, הסתדרות. לשם כך נקרא להעיד מטעם התביעה האיש הנאמן ביותר ל„הרשות" — „הרב מטעם" ר' השלי.

לשאלת השופטים ענה ר' השלי שתרגומה ומשמעותה של המלה „קן" היא אורגניזציה"; תרגומה של המלה „קבוצה" היא „אורגניזציה"; פירושה של המלה „הסתדרות" גם כן „אורגניזציה".

תרגום זה הגדיש את הסאה: כלום לא ברור שלפני השופ־

קבוצת חברי „השומר הצעיר", תרפ"ב (1922) — אַ גרופּע חברים פון „השומר הצעיר"

טים אויב מס' א', המסתתר תחת שמות שונים?

לשמע „בקיאות" זו בשפת־עבר, הקהל היהודי כמעט שיצא מכליו. עורך־הדין מצד הסניגוריה טען, שאינו נותן כלל אימון בתרגומו של הרב, שהוכיח עם־הארצות גמורה בעברית. ר' השלי „הרב מטעם" אף לא עמד הרבה על בקיאותו בעב־רית, והסכים שייקרא מתרגם אחר תחתיו.

תוך שעה הובא מר פריד, מורה הגימנסיה היהודית־פול־נית, חניך „השומר הצעיר" בוינה ואיש־אשכולות, ידען בעב־רית ובפולנית. הוא הסביר לשופטים את המושג „קן" שאינו „אורגניזציה" כי אם פגישת חברים חפשית, בדומה לפגישת ציפרים בקן, שאף היא חפשית. „קבוצה" אינה מושג של אירגון, כי אם הגדרה וולונטארית לפגישת אנשים והופעתם במקובץ, כשם שבני־משפחה יכולים להצטלם במקובץ, וכו'. שעה שלמה הפכו והפכו במושגים אלה מבחינה בלשנית ופסק־הדין ניתן: ז כ א י.

גדולה היתה השמחה, ורחב היה ההד בעיר ובקצוי וואהלין.

„החלוץ בדובנא"

מאת זליג פריימן

במועדון קטן וצפוף בדירה בת שני חדרים בבית איזנשטיין שברחוב פארנא, פעל „החלוץ" בשלהי שנות העשרים. קשה היתה הפעולה בתנאי דיור אלה, אף־על־פי־כן קוימו פעולות חינוכיות ואסיפות סדירות, וממועדון זה יצאה בדרכה לארץ קבוצת העולים הראשונה של נוער דובנאי, כמה עשרות צעירים וצעירות חברי „החלוץ" ו„השומר הצעיר".

לא ישכח אותו מוצאי־שבת עם שקיעת החמה, כאשר מרכבות וכרכרות מלאות נוער חלוצי ומאות רבות של הולכי רגל נהרו אל תחנת הרכבת ללוות את קבוצת העולים. תחנת הרכבת שקקה מהמוני אדם, ובצפיפות הגדולה נתלכדו מעגלים של „רוקדי „הורה"; וכך, לקול שירה וריקודים, יצאו העולים את דובנא המאפילה.

אותו יום סימן מיפנה בתנועת „החלוץ" בדובנא. זרם הנוער ל„החלוץ" שהלך וגבר מיום ליום הגדיל עוד את הצפיפות

הרבה במועדון, כך שהיה הכרח לעזבו ולעבור למועדון חדש ורחב־ידיים, בקומה השניה שבבית גאָסיר במרכז העיר. עתה ניתן לפתח פעולה רבת־תנופה: הוכנסו שולחן פינג־פונג ומשחקים שונים אחרים, נערכו שיחות והחל בפעילות תרבותית, והנוער הוכן לקיבוצי הכשרה. חברים רבים מ„החלוץ" בדובנא יצאו להכשרה במקומות שונים בפולין.

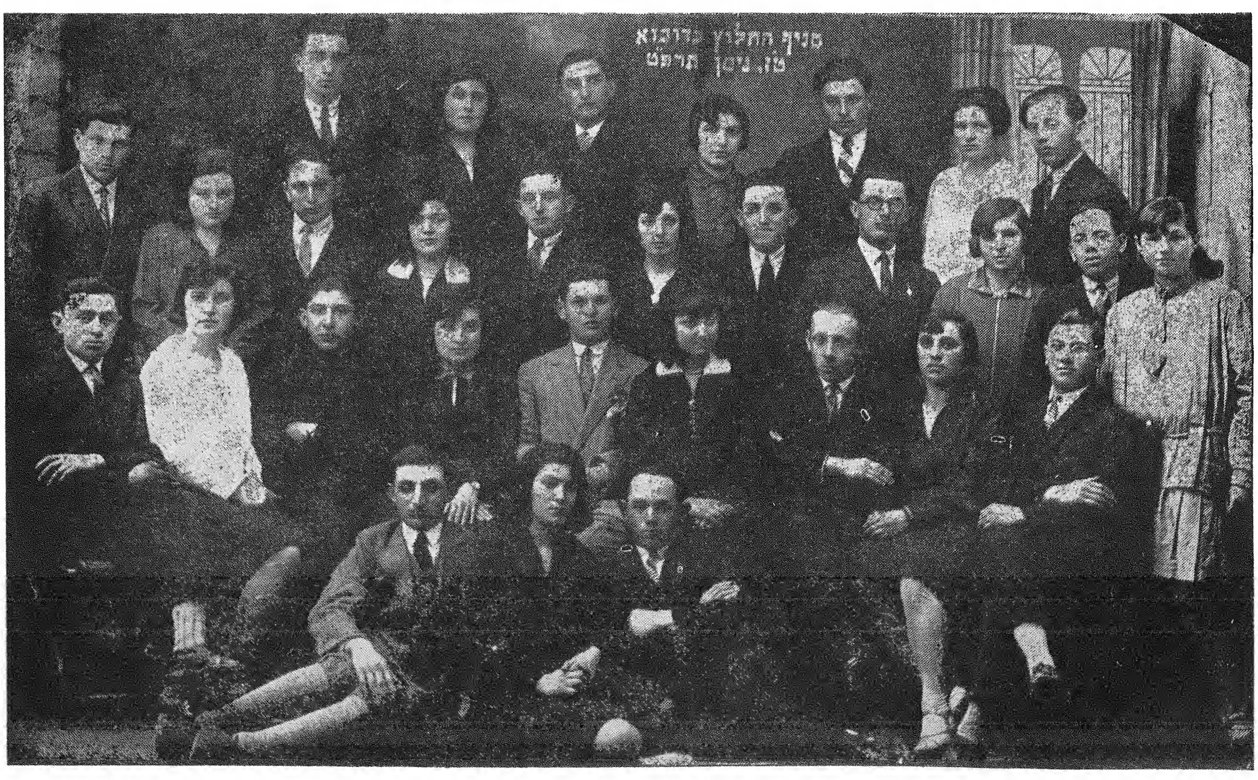
כעבור זמן־מה חל איחוד „החלוץ" עם „השומר הצעיר", ושוב נדד המועדון, הפעם לביתו של סירקיס. הועד הורכב מנציגי שתי התנועות, והיה מקיים בכל שבוע ישיבה לקבלת חברים חדשים.

יום אחד במאי 1930 בא החבר דניאל לוי מקלוסובה. בישיבת הועד שנתקיימה לרגל בואו הודיע כי במכרה הבזלת וכן במינסרה שבקלוסובה יש מקומות פנויים להכשרה. בו במקום אושרו כעשרים חברים, ואני בתוכם, להכשרה בקלו־סובה. ראינו את עצמנו מאושרים ביותר ושמחנו לקראת ההצטרפות אל הקיבוץ אשר שם.

הקיבוץ מנה שלוש מאות ועשרים חבר וחברה שעבדו במחצבה ובמינסרה; החברים ברובם עבדו במחצבה, ואילו החברות הועסקו בניסור העצים. התנאים הכלכליים היו ירודים מאוד: האוכל דל והלבוש — בלואים; היינו כמעט יחפים, כשרגלינו מחותלות בשקים ומדרסי גומי, שנחתכו מגלגלי אוטובוסים, קשורים אליהן. גם התנאים הסאניטאריים היו גרועים, כיון שהצפיפות היתה גדולה, ואנחנו היינו ישנים שניים־שניים במיטה אחת, כשאלה עומדות זו מעל זו, מעין רבדים דו־קומתיים. רובנו סבלנו ממחלות עור. נוסף לכל אלה סבלנו ממחסור חמור בכלי־אוכל; לא נמצאו אצלנו אלא חמש כפות, חמישה מזלגות, וחמישה ספלים, והיינו נאלצים לחכות בתור כדי לקבל כף או ספל.

הגויים שבכפר היו אנטישמים ויחסם אלינו היה רע. מדי יום ראשון בשבת היו משתכרים ומתפרעים, באים ומתנפלים עלינו באבנים, בסכינים ובכלים שונים. אז היו הצעקות של הבחורות עולות עד לב שמים, אבל המשטרה עמדה מן הצד ולא התערבה. הם כינו אותנו „פאלאֶסטינצי", ואילו את הקיבוץ של בית"ר שנמצא שם כינו בשם „אמריקאנצי".

הנה כי כן היו החיים שלנו בקלוסובה קשים למדי, אבל אנחנו הלכנו והסתגלנו גם לעבודה הקשה גם לתנאים הקשים. היינו יוצאים לעבודה בשירה על שפתינו וחוזרים בשירה. ובערבים היינו עורכים אסיפות, יוצאים בריקודים ומרוממים

פעילי „החלוץ" בדובנא תרפ"ט (1929) -- „החלוץ" אקטיוויסטן אין דובנע

את הרוח במחנה. ומאחר שידענו לגרש את העצבות והדכאון מקרבנו, בא השר הממונה על קשרי אהבה לבקרנו מפעם לפעם ואז היתה השמחה רבה במעוננו.

יום אחד נתקבלה ידיעה בדבר פרסום הספר הלבן (ספר פאספילד) על ידי הממשלה המנדאטורית, שלפיו אין עוד מקום בארץ ליהודים נוספים ועל כן תופסק עליית יהודים אליה. כמהלומה ירד הספר הלבן־השחור עלינו וכל פנים לבשו קדרות. „מה יהיה, מה נעשה?" שאל איש את רעהו. היש טעם להמשיך לשבת כאן ולחיות בתנאים־לא־תנאים אלה ולחכות לעליה? אימתי עשויה זו להתחדש? התתחדש?

החבר לוי דניאל, שהיה מרכז הקיבוץ, קרא לאסיפת חברים, שבה הסביר את מצב הענינים על חומרתו, ועל המלחמה המתנהלת על ידי המוסדות העליונים של התנועה בספר הלבן, וקרא להתמיד בהכשרה בעקשנות עד בוא היום ואנו ניקרא לעלות. יום זה, הוא אמר, בוא יבוא, ועלינו להיות מוכנים לקראתו. האסיפה נתפזרה, אבל הדכאון שירד עלינו לא סר מעלינו; איש איש החל עושה את חשבונו הוא, חשבון של ימים ללא קרן אור, ללא תקוה לצאת ממעגל חיים־לא־חיים אלה ולהגיע לארץ הנכספת, שבה קיוינו להתעורר לחיים חדשים.

התחילה העזיבה הגדולה; כארבעים אחוז עזבו את המקום, וביניהם דובנאים רבים. היתר גמרו בלבם להישאר, להמשיך — ולחכות... עד בוא היום ושערי העליה הסגורים יפתחו לפניהם לרווחה.

כעבור זמן קצר הגיעו אלינו שני שליחים מהארץ: החברים טבנקין ולויטה מעין־חרוד. אחרי שראו באילו תנאים אנו חיים, הם השיגו בשבילנו ממרכז „החלוץ" ראשית כל כלי־אוכל וכלי־מטבח הכרחיים, כך שמעתה היו לכל אחד כלים משלו. שינוי זה בלבד דיו היה כדי לרומם במקצת את מצב הרוחות במחנה. אחר כך באו השיחות, ההרצאות והסי־פורים על החיים בארץ, בקבוצות ובקיבוצים; על המלחמה המתנהלת בספר הלבן ועל התקוות לחידוש העליה. החברים טבנקין ולויטה הוזמנו גם אל קיבוץ בית״ר לשיחות והרצאות. רוח אחרת עברה בקלוסובה — הוקל במקצת מעל הלב, אם גם לא חל שינוי במצבנו הכלכלי שהיה בכל רע, כי באותו זמן רעבנו פשוטו כמשמעו.

בתחנת הרכבת של דובנא. קבוצת חלוצים עולים לארץ ישראל (1931)   אויף דער באַנהויף אין דובנע. אַ גרופּע חלוצים פאָרן אָפּ נאָך ארץ־ישראל

והנה חל מיפנה בפוליטיקה של הממשלה המנדאטורית. באפריל 1932 נתקבלה הידיעה שנתקבלו 1200 סרטיפיקאטים, שמהם הוקצו כמה עשרות לחברינו בקלוסובה. אך למותר לתאר מה גדולה היתה שמחתם של החברים אשר זכו בסרטיפיקאטים אלה.

כל השינויים האלה במצב התנועה לא עברו ללא רושם ניכר בחיי „החלוץ" בדובנא; עם הפסקת העליה עזבו רבים את „החלוץ" ועם חידוש העליה התחיל זרם דם חדש זורם לתוכו ולתוך כל שאר שלוחות התנועה הציונית בעיר. באותו זמן נתארגנה הפעולה המאוחדת של כל ענפי התנועה הציונית למען הקרן הקימת לישראל, שבראשה עמד מורשה הקרן בדובנא מר דב בלאט זכרונו לברכה.

רבים מבין אלה הדובנאים שזכו ועלו ארצה ממשיכים מי בקיבוץ, מי במושב, ומי בעיר. אשריהם שזכו ונגאלו מבעוד מועד, אבל אשרם אינו שלם, לא יוכל עוד להיות שלם לעולם, כי תמיד משוים הם לעיניהם את כל אלה מבני משפחותיהם, מכריהם, חבריהם וידידיהם אשר לא זכו ולא עלו — וניספו שם בגיא ההריגה.

הסתדרות הנוער החלוצי „גורדוניה" בדובנא

מאת **צפורה אמפל**

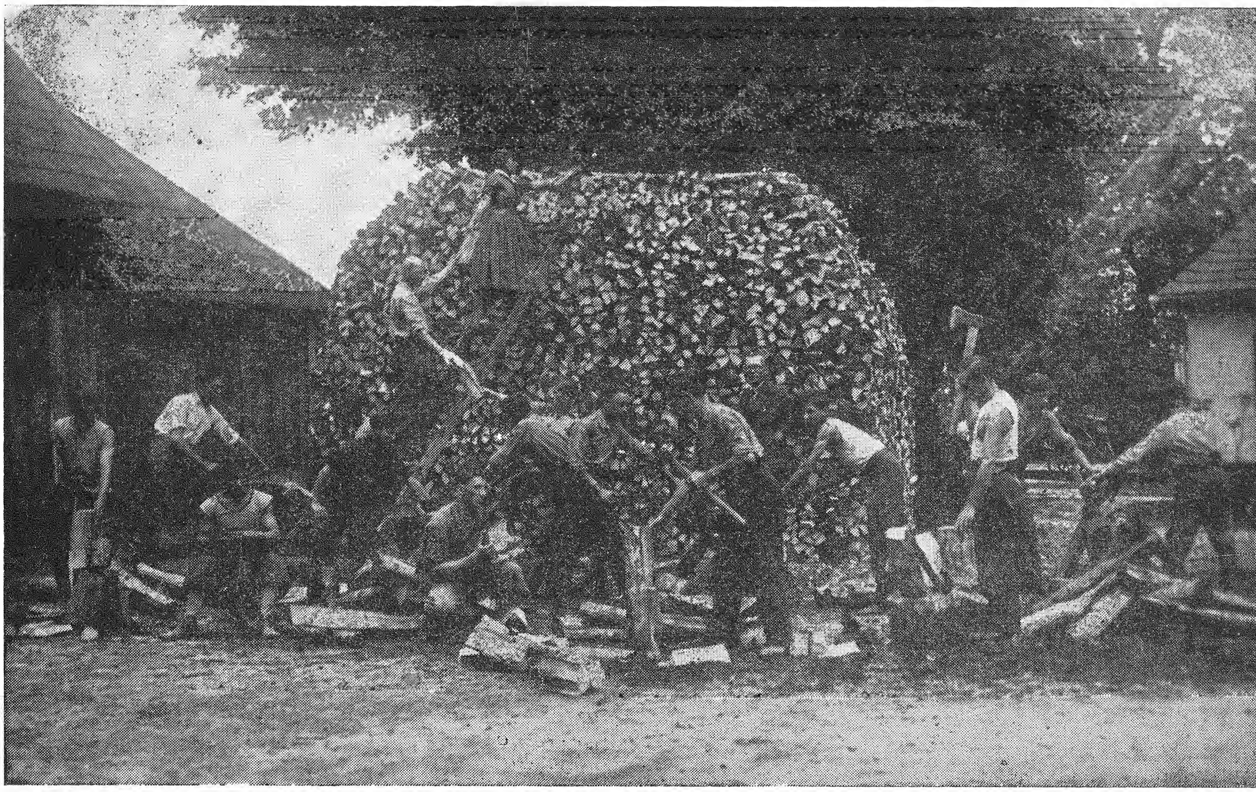
הסתדרות הנוער החלוצי „גורדוניה" נוסדה בדובנא זמן־מה אחר התבססותם של סניפי תנועה זו בחבל וואהלין, בפעולתה והשראתה של ההנהגה הגלילית ברובנה. היא נתארגנה בתחילה כתנועת נוער הקרובה מבחינה אידיאולוגית לתנועת ה„התאחדות" בפולין שדגלה בערכי „הפועל הצעיר" בארץ ישראל, וסיגלה לעצמה את שמו של נושא רעיון דת העבודה בין חברי „הפועל הצעיר" — אהרן דוד גורדון. לא עברו ימים רבים והתנועה התגבשה כהסתדרות נוער חלוצית עצמאית, שמגמתה הכשרה והגשמה אישית. העליה לארץ היתה חובה על כל חבריה־חניכיה.

בתקופת היוסדה של התנועה בפולין נמצאו קיימות כבר תנועות נוער בעלות אופי ומגמה חלוצית־חינוכית כמו „השומר הצעיר", „החלוץ הצעיר", „דביר", „בית"ר" ו„הפועל המזרחי". אף־על־פי־כן גדולה היתה הסכנה שארבה לנוער מצד מפלגות שמאלניות קיצוניות כמו ה„בונד" והקומוניסטים, אשר שאפו לכבוש את הצעירים בלבם ולהכניסם לתוך מאבק פוליטי זר לערכי הציונות והחלוציות ונטול שרשיות יהודית־לאומית. על כן ראו מיסדי „גורדוניה" לפניהם משימה גדולה: לקנות את לב הנוער מכל שכבות העם, עובד ולומד כאחד, ולרכזו ב„קן" התנועה שבמקום. חברי ה„קן" חולקו לשלוש שכבות בהתאם לגילים: „מתעוררים", „צופים" ו„מגשימים"; שכבה שכבה ומסגרת החינוכית שלה, כשמטרה אחת לפני כולם — חינוך האדם להגשמה ציונית עובדת. לשם השגת המטרה הזאת צריך היה כל אחד מהחברים לצאת להכשרה, כדי להתקין את עצמו לקראת חיי עבודה וקבוצה במולדת.

אגב התכשרותו והתכוננותו לקראת העתיד התמסרו חברי „גורדוניה" לפעולות למען הקרנות הלאומיות — קרן הקיימת וקרן היסוד. כן השתתפו הם בצעדת ל"ג בעומר, בעריכת

יוסף ברץ בביקורו בדובנא (193) — יוסף ברץ בעזוכט דובנע

חברי „גורדוניה" בהכשרה בדובנא, חוטבים עצים — חברים פון „גורדוניה" אין הכשרה, האַקן האָלץ

ערבי הווי חלוצי תוך שירה וריקודי „הורה" סוערים. וערבי ויכוחים מעמיקים על תנועות נוער אחרות, השקפות והבדלים אידיאולוגיים, בנין חברה, דרכי הקיבוץ והקבוצה ותפיסה פוליטית. היתה זו תקופה של התעוררות בקרב הנוער שברכה רבה היתה מקופלת בה.

פלוגת הכשרה לחברי „גורדוניה" בפולין שנוסדה בדובנא הכניסה רוח חיים ועוררה התפעלות מצד הכל. בחורים ובחורות מישראל לא זו בלבד שלא בזו לשום עבודה שנזדמנה להם, אם חטיבת עצים ואם שאיבת מים, אלא ראו בה חזות הכל: הפיכת עם לא עובד, עם אשר במרוצת מאות שנים התרגל — לו גם על כרחו — לבוז לעבודת כפיים, לעם עובד ואוהב עבודת כפיים, ובמיוחד עבודת האדמה. היתה זו מהפכה שלמה בחיי היהודי בגולה, בתפיסתו ובהתכשרותו לקראת חיים אחרים, חדשים במולדת. בהשפעת פלוגת ההכשרה יצאו רבים מחניכי ה„קן" להכשרה, ומהם זכו לא מעטים לעלות ולהיקלט בחיי העבודה והיצירה בארץ.

כך נמשכה העבודה והפעולה החינוכית עד יום השואה הגדול והנורא, כאשר הורמה היד הזידונית על יהדות פולין והביאה כליה גם על יהודי עירנו. בתוך הטבח הכללי נעקרו גם חיי הנוער על שרשיהם ותאניה ואניה היתה מסביב...

הנוער שאיננו

מאת **שמעון עוז (גוז)**

דובנא נתברכה מאז ומתמיד בנוער ער, פעיל ותוסס. נוער זה היווה מקור לא־אכזב לתנועות־נוער שונות — חינוכיות ופוליטיות — ולאירגוני הספורט למיניהם.

אזכיר בריפרוף חלק מהן: תנועת "השומר הצעיר" המפו־ארת, הסתדרות "החלוץ" החזקה, "החלוץ הצעיר", "הנוער הציוני", "ביתר", האגודה הספורטיבית "הכח", אירגון הנוער הקומוניסטי. אירגונים אלה ריכזו בשורותיהם מאות רבות של חברים, בני־נוער עובד ולומד, מלא שמחת־חיים ומרץ.

כל אחד מהאירגונים הללו פיתח פעולה ענפה בשטחו המיוחד, וחינך והכשיר אלפי חברים לעליה ארצה, חברים שאנו פוגשים בכינוסים השנתיים ההמוניים של יוצאי דובנא. האירגונים הספורטיביים הגיעו להישגים חשובים בחינוך הגופני והנפשי של בני־הנוער, חינוך שנתן אותותיו בהופעתם היהודית הגאה, למרות האנטישמיות שהשתוללה אז בפולין. הופעה גאה זו יצרה יחס מיוחד אל היהודים מצד האוכלוסיה הנוצרית, שלא היה מובן לבאים ממרכז פולין וממערבה, מקומות שבהם לא העזו היהודים לזקוף קומתם מזה זמן רב.

כאן המקום להזכיר את תזמורת כלי־הנשיפה המהוללת של "הכח", שקנתה לה שם בין האוכלוסיה המקומית בהופעותיה וזכתה לפרסום כל־ארצי.

עם כל התנגדותנו לקו הפוליטי של הקומוניסטים וליחסם השלילי לציונות, אי אפשר גם שלא להעריך את אומץ לבו של הנוער שלהם, אשר פעל בתנאי מחתרת איומים וסבל מאמצעי הדיכוי של המשטר ששרר אז בפולין.

הזכרתי בריפרוף את מחנה הנוער הגדול שפעל במסגרת התנועות והאגודות השונות בדובנא, כמו ביתר ערי וואהלין, אולם אעמוד באופן מיוחד על אירגון צנוע שקם בדובנא בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת־העולם השניה, אירגון שהייתי קרוב אליו ביותר כאחד ממייסדיו, ואשר לא דרש מחבריו, כיתר תנועות הנוער, הכשרה ועליה מיידית לארץ, ומשום כך נשארו רובם במקום ויד הצורר הנאצי השיגה אותם וכמעט כולם נכרתו מארץ החיים. היה זה "גדוד הקרן הקיימת לישראל", אירגון שהוקם בדובנא, ובעקבותיו וכדוגמתו הוקמו "גדודים" דומים בכמה מהערים הסמוכות.

גדוד הקרן הקיימת לישראל — א גרופע פון קרן קיימת מיטארבעטער

יושבים (מימין לשמאל): ד. פרל, א. ברנשטיין, ש. רויטמן, מ. צימרמן, א. מייזלר
עומדים (מימין לשמאל): קורנפלד, ח. קגן, צ. בלט, קולטון.

ועד קרן הקיימת לישראל

ראשיתו של ״גדוד הקרן הקיימת לישראל״ בקבוצת חברים מתנדבים, שעסקו בהרקת קופסאות קק״ל ובפעולות אחרות הקשורות בתרומות ואיסוף כספים למען גאולת הארץ. חברים אלה, שהיו נפגשים לעתים קרובות, החליטו להקים מסגרת עם דפוסים ותוכניות־פעולה קבועות. בגלל נסיבות מיוחדות היה הגדוד מורכב בעיקרו מחברות. חברות וחברים אלה ויתרו על שעותיהם הפנויות ועל בילויים שונים והקדישו את מרצם וכוחם לפעולה, לעתים קשה ומייגעת, של הליכה מבית לבית, לעתים על פני מרחקים גדולים ותוך סופות שלג וסערות גשם, לשם הרקת הקופסאות הכחולות־לבנות, לאיסוף הפרוטות שהצטברו מחודש לחודש לסכומים די ניכרים לשם גאולת אדמות במולדת.

חברים וחברות אלה, שידעו כי סיכוייהם לעלות לארץ אינם רבים, עשו בכל זאת כמיטב יכולתם לעזור להגשמת החזון הקרוב ללבם. הם היו מתאספים לשם שיחה, ללמוד עברית במשותף, לשכלל את דרכי פעולתם. ואמנם השיגו את מבוקשם. הגדוד היה תמיד ראשון בפעולות למען הקרן הקיימת לישראל.

מקום מיוחד תפש ״גדוד הקרן הקיימת לישראל״ בין תנועות הנוער היהודיות בל״ג בעומר, בו היה הנוער היהודי בדובנא מפגין את כוחו וליכודו בתהלוכה מפוארת. היה זה יום חג שכל העיר נטלה בו חלק. בשורות מלוכדות, בתלבושות אחידות של חולצות מבהיקות בלובנן, כשים דגלים מתנוסס מעל ותזמורות של חצוצרות ותופים מלוות אותה, היתה התהלוכה יוצאת אל היער מחוץ לעיר, וכל תנועת־נוער מקימה מחנה משלה. יום שלם היה הנוער מבלה בחיק הטבע, ועם ערב היה חוזר העירה, כשהרחובות מלאים קהל עצום והוא מקבל את פניהם בגאווה ובתשואות.

חרותה בזכרוני תהלוכת ל״ג־בעומר (בסוף שנות השלושים). האנטישמיות הגיעה לשיאה, ואותה שנה היססו המארגנים לקיים את התהלוכה, אם כי הרשיון לתהלוכה נתקבל מהשלטונות תוך הגבלות, לו גם בלחצו האישי של דוד פרל, יו״ר ההסתדרות הציונית בדובנא. עד כמה היתה תהלוכה זו חשובה ויקרה ליהודי העיר תעיד העובדה, שכולם התגייסו למענה, ואף מבעלי־הזרוע, אנשי „האגרוף״ הידועים של העיר, יצאו להגנתה. ואכן עברה התהלוכה בשלום ובסדר מופתי, ללא הפרעות והתנכלויות של יסודות אנטישמיים וסטודנטים אנד״קים, שהתכנסו בעיר ממקומות אחרים.

נוער יקר ומפואר זה, שכלל את ״גדוד הקרן הקיימת לישראל״, איננו עוד. הוא הושמד על ידי המרצחים הנאצים בימי השואה.

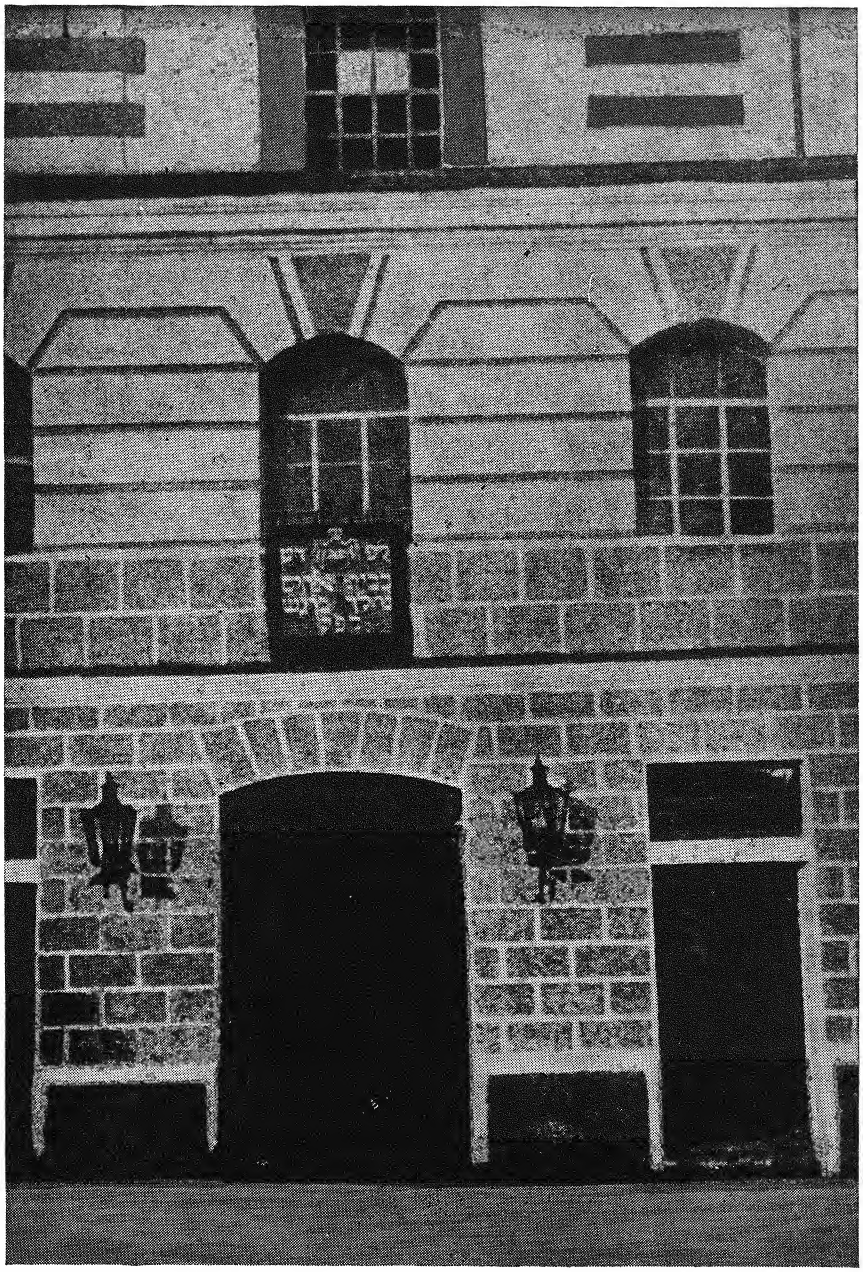
מבין הרבים, אזכיר כאן שניים, שהגורל התאכזר להם במיוחד. ליבר לרנר וליזה לוויטון ז״ל היו חברים בקבוצה קטנה שהצטרפה לתנועת ״השומר הצעיר״, עברה את ההכשרה והצליחה לעלות ארצה. רק הם השניים נשארו — ליבר השקט והצנוע, בגלל מסירותו לאמו החולה ולאחותו הצעירה, וליזה האמיצה והגאה, שכאשר הוצאה להורג מצאה עוז בנפשה לקרוא אל הנאספים: ״לא לשקוט ולא לנוח, להילחם בעד ההופש עד חיסולם של המרצחים הנאצים!״

זכרם שמור בלב חבריהם לנצח.

בתי־תפילה ובתי־מדרש בדובנא

מאת משה קאצ׳קה

בכל עיר יהודית היה כרגיל רק בית־כנסת גדול אחד, או שנים, ישן וחדש. בית־הכנסת לא היה מוסק, אפילו לא בימי קרה עזים ביותר. יתר מקומות התפילה כונו בתי־מדרש, „שטיבל״ או „קלויז״, והיו מוסקים למן ראשית ימות הגשמים. בדובנא נמצאו ששה־עשר בתי־תפילה לבד מבית־הכנסת הגדול. שני בתי־תפילה שכנו בפרבר סורמיץ׳ וכן בית־מדרש של אברהם־מרדכי; בית־מדרש בראַסלאַר, ואחד „ברחוב הישן״; בית התפילה של חסידי קארלין שכן בסימטה ליד רוחב סטאַרי; בית־המדרש של הפרוונים היה לו סניף גם ברחוב סטאַרי, ובית־המדרש של הנגרים אף הוא שכן שם; ה„קלויז״ הגדול נמצא מעבר למרחץ ולבית־הכנסת; בית־המדרש של ר׳ אהרון עמד ברחוב ריבנאַ, וכן בתי־המדרש של חסידי אוליק וחסידי טריסק. היה בעיר גם בית־מדרש גדול של המשרתים. בית המדרש בר״ץ (בר׳ צדוק מרשלקוביץ) שכן אחורי ה„שטאב״ (המטה הצבאי) ובית־המדרש בסה״ש („בית סכת שלם״) ברחוב המאיור מצ׳ינסקי, מול בית הרויטמנים. ר׳ ואלואלי המורה־הוראה, אחי הרב אב בית דין ר׳ מנדלי, היה מתפלל ב„שטיבל״ של בית־המדרש בר״ץ. ברחוב צאַרניציני נמצא בית־המדרש של הסנדלרים, וברחוב סטארי היה בית־מדרשו של הרבי.

בית־הכנסת הגדול — די גרויסע שוהל

התפילה בדובנא היתה בנוסח של וואהלין. מיזנבות (שטריימליך) לראשי ההולכים לבתי־התפילה, כדרכם של הגליצאים, לא נמצאו בכל העיר; ואף לא זכר לאותה הדבקות הנלהבת, אותה שמחה של מצוה תוך אמונה שהתפילה מקשרת את המתפלל עם האלוהים, של חסידי פולין המרכזית.

לעתים היתה נופלת דליקה באחד מבתי־המדרש מחוסר זהירות, כמו השארת נרות דולקים בימות הגשמים, והנזקים היו עצומים.

כל בתי־המדרש האלה, מקומות תורה ותפילה ומעשים טובים, נחרבו בשואה.

בית־המדרש של חסידי אוליק בדובנא

מאת ז. פריימן

בין בתי־הכנסת ובתי־המדרש הרבים שהיו בעיר, היה בית־המדרש של חסידי אוליק מיוחד במינו ובמתפללים שלו. על אף שמו, לא היו החסידים שלו אלא מיעוט, כי רוב המתפללים בו היו דוקא „מתנגדים", שבראשם עמדו הראב"ד ר' פינחס מנדל רוזנפלד ובנו ר' השל זצ"ל. וכאשר היה הרבי מאוליק בא להתארח בעיר ומשתהה עם חסידיו בבית־המדרש, היו הרב ר' מנדלי ורבים מן המתפללים מונעים עצמם מבית־המדרש ונשארים להתפלל ביחידות בבתיהם, או עוברים לבית־הכנסת הגדול ולבתי־כנסיות אחרים, שלא להיפגש עם אלה „המש־תחוים לאלילים", לפי ביטוים של ה„מתנגדים".

מבין המתפללים בבית־המדרש שהתבלטו בעמדתם היה ה„מתנגד" ר' ראובן סטול, יהודי נשוא פנים, עשיר, ירא שמים ומכובד על הבריות בגלל ישרו וטוב לבו, שידו היתה פתוחה לכל, למוסדות צדקה ולעני הפרטי. כמתנגד, היה נמנע מלהקביל פני רביים. ולעומתו — ר' יענקל סאניס, הוא יעקב רינזברג, חסיד, יהודי חביב ואהוב אף הוא על הבריות.

טיפוס מענין היה ר' יחזקאל ש"ץ המכונה יחזקאל הזגג. היה זה יהודי בעל קימה, שמח בחלקו, אם כי נימנה עם ה„מתנגדים". הוא היה אחד הראשונים לארגון ההגנה בימי הפרעות בעיר, נפצע קשה בבטנו, אבל יצא בשלום מפצעיו

שנים רבות שימש גבאי בבית־המדרש ר' יעקב סאפיאן, ור' משה „דער טויבער" (החרש) כיהן כל השנים שמש בו. כינויו ניתן לו על שום מומו.

החזן ר' פינחס שוכמן, או ר' פינחס שוחט, הנעים שנים רבות בקולו הערב את התפילות, ומכל חלקי העיר היו נוהרים לשמוע אל הרינה ואל התפילה שלו.

כל שאר באי בית־המדרש, אם „מתנגדים" ואם חסידים, היו כולם יראי שמים, אנשים ישרים ותמימים שאם גם נפרדו בדעותיהם בחייהם — הלכו יחד למות על קידוש השם.

בית־המדרש דר' אברהם מרדכי

מאת משה כהן

במחצית הראשונה של המאה התשע־עשרה חי בדובנא יהודי בשם אברהם מרדכי מאירזון עם אשתו. מאחר שהיו חשוכי בנים הקדיש ר' אברהם מרדכי את ביתו למקום קדוש, בתנאי שהבית יקרא על שמו ושאחרי פטירתו ישמרו שנה שנה על ה„יאהרצייט" (יום השנה) שלו. השאיר לעצמו פינת מגורים בבית וכן מקום ישיבה בבית המדרש והפך את המ־קום למקדש מעט.

בית המדרש שנמצא במרכז העיר הפך לאחר שנים מעטות לאחד מבתי־המדרש החשובים ביותר בין שמונה־עשר בתי־התפילה שהיו אז בעיר, לבד מבית־הכנסת הגדול על ארבעת ה„שטיבלעך" שלו. במשך הזמן עלה בית־המדרש פעמיים באש ושוקם. בשריפה הגדולה שנפלה בעיר בשנת תרנ"ד (1894) נשרף בית־המדרש בשלישית, אולם הפעם נבנה במקום הבית הקטן — באמצעי המתפללים ותורמים מן הצד (ר' אברהם מרדכי לא היה כבר בין החיים) — בית מתאים למטרתו. במרוצת השנים הכניסו בו גבאיו כל מיני שיפורים, בנו עזרת נשים ו„שטיבל", התקינו ארון קודש חדש ויפה, ספסלים נר־חים, צבעו את הקירות והתקרה בסגנון הימים ההם, ואפילו שטיחים פרשו בו. אכן הקהל לא ידע לשמור על השטיחים והיה הכרח לסלק אותם. מכל מקום, כל השיפורים הללו הרימו הרבה את קרנו של בית המדרש דר' אברהם מרדכי.

קהל המתפללים בבית־מדרש זה היה מורכב ברובו מסוחרים, חנוונים, בעלי־מלאכה, בעלי־עגלות וסבלים — באחת „עמך". אבל גם לומדים ואנשים של צורה תפשו את מקומותיהם בו בקיר המזרחי, כמו ר' ישמעאל בירנבוים, האחים יצחק ויעקב שטיינשנייד, מיכאל גולדברג, חיים שפונברג, הרב אליהו גוטמאן, האחים מייזלר ועוד ועוד. חוץ מהמתפללים הקבועים היו באים בוקר בוקר, ובמיוחד בין הערביים, יהודים שנמצאו בקירבת מקום ל„חטוף" „קדושה" ו„ברכו", לשמוע נאום של אחד הדרשנים שאיקלע למקום, ללמוד דף יומי או פרק משניות, ואגב לחטוף שיחה בעניני דיומא, ולפעמים סתם כדי להתחמם קצת ליד התנור בקור של החורף...

בית־המדרש של ר׳ אברהם מרדכי מילא גם תפקידים צי־בוריים כלליים. כאן נוסדה בשלהי המאה התשע־עשרה חברת „גמילות חסד" שמטרתה היתה לתת הלוואות על משכונות בלי רבית לזמן עד שלוש שנים, וכאן נמצא עומד הארגז שבו נשמרו כל המשכונות. חברי החברה הזאת היוו מעין חוג מלוכד, וכאשר נטרד מי מן החברים מן העולם היו עורכים בביתו של הנפטר מנין בוקר וערב במשך שלושים ימי האבל. האסיפה השנתית של החברה היתה מתקיימת בשבוע של פר־שת משפטים, ואז היו כל החברים באים ביום השבת להתפלל בבית־המדרש דר׳ אברהם מרדכי וכולם עולים לתורה ותור־מים ביד רחבה לטובת מוסד ה„גמילות חסד".

כאן גם נוסדה בראשית המאה העשרים חברת „לינת הצדק", שמטרתה היתה להושיט עזרה לחברים חולים, ובעיקר לבוא ולשבת ליד החולה משך כל הלילה, כדי להקל מעל בני הבית את השמירה על החולה ולטפל בו בכל הצריך.

כאן היו גם מתקיימות כל מיני אסיפות ציוניות בעניני קרן היסוד וקרן הקיימת, וכן היתה נערכת כאן שנה שנה בכ׳ תמוז האזכרה להרצל.

בשנת 1939, כאשר התחיל השלטון הסובייטי בעיר להפוך את בתי־הכנסיות למועדוני תרבות וסתם לבתי־מלאכה קואו־פרטיביים, התיצבו מתפללי בית־המדרש דר׳ אברהם מרדכי נגד הגזירה, והגבאים באותו זמן — הסבל משה קורנט והעגלון יוסף זילברמן — נפגשו עם המזכיר הראשון של המפלגה הקו־מוניסטית בעיר והשיגו את ביטול הגזירה ביחס לבית המדרש דר׳ אברהם מרדכי.

כאשר נזדמנתי ב־1946 לדובנא לא מצאתי כמעט יהודים מתושבי המקום, ואולם בית המדרש עמד על תילו, אלא שבמ־קום בית תפילה שכנה בו... מסעדה.

חזני בית־הכנסת הגדול

מאת משה קאצ'קה

בית הכנסת הגדול ברחוב ריבנא (הדגים) בדובנא היה — מאז היבנותו בשנים התקמ"ב—תקמ"ד (1782—1784) ועד לחיסולו בשנת ה'תרצ"ט — בן מאה וחמשים וחמש שנים.

בקומה השניה, בצפון ובדרום, נצמדו לבית שתי עזרות נשים, ומצד מערב נוספו לו שני חדרי־תפילה (שטיבלעך) תחתונים ועליהם שני חדרי־תפילה עליונים. בכל חדר־תפילה נמנו עם המתפללים כשלושה מנינים.

בנין בית־הכנסת כשלעצמו עשה רושם בגבהו ונראה במרחק רק חוצה לעיר; בעיירות הסמוכות לא נמצא בנין של סגנון וטעם כמותו. זכורני, שהרשל'י, שמש ביהכ"נ, סח לבעלי־בתים, כי בפנקס רשום שהאדריכל היה רוסי, ובגמר מלאכת הבנין העניקו לו מטעם הקהילה שי: כובע בעל מצחית לכה שחורה, טיפוסי רוסי.

בשנים תרס"ד—תרס"ח (1904—1908) כיהן בביהכ"נ כחזן קבוע הישיש ר׳ משה סורוקה. קומתו בינונית, זקנו לבן וצר, וחיתוך דיבורו ב„ריש" חריפה, היה הוא בעל קול חזק, מגוון בקולוראטורה. לימים נוראים היה מרכיב מקהלה: שלושת האחים ברציס (שני קולות אלט וטנור אחד) נוסף אל הטנור אברהם יוחנ'ס, וברל שטריקען־דרעהער (שוזר החבלים) שקול בס לו. בסוף ימיו, והוא כבר בן שמונים, התחילו המתפללות בעזרת נשים מתלוננות שקולו של ר׳ משה כלל אינו מגיע אליהן. החליטו הגבאים להעבירו לפנסיה.

התחילו חזנים שונים מברדיצ'ב ומאודיסה מגיעים למבחן בבית־הכנסת. המועמד היה חייב להתפלל שבת אחת לבדו, בלי משוררים. מבין המועמדים נבחר החזן האודיסאי מר זלצר, בעל קול חזני נאה. הוא לא הצטיין בדיקציה שלו, אבל יחד עם המקהלה היה טוב מאד. בחירתו נפלה בשנת תרס"ט (1909) סמוך לימים הנוראים. כגבאי ביהכ"נ כיהן אז סלומון פישביין, איש עשיר וצעיר לימים, שלא קימץ בהענקות כספיות ניכרות לצורך הרכבת מקהלה גדולה. נחרד מר זלצר ודרש להזמין לדובנא את המנצח הזקן איליא איסאקוביץ' פייסי. החזן והמנצח התחילו מזמינים זמרים וערכו להם בחינות. תוך זמן קצר הורכבה מקהלה מעולה בנוסח אודיסה, כדלהלן:

מנצח: איליא איסאקוביץ פייסי.

טנור ראשון, בעל קול חלוש, אבל יודע תוי נגינה — אברהם יוחנ'ס.

טנור סולן עצום בלא ידיעת תוים — ברל בן בריינדל התופרת.

ועוד בריטון סולן נאה מאד. קורא תוים ברהיטות.

באס, בלי ידיעת תוים: ברל שטריקען־דרעהער.

אַלט, סולן וקורא תוים פרץ מארקיש מן העיר קונס־טאנטין (הלא הוא הסופר הנודע לתהילה בספרות האידישית, שנרצח ברוסיה הסובייטית בהשמדה הסטאלינית של סופרים יהודים).

ארבעה סופראנים, מבני הנעורים בדובנא.

ארבעה אַלטים, ביניהם שייקי ספקטור (שנודע לאחר־מכן לתהילה כחזן בוילנה, ברודי ודובנא).

ועוד אַלט—כותב הטורים האלה.

הנה כי כן היתה זו מקהלה בת שנים־עשר משוררים. תנאי השכירות הוסכמו עם כל אחד ואחד לחוד (אני, למשל, קיבלתי בעד ימים נוראים 8 רובלים). החזרות היו מתקיימות עד שעה מאוחרת בלילה, עד להשגת מקצועיות מעולה ביותר. בעלי הבתים היו שבעי־רצון מן הביצוע.

ב„שמחת תורה" נוהג היה החזן עם מקהלתו לערוך ביקו־רי נימוסין אצל הגבאים. תחילה ביקרו אצל ה„גבאי השני", ר' יהושע לאָשצאָוור ז"ל. מתישבים היינו אצלו סביב שלחן גדול, גדוש ממיטב המעדנים, שרים כמה יצירות מובחרות, ואחר כך הולכים אל הגבאי הראשון, מר סולומון פ־שביין, שמעונו שכן סמוך לבית־יבוש של כשות. שוב תפסנו את מקומותינו סביב שולחן רחב בטרקלין גדול־מידות, ומר פישביין הזמין את רעיתו לשתף עצמה בכיבוד ולהאזין לקונצרט. נתנו קולנו בשיר, והגברת פ־שביין נת־להבה מאד למנגינות. הכיבוד היה כיד המלך, ונוסף לכך הודיע מר פישביין שהוא מעניק למקהלה 50 רובל וסכום מסוים לחזן.

מר זלצר המשיך לכהן כחזן בדובנא עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. עם התקרב חזית הקרבות לתוך העיר, נשרף בית־הכנסת הגדול בשנת 1916, ורק בראשית שנות העשרים שופץ הבית וחודש. ר' לייבוש רייף נתכהן כחזן למשך שנתיים ואתו מקהלה, שבה נוספו שני האחים סטאר: אברהם בעל קול הטנור היפה, וברל הבאריטון המזהיר; וכאַלט השתתף לייבישקה ספקטור, בנו של אברהם יוחנ'ס. אחרי מר רייף התפלל שנה אחת החזן שייקי ספקטור, ואחרי כן מר שרמן מקרמניץ, ששירת בקודש עד שנת 1939.

החזן רייף ומקהלת בית־הכנסת הגדול — רייף דער חזן מיט דעם כאָר

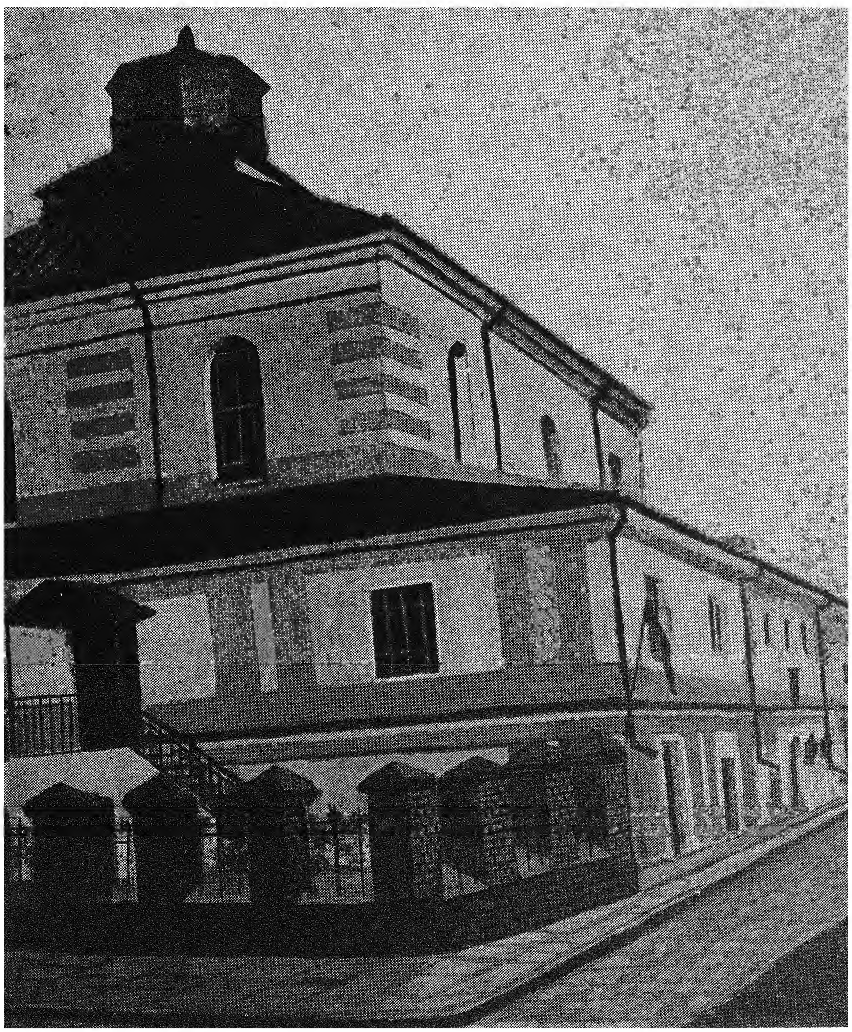
פרץ מארקיש בדובנא

מאת **אינג' אגרונום ישראל פפר**

כאשר דרך פרץ מארקיש על אדמת דובנא איש לא חשב, ואף הוא עצמו לא חלם אז, שלאחר זמן עשוי הוא להתפרסם כסופר אידישי ברוסיה ומחוצה לה. היה זה בשנת 1909, והוא עדיין עלם צעיר יפה־תואר ללא כל נתונים ספרותיים או ניצוץ של סופר ומשורר. אכן הוא שורר בקול האַלט הערב שלו, אבל על במה שלא היה לה כל קשר עם ספרות — הוא שורר על בימת בית־הכנסת הגדול.

מארקיש בא לדובנא מז'יטומיר כדי לשמש משורר אצל החזן זלצר האודיסאי, ששירת באותם הימים בבית־הכנסת הגדול עם מקהלה. המשורר הצעיר התפרסם עד־מהרה בתפילת „סולו" שלו, ובשבתות היה ציבור המתפללים אחרי שחרית עוזב את בתי־המדרשות שלהם ועוברים לתפילת מוסף לבית־הכנסת הגדול, להתענג על שירתו של המשורר מנעים הזמירות.

משפחתו של מארקיש התגוררה בעיירה פולונואה שבווהלין, ופרץ בא לדובנא אל משפחת קרובים־רחוקים של יעקב רינזברג (הוא יענקל סאניס, על שם אביו ר' סאני־נתנאל, שהיה גם סבי שלי מצד אמי) מחסידי אוליק. את רוב זמנו הפנוי היה פרץ מבלה בחברת בחורים חובשי בית המדרש, אבל כבר החל

בית הכנסת הגדול — די גרויסע שוהל

מתבלט בנפשו הסוערת וחורג ממסגרת המנהגים המקובלים בעיר בעלת המסורת היהודית. כך יוצא היה לטייל בחברת צעירים וצעירות בפרהסיה, ועם אחת מהן, צעירה יפהפיה ממשפחה אדוקה, התידד הרבה. טיולים אלה משכו את תשומת לבם של באי בית־הכנסת, שראו לא בעין יפה את התנהגותו זו החפשית של משורר המקהלה שלהם. הופעל לחץ עליו מצד בעלי השפעה, אבל פרץ לא בנקל נכנע ללחץ זה והמשיך לנהוג כרצונו. בינתיים אירע לו דבר לא נעים: קולו התחיל בוגד בו, הולך ומצטרד, הולך ומשתנה, כרגיל בתקופת המעבר אצל זמרים צעירים. משלא יכול עוד לשלוט בקולו, החלה ההתענינות של קהל המתפללים בו שוקעת ויורדת. האכזבה היתה גדולה, ורבים האשימוהו בהזנחת הסגולה — מתת ההשגחה. לא יצאו ימים רבים וגורלו נחתך: הוא פוטר ממשרתו כמשורר במקהלת החזן בבית־הכנסת הגדול וחזר לעיר מולדתו. קרוב לוודאי שהיה זה מעשה חסד עמו לגבי עתידו כמשורר בעל שם בספרות היהודית.

מקץ שמונה שנים יצא שמו של פרץ מארקיש כאחד מקבוצת המשוררים הצעירים שתפסה מקום נכבד בספרות היהודית, שמרכזם היה בקיוב, עיר הבירה של הרפובליקה האוקראינית החדשה. בשנים 1917 — 1924 חי פרץ מארקיש וכתב באוקראינה, אחר כך בפולין, בברלין ובפאריס. בשנת 1924 הוא השתקע בברית המועצות, היה מעורכי ה„עמעס" ופעיל במוסדות קומוניסטיים. ב־1941 הוא קיבל פרס הממשלה הסובייאטית על שירות ספרותי למהפכה. אחרי הטיהור במערכות התרבות הלאומית היהודית בימי שלטונו של סטאלין, 1948—1949, נעלמו עקבותיו.

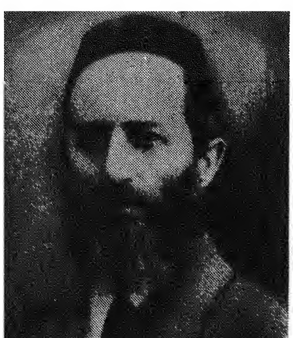
ר' זיידל חזן

מאת נתנאלי־רותמן

שמו היה בעצם ר' אברהם פרס. נולד לאביו ר' מיכאל פרס, חסיד מובהק של האדמו"ר ר' איציק'ל מראדיוויל (ראדזיבילוב), בשנת תרכ"ה (1865) וקיבל חינוך מסורתי־חסידי. הצטיין כבר מנעוריו בקולו הערב, וכן בכשרונותיו בכמה ענפי פעולה: גילוף בעץ, חיבור שירים, הלחנה וקריאת תוים, ידיעת הלשון העברית ולימוד גמרא. בימי עלומיו עבר לדובנא לעסוק בה בתורה לשמה. אחר כך יצא לבסארביה וגם שם עסק בתורה. לעת פרוץ מלחמת העולם הראשונה אנו מוצאים אותו בדובנא, וכאשר פינו האוסטרים בשנת 1916 — מחמת ההפגזות הרוסיות את העיר — את האוכלוסיה, יצא גם ר' זיידל עם בני משפחתו לצ'כיה, לעיירה בראצלאביצי, ושם נשארו לגור עד שנת 1918.

כאשר הוקם בשנת תרפ"ד (1924) בית־הכנסת המפואר ע"ש ר' מוהליבר, הוזמן ר' זיידל לשמש חזן ראשי בו, והוא התפלל בלויית מקהלה שאימן והדריך. ר' זיידל היה קפדן בחזרות, והיה מתמרמר על כל איחור מצד אחד מחברי המקהלה לחזרה. וכדאי כאן לספר על מקרה מבדח אחד שאירע לו: ישעיה ספקטור, שהיה סוחר בעופות בשוק, הגיע פעם באיחור ניכר לחזרה של המקהלה, כשתרנגול גדול נתון תחת בית־שחיו (הדבר היה בערב יום הכיפורים). משהתחיל ר' זיידל מתגעש על האיחור — קרא התרנגול... „ר' זיידל, ר' זיידל! — קרא ספקטור — מהר והוצא את הקולן, התרנגול השמיע את הטון הנכון! מיד אפשר להתחיל..."

נוסף לחזנות עסק ר' זיידל בהוראת עברית ותלמוד. הוא יסד „חברת משניות", שבה לקחו חלק ר' בנצי שוחט, ר' צבי שוחט, ר' יוסל שוחט ואחרים, וכל „סיום" היה נחוג תוך שמחה וזמר.

ר' זיידל חזן

כציוני היה ר' זיידל מסור לרעיון הגאולה, השתתף בחוג הדראמתי שנוסד בדובנא והדריך את השחקנים בנגינה ושיר. ר' זיידל הוזמן לתפילות בלוצק, קרמניץ ורובנה, אבל נשאר קשור בכל נימי נפשו לבית־הכנסת בעירו ואל המתפללים בו. נפטר בשיבה טובה בדובנא בשנת תרצ"ט (1939). אכן אפשר לומר עליו „מפני הרעה נאסף הצדיק"...

בית־החולים היהודי בדובנא

מאת זאב זיסקינד

זוועות מלחמת העולם הראשונה לא פסחו על עירנו. העיר הורעשה, בית־הכנסת העתיק שבו התפלל בשעתו „המגיד מדובנא" המהולל — „אָזוֹפּוֹס העברי" בפי החכם מנדלסזוהן — נפגע, ונפלו קרבנות־אדם יקרים. העיר שהצטיינה ביפי הטבע שלה, שנהרות ויערות נהדרים סובבוה, נראתה חרבה, עזובה ושוממה. נוסף לכך החלו מגיפות משתוללות ומפילות חללים רבים, וחולים זעקו מכאבים בלי שיבוא מישהו לעזרתם. מצב חמור זה נגע בלבם של אחדים ממשכילי עירנו, שהחלו בשנים 1921—1922 לשקם לאט־לאט את מוסדות העזרה והסיוע. ומאחר שהאמצעים שנמצאו לרשותם היו דלים מאוד, פנו הם אל אחיהם היהודים בארצות הברית של אמריקה שיעמדו להם בפעולתם זו. יהודי העיר מצדם הושיטו עזרתם איש איש לפי יכלתו.

קודם כל החלו עסקנים אלה מטפלים בהקמתו של בית־חולים שיושיט עזרה רפואית להמוני החולים הכואבים והסובלים. נוסד ועד, שחבריו היו: א. קאראולניק, ב. רויטמן, ס. אלברט, א. צ׳רקאס, ד. הורביץ, א. ברנשטיין, ד. פרל, והרוקח אשכנזי. ולידם עסקו במלאכת־מצוה זו ד"ר כהנא — יושב ראש, ד"ר הינדס — רופא כללי ורופא ילדים, ד"ר באט׳ — רופא כללי, והמנתח ד"ר רויטמן. עזרו על ידיהם האחיות מילובה, לאָשצ׳אָוואָר וספקטור; והגב׳ ל. פּיבשבסקה היתה אם הבית. הרופאים והחיות עבדו במסירות רבה ולמעלה מכוחותיהם בהושטת העזרה לכל אלה שנזקקו לה.

בשנים הראשונות להיוסד בית־החולים לא היה בו מנתח, וכל מי שנזקק לניתוח הקל ביותר נאלץ היה להיטלטל ללבוב. מצב זה נשתנה עם בואם של המנתח ד"ר רויטמן ואשתו, מנתחת אף היא, בשנת 1925. הועמד לרשותם חדר־ניתוחים גדול ומרווח וציוד רנטגני, וכך באה הקלה רבה לנזקקים לניתוחים.

רשת החשמל בבית־החולים היתה קשורה, כרגיל, לרשת העירונית, ולא אחת קרה שהזרם נפסק ובית־החולים שקע בחשכה דוקא בשעת ניתוח. מאחר שסכנת נפשות היתה כרוכה בכך, החליט הועד להתקין גנראטור שיספק זרם חשמלי לבית־החולים באופן בלתי תלוי ברשת העירונית.

התבססותו של בית־החולים והתפתחותו וכן רמתם המקצועית הגבוהה של רופאיו וצוות העובדים כולו לא הפיקו רצון מאת השלטונות הפולניים, אדרבה — הם היו לצנינים בעיניהם, על אף העובדה שבית־החולים היהודי הושיט עזרתו גם לחולים לא־יהודים. השלטונות ראו בבית־החולים היהודי מתחרה כביכול בבית־החולים הממשלתי והם ביקשו להוציאו מידי היהודים. אז נסע מר ברנשטיין לוארשה להשתדל אצל השלטונות המרכזיים בדבר ביטול הגזירה. שליחותו עלתה יפה ובית־החולים נשאר בידי היהודים, והוא המשיך לשרת באמונה ובעילות את אוכלוסיית העיר כולה, יהודים ולא־יהודים כאחד, עד שבאה השואה והקהילה היהודית של דובנא נכרתה מקרב עמה.

מוסדות הסעד של קהילת דובנא

מאת שמריהו רויטמן

„לינת הצדק"

החברה „לינת הצדק" בדובנא נוסדה בשלהי המאה התשע־עשרה על ידי המתפללים בבית־הכנסת בראצלב, שהתקנאו במוסד „גמילות חסדים" שנוסד על ידי המתפללים בבית־הכנסת דר׳ אברהם מרדכי. מטרתה של החברה „לינת הצדק" מקופלת בשמה: להושיט עזרה וסעד לחולים נזקקים ולאו דוקא בממון, כי אם בביקורים ולינה אצל הזקוקים לטיפול והשגחה, הזמנת רופאים ורפואות, וכדומה. חברי „לינת הצדק", אנשים ונשים, היו עוזבים את בתיהם ומשפחותיהם והולכים ללון ולשמור על החולה הזקוק להם בביתו, בראותם בכך משימה קדושה, חובת אדם לאדם שאין בכוחו לעזור לעצמו. מתנדבים אלה היו יוצאים למילוי חובתם לפי תור ומחזיקים במצוה זו שבאה לידם שלא יחמיצוה.

הוצאות המוסד היו מתכסות על ידי תרומות חדשיות מצד אנשים מכל שכבות העם, אחד המרבה ואחד הממעיט, והעוסקים בצרכים אלה של הציבור עסקו באמונה כי השם ישלם

להם כפעלם. אמונתם זו היא שעמדה להם להתמיד במצוה זו.

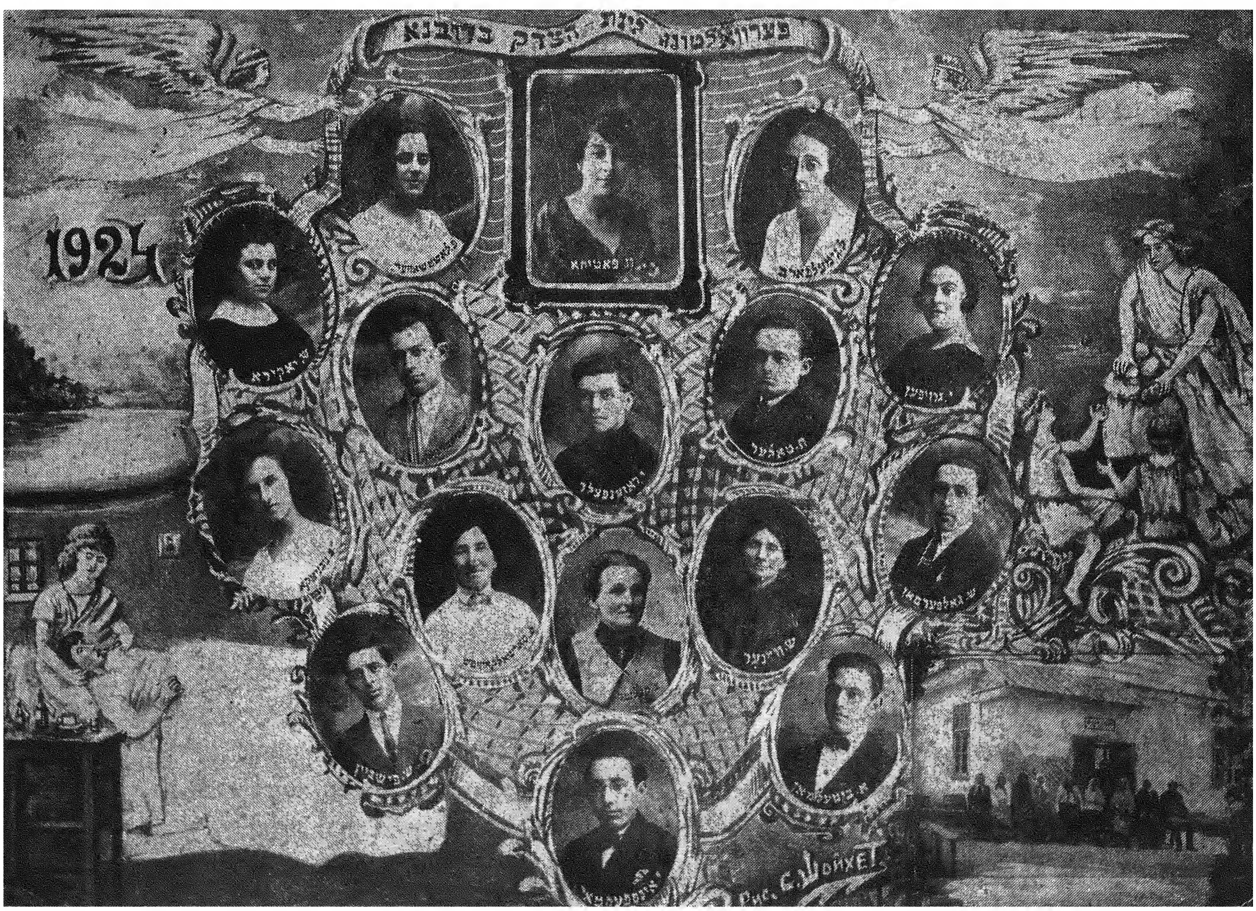
כך נמשכה פעולה זו עד מלחמת העולם הראשונה; משמרות התחלפו, אבל מעשי הצדקה לא נפסקו. גם בעת פלישת האוסטרים לדובנא וקירבת החזית לעיר, המשיך המוסד לקיים את פעולותיו, אם גם בצמצום מסוים. משנסתיימה המלחמה נתחדשה הפעולה ביתר תוקף בעזרתם של כוחות צעירים שנצטרפו וכלים ארגוניים מתאימים יותר. חוג המתנדבים והתורמים התרחב והקיף לא רק מתפללים בבתי־כנסת, כי אם גם צעירים וצעירות, אשר עם היות השקפותיהם ומהלך מחשבותיהם שונים ורחוקים מאלה של זקני הדור, נתנו ידם לסעוד את החולים על ערש דויים. הפעולה המשותפת של שני הדורות עשתה הרבה לקירוב הלבבות ויחסים חברתיים טובים נתרקמו ביניהם, שהוסיפו לווית חן לפעולה כולה. העלמה ואליה פוטיחה נבחרה ליושבת־ראש של המוסד וביתה הפך לשכה מרכזית לפעולותיו. עם העסקנים והעסקניות הותיקים בעת ההיא נמנו: הגברות שרה׳קה דובציס, ברכה אהרנשטיין, גיטל־דבורה דוב, פייגה מארשלקוביץ; **וה״ה משה קלרמן,** אברהם ליכטר, לדרמן ואחרים.

מקץ שנים אחדות אחר מלחמת העולם הראשונה **היה המוסד** לאגודת סעד רשומה כחוק, שועד נבחר **עומד בראשו, עם** יושב־ראש, מזכיר וגזבר. פעולות **הסעד נתרחבו ונתארגנו על** יסודות מודרניים יותר: הביקורים אצל החולים **הן של המת־נדבים** הן של הרופאים היו מוצאים לפועל **לפי הוראות** המוסד בכתב, והרפואות מבתי־המרקחת **אף הן היו מתקבלות** על ידי החולים על חשבון האגודה לפי הוראות. **באותו זמן** רבו הנזקקים, בעיקר חולי שחפת, והמוסד עשה **כמיטב יכלתו** לבוא לעזרתם.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היה מוסד **זה של „לינת הצדק״** היחידי בעיר ששני **דורות, זקנים וצעירים, עבדו** בצותא לקיים מה שנאמר: **„כל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא״.**

ההוצאות שהלכו ורבו חייבו גם מאמצים **כפולים ומכופלים**

הנהלת „לינת הצדק״ תרפ״ד (1924)

להגדלת ההכנסות. אכן משהפך המוסד אגודה רשומה יכול היה להופיע בפומבי לצורך איסוף כספים, והוא החל מארגן נשפים, הצגות, הגרלות, „ימי פרח" ברחובות וכולי תוך תנופה מתאימה שהציבור נענה לה ביד פתוחה.

מושב הזקנים

פינת הרחובות בארנאדינסקה ופוטשטובה היתה אחת היפות והמטופחות ביותר בכל הסביבה. הבתים היו מוקפים גינות ובוסתנים, וביניהם הצטיין בהדרו ביתו של הרופא הפולני הנזעם והנודע בעיר וסביבתה ניבירובסקי. בפינה זו עמד גם ביתו של ר' אייזיק ברנשטיין, שבו שכנה המשפחה על שלושת דורותיה. ילדי הסביבה היו חודרים דרך חצרו של ר' אייזיק אל גנו של הד"ר ניבירובסקי, להנות את נפשם מן התפוחים, האגסים והשזיפים העסיסיים שגירו מאוד את תאבונם. ר' אייזיק לא עמד לשטן להם והתחבב מאוד בשל כך על הילדים, והם היו תמיד מוכנים להקשיב לסיפוריו ולבדיחותיו, ואף גילו רתיינות כלפיו על צביטותיו.

אחר מלחמת העולם הראשונה העתיקה הבת ומשפחתה את מקום מגוריה ור' אייזיק נשאר לבדו בבית־המידות שלו. יום אחד הכריעה אותו הבדידות, והוא החליט להפוך את ביתו לבית מחסה לזקנים שהוא בעצמו יעמוד בראשו וינהלהו. הבית היה מורכב משני אגפים; את האגף הקדמי הוא היקצה לנשים ואת האחורי לגברים, שבו שמר חדר לעצמו. שכנים ותומכים שונים סייעו בידו ברכישת חלק מן המיטות, וחלק מן הזקנים הביאו בעצמם את מיטותיהם עמם. מכיון שתקציב לאחזקת הבית לא היה, נאלץ כל אחד לדאוג לעצמו, כשלר־שותו המטבח והשירותים הכלליים; ואילו ר' אייזיק הזקן והתמיר היה במו ידיו חוטב עצים לבישול ולהסקה, שואב ונושא מים בדליים מן הבאר ומשרת את הכלל.

במרוצת הימים הלך המחסור וגדל והיה הכרח למצוא מקורות גם למזון גם לצרכים אחרים. אז קיבל עליו את הדאגה למוסד הרב ר' מנדל'ה רוזנפלד וסייעו עמו אבי המנוח, גרשון רויטמן, ויעקב רינזבורג (יענקל סאניאס) ז"ל. אבי היה דואג לשירותים והצרכים הכלליים ויעקב רינזבורג — למזון וחלוקתו.

קטן היה המוסד מלקלוט את כל המתדפקים על דלתותיו, ואף־על־פי־כן עלה בידו לסייע לרבים בפתרון בעיות משפח־תיות קשות. אכן חיוניותו רבה היתה, ורבים היו האנשים שהחזיקו טובה לר' אייזיק על כל אשר עשה עמהם.

בית היתומים

מאת ג. שטיבל

בית היתומים שכן ליד בית־החולים היהודי. מספר הילדים במוסד הגיע עד שלושים ויותר, וגילם — בין שנה לשש־עשרה. רובם היו יתומים מאב ואם, או מאחד ההורים; אבל היו שם גם ילדים שהוריהם היו בחיים, אלא שאי־אפשר היה להשאירם בביתם מסיבות חינוכיות וסוציאליות.

קבוצת העסקנים שטיפלה במוסד זה עשתה את עבודתה תוך התמסרות רבה, דאגה לא ללחם בלבד, כי אם לאוירת הבית בכללו, והשתדלה להעביר משם יגון ואנחה ולהרבות אורה בו.

אֵם הבית, הגברת איטה גולצקר ז״ל, שהקדישה כל חייה

הכשרה מקצועית בבית היתומים — פאַך אויסריכטונג אין בית היתומים

למען הילדים שגורלם התאכזר אליהם, יצרה במוסד אוירת בית חמימה וטיפלה בילדים כטפל אֵם בפרי בטנה, בלי להת־חשב בשעות העבודה המרובות, בלי נטילת חופשה בזמן הרצוי, שכן כל מחשבותיה היו נתונות־נתונות רק למוסד ושוכניו. איטה היתה לא רק אֵם הבית בלבד; דואגת היתה לחינוכם וללימודיהם של אלה מן הילדים שלא ניתנו להיקלט

בשום מסגרת חינוכית אחרת, ומשמשת בעת ובעונה אחת גם גננת לפעוטות שבגיל הגן. היתה זו אשה נפלאה שהשרתה מעדי־נותה ואצילותה על המוסד והקלה מעל הילדים את קשיי החיים שלהם.

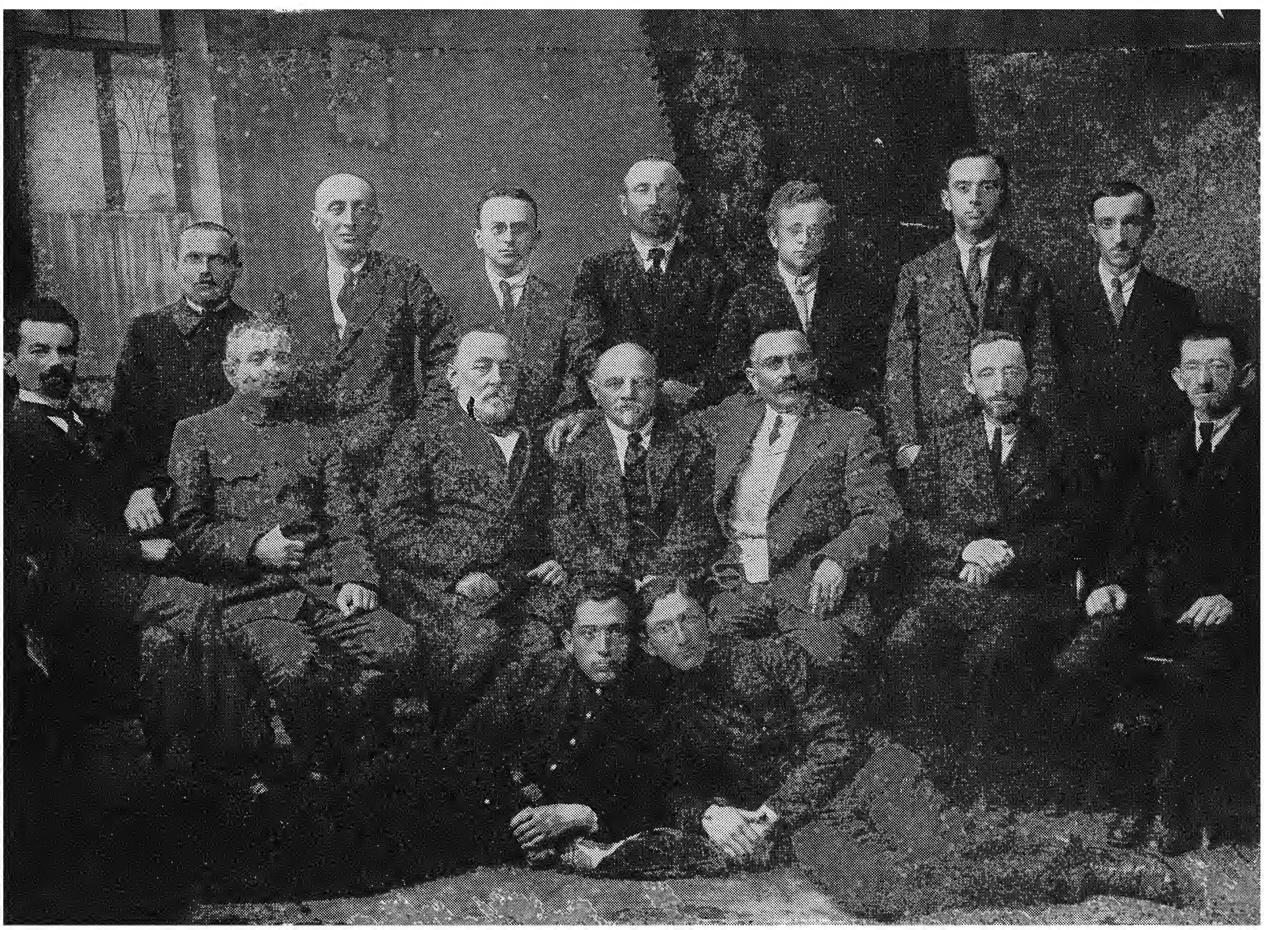
את תפקיד המזכיר והגזבר של המוסד מילא מר דב בלאט, אשר שמר בקפידה רבה על איזונו של התקציב הדל ומנע בכך

מהנהלת המוסד דאגות מיותרות, ואיפשר לה לעמוד בהתחיבויותיה כלפי העובדים והספקים גם יחד.

המשימה שהטיל על עצמו הועד של המוסד חרגה למעשה מכתליו ברגע שהחליט לתת דעתו גם על הנוער המתבגר של השכבות הנחשלות בחברה, ללמדו מלאכה ולהדריכו בדרך הכבוד של חיי עמל ויגיע כפיים. לשם כך הותקנה במוסד מתפרה בשביל הבנות, שבה למדו תפירה גם בנות המוסד גם בנות שמחוצה לו; ואילו את הבנים היו מסדרים כשוליות אצל בעלי המלאכה שבעיר. בהקשר לפעולה זו רואה אני חובה לעצמי להזכיר כאן את מר יחזקאל גיירמן, אשר הירבה לעשות בכיוון זה בין הנערים שהיו משוטטים ללא השגחה ברחובות והשפיע את השפעתו המבורכת עליהם.

כן דאג הועד לספק עבודה לנוער ממשפחות מרובות ילדים ומעוטות יכולת, כדי שיוכלו להשתכר ולהקל בדרך זה מעל סבלותיהן.

בראש הועד עמד מר הרצברג, אשר דאג דאגת אב למוסד עד שהכריעה אותו מחלתו, ואז באה רעיתו, הגברת הרצברג, והטילה על עצמה את המשך העבודה. יחד עמה עבדו במסירות וללא ליאות הגברת קגן מזברמיה, ה"ה יוסף פינחסוביץ, יצחק פינחסוביץ, יחזקאל גיירמן ואחרים.

עסקני ציבור בדובנא עם מר ישראל בלקינד, תרפ"א (1921) — דובנער כלל־טהוער מיט הערן ישראל בעלקינד

שורה ראשונה (יושבים מימין לשמאל): ש. פפר, א. בליי, י. פינחסוביץ', י. בלקינד, מ. אשכנזי, ד"ר באט', ז. בורשטיין.
שורה שניה (עומדים משמאל לימין): מ. צימרמן, ד. פרל, א. ליינמן, ש. וידרמן, (—), צבי פרל, (—).
שורה שלישית (בשכיבה, מימין לשמאל): י. פפר, ש. ז'ורנה.

סדר פסח לחיילים יהודים

מאת משה כהן

עם תיגבור חיל המצב הפולני בעיר בשנת 1937 הגיע מספר החיילים היהודים בתוכו כדי מאה וחמשים איש.

משמישמש ובא חג הפסח, החליט ועד הקהילה באחת מישיבותיו לערוך „סדר"י ליל החג לחיילים היהודים, וכן לספק להם אוכל כשר במשך ימי החג.

בהתאם להחלטה זו, פנו ראשי הקהילה ד"ר גולדבלאט והרב הרשל רוזנפלד אל המפקדה הצבאית בבקשה לשחרר את כל היהודים החיילים לשני לילות החג, ולהרשות להם לצאת במשך שבוע החג פעמיים ביום העירה לאכול מאכלים כשרים לפסח. כמו כן ביקשו להעביר את הכספים המיועדים לפי התקציב הצבאי למזונות החיילים הנ"ל במשך ימי החג לועד הקהילה.

המפקדה נענתה לבקשת ועד הקהילה והגזברות הצבאית אף העבירה את הסכום המגיע לרשותו.

הועד ניגש מיד להוצאת ההחלטה אל הפועל. לשם כך התחיל בשיפוץ חלק מהחדרים בבנין העיריה (ראטוש) שעדיין עמדו עזובים מימי מלחמת העולם הראשונה, ובגיוס מתנדבים להכנת כל הדרוש ל„סדר". ארגון נשים וארגוני ויצ"ו וארגוני הנוער נענו לפניית הועד ונרתמו לעבודה. לא עברו ימים מועטים והכל היה מוכן בהתאם לתכנית שנקבעה.

בלילות ה„סדר" באו חברי ועד הקהילה עם הרב רוזנפלד בראשם ועמהם עסקני ציבור אחרים להסב עם החיילים אל השולחנות הערוכים ולהאציל למקום רוח ביתית חגיגית. נשי ויצ"ו ובני נוער עסקו בהכנת האוכל והגשתו, יצרו

חיילים יהודיים ב„סדר" פסח עם עסקני ציבור — אידישע סאלדאטן מיט כלל־טהוער ביים „סדר" פסח

אוירה נעימה ביותר והישרו חן על המסיבה כולה.

בשעת הסעודות הושרו משירי ציון ובגמר ה„סדר"ים יצאו הכל בריקודי ה„הורה" המסורתית.

בימי חול־המועד של פסח באו החיילים פעמיים ביום בסדר צבאי — לפי הוראות המפקדה — לארוחת הצהרים ולארוחת הערב; ואחרי ארוחת הערב קיבל כל אחד מן החיילים מנת אוכל ארוזה יפה לארוחת הבוקר שלו למחרתו. כן נשלחו חבילות מזון ארוזות לאותם מן החיילים שלא יכלו לבוא, אם מסיבת היותם עסוקים במשמרות ואם מסיבות אחרות.

סידור זה שנעשה ביוזמת ועד הקהילה היה בו משום נתינת כבוד לחיילים הנמצאים בשירות הצבא הרחק מבתיהם, שלא צריכים היו עוד לצפות לכך שמישהו מן המתפללים בבתי־הכנסת יזמינם לארוחה, כפי שהיה נהוג קודם לכן. סדר זה שהונהג פעם אחת הפך למאורע של קבע בחיי העיר, ושנה שנה היו ה„סדר"ים של פסח נערכים על ידי ועד הקהילה בסיועם של הארגונים שנזכרו לעיל. כך נמשכו הענינים עד שנת 1939, כאשר פרצה מלחמת העולם השניה והשואה ירדה על בית ישראל.

„טאז" בדובנא

מאת מניה דייבוג

„טאז" היתה אגודה שדאגה לבריאותן של שכבות מרובות בנים ומעוטות יכולת. היתה זו אגודה יוזמנית וערה מאוד בין הארגונים המקומיים בעירנו. קיימת היתה כבר שנים רבות לפני שבאתי לעבוד כאחות בה, ואני הייתי קשורה למוסד זה משנת 1930 עד 1934. מלבדי עבדה שם גם האחות באלה קרום.

חברים בועד ופעילים למען המוסד היו: ד"ר יעקב גולדבלאט, ד"ר באט', ד"ר גלפרסון, ד"ר ברתה גרינצווייג, והגברות

צוות עובדי „טאז", תרצ"ד (1934) — „טאז" פרסונאַל

גרינברג, לאשצ׳אוואר, חנה כהן, שטיינשנייד ועוד. המזכיר היה מר סוניה ז׳ורנה.

תקציב המוסד היה מבוסס על תרומות של חברים, שהיו צנועות למדי, ועל מפעלים חד־פעמיים, כמו נשפים, הצגות ו„ימי פרח". והאמת ניתנה להיאמר, כי התקציב של המוסד לעולם לא אוזן ותמיד היו גרעונות שקשה היה לכסותם.

הפעולות הרגילות של האגודה היו: „טיפת חלב" בשביל אמהות מיניקות ותינוקות; השגחה על הנקיון במשכנות העוני מצד אחות סוציאלית; טיפול במחלות עור, גזזת ומחלות עינים; דאגה לבדיקות רפואיות. כן דאגה האגודה להקמת מושבות קיץ לילדים, שבהן יוכלו להתרענן ולהתפתח. המושבות היו „תמימות" ו„חלקיות"; רוצה לומר, מושבות שבהן היו הילדים נשארים כל הזמן, ומושבות שבהן נמצאו הילדים רק במשך היום. במושבה החלקית שהתקיימה בשנים 1930 ו־1931 בחצרו של מר גולדמן נמצאו כמאה ילדים בשלושה מחזורים. התשלומים בעד אחזקתם היו דלים, ורבים מן הילדים נתקבלו ללא כל תשלום.

הילדים היו נמצאים במושבה החלקית מן הבוקר עד שעה ארבע אחר הצהרים, כשהם מתעמלים, משחקים בכל מיני משחקי־תנועה, ועוסקים במלאכת־יד בהשגחת שלוש גננות ובפיקוחי אני, ונהנים מן המרגוע ואור החמה הברוך.

ארגון המושבות היה נתון לטיפולו של מזכיר האגודה מר סוניה ז׳ורנה, שהיה מסור בלב ונפש לכל מפעלי „טאז", ועשה כמיטב יכלתו למען התפתחותם ושגשוגם.

גן ילדים של „טאז" תרצ"א (1931) — „טאז" קינדער־גאָרטן

תרבות והוי

מקור משפחתו ושמה של ההיסטוריון שמעון דובנוב ז"ל*

מאת **אמנון הורביץ**

ב„ספר החיים" שלו נתן ש. דובנוב תיאור נרחב על מקור משפחתו ותולדותיה. ראשיתה של המשפחה באמצע המאה ה־י"ז, בימי מלכות פולין, בעיר דובנא בוואהלין. באמצע המאה ה־י"ח, בזמן חלוקתה של פולין (1772), עברו בני המשפחה לרוסיה הלבנה, שנספחה לרוסיה הגדולה, לעיר מסטיסלאב (פלך מוהילב). כשפורסם ברוסיה חוק שדרש קביעת שמות משפחה, קיבל אבי־אבות המשפחה שהתגורר במסטיסלאב את השם דובנאוו, על שם עיר מחצבתו.

אבי־אבות המשפחה היה הרב ה„מקובל", רבי יוסף יוסקי, בנו של הגאון המפורסם דאז — יהודה־יודל מעיר קובל. ר' יוסף יוסקי זה ישב על כיסא הרבנות בדובנא בעשרות האחרונות של שנות המאה ה־י"ז ובה כתב את ספרו „יסוד יוסף", אבל בפועל נחשב לאבי המשפחה בנציון חצקלביץ ממסטיסלאב.

השם בנציון חצקלביץ נבע מהשם המקורי היהודי בנציון בן־יחזקאל, שברשימות התעודות הרוסיות נרשם — חצקלביץ, ושמו נמצא בין החברים ברשימות הקהל, שהיו נבחרים מדי שנה בשנה, החל משנת 1761; ואל השם היה מוסף התואר: „הראש והקצין".

בנציון חצקלביץ היה בעל אחוזה חקלאית גדולה בימיהם של יקאטרינה המלכה ואלכסנדר הראשון, אבל כאשר הופיע החוק שאסר על היהודים לרכוש אחוזות חקלאיות, הוכרח, למען עקוף את החוק, למסור את אחוזתו, בתנאים מסוימים, לנוצרים, ולאחריו הוסיפו בניו ובני בניו לקבל מאת הבעלים החדשים דמי חכירה. הדבר נמשך זמן רב, עד להכרזת שחרורם של האכרים הרוסיים משעבודם, בשנת 1861.

בראשית המאה ה־י"ט נפטר „הקצין" בנציון חצקלביץ, ואת מקומו בקהילה מילא בנו זאב־וולף ששמו נמצא בפעם הראשונה בפנקס הקהילה בשנת 1823, בצירוף השם „דובנא" — או דובנאוו", ומאז נקרא השם הזה על המשפחה.

הואיל ומחיתו היתה מצויה לו לזאב־וולף דובנא מן האחוזה, שהכנסותיה עברו לו בירושה, התמסר לעבודה רוחנית אשר נטה לה בכל נפשו ומאודו. הוא היה קורא בבית־המדרש שיעור בתלמוד ובפוסקים, ובנו אביגדור היה עוסק בעניני מסחר, אבל הוא מת בדמי ימיו, בשנת 1840 בערך, ובמקומו עמד בראש משפחת דובנוב בנו הבכור, הוא בנציון השני (נולד בשנת 1805 לערך), סבם ומורם של שמעון דובנוב ואחיו.

בנציון דובנוב נוכח עד־מהרה כי לא על המסחר פרנסתו, הואיל וגם הוא, כסבו זאב־וולף, נטה לרוחניות ונמשך אל התורה, אשר לה אמנם הקדיש את עצמו, ופרנסתו באה לו מההכנסות של בית־החומה הגדול אשר היה שייך לו והיה משכירו למשרדים לממשלה ולמחסנים לסוחרים, והוא עצמו היה קורא שיעור בבית־המדרש.

על בנציון דובנוב מספרים, שבשעה שביתו שלו היה מוקף להבות, עמד והתבונן בשקט ובדומיה במראה מחריד ומדכא זה, בה בשעה שרכושו, מקור פרנסתו, עלה באש. בתו, שעמדה על ידו, יללה והתיפחה, והוא השתדל להרגיעה. לטענתה: „אבא, איך לא אבכה? הלא תראה, הנה שכננו ה„גלח' (הכומר) גם הוא בוכה על יד ביתו הבוער באש", — ענה הזקן: „שטיה, הוא יש לו על מה לבכות, הרי אלוהיו שלו (האיקונין של עץ) נשרף בתוך ביתו, אבל אלוהינו שלנו לא נשרף, והוא ידאג לנו".

מאיר־יעקב דובנוב, בנו יחידו של בנציון ואביו של ש. דובנוב, נולד בשנת 1833. וכאשר ירד בנציון מנכסיו לרגל השריפות, והמשפחה נאלצה להיטלטל מדירה לדירה, הוכרח האב לדאוג לפרנסת בני ביתו (כי אשתו ילדה לו חמישה בנים וחמש בנות) ובסופו של דבר קיבל משרה אצל חותנו, אבי אשתו, מיכל הייליקמן, סוחר יערות עשיר מן העיירה אובארוביצ'י, הסמוכה לעיר הומל.

האב, מאיר־יעקב, היה ממונה על הובלת העצים על פני הנהרות, בסירות ובדוברות, ובחדשי הקיץ היה יושב ביאקאטרינוסלאב וחרסון ומוכר את העצים בסיטונות לפירמות שעסקו בבנין, או לבעלי מחסני עצים, ורק לימי החגים, לסרכות, בגמר החשבונות עם הקונים, היה חוזר הביתה למסטיסלאב.

בשכר עבודתו המפרכת היה מקבל משכורת זעומה ובני

---

* מתוך „העבר", רבעון לדברי ימי היהודים והיהדות ברוסיה, חוברת ח', אייר תשכ"א, תל־אביב.

ביתו כמעט שלא ראוהו בפנים עליזות, ודבר זה גרם להת־
מרמרותם על הסבא השני (אבי האם) הקמצן. בריאותו של
האב בטלטוליו, הרחק מביתו, וחייו על יד הנהרות —
במזג האויר הרטוב תמיד — גרמו לו ברונכיט תמידי,
וכתוצאה מכך נפטר בשנת 1887 בגיל 54, וזה לאחר שחותנו
ר' מיכל הפסיק את עסקיו ונתן לחתנו סכום מצער לבנות
לו בית. אבל האב לא זכה, ובטרם נגמר הבנין שבק חיים
לכל חי.

אחד מאחיו של ש. דובנוב מת בילדותו. האח הבכור, יצחק,
נפטר בדמי ימיו (1890). נשארו לו לדובנוב שני אחים:
זאב, שהיה גדול ממנו בשנה וחצי, ונחמן — הצעיר. גורל
שניהם קשור בדרכים שונות בארץ ישראל.

לתולדות הדפוס בדובנא*

„ה"ר יהונתן בר' יעקב מוויעלטש אשר בשלזיה, מי שהיה
מגיה הספרים בבית הדפוס של קריגער שבנאווידוואהר, ואח"כ
המו"ס שלו בורשה, יסד פה** בית דפוס עברי בשנת תקנ"ד,
בסיעת האדון ,האומן' מיכל פיאַטרובסקי ,המשותפים והמתעס־
קים באמונה'. שלטון העיר הזאת היה אז השר מיכל לובומיר־
סקי ולאות הוקרה ותודה בעבור הרשותו לכונן את בית הדפוס,
הציגו המדפיסים על שערי הספרים שהדפיסו, ציור אות כבוד
של השר המושל עם המונוגרם, ר"ת משמו .M. L. באותיות
גדולות ומקושטות מתחת מכבש. בבית דפוס זה הופיעו
הספרים: זבח שמואל, הפדות והפורקן, שבלי הלקט, שלחן
ארבע (תקנ"ד), כרם עין גדי, סבוב העולם של ר"פ*** (בשתי
הוצאות משונות), סדר סליחות, צד המעלות, הרוקח הקצר
(תקנ"ה), דיני כתיבות סת"ם (תקנ"ו), תשואות־חן (תקנ"ז),
בית עיני, מבשר צדק, סדר סליחות, תורה (תקנ"ח), שיטה
מקובצת על נזיר, תקוני הזהר (תק"ס), מחזור עם ביאור
(וגם הוצאה שניה עתי"א) — (תקס"א). — המסדרים היו בבית
הדפוס: ה"ד נתן פייטל בר' משה יעקב ז"ל, אחיו של המ־פיס
,המסדר האותיות בסידור נאה בדפוס חדשה, לתת תורתנו
מורשה' — הר' בנימין בר' צבי הירש ז"ל מק"ק וישנוביץ —
,הפועל לכבוד יוצרו מדבר, אותיות לחבר' — והר' יוסף חיים
בן הר' יהונתן המדפיס ויהי ,הפועל העוסק באמונה, לחבר
האותיות נכונה'. המשרת את מכונת הדפוס היה הר' יוסף
בר' שלמה מק"ק אוסטרהא. — מלאכת ההגהה היתה מוטלת ביד
המדפיס הר' יהונתן, כי הוא החרה־החזיק באומנתו החביבה
עליו כבבת עינו, ויטהר בעצמו את הספרים מן חרולי הטעויות
והקימשונים, וכה דבריו בראשית הספר הראשון (שבלי הלקט)
שנדפסו אצלו: ,יתברך הבורא ויתהלל נצח תפלות נפלאות,
היות שכל ההתחלות קשות, ובפרטות בדפוס ואותיות חדשות,
לכן אחוה דעי, לבל יאשימני רעי, ואתנפל קומתי אפים,
בפישוט ידים, לחלות פני כל הקורא בזה הספר וימצא לפעמים
איזה טעות ואפשר שהיא טעות דלא מוכח, לכן לא יאשימנו
וידינני לכף חובה כי כבר קדמוני המתנצלים, שכשם שא"א
לבר בלי תבן כו'... ידין אותנו ה' לזכות בנחמות ציון
וירושלים. וישפיע עלינו כל טוב עד בלי דים'.

בית דפוס חדש נוסד פה בשנת תקס"ד ע"י המשותפים,
המדפיס הר' אהרן בר' יונה, שהיה אז גם בעל בית הדפוס
שבאוסטרהא, ומשנהו הר' יוסף בר' יהודא ליב מדובנא, המכנה
גם כן בשם ,מדפיס ומחוקק'.

בכלל נודעים לנו כעת רק הספרים המעטים האלה, שהופיעו
אצלם: אותיות, דר' יצחק, דברי חכמים, היראה, שער השמים
(תקס"ד), אורים ותומים (נגמר תקס"ו). את הספר הזה הדפיס
הר' נתן נטע תאומים על הוצאותיו, ויעזר לו בתמיכת כסף
הר' חיים בר' יהושע רוקח האבד"ק פינסק, בנו של הרב מ'
שלום האבד"ק טיקטין בנו של הרב מ' אלעזר האבד"ק אמ"ד
המחבר ספר מעשה רוקח. — ובשנת תקס"ח הופיע ספר
הגורלות. ונפרדו השותפים איש מרעהו. והר' אהרן תקע אהלו
בעיר מעזריטש רבתי. גם בשנת תק"פ יצאו לאור מבית הדפוס
שבעיר דובנא ספר שערי אפרים, ש"ע א"ח וספר סליחות
לשבעה באדר, ואולם שם המדפיס בלתי נודע".

---

* מתוך „תולדות הדפוס העברי בפולין, מראשית התפתחותו בשנת רצ"ד, השתלמותו, דברי ימיו והשתלשלותו עד היום", מאת חיים דובעריש פרידברג.

** הכוונה לדובנא.

*** ר"פ = פתחיה מרעגענשפורג.

לתולדות הגימנסיה היהודית־פולנית

מאת ב. ברדיגא

בדובנא התקיימה עד 1919—1920 גימנסיה ששפת ההוראה בה היתה רוסית. הפקודה על חיסולה של גימנסיה זו ניתנה על־ידי השלטונות הפולניים לאחר כיבוש וואהלין, ובמקומה הוקמה גימנסיה פולנית, שקיבלה תלמידים יהודים באחוזים מסוימים. לאחר מאמצים מרובים נתנו השלטונות רשיון לפתוח גימנסיה יהודית ששפת ההוראה בה תהיה פולנית, בתנאי שהשלטונות הפולניים לא יהיו חייבים בהחזקתה. העסקן מר אברהם קאראולניק הועמד בראשה כ„בעל הזכיון״. מרובים הם בוגרי גימנסיה זו בארץ ובחו״ל שזכו לסיימה ולהמשיך בלימודיהם בפולין ובארצות אחרות.

הגימנסיה היהודית היתה מעניקה מילגות לאלה שאמצעיהם לא הספיקו להחזקת בנם במוסד, אולם גם כל משלמי שכר־הלימוד יחד התקשו להחזיק במוסד ללא תמיכה ממשלתית או עירונית.

בשנת 1934 קיבלה הגימנסיה זכויות ממשלתיות, ברם מצבה הכספי לא שופר בכך, והמוסד עמד לפני פירוק. כל המעמסה

מחזור הגימנסיה היהודית־פולנית — 1932

הכספית היתה מוטלת על שכמו של מר קאראולניק, שלא קיבל מעבודתו בגימנסיה שום טובת הנאה; אדרבה — עסקנותו הקשתה על מזונותיו.

מנהלי הגימנסיה היו רובם מגאליציה. הראשון היה מר קמרמן מלבוב, אחריו מר שאָר ומר פוֹזנר, והאחרון היה מר מרגוליס. מבין המורים יש לציין את אליהו מחרוק ואת מר אלימלך בליי, הלוחם הותיק לעברית בדובנא.

קבוצת תלמידות מהגימנסיה היהודית־פולנית — אַ גרופּע שילערן פוּן דער אידיש־פּוילישער גימנאַזיע

בית־ספר „תרבות" בדובנא

מאת א. כהן

מראשית שנות העשרים הלך וגדל מספר בני הנוער שלמדו וידעו עברית. סייעו לכך תנועות „השומר הצעיר" ו„החלוץ", וכן הספריה העברית של ההסתדרות הציונית, שנקראה לאחר מכן „ספרית תרבות", שסיפקה חומר קריאה מובחר. מספר מורים פרטיים טרחו ועמלו, אם ביחידות ואם בחוגים, להקנות את הלשון לנוער. כולי האי — אבל לידי הקמת בית־ספר עברי של ממש לא הגיעו הדברים.

בשנת 1927 הוקם בעיר סניף „תרבות", והועד התחיל מטפל בהקמת בית־ספר. הוחל בהרשמת תלמידים לבית־הספר לשנת 1927/28, אבל הענין לא יצא מן הכח אל הפועל. רק בראשית שנת הלימודים 1928/29 הוקם בית־ספר על שלוש כיתותיו ומכינה (גיל הגן). באותה שנה שוכן בית־הספר בבנין הגימנסיה היהודית־פולנית של קאראולניק והלימודים התקיימו במשמרת שניה. אחרי שנה עבר בית־הספר לבנין ברחוב פיל־סודסקי, ואחרי שנים אחדות, עם גידולו והתרחבותו, נשתכן בביתו של סירקיס, בבנין שהיה תפוס על ידי „השומר הצעיר" וסניף „החלוץ" ונתפנה על ידם לצרכי בית־הספר.

בשנת 1933 סיים המחזור הראשון של בוגרי בית־הספר „תרבות" את חוק לימודיהם, ומני אז הוציא בית־הספר שנה שנה מחזור של בוגרים.

מיד לאחר הקמתו נהפך בית־הספר לגורם חשוב בחיי הציבור היהודי בעיר בכלל ובפעולות החוגים הציוניים בפרט.

להצלחה יוצאת מן הכלל זכה הנסיון עם ה„מכינה" ליד בית־הספר. המחנך המחונן שלמה בלבן השכיל תוך חדשי לימוד ספורים להקנות לקטנים את הלשון במידה כזו, שהם החלו מדברים עברית ביניהם לבין עצמם ואף הכניסוה לבית הוריהם.

בתחילה שלחו רק ציונים את ילדיהם לבית־הספר, אולם לאט לאט הלך המוסד וכבש לו את עמדתו בעיר, והורים לא־ציונים, ואפילו רחוקים מציונות, החלו שולחים את בניהם לבית־הספר. הסביבה היהודית־העברית, רמת הלימודים הגבוהה, הרצון שהילדים ירכשו יסודות המסורת היהודית, הווי החגים — כל אלה שימשו דחף לגבי הורים לשלוח את ילדיהם לבית־ספר „תרבות" דוקא.

בית־הספר היה חילוני באפיו וארצישראלי ברוחו. כל המקצועות נלמדו בעברית, להוציא את הלשון הפולנית, שראשית לימודה חל בשנת הלימודים השניה, אחרי שהתלמיד הספיק כבר לרכוש לו ידיעות ראשונות בלשון העברית. החגים המסורתיים והחגים הארצישראליים המחודשים הוחגו בהדר רב בין כתלי בית־הספר, והדיהם היו מתגלגלים לבתי ההורים ומשפיעים שם את השפעתם הברוכה. מקום של כבוד היה שמור בבית־הספר לקרן הקימת לישראל ולפעולותיה. כן תואמו הפעולות של תנועות הנוער עם תכניות בית־הספר, ושימשו מעין השלמה להן.

בשנת 1939 הגיע מספר תלמידי בית־הספר לארבע מאות

דער פעדאַגאָגישער ראַט מיט תלמידים פון די צווייטע גראַדואירונג

וחמישים, והבנין נעשה צר מהכיל את כל הפונים אליו. וזאת על אף העובדה שבית־הספר היה „פרטי" ולא קיבל כל תמיכה מאת השלטונות, וההורים היו נאלצים לכלכלו בתשלומי שכר לימוד גבוה, בעוד שבבית־הספר הכללי הממשלתי „פּוֹבשאָכנה", שתקציבו נקבע על־ידי מיניסטריון החינוך, היו הלימודים ניתנים חינם אין כסף.

שכר הלימוד לא היה אחיד לגבי הכל, כי אם נקבע בכל מקרה ומקרה לפי יכולת ההורים, ואף־על־פי־כן לא הספיקו ההכנסות משכר לימוד לתשלום שכר המורים, ומזמן לזמן היה הכרח לערוך נשפי מסכות לקטנים ולגדולים, כדי לגייס כספים לצרכי המוסד. כך היו עורכים נשף גדול בחנוכה ובפורים באולם התיאטרון העירוני, שבו היה בית־הספר

מבליט לעיני הציבור את הישגיו. כדאי גם להזכיר כאן, כי בשנים הראשונות לקיום בית־הספר לא נמצאה דרך אחרת לסידור תשלומי השכר למורים, אלא מדי יום חמישי בשבת, מעין מפרעה על חשבון המשכורת באופן יחסי לסכומים שניגבו באותו שבוע. וכאשר התברר לעת גמר שנת הלימו־דים כי אין כסף לכיסוי הדפיציט של השנה, לא ראו המורים דרך אחרת לפניהם אלא להסכים למחיקת החוב של שנת הלימודים שנסתיימה, כדי לאפשר את התחלת הלימודים בשנה החדשה. חדורים רוח ציונית, לא יכלו הם להרשות לעצמם לגרום לכך, שבית־הספר יסגר מחוסר אמצעים לתשלום שכרם.

מצב כספי רעוע זה חייב קיומו של גוף קבוע ליד בית־הספר שידאג תמיד להכנסות צדדיות, אם על ידי ארגון נשפים ואם על ידי התרמת בעלי יכולת מפקידה לפקידה. כך נתקיים ליד בית־הספר חוג נשים עם הגברות חנה קאגאן, רבקה רייס, קראנצוב בראש, שפעלו ללא ליאות למען קיומו של בית־הספר.

בועד בית־הספר כיהנו טובי הציונים בעיר ה"ה: דוד פרל, א. מייזלר, מרדכי ברחאש, משה כהן, דוד הורביץ, עו"ד סטרר, נציגי תנועות הנוער, שהיו מתחלפים, ונציגות הנשים. הגברת אסתר מחרוק שימשה מזכירה ותרמה הרבה לרוח הטובה ששררה במוסד.

בית־הספר „תרבות" היה ללא ספק גולת הכותרת של הפעולה הציונית בעיר. הפעילים חלמו על מעבר לבנין חדש, על הקמת בית־ספר תיכון כהמשך טבעי לזה הקיים, ואז באה המציאות המרה וטפחה על פני הכל — והפכה את הקערה על פיה...

בספטמבר 1939 נפתח בית־הספר בצו השלטונות הסובייטיים כבית־ספר ששפת ההוראה שלו אידיש, וכעבור שנתיים ימים שתה הוא יחד עם כל יהודי העיר את כוס התרעלה...

מורים והמזכירה עם תלמידים של „תרבות" — לעהרער און די סעקרעטאַרן מיט תלמידים פון „תרבות"

„הכח"

מאת ב. ברדיגא

דרכו של הנוער שלנו בין שתי מלחמות העולם לא היתה סוגה בשושנים. אמנם, אחר מהפכת 1917 נפתחו אפקים נרחבים לפניו ועל כנפי ה„סווֹבּוֹדה" (החופש) נישאו אידיאות רבות ומקסימות, שסחפו לא־מעטים מבני דובנא בזרם האדיר של המהפכה. אבל אלה שנשארו נאמנים עם עצמם, החלו מחפשים וחותרים לקראת חיי ארגון יהודיים חפשיים בתנאים החדשים שנתהוו. הוחל בהקמת מוכדות חינוך יהודי־ציוני ומוסדות ארגון חברתיים על יסודות חדשים, מודרניים, דמו־קראטיים. כך נוסד גם בשנת 1921, ביוזמת ה"ה: ז. בורשטיין, ש. בארחאש, ד. גאנף, ס. ז'ורנה וש. סודוביצקי, המועדון הספורטיבי „טאז", שנהפך במרוצת הימים למועדון ה„מכבי". המועדון הלך והתפתח, ובשנים 1924/25 הוכר רשמית על ידי השלטונות כמועדון הספורטיבי היהודי „הכח". המועדון היה מסונף לברית העולמית של „מכבי" ולליגה הכללית של הכדורגל, ונוער רב התרכז סביבו.

שלוחות פעולותיו של „הכח" היו ענפות והקיפו כמה וכמה שטחי ספורט, כמו: כדורגל, כדור יד, התעמלות, סיורים וכולי. נוסף לכך לקחו חברי המועדון חלק בכל פעולות הקרנות הציוניות, כמו קרן הקימת לישראל וקרן היסוד, וכן בכל ההופעות הציבוריות־ציוניות בעיר, על אף העובדה שעם שורותיו נימנו בני נוער בעלי השקפות פוליטיות שונות.

לציון מיוחד ראויה תזמורת כלי־הנשיפה של המועדון, אשר

מועדון „מכבי", תרפ"ג (1923)

קבוצת סטודנטים חברי „הכח" באימון צבאי, תרצ"ב (1932)

הוסיפה לוית חן להופעות הפומביות וזכתה להכרת טובה מצד הציבור היהודי כולו. זכורות תהלוכות ימי ל"ג בעומר, שבהן השתתפו תלמידי בתי־הספר ותנועות הנוער, עם תזמורת „הכח" בראש, שעוררו גאוה אצל הצופים בתהלוכה והצהילו כל פנים. הופיע כאן היהודי החדש, הגאה, בקומתו הזקופה, אמיץ הלב.

בין שאר הפלוגות היתה ל„הכח" גם פלוגת הגנה עצמית. אשר ידעה להשיב מלחמה שערה ולהגן על הכבוד היהודי מפני האנטישמיים שהעזו להרים ראש בעידוד השלטון הפולני העוין. ולא אחת הרגישו בריונים אנטישמיים את נחת זרועם של חברי „הכח", כאשר ניסו אלה להפריע אותם במשחקיהם או בהופעות פומביות אחרות.

כך, כאשר בא בשנת 1936 המלומד הפולני חוקר התלמוד צורדקי לדובנא ועמד להרצות במועדון „הכח", החליטו הבריו־נים הפולנים להפריע אותו בהרצאתו. הם לא יכלו לסבול שמלומד פולני ירצה במועדון עברי! פלוגת ההגנה של „הכח" הגנה בעוז על המרצה וההרצאה נתקיימה. היתה שערוריה והיו מכות, והאנטישמיים הגישו תביעה נגד כותב הטורים האלה על עלבון הדגל הפולני... הענין לא הגיע לידי בירור משפטי, אבל עמדתם של הבחורים היהודים האדיר את שם „הכח", ונשים מתנדבות הגישו למועדון שי — דגל רקום מעשה אמנות „אגודה להתעמלות ולספורט ,הכח', דובנא".

יום הקדשת הדגל הפך למאורע לא רק בחיי המועדון בלבד, כי אם בחיי הציבור היהודי כולו. תפילה חגיגית התקיימה בבית־הכנסת הגדול בנוכחות פני העיר, באי־כח מרכז "מכבי" ובאי־כח השלטונות. הצורף מר גאנף קישט את מוט הדגל מעשה מחשבת, שגאותו היתה עליו.

המועדון היה חי נושא את עצמו, ללא תקציבים מן החוץ. החברים שילמו מס חבר וערכו הופעות ספורטיביות פומביות שמשכו קהל רב, והכנסות אלה היו קדושות לקיום המועדון.

ערב המלחמה והשואה, כאשר הגיעו פליטים רבים לעירנו.

קרא „הכח" לחבריו להגיש כל סעד אפשרי להם, ואכן רב היה חלקם בעזרה שהושטה לאחים האומללים בעירנו.

כאשר נכנסו בשנת 1939 השלטונות הסובייטיים לעיר, הפכו את המועדון „הכח" למועדון „הספארטאק" והעבירו לרשותם את כל האינונטאר. אולם דבר אחד חיפשו ולא מצאו: הדגל המפואר של „הכח", סמל הנאמנות לעם, לעברו ולעתידו, קופל, אבל לא נמסר לידי עוכרי רוח העם. מקום הסתר של הדגל היה ידוע רק למר גאנף; ואחרי שרוב חברי „הכח" ניספו בשואה, לא מן הנמנע כי גם הדגל נלקח עמם אל הקבר ההמוני...

כדורגלני „הכח" — פוטבאָלשפּילער

תיאטרון של חובבים

מאת **משה קאצ׳קה**

א

לא אדע, אם רבים זוכרים כיום את האיסור שהטיל השלטון הצארי בנפות־הספר המאוכלסות יהודים, ובתוכן פלך וואהלין, על הצגות תיאטרון באידיש. האיסור הוטל בשנת 1907 בערך, כנראה כעונש קולקטיבי על השתתפות היהודים במהפכת 1904—1905.

זכורה לי להקת השחקנים היהודיים, שהציגה בשנת 1907 מספר שבועות באולם ה״ראטוש״ בהצלחה רבה. נער הייתי, כשבמוצאי שבת אחת בקיץ אותה שנה הציגו את ״הרצל׳ה מיוחס״ לפני אולם מלא מפה לפה. לאחר ההצגה עבר הקול שזוהי הצגה אחרונה, וכאילו עודני שומע את רחש הדיבורים הנדהמים על האיסור להמשיך בהצגות, שכן בדובנא בא עליהם האיסור כחתף.

אז הקיץ הקץ על התיאטרון היהודי, עד ימי המהפכה של קרנסקי.

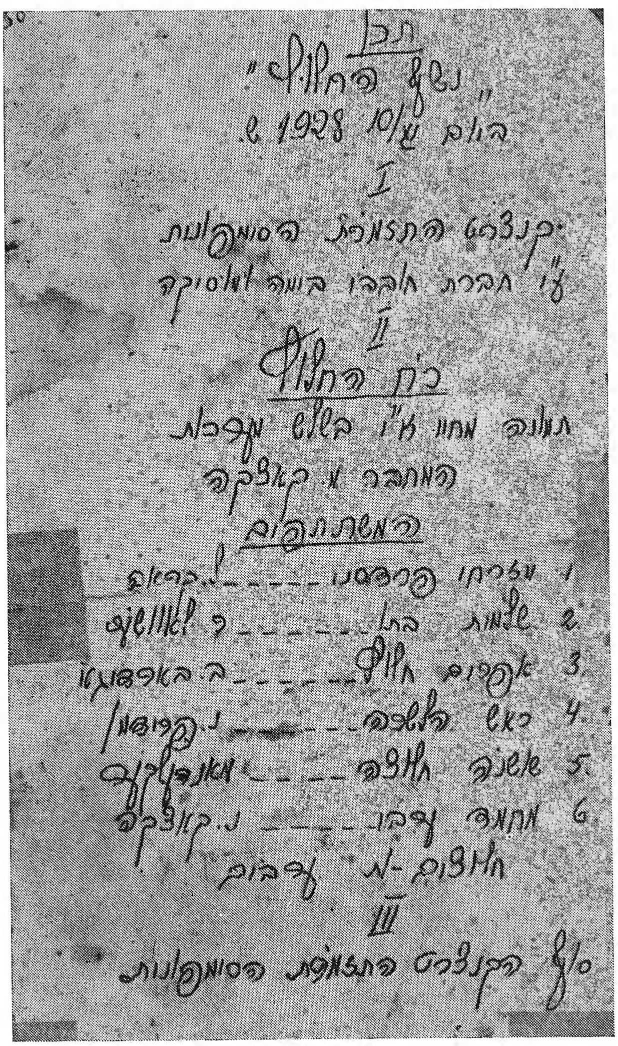
על תושביה היהודים של דובנא חזקו מאד הגעגועים להצגות באידיש, ובמיוחד על שכבות העמלים, שכן האינטליגנציה יכלה לבקר בתיאטרון הרוסי, או באופירטות האוקראיניות, כגון ״כמאַרא״ (ענן) ו״נאַטאַלקה פּאָלטאַווקה״ (נאַטאַלקה מעיר פולטאבה), ורק המוני העם נשארו בלי בידור. ראינוע קבוע לא היה בשנים ההן, פרט לראינוע ״נודד״, שהיה מופיע מפעם לפעם בהצגות ספורות באותו אולם של ה״ראטוש״.

בינתיים, בסוף שנת 1914, הגיעה לדובנא השמועה שברובנה מחדש חוג החובבים הצגת מחזות יהודיים; ההכנסה תהיה מוקדשת לפצועי־מלחמה וההיתר לה הושג על־ידי המשרד שבראשו עומדת הנסיכה, בתו הבכירה של הצאר, המנהלת את בתי־החולים הצבאיים ברובנה. בעקבות השמועה התלקט בדובנא חוג חובבי התיאטרון היהודי להתמודדות גדולה: הוחלט להציג את המחזה ״בר־כוכבא״ לגולדפאַדן.

הגם שהייתי צעיר מדי למלא בהצגה תפקיד, הרי נמצא לי בכל־זאת מקום בגלל קולי, והשתתפתי איפוא במקהלה. החזרות התקיימו בחדרו של טבל׳ה פלד (טבל הסנדלר) ברחוב סטארה, בהרכב דלהלן:

1. וואלף, חתנה של בריינדל התופרת, בריטון מבוגר שידע לקרוא היטב תווים, נועד לתפקיד בר־כוכבא;
2. מרת מאַריה קוזיאַר, בתה של הפאַנטאַליארית הזקנה, סופראַן עשיר ובעלת כשרון משחק — נועדה להיות דינה, ארוסת בר־כוכבא.
3. לייזר ברח״ש, בעל הפחחיה מול הבאר העירונית, נועד לתפקידו של אליעזר, אבי דינה.
4. בנצי, חתן טבל׳ה פלד; 5. אברהם בר׳ יוחנן ספקטור, טינור; 6. ברל שוזר החבלים, באַס איתן; 7. אני הצעיר. ועוד משוררים — במקהלה.

שבועות אחדים עברו עלינו בחזרות. כבר הוזמן האולם ושליחים יצאו לרובנה אל המשרד הממלכתי למען השג את ה״ראַזרֶשאֶניה״ (היתר) להצגת תיאטרון באידיש לטובת חיילים פצועים — ברם, כדאמרי דאינשי: לא באָלף רבתי! לחובבי דובנא לא ניתן היתר להצגה, ועמלנו עלה בתוהו.

תכנית
״נשף הפועל״
ביום 10/III 1928 ש.
I
קונצרט התזמורת הסימפונית
ע״י חברת חובבי הזמר והמוסיקה
II
״בת הפועל״
תמונה מחיי א״י בשלש מערכות
המשתתפים
III

שוב ירד אלם על הבימה היהודית — עד פרוץ המהפכה.

אחר חג השבועות של שנת 1918, בשובי מצ׳כיה לדובנא לאחר שהותי שם שלוש שנים, נתקלתי במודעה שהחובבים המקומיים יציגו בקרוב את המחזה ״כנור דוד״ (דויד׳ס פי־דעלע) באולם הגביר המקומי מר גרינברג. כשניגשתי באותו ערב אל הקופה לקנות כרטיס, עכבוני החברים חיים פינגרהוט (כיום בארצות־הברית) והרשל וילנר (כיום בבואנוס־איירס) וסיפרו לי ששחקן מסוים, שהיה עליו למלא תפקיד של סטאטיסט, לא יוכל להופיע הערב, ואני עשוי להציל את המצב אם לא אסרב לבקשתם להופיע במקומו. לא יכולתי אותה שעה לעמוד מנגד לבקשת החברים, ומיד חמקנו אל מאחורי הקלעים לפינת האיפור וההלבשה, למען אכנס לתפקיד — במקרה זה דוקא של אשה.

בימי נעורי חזיתי במחזה ״כנור דוד״, והתפקיד שהוטל עלי אותו ערב ניתן היה לביצוע גם על־ידי בחור צעיר, שכן אף כי היה של נערה, לא היה קשור בשום דיבור — אלא בחבישת ״פאה נכרית״ אדומה שצמה קלועה מאחוריה והזרת של יד ימין תקועה בין השפתיים, וכל הזמן היא מחזיקה בשולי הקפוטה של אבא. מדי פעם סוטר האב לבתו על כף ידה, שתוציא את הזרת מפיה, אולם תהילה — זה היה שם הנערה בתפקיד — נוהגת כרצונה ופורצת מדי פעם בצחוק של סייחה צוהלת.

הקהל לא הבחין בשעת ההצגה כי גבר אני, והתפקיד התמים ששיחקתי היה רב־רושם. בסוף, כשהקהל דרש שהשחקנים יופיעו על הבמה, והללו — לפי הנוהג — הסירו את האיפור, הסירותי גם אני את הפאה האדומה, ולפניהם עמדה לפתע לא נערה, כי אם בחור...

תשואות ספונטאַניות פרצו באולם, ומאז השתייכתי לחוג החובבים בדובנא כחבר פעיל. חוג זה הקיף את החברים הבאים:

חיים פינגרהוט; מאיר טלברשטין; הרשל וילנר; שלמה לדרמן; לייזר אייזנברג; מאני קינשטין; ווּעלא פוטיחה; ליזה רוזנפלד; בילה קראם, וכותב הדברים.

ב

עונת ההופעות לא האריכה ימים, והיא נמשכה לכל היותר עד ראשית שנת 1919. השלטון עבר אז מההטמאַן סקורופדסקי לפטלורה. בערב פורים 1919 התארגנו כפרי הסביבה כדי לגרש את אנשי פטלורה מהעיר, ומטה המתקוממים נקבע בחווה ״סאדי״ (בוסתנים). בפורים התחילו זורמים העירה המוני

שורה ראשונה (למטה, מימין לשמאל): דינר, נחום קאצ'קה; שורה שניה (יושבים): רחל לובשית, קראם לולקה, סאני פרידמן, מ. קאצ'קה; שורה שלישית (עומדים): איטקה, פישביין, רבקה ווערך, מרים מגדלברג, פאלטנזון, איטה פרנקל, חנה ליסטאק, פאלק; שורה רביעית (עומדים): פאטיחה מיכל, גוכברג אברהם, גושקיס אברהם, גוכברג הצעיר; שורה חמישית (עומדים): ווערך, פרסמאן שמאי.

אוקראינים מצד זאבראמיה אל סורמיטש ואל הקסרקטינים, מקום ריכוזם של גדודי הסיטשוביקים הגאליצאים מחילות פט־לורה. גדודים אלה נדהמו למראה אזרחים אוקראינים אוחזי־נשק, ונסוגו בבהלה אל תחנת־הרכבת על־מנת להסתלק מן המקום. אותה שעה עמדו המתקוממים לכתר את התחנה מעבר הכפרים דאָרמן וסמידוב, ברם, הכיתור לא בוצע, כי הסיטשובי־קים התחילו להפגיז את המתקוממים, שנסוגו תוך אבדות. מתחנת הרכבת חזרו הסיטשוביקים העירה ופתחו במצוד על כל הנראה לעין, וכך נפלו בידיהם עשרים־ואחד צעירים שנחשדו כי הם שייכים לנוער היהודי הפעיל. צעירים אלה הומתו במיתות אכזריות וגוויותיהם הושלכו לבורות סמוך לקסרקטין הלבן.

אחרי הפורים השחור נמלטו מדובנא צעירים רבים אל הישובים בסביבה, ואני נמלטתי לעיירה בראָסטאָצ'קה, שהיתה כאילו בצדי דרכים. בבראָסטאָצ'קה נזדמנתי עם הרשל'ה וילנר ועם איזנשטאד, אף הוא דובנאי. יהודי בראָסטאָצ'קה חיו כאילו על יבשת אחרת — חיים סדירים ובלתי מופרעים. הבטלה הביאה אותנו לחיפוש פעילות ציבורית, ויחד עם צעירי המקום ניגשנו להציג את המחזה "חינקה פינקה" בליווי תזמורת מקומית. כמו־כן הצגנו את „הרצל'ה מיוחס". ההצלחה האירה לנו פנים, ואת ההכנסה הקדשנו למוסדות צדקה מקומיים.

כעבור זמן מסוים חזרתי לדובנא, אולם השנים 1919—1920 היו שנים של פלישות — תחילה הקומוניסטים ואחריהם הפול־נים, גייס יוצא וגייס בא, ולא היו תנאים תקינים. רק בשנים 1921—1922 חזרו החיים למסלולם, כשהפולנים והסובייטים כרתו ביניהם חוזה שלום. אז התלכד הנוער היהודי בדובנא מסביב לארגונים הציוניים ומוסדות הסעד, כגון "לינת הצדק" ובית־החולים המקומי. („לינת הצדק" מילאה תפקיד חשוב ביותר בין השכבות הנחשלות בהושיטה עזרה רפואית לכל הנזקקים, ותמיד היתה זקוקה לעזרה כספית). גם "חוג חובבי

התיאטרון" היהודי חידש את פעולתו, ונוספו לו כוחות צעירים: ניוניק קראם; חיק'ה פיינבליט; משה פנחסוביץ; פייגה פאַלדר, ושמואל טויסטר, בעלה של פייגה.

ההצגה הראשונה שהציג החוג היתה "באָבע יאַכנה" (סבתא יאכנה). משה פנחסוביץ נטל על עצמו את תפקידו החביב והציג את הסבתא יאכנה, והוא גם שהביא להישג המצוין של ההצגה. היה זה תפקידו האחרון של משה פנחסוביץ, ברם לפני כל הצגת־בכורה היה בא לחזורות ומשמיע "מבינות" מקצועית, ולנו השחקנים הצעירים היו ביקוריו רצויים מכל הבחינות.

על פי רוב העלינו על הבמה דראַמות ואופירטות, בליווי התזמורת הדובנאית, שהשתתפו בה: משה סטרינר (כנור) מנדל קאצ'קה (קלרינט) ואליהו כגן (פסנתר). במשך הזמן הצגנו את המחזות הבאים: המכשפה; חינקה־פינקה; הבחור הכפרי (דארפס יונג); קבצנזוהן ויונגרמן; האמריקאית; בחור־הישיבה; כנור דוד; הרצ'לה מיוחס; הדיבוק; התלמיד־חכם. לחוג השתייך גם לחשן קבוע, הבחור אליהו צאַנטנר. על התפאורות היה ממונה לייזר אייזנברג והאיפור היה בידי הספר פיחניוק.

הכנתה של הצגה כזאת היתה כדלהלן: קודם כל הוקרא המחזה ואחר־כך חולקו התפקידים. כנהוג אצל "עמך", לא עברה חלוקת התפקידים בלי קנאה ורכילות. במשך שבועיים לאחר מכן התקיימו חזרות, והאחרונה בהן — עם כל "הקשקושים" — נערכה על פני הבימה. בליל הצגת־הבכורה היו בעלי התפקידים מקדימים להתכנס לשם הכנת האיפור והתלבושות, ותוך התרוצצויות והתלבטויות היו מתחילים בהצגה. כמובן שלא חסרו גם מישגים, ברם, הקהל לא היה מבחין בהם, והעתיר עלינו תשואות למכביר.

בשנת 1925 לערך התחילה החבורה להתפזר, זה בכה וזה בכה, ונתפרדה החבילה. וילנר היגר לארגנטינה; חיים פינגרהוט, וכן לאה רוזנפלד, לארצות־הברית; וכותב הדברים עלה לארץ־ישראל. את החלל שנוצר בחוג עם עזיבת הוותיקים התחילה למלא קבוצת בעלי־מלאכה, ובראשם אברהם קאצ'קה ויעקב פרגאַמין. מאיר קוביניוס היה מאנשי הניהול, וההצגות הצטמצמו לתסכיתים ו"סקצ'ים".

יש לציין, שמשנת 1922 עד 1925 רוכזו מסביב להסתדרות "תרבות" חוגים ציוניים שהראו ענין בחוג לאמנות. החוג היה לוקח חבל בעריכת אקדמיות ציוניות ונשפים, והוקמה על ידו מקהלה נאה, שניצח עליה המורה לעברית בלבן ז"ל.

בסופה של שנת 1928, בבואי מהארץ לביקור אצל משפחתי בדובנא, נקלעתי לסניף "החלוץ". חבריה, שידעו משהו על עברי, הפצירו בי להציג משהו חלוצי־ציוני, שכן לא היה להם חומר מתאים בשטח זה. ערכתי מבחנים בסניף בין הנערים והנערות ונתגלו כוחות מעולים, ובכן ישבתי וחיברתי מחזה המתרחש בארץ, בשלוש מערכות בצירוף שירה וריקודים רבים, הכל על טהרת החלוציות. שם המחזה היה "כוח החלוץ, או גבורי קסטיניה". הועד שהורכב מהחברים אברהם הוז, אברהם הוכברג ואחרים אישר את ההצגה בחגיגיות מרובה.

כמחבר ההצגה ומנהלה נגרמה לי הנאה מרובה, שכן הצעירים המשתתפים היו מלאי התלהבות והטכניקה והביטוי עמדו על רמה טובה. רוב המבקרים היו מהחוגים הציוניים ואוהדיהם, ופה־אחד הובעה הדעה שלשעה קלה הועברו צופים ברוחם אל ארץ־ישראל ממש. המחזה הוצג גם בעיירות הסביבה, ואורקר־ביץ', דימידובקה ובראסטאצ'קה. התוכן התוסס הלהיב את הנוער החלוצי הלאומי, שבראשית שנות השלושים העפיל רובו ארצה.

בזה נסתיים פרק של שחקנות ובימאות עממית בדובנא ומחוזה.

חתונות וכליזמרים יהודים

מאת **משה קאצ'קה**

להקת "כליזמרים" היתה בדובנא, שהיתה מנגנת בחתונות של יהודים ואיכרים אוקראינים, ואף בחצרות ה„פריצים" הפולנים בסביבה היתה מופיעה. אחרוני הכליזמרים היהודים האלה ניספו בימי השואה על־ידי מלאכי־החבלה של היטלר ימ"ש.

מבין אנשי להקת הכליזמרים בדובנא בראשית המאה הנוכ־חית זכורים לי ראובן צימרינג, מנגן קלרינט וידען מובהק בכתיבת תווים, שהיה משלים במקצת את פרנסתו בזה ששימש חזן־מישנה בבית־הכנסת הגדול בדובנא, ובלית־ברירה היה גם "בעל־קורא" באחד השטיבל'ים שליד בית־הכנסת, ובין מנחה למעריב היה חוטף פרק משניות; ר' אלי כליזמר, אלי סטרינר, שהיה מנגן בכינור שני, יהודי ירא־שמים ואדוק מאד, היה משמש כל ימיו גבאי בבית־המדרש של הסנדלרים; ר' מנדל כליזמר, הוא מנדל קאצ'קה, שהיה מנגן קורנט מצוין וכתבא־רבא בתווי־נגינה, הגיע בצבא ניקולאי לדרגת סמל ובתזמורת הצבאית בלוצק היה סוליסט קורנט. אדיקותו הגיעה עד כדי־כך, שבמשך ארבע שנות שירותו בצבא הצאר לא טעם אף פעם אחת טעימה כלשהי "מן הדוד". בקלויז שלו היה יורד לפני התיבה כבעל־מוסף בימים נוראים. כיוצא בהם היו הכליזמרים האחרים שבדובנא — חומר אנושי טהר־מידות, אנשי אמנות זעירה.

בשנות התשעים של המאה הקודמת מנתה להקת הכליזמרים עשרה חברים, כולל בדחן וכנר ראשון. לא נמצא ביניהם כנר משובח — היו שוכרים כנר ל"זמן" אחד, שנמשך מחג השבו־עות עד לימים הנוראים, לעונת החתונות שהיתה חלה בקיץ. העיירות הסמוכות לדובנא היו שייכות לכליזמרים הדובנאים בתורת "חזקה", ומנגנים אחרים, שלא מן העיר, לא היו מופי־עים בהן. באותן השנים, כשלא נערכה חתונה ללא כליזמרים, היתה הפרוטה מצויה בכיס המנגנים, בפרט שהחתונות היו נמשכות אז כמעט שבוע שלם. והיה הענין מתנהל כך: כחודש לפני החתונה היו שני כליזמרים, מנשואי־הפנים שבחבורה, מתכנסים אצל אבי הכלה לקבוע את זמן החתונה ולהגיע לכלל הסכם על "השכירות", הכל לפי מעמדו של המחותן — מעשרה רובל ומעלה, אפילו עד חמישים רובל. בדמי "השכירות" נכללו: "הושבת הכלה" ("דאָס באזעצען די כלה"), הולכתה אל החופה מבית־החתונה עד לבית־הכנסת הגדול ותזרה תוך נגינת "א פרייליכס" — עתים היו עוברים מספר רחובות בנגנם — ולבסוף ליווי המחותנים לביתם והשמעת נגינות ממושכות — "געצויגענע מאָטיוועו" — לכל אורך הדרך.

טיול „גרנדיוזי" כזה יכלו הכליזמרים להרשות לעצמם רק ברחובות מאוכלסים יהודים, בערך עד לברייטע גאַס, אולם ברחובות אלכסנדרובסקה, קאסצילנה, פאנינסקה וזאמקאווה, לא ניתן להופיע בתהלוכות כאלה, שכן האוכלוסין שם היו מעורבים בשאינם יהודים, וגם היהודים עצמם היו בעלי אופי שונה.

טקסים אלה נכללו ב"שכירות", אולם עבור מחולות היו משלמים לכליזמרים במיוחד. עד מלחמת־העולם הראשונה היו רוקדים המחולות הבאים:

קאדריל של ארבעה זוגות, שעלה ארבעים קופיקה וארך כחמש־עשרה דקות. היה זה מחול סולידי בקצב איטי. מספריים ("אַ שערל"), שיכלו לרקוד אותו זוגות ללא הגבלה, ומכל זוג

לקחו עשר קופיקות; ה"שערל" היה ריקוד שהחל בקצב איטי והפך בסופו ל"דהירה" סוערת. "א פריילִיכס", ריקוד שמח לזוג אחד — שני גברים, שתי נשים או איש ואשה. בתחילה היו הרוקדים מרוחקים זה מזה ארבעה מטרים; משהתחיל הניגון היה אחד מבני הזוג רוקד כנגד חברו בכל מיני טפיפות וצעידות, ידיו שלובות לו מאחור ורגליו מקפצות אנה ואנה, עד שנלאה מעייפות. אותה שעה היה חברו מחליף את הרוקד על ידי הרמת יד ונקיטת עמדתו של העייף, ומשתדל בכל כוחו וכשרונו לעלות על זריזותו של הקודם, עד שהתלהטו שניהם יחד באקסטזה כשידיהם משתלבות זו על כתפו של זה, ולהקת הכליזמרים מאדירה ומגבירה ניגוניה בקצב מזורז והמחותנים מעניקים להם תשואות אין ספור. אותה שעה מנפנפות הנשים ממחטות ומניפות, ומביעות דעתן במבינות של מומחים מי עלה על מי ומי הצטיין ממי. "א פריילִיכס" עלה עשרים קופיקות, וכן קוזאצ'וק שעלה אותו מחיר. אלה היו ריקודי־עם, בשביל מבוגרים ומחותנים. בני־הנעורים (מאָלאָדיאָז') ניסו כוחם בואַלסים, קראַקוביאַקים, פאַדיספנים (Pas D'Espagne) ולס־בוסטון וליזגינקה — ריקוד צ'רקסי שהזוג היה רוקד אותו עם סכינים בידיו וזוכה לתשואות רבות וסוערות.

רוב הריקודים היו נערכים לפני החופה, וחלק קטן מהם אחריה, עד אחת־עשרה בלילה לערך, ולאחר מכן היו נערכים המחותנים והשולחנות לארוחת־ערב. טבחים מיוחדים היו עוסקים בהכנתם של המאכלים, ומצוינים במיוחד היו הדובשנים, העוגות מאפה־מרחשת, ה"פלאָדין" ולחמניות־הקומים. תחילה היו מגישים דגים ממולאים, אחריהם צלי בשר ואחרי הצלי את מרק־הזהב הנודע ("די גילדענע חתונה יויך") עם שקדים אפויים מקמח סולת, ולבסוף ליפתן, ובמשך כל שעת הארוחה היו הכליזמרים מנגנים לכבוד אורחים "דוֹברה־נוֹטש" (לילה טוב). לפני הנגינה היה הבדחן מכריז: "לכבוד המחותן המפורסם והנכבד..." (הכרזה זו נאמרה בלשון־הקודש), ובסופו של הניגון היה הבדחן חוזר ברוב מליצות ומשמיע לכבודו של מי ניגן הניגון. עבור נגינת ה"דוֹברה־נוֹטש" היו הכליזמרים מקבלים תשלום מיוחד. אחרי ארוחת־הערב היה הבדחן מתחיל להכריז על מתנות־דרשה ("דרשה געשאַנק") שהביאו לזוג החדש — חלקי ריהוט, כלי־מטבח ומתנות כסף — ואז היו השולחנות מוסטים הצידה, הכליזמרים משמיעים משהו עליז והקהל רוקד "פּוֹליש": אחד החסידים נוטל לידו מטפחת ואוחזה בקצה אחד, הכלה אוחזת בקצה השני והם יוצאים בריקוד זה מול זה כדי "לשמח חתן וכלה". בינתיים היה השחר מפציע והכלי־זמרים היו יוצאים ללוות את המחותנים לבתיהם.

המשטרה בימי הצאַר, וכן בימי הפולנים, לא היתה מפריעה ליהודים בתהלוכות חתונה כאלה. בשכונה בה התקיימה חתונה, היה גם השוטר בא לביקור ומציץ מבעד לחלונות, לחזות במחולות כביכול, והמחותנים היו נותנים דעתם על ה"פאָסטר־בוי" (איש־המשמר) ופותחים לפניו את הדלת, מזמינים אותו פנימה ומוזגים לו כוס של ברכה כפולה ומכופלת ומגישים לו מיני תרגימא לקינוח. היה הלה מרחיב פיו וממלאו, בשתותו לחיי הנכנסים לחופה ולאשרם ("זא שטשאַסטיאָ נאָוואָ־בראַטשניך"), טועם מן הקינוח, מתכבד בחתיכה נאה של דג ממולא ומפליט מתוך קורת־רוח: "ספאַסיבּוֹ זא אוּגוֹשצ'אֶניאָ" ("יישר כוחכם על הכיבוד הנאה") — והמחותנים היו רווים נחת מביקורו של הגוי ונאנחים במתיקות: "באמת, ערל מהוגן..."

משהיו כליזמרים מוזמנים לחתונה של גביר, או של „אינטיליגנט", מיד היו ניגשים לצחצח את כלי הפליז שלהם עד שהעלו ברק מיוחד, וגם את עצמם היו מקשטים במלבושי כבוד. לאיש מהלהקה אסור היה להיעדר מחתונה כזאת, אולם בלית־ברירה היו מזמינים מנגן מבין הצ'כים השכנים. במיוחד היו הכליזמרים מצפים לחתונה של קצבים, שכן הקצבים היו עורכים חתונה כיד המלך וידם היתה פתוחה לכליזמרים. "השכירות" עצמה היתה גבוהה ו"התוספות" מרובות, כי ריקודי "אַ פריילִיכס" בחתונות של קצבים היו נרקדים בהתלהבות רבה, והמוטיב האהוב עליהם היה "צירלה": בשעות הריקוד היו הרקדנים רוקעים במגפיהם ושרים בקצב עם הכליזמרים:

"צירלה, מירלה, אחזי בשק,
אשליך אליך פסטרנק *..."

הכליזמרים היו יוצאים מחתונה של קצבים בריוח של 50—60 רובל, חוץ מ"השכירות". הם היו מביאים אתם לחתונה קופסה נעולה והיו משלשלים לתוכה את כל "התוספות", ובשובם מן השמחה היו פותחים את הקופסה בנוכחותם של שלושה־ארבעה חברים, מונים את המעות ומשאירים אותן בידי ה"קופאי" עד לחלוקה, שהיתה מתקיימת אחת לחודש. את ההכנסות לא חילקו שווה בשווה: נגן משובח היה מקבל חלק ורבע, ולעתים אפילו שני חלקים. מנדל כליזמר, למשל, היה נוטל שני חלקים, ואילו סופר הבאס היה מקבל פחות מחלק, וכדומה.

ה"קופאי" היה בדרך כלל "עם הארץ", אולם למלאכת החלוקה היה מומחה. במרחבי אוקראינה היה מקובל על הכלי־זמרים מין "אלף־בית" של מספרים, והחלוקה היתה נעשית

* מין גזר.

על פי "את־בש" כזה במדוקדק עד לפרוטה. תוך כדי חלוקה היתה חבורת הכליזמרים שותה קצת יי״ש, ולאחריה היה כל אחד חש לביתו להביא לזוגתו מן "הברכה", אשר לה היתה מצפה בכליון עיניים. ל"ברכה" זו ציפו גם התגרנים הקטנים והחנוונים, שהיו נותנים לכליזמרים סחורה בהקפה, וגם המלמד ובעל־הבית — זה לשכר־הלימוד וזה לשכר־הדירה.

מקובל היה בדובנא שלהקת הכליזמרים היתה משמיעה נגי־נותיה גם אצל "פריצים" בסביבה, וגם בחתונות של איכרים נוצרים היתה מופיעה. ההכנסות מחתונה אצל איכרים היו בין 20 ל־30 רובל כסף. וכך היה הנוהג: החתן בלווית אחד "קום" (שושבין) היה בא העירה אל הכליזמרים ומשתווה אתם על המחיר, ובערב יום החתונה היתה מגיעה העירה עגלה ואוספת את הכליזמרים. הלהקה היתה בקיאה במנהגי החתונה של הגויים והיתה מנגנת לפי טעמם. נהוג היה אצל האיכרים הנוצרים שכשמופיע אחד הקרואים החשובים, מקדמת את פניו להקת הכליזמרים ב"מארש" אפילו כשיש צורך להפסיק את המחולות בגללו, והאורח מעניק למנגנים כפי שידו ולבו משיגים. לרוב היו חתונות אוקראיניות מסתיימות בשערוריות ותגרות־ידיים, ולא אחת אירע שהכליזמרים היו תופסים את כלי־הנגינה ונמלטים דרך החלונות כל עוד רוחם בם.

אם היה מזדמן קרקס לעיר, מיד נזדרזו הכליזמרים לצחצח ולהבריק את כלי־הנשיפה שלהם, והיו משמיעים מנגינות בהתאם לצרכי הקרקס. והגם שכולם היו יהודים אדוקים, ידעו את דרכי הנגינה המתאימים לכל הזדמנות. ירושה לא הנחילו לבניהם אחריהם, והבנים גם לא הלכו בדרכי אבותיהם, כי הפרנסה מהנגינה היתה מצומצמת ודלה.

פרנסות „עמך"

מאת אשר רייכמן

בדרך כלל ניתן לומר כי הפסוק "בזעת אפיך תאכל לחם" נאמר כלפי יהודי דובנא, שרבים מהם היו רצים אחר פרנסתם ואינם מגיעים. שונים ורבים היו דרכי הפרנסה שלהם: מסחר גדול ומסחר זעיר, תיווך, רוכלות ותגרנות; מקצועות חופשיים, כמו רפואה, הוראה, פרקליטות וכולי; מלאכות למיניהן של שכירי יום ועצמאיים; ושכבה לא מבוטלת של מפרנסים, שאם גם לא ניתן להגדיר את פרנסתם כמקצוע — מומחיות רבה היתה והיתה בה, והם התפרנסו מיגיע כפיהם, בעבודה פיסית קשה ומפרכת, הלא הם הסבלים, העגלונים, ובעלי העגלות — מקצוע שאך ורק יהודים עסקו בו.

אנשים אלה ידעו לשמור על יחסי חברה הוגנים ביניהם על אף התחרות שלא בטובתם שהיתה מצויה אצלם. הם היוו מעמד בעיר, ארגון, „בלתי מאורגן" שידע לשמור על האינ־טרסים של החברים כאילו היו אגודה מקצועית. ולא אגודה אחת, כי אם שלוש: של סבלים, של בעלי כרכרות (איזווש־צ׳יקעס בלע״ז), ובעלי עגלות (טעליז׳ניקעס בלע״ז). המיוח־סים שביניהם היו כמובן בעלי הכרכרות. היו ביניהם בעלי כרכרות מהודרות והיו גם בעלי כרכרות מרופטות, שצריכות היו מזמן לזמן לתיקון ולשיפוץ. פרנסתם של אלה היתה על הסעת נוסעים, בעיקר לתחנת הרכבת, שהיתה רחוקה כחמישה קילומטרים ממרכז העיר, וממנה העירה; או החשת רופא לחולה, או הסעת נוסעים סתם לרגל איזו שמחה, כמו חתונה וכדומה. עבודתם הביאה אותם במגע עם רבים מאנשי העיר, שהכירו אותם אישית ונהגו בהם מנהג ידידות וקירבה. היתה זו חבורת אנשים גדושי בדיחות, שהיו מתלוצצים ומביעים דעתם על כל אחד הנפגש להם בדרכם, מעבירים אותו תחת שבט ביקורתם ומחלקים 'ציונים' לכל אחד ואחד. הם היוו מקור ראשון לכל 'סוד' גלוי, מספרים אותו כאילו מפה לאוזן, ו'סוד' זה היה מתגלגל ועובר מכרכרה לכרכרה ומרחוב לרחוב כשכל אחד מוסיף לו נופך משלו.

שונים מהם היו בעלי העגלות, שעיקר עבודתם היתה בהוב־

פרנסות עגלונות — איזוואשטשיקעס

לת משאות כבדים, סחורות ואספקה, שהיתה מגיעה לעיר מן החוץ. אלה היו פשוטים יותר, אבל מצבם היה מבוסס יותר. מרכזם היה ביחוד בפרבר סורמיץ', אבל רובעים שלמים היו למעשה תפוסים על ידיהם, ובתי מגוריהם היו טובים ונוחים יותר משל האחרים מבעלי המעמד הזה.

מקום ריכוזם העיקרי של הסבלים היה בקצה רחוב "שירוקה" ליד העיריה (הראַטהאַוז), מוכנים תמיד להיענות לקריאה ראשונה לשם פריקה וטעינה, להעברת משאות מחלק אחד של העיר למשנהו, להעברת רהיטים מדירה לדירה וכולי. לבושם כאילו אחיד היה: מקטורן בלה, מכנסים תקועים למטה מן הברכיים לתוך בתי־השוקיים של המגפים שברגליהם בקיץ כבחורף, כובע עם מצחה, וחגורים חבל סביב מתניהם — כלי העבודה שלהם. גבם כמעט תמיד הכריז על עבודתם: מקומח היה — שקי הקמח הטביעו בו את חותמם. בימי הקיץ הלוהטים היו חוטפים תנומה בצל הבתים על רצפת האבן של המדרכה, ובימי החורף — מרקידים את עצמם בכפור הצורב וחובטים בידיהם על גבי כתפיהם כדי להתחמם.

כל היהודים האלה, פשוטי עם ושפלי רוח, היו בעלי תודעה יהודית עמוקה ובלבם פעם לב חם וער גם לשמחה, גם לצרה. היו אלה אנשים עמלים שהתפרנסו ממתנת ידו של הקדוש־ברוך־הוא, חברותיים, מוכנים לעזור איש לרעהו ונכונים תמיד להתפשר במקרה של סכסוך או אי־הבנה שנפלה ביניהם. כן היו להם בתי־כנסת מיוחדים משלהם, שבהם הרגישו הם את עצמם 'בעלי בתים' של ממש, ובימי חג ומועד וביחוד בימים נוראים היתה השכינה שורה באהלם.

אבל באו ימים נוראים לא של יראת קודש, של 'חילו ורעדה', כי אם של זוועות אימים, וכל האנשים האלה החזקים, החסונים, העשויים כביכול לבלי חת, הובלו כצאן לטבח והורדו שאולה...

מכונות לאפיית מצות מובאות בשימוש בדובנא

מאת **משה כהן**

בשלהי המאה התשע־עשרה פשטו שמועות בעיר כי בערים הגדולות, כמו אודיסה, חארקוב, וארשה ועוד, התחילו באפיית מצות במכונות. לא חלפו אלא שנים אחדות, והנה הופיע בביתנו קרוב משפחה שלנו ר' ישראל שוחט מאודיסה, והציג את עצמו לפני אבי כמומחה ליצירת מכונות לאפיית מצות. הוא אף הביא עמו תבניות־עץ ליציקת חלקי המכונה, והציע לאבי שיעשה עמו שותפות להקמת מאפיה "מודרנית" לאפיית מצות. שקל אבי את הדבר בדעתו והסכים; נתן לשותפו את סכום הכסף שצריך היה, והלה נסע למלינוב, להזמין בבית־החרושת ליציקה אשר שם את המכונות.

הדבר היה בסתיו של שנת 1903.

עד כה ועד כה טיפל אבי במציאת מקום מתאים לאפיה ומחסן לקמח ולמצות מוכנות; שכר את הבית ההרוס־למחצה של מלכה השמשית, מול בית־כנסת "בוֹסקיס", עשה בו את השיפורים ההכרחיים והתקין תנור מיוחד לאפיה. נוסף לכך שכר בבית פאק ברחוב שירוֹקה מחסן לקמח, ובביתו של יענקל „איוואנער" גרויפען שבאותו רחוב — מחסן למצות.

הגיעו חלקי המכונות היצוקות ור' ישראל שוחט הציבן והתקינן לעבודה.

בט"ו בשבט 1904 הסיקו לראשונה את התנור. הכל היה מוכן להתחלת האפיה, ואז הוזמנו הרבנים המקומיים, נכבדי העיר וראשי הקהל, שיראו בפעולות המאפיה ויעניקו לה את אישור הכשרות. לאחר בדיקה מדוקדקת ניתן האישור. אולם עם הופעת המצות בשוק נתברר כי דבר אחד לא הובא בחשבון: הרגלם של יהודי העיר למצות העגולות המגולגלות בידיים...

באותה שנה לא נמכרו לקראת החג אלא כ־40% מהמצות שנאפו, ואילו השאר נמכרו אחרי החג בחצי המחיר. ההפסד הכספי היה גדול.

בסתיו 1904 מכר אבי את המכונות למשה קאלינובסקי בעד 150 רובל — חלק קטן בלבד מן ההשקעה שלו בעסק הנ"ל.

אכן, מקץ שנים אחדות קמו בתי־חרושת לאפיית מצות לא רק בשביל יהודי דובנא בלבד, אלא גם בשביל קהילות גדולות אחרות במדינת פולין.

אפיית מצות במכונה

מאת ב. בארדיגא

דובנא היתה אחת הערים הראשונות בפולין שהחלה באפיית מצות בתהליך מיכאני במקום עבודת־כפיים. אבא ז״ל, ר׳ יהודה, יזם בראשית מלחמת־העולם הראשונה יציקת חלקי מכונת־אפיה למצות בבית־יציקת־הפלדה שבעיירה מלינוב, שהיה שייך לרוזן. אבא הכין בעצמו את התרשימים והיציקה עלתה יפה, ובדובנא הוחל באפיית מצות בעזרת מכונה. המפעל התרחב ברבות השנים ונתן תעסוקה ל־300—400 פועל, בעיקר בחדשי החורף, שבהם רבתה האבטלה, מינואר עד אפריל. שם טוב יצא לאיכותה של המצה הדובנאית, ועד לבלגיה הגיע יצואה.

נקל לשער, שהרבנות החרדית השתדלה לשים אבני־נגף בדרכי המפעל, שחרג מן השיגרה המקובלת של אפיית מצות. אולם בשנים 1934—1936 נשתנה יחסה לטובה, שכן התועלת הציבורית והמשקית שהמפעל הביא לדובנא היתה כל־כך בולטת, עד שהרבנות לא יכלה עוד להתעלם ממנה. באקראי נהנתה מהמפעל גַם תנוּעת הנוער החלוצי „גורדוניה״, שחבריה זכו באותן השנים — דווקא בימות הקרה — לתעסוקה בלתי צפויה.

סַפקי הקמח למצות בשנים 1912—1914 היו חוכרי טחנת־המים של הטירה („שלאָס־מיהל״) מר יקירא ומשפחתו; אולם בימי פלישת האוסטרים, כשלא היתה חיטה, הורה הרב דמתא לאפות מצות מקמח כוסמת. בשנים הקשות 1916—1917 עבדה מאפיית המצות על בסיס קואופרטיבי. ואילו בשנת 1920 הגיע לדובנא התעשיין הלודזאי מנחם הולר, שהכניס רוח חיה ותוססת בענף, באפותו מצות בסיטונות ובהנהיגו אריזה מיוחדת בקארטונים. כמות המים שבה השתמש מר הולר לאפיה היתה זעומה, משום כך היו המצות שלו פריכות ויבשות מאוד, והכמות שיכול לייצא למקומות אחרים הגיעה עד עשרת אלפים קילו. את הקמח היה מר הולר מביא מהעיר לוצק. הוא גם הצליח לקבל מידי המורה־

אפיית מצות

הוראה ר׳ ולוולי היתר־אפיה כללי, לשימוש בעיר גופה וחוצה לה.

על התקדמות תעשיית המצות ניתן ללמוד מהעובדה, שמשנת 1931 עברו בה למיכאניזציה מלאה, וגם פועלים נוצרים עבדו במאפיות, בפיקוחם, כמובן, של משגיחי כשרות קפדנים.

למן שנת 1925 פעלו בעיר שש מאפיות מיכאניות למצות: מאפיית אלתר פאָלץ; מאפיית בית־הכנסת הגדול; מאפיית הירש טאָסלאַר; מאפיית הגביר העירוני צ׳אֶרקאָס עצמה סיפקה בשנים 1925—1934 כמות של מאה־ועשרים אלף ק״ג מצות למכירה מחוץ לדובנא, ומאפיית טאָסלאַר הגיעה באותו פרק זמן למאה אלף ק״ג. לפני מלחמת־העולם השניה היתה דובנא מייצאת מצות לערים לבוב, פשאֶמישל, לודז, וארשה, ביאליס־טוק, קאטוביץ, פוזן, טארנוב ופיוטרקוב, ואף באַנטוורפן שבבלגיה היו לקוחות נלהבים למצה הדובנאית.

ציונות — ושכרה בצדה

מאת אביעזר זקס

דער שרייבער און ציוניסטן עסקן ר׳ זלמן אשכנזי ז״ל.

קיימא לן, שהמאורע התרחש בשנת 1906.

אותה שנה התגוררתי בדובנא, פלך וואהלין שברוסיה. בשו־תפות עם עוד שלושה חברים פתחנו סמוך לאותו זמן בית־ספר עברי פרטי, היינו "חדר מתוקן" — הורינו עברית בעברית, והמוסד זכה לשם טוב בציבור. "חדר מתוקן" זה לא נעם, כמובן, למלמדים "המסכנים", והם פתחו נגדנו במאבק בכל האמצעים, ולא נרתעו אפילו מ"אכילת קורצא"... בעצם, היינו כולנו "כמעט כשרים" — לכל אחד מאתנו היתה "פ־סת־נייר" ("סוידאֶטאֶלסטבו")׳ או היתר אחר מטעם המפקח הממונה על המורים ומוסדות־הלימוד. ברם, מה שייך לומר "כשרים", שעה שפירושה של "כשרות" היה אז, כעתה, תלוי ב"טביעת־עינם" או ב"הכרתם" של הפקידים.

באותם הימים כינסו הציונים ועידה מחוזית, כלומר אר־צית, בעיר רובנה, ומדובנא נבחרו כצירים לוועידה הסופר והמשורר הישיש ר׳ זלמן אשכנזי ז״ל ואנוכי. הצירים לוועידה באו מדובנא, מקרמניץ, מבראָסלאָצ׳קה ומערי־ספר אחרות הסמוכות לגבול האוסטרי. כן השתתף בוועידה המנ־היג הציוני הידוע מנחם שינקין ז״ל, הרב־מטעם של באלטה שבפודוליה. הוועידה התנהלה כאילו היתה קונגרס־זוטא, עם יושבי־ראש נבחרים, מזכירים, חברי מפלגה ותיקים ואופוזיציונרים, הרצליסטים ואוסישקיניסטים — והכל נדחקו לשאת נאומים, להרבות להג, לטחון קמחא טחינא. בשעת נעילה, כשנתכנסו כל הצירים למסיבה לכבודו של שינקין, קם אחד הצירים מעיירה סמוכה לגבול והשמיע כמה דברים על בעיה חשובה ביותר: הוא תיאר במלים נוגעות אל הלב את מר גורלם של המהגרים, העוזבים את רוסיה בלי דרכונים מאושרים, וסופם שהם נופלים בידי כל מיני סוכנים מפוקפקים ומבריחי־גבול; על כן, טען, בא הוא להעיר את אזני הציו־נים הנאספים, בעיקר יושבי עיירות־הספר, שאף כי אין זו

פעולה ציונית ט ה ו ר ה, הרי עליהם להקים ועדי־עזרה להקביל את פני המהגרים בתחנות הרכבת ולסייע להם בעצה ובת־מיכה, להשגיח על חפציהם שלא יגנבו חלילה, וכדומה. על הציונים להוכיח, קרא, שהם החלק הרגיש והפעיל באומה. לאחר נאומו של אותו ציר, החלה המסיבה, ושבחים ודברי־תהילה הועתרו על ראשו של שינקין — היו שהשווהו למכבים, ואילו אחרים לבר־כוכבא, והמברכים חזרו שוב ושוב על המליצות.

עוד המסיבה במלוא תפארתה, והנה נמסר לידי מברק שהגיע מדובנא, שלוח על־ידי חברי להוראה, ובו הידיעה כי המשטרה ס ג ר ה את ״החדר המתוקן״ שלנו, כיוון ש״קיומו נוגד את החוק שמלמדים אחדים יורו בצוותא תחת גג אחד״, וכי רק המפקח היושב בקרמניץ בידו ליתן פירוש אחר לחוק והוא המוסמך לשוב ולהתיר את פתיחת ״החדר המתוקן״.

היה במסיבה ציר חשוב ומכובד מקרמניץ בשם מ ש ו ל ם (שם משפחתו אינו זכור לי עוד), וכששמע את פרשת ״החדר המתוקן״, הבטיחני הבטחות נאמנות להגיש לי מלוא עזרתו כשאפנה אליו בקרמניץ עירו. נטלתי איפוא ברכת־פרידה מהצירים־החברים, ונחפזתי עוד בטרם נסתיימה המסיבה אל הרכבת, כדי להגיע לקרמניץ במוקדם.

אנו ברכבת המפליגה לקרמניץ, והנה באחת התחנות הזעי־רות שבדרך פלשה לקרוננו יהודיה עמוסה צרורות וחבילות לאין־ספור. בהולה וחפוזה סיפרה לנו, שזה לה הלילה השלישי שהיא משרכת דרכה על־פני מסילות־הברזל — היא באה מפלך קיוב, ועוד הלילה עליה להיות בקרמניץ וממנה להגיע לכפר סמוך לגבול שם ימתין לה ״הסוכן״, ויחד עם יהודים אחרים יוברחו אל מעבר לגבול. משם היא נוסעת אל בעלה ל א מ ר י ק ה.

זרם של חמימות אפף אותי אותו רגע, ומיד הדהדו באזני דברי הציר הקורא לנו לצאת לעזרת אחים־בצרה... הושבתי, איפוא, את היהודיה בקרבת מקום, אספתי את צרורותיה וחבילותיה לערימה אחת, והגשתי לה מיני מזונות להשיב את נפשה. נחה עליה דעתה של היהודיה, נשענה על מושבה ועד מהרה נרדמה, ואילו אני ישבתי ושמרתי על רכושה. בכל תחנה ותחנה פרצו לקרון הכרטיסנים, עוררו נרדמים ודרשו את הכר־טיסים, והיא, היהודיה, פקחה עין אחת, מסרה כרטיסה והתנמ־נמה שוב. כך חלפו שעות הלילה עד שהגענו לקרמניץ. כאן התעוררה היהודיה והחלה אוספת את צרורותיה וחבילותיה, ואחר נדחקה אל הפתח לצאת, ואני עמדתי לה לפנות בשבילה מעבר אל החוץ. מתוך כך נשארתי האחרון בקרון. ניגשתי אל מקומי לקחת את מזודתי, ומה רואות עיני? מקטורן של נשים מונח במקום בו ישבה היהודיה, ואין ספק כי שלה הוא. נטלתיו בידי ומיהרתי החוצה, פניתי כה וכה ברציף התחנה — והאשה איננה. ודאי הספיקה להסתלק כבר מן התחנה.

ניגשתי איפוא עם המקטורן אל הז׳נדאַרם הממונה על התחנה ואומר אליו: ״גוֹספּוֹדין (אדון) ז׳נדאַרם, קח מקטורן זה, שמצאתיו במקום בו ישבתי בקרון הרכבת שבאה זה עתה מרובנה״. אחז הז׳נדאַרם בזרועי והובילני עמו אל חדר־המשׁ־מר, ושם פקד עלי לנער את כיסיו של המקטורן וכן את כיסי מלבושי שלי, ובינתיים חקר ודרש מי אני, מנין באתי ולאן פני מועדות, ואחר דרש את הדרכון שלי.

אומר אני לז׳נדאַרם: ״גוספודין ז׳נדאַרם, מה עוול מצאת בי שאתה חוקר אותי כך?״

עונה לי הז׳נדאַרם: ״מכירים אנחנו ׳עופות׳ כמוך, המוצאים מציאות בקרונות הרכבת...״

אומר אני לז׳נדאַרם: ״אבל הרי א נ י שהבאתי את המציאה א ל י ך״.

עונה לי הז׳נדאַרם: ״איש לא ביקש ממך לקחת את המקטורן ממקומו ולהביאו אלי!״

עיני חשכו מן הרמזים המחשידים של הז׳נדאַרם. ענין נאה יהיה זה, שעה שאובא לפני שופט־השלום בדובנא. שאפילו יהיה מזכּוי, מה יגידו הבריות, ובעיקר המלמדים, על ״המעשה במקטורן הנשים״? ואתה לך והצדק עצמך בפני הבריות...

פניתי, איפוא, אל הז׳נדאַרם בתחנונים ובבקשת רחמים, אבל הוא באחת — לא!

״יאַ ואַס זנאַיוּ, ז׳ידקי — מכיר אני אתכם, יהודונים!״ הרעים עלי בקולו. ״מי יודע אם אינך משתייך לאיזו כנופיה ארורה? ואף אם כדבריך כן הוא, כי אינך שייך לשום כנופיה, אף־על־פי־כן נהגת ׳פּרוֹטיב זאקונה׳ — בניגוד לחוק! יהיה אשר יהיה, מה לי ולך? יטפל בענין שופט־השלום בעירך דובנא, ויחליט הוא מי אתה ומה אתה. אוּבידימסיאַ, בּראַטיץ — נתראה, אחא. בינתיים הסתלק מעלי!״

מעי חמרמרו, אבל מה יכולתי לעשות? בלית־ברירה ירדתי אל העיר קרמניץ ושם מצאתי את ציר־הוועידה משולם. שפכתי את לבי וסיפרתי לו את ״המעשה במקטורן הנשים והז׳נדאַרם״. מילא משולם פיו צחוק, נטל שטר של שלושה רובלים ושלחו אל הז׳נדאַרם ״לכפר״ פניו וקיבל את דרכוני בחזרה, ולא עוד, אלא שנטלני אצל המפקח שיתן לי רשיון־הוראה מחודש ל״חדר המתוקן״ שלנו.

שמח וטוב לב חזרתי לדובנא.

אור־תורה

מאת **ב. אלימלך**

עיר עתיקה היא העיר דובנא שבוואהלין, ולפני הרבה שנים היתה מפורסמת בלמדניה וגאוניה. בית מדרש ישן נושן היה שם, שנקרא בשם „אור תורה", ובו ישבו למדני העיר יומם ולילה ועסקו בתורה. וכל מי שעבר על הבית, בין ביום ובין בלילה, ושמע את הקול — קול יעקב ואמר: אין זה, כי אם בית אלהים. אך ביום הששי, למן הצהרים ועד שעת קבלת שבת, נשתתקו הקולות. נדם הניגון העצוב, החודר כליות ולב, של לימוד הגמרא, ובבית השתררה דממה, דממת קודש, ורק צעדי השמש המהלך הנה והנה נשמע. בשעות אלו מתקדשים הלומ־דים ומטהרים בבית־המרחץ לכבוד שבת מלכתא, ואילו השמש ממרק את הנברשות ושם בהן נרות־של־חלב, מחליף את הפרוכת לפני ארון הקודש, ממלא את הכיור מים לרחצה ומחליף את המגבת בנקיה — הכל לכבוד שבת.

בעת ההיא חי איש יהודי בברסלוי שבמדינת גרמניה. והאיש בור ועם־הארץ, תורת ד' אינו יודע ומצותיו אינו שומר ובנים אין לו. שמע האיש על דבר יהודי המזרח היודעים תורת אל חי ושומרים מצוותיו ועושים צדקה וחסד כל הימים, וימשכהו לבו אליהם כל הימים. ותידד שנתו בלילות ולחמו לא ערב לחיכו, כי נכספה נפשו אל אחיו שבארצות המזרח. ויהי היום ויאמר אל אשתו: „למה נשב בין הגויים? את תורת ישראל לא נדע ואת מצוות אלהים לא נשמור, ובבוא יום פקודתנו יקברונו בקברות הגויים ושמנו יכחד מן הארץ, כי אין לנו בן אשר יזכיר את שמנו ויתפלל אחרי מותנו. הבה נעזוב את ארץ הגויים ונלכה אל מקום מושב אחינו בני ישראל ונשבנו אתם, ולמדנו מהם לשמור את מצוות ד' וללכת בדרכיו; ובלכתנו בדרך כל הארץ יקברונו בקבר ישראל, ואולי אף ימצאו אנשים טובים שיתפללו אחרי מותנו תפילת הקדיש, ונחנו בשלום על משכבנו ולא נדע רוגז בקבר".

הסכימה אשתו לדעתו. ויקומו וילכו. וילכו ממערב למזרח ויבואו אל מקום שקוראים לו „גן עדן התחתון" והוא בטבור מדינת אוקראינה. שדות־תבואה רחבים משתרעים מסביב ויע־רות של עצי־אלון רחבים, ענפים וחזקים שם, ולכן קראו הקדמונים למקום הזה דובנא. ויבוא האיש ואשתו וישבו בעיר דובנא. וישמחו מאוד בראותם שבאו למקום תורה ויראת שמים ויאמרו: „אם אנחנו איננו יודעים תורה ואיננו מדקדקים במצוות, נתבונן במעשיהם ונעשה כמוהם, והגנו עלינו הלמדנים בתורתם והחסידים במעשיהם". וד' שלח את הברכה במעשי ידיו של האיש. מסחרו פרץ בארץ, והוא עלה והצליח ועשה עושר. כל הפריצים בעלי האחוזות השכימו לפתחו ועשו אתו מסחר וקנין. זה מכר לו את תבואות שדותיו וזה את יערותיו; זה החכיר לו את בית משרפות־היין שלו וזה — את הנהרות ודגיהם, ואחינו, יושבי המקום מצאו מחייתם אצלו ברווחה. כי טוב לב וטוב עין היה האיש, וכל חפצו היה שאחינו יתפרנסו בכבוד ולא ידעו מחסור.

והרבה צדקה עשה האיש לעניי העיר. לפני חג הפסח היה מספק להם קמחא דפסחא מטחנותיו, שולח שור מפוטם לשחיטה ומחלק להם בשר, ודגים — מנהרותיו; ועל מעשיו הטובים בגלוי ובסתר רבו הסיפורים לאין סוף. אבל החכמים דעתם לא היתה נוחה הימנו. מרננים היו אחריו שבבתי הפריצים הוא יושב בגלוי ראש, אפילו בלי הירמולקה. וגם תה הוא שותה מכוסו של הפריץ, ובבואו לבתיהם ובצאתו הוא לוחץ את ידי הפריצה, דרך עכו"ם, ועוד ועוד דברים נוראים מעין אלה.

ויהי כי זקן האיש ויאמר אל אשתו: „הנה זקנתי ושבתי ואף את רעיתי זקנת ושבת, ועוד מעט ופקודת כל האדם תיפקד גם עלינו... ולנו אין בן ואין בת שיזכירו את שמנו. הבה ונעשה איזה מעשה טוב, שיהיה לנו לשם ולזכר בארץ החיים, ויזכרונו אחינו תושבי העיר. ישבו האיש והאשה ונמלכו בלבם, מה יעשו לזכר שמם? עד שבאו לידי ההחלטה לבנות את בית המדרש „אור תורה" מחדש, ויקרא הבית על שמם לזכר עולם. כשהגיעה השמועה לאזני הלומדים, נזדעזעו כולם וחמתם בערה בם. „הא כיצד", אמרו, „חוצפה שכזו! הוא, עם־הארץ יבנה בית ללומדי דובנא?! במה זכה? לא, מבוקשו זה לא יינתן לו! לא נקבל מתנה זו מידו. מוטב לנו להסתופף בבית הישן ולא לקבל מתנה מעם־הארץ זה". התחנן האיש אליהם שירצו מתנתו, גם שליחים שלח אליהם לשדלם — ללא הועיל. התעצב האיש מאוד ויהי אובד עצות.

ויהי היום והאיש יושב בבית אחד הפריצים לרגל מסחרו, וירא הפריץ כי פני האיש רעים, וישאלהו ויאמר: „מדוע כה נפלו פניך, ידידי?" ויספר לו האיש את כל הדבר. ויאמר לו הפריץ: „איעצך, ואם תשמע לעצתי תעשה ותצליח. קום קנה לך את המגרש הסמוך לבית־המדרש והכינות שם עצי בנין וכל שאר החמרים הדרושים לבנין הבית. וביום הששי בצהרים, כאשר הלומדים ימצאו בבית־המרחץ, יבואו „החולופים"* שלי

---

* חולופ. — צמית.

במספר רב ותוך שעות אחדות יהרסו את הבנין הישן ויקימו במקומו בית חדש. לאחר המעשה, שוב לא יתנגדו הלומדים ויתפשרו עם הבנין החדש". ישרו דברי הפריץ בעיני האיש ויעש כן.

יום ששי בצהרים נתרוקן בית־המדרש מלומדיו — כולם הלכו להתרחץ לכבוד שבת. ואולם בבואם לפנות ערב לקבל את השבת — אהה! נבלה עשה אותו עם־הארץ: הרס את הבית הישן על אפם של הלומדים ויבן בית חדש במקומו. נסער לב הלומדים על האיש, ובחמתם עזבו כולם את הבית ויתפזרו אל בתי־התפילה שבעיר. והעיר כמרקחה: נבלה כזאת! חוצפה שכזאת!...

והאיש התחבא מפני חמת האנשים אשר חפצו לקרעו כדג.

עברו ימים. הסערה שקטה. החימה שככה. אבל הבית החדש עומד שומם ומבויש. אין דורך על מפתנו. והאיש — צערו גדול מני ים. הוא הולך אל הלומדים, מתחנן לפניהם שישובו אל הבית החדש וילמדו בו תורה, אבל הם — לבם כארז, וכעסם — אי אפשר לכבשו. לא ולא!

ויהי היום וילך האיש אל היריד הגדול שבלייפציג העיר, ויקן שם שלושה חפצים יקרים במחיר רב: שעון נפלא המשמיע צלילים שונים עם כל אשמורה ואשמורה; מנורה יקרה, משובצת אבנים טובות, אשר בכח טמיר נכבית מאליה בלילות שבת אחר התפילה, עם צאת אחרון המתפללים מבית־המדרש; וכיור־נחושת לרחצה, אשר לפי כל הסימנים הוא הכיור שנעשה בימי משה רבנו ממראות הנשים הצובאות על המשכן במדבר...

הביא האיש את שלושת החפצים הנפלאים מתנה לבית־המדרש, וישדל את הלומדים לקבל את המתנות ולשוב אל בית־המדרש. וירך לב הלומדים למראה המתנות הנפלאות ויתרצו לו לאמר: „שבים אנחנו אל הבית שבנית ומקבלים ממך את המתנות שהבאת לבית־המדרש. ואף זאת נעשה לך: הבית יקרא על שמך בית־המדרש של הבראסלאר, לבעבור יהיה לך לזכר עולם. אבל תנאי אחד אנו מתנים אתך: יען כי הרסת את הבית הישן בלי רשותנו והסכמתנו, והבאת ערלים טמאים אל הבית הקדוש הזה, לכן יהיה מקומך בבית־המדרש כל ימי חייך על יד הכיור; לא במזרח ולא במערב, לא על ספסלי דרום ולא על ספסלי צפון, כי אם אך ורק על יד הכיור".

קיבל עליו האיש את הדין, וישובו כל הלומדים אל בית־המדרש, ושוב נשמע בו ברמה קול התורה כבימים מקדם.

וישב האיש מדי בואו אל בית־המדרש על יד הכיור. אכן זכה ששמו יקרא על הבית, ועד היום יקראוהו בית־המדרש של הבראסלאר. אולם בעת השריפה הגדולה שנפלה בעיר נשרפו השעון והמנורה, ורק הכיור נשאר, כי אין האש שולטת בו.

וכל הבא אל דובנא, הריהו הולך לראות את הכיור הנפלא.

אבלי דובנא

(ציורים מוואהלין: „דובנער סמוטקעס") *

מאת משה בערגער

עצוב בתוככי דובנא, מאוד עצוב.

מוקפת את סחור־סחור אזורי נהרות ואגמי מים, שוכנת חשופה, חלוקה־ישרה, רחבת ידיים ומפוצלת לסימטאות, חוצות, רחובות, רדומה, שקטה וחד־קולית. השלך הס.

דובנא הרים אין סביב לה. אין מרומים. מאז ימי נעוריו צופה איש־דובנא פרספקטיבות שטוחות; נענוע מימי נהר איקנה מערסלים אותו מימי ינקותו. ברם, את העקלקל והעקמומי, המדרכות והשבילים, המציאו התושבים עצמם. מעשה ידיהם הם.

יש בעיר זו גם אי־אילו בתי־אבן וקומה, רמז למה שיש אצל כל הבריות. בלב העיר קיימת תחנת חשמל ובאר ארטזית ישנה כאן. בלילות, במרכז העיר, מנצנצים זעיר פה זעיר שם זהרורים קלושים של פנסים. אך מימי הבאר הארטזית קולחים לאיטם, כאילו שמנו והבאישו בצינורות החלודים.

דמומים הרחובות כאן, כאחוזי שינה של שבת. דוממים הם, מנומנמים, בין־הערביים מתכנס הנוער בקרן הרחוב ו„מבלה", תוך צניעות וענווה.

נערים מוכרי עתונים ומצחצחי נעלים, שני סוגי העלומים שאמא־קריה מגדלת אותם, אין כאן בנמצא, מה החפזון? כאן

* מתוך „וואהלינער לעבן", גליונות 8—7 אוקטובר 1924.
הכותב, עתונאי, שביקר בעיר בשנות העשרים, לאחר מלחמת העולם הראשונה וחילופי משטרים, מצא אותה חרבה ושוממה. רשימה זו היא פרי רשמיו — המערכת.

הבריות מטריחים את עצמם ויורדים אל סוכן העתונים, ושלום עליך, נפשי! החיים כאן אין להם נוסח וחיתוך־דיבור עצמי. אין בדובנא משהו שלוזרים כדאי להראותו, אין כלום, כביכול — על רגל אחת אתה תופס הכל. בדובנא אי אפשר אפילו ללכת תועה ללא־דרך.

אין כאן פאטריוטים מקומיים, מאוהבים בעיר מולדתם. איש־דובנא אינו מתפנק, אינו מתעדן ביחס לעירו. הוא בכלל אינו רגשני וחמים.

דובנא לשעבר, דובנא רבתי, עיר המתנגדים והלומדים, נתקעה כמו שרטון בלב ים החסידות הוואהלינית־פודולית. מצומקת בד' אמותיה של ההברקה הפלפולית, של הפלוגתא ו„החלוק". כאן שלט המוח התלמודי היבש גם מחוץ לכתלי בית המדרש, ובעצם היתה „המסכתא" קץ העולם. אדמו"רים לא שמו נפשם בכפם לעבור מפתני השערים של העיר — סכנת־נפשות להילכד במחנה הלמדנים הליצנים. חסידים לא מצאו מנוח לכף רגלם.

— „מה לי התלהבות, דבקות, נשמה? ותורה ולמדנות מה יהא עליהן? ובאותיות הקטנות אתה בקי?..."

שמם של למדני העיר יצא לתהילה. רבניה לוקחו אחר כבוד הרחק מגבולות העיר. דובנא היתה בעלת אמביציות. עד שערי אמסטרדם הגיעו רבניה. כיום, כאשר דפי הש"ס מצהיבים למעצבה בארונותיהם, כשבתי־המדרש נטושים, וקורי עכביש נארגים על הכניסה, בדעוך נר תורה ונדמו קולות הלומדים, ניטלה מדובנא הדרת מועדיה. עצוב כאן.

אין רשעי ארץ ואין צדיקי עולם. לא חלב ולא בשר, סתם כך, „פאַרווע". אין מרומים ואין מצולות, מין רוח של מ„הכי תיתי" שולטת כאן. אפילו בעניני „עולם הזה" אין הישגים כבירים ואין עוז. כאן ה„נגידים" הם ברובם מלווי־בריבית. אוכלי נשך משנים קדמוניות. „ואָכער" — ריבית שבועית קצוצה, זה האידיאל. פנקס הבוכהלטריא בכיס אפודתם, רשימת משכונות טמונה בארגז. לעולם טוב הבטחון...

מלחמת העולם איקלעה הנה בוודאי רק בגלל הנהרות, הכבישים ומסילת־הברזל; כי, מאידך גיסא, מי היה בא לשפוך דמים על כבשונו של כרך שכזה? בית־הכנסת העתיק אף הוא היה לשממה. נשרפה החומה הנאה, נוטשו כלי־הקודש יקרי המציאות, שבשעתו פונו לעמקי רוסיה ולא הוחזרו אחרי המלחמה לדובנא. היום עומד בית־הכנסת כמזכיר עוון ומחכה לתיקון.

יש כאן רחובות הרוסים ומשוועים הם לשחקים, ארובות־עשן מזדקרות כמבוישות מתוך פרצות של תנורי־אפיה. תנורים קרים שרוח־פרצים מנשבת בהם.

כאן אין בונים. אין צורך בכך. דומה כאילו דובנא קפאה תחתיה. בוסתן העיר אחוז שממון, ריק הוא מכל וכל. ספסלים בו ללא שימוש, מצהלות של תינוקות אינן נשמעות, משחקי בני נעורים שאמותיהם ואומנותיהם חרדות להם אינם כאן.

רק הגות־נכאים של תשעה־באב, רק עגמת־נפש שולטות בגנים. השדרות הנהדרות לאורך רחוב פאַניינסקה, עפאי עצי תרזה ענקיים, האחוזים ודבוקים אלה באלה בצמרותיהם, גם הם שקועים בבדידותם תוך כיסופים לבני נעורים, לעלומים שופעי צחוק, לשובבות ופראות. כאילו התחננו: חושו, בואו... התענגו בצל עפאינו! חסו בירק חופותינו... בואו, צללו נשיקות...

בשפע של ירק־אילנות, באוויר צח, במימי נהרות צלולים א י ן מחסור בדובנא. אדרבה, עתרת ברכה של התולדה כאן, והכל ביד רחבה. כאן אין הלכלוך המצוי בערי־השדה, דובנא אינה עיירה הנדחת. אבל, בעצם, אין צורך לאיש בצחצוח זה. אין הנאה לאדם מן הבוסתן הנהדר „פאליסטיני" — הוא מרוחק מדי מן העיר, טרחה יתירה להגיע שמה. שוררת איפוא גם שם דממה מעיקה, אין שומעים הדי מזמור־שיר החיים. על פני ראי הנהרות הצח אין רינגת משוטים. רק לעתות בקיץ יוצאים המונים אל „פאנטאליה", אל הגשר המקושט עצי ערבה מוריקים וגמישים, מטיילים כאן ונהנים מן הריח הטוב של שחת קצורה. אט אט, עקב בצד אגודל מטיילים כאן וממהרים לפנות ערב העירה. ושוב משתררת שממת הקיץ הנוטלת ממך כל חשק וכל תוכן נפשי.

לכאורה, יש לה לדובנא כל התכונות להיות עירנית ותוססת; היא שוכנת בצומת דרכים, יש לה קשרי־דרכים מצוינים לוארשה ולבוב, אבל אי אתה נתקל בה בידיעת הארץ לא מבחינה חמרית ולא מבחינה רוחנית.

סופרים, אמנים ועסקנים נמנעים, כמעט במתכוון, לסור הנה. אין בשביל מי... לא כדאי... אפילו אופירטה זולה ופיקאנטית נוחלת פה כשלון.

פשוט לא איכפת לדובנאים. הקולנוע היחיד בעיר מלא גרעונות. הכפריים שבסביבה ובני העיירות הסמוכות לעיר אינם באים העירה, חוץ מאשר לעסקי אדמיניסטרציה. סוף־סוף עיר מחוזית. אבל מעיקרם הם שואבים את מצרכיהם מערים אחרות. אין לדובנא כוח־משיכה אפילו לא לגבי בחורים שהחמיצו ופנו להשכלה. כאן אין מקום לקפיצות־נחשון...

כשדובנא עוסקת בצרכי ציבור, העסקנות — רחמנא ליצלן — מתרכזת סביב מחלוקת, הגורמת לפילוג ממש: היינו — מחנה הרב „הישיש" וחסידי הרב „הצעיר"... ברם, אל פחד! זוהי מחלוקת בלי אש, בלי תלישת פאות ובלי סטירות לחי, חס וחלילה. אין זו אלא שיחה גרידא בפי יושבי קרנות, בטלני העיר, אנשי „מקלונות" (שטעקעלעך־אידען בלע"ז), היושבים כל היום ברחובות. אפילו כדור־רגל משחקים בדובנא ללא התפעלות, סתם כך, מצות אנשים מלומדה...

סימני גדלות של העבר אתה תמצא בבית־העלמין. פה נטמנו גדולי תורה, ארזי לבנון, המופלגים בין למדנים. אגב, יש מונוגראפיה על „עיר דובנא ורבניה" מאת הרב מרגליות המטפלת בעבר העשיר. המוהיקני האחרון הזה ליקט במשך כל ימי חייו ספריה מענינת ונדירה על העיר ועל רבניה, והיא הוקדשה לנוער הלומד. בימינו מצאה תיקונה — באורוות סוסים. שם היא נרקבת ונתלשת דפים דפים...

הנה כי כן: בית־העלמין העשיר *הוא* מלא „חיים", והרחוב החי הוא דל ומת. על רקע אפור זה אשרטט כמה „ערבסקות" של נציגים אחדים, „פני" המקום, וקלסתר דמותה של דובנא יושלם לעיני הקורא.

האינטליגנט בהא הידיעה. סטודנט לשעבר שזכה לפופולאריות רבה. שמו הפרטי, בצורה של חיבה והקטנה, ידוע בפי כל, משואב המים עד לרב דמתא. בחור בן־טובים. עסקן בצרכי ציבור. יועץ עירוני, ז'ורנליסט, משפטן מפטרבורג. נבחר פעם — בנשוב רוח קלילה ראשונה של חירות — לנשיא העיר. בן־יקיר של כל העיר. הבטיח הרים וגבעות. בחלוף העתים בנה לו קן משפחתי. זנח עסקי רוח ותיאוריות — וגם את טובת הכלל. הוזנח ארון ספריו: חוברות של עתון היתולי מתגוללות עם כרכי דובנוב, ספר האגדה — עם קטלוג של ייננות ומשקאות. לפתע פג טעמו ושום דבר לא איכפת לו, לא עיר ולא עדה, לא קהילה ולא עיריה. דעך כמו נר של שבת. הוטל הצדה כהושענא חבוטה, כל מטענו הרוחני — דף של עתון יומי והעלאת גרה של בדיחות נושנות...

הדוקטור הוא המקובל על הבריות. מופתיו בשמים ובארץ. עושה מלאכה בחכמת „המדיצינה", ומלאכתו בשלמות. מוכן לרוץ לקול קריאה יומם ולילה אפילו לעני שבעניים — ובלבד שיהיה „הונוראר". קובץ על יד, ומבטיח מעותיו בנכסי דלא־ניידי.

הרוקח רווק זקן. שמן מרוב שינה וממיעוט הליכה. מחייך תוך שובע מקצה השפם ועד קצהו. מוכיח לך — שתים פעמים שתים — שלא *כדאי* לשאת אשה... מדי שבת בשבתו מתכנסים אצלו בבית־המרקחת חברת צעירים *להצית* סיגריה, ולמצוץ אותה בנחת תוך ספיגת בדיחות שמנות.

המשכיל שריד מתקופת קדומים. יצק מים על ידי א. ב. גאטלאבער. פרץ בעצמו פרצה בחומה: מבית־המדרש עד לאירופה, בלי עזרת מורים למד שפות לועזיות. מלא וגדוש. מתגורר גלמוד ומתייחד רק עם ספריו.

שמם ומשומם תוך קפאון דובנאי. כל ספרון חדיש הופך בידו למשהו ארכיוני. משרד העיריה, שולחן־הכתיבה שלו וספריו — זה כל עולמו. היֶתר לעזאזל!...

האידישיסט השמאלני. לפנים — סטודנט בחולצה שחורה. מזומן להפוך עולם ומלואו. הקים רעש והתקהל. ראה מטרת־חיים בפדגוגיה, עבד במעון־ילדים. כיום סוחר־מוכר עם כל התגים. שבת, יום טוב — בבית־הכנסת. אברך משי. נחת להורים. אסור גם להעלים: עדיין הוא רוחש אמון לאידיאל שלו — קורא בדביקות את ה„פאלקס־צייטונג", כמו יהודי חסיד — מנחה — מעריב.

הנה דיוקנאות מן הגלריה — השם ירחם.

עצוב בתוככי, דובנא.

שיר לא יושר עליך, מעשיה לא תסופר. לא לחינם אמרו עליך קרובים ורחוקים: דובנא ואבליה...

דמויות, שמות־לווי וכינויים של בני עירנו

מאת **אשר רייכמן**

עיר עיר והשגותיה, עיר עיר ומנהגיה השונים, עיר עיר וטיפוסיה על כינוייהם ושמות־לווי המפולפלים המתלוים אליהם. אורח חיים מיוחד במינו השתקף בכינוייהם של כמה וכמה מבני דובנא, ואחדים אף נופך של חן נסוך עליהם. אלו הם קוי הווי של עיר, שהיתה ואיננה עוד.

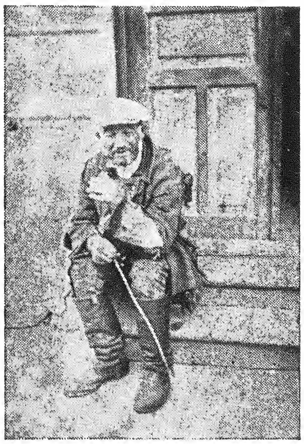
רבים ושונים זה מזה היו הטיפוסים שחיו ורגשו ברחובותינו, רחובות היהודים בדובנא, ומהם לא־מעטים הראויים שנציב להם זכרון לדורות. דמויות אלו עומדות לפני עיני רוחנו ותובעות כביכול את תיקונן: סַפרו עלינו לבל יסוף זכרוננו מעם! כי הנה הזמן שוטף־חולף, מראות עוברים ואחרים באים במקומם חדשים לבקרים, דור הולך ודור בא, וכל היופי של העבר משתפך ויורד לחיק הטמיון. וצר, צר מאד על אלה שהיו ואינם עוד...

והיה כי ישאלך בנך מחר, מה היו פני העיר והעיירה היהודיות בתפוצות הגולה; או, מאי־ידיעה, ישים ללעג את אחיו יושבי העיירות הקטנות לפנים בגולת רוסיה, פולין, ליטא, לאטביה, רומניה וכולי — פתח לו, הסבר לו כמה מסודרים היו חיי הקהילה היהודית, שלא היה לה לא תקציב מבוסס ולא פקידים רבים עובדים בשכר, ואף־על־פי־כן דאגה שכל רעב ישבע לחם וכל עירום יכוסה בלבוש, ואל כל חולה ישלח רופא ויסופקו לו התרופות, ואפילו „שומר ערש דוי" לא יסור מאצל האדם הבודד והגלמוד — וכל זה תוך התנד־בות של אנשים טובי־לב וגומלי חסד עם זולתם.

כי הנה ימים באים ובנינו ובנותינו וצאצאיהם אחריהם לא ידעו עוד, כי בעיר־מוצא אבותיהם היו לפנים אנשי לבב ובעלי מידות, יקרי־רוח וגדולי־יחס, והם, הבאים אחרינו, אינם אסופים מן החוץ, כי אם ממשיכי שלשלת הדורות, שיתד עיגונה נִנעצה שוב בקרקע המולדת שנתעוררה לתחיה.

מי ומי היו איפוא היהודים תושבי העיר דובנא?

רוב מנינה ורוב בנינה של גולת דובנא היוו יהודי „עמך", ענוי עולם ללא פרטנסיות ותביעות מיוחדות. לא נמצאו ביניהם עשירים מופלגים, אבל גם עניים מרודים לא חסרו בה. הדאגה ליום המחרת היתה משותפת לכולם, ותנאי החיים הכריחום לעמול קשה ולהסתפק במועט. יחד משכו בעול הפרנסה: ראש המשפחה, אשתו והילדים, ועל פי רוב היו מזונותיהם קשים. הם עסקו בסחר־מכר, בעבודות כפיים ומלאכה, ומהם גם בתיווך מכל המינים; התפרנסו זה מזה ומעסקי חליפין עם איכרי הכפרים שבסביבה. הם נשאו בעולם תוך אחריות ושמחים היו בגורלם בחינת „איזהו עשיר השמח בחלקו". הם חינכו את ילדיהם ככל שהשיגה ידם, אם ב„חדר" ב„תלמוד תורה", ואם בבית־ספר ממשלתי, ודאגו לכך שידעו „עברי" ולא יטשו דרך אבות ודיני מצוות היהדות.

מאטעס שואב־המים — מאַטעס
דער וואַסער־טרעגער

השכנות ברחובות הצרים קרבה לבבות, וכל אדם היה לו ידיד ורע טוב שלפניו יכול היה לתנות את צרותיו או לשמוח יחד אתו בשמחתו. קירבה זו היא שגרמה לכך, שהיו מכנים זה את זה בכינויי לעג או חיבה, הכל לפי המסיבות ורחשי הלב, או בכינויים של משלח־היד ומקום המוצא. וכשהיתה עקרת בית אומרת: „אסור לרגע אל „באַסיע די שווארצע" (בתיה השחורה), או „אל באבע יענטעס", הרי התכוונה בכך לידידתה הקרובה לה ביותר.

קירבת לבבות ואינטימיות זו היא שיצרה שמות־לווי שעברו בדרך כלל בירושה מאבות לצאצאיהם ולצאצאי צאצאיהם. כך היו שמות־לווי של עיר־מוצא, כמו: ר' שמואל מאַציוועֶר (כלומר ממאַציאָב העיר), לייבקה פאטשאַ־יעווער (מפוצ'איאב); או לפי טיבו ואפיו של האיש, כמו: שלום חלילה, או ניאָ ז'וּריס (אל תדאג), או קאָפּייקה פאַכניאַט (הכסף יש לו ריח), וכן לפי מקצועו של האיש: בנימין סטוֹליאַר, וועלוועל שיסטער וכדומה. וכך סיגלנו לעצמנו את שמות־הלווי בחיי יום־יום, ואף חשנו בהם מעין הבעת רגש מיוחד, קירבה אל האדם שאליו פנית או הזכרת.

אישים ודמויות

לדמותו של הראב"ד הגאון מוה"ר ר' מנחם מנדל

מאת ינא"י

הגאון ר' מנחם־מנדל (ר' מנדלי) נולד לאביו הראב"ד הגאון ר' דוד־צבי אוירבך, רב בדובנא, בשנת תרל"ו וזכה לשבת על כסא הרבנות בעיר אבותיו כחמישים שנה ולהפיץ בה תורה ויראת שמים עד יומו האחרון. בימי נעוריו, כאשר ישב עם רעיתו בברדיטשב, היה ר' מנדלי מבאי חצרו של האדמו"ר בסקווירה. אחרי שנפטר הצדיק עבר ר' מנדלי אל מהנה המתנגדים, ונשאר מתנגד חריף עד סוף ימיו.

את שם המשפחה רוזנפלד קיבל ר' מנדלי לצרכי פיטור מן הצבא הרוסי, ואילו שם המשפחה המקורי הוא אוירבך, רמז להיותם של בני המשפחה מצאצאיו של רש"י. האגדה מספרת, כי אמו של רש"י בהיותה בהריון עם הצדיק נקלעה בטרויש לתוך סימטה צרה, ובאותו רגע עבר בה גם אביר רכוב על סוסו המשורין. לא היה מפלט לאשה ההרה שהיתה נתונה בסכנה גדולה. קרה נס וחומת האבנים שהיא נשענה אליה נתמעכה ונתהווה שקע, מעין כוך, שבו באה עם כרסה, ויצאה בשלום ממקום הסכנה. על כן נקראו צאצאיה בגרמנית אוירבך, כלומר „אויר־בויך", היינו כרס מלאה אויר.

ר' מנדלי עסק בנעוריו במסחר, מכיון שלא רצה לעשות תורתו קרדום לחפור בו. אחר כך נלקח אחר כבוד כראב"ד ברוז'ישץ הסמוכה ללוצק וישב שם על כסא הרבנות עד שנת תרמ"ד. באותה שנה עלה על כסא הרבנות בעיר מורשת אבותיו על אף התנגדותם של החסידים, וביניהם כמה וכמה מחסידי קוצק.

במלחמת העולם הראשונה עבר ר' מנדלי מדובנא, שנכבשה פעם לרוסים ופעם לאוסטרים, לז'יטומיר ומשם לקישינוב. בשנת תרע"ו (1916), כאשר דובנא נכבשה שוב לרוסים, יצאה משלחת של נכבדים אל ר' מנדלי וביקשה אותו בשם תושבי העיר לשוב אליהם. הוא נענה לבקשה, ומאז המשיך לנהוג בעדתו ביושר ובצדק, ללא משוא פנים לאיש, כמצווה „ודל לא תהדר בריבו". נקי כפיים ובר לבב היה, תלמיד חכם שתוכו כברו — גם בהופעתו: מצוחצח מכף רגל ועד ראש, ממגפיו השחורים עד הכסיות הסרוגות שידיו נתונות בהן, מהיר צעד ומהיר תפיסה היה, מטה אוזן קשבת לכל המסיח לפניו את דאגותיו וצרותיו, ומַנחה בעצתו כל מי שבא אליו לבקשה. שמו הלך לפניו לא רק בדובנא בלבד, כי אם בכל הסביבה הקרובה והרחוקה של ווהלין וגם בחוגי הרבנות של פולין כולה.

כמתנגד, המשיך ר' מנדלי בקו התקיף של רוב רבני העיר מימי הגר"א ואילך. בדרך הלצה היה נוהג לומר כי הוא מאחל לעצמו אחר מאה ועשרים שנה לזכות ולעמוד בשמים בשעה שיהיו מַלקים את החסידים והרביים גם יחד.

גם השלטונות התיחסו אל ר' מנדלי בכל הכבוד הראוי וכן תושבי העיר שלא מבני ברית. לפני מלחמת העולם הראשונה הוכתר הרב כרב צבאי, והוא גם עשה הרבה להקלת מצבם של החיילים היהודים בצבא. בימי המלחמה פנה הרב אל השלטונות הצבאיים ודרש מהם לספק בשר כשר לחיילים היהודים החונים בעיר. הוא ידע לשכנע את ראשי הצבא כי גם בימי מלחמה זכאי החייל היהודי לשמור על מנהגי דתו. בכוח אישיותו וכנותו עשה והצליח, והשפעתו עלתה עוד.

ומעשה בקצב שרינננו אחריו כי מאכיל הוא את אנשי העיר נבלות וטריפות. הזמינו ר' מנדלי אליו והזהירו, על פי הכלל „אין עונשין אלא אם כן מזהירין". הבטיח הקצב להיזהר מכאן ולהבא, ואמנם נזהר זמן־מה ואחר כך חזר לסורו. הזמינו הרב שוב אליו וגער בו, אבל הקצב טען בתוקף להד"ם. התיעץ הרב עם ראשי הקהל והחליט להביא את הקצב לפני הקהל שישבע בשבועה דאורייתא. ההשבעה נערכה כמנהג בבית המדרש לפני נרות שחורים, בחרם ובקוֹנם וכו'. כשעלה הקצב להישבע אחזו השבץ והוא מת בו במקום. מאז אסר הרב להשביע בן ישראל בשבועה מעין זו.

ועוד סיפרו זקני עירנו: מעשה בר' אלתר שהיה גר בשכנות לבית המרחץ העירוני. באחד הימים הוחלט להתקין גדר סביב ה„מקוה". אירעה טעות והגדר תפסה חלק מן הקרקע של ר' אלתר. התפרצה אשתו בשצף־קצף אל העושים במלאכה ואף הרסה את הגדר. רץ אחד השכנים אל הרב והבהילו למקום המעשה. נזף הרב באשת ר' אלתר והוכיחה על המעשה.

יצאה זו מכליה והטיחה כלפי הרב: „לא איכפת לי אם תבנו ,מקוה' ואם לא תבנו, אבל אני לא ארשה להקים גדר על הקרקע שלנו". ענה לה הרב: „שרה, חדלי לך, לא יהיה לך צורך בקרקע זה"... נשמע הדבר כעין אזהרה, ואמנם כעבור שבוע נפטרה האשה.

זכורים לאנשי דובנא הימים הנוראים כאשר ר' מנדלי היה מפליא לתקוע בשופר את תקיעותיו הרבות בראש השנה ואת התקיעה הגדולה עם סיום „נעילה" ביום הכיפורים ומערבב את השטן... וכן תפילת „מן המיצר" שלו שהיתה מרעידה את אמות הספים ממש וחיל ורעדה היו אוחזים את קהל המתפללים. היתה הרגשה שתפילה זו בוקעת שחקים ומגיעה עד כסא הכבוד ממש.

מספרים עליו על ר' מנדלי כי לא ידע חולי כל חייו והיה זקוף וחסון עד ימיו האחרונים. נוהג היה להשכים קום בארבע לפנות בוקר, ויושב ולומד גמרא ופוסקים עד שעת התפילה. הן בקיץ והן בחורף, גם בלילות סגריריים, היה נוסע מרחק של חמש פרסות לבית־המטבחיים ובודק בעצמו כשרות השחיטה של בהמה דקה וגסה. הוא האריך ימים ונפטר בשיבה טובה בגיל תשעים ושבע, בשנת תרצ"ג (1933).

בימי המלחמה, כאשר יצאה הפקודה בדבר תעודות זהוי שעל כל אחד מן התושבים לשאתה עמו, בא צלם אל ר' מנדלי וצלמו. משנודע הדבר לר' מנדלי, חש אל הצלם ושבר את הנגטיב לרסיסים. וכך נשאר קלסתר פניו חקוק רק בזכרון בני עירו ובני דורו בלבד.

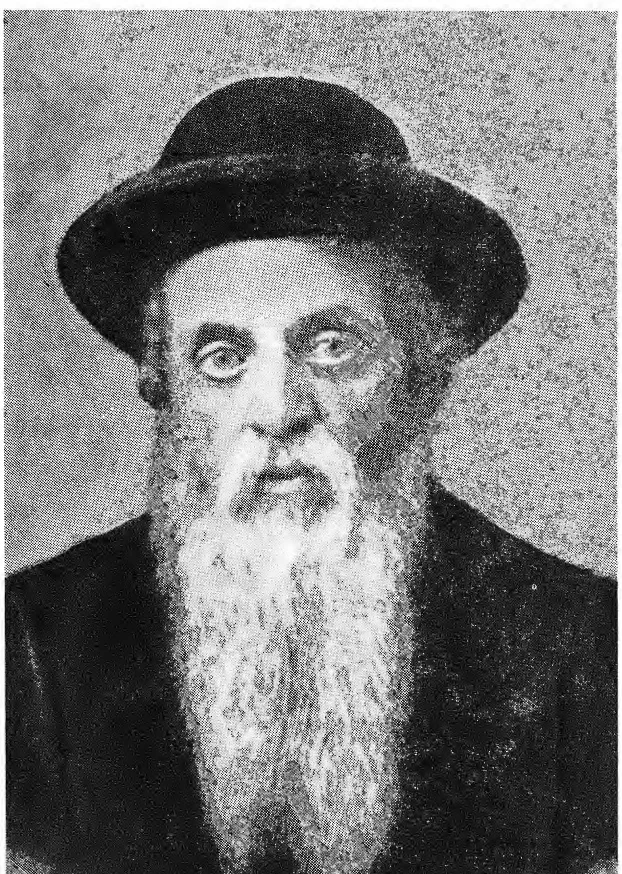
האדמו"ר ר' ברוך הלוי יוזפוב

מאת הרב שמואל הלוי יוזפוב

אבי מורי ז"ל השתקע בדובנא בשנת תרנ"ג ונתמנה לרבי לפי הזמנת חסידי אביו, הרב אדמו"ר הר' יחיאל מיכל מקוריץ ז"ל, שגרו שם. רוב תושבי דובנא היו מאז ומתמיד מתנגדים גדולים לדרכי החסידות בכלל, וכאשר בא אבי לדובנא רדפוהו המתנגדים בזמן הראשון מאד. אולם הוא בענותנותו הרבה לא דיבר סרה בהם, אדרבה — הראה להם אותות של אהבה וידידות עד שלא עבר זמן רב והם נהפכו כולם למעריציו, החזיקו בו בכבוד ותמכוהו ביד רחבה, עד שעלה בידו לבנות בית לעצמו וגם בית־מדרש מפואר. אהבת ישראל גדולה שלו היא שעשתה זאת.

סיפר לי אבי ז"ל מפי זקננו הקדוש ר' אהרן מצ'רנוביל ז"ל, כי בבואו בפעם הראשונה לדובנא באו להקביל פניו הגאונים הרב ר' צבי הכהן רפופורט, בעהמח"ב (= בעל המחבר) „עזרת כהנים", הרב ר' שמואל בירנבוים, חתן הגאון ר' עקיבא איגר, והרב ר' יצחק אליהו, דרשן נודע בווהלין. כאשר יצאו מחדרו אמר הצדיק ר' אהרן לחסידיו כי הרב ר' צבי הכהן נתן לו שלום בתמימות, ואילו האחרונים בליצנות, ובכל זאת הוא אוהב אותם מפאת גדולתם בתורה. אין להא־שימם איפוא בהתנגדותם לו, כי על כן דרכי החסידות זרות להם.

ועוד סיפר לי אבי ז"ל, כי בליל שבת קודש הלך הצדיק ר' אהרן להתפלל בבית־הכנסת הגדול ועמו קהל חסידיו כדרכו בקודש. המרא דאתרא היה אז הרב הגאון ר' דוד צבי

הרב יוזפוב

בעהמח"ב „מלבושי טהרה". הצדיק ר' אהרון התפלל לפני התיבה, וכשהגיע ל„ברכו" שלח אליו המרא דאתרא את השמש להזהירו שלא יאמר כגונא. פנה הצדיק אל הרב ואמר לו: „כן, שמעתי מהמרא דאתרא לא לומר כגונא, אבל מה אעשה ומפי המרא דעלמא שמעתי דוקא לומר כגונא, ובכן דברי התלמיד ודברי הרב דברי מי שומעים?" קיבל הרב דברי הצדיק ונאות לו שימשיך תפילתו כדרכו בקודש.

מאז התחילו מבקרים בדובנא גם הצדיק המגיד מטריסק, גם הצדיק מאוליק, ודרך החסידות נתקבלה והתפשטה עד כדי הקמת שלושה בתי־תפילה: „קלויז" של חסידי טריסק, „שטיבל" של סטולין, ו„קלויז" של סתם חסידים.

אבי נפטר בדובנא בהיותו בן ששים ושמונה ביום ההילולא של זקננו אדמו"ר הקדוש ר' אברהם יהושע העשל מאפטא בעהמח"ב „אוהב ישראל", ה' ניסן תרצ"ז. לפני פטירתו ציוה הרב מאפטא שלא יכתבו על מצבתו שום שבחים, כי אם את המלים „אוהב ישראל" בלבד, מידה שבה יוכל להתפאר לפני בית דין של מעלה. אף אבי מורי ז"ל ירש מזקנו זה מידה גדולה של אהבת ישראל ובכוח אהבה זו יכול למתנגדים לו.

הרב מטעם ר' חיים זאב מרגליות

ר' חיים זאב מרגליות נולד בוילנא בשנת תר"ב (1842) לערך. גפ"ת הירבה ללמוד מפי דודו יעקב בריתא. בן י"ח יצא להשתלם בלימודים בחו"ל ועבר ברגל במשך ימים רבים בארצות גרמניה, אוסטריה והונגריה. בשובו מחו"ל נכנס לבית־המדרש לרבנים מטעם הממשלה הרוסית בז'יטומיר, וסיים בו את חוק לימודיו בשנת 1870. שבע שנים שימש בהוראה בערים שונות בפלך וואהלין, עד שנסגרו בתי־הספר הממשלתיים על ידי הרשות בשנת 1877. שנה לאחר מכן, ב־1878, נבחר לשמש רב מטעם הרשות בדובנא, וכיהן במשרה זו בהפסקות מסוימות משנת 1878 עד 1911.

עודנו תלמיד בית־המדרש התחיל להשתתף בפרי עטו ב„המליץ" בכנוי „חזות" (ח' ז' מרגליות). בשנת 1872 פירסם ספר לימוד „היסטוריה של העם היהודי" ברוסית, שנתקבל בהרבה בתי־ספר.

ענין רב יש ב„זכרונות מימים עברו" שהופיעו בעברית בשנת 1895, ובהם תיאורי הווי נאמנים של החיים „הבורסאָקיים" ההוללים של תלמידי בית־המדרש לרבנים בז'יטומיר. גם ספרו „ספורים וציורים" (וארשה 1905) שהופיע בעברית מכיל עובדות מענינות, אם כי מבחינה ציורית חלשים הם. ספורו הטוב ביותר הופיע ב„הבוקר אור", ינואר 1881, בשם „החטא חטאו?"

חז"מ הקים לעיר כהונתו דובנא מצבת זכרון, באספו ליקוטים חשובים מאוד מתוך פנקסי „דובנא רבתי", תעודות הקהילה ומצבותיה, שפירסמם תחילה בעתון „הבוקר אור" משנת 1876, דף 313; ב„המליץ" משנת 1892 מס. 151—267; „המליץ" משנת 1893 מס. 9, 34, 51, 83, 119, 133; ו„הצפירה" משנת 1902 מס. 7—11, ואחר כך בספר „דובנא רבתי" (וארשה 1910) שקיבל בעדו פרס מחברת מפיצי השכלה. ספרו זה משמש מקור חשוב לתולדות יהודי פולין ומחוזות הספר.

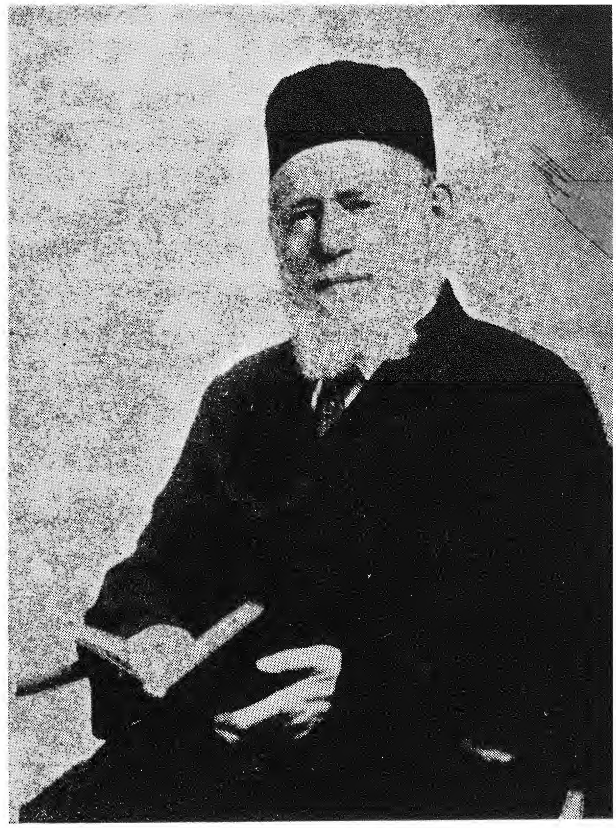
לפי יאָבראיסקאיה אנציקלופדיה כרך 10, עמודים 622—623, ס. סטאניסלאבסקי).

לדמותו של המורה חיים־ניסן זאקס

מאת נפתלי תורן

בן שמונה וחצי הייתי כאשר הביאה אמי, מנוחתה עדן, מאלכסנדריה דווהלין את ה„בחור" חיים־ניסן לקלאָוואָן, עיירת מולדתי, להיות לי למלמד ומחנך. ומעשה שהיה כך היה:

אמי, שהיתה אשה פקחית ובעלת טעם טוב, נסעה לאלכסנדריה לתהות על קנקנו של אלימלך בליי, שהוצע כחתן לאחותי חיה־פייגה. שם היא הבחינה בבחור לבוש בגדים מהוהים, אבל בעל עיניים שארשת של רצינות נסוכה עליהן, יוצא ונכנס בבית אלימלך ומתרועע אתו. הבחור משך את תשומת לבה והיא התחילה מתענינת בטיבו ובמצבו. נודע לה, כי הוא בן עיירה במחוז הורוֹשטש (ווהלין) ובא לאלכסנדריה לשם השכלה. ולמה לאלכסנדריה דוקא? קסמה לו הספריה שחברת „מפיצי השכלה" ברוסיה פתחה באלכסנדריה, אשר ריכזה סביבה בחורים שואפי אור והשכלה כללית ועברית, והריהו מתפרנס בקושי מהוראת תנ"ך ותלמוד. אמי, שביקשה

חיים־ניסן זאקס

למצוא מלמד מתאים לבן זקוניה, באה בדברים עם חיים־ניסן והציעה לו לעבור לקלאָוואַן בתנאים אלה: הוא ילמד ארבעה תלמידים בלבד ושכרו יהיה מאה רובל ל„זמן" ומזונות על שולחנם של הורי התלמידים, ששה שבועות אצל כל אחד מהם. מאה רובל בימים ההם היה שכר הגון למלמד תינוקות, וחיים־ניסן קיבל את ההצעה ובין כסה לעשור תרמ"ט בא לקלאָוואַן.

זכורה לי הפגישה הראשונה עמו. היא התקיימה בבית־התפילה לחייטים שליד בית־הכנסת הגדול בשעות שאחר צהרי־יום. איש לא נמצא אז שם. הייתי קטן וכחוש, והוא נטלני בזרועותיו והעמידני על ספסל. התבוננתי בפניו החיררים, לחייו המשופות ללא חתימת זקן, וקומתו הכפופה כלשהו. הוא שאלני שאלות מן התורה והנביאים ותשובותי השביעו כנראה את רצונו, שכן הביעו פניו קורת־רוח ומפעם לפעם היה אומר: „טוב, טוב". הייתי לתלמידו הראשון, אבל אמי עמדה בדיבורה ודאגה לספק לו עוד שלושה תלמידים שנצטרפו אלי, ואחרי סוכות התחלנו ללמוד.

חיים־ניסן היה חסר הכשרה פדגוגית, אבל מחונן בכשרון פדגוגי מטבעו. לומדים היינו משמונה בבוקר עד שמונה בערב בהפסקה של שעה ומחצה לארוחת הצהרים. מלמד היה את הנביאים בלהט ובניגון חודר לבבות, ומסביר דבריו באידיש השגורה בפינו. בשבתות היינו באים אליו לשמוע מפיו סיפורים מדברי הימים, שכמה מהם, וביחוד הסיפורים על האינקויזיציה בספרד והאוטו־דה־פה בפורטוגל עשו עלינו רושם עמוק. נמשכנו אליו ונהגנו בו חיבה אף כי לא פעם הלקה אותנו על מעשי שובבות.

עולה על לבי יום אחד מימי חורף. בין מנחה למעריב החלטנו אנו הילדים לרוץ אל הנחל הסמוך לעיירה ולהחליק שם על הקרח, לא במחליקיים חלילה, בדומה ל„שקצים" נערי הכפר, אלא בנעלינו אשר ברגלינו. הכל עבר בשלום, אנו נהנינו ואיש לא ידע מזה. למחרתו שנינו מעשנו זה — ושוב הכל עבר בשלום; כינן שכך, המשכנו לרוץ אל הנחל יום יום ולהחליק שם על הקרח — עד שנודע הדבר לחיים־ניסן והוא העניש אותנו קשה בעד „תעלולנו" זה. המעשה שלנו נחשב לחטא בעיני הורים ומורים בימים ההם, חטא הראוי לעונש, כי אין ילד יהודי צריך להידמות אל בני ה„גויים".

באותו חורף נתיתמתי מאמי, אבל בלימודי לא חלה כל הפסקה. חיים־ניסן המשיך לחבב עלינו את הקריאה של ספרים עבריים ולפתח את דמיוננו בחיבור סיפורים בכתב.

במרוצת הימים התוודעו צעירים חובבי השכלה אל חיים־ניסן ונתארגן חוג שהיה מתאסף מזמן לזמן ומתווכח על נושאים שונים, שנתעוררו במאמרים שנתפרסמו ב„המליץ" בעניני „חיבת ציון". ראשי המתווכחים היו חיים־ניסן וגיסי אלימלך בליי, שדר אחרי החתונה בביתנו כשנתיים ימים. נמצאו קנאים שהתחילו מרננים אחרי הצעירים וביחוד אחרי „הבחור", הוא חיים־ניסן, שאינו אלא גלגולו של ירבעם בן נבט, חוטא ומחטיא את הרבים. קנאים אלה ביקשו גם להסית חסידים שוטים במשכילים, אבל המסיתים העלו חרס בידם. קלאָוואַן היתה כבר אז עיירה מתקדמת, סמוכה לרובנה עיר המחוז שממנה ינקה השפעה רבה. אולם בלי מריבות וקטטות לא יתכן כמובן, ומשפרצו נמשכו כמה חדשים.

למדנו באותו זמן משלי בן סירא בתרגומו של יצחק פרנקל, ומכיון שהיה לנו רק ספר אחד, העתקנו את הפרקים במחברת. והנה נכנס פעם שמש בית המדרש לחסידי סטאָפאַן, ששימש בעת ובעונה אחת גם חזן משני, וראה אותנו לומדים מתוך מחברות. הוא הרים קול צעקה כי מלמדים אותנו אפיקורסות ועורר תסיסה עצומה נגד המשכילים בכלל ונגד חיים־ניסן בפרט. הגבאי הראשי של בית־מדרש זה, שהצעירים המשכילים התאספו בו דרך מקרה, היה יהודי תקיף ושתדלן אצל השלטון המקומי, שנהנה הרבה משתדלנותו של זה, והוא החל מרעיש

עולמות על הטומאה שחדרה לבית המדרש. אנו הצעירים ידענו להשיב מלחמה שערה ובדרכים שונים לקחנו נקם. פעם ביום ששי, כשעה לפני קבלת שבת, בשעה שבית־המדרש היה ריק מאדם, נכנסתי וכתבתי בדיו על הכותל שמול מושבו של הגבאי „שלום גנב, שלום מלשין". באי בית המדרש ראו את הכתובת ושחקו למשבתו של האיש שהיה שנוא עליהם. הכתובת נשארה במקומה עד מוצאי שבת והקניטה את הגבאי כל אותו יום. פעם אחרת קיצץ אחד הילדים כנף מעיל־פרוותו של אחד הקנאים. תעלולים כאלה ואחרים שנעשו מצדנו גרמו שמריבות שפתיים עברו לתגרות ידיים.

הדבר היה בשמיני עצרת תר"ן. אחרי משתה שנערך לרגל בחירת גבאים חדשים, כשאחדים מבין הקנאים שהיו שתויים החלו משמיעים דברי נאצה כלפי המשכילים ואפילו התנפלו עליהם באגרופיהם, לא טמנו המשכילים ואוהדיהם ידם בצלחת ומדדו למתנפלים במידתם. אחרי המעשה הזה הלכה המריבה ושככה עד שדעכה כליל.

בשנה השלישית לשהייתו של חיים־ניסן בקלאָוואַן נשא לו אשה בת באַראָזנה שבווהלין שהעמידה לו כמה בנים. הבכור שמריל (שמריהו) היגר בבגרותו לארצות הברית ונלחם שם קשה על קיומו.

למדתי אצל חיים־ניסן עד מלאת לי שתים־עשרה שנה. עברתי כמעט על כל התנ"ך, וידעתי גם פרק בתלמוד.

כשנתבגרתי החלטתי להקדיש את עצמי להוראת העברית. בן שמונה־עשרה הייתי כאשר חזרתי לאלכסנדריה והתחלתי בנתינת שעורים פרטיים, ואז נצנץ בי הרעיון לפתוח בית־ספר עברי. שכרתי דירה ברחוב הראשי של העיירה, הזמנתי ספסלים, לוחות וכל שאר מכשירי לימוד, והזמַנו, — אני וגיסי אלימלך בליי — את מורי לשעבר, את חיים־ניסן, כמורה ראשי, בחינת מנהל בית־הספר. שני המורים האחרים היו גיסי ואני. לפי דרישת השלטונות הנהגנו את לימוד השפה הרוסית והיסטוריה רוסית ולשם כך הזמנו מורה בוגר בית־המדרש למורים בווילנה.

בית־הספר קנה לו שם טוב, אבל לא יכול לפרנס ארבעה מורים. על כן עזבתי את המקום ועברתי לזדולבונוֹב והת־פרנסתי שם מהוראה פרטית, ואילו חיים־ניסן וגיסי אלימלך המשיכו בעבודתם באלכסנדריה עד שעברו לאחר זמן לדובנא, לפי הזמנת הציונים דשם.

על חייו בדובנא ובשנות המלחמה הראשונה באומאַן, פלך קיוב, ולבסוף באמריקה לא ידוע לי ולא כלום. אולם מפי גיסי, שהיה מחליף עמו מכתבים, נודע לי כי חיים־ניסן מצא את לחמו בקושי שם בכהנו ברבנות ובשמשו את יוצאי קלאָוואַן ודובנא. לפני כשמונה שנים — בשנת תש"י — שלח לגיסי כסף שידפיס את סיפוריו ואת אגדותיו שנתפרסמו ב„פרחים" של י. ח. ברנר, ב„החיים והטבע" לי. ח. טביוב, וכן את סיפורו האחרון שנדפס בשבועון מצויר בוארשה בעריכתו של בן־אליעזר.

רבות פעל חיים־ניסן בשדה החינוך העברי והעמיד תלמידים רבים הממשיכים את עבודתו המועילה והפוריה.

ב

חיים־ניסן, שהיה מורה למקרא ודקדוק, הרביץ תורה בדובנא למן ראשית המאה העשרים יחד עם המורה אלימלך בליי. הוא הגיע לדובנא מקלאָוואַן עם משפחתו. צעיר היה ומלא מרץ. ניסה כוחו במסחר כשותף לבית־חרושת של מי־סודה ויצא וידיו על ראשו. כינן שכך, חזר לתלמודו. נתלקטו אליו שמונה תלמידים. היתה זו תקופת ה„חדר המתוקן" וראשית החיאת העברית בפי תינוקות של בית רבן. עיקר הלימוד היה תנ"ך, דקדוק, שפת עבר (כך קראו ללשון עברית באותם הימים, שהיו מלמדים אותה בהברה אשכנזית־ליטאית), וקצת תלמוד. מסבירים היו את התנ"ך באידיש השגורה בפי הילדים וההורים, שרצו להיות בטוחים כי בניהם יבינו פסוק כצורתו, בלי שים לב לכך ש„המתרגם פסוק כצורתו הרי זה בדאי", כמאמר התלמוד. לבד מהנ"ל הדריך חיים־ניסן את תלמידיו בכתיבה מסוגננת והקפיד מאוד עמהם ביחס לכך. השפעתו על תלמידיו היתה גדולה מאוד, על אף העובדה שלא חשך שבטו מהם ולפעמים גם במידה גדושה. דורש היה מהם שילמדו ויתנהלו כרצונו, כיאה לילד יהודי.

שכר לימוד אצלו לא היה מועט כלל לפי מושגי הימים ההם; הוא דרש, וגם קיבל, עשרים וארבעה רובל ל„זמן"!

„תנא דמסייע" במלאכתו היתה אשתו השמנמונת ביילה. היא היתה ממונה על שני הספרים: „ספר הזהב" ו„הספר השחור". בחיצוניותם לא נבדל האחד מן השני, אלא שכך כּוּנו מלכתחילה. אירע ששאול׳יק, נער שנון וחרוץ ובעל זכרון להפליא, שמע כי דליקה נפלה בעיירה — הסיח דעתו מתלמידו ורץ אחרי הכבאים. ושאול׳יק אך זה מלאו לו אחת־עשרה שנה בסך הכל. אולם היתכן שנער כמוהו ירוץ כ„שקץ" ברחובות העיר וימיט חרפה על מורהו חיים־ניסן ובית תלמודו?! מאחר שעשה מעשהו, יש לרשמו ב„ספר השחור". הוציאה ביילה את הספר ולעיני כל נרשם שמו של שאול׳יק שסרח. לא הועילו לו תחנוניו והתיפחותו מדאגה ל„אוט־מאַטקה" (ציון ברוסית) שלו שודאי רע יהיה, ואנה הוא בא?!

לאחר ימים אחדים החל חיים־ניסן מגלה ריתוי כלפי הנער. הוא יעביר עוונו, אם יבטיח שאול׳יק שילמד בעל־פה את

ספר משלי כולו. שאול׳יק לא נרתע מפני המשימה הגדולה ובלבד שימחק שמו מספרו של גיהינום... ומה רבה היתה שמחתו, כאשר החל קורא את משלי פרק אחר פרק בעל־פה ככתבו וכלשונו לפני חיים־ניסן, שודאי היתה לו קורת־רוח רבה ממעשהו זה.

חיים־ניסן היה נוהג בין הערביים לצאת אל חצרו ולחטוב בעצמו את העצים להסקת התנור והכיריים, ואחר כך יושב אל השולחן ופורס פרוסות מככר לחם וטובלן בשמן מאכל להנאתו. „זה מבריא" היה אומר.

במרוצת הימים היה חיים־ניסן לבעל בעמיו, מטופל בבנים ובנות בהירי־שער ומנומשים, וחי בדירה מרווחת, שנמשכים היו אליה ציוני העיר וכל אוהב השכלה ותרבות. ועולות על הלב שעות אחר־צהרים בימי שבת ומועד בביתו של המורה שהכל נהגו בו חיבה ורעות: החלונות פתוחים, הלילך מנעים ריחו המתוק מבחוץ, כוסות חמין על השולחן, וחיים־ניסן עטור שלושת זקניו הבהירים (כך צמחו הם בשלוש פיאות) יושב ומגלגל שיחה על סיפורי ילדים שהדפיס, שמרביתם ניתלו באיזה פסוק תמוה מנביאים ראשונים ותוכם רצוף מוסר השכל וסגנונם קל ומלבב.

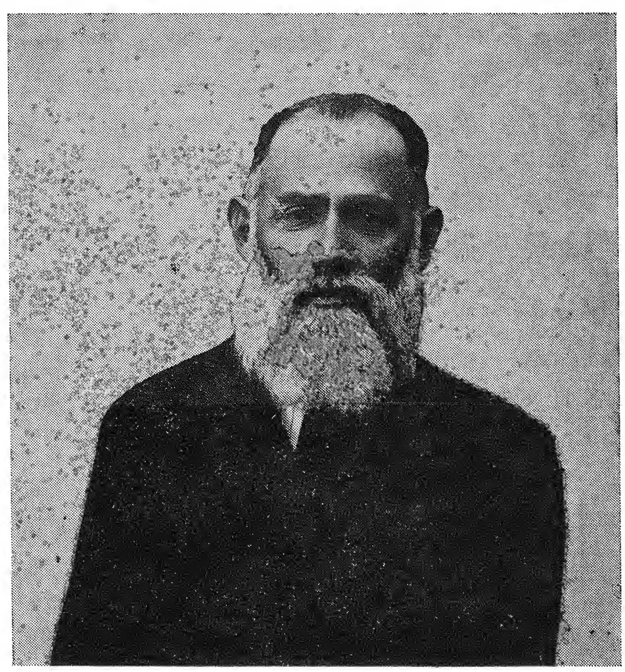
מן ההשכלה הכללית לא קיבל חיים־ניסן אלא מעט, ועם הדקדוק הרוסי נאבק כל ימיו. אכן, הוא גם לא נזקק לרוסית הרבה, אפילו לא לגבי תלמידי הגימנסיות שלמדו אצלו. העברית והציונות מצאו לו כדי למלא תוכן את כל חייו. חותם היה על כל ההוצאות הספרותיות של הימים ההם: „עולם קטן", ספרי „תושיה", ספר האגדה לביאליק, „השלוח", „הפועל הצעיר" ועוד.

חיים־ניסן העמיד בדובנא דור של אוהבי עברית והאציל מרוחו ונאמנותו לציונות על רבים מתושבי העיר. הוא עזב את דובנא לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה והיגר לאמריקה. כיהן שם ברבנות ונפטר בשיבה טובה.

גורלו של מורה עברי

מאת ניסן מחרוק (דרורי)

אבי ז"ל ר' דוד־אליעזר נולד בלוצק בשנת 1874. משחר ילדותו גילה הוא זיקה ללימודים וחיבה לספר, אף־על־פי

דוד מחרוק

שהפרנסה לא היתה מצויה בשפע בביתם, ואחיו הקשישים היגרו מעבר לים. אבי עזב בגיל רך את הבית ופנה לוולוז'ין קרית התורה. הוא לא האריך שבת בוולוז'ין, אבל ימי שהותו שם הטביעו חותם עמוק על כל מהלך חייו בעתיד. שם הוא הציץ ונפגע; הציץ אל הווי של בחורי הישיבה ונסחף עם זרם ההשכלה החזק של הימים ההם.

אכסניתו השניה היתה ישיבת לומז'ה, שבה התמיד ללמוד שנים מספר, אולם על אף למדנותו ובקיאותו בגפ"ת לא רצה ליהפך לכלי קודש, והתמסר לחקר הלשון העברית ולהוראה. בשנת 1896 בנה את קן משפחתו בדובנא, שבה עסק בהוראה עד סוף ימיו.

בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה קיים אבי בביתו „חדר מתוקן", שבו הקנה לתלמידיו את הלשון העברית בהברה הליטאית. „אהבת ציון" ו„אשמת שומרון" היוו מכשירים להעמקת חיבת ציון אצל חניכיו. וכל אות עברית מודפסת, כל עלון, עתון וספר שראו אור בימים ההם מצאו מקום להם בספרייתו. וכך הפך הבית שלו לבית ועד של חובבי ציון בעיר, מרכז שהכל היו נמשכים אליו. גם המשורר יצחק למדן זכרונו לברכה היה זמן־מה תלמידו של אבי.

סערת המלחמה ומהפכת אוקטובר הביאו שינויי ערכין רבים בחיי היהודים בדובנא ובהוראה.

בשנת 1918 נוסד בעיר בית־ספר גדול ברוח הזמן. הלימודים התנהלו באידיש, מאחר שלא היתה כל אפשרות לקיומו של בית־ספר עברי. מלחמה לחיים ולמות היתה נטושה בין העברים והבונדאים־הייבסקים שביקשו לעקור את הוראת השפה העב־רית, ואת המלחמה הזאת ניהל אבי בחירוף נפש תוך שכחת עצמו והזנחת עניני פרנסתו. אחדים משונאי הציונות והעב־רית לא מצאו עוז בנפשם להתחצף נגדו, נגד המורה שלהם בעבר, אולם היו גם כאלה אשר לא ידעו בושת ולא בדקו בשום אמצעי שיכול היה לסייע להם במלחמתם בציונות ובעברית. ביניהם היה אחד, קאַכצ׳אַר שמו, בונדאי מובהק, אשר לא נרתע אפילו מפני הלשנות בחלונות הגבוהים, כמו הפרוסוויטה — המועצה התרבותית — בקיוב. אבי העמיד פנים בגל, נלחם בו ויכול לו. הותר ללמד בבית־הספר שמונה־עשרה שעות לימודי דת עבריים. וכן גם בבית־הספר שבפרבר זבראַמיה. כך נמשכו הענינים עד שהחלו נושבות רוחות חדשות, ליבראליות יותר, עם חילופי המשטרים בעיר ובסביבה.

בשנות העשרים והשלושים היו לאבי מאות תלמידים, שאותם הדריך הוא וחינך לתנועות הנוער ולעליה. ומן הראוי לציין, כי בעוד שתלמידיהם של שאר המורים היו בני טובים וחניכי הגימנסיה הפולנית, תלמידיו של אבי היו רובם ככולם מבני דלת העם. אכן, הוא יחס משמעות מיוחדת לקירובם של חוגים אלה דוקא אל התרבות העברית ולחבב עליהם את ציון.

אסונות משפחתיים דיכדכו את נפשו בערוב ימיו וצערו ירד עם בתו היחידה אל קבר האחים בימי שלטון האימים הנאצי.

כל ימיו נשא אבי נפשו לארץ האבות ולא זכה.

עסקני ציבור של קאפ״ע (חברת מפיצי השכלה ברוסיה) בדובנא עם התלמידים
מימין לשמאל: גיטנאַכט, גולדיס, רויטמן, ב. כהן, ד״ר הינדס, א. קורין, א. ורטהיים, י. פינחסוביץ׳, המורה ד. מחרוק.

המורה ר׳ אלימלך בליי

מאת ינא״י

אלימלך בליי

זקן המורים בדובנא, ר׳ אלימלך בליי, נולד בשנת תר״ל (1870) ברובנה דווהלין. זמן־מה לאחר מכן עברו הוריו לגור בעיירה אלכסנדריה, שבה עשה אלימלך הקטן שנות ילדותו. הוא קיבל חינוך מסורתי, ובהגיעו למצוות עבר לישיבה ויצק מים על ידי הרב המופלג בתורה וביראת שמים ר׳ משה רוזנבוים. עד גיל שמונה־עשרה הוא עסק בתורה לשמה, בלי לחשוב על „תכלית" ובלי ללמוד מקצוע שבו יוכל להתפרנס. אז שידכו לו הוריו את בת גילו חיה־פייגה זיגלבוים מקלאוואן, שהיתה עזר כנגדו עד סוף ימיו. „ריחיים בצוארו ויעסוק בתורה?" — ניסה אלימלך לשלוח ידו במסחר ולא ראה סימן ברכה, נטש את המסחר ופנה להוראה.

בשנת תרנ״ח (1898) הוזמן אלימלך על ידי הראב״ד הגאון ר׳ מרדכי מוטיל שטרנברג והרב מטעם ברנשטיין להורות יהדות ב„חדר מתוקן" של קהילת אלכסנדריה. אחר שש שנים, בשנת תרס״ד (1904), עבר הוא עם בני משפחתו לדובנא, שבה יסד יחד עם המורה המובהק חיים־ניסן זאקס בית־ספר לפי השיטה של „עברית בעברית". אלימלך וחיים ניסן, שניהם כאחד, עמלו ללא ליאות לחנך תלמידים נושאי דגל התחיה וחובבי הלשון העברית כמוהם הם, ובני הנעורים של העיר סיגלו לעצמם שפה עברית חיה ואזניהם התדבקו בדברי תורה.

לא היתה פעולה ציונית או עברית שאלימלך וחיים־ניסן ימאסו בה, יסמכו על כך שאחרים יעשוה, או יזניחוה כלל. מפעלי הועד האודיסאי, הפצת כתבי משוררים וסופרים עברים, רכישת מנויים ל„השלח", הושטת עזרה כספית לארץ־ישראל, בחירת צירים לועידות ציוניות בווהלין (שהתקיימו אז בסתר מחשש עינא בישא של המשטרה הצארית), התכתבויות עם אישים מישראל — באחת, כל מה שהיה בו משום ריח של ציונות ועברית, היה אלימלך מתמסר לו ועושה למענו מתוך שמחת־מצוה. וזכורים לי המכתבים והגלויות שאלימלך היה כותב ברטט של קדושה אל המורה המובהק ר׳ ישי אדלר ביפו. היו אלה מכתבים כתובים בכתב פניני מדוקדק, שפסיק קל לא חסר בו, חלילה. וכל הפעלתנות הזאת שלא על מנת לקבל פרס כמובן, אדרבא, — מעמל נפשו חסך למען קיים הכל כראוי.

חשקה נפשו של אלימלך לעלות לארץ ישראל ולהשתקע בה. בשנת תרע״ד (1914) התחיל לנקוט צעדים לקראת הגשמת משאת נפשו ופנה אל ד״ר יוסף קלוזנר שינחנו בעצתו. בתשובתו מערב פסח תרע״ד כתב אליו ד״ר קלוזנר:

אדוני הנכבד ר׳ אלימלך בליי,

מחלה קשה, מחלת הטיפוס, שחליתי בה בחורף זה, מנעתני מלהשיב לך עד עתה ואני מבקש את סליחתך. אם יש בארץ ישראל משרת „מורה עוזר" ואם ימסרו לך משרה זו אפשר לדעת רק ב„מקום המעשה". צריך להיות בארץ ישראל ולהשתדל בדבר זה. מרחוק אי

אפשר לעשות בנידון זה כלום. אם תמצא לך אפשרות לנסוע לארץ ישראל למשך שנים שלושה חדשים, כדי להשתדל בדבר, אהיה לך לעזור במכתבי־המלצה. הרי זהו כל מה שאני יכול לעשות. הודיעני מה כותבות לך בנותיך. בברכת שלום ושמחת החג ובברכת ציון

ד״ר יוסף קלוזנר.

עוד הוא מתכנן תכניות בקשר לעליתו ארצה, והנה פרצה מלחמת העולם הראשונה. חיים־ניסן הספיק להגר לארצות הברית לפני כן, ואילו אלימלך נשאר. דובנא סבלה הרבה בימי המלחמה ובחלקה היתה למאכלת אש. בשנת 1918 שוחררה העיר מעול האוסטרים ואלימלך חזר לעמוד בראש בית־ספר „תרבות". בשנת 1919/20 הועמד בראש בית־ספר מעורב אידישי־עברי מיסודו של הג׳וינט; ובשנות העשרים, עם פתיחתה של גימנסיה יהודית־פולנית על־ידי קאמרמאן, הוזמן אלימלך להורות בה לימודי יהדות על סמך היתר־הוראה של הקוראטוריום במחוז ווהלין. כך המשיך הוא עד 1934, שנת עלייתו ארצה.

כאן הוזמן אלימלך על־ידי מחלקת החינוך העירונית להורות עברית בשעורי ערב וכן לטפל במזכירות השעורים. הוא המשיך ללמד עד גיל שבעים ושש, ומכאן ואילך, עד הגיעו לגיל שמונים, טיפל במזכירות בלבד. בגיל זה הוא פרש לפנסיה.

אלימלך היה גם מושך בשבט סופרים, בעיקר בספרות ילדים. יצירות משלו הופיעו ב„בדרך" בוארשה, ב„דבר", „אמר", „ילקוט ווהלין" — בארץ.

אלימלך נפטר בשיבה טובה, בגיל שמונים ושש, בתל־אביב, כ״ז באייר תשט״ז (1956). אשתו נפטרה על פניו, אף היא בתל־אביב, באלול תשי״א (1951).

בתקופה שבין ההשכלה לציונות הממלכתית זכה אלימלך בליי להעמיד תלמידים רבים, חובבי לשון עברית ותרבות יהודית. תקיף ומונוליטי היה בעבריותו ויהדותו, מודרני ומסורתי כאחד — מחנך ואדם שלם עם עצמו.

חיי המורה העברי שלמה בלבן

מאת אשר בלבן

אבי נולד בסקווירה שבפלך קיוב בשנת 1889 למשפחת החזן העירוני. בעל כשרון היה והצטיין בלימודיו. גם קול נעים, קול אַלט, היה לו, ולמן השנה השביעית לחייו היה עוזר לסבא בחזנותו בימים נוראים. בגיל שבע כבר התחיל לומד גמרא בהתמדה רבה, ובהיותו בן אחת־עשרה נשלח על פי המלמד שלו אל הישיבה הגדולה שבקישינוב, שלתלמידיה הובטח אש״ל, כך שלא יצטרכו „לאכול ימים" אצל בעלי־בתים. למרבה הצער לא מצא שום מקום פנוי בשבילו באכסניה זו של תורה, והנער בן האחת־עשרה נשאר גלמוד ובלי כסף אפילו למזון סעודה אחת בעיר נכריה. עלה על דעתו לסור לבית־המדרש, והנה נזדמן לו שם איש אחד מסקווירה. משנודע לו כי הנער הוא בנו של נטע בלבן, הזמינהו לביתו, האכילהו והשקהו, אבל לא השיגה ידו לתת לו את הכסף להוצאות הדרך הביתה. אגב שיחה סח לו אבי כי הוא יודע לעבור לפני התיבה. פיקפק הלה אם אמנם נכונים הם דברי הנער, אבל אבי עמד על דעתו והאיש הביא אותו אל בית־מדרש אחד להתפלל „מעריב". תפילתו ערבה לקהל והוא הוזמן להתפלל בשבת. השכר שקיבל בעד שתי שבתות הספיקה לו להוצאות הדרך. משהגיע הביתה שמע כי ברובנה קיימת ישיבה בדומה לזו שבקישינוב והוא החליט לנסות מזלו שם. בא לרובנה ונתקבל כתלמיד בישיבה, שבה למד משך שנתיים ימים.

באותו זמן היגר סבא לארצות הברית, ואבי נשאר חפשי לנפשו; התחיל ללמוד נ״ך ועברית, לקרוא ספרים עבריים וגם ספרות כללית. והימים ימי התעוררות הצעירים, בקשת השכלה ושאיפות מרוממות רוח לקראת יציאה למרחב ועתיד רחב־אפקים יותר.

אכן לא זכה אבי לתעודה ולתואר, אבל במקצועות היהדות היה מלא וגדוש, ובמקצועות הכלליים היה מעורר קנאה עליו מצדי ומצד אחי, כאשר עמדנו אנחנו כבר להשלים את לימודינו בגימנסיה.

ב־1910 נקרא אבי לשירות צבאי ונשלח לדובנא. לאחר תקופת הטירונות נתקבל כנגן וולטורנו בתזמורת הצבאית שחנתה בפרבר זבראַמיה. במרוצת הימים, אגב ביקורים בבית משפחת רובינשטיין, הכיר את רעיתו לעתיד. בימי שירותו היה החייל הצעיר בימים נוראים מנעים בפרקי חזנות את קהל באי בית־המדרש של „המשרתים" ורבים־רבים זכרו לו חסד זה ימים רבים.

באותו זמן הכיר אבי את המורה אלימלך בליי, אשר השפיע על אבי וקירבו להוראת העברית עם תום שירותו בצבא. על אף ההבדל הניכר בגילם של השניים התידדו מאד.

אך סיים אבי את שירותו בצבא וכבר החלו ענני המלחמה הקודרים מתקשרים בשמים. פרצה המלחמה הנוראה ואבי החליט להתחבא ולא לצאת למערכה. שלוש שנים התחבא במקומות סתר, ורק בשנת 1917, עם פרוץ המהפכה, יצא ממחבואיו וניגש לבנות בית לעצמו; נשא את בחירת לבו שהמתינה לו באמונה כל הימים. משנולד להם הילד הראשון, אחי הבכור, נתנו לו שם עברי — בן־עמי; והיה זה הילד הראשון בדובנא שזכה לשם עברי חדש. אף שם זה לא ניתן אלא אחרי מלחמת שפתיים קשה בין המשפחות משני הצדדים שביקשו להחזיק במסורת גם בענין זה.

שלמה בלבן

אבי התחיל לעסוק בהוראה בדובנא, תחילה בנתינת שעורים פרטיים ואחר כך בבית־הספר בזבראמיה, שבו לימד גם אלימלך בליי. כבר אז עמד אבי במרכז החיים התרבותיים של הדור הצעיר חובב העברית. הוא אירגן מקהלות, הצגות תיאטרון, טיפל בתנועות נוער ולימד שירי מולדת — כל זה מתוך התנדבות בערבים ובלילות. כך נמשכה עבודתו עד 1919, כאשר בית־הספר נסגר ואבי הוזמן לבוא לזדולבונוב להורות שם בבית־הספר „תרבות", שכדוגמתו נפתח בדובנא רק בשנת 1927.

בשנת 1927 הוקם בדובנא בית־הספר „תרבות" ואבי הוזמן על ידי אלימלך בליי לחזור להורות בכפיפה אחת עמו. במשך שתים־עשרה שנה הבאות, עד כיבוש אוקראינה המערבית לרוסים, שירת אבי בבית־ספר זה תוך מסירות רבה לחינוך הדור הצעיר ולהפצת העברית בדובנא.

המשכורת של בית־הספר לא הספיקה לכלכלת הבית, למעשה היא היתה ירודה מזו של מורה בבית־ספר ממלכתי. משום כך נאלצו המורים לעבוד עבודה נוספת במתן שעורים פרטיים בבתי התלמידים, שהוריהם רצו להקנות להם ידיעות גם ב„לשון הקודש", כפי שרגילים היו לכנות את הלשון העברית.

שינויים יסודיים חלו בקרב האוכלוסיה היהודית עם כיבוש החבל על־ידי ברית המועצות ב־1939.9.17. ציונות ועברית הפכו מושגים של קונטררבולוציה, וכל מי שהיה ידוע כציוני מימי שלטון הפולנים בעיר הוכנס לרשימה שחורה, ורבים מהם נשלחו לסיביר. כל המורים העברים נמצאו כמובן רשומים ברשימה השחורה, אבל אחד התלמידים של אבי, שהיה פקיד חשוב בנ. ק. וו. ד. (משרד הבולשת הרוסית), השתדל למען המורים שלא יגורשו מהעיר ויורשו להמשיך בהוראה בבית־ספר אידישי־סובייטי. בתחילת שנת הלימודים 1939/40 נוסדו שני בתי־ספר יהודיים, אבל רבים מבין ההורים לא רצו ללמד את בניהם אידיש והשתדלו בפני משרד החינוך שבניהם יעברו לבתי־ספר הרצויים להם; השתדלו והצליחו. אחרי זה נשאר רק בית־ספר אחד ששפת ההוראה בו היתה אידיש. בבית־ספר זה קיבל אבי משרה ואף זכה להערכה על עבודתו המסורה. אמנם קשה היה ליהודי ציוני להסתגל לאוירה החדשה, אולם לא היתה ברירה, ועל כרחם צריכים היו המורים העברים להיות מרוצים שניתן להם להמשיך בהוראה במקום מגוריהם.

פלישת הנאצים לברית המועצות שמה קץ גם למצב לא מעודד ולא משמח זה ועד־מהרה שמה קץ גם לחייהם של יהודי דובנא בכלל. אחי בן־עמי הושלך לבית־הכלא, שבו סחטו ממנו ידיעות על המצאה צבאית שלו בתקופת שהותו בבלגיה בשנת 1938, וששה שבועות לאחר מכן הוצא להורג. לא זכה אבי לעלות לארץ משאת נפשו, שבה יכול היה למצוא מאות מחניכיו המחוננים את עפרה ומנערים אותה מחורבותיה. לא זכה לראות את נכדיו שהעברית חיה בפיהם כשפת אם יחידה. לא זכה, כי יחד עם כל תושבי דובנא נדחק לתוך הגיטו, שבו חיו בתנאים איומים עד האקציה האחרונה, כאשר מושפל ומעונה הובל הוא יחד עם אמי אל בור־האחים...

אליהו מחרוק

אליהו מחרוק

עסקן? — לא, לא זו היא ההגדרה הנכונה ביחס לאליהו מחרוק. אכן, בחייו הקצרים, הקצרים מאוד (1901 — 1927) התבלט בתכונותיו החיוביות כל כך, שמשכמו ומעלה גבוה היה מרבים בני גילו. משחר ילדותו גילה הוא כשרונות בלתי רגילים במדעי המתמטיקה והספרות הרוסית, וכבן מורה עברי — גם ידיעות יסודיות בלימודי היהדות. גדולה היתה הפופולאריות שלו בין תושבי העיר, אבל לאו דוקא בשל היותו עילוי ממש בכוחו האינטלקטואלי, כי אם בזכות היותו אחד הראשונים במניחי היסודות לתנועות הנוער של "החלוץ" ו"השומר הצעיר" בשעה שחבריו נמצאו עדיין מגששים באפלה בכל הנוגע לגוני־הגינים הפוליטיים של התנועות שנתעוררו אחרי המהפכה והשי־נויים שנתחוללו במדינה. הוא היה האידיאולוג המוכשר והמצויד בכל המטען הרוחני הדרוש לנואם ומדריך. עודו עלם הצטיין כנואם שנון ומרצה מבריק. זכור לרבים נאומו ביום־השנה הראשון לפתיחת האוניברסיטה בירושלים, נאום שהפך את העצרת להפגנה אדירה למען ארץ ישראל.

ניתוח ניתק את פתיל חייו בלא עתו — רק בן עשרים ושש היה במותו. יום לפני מותו נתקבלה הודעה מאת הגימנסיה העברית בליבלין כי הוא נתמנה למנהלה שם, אחרי שהוכיח את עצמו כמורה מחונן בגימנסיה היהודית בדובנא. רבים בארץ חבריו, חניכיו ומוקיריו הזוכרים אותו כמניח היסודות לחינוך העברי בדובנא ולעלייתם הם לארץ.

פ. י.

המורה שלמה רייכמן

בספר „עיר דובנא וחכמיה" כותב מחברו פינחס בר' ישעיהו פעסיס ז"ל:

„קרית חכמים, עיר תהילה ונכבדה — דובנא רבתי, עיר ואם בישראל מימי קדם. אחת מערי יהודה העתיקות בארצות הצפון, בה היו שתי ישיבות ואהלי־תם לתורה ולתעידה. רבניה, חכמיה ומוריה — ראשית גאוני הרוח נקובי אנשי־שם בקורא הדורות שהעמידו תלמידים רבים לדון ולהורות, רובם קרובים זה לזה, בני משפחה אחת, משפחת רם ובתוכם גם אבות ובנים."

אמנם כן הוא. ואם יש את נפשנו לדעת את המעין ממנו שאבו מחוללי גאולתנו הלאומית את עוז רוחם ורצונם; אם נאבה לדעת את המקורות מהם ינקנו עצמה פנימית וחוסן לאומי — לא נוכל להתעלם מחלקם ומתרומתם של הדרשן, המגיד, המטיף הציוני, וביחוד המורה העברי, אשר פנים אל פנים נפגש עם תלמידיו, עם הנוער, הדריך והסביר והלהיב אותם למען ציון וירושלים. הם־הם שנשאו ברמה מבימה לבימה במשך עשרות שנים את בשורת הגאולה הלאומית בעיירות הגולה ועריה, והם שעיצבו את דמותם הנפשית של המוני בית ישראל.

מסכת חיי אבי־מורי רצופה פעילות ברוכה בשטח ההוראה והציונות. קרקע צמיחתו — דובנא. עוד מימי נעוריו בביתו הציוני (אביו, אבי־זקני, אף הוא היה מורה לעברית) שאב מלוא חפניים חיבה לארץ ישראל ולארץ ישראל העובדת. העברית היתה שגורה בפיו ובה הרביץ הוא תורה — עברית ותנ"ך — לילדי דובנא, רובנה ודאָמידובקה.

שלמה רייכמן

במלחמת העולם הראשונה עברה משפחתנו לרובנה. אבי גויס לצבא הרוסי. אחרי שחזר מהשירות הצבאי המשיך בהוראה, ובספר "קהילת רובנה" מצויה הרשימה הבאה עליו כתובה בידי אריה בן מנחם:

„ר' שלמה רייכמן, בן דובנא, שהגיע לרובנה בשנות מלחמת העולם הראשונה, לימד בבית־הספר של ר' אשר למל קוֹלקר ואחר כך בישיבת „עץ חיים". אך בעיקר עסק בהוראה פרטית לעברית ולימודי קודש בבתי התלמידים. הוא היה תלמיד חכם ולוחם לעברית."

בתום המלחמה חזר אבי עם משפחתו לדובנא.

היתה לו לאבי גם נטיה לכתיבת שירים מעניני דיומא. כותב היה אותם ומפיצם, כשהוא מדביקם על הקירות בבתי־המדרש בערבי שבתות וחגים. שיריו אלה זכו תמיד להצלחה ונתקבלו באהדה רבה אצל קהל המתפללים. כן היה אוהב לשלוח שירים בחג הפורים כ„משלוח מנות" לכל אחד מתלמידיו והוריהם, ועל כך כינוהו בשם „שלמה לעהרער או שלמה־לייב שרייבערס."

ותכונה מיוחדת היתה לו לאבי לקרב אליו אנשים ולהתידד עמם, כי על כן אהב את הבידור ואת הבדיחה. הוא היה ער תמיד ומעורר את חבריו וידידיו לפעול ולעשות למען ארץ ישראל ועם ישראל בתפוצותיו. ולא לשוא אמרו עליו: ר' שלמה וועט קיינמאל ניט אלט ווערען (לא יזדקן לעולם).

ביום עלותי לארץ ישראל נתן לי אחת הברכות שלו בשיר ובנוסח שהיו שגורים בפיו „צידה לדרך":

„קומה, בני, עלה והצלח!
ואנו אחריך — בסך
בני משפחתך עם בני עמנו
לבנות ולהיבנות בארץ אבותינו".

אבל לא זכה, ומצא את מותו ברובנה, אשר לשם עבר שוב לגור יחד עם בתו הבכירה, בשואה שהתחוללה על בית ישראל.

אשר רייכמן

ר' מוטיל לויצקר

ר' מוֹטיל לוֹיצקר היה מלמד דרדקי טיפוסי, אבל לא במלמדות בלבד היה עיסוקו. נוסף לכך היה עוסק בשדכנות לעת מצוא, בתיווך דירות, בסרסרות, וכל זה בשאיפה להביא טרף לבני ביתו. ר' מוטיל היה יהודי רחב־גרם ורחב־לב, מפוקח ומפולפל, לשונו שנונה, והוא מעורב עם הבריות, אינו נכנע ואינו כופף קומתו לפני שום בן־אדם.

סמוך לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה התקיימה בדובנא ליד בית־הכנסת הגדול ישיבה, שבה למדו כארבעים בחורים. הקים את הישיבה רבם של החסידים ר' אליהו גוטמן, המכונה „הרב הצעיר". ר' דוד צבי שוחט נתן ידו למוסד וסייע בקיומו. גם תמיכה כספית מן הציבור לא חסרה. המלמדים היו ר' מוֹטיל לוֹיצקר לגמרא ותוספות, ומלמד שני מסורמיטש.

אני הייתי אז כבן שש־עשרה. מחמשת הבנים שהיינו בבית נפל בגורלי להיות עוסק בתורה. לא אוכל לומר שנפשי חשקה מאד בתורה, אבל על כרחי התדבקו אזני בדברי תורה. יושבים היינו מן הבוקר ועד הערב ושומעים דברי הסבר, לפעמים גם דברי הסבר ממולחים, מפי ר' מוטיל. ולא אחת היה מַנחית עלינו גם את זרועו.

— „סטאַטסקי בּוּסיאַקאַס" — יחפנים ממלכתיים! היה מרעים עלינו בקולו. ואנחנו כבר אז לא טפליא, לא תינוקות של בית רבן, כי אם בחורים שלאחר „בר־מצוה". אבל לגביהו אחת היא — יש להטיל מרה בלומדים!

וכתורתו של ר' מוטיל כן אכילתו. בוחר היה אחד מבינינו ושולחו אל זוגתו „המלמדת" שיביא לו משהו לאכילה. ושעת אכילתו — הפסקת נופש היא לנו, ה„סטאַטסקי בוסיאַקאַס", הנאה לנו והנאה לו, לר' מוטיל. יושב היה וממליח יפה־יפה את תבשילו, נותן בנחת לתוך פיו ומענג בדשן נפשו.

המשולח לדברי מזונות היה בחור בשם וואַלקי מרגלית. פעם נמאסה עליו שליחות זו עליו והוא החל לתחבל תחבולות להיפטר ממנה. מה עשה? הלך וקנה סודה אלקלית, והבזיקה ביד נדיבה על המאכלים. אך הגיע ר' מוטיל את המזלג לפיו, רקק שלוש רקיקות וקרא: „מה קרה לה לרביצ'ן היום שהקדיחה תבשילה?" צחוקם השטני של עדת המחבלים העמידה מיד את ר' מוטיל על המעשה המחפיר — ו„הסטאטסקי בוסיאקאס" באו כמובן על שכרם.

ישיבה זו לא התקיימה זמן רב. הלימודים פסקו והלומדים נתפזרו, ור' מוטיל חזר שוב לעסוק במלמדות.

היו לו לר' מוטיל בנים ובנות, אבל הוא לא שבע נחת מהם — לא הלכו בדרכי אביהם.

לבסוף אימרה אחת שנונה מפיו. מעשה בר' מוטיל לויצקר שהיה עומד סמוך לביתו של ר' יששכר־בריש רויטמן ועוסק בפרקמטיא. פנה אליו אדם ואמר: „ר' מוטיל, כל העולם יודע שמלמד ושוטה הם היינו הך. והנה אתה מלמד, אבל אינך שוטה כלל וכלל. אתמהה!" — השיב לו ר' מוטיל ואמר: „בין מלמ־דים לא מצאתי יוצא מכלל זה, ואף אני מכללא, משמע שחלקי בחברת השוטים....אלא שלי יש סגולה בדוקה כנגד זה: התקנתי לי בשולחן המלמדות שלי מגירה עם מפתח. גמרתי את הלימוד, הריני נוטל את השוטה שלי ונועלו היטב בתוך המגירה... נמצא שבין הבריות אני מוטיל ולא ,מלמד שוטה'".

אברהם שריטניק

האחים דוד וצבי פרל

בין הדמויות הבולטות בציבוריות היהודית בדובנא היו האחים דוד וצבי פרל, שהראשון היה יושב־ראש התנועה הציונית בעיר ונבחר מטעמה למועצת העיריה, והשני —

צבי פרל

יושב־ראש קרן היסוד. שניהם ילידי דובנא במשפחה אדוקה במסורת, קיבלו חינוך יהודי מסורתי, ואת השכלתם קנו מאוחר יותר תוך לימוד עצמי. הם עסקו בתעשיה ובמסחר. והיו להם מפעלים גדולים ליבוש, לגיפור, וכן לאריזה של כשות.

התקופה שבין שתי מלחמות העולם הצטיינה בהתפתחותם הדינאמית של התנועה הציונית והחיים היהודיים הלאומיים

דוד פרל

בפולין בכלל ובדובנא בפרט; ובתקופה זו פעלו האחים דוד וצבי והקדישו את מיטב כוחותיהם, מרצם וזמנם לתנועה הציונית ולחיים הציבוריים היהודיים בכלל. הם עמדו בראש

אירגון המגביות לקרן היסוד וקרן הקיימת לישראל, הם עשו למען העליה, לעידודה ולהכשרתה, והם היו ממיסדי בית־הספר העממי „תרבות" והשתתפו בהנהלתו כל ימי קיומו.

עם היותם מקדישים זמנם ומרצם לפעולה הציונית והתרבותית, לא הסיחו האחים פרל את דעתם מדאגה לעניני ההווה של קהילתם, וכאנשים אמידים ומכובדים, שהיו להם מהלכים אצל השלטונות, ידעו לנצל את מעמדם לטובת הקהילה היהודית ולעמוד בפרץ בשעה שגזירות־קיפוח היו תלויות כחרב דמוקלס מעל ראשי האזרחים היהודים. כך, למשל, כאשר אמרה העיריה להרוס את האיזור המסחרי הישן והדבר עלול היה לפגוע קשה בהרבה יהודים ולנשלם מפרנסתם, עשו חברי המועצה היהודים ובראשם דוד פרל כמיטב יכלתם לדחות את רוע הגזירה עד אשר יספיקו אנשי האיזור להסתדר במקומות אחרים. עשו והצליחו, וכך ניצלו יהודים רבים מהתמסכנות, מירידה מנכסיהם.

בשנת 1939 כבשו הסובייטים את החלק המזרחי של פולין. כאנשים פעילים בציבור היהודי והכללי, כציונים ובעלי עסקים אמידים לא שפר חלקם של האחים פרל במשטר הסובייטי. הם נאסרו ב־1940 ומאז נעלמו עקבותיהם וגורלם לא נודע.

ניסן

האחים צבי ואליהו מייזלר

מוצאם מהעיר פולונואה. בעקב נדודי המלחמה והפרעות באוקראינה הגיעו לדובנא וקבעו בה את מושבם ומגוריהם. הם ובני ביתם השתלבו עד־מהרה בחיי העיר, עד כדי התבלטות בחוגי החברה המקומית, ביחוד כציונים בעלי הכרה לאומית שרשית.

צבי מייזלר

היתה איזו מוזרות בעובדה, שתמיד ראו את שני האחים כאילו היו אישיות אחידה וציונותם ממוזגת באחד מהם שנמנה עם חברי „בני משה" מיסודו של אחד העם. ציון יחודו של אדם כחבר אגודת „בני משה" נחשב למן ימי ר' זלמן אשכנזי למעין אות של כבוד, מתן עיטור בראשו של אותו ציוני שהכל חייבים בכבודו, נמצא גם האח נהנה מזיוו של אחיו

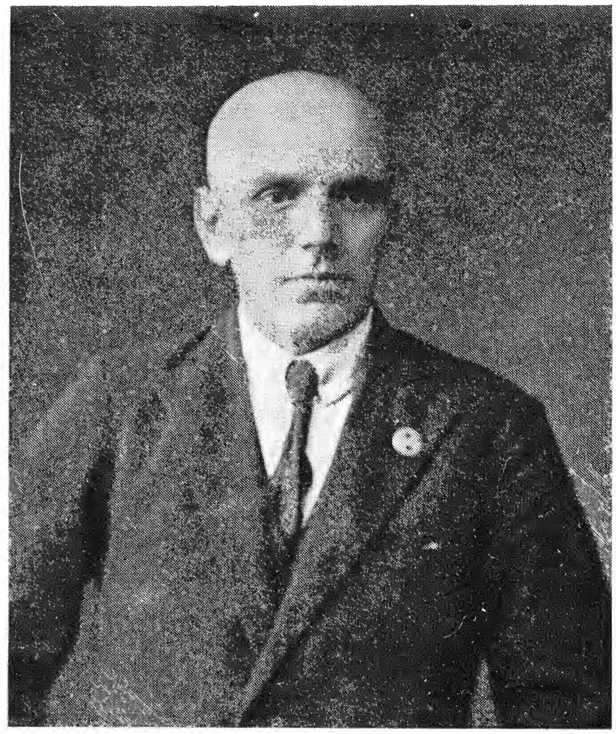

אליהו מייזלר

המעוטר באות הכבוד. אכן פעילותם הציונית היתה משותפת גם לשני האחים יחד, ומאווייהם והגיגיהם היו נתונים כולם לארץ ישראל.

ניסן

דוד הורביץ

דוד הורביץ

דוד הורביץ נולד בשנת 1888. ראשית חינוכו, בדומה לזה של רוב בני דורו, היה ב"חדר", ואת השכלתו קנה בגימנסיה ואחר כך באוניברסיטות בערי רוסיה הגדולות ובחוץ־לארץ. מטבעו היה הורביץ אציל הרוח והליכותיו עם הבריות עממית־פשוטה. מרדן היה משחר נעוריו, מורד במשטר החברתי שניצול והפליה בו, וכן מורד בהרגלים השליליים שדבקו בעמנו במשך ימי גלותו הארוכה. הוא היה מאגר של תודעה יהודית ועל כבוד תודעתו זו לחם בחירוף נפש. מספרים עליו מעשה שקרהו בתקופה הצארית. קצין רוסי הירשה לעצמו להעליב בפומבי את היהדות ואת ה"יהודונים" בנוכחותו של הורביץ, אשר הגיב מינה וביה על העלבון במכות נאמנות ולימד את הקצין, איש "המאה השחורה", לקח כראוי לו. הד המעשה הזה היה כה גדול והעונש שהיה צפוי לו כה חמור, שהורביץ נאלץ לברוח אל מעבר לגבול. הוא נשפט שלא בפניו והעונש שהוטל עליו היה כבד, ורק עם פרוץ המהפכה חזר לדובנא.

בימי פטלורה פנה הצורר אוסקילקה אחרי הפוגרום ה"פורימי" הידוע אל הקהילה היהודית בדרישת קונטריבוציה, בצירוף איום של פוגרום נוסף במקרה של אי־מילוי דרישתו. הפניה באה על פי כתובתו ואישיותו של דוד הורביץ. אולם הורביץ בתקיפותו האפיינית לו השיב לו, כי טעות היא עמו, אם חושב הוא שאוקראינה העצמאית תקום תוך שפיכת דם נקי של יהודים וכי הוא אינו מוכן לנהל עמו כל משא־ומתן תחת איום בשפיכות דמים. למותר לומר כי בעמדתו זו השליך הורביץ את נפשו מנגד, אבל הוא לא ידע להתרפס ולהרכין ראש אפילו לפני רוצחים והגיב ללא מורא ובלי שים לב לסכנה הנשקפת לו.

הורביץ היה עסקן שחן מיוחד במינו היה שפוך על עסקנותו. בהשקפותיו ודעותיו היה קרוב למתקני עולם: סיימובצים, בונד — אולם אפיו הסוער לא הניח לו להתקשר בעקביות לאיזו מסגרת מפלגתית צרה. בנעוריו איפיינה אותו המרדות, ואילו בגיל העמידה נתפס הוא לפעולות קונסטרוקטיביות רבות. הוא לא נהפך לגבאי של מוסד מסוים, כי אם נתן יד וגילה יוזמה בהקמת מפעלים ומוסדות כמו ק.א.פ.ע., א.ז.ע., ועשה הרבה להקמתו וטיפוחו של בית־החולים היהודי בעיר. כנבחר בעיריה פעל רבות בלשכת הסעד, ובהיותו דואג להקנות הכשרה מקצועית לנוער חתר לקראת יסוד בית־ספר "אורט", אלא שבתהפוכות הזמנים לא עלה הדבר בידו. בימי הזוהר של הפעולה הציונית בעיר היה קרוב לחוגי "ההתאחדות" ובעין יפה הביט על חינוך ילדיו בתנועת "השומר הצעיר".

אם כי מעטים היו בדובנא מבקשי השותפות עם הסאנאציה הפילסודסקאית, תקיפה ועזה היתה התנגדותו של הורביץ לאותם החוגים שגילו סימנים של רצון לשותפות זו, שבה ראה מעין התרפסות פוליטית והנמכת קומתו של היהודי וכבודו העצמי.

מעטות וקלושות הן הידיעות שהגיעו אלינו על פעילותם של עסקני ציבור בגיטו, וכן אין אנו יודעים כמעט ולא כלום על פעילותו של דוד הורביץ בימי האימים ההם בשטח הצר של הגיטו. אולם הידיעות שהגיעו אלינו מפיהם של אודים מוצלים מספרות על דכדוך הנפש שלו ועל רצונו העז להושיט עזרה לזולת. יחד עם כל הקהל היהודי שבקרבו גדל ונתחנך, חלם ולחם, מצא הוא את מותו בגיטו.

נ י ס ן

אשר־זליג ברנשטיין

יליד העיירה בראָסטאָצ׳קה הסמוכה לדובנא, חניך „ישיבה" ובעל מח חריף, פנה אשר־זליג בתחילת צאתו לעמידה ברשות עצמו למסחר. הוא ניסה להשתלב במשפחות הסוחרים, אולם כנטע זר היה בתוכם. רק אחרי שהחל מגלה כוחו בעסקנות ציבורית בקהילה והיה לרוח החיה בה, נתברר לכל וגם לו לעצמו, כי לעסקנות נולד. הוא היה אדם חרוץ, דיקן וקפדן, אוהב סדר וארגון, ועם זאת היתה התנהגותו עם הבריות בריתוי, בהבנה, כשהוא רואה תמיד לפניו את האיש, את האדם הבודד על דאגותיו וצרותיו, ומשתדל לעזור לו כפי יכולתו. על כן כיבדוהו כולם ועל כן העריצוהו.

אין ספק שקירבתה של עיירת מולדתו אל העיר דובנא עשתה הרבה להכשרתו לעסקנות ציבורית וציונית, שהוא האציל לה הרבה מרוחו ואונו בפעולתו בקהילה לפני השואה וגם בימי שלטון הנאצים. מרץ רב השקיע אשר־זליג בארגון הפליטים ערב מלחמת העולם, כאשר החלו מגיעים ה"אוסט־יודען" שגורשו מזבּונשין, עיר־גבול פולנית־גרמנית, ונאלצו למצוא מקום מגו־רים לעצמם במרחבי המדינה. באותם הימים הקשים עמד אשר־זליג ולא נלאה נשוא עם מרי הנפש אשר נחלתם נהפכה לזרים והם נמצאו בנדודים.

ניסן

שמעון־דוד פפר

בנעוריו נימנה עם קבוצת הבחורים חובשי בית־המדרש ורוכשי השכלה כללית, כדרך רבים מן הצעירים היהודים

שמעון פפר

בשלהי המאה התשע־עשרה. מבין הקבוצה הזאת התבלטו במרוצת הימים אנשי ציבור, שהטביעו את חותמם על החיים היהודיים בעיר, ואחרי מהפכת קרנסקי, בשנת 1917, תפסו עמדות במוסדות שקמו.

שמעון־דוד פפר היה בין מיסדי בית־הספר „תרבות", היה חבר הועד העירוני של הציונים הכלליים ופעיל במוסדות „קרן היסוד", קרן הקימת לישראל, ובכל שטחי הפעולה הציו־נית. תוך התמסרות ודאגה להצלחת הפעולה הציונית בעיר, לקח חלק פעיל בבחירות למוסדות הציבוריים המקומיים, כמו מועצת העיריה, הקהילה וכולי.

הוא חינך את בניו ברוח ציונית ושניים מבניו גם עלו ארצה והצטרפו לבוניה. ובעוד הוא עצמו אומר לעלות עם אשתו ובתו הצעירה פרצה המלחמה וקטלה את תכניתו ואותם גם יחד...

מ. כ.

לדמותו של ר' אברהם־משה קולטון

משכיל משלהי המאה הקודמת, „הכשרתו" של קולטון היתה לא שונה מזו של כל המשכילים באותה תקופה: לימודים על ספסל בית־המדרש בוולוז׳ין ה„מיוחסת", בישיבת אודיסה, ואכסטרן בלימודים כלליים. ובאודיסה — הצטרפות ל„חיבת ציון", כמובן, ולפעילות ציונית ענפה במרוצת הימים.

קולטון היה ציוני בכל רמ"ח אבריו ולא הזניח שום מעשה או פעולה שלא נטל חלק בהם. קנאי ללשון העברית, השתדל לתת לילדיו חינוך עברי ולהקנות להם מאוצרות הרוח של העם, מהם שאב וספג בימי עלומיו. כידיד גדול של תנועות הנוער, היתה לו השפעה גדולה עליהן בפעולות המגביות והקרנות. הוא תבע מכל אחד ואחד מבני הנוער שיגשימו הלכה למעשה את אשר הם מטיפים לאחרים ולעלות לארץ. בהיותו נאה דורש וגם נאה מקיים, שלח את ילדיו לארץ בטרם יעלה הוא בעצמו לחונן את עפרה. חלם על עליה — ולא זכה. השואה שירדה על בית ישראל הורידה את כל שאיפותיו עמו שאולה.

ש. ק.

לדמותו של ר׳ ישראל־משה לשצ׳אוואר

ר׳ ישראל־משה לאֶשצ׳אָוואֶר, או כפי שכינוהו בדובנא שרול־משה לאֶשצ׳אָוואֶר, היה בעל מסחר עצים ויערות, כאבותיו לפניו. אם כי עסקיו בלעו הרבה מזמנו ומרצו, מצא ר׳ ישראל תמיד זמן לפעילות ציבורית, שהיתה ענפה וברוכה לכלל. הוא לא השתייך לשום פלג או מפלגה ומעולם לא דחק את עצמו לראש התור, לא התנשא ולא נהג סלסול בעצמו. ביתו היה בית ועד, והאיש, שסמכותו הרבה היתה אתו, היה נענה לכל מי שבא אליו לדרוש בעצתו. שנים רבות שימש חבר במועצת העיר וממונה על הענינים הסו־ציאליים, דלים ואביונים — ומספרם לא היה קטן בעיר — היו פונים אליו בבקשת עזר. ר׳ ישראל־משה, שלא היה בז לקטנות, קיבל כל אחד בסבר פנים, הקשיב לבקשתו, ועשה כמיטב יכלתו לעזור לו.

הוא היה פעיל ב„טאז", שימש יושב־ראש חברת „אורט", ועשה ככל שהשיגה ידו בפעולה קונסטרוקטיבית למען יהודי דובנא.

ניסן

חנה קאגאן (כהן)

חנה קאגאן היתה מן העסקניות הבולטות של דובנא במשך שנים לפני השואה, — עסקנית עממית שהקדישה מזמנה לטו־בת הכלל ופעלה רבות.

חנה בת אשר־זליג ובתיה סיס נולדה ברובנה בשנת 1889, קיבלה את חינוכה והשכלתה שם, עד שעקרה בימי מלחמת העולם הראשונה לרוסיה. עם שובה לדובנא נישאה למר משה קאגאן והקימה את ביתה, שהיה בית ועד לפעולות ציוניות במשך שנים.

ראשית פעולתה הציבורית חלה בשנת 1925, כאשר הוקמה בעיר אגודת הבריאות „טאז". עיקר עבודתה היה באירגון קייטנות ומטבחי־הזנה לילדי עוני, וכן מחנות נופש במסגרת תנועות הנוער. יוצאת היתה מטעם „טאז" לפקח על התזונה בקייטנות, שבהן רוכזו שנה־שנה 200—300 ילד, בעיקר מבין השכבות הנצרכות ביותר שבעיר, וגם במושבות הקיץ של הנוער. הרבה מדאגתה היתה נתונה לתזונתם ולחינוכם של הילדים שהיו משוטטים בקיץ ברחובות או על חוף הנהר.

עבודתה הסוציאלית של חנה קאגאן התרחבה הרבה למן שנת 1932. באותה שנה החליטה עירית דובנא למנות עובדים סוציאליים ציבוריים באזורי העיר השונים. בין אלה שהמשימה הוטלה עליהם היו שלושה יהודים: דוד הורביץ, הרוקח סינגל וחנה קאגאן, שאיזור פעולתה הקיף את השטח שהשתרע מרחוב צ׳ארנה ועד הגשר הראשון ורחוב שירוקה. באיזור זה נמצאו מרוכזים למעשה רובם של נצרכי העיר, ובעיקר הנצרכים היהודים. מתפקידה של הגברת קאגאן היה לבקר בכל בית ובית ולדווח על הצורך בהגשת עזרה מצד מחלקת הסעד העירונית, והיא עשתה כמיטב יכלתה למען כל אלה שנזקקו לעזרה. נצרכים יהודים ולא־יהודים נראו תמיד צובאים על פתח ביתה לשם מילוי הטפסים הרשמיים לסעד. ובימי גשם וסגריר כבימי חום לוהט אפשר היה לפגוש את חנה קאגאן בדרך ביקוריה אצל הנזקקים לעזרתה, ובפיה מלת עידוד חמה ונכונות לבטא אותה במעשה של ממש.

בפרוס החגים היתה דואגת במיוחד לאלה, אשר מסיבות שונות לא קיבלו את מנת הסעד שלהם במועדה; מקדישה היתה מזמנה כדי לקבל את התמיכה בשבילם ולהמציאה להם, כדי שיוכלו להשיג את מצרכי המזון והלבוש לילדים בעוד מועד.

חנה קגן

משהורחב בשנת 1936 הסעד הקונסטרוקטיבי של העיריה בהקמת משקי עזר — אוֹגרוֹדקי דז׳יאַלקוֹוֶא —, נכנסה חנה קאגאן להנהלת המפעל ושימשה גזברית שלו עד פרוץ המלחמה. היא ניהלה תעמולה בקרב דלת העם היהודית שיצטרפו למקי־

מי המשקים, ומאד הדאיבה אותה העובדה, שרק משפחות יהודיות ספורות הצטרפו למפעל שהקיף מאות משפחות נוצריות מבני דלת העם.

עבודתה הסוציאלית של ח. קאגאן לא היתה אלא צד אחד של פעולתה הציבורית. הצד השני היוותה פעולתה הציונית.

בשנת 1927 נוסד בדובנא סניף ויצ"ו וחנה קאגאן נבחרה יושבת־ראש ראשונה שלו. גם אחרי שמסרה את תפקידה זה לגברת סטאר נשארה היא מזכירת הסניף והרוח החיה בתוכו; בעיקר בפעולה למען הקרנות הלאומיות ובית־הספר „תרבות", שבהם השתתפה כבאת־כח ויצ"ו.

כאשר הוחלט להקים את בית־הספר „תרבות", ברור היה כי בלי עזרה ציבורית רחבה לא יוכל זה להחזיק מעמד. קבוצת נשים שחנה קאגאן היתה בה מן הפעילות הראשיות, התמסרה לפעולה זו של תמיכה בבית־הספר באמצעות תרומות חדשיות, נוסף על ההכנסות מנשפים ומיבצעים חד־פעמיים אחרים בגיוס כספים. וכך היתה עוברת עם אחת מחברותיה וידידותיה לעבודה: דינה קראנצוב, רבקה רייס ואחרות, בבתי העיר לשם איסוף כספים פעם למען המוסדות הלאומיים ופעם למען בית־הספר, כי אחת היא המטרה: ציונות.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה בספטמבר 1939 נפסקה מיד כל פעולה ציבורית וציונית, ונדמה היה כי הקיץ הקץ על יוזמתה ופעולתה של חנה קאגאן. אולם לא כן היה למעשה. משנכנס הצבא הסובייטי לעיר הוצפה זו אלפי פליטים יהודים שלא היו להם כל אמצעי קיום. חנה קאגאן יחד עם מר ישראל־משה לאשצאוואר החליטו לפנות על דעת עצמם (כיון שהאירגונים לא פעלו עוד) אל מזכיר הראַיקום (ראַיוֹני קומיטאֶט — ועד מחוזי), שהיה גם מזכיר המפלגה הקומוניסטית, ולתבוע ממנו הקמתו של מטבח עממי לפליטים. כעבור יומיים נתקבלה תשובה, כי המטבח יוקם על ידי העיריה בתנאי שהגברת קאגאן תנהל אותו. וכך, במשך שנה וחצי של שלטון הסובייטים בעיר ניהלה היא את המטבח, ורבבות ארוחות הוצאו באותה תקופה לפליטי פולין.

למרות חולשתה ובריאותה הרופפת, כשהיא מחלקת את זמנה בשנים האחרונות בין מיטת חלייה לבין השתתפותה בעבודה ציבורית, המשיכה חנה קאגאן לעשות למען הציבור היהודי והלא־יהודי בדובנא. היא נפטרה ב־21 למאי 1941, חודש ימים לפני כניסת הגרמנים אל העיר.

א. כ.

ר' שמואל קויפמן־מאציוועך

אבי ר' שמואל נולד בדובנא בשנת 1878. על שום מה נקרא מאַציוואֶר? על שום אביו־זקנו שבא לדובנא מהעיירה מאציוו הסמוכה לקובל. כינוי זה דבק בשם המשפחה לבלי הפרד בין השניים, אלא שבני העיר נזהרו בכל זאת מלבטא כינוי זה בפני בני המשפחה שמא יעלבו חלילה, בעוד שבני המשפחה עצמם התענגו עליו תוך בדיחות הדעת.

אבי קיבל חינוך מסורתי, ומשנתבגר אמרו הוריו „טובה תורה עם דרך ארץ" ומסרוהו לבנאי שילמד אצלו בנאות. כך היה לבן תורה ובעל מלאכה מן הטובים בעיר. במרוצת הימים, כאשר נשא אשה והעמיד משפחה גדולה, הקים לעצמו בית־מידות ליד בית־המדרש בראַסלר.

בשנת 1912 החליטו הציונים הפעילים בעיר להקים בית־ספר עברי. היתה זו משימה קשה מאד בימים ההם. היה הכרח להילחם בדעה המקובלת שבית־ספר זה ענין ל„גויים", ואילו היהודים צריכים ל„תלמוד תורה". ה„משוגעים" לרעיון בית הספר היו מעטים, עשירים אמנם בחזון, אבל דלים באמצעים חמריים. עם המעטים האלה היה גם אבי, שהיה מקובל על חוגי העמלים ובעלי־המלאכה, וכאשר לא נמצא מקום לשכן בו את בית־הספר שבראשו עמדו המורים חיים־ניסן זאקס ואלימלך בליי, היקצה אבי שני חדרים בביתו לבית־הספר, אף שלח את בתו הבכירה ללמוד בבית־הספר העברי הראשון בעיר.

לא היו ימים מרובים ועננים קודרים עלו על שמי אירופה — פרצה מלחמת העולם הראשונה. החיים בדובנא נשתבשו, כי העיר נחצתה לשניים: על הגדה האחת של הנהר איקווה שלטו האוסטרים, ואילו על השניה — הרוסים, ואלה כן אלה היו הולכים וכובשים את העיר מפעם לפעם.

עד כה ועד כה פרצה המהפכה ברוסיה וזמן מה אחריה המהפכה הבולשביסטית. ובעוד סערת המהפכה מתחוללת במדינה, כבש הצבא הפולני המתארגן את דובנא.

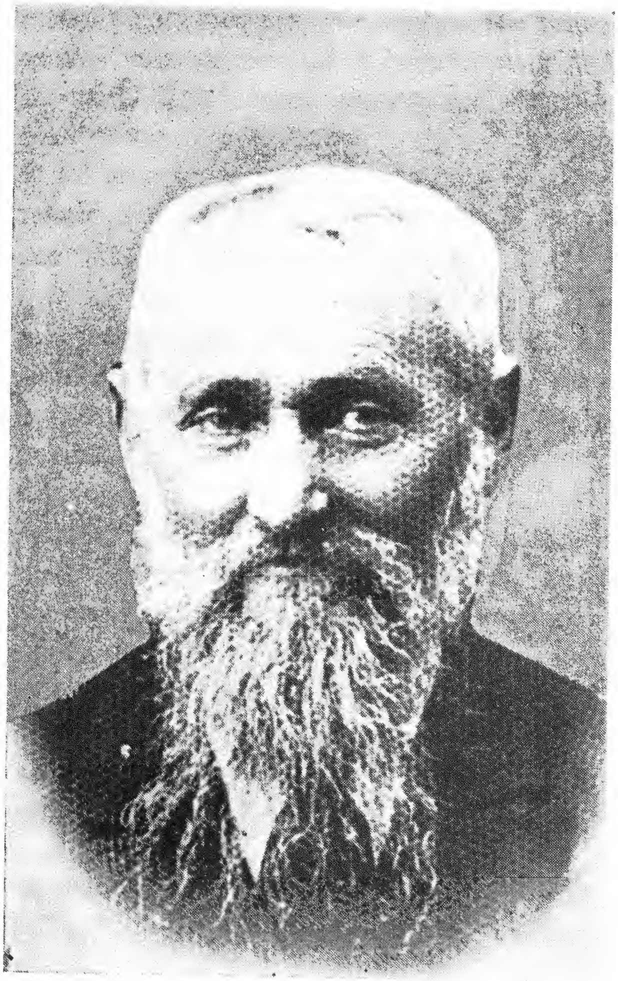
לאט לאט החלו החיים חוזרים למסלולם. קמו ועדי עזרה שונים והוחל בשיקום המוסדות בעיר. בינתיים הגיעה גם

עזרה מאמריקה, ומצרכים חיוניים, מזון ובגדים, חולקו לנצ־רכים. אבי ואמי לקחו חלק בכל הועדים האלה, ובחיוך על שפתיים ידעו לעודד את הנצרכים ולהקל מעליהם לעבור את הזמנים הקשים.

פעילותו של אבי היתה רבת צדדים. הוא היה בין יוזמי קופת „גמילות חסדים", שהושיטה עזרתה בהלואות קטנות ללא רבית, וכן נמנה עם מיסדי הבנק היהודי וחבר הועד שלו. הוא היה גם אחראי מטעם מיניסטריון העבודה בבחינות המועמדים לקבלת תעודה במקצוע הבנין, ועשה במיטב יכלתו למען הכלל והפרט. כך הפך הוא במקרה אחד גם ל„חסיד" על אף היותו „מתנגד" ובלבד לעמוד לרב שנמצא במצב מיוחד קשה ביותר. כן לא נרתע מפני סכנת נפשות, כאשר העמד לפני הברירה: להציל חייל יהודי שברח מן השבי או לעזבו לנפשו. הוא ידע גם ידע כי משליך הוא נפשו מנגד, ואף־על־פי־כן עשה את מעשהו והציל את החייל.

חולם היה כל ימיו לעלות לארץ ישראל. לשואליו בדבר הטעם שהוא נותן לבתו לעלות ארצה השיב: „אילן אני שותל בארץ ישראל. לשכיגדל השתיל ויהיה לעץ נושא פרי איהנה מפריו". ואמנם זכה ועלה. בשנת 1935 עלה אבי עם משפחתו לארץ, התישב בראשון לציון ומצא את פרנסתו בבית־החרושת לבירה „נשר", ועד־מהרה נתחבב על ההנהלה ועל הפועלים גם יחד. שמח היה בחלקו — עד שפרצה מלחמת העולם השניה ויד הכורת הנאצי עלתה על יהדות פולין כולה והעיר דובנא בכללה. אז נשבר לבו בקרבו על האסון הלאומי הגדול ועל אסונו הוא הפרטי — על בנו יחידו שנשאר שם וניספה בשואה הגדולה שמצאה את בית ישראל. דיכדוכו קירב את קצו ובשנת 1947 הלך לעולמו.

ח. קויפמן־מלמד

שמואל קויפמן

אברהם קאראולניק

שמו של אברהם קאראולניק קשור קשר בל יינתק עם המיסד החינוכי החשוב שהיה ידוע בעיר בשם: הגימנסיה היהודית־פולנית. היה זה בית־ספר תיכון יהודי יחידי שהתקיים למעלה משתי עשרות שנים. למן יום היווסדו ועד שעלה עליו הכורת היה מוסד זה חלק מחייו של האיש קאראולניק, אשר כשמו כן היה ביחס למוסד טיפוחו*, עומד על המשמר ודואג לו.

* קאראולניק ברוסית: משמר, צופה על משמרתו.

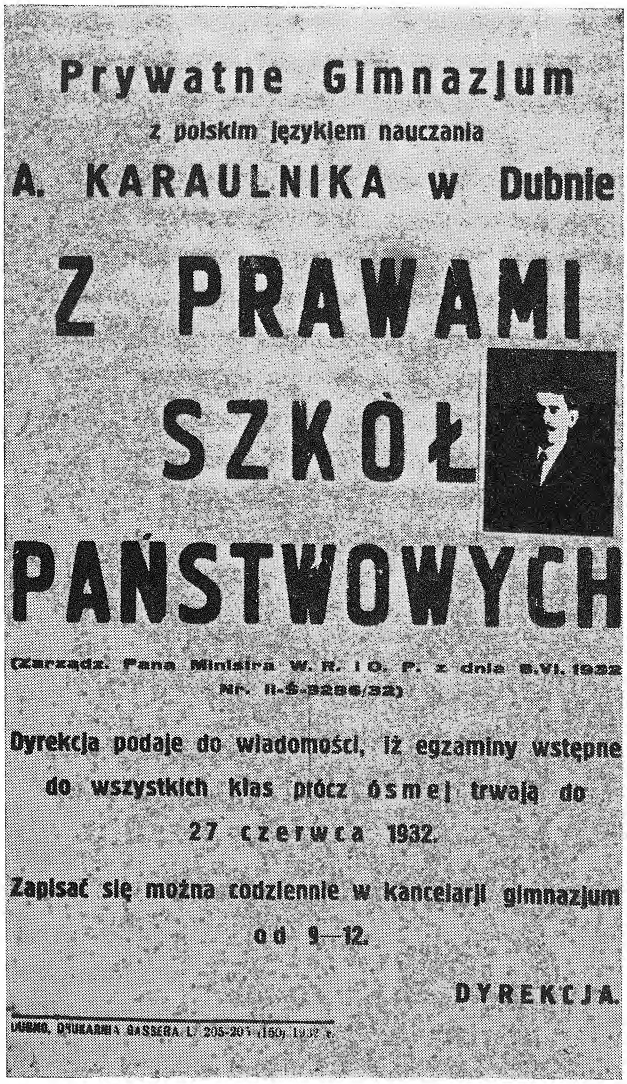
היה זה בראשית שנות העשרים, כאשר עם חילוף השלטון בעיר, שנספחה לממלכת פולין שקמה לתחיה, נסגרה הגימנסיה הרוסית וילדי היהודים נשארו ללא אפשרות ללמוד במוסד תיכוני. הריאקציה הפולנית הקימה אמנם גימנסיה פולנית ממשלתית במקום הרוסית שנסגרה, אבל מספר המקומות שהוק־צבו בה לתלמידים יהודים היה כאין וכאפס לעומת הדרישה. לנוכח מצב זה שנוצר, קמו כמה עסקנים, כמו בארחאש,

צוקרמן, גוברמן, קאראולניק, ויסדו גימנסיה לילדי ישראל. השלטונות, שראו את המוסד כפרטי, דרשו שאדם אחד יהיה בעל הזכיון, וכך היה אברהם קאראולניק לבעל הזכיון של הגימנסיה היהודית־פולנית. אכן, זכיון זה זכויות מסוימות היו קשורות בו, אבל גם צרות לא מעטות. אברהם קאראולניק עמד בכל הצרות הללו, שמר על המוסד מכל משמר, ובימים של משבר לא נח ולא שקט ולא הניח לו להתמוטט.

עם היותו סוחר שקוע בעסקיו, התמסר קאראולניק למוסד ודאג לכל מחסוריו, אחת היא אם היה זה ענין של שכירת דירה, רכישת אינוונטאר, מעבדה וכדומה, ואם ענין של שכירת מורים — בכל הוא טיפל, לכל דאג, משל היה זה עסק מעסקיו שלו. ואם ביקש מישהו לראות את קאראולניק, הלך קודם כל לחפשו בגימנסיה.

רבים היו הלבטים, רבים היו גם חיפושי הדרך להבטחת קיומו של המוסד, וכך נמצאו המורים בזמן מסוים עובדים כשכירים ובזמן אחר, ביזמתו של המורה אליהו מחרוק, כחברי קואופרטיב שיסדו לעצמם. על אף הקשיים שבהם נתקלו מנהלי המוסד, איפשרו אלה גם לילדים שיד הוריהם לא השיגה לשלם את שכר הלימוד ללמוד במוסד. בלי שים לב לטינה ולהפרעות מצד השלטונות הריאקציוניים הפולניים הלך המוסד ושגשג והוציא מחזורים של בוגרים, אשר רבים מהם יצאו לחוץ לארץ להמשיך בלימודיהם. המוסד שהוכיח את עצמו ביכולת קיומו ורמתו הפדגוגית זכה סוף־סוף, בשנת 1932, שגם „מלאך רע יענה בעל כרחו אמן", וכך הוענקו לו זכויות ממשלתיות מלאות. והאיש אשר לא חסך כל עמל מעצמו למען המוסד, זכה שכל בני עירו הוקירוהו וכיבדוהו במיוחד על פעלו זה.

ב. בארדיגא

לייב לוצ'ניק

לייב לוצ'ניק נולד בשנת 1881 ברובנה. אביו היה סוחר זעיר, ומשחר ילדותו ידע לייב דחקות רבה. עודו נער — נמסר לשמש שוליה אצל חייט „שיעשה ממנו בן־אדם". ילמד וידע מקצוע — ממילא יהיה בן־אדם.

ואכן שוליה זה הלך והתפתח בד בבד עם לימוד המקצוע. הוא היה אוטודידאקט, וכאוטודידאקט הלך והשכיל, עיין והבין, וסיגל לעצמו את אשר למד וקרא. בימי הריאקציה שלאחר שנת 1905 היגר לאמריקה, אולם כעבור שנתיים חזר משם לחיות בקרב אחיו במולדתו הישנה.

בשנת 1912, נסער על עוול שנגרם על ידי גיסו לשוליה, הוא מארגן שביתה אצלו. ה„אוחראנה" (הבולשת הצאריסטית הרוסית) רודפת אותו בגלל תביעותיו לשיפור תנאי העבודה והעובדים. הוא נאסר, ובני משפחתו נתונים למחסור ורעב. אבל גם שחרורו אינו מביא לו אלא מפח נפש: אשתו, שלא גילתה כל הבנה ביחס לפעולותיו, שרפה בהעדרו את כל הספרים שלו, אשר אסף וצבר בעמל ואהבה רבה. אכן, כל אלה שחברו יחד לדכא את רוחו לא יכלו לו, והרדיפות אך חיסנו את כוחו, והוא התמסר ביתר שאת לארגון העובדים.

הוא היה איש ה„בונד"; ואם כי זרם פוליטי זה לא היה לו עורף ציבורי בדובנא, נעשה הוא מנהיג פוליטי לחוג קטן בעיר, אולם גם יריביו הרעיוניים ידעו לכבדו כאיש המידות הטובות.

לייב לוצ׳ניק לא ידע הפוגה מהי בפעולתו הציבורית. שלוש פעמים נבחר הוא למועצת העיר. היה חבר הקהילה, ובתור שכזה עשה כמיטב יכלתו לעזור לכל מי שזקוק היה לעזרה. הוא היה פה לחלכאים ולנדכאים, והשתמש בכל האמצעים — שתדלנות, שכנוע, ריב, גיוס קרנות וכו׳ — כדי להקל מעליהם את גורלם המר. הוא אסר מלחמה על בעלי המאה אשר להם גם הדעה.

וכשנכנסו הסוביאֶטים לדובנא והבונדיסטים נרדפו על צוואר, גזר עסקן ומרדן פוליטי זה שתיקה על עצמו והפך אסיר־בית מרצונו הוא. ניתק את עצמו מהחברה שבה ולמענה פעל, התרחק מהחיים הציבוריים שהיוו כל תוכן החיים שלו, והפסיק כל קשר עם גדולי ה„בונד" שהיו חבריו האינטימיים לשעבר.

סופה של דמות פופולארית זו, שנתלשה בערוב ימיה מן הפעלתנות הציבורית, היתה הליכתה בקרב כל בני עירה אל הבורות...

ניסן

ד"ר איזידור מרגלית

ילִיד ברודי שבגאליציה, קנה ד"ר מרגלית השכלה רחבה בנעוריו, ינק משרשי יהדות מסורתית, והוסמך בתואר ד"ר לפילוסופיה באוניברסיטה של וינה. מסוף שנות העשרים של המאה הנוכחית כיהן כמנהל הגימנסיה היהודית־פולנית בדוב־נא ותרם הרבה להרמת קרן המוסד ולהכשרתו כבית אולפנא מוכר מטעם הממשלה. ובימים שהיסודות העוינים ליהודים הרימו ראש, ידע הוא להחדיר ולהגביר את התודעה הלאומית במוסד ולעורר את רגש הכבוד העצמי אצל תלמידיו.

ד"ר מרגלית השתלב מהר בחיי הציבור והחברה בדובנא והיה לאחד מראשיו. בשנות השלושים נבחר הוא לכהונת סגן ראש העיר, ועמידתו הזקופה היתה לצנינים בעיני האנטי־שמיים.

בימי השואה ביקשו גרמנים „טובים" להמציא לו „שאַיינים" — תעודות — שיאפשרו לו חיים קלים יותר בגיטו, אבל הוא דחה את „טובותיהם" של הצוררים ונשאר חזק ברוחו גם בשעות דכדוך הנפש שלו. כמה פעמים עשה נסיון לשים קץ לחייו, אבל רופאים יהודים הצילוהו. לבסוף בחר בכל זאת למות בידי עצמו ולא בידי אכזרים חרפת המין האנושי.

ניסן

ד"ר איזידור מרגלית

לדמותו של יוסף פינחסוביץ'

יוסף פינחסוביץ', או כפי שקראו לו יוסף בוריסוביץ', היה דמות של עסקן ציבורי מובהק בכל הגילים שלו, בכל הזמנים, ובכל התנאים שבהם היה נתון. עם היותו עוסק בעניני הציבור, לא נימנה עם העסקנים „המקצועיים". ולהוציא תקופה קצרה של קשריו עם ה„פולקיסטים" כרעו וידידו של פרילוצקי, לא השתייך לשום מפלגה או זרם פוליטי. איש ער היה לגבי כל הזקוק לעזרה, מכאן התמס־רותו לעבודה הסוציאלית בעיר ולעבודה קונסטרוקטיבית, שהיה בה כדי לסייע לאדם להיות חי נושא את עצמו.

עורך־דין לפי מקצועו, יוסף בוריסוביץ' נבדל מאחרים בני דורו שזכו ורכשו השכלה בכך, שלא נטה להתבוללות, כי אם נשאר איש עממי, קרוב למוסדות החינוך, חבר ועד ההורים של בית־הספר והרוח החיה בו, פעיל בקרנות האש־ראי והבנקים של בעלי־המלאכה, וכן בקרנות הגמילות חסד של בית־הכנסת ע"ש ר' אברהם מרדכי.

לפי עדותה של אחת הניצולות מדובנא, היא ראתה את יוסף בוריסוביץ' לאחרונה ביום ה־7 באפריל 1942. היא מספרת: „באותו יום, למחרתו של ליל סדר ראשון, הכריזו בדובנא על אחד הרובעים כ„יודאנריין" (נקי מיהודים). בבוקר השכם התחילו תושבי הרובע לסחוב את המטלטלים שלהם על גביהם לרחובות המיועדים ליהודים. אמצעי תחבורה לא היו, סבלים לא היו, כמובן, וכל אחד רצה להציל מה שניתן להצלה. הזמן היה מוגבל, שעות ספורות בלבד.

אחת הדמויות הבולטות עם השק על הגב היה יוסף פינחסוביץ'. הוא הלך זקוף־קומה, גאה, כאילו לא נכנע, אבל יחד עם זה השתקפה טראגיות עמוקה־עמוקה בעיניים שלו — סמל של היהודי „הנודד הנצחי". לא עמדו לו כל הזכויות והמעשים הטובים שעשה...

ניסן

שרה'קה דובציס

איש בעיר לא זכר אותה מימי נעוריה. גם הקשישים הכירוה כבר כעסקנית ותיקה. מי איפוא היתה היא, שרה'קה דובציס, בציבוריות הדובנאית?

אכן, דמות מיוחדת במינה היתה אשה צדקנית זו, נמוכת הקומה, הכחושה והצמוקה. כל ימיה נראתה בתלבשתה החד־גונית: שמלה שחורה לגופה ורדיד אדום־כהה עוטף אותה כולה. לכאורה יהודיה ככל היהודיות — ולא כן, כי היא, בהבדל מן האחרות, נשאה על שכמה הדל עול גדול. לא עול של משפחה שלה בלבד, שהוא כשלעצמו היה גדול למדי, קשה ומדכדך, אלא עול של מחלקה סוציאלית שלמה, אם נשתמש בלשון ימינו המודרניים. מחלקה שפעלה לא לפי תקציב קבוע מראש ובתמיכת מוסדות, כי אם מוסד שדאג בעצמו לתקציבו על ידי אוסף תרומות למלוי צרכיו הסוציאליים המרובים. היא היתה מתרוצצת בין בעלי היכולת שבעיר, תובעת וגם מקבלת מהם את תרומותיהם לצרכיה הסוציאליים. אכן כוח המעשה שלה סייע עמה, שיכבש הכל, ולא הניח לאיש לסרב לה.

שרה'קה דובציס לא למדה פסיכולוגיה או תורת החברה והסעד, אבל היא בלבה החם, בנכונותה לעזור לכל המצפה לעזרה, עשתה מה שבימינו עושה מוסד הסעד על ענפיו השונים. כך דאגה היא לעניני אסירים, לסעוד חולים עניים במחלתם, להשיא ילדי עניים וכולי.

ארשת פניה הלבביים, שביטאו את מלוא משמעותו של „ואהבת לרעך כמוך", הוסיפו הרבה לסמכותה ולכוחה המוסרי. בעברה ברחוב לא פסקו שפתיה מלמלמל „גוט מארגען", „גוט מארגען" בתשובה לכל מי שנפגש לה בדרכה, שכן הכל הכירוה והעריכוה כטובה ומיטיבה עם הזקוקים לעזרה ולרחמים.

ושמה של שרה'קה דובציס הפך בעיר לשם נרדף לעסקנות תמה וטהורה.

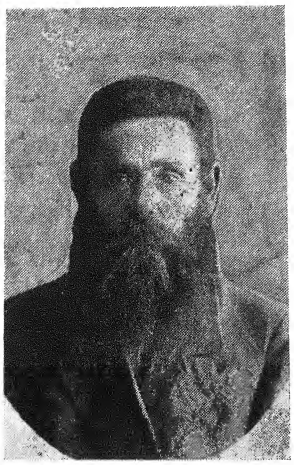
ניסן

ר׳ אברהם ליכטר

ר׳ אברהם ליכטר היה ידוע בדובנא בכינויו ר׳ אברהם וואליצר — על שם הכפר וואליץ שבו התגורר סבו. אם שאלת בדובנא על ר׳ אברהם ליכטר לא ידע איש מי הוא ואיפה הוא גר; אבל אם שאלת על ר׳ אברהם וואליצר — כל ילד היה מראה לך היכן ביתו.

ר׳ אברהם וואליצר נולד בשנת תר״ל. תמים בהליכותיו ומעורב בין הבריות, היה ר׳ אברהם במשך שנים רבות מתמסר לענינים שבצדקה תוך דאגה לנזקקים שבעיר. כיושב־ראש הקופה לגמילות חסדים ליד בית המדרש, שבו שירת כגבאי במרוצת עשרות שנים, היה ר׳ אברהם הקובע את סכומי ההלוואות בלי רבית בערבות משכּונוֹת לכל מי שנזקק להן, על מנת להחזירן בתשלומים קטנים. כיוון שהקופה צריכה היתה לכספים מרובים, היה ר׳ אברהם מבקר אצל אמידי העיר ומעורר אותם לתרום לצרכי הקופה. כן קבע שבשבוע של פרשת „משפטים״ יתרום כל יהודי העולה לתורה באחד מבתי התפילה שבעיר לטובת קופת גמילות חסדים, ומיד לאחר מכן היה עובר מגבאי אחד למשנהו ותובע מהם לאסוף את הכספים שנתרמו לקופה.

ר׳ אברהם לקח חלק גם במוסדות צדקה אחרים שהתקיימו בעיר והקדיש להם מזמנו ומכוחו. חלק מזכותו זו יש לזקוף לנדיבותה של אשתו גולדה, שנאלצה לעבוד קשה לבדה בשתי החנויות שהיו להם, כדי לאפשר לבעלה להתעסק בעניני צדקה. ידעה גולדה כי גם לה חלק בעולם הבא במעשי הצדקה של בעלה בעולם הזה...

אברהם ליכטר

ר׳ אברהם נפטר בט״ו באייר תרצ״ג וזכה לכבוד גדול מצד בני עירו שבאו כולם ללוותו לבית עולמו. הוא השאיר אחריו ארבעה בנים, שתי בנות וששה נכדים, אולם כולם, חוץ מבן אחד אשר בארץ, ניספו בימי השואה.

ח. ל.

ליווי עולים לארץ — בעגלייטונג פון נייע עולים

יענקל סאניס

שמו היה יעקב רינזברג, אבל בעיר קראו לו יענקל סאניס. היה זה אדם מצטיין בהליכותיו ובמידותיו הטובות, סמל הנדיבות והתמימות, שהירבה לעשות לכל מי שהיה זקוק לעזרה.

ביתו עמד מול בית־המדרש לחסידי אוליק, ושנים רבות שימש הוא גבאי בבית־מדרש זה. מידת הכנסת אורחים שלו

יעקב רינזברג

היתה מפורסמת ובאי ביתו היו יהודים מדובנא גופא ומן העיירות שבסביבה. כל מי שהיה בא לדובנא אם לצרכי מסחר ואם לשאול בעצת רופא, אם ממלינוב, מטרוביץ, ממיכוביץ או איזה מקום אחר — כולם היו באים אל ר׳ יענקל סאניס, שהיה מקבל את כולם בסבר פנים יפות ורואה את עצמו מאושר לעזור להם.

ר׳ יענקל סאניס הכיר את כל אנשי העיר וכולם הכירו אותו. הוא ידע את מחסוריהם של כל הרצים אחר פרנסתם ואינם מגיעים ודאג לכל אחד ואחד מהם: לזה לצרכי שבת, ולזה — מצות לפסח, לשלישי — עצים להסקה בחורף, ושולח הכל כ„מתן בסתר" כמובן, שלא יִוָדע הדבר חלילה לשום איש ולא ילבין פני האדם הזקוק לעזרה ומקבלה... כל ימיו עסק ר׳ יענקל סאניס בצרכי ציבור: בבית־החולים היהודי בעיר, במושב הזקנים, ב„תלמוד תורה", במעות חיטין, וכו׳. מכניס היה לביתו ילדים רעבים ומאכילם, ואחרי כן מעניק להם ממתקים ומיני מאפה.

קול צרוד היה לו לר׳ יענקל, ואף־על־פי־כן היה לעתים קרובות עובר ליד התיבה בבית־המדרש, שכן חביבה היתה עליו מצוות שליח ציבור.

ר׳ יענקל נפל בידי מרצחים ביחד עם בני הקהילה של דובנא על קידוש השם.

מלכה פריימן

אסתר פפר (לבית דייבוג)

דמות אצילה של אשה שבכל תהפוכות החיים ידעה לעמוד באומץ ובגאוה היתה אסתר פפר. נולדה בדובנא לאביה ר׳ חיים דייבוג, עורך־דין ואדם מכובד בעיר, וקיבלה השכלה מוסיקאלית גבוהה באקדמיה למוסיקה בליאז׳, בלגיה. החלה להורות מוסיקה בפרילוקי ואחרי כן בדובנא, ועד־מהרה החלו הורים רבים מתדפקים על דלתותיה בקשר לחינוכם המוסיקאלי של ילדיהם. הקדישה הרבה מזמנה לטובת הכלל, בהופיעה בקונצרטים לטובת נצרכים שלא על מנת לקבל פרס.

גם בארץ התמסרה אסתר פפר להוראת המוסיקה, ועם היות זמנה קודש לעבודה הפדגוגית, ידעה גם להסתגל לעבודה החקלאית במקום מגוריה, בכפר־סבא, ונתחבבה על כל יודעיה ומכריה באישיותה התרבותית ומידותיה הטובות.

בשנים האחרונות לחייה סבלה ממחלה קשה, וכאשר חשה כי סופה קרב, ציוותה: „לא להתנגד לניתוח גופתה אחרי המות, אולי יוכלו בקביעת המחלה לעזור לסובלים אחרים".

י. פ.

אסתר פפר

אליעזר ז׳ורנה

נולד בדובנא בשנת 1905, וזו הטביעה עליו את החותם שציין את יהודיה. בן למשפחת יהודים סוחרים, אשר על אף טרדתם ודאגות הפרנסה שלהם דאגו לתת לילדיהם חינוך עברי וכללי. יפה־תואר וזקוף קומה כברוש נאה היה אליעזר בין בני משפחתו, ומילדותו היה מצליח בכל אשר עשה: בלי־מודים, בספורט, בהדרכה.

הוא היה תלמיד מצטיין בגימנסיה, בקבוצת כדורגל „מכבי״ — כוכב, ב„השומר הצעיר״ — מדריך־מנהיג. וכדרך הנוער בתנועותיו בדובנא שלפני מלחמת העולם — כל מאוויו היו הכשרה ועליה לארץ.

משנת 1929 הוא נמצא בארץ, במערכות העבודה, בקיבוץ, בפעילות חברתית. כוחו רב בשיכנוע, בהפעלת חברים למעשים למען הציבור, מילותיו מלאות נועם ומשפטיו מנוסחים בדיק־נות ובהגיון.

בשלהי ימיו היו כל הגיגיו נתונים להנצחת הקהילה של דובנא בספר, והרבה תרם הוא מיזמתו לארגון הדבר והוצאתו

אליעזר ז׳ורנה

לפועל. אולם לא זכה לראות את הספר יוצא לאור, ובגיל חמשים וחמש נכרת במחלה ממארת מארץ החיים.

ניסן

ד״ר מישה ליכטנשטין־זוהר

נולד בדובנא בשנת 1910 וקיבל חינוך יהודי מסורתי וכללי. מתמיד משחר ימיו, קיבל הוא כבר בגיל עשרים ושתים את תארו ד״ר למשפטים, ועם זאת לא זנח את התענינותו בלימודי היהדות. נוהג היה לפי הכלל של „יהודי בביתך ויהודי בצאתך״.

ד״ר מישה ליכטנשטין־זוהר

ומאז היו הצבאיות ומדע המשפט גם יחד לציר חייו.

בשנת 1939 הגיע לארץ, וכיהודי גא ואיש צבא מצא מיד את דרכו כמדריך ב„הגנה״. עם קום המדינה השתלב בצבא הקבע, וכאיש משפט נתמנה לכהונה בבית־הדין העליון של הצבא, וב־1953 — כפרקליט צבאי ראשי.

ד״ר ליכטנשטין־זוהר נמנה עם צוות המרצים באוניברסיטה העברית. מוחו האנאליטי, ישרו האישי וידיעותיו בעניני חוק ומשפט העלוהו לתפקידים רמים באגודה הבינלאומית לעניני חיק צבאי, והוא פעל רבות למען השיפוט הצבאי. רבות מעבודותיו שהשאיר אחריו נקראות בלשון המשפטנים „תחוקת זוהר״.

הוא היה אלוף־משנה בצבא ואלוף בשיחותיו עם חבריו, באזניו הפקוחות לדבריהם ובהבנתו את הזולת. היה עתיר בנכסי רוח, צנוע בהליכותיו עם הבריות, חבר לדוגמה וראש משפחה למופת. היטה שכם להצבת זכרון לעירו בספר „דובנא״ ולא זכה לראות את הספר יוצא לאור, כי ניתק פתיל חייו ב־1961.

ניסן

שמואל׳יק השען

מאת ב. אלימלך (ז״ל)

שמואליק השען הוא טיפוס שנוי במחלוקת: יש מהללים ויש מחללים, יש מקלסים ויש מגנים, לא נשאר לנו אלא לספר על אפיו, ארחות חייו ויחסו אל הבריות לפי עובדות ומעשים.

תחילתו של שמואל היתה השמשות בבית־הכנסת בדובנא לפני שבעים־שמונים שנים בערך. חוטר מגזע שמשים היה. מדורי דורות היו אבותיו שמשים. בנוהג שבעולם, שמשים הם כפופי קומה, נכנעים, נלעגים ומזולזלים, מתרפסים ומחניפים לבעלי־הבתים, פשוט מרמס לכל רגל. וראה זה חדש! שמואל השמש לא קיבל את תורת ההשפלה של כל השמשים. לו תורה משלו: אינו נכנע לשום איש, אינו מחניף לאחרים ואינו נותן לאחרים לזלזל בו. ולא עוד, אלא מעז פנים כלפי בעלי־הבתים, אם הם מנסים לפגוע בכבודו. אם אני שמש — אומר הוא — מותר כבר לדרוך עלי? קודם כל אני אדם, ואדם דורש יחס של כבוד כלפי עצמו. אומרים שהשקפותיו נולדו במוחו עוד בנעוריו, בהיותו בבית־אבא וסבא ורואה את יסורי החיים וחשכת הדלות בשבט עברתם. שמואל אינו סובל את העשירים, השבעים עד לידי הקאה, תמיד יש לו טענות כלפיהם, ביחוד מלחמתו קשה עם גולדמן בעל הטחנה הגדולה בעיר: שהלה מעביד את פועליו יותר מן המידה, מוצץ את דם התמצית מהם. וכאשר מישהו מהם נופל למשכב מחמת חולשה ואפיסת כוחות, לא די שאינו דואג להבראתו, אלא מפטרו מניה וביה מן העבודה. ועוד דינים ודברים שונים שיש בהם משום עושק עניים יש לשמואל על ניצול אביונים ועשיית עושר על חשבון העובדים. הוא, שמואל השמש, מוצא שאינו כדאי גולדמן ואינו ראוי שיגיש לו בשבת, או בחג, את עמוד התפילה (שטאַנדאַר בלע״ז) שלו ואת המחזור. עלוקה כזו! שודד, גוזל ועושק את הפועלים, ומצח נחושה לו ובוש לא יבוש לבוא אל ביהכ״נ להתפלל...

בשבתות ומועדים הומה בית־הכנסת ורועש: שמואל מחרף ומגדף את הטוחן כאחד החמסנים, וגם את העשירים לא ינקה. והגיעו הדברים לידי כך שפיטרוהו ממשרת החזקה והירושה שלו... נגמרה השמשות.

שמואל לא התרפס ולא התחנן. הלך ותפס מלאכה נקיה ולא קלה בידו: הוא נעשה לשען. ולא סתם שען שכיח, אלא משנאחז בזה יצא מהרה שמו כאמן ומומחה בעיר ובסביבה. היכן התמחה ואימתי? העיקר: אם שמואל קבל שעונך לשם תיקון היה בטוח שיצא משוכלל וימלא שליחותו בדיקנות חרוצה, דורי דורות. אולם אם אחרי הצצה בעד הזכוכית המגדלת לתוך־תוכו יאמר לך: „השליכהו אל בור האשפה״, הוי יודע, כי קופחו חיי שעונך ואין לו תקנה עולמית, אין להעביר את רוע הגזירה.

מפורסם היה שמואל אצל כל ה„פריצים״ בארמונותיהם, הכל השכימו לפתחו, אף־על־פי ששמואל קיבל שכר עבודה פי שלושה, או פי ארבעה משקיבלו אחרים. וראה פלא: אדם משופע בעבודה ושכרו גבוה — והוא עני שבעניים, וחי בדלות ובמחסור... ברם, הצצה אל תוך ביתו מספיקה להסביר את כל הנעשה, ולא ישתוממו עוד — ביתו הומה מרוב אדם כנחיל של דבורים. כל אומלל וקשה־יום, כל אשה קשת־רוח ומרת־נפש הולכים ובאים אליו לבקש עצה ועזרה בצר. פה אשה מתנה צרת לבה: בעלה מת ובנה מפרנסה היחיד של המשפחה. הוא עובד כמשרת בחנות מכולת. עובד כשור וכחמור, מהשכמה ועד הלילה, ועכשיו מפטרים אותו ורוצים לקבל במקומו איזה קרוב משפחה. ומה נעשה אנחנו, הלא נגווע ברעב?

בפינה יושב צעיר ומספר לחברו: אבא סנדלר ושוכב בבית־החולים. עוד לא העלה ארוכה וכבר המנהל אומר להרחיקו לפני החלמתו. מה יעשו? בבית אין אפילו מי שיגיש לו כוס תה...

איש איש שופך לבו לפני שמואל וכולם מבקשים שישתדל בשבילם. ושמואל מבטל מלאכתו, מתרוצץ מפלוני לאלמוני וחוזר חלילה. פעם ידבר תחנונים, יעורר רחמים בלב בעל־הדין, ופעם יתרגז ויתכעס. מצליח הוא בשליחותו הריהו מאושר, פניו קורנות, עיניו נוצצות. אין דומה לו. לא הצליח — הריהו רוגז ומהמה ושופך חמתו על ראש העשירים תוהים הבריות: הוא עצמו חי חיי כלב ולאחרים ידאג? תמיד רב ריב יתום ואלמנה. מציל אביון מיד עושקו, ודינים ומשפטים לו עם תקיפים ועשירים ובעל כרחם הם ממלאים דרישותיו, שכן הם מפחדים מפני ה„פגע־רע״ ששמו שמואל.

תאמרו: איש מלומד שמואל׳יק ועל כן יש לו השפעות? לא מניה ולא מקצתיה. מעט מאד נשאר לו מתורת רבו שקיבל ב„תלמוד תורה״, אבל את החשוב הוא בכל זאת זוכר: לא תעשוק את רעך... לא תעמוד על דם רעך... לא תלין פעולת שכיר... וחוזר הוא על „ואהבת לרעך כמוך״ ואינו פוסק מזה.

כשהופיעה הציונות בעולם היהודי, שמואל היה לציוני נלהב. מי יתנני לחיות בארצנו! שם בוודאי יחיו אחינו בצדק וביושר. הכל יעבדו את האדמה ויאכלו לחם מיגיע כפם. תכלה קנאה, תכלה שנאה, לא יוכר שוע לפני דל.

חלפו ימים ובפי שמואל בשורה חדשה: נעלם השם ארץ ישראל; תחת זאת הוא מדבר על ביטול גבולות בין ארץ לארץ, תושבי העולם כולם יהיו בני עדה אחת... אהבה, שלום ורעות ישררו בין העמים — סוציאליסט! והואיל והימים ימי שלוט הבולשביקים נתגבשה שאיפתו של שמואל'יק ויהי לבולשביק. והבולשביקים ידעו להוקיר את טוהר נפשו ונקיון כפיו של שמואל'יק וימַנוהו לקומיסר!... החל הוא מהלך בלבוש שחור כשזקנו האפור פרוע, תמיד נחפז, תמיד מוטרד, תמה ומתמיה בין צ'אֶקיסטים ואנשי הגוַארדיה האדומה. בבית אורח חיים פשוט: מאכלו — גריסין, מלבושו פשוט ודל, אבל צדק ויושר מורמים על נס. בני דלת העם נשאוהו, ואילו כל היתר שנאוהו, כי לא נרתע מלקחת מכל אמיד את המותרות כביכול אשר לו, בטענו: מן העניים בא העושר, ולעניים ישוב...

עד ימי נסיגת הבולשביקים עמד שלטונו, ואתם יצא בדרך מסעיהם. בז'יטומיר ראוהו מתהלך חגור חרב צארית. עד למוסקבה הגיע, וגם שם נשא בתפקידו, תפקיד הקומיסר.

עברו ימים. הרבה דברים נשתכחו מן הלב. אך יום אחד נתקבל ממנו מכתב ארוך וגדול, ובו כעין ודוי של אדם החוזר בתשובה: „טעות גדולה טעיתי וגדול הצער והחרטה. חשוב חשבתי כי תורת ,ואהבת' היא נחלת כל אדם, אבל לצערי עלי להודות כי עד עמים אחרים עוד לא הגיעה. בני חביבי, הריני מבקש ממך שתלך אל המורה בליי, שהיה תמיד ידידי, ובקשו שילמדך את הלשון העברית וספרותה עד שתדען על בוריין. אולי עוד אזכה להיפגש אתך בארצנו ונוכל לחיות על פי חוקי תורתנו, כי רק עמנו, הסובל יותר מכל העמים, מסוגל להבין את המצוה ,ואהבת' ורק בארץ ישראל נוכל לחיות כעם". ועוד ועוד דברים כאלה, מלאי צער וכאב על המשגה הגדול שעשה בחייו. לא עברו ימים מועטים וידיעה אחרת הגיעה: שמואל השען מת בנכר. לא זכה לעלות לארץ אף לא לראות את אשתו ובנו...

הרשל שמש בית-הכנסת הגדול

הרשל היה ידוע לכל תושבי העיר דובנא ואף הכיר כל אחד מהם, למקטון ועד גדול. בעל קומה ממוצעת, זקנקנו שחור, הוא היה יד ימינו של המרא־דאתרא ר' מנדלי זצ"ל. מתלווה היה לרב לכל מקום שהלך, שמאלו של ר' מנדלי נתונה ביד ימינו של הרשל, וכך הם מתקדמים.

מפורסם היה הרשל „כבעל מכריז ומודיע"... בכל עסקי הקהל הדובנאי, ולפניו גלויים כל צרכיו. מחובתו היה להלך מפרבר זאברמי דרך כל העיר עד סורמיטש ולהכריז, וכן בשבתות, בשעת הקריאה, בקולו הבהיר־היפה.

נראה הרשל בפתח הבית, מיד לחישה עוברת מפה לפה: הא, הא! הרשל ניגש בצעדים מאוששים אל הבימה, משל היתה זו רכושו הפרטי, ופותח בהודעה. אם זו מטעם הרב, הוא מכריז „בפקודת הרב", ואם בעסקי הקהל — „בפקודת הקהל". וא־לו את הודעת „הרב מטעם" הוא פוטר: „בפקודת הז'ונדובי ראַבין" — רוצה לומר הרב מטעם השלטון... ובסיימו, היו כל המתפללים פוטרים כלאחר־יד: „מחַיה" לשמוע כיצד הרשל מכריז, אַי אַי אַי!

ינא"י

בענעדיק

בהגותך שמו בשפתיך — מיד הוא מופיע לפני אנשי דובנא בדמותו ובצלמו: שליחם המיוחד של שוכני עפר אל אלה שיבדלו לחיים, כי הוא היה מתווכם הבלתי־אמצעי של אלה שהלכו בדרך כל הארץ. ספק אם היה מי שהוא בין החיים בדובנא שהגיע לפופולאריות כמותו: כי הכל ידעוהו, אף כי לא הכל שיבחוהו. שמו בעצם לא היה בענעדיק.

ממציא שם הלווי הסתמך על מלאכתו של המכונה — ללוות נפטרים אל בית־העלמין. כיון שכך — איז ער דאך פון די רויטע אידעלעך (הריהו מן היהודים האדומים), כלומר בן־אדום, יקרא איפוא „בן אדיק".

היה זה יהודי עבדקן שלא פסק משלוח ידו אל קופסת „צדקה תציל ממות", ובחיוך טוב ביקש לחפות על צל המוות הכרוך בתפקידו.

הבריות לא נהו אחריו, אדרבה, מתרחקים היו ממנו ומרחיקים אותו מחברתם. ולמותר לומר שלא היתה קללה גרועה מזו כשהיו מטיחים בפני מי־שהו: „יתעסק בענעדיק עם שכמותך".

עני ואביון היה כל ימי חייו, והופעתו העלובה הזכירה לכל: „כי לא לעולם חוסן... והעיקר — צדקה תציל..."

„הצדקה הגדולה" לא עמדה אף לו למסכן, שהלך אל בית־עולמו יחד עם כל בני העדה...

ניסן

וואלאדיא (פרנקל)

עירירי, מכונס בתוך עצמו, אין אומר ואין דברים, ללא תביעות, בדרך כלל מרושל בלבושו, בלתי מגולח — כזה היה הוא חלק מהנוף היהודי של חיי העיר. מאין לו בית ודירה, מצא הוא לו משכן אחורי הקלעים בתיאטרון והקולנוע. המברשת והדבק בידו האחת והמודעות בשניה — כך ראו אותו כל הימים. רק בסוף ימיו, ערב השואה האיומה, עלה בידו לקבל עבודה כשליח באירגון הפקידים והזובנים ולהתפרנס בכבוד.

על דעותיו הפוליטיות לא ידעו ולא כלום, כי שתקן היה האיש, לא מעורב עם הבריות, אולם, כפי שנתברר אחר כך, גורל עמו ועתידו היה קרוב מאד־מאד ללבו. שיר אחד שכתב שנה לפני פרוץ המלחמה, אפילו אינו מעיד על כשרון פיוטי מיוחד — מוכיח, מה עמוקה היתה דאגתו לעמו. ואלה הם דברי השיר:

האזינו אחים,
הקשיבו יהודים,
בין שדגלכם שני
בין שדגלכם כצבעי השמים.

התפנו נא למחשבה,
האינכם רואים כי החלה התבערה?
ברומניה, פולין, הגלות גוססת,
היהדות בדמה מתבוססת,
וגרמניה — כלי המשחית משחיזה.

הה, מה יהיה? אלי, אלי!
על כן, אחים, פקחו עין
וקחו גורלכם בידכם;
השחיזו כלי־הזין,
הגבירו האיחוד!
שאם לא כן — אללי לנו!

ב. בארדיגא

על משפחה אחת

העיר דובנא — הרבה כפרים ועיירות בסביבה; ובכפרים האלה ובעיירות האלה היו הרבה משפחות יהודיות שפרנסתם היתה על המסחר עם איכרי הסביבה. היהודים שימשו מתווכים בין האיכרים והעיר; קונים היו את תוצרתם ומשווקים אותה בעיר, ומביאים כל מיני סחורות מהעיר ומוכרים אותן לאיכרים. נוסף לכך עסקו הם בתעשיה זעירה, כמו: תעשית רעפים, לבנים, שריפת סיד, טחנות קמח ועוד. בדרך כלל שררו יחסים טובים בין המשפחות היהודיות הללו ושכניהם האיכרים. היהודי, או ה"מושקו", כפי שהוא כונה על ידם, שימש לא פעם יועץ להם בעניניהם, ואפילו בורר בסכסוכים שביניהם לבין עצמם.

בכפר גראדקי, השוכן במרחק שנים־עשר קילומטר בערך מזרחית לדובנא, השתקעה במאה התשע־עשרה משפחה יהודית אחת בשם לרנר. כינן שלפי חוקי הצבא בימי הצאר היה בן יחיד במשפחה פטור משירות בצבא, שינו הבנים את שמותיהם, וארבעת בני לרנר היו ל־: 1) בייריש לרנר, 2) לייב פרלמוטר, 3) יוסף פיירשטיין, 4) נטע ספקטור.

שלושת האחים הראשונים הקימו משפחות ענפות, וכולם גרו באותה סביבה, בכפרים: גראדקי, נהורין, סודוביץ. הבנים אחזו דרכי אבותיהם בידם והתפרנסו ממסחר עם האיכרים. את צרכיהם הדתיים סיפקו בתפילה במנין באחד מן הבתים בשבתות ובחגים, ואם לא היה מנין התפללו ביחידות. את בניהם הגדולים היו שולחים ללמוד בבתי־הספר בדובנא, בקיוב או בז'יטומיר, ואפילו למקומות מרוחקים יותר. הקטנים למדו בבית, ואת מוריהם היו מביאים ממרכזים עירוניים.

כן היו מביאים כלות לבנים וחתנים לבנות ממקומות אחרים. היו מקרים שדודנים התחתנו ביניהם: בנים ממשפחות פרלמוטר ופיירשטיין עם בנות מבית לרנר.

כך חיו משפחות אלה עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

עם חילופי השלטונות בעקבות המהפכה הרוסית התחילו הגויים מציקים ליהודים. כמה מן המשפחות נשדדו בידי ליסטים וכמה נהרגו, ולעת גמר המלחמה החלו המשפחות עוזבות את הכפרים ועוברות לדובנא. הן נשתלבו בחייה החברתיים והתרבותיים של העיר, הילדים החלו מבקרים בבתי־הספר ובגימנסיה, וכל דרך החיים של המשפחות הללו נשתנתה כליל.

רוחות חדשות החלו מנשבות אז בציבוריות היהודית. הצהרת בלפיר נתנה את אותותיה ותנועות נוער חלוציות החלו מתארגנות גם בדובנא. קמו "השומר הצעיר" ו"החלוץ", וצעירים רבים מבין המשפחות הנ"ל התחילו מקבלים השפעה וחינוך ציוני וחלוצי בתנועות אלה ומגלים שאיפה לעלות ארצה ולהצטרף אל בניה בוניה. ואכן, בין ראשוני החלוצים שעלו ארצה מדובנא נימנו אחדים מבני משפחות לרנר ופרל־מוטר, ואחריהם באו אחרים. חינוך ציוני וחלוצי זה והשאיפה לממש את ציונותם הלכה למעשה הם שגרמו לכך שרבים מבני המשפחות הללו ניצלו מן הכליה שהשיגה את בית ישראל בפולין. מתי מספר מאלה שנמלטו ליערות והתחבאו אצל גויים שהסכימו להסתירם גם כן ניצלו, וכן אלה שהצליחו להגיע לרוסיה. אף־על־פי־כן איום ורב מספר קרבנותיהן של משפחות לרנר, פרלמוטר ופיירשטיין בשואת יהודי דובנא.

עם קום מדינת ישראל התחילו מגיעים האודים המוצלים ארצה, ומפיהם נודעו לנו פרטי האסון הגדול שהתחולל על תושבי עירנו ובתוכם על בני משפחתנו המסועפת.

שמואל קולטון

ברל'ה גולצריקר

ברל'ה גולצריקר, מפקד מכבי אש

בדובנא היהודית, האיסטניסית, המכונסת בתוך עצמה, היה ברל'ה גולצריקר מעין יוצא דופן בשדה הפעילות הציבורית. העיר ידעה עסקנים בשדות־פעולה שונים: פוליטיים, חברתיים, מוניציפאליים; במוסדות של עזרה הדדית וסעד, כמו בתי תמהוי, בתי יתומים וכדומה. אולם מוסד אחד, זה של „מכבי האש" שדובנא כה נזקקה לו בגלל השריפות התכופות שהיו נופלות בה, היה כולו מורכב מעובדים ומנהלים גויים; וברל'ה לא יכול היה להסכים לכך, שבדובנא, שרוב מנינה ובנינה של אוכלוסיתה הינו יהודי, יהיה מוסד חשוב זה כולו בידי נכרים. שקד ברל'ה ועמל על ארגון „מכבי האש", עד שהפך את המוסד תפארת לעיר והוא עצמו נהיה ל„קומאנדיר" שלו, והאוכלוסיה כולה העריכה אותו ונהגה בו כבוד. והמלה „פוז'ארניק", כלומר כבאי, שנשמעה בה מעין זלזול לגבי „ארחי פרחי" אלה המתעסקים בכיבוי שריפות הפכה למלת כבוד, שציינה סגולה ומידה טובה שבעמידה על משמר הרכוש והנפש של תושבי העיר כולם.

ברוב מסירותו למפעלו שימש ברל'ה מופת ודוגמה אישית להתנדבות, וכך עלה בידו למשוך צעירים מכל שכבות העם לפעולת הכבאות, שהעריכו מאוד את המוסד ואת מפקדו גם יחד.

ניסן

אליהו־דוד (בקראינג) – איש השורה
מאת עקיבא דוד

אליהו־דוד נולד בדובנא להורים חרדים בשנת 1905. הוא קיבל את חינוכו הראשון בבית אביו ובישיבות, וכבר אז הצ־טיין בזכרון מופלא וכשרון מבוהק. בעודו נער התחיל מחשב דרכו בחיים, והגיע לידי הכרה כי אין בכוחה של הישיבה לפתור את הבעיות המעסיקות אותו. הוא נתפס במלוא התלה־בותו לרעיון שיבת ציון. כרגיל בימים ההם צצו מכשולים בדרכו בצורת ויכוחים נוקבים ומרים עם אביו „שאין לדחוק את הקץ"... ובעקבותם — מרידה במוסר אב ובתורת אם על כל הצער והכאב הכרוכים בה.

עודו צעיר לימים החל אליהו־דוד, יחד עם קבוצת חברים, לארגן את „החלוץ" בדובנא. והימים ימי שלטון הבולשביקים בוואהלין. בכל חום לבו וכשרונו האירגוני הסתער אליהו־דוד על הנוער המקומי לנערו מאדישותו, ותוך התמסרות שאינה יודעת ליאות פעל והפעיל, כשהוא לוקח חלק בכל מפעל ציוני בעיר. וכך היה עובד ביום בבית־המסחר לברזל וחמרי בנין של האחים ליסטרין, יושב בין הערביים ולומד דף גמרא, ואת הערבים והלילות מקדיש לפעילות ציונית. וגדול היה אותו יום בשנת 1925, כאשר המונים יצאו ללוות את אליהו־דוד ואת חבריו לתחנת הרכבת בעלותם לארץ ישראל. „אנו עולים ארצה לבנות ולהיבנות בה" — שירה זו מפיות החלוצים העוברים לפני המחנה בקעה שחקים.

המצב בארץ בימים ההם היה קשה, כידוע. לא מעטים היו הכושלים, אשר לא יכלו לעמוד בסבל, והתחמקו בבושת פנים מן הארץ. אולם לא איש כאליהו־דוד החלוץ ובעל החזון, יברח מן המערכה. הוא העמיד פניו בגל והסתגל לכל מצב, לכל סבל, ולכל עבודה שנזדמנה לו. כאדם אוהב את הטבע, את החי ואת הצומח, החליט אליהו־דוד להתמסר לחקלאות וללימודי הטבע. בשנת 1927 הוא עבד כפועל מצטיין בפרדסי י. ל. גולדברג, ובאותו זמן עצמו השקיע את עצמו בלימודים, עשה לילות כימים, עד שקיבל תעודת בגרות מגימנסיה „הרצליה".

עתה גמר בדעתו להמשיך בלימודים ולקנות דעת. הוא שולח את תעודותיו לאוניברסיטה בנאַנסי שבצרפת ומתקבל. ללא אמצעים מספיקים, ללא ידיעת השפה הצרפתית, הוא נוסע ללמוד. שקדנותו, חריצותו, שאיפתו ורצונו מסייעים עמו להתגבר על כל הקשיים שבדרכו, והוא מתקדם ועושה חיל בלימודיו. ובבוקר לא עבות אחד, אנו פוגשים אותו בדובנא, לשם בא מצרפת, כשהוא מוכתר בתואר אגרונום ומהנדס לכימיה.

אליהו־דוד נושא מדברותיו בקלויז של „אברהם מרדכי" לפני קהל רב הנתלה בשפתיו, מקשיב לדבריו החוצבים להבות על ציונות והגשמה. הוא דורש מהם להצטרף אל הבונים את הארץ, אל מגשימי החזון הציוני ולעלות.

אליהו דוד (בקראינג)

בשנת 1931 חוזר אליהו־דוד ארצה ונכנס לשירות ממשלתי כמבקר ראשי לפרי הדר בחדרה, בנימינה, זכרון יעקב, רחובות ותל־אביב. שמו הולך לפניו, ומעגל ידידיו מתרחב והולך. הוא נושא לאשה את בתו של ד"ר מטמון־כהן, מיסד הגימנסיה „הרצליה", ומקים לו בית בארץ, המשמש מופת בהכנסת אור־חים ובסעד הניתן בו לכל מבקש עזרה או עבודה. אליהו־דוד אינו נוהג סלסול בעצמו, שונא הוא את הסנוביזם, וכפועל וחלוץ אמיתי הוא נענה כחבר, מדריך ועוזר לכל המבקש

עזרתו. ואנשי דובנא הזוכים לעלות ארצה — ראשית דרכם היא לבית אליהו־דוד; והוא מדריכם בעצה, מזמינם לשולחנו, דואג לסידורם בעבודה, איש איש בהתאם למצבו ויכלתו האינדיבידואלית.

מיום בואו ארצה היה אליהו־דוד חבר פעיל ב„הגנה". כאשר הלך המצב והחמיר בשנת 1938, ו„כופר הישוב" קרא את העם להתנדבות בשמירה והגנה על הישובים, שבניהם כושלים מחמת העבודה והשמירה הקשה גם יחד, נענה מיד אליהו־דוד לקריאה והתגייס. הוא עוזב את ביתו ואת הוריו הזקנים, שהביאם ארצה והוא מפרנסם היחיד, עוזב את תל־אביב הבטוחה ואת עבודתו והשתלמותו, ויוצא לגן שמואל, אל הקיבוץ, לשמור עליו בלילות ולהגן על קוצרי התירס ביום. שבוע ימים אחרי עמדו על המשמר, פגע בו צרור כדורים מידי אויב ופצעו קשה. הוא הספיק להשיב שתי יריות ולפגוע במתקיפיו, אבל אחרי יומיים של יסורים והיאבקות עם המוות **נפל שדוד, והוא רק בן שלושים ושלוש במותו.**

אליהו־דוד הובא למנוחות בשורת גבורי ישראל וידידים ומעריצים נתנו ביטוי ליגונם במלים אלה: „באת אלינו כשתיל צעיר והכית שרשים עמוקים", אמר ד"ר מטמון־כהן, „וצמחת לאילן חזק מניב פירות, וכה נגדעת ממנו ומארצנו ללא עת..." ומר ישראל רוקח, ראש עירית תל־אביב אמר: „דף חדש ומזהיר כתב אליהו־דוד בן תל־אביב שמת מות גבורים כקרבן ראשון של ,כופר הישוב' למען המולדת".

וחברים אמרו: „אליהו־דוד, מחובשי בית המדרש ושוחרי תרבות וצמאי דעת, שזור כמרגלית חן ביפי רוחה של היהדות. מתנדב, איש השורה, ראשון המגינים והנופלים מבין אלה שנענו ל,כופר הישוב', איש דובנא שקידש ופיאר שם עירנו למען המולדת..."

בנשף פרידה לעולים לארץ — אפשידס־באנקעט פאר נייע עולים

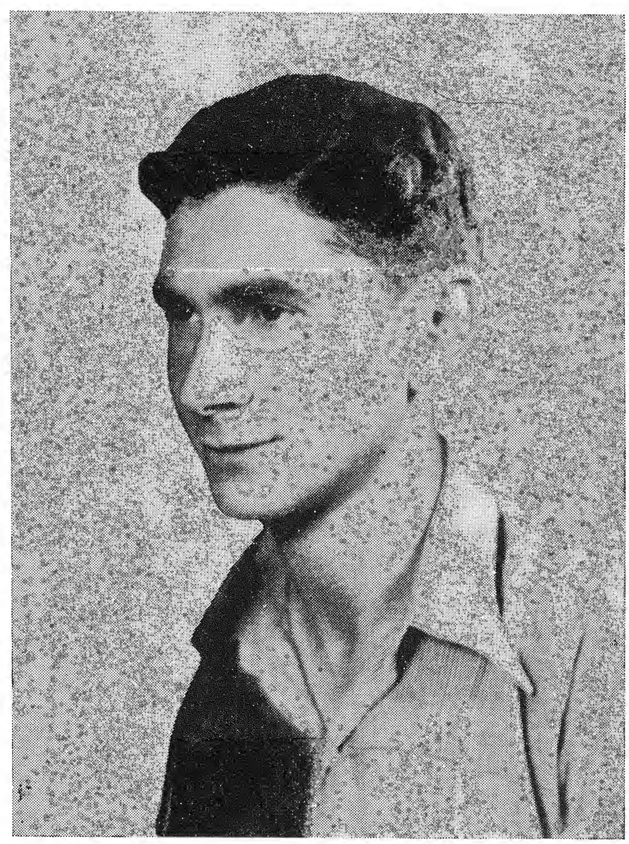
ארבעה שנפלו

לזכר בני דובנא שנפלו על משמרתם בארץ בהגנת העם והמולדת

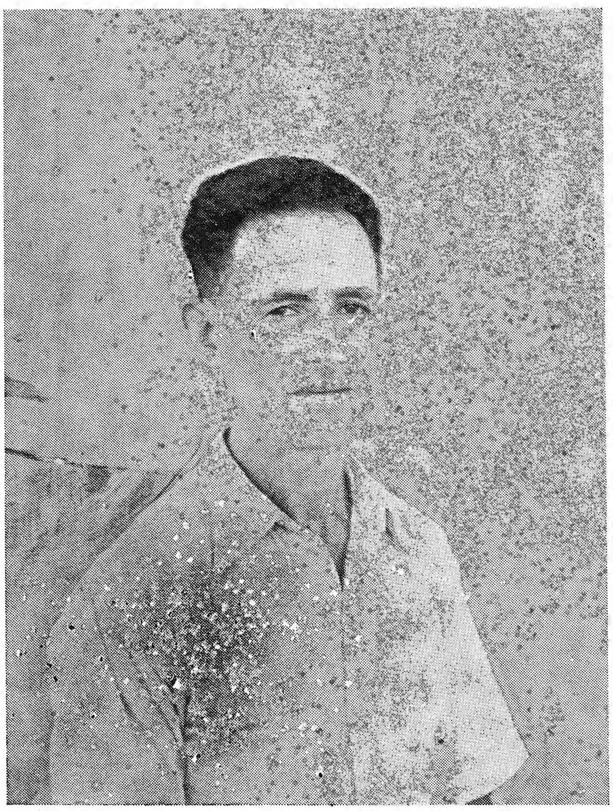
דוד מייזלר, בן אליהו וסוֹיבל, נולד בראש השנה תרע״ט בפוֹלוֹנוֹאָה, וואהלין. בגיל שלוש עבר עם הוריו לדובנא. למד ב„חדר״ ובגימנסיה פולנית. הצטרף לתנועת „השומר הצעיר״, היה בה למדריך ובעת ובעונה אחת פעיל גם ב„החלוץ״, וגילה בפעולותיו אלה כשרון של מחנך. בשנת 1939 עלה ארצה ופנה להשתלמות בבית המדרש למורים בירושלים. אחרי שגמר את חוק לימודיו, נשלח לשמש בהוראה בקיבוץ מרחביה, שאחר כך הצטרף כחבר אליו. משיחות עמו ומרשימות שהשאיר ידוע כמה התלבט בבעיות של חינוך, וכמה חזקה היתה שאיפתו להשתלמות בעבודתו. עם זאת השתוקק להיות עובד חקלאי פשוט כשאר חבריו, ובכל הזדמנות שבאה לידו היה יוצא לעבודה תוך סיפוק רב. אכן ידע כי יעודו הוא לחנך וללמד, ואת מיטב כוחותיו השקיע בעבודתו זו. כיון שכך, ראה צורך לעצמו בשנת 1945 לעזוב את משפחתו, אשתו וילדו, לזמן־מה ויצא לירושלים להשתלמות באוניברסיטה שם.

כחבר ה„הגנה״ מילא את תפקידו בעת מלחמת השחרור בשמירה על הילדים. בשעת הפצצת מרחביה ביום ב׳ סיון תש״ח (1948.6.9) הרים ראשו מתוך החפירה בחלוף מפציץ של האויב — נפגע ונהרג. הוא הובא למנוחות בצלע גבעת המורה במרחביה.

השאיר אחריו אשה ובן, ושתי אחיות — בארץ. זכרו הועלה בספר „ששה שנפלו״ שיצא בהוצאת קיבוץ מרחביה.

דוד מייזלר

צבי שטרנברג

צבי שטרנברג — (צביקה) בן דוד וחוה. נולד בדובנא 13 בנובמבר 1913. למד בבית־ספר עממי פולני. הצטיין בבדיחות הדעת שלו, וגם בלימודיו, ביחוד במתמטיקה. נכנס בגיל חמש־עשרה ל„השומר הצעיר״ והתחיל ללמוד עברית. התבלט בקן והיה הראשון בשכבה החינוכית שנבחר לתפקיד מדריך ולחבר ההנהגה המקומית של הקן. הדריך כשנתיים ואחר כך היה מזכיר „החלוץ״ המקומי. בשנת 1933 יצא צביקה להכשרה

בחאָלם ובלובלין, וגם שם מילא תפקידים במזכירות ובגזברות. היה מטובי הפועלים בעבודות הקשות, אבל נחלש ונאלץ להפסיק לזמן־מה את עבודתו. השתתף בקורס הדרכה בהגנה, שנערך על ידי שליחים מהארץ, הצטיין והיה למדריך חברי קיבוצו. זמן קצר אחרי נשואיו ב־1938 העפיל ארצה בשיירה הראשונה של עליה ב׳. כאשר באה אליו אשתו כעבור שנה — הצטרפו לקיבוץ של תנועתו בנתניה. עבד בפרדסים, הדריך ב„הגנה", ושירת ארבע שנים בנוטרות.

צביקה הצטיין בעבודתו בקיבוץ כחצרן בעל סדר. שם נולד גם בנו. ב־1943 עבר עם ראשוני הקיבוץ להתנחלות בשפלת עזה (מצפה הים, ואחר כך — יד מרדכי). ובמשך שנתיים היה המפקד במקום במסווה הקורפוראל של הנוטרים.

כאשר החל הקיבוץ בנטיעת הכרם הראשון התקשר צביקה לענף המטעים; בחיבה ובהתמסרות היה מטפל בכל אחד מן השתילים, כשם שהיה מטפל באהבה בשתילי־אדם — ילדי המקום, שבשבילם היה עושה צעצועים להרנין בהם את לבותיהם הקטנים. עליזותו ושובבותו מנעוריו — עתה תוך ריסון של בגרות ואחריות — הצהילו והכניסו אורה לחברת הנוער.

באביב תש"ח הוסיף עדיין לעבוד במטעים, כשהוא משתדל לנטוע בלב חבריו המהססים את האמונה כי לא לשוא עמלם. אחרי ימים אחדים החלה ההתקפה המצרית. כמפקד של עמדה הצליח לעצור את חיל השריון של האויב. נפגע בפגז ונפל שדוד ביום 19 במאי 1948. הובא למנוחות בבית העלמין ביד מרדכי.

עוזר שהמי (**עוזר פרליוק**), בן דוד וחנה. נולד בדובנא 15 ביוני 1915. למד בבית־הספר העממי. בנעוריו הצטרף לתנועת „גורדוניה" והתמסר לרעיון החלוצי ולהתכשרותו לקראת העליה לארץ. עבד זמן־מה בהכשרת הקיבוץ המאוחד ביאַנוב ובאוקטובר 1938 עלה ארצה בעליה ב׳. היה חבר הקיבוץ „גבעת השלושה" במשך שנתיים ועבד במקצועו בתפרות. אחרי עזבו את הקיבוץ עבד בחנות נעליים בתל־אביב. היה חרוץ בעבודתו והצליח לבסס את מצבו הכלכלי.

היה חבר פעיל ובעל הכרה ב„שורה" ולא החסיר בה אף שעור אחד, אף פעולה אחת. היה חבר „הפועל".

עוזר היה אדם רציני ושקט ועם זאת עליז ואהב הבריות. חיבר גם פזמונות באידיש. חביב היה על חבריו ומכריו ונכון לעזור כמיטב יכלתו לכל הזקוק לעזרה.

עם פרוץ מלחמת השחררו גויס גיוס חלקי לחי"ם ומפעם לפעם היה יוצא למשלטים. שירת בגדוד נגד מטוסים. בהיותו

עוזר שהמי

במשלט ליד רמלה נפגע בכדור של צלף ביום 6 בנובמבר 1948. הובא למנוחות בבית העלמין בנחלת יצחק.

השאיר אחריו אשה, שני בנים, שני אחים ואחות, וכן קרובים — בארץ.

דוד סובול, בן יחיד לישראל ויפה, נולד בדובנא ב־21 בדצמבר 1922. למד בבית־ספר עממי ותיכוני. נכנס לקן „השומר־הצעיר". התגברות האנטישמיות בפולין חוללה תמורה גם בהלך־רוחם של הוריו, וכאשר ביקש דוד ב־1938 להצטרף לשיירת עולים ב„עלית הנוער" לא התנגדו לכך. הם עכבוהו רק לזמן־מה אגב הבטחה, כי בשנה הבאה יקבלו לרשותם את עזבון הסב ויעלו יחד אתו. בינתים פרצה מלחמת העולם ודוד נקלע בזרם הפליטים לרוסיה. הוא התנדב לצבא הפולני בתקוה שבאופן זה יגיע למזרח התיכון ויוכל להשאר בארץ ישראל. אבל נשלח לגדוד שלחם בגרמנים. נפצע ונפל בשבי. מתחפש בשם אריי השתתף דוד בתפילות קאתוליות יחד עם שאר השבויים, שר במקהלה, ואף ביקש ללמוד לנגן במגרפה בעבודת הקודש. בדרך זה נשאר הוא בחיים.

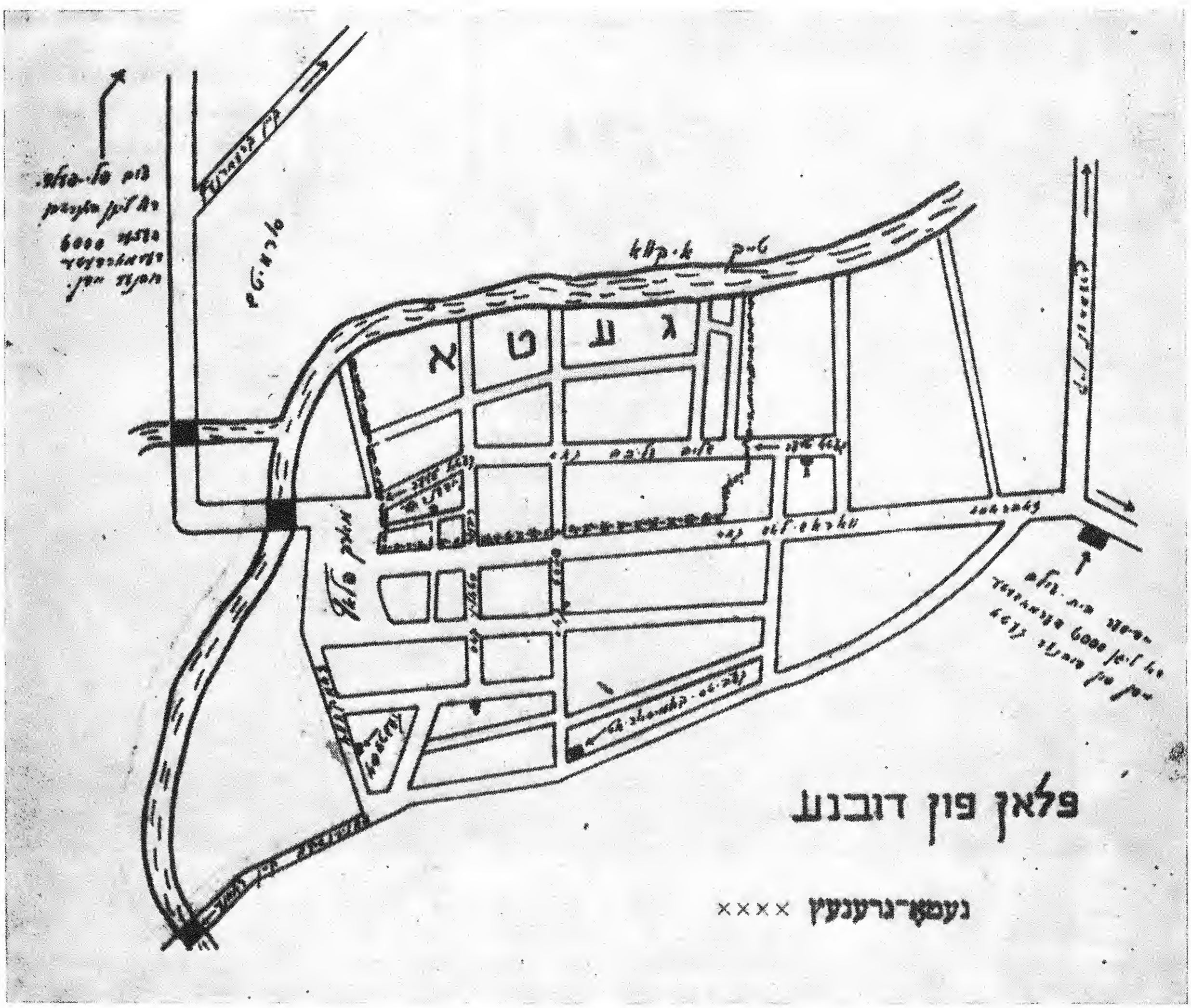
אחרי השחרור התנדב דוד ללמד ולחנך ילדים במחנה עקורים באוסטריה עד שהצטרף לקיבוץ של תנועתו שנוסד בדרך הנדודים. הוא הגיע ארצה בנתיב העפלה ב־27 ביוני 1946. כאשר נתקבל כחבר לקיבוץ מזרע אמר בפשטות חגיגית: „זה היום המאושר בחיי, רכשתי לי בית". מאז עשה לביתו בעבודות המשק והגן עליו בחורף תש"ח. כאשר יצאו חברים לגיוס, הביע אף הוא רצונו להתגייס. משאלתו ניתנה לו משנתגייס לפי המיכסה להגנת עמק הירדן עם ראשית הפלישה הסורית. בשעת פרידה אמר לאחד החברים: „אין דבר, הולך אני שמה כשמאחורי בית הדואג לי, בית שלמענו כדאי להי־לחם". בעמדו עם כיתתו מול התקפה של כוח שריון סורי חזק באיזור משמר הירדן, חש עם עוד שלושה חברים להוציא פצוע מקו־האש, נפגע ונפל ביום 12 ביוני 1948.

דוד הובא לקבורה בראש פינה למחרת היום, אבל לפי בקשת הקיבוץ הועברו עצמותיו לבית העלמין של עפולה ביום 12 בדצמבר 1950.

זכרו הועלה בחוברת „לזכרם" של קיבוץ מזרע.

על פי ספר „יזכור"
אשר רייכמן

השואה

פלאן פון דובנע

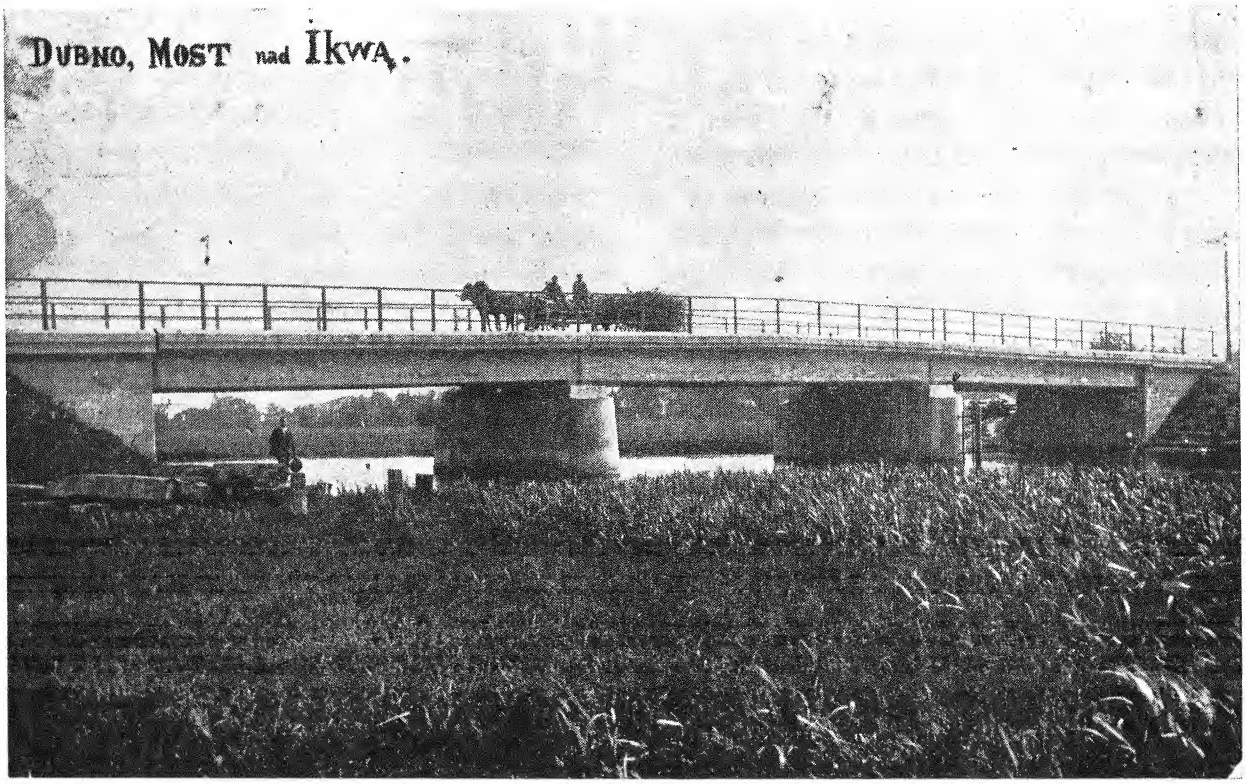
נעטא־גרענעץ ××××

האיקוָה

מאת **שמחה שטיבל**

...ונחל היה בדובנא ואיקוָה שמו.

וסיפור זה עליו בא לא על שום השתייכותו למשפחת הנחלים המיוחסים, האיתנים והמפורסמים — במפות תבל מקומו ודאי לא יכירנו. אפילו אנשי דובנא עצמם, גם היהודים נוהגים בו חיבה. רק לפרקים, בימי הקיץ, יבקרוהו הכובסות לשטיפת כבסיהן, כשרגליהן החשופות עד הברכיים שרויות כחסידות במימיו הרדודים, ובחבטות נמרצות הן מדיחות את הלכלוך מלבניהן ומבגדיהן.

גשר על האיקוָה — פאנטאַלער בריק

גם הגויים, עניינם בו מועט היה. חוץ ממשפחות יהודיות ספירות, שפרנסתן היתה על הדיג או טחנת־הקמח שאת גלגליה הניעו מימי הנחל — מה להם ולו?

והגויים, שהטבע השפיע עליהם משפע אוצרותיו וגם מים נתן להם לרוב, לא נזקקו במיוחד לאיקוָה.

אני — עיני לא צרה בהם משום זה, לא ידעתי קנאה וחמדה באוצרותיהם ומימיהם, כי מה ערך לשפעת מים בלי שמחת המים? והרי לנו — לא להם — תפילות טל וגשם של פייטנינו, ולנו — לא להם — שירת המים של חלוצינו!

בשבילם האיקוָה סתם נחל. ניצולו — כאין וכאפס. ואין הם

או בסתיו, כאשר איכרות זעפתניות תבואנה מהכפר הסמוך להשרות את אלומות הפשתן שלהן במים.

או כאשר יבואו פועלים חקלאיים — בעונת הבטלה מעבודה בכפרים — אל גדות הנחל לכרות את קני־הסוף, לייבשם ולקלוע מהם סלים וטנאים למכירה.

לא עמדה לו לנחל גם זכותו לשמש נושא לשיחות תכופות. רק לעתים רחוקות היו מזכירים אותו בזעם על קרבן שנלכד במערבלותיו, או על אויב שבזמן מצור על העיר לא עמדה לו שעתו לצלוח את מימיו.

רק אנו, ילדי דובנא, אהבנו את הנחל ודבקנו בו. לנו הוא היה

— בכל ימות השנה — מקור לא־אכזב לשמחות, לתענוגות ולכיסופים.

על כן נשיחה בו...

ובהגיע זמן הקרבות העזים בין החורף העיקש, השומר בקנאות על ממלכת שלטונו, לבין האביב המתקיף, המשגר אט־אט את פלוגות־המחץ שלו בסיוע יריותיו של תותח־שמש, הקולעות והקורעות את שערות הבדולח מזקנו המפואר של ההורף; והרוחות העזות־החמימות מסתערות בלי הרף, קורעות קרעים־קרעים מלבושו העבה והצח ומשאירות לו בחסדן סחבות־סחבות של שלג מושחר לכיסוי מערומיו — אז מגיע תורו של הנחל, ואין כמוהו לחשיבות בשדה־הקרב בין החורף והאביב...

אי גיבור שישלוט ביצרו באותם הימים ולא ירוץ אל פרבר סורמיץ' לעמוד מקרוב על המתרחש ולהזין את עיניו במאבק איתנים זה, ואי חסיד שלא ישמח לאידו של חורף זה, אשר מנע ממנו הילדים את שפע תענוגותיו של הנחל. משך חדשים ארוכים שלט הוא שליטה ללא מצרים על נחלנו זה. את הדר ירקו בגדותיו הקמיל, את מימיו המשקשקים, העליזים הכניע, ואת גליהם כפת וכיסם במעטה קר ונוקשה.

אכן, כפויי טובה היינו אנחנו הילדים. לא זכרנו לו לחורף חסד העבר הלא־רחוק, כאשר בזכות אותו מעטה־קרח נוקשה עשינו שעות של בידור בריא ועליז על פניו... עם משב רוחות האביב התנדפו כליל מלבנו הדהירות המסחררות במחליקיים על גבי הקרח במרחבי הנחל, כשהרוח מזמזמת באזנינו נעימות נפלאות וקרני שמש־חורף מפזזות על פני שדות השלג שמסביב ומציתות אותם בשלל צבעים מקסימים. המשחק היה לוהט ומשלהב, וילד שיד הוריו לא מצאה לספק לו זוג מחליקיים לעולם לא הגיע לידי יאוש — תמיד מצא לו חבר שישאילו את מחליקיו שלו, או יוותר על אחד מזוגו למען זולתו, ואז היו שניהם יוצאים שלובי ידיים לדהירה בצוותא, והשמחה גדלה שבעתיים... נושמים אויר צח וקר, צוהלים וטסים... והמחזה מרתק עד שאין לשכחו.

אולם משבא האביב ומים רבים־רבים משדות השלג המפשיר החלו זורמים בזרמים עזים מכיוונים שונים כשמחים אלי קרב — לתוך הנחל הגואה, חומתו, שהתימרה כביכול ביציבותה, הלכה והדפה בתחילה תוך לעג את ההסתערויות של הנחשולים והמשברים המתפרצים אליה, אולם לאט־לאט החלו בקיעים מתהוים בה, והגלים המשתערים שהבחינו בכך החלו מכים בה בלי הרף ולערער את יסודותיה. אז החלו גושים־גושים נקרעים ממנה ונופלים לתוך המים הגועשים, עם שהם הולכים ומתגברים את כוחות־הקרב, רודפים אחרי גושי הקרח הבורחים ומעיפים אותם כנוצות קלות־משקל, מטיחים אותם זה בזה וטוחנים אותם עד שהופכים את מוצקותם למצבם הראשוני — לנוזלים. ואלה הולכים ומתפשטים, בולעים חלקה אחר חלקה, ומכסים מרחבי אין־סוף הרחק כמלוא העין... ואז — לא קרני שמש מתעלזות ומרצדות ולא תכלת שמים בהירים, אף לא שמחת צעירים הצופים ומשתאים לכחו של אחד מאיתני הטבע לא יכלו להרגיע את קצפו של הנחל ולהשקיט את גליו הסוערים. אכן, תמונות מרהיבות עין, חויות עוצרות נשימה העתיר נחל האיקוה עלינו הילדים בימי האביב הראשונים. אולם לא אחת נפגמה שמחתנו ולבנו נצבט למראה מצוקתם של האנשים השוכנים בקרבת הנחל שבכיבושיו לא פסח על בתיהם, עקרם מתוכם והניסם עם מטלטליהם הדלים על גבם...

אך לא האיקוה ישלים עם רוגזם ועצבותם של הילדים. תוך ימים אחדים החל הוא הולך ומרסן את מימיו החופזים ומחזירם לאפיקו, ולא עוד אלא החל מתעטף בלבוש ירוק של קני־סוף, ומשיט במימיו צי של פרחים, שושנות־מים צחורות וצהבהבות עם גבעולים ארוכים דמויי תרנים ועלים רחבים, וכל זה כדי להשכיח מלב הילדים את צערם על אי־הנעימות שנגרמה על ידיו לשכניו הקרובים...

באותם הימים, ימי הספירה, נאסרה עלינו הילדים הרחיצה בנחל, ורק סוררים מבינינו לא צייתו לאיסור והתרחצו. ואילו הרוב הסתפק בטיולים אל הנחל, אל הגשרים אשר בפרברי העיר, עומדים עליהם ומסתכלים, מתפלאים להדר הטבע ומאזינים... מסתכלים בשמש ההולכת ושוקעת, עם שהיא צובעת את האופק בשלל צבעים, גונים וגוני־גונים, ומאזינים לקרקורי־הקוַה—קוַה—קוַה החוזרים בלי סוף של מקהלת הצפרדעים הערבה לאוזן. וכך היינו עומדים ומקשיבים וחולמים חלומות מתוקים בהקיץ — בצוותא...

כל ימי הקיץ אין לו לנחל מתחרה בכוח משיכתו אליו. חג הביכורים, שנחוג אמנם בלי ביכורים, עורר בנו הילדים את הצורך למשוך קני־סוף ירוקים מגדות הנחל לקישוט הבתים והחצרות, מנהג שנשמר מימים ימימה. לח הוא הסוף וריחו חריף ורענן, מריח כריח בשמים טובים בכל בתי היהודים. ולא עוד אלא שמעלה יתרה לו: טוב הוא לשמש לילדים כצפצפה...

ומשעבר חג השבועות הותרה הרצועה וניתן להתרחץ בגלוי בנחל. אז החלו הילדים יוצאים בהמוניהם על ציוד־השחיה שלהם במי הנחל. והציוד — מי מהילדים כיום יכול לתארו לעצמו? זוג שלפוחיות של בהמה שהושג באחד האיטליזים ונופחה... כי לא „גלגלי־ים", ולא צמיג משומש של מכונית לא היו בנמצא אז, שכן את כל המכוניות שהיו בעיר אפשר

היה לספור באצבעות יד אחת... ואף־על־פי־כן לא היה בו ב„ציוד״־שחיה זה של שלפוחיות כדי למנוע ממנו הילדים את ההנאה של בילוי יום־יום משך שעות ארוכות בשחיה במימי הנחל. אכן היו לנו גם סירות־משוטים, והחתירה בהן אף היא הסבה לנו הנאה מרובה.

להשתוות עמנו בדבקותנו זו בנחל האיקוה, בנאמנותנו לו, יכלו רק ה„מיליונרים״, אותה קבוצת בחורים מבוטלים תדיר, חסרי כל וקשי־יום, שהיו באים אל שפת הנחל להשכיח בבילוי רועש את צרותיהם ולפעמים גם את מצוקת הרעב שלהם...

וכך היתה העונה נמשכת עד חג הסוכות ומסתיימת בהבאת סכך לסוכה ובהליכה לתשליך...

והפרידה כסתיו, והסתיו כפרידה...

קרני השמש עדיין מפציעות מבין העננים האפורים המטליאים את תכלת השמים אבל נגהם כבר הולך ומתעמעם. עלי העצים מצהיבים והולכים וכתמי שלכת נראים על הדשאים. זכרונות הקיץ הענוגים עודם חיים בנו, אבל טרדות החורף הממשמש ובא מורגשות בבית, שבו אנו מרבים עתה לשהות בחברת ההורים...

ראש השנה. המונים יורדים אל הנחל — לתשליך. קבוצות־קבוצות עומדים היהודים לבושים בגדי החג הכהים ואומרים את שלושת הפסוקים האחרונים מספר מיכה, מנערים את כיסיהם ומשליכים את חטאיהם למצולות האיקוה... ועומדים הילדים ליד הוריהם ועושים כמעשיהם...

ומקהלת הצפרדעים עונה להם בקוה—קוה—קוה...

כזה היה הנחל.

וכה קשורים היינו אליו בשמחותינו, בימי הקיץ כבימי החורף, בחגינו ובתפילותינו.

וכך מימים ימימה.

עד לאותו יום... יום הזכרון לסבא ולסבתא, לדוד ולדודה, לדודן ולדודנית, לאחיין ולאחיינית — שלושת אלפי יהודי דובנא, גברים, נשים וטף... עד לאותו יום, כאשר עם הנץ החמה שימש הנחל מקום מיפגש לקלגסי היטלר צמאי הדם —

עד לאותו יום, שבו שימש קנה־הסוף של הנחל, שקישט תמיד את בתי היהודים בחגיהם, מארב לחיות־הטרף שהתנפלו על אחינו וטבחום... ובנטות אותו יום לערוב צרחו צפרדעי הנחל והשמיעו לילדי דובנא, שניצלו — לפי שעה — בנס, את קרקורן־צריחתן קוה—קוה—קוה...

רע, רע הוא נחל איקוה!

רע, רע, ארור ורע!...

גרמנים באים*

מאת משה ויסברג

כְּמוֹ אַרְבֶּה מִמֶּרְחָק הֵם בָּאוּ,
שֵׁדִים יְרֻקִּים כְּגַלִּים נִשָּׂאוּ,
קַסְדוֹת לְרֹאשָׁם, רְכוּבֵי אוֹפַנּוֹעַ —
פְּנֵי לִסְטִים קוֹדְרִים מֵרֹעַ,
צְחוֹק וָרַעַשׁ פִּיהֶם מֵרִיעַ,
דַּם וָאֵשׁ עֵינָם תַּבִּיעַ —
אֵשׁ הִצִּית מְלוֹא עוֹלָם
תַּלְיָן אֶחָד עָקֹב מִדָּם.

כְּנֶפְיָה פְּרוּעָה פָּלְשָׁה הָעִירָה,
דוֹהֲרָה, צוֹוְחָה. וְעוּמָה הֶחֱמִירָה
אֲרֶשֶׁת פַּרְצוּפָם. הוֹשִׁיטוּ
אֶל מַקְלְעִים כַּפָּם. הִנְחִיתוּ
יָדָם עַל רִמּוֹנִים, בַּתֶּלִי
הָאֶקְדָּחִים. דָּרוּךְ כָּל כְּלִי.
פּוֹשְׁטִים לִסְטִים עַל עִיר וּרְחוֹב,
לְשַׁדֵּד יְהוּדִים, לְעַנּוֹת, לִסְחֹב.

גּוּפַת יָשִׁישׁ גִּבֵּן נִסְחֶבֶת,
זְקָנוֹ מַלְבִּין אָרֹךְ; נִרְטֶבֶת
כָּל קוֹמָתוֹ מִדָּם. מִשַּׁעַט
בְּעִיטוֹת מַגָּף יֹאחֲזֵהוּ רַעַד.
שֵׁדִים יְרֻקִּים — פְּנֵי־אָדָם פָּנֵימוֹ
אֶל קִיר רוֹמְסִים יְהוּדִי תַּחְתָּיו,

גּוֹזְזִים זְקָנוֹ: „זוֹ, יוּדֶנְשְׁוַין,
פֶּרְפְלוּכְטֶר יוּדֶה, זוֹ מוּס זַין...”
(גּוֹזְזִים זְקָנוֹ: יְהוּדִי אָרוּר,
חֲזִיר יְהוּדִי; כֵּן, זֶה בָּרוּר...)
נִגָּר הַדָּם עַל פְּנֵי חָזֵהוּ,
כִּי נֵס וּמוֹפֵת לְלִסְטִים הִנֵּהוּ.

אֶחָד מֵהֶם מֵרָחוֹק הוֹפִיעַ,
לְרַגְלָיו תִּינוֹק מֵאֵי־שָׁם הִפְקִיעַ.
הָאֵם עַל בִּרְכַּיִם בַּעֲדוֹ מִתְחַנֶּנֶת,
אַךְ רֶגֶל גַּאֲוָה דְּרָסַתְהוּ סוֹאֶנֶת;
קְלָלָה מַמְאִירָה בִּשְׂפָתוֹ הֵטִיחַ,
בְּקַת שֶׁל רוֹבֶה רֹאשׁ אֵם הִבְקִיעַ,
יָרַק, פָּנָה וַיָּסֹב לָלֶכֶת. —

וּבְעוֹד יְהוּדִים בְּטוּרִים צָעֲדוּ,
בְּרַד מַהֲלֻמוֹת אוֹתָם פָּקְדוּ,
תָּקְעוּ לְיָדָם מַעְדֵּר וָאֵת
לִכְרוֹת קִבְרָם, בְּעוֹד אִישׁ לֹא מֵת.
רָאשֵׁי שֵׂיבָה, זָקֵן וָנַעַר,
נִקְבְּרוּ כֻּלָּם חַיִּים... כֹּה יַעַר
הַגֶּרְמָנִי, בְּפָלְשׁוֹ לְעִיר,
שִׁלְטוֹן אֵימִים שֶׁל זֵד יָהִיר.

דובנא, יולי 1941

מפולנית: י. נתנאלי

---

* מתוך הספר: Mojsze Wejsberg: Żydzi oskarżają

גיא ההריגה

מאת יהושע וובק

ביום 22 ביוני 1941, בשעה 4 עם שחר, נפלה הפצצה הגר־מנית הראשונה בדובנא — וזו היתה התחלת האסון היהודי הגדול. המשפחות הסובייטיות נמלטו. הצבא הרוסי היה בנסיגה. אנשי השלטון העירוני החלו אורזים מזוודותיהם והאוכלוסיה היהודית היתה אובדת־עצות. דרי הרחובות הראשיים הסתתרו בפינות ובס־מטות אחוריות.

ביום רביעי, בשעה 8.20, עזב הנ.ק.וו.ד. (הבולשת הרוסית) את העיר. האוכלוסיה הנוצרית היתה במצב־רוח מרומם ולעגה למשבתנו.

כבר ישנם שני קרבנות יהודיים: הבחור שמחה פסיס ובנו של דוד פולישוק. אביו לא השתוחח. הוא אמר לי: „יהיה הקרבן הזה בלבד כופר לכל יהודי עירנו"...

בו ביום, בשעה 2 אחר הצהרים, פלשו הגרמנים העירה. הצו הראשון היה: כל היהודים מבני 14 ומעלה יענדו סרט לבן עם מגן דוד כחול על שרוולם.

הצו השני: גיוס עבודה של כל היהודים: המשתמט — יומת.

הפורענות התחילה. הוקמו משטרה ומנהל עירוני אוק־ראיניים. יום יום ורציחותיו, יום יום וחטיפותיו. בראשית יולי נחטפו 85 יהודים ולא חזרו עוד.

ביום 1941.8.21 התחילה ה„אַקציה" השניה. אנשים נחטפו. ניחשנו שסופם של החטופים — להורג. משעה 7 בבוקר עד 5 בערב נחטפו 900 איש, כולם גברים, חוץ מאשה אחת שנהרגה בו ביום: בתו של מוטיל פודיסאק. כולם נרצחו במיתות משונות.

למחרת הוצא צו שעל היהודים לשלם לאוקראינים בעד ה„עבודה" שעשו. כן נצטוינו למסור לעיריה את כל מַקלטי־הרדיו. כעבור זמן־מה נסחבו מבתיהם 80 אזרחים, ועקבו־תיהם לא נודעו ראש הס.ס., הרוצח פאפקה, הצהיר בגלוי: „איני יכול לעצום עין בלילה, אם באותו יום לא הושמדו לפחות 10 יהודים"... הס.ס. האמרשטיין אמר: „יהודי שאינו עובד, אחת דתו למות"... והקטלן ויזה התבטא: „שהוא כבר מצפה ליום בו יושמד היהודי האחרון..."

התחיל החורף של שנת 1941 — 1942.

קור, קפאון, רעב וצרות. הוצאה פקודה למסור לגרמנים את כל הפרוות, והעובר על הצו — יומת. פקדו לשלם מס גולגולת. פקדו להכניס קונטריבוציה. ציוו להביא את כל הזהב בקילוגרמים.

בפרוס חג הפסח גזירה חדשה: הקמת גיטו.

ביום א' של פסח תש"ב (1942.4.2) הותקן הגיטו. פקדו על כל היהודים להימצא בגיטו בשעה 7 בבוקר. אין מוצא ואין מפלט. התחילה התרוצצות, נשיאת תינוקות, סחיבת רהיטים, כלים, מלבושים. קולות, יללות, ובכיות.

נחמה אחת בלב: אלה שקרובים ובני־משפחה להם בארץ־ישראל ינצלו מגיהנום זה — אוי להן למשפחות שלא זכו לכך.

הכל כבר רוכזו בגיטו.

הגיעו ה־15 וה־16 במאי 1942. משהו מחלחל באוויר...

האסיר יחזקאל מנדלסון כפולני, בקאַצעט — יחזקאל מנדלסון אַלס אַרעסטאַנט אין קאַצעט.

אומרים שחופרים בורות. לשם מה בורות? לתפוחי־אדמה, להטמנת מזונות? אין יודע עד מה.

יום 1942.5.27 (י"א סיון תש"ב). בשעה 3:30 עם שחר התפרצו אל הגיטו ס.ס. במעילים ארוכים, אקדח בידם האחת, אַלת־גומי בשניה: „אללע ראוס!" — כולכם החוצה! „איר געהט אַללע צום טוֹד!" — כולכם מוצאים להורג! שמים וארץ נזדעזעו מיללת נשים, גברים, טף וזקנים, ויריות מהדהדות בלי הרף עד שעה 5 אחר הצהרים בדיוק.

קציר־הדמים ביום זה היה: 1200 גברים, 1500 נשים, 1800 ילדים — ביחד 4500 הרוגים, הי"ד. באותו יום שיכלתי אני את אשתי ובני בן השלוש, ושלושים וחמש נפשות מבני־משפחתי.

ברדת החשיכה יצאו אנשים ממחבואים: מסוף־הנחל, מבתי־שימוש, מפחי־אשפה.

לעושים במלאכת הרצח נתנו הגרמנים חופש יום אחד: „מאחר שעבר עליכם הרבה אתמול, על כן תנוחו היום"...

גבורתה של ליזה לויאטין

ימים מספר אחר זוָעת־השחיטה נשלחנו לאסוף ולארוז את מלבושי ההרוגים. היתה חרדת אלוהים. רבים הכירו מלבושי אחים, אמהות, הורים וקרובים. אותה שעה העבירו מפה לאוזן מעשה בליזה לאָויאַטין, אשתו של מאיר גקר. ליזה ביקשה את הרוצחים שתורשה להגיד משהו לפני מותה. היא קיבלה רשות ופנתה לרוצחים ולעם הגרמני בדברים אלה: „אתים, הגרמנים, סבורים שתשמידו את כל היהודים בעולם? לא נכון. יש יהודים בפלשתינה. הם יקמו דמנו השפוך ללא־אשמה"... אחרי כן ביקשה עוד שיהרגוה לפני בנה. „טובה" זאת סירבו הרוצחים לעשות לה. אז תפסה גוש אדמה מגואל בדם והטילתו ברוצחים. אחר כך נפחה נפשה בקדושה.

איתמר קלמפנר מדובנא, שהתחבא תחת ערימת המלבושים, שהפשיטו מעל האומללים לפני הוצאתם להורג, שמע במו־אזניו וראה במו־עיניו את הזוועה ואת מעשה־הגבורה הזה.

באותו פרק זמן הגיעו שמועות, שבכל העיירות מסביב כבר הרסו את הגיטאות, וגם דובנא תהיה בקרוב „יודאֶנריין" — כלומר: פטורה מיהודים. התחלנו חופרים מקומות מחסה ולחפש מפלט במקומות־עבודה מחוץ לגיטו: בכפרים, ביערות, בשדות. הכינונו תעודות נוצריות מזויפות. נחטף כי תימצא בידו תעודה כזאת והומת בו במקום. כך ניספה יעקב גקר ואשתו חייצי לרנר, שנוֹרו בפאנטאליה משנמצאו אצלם תעודות מזויפות.

בגיטו היו אומרים: „הגרמני בוודאי יפסיד — אבל אנחנו כבר הפסדנו..."

שלמה אחי התגורר שנים רבות בכפר הצ'כי מירוֹגוֹשץ'. עתה העביר אליו את משפחת מוספניס, את בני בורטניק, אותי ואת אחותי.

עבדנו אצל הצ'כים משך זמן מסוים בקיץ תש"ב.

יום הכיפורים האחרון בגיטו דובנא תש"ג

משמישמשו ובאו הימים הנוראים של תש"ג, לא יכולתי להבליג על רצוני להצטרף למתפללים וחמקתי מן הכפר העירה.

ערב היום הקדוש התאספנו בביתו של סיקולר על שפת האיקווה לתפילת „כל־נדרי". החדרים היו מלאים עד אפס מקום. בעיר לא נשאר אלא בעל־תפילה ידוע אחד: ר' פנחס שוחט. ישבנו על הארץ. מדי פעם ניגש מישהו אל בעל־התפילה ולחש לו: — „ר' פנחס, ראה נא שתזכנו בשנת חיים..." ורבים מטיחים ראשם בקיר תוך בכיה דמומה... שלא תישמע בחוץ... אחרי „כל־נדרי" המשיך ר' פנחס בפיוטים מספר, ואחר כך התפזרו המתפללים אל פינותיהם החשוכות.

אי־מזה הגיעה שמועת־חרדה, ואימת־מוות היתה מסביב. אני ואחותי נמלטנו בחזרה אל הכפר הצ'כי. למחרתו הוכרז בכפר, שכל העובדים היהודים חייבים לחזור לדובנא... משפחת אחי, אני ואחותי נחבאנו במחבוא שהכינונו לנו בכפר סמוך לאולם־התיאטרון. לא חזרנו העירה.

שמחת—תורה תש"ג

אחרי ימים מספר הגיעתנו השמועה, שביום שמחת־תורה נשפך דם אחינו ואחיותנו בדובנא כמים. רבים שרפו במו ידיהם את רכושם ורבים התאבדו במיתות משונות. לא נותרו אלא 25 משפחות, ועוד 150 יהודים בעלי מקצוע מומחים. מאותה עת התחבאנו בבור 17 חודש. לא התרחצנו, לא החלפנו לבנים או מלבוש.

כל הזמן שרר קור, ולרוב היה מזג־האוויר רע מאד. אבל זה היה לטובתנו, שכן על ידי כך קל היה יותר להתגנב החוצה, להשיג פת־לחם וירקות להחיות את נפשנו.

עשרה נכנסנו לבור, ששה יצאנו מתוכו. שלושה מתו ברעב, בצמא, בזוהמה ואחד, גיסו של אחי, יצא לחפש פת־לחם לשבור רעבונו ונוֹרה בדרך אל הכפר.

ביום 1942.10.23 חיסלה ה„אקציה" האחרונה את שארית הפליטה שנותרה בדובנא. העיר נהייתה „יודן־ריין". מקום ההשמדה האחרון היה בפרבר זאַבראַמיה. רק קבוצה קטנה של 10—14 בעלי מקצוע מומחים הושארו לסיום מלאכות אצל

הרוצחים. הם גרו במעונות ברחוב אלכסנדרובסקה. לבסוף נמלטו על נפשם, וכמה מהם מצאו את מותם בדרכים וביערות.

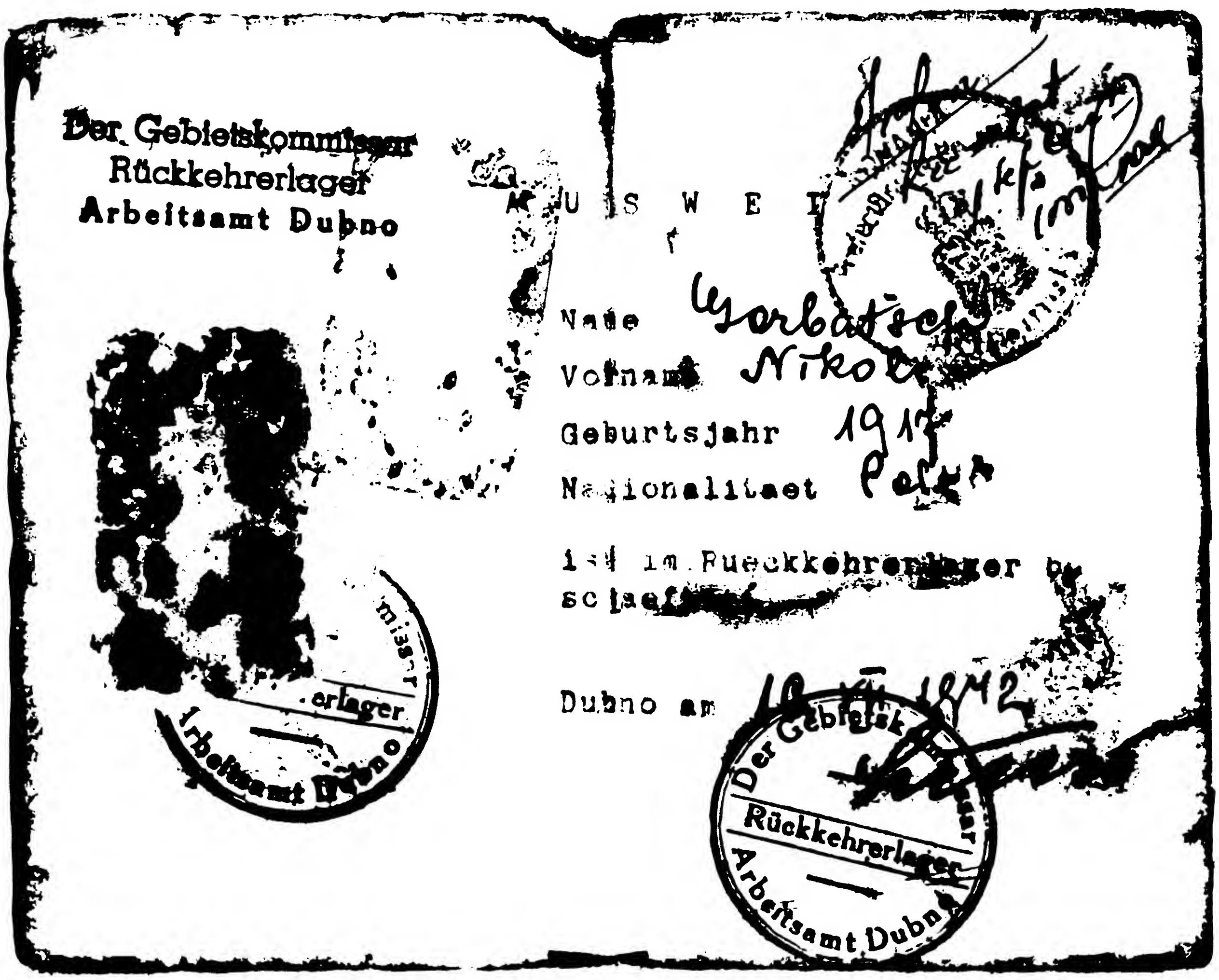
במחתרת נתקלנו פעם בשמחה שטיבל ואשתו גניה. הם התגוררו אצל אוקראיני ומיואשים ואומללים מחוסר אמצעים ומחוסר מחסה היו מוכנים לחזור העירה ולמסור עצמם לרוצחים. לקחנו אותם אל הבור שלנו, סידרנו להם פינה למשכב, והם חיו אתנו.

סוף סוף זכינו להגיע ליום 9.2.1944, שבו שוחררנו על ידי הסובייטים. היה קשה להגיע לדובנא, ואנחנו יצאנו לשם ברגל.

בדרך נפגשנו עם עוד דובנאים. הם היו לבושים קרועים ובלויים, עטופים בסחבות ושקים, מזי רעב ותשושי מחלות, ואי אפשר היה להכירם אלא אחרי שקראו בשמותיהם. כך מצאנו את חיים סגל, את אבראשה גרינצוויג, את האחים בעלפער.

בעיירה וארקוביצ׳ה נפגשנו לראשונה עם יהודי. משם באנו לדובנא. נשבר הלב למראה: בתים, רחובות, גשרים, אילנות, — הכל כבראשונה. רק היקרים שלנו נעלמו. נעלמו לעולם.

ארורים אלה, אשר עוללו לנו זאת! וארורה האדמה שספגה לתוכה דם נקיים וטהורים!

Der Gebietskommissar
Rückkehrerlager
Arbeitsamt Dubno

AUSWEIS

Name Gorbatsch
Vorname
Geburtsjahr 1917
Nationalitaet

Dubno am

Der Gebietskommissar
Rückkehrerlager
Arbeitsamt Dubno

החיים והאבדן של היהודים בדובנא

מאת משה ויסברג

עיר המחוז דובנא שוכנת על נהר איקווה, על פרשת דרכים קיוב־רובנה וברודי־לבוב. העיר עתיקה, בת מאות שנים. עד לפרוץ המלחמה הגרמנית־סובייטית, החיים סאנו שם על פני כל המישורים. מספר התושבים היהודים הגיע לשנים־עשר אלף נפש, והם היוו ששים אחוז מכלל האוכלוסין. בשנת 1941, בתחילת השלטון הנאצי, התגוררו כאן שלושה־עשר אלף יהודים.

פלישה גרמנית

ב־25 ליוני 1941 פלשו הכנופיות הנאציות אל דובנא. אימת־מוות נפלה על היהודים, גרמנים ואוקראינים שדדו ובזזו בתי־עסק יהודיים. הרכוש היהודי היה למשיסה. רדי־פות, עבודת כפיה ומכות אכזריות היו מנת חלקם של היהודים מדי יום ביומו. 100 גרם לחם הוקצבו להם כמנה יומית. פורסמה הוראה שכל יהודי חייב לענוד סרט לבן עם מגן־דוד כחול. רוחב הסרט 15 ס״מ.

טלאי צהוב

המועצה היהודית שהוקמה, שמַגיסטר קוֹנראד טוֹיבנפלד הו־עמד בראשה, נצטוותה להכניס מדי יום חפצי ערך וסכומי כסף בתורת קוֹנטריבוּציה, ונוסף לכך דברי הלבשה, לבני מיטה, רהיטים, כלי־אוכל מכשירים וכולי.

„אקציה" ראשונה

ב־22 ליולי, חודש אחר פלישת הגרמנים, התקיים מצוד־המות הראשון על יהודים. ביום שלישי אחר הצהרים הגיעו העירה כמה מכוניות עם אנשי ס.ס., שגייסו לעזרתם את המי־ליציה האוקראינית, והתחילו במיבצע הרציחה הראשון. האוקראינים חטפו קרוב ל־150 גברים. מן הבית שבו התו־גוררתי (רחוב זאבראַמיה 5) הוציאו את כל הגברים. אני, ועוד שלושה אנשים אתי: ליזר ויסבוים, מיכאל והירש בורטניק, הצלחנו להיחבא. את היהודים החטופים הביאו אל מגרש הדואר, ששם כבר חיכו להם הרוצחים, אנשי ס.ס. התנפלו על החטופים והיכום מכות־רצח; 70 איש הוחזרו לבתיהם ר־80 הושלכו אל המכונית והובלו אל בית העלמין היהודי, ששם כבר היו מוכנים בשבילם בורות. הם נצטוו להתפשט. שוב הנחיתו ס.ס. עליהם מכות אכזריות, עקרו את שיני הזהב מפיהם, העמידום על שפת הבורות והרגום בייריות. למחרתו הביא שכני האוקראיני צ׳רניאַקוֹב תצלומים שונים, תעודות, משקפיים וחפצים אחרים שליקטם אצל בורות הקברים.

שדידת הזהב

במחצית אוגוסט הורו מפקדי הצבא הנאציים ליהודים למסור את כל חפצי הזהב, הכסף ובכלל — כל חפצי־ערך. את ביצוע הצו העבירו בכל חומר הדין.

„אקציה" שניה

„האקציה" השניה התקיימה ביום 21 באוגוסט 1941, והיא פגעה בגברים בלבד.

היה יום חמישי. כבר בשעה תשע וחצי בבוקר פשטו שמר־עות שונות, ומיד פרצה בהלה איומה, ויהודים התחילו נמלטים לכל עבר. בחוצות העיר הופיעו שוטרים אוקראינים מזוי־נים במקלעים, במוטות־ברזל ובמקלות־עץ, מהם במסכות שחורות שלא יכירום יהודי המקום „חבריהם" לספסלי לי־מודים, למוסדות שונים, לשירות בצבא פולין, או שבכלל עמדו ביחסי שכנות וידידות עמהם. הם פשטו כחיות טרף על בתים, חצרות, חוצות וחנויות, עליות ומרתפים, סחבו אנשים ממחבואים בלי לחוס על טף וזקן, ושפכו חמת־זעמם על פצועים ומחוסרי־הגנה.

אותו יום נקלעתי אל מועצת היהודים. הרוצחים פרצו שמה כעשרים פעם. חיפשו, הפכו הכל והתהוללו. מ־42 הפקידים שעבדו שם, חטפו 37. פינה מוסווית אחת, שבה נחבאתי יחד עם כמה מן הפקידים, הצילה אותנו. משם יכולנו להציץ אל השוק וראינו, כיצד מובלות קבוצות־קבוצות אל בית־הסוהר העירוני. בבית־הסוהר, סיפרו, עמדו האוק־ראינים בשתי שורות צפופות, וכל המובא שמה נתחייב לעבור ביניהן כששני הצדדים מנחיתים עליהם מכות, והם שותתים דם. הגיע הנחבל אל קצה השורות, נפתחה דלת אל אולם, שבו ישבו הרוצחים ומיינו: „אלו למות, ואלו לחיים". רק יחידים שוחררו, היתר הובלו אל בית־העלמין ונורו למות במערומיהם. ה„אקציה" ארכה 10 שעות ונס־תיימה ברצח של אלף גברים יהודים.

מאותו יום דמים, במשך מחצית השנה לא נערכו בדובנא כל

פרעות בקנה מידה ניכר. אי־פה אי־שם נורו למות יחידים, או קבוצות זעירות, בגלל עלילות שונות.

האוכלוסיה היהודית שקעה בעבודות־כפיה עירוניות וצבא־יות. אגב ביצוע העבודות היו שומריהם משפילים אותם, לועגים למשבתם, מרביצים בהם. רוב האוכלוסיה היהודית נתדלדלה והפכה שלדים יבשים, סחוטים בגוף ובנפש עד לנשימה אחרונה. יהודים ניסו להפיץ שמועות בדויות שהיה בהן כדי לנחם את עצמם בדבר ישועה הקרובה לבוא, ברם— הצלחותיהם של צבאות הנאצים בשדות קרב ובחזיתות השו־נות, ועשרות אלפי השבויים הסובייטיים, מעונים ומדוכאים רעבים וצמאים, שהוסיפו לזרום העירה עשו את שלהן, והיאוש הלך והשתרר יותר ויותר. בחדשי החורף של שנת 1942 ניספו בדובנא וברובנה בלבד חמשים וחמשה אלף שבויים.

ביום 17 לאוקטובר הוחלפו הסרטים הלבנים בטלאי צהוב בקוטר 8 ס"מ, שנתחייבו לשאתו על החזה מצד שמאל, וטלאי נוסף לשאתו על הגב מצד ימין.

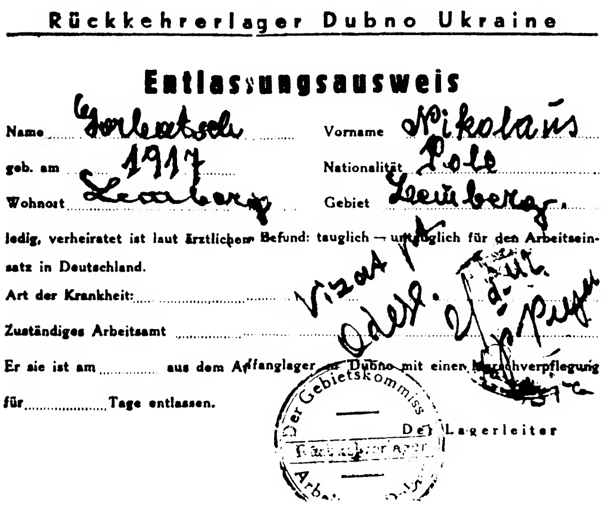
תוך שיטתיות אכזרית התחילו הגרמנים לרושש את התו־שבים מבחינה כלכלית. תביעות מתמידות הופנו אל מועצת היהודים, ה„יודנראט", למסור כל רכוש נייד. התביעות הגיעו לממדים מופלגים כאלה, שבכלל נבצר לספקן. היאוש גבר מיום ליום. נוסף לשמועות על חורבן עיירות וערים של הסביבה הסמוכה, הגיעה מרובנה שמועת־בהלה שב־10 ו־11 לנובמבר 1941 נרצחו בה 18 אלף יהודים (!) ונקברו בתשעה בורות בחורשת האורנים (סוסנקי), מרחק 5 ק"מ מהעיר.

לקראת הקמת גיטו

בימים 5 ו־23 למארס 1942 בוצעו בדובנא שתי „אקציות" בשטחים כלכליים שהיו מעין הכנה להקמת גיטו. אלפי עגלות איכרים גויסו על ידי הגרמנים מקרב הכפרים האוק־ראיניים והפולניים. מאות שוטרים אוקראיניים הטעינו על העגלות את מיטב הריהוט וכלי־הבית של היהודים, וכן מצרכי מזון. מה שהותירו ליהודים לא היה אלא גרוטאות ושברי־כלים, סחבות ובגדים ישנים. היתה זאת הזדמנות מצוינת לאוכלוסיה האוקראינית והפולנית גם יחד לרוקן את בתי היהודים מירושת דורות ומכל טוב, והכל פשטו ידיהם בגזילה מקיפה זו.

הקמת הגיטו

א' פסח תש"ב הותקן גיטו ליהודי דובנא. גיטאות הת־קיימו כבר כמעט בכל ערי וואהלין. כמקום הגיטו נקבעה הסימטה ע"ש שלום־עליכם ועוד מספר סימטאות השקועות בבוץ על גדת הנהר איקווה. המקום גודר בקרשים ותיל דוקרני. במשך יום אחד בלבד חויבו אחד־עשר אלף היהודים שהתגוררו אז בדובנא להצטופף בגיטו. הצפיפות היתה ללא־נשוא, ויחד עם התזונה הרעה גרמה מיד להת־פשטות מגיפות שונות.

Rückkehrerlager Dubno Ukraine

Entlassungsausweis

Name .... Vorname Nikolaus

geb. am 1917 Nationalität Pole

Wohnort Lemberg Gebiet Lemberg

ledig, verheiratet ist laut ärztlichem Befund: tauglich — untauglich für den Arbeitseinsatz in Deutschland.

Art der Krankheit: ....

Zuständiges Arbeitsamt ....

Er sie ist am .... aus dem Auffanglager in Dubno mit einen Marschverpflegung für .... Tage entlassen.

Der Lagerleiter

בוקר בוקר הוצעדו מן הגיטו קבוצות צמודות לכל מיני עבודות, ובאותו סדר הוחזרו הן לפנות ערב. לבודדים אסור היה להופיע מחוץ לגיטו. המשטרה הגרמנית והז'אנ־דארמים האוקראינים היו עורכים בדיקות אצל הקבוצות החוזרות, ואם גילו כמות כלשהי של חמאה או מזונות אחרים אצל אחד החוזרים, היו מכים עד לאבדן החושים ואחר כך משליכים אותו לבית־סוהר. מכרה אחת שלי, מרת קלארה טננבוים, אגרונום לפי מקצועה, שעבדה כגננת אצל קומיסר המחוז, חזרה לעת ערב עם קבוצתה. פתאום הגיח מפקד הז'נדארמים פון־פאפקה מאחד הבתים, ויחד עם שוטרים אוקראינים אחדים ערך חיפוש אצל החוזרים ומצא אצל קלארה 100 גרם חמאה. פון־פאפקה הנחית עליה מכות־רצח, הפילה ארצה ורמס אותה במגפיו, אחר כך הוליכה אל הז'אנדארמריה, שוב חיפשו אצלה ומצאו תעודת בגרות. הוא קרע אותה לגזרים וצרח: „אין צורך ליהודים בהש־כלה"! הוא דן אותה להורג ביריה, ורק תודות להשתד־לויות אצל הקומיסר הצליחו להצילה ממוות.

קלארה טננבוים זכתה לבלות את שלטון הנאצים, והיא חיה כיום ברינה.

כך זרמו חיי הגיטו באפיק קודר ונטול־תקוה. מתיחות וצפיה לקראת משהו העומד להתחולל ולהשתנות היו תלויים ועומדים בחללו של העולם. השינוי אמנם קרב ובא, אלא שהוא היה מעציב מאד.

חלוקת הגיטו

ששה שבועות אחר הקמת הגיטו, באמצע מאי 1942, חצו הגרמנים את הגיטו לשניים, שחלק אחד מהם הוקצה למומחים ובעלי מקצוע עם מספר כרטיסי־עבודה מוגבל. כרטיסי מקצוע ועבודה אלה נמסרו לא לבעלי־מלאכה בלבד, אלא גם למשחדים בממון ובעלי פרוטקציה גדולה. אני עצמי הועסקתי כטכנאי־בנין בקומיסאריון המחוז, ותודות לכך השגתי כרטיס־עבודה בשביל 25 בחורים יהודים שקיבלו עבודה אצל הסיידים האוקראינים.

שחיטה

הרוב כבר הבין שאסון עומד להתחולל. וכך הווה. ביום ה־27 למאי 1942 נערכה שחיטה איומה ביהודי דובנא, שעלתה בחיי שבעת אלפים נפש. הרוצחים הראשיים של יהודי דובנא היו:

מפקד הז'נדארמריה פון־פאפקה

מנהל משרד העבודה הגרמני סרן האמארשטין

קומיסאר המחוז ברוקס

ממלא־מקומו מנהל המטה אַללאַטאַר והמפקח ויזה

פון־פאפקה היה טיפוס של פושע, שפרצופו הגועלי והמצולק, המקומט והמעוקם, העיד עליו כמאה עדים, ואותו פרגול שלא זז מכף ידו אף איפיין את תפקידיו הנאלחים.

סרן המארשטין היה גרמני־צ'כי יליד הסודאַטים, בעל ארשת פנים אצילית ודיבורו אף נעים לאוזן; ממושקף, ואחר שיחה ראשונה אי אפשר היה להאמין, כי זהו רוצח פרא־אדם וסאדיסט כה איום.

קומיסאר המחוז ברוקס היה חושך פיו. מתפקידו היה לחתום על גזירות רעות או להסכים לביצוען. את הוראותיו היו מבצעים פיקודיו הגרמניים והאוקראינים. עם תום האימים היה נוהג להופיע בעצמו במקום ההריגה ולוודא במראה עיניו את התועבה.

מנהל המטה אללאַטאַר, ממלא מקומו של ברוקס, היה אדם נמוך־קומה והרוח החיה בכל הקומיסאריון — ראשון לרבי־הטבחים של יהודי דובנא.

המפקח ויזה היה מעין בבואה של פון־פאפקה, פושע מועד וסאדיסט, שהיה מפנק את יצרו בהלקותו עוברים ושבים על לא עוול וללא סיבה, ומופיע כתלין צמא־דמים בכל „אקציה".

לבד מהליסטים האלה התעללו בעינוי יהודים ראשי האוכלוסיה האוקראינית, ובראשם הבירגר־מייסטר (ראש העיריה) בורקה, סגנו סאַרוואַס, מושל המחוז (סטארוסטה) סידרוביץ, ועלה עליהם אחד סטאשיק. לפי מקצועם היו כולם מורים, שהורו אתי יחד בשנים 1939—1941 בבתי־ספר סובייטיים, ובימים ההם החשיבו עצמם כקומוניסטים נלהבים.

ה„אקציה" של ה־26־27 במאי נערכה כך: בערב אותו יום נצטוותה משטרת הגיטו היהודית להפריד בין אנשי מקצוע לבין סתם יהודים, ולא להשאיר במחיצת אנשי מקצוע נפש שאין לה כרטיס מלאכה. בחצות לילה נורו שלוש יריות אצל שער הגיטו. אנשי ס.ס. גרמנים פרצו אל הגיטו יחד עם כמה מאות שוטרים אוקראינים. כולם חבשו קסדות־פלדה והגרמנים הוליכו אתם גם כלבים. התחילו מגרשים את היהודים מבתיהם ולהלקות את היוצאים בלי רחמים. נשים התעלפו בראותן את עולליהן נרמסים ומרוטשים בידי הרוצחים. בעלי־מום, חולים וזקנים נוֹרוּ למות בו במקום. רבים קפצו אל מימי האיקווה וטבעו. חיה פיינבליט מסימטת הדגים (ריבנה), שהיתה עקרה 14 שנה ובתחילת הפלישה הגרמנית זכתה ללידת בכורה, נטלה את תינוקה והטביעה אותו בחבית מלאה מים בצווחה: „זאל איך אליין זען דעם טויט פון מיין אויסגעבעבנקטן קינד" (תראינה עיני אני במות ילד כסופי)... אחר כך בלעה רעל לצחוקם של הברברים, שהתענגו על המשך ספורט הדמים.

את האומללים הרדופים ריכזו על כיכר ליד מוצא הגיטו. דממת־מוות השתררה מסביב, שהופרעה מזמן מזמן על ידי המשאיות שהגיעו להוביל את הקרבנות וזעקות השבר המתפרצות. המכוניות בלעו את הקרבנות והעבירום למקום ההריגה. מאחר שהמשאיות לא הספיקו, התחילו מריצים את הגברים אל בית העלמין היהודי ואת הנשים והילדים אל שדה התעופה הסמוך לתחנת סורמיץ'.

קבוצה אחת של מושמדים הורכבה משמונה מאות ילדים בגיל בית־ספר. הילדים שלבושם היה נאה העמדו ברביעות בראש התהלוכה, וזרי לילך ניתנו בידיהם. ובחודש היפה מכל חדשי השנה, חודש מאי, הלכו התינוקות אחרי לויה שלהם עצמם עם זרי פרחים בידיהם. הם נרדפו על־ידי גרמנים, אוקראינים וגרמניות עם כלבים, ששוסו לעתים בילדים וקרעום לגזרים. ואלו היו נשים ואמהות גרמניות, שצאצאים להן בבתיהן.

קבוצות הגברים הובאו אל שוחות עמוקות, הופשטו ערומים, ומפיהם נעקרו שיני הזהב. אף אנחה לא נשמעה מפי השלדים המוצהבים הערומים. גברים, נשים וילדים הוּברכו כשידיהם שלובות להם על ערפם ופניהם רכונים אל השוחות. בפינה, סמוך לבור, רגליו בתוך הבור וסיגריה בין שפתיו,

ישב גרמני ובידו מכונת־יריה. מדי כמה רגעים טירטרה מכונת־היריה ועשרים איש התגלגלו אל השוחה. לא הספיק ירי אחד לחסלם, ניתך ירי שני. רבים היו שנחנקו תחת עומס הגופות. הבורות נתמלאו אומצת־דמים אחת מרטיטה. נתמלא הבור — כיסוהו בכלור וסתמו אותו. דם ניגר ופיעפע מעל לעפר שכיסה את הבור. למחרת עוד הבחינו אוקראינים באדמת הקברים הרוטטת.

ה„אקציה" ארכה עד ה־27 במאי. באותו יום עצמו דחקו הרוצחים ביהודי הגיטו שמהעבר השני לצאת לעבודה כאילו לא אירע דבר. אנשי המקצוע ניצלו לזמן־מה הודות לפיסת הניר הלבנה שבידם.

באותו ליל־זוועות אבדו „בעלי המקצוע" את אהוביהם, קרוביהם, אנשי שלומם וחבריהם לבית־הספר. מה שהתרחש בלבם נקל לשער, אך קשה לתאר. מזמן לזמן נשמע קול טירטור של מכוניות עמוסות נעליים, מעילים ושאר צרכי הלבשה. יהודים נאלצו להוביל את חפציהם של אחיהם המושמדים. זה היה שיא תאוות הרצח והציניות הברברית של „בני התרבות" האירופית. גויים נעצרו וחייכו בליגלוג ליהודים המובלים גם לאחר מכן לעבודה. טובים שביניהם נענעו ראשיהם בעצב והמשיכו בדרכם; וישרים שביניהם מסרו בלחישה, כיצד אחיהם הושיטו עזרה לגרמנים המתפרעים, להוציא יהודים ממחבואים ולהוליכם להריגה. מורה אחד ממיודעי, האוקראיני וולודקה דרוֹצאֶנקו, חטף במו ידיו ילדים יהודים שהסתתרו ומסרם לגרמנים. תפקיד ראשי בגילוי מחבואים ונחבאים מילא ואנקה הופמן, בן עורך־דין רוסי. עם פלישת הגרמנים נרשמו הוא ומשפחתו כ„גרמנים עממים" (פולקס־דויטשה). אחד הבנים היה מפקד המשטרה האוקראינית והרג מאות יהודים בכל „אקציה". בתו של הופמן עבדה בקומיסריון. אותו ואנקה מילא תפקיד חשוב במסירת כרטיסי־מקצוע ליהודים, ובעד כל כרטיס קיבל כסף תועפות, אך כדי למסור אחר כך את בעל הכרטיס לידי הרוצחים. גם את חברו לבית־הספר, מישה שפיצמאן, מיגן בידי גרמנים. (כדאי להעיר, שקלארה טננבוים הכירה את ואנקה הופמן בוינה.)

אחר ה„אקציה" נותרו בחיים בדובנא למעלה מ־2000 יהודים. הם חיו בפחד מתמיד, משוכנעים שאך כדי לסחוט מהם את דם־התמצית הניחום לעת־עתה וגורלם לא יהיה טראגי פחות מזה של אחיהם ואחיותיהם שאבדו.

ימי הקיץ הנאים היו מלאי קדרות. אף־על־פי־כן נמצאו אופטימיסטים שהתנחמו בשמועות קלושות וסיפורים בדויים, בשיחות קלוטות ברדיו ובפטפוטי קלגסים היטלריסטיים.

בינתיים הושיבו הגרמנים שוליות מן האוקראינים בכל בית־מלאכה, שנתחייבו עד למועד מסוים ללמוד את מלאכת היהודים כדי לתפוס את מקומם.

בהרגישם שמתקרבת והולכת שעת החיסול הגמור, התחילו אוקראינים ופולנים לגזול כל דבר־ערך, אגב הבטחת עזרה למיואשים בעתות סכנה. היהודים מסרו בעצם ידיהם הכל לשכניהם הנכרים באמרם לנפשם: „אם נחיה, נקבל אולי משהו בחזרה. ולא — אחת היא לנו היכן הכל ילך לאיבוד"...

אחת ממכרותי, סופיה סטאָפאנוֹביצוֹבה, שהייתי בא ונכנס אליה כמעט יום יום, לקחה משכניה היהודים, בעלת הבית ברונשטין והעלמה אדלה ואמה, את רכושם לשמירה. חוץ ממרתף גדוש כל־טוב של יהודים עמדו עוד שני ארונות בדירתה. כשרצתה פעם אדלה לגשת אל ארון מלא חפצים לקחת שמלה משלה, השליכו אותה תוך גידופים מן החדר. כך נהגו גם לגבי גברת ברונשטין, כאשר ביקשה להחליף לבנים. כך התעשרו פולנים ואוקראינים בעושק ובגזל מאסוננו.

אזני שמעו שיחה בין אותה סטאָפאנוביצוֹבה וחייטת פולנית, קוֹלוֹבה שמה, שלא הבחינה בנוכחותי בחדר השני. „פאני זוֹסיו, — אמרה החייטת — האינך יכולה לקחת לך פסנתר מאיזה יהודי בשביל בתך דזיטקה? אותו הם יהרגו בין כה וכה. בשביל הלנה שלי סחבתי פסנתר, והיהודי כבר איננו בחיים. עכשו יודעת אני שהפסנתר הוא שלי. עתה אני מוכרחה להשיג שתי פרוות, בשבילי ובשביל בעלי. פרוות כלב־ים ופרוות־כפות (כפות קאראקול יש לי, אבל חשקתי בפרוות קאראקול — ואני אקבלנה... זוֹסיו, אסור להיות נַימנית, יש לעשות... מה שכבר נרכש על ידי אחרים לא נשיג עוד לעולם..."

אותה דזיטקה שלמענה יעצה קולוֹבה לרעותה להכין פסנתר היתה אז בת שנה אחת!

זוֹסיו רמזה לחברתה להפסיק את השיח. פרצתי מן החדר ופניתי בקול קר ומאופק אל קוֹלוֹבה:

— את תפרטי מאזורקה ואוֹבּאֶראַק על פסנתר של אחד היהודים המומתים, אבל מי יודע, אם לא תנגני מארש־אבל אחר פולנים נרצחים?!...

אכן כך היה, רציחת פולנים התחילה מיד אחר השמדת היהודים, וכן הצתת רכוש וגזילת הון.

כאלה היו היחסים בין בני שלוש האומות שחיו בדובנא. פולני בעל מצפון ובר־לבב שנכוה בגחלתה של הטרגדיה היהודית היה יקר המציאות. אוקראינים כאלה לא היו בנמצא כלל, והרוסים המקומיים לא היו טובים מהם. אחד מידידי,

גילה את פרצופו האמיתי, כשריגל אחרי בברחי מדובנא עם תעודות אריות, כדי למסור אותי לידי הגרמנים. רק הצ׳כים המקומיים הוכיחו יחס של רחמים והושיטו עזרה למכרים יהודים. שאר התושבים הנוצרים, יראי אלהים כביכול, המבקרים בכנסיות ומאזינים להטפות הכמרים את תורת הרחמים והאהבה, רובם ככולם הראו את עצמם כחיות צמאות לדם, כרוצחים בדם קר, ובמקרה הטוב ביותר — כגוזלי רכוש ומסייעים בהשמדת יהודים.

בגיטו, נזדחלו להם בינתים הימים עגומים וקודרים. רבים שכבו על משכבם הקשה והרהרו בכך, שזה אולי לילם האחרון. היו שחפרו להם מחבואים להינצל בהם בשעה חצופה. הבונקרים הוסוו כל כך טוב, שנדמה היה כי לעולם לא יגלום. לאט לאט הלכו יושבי הגיטו ונדלדלו עד לפרוטה אחרונה. מנת הלחם היתה זעומה, ומצרכים אחרים לא חולקו. בעד מנת בשר, או חמאה, נתנו חפצים יקרי־ערך, ולעתים אף שילמו האנשים בחייהם בעד „מעדנים" אלה.

בגיטו דובנא לא היה מקום לשום עבודה תרבותית, או פוליטית, מאחר שתוך ששה שבועות למן כניסת הגרמנים הושמדה כבר מרבית האוכלוסיה, והנותרים התענו עוד רק כארבעה חדשים.

למן ה„אקציה" הגדולה עד לחיסול הגמור של האוכלוסיה היהודית ניצלו הגרמנים את כל כוחות האדם בגיטו. לדרישותיהם ותביעותיהם לא היה קץ. יושב־ראש היודנראט, מר קונראד טויבנפלד, וראש משרד העבודה היהודי רוזנבום, איבדו את שווי־משקלם הרוחני ברצותם למלא, מאין מוצא, אחר דרישות הצוררים. הם עשו כמיטב יכולתם לא לתת אמתלה לצורר לחדש צרותיו. התלין האמארשטין היה מופיע בגיטו, מרביץ, מענה ומגרש יהודים לעבודה. היו מקרים שאנשים ברחו מן הגיטו, הסתתרו ביערות או אצל איכרים ממכריהם, וחיו על סמך תעודות אריות כשהם מפחדים מפני קול עלה נידף ברוח.

ידיעות על חיסול הגיטאות בערי ואהלין הגיעו בימי הקיץ 1942 לדובנא. שני פליטים מקרמניץ הביאו ידיעה על ה„אקציה" של ה־14 ביולי 1942, שבה הושמדו שנים־עשר אלף יהודים בגיטו. גיהינום החיסול בקרמניץ עלה על התופת בדובנא: שם מתו ברעב מדי יום ביומו עד 100 איש. ופליט מדובנא מסר על רציחת השארית, 7000 יהודים. בגיטו דובנא הכל בישר: מתקרב והולך הקץ.

שלילת מלאי המזון

באוגוסט 1942 התלקטו בגיטו דובנא כארבעת אלפים וחמש מאות יהודים: כל העקורים מן הכפרים, אנשי שדה ומרחב ועבודת אדמה. הרעב והדלות הלכו וגברו. נשלל מיהודי המקום כל מלאי המזון שנמצא בידם. באותו זמן הם חויבו להביא למקום מסוים קמח, שומן ומזונות אחרים, והם הובילו במשאיות כל מה שהיה להם ומסרו לידי הרוצחים.

„אקציה" אחרונה

הגיע יום החמישה באוקטובר 1942, יום החיסול המר של שארית יהודי הגיטו. אני התגוררתי במרחק 15 ק"מ מן העיר, בכפר קורדיבאן, בתעודות אריות. ה„אקציה" האחרונה דמתה לראשונה. היא בוצעה בידי אוקראינים בלבד, שהגיעו העירה בשירה וזמרה למלא את שליחות הגרמנים — רציחת שארית היהודים.

רבים החליטו לאבד את עצמם לדעת בשעת ה„אקציה" הזאת; הם תלו או הרעילו את עצמם, והיו שקפצו אל נבכי האיקווה. בן־דודי, לייזר וייסבום, תלה את עצמו. רופא השיניים קאגאן וד"ר ארטמאנובה הרעילו את עצמם. גופות התגוללו ברחובות. אחרוני היהודים נרצחו ביריה באותו מקום ראשון — בשדה־התעופה סורמיץ׳.

עם בוקר, למחרת ההשמדה, התחילה שדידת החפצים הנותרים. רוב חפצי־הערך נלקחו על ידי הגרמנים, היתר חולקו כמתנות לאוכלוסיה במשרדים ומקומות העבודה. אחד ויחיד מכל האוכלוסיה הלא־יהודית בדובנא היה הפולני, מנהל הגימנסיה, סטאפאן פאפוז׳ינסקי, אדם מוסרי ועז־רוח, שסירב לקבל את ה„מתנה" שהוקצבה לו מביזת היהודים.

אגב שדידת בתי היהודים גילו אוקראינים ופולנים יהודים נחבאים והעבירום לידי הז׳אנדארמים הגרמנים שישמידום. אלה, מצדם, פירסמו מודעות למסתתרים שאם יצאו ממחבואם לא יאונה להם כל רע. התחבולה הזדונית הצליחה: יהודים התחילו יוצאים מן הבונקרים — 150 נפש במספר. ימים אחדים הוליכו אותם אל בתי־המלאכה, במטרה להוליך שולל את הנותרים שיצטרפו אליהם. לבסוף הרגו את כולם ביריה ביום 23 באוקטובר 1942.

מאידיש ינאי, מתוך החוברת: „פון לעצטן חורבן". צייטשריפט פאַר געשיכטע פון יידישן לעבן בעת׳ן נאַצי־רעזשים. רעדאַקטאָר: י. קאַפּלאַן. מינכען, סעפּטעמבער 1946, 2 מס' עמ' 14 — 27.

במחבואים וביערות

מאת **יצחק פישר**

ב־22 ביוני 1941 פלשו הגרמנים לרוסיה. אותו יום הפציצו מטוסים גרמניים את עירנו: הקרבן הראשון היה בחור בן שמונה־עשרה שנה ממשפחת פולישוק. עמד אביו ואמר: „בני, ולואי ותהיה אתה קרבן אחרון של יהודי עירנו"... ולא הזיל אף דמעה אחת.

הבהלה בעיר היתה גדולה וזעקות הילדים קרעו לבבות. התחילה בריחה עצומה; הצבא הרוסי נס בלי להתעכב, ואפילו בני 12—13 עמדו להימלט לרוסיה. והגרמנים מפציצים...

בתי הבכירה, צירל, ובעלה איזי פרישמן, למדו באותו זמן בבית־ספר גבוה בקרמניץ. אשתי גמרה אומר לעזור להם להימלט לרוסיה. ביום ב', 25 ביוני 1941, בשעה עשר, היא חשה לתחנת הרכבת, אבל רכבות לא יצאו עוד. החליטה איפוא ללכת ברגל לקרמניץ, מרחק 40 ק"מ מדובנא. אותה שעה פלשו הגרמנים אל עירנו ונבצר מאשתי לשוב אלינו.

היתה בהלה איומה — כל היוצא לרחוב נורה בו במקום. אנשים החלו מתחבאים. גלגלי משורינים וטנקים רעמו. נמלטתי עם שני ילדי, רחל'ה בת השלוש־עשרה ושמואליק בן העשר, אל בין קני־הסוף שעל שפת הנחל איקווה, כי הגרמנים פרצו אל הבתים והרביצו מכות־רצח. שני ימים ולילה אחד ישבנו שם ואוכל לא בא אל פינו. כשהחשיך, לקחתי את הילדים וחזרנו הביתה. אוי לבית זה שמצאנו: השמשות שבורות, הכרים והכסתות קרועים והנוצות מפוזרות, ומה שאפשר היה לשדוד — נשדד. מצאנו מקלט־לילה אצל אחד השכנים. ביום השלישי חלה ארגעה. יצאנו לרחוב ונודע לנו: הגרמנים אספו כשלוש מאות איש, סחבום אל הטירה הישנה והיכום באכזריות חימה. רבים מתו תחת ידי הצוררים. שמונים וחמישה, מתים למחצה, הוצאו מידיהם.

ביום 8.2 אסרו הגרמנים את רב העיר, סחבוהו אל בית־הסוהר הגדול ועקבותיו לא נודעו. ביום 8.3 פורסם צו לבחור במועצת יהודים — „יודנראט".

ביום ו' לפנות ערב ערכו הגרמנים מצור ותפסו שמונים בעלי־בתים מבני העיר, הובילום אל בית־הכלא הישן, היכום עד אבדן החושים, אחר כך הוציאום אל בית־העלמין, ציוו עליהם לחפור בור והורידום ביגון לתוכו. ארבעה ימים וארבעה לילות התרומם ושקע תחתיו העפר על קברם...

ביום 8.15 נתקבצו כפריים ובאו העירה, ערכו מצוד על היהודים והרגו בהם במיתות משונות 1500 איש.

היה כבר „יודנראט" בדובנא, אך הוא לא נקף אצבע להציל יהודים; שמועה שנפוצה אמרה, שניתן להעביר חבילות להרוגים תמורת 10 דולארים...

ביום 8.20 הוציאה הקהילה צו רישום מגיל 16 עד 50. מי שלא ירשם לקבלת כרטיס־עבודה — דמו בראשו. יש כבר גם מיליציה יהודית, והמיליציאנטים מוציאים את האנשים לעבודה ומחזירים אותם. וכך משך כל החורף של 1941—1942.

ערב פסח 1942 גזירה חדשה: גיטו! יוקם גיטו!

גרתי ברחוב קאנטורסקה 39, וקרובי אתי. התקנתי ששה מחבואים ל־100 איש. לשוא. מגרשים אותנו כבקר אל הגיטו, המוקף גדר־תיל. המיליציאנטים היהודים אינם חוסכים מאתנו מלקות, והאוקראינים והגרמנים מפליאים מכותיהם. אבל מכה מידי אחיך היהודי צורבת יותר...

ה„יודנראט" גוזר להביא 4 ק"ג זהב בשביל המפקד האוקראיני, ולא — דמנו בראשנו. הבאנו איש איש מכסת־זהב. ושוב גזירה חדשה: פרוות גברים ופרוות נשים להביא לקהילה ולא... כולנו מלאנו גם אחרי צו זה.

יום אחד הפתיעה אותנו אשתי — באה אלינו אל הגיטו. לאשרנו לא היה גבול. כעבור ימים אחדים יצאה אחותי אל השוק להשיג קצת בצלים (שעה אחת בלבד נקבעה לקניות בשביל יהודים). ניגש אליה המיליציאנט פאדה מאנישאביץ והלם במקל על ראשה, והיא נפלה מתעלפת. יצאתי אל ראש המיליציה להגיש עליו תלונה, הוציא מאנישאביץ סכין ודקרני בצלעי. חברו, ז. ג. שעמד מן הצד הצטחק: אין דבר, מדקירת סכין לא תוציא נפשך... ששה שבועות שכבתי על ערש דוי. ניצלתי בנס.

והרי חדשה: חילקו את הגיטו לשנים, אלה לחיים ואלה למוות. בעלי „כרטיסי־עבודה" לחוד, וצאן־ההריגה — לחוד. וביום חמישי אחד, י"א סיון תש"ב, ערכו אנשי הגאסטאפו מצור דמים עלינו, ורצחו למעלה מ־3500 נפש, ביניהם אמי ושכנתנו עם חמשת ילדיה.

משהחשיך, נמלטנו לעבר בעלי כרטיסי־העבודה והסתתרנו שם ימים אחדים. מצאתי „פרוטקציה", ואנחנו נרשמנו בין הנשארים בחיים. ובינתיים המיליציה עורכת חיפושים בבגדי ההרוגים ואוספת כל דבר־ערך וכספים.

אחוזים אימת מות, נרדפים מקול עלה נידף, הגענו עד ראש־השנה תש"ג, כאשר קלטו אזני שמועה חדשה: כורים כבר קברים לשארית הפליטה...

החלטנו לברוח אל מכר פולני. עשינו אצלו חודש ימים. פעם נכנס הגוי אלינו ואומר: „פישר, יש לך זהב — טוב, ולא — תצטרך להסתלק מכאן...״ חזרתי העירה, חפרתי והוצאתי מספר מטבעות זהב ומסרתים לידיו — ואז, לאחר מעשה, גירש אותנו מביתו. „אנה נלך עתה?״

נמלטנו אל יער סמוך. שמעתי רחש קולות, הטיתי אוזן — קולות של יהודים. התקרבנו. והנה בור... הצטרפנו אליהם.

יום אחד ראינו אדם, ורובה על שכמו, הולך וקרב אלינו. זה היה יערן. „עלינו לנוס״, אמרתי לאנשים, וכך עשינו. עברנו לחלקה אחרת והתחפרנו.

והימים ימי ראשית הסתו. היה הכרח להכין מחבוא לחורף. יצאנו לתור את הסביבה, וכאשר חזרנו נתגלה לעינינו מחזה אשר סימר את שערות בשרי: אשתי ובני ואתם נשים וילדים אחרים שוכבים הרוגים. צנחתי אין אונים לארץ. בתי, שהיתה עמי, נשארה בחיים. שמונה גברים כרו אותו לילה קבר והביאו את ההרוגים לקבורה. יום הרצח: כ״ד כסלו תש״ג.

יחפים, רעבים ולבושי קרעים, עושים בלילה בערימות שחת ובבוקר — ביער, הסתובבנו אנחנו שנותרנו בחיים בלי דעת לשם מה ולמה. העוד לנו תקוה? שאלנו את עצמנו.

והנה אזלו גם המזונות. נחוץ להצטייד בלחם. יצאתי יחידי בליל מחשכים ואפלה. אנה לפנות? שמתי פעמי אל הכפר הצ׳כי פודהאיץ. אספתי אצלם קצת מזונות בשק. כשהייתי יוצא אל אחד הכפרים, הייתי נוטל עמי לשם הגנה מקל־יער כבד ומסוקס. אך יצאתי מן הכפר נטפלו אלי שני שקצים, התחילו להתאנות לי ולהרביץ בי. ראיתי את המוות נוכח פני, אבל לא אבדתי את עשתונותי. הרימותי את המקל והורדתי על קדקדו של האחד שצנח מיד תחתיו. חברו פנה עורף. קור־רוחי עמד לי ואני רדפתי אחריו, השגתיו ובמהלומה כבדה אחת פלחתי את מוחו. חטפתי שקי ונמלטתי אל עבי היער. ישבתי לנוח. בדממת היער קלטתי רחש קל. הצמדתי אזני לקרקע — כן, מי שהוא גחון על ארבע מגשש וממלמל לנפשו: „עוד אמצא אותו, אמצא אותו״... ידעתי כי זהו אחד מן השניים. שמתי נפשי בכפי ורצתי לקראתו. הורדתי עליו מכה אחת ולא הוספתי. משמשתי בכליו ומצאתי תעודות אישיות וסכין ארוכה. סיפרתי לאנשים את אשר אירע והחלטנו לנטוש את היער.

הגיעה אלינו שמועה שיהודים דובנאים מתחבאים אצל פולני אחד. עברנו כולנו אליו. הפולני החזיקני בערימת־שחת ובה ישנתי שני ימים ושני לילות רצופים. מטחי יריות העירוני. האוקראינים, אנשי באנדארה, ארבו לפולנים להרגם. אשת הפולני הביאה את השמועה המרה. לפי שעה ניצלו הפולנים.

סמוך לאותו מקום היה יער, ובו גר גוי אחד. נמלטנו שמה. קניתי אצל הגוי בצלים, לחם וסיגריות. הגוי היה מוסר לנו מדי פעם על המתרחש, ומודיענו היכן עומדים הרוסים. ידיעותיו עודדו אותנו וחיזקו את רוחנו. יום אחד בישרנו שהבאנדארובצים מקיפים אותנו. עקרנו משם אל חורש אחר. היה קור עז, אפלה ואנחנו יחפים ועירומים, כמעט לאחר יאוש. שכבנו שעות ארוכות במחתרת שהפרנו לנו תחת השלג, ושוב עקרנו אל יער אחר. לפתע נבהלנו מפני אנחות וגניחות. לטשנו עינינו לתוך האפלה, רואים: חזירי בר...

בוקר אחד שמענו צעדי רבים: פולנים נמלטים... התחילו חילופי יריות. נסנו משם עד שהגענו אל נקודה פולנית מבר־צרת: מלישארנה. יושבי המקום היו צעירים, ונשקם רב. מישמש ובא חג המולד של שנת 1943. החבורה הפולנית חגגה כדרכה; שתו והשתכרו, ולא הרגישו שהוקפו על ידי הבאנדארובצים ונלקחו בשבי, ואנחנו בתוכם... פלצות אחזתני למראה האימים: הגזלנים מנקרים את עיני הפולנים, חותכים שדי הנשים ומבתרים אותן לגזרים חיים. פרצנו לתוך מרתף מלא חביות גדולות ושם שכבנו שלוש יממות. אחרי שהבאנדארובצים עזבו את מקום ההריגה, נסנו שוב אל הגוי הזקן, שהפציר בנו להסתלק, כי מרה תהא אחריתנו. משם עברנו אל מרתף של בית נטוש, אבל הקרה והכפור הציקו לנו עד מוות. אותה שעה קצנו ממש בחיינו. בתי רצתה לילך העירה ויהי מה, ואולם אני ידעתי שזה יהיה הסוף. יצאתי שוב אל איזה גוי והבאתי כיכר לחם של 2 ק״ג; התחפרנו במהמורה ושכבנו בה שבועיים עד שאזל הלחם. עברנו שוב אל אותו גוי, אבל כאשר קרבנו אל ביתו נראה הכל חשוד בעיני: מדוע אין הכלבים נובחים? מדוע הדלתות פתוחות? נעצרנו על הסף. שמענו קול שואל: מי שם? עניתי. ירד הגוי, העלה מנורה, ולאורה ראינו כי הבית מלא חיילים רוסיים!...

עשינו שלושה ימים אצל הגוי. פתאום עלה במחשבתי כי על אף הכל עדיין עומדים אנחנו במקום סכנה. קמנו, אני ובתי, ויצאנו אל הכביש המוליך לרובנה. חיילים רוסיים העלו אותנו אל מרכבם והביאו אותנו לרובנה. בעיר לא היו יהודים. יצאתי אל אם־הדרך וכל יהודי שאקלע אצלי אספתיו אל בית חומה אחד שבחרתי לשבת בו. נתלקטו אצלנו כמאה ועשרים יהודים. אולם מנוחה היתה רחוקה מאתנו. הפגזות הגרמנים לא פסקו יומם ולילה. כעבור זמן מה פסקו ההפגזות. שמנו פעמינו לדובנא אל בתי־הדמים ומסילות־המות. ראינו: הגויים חיים והיהודים אינם. נמאסה עלי העיר. קמתי ועברתי עם בתי לפולין.

בשבעת מדורי האימים

מאת פרידה בינשטוק

הנוער יוצא למרחב...

בשנת 1939, כאשר הגרמנים כבשו את פולין, כבש הצבא האדום את גלילות פולין המזרחית, ומאז נקראו השטחים האלה (פולֶאסיה, ווֹהלין, פּוֹדוֹליה) אוקראינה המערבית. מ־1939 עד יוני 1941 היתה דובנא עיר סובייטית, ואנו — אזרחים סובייטיים. רוב היהודים, וביחוד הנוער, הסתגלו לחיים החדשים; אבל היו רבים שלא היו מרוצים מהמשטר החדש, ביחוד העשירים, שהרי כיצד יכלו אלה להיות מרוצים אחרי שרכושם הוחרם והם עצמם הוגלו לסיביר? אולם כידוע אין רע שאין בו טוב, ורבים מבין הבלתי מרוצים הללו ניצלו בסיביר הרחוקה ממות בטוח בידי הכובש הנאצי, ואף לא ראו ולא שמעו כמעט מזוועות המלחמה האיומה. אחרי המלחמה חזרו רבים לפולין, משם התפזרו בעולם, ומהם גם הגיעו למדינת ישראל.

אנשי המעמד הבינוני, האמידים, אף הם רטנו, מפני שהשלטונות סגרו את חנויותיהם, הפקיעו את בתיהם, ולא הותירו לבעל־בית שהיו לו שניים־שלושה בתים אלא חדר אחד בלבד למשפחה שלמה. אם יהודי בעל טחנת־קמח גדולה לשעבר נאלץ לעבוד כפקיד באותה טחנה שנהפכה לממ־שלתית, והפועלים אף הם נהפכו משכירים צייתנים לעובדים ממשלתיים — מה פלא שהוא ובני משפחתו נמצאו מאוכזבים מהמשטר החדש, רטנו וקיללו אותו וציפו לנפילתו.

אבל הנוער, לפחות רובו, היה מרוצה, שכן לפניו נפתחו שערים חדשים לקראת חיים שמעולם לא חלמו עליהם. בשבילם נמצא הכל. דרך משל: עד 1939 היתה בעירנו גימנסיה אחת, שאליה היו מתקבלים שנה שנה כשמונים תלמידים ומהם רק שמונה אחוזים יהודים, בעוד שהיהודים היוו כששים אחוז מהאוכלוסיה הכללית. ויכולים היו ללמוד בגימנסיה רק בני עשירים, מפני שלכך נחוץ היה הרבה כסף, כיון ששכר הלימוד היה גבוה, וגם... פרוטקציה כדי להתקבל כתלמיד בה. נער יהודי שנכנס סוף־סוף לגימנסיה הנכספת נחשב למאושר, וכל הילדים היו מקנאים בו. כאשר ראוהו יוצא לרחוב במדי הגימנזיסט. היו גם הורים עשירים ששלחו את ילדיהם ללמוד בגימנסיה העברית „תרבות" ברובנה (רבים מילדי דובנא למדו שם), דבר שהיה כרוך, כמובן, בהוצאות גדולות.

הממשלה הסובייטית יסדה מיד כמה בתי־ספר תיכוניים, בהוספה כיתות תיכוניות לכל בית־ספר עממי, וכל ילד שגמר את הכיתה הששית המשיך ללמוד בשביעית תיכונית. אמנם, בית־הספר „תרבות", ששפת הה־ראה בו היתה עברית, נסגר, לעומת זאת נפתחו שני בתי־ספר ממלכתיים ששפת ההוראה בהם היתה אידיש. לראשונה הופיעו בכיתות הגבוהות ילדי כפר שסיימו בית־ספר עממי בכפרם ובאו להמשיך בלימודיהם. בשביל ילדים אלה נוסדו פנימיות — אף זה חידוש יוצא מן הכלל היה. כן נוסד בית־ספר למו־סיקה. גם בימי שלטון הפולנים למדו ילדים עשירים לנגן בפסנתר, או בכינור, אצל מורים פרטיים, אבל אלה היו לאו דוקא מן המוכשרים והמחוננים ביותר, כי אם בניהם של הורים שיכלו לשלם את שכר הלימוד. אכן, לבית־הספר למוסיקה נתקבלו תלמידים מוכשרים רק אחרי שעמדו בבחינה מתאימה. כן נוסד ארמון „פיאונרים" (חלוצים) עם אולם־קריאה נהדר ומרשי משחקים, ובית־ספר לריקודי־עם ובאלט — אף הוא בשביל ילדים מחוננים לכך.

כל אלה, בצירוף מנה הגונה של תעמולה, משכו את לב הנוער, שהתעלם מן הריטון של ההורים שנכוו בגחלתו של השלטון החדש. עם זאת יש להדגיש, כי הנוער הציוני התאכזב מרה כאשר נסגרו המועדונים שלו ונפסק הקשר עם החברים שעלו לארץ. כל מכתב שהגיע אליהם מהארץ היה בו כדי לחזק ידיים רפות והיה הופך שיחת היום.

תלמידים מוכשרים שגמרו את חוק לימודם בתיכון קיבלו סטיפנדיות ונסעו ללמוד בלבוב, באוניברסיטה ובטכניון. גם בימי שלטון הפולנים היו מעטים שלמדו בלבוב, כי בגלל האנטישמיות ששררה שם קשה היה להתקבל לאחד ממוסדות החינוך הגבוהים, ועל כן היו הורים עשירים שולחים את בניהם ללמוד בחוץ־לארץ: בבריסל, בפאריס או בלונדון.

הפלישה הגרמנית

ב־23 ביוני 1941 התחילו מטוסים גרמניים להפציץ את העיר. הפקידים, המורים וכל הרוסים שבאו והתישבו בעירנו במשך השנתיים מיהרו לשלוח את משפחותיהם הלאה מהחזית, ואף הם עצמם החלו עוזבים את העיר. גם ליהודים ניתנה האפשרות לברוח, אבל הבורחים היו ברובם צעירים. ברחו גם משפחות שאחד מבניהן עבד אצל השלטונות, מיראה פן

יחשדום הגרמנים בקומוניזם. כמו כן ברחו חברי המפלגה הקומוניסטית ומשפחותיהם. בחורים רבים, שהתגייסו לצבא ונשלחו לאימונים, נסוגו לפנים ברית המועצות. בסך הכל נמלטו כ־3000 איש. הבריחה נמשכה יומיים, והעיר היתה שרויה באבל. היו הורים שהתנגדו בתוקף ליציאת בניהם בגולה וטענו ש„אין השד נורא כפי שמתארים אותו", והיו שאמרו, כי אם הצליחו ל„הסתדר" עם הבולשביקים ודאי שיסתדרו עם הגרמנים שהם תרבותיים יותר. אבל היו גם אנשים שחזו את השואה המתקרבת; אולם הם היו מעטים, ואילו הרוב לא נתן אמון לא בראיית השחורות שלהם ולא בשמועות על הנעשה בפולין המרכזית. בן שנפרד מהוריו ויצא לברית המועצות אף לא העלה על דעתו שהוא רואה אותם בפעם האחרונה.

לא היה גם הרבה זמן להרהר, אם לברוח או להישאר, כי ביום השלישי לפרוץ המלחמה כבר אי־אפשר היה לצאת את העיר; הקרבות הלכו וקרבו, ואנשים שיצאו באותו יום בבוקר לדרך חזרו, או נהרגו.

במרחק ארבעה קילומטרים מהעיר התחולל באותו בוקר קרב בין יחידת צבא סובייטי לבין הצבא הגרמני. כולנו ישבנו במרתפים, כי פגזים הרעישו את העיר בלי הרף, פגעו בכמה בתים ומספר אנשים נהרגו. הגרמנים ניצחו את צבא־המגן במבואות העיר, הרגו את כל החיילים הסובייטיים, אחרי ששמו עליהם מצור, וביום הרביעי לפרוץ המלחמה פלשו העירה.

ישבתי במרתף יחד עם כל דיירי הבית והבתים הסמוכים. האוירה במרתף היתה איומה: אשה חולה במחלת־לב קשה וישישה אחת משותקת היו פורצות באנקות וגניחות לשמע כל רימון או פגז מתפוצץ ומהלכות אימים על הכל. אנו, הילדים, צחקנו לאנקות אלה, ואחד ממנו אף היה מחקה את קולותיהן המוזרים של הנשים החולות באופן מצחיק ביותר, ואם כי המבוגרים השתדלו להשתיקנו ולהסביר לנו את כל חומרתו של המצב, בטוחה אני שהיו מרוצים ממעט החיים שהכנסנו לאוירה זו הדחוסה פחדים ואנחות.

בעד אשנב קטן, שזגוגית עבה היתה קבועה בו, השקפנו החוצה. שקט שרר מסביב, לא נראתה נפש חיה. בשעה שתים־עשרה בקירוב שמענו שאון טאנקים וכלי־רכב אחרים מתגלגלים, וכן קולות אנשים ההולכים וקרבים. מכיון שהאשנב יצא לרחוב הראשי, ניתנה לי האפשרות לראות את פלישת הגרמנים לעיר בכל „תפארתה".

כמו מתחת האדמה צצו משני עברי הרחוב אנשים: אוק־ראינים, פולנים ואחרים שכבר מזמן חיכו לרגע זה, לבושים בגדי חג וזרי פרחים בידיהם — לקדם את פני הפולשים. רעד עבר בגופי למראה זה; היו אלה אותם האנשים שלפני פחות משנתיים קיבלו ברגשי תודה מעושים את הצבא האדום, והביעו לו את הוקרתם על ששיחררום מעול האדונים הפולנים. עתה עמדו הם במוֹעל ידיים וקיבלו בקריאות הוקרה „הייל היטלר" את הגרמנים, עם שהם סגים את דרכם בזרי שושנים נהדרים.

בראש נסע טאנק גדול שמעליו התנופפו שני דגלים נאציים, ואחריו מכונית שחורה נהדרת, שבה ישב, כנראה, המפקד. אחריו, נסעו כמה חיילים על אופנועים, ואחריהם שורה אינסופית של משוריינים, טאנקים וכלי־נשק אחרים. תוך דקות ספורות התפזרו החיילים בכל העיר. רעש התותחים נדם. מעל גבי מכוניות, שנסעו בכל הכיוונים, הודיעו ברמקולים בשפות הגרמנית, הפולנית והאוקראינית, כי על התושבים לחזור לבתיהם, כי הצבא הגרמני שולט במקום ולפקודותיו יש לציית. זה ועוד: הצבא הגרמני הולך ומתקדם מזרחה ואחרי כיבוש מוסקבה יבוא הקץ למלחמה.

המשכנו לשבת עוד כמה שעות במרתף. הבחנו בתנועת אנשים — גם יהודים — בחוץ, והחלטנו שאין עוד טעם לשבת במרתף — צריכים לעלות הביתה. הרגשתנו היתה איומה. ידענו שאם תינתן לאוקראינים יד חפשית תפרוץ שנאתם העמוקה לנו חוצה, ואז — הקץ ליהודים. היו אנשים שכבר באותן השעות הראשונות אמרו שצריך לצאת ברגל, להשאיר הכל ולברוח לברית המועצות. אחרים אמרו שאת האוקר־אינים אפשר יהיה לקנות בכסף ובמתנות.

האוקראינים בוזזים ומכים

עלינו הביתה. השעה היתה כבר שש לפנות ערב בערך, אבל בחוץ היה עדיין אור ואנו השקפנו החוצה. הרחובות היו מלאים צבא גרמני ונערות פולניות שביקשו להתידד עמהם. שכבנו לישון בשעה מאוחרת. בבוקר השכם התעוררתי לקול תריסים וחלונות נשברים וצעקות והמולה של אנשים. יצאתי החוצה ומיד נתברר לי הכל: הגרמנים נתנו פקודה למשטרה האוקראינית שהוקמה במשך הלילה לפרוץ לכל מחסני הסחורות של הרוסים ואל החנויות הממשלתיות, ולתת לאספסוף המשתולל לשדוד אותן. היתה זו תחבולה ראשונה מצד הפולשים לכבוש את לב נתיניהם החדשים. לשם ביצוע ה„תכנית" נשלחו אל פרברי העיר ואל הכפרים הסמוכים מכוניות, להביא את הכפריים העירה שגם הם ייהנו מהשלל שניתן להם ב„טוב לבם של הגרמנים". אכן היתה זאת תחבולה קולעת להלהיב את יצריהם של השודדים מטעם

השלטון החדש. אין לי ספק בכך, שמירב הכפריים הללו נסעו זו הפעם הראשונה בחייהם במכוניות; והחויה הזאת כשלעצמה, בצירוף ההבטחות שבעוד כמה ימים, עם תזוזת החזית הלאה, אפשר יהיה להרוג ולשדוד את היהודים, דיין היו לעודדם ולזרזם במלאכת השוד הגדול. הם הגיעו העירה בשירה כשמכוניותיהם מקושטות בדגלים צהובים, דגל הבאַנ־דאַרובצים*, ובדגלים נאציים. בהגיעם אל המחסנים הם היו כבר פראים למחצה, והתנפלו על הסחורות כחיות־טרף.

פלצות אחזתני ונשימתי קצרה. הם תפסו שקי סוכר במשקל מאה קילו האחד ומשכו אותם אל העגלות והמכוניות, ושקי מלח שנקרעו נתערבבו עם הסוכר; סבון נזרק לתוך קמח, וחבילות ענקיות של עורות לא־מעובדים, גלילי בדים וסחורות שונות נסחבו על פני הארץ; חביות שמן ונפט טולטלו ונשפכו, והמדרכות שעל יד החנויות נהפכו לגלים־גלים של אשפה. ובאותו זמן החלו השודדים רבים ביניהם ומכים זה את זה בגלל איזה תיק־עור שבא לידו של אחד מהם. המריבה הלכה והתגלעה וקיבלה ממדים רציניים של שפיכות דמים.

פתאום ראיתי דבר־מה איום: עלם כבן שש־עשרה ממשפחת פולטוראק הגרה בשכנותנו החליט, כנראה, שאם כולם שודדים מותר גם לו לשלוח יד בביזה. אולם בחור פולני שהכירו, התנפל עליו בצעקות: „ז׳יד מטונף, שלטונך נגמר, עתה אנו בשלטון, ואנו נראה לך...” לשמע חרפות אלה הצטרפו אליו כמה אחרים והחלו מכים את הנער היהודי מכות רצח, ודרך אגב גם את היהודים שנזדמנו לאותו מקום. יהודי מבוגר אחד, שהרהיב עוז בנפשו לומר כי יזעיק את המשטרה אם לא יפסיקו להתנפל על אנשים שקטים, ספג מנה הגונה של מכות תוך כדי הסבר שהם־הם השלטון והמשטרה, וליהודים אין רשות לפנות אל השלטונות — איש לא ישעה לפנייתם.

הגזירות הראשונות

למותר לומר איזה רושם עשו עלי כל המאורעות הללו שנתחוללו תוך שעות מועטות אחר הפלישה. אולם הימים הבאים הראו שכל זה לא היה אלא מעין פתיחה, התחלה שכמוה כאין וכאפס בהשואה למה שעתיד היה לבוא.

הרעש נמשך עד שעה מאוחרת בלילה, אחר כך השתררה דומיה. חיילים חמושים שוטטו ברחובות, וכל הלילה שמענו את צעדיהם המסתאנים. הרהרתי: מה עשוי להביא לנו יום המחרת אם היום הראשון לכיבוש הביא הפתעה כה גדולה! ואמנם למחרתו בבוקר מצאנו מודעות גדולות בשפות האוק־ראינית והפולנית, שעל היהודים לענוד סרט לבן עם מגן־דוד כחול על יד־שמאל שלהם, כדי שיוכלו השלטונות להבדיל בין יהודים לבין אריים. בהודעות פורטו האורך והרוחב של הסרט וכן מידות המגן־דוד. ועוד היה כתוב במודעות, שיהודי אשר יתפס בלי סרט כזה יומת בו במקום ללא כל אזהרה מוקדמת. על ההודעה היו חתומים השטאַדטסקומיסאר* וראש המאגיסטראט** שהורכב כבר ביום הראשון לכיבוש. היהודים הורידו ראשיהם. עתה נעשה ברור לכולם שזו אינה אלא התחלה, ומי יודע מה צפוי להם בימים הבאים. לא היה ספק עוד שצדקו אלה שיעצו לברוח מבעוד זמן מפני הנאצים הרוצחים.

הסתה הרסנית התנהלה בין הנוצרים נגד היהודים. הוכנסה אמונה בלבם, כי כל הצרות שבאו עליהם אי־פעם נגרמו על־ידי היהודים. ועל כן מן הצורך להשמידם ואז יבוא הקץ לסבלם. הודעות וכרזות ברוח זו, חתומות בידי אַנדקים ואנטישמים ותיקים, הופיעו בחוצות העיר. העם הפשוט די היה לו בכך, והיתה זו הכנה נפשית לאשר יבוא. אחרי כן באו הודעות מטעם העיריה והשלטונות הצבאיים חדשים לבקרים, יום יום וגזירה חדשה עמו. כן הודיעו כי על היהודים למסור את מקלטי הראדיו שלהם אגב אזהרה, כי האיש שאצלו ימצא מקלט אחרי התאריך הקובע יומת בו במקום. בצורה זו של אזהרה נחתמו כל ההודעות ליהודים.

ביום הרביעי לכיבוש העיר הוחל בחלוקת לחם: ליהודים בחנויות מסוימות, לנוצרים — באחרות. ליהודי ניתנו מאה גראם לחם ליום ולנוצרי — מאתיים וחמישים גראם. הלחם שניתן ליהודים היה שחור ולח, בכונה שיהיה כבד במשקלו. המונים המונים היו האנשים קמים בחצות הלילה ועומדים בתור לקבל את מנת הלחם הזעומה שלהם, שהיו אוכלים אותה עד שלא היו מגיעים הביתה, מפני שלא תמיד הספיק הלחם לכולם והאחרונים היו לעתים קרובות חוזרים כלעומת שבאו בידיים ריקות. מלאי האוכל שהיה ברשותנו הלך ונצטמצם, ולאט לאט התחלנו חשים רעב. הכניסה לשוק היתה אסורה על היהודים, ובכדי להשיג משהו היה הכרח להתגנב דרך הסימטאות המובילות אל השוק, לעצור את האיכר באיזו פינה ולקנות משהו ממנו. האיכרים עמדו מיד על המצב והתחילו מפקיעים את המחירים פי כמה וכמה מאלה של השוק. הכסף הסובייטי נשאר לפי שעה בשימוש, אבל השמועה עברה כי יחסלוהו ויחליפוהו במארקים. ברור היה כי הנפגעים העיקריים מחילופי הכספים יהיו שוב היהודים, שהרי נאלצים יהיו לקנות

* כנופיית אוקראיניות בפיקודו של באַנדאַרה.

** קומיסאר העיר.

** עיריה.

את מצרכיהם מידי האיכרים במטבע החדש, ששיעורו ודאי יהיה גבוה ביחס לכסף הסובייטי.

יהודים בעלי מקצוע וללא מקצוע נדרשו להתיצב לעבודה. אנשי מיליציה אוקראיניים היו מתפזרים בבתי היהודים, מוציאים במכות ובגידופים את היהודים למגרש במרכז העיר ליד התיאטרון ובית גרינברג, ששם חיכו להם קצינים וחיילים גרמניים, מחלקים את האנשים לקבוצות ושולחים אותם לכרות תעלות, לברא יערות וכולי. באנשים הזקנים שנמצאו במגרש התעללו; היכו אותם, תלשו את שערות זקניהם, בעטו בהם ברגליהם, והכריחום לזחול על ארבעתם לביתם, מפני שאינם ראויים לעבודה עוד. אדם שהיה יוצא לעבודה — היו נפרדים ממנו כאילו לעולמים, ואם הצליח לחזור בשלום היתה השמחה גדולה, כי רבים יצאו ולא חזרו עוד.

ה„אקציה" הראשונה — השמונים

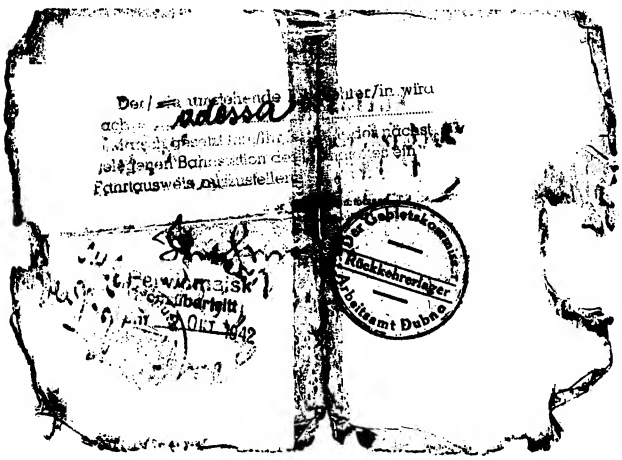
ב־22 ליולי 1941, שבועיים אחרי הפלישה, בוצעה ה„אקציה" הראשונה.

בשעה אחת־עשרה בבוקר, פרצו פתאום אנשי מיליציה לבתי היהודים, תפשו כשמונים איש לעבודה דחופה כביכול למשך כמה שעות, העלום על מכוניות־משא והסיעום ישר לבית העלמין היהודי. נוצרים שגרו בקירוב־מקום לבית העלמין סיפרו אחר כך איך הוציאום להורג.

בבית העלמין חיכתה לאנשים קבוצת חיילים מזוינים. כאשר הגיעו המכוניות לשם הקיפו אותן החיילים, הורידו את האנשים, ציוו עליהם לזרוק את כל התעודות אשר עמהם הצידה, העמידום ליד בור מוכן מראש, ירו בהם והשליכום חיים־למחצה איש על רעהו לתוך הבור. אחרי כן הם כיסו את הקבר ושרפו את הניירות. דרי הסביבה קיבלו פקודה לא לספר את אשר ראו ושמעו.

היתה זו כנראה „אקציה" לנסיון, אבל אחרי יומיים ידעו כבר יהודי העיר כי שמונים הצעירים הוצאו להורג. למחרת ה„אקציה" מת יהודי והאנשים שהלכו ללוותו מצאו קרעי תעודות שהועפו ברוח. הם אספום ובדקום ונתעורר חשד ביחס לחייהם. בני משפחות הקרבנות הפצירו בדרי הסביבה לגלות להם את האמת, הבטיחו להם כסף ומתנות — והאסון ירד עליהם כמהלומה קשה מנשוא. במקרים קודמים הוצאו אנשים בודדים, פעם שלושה, פעם ארבעה ופעם שמונה במספר, ואחרי שלא חזרו פנו הקרובים אל השלטונות וקיבלו תשובה, שמאחר שנמצאו מוכשרים שלחום לעבודה. עתה נתברר לכל, שאם אדם אינו חוזר עם ערב מעבודתו לביתו — הרי איננו עוד בחיים.

התחילו מחפשים דרכים כיצד להתחמק מיציאה לעבודה, וכך התחיל המסחר בשחרורים מעבודה ובקבלת מקום עבודה קבועה עם אַאוסווייז* המבטיח את בעליו מפני תפיסה לעבודה אחרת. בעד תעודת מחלה חתומה בידי רופא הארבייטסאַמט** המשחררת את בעליה מיציאה לעבודה, היו משלמים סכומים עצומים; ופולנים, שהעמידו פני ידידים כלפי היהודים וכלפי הנאצים גם יחד, עשו עסקים מצוינים.

היהודים הלכו והתרוששו מיום ליום. הכפריים החלו דורשים סכומים דמיוניים בעד המצרכים החיוניים ביותר, כמו שמלה או מעיל תמורת כיכר לחם, חליפת בגדים בעד שק תפוחי אדמה, שטיח בעד קילו חמאה. הם החלו רוכשים לעצמם חפצים שמעולם לא ראום אפילו בחלום. קשיותם ואכזריותם הגיעה לידי כך, שיכלו לדרוש מיהודי שיפשוט את בגדו מעליו וימסרנו להם תמורת המזון שהוא מבקש מהם, כי דוקא בגד זה מוצא חן בעיניהם. ביחוד גדול היה סבלם של התינוקות מחוסר חלב. שכנתנו, למשל, נתנה ארון בגדים נהדר בעל שלוש דלתות תמורת שתי אוקיות חלב טרי ליום משך חודש ימים.

משפחות הקרבנות התאספו ליד ה„יודאַנראט"*** שנוסד בפקודת השלטונות כמה שבועות לפני כן ותבעו הסברים מפי חברי היודאַנראַט, אבל אלה התחמקו מהבנין מפני זעם הקהל. בעצם, קצרה ידם לעשות מה בענין זה, אבל הקהל הממורמר שראה בהם את המתווך היחיד בינם לבין השלטונות תלה את הקולר בצווארם, מהיותם בטוחים כי אילו רצו יכולים היו למנוע את האסון.

---

* תעודת זיהוי.
** משרד העבודה.
*** מועצת היהודים.

שוד פרוע ומאורגן

כשבוע לפני רצח השמונים הופיעו אצלנו בבוקר שני ז'אנדארמים ובכידונים שלופים דרשו למסור להם את כל הכסף הנמצא ברשותנו אגב אזהרה, שאם לא יקבלוהו ובחיפוש יתגלה כסף חבוי יהרגונו במקום. אמי נבהלה מאד ומסרה להם את כל הכסף שלנו, עד הפרוטה האחרונה. אחרי שקיבלו את הכסף הצטחקו, נתנו לנו פתק, ואמרו שהכסף יוחזר לנו עם גמר המלחמה. ציוו עלינו לא לצאת מהבית משך שעה והסתלקו. אחר כך נודע לנו כי היה זה שוד מצד כנופית גרמנים שהתפזרה בסביבה ובאיומים סחטה מהיהודים כסף. שוד זה פגע בנו קשה, כי נשארנו ללא אמצעים לקיום, ואמי התחילה מוכרת יום יום מחפצי הבית כדי לקיים את עצמנו.

ימים אחדים אחרי השוד הופיעו מודעות, שבהן נדרשו היהודים למסור את כל כלי הכסף, הזהב, וכן דולארים ;תכשיטים לשלטונות, אגב ציון התאריך האחרון למסירה והאיום במות, כרגיל, כלפי כל מי שימצא אצלו משהו מן הנ"ל אחרי התאריך הקובע. המיבצע אורגן בדייקנות גרמנית למופת: יום יום היו מתיצבים האנשים לפי סדר האלף־בית, עומדים בתור כדי למסור את רכושם. הנקל לשער מה היה מצב־רוחם של האנשים נוכח הגזירות ההולכות ומתחדשות יום יום עליהם בלי לדעת מה ילד יום־המחרת, ואיש את רעהו שאל: מה חדש? רוצה לומר, מהי הצרה החדשה הבאה עלינו? ומאחר שגם למצב ענינים מעין זה מתחילים להתרגל, החלו האנשים לבקש מוצא מכל גזירה חדשה, לתחבל תחבולות ולהתחמק ממילוי כל פקודה ככתבה וכלשונה, וכך באו רבים לידי החלטה להסתיר תכשיטים ומטבעות־זהב אצל נוצרים שהיו מידידיהם, עם שהם מתחיבים למסור להם חמישים אחוז מערכם תמורת עזרתם זו.

ה„יודאֶנראט" והמיליציה היהודית

בראש ה„יודאֶנראַט" עמד מר טאובנפלד, מי שהיה בימי שלטון הפולנים מורה לגיאוגרפיה והיסטוריה פולנית בבית־הספר „תרבות". על אף היותו בעל השכלה גבוהה, לא איפשרו לו הפולנים להורות בגימנסיה. הוא היה נותן גם שיעורים פרטיים בגרמנית, ובימי שלטון הסובייטים בעיר לימד גרמנית בבית־ספר תיכון. בחרו בו ל„יודאֶנראט" כנראה בגלל ידיעתו את השפה הגרמנית והיותו אדם של צורה.

מזכיר ה„יודאֶנראט" היה מרגוליס, אף הוא מורה. שאר חברי ה„יודאֶנראט" היו יהודים מפולין המערבית שהגיעו אלינו בשנת 1939 בברחם אז מפני הגרמנים, ואחדים מבני העיר, כולם יחד שנים־עשר איש.

ליד ה„יודאֶנראט" הוקם ה„ארבייטסאַמט", שעליו הוטל להוציא לפועל את פקודות ה„ארבייטסאַמט" העירוני שבראשו עמד הגרמני האמרשטיין.

בסמכותו של ה„יודאֶנראט" היה גם למלא את תפקידי הקהילה היהודית שפורקה: לפקח על בית־החולים היהודי, על בית היתומים, מושב הזקנים וכולי. אולם להגן על היהודים מפני רציחות ושוד קצרה ידו של ה„יודאֶנראט", כי את הזוועות האלה היו השלטונות מבצעים בשיתוף פעולה עם המיליציה האוקראינית וסתם שודדים ורוצחים מתנדבים.

בינתים הוקמה המיליציה היהודית. כדי להתקבל למיליציה היה צורך בשני דברים: פרוטקציה וכסף. אנשי המיליציה חבשו כובעים כחולים עם פס צהוב, ענדו על ידם סרט צר עם מספר, והחזיקו מקל עבה עם רצועת־עור באורך כחצי מטר. מתפקידם של אנשי המיליציה היה להקפיד עם האנשים שיצאו לעבודה, שימסרו את הכסף והזהב שברשותם, שלא יצאו את העיר ולא יסתננו אל השוק לקנות מצרכים, ושלא יצאו מבתיהם אחרי השעה שש לפנות ערב. למן הרגע הראשון להקמתה נתעוררה אצל האוכלוסיה היהודית שנאה כבושה למיליציה זו; היא ראתה באיש־המיליציה הצהוב את הטיפוס השפל ביותר, המחניף ועוזר לרוצחים. לא־יהודים אף הם לעגו להם ואמרו, כי רק בין יהודים יכולים להימצא אנשים המוכנים לבגוד באחיהם בעת צרה. אולם הרצון לחיות ויהי מה היה כל כך חזק, שלמען ה„אאוסווייז", המבטיח כביכול את אנשי המיליציה מפני הגירוש „לעבודה", היו הם מוכנים למחוק צלם־אלוהים מעל פניהם, להתאכזר כלפי אחיהם ולבגוד בעמם.

המיליציה היהודית השתכנה בבית קראולניק, בנין של שתי קומות, שפונה מתושביו למטרה זו. היא התקינה חדר מיוחד לצרכי עונשין. מאחר שהיא גילתה להיטות רבה ביותר למילוי כל הפקודות והמשאלות של השלטונות, היתה מחפשת אחרי המתחמק מעבודה ולא מסתפקת בעצם גירושו לעבודה, אלא עושה בו שפטים תחילה עד לאיבוד הכרתו.

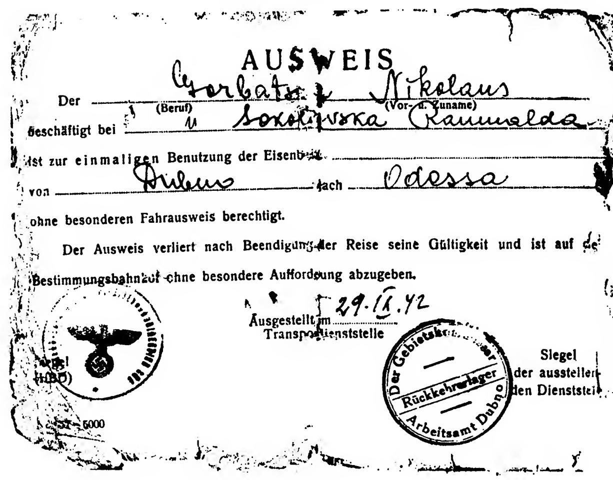
מעל בתי־הקולנוע, בתי־הקפה, המסעדות ומקומות ציבוריים אחרים התנוססו שלטים „הכניסה ליהודים אסורה".

יוצאים היו לעבודה בקבוצות־קבוצות, מסודרות בשלשות ליד ה„יודאֶנראט", והולכים בצדי הכביש, כי על המדרכות אסור היה ליהודים להלך. בעלי מקצוע כמו מכונאים, מסגרים, בנאים, זגגים ואחרים היו מצוידים ב„אאוסווייזים" ועובדים אצל הגרמנים בשכר; אמנם שכר זעום מאד, אבל לעומת

זאת ניתן להם כבעלי רשיונות לצאת חוצה לעיר ולקנות שם מצרכי מזון.

בית־מלאכה לסריגה נוסד בשביל בחורות יהודיות, שאף הן היו מצוידות ברשיונות עבודה. נתקבלו לבית־מלאכה זה רק צעירות שהיתה להן פרוטקציה ב„יודאַנראט". הורים שהצליחו לסדר את בתם בבית־מלאכה זה היו מאושרים, בידעם ששוב לא אורבת לה הסכנה להישלח לאחד ממחנות הצבא הגרמני או המיליציה האוקראינית, ששם היא היתה צפויה לאונס ולהתעללות בה מצד אנשי המיליציה.

היו שמועות שחברי ה„יודאַנראט" הולכים ומתעשרים על חשבון הציבור היהודי מהכספים שהם אוספים למתן שוחד לשלטונות, אבל דבר זה לא הוכח לעולם.

AUSWEIS

Der Gorbatz Nikolaus (Beruf) (Vor- u. Zuname)

beschäftigt bei " Sokolowska Rammalda

ist zur einmaligen Benutzung der Eisenbahn

von Dubno nach Odessa

ohne besonderen Fahrausweis berechtigt.

Der Ausweis verliert nach Beendigung der Reise seine Gültigkeit und ist auf de Bestimmungsbahnhof ohne besondere Aufforderung abzugeben.

Ausgestellt im 29.IX.42
Transportdienststelle

Siegel der ausstellenden Dienststelle

פעם ערך ה„יודאַנראט" אוסף של לבנים ושמיכות בשביל המיליציה האוקראינית. אמרו שהם רוצים לשחד אותה, כדי למנוע בעד משלוח אנשים למחנה עבודה. החלו הכל סוחבים שמיכות, לבנים וכלי־מיטה שונים אל מחסני ה„יודאַנראט", ומשם הועבר הכל אל השלטונות. „אַקציות" כאלה הפכו מעשי יום יום, והיהודים הלכו ונתדלדלו.

נוצרים רבים שראו את המתרחש סביבם הבינו כי עת לעשות בשבילם: הם בנו בעליות הגג, או במרתפים, שבבתיהם מחבוא קטן למען אחד היהודים ממכריהם, שבו יוכל הלה להתחבא בשעה שיבואו לחטוף אנשים לעבודה, ותמורת עזרתם זו קיבלו ממון רב ומתנות יקרות־ערך.

ובאותו זמן נמשכה ההסתה האנטישמית באין מפריע נגד היהודים הקאפיטאליסטים, שמאז ומתמיד ניצלו את האיכר, והקומוניסטים, שרצו להכריח אותם לארגן קולחוזים.

התעללויות

היהודי הפך אסקופה נדרסת שכל אחד יכול היה לדושו בעקביו. נאסר על היהודי להלך על המדרכה, וכל גרמני יכול היה לגשת אל יהודי ברחוב ולצוות עליו להשתחוות לפניו ארצה, לסטור לו על לחיו לשם הנאתו בלבד, ולהורות לו לזחול כמה מאות מטר ממנו והלאה. אחרי כן יצאה פקודה, שעל כל יהודי להשתחוות ולגלות ראשו לפני כל גרמני המזדמן לו בדרכו. החלו היהודים בורחים מפני גרמני שנפגש להם ברחוב ומסתתרים בפרוזדור אחד הבתים או באיזו סימטה קרובה.

ראו אנשי המיליציה האוקראינית את מעשי הגרמנים — החרו־החזיקו אחריהם. בדרך כלל היו מחקים את כל מעשיהם של הגרמנים ביחס ליהודים, אלא שלפעמים עלו הם באכזריותם ופראותם על מוריהם. כך היו הם מסיתים ילדים שירגמו באבנים את היהודים ברחוב, בעוד הם עומדים וצוחקים למשבתם של הנמלטים על נפשם.

בספטמבר 1941 נפתחו בתי־ספר בשביל הנוצרים, ואף לא בית־ספר אחד בשביל ילדי היהודים. כיון שאפילו במצב נורא זה שבו היו נתונים לא יכלו היהודים לותר על לימוד תורה, חזרו לשיטת ה„חדר" ו„הרבי", וכך לא פסקה משנתם של תינוקות בית רבן גם בימים אלה שהצרות תכפו ובאו, וכל יום היה קשה ומר מקודמו.

עדי ראיה סיפרו: איש־מיליציה אוקראיני פגש ישיש שזקנו יורד לו על פי מידתו והסרט עם המגן־דוד לא נמצא על זרועו. הוא גער בו. החל היהודי מצטדק ומסביר כי החליף את מעילו ושכח להעביר את הסרט מעל הבגד שפשט, אבל הוא מוכן לשוב מיד הביתה ולמלא אחרי ההוראה. החל האוקראיני מגביה ידו עליו, והזקן מתחנן לפניו על נפשו. עוברים ושבים שביקשו לחוש לעזרתו של הזקן ולעורר את רחמי האוקראיני עליו ספגו גם הם מכות ודחיפות בפקודה להתרחק, שאם לא כן יירה בהם. אחרי כן הוא כרך את זקנו של הזקן סביב מקל ומשכו לאורך הרחוב. תוך קריאות „שמע ישראל" נפל הזקן מתעלף, אז ירה בו האוקראיני והסתלק.

מקרה זה גרר עמו שמועה בדבר התחלת ה„אַקציה" השניה. החלו האנשים מתקינים להם מחבואים במרתפים, בחדרי נחויות, ובכל מקום שניתן לבנות בו קירות כפולים. התכוונו בכך בעיקר להצלת הגברים הצעירים, כי עדיין רחוקים היו מלהאמין שהגרמנים אומרים לעקור את הכל. ה„יודאַנראט" היה חסר אונים; חבריו המשיכו לאסוף בלי הרף כסף ומתנות בשביל הנאצים והשלטונות המקומיים, אבל

ללא כל הבטחה מצדם בדבר הגנה על הנפש, שלא לומר על מעט הרכוש שעוד נשאר בידי היהודים. הם אמרו בגלוי, כי אין הם עושים דבר בלי פקודה מאת השלטונות העליונים, ואשר לפורענויות מצד החיילים ואנשי המיליציה — טענות אלה אפילו לא נכנסו באזניהם.

אוֹבּאֶרלייטנאנט האמרשטיין, שהיה כאמור מנהל האַר־בייטסאַמט, היה מופיע במקומות העבודה לבדוק כביכול באיזו מידה התקדמו בה, ואז היתה אימת מות נופלת על כולם. הוא היה קורא אליו את אחד האנשים ודש את בשרו במקל חובלים, בועט בו ברגליו, והאדם שעלה בגורלו לעמוד ביסורים האלה מוכרח היה גם לשאתם בדומיה, שאם לא כן, אם היה מתפרץ מרוב כאבים בצעקות ואנקות, היה הלה יורה בו והורגו בו במקום. האמרשטיין זה היה אוסטרי, רשע וסאדיסט, ואת כל זעמו היה מכלה ביהודים.

כל התכונה הרבה בהכנת מחבואים, השגת אַאוסווייזים לשם סידור בעבודה קבועה וכולי היתה מכוונת אך ורק לשמירה על הצעירים. איש לא חשב שיש צורך להתקין מחבואים גם לנשים, לילדים ולזקנים. כאשר היתה עוברת שמועה „מען חאפט" (חוטפים!), היו הגברים ממהרים להת־חבא, ואילו הנשים היו נשארות בבית, כדי להסביר לחוטפים כי הגברים נמצאים בעבודה, או אינם בבית, ובכך למנוע חיפושים.

לעתים היה קורה, שחייל היה נכנס לאחד הבתים ומודיע, כי ממקורות מהימנים נודע לו כי „אַקציה" עומדת להיערך, ותמורת אזהרתו זו דרש תשלום, וגם קיבל, כמובן. תוך שעות ספורות נפוצה השמועה בין כל היהודים וחרדה גדולה נפלה עליהם. התברר שלא היתה זו אלא חרדת־שוא שנסתיימה בסחיטה בלבד. אולם פחד מתמיד זה מפני הבאות, חרב דמוקלוס זו שהיתה כל הזמן תלויה מעל לרא־שיהם, גרר עמו תופעות מנוגדות למסורת היהודית ולמוסר היהודי; האנשים נהפכו לאנוכיים, החלו דואגים אך ורק לעצמם בלי לחשוב כלל על העזרה האפשרית לזולת גם בנסיבות האיומות שבהן הם נתונים. הניוון המוסרי הלך ופשה.

היתה בדובנא משפחת הופמן. האב היה עורך־דין ממוצא גרמני, האם — ממוצא רוסי טהור. במשך דורות נחשבו בני משפחה זו לרוסים; בבית דיברו רוסית, הילדים למדו בגימנסיה והתידדו עם חברים יהודים. עתה קיבל האב משרה גבוהה בעיריה, הבן הבכור ואַניאַ היה לעוזרו ויועצו של השטאַדטסקוֹמיסאר, והשני, שהיה כבן עשרים שנה, היה למפקד המיליציה. הם הפכו "פולקסדויטשאָ" בשירות הגר־מנים ועשו נקמות ביהודים. איש לא היה מעלה על דעתו כי אנשים אלה יוכלו לגלות אכזריות כזו כלפי נברא בצלם בכלל וכלפי ידידים לשעבר בפרט.

גם מורי הגימנסיה לשעבר ריבק וקולומוביץ קיבלו משרות גבוהות בעיריה וניהלו הסתה אנטישמית בלתי פוסקת.

ה„אַקציה" השניה

ביום חמישי, 21 באוגוסט 1941, בשעה 10 בבוקר התחילה ה„אַקציה" השניה, שבה נרצחו תשע מאות איש, ביניהם שבע נשים.

אנשי מיליציה וז'נדארמים התפזרו בעיר והחלו חוטפים יהודים. אנשים רבים שיצאו באותו בוקר לעבודה הוחזרו לבתיהם באמתלה של יום חופש. הנה כי כן נמצאו כמעט כולם בבתיהם. לפתע פרצו החוטפים כחיות־טרף אל הבתים והתחילו מגרשים את האנשים למקומות מסומנים ששם חיכו להם משאיות. קמה בהלה גדולה: האנשים מיהרו להתחבא, לברוח, להתרוצץ ממקום למקום, ובכי הנשים והילדים המתחננים ומעתירים אל החוטפים על נפשות יקיריהם קרעו שחקים. על פרטי ה„אַקציה" עצמה — עם גמר החטיפה, שבעצמי הייתי עד לה — נודע לי מפי שכננו פינחס שטיינ־ברג, שאף הוא נחטף, אבל הצליח להימלט. הוא סיפר: את האנשים הביאו לבית־הסוהר שבפרבר העיר סורמיץ'. בכניסה, משני עברי השער, עמדו בטורים ארוכים אנשי מיליציה וז'אנדארמריה. בהגיע משאית אל השער צוו היהו־דים לרדת אחד אחד ולעבור במרוצה, או בזחילה, לאורך הטורים של אנשי המיליציה והז'אנדארמריה עד חצר בית־הסוהר. עם שהם רצים, או זוחלים לפי הדרישה, הגביהו עליהם הרוצחים את אלותיהם; אלה שהצליחו להגיע עד בית־הסוהר היו מחובלים ופצועים ושתתו דם, ואילו אלה שאבדו את הכרתם תחת יד מכיהם ולא יכלו להמשיך במרוצתם נורו בו במקום והוטלו הצידה. בפנים החצר צוו האומללים להתישב במעגל גדול על הארץ. הרוצחים הסתובבו ביניהם, ספרו אותם, רשמו את שמותיהם בליווי מכות רצח, בעוד האנשים מצטופפים תוך יאוש והרגשה שגורלם נחרץ. רבים התחילו מתפללים. רבים שלא יכלו לעמוד עוד בסבל המכות שניתכו עליהם ביקשו את הרוצחים שישימו קץ לענוייהם פעם אחת. מפעם לפעם הגיעו משאיות חדשות וכך נאספו במקום כתשע מאות איש. זה היה כנראה מספר הקרבנות שנדרש לפי התכנית, כי המיליציה עזבה את העיר והצטרפה אל מבצעי ה„אַקציה" בבית־הסוהר. בשעה שתיים אחר הצהרים השתרר בעיר שקט גמור. המתחבאים המשיכו

לשבת במחבואיהם, ואילו בני משפחות החטופים רצו בכיוון לבית־הסוהר, אולם לשם לא נתנו להם לגשת ומלאי יאוש חזרו כלעומת שבאו. הם התחילו מתרוצצים בין מכריהם הנוצרים שהיו בידידות עם הגרמנים וביקשו את עזרתם בצר להם, אבל ללא הועיל. ה„יודאַנראַט" היה סגור ומסוגר; הנשים דפקו על הדלתות והחלונות של הבית, אבל הן פוזרו וגורשו מהמקום.

בשעה אחת אחר הצהרים הוצאו כמה עשרות אנשים מבית־הסוהר והובלו במשאיות לבית העלמין היהודי. שם נצטוו הם לחפור קברים גדולים, ואחרי שהשלימו את מלאכתם נהרגו בידי הרוצחים. בין שעה ארבע לחמש הועברו כל האנשים מבית־הסוהר במשאיות לבית הקברות ושם נורו אחד אחד והוטלו לתוך הקברים. עד שעה מאוחרת בלילה עסקו הרוצחים בכיסוי הקברים ובלילה יצאו לשתות לשכרה.

על קבר אחים — אויפן ברודער־קבר

הנוצרים גרי הסביבה סיפרו פרטים על מהלך ה„אַקציה". האנשים הגיעו לבית־הקברות פצועים ושותתי־דם, בגדיהם קרועים, והם כושלים ונופלים אין אונים. הם לא גילו כל התנגדות.

פינחס שטיינברג עצמו נורה בבית־הסוהר אחרי שהתעלף, אבל הכדור לא פגע בו בעברו דרך בגדיו. הרוצחים סברו שהוא מת ועזבוהו במקום נפילתו. בלילה התאושש וחזר בזחילה לביתו. מה שנעשה באותו לילה בבית זה לא ניתן לתאר במלים.

ב„אקציה" זו נהרג אחי אמי, אליעזר הורביץ, שהשאיר אחריו אשה ושני ילדים קטנים. האשה ניסתה כמה פעמים במשך הלילה לאבד את עצמה לדעת. אחרי שהצליחו להרדימה בזריקה ניתן לטפל בסבתא שלי, שאליעזר היה קרבנה השלישי למן התקוממותו של פטליורה אחרי מלחמת העולם הראשונה. קשה היה לראות את הזקנה בצערה הגדול; היא היתה התגלמות של יאוש וכאב, נתחרשה במשך הלילה ונתבלבלה עד לבלי דעת מה מתרחש סביבה.

גברת דייבוך, שבעלה ובנה היחיד נהרגו באותה „אקציה", נראתה למחרתו ברחובות העיר נוהגת בשגעון. היתה מתנפלת על כל צעיר שנראה ברחוב, נושכת אותו וצועקת: „למה אתה חי כשלוסיק מת?" המיליציה פקדה על קרוביה להחזיקה בבית, שאם לא כן יהרגוה, אבל אי־אפשר היה לעצרה; היא היתה נמלטת מהבית ורצה ברחובות ומטילה אימים על הכל. אחרי זמן־מה נרגעה, אבל הכרתה לא שבה אליה. כל הטרגדיה היהודית הגדולה והעמוקה מני שאול נשתקפה מעיניה של הדמות האומללה הזאת.

רוב האנשים לא יצאו באותו לילה ממחבואיהם מפחד שהרוצחים ימשיכו גם למחרתו במלאכת הרצח שלהם. ביאושם עסקו רבים בחפירת מחבואים חדשים, כשהם רועדים מקול עלה נידף ברוח ומדברים ביניהם בלחישה, כגנבים במחתרת. אולם למחרת היום לא קרה דבר; ה„יודאַנראַט" הודיע כי על האנשים לצאת לעבודתם, החיים נמשכו כ„סדרם" בימים אלה, ענין ה„אקציה" ותשע מאות ההרוגים לא נזכרו כלל, משל ביקשו להסיח את הדעת מהם... מישהו הפריח שמועה כי חלק מהקרבנות נשלחו לעבודה ורק החלשים נהרגו, מיהרו רבים מבין המשפחות אל ה„יודאַנראַט" והתחילו מפצירים ביושב־ראש שלו שיברר מי ומי נשאר בחיים ולאן נשלח. בתשובה לכך פיזרה אותם המיליציה היהודית, באמרה שדבר אינו ידוע עדיין. היתה השערה כי את השמועה הפיצו הנוצרים במטרה לסחוט כסף מאת המשפחות השכולות אגב הבטחה לברר את מקום הימצאם של הנחטפים.

מתאוששים קמעה

מזעזע ביותר היה מראה הנשים שבעליהן נהרגו. מתאספות היו בבוקר ליד בנין ה„יודאַנראַט" עם ילדיהן ונשארות שם עד שגורשו בכח מהמקום. ואילו המשפחות שלא נפגעו עד כה התאוששו מהר, על אף המצב הטראגי בכללו והפחד המתמיד מפני יום המחרת, והשתדלו להמשיך את סדר החיים שלהן תוך דאגה אנוכיית ביותר והסחת הדעת מכל אשר עבר עליהן אך תמול־שלשום. אולם רחוקים היו בכל זאת משלוה נפשית שלמה, כי יום־יום נפוצו שמועות על „אקציה" חדשה העומדת להתבצע; אבל מאחר ששמועות אלו נתבדו כמה פעמים, הפסיקו לתת אמון בהן.

החורף של שנת 1941/42 עבר בשקט יחסי, אמנם, לא

חסרו גזירות חדשות לבקרים ורדיפות, והמצב הכלכלי אף הוא היה קשה מאד: מחסור באוכל, מחסור בפחם ועצים להסקה, ומקרי שוד ורצח בודדים הפכו מעשים בכל יום, אבל „אקציות" מאורגנות לא היו עוד, והאנשים נרגעו והתחילו מתרגלים למצבם השפל. הרצון לחיות ויהי מה היה חזק מאד, וכל אחד דאג לקיים את עצמו עד... שיעבור זעם ויגיעו ימים טובים יותר. היהודים חלמו על שיבת הצבא האדום, שאותו ראו כגואל היחידי המקווה. התהלכו שמועות על נצחונות הצבא האדום, אולם אלה היו שמועות רצויות בלבד, משאלת־לב נכספת רחוקה מן המציאות.

בנובמבר 1941 יצאה פקודה להחליף את הסרט הלבן עם מגן־דוד בשני טלאים צהובים, שאחד מהם צריך להיות תפור על גב המעיל העליון והשני על חזהו. היתה זו שיבה אל ימי הביניים, והעלבון היה גדול מנשוא, אבל אי־אפשר היה לא למלא אחרי הפקודה, שהרי כל העובר עליה התחייב בנפשו. היהודים ברחוב עוררו צחוק ורחמים גם יחד, כשהם מהלכים בצדי הכביש ענודים הטלאי הצהוב על גבם וחזם. האוכלוסיה הנוצרית הלכה והתאכזרה מיום ליום כלפי שכניהם היהודים. החלבן, למשל, שהיה מביא במשך שנים חלב לבית דודי, אמר לדודה שלי שהיא יכולה למסור לו את בגדי בעלה שנהרג, שהרי אין לה עוד צורך בהם, תמורת חלב וחמאה בשביל הילדים...

האוקראינים מתאכזרים

בפרבר העיר נמצא מחנה גדול של שבויי מלחמה סובייטיים, כעשרת אלפים איש. היחס אליהם היה איום. הם נמצאו בהשגחת הצבא הגרמני והמיליציה האוקראינית, ולאוכלוסיה היהודית והלא־יהודית לא היתה כל גישה אליהם. הם היו רעבים ויחפים, רבים מהם מתו מקור, ואלפים — ברעב. יום יום היו הם מובילים את מתיהם דרך העיר לקבורה בקצה השני של העיר. שמונה מהם היו רתומים לעגלה המלאה מתים, ואחרים היו פוסעים יחפים בשלג, בלי מעיל לגופם, אחרי שרובם מסרו את סגיניהם בעד פת לחם. החלשים שביניהם היו נשענים אל כתפי חבריהם ונגררים אחריהם, ואלה שפיגרו מלכת נורו בו במקום ומתים־למחצה הועמסו הם על העגלה הנסחבת על־ידי חבריהם. היו מקרים שיהודים ניסו לזרוק לחם לשבויי מלחמה אלה ונורו על „פשעם" זה. ופעם חטף אחד השבויים סלק מתוך עגלת איכר שעמדה בדרך ונורה בידי איש־מיליציה אוקראיני. אחרי שהרגו, התכופף אליו להסיר את הטבעת מאצבע ההרוג — הכיר בו את אחיו, ששירת בצבא האדום ונלקח בשבי הגרמני. הוריו וחבריו רצו להכות נפש את רוצח אחיו, אבל הוא ברח אל היערות ונהפך לשודד ורוצח מועד. המקרה עורר הד באוכלוסיה האוקראינית שבסביבה ודבקותה העיוורת בגרמנים נתערערה קצת, בראותם עד היכן הגיעו הדברים שאח הורג את אחיו בשל מה־בכך. התעוררות זו בקרב האוכלוסיה האוקראינית נגד הגרמנים לא הביא עמו כל שנוי לטובה מצדה כלפי היהודים. שנאתם ליהודים לא ידעה גבול, ואילו ניתן להם היו הורגים את כל היהודים עוד לפני ה„אקציות" הבאות.

עדי־ראיה סיפרו שאחדים מן השבויים הפכו אוכלי בשר־אדם, והיו מקרים שהם אכלו בשר חבריהם המתים. הגרמנים השתמשו בעובדה איומה זו לצרכי התעמולה הזוועתית שלהם, בהצביעם על הבולשביקים כעל אוכלי אדם פראים, דבר שעזר להם להגביר את שנאת האוקראינים אליהם.

במשך החורף חוסל מחנה השבויים כליל. אחדים מהם, ממוצא אוקראיני, הצליחו להימלט לכפרים הסמוכים, להשיג בגדים אזרחיים ולהסתתר; האחרים, ממוצא רוסי ואסיאתי, שקל היה להכירם לפי הביטוי שלהם, ומסיבה זו איש לא רצה להסתירם או להגיש עזרה להם (דבר שהיה כרוך בעונש מוות), מתו או נורו.

אקציה של שוד

בינואר 1942, בימי אידיהם האורתודוכסיים, נערכה אקציה של שוד מאורגן. האיכרים קיבלו רשות לבוא העירה בעגלותיהם, להיכנס לכל בית יהודי ולהוציא מתוכו כל מה שנראה להם: בגדים, רהיטים, כלים, תמונות, שמיכות, כרים — הכל. היהודים התחילו סוחבים את מטלטליהם למרתפים ולמחבואים, אבל זה היה ללא הועיל, כי השודדים לאור השמש מצאום גם שם. מירב השלל באותו יום היו רהיטים. למן הבוקר ועד מאוחר בערב יצאו את העיר עגלות עמוסות רהיטים של יהודים. אחרי „אקציה" זו החלו היהודים נותנים את רהיטיהם במזון, מאחר שברור היה להם כי מה שנשאר עוד ברשותם אינו שלהם — אחרי השוד הראשון יבוא גם שני והכל ילקח מהם בלי תמורה. כיון שכך, מוטב לקבל משהו מצרכי מזון והסקה תמורתם ולהקל במקצת את המחסור הגדול במצרכים אלה. כך עבר על יהודי דובנא החורף של שנת 1941/42.

הגיטו

בראשית חודש מארס רווחו כבר שמועות על יסוד גיטו. האנשים, שהתרגלו כבר לצרות המתרגשות ובאות עליהם יום יום, קיבלו את הידיעה בלי התרגשות יתרה, והיו גם שחשבו שמבחינה בטחונית ייטב אפילו מצבם, שהרי הגיטו יהיה

סגור והשודדים לא יוכלו לשדוד כך, באין מפריע. הרוב נטה אפילו לחשוב, שריכוז היהודים במקום אחד יש בו כדי להכביד על הרוצחים את חיסולם המוחלט. במארס הופיעו מודעות שבהן פורטו חלקי העיר שיכללו בגיטו: שכונות היהודים אשר לצד הנהר איקווה. היהודים התגוררו בכל חלקי העיר, גם בשכונות שרוב תושביהן היו נוצרים, וכן בפרברים. לפי המודעות נצטוו כל אלה שמעונותיהם נמצאו חוצה לשכונות שיהוו את הגיטו, לפנות את דירותיהם ולבקש להם חדרים בגיטו. כך נעשתה שאלת הדיור חמורה מאד, כי בשכונות שנכללו בגיטו גרו בדרך כלל אנשים מחוסרי אמצעים ואפילו עניים ביותר, וצפיפותם היתה גדולה גם לפני כן. ה„יודנראט" הצליח להחרים חלק מן החדרים ולחלקם בין הנזקקים להם, אבל על פי רוב היה צורך לשלם דמי־מפתח מרובים תמורת חדר. מכיון שלנו לא היה כסף כלל, השתכנו בחנות לשעבר. הדלת הראשית של החנות פנתה לצד ה„ארי", והיא נסגרה בקרשים ובפחים, ואנו השתמשנו בדלת האחורית שפנתה אל הרחוב הראשי של הגיטו. בשבועות הראשונים, עד פסח בערך, נשאר הגיטו פתוח, אחר כך התחילו מתקינים סביבו גדר. היתה זו גדר תיל דוקרני, שעמודיה נקבעו במרחק כמה מטרים זה מזה; והיא נבנתה לפי הוראות השלטונות, בכספי ה„יודנראט" ובידי פועלים יהודים. צחוק השטן! היהודים הלכו וכלאו במו ידיהם את עצמם בגיטו. בשני קצות הגיטו נקבעו שערים, שדרכם היתה מתנהלת התנועה אל הגיטו וחוצה ממנו. משני צדי השער הוקמו בונקרים קטנים; מהצד החיצוני שמרו שני אנשי־מיליציה אוקראינים ומבפנים — שניים מן המיליציה היהודית. נוסף לכך הוצבו שומרים לכל אורך הגדר שהקיפה את הגיטו.

עם הקמת הגיטו הורע המצב הכלכלי עוד. נפסק כל קשר עם האיכרים ואי־אפשר היה להשיג מעט מזון. פתח הצלה נפתח לגיטו מצד גבולו עם הנהר איקווה. כאן החלו יהודים ולא־יהודים מבריחים צרכי מזון. מבריחים אלה שמו נפשם בכפם למען בצע כסף, אבל עם זאת הקלו מעל הכלואים בגיטו להחזיק מעמד. הנהר היה נתון לשמירה קפדנית, והמיליציה האוקראינית היתה מקבלת שוחד ומאפשרת לסירות לעבור. אכן היו מקרים, ולא מעטים, שהם קיבלו את השוחד ואחר כך גילו לשלטונות את דבר הבריחה, והמבריחים נורו ונהרגו. יוצאים היו מהגיטו רק אלה שהיו להם רשיונות עבודה.

ילדים נוצרים היו מתאספים ליד הגדר, משליכים אבנים מעליה לתוך הגיטו, מתלוצצים ומתעללים ביהודים תוך קריאות־גנאי כלפיהם, בלי שיכהה בהם איש. היחידים שגילו, אם לא אהדה, לפחות לא שנאה כלפי היהודים הנתונים במצור הגיטו היו הצ'כים. בדובנא היו כמה עשרות משפחות צ'כיות, ובסביבה שכנו כמה כפרים מיושבים על־ידי צ'כים. רובם היו אמידים, ואפילו עשירים, ורמת החיים שלהם בהשואה לזו של האוכלוסיה האוקראינית היתה גבוהה מאד, ויחסים טובים מאד שררו כל הימים בין הצ'כים האלה לבין היהודים. אולם עם בוא הנאצים הושפעו גם הם מהתעמולה ההרסנית שלהם, וכמה מבין הנוער הצטרפו אל הז'אנדארמריה. אף־על־פי־כן שמרו רבים מהם על יחסיהם הטובים עם היהודים וסיפקו להם מצרכי מזון, ואפילו מחבואים בבתיהם בשעות של סכנה, וחלק מניצולי הגיטו של דובנא חייבים להחזיק טובה על חייהם לידידיהם אלה מבין הצ'כים.

חלוקת הגיטו

אחרי פסח יצאה פקודה, שכל היהודים העובדים חוצה לגיטו והם בעלי מקצועות חיוניים חייבים להחליף את תעודות־העבודה שלהם בחדשות, מכיון שעומדים לחלק את הגיטו לשני חלקים: באיזור אחד יגורו בעלי תעודות־העבודה המיוחדות עם משפחותיהם, ובחלק השני — כל שאר האוכלוסיה. לא ידוע היה עדיין שהגרמנים אומרים להשמיד בבת אחת את מחצית האוכלוסיה היהודית, אבל ברור היה כי מוטב להישאר לגור בחלק זה של העובדים בעלי המקצועות החיוניים, על אף הצפיפות הנוראה בו שתגדל עוד. הלב ניחש רע, והכל התחילו לבקש תעודות־עבודה. נפתח „שוק שחור" לתעודות אלה, ואף נערכו נישואין פיקטיביים עם נושאי תעודות כאלה. כך בחור בעל תעודת־עבודה חיונית היה נושא במעמד הרב אשה שבעלה נהרג באחת האקציות הקודמות, או ברח לרוסיה, אם יכלה זו לשלם לו סכום הגון תמורת זאת. עשו „ביזנס" בפרשה זו גם השלטונות גם הרווקים שהיו בעלי תעודות־עבודה כאלו.

שוב התחילו היהודים סוחבים את מטלטליהם שנותרו לפליטה מרובע אחד של הגיטו למשנהו. אנחנו, כלומר בני משפחתי ואני, נשארנו בחלק הגיטו חסר הפריבילגיות, והשלכנו יהבנו על הגורל בתקוה, שתחבולה זו מצד השלטונות לא באה אלא כדי לסחוט עוד ממון רב מידי היהודים. המעבר בין חלק אחד של הגיטו למשנהו היה חפשי, ואף עובדה זו היה בה כדי להרגיענו קמעה. אכן היו אלה רק אשליות, כי הלב לא רצה להאמין שהגרוע מכל גרוע עלול להתרחש ובאין מפריע. למעשה הכל היה מתוכנן אצל הרוצחים מראש.

ניצלתי בנס

ב־27 למאי 1942 החלה בדובנא ה„אקציה" הגדולה, בה הושמדו יותר מ־4000 מיהודי העיר. בלילה הקיפו מאות

חיילים, ז׳אנדארמים ומיליציה את חלק הגיטו שלנו, ובבוקר השכם התחילו הם במלאכתם האיומה. התעוררנו לשמע דפיקות חזקות בדלתות, צעקות־גנאי כלפי היהודים, שמשות נשברות ובכי ילדים נורא. התור הגיע לרחוב שלנו. הרוצחים הלכו מדלת לדלת, דפקו עליהן במקלות וטרקו ברגלים, ואם לא נענו מיד — פרצו פנימה וזרקו בכוח את האנשים החוצה, לפינות־רחוב, ששם נאספו קבוצות קבוצות. תוך שניות ספורות, בטרם שהספקנו לתפוס לפי הרעש ובהצצה בעד הסדקים את המתרחש, כבר שמענו את הדפיקות בחנות השכנה, ששם גרה משפחה עם שני ילדים, ומיד נשמעו הדפיקות על הדלת שלנו. אמי משכה אותי ברגע אחרון ממש, לפני שנפרצה הדלת, והחביאה אותי תחת שולחן שעמד הפוך בפינה, כיסתה אותי בשמיכה ופיזרה עלי כמה עתונים ישנים. בו ברגע שהחזירה את השולחן למקומו ופתחה את המכסה למרתף בפינה השניה של החנות, נפרצה הדלת ושלושה ז׳אנדארמים פרצו פנימה, תפשו את אמי ואת סבתא ומשכו אותן החוצה. שמעתי את אמי מבקשת שלא ירביצו לסבתא. מטר־גידופים ליווה את דבריה והיא גורשה מהבית. היתה זו הפעם האחרונה שראיתי את אמי. כל־אימת שאני נזכרת ברגעים אלה מתכווץ גרוני, כאילו נתקעה בו עצם. הרוצחים חיפשו במרתף (אמי פתחה את הדלת אליו בכוונה, כדי להשלות אותם), חיפשו בארונות ואחר־כך עזבו את הבית.

מהחנות הסמוכה נשמעו צעקות ובכיה של הילדה בת השש, שביקשה את הרוצחים: „דוד, אל תכה את אמי ואחותי". הם ניסו להוציא את התינוקת מידי האם, שהתנגדה בכוח. אחד מהם תפש את הילדה ברגליה ובכוח רב הטיח את ראשה בקיר. שמעתי צעקה איומה של האם, אחר־כך יריה — ושקט...

כשנגמרה „העבודה" ברחוב שלנו שכבתי במשך שעות ולא זזתי ממקומי, ולשמע קול צעדים מתקרבים הפסיק לבי מדפוק. כל הזמן ספרתי וחשבתי: אם אספור עד מספר מסוים שקבעתי לי, ואף אחד לא יבוא, סימן שניצלתי; אבל כמה פעמים בהגיעי עד המספר שמעתי צעדים, ואז החלטתי שנחרץ גורלי: עכשיו ימצאוני, אולם בלבי פנימה הרגשתי שלא אמות; זכרתי את דברי סבתא, שהבטיחה לי כי אותי לא יהרגו, מפני שלא הספקתי עדיין לחיות, ולכל בן־אדם הרשות לחיות קצת, שהרי לכך נולד. כעבור זמן־מה שמעתי צעדים, נכנסו שני גרמנים — כנראה לקבוע באופן סופי, אם לא נשאר איש. הם חיפשו בכל מקום. תחילה ירדו למרתף, אחר כך הרימו את השולחן ששכבתי תחתיו. נתרעדתי בפחדי פן ירגישו בי. היתה זאת הפעם היחידה בחיי שהתפללתי בכל לבי, אבל הם החזירו את השולחן למקומו: לא מצאו אותי. שמעתים יורדים עוד פעם למרתף, אחר־כך עולים ואומרים: כנראה שבמרתף זה התחבאו היהודים שגרו כאן וכבר היו פה ומצאו אותם, מפני שהדלת פתוחה.

משעזבו את הבית רווח לי קצת. אמי הצילה את חיי, לעת עתה בכל אופן, בפתחה את דלת המרתף ממש ברגע האחרון...

מעתה שמעתי רעש וקולות מחוץ לגיטו. ניגשתי לאט אל דלת החנות שיצאה לרחוב מחוץ לגיטו, וראיתי קבוצות בנות 200 איש בערך, מוקפות ז׳אנדארמים, המאיצים בהם לרוץ בכיוון לבית־הקברות. האנשים צעקו מאוד מהמכות שניתכו על ראשיהם, והרוצחים צעקו באימה. לא יכולתי להביט עוד, הרגשתי סחרחורת. הגעתי בקושי בחזרה למקום מחבואי, התכסיתי בניירות, הפכתי את השולחן עלי, אבל בקצה אחד שמתי את נעלי, שיהיה סדק ויכנס קצת אויר. איבדתי כנראה לזמן־מה את הכרתי, מפני שלא שמעתי עוד כלום.

התעוררתי כששמעתי קוראים בשם אמי ואחר־כך בשמי. הסתכלתי בעד הסדק וראיתי שכבר מחשיך. נבהלתי מאוד והחלטתי לא לענות; חשבתי שבאו עוד פעם לחפש, ורק נדמה היה לי שקראו בשמי. אבל שמעתי עוד פעם את שם אמי. הפעם הכרתי את דודי, אחי־אמי — משה הורביץ. עניתי לו. הוא עזר לי להרים את השולחן ולצאת. לא שאל על אמא וסבתא — לא היה מה לשאול: לפי הנעשה בבית, לפי דלתות הארון הפתוחות, לפי המיטות ההפוכות, ראה שחיפשו כאן היטב וכי אני רק בנס ניצלתי...

עמדתי בקושי על רגלי. הוא הושיבני על כיסא, נתן לי מים וסיפר שהוא שיכל את אשתו ואת בנו, ואילו הוא ובתו ברכה ניצלו. אשתו סגרה אותו במחבוא מיוחד שהותקן אצלם, כי סבורה היתה שהחוטפים אינם מתכוונים אלא לאנשי עבודה בלבד, והיא עם הילד בן שבע נשארו בבית. כך לקחו אותה עם הילד, ואילו אותו עם הבת לא מצאו. מאחר שהוא גר בקירבת הגבול שבין שני אזורי הגיטו, הוא עבר עם בתו אל איזור הגיטו הבטוח מפני חטיפות אחרי שהרוצחים עזבו את השטח. כל זה התרחש לפני כשלוש שעות. הוא השאיר את בתו במקום בטוח ויצא לראות אם ניצל מישהו ממנו.

החלטנו לזחול על ארבעתנו לעבר החלק השני של הגיטו, מיראה פן משוטטים עדיין ז׳אנדארמים בסביבה העלולים לירות בנו. אולם איש לא נראה, שקט שרר מסביב. כאשר יצאנו הצצנו לתוך החנות השניה: על הרצפה היתה מוטלת התינוקת המתה שגולגלתה היתה רצוצה, ולידה האם ההרוגה ביריות. מאובנת מפחד תמיד ומראות־זועה רבים לא נזדעזעתי עוד אלא למראה התינוקת בלבד, כי „נקמת דם ילד קטן עוד לא

בראה השטן"... ועד היום לא סרה ממני אותה הרגשה איומה למראה הגולגולת הרצוצה של התינוק; וכשאני מתעוררת בלילה ושקט שורר סביבי, אני יורדת ממיטתי וניגשת אל מיטות ילדי, גוחנת עליהם ומקשיבה לנשימתם, ורק אז אני חוזרת במנוחה למשכבי...

עברנו את כל המרחק של מחצית הגיטו השומם (אנו נמצאנו בקצהו המרוחק ביותר) והגענו אל הרחוב הראשון של האיזור המיושב עדיין. לאורך כל הדרך לא פגשנו אף נפש אחת חיה אחת, והרחובות שעוד אתמול המו בני־אדם חיים, מת־רוצצים ומפחדים, היו ריקים ודממת־מות של בית הקברות שררה בהם. באיזור זה של הגיטו היתה התנועה מועטת מאד, כי האנשים יראים היו עדיין שמא ימשיכו הרוצחים במלאכתם גם כאן, ולא נרגעו אלא אחרי שנתקבלה ידיעה מה„יודאַנראַט" כי הגזירה חלפה, כלומר הרוצחים שתו דם למכביר ואין להם צורך לפי שעה בקרבנות נוספים...

בסך הכל הצליחו כמה עשרות אנשים להימלט מחלק הגיטו שהושמד. סביבו הופקדו משמרות של מיליציה אוקראינית ויהודית לשמור על הרכוש של הקרבנות שלא יפול בידי יהודים ולא־יהודים כאחד. ממשפחתנו ניצלה עוד דודה אחת — ניורה הורביץ, ואתה עברתי את כל זמן הכיבוש במחבואים בכפרים הסמוכים. בעלה ובתה היו היחידים ממשפחתנו שברחו לברית המועצות. היא נשארה עם בנה נפתלי שהיה בן גילי ולמד יחד אתי בבית־הספר. באקציה הזאת נהרג הבן והיא ניצלה במקרה, כמוני. ביאושה הגדולה החליטה שמוטב לה כי תאבד את עצמה לדעת, אחרי ששיכלה את בנה ועל גורל בעלה ובתה לא ידעה כלום, ובטוחה היתה שהם נהרגו בראשית המלחמה. אבל אני הייתי כנראה כה עלובה ומסכנה ורחמי הכל נכמרו עלי, שהיא נענתה לדרישות שתכפו עליה לקחת אותי תחת חסותה כבתה במקום בנה שנהרג. היא היתה אחות מוסמכת וקיבלה עבודה במחלקה הסאניטארית של הגיטו. היא רשמה אותי כבתה וכך קיבלתי גם אני ארוחות צהרים וערב במטבח המוסדות היהודיים.

למחרתו נתקבלה פקודה שכל האנשים יצאו לעבודה כרגיל. גם ב„יודאַנראַט" נתחדשה העבודה. עתה כבר היה ברור לכל כי שום מתנות לא תועילנה עוד, כי היודאַנראט והמיליציה היהודית חסרי־אונים וקצרי־יד לעזור במשהו, וכל אחד צריך לעשות כל מה שיכול להצלתו מבעוד מועד, בטרם יבלעם הגל הבא של ההשמדה. התחילה פעולה קדחתנית, ביחוד בין בעלי היכולת, בדבר רכישת תעודות של נוצרים, או עבודה בכפרים הסמוכים עם מקום לינה שם על סמך רשיון לכך. אולם רק מעטים הצליחו להסתדר בדרך זה. רופאים ורופאי־שיניים אחדים הצליחו לצאת לכפרים ולקבל רשיון לגור שם.

מצבי אני היה קשה ביותר: הכל ריחמו עלי, אבל רחמים אלה ללא כל עזרה של ממש בצידם רק הרגיזו והכאיבו. הייתי בוכה יומם ולילה. לא היה לי מה ללבוש, ואני הייתי יחפה, כי ברחתי בלי נעלים ולא עלה בידי להשיג אחרות.

כגנבת בלילה

יום אחד, ואני מתהלכת יחפה, פגעתי בזכוכית מתגוללת ופצעתי את רגלי. באותו לילה החלטתי להתגנב אל החלק השומם של הגיטו, להגיע עד הבית שלנו ולקחת לעצמי מעט בגדים ונעלים. ראינו כי שם מתחילים כבר להוציא את הכל מהדירות אל המחסנים לצרכי מיון, בטרם ישלחו הדברים לגרמניה. בעבודת המיון טיפלו יהודים, ומפיהם נודע לי שטרם הגיעו אל הרחוב שלנו. בלילה יצאתי מהחדר, בלי שדודתי תרגיש בכך. ידעתי כי היא תתנגד לתכניתי ולא תניח לי ללכת, מפני הסכנה הכרוכה בדבר, שהרי אם יתפ־שוני יהרגוני בו במקום. אכן ידעתי גם כי היא סובלת מאד בגללי על שאין לי מה ללבוש, ואם יעלה בידי להביא כמה דברים הכרחיים תשמח. רוב הדרך עברתי בזחילה. שקט גמור שרר בחלק זה של הגיטו, ורק צעדיהם הכבדים של הז'אנדארמים ואנשי־המיליציה, המתהלכים אילך ואילך על משמרתם במרחק רב זה מזה בשמירה על הבתים מפני גנבות, הפריעו את מנוחת הליל. זחלתי דרך רחובות צדדיים, כשאני עוקפת ומתרחקת ככל האפשר מהמשמרות, נצמדת אל שפות המדרכות או אל הבתים במקומות המוארים באור הירח...

ככל שהלכתי והתקדמתי בדרכי פג לאט־לאט הפחד הרא־שון והרגשתי את עצמי מצוין כגיבורה העשויה לבלי חת. עצם המחשבה שיום המחר ימצאני לבושה ונעולה ואני לא אראה עוד דכאה ומדוכדכת, עלובה ומרודה כמו היום, עודדה אותי ודחפתני קדימה. הגעתי בשלום עד הבית. הדלת היתה פתוחה לרווחה, אבל בפנים נמצא עדיין הכל במקומו. ראיתי שהבתים מהעבר השני של הרחוב ריקים כבר, ולפני הפתחים נערמו ערימות של סמרטוטים, ניירות וכולי — פסולת הטוב שנלקח. נכנסתי פנימה. עמוד החשמל עם נורה גדולה לפני החזית של החנות הפונה לעבר הצד ה„ארי" שפך אור בעד הסדקים שבתריס. למזלי...

ראיתי את המיטות שלנו עומדות עדיין מוצעות — ונרעדתי... רק לפני ימים אחדים היינו כאן יחדיו, עתה לא נשארתי אלא אני לבדי. מחשבות התרוצצו במוחי, אבל עד־מהרה התאוששתי, נזכרתי לשם מה באתי הנה. מבחוץ הגיע אלי גם הד צעדיו של המשמר מן הצד ה„ארי". ידעתי כי עלי

לעשות הכל בזהירות רבה־רבה, שלא לעורר תשומת לבו של המשמר. חכיתי עד ששמעתי קול צעדיו המתרחקים, ואז התחלתי לחפש את הדרוש לי. האזנתי, שוב הלכו הצעדים וקרבו. שכבתי על הרצפה וחכיתי. לבסוף לקחתי כמה שמלות, מעט לבנים, נעלים, גם כר ושמיכה. עטפתי הכל בשמיכה וקשרתי את זו בסדין. החבילה היתה גדולה וכבדה, ואף־על־פי־כן החלטתי להסתכן בה. אחרי כן החלטתי לקחת כמה מזכרות מן הבית, שזו לי ההזדמנות האחרונה לראותן. לקחתי אלבום תמונות גדול, כמה מזכרות שקיבלתי לימי הולדתי, ומטפחת־ראש של סבתא, שאותה היא אהבה לעטוף בימי החורף, וכן ארנק־עור של אמי. כל זה קשרתי בחבילה קטנה בחתיכת בד חומה. הכתפתי את החבילה הגדולה על שכמי ואת הקטנה נשאתי בידי ויצאתי לדרך. לא הרהבתי עוז בנפשי להביט אחורה והתחלתי למהר קדימה, עם שאני יראה מפני קול עלה נידף ברוח.

עברתי את מחצית הדרך בשלום בלי לעורר כל חשד, אבל השעה לא עמדה לי עד הסוף. החבילה הגדולה העטופה בסדין הלבן גילתה אותי; אחד השומרים הבחין במשהו לבן והוא החל מתקרב במהירות. זרקתי את החבילה הגדולה, ואילו עם הקטנה המשכתי לברוח. נשמעה יריה, הכדור עבר סמוך לי, אבל לא פגע בי. לא נעצרתי והמשכתי לרוץ. לא נשמעו עוד יריות, אבל החבילה הגדולה נשארה מאחורי וכל מאמצי, שהיו כרוכים בסכנת נפש, עלו בתוהו... עיפה ומאוכזבת הגעתי הביתה, נכנסתי לחדר ושכבתי לישון. לא נתתי דעתי על כך, שעלי להיות שמחה ששוב שיחק לי מזלי ואני ניצלתי ממות בטוח, אלא הצטערתי על החבילה שאבדה לי... מרוצה הייתי רק שדודתי לא ידעה ולא כלום על צאתי ובואי. משך שעות לא יכולתי להירגע, וכולי רעדתי מרוב התרגשות לזכר מה שעבר עלי. בבוקר סיפרתי הכל לדודתי והראיתי לה את התמונות והמזכרות. במשך הזמן אבדו כל אלה בטלטולי הדרכים, לא נשארה אלא מטפחתה של סבתא בלבד, השמורה עמי כמזכרת יחידה מהבית שאבד...

מהגיטו ל„חופש"

המצב בגיטו היה מתוח מאד. אף־על־פי שהשלטונות הבטיחו שאין לחכות לאקציות נוספות בעתיד הקרוב לא האמינו להם, ומחשבותיהם של האנשים היו נתונות להתקנת מחבואים טובים לעת צרה. עובדים היו בלילות: חפרים בורות, מתקינים את הבונקרים ומציידים אותם לישיבה ממושכת בהם.

לדודתי היו טענות נגד היודנראט: כאחות העובדת במחלקה הסאניטארית, צריכה היתה לקבל תעודת־עבודה שתקנה לה זכות ישיבה בגיטו העובד. אילו נהגו עמה כך, לא היה בנה מוצא להורג. נתקיים משפט ציבורי, שבו נתברר כי התעודה שלה נמכרה למישהו אחר, וזה ניצל יחד עם משפחתו. כדי לפצותה על העוול שנגרם לה — כאילו אפשר לפצות אם על אבדן ילדה, ומה גם בתנאים איומים אלה! — הבטיחו לשלוח אותה לעבודה בכפר סטודינקה, מרחק 28 קילומטר מדובנא. נמצאו שם מכרות פחם־כבול, ועמדו להקים מחנה עבודה לנוער יהודי מהעיירות הסמוכות, לא מהעיר גופא. רק אחות אחת ושני אנשי מיליציה יהודים עמדו להישלח לשם מהעיר. רבים היו הקופצים על מקום עבודה זה, ורק בקושי רב עלה ביד דודתי לקבל את הרשיון לנסיעה. אז קמה השאלה? מה יהיה אתי? הייתי צעירה מדי לעבודה במכרות, ולהשאירני בגיטו לבדי — היעשה כן? אמנם נמצאתי רשומה כבת מאומצת שלה והיא היתה המפרנסת אותי, אבל לקבל רשיון כניסה בשבילי לסטודינקה היה קשה מאד.

עד כה ועד כה סידרו אותי בעבודה במחסני הבגדים שנמצאו בשטח העזוב של הגיטו. היו אלה החפצים שנאספו מהבתים השוממים, ועשרות נשים יהודיות בפיקוחם של שומרים טיפלו בהם ומיינו אותם לפי גודל, טיב וכולי. מבחינה פיסית — העבודה לא היתה קשה ביותר, אבל מבחינה נפשית היא היתה ללא נשוא. מיון הבגדים, וביחוד בגדי הילדים, שעל רבים מהם נמצאו רקומות השמות, דיכדכו ורוצצו אותנו. מזדמנים היו לנו בגדים, תמונות, ספרים ותעודות של קרובים ומכרים. כל זה היינו מסדרות, משמידות את הטעון השמדה, ואורזות למשלוח.

יום יום, בשעה שמונה בבוקר, היינו מתאספות במקום קבוע ויוצאות בליווי שומרים למקום העבודה. סלים ותיקים שהיו עמנו נלקחו ממנו, שלא ניתן בהם משהו מן החפצים שבמחסנים. בשעה ארבע אחרי הצהרים, כשהיינו עומדות לחזור מהעבודה, היינו עוברות בדיקה קפדנית מצד אנשי המיליציה. הם ציוו עלינו להתפשט, כדי לראות אם לא שמנו עלינו מן הבגדים, ואגב כך היו ממלאים פיהם צחוק וגם מגביהים יד עלינו. כשאני לעצמי לא ידעתי פחד עוד, אחרי שכבר התרגלתי למצב, אבל הבושה וההשפלה כירסמו את לבי... פעם ציוה שומר לבחורה לפשוט את השמלה שלה וללכת הביתה ערומה למחצה, מפני שנדמה לו שהיא באה לעבודה בשמלה ישנה והחליפה אותה בחדשה... ואשה אחת נענשה במאסר של ארבעים ושמונה שעות על אשר מצאו בכיסיה זוג כפפות של צמר. על אף כל זאת הצלחתי להוציא משם כמה שמלות

ונעליים שלי. הולכת הייתי לעבודה בשמלה קרועה שלקחתי אצל מישהי וחוזרת בשמלה משלי. אימה גדולה היתה נופלת עלי בשעת החיפוש, כי תמיד נדמה היה לי שזוכרים את השמלה שלבשתי בשעת בואי לעבודה, ורק עם עבור החיפוש הייתי נושמת לרווחה.

בינתים החלו שוב רווחות שמועות בדבר אקציה חדשה, ואנשים החלו משתדלים להשיג תעודות של נוצרים בכל מחיר. כמה מחברי היודאֶנראט שלחו את בני משפחותיהם לערים אחרות כשהם מצוידים בתעודות של „ארים", אולם השעה לא עמדה להם אחרי שהכירום וכמעט כולם נאלצו לחזור על עקבותיהם. מעטים הבטיחו לעצמם מקומות אצל נוצרים בכפרים ובפרברים תמורת תשלום גבוה מאד, אבל הרוב נשאר בגיטו, כשהוא סומך על מחבואיו, או משליך יהבו על הבריחה ברגע האחרון...

באוגוסט 1942 קיבלתי את הרשיון לצאת לסטודינקה. במכרות הכבול שם עבדו כל הזמן אנשי הכפר והסביבה, אולם מאחר שמישמש ובא זמן הקציר והכפריים היו צריכים לצאת לעבודה בשדות, הקימו הגרמנים — שהיו מעונינים בהפקת כמויות גדולות של כבול — מחנה עבודה לנוער היהודי מהעיירות שבסביבה: מלינוב, אוסטרוז'אץ, דימידובקה. דודתי נתמנתה, כאמור, לתפקיד האחות והמפקחת על הענינים הסאניטאריים במקום, ואילו אני נשלחתי לעבוד חצי יום במכרות וחצי יום לעזור לדודתי במרפאה. שני אנשי מיליציה יהודים — משה ולייב כגן — עם משפחותיהם נשלחו לפקח על הסדר והמשמעת בעבודה. הם צריכים היו לפרוטקציה גדולה מאד שישלחום לסטודינקה.

היינו תשעה אנשים: משה כגן עם אשתו ושני בניו, לייב כגן עם אשתו ובתו, דודתי ואני.

שכרנו עגלה ויצאנו לדרך. דרך זו, שברגיל עושים אותה משך כמה שעות, הצריכה יום שלם בעקב החיפושים והבדיקות שנערכו מפעם לפעם על ידי החיילים הגרמניים. אך עברנו מרחק־מה אחרי אחד החיפושים ובדיקת הדוקומנטים שלנו, שוב נשמעה הקריאה: „האַלט!" (עצור!), ואנו נצטוינו להרים ידיים למעלה ולעמוד כך עד אשר הורשינו לזוז הלאה. האיכר בעל העגלה היה נרגז מאד על העיכובים המרובים, ומדי פעם איים לעזבנו באמצע הדרך ולשוב הביתה, כיון שחבל לו על הסוסים (עלינו, כמובן, לא היה לא חבל). עם כל איום מעין זה שהשמיע, היינו תוחבים לו מתן, לאו דוקא בסתר, שעון, טבעת או כסף ומניחים את דעתו לזמן־מה.

מאוחר בערב הגענו למבואות הכפר. כיון שבלילה הקודם ירד גשם והדרך היתה מרופשת מאד, נאלצנו ללכת ברגל, כדי להקל מעל הסוסים למשוך את העגלה עם המטען. במרחק של כשני קילומטרים מן הכפר הגענו לבוץ סמיך כל כך שנאלצנו לחלוץ את הנעלים ולהמשיך יחפים. למרבה הצרה התחיל יורד גשם קל, העגלה נעצרה מלכת והסוסים לא רצו לזוז מהמקום. כאן פקעה סבלנותו של האיכר, אשר שכח את כל אשר ניתן לו במתנה וכל הכסף הרב ששולם לו תמורת הנסיעה, והוא השליך את כל המטען שלנו ישר לתוך הבוץ. הסוסים שהרגישו כי הוקל להם זזו מיד, והאיכר נסע לו. יאוש תקף אותנו; לא יכולנו לסחוב את החבילות וגם לא יכולנו להשאירן במקום ולהפקירן. לא זו בלבד שהן היוו את כל רכושנו שנותר לנו, אלא שכמה צרורות היו מעין פקדון בידינו: דברים שהורים שלחו לבניהם העובדים במכרות ואנחנו הבטחנו למסרם להם. מאין ברירה נשארנו תקועים בבוץ ובגשם עד שהאיר השחר, רועדים מצינה ומרטיבות ויראים מפני קול עלה נידף ברוח, או נביחת כלב במרחק. כך עבר עלינו הלילה הראשון של היציאה מהגיטו ל„חופש"...

בכפר סטודינקה

עם שחר התחלנו זזים מהמקום כשאנו מושכים אחרינו את החבילות. התקדמנו לאט־לאט בדרכנו ובשעה שמונה בערך הגענו אל הכפר. הטלאי הצהוב על בגדינו גילה מיד לעוברים ושבים מי אנחנו, והם קיבלונו בצחוק: „ז'ידי". סוף־סוף הגענו אל מחנה העובדים.

היו אלה כולם בני נוער, בחורים ובחורות, שקיבלונו בלבביות רבה. הם שוכנו באסמי תבואה ישנים שהוצאו מכלל שימוש, וגגותיהם העשויים קש דלפו והרטיבו את ערימות הקש של משכביהם. אף־על־פי־כן היה מצב רוחם טוב עליהם באופן יחסי, כי שמחים היו שיצאו את הגיטו. הם הרגישו את עצמם כאן חפשים יותר, לא הקפידו עמם כל כך ביחס לטלאי הצהוב, ומזון השיגו בשפע מאת האיכרים תמורת עזרתם בבית ובמשק. הם היו חוטבים עצים, קוטפים את הפרי, מכבסים את הכבסים, ובחורות שידעו לתפור היו מקבלות גם חמאה ובשר בעד עבודתן. כל העבודות האלו היו מבוצעות על ידיהם, כמובן, אחרי יום העבודה במכרות הכבול, שנמשך משש בבוקר עד שתיים אחרי הצהרים, כי הכבול המופק טעון היה יבוש בטרם יוכלו להעבירו מהמקום.

משנודע לבחורים ולבחורות האלה כי בין הבאים נמצאת אחות, שעתידה לדאוג למצב הגהותי שלהם, שמחו מאד, אחרי שסובלים היו מפצעים מוגלתיים בידיהם וברגליהם שנגרמו להם בעבודת המכרות. בכל הכפר לא נמצא לא

רופא ולא אחות, והכפריים היו מובילים את חוליהם אל החווה הפולנית סמיכה, שנמצאה במרחק ששה קילומטרים מן הכפר, ואילו ליהודים לא הוגשה עד כה כל עזרה רפואית. כאשר אמרנו להם, כי עלינו לפנות אל חמאֶלניצ׳אֶנקוֹ עם מכתב מהאַרבייטסאמט שידאג לשיכון המרפאה שלנו וגם לשיכוננו אנו, סיפרו לנו, כי חמאֶלניצ׳אֶנקו זה הוא מנהל העבודה במקום, אנטישמי גדול ושיכור מופלג ולו שני בנים במיליציה. הוא נוהג להופיע לפתע במכרות, לקרוא אליו כמה אנשים, להפליא מכותיו בהם ולשלחם חזרה לעבודה. וממנו רואים וכן עושים גם המשגיחים הנמוכים ממנו בדרגה.

היתה זו לנו הפתעה נעימה כאשר חמאֶלניצ׳אֶנקו זה קיבל אותנו באדיבות יחסית, הלך אתנו אל בית אחד האיכרים והחרים חדר בשביל המרפאה. בפינה אחת של החדר סידרנו לנו מיטה מקרשים ועשינו מזרן משק ממולא קש. שני אנשי המיליציה עם משפחותיהם שוכנו בחלק אחר של הבית, שעדיין לא היה גמור ופתחי הדלתות והחלונות היו פעורים.

דודתי ניגשה מיד לעבודה, בעוד אני עוסקת בהכנת תחבו־שות מסדינים ישנים שהבאנו עמנו מדובנא ממחסן היודאֶנראט. נתנו לאשת האיכר, בעלת הבית, כמה מן הדברים שהבאנו בשבילה (בכל המסיבות לא הסחנו דעתנו מן „המתן בסתר" הפותח לבבות, ולוּ גם לשעה קלה), והיא שמחה מאוד, ותמורת זאת זיכתה אותנו באותו יום בשתי ארוחות טובות, אחרי חדשים של רעב ללחם ממש. למחרתו, השכם בבוקר, יצאתי לעבודה במכרות. העבודה היתה קשה והתבצעה באופן פרימיטיבי. היו שם כמה מחפרים שחפרו באדמה והוציאו ערימות גדולות של כבול; הבחורים היו חותכים אותו בסכינים מיוחדים בצורת מלבנים, והבחורות היו עורכות את המלבנים היבוש. בבורות היה רטוב מאוד, ורק למעטים היו מגפי גומי או עור; השאר עבדו יחפים. שני השוטרים היהודים ושמונה אוקראינים השגיחו על העובדים. עליהם היה בריגאדיר לכל קבוצה בת שלושים איש. השוטרים האוקראינים הסתובבו כל הזמן בין העובדים והאיצו בהם, ולא חסכו מהם גם מכות. ראיתי כי לא אל כל הבחורות הם מתיחסים בגסות, אדרבה — אל אחדות מהן הם אפילו מחייכים, מכבדים אותן בסיגריות ומניחים להן לנוח וגם להקדים לשוב הביתה. נוכחתי אחר כך לדעת שבחורות אלה מקיימות יחסים עם אוקראינים אלה, המבטיחים להן להסתירן במקרה של „אקציה"...

בשעה עשר היו מביאים ארוחת־בוקר: חלב ולחם. כל אחד היה מקבל ספל חלב ומנה גדולה של לחם שחור טרי. היה זה מצוין! לראשונה מאז פרוץ המלחמה אכלתי לחם טוב!

דודתי הגישה עזרה גם לתושבי הכפר; היתה מזריקה להם זריקות בהתאם להוראות הרופא מסמיגה, וכן טיפלה בהם במקרים דחופים. האיכרים הכירו לה טובה ועם אחדים מהם התידדה. אלה הבטיחו לה כי יחביאונו אם תבוצע „אקציה".

באוירה של שנאה מפעפעת מן הנמנע היה שהכל יעבור לגמרי „חלק", וכך קרה יום אחד רצח של יהודי בידי אוקר־איני. האוקראיני, שעבד כמכונאי על אחד המחפרים, ציוה על היהודי שישמן את המכונה. ברגע שהיהודי התכופף על גבי המכונה הוריד הלה עליו את הסכין! היהודי נהרג בו במקום. קמה בהלה גדולה, כל העובדים והמשגיחים באו בריצה אל מקום הרצח, אבל הרוצח ברח מחשש נקמה בו. הוזעק חמאֶלניצ׳אֶנקו שהשליט מיד סדר: הוא ציווה על אחד האיכרים לרתום עגלה ויחד עם כמה יהודים מחבריו של הנרצח להוביל את ההרוג הרחק חמישה־עשר קילומטר מהכפר ושם לקברו. אחרי כן ציוה על הרוצח לשוב לעבודה ולכולם הורה לשכוח את המקרה. אולם אנחנו לא יכולנו לשכוח, והמחנה הפך להר־געש; הוחלט לא לצאת לעבודה. למחרתו חיכו השומרים עד שעה עשר, וכאשר ראו כי אף אחד לא הופיע במקום, התפזרו והחלו מוציאים את האנשים בכח לעבודה. כן נתקבלה פקודה מאת חמאֶלניצ׳אֶנקו, שאם עוד פעם אחת תהיה הפרת משמעת כזו, ישלח את כולנו חזרה אל הגיטו ויביא יהודים אחרים במקומנו. אזהרה זו דיה היתה כדי לדכא כל התפרצות מצדנו.

באוקטובר 1942 בוצעה האקציה האחרונה בקרמניץ, שבה הושמדו כל יהודי העיר שעדיין נמצאו בה. מקום הרצח היה פוֹצ׳אייב, בין סטודינקה לקרמניץ. המרחק בין סטודינקה לפוצ׳אייב בשדה פתוח היה ששה קילומטר בערך, ואנחנו שמענו על כל מהלך האקציה. יחידים הצליחו לברוח ממקום ההריגה ולהתחבא בבורות שנתהוו אגב הפקת הכבול.

ימים אחדים אחרי האקציה בקרמניץ הודיע לנו חמאֶלני־צ׳אנקו כי בעוד כמה שבועות, עם התקרב הסתיו והגשמים, תסתיים העבודה במכרות ואנחנו נוחזר לגיטאות, כל אחד אל העיירה שממנה בא. הוא גם הזהיר שלא יעלה על דעתנו להתחמק, מפני שכל מי שימצא אחרי כן בסטודינקה, או בסביבתה, ייהרג בו במקום. הרוב החליט לחזור, ומה שיהיה עם משפחותיהם יהיה גם אתם. אולם בחורים אחדים החליטו לברוח היערה, וכולם נהרגו אחר כך בסריקה שנערכה שם. אחרים הצליחו להבטיח לעצמם מקומות מחבוא אצל הגויים בכפר, אבל גם אלה נהרגו כמעט כולם. אני ידעתי על שבעה אנשים ממחנה סטודינקה שנותרו בחיים.

האקציה הסופית

בשמחת תורה תש"ג (5 באוקטובר 1942) התחילה האקציה הסופית בגיטו דובנא. כשבוע לפני כן קיבלנו אנו, קבוצת הדובנאים, פקודה לחזור לגיטו. משה כגן עם משפחתו חזרו, אחרי שלא הצליח למצוא מחבוא לו ולבני משפחתו. הוא גם חשב ששום סכנה אינה אורבת לו, מאחר שנמצא כבר זמן רב במיליציה. באותה שעה עדיין סבורים היו כי לאנשי היודאנראט והמיליציה לא יאונה כל רע. לאחר זמן שמעתי כי משה כגן עם כל משפחתו איבדו את עצמם לדעת בשעה ששמו מצור על הבונקר שלהם. לייב כגן החביא את הילדה שלו בת הארבע אצל איכרים, והוא ואשתו חזרו אל הגיטו ונהרגו שם. הילדה ניצלה והיא נמצאת אצל דודתה בפאריס.

מחבוא ביער

דודתי החליטה שאנחנו לא נחזור לגיטו, כיוון ששם בודאי יהרגו את כולם. בסמיגה היה לנו מכר, סטיפאן סאָבצ'וק, שומר יערות. הוא היה אוקראיני ואשתו פולניה. דודתי טיפלה בבתם שחלתה בשנית. האם עשתה עלינו רושם טוב, ופעם אמרה לנו דרך אגב, שאם יקרה משהו הם יהיו מוכנים לעזור לנו. לא היתה בכך כל הבטחה ברורה שהם יחביאונו, אבל כידוע הטובע נאחז גם בקש. החלטנו לנסות. במשך יומיים עסקנו בהכנות ולכולם אמרנו כי אנו חוזרות לדובנא. לחמאָלניצ'אָנקוֹ הודענו באופן רשמי על כך, ולאשתו שנסעה באותו יום העירה נתנו כמה מחפצינו שתמסרם למכרים ותודיע להם כי אנו עומדות לחזור למחרתו. כל זה נעשה מצדנו שלא לעורר חשד כי אנו אומרות להישאר בסביבה. למחרת יצאנו לדרך עם צרורות קטנים בידינו, על מנת לעצור כביכול עגלה ההולכת לדובנא. אחרי שהתרחקנו כשני קילומטרים מהכפר נכנסנו היערה ושם נשארנו עד הערב. עם חשיכה פנינו לעבר סמיגה. הדרך היתה כרוכה בסכנת נפש, כי היערות היו מלאים כל מיני ברנשים: אוק־ראינים שברחו מהמיליציה, שבויים סובייטיים שהצליחו להימלט, יהודים, כנופיות שודדים וגנבים ואפילו עריקים מהצבא הגרמני עצמו. כל אלה לחמו זה בזה, ותושבי הסביבה היו מסתגרים עם ערב בבתיהם ולא נותנים לאיש להיכנס. הגענו בשלום ודפקנו על הדלת. האנשים נבהלו קצת, אבל אחרי ששמעו מי ומי הדופקים, פתחו לנו. מיד לכניסתנו הוברר לנו שההבטחה שניתנה לנו לא היתה רצינית ביותר, כי הם לא יוכלו להחזיק אותנו אצלם. סאָבצ'וק הסביר לנו, כי הסביבה רוחשת אנשי מיליציה וז'אנדארמריה העורכים חיפושים יומם ולילה, ואם יודע שאנו פה יהרגו גם אותם גם אותנו. אחרי האקציה בקרמניץ — סיפר הוא — פורסמו הודעות בכל מקום כי כל המחזיק יהודי אצלו צפוי לעונש מות ורכושו יוחרם. אף אוכל אינו יכול לתת לנו, כי הוא בעצמו מתפרנס בדוחק רב. ביקשנוהו שיניח לנו להישאר אצלו כמה ימים, ואם במשך ימים אלה לא יקרה דבר, נשוב לגיטו דובנא. לבסוף הסכים להוליכנו היערה, במרחק קילו־מטר מביתו, ואשתו תביא לנו אוכל לשם. הוא גם הבטיח לנו למצוא מקום טוב בשבילנו, רחוק מכל שביל או דרך, ולחפור לנו תעלה למקרה של גשם. לעומת זאת דרש מאתנו כי נבטיח לו, שבמקרה ויגלוּנו נגיד כי הגענו לכאן בעצמנו ואיש אינו יודע על כך ולא כלום. לפי שעה הם סידרו לנו מקום לינה באסם התבואה.

כעבור יומיים נודע לנו כי בדובנא התחילה האקציה ואין כל טעם לחזור לשם. גם בסטודינקה חיסלו את המחנה, ואלה שלא חזרו אל הגיטאות הועברו אל העיירה הסמוכה וואָרבה ושם הוצאו להורג. סאָבצ'וק הבין שאם ישליכנו החוצה יהרגונו, והוא לא רצה להיות הגורם למותנו, כך אמר לנו בפירוש. אחרי ששהינו אצלו כמה ימים הוא הרגיש איזו אחריות כלפינו, וגם אשתו השפיעה עליו שיחזיק אותנו עוד כמה ימים, אולי יעבור הזעם של הגרמנים ואז נוכל לצאת לחפשי. הם לא ידעו כי זו היא האקציה הסופית ומטרתה לחסל את כל היהודים שעוד נשארו לפליטה מהאקציות הקודמות. אכן אנחנו ידענו גם ידענו את מצבנו, אבל לא יכולנו לשית עצה בנפשנו מה לעשות.

חשבנו לשוב לדובנא, אבל ללכת לקראת מות בטוח יש לנו פנאי, אין מה למהר, נספיק... יצאנו היערה. המקום שסאָבצ'וק בחר בשבילנו היה עבות מאד, כך שכמעט כל היום שררה שם אפילה ולא יכולנו לראות אלא עד כדי מרחק שלושה מטרים סביבנו. עמדנו בראשית נובמבר, גשמים ירדו, והאדמה לא הספיקה להתיבש בין גשם לגשם. בגדים ונעליים טובות לא היו לנו, רק שמיכה אחת, והקור והרטיבות הציקו לנו מאד. כל זה מחוץ לפחד תמיד. אזנינו היו פקוחות לכל רשרוש ולכל קול, אם של רועים אחורי היער, ואם של מלקטי פטריות, ואנחנו יראות היינו פן יתקרבו הללו אלינו ויגלונו. סאָבצ'וק הזהירנו, שאם יתקרב מישהו אל המקום, עלינו לברוח מיד משם, שאם לא כן הם עלולים להרגנו. אשתו היתה מביאה לנו לפנות ערב מעט תפוחי־אדמה ולחם, ולפעמים גם תה או חלב. היא היתה בוכה תוך רחמים עלינו, ואנחנו היינו מנחמים אותה...

אחרי שעשינו ביער שבועיים ימים ירד השלג הראשון.

הקור בלילה היה ללא נשוא. נוסף לכך גם לא הביאו לנו אוכל. הבינונו את הסיבה: עקבות הצעדים בשלג עשוי היה לגלות את מקומנו וגם... את מקום מושיטי העזרה לנו. נזונו יומיים באגוזים שמצאנו ושתינו את מי השלג שנמס בידינו. ביום השלישי נתחמם קצת מזג האויר, השלג נמס, ולפנות ערב באה מרת סאָבצ׳וק. היא הביאה לנו סל מלא אוכל: שני ככרות לחם, הרבה תפוחי־אדמה מבושלים בקלי־פותיהם, וכמה תפוחים. היא בכתה בספרה לנו, כי בעלה שהשתכר בהתונה גילה את מקום מחבואנו, ועל כן עלינו להתרחק מכאן מהר ככל האפשר. אלא מאחר שהלילה יורד והאיכרים מפחדים לצאת מביתם בלילות מפני הכנופיות השורצות בסביבה, נוכל להישאר עד הבוקר. דודתי, שסבלה מהתקפות לב מאז נהרג בנה, היתקפה עתה התקף קשה. עשינו מה שיכולנו להרגיעה, והגברת סאָבצ׳וק נפרדה מאתנו והלכה לה.

בחווה אצל אֶוונגליסטים

צללנו במחשבות. השעה דחקה וצריך היה להגיע לידי איזו שהיא החלטה. היינו כמעט בטוחות שענין החתונה לא היה אלא ביום — פשוט ביקשו להיפטר מאתנו והמציאו להם אמתלה. אבל בין כך ובין כך היה עלינו לעזוב את המקום, שאם לא כן נמות בקור וברעב. התחלנו מעבירות במחשבה כל אחד ממכרינו בסטודינקה ומצרפות אליהם את הסיכויים למצוא מקלט־לילה אצלם. לא נמצא אף אחד. אדרבה, כל אלה עשויים היו אפילו להסגירנו בידי המשטרה. היתה רק משפחה אחת שגרה ב„חוּטוֹר" מרוחק — חבוֹרישצ׳ה, והם היו אֶוונגליסטים. האיש היה חולה שחפת, ודודתי הזריקה לו כמה פעמים זריקות. מצבו היה לאחר יאוש. האנשים הללו השתדלו להסביר לנו את כללי הדת שלהם, ואנחנו ידענו שמכל מקום הם לא יהרגונו. הם היו עניים, ביתם היה בית רעוע, והם חיו בדוחק, אבל אוכל לא חסר להם. זה ועוד: האיכר היה זקוק לטיפול, ויתכן שבגלל זאת יסכימו להח־זיקנו זמן־מה אצלם. המקום היה נוח להתחבא בו, כיוון שהבית היה מרוחק מכל ישוב וגבל ביער.

יצאנו לדרך, כשאנו מהלכות כל הזמן בשבילי יער ומת־רחקות ככל האפשר מדרך המלך. הגענו אל ה„חוטור" מאוחר מאד. הכלב התחיל נובח. לשמע נביחתו יצאה האשה, דומקה, החוצה. מפחד פן הולכת ומתקרבת אל הבית איזו כנופיה, התירה היא את הכלב משרשרתו, נכנסה מהר הביתה וסגרה את הדלת. הכלב התנפל עלינו בזעם כשהוא נכון לטרוף אותנו. נוסף לכך גבר פחדנו פן ישמעו המשמרות המסיירים בסביבה את נביחתו של הכלב ויסורו לראות מה מתרחש כאן — ואז אבדנו. נתנו לכלב לחם וסוכר והוא נרגע. עמדנו בין השיחים וחכינו. אחרי שעה קלה יצאה דומקה שוב החוצה וראתה אותנו. בפחדה שאלה אותנו, לשם מה באנו? הן ידוע לנו שכל המושיט עזרה ליהודי דמו בראשו! אמרנו לה שאנו יודעות הכל, ואף־על־פי־כן היא צריכה לעזור לנו מפני שאין לנו לאן לפנות.

נשארנו אצלם. הם התקינו לנו מהביא בעליה מעל לרפת. בעיה קשה היוו הילדים, שלא יכלו להבין מפני מה אנחנו צריכות להסתתר. הסברנו וחזרנו והסברנו להם את המצב, ואחרי שבוע ימים למדו לשתוק בכל הנוגע לנו.

במרחק קילומטר וחצי מהבית שבו נמצאנו מצאו אצל משפחה נוצריה אחת יהודיה עם ילד. הם הוצאו כמובן להורג, וגם למשפחה הנוצרית היה צפוי עונש מות. לבסוף החליפו לה את העונש: האב ואחת הבנות נשלחו למחנה עבודה בגרמניה והפרות והסוסים נלקחו מהם.

עתה חכינו שיאמרו לנו להסתלק מהמקום, אבל האיכר, להפך, נתמלא כעס על הגרמנים ועל הנהלת הכפר הממלאת בדייקנות כזו את הוראות הגרמנים, והבטיח לנו שכל עוד הוא חי לא יעזבנו. ואכן, הוא ניגש מיד להכין לנו מקום מחבוא נוסף, בטוח יותר מזה שבו נמצאנו, למקרה של סריקה או חיפוש. היתה זו מערה קטנה תחת הבית, ששם יכולנו בקושי לשבת כפופות. הכניסה היתה קטנה ומוסתרת, ואנחנו יכולנו להיכנס בעדה רק בזחילה ובזהירות רבה, כי הקירות היו חלשים ועלולים היו להתמוטט ולקבור אותנו תחת המפולת. הילדים למדו לשמור עלינו מכל משמר. משתדלים היו להרחיק ילדים ואנשים שבאו אליהם מן הרפת, שלא ישגיחו חלילה בנו. לחם קיבלנו במידה מספיקה ולפחות פעם ביום גם ארוחה חמה. כשלא היה איש זר בסביבה, היי מישהו מהם סר אלינו לנחמנו בצרתנו, וכאשר היה שלג רב יורד ולא היה פחד שמישהו יבוא אל הבית, היו מרשים לנו לרדת הביתה, להתרחץ ולהתחמם היטב, וגם לכבס את בגדינו. במקרה זה, היה אחד הילדים מסתובב בחוץ, כדי להזהירנו אם יקרב מישהו אל המקום. פעמים רבות היו אלה אזעקות שוא שרק גרמו בהלה. תוך זהירות היו טוחנים גרגרי תבואה בריחיים בבית, שמא ישימו לב בטחנת הקמח לכך, שהמשפחה צורכת עתה משום־מה כמויות גדולות יותר של קמח.

באין אויר לנשימה...

הגרמנים הטילו מסים כבדים, ביחוד בתבואה, על הכפריים, ואלה התחילו מטמינים את התבואה שלהם בלילות בבורות שחפרו בשדות.

בפברואר 1943 ערכו הגרמנים חיפושים בכפר. בבית שלנו היתה הצרה כפולה: צריכים היו להסתיר אותנו וגם את התבואה, שאותה למעשה חיפשו הגרמנים. נאלצנו להתחבא במערה הקטנה שתחת הבית. הילדים סגרו את הכניסה אלינו. יום תמים ישבנו כפופות בלי יכולת לישר את הגב, כי גובה המקום היה פחות ממטר אחד. סבלנו גם מחוסר אויר לנשימה, אם כי פתחנו קצת את החור שדרכו נכנסנו. החיפושים נמשכו כל היום, גם בלילה וגם למחרתו. היה קר, ורגלי דמו לשני גושי קרח. העכברים זחלו מסביב, והיו רגעים שבהם חשבתי כי מוטב היה לנו להישאר בעליה אפילו יתפסונו שם, מאשר לקפוא כאן בחור זה. סוף־סוף נרדמתי. התעוררתי בבוקר לשמע רשרוש קל: הילדים באו והביאו לנו אוכל וחלב חם. הם נזהרו מאוד בלכתם, כי החיפושים עדיין נמשכו. הם אמרו לנו כי המחפשים הגיעו כבר עד קצה הכפר וכנראה עוד מעט יגיעו הנה. הילד סגר את הכניסה בקרשים ופיזר עליהם שכבה דקה של אדמה. אכן, מבחינת הבטחון היה המחבוא מושלם, אבל מצבנו בו היה נורא. היתה לנו הרגשה כי הנה אנו הולכות ונחנקות.

בשעות שלאחר־הצהרים באו שלושה גרמנים, בליווי שני אנשי־מיליציה מסמיגה, לחפש בבית מיטיבינו. הם העמידו את כל בני הבית אל הקיר וציוו עליהם להרים ידיהם. החיפושים היו מדוקדקים: חפרו בכמה מקומות בחצר ובתוך בנינים — באסמי התבואה, באורווה, בלול וברפת, — ואחרי שלא מצאו כלום, לקחו עמהם חזיר מפוטם אחד, שמשקלו היה כמאה קילו, והסתלקו. דומקה הצטערה מאד על החזיר שנלקח מהם, אבל משנודע לה מה לקחו אצל אחרים בכפר שמחה שהתפטרה מהם במחיר זה.

עם רדת היום דומקה סרה אלינו ואמרה לנו לצאת ולבוא הביתה להתרחץ ולהתחמם, כיוון שאחרי יום כזה ודאי איש לא יבוא אליהם. רגלי היו קפואות ואני לא יכולתי לזוז מהמקום, הזדחלתי תוך מאמץ נואש ויצאתי, אבל דודתי לא יכלה לצאת; היא היתה חלשה וקפואה ולא יכלה לדחוף את עצמה קדימה. אחרי מאמצים רבים נמצאה שוכבת מתעלפת כשראשה בחוץ וגופה עדיין בפנים. חפרנו תחתיה מעין תעלה קטנה, אבל לא יכולנו למשכה. הילדים בכו ודומקה התרגזה ופרצה בצעקות הביתה: אחרי יום כזה — צרות כאלה, ובגלל מי? בגלל היהודים. ובכל אשם בעלה! הצעקות והמרירות של אשתו הקימו את החולה ממיטתו, והוא משך בכל כוחו את דודתי מעלה. הכנסנוה הביתה, חיממנוה באספלניות חמות והכרתה שבה אליה. באותו ערב אירע לאיכר שטף דם מהפה, דבר שלא קרה לו מזמן. הוא היה חולה מאד, וזה עלול היה לקרות לו גם בלעדי ההתאמצות להעלות את דודתי מן החור, אבל גם דומקה וגם הילדים ראו בנו את הגורמות לצרה זו ופניהם העידו בם כי נמאס להם לסבול בעדינו.

עלינו לעלייתנו. הייתי כה נרגשת אחרי שני לילות של סבל וקור ופחד שלא יכולתי להירדם. המחשבות התרוצצו ולא נתנו מנוח. לפי הלך הרוחות בבית זה היינו נאלצות לעזוב ולהניח לאנשים, אבל לאן ללכת? למחרתו אף איש לא בא אלינו, רק לעת הצהרים עלתה אלינו הילדה נאַדיאַ והביאה לנו אוכל חבוי בבגדיה. היא אמרה שאמא וכולם כועסים עלינו והיו רוצים שנלך מפה, רק אבא אינו כועס, ועלינו לחכות עד שהוא ירגיש יותר טוב.

באותו יום נודע בכפר, כי החיפושים והשוד שערכו הגרמנים ללא התיעצות עם שלטונות הכפר הרגיזו מאד את האיכרים, והמועצה החליטה להפסיק את השתיכות הכפר אל המיליציה האוקראינית, ולאסוף נשק לשם הגנה עצמית במקרה שיבואו עוד פעם לשדוד. כן החליטו לא לתת לנוער שלהם לנסוע לגרמניה לעבוד שם. הם נוכחו לדעת כי הגרמנים הישלו אותם, אמנם את היהודים הרגו, אבל שלטון אוקראיני לא יסדו ואת רכוש היהודים לא חילקו בין האיכרים. כאשר קראו אותנו באותו ערב הביתה, בעוד שניים מהילדים עומדים על המשמר בחוץ, הרגשנו באוירה השונה שנתחוללה סביבנו: דומקה ביקשה את סליחתה של דודתי על התנהגותה עמנו, והסבירה את התפרצותה במתיחות הרבה שבה היא נתונה משך חדשים כה רבים.

שמועות מעודדות

היא סיפרה לנו על הנעשה בכפר. כן הגיעו כבר שמועות על הנצחונות הראשונים של הצבא הסובייטי על הגרמנים. האיכר שלנו, שהיה חבר במועצת הכפר בשנים 1939־1940 ואחד המעטים שלא התנגד לשלטון הסובייטי (אנחנו לא ידענו זאת עד אז), שמח מאד לשמועות הללו. הם החליטו להניחנו אצלם ולהיזהר מאד שלא יודע דבר הימצאנו בכפר, שאם לא כן עלולים בני הכפר בעצמם להכותנו נפש. הנה — אמרו הם — החורף מתקרב לקיצו, ובקיץ קל יהיה יותר לנו, ועד החורף הבא אולי תבוא הגאולה.

עד כה ועד כה נמשכו הימים הקשים מנשוא; הגרמנים היו עורכים חיפושים כמעט כל שבוע ולא פעם נאלצנו להתחבא שוב בחור שתחת הבית. האוכל היה דל מאד, כי בני הבית מכרו כל מה שיכלו, כדי לקנות רפואות בשביל החולה,

הצעירים שנצטוו לנסוע לעבודה בגרמניה סירבו להישמע לפקודות וברחו אל היערות. קמה אנדרלמוסיה, ואי־אפשר היה לדעת מפני מי צריכים להיזהר ומפני מי לא, מי מסוכן ומי לא. לחץ הגרמנים הלך וגבר, אבל באותו זמן הלכה וגברה גם ההתנגדות של האיכרים.

יום אחד הצענו לדומקה שתיסע לדובנא, אל אותה משפחה צ׳כית שאצלה החביאה דודתי חפצים רבים ותביא מה שתוכל. היא נסעה, והמשפחה שמחה מאוד כאשר נודע לה כי אנו נותרנו בחיים, אבל ביקשו אותה שתיזהר ולא תבוא אליהם, מפני שבתם מתידדת עם גרמנים והבן השתתף אפילו בכמה חיפושים בגיטו אחרי האקציה האחרונה. הם עלולים לשים לב לכך, שאיכרה מכפר רחוק מבקרת בביתם. הם נתנו לה הרבה דברים משלנו, גם סוכר בשביל החולה וגם רפואות שהשיגו בפרוטקציה בבית־המרקחת בשבילו. אמרו לה שתבוא בשנית רק ביוני, כאשר הבנים יסעו לנופש. דומקה חזרה מלאת התפעלות על האנשים הטובים האלה, על אדיבותם וטוב לבם, והשמחה בבית היתה גדולה: אנחנו לא לקחנו כלום, מסרנו הכל לבני הבית, ונשארנו עם השמלות הבלויות שלנו...

הכמיהה לחופש הלכה וגברה עם כל יום. הישיבה במחבואים העיקה ודיכדכה והסבלנות הלכה ופקעה. המחשבות בלב התרוצצו סביב כל אחד מן המכרים שודאי אינם עוד בחיים, סביב כל ילד שאתו למדתי בבית־הספר, ועתה — היכן הוא?...

מישמש ובא האביב. מצבו של החולה הלך ורע. בימיו האחרונים אמר לאשתו שתשתדל להחזיקנו בבית עד בוא יום השחרור, או אז תוכל לקוות לעזרה מצדנו בימים הקשים שיבואו לה אחרי מותו. הוא הבין שהסובייטים לא יסלחו לאנשי הכפר את שירותם לגרמנים ואת הריגת שבויי המלחמה הסובייטיים; ואילו לה, לדומקה, תהיה הוכחה ממשית — העובדה שהסתירה אותנו אצלה על אף הפקודה המאיימת בעונש מות — שלא צייתה להוראות ולא שירתה אותם...

באפריל 1943 מת האיכר. ימים רבים לפני מותו וגם אחרי כן דומקה לא באה אלינו. גם ביקורי הילדים נהיו נדירים יותר, רק נאַדיאַ לא שכחה אותנו והיתה מביאה לנו מזמן לזמן לחם. דומקה היתה קשורה אל החולה וכל עבודות המשק היו מוטלות על הילדים, ולא היה להם פנאי בשבילנו. משך שבועות לא התרחצנו ולא החלפנו בגדים; והליכלוך, שעד כה היה מציק לנו, החל גורם לנו סבל רב. כשבועיים אחרי מות בעלה באה אלינו דומקה. היא אמרה כי היתה רוצה מאד שנעזוב את ביתה, כיון ש„אין לה עצבים עוד". מת־קרבת עונת העבודה בשדה, אנשים זרים יסתובבו בחצר וקשה מאד יהיה למנוע בעדם שלא ישגיחו בנו, והיא מפחדת מפני אנשי הכפר עוד יותר מאשר מפני הגרמנים. לא ידענו מה לעשות. התחלנו שוב מתחננות לפניה, מפצירות, מזכירות דברי בעלה לפני מותו, מבטיחות הרבה לאחר השחרור אשר בוא יבוא.

שנאה יוקדת מסביב

בינתיים נמצא כבר הכפר במריבה גלויה עם הגרמנים. ביולי, עם ראשית הקציר, הקיפו הגרמנים את הכפר מכל הצדדים בחפשם אחרי עריקים מהמיליציה ואחרי מתחמקים מעבודה בגרמניה. הם שדדו פרות, סוסים וכל מה שיכלו, אגב איום בהפצצת הכפר אם יגלו התנגדות להם. רוב תושבי סטודינקה ברחו יחד עם הבקר והסוסים אל ביצות הכבול שהשתרעו על פני שטח של ארבעה קילומטרים. מקובצים במקום אחד הם התכוננו להתנגד בכח לגרמנים. גם דומקה עם הילדים ברחו, אולם אנחנו לא יכולנו לברוח עמם כי האיכרים בעצמם היו הורגים אותנו. לא היתה לנו ברירה אלא להישאר במקום ולסמוך על הגורל, אבל ידענו כי אסור לנו להישאר בביתה של דומקה, שלא לתת פתחון פה לאוקראינים ולפולנים שבמקום נגד דומקה ולהעמיד אותה עם ילדיה בסכנה על כל אשר עשתה למעננו. יצאנו מן הבית ובזחילה הגענו עד לשדה הקרוב והתחבאנו בקמה שטרם הונף עליה החרמש.

הגרמנים התחילו מפוצצים בתים בכפר, ובכמה מקומות עלו להבות ועשן תימר אל על. הגרמנים עברו סמוך אלינו, ירו בכל הכיוונים וכדוריהם התעופפו מעל לראשינו; לפי שעה בלי לפגוע בנו. כעבור זמן־מה שמענו אותם עוזבים את הכפר. הם לקחו מספר רב של בקר, חזירים וסוסים, וכן כמה מן העריקים שתפשו. בערב חזרו האיכרים לבתיהם, כשהשנאה אל הגרמנים בוערת כאש בלבם. לא היה עוד מקום להתפיסות ביניהם.

שלחנו עוד פעם את דומקה לדובנא והיא שוב הביאה חבילה גדולה משם; הפעם מן הדברים היקרים של דודתי: פרוות, שמיכות־צמר, חליפות ולבנים. בחייה לא ראתה חפצים כאלה. וכך עלה בידנו לקנות שוב את לבה לזמן־מה, והיא הבטיחה להחזיק אותנו עד הסוף, אם לא יגלונו.

בשלהי הקיץ 1943 החלו שוב חוזרות ונישנות השמועות בדבר נצחונות הצבא האדום והמפלות שנחלו הגרמנים. שוב נישאנו על כנפי־הדמיון בדבר השחרור הקרוב לבוא. אולם תושבי סטודינקה לא היו שמחים לנצחון הסובייטים; הם

ציפו שהגרמנים יחד עם הרוסים ישתתו דם, יתישו זה את זה בקרבות הממושכים, ואז תקום אוקראינה העצמאית. הם הצטרפו אל הארגון הלאומי של באַנדאַרה, שביקש להיפטר מהגרמנים, לגרש את הפולנים, ואם עוד נשאר אי־שם אחד היהודים — להשמידו.

בסביבה היו כמה כפרים פולניים וכמה כפרים מעורבים עם אוקראינים. הבאַנדאַרים הרגו את הפולנים באכזריות, שרפו את בתיהם ושדדו את רכושם. איש מהפולנים כי הצליח להימלט על נפשו העירה, או היערה, הצטרף אל היהודים המתחבאים שם. הגרמנים לא העזו עוד להיכנס אל הכפר בקבוצות קטנות. הם היו באים לגבות מסים בגיסות שלמים; ובלילות היה השלטון כולו בידי האוקראינים, והם היו שורפים רכוש פולני והורגים פולנים. עם כל האכזריות שבדבר, היתה לנו נחמה פורתא, מעין נקמה על כל אשר עוללו הם לנו.

הסובייטים מתקרבים

בין אוגוסט לדצמבר 1943 היו ארבעה חיפושים בכפר, ואנחנו נאלצנו ארבע פעמים להסתתר ביער, אחרי שדומקה והילדים ברחו עם אנשי הכפר אל הביצות. אני הייתי כולי מלאה פצעים מוגלתיים, ביחוד ברגלי, ולא היתה לנו לא תחבושת ולא משחת לריפויים. כן סבלתי מאד בעיני בעקב היציאה מהמחבוא האפל לאור השמש; לא ראיתי כלום, וסחרחורת תקפתני. זה נישנה כמה פעמים ודודתי דאגה לי מאד. היטבתי לראות בחשיכה מאשר באור היום, ויראה הייתי פן תאבד לי ראייתי. משאלתי הגדולה היתה שאזכה ואגיע ליום שבו ישובו צבאות הסובייטים אלינו ויגאלונו, ויותר מן הגאולה רציתי לראות במפלת הגרמנים. עד כה ועד כה בא החורף של שנת 1943־44 והגאולה עדיין ממנו והלאה; מאוכזבים מן ההתקדמות האיטית של הסובייטים חדלנו כמעט להאמין בשמועות הנפוצות על מפלות הגר־מנים. אולם העובדה, שגם האוקראינים שונאי הסובייטים דיברו על נצחונותיהם של האחרונים, עודדתנו וחיזקה בנו את האמונה בקץ הקרוב של שלטון האימים.

שוב נמצאנו עומדים בסבל השלג והקור. דומקה והילדים נאלצו לקצץ בארוחותיהם כדי לשלם בחלק גדול מן הגר־עינים בעד העבודה בעונת הקציר. היבול לא עלה יפה, וחלק ממנו שולח באש על ידי הגרמנים עד שלא נאסף. היה חשש שהלחם לא יספיק להם עד היבול הבא. ואף־על־פי־כן נשתנה היחס אלינו מצד דומקה והילדים לטובה; הפחד הכללי וצרות הכלל קשרו אותנו זה אל זה, ואנחנו היינו כמשפחה אחת לסבל ולתקוה לימים טובים יותר.

אַניאַ, הבת הבכירה, היתה כבר בגיל שבע־עשרה והיא קיבלה צו נסיעה לעבודה בגרמניה. דומקה החליטה שלא תתן לה לנסוע, ואַניאַ תפשה את מקומנו במחבוא תחת הבית. היה חשש שאגב חיפושים אחריה יגלו אותנו. ישבנו שבוע ימים ביער, כיוון שיום־יום היו באים לחפש את אַניאַ, עד שסוף־סוף האמינו לדברי האם שבתה ברחה עם בחור נגד רצונה ואין יודע לאן. משהפסיקו לבקש אותה חזרנו לעליה שלנו. עתה נמצאה אַניאַ אתנו במחתרת.

בישיבה האחרונה ביער התקררתי וחליתי בברונכיטיס קשה. השיעול היה מחניקני, כי יראה הייתי להשתעל פן ישמע שיעולי בחוץ. בני הבית עשו הכל כדי להקל מעלי את סבלי: היו מביאים לי חלב חם, בקבוקים עם מים חמים לרגליים, והילד ואַסיאַ הלך ברגל מרחק של 12 קילומטר בשלג, כדי להביא בשבילי אספרין וסירופ לשיעול — הרפו־אות היחידות שאפשר היה להשיגן באופן חפשי. היה חשש לדלקת ריאה, והקור למעלה מ־20°, ותנור אין להסקה. ואפילו היה — אסור היה להסיקו, כי הכל מסביב עשוי קש. סוף־סוף התגברתי גם על מחלה זו, אבל הייתי כל כך תשושה שלא היה לי אפילו כוח לשבת. התמסרתי לעבודת סריגה; סרגתי חולצות צמר, כפפות ואזניות לכל בני המשפחה.

ינואר ופברואר 1944 עברו עלינו בשקט יחסי, כשיריות הארטילריה מתגלגלות ומגיעות אלינו בדומית הליל מסביב.

משתפי־פעולה רוסיים

בבוקר יום אחד — היה זה בינואר או בפברואר 1944 — שמענו עגלות רבות מתגלגלות וקרבות ורעש אנשים. הקשבנו — מדברים רוסית. שמחנו שמחה גדולה, בהיותנו בטוחים כי אלה הם פארטיזאנים רוסים הלבושים כגרמנים, אחרי שהשמידו נאצים ולקחו מהם את מלבושיהם. אם כך, הרי בודאי יבוא בעקבותיהם הצבא האדום. דודתי אמרה לרדת אליהם ולבקשם שיקחו אותנו עמהם לדובנא, כי כאן צפויה לנו סכנה מתושבי הכפר עצמו. אחדים מן הבאים נכנסו לחצר להשקות את סוסיהם, ואחד מהם פנה אל דומקה ושאלה, אם ידוע לה על פארטיזאנים סובייטיים המצויים בסביבה, בהוסיפו כי הם נשלחו על ידי השלטונות להשמידם. מיד נתברר לנו הכל: היו אלה חיילי הגנראל הרוסי ולאַסוב ששיתפו פעולה עם הכובשים. שיחק לנו מזלנו שלא מיהרנו לרדת ולא הכנסנו ראשינו לתוך קולר פנוי...

דומקה דאגה לנו ודרשה מאתנו להיזהר ולא להיות נחפזות ביותר. במשך השנה וחצי שהיינו בביתה התקשרנו מאד

והיא חפצה לשמור עלינו עד בוא יום השחרור. היא לא יכלה ללכת עוד פעם לדובנא להביא משם סוכר, מלח ונפט, ואנחנו הצטרכנו להסתפק במה שהיה לנו. בינתיים הגיעו אל הכפר איכרים מאזורים אחרים שבהם התנהלו קרבות, וביתה של דומקה השתכנו שלוש משפחות של פליטים מסביבות רובנה. נאלצנו להיזהר מאד מפני אנשים אלה, שכל אחד מהם התפאר בגבורתו ברציחת יהודים. היו אלה הימים הקשים ביותר בשבילנו באותו חורף של 1943/44. לא יכולנו לזוז מהמקים וגם הילדים לא יכלו לבוא אלינו, ורק בעת לכתם לחלוב את הפרות היו מביאים לנו פרוסת לחם. בשבועיים הראשונים של חודש מארס הפגיזו הגרמנים כמה פעמים את הכפר. כל האנשים ברחו היערה ואל הביצות, רק אנחנו לבדנו נשארנו בעליית־הגג שלנו. הגרמנים לא הופיעו עוד בתוך הכפר, ואילו האוקראינים היו מזוינים ומוכנים להגנה מפני שני הצדדים הלוחמים גם יחד.

הצבא האדום משחרר את סטודינקה

באמצע מארס הגיעונו שמועות שקרבות מתנהלים בדובנא, ואחרי כמה ימים — כי דובנא שוחררה. אבל אצלנו שלטו עדיין הגרמנים, והם חפרו תעלות־הגנה בשדות הכפר. למחרת הידיעה על שחרורה של דובנא הפגיזו הסובייטים קשה את הסביבה שלנו והגרמנים אף הם לא טמנו ידם בצלחת. נמצאנו איפוא במרכז החזית. במבואות הכפר מצד סמיגה היו קוי הרוסים, ובקצה הכפר בדרך לווארבה נערכו הגרמנים. במשך שעות רבות לא פסקה ההפגזה, ואנו יראנו כי עתה בא הקץ לנו, דוקא ערב השחרור. לשם מה, אם כן — אמרנו בלבנו — עמדנו בכל הסבל הנורא במשך החדשים המרובים?

ביום 26 במארס 1944, לעת ערב, השתרר שקט. אחרי כן שמענו התפוצצות איומה. נודע לנו כי הגרמנים בנסיגתם פוצצו גשר. הלילה עבר בשקט, אבל האנשים לא חזרו לבתיהם והכל מסביב היה שומם. בבוקר השכם של ה־27 למארס כבש הצבא האדום את הכפר. אנחנו היינו הראשונות שראינו אותם.

תקצר ידי לתאר את הרגשתנו והתרגשותנו באותו רגע. היתה זו יציאה מאפילה לאור גדול, משהו חזק יותר מן החיים עצמם. לדעת שגורלך נחרץ כבר לפני שנתיים ללא כל סיכוי להינצל מציפרני המות, ואף־על־פי־כן להיאבק עם מר־המות יום יום תוך רצון עז להכריעו; לקוות לזכות ולהגיע ליום שבו יוכרעו הרוצחים — ולראות גם בהתגשמותה של התקוה ולנשום את האויר החפשי, כלום יכול להיות אושר גדול מזה?!

עם זאת ידענו: אסור להתלהב ואסור להיחפז, פן יודע לאנשי הכפר מי אנחנו והם יקחו נקם בדומקה אחרי השחרור. כפי שנודע לי אחר כך אמנם נהרגו כמה יהודים בדובנא אחרי השחרור; הם יצאו ממחבואיהם וקידמו את פני המשח־ררים, והאוקראינים הרגום.

החיילים באו וחיפשו אחרי אנשי כנופיות וגרמנים, שאלו לראש המשפחה, ואחרי שקיבלו הסברים מאתנו הסתלקו. בינתיים החלו האנשים לחזור הכפרה ואנחנו ראינו צורך לעצמנו להסתתר מפניהם עד בוא מועד. במשך כמה ימים התגלגלו והגיעו אלינו יריות ופיצוצים, וביום 29 במארס היתה גם הפצצה גרמנית חזקה. שתי פצצות נפלו בכפר וגרמו לשתי דליקות גדולות. הרוגים לא היו. יום ה־30 במארס היה לגמרי שקט, ואנחנו החלטנו לחזור לדובנא.

אנו חוזרות לדובנא

באחד באפריל יצאנו לדרך. קמנו עם שחר, כדי שאיש לא יראנו יוצאות מן הכפר. ואסיא הוליך אותנו דרך שדות ויערות עד הכביש, כשאנו עוקפים כל ישוב וכל בית מתוך זהירות ביחס לדומקה ובני משפחתה. נפרדנו מהנער בהת־רגשות רבה. הוא הוציא מכיסו תמונה קטנה של אביו, אשר ביקשו למסרה לנו למזכרת כאשר נצא לחפשי. הוא חתם עליה יומיים לפני מותו...

המרחק מן הכפר לדובנא הוא עשרים ושמונה קילומטרים. בהתאם לעונה, צריך היה לשרור כבר אביב בארץ, אבל מזג האויר היה עדיין חרפי. ירד שלג לח שנמס תחת מדרך רגלינו. שלוליות מים ובוץ עמדו לאורך הכביש. נעלינו היו מרופטות לגמרי, רטובות ומקפיאות את הרגליים, אבל הרגשת החופש המריצה אותנו קדימה. אחרי שעברנו כמה מאות מטרים ראינו משאית צבאית. הרימותי ידי. הנהג עצר, אבל אמר לנו כי אסור לו לאסוף אנשים בדרכים. הלכנו הלאה. בקילומטר השבעה־עשר נעצרה לבקשתנו מכונית ואנו הורשינו לעלות.

הגענו לדובנא בשעית הצהריים. העיר נראתה חרבה כמעט אחרי הקרבות שהתחוללו בה. האנשים שברחו טרם חזרו אליה, ומחצית האוכלוסיה של העיר — היהודים — לא היו עוד בחיים. הבתים בגיטו נראו רובם הרוסים, ואלה שנשארו שלמים נתפסו על ידי נוצרים. שוטטנו זמן רב בין הבתים בלי שאיש אחד יכיר אותנו. עם חשיכה החלטנו לפנות אל בית המשפחה הצ׳כית, שקודה. הם קיבלו אותנו בלבביות

רבה ושמחו מאד לקראתנו. ביתם היה הרוס — שלושה פגזים פגעו בו; הם הספיקו לתקן חדר אחד ומטבח ובהם התגוררו. ההורים היו לבדם: הבת נסעה לפני שנה לפראג, והבן — לגרמניה, בניגוד לבקשות ההורים להישאר אתם. קיבלנו הכל בבת אחת: בגדים, נעליים, מיטות נוחות, ואוכל טוב בשפע. מפיהם גם נודע לנו כי ישנם בעיר כשלושים יהודים שניצלו, דובנאים ולא־דובנאים. כל השכנים התכנסו לראותנו, וכל אחד השתדל להוכיח כי הוא עזר ליהודים בגיטו, וכי בודאי היה מסתיר אצלו יהודים אילולא היו הגרמנים נמצאים ליד ביתו...

בין הבאים פגשתי גם חברה אחת שלי לבית־הספר, פוליא מילר (היא עתה בארצות הברית) ולשמחתנו לא היה גבול. שתינו עברנו את השנים האיומות בתקופת חיינו הקצרים ועמדנו בסבל שמצאנו, ובינתיים גדלנו והיינו לנערות גדולות. לא היה בינינו אלא הבדל אחד: היא ניצלה יחד עם הוריה ואחיה, ואילו אני נותרתי לבדי מכל משפחתי...

למחרת כבר התחילה דודתי לטפל במציאת בעלה ובתה שברחו לברית המועצות. היא קיבלה עבודה בקופת חולים, ואני הייתי משוטטת כל הימים בין החורבות, בסביבות ביתנו, ליד בית־הספר שבו למדתי — ומעבירה לנגד עיני הרוח שלי אותם ימים טובים שחלפו ולא ישובו עוד. אוכל היה לנו עתה בשפע, וגם טיפול רפואי מתאים, כך שפצעי הלכו והגלידו ולאחר זמן־מה נעלמו כליל. החיים החלו מסתדרים לאט־לאט, התחילה גם הרשמה לבית־הספר — ולפתע...

העיר מופצצת שוב

הגרמנים התחילו בהפצצת העיר יומם ולילה במשך שבועות. באחת ההפצצות נפגע בית־חולים צבאי סמוך לביתנו, וכל החולים וצות העובדים נקברו תחת המפולת. אנחנו נשארנו שוכבים על הרצפה בחדר, כי לא הספקנו לרדת למרתף, ומעצמת ההדף התנפצו כל השמשות ואני נפצעתי קל באחד מרסיסי הזכוכית. ימים שלמים נמשכה עבודת פינוי ההריסות של בית־החולים הצבאי לשם הוצאת החללים מתחת גלי האבנים. מאחר שגברים כמעט לא היו בעיר גויסו לעבודה בחורות. גם אני עבדתי שם ששה ימים רצופים. ההפצצות לא פסקו כל הזמן. אכן היו אלה ההפצצות האחרונות של הגרמנים בסביבתנו.

שבויים גרמנים

במשך זמן קצר נמצא בדובנא מחנה שבויים גרמנים. הם עבדו בניקוי ההריסות, אבל מראם היה טוב בהרבה ממראה השבויים הסובייטיים בחורף 1941/42. הם לא מתו מרעב ואף לא היו יחפים; לא דרשו מהם אלא משמעת בעבודה. אכן, עצם העובדה שהרוצחים והצוררים שלנו נמצאים בשבי ועליהם לציית לפקודות החיילים הסובייטיים, שביניהם גם יהודים לא מעטים, גרמה לי עונג רב. היו מבין היהודים המעטים שנותרו בעיר כאלה שקרו כלפיהם קריאות־גנאי, מתוך פורקן־מה לרגשותיהם ספוגי השנאה לרוצחים, אבל לפגוע בהם אסור היה. יהודי אחד שזרק אבן באחד השבויים נענש ונקנס. הוא הסביר כי הכיר בגרמני זה את הורג אביו. נאמר לו כי הוא יכול להגיש נגדו משפט, אבל אין הוא יכול לעשות דין לעצמו.

חזרה ללימודים

ב־5 ביולי 1944 נפתח בית־הספר, ובו כיתות מיוחדות בשביל ילדים שלא למדו במשך ימי המלחמה. הלימודים נערכו בקבוצות קטנות ובאינטנסיביות, וכל אחד מהתלמידים יכול היה לקבל הסברים נוספים אחרי שעות הלימודים. המורים היו אדיבים וסובלניים ועשו הכל כדי להקל מעל הלומדים את קליטת החומר הנלמד. לא היה לנו אף ספר אחד, וכל המקצועות נלמדו לפי רשימות מפי המורים. התמסרתי כולי ללימודים, עם שאני משתדלת להסיח דעתי מכל מה שעבר עלי ומכל הנעשה בחזיתות המלחמה שעדיין נמשכה ורבבות אנשים היו נופלים יום־יום בקרבות.

בחגיגות ראש־השנה של שנת 1945 שנערכה בבית־הספר עמדו לחלק מתנות ליתומי המלחמה: חבילות בגדים של הצלב האדום. ידעתי על כך ואמרתי למחנכת שלי שאינני רוצה בחבילה ואיני רוצה ששמי יזכר בין היתומים המקבלים עזרה בנוכחות המורים והתלמידים. סלדתי ברגש הרחמים שהכל רחשו לי והשתדלתי להסתיר מחברי ללימודים את העובדה שאין לי בית, שדודתי ואני גרות אצל משפחה צ׳כית בחדר קטן ורעוע. סבלתי מקומפלכס של נחיתות והשתדלתי להתגבר עליו.

בינתיים קיבלנו מכתב מבת דודתי ובעלה. שמחנו לדעת שהם בריאים ובעוד זמן־מה יבואו אלינו.

ההצלחה בלימודים עודדתני והוסיפה לי מרץ, ואף נתעוררה בי שאפנות להמשיך בלימודים.

עדות על הטבח בדובנא במשפט נירנברג

העדות המחרידה המובאת כאן הינה רק אחת מני רבות המופיעות בספר.*

אני, החתום מטה, הרמאן פרידריך גראֶבה, מצהיר בשבועה לאמור:

בתקופה שבין ספטמבר 1941 וינואר 1944 עבדתי כמנהל וכמהנדס ראשי בסניף זדולבונוב של חברת הבניה ליוזף יונג. בתפקידי זה היה עלי לבקר במקומות־העבודה השונים של החברה שלנו. בהתאם לחוזה עם שירות ההנדסה של הצבא, היה על החברה להקים, בין השאר, גם מחסני תבואה בשטח שדה־התעופה הישן של דובנא.

ב־5 באוקטובר 1942, בעת ביקורי במשרד הבניה בדובנא, סיפר לי מנהל העבודה שלי, הורט מאניקס, כי יהודי דובנא נורו בקרבת מקום, לתוך שלוש שוחות גדולות שארכן שלושים מטר ועמקן שלושה מטרים. מספר האנשים שנהרגו יום יום הגיע ל־1500—5000, יהודים שהתגוררו בדובנא לפני הפוגרום ונידונו להשמדה. ההמתות בוצעו בנוכחות מאניקס והשאירו עליו רושם כבד.

יצאתי אל המקום בלוית מנהל העבודה שלי. ראיתי בקירבתו סוללות־עפר גדולות, שגובהן 2 מטרים וארכן 30 מטר. ליד הסוללות ניצבו משאיות רבות. שוטרים אוק־ראינים חמושים בפיקוחו של איש ס.ס. הורידו אנשים מן המשאיות. השוטרים שמרו על המשאיות, שנסעו מן השוחה וחזרה אליה. על בגדיהם של היושבים במשאיות נראו הכתמים הצהובים הרגילים, שאיפשרו לנו לזהותם כיהודים.

1000 זוגות נעלים

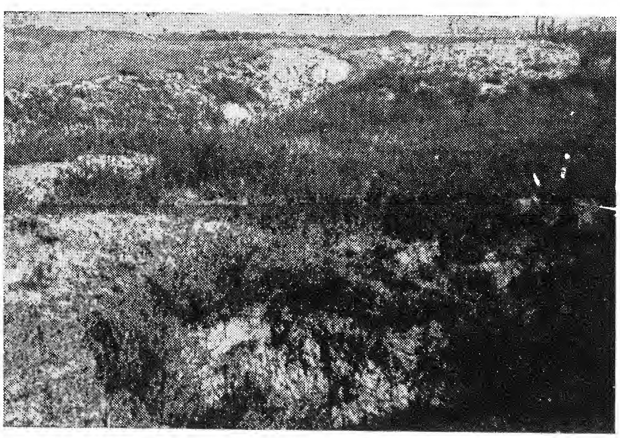
הגברים, הנשים והילדים, שירדו מן המשאיות נצטוו על־ידי איש ס.ס. חמוש במגלב להתפשט ולהניח את בגדיהם במקומות קבועים לנעליים לחוד, לבגדים עליונים ובגדים תחתונים. ראיתי שם ערימה גדולה, שהכילה בין 800— ל־1000 זוגות נעליים וכן ערימות של בגדים עליונים ותח־תונים.

האנשים התפשטו בלי לזעוק או לבכות. הם הצטופפו משפחות משפחות, התנשקו ונפרדו זה מזה, וחיכו לאות מאיש ס.ס. אחר שאף הוא היה חמוש במגלב. במשך 15 דקות שהותי במקום לא שמעתי כל תלונה או בקשת־רחמים אחת.

התבוננתי במשפחה אחת בת שמונה נפשות: היו בה גבר ואשה כבני חמשים, שלושה ילדים בני שנה, שמונה ועשר שנים. ושתי בנות מבוגרות, בנות עשרים—עשרים ותשע. האשה כסופת־השיער החזיקה את התינוק בזרועותיה ושרה לו משהו. התינוק נהם בהנאה, והסובבים אותו הת־בוננו בו בעינים שטופות דמעות. האב החזיק בידו של הילד בן עשר ודיבר אליו רכות. נראה היה כי הילד עוצר בעד בכיו. האב רמז כלפי מעלה, ליטף את ראש הילד והסביר לו משהו.

המומתים התנועעו

אותה שעה קרא איש ס.ס. שנמצא ליד השוחה משהו לעבר חברו. האחרון בחר בעשרים איש וציוה עליהם ללכת אל אחורי סוללת־העפר. ביניהם היתה גם המשפחה אשר תיארתיה לעיל. אני זוכר היטב, כי נערה אחת תמירה ושחורת־שיער רמזה על עצמה בעברה לידי ואמרה: „עש־רים ושלוש”!

קבר אחים — אַ ברודער קבר

עקפתי את סוללת העפר ומצאתי את עצמי על שפת קבר המוני. האנשים שבו היו דחוסים זה על גבי זה, כך שרק ראשיהם נראו לעין. ראשיהם וכתפיהם של רבים מהם שתתו דם. אחרים התנועעו עדיין. הם הניפו את זרועותיהם והיפנו ראשיהם לעברנו, להראות לנו שעודם חיים.

השוחה היתה מלאה כדי שני שלישים. לפי הערכתי היו בה כ־1000 איש.

* מתוך הספר התעודתי „הרייך השלישי והיהודים”, מאת ליאון פוליאקוב ויוסף וולף, מחברים יהודים, שהרכיבו את ספרם ממיס־מכים שנלקחו מארכיוני הנאצים. („ידיעות אחרונות”, ט״ז חשון תש״ד, מס׳ 8341).

התבוננתי ביוֹרה. היה זה איש ס.ס., שישב בקצה צר של שפת השוחה ורגליו מתנודדות בחלל. על ברכיו היה מוטל תת־מקלע ובפיו — תקועה סיגריה.

עישון בין רצח לרצח

האנשים העירומים ירדו במדרגות חצובות אל השוחה. הם עברו מעל למוטלים בה לעבר המקום שעליו הצביע איש הס.ס. הם שכבו לפני ההרוגים והפצועים. אחדים מהם חיבקו את אלה שנותרו בחיים ושוחחו אתם חרש.

שוב נשמע מטח של יריות. הצצתי לתוך השוחה וראיתי גופות מתעוותות וראשים מוטלים בלי נוע. דם שתת מצוארי המומתים.

הופתעתי שלא גורשתי מן המקום.

אותה שעה הלכה וקרבה אל המקום קבוצת הקרבנות הבאה. הם הורדו אל השוחה, סודרו מול הקרבנות הקודמים — ונוֹרו במקום.

למחרת בבוקר חזרנו אל השוחה. ראיתי כשלושים איש עירומים מוטלים במרחק 30 — 50 מטר מן השוחה. אחדים מהם היו עדיין חיים ומבטיהם נעוצים בנקודה אחת. דומה היה, כי הם לא חשו בצינת הבוקר, או בנוכחותם של אנשי החברה שלי.

נערה כבת עשרים פנתה אלי וביקשה ממני לתת לה בגדים ולאַפשר לה להימלט. אותה שעה שמענו מכונית של הס. ס. מתקרבת וחזרנו אל שטח־העבודה שלי.

עשר דקות לאחר מכן נשמעו יריות מכיוון השוחה. היהודים שנותרו בחיים נצטוו להשליך את הגופות אל תוך השוחה. אחר נצטוו הם עצמם לשכב בשוחה — ונורו בצואריהם.

על החתום: מ. גראבה

ויסבאדן, 10 בנובמבר 1945

סופו של הפארטיזן הבית"רי איזיא ואסרמן

מאת אשר בן־אוני

איזיא ואסרמן נולד במיזוֹץ בשנת 1919. הוריו התעשרו בילדותו, ואביו נחשב לעשיר גדול בסביבה האמידה. הם רכשו את בית הגביר טאקסר, שבממדיו ובפארו התבלט בעיירה, והפכוהו לארמון קט. איזיא התחנך בבית־הספר המקומי והיה גם חבר פעיל ומסור בקן המקומי של בית"ר. בגיל בר־מצוה נכנס לגימנסיה הממשלתית הפולנית ברובנה. שם נתקל לראשונה בתופעה האנטישמית בכל ערוותה. מאז נהפך לבית"רי קנאי ביותר, והתחיל להשפיע על אביו שיחסל את עסקיו בפולין ויעלה ארצה. בפרוץ מלחמת העולם השניה נכנסו הסובייטים למיזוֹץ, הלאימו את כל נכסיהם וידוע היה כי הם מועמדים לגירוש לסיביר. אביו הצליח להציל חלק הגון מהונו. ולפי עצת קצין סובייטי החליף את מקום מגוריו מבעוד זמן ועבר עם המשפחה לדובנא. שם הסתדר בעבודה ואיש לא ידע על עברו.

הכיבוש הגרמני מצא את משפחת ואסרמן בדובנא. כשהור־פיעה הפקודה הראשונה של הגרמנים כי על היהודים לענוד טלאי צהוב התמרד איזיא ועבר לגור אצל חבריו הפולנים בני משפחת יורגילביץ׳.

כאשר התחילו הגרמנים לגייס אנשים לעבודה בגרמניה בכוח (עוד לפני חיסול הגיטו בעיר) ברח הוא ביחד עם שני בני יורגילביץ׳ ליער. הם השיגו נשק וחיו על נשקם. לאט לאט נאספו אליהם עוד כמה מרי נפש, וכשהגיע מספרם לחמישה־עשר איש, לא קיבלו עוד חברים לפלוגתם.

כאשר חוסל גיטו דובנא, התחילה הפלוגה בפעולות מלחמ־תיות בגרמנים ועוזריהם. הסובייטים ביקשו להתקשר אתם, גם הא.ק. המחתרתי ביקש לספחם למרותו, אך הם נשארו בלתי תלויים. הם היו קלי תנועה, ובמקום ששהו ביום לא לנו בלילה. בגלל קשריהם האמיצים עם האוכלוסיה העוינת לגרמנים, לא קל היה להתחקות על צעדיהם והם גרמו הרבה כאב ראש למטה הגיסטאפו. מיערות דובנא עברו ליערות שומסק והתבצרו שם, לא רחוק מהכפר קמינה גורה (הר אבן), על צוק הנקרא דומה.

החורף עמד בעיצומו. לאחר השלג הכבד שירד במשך שלוש יממות רצופות וכיסה את כל הקיום, השתרר קור עז מלווה רוחות רעות. כלתה רגל אנוש מרחובות הכפר באלירניה והדרכים שממו והבהיקו בלובן החלק. האיכרים הסתגרו בביקתות והסיקו ללא הרף את התנורים.

מתוך הארובות בקע עשן אפור־כהה וסמיך ומבעד הדלתות והחלונות נדף ריח של שומן מטוגן או מאפה טרי.

הבן היחיד של הוואסרמנים איננו עם הוריו

אותה שעה שכבה משפחת וואסרמן במרתף החם של האיכר הפולני אומנסקי וחיכתה לחסד בעל הבית, שיביא תמורת כספם תה חם, מעט אוכל וגם חדשות להשיב נפשם. הם נזכרו בביתם המרווח, המלא נוחיות, אור וחום והודו לאל שזימן להם קורת־גג בימים טרופים אלה, עת כל השטח שבין רובנה—דובנא—זדולבונוב ואוסטרואָה הוכרז כ„יודאָנריין", וכל היהודים הושמדו לבלי השאיר זכר להם. לאור העששית הדועכת העלו זכרונות על „הימים ההם", כאשר בילו את ערבי החורף בביתם, בחברת ידידים ומכרים, סביב שולחנות עמוסים מעדנים וחשבו, כי הזהב והתכשיטים שבידם יספיקו עוד לעשר שנים לפחות. ועד אז...

רק דבר אחד הדריך את מנוחתם היחסית של הוואסרמנים, בנם יחידם איזיא לא רצה להסתתר ולחכות בסבלנות עד יעבור זעם. מיד עם הכיבוש הגרמני, כאשר היהודים נצטוו לענוד את טלאי הקלון, השיג נשק וברח היערה. עד לחיסול גיטו דובנא לא שמעו עליו, ורק כאשר ניצלו והיו כבר ביער נודע להם כי בנם חי ועומד בראש קבוצה קטנה ואמיצה של פארטיזנים. ביער נפגשו גם אתו, ומאז היה מבקרם לעתים מזומנות.

כשהיה בא אליהם לביקור, לא סיפר להם אף פעם על הפשי־טות של הפארטיזנים שלו, על מלחמותיו עם הגרמנים ועל עזרתו ליהודים ביערות. רק מפי הגויים ומפי יהודי מיזוץ' ודובנא שהיו פוגשים לעתים ביערות, היו שומעים על עוז רוחו של איזיא שלהם, של השמות שהוא ופלוגתו עושים בעמדות הגרמנים הפזורות בסביבה, ועל העונשים החמורים שהוא מטיל על האוכלוסיה החשודה בשיתוף פעולה עם הגרמנים או באי־רצון לעזור ליהודים המתחבאים.

לפני שלושה ימים צריך היה לבקרם, אך לא בא. ההורים התנחמו כי לא בא בגלל השלג הכבד והקור העז. ברם, בבוקר סיפר להם בעל המרתף, כי לאחר קרב־דמים קשה עם ז'נדאר־מריה גרמנית בכפר סמוך, שבו הושמדו כל הגרמנים ונשקם נלקח, ברחה פלוגתו של איזיא ליערות שומסק וקרמניץ.

הגב' ביילה וואסרמן, אמו של איזיא, חשדה שקרה אסון לבן האהוב וביקשה מחתנה, משה מייזליש, שנשוי היה לבתה מאליה, אחות איזיא, כי יצא בלילה מהמחבוא להיוודע על גורלו של איזיאַ.

הדפיקה המוסכמת בכניסה למרתף החרידה את דייריו. האב יוסף וואסרמן פתח את הדלת. נכנס בעל הבית והביא להם תה חם, לחם, בשר, שומן ואפילו וודקה.

בעל הבית היה מגיש להם את צרכיהם דרך חור נסתר, ואילו בדלת היו משתמשים רק כאשר הוא צריך היה למסור להם דבר חשוב בעל־פה. הוא סיפר להם, כי הגרמנים עורכים בכל הכפרים חיפושים נרחבים מבית לבית אחרי הפארטיזנים של איזיא. לכפר באלירניה הם עומדים להגיע הערב או מחר בבוקר. אין ספק כי ב ב י ת ו יערכו חיפוש מדוקדק ביותר, כי מישהו מהתושבים לחש להם, לגרמנים, על קשריו עם יהודים. לכן, לטובת כולם רצוי שיעקרו מהמרתף לכמה ימים, עד אחרי החיפוש. הוא כבר הכין בשבילם מקום מתאים ביער הקרוב, ומשיחשיך יהיה מוכן להובילם לשם. יוסף ואסרמן נתן לאיכר מתנה הגונה נוספת והוסכם ביניהם, כי כאשר יתקרבו הגרמנים, הוא יוביל את המסתתרים למחבוא שהכין להם; ומיד אחרי שיסתיים החיפוש, הם יוחזרו על ידי בן האיכר למרתף.

האיכר יצא ומשפחת ואסרמן ישבה לאכול. תוגה השתררה במרתף וצער כירסם בלב; שוב נדודים, שוב חיים תחת כיפת השמים, נתונים לחסדי הרוחות והשלגים ואימת מוות מרחפת על ראשם...

משה, שצריך היה לצאת הלילה מהמרתף כדי להיוודע על גורלו של איזיא, הכין לו צידה לדרך, מלבושי הסוואה, קצת כסף, גפרורים ונרות, וחיכה בקוצר־רוח עד שתושבי הכפר יעלו על משכבם.

האיכר מובילם אל היער

פתאום הוחרדו מצעקתה של השכנה קראשיצקה, שחדרה על לתוך כתלי המרתף. הם היטו אוזן ושמעו דברים ברורים יוצאים מפיה של קראשיצקה: „הגרמנים כבר בכפר, הם שודדים ומכים, חומסים ושורפים. לברוח ולהינצל!"

עוד לא הספיקו לעמוד על המתרחש וכבר נשמעה הדפיקה המוסכמת בדלת. נכנס האיכר נרגש וזועף ואמר ללכת מיד אחריו, כי הגרמנים כבר בבית השלישי מכאן.

ערומים למחצה, נפחדים ומבולבלים, יצאו הוואסרמנים אחרי האיכר, פניהם בכיוון היער. האיכר רץ והם אחריו. הם נושמים בכבדות, נופלים מהמעמסה ומהמאמץ, אך קמים וממשיכים לרוץ.

בהיותם כבר בעבי היער, קרוב למקום המחבוא, נפרד משה מהמשפחה, והלך בכיוון הכפר חורבי, כדי לנסוע להיוודע על סיבת אי־בואו של איזיאַ ביום המוסכם לפגישה. השעון שעל ידו הראה כי השעה עדיין מוקדמת, 8 בערב, וגדולה הסכנה להסתובב בשעה זו, כאשר הגרמנים נמצאים בסביבה. הוא האט צעדיו, בחן את הסביבה וישב במקום נוח לפוש קמעה ולתכנן דרכו.

והנה בטרם הספיק לשאוף רוח ולהירגע קצת, נשמעו בדמי היער הקפוא צעקות מחרידות. נדמה לו, למשה, כי הקולות מוכרים לו. הוא הזדקף דרוך, הקשיב רב־קשב, אך הצעקות

לא נשנו, שמא נדמה היה לו ששמע צעקות? שמא דמיונו המשולהב הטעהו? לא, לא יתכן! הן שמע במפורש, במו אזניו, את צעקתה המחרידה של אשתו? הוא החיש את צעדיו והתקדם לעבר המקום שמשם הגיעו הצעקות. במרחק כמה עשרות מטרים ממנו חמקו־עברו בריצה ארבע דמויות. משה נעצר אחורי־עץ עבות והסתכל בדמויות המתחמקות. הוא הכיר ביניהן את דמותו התמירה של האוזבק, השבוי הרוסי העריק, שעבד אצל האיכר שבמרתפו הם התגוררו. משה עבר בריצה כברת דרך ומצא מקום־תצפית, שממנו היה בבחינת רואה ואינו נראה. הוא זיהה מיד את כל הדמויות הנותרות. האיש עם המוט ביד היה בעל הבית שהוביל את המשפחה למחבוא החדש כביכול. הבן הבכור ולאדק רץ משמאל לאביו וקרדום על שכמו והשלישי היה גיסו של בעל הבית מהכפר הסמוך.

הוא שב על עקבותיו ושם פניו לעבר המחבוא ביער. מטרים ספורים מהמקום שבו נפרד מיקיריו, מצא את כולם כשגולגל־תיהם רצוצות. הכל היה ברור ומובן...

הרוצחים חזרו הביתה שמחים ומאושרים. חיסול היהודים השנואים עליהם עבר ללא כל תקלה והתנגדות. רק צעקה אחת או שתיים הספיקו הקרבנות להוציא מפיהם ולא יספו. אומנסקי עוד לא רחץ את כתמי הדם מפניו ומידיו וכבר רץ למרתף שבו התחבאו הנרצחים. כהתנפל חיה טורפת על טרפה, התנפל על המזוודות שהוציא מתחת המיטות. הוא הפכן על פיהן וראשו הסתחרר עליו מרוב אושר; מטבעות זהב ופלטינה בכמויות כאלה טרם ראה מעודו. תכשיטים כאלה לא שיער בנפשו ובגדים כה טובים לא לבש מימיו. הוא סגר את המרתף על מנעול ובריח, עלה לביתו, התרחץ והחליף בגדיו. מיד לאחר זה קרא אליו את האוזבק משרתו, ואת יתר בני המשפחה וישבו ללגום וודקה, לציון דבר ביעור היהודים מהבית. כולם שמחו מאוד על העושר שנפל בחלקם, ומשנה שמחה שמחו שאין איש מלבדם ומהשכנה קראשיצקה יודע על הרצח. כל בני המשפחה, השכנה קראשיצקה וגם המשרת האוזבק, קיבלו מענקים ומתנות מרכוש ואסרמן והבטחות לחלק מהמלבושים. רק האב הזקן לא השתתף בשמחה וישב עצוב בפינה. הוא אמנם הסכים כי צריך להיפטר מהיהודים בגלל הסכנה שבדבר, אך אמר כי יש להסתפק ברכושם ובגירושם מהמרתף. לרצח אין כפרה, וגם הגרמנים לא יינקו מאת האלהים. כך היה אומר לבנו. אך הבן עמד על שלו וטען, כי אם יקח את הרכוש ויניח את היהודים בחיים, לא ידע מרגוע, כי עלולים הם להופיע כאשר הזמנים ישתנו ולדרוש את הונם ועלבונם. עכשיו הוא רוגע ובטוח כי יוכל ליהנות מעושרו באין מפריע ולראות עולמו בחייו.

איזיא בראש פלוגת הפארטיזנים

עייפים וסחוטים אך מרוצים ביותר, הגיעו אנשי פלוגת איזיא לבסיסם שעל הצוק, ביער שומסק. הפשיטה הפעם היתה מוצלחת מאד. כמעט ללא קרבות נכנעה להם היחידה הגרמנית בכפר. הם חיסלו את השומר בלי שיספיק להוציא הגה מפיו. וכאשר חדרו אל בנין העמדה, הפתיעו את אנשי היחידה ששכבו על מיטותיהם מפורקים מנשקם. לאחר התנגדות מילולית, כפתו את ידי הגרמנים, לקחו את כל הנשק, הכסף, המיסמכים ויתר הרכוש, והסתלקו לעבי היער. הגרמנים הועמדו למשפט, נחקרו על מעשיהם ונידונו למוות על השתתפותם בהשמדת גיטאות, שדידת רכוש האוכלוסיה וכיבוש ארצות לא להם. הם היו עלובים מאד בשביים, התחננו על חייהם, קיללו את היטלר, הטיפו למצפון הפארטיזנים, נשבעו שלא נגעו לרעה ביהודים, אך אשמתם היתה ידועה והם נורו כולם.

מהמצרכים שלקחו שלל ערכו הפארטיזנים ארוחה שמנה וטעימה וקינחו בסיגריות ריחניות שמצאו של שולחן מפקד היחידה הגרמנית. הפעם שכבו לישון בלי לנקוט אפילו אמצעי שמירה קלים; סגרו רק את הדלת, חסמוה בשלושה שקי־חול ושקעו בתרדמה עמוקה. רק איזיא סבל נדודי־שינה, ועל אף עייפותו לא יכול היה להירדם. חזיונות רעים ומוזרים הטרידוהו, וגעגועים למשפחה שכמותם לא הרגיש מעולם תקפוהו. נחרת הישנים הרגיזה אותו, והוא קם, התלבש ויצא החוצה.

מרוב שתיה וליאות בכל האברים מן המאמץ הקשה הרגיש מרירות בפה וסחרחורת קלה בראש. מסביב שרר שקט מאיים. העצים העבותים הסתירו לא רק את הבסיס הפארטיזני, אלא גם את השמים והמרחבים הלבנים.

איזיא צעד בינות העצים ויצא לשדה. האוויר הצח והקר הפיג את ליאותו וגם הסחרחורת כאילו נעלמה. הוא נעצר, הוציא מהנרתיק את האקדח, הצמיד את המתכת הקרה למצחו ואל לחיו, בדק את מנגנונו, הטעינו כדורים ועלה לדרך המלך. ארנב גדול ואפור חלף ביעף על ידו ונעלם במורד היער. השמים עמדו בהירים ומוצפים אור הירח המלא, אשר צף לו בין העננים והשקיף בפניו העגומים על היקום. „יפים הלילות בכנען, צוננים המה ובהירים" התחיל פתאום לפזם. איזה לילה נפלא! הפליט לעצמו. בימים כתיקנם, היה בלילה כזה רותם זוג סוסים דוהרים למזחלת מרופדת, מתישב בה עם החברה ומטייל להנאתו, ואילו עכשיו... „יפים הלילות בכנען, צוננים הם ובהירים" ללא כל ספק — הירהר להנאתו — כשיזכה ויגיע לארץ ישראל, יתגעגע לא פעם לשמים אלה, לשלג הצחור וליערות העבותים. וכאשר עלתה ארץ ישראל בחזונו, לא זכר עוד את מצבו, מעמדו ותפקידיו, ואפילו הגעגועים

להוריו סרו ממנו, אבל דמויותיהם הופיעו לפניו משולבים בכל מאורע או חזון שהעלה לפני עיני רוחו.

מחר ילך לבקרם, החליט, יבקרם וידרוש שיעברו למקום־סתר בקרבתו. ולא ידע איזיא כי לעולם לא ישוב לראות את הוריו ואפילו את קברותיהם לא יוכל לפקוד.

נוקם נקמת הוריו הטבוחים

עוף השמים הוליך את הקול, ועוד בטרם הספיק משה לספר למישהו על הרצח הבוגדני, כבר ידעו בכל הסביבה, כי הואסרמנים נרצחו על ידי בעל המרתף בחמדו רכושם וכספם. דבר הפשע הובא ללא איחור לפני איזיא על־ידי שני פולנים מפלוגתו, שסיפרו לו על מעשה־הנבלה של בני עמם.

צורת הנקמה והעונש גמלה מיד בלבו, והוא ביקש שלושה מתנדבים מבין הפלוגה, לשם ביצוע פסק דין המוות נגד רוצח הוריו ועוזריו. התנדבה כל הפלוגה, למרות הקשיים והסכנות שבדבר. איזיא בחר מביניהם את ראשוני הפלוגה, והם חבריו הטובים האחים יורגילביץ׳, בני העם הפולני מדובנא, ואת בחורתו העלמה אנדה. בדברי הפרידה מהפלוגה השביע את החברים, שלא יניחו את נשקם מידם עד שתמוגר עצמת היטלר ויוחזרו החרויות לעמים המשועבדים. הוא מינה ממלא מקום לעצמו, הביע את בטחונו כי ישוב עם חבריו בריא ושלם ונפרד מכולם בלבביות.

השעה היתה שש בערב כאשר יצאו ארבעת הפארטיזנים מעמדתם ביער לכפר באלירניה לביצוע פעולת התגמול.

אחרי הליכה של שעתיים וחצי נעצרו במרחק של חצי קילומטר מהמטרה. אנדה נשלחה לסייר בכפר ולהודיע דבר. היא חזרה והודיעה כי הכפריים ישנים כבר ברובם, וכי לא הרגישה בכפר בשום תכונה מיוחדת, וגם לא מצאה עקבות שוטרים וז׳אנדרמריה. לאחר התיעצות קצרה, הוחלט להיכנס בלי להתמהמה לכפר ולהתחיל בפעולה. הם התקדמו בזהירות, כשבידי איזיא מכונת־היריה, בידי יורגילביץ׳ הבכור — פרבלום ורימון, בידי אחיו הצעיר — תת־מקלע וכדורים, ובידי אנדה — אקדח קטן, בעל קת כסף יפה, שנלקח שלל מקצין גרמני באחת הפעולות. ביתו של הרוצח עמד בקצה הכפר, מבודד קמעה ומבוצר היטב. יורגילביץ׳ הצעיר דפק בחלון ופקד בגרמנית לפתוח את הדלת. על השאלה לשם מה ולמה מטרידים אותם בלילה, ענה כי הודיעו לו ממקור מוסמך, שבבית הזה מתחבאים יהודים ולכן באו לערוך חיפוש. בעל הבית ענה כי לו היו פה יהודים היה בעצמו מחסלם, ופתח את הדלת. משראה את איזיא התעלף.

כל אנשי הבית הוצאו מהמיטות, הועמדו בשורה ליד הקיר ואולצו לענות על כל השאלות. האיכר שהתאושש מעלפונו, הכחיש הכל והתחיל מבקש על חייו. החקירה היתה אכזרית וקצרה. איזיא קיבל הודעה מפי הרוצח, תיאור הרצח וסיפור על המניעים למעשה הנבלה. המשרת האוזבקי נורה ראשון, אחריו כל היתר. רק אביו הזקן של הרוצח הושאר בחיים. לאחר מכן נשפך על הבית נפט ובנזין והוא הוצת באש על פגריו ומטלטליו.

פגישה עם מפקד הגיסטאפו בדובנא

למחרת הוחרדה כל הסביבה. היהודים שהסתתרו בכפרים הסמוכים ברחו ליערות או לכפרים רחוקים יותר. פחד איזיא ופלוגתו נפל על כל מי שידיו מגואלות היו בדם יהודים ומצפונו לא נקי מהלשנות. גם הגרמנים נעורו ושלחו לסביבה יחידה גדולה וחזקה של ליטאים.

בינתיים פשטו אגדות וסיפורים על מעשי גבורותיו של איזיאַ ומפה לאוזן סיפרו ומסרו נסים ונפלאות על המלחמות המוצלחות של הפארטיזנים בגרמנים. הדבר לא נעם ביותר לגרמנים והחליטו לתפוש את איזיאַ בכל מחיר, ומשלא הצליחו, עשו בערמה והציעו פגישה בינו לבין מפקד הגיסטאפו בדובנא, לשם דיון בתנאים בהם איזיאַ יהיה מוכן לפרק את יחידתו. לפי האגדות המרובות שרווחו בדובנא ובסביבתה, בין שרידי הניצולים ממיזוץ׳ וגם בין הגרמנים, יש לשער כי אמנם נפגש איזיאַ עם מפקד הגיסטאפו בדובנא והודיע לו, שלא יניח את נשקו עד אשר ינקום את דם בני עמו ויזכה לראות בתבוסת גרמניה ההיטלראית המנואצת.

כיצד יצא חפשי מהמלכודת לא ידוע; סיפרו כי בפלוגתו נמצא בן־תערובות בעל חשיבות. הגרמנים אמרו כי המפקד — לבו לא היה שלם עם רצח היהודים ובסתר היה מתנגד חריף להיטלר. מפי אוקראיני ממיזוץ׳ שמעתי, כי פלוגת פארטיזנים שמרה כאילו על השניים כל זמן השיחה ולכן לא ניסתה הז׳נדארמריה לתפשו... ברם, עצם הסיפור על התיצבותו של איזיאַ במשרדי הגיסטאפו בעיר מחוזית גדולה כדובנא מוכיח ללא צל של ספק, כי היה זה פארטיזן אמיץ בלתי רגיל ובלתי נסבל על ידי הגרמנים. הסיפורים הללו רק אילצו אותם להחיש את חיסולו.

הקרב האחרון בו נפל בגיבורים

בכל שטחה של ווהלין החלו החיפושים אחרי איזיאַ ופלוגתו. הובטחו פרסים יקרים בעד כל ידיעה שתעזור לגילוי מקום הימצאם, ענשים כבדים הוטלו על כפרים שנתנו להם דריסת־רגל. והכל ללא הועיל. אדרבה, פגיעות הפארטיזנים של איזיא בגרמנים תכפו ונעשו מכאיבים יותר. פעם תפשו שני שוטרים גרמניים ואילצום לצעוד ברחובות הכפר ולצעוק „היטלר פער־

רעקע". אחר כך הלבישום בגדים מרופטים עם טלאי צהוב ושלחום לשומסק. הם התנפלו באמצע היום על שיירה שהר־בילה את הביזה שלקחו הגרמנים מהאוכלוסיה והחזירו הכל לכפרים. בזמן האחרון לא היו הורגים מיד את הגרמנים שנפלו לידם, רק עשו אותם לבעלי מום ושלחו אותם לחפשי. הפחד מפני פגיעת הפארטיזנים של איזיאַ גדול היה אצל הגרמנים מהיציאה לחזית, והגרמנים גמרו אומר להיפטר מהם בכל מחיר.

במקרה, או בעקב בגידה, גילו הגרמנים את מקום מחבואם של בחורי איזיאַ בשלהי הקיץ 1944: איכר שהוביל מצרכים לבסיסם, נתפש על ידי הגרמנים בחזרו מהבסיס, ואולץ להר־בילם למקום המחבוא. אומרים כי יד המקרה היה בדבר, ויש אומרים, כי בגידה היתה פה. בכל אופן המקום נתגלה. יחידה גדולה וחזקה של גרמנים הובאה והתלקח קרב־דמים ארוך וקשה. עשרות גרמנים נפלו בקרב אחרון זה והם לא יכלו לפארטיזנים האמיצים. רק לאחר שהביאו תותחים, נכבשה הנקודה.

הפארטיזנים נלחמו עד האחרון שבהם. ועד־היום מזכירים האיכרים בסביבה וכל שרידי היהודים מגיטאות דובנא, מיזוץ' והסביבה, ברטט של הערצה וכבוד את שמו של הפארטיזן האמיץ והגאה איזיאַ ואסרמן.

יהי זכרו ברוך!

1940/442 סימן של „יד ושם", ירושלים
ועדה היסטורית מרכזית על יד הועד המרכזי
של היהודים המשוחררים באיזור האמריקאי

שאלון היסטורי

על אודות ישובים יהודים שנחרבו ואישים יהודים שהושמדו

1) העיר דובנא. מחוז: דובנא. הארץ: פולין.

2) בן כמה שנים היה הישוב היהודי? בקירוב שלש מאות שנה.

3) כמה יהודים חיו שם עד המלחמה? בקירוב עשרת אלפים.

4) אילו היו מקורות הפרנסה העיקריים? מלאכה, מסחר קמעונאי וסיטונאי וחרושת.

5) אילו מוסדות ציבוריים התקיימו שם, וכמה? אילו מוסדות תרבות חברתיים, אגודות ואירגונים היו בעיר, ומה גורלם היום? (כגון בתי־כנסת, בתי־מדרש, ישיבות, בית הקברות, מושב זקנים, מעונות ילדים, בתי־חולים, לינת הצדק, מוסדות הוראה, ספריות, שיעורי ערב, חוגים דראמתיים; קואופרטיבים, בנקים, גמילות חסד, אגודות מקצועיות ושל בעלי מלאכה, מפלגות וכו' וכו').

כנראה היו: 2 בתי־כנסת, אחד משנת 1700 אחרי הספירה השני משנת 1850 בערך. 34 בתי־מדרש ו„שטיבל"ים (שנבנו במאה התשע־עשרה). בית־הקברות משנת 1750. מושב זקנים, משנת 1856 בקירוב. בית־חולים משנת 1845. לינת הצדק, משנת 1890 בקירוב. בית־הספר "תרבות" נוסד בשנת 1923. גימנסיה עברית (יהודית?) פרטית ע"ש ד"ר מרגליות, 1922.*

ספריה עירונית (1925), חוג דרמאתי (1915), צרכניה של בעלי־מלאכה (1923), בנק סוחרים (1910).

6) אילו חפצים יקרי המציאות היו בבעלות הקהל, בידים פרטיות, ומה גורלם? (מיבנים, מצבות, פנקסים, תשמישי קדושה, פרוכות, עטרות, קופסות־בשמים, ספרים, תמונות וכו').

לקהילה היו שייכים: בתי־כנסת, בתי מדרש, בית־חולים, מושב זקנים, בית יתומים, „אורט", ושורה שלמה של בתים „נכסי עולמות" של הקהילה. בית־המדרש וכחמישה־עשר חדרי תפילה (שטיבלעך) וכן כל ספרי התורה עלו באש.

7) המאורעות החשובים ביותר מאז התחלת המלחמה (1939.9.1):

* הערת המערכת: המספרים אינם מדויקים.
כן יש הבדלים — אם גם לא גדולים — בתאריכים של ה"אקציות" השונות המובאים בזה לבין אלה המובאים ברשימותיהם של ויסברג ואחרים. הנחנו את התאריכים כפי שהובאו על־ידי עדי הראיה השונים, מאחר שקשה להכריע אצל מי תאריך זה או אחר מדויק יותר.

א. עד לפלישה הנאצית: בטרם פלשו הנאצים, שלחו האוקראינים ידם בביזה ושדדו בתי יהודים.

ב) בימי שלטון הנאצים: (תאריך הפלישה, הצווים הראשונים נגד היהודים, בני־תערובות, קונטריבוציות, עיקולים, גיטו [פתוח או סגור], עינויים, גזיזת זקנים, אותות קלון, עבודת כפיה, העברת יהודים למקומות אחרים והיפך; פוגרומים, השמדות, שדידות. כיצד אירע החיסול הסופי של הישוב? [תאריך]).

ביום 1941.6.25 פלשו הגרמנים לדובנא.

ביום 1941.6.28 פורסם צו לענוב עניבות יד (עניבה לבנה באמצע מגן דוד כחול).

1941.6.30 חטפו 23 יהודים, ביניהם הרשל רוזנפלד הראב"ד מדובנא, כבן 70, אברהם אייזנבערג כבן 45, דוקטור שמעון כגן, כבן 43 (שניהם ציונים כלליים), מאיר גקר, כבן 30, חוטינר כבן 30 (שני עסקנים קומוניסטיים) ד"ר דוד כגן, ציוני כללי, ואחרים. את הדוקטור כגן שיחררו בתיווכו של הכומר הפולני, היתר סבלו עינויים והתעללויות נוראות. הם נורו ביום 1941.3.8. על יתר היהודים הטילו את העבודות הקשות והמלוכלכות ביותר.

החל מיום 1941.12.10 חויב היודאֶנראט לשלוח יום יום 1000 איש לעבודות כפיה.

ביום 1941.7.29 נחטפו 83 יהודים, בין היתר מיכל אינג, כבן 42, משה גילבורט, כבן 45, פלדמן, כבן 40, מלמן, כבן 35 — כולם סוחרים חשובים. נורו למות.

ביום 1941.8.19 פורסמה הוראה לענוד טלאי צהוב.

ביום 1941.8.21 סחבו קרוב ל־1075 יהודים, ביניהם רק 3 נשים, ובו ביום הוצאו להורג ביריה.

ביום 1941.11.22 ערכו "אקציה" של איסוף חפצים: כל חפצי־הערך ומצרכי מזון. ה"אקציה" פגעה רק בחלק של האוכלוסיה היהודית, לפי מקומות מגורים.

ביום 1941.12.1 ערכו עיקול פרוות ומלבושי חורף.

ביום 21—1941.12.20 גמר ה"אקציה" של איסוף חפצי־ערך אצל שארית הפליטה שלא נשדדו קודם לכן.

ביום 1942.4.1 הקימו גיטו סגור ליהודי דובנא.

ביום 1942.4.27 השתוללה "אקציה" נאצית שבה הושמדו 4000 יהודים (3800 הושמדו בבורות. ו־200 בגיטו).

סוף מאי 1942 הועברו אל הגיטו כמאתיים בעלי מקצוע מן העיירות ווארקוביץ' ויאַזוראני.

ביום 1942.10.5 ערכו הנאצים "אקציה" שבה השמידו קרוב לארבעת אלפים יהודים (מהם 3500 במרחק 3—4 ק"מ מדובנא, בבורות ליד גבעות סיבין). מאות נהרגו בפנים הגיטו. אחר ה"אקציה" נשארו בחיים 373 איש (מהם 10 בעלי מקצוע מצו־ינים, ועוד אחדים כמדריכים במקצועות).

ביום 1942.10.24 חוסל הישוב היהודי האחרון.

8) היחס של האוכלוסיה הנכרית ופעולותיה:

היחס של האוכלוסיה הפולנית והאוקראינית אל היהודים היה בהחלט מלא־שנאה ועוין.

9) האם אירגנו היהודים שבמקום התנגדות?

שום התנגדות לא נתארגנה בעיר.*

10) מה מספר הנשארים בחיים מבין היהודים תושבי העיר?

בערך 400.

א) חזרו מברית המועצות בקירוב 280

ב) חזרו מבין הפארטיזנים 60

* הערת המערכת: יהודים מדובנא הצטרפו בכל זאת אל הפארטיזנים ביערות.

ג) ניצלו בבונקרים 60

11) אישים נכבדים (שהושמדו) (שם, גיל, מקצוע, שדה פעולה. תאריך ההשמדה).

1) הרב הרשל ב"ר מנדל אוירבאך—רוזנפלד, רם היחש, בן שושלת רבני דובנא מדורי דורות, כבן 70, נורה ביום 1941.7.3.

2) ד"ר שמעון כגן, כבן 43, רופא מכובד על הכל ועסקן ציבורי, נורה ונהרג, 1941.7.3.

3) שמואל הורוויץ, לשעבר יו"ר הקהילה נורה 1941.8.21.

4) ד"ר דוד כגן, רופא מכובד על הכל.

5) ד"ר טויבנפלד, מורה בבית־ספר „תרבות", ראש היודֶנ־ראט, נבחר על־ידי האוכלוסיה היהודית לתפקידו זה, הירבה לעזור לכל האוכלוסיה היהודית בדובנא, נורה למות ביום 1942.7.21.

נרשם בעיר (אגגנפלדן)

הפרוטוקולנט: סיריטקו

תאריך 1947.11.4

חתום: יהודה שניידר, עד

תירגם מאידיש כתובה באותיות לאטיניות

ינ"אי

סימן של יד ושם 1219/65 ירושלים

ועדה היסטורית מרכזית על יד הועד המרכזי

של היהודים המשוחררים באזור האמריקאי

שאלון היסטורי

על אודות ישובים יהודים שנחרבו ואישים יהודים שהושמדו

1) העיר דובנא, מחוז רובנה. הארץ: פולין.

2) בן כמה שנים היה הישוב היהודי? בן מאות שנים.

3) כמה יהודים היו שם עד המלחמה? 12000.

4) אילו היו מקורות הפרנסה העיקריים? מסחר ומלאכה.

5) אילו מוסדות ציבוריים התקיימו שם. וכמה? אילו מוסדות תרבות, אגודות וארגונים היו שם? ומה גורלם היום? (כגון בתי כנסת, בתי מדרש, ישיבות, בית הקברות; מושב זקנים, מעונות־ילדים, בתי חולים, לינת הצדק; מוסדות הוראה, ספריות, שעורי־ערב, חוגים דרמטיים; קואופרטיבים, בנקים, גמילות חסד, אגודות מקצועיות ושל בעלי מלאכה, מפלגות וכו' וכו').

גימנסיה יהודית. בתי כנסת ובתי מדרש. מושב זק־נים. מעון ילדים. בית חולים. בית הקברות. כל המפ־לגות והארגונים. אגודי פועלים ומקצועיים.

6) אילו חפצים יקרי ערך היו בבעלות הקהילה, בידים פרטיות, ומה גורלם? (מיבנים, מצבות, פנקסים, תשמישי קדושה, פרוכות, עטרות, קופסות־בשמים, ספרים, תמונות פרטיות, ומה גורלם?)

7) המאורעות החשובים ביותר מאז התחלת המלחמה (1939).

א) עד הפלישה הנאצית

תחית התרבות היהודית אצל השלטון הסובייטי, חוסלו בתי המסחר היהודים, נפתחו בתי ספר תיכו־ניים יהודים.

ב) בימי שלטון הנאצים

תאריך הפלישה. הצווים הראשונים נגד היהודים. בני תערובות. קונטריבוציות, עיקולים, גיטו (פתוח או סגור), עינויים. גזיזת זקנים. אותות קלון. עבודת כפיה. העברת יהודים למקומות אחרים ולהפך. פוג־רומים. השמדות, שדידות. כיצד אירע החיסול הסופי של הישוב? (תאריך).

ביום 25.6.1941 פלשו לעיר הנאצים. לקחו בני תערובות. 100 אלף רובל קונטריבוציה. גזלו זהב, כסף וחפצי ערך. הנהיגו טלאי צהוב מיום 17.10.41. הקימו גיטו סגור. הטילו עבודת כפיה על בני גיל 14־15 ועד 65.

1) אקציה היתה ביום 21.7.1941 נורו למות 20 יהודים.

2) אקציה שניה ביום 21.8.1941 נורו למות 1000 יהודים.

2) שתי אקציות כלליות 5.3.1942; 23.3.1942.

4) הקמת גיטו 2.4.1942

האקציה הגדולה בוצעה ב־27.5.1947 *. השמידו בקירוב 8000 יהודים. הם קבורים קרוב לעיר בשדה התעופה ובבית העלמין היהודי.

5) האקציה הכלכלית האחרונה בגיטו (שדידת כל מיצרכי אכל) התקיימה ביום 16.7.1942

6) חיסול הגיטו היהודי 5.10.1942 (הושמדו למעלה מן 3000 יהודים) נקברו בשדה התעופה ובבית העלמין.

7) ביום 23.10.1942 הושמדו 150 היהודים האח־רונים מנחבאי הבונקרים.

8) היחס של האוכלוסיה הנכרית ופעולותיה. האוקראינים התיחסו ליהודים גרוע מן הנאצים וביצעו כמעט כל האקציות. הפולנים והרוסים לא היו טובים מהם.

9) האם ארגנו היהודים שבמקום התנגדות?

— לא.

10) מה מספר הנשארים בחיים של העיר מבין היהודים?

— עד 250 נפש.

א) עבדו בקאצאָט.

ב) ניצלו באפנים שונים. היו ברוסיה.

— חלק התחבא אצל הצ׳כים וחלק ביערות.

11) אישים נכבדים: (השם, הגיל, המקצוע, שדה הפעולה, תאריך ההשמדה).

לא נמצאו אישים בעלי פעולה חברתית מיוחדת.

המקום: ועדה היסטורית לנדסברג

הפרוטוקולנט: מ. ווייסבערג תאריך: 20.5.1947

חתימות עד: מ. ווייסבערג

תירגם מאידיש ינ״אי

* טעות צריך להיות 1942.

פסח אחרי השואה

מאת יעקב נתנאלי־רותמן

חַג פֶּסַח תָּיר־שִׁין־וָיו: בְּדוּבְּנָא אֵין פּוֹתֵחַ
אֶת שַׁעַר בֵּית־הַכְּנֶסֶת בְּלֵיל הִתְקַדֵּשׁ חָג,
אַף כִּי הִפְשִׁיר הַשֶּׁלֶג וְהֶדְבְדָן פּוֹרֵחַ —
שָׁחוֹחַ מָט כָּל בַּיִת, רָעוּעַ קָד כָּל גַּג.

חֲצֵרוֹת פְּעוּרוֹת לָרֹחַב. אֵין נֶפֶשׁ פֹּה עוֹבֶרֶת,
פְּרוּצוֹת דַּלְתוֹת הַשַּׁעַר, אַף אֵין יוֹצֵא וּבָא;

אֵת כָּל אֲשֶׁר אָהַבְנוּ אָכְלָה לֶהָבָה בּוֹעֶרֶת,
רַק רוּחַ לֵיל אוֹמֶרֶת: כְּהָא לַחְמָא עַנְיָא...

כְּסוּמָא נִבָּט כָּל בַּיִת. לְבֵנָה מִקִּיר זוֹעֶקֶת,
יַד חֲבוּיָה דוֹפֶקֶת וּפֶה קָבוּר נֶאֱנָק,
גוֹיָה בָּאֲגַם רוֹנֶנֶת — וּבְאֵשׁ זָרָה מַבְהֶקֶת
לְבָנָה, כְּפָמוֹט שֶׁל כֶּסֶף מִשֹּׁד שֶׁל הַיְדַמַּק.

הופיע ב„הבקר", י״ד בניסן תש״ו (1946)

מן המעין המר

מאת נתנאל בהירי (ביליצקי)

רוֹעֵד קֻלְמְסִי וְהַנְּיָר — בְּקַדַּחַת,
מָה כֹּחִי לְתָאֵר לָךְ כְּמוֹ אֶת הַכֹּל...
יָדַעְתִּי רַק זֹאת —
עִירִי בְּמוֹ יָד לָהּ הֵכִינָה הַפַּחַת,
וַיֵּרֶד הוּא, וְאִשְׁתּוֹ וּבָנָיו, וַיִּפֹּל.

יְדַעְתִּיךְ, אַתְּ עִירִי, כְּדַעַת אִישׁ פַּס יָדֵיהוּ,
נְצוּרָה מֵעֵינַי אֵין אַף קֶרֶן זָוִית,
וְלֹא אֵדְעָה אַךְ זֹאת —
אֵי נִטְמַן הַבָּחוּר, הָאֵיתָן בְּמִבְנֵהוּ,
וְאֵי נִגְּרָה כְּמוֹ דָם שְׁעַת אֵימִים לֶעָמִית...

יָדַעְתִּי, כִּי עִירִי מֵעַל הָאָרֶץ הִכְרִיתוּ —
פְּרִיץ, וּסְטַאס הֶעָרֵל, וְאִיוַאן;
וְאַתָּה, הוֹי חַיִּים,
הַצֶּלֶם כְּבוֹד אֱלֹהִים בְּךָ הִשְׁחִיתוּ,
אוֹ נָפַלְתָּ מְלֵא זַעַם, כִּנְפוֹל פַּרְטִיזַן?

✶

נִצַּבְתְּ לְמוּל עֵינַי חַיָּה, צְעִירָה, סוֹאֶנֶת,
הֲגַם שֶׁתְּמוּנָתֵךְ אָבְדָה לִי, מִשֶּׁכְּבָר,
עֶדְנַת זָהֳרֵךְ, שֶׁכֹּה רִתְּקָה קוֹסֶמֶת,
הִסְתָּעֲרָה עָלַי כְּבֵדָה וּבְעֶצֶב מַר.

וְאִתֵּךְ נֵעוֹר הַכֹּל, וַיְחִי: אָב וָאֵם, וְכָהֳנָה
חַדְרֵךְ הַקָּט, שֶׁהִשְׂבִּיעַנִי אֹשֶׁר רַב, כֹּה רַב,
אֲפִילוּ דוֹדָתֵךְ הַמְקֻמֶּטֶת, דוֹדָה בְּרַיְינָה,
נִצְּבָה לְפָנַי מְעֻטֶּפֶת צָעִיף עַל הָרֹאשׁ הַסָּב.
אֶזְכֹּר אֲשֶׁר אָמַרְתְּ: אָב וָאֵם לֹא אֲנִי אַזְנִיחַ...
(יָדַעְתִּי, לָהֶם אַחַת הָיִית, מְעֻנֶּגֶת וִיחִידָה)
וַאֲנִי אָכֵן נְטַשְׁתִּים, וַיִּמַּח עִקְּבוֹתַי הָרוּחַ,
בְּתַחֲנָה רְחוֹקָה, מְשַׁלֶּגֶת, סוֹעֲרָה וְגַלְמוּדָה.

אֶשְׁאַל — וּפִי מִי לֹא אֵדְעָה — אֵיךְ, אַיֵּכֶם גַּם יַחַד?
הוֹי, מַה קָּרָה לָךְ שָׁמָּה, בַּת־יִשְׂרָאֵל כְּשֵׁרָה?
הֲגַם עַל רֹאשֵׁךְ הִשְׁחִיזוּ, בִּימֵי חָמָס וָפַחַד,
יְדֵי מְרַצְּחִים שְׁחוֹרוֹת מַאֲכֶלֶת הַגְּזֵרָה?..

מאידיש: י. נתנאלי

משפחת קריפיצר שהרעילה את עצמה בביתה ביום ה„אַקציה" — די משפּחה קריפּיצער, נישט וואַרטענדיק אומצוקומען פון די נאַצישע מערדער, האָבן זיך אָפּגעזעגנט און ...פּערסמט

„השמים ריקים"

— הדבר אירע שלושה ימים אחר חג השבועות שנת תרצ"ג (1942). נמצאתי אותה שעה בביתו של הרב ר' אליהו גוטמן הי"ד, כאשר הוציאו את ר' ישראל יודל דיאמנד, סוחר ידוע וחותנו של פרל, להורג.

„רבי", — נזדעקתי — „רבי רואה את מי מובילים?"

ר' אליהו, שעמד ליד החלון, תלה עיניו ברקיע וקרא: „שמע ישראל, ה' אלהינו ה' אחד!..." ונשתתק.

כעבור רגע השפיל עיניו ומילמל: „הימלטו על נפשכם... השמים ריקים"...

נרשם מפי ר' לייבוש וינוקור מדובנא בארץ בשנת תש"ט (1949).

מימי הסבל והעינויים

מאת שושנה זמברג־גון

למן הרגע הראשון להיכנסם לדובנא, היתה אימת הכובשים הגרמנים מוטלת על הכל. מיד התחילו „חוטפים" אנשים לעבודה. יצא איש החוצה, הרי השליך נפשו מנגד; גרמני, או אוקראיני נושא־כליו, עלול היה לחטוף אותו. וחטיפה — משמעותה היתה לאו דוקא עבודה, כי אם עינויי מות, שסופם מות.

משנפלה ההברה כי עומדים לרכז את היהודים בגיטו, הלכתי לטחנת הקמח של המייזלישים לקנות קמח במטרה לאגור קצת לקראת הימים הקשים שלפנינו. א נ י הלכתי, כי הגברים חששו לצאת לרחוב.

אך יצאתי לרחוב הרגשתי בתנועה בלתי רגילה של שוטרים אוקראיניים המתחקים אחרי יהודים. הרהבתי עוז והמשכתי בדרכי. שני שוטרים עכבוני ובלי אומר ודברים החלו להכותני ולסחבני ל„עבודה". ראיתי אוקראינים אחרים מוציאים יהודים מבתיהם ומאיצים אותם במכות וצעקות ל„עבודה".

הגענו לבנין בית־הסוהר. מכיוונים שונים הגיעו קבוצות גברים יהודים וביניהם מספר נשים יהודיות. הכניסונו לחצר בית־הסוהר וציוו עלינו לשכב על הארץ ופנינו לקרקע. מי שהוציא הגה מפיו, או נע כלשהו, ספג מכות רצח מידי השוטרים. לאחר עינויים של שעות רבות החלה ה„סלקציה". הצעירים והחסונים שבינינו נקראו לגשת אל השולחן שסביבו ישבו אנשי גאֶסטאפּו, והם מיינו: לימין, לשמאל. בעלי ה„פאכשיין"ים, כלומר בעלי תעודות מקצוע, שוחררו, אבל לא לפני שזכו לקבל מנה הגונה של מכות.

אוקראיני אחד התאכזר ללא רחם בישיש הנכבד מר ש. הורביץ; הוא תלש בזקנו, ואחר כך קשר את הזקן למוט כשהוא מתפאר לפני הרוצחים־חבריו על מעשהו.

את פ־ס ירו בו במקום. למ.פ. חתכו במכה אחת אוזן והוא נשאר מתבוסס בדמו.

מכל פינה ועבר נשמעו צעקות אימה ומדי פעם הגיעה קבוצה חדשה, ואלה קיבלו אתים והופנו לבית הקברות לחפור תעלות.

הגיע תורי להתיצב בפני הרוצחים. התחננתי לפניהם שיתנו לי ללכת כי השארתי תינוק בבית. מאחר שחטיפה זו היתה מכוונת בעיקר נגד גברים שלחוני, אבל בצאתי מבית־הסוהר נאלצתי לעבור על פני שורה של אוקראינים, ואלה הגביהו מכותיהם עלי, עד שנפלתי שותתת דם ובגדי קרועים עלי... כיצד הצלחתי להגיע עד בית יהודי ראשון איני יודעת, אבל שם הגישו לי עזרה ראשונה, רחצוני, החליפו בגדי, ואחרי כן הגעתי הביתה. בדרך עוד שמעתי יריות. היו אלה היריות בחטופים שאותם ראיתי בבית־הסוהר...

כאלף וארבע מאות איש ניספו באותו יום מר ונמהר, אבות על בנים, וביניהם שלוש־עשרה נשים. היינו ארבע־עשרה, ומהן נותרתי אני לבדי...

לדראון עולם

הדבר קרה בימי חיינו בגיטו. אחד מחברי היודנראט העתיק את מקום מגוריו לחדר נוח יותר, ולשם העברת חפציו גייס פועלים מלשכת העבודה היהודית. אמצעי תובלה לא היו, והאנשים עבדו קשה בנשאם כל דבר בידיהם מרחק רב למדי. אחרי העברה התברר, כי חסרה גיגית קטנה, וזו גם נמצאה אצל אחד הפועלים — בארקוֹ מיידיט, איש משותק ידו האחת, שאפילו הגרמנים שחררוהו מעבודה. המשטרה

היהודית החליטה לערוך „משפט פומבי" נגדו, שלא היה למעשה אלא גילוי אכזריות לא־אנושית בדושם את בשרו כך, שהוא נזקק לעזרה רפואית.

מפקד הפעולה היה השוטר פריץ סיס, ששמו יזכר לדראון עולם, יחד עם האחרים שעזרו על ידו וביניהם גרויסבלאט.

נסער לבם של תושבי הגיטו על המעשה המחפיר מצד שוטרים יהודים, וכמחאה על כך נשאו שכניו של מיידיט ואחרים את הפצוע הביתה לעיני כל הגיטו. אני ובעלי העזנו לנזוף באחד השוטרים שפגשנו בדרך, הלך זה והלשין עלינו בפני המפקד סיס, ואנחנו נקראנו להתיצב במשטרה. ברור היה מה צפוי לנו שם, ואנחנו ברחנו מיד בעד החלון והתחבאנו בבונקר שהמשטרה לא ידעה עליו. שכבנו שם למעלה מיממה, אחוזים אימה גדולה, בשמענו כי המשטרה מסתובבת בחדר ומרוקנת אותו מכל חפציו. אחר כך נוכחנו כי הם לקחו אפילו את הכרים שלנו. כך נפטרנו אנחנו מעונש.

לא כן היה מצבם של האחרים אשר הגנו על מיידיט מפני המשטרה היהודית; הללו נענשו ב־20 מלקות כל אחד!

כזה היה שלטון האימים של המשטרה היהודית בגיטו עם המפקד סיס בראשה, אשר אמרו בלבם „אלינו לא יבואו ימי הרעה", וסופם לא היה שונה מסופם של כל תושבי הגיטו — אלא בזמן...

שם רשעים ירקב — על עמדם על דם אחיהם...

שארית הפליטה מדובנא בגרמניה — דובנער שארית הפליטה אין דייטשלאַנד

מחרוזת עצבות לסנילה ולשמונה מאות ילדים שנספו ביום אחד

מאת **יעקב נתנאלי־רותמן**

א

הַיּוֹם הָיִיתִי בְּדֶבְּנָא הָעִיר,
אֵי דֻבְדְּבָן צָנוּעַ
בְּגַן בֵּיתֵנוּ גָּמַל פִּרְיוֹ —
בְּאֹדֶם דָּם צָבוּעַ.

גִּנַּת בֵּיתֵנוּ הַגַּלְמוּדָה
כָּל רַעַשׁ לֹא הֵעִירָה,
אַף־כִּי לְאוֹר לְבָנָה פְּגוּמָה,
כְּבַרְזֶל קָלוּי הִזְהִירָה.

רַק עֵץ הַדֻּבְדְּבָן בָּעַר —
בְּלַהַט עִנְּבֵי הַוֶּרֶד,
רַק הוּא בּוֹדֵד פֹּה הִשְׁתַּלְהֵב,
כְּנֵס זוֹעֵק לְמֶרֶד.

ב

בְּדֶבְּנָא הָעִיר, עַל נְהַר אִיקְוָה,
כָּלְתָה מְשׂוֹשׂ הָרֶגֶל,
בָּתֵּי יְהוּדִים הֻצְּתוּ בָּאֵשׁ —
עָשָׁן הֶאֱבִיךְ, כְּדֶגֶל

שֶׁל אַשְׁמְדַאי, הַמַּקְדִּיר זְבוּל,
לְקוֹל עֱנוּת פּוֹרֵעַ —
שֶׁל גֶּרְמָנִי מְנַתֵּז רָאשִׁים
בִּצְרוֹרוֹת שֶׁל תַּתְמַקְלֵעַ;

שֶׁל גֶּרְמָנִי, הַמֵּרִיץ יַחְדָּו
תִּינוֹקוֹת לְמְטַר מַתֶּכֶת,
אִתָּם הוּרַץ גַּם סַנְיֶלֶה —
וְלֹא הִרְבָּה לָלֶכֶת...

ג

הָיְתָה לוֹ יַד לְסַנְיֶלֶה
וְנִשְׁמַת פַּיְטָן זוֹרַחַת,
יָצָא לַחוּץ, נָטַל קְצָת גִּיר —
וְתֵבֵל עָלְתָה פּוֹרַחַת...

נָטַל פֶּחָם וּבַהֲדַר שָׂפָם
פִּילְסוּדְסְקִי חַי הוֹפִיעַ,
עַל פְּנֵי הַכְּבִישׁ; וְלֹה קָסַם
כְּיוֹסֵף — וּבְלִי גָבִיעַ...

אָז אָצוּ־בָאוּ דוֹד וָסָב,
וּשְׁכֶנְתֵּנוּ מַלְכָּה־אֶתִּי,
צוֹפִים, תּוֹהִים לְפֶלֶא זֶה,
צַיַּר בְּיַד יֶלֶד פֶּתִי...

וְהָיָה בְּרֶמֶז פְּרִי רַעֲנָן,
בְּעֵינֵי גַּנָּב פִּקֵּחַ,
מֵעַל בַּדֵּי הַדֻּבְדְּבָן
לְכָל עוֹבֵר־אוֹרֵחַ,

וּמִן הַ„חֶדֶר" נִשְּׂאָה שִׁירַת
„אַקְדָמוּת מִלִּין", כַּהֶבֶל
הֶחָם, הָעוֹלֶה מִשְּׂדוֹת־הַבָּר
אַחֲרֵי יְגִיעָה וָסֵבֶל;

מִבֵּית הָאָב, מֵחֲדַר הָרַב
יָצָא לְבַדּוֹ לָשִׂיחַ
נְתַנְאֵל הַקָּט, פָּרַח לָרוּם
וְאֶל בֵּין עָבִים הֵגִיחַ;

נָטַל אִתּוֹ אֶל בֵּין רְקִיעִים
מִכְחוֹל טָבוּל בְּצֶבַע,
כְּאַשָּׁף הֶעֱלָה לִשְׁמֵי מָרוֹם —
טִירָה, נָהָר וָגֶבַע,

שֶׁל דֶּבְּנָא הָעִיר וְהַפַּרְבָּרִים,
פַּנְטַלְיֶה וְחוֹרְשׁוֹתֶיהָ,
וְאַנְדְּרָלָמוּסְיָה שֶׁל הַיְּרִיד,
הַהוֹמֶה בִּרְחוֹבוֹתֶיהָ;

וּבֵית־הַכְּנֶסֶת עִם אֲרוֹן הַפָּז,
וּלְהַבְדִּיל — סוֹבוֹר הַתְּכֵלֶת,
בּוֹ יוֹם וָיוֹם הַפַּעֲמוֹנָר
מְבַמְבֵּם פִּזְמוֹן־אִוֶּלֶת;

וּבֵינֵיהֶם גַּם דְּבְדְּבָן
וּמִתַּחְתָּיו עוֹד שְׁנַיִם —
וּמֵעַל לַכֹּל נוֹשְׂאֵי בִכּוּרִים —
הָעוֹלִים לִירוּשָׁלַיִם...

וְשׁוּב יָבוֹאוּ סָב וָאָב
תְּמֵהִים, וְלֹא יָבִינוּ,
— אֵיךְ עֶשְׁתּוֹנוֹת שֶׁל יֶלֶד קָט
בִּמְרוֹם עֲבוֹתִים יָלִינוּ?..

וְהַיּוֹם — הַבֵּט: אֵין סַנְיֶלֶה...
וְקַרְפָּדָה לְמוּל צְפַרְדֵּעַ
בְּתִזְמוֹרוֹת לֵיל סִיוָן
בְּלִי־הֶרֶף תְּקַעֲקֵעַ...

ד

— וּבוֹא וּרְאֵה, כְּעַרְעָר בָּרְחוֹב,
אֲבֵלִים חָצֵר וּבַיִת,
יַד הַיִּדַּמַּק זָרְעָה קְלָעִים,
קָצְרָה שָׁמִיר וָשַׁיִת.

בְּכָל הָרְחוֹב קְלוּי־הָאֵשׁ
שֶׁל שְׁעַת בֵּין הָעַרְבַּיִם,
נִשְׁמוֹת תִּינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית־רַבָּן
מִשְׁתּוֹחֲחוֹת אַפַּיִם.

אַרְצָה — תַּחַת דְּבְדְּבָן
„לְתִיקּוּן שָׁבוּעוֹת"... בְּשִׂיחַ
אִתָּן יַחְדָּו הָרוּחַ תֵּבְךְּ,
וְרֹאשׁ אֶל קִיר תָּטִיחַ...

וּבוֹא וּרְאֵה — אֵין סַנְיֶלֶה —
עֶשְׂשָׂה עֵינוֹ זוֹהֶרֶת,
וּפְנֵי רְקִיעִים סַסְגוֹנִיִּים
הֶעֱכִירוּ, כְּמַטִּיל עוֹפֶרֶת.

ה

הַיּוֹם אֵצֶל בֵּית־מִדְרָשׁ בָּרָ"ץ רָאִיתִי מְחוֹל מַחֲנָיִם.
לֹא הָיָה לַיְלָה, לֹא הֵאִיר בֹּקֶר, וְדָלְקוּ פַּנָּסֵי עַרְבַּיִם.

וּמִכָּל־עֵבֶר, מִכָּל־קֶבֶר כֻּתֳּנוֹת אֲוִיר הִפְרָחוּ,
רָאשֵׁי תִּינוֹקוֹת לְלֹא־גוּף נֶעֶרְמוּ וְאֶל קִירוֹת הֻטָּחוּ.

הֵם הֵגִיחוּ לִקְרֹא „אַקְדָּמוּת" יַחְדָּיו, אַךְ פִּיּוֹתֵימוֹ — לָעוּ,
הֵבִיאוּ מֵאָחוּ קָנִים לַמּוֹעֵד, אַךְ כָּל הַקָּנִים לֹא נָעוּ.

וְהָיָה כְּאִלּוּ עַל כַּר פּוֹרֵחַ בִּתְכֵלֶת־צָהֹב וְאֹדֶם,
דּוּמִיָּה הִשְׁתַּפְּכָה בְּתִזְמֹרֶת־אַכְזָב עַל כָּל שֶׁחָלַף מִקֹּדֶם.

וַיְמַלְלוּ הַפִּיּוֹת מֵרָאשִׁים עֲרוּפִים שִׁירַת הַשּׁוֹד וְהַשֶּׁבֶר,
לִמְחוֹל מַחֲנַיִם, רִקּוּד אֵין־אוֹנִים, לְלֹא־גוּף, לֹא־דָם, לֹא־אֵבֶר.

—„דְּבְדְּבָן, הֵי דְּבְדְּבָן,
לְמִי אַתָּה פּוֹרֵחַ?
אִם לְגֶרְמָנִי גַּזְלָן —
...הַלְוַאי וְתִתְקַפֵּחַ...

דְּבְדְּבָן, הֵי דְּבְדְּבָן,
לְמִי הֵם עֲנָבֶיךָ?
אִם לְהַיִּדַּמַּק תָּנִיב —
יֵרָקְבוּן בַּדֶּיךָ...

— אֶרֶץ, אֶרֶץ, נִיר־שָׂטָן,
אַל שֶׁלֶו לָךְ, אַל שֶׁקֶט!
מְאֵרָה יָנִיב לָךְ פְּרִי הַגָּן
וְנַפְשֵׁךְ יוֹעֲלוּ לָעֶקֶד.

תל־אביב, ערב שבועות תש"ז

דובנא — אחרי גירוש הנאצים

(מתוך מכתב פרטי אל שרה ליטבק בראשון לציון)

ידידים בודדים כבר קיבלו מכתבים ממכריהם, ותוכן כולם הוא: מי נשאר בחיים? והרי מאוכלוסיה שמנתה 12000 איש לא ניצלו אלא 40—50 איש בתנאים שאין לתארם, ביערות בבורות וכו׳. אנסה לתאר לפניך מה שעבר עלינו בתקופת אימים זו. אילו כתבתי ספר שלם, ספק אם הייתי ממצה זיֵי גיהינום זה שבו נמצאנו. אנסה בכל זאת, בקוים כלליים, להמחיש את התקופה.

בשנת 1939/41 עבדתי בתפקיד מינהלי במנסרה בוואֶרבה. מצבנו החמרי היה טוב מאד, חיינו זרמו בנחת, ואנחנו לעתים תכופות היינו נוסעים ללבוב. אבל כל זה נגוז עד־מהרה. התקפת הפתע של ה־22 ביוני שם קץ לכל. הוי, כמה שאף יונה המסכן לעבור למרחבי רוסיה, אבל אנחנו לא הרשינו לו. ועתה אני תולה בי את אבדנו, כי נעניתי להפצרותיו של פריבה* לא להניח לו לעזבנו. הסוף הוא שגם הוא וגם היא אבדו.

למן הרגע הראשון שהגרמנים נכנסו החלה האימה. האות הראשון היה הטלאי הצהוב. כל גרמני יכול היה לירוק בפני יהודי, לבזותו ולהשפילו ללא כל עונש. היהודי חייב היה להחוות קידה ולהשתחוות לפני כל גרמני אפים ארצה, ואוי לו ליהודי שלא מילא בקפידה אחרי הוראה זו. חטיפת יהודים והכאתם ללא כל עול נמצא בהם הפכו דבר שבשיגרה.

מקץ חדשיים לכיבוש הגרמני הועברו כל היהודים לגיטו. הכל „הסתדר" מהר באופן אדמיניסטרטיבי, שכן אסור היה להצטייד בחפצים ובמזון; וכך עברנו לגור מספר משפחות יחד, בצפיפות איומה, תוך חוסר תנאים סאניטאריים כלשהם, עם שאנו מורדפים, זקן ונער, מבוקר עד ערב לעבודות פרך.

כל יום אמרנו בלבנו כי רע יותר לא יכול להיות, אולם מה שקשה היה לנו להעלות על דעתנו לא היה קשה כלל לקלגסים הנאציים. הם לא הסתפקו בהרעבה, הפחדה והשפלה — כי ידעו הם שבלבות היהודים מקננת בכל זאת תקוה שיעבור זעם. והנה ביום חמישי בהיר אחד אספו הם מטובי בני העיר את הצעירים, היפים והחסונים ביותר, העבירום לבית־הסוהר ומשם לבית העלמין. ציוו עליהם לחפור בורות, ובבורות אלה מצאו הם את קבורתם. אך הרוצחים לא הסתפקו בזה, וכעבור יומיים הוסיפו עליהם עוד 200 קרבנות באותו אופן.

מאז החל כל אחד רואה את עצמו כ מ ת ח י. המוות שכן על כתפינו. הפרשנות היתה מפותחת מאד בין האנשים, ושמועות

* אשתו.

משמועות שונות היו מנת חלקנו היומית. והאימה אכלה כל זיק של תקוה שעוד היבהב בלב. ואת אשר יגורנו בא. עם שחר של ה־27/2* אספו הגרמנים את כל אנשי הגיטו וחילקום למקצועיים ולבלתי מקצועיים. את הבלתי־מקצועיים כביכול החלו מגרשים לסורמיץ׳, במקום שם הוכנו להם בורות כדי להכחידם לתוכם. נחלי דם ודמע נשפכו, רבים דעתם נטרפה עליהם, והזעקה הגיעה עד לב השמים. לשוא. הדיקנות הגרמנית דרשה מאת האנשים להתיצב ברביעיות מסודרות, וכך גם הוכחדו הם ב„סדר" וב„משמעת", 3500 איש טהורים וזכים שאשמתם היחידה היתה שנולדו יהודים.

בין הניספים אבינו ואמנו היקרה וכל קרובינו. נשארו עדיין יענקל, זלדה, ליובה, אני, פריבה ויונה. אולם לא זמן רב נשאר לנו לחיות יחד. באוקטובר, בשמיני עצרת ושמחת תורה, שוב הוקף הגיטו. הקלגסים בחרו מיתרת האוכלוסיה 350 מקצועיים ועוד 3800 איש והובילו אותם חיים לקבורה בליווי חטיפות, מכות ויריות ורציחת תינוקות בדרך. בין אלה ניספו שרידי משפחתנו. אני, פריבה ויונה ברחנו היערה. אחר האקציה חזרנו אל הגיטו, כי חשבתי שזה כבר הסוף. אולם ביום שבת אומלל אחד הופיעה כנופיה של אוקראינים בפיקוד גרמני, ובאותו אופן עצמו השמידו את השרידים האחרונים. העיר נהפכה לבית קברות. אנשי הכפרים עסקו בביזה, וכאשר מצאו איזה יהודי מסתתר, מסרוהו תמורת בצע כסף לגרמנים.

בחור סתר וסמוי הצלחנו להינצל גם מטבח זה. תוך סיכון

* הכוונה ליום 27 במאי 1942.

על קבר אחים — אויפן ברידער קבר

שאין לתארו ברחנו היערה, ושם התחבאנו אצל גורביק — את ודאי זוכרת אותו. שלושה שבועות היינו שם, בכותונת בלבד לבשרנו — והימים ימי חורף עז. שקלנו בדעתנו אם לחזור לדובנא כדי להוציא מהחפירות בגדים חמים שהחבאנו, או שמא מוטב לנו למות בכפור. יצאנו ללכת העירה. אך ראו אותנו — הכירונו מיד, חטפו את פריבה והרגוה, ואני ברחתי. התחלתי מסתובב כצל. יונה כבר איננו, פריבה כבר איננה. נכרת כל היקר בשבילי בחיים. ובלבי התחילה מקננת אמונה שהגורל השאירני בחיים כדי שאוכל לקחת נקם. רגש זה של הנקמה נתן לי כח להמשיך לחיות. נדדתי היערה. סבלתי קור ורעב. ביקשתי שהמוות יגאלני מן הסיוטים ביום ובלילה, אבל — להכעיס המשכתי לחיות.

והנה הלכו וקרבו ה"אדומים", והגרמנים החלו נסוגים. כעובד־כפיה פולני (היו לי כבר דוקומנטים אריים בשם „בוטנארקא־ביץ') הועברתי לקראקוב. משם הועברנו, כ־5000 עובדי־כפיה, לחפור קר־הגנה על הסאן. הרגשתי שהנצחון קרוב, ואני מוכרח להישאר בחיים כדי לספר כל מה שעבר עלינו וכדי לקחת נקם. התחלתי עובד במרץ, יפה. הגיע פולקוֹבניק גרמני. קראו אותי אליו, ושר־צבא נאצי הציגני כמופת של בן העם הפולני הנאמן לגרמנים, והחזיק טובה לעם הפולני שבנים כאלה לו...

שוב החלה התקפת הרוסים. אני ועוד 18 איש הצלחנו לברוח מהמחנה ולהיחבא ביער. באו הרוסים ושחררונו. עברתי 500 קילומטר ברגל והגעתי ללוצק. נאסרתי על ידי הנ.ק.ו.ד. וישבתי 14 יום. הוכחתי שאני יהודי ואז שחררוני.

אני חי. אולם אילו חיים הם? נודד אני בין ההריסות גלמוד ובודד, ללא נפש חיה שאוכל לדבר עמה, בלי שאיש יכיר אותי. עובד אני כמנהל חשבונות, אולם אחר שעות העבודה חיי אינם חיים. אני מחפש דרך לנקום בעד מות פריבה — 100 גרמנים, בעד מות יונה — 1000 גרמנים!

כן, מצאתי את בתיה אַפּטיק ושתי בנותיה. זה הכל. אני כותב ולבי נוטף דם. עיני מקור דמעה. כמה זמן עוד אוכל להמשיך כך? דרישת שלום לכולם.

שלכם סיומה

כמה רציתי להיות אתכם יחד, לראות נפשות מהמשפחה, מהעם שלנו, לספר על זוועות הגרמנים, לספר ולספר, למען ידעו הדורות הבאים.

אל נשקוט! אל ישקוט שום יהודי בעולם! כולנו מצווים על הנקמה! לנקום!*

תירגם מרוסית: ניסן

שרידי השואה על קבר האחים בדובנא — לעבנסגעבליבענע אויפן ברידער קבר אין דובנע

*אחרי שעבר שבעה מדורי גיהינום, ניספה כותב המכתב בתאונת דרכים רגילה.

DUBNER LEBEN. № 1. פרייז 25 גראשען.
Oplata pocztowa uiszczona ryczałtem
ערשטער יאהרגאנג

דובנער לעבען

סאי'ן אינהאלט אין כערסין פון די אנאנסען איז די רעדאקציע נישט פאראנטוואָרטליך.
מאניסקריפטען ווערען נישט צוריקגעשיקט.
פאר בריף: „Dubner Leben" Skrz. poczt. 159
פאר געלד-זענדונגען I. Rabinsztejn, Dubno

אומפארטייאישע, געזעלשאפטליכע און עקאנאמישע צייטשריפט.

Adres Redakcji i Administracji: Dubno (Wołyń) ul. Zabranie 19 | Dubno. Marzec 1929 דובנא, מערץ

צו דער יודישער באפעלקערונג אין דובנא און אומגעגענד!

מיט גרויס צופרידענהייט קאנסטאטירן מיר דעם פאקט. אז אין דובנא האט אנגעהייבען צו ערשיינען א צייטשריפט א. נ. „דובנער לעבען" געווידמעט די געזעלשאפטליכע און קולטור-ע ערשיינונגען ביי אונז אין שטאָט און אומגעגענד.

דער טאָג אין וועלכן ס'ערשיינט דער ערשטער נומער פון אונזער צייטשריפט זאל פאַרצייכענט ווערן אין דער געשיכטע פון דובנא. ווייל ווי באוואוסט. איז דאס די ערשטע יודישע צייט-שריפט זייט דער עקזיסטענץ פון אינזער שטאט.

מיר זענען נישט אומשטאנד איבערצוגעבן אין עטליכע שורות וועלכע שטערונגען מיר האָבן אנגעטראפן אויפן וועג. פונים ארויסגעבן אונזער צייטשריפט.

עס איז יעדן באוואוסט אז ארויסגעבן א צייטשריפט בכלל און אין אינזער דובנא בפרט איז פארבינדן מיט גרויסע שוועריקייטן בכדי אבער צו בעלויכטען אלזייטיג דאס לעבן פון דובנא און אומגעגענד אין אלע זיינע געביטן. האָבן מיר. זיך נישט אפגעשטעלט פאר קיין שום שטערונגען און אט שטעהען מיר פאר א געשעהענעם פאקט או די צייטשריפט האט דערזעהן איהר שיין.

ס'קען זיין. אז ס'וועלן זיך געפינען אזעלכע. וועלכע נישט אפשאצענדיק דעם גרויסן ווערט פון אינזער אַרבייט דאס אַרויס-געבען א צייטשריפט. וועלן ביינזוויליג ערקלערען. אז אינזער צייטשריפט איז אָ ווערקצייג אין דער האנד פון אוועלכע סיאין פארטיי אדער געזעלשאפטליכע אינסטיטוציע. דעריבער ערקלערן מיר פייערליך. אז די צייטשריפט טראָגט דעם כאראקטער פון א אונפארטייאישן אָרגאן. וועלכער וועט שטעהן אויף דער וואך צו פארטיידיגען די אידישע אינטערעסן פין דובנא און אימגעגענד.

מיר וועלן נעמען א וואָרט אין אלע אָנגעוועהטאגטע פראגן. געבנדיק גלייכצייטיק יעדן א מעגליכקייט ארויסזאגן זיך אויף די שפאלטן פון אָונזער צייטשריפט.

מיר זענען איבערצייגט. או דאס ערשיינען פין אונזער צייטשריכט וועט געפינען דעם געהעריגן אפקלאנג צווישן די ברייטע אידישע מאסען אין יעדער וועט אונז ווי ווייט מעגליך אינטערשטיצען סיי מאראליש סיי מאטעריעל.

רעדאקציע „דובנער לעבען"

דיבנא. מערץ 1929

יעקב נתנאלי־רותמאן

די שטאָט און איר געשיכטע*

דער אויסזען פון שטאָט

די קרייז־שטאָט דובנע ליגט אויפן לינקן ברעג פון טייך איקווא, וועמענס וואַסערן פליסן אויסער דער שטאָט אויף אַ מרחק פון 5.6 קילאָמעטער, ביז זיי פאַלן אַריין אין טייך סטיר, ביים שטעטל טאַרגאָוויץ. דובנע איז נאָענט צו דער צענטראַלער סטאַציע פון דער אייזנבאַן־ליניע זדאָלבונאָוו—ראַדזיוויל, ביים אָפצווייג פון דער הויפט־ליניע בריסק—קיעוו. די דאָזיקע צענטראַלע סטאַציע געפינט זיך אין דאָרף סטראַקלווו, 12.7 קילאָמעטער פון דער שטאָט, צווישן די סטאַציעס אזיריאַן און רודניע.

דובנע איז אויפגעבויט געוואָרן אויפן עק פון גאַליציש־וואָלינער באַרג־רוקן, אַרומגערינגלט פון דריי זייטן מיט די וואַסערן פון טייך איקווע, וועלכע באַשיצן דעם צוקום צו דער שטאָט און בילדן אַ נאַטירלעכע שטערונג פאַר אַגרעסאָרן. אויסער דעם איז דער רעכטער ברעג פון דער איקווע נידעריקער פון לינקן ברעג, דער באָדן איז אַ זומפיקער און ריזיקע בלאָטעס מיט טיף־וואַסערדיקע לוזשעס אויף גרויסע שטחים, דערלאָזן ניט אַפילו דערנענטערן זיך צו דער קאָריטע פון טייך. דובנע איז דעריבער געווען באַשיצט פון שונאים נאָך אין די אַלטע צייטן.

ביים סוף פון באַרג־רוקן אויפן לינקן ברעג, דאָרט ווו די איקווע פליסט אין אַ האַלב־בויגן, שטייט דער שלאָס געבויט פון רויטע ציגל, וועמענס מעכטיקע מויערן הייבן זיך ווערטיקאַל איבערן טייך און דינען אַלס שוץ קעגן אָנגרייפערס, בעת צוויי הויכע טורעמס דערפילן די זעלבע אויפגאַבע פון דרום און מערב. אַ ברייטער און טיף־אויסגעגראָבענער קאַנאַל טיילט אָפ דעם שלאָס פון דער שטאָט פון דער מערב־זייט; אין אַן עת־צרה איז דער קאַנאַל פאַרפלייצט געוואָרן מיט די וואַסערן פון טייך און דער שלאָס איז אינגאַנצן געוואָרן אָפגעשניטן פון דער שטאָט און געשטאַנען ווי אַ פעסטונג אין סאַמע טייך. אַ הענג־בריק האָט פון די אוראַלטע צייטן פאַרבינדן דעם שלאָס מיט דער שטאָט און בעת אַ נויטווענדיקייט האָט מען זי אויפגעהויבן און מיט קייטן באַפעסטיקט צום שלאָס. אין די לעצטע דורות איז זי פאַרביטן געוואָרן מיט אַ סטאַבילער האָלץ־בריק.

מערבדיקער פון שלאָס ליגט אויסגעשפרייט אַ גרויסער פירעקיקער פלאַץ, דער הויפט־מאַרק. אין זיין צענטער — דאָס ראָטהויז, אַ פאָרנעמיקע קוואַדראַטגעביידע מיט אַן אינערלעכן הויף אינמיטן און פיר געוועלבטע און אָפענע טויערן פון מאַרק פירן אינעווייניק. פון ביידע זייטן טויערן זעט מען לעכער פאַר האַרמאַטן וואָס זענען שוין פון לאַנג פאַרעלטערט געוואָרן. פיל געשעפטן האָבן אַרומגערינגלט דאָס ראָטהויז פון אַלע זייטן און אויך דעם פלאַץ אַרום דעם ראָטהויז.

פון דעם מאַרק ציען זיך צו אַלע דורכגענג אין שטאָט גלייכע גאַסן, דורכגעשניטן אין גלייכע ווינקלען מיט זייטיקע גאַסן: אַלעקסאַנדער (פריער די גראָדסקע גאַס), ניט קיין לאַנגע גאַס פאַרן הויפט־שפאַציר; די גאַס פון מאַיאָר מאַטשינסקי, דער דעראָבערער פון שטאָט בעת דער פוילישער אינוואַזיע; די שלאָס־גאַס (זאַמקאָווע); די ברייטע גאַס (שעראָקע) וואָס האָט געפירט ביז דער פאָרשטאָט זאַבראַמיע, ווו עס האָבן זיך צעצווייגט נאָך צוויי גאַסן: פארנא און פאַניענסקאַ.

אין צענטער שטאָט, צפונדיק פון דער אַלעקסאַנדער־גאַס, האָט דער קלויסטער א. נ. פון יאַן נעפאָמוצען פאַרמאַכט דעם דורכגאַנג מיט אַ ברייטן ווייסן פראָנט, פונוואַנען עס האָט שטענדיק אַראָפגעשיינט די אויפשריפט אין לאַטיין: „אַ לויב דיר, האַר” („גלאָריאַ טיבי, דאָמינע”). דאָ האָט זיך פאַרפעסטיקט דער קאַטוילישער קלער, וועלכער האָט געהערשט איבער אַ סך שטעטלעך פון דער געגנט. הינטערן קלויסטער האָט זיך געפונען אַ ריזיקער גאָרטן מיט גראָז־פלאַנצן און פאַרשידענע ביימער.

* איבערזעצט פון עברית־טייל פון בוך, מיט גרויסע קירצונגען.

ככר השוק — דער מאַרק

די אַלעקסאַנדער־גאַס האָט זיך פאַרענדיקט ביים ווינקל פון דער שעראָקע גאַס און דאָ זיך אַראָפּגעלאָזט צום טייך איקווע און צו דער אַלטער יידישער גאַס טשערנעטשינא. נאָענט צום טייך איז געשטאַנען די גרויסע שול, וועלכע איז אויפגעבויט געוואָרן אין די יאָרן 1782—1794.

וועגן דעם בית־הכנסת ווערט דערציילט:

„דער בית־הכנסת אין דובנע איז אַ זייער שיינע געביידע פון שטיין. די הייך — אַ 21 מעטער און דער קאָפּול איז אונטערגעשפּאַרט אויף 16 עמודים אין פיר רייען. דאָס בויען האָט געדויערט 12 יאָר בערך. פון תקמ״ב ביז תקנ״ד, ווען — ווי ס'איז פאַרשריבן אין פּנקס פון דער קהילה — מ'האָט דאָרט אָנגעהויבן צו דאַוונען. די בויער האָבן אָנגעווענדעט אַ סך תחבולות כדי צונויפצוזאַמלען דאָס געלט וואָס מ'האָט אויסגעגעבן אויף דער בויאונג, נאָר אָן דער הילף פון קניאַזש מיכאל ליובאָמירסקי, דעם שטאָט־בעל־הבית, וואָלט מען ניט געקענט רעאַליזירן דעם זייער שיינעם פּלאַן און די גאַנצע אַרבעט וואָלט געווען אַרויסגעוואָרפן, ווען דער דאָזיקער גוטער מאַן קומט ניט צו הילף. ער האָט זיינע פּאַנשטשיזנע־פויערן געשיקט אַרבעטן ביים בנין פאַר אַ זייער קליינעם לוין און פאַר די שטיינער, ציגל, זאַמד, מאַטעריאַלן און קאַלך וואָס די יידן האָבן ביי אים געקויפט — האָט ער גענומען אַ העלפט פון פרייז און געהאָלפן מיט אַלץ וואָס ער האָט געקאָנט, אויך מיט עצות. נאָך מיט 25 יאָר צוריק האָט אַ 70־יעריקער זקן מיר דערציילט, אַז אַלס יינגל האָט ער געהערט פון זיין טאַטן, וועלכער איז דעמאָלט אַלט געווען אַכציק יאָר, און בייגעווען ביים לייגן דעם גרונטשטיין פאַרן שול־בנין, ווי ער האָט מיט די אייגענע אויגן געזען ווי די איינוווינער פון שטאָט מיט אירע אָנגעזעענסטע בירגער האָבן זיך אויסגעזעצט אַרום די טישן פון ברעטער, וועלכע מ'האָט אַוועקגעלייגט אויף ליידיקע פעסער. די טישן זענען געווען געגרייט מיט בראָנפן און האָניק־לעקעך. דאָרט האָט זיך אויך געפונען דער דאָזיקער גרויסער פירשט, אַן

אָנגעזעענער מיניסטער אין פוילן און איינער פון אירע מיליטערישע פירער, וועלכער האָט מיט זיי צוזאַמען געטרינקען אַ גלעזל, געזאָגט עטלעכע ווערטער און דערנאָך זיי געווינטשן: „איר זאָלט גוט פאַרענדיקן וואָס איר האָט אָנגעהויבן בויען און אין דעם בית־הכנסת מתפלל זיין צו גאָט וועלכער האָט באַשאַפן הימל און ערד און וואָס אין זיין האַנט געפינט זיך יעדער לעבעדיק באַשעפעניש".

צו פאַראייביקן דעם גוטן טאַט וואָס דער אַדלמאַן און שטאָט־בעל־הבית האָט געטאָן מיט אונדזערע ברי־דער, האָבן זיי איבערן אַריינגאַנג אין שול אויפגע־קלאַפּט אַ געגילדעטן טאָוול פון אייזן מיט אַ שילדל פון דער מיוחסדיקער און געשעצטער משפחה, מיט די איניציאַלן פונעם פירשט מיכאל ליובאָמירסקי. און אונטערן שילדל — דער פסוק: ,בבית אלהים נהלך ברג"ש'.

דער ארון הקודש אין שול איז אַ שיינע קונסט־אַרבעט. אויף אים, אויף די טירן און זייטיקע עמודים — געשניצטע און געגילדעטעביימער, פייגל און בלו־מען, שרפים און כרבים און הענגלעך וויינטרויבן, וועל־כע האָבן געקוויקט דאָס אויג פון יעדן צושויער. אין לויף פון די יאָרן איז דער ארון הקודש קאַליע געוואָרן און ביסלעכווייז זענען אַראָפּגעפאַלן די אַלע באַפּוצ־צעכצן, דאָס גאָלד איז פאַרשוואַרצט געוואָרן, ביז דער גבאי פון שול, דער אלוף און נגיד מורנו הרב שמואל הורוויץ יצ"ו האָט ניט געדרוט, ביז ער האָט ניט פאַ־ריכט און אָפּגעגילט אַלץ פונדאַסניי, אַז ס'איז נאָך שע־נער פון פריער. די באַנייאונג האָט געקאָסט העכער צוויי טויזנט זילבער־רובל.

אין ארון הקודש שטייען אַ זעכציק גרויסע און קליינע ספר־תורות, דער רוב פון זיי — כשר צום לייענען. אַסך כלי־קודש פון זילבער, קרוינען, עצי־חיים, דיאַדעמס, הענטלעך, מנורות, קערות און קרוגן, מיט וועלכע די כהנים וואַשן זיך די הענט פאַרן דוכע־נען, ווי אויך פרוכתן, לאַמברעקינס און טייערע קינסט־לערישע צודעקס האָבן זיך געפונען אין בית־הכנסת.

די חנוכה־מנורה, אין וועלכער מע פלעגט אָנצינדן ליכט אַלע פרייטיק־צו־נאַכטסן און יום־טובים, איז געווען אויסגעאַרבעט פון ריינעם זילבער, אַ גרויסע און שווערע, נאָר אַ פּראַכטפולע, מיט אַ זילבערנעם צוויי־קעפּיקן אָדלער אין דער הייך.

אַלע כלים און די בגדי־קודש ווערן געהיטן אין קעלער, הינטער אייזערנע טירן און שלעסער, וועלכע ס'האָט אין יאָר 1856 געמאַכט דער דעמאָלטיקער גבאי ר' מאיר שומסקי ז"ל. ער האָט מיט זיין גאַנצן וועזן געשטרעבט נאָר צו דערהייבן גאָטס נאָמען. און דער־נאָך — זיין זון חיים הירץ ז"ל, וועלכער איז געווען גבאי אין שול נאָך אים. די אַלע טייערע חפצים זענען געשאָנקען געוואָרן דורך מענטשן וועלכע האָבן גע־לעבט מיט הונדערטער יאָרן פריער.

פיר עזרות־נשים האָט די שול, אין דער לענג פון צפון און דרום, צוויי פון זיי אויבן, צוויי — אונטן. ביים אַריינגאַנג אין בית־הכנסת געפינען זיך פון ביידע זייטן פיר קליינע בתי־תפילה — צוויי פון אונטן, צוויי פון אויבן, ווו עס דאַווענען פיל פון עמך און בעלי־מלאכות, אויסער אין די ימים־נוראים, ווען אַלע זענען מתפלל אין שול.

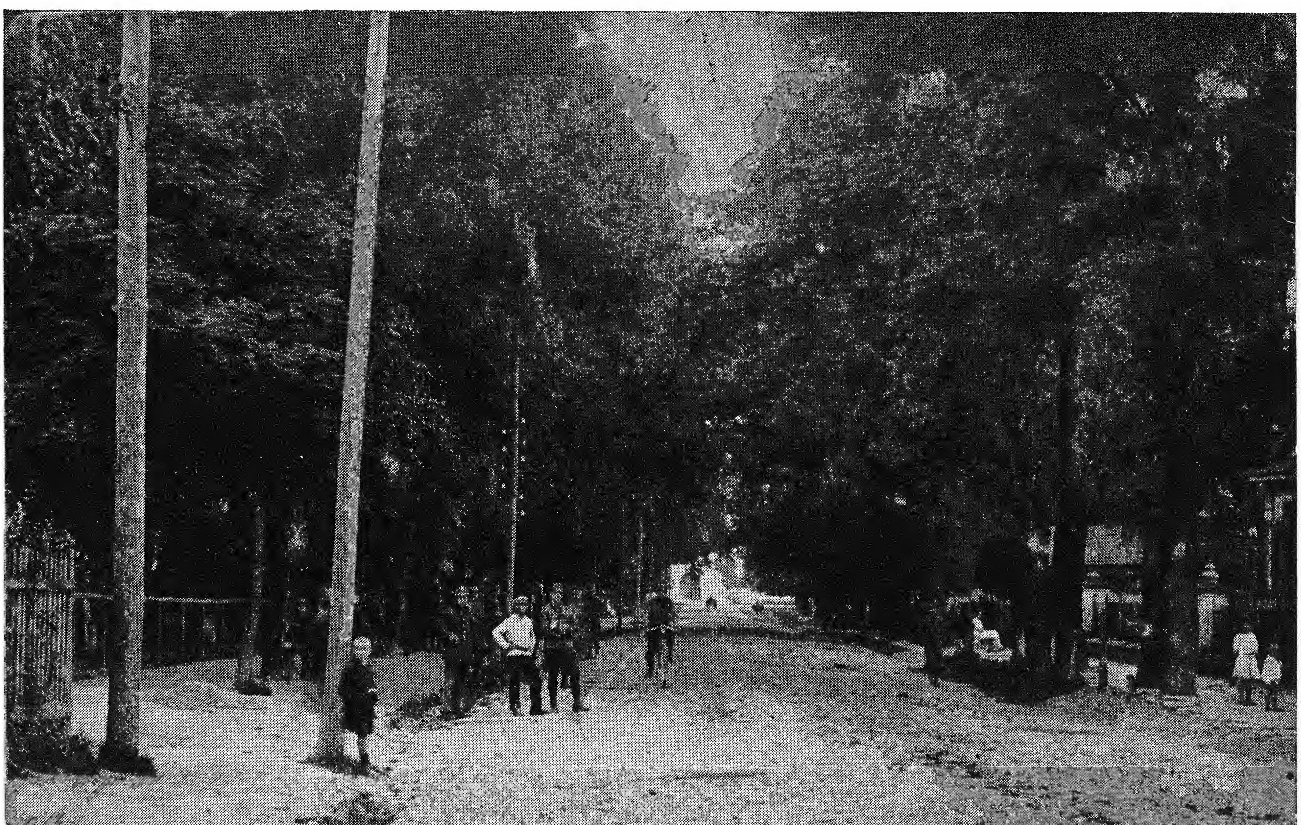
אַ חוץ דער שול און די פיר בתי־תפילה ביים אַריינגאַנג, זענען נאָך פאַראַן אין שטאָט 17 בתי־תפילה און בתי־מדרשים, ווייל אין דער שטאָט דובנע, ווי אין אַלע שטעט פון ליטע, פוילן און רייסן, האָט יעדער גרופּע, יעדע סעקטע חסידים און יעדער בראַנזשע, אַן אייגן שטיבל וואָס טראָגט דעם נאָמען פון גרינדער אָדער פון דער גרופּע מענטשן צי חסידים, אָדער פון די בעלי־מלאכות".

נאָענט פון דער גרויסער שול שטייט אין איר גאַנצער פינצטערקייט דאָס גאָר אַלטע באָד און דער־לעבן — דער „הקדש", דאָס אָרט צו נעכטיקן פאַר דורכפאָרנדיקע אָרעמעלייט און אויך דאָס הויז פון אָרטיקן רב, דעם אב בית־דין.

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דובנע גע־ווען ברוקירט און ריין. אויף דער ריינקייט האָבן אַכטונג געגעבן די „גאַראָדאָוואָיס" (פּאָליציאַנטן) און „נאַדזיראַטעלעס" (אויפזעער). די הויז־אייגנטימער האָבן באַקומען געלט־שטראָפן, אַפילו תפיסה־אורטיילן, אויב די גאַס נאָענט פון זייערע הייזער איז געווען שמוציק. דערפאַר פלעגן יעדן באַגינען אַפילו חשובע בעל־הבתים אַרויסגיין אין גאַס מיט בעזעמער אין די הענט און רייניקן דעם טראָטואַר — אַ העלפט וועג אויף זיין זייט, בעת דער בעל־הבית פון אַנטקעגן האָט געריי‌ניקט דעם צווייטן העלפט וועג און זיין זייט טראָטואַר. די גאַסן זענען געווען געפלאַסטערט מיט

רויטע ציגל און ניט מיט קיין שטיינער. די טראָטואַרן זענען געווען הויכע און גלייכע, לענגאויס זענען געפלאָסן אומריינקייטן, ווייל ס׳איז ניט געווען אין שטאָט קיין קאַנאַליזאַציע. אַ סך הייזער זענען ניט געווען געטינקט און געקאַלכט, ווייל מ׳האָט זיי געבויט פון בלויז רויטע ציגל — און דאָס איז געווען דער שטאָלץ פון זייערע אייגנטימער. דער רוב הייזער זענען געווען איינשטאָקיגע, מיט פאציאטעס, בלויז אין מאַרק זענען געווען צוויי־שטאָקיגע הייזער. די היימען זענען געווען באַלויכטן מיט נאַפט־לאָמפּן און די גאַסן מיט נעבעכדיקע נאַפט־לאַמטערנס, אויפגעהאָנגען אויף ספּעציעלע עמודים און שטאָטישע לאַמטערן־צינדערס פלעגן זיי יעדן אָוונט אָנצינדן. אין די יאָרן 1910־1912 זענען די נאַפט־לאַמטערנס אויף די הויפּט־גאַסן פאַרטוישט געוואָרן מיט געזאָלין־לאָמפּן, וועלכע מ׳האָט אַרויפגעצויגן אינדערהייך מיט דער הילף פון אַן אייזערן קייטל. אַזוי ווי די געזאָלין־לאָמפּן זענען געווען אַ רעקאָרד פון פּראָגרעס אין דובנע, פלעגן יעדן פאַרנאַכט זיך צונויפזאַמלען מאַסן ליידיקגייער און יוגנט כדי זיך צוקוקן ווי דער לאַמטערן־צינדער טוט זיין מלאכה און אויסשרייען „אַך", ווען דאָס בלענדנדיקע ליכט פונעם מאָדערנעם „לוקס" האָט צעטריבן די פינצטערניש.

אין דובנע האָט מען געטרונקען וואַסער פון טייך איקווע. די וואַסער־פירער פלעגן יעדן באַגינען אַוועק צום ניט־טיפן ברעג פון דער איקווע, מיט זייערע פעסער־וועגעלעך געשפּאַנטע אין פערד און מיט אַ מין שעפער אָנגעהאָנגען אויף אַ לאַנגן דראָנג, אָנעמען טייך־וואַסער און עס אַריינגיסן אין פאַס מיט דער ברייטער עפענונג. פון טייך האָט מען צעפירט דאָס וואַסער אין די הייזער און פאַרקויפט אויף דער מאָס. ביז אין אַ געוויסן טאָג זענען געקומען די קאַצאַפּן (רוסן) קיין דובנע און אינמיטן מאַרק אויסגעגראָבן אַן ארטעזיאנישן ברונעם, וועמענס לויטערע וואַסערן האָבן בשפע געפליסט פון די אָפענע קראַנען. די „גאָראָדסקאַיאַ אופּראַוואַ" (שטאָט־פאַרוואַלטונג) האָט איבער די קראַנען

רחוב פאנגסקה — פאניעסקא גאס

אַוועקגעשטעלט אַביידל, כדי זיי שיצן קעגן פאַרפרירונג אין ווינטער. אמת, אויך דעמאָלט זענען נאָך ניט געפלאָסן אין די הייזער קיין וואַסער פון רערן, אָבער די וואַסערפירערס האָבן שוין ניט מכבד געווען די איינוווינער מיטן מוטנעם און אומריינעם וואַסער. נאָר צעפירט דאָס לויטערע ברונעם־וואַסער.

בית הדואר — די פאָסט

שילדערנדיק די שטאָט, טאָר מען ניט פאַרגעסן די פאָרשטעט: זאַבראַמיע — אין מערב, ביים פראַוואָסלאַוונעם סאָבאָר; סורמיץ — אין מזרח, מיט די 3 בריקן איבער דער איקווע און דער פעסטער דאַמבע; און פאנטאליע — אין צפון. אין די פאָרשטעט האָט אָנגעהאַלטן אַ האַלב־דאָרפישער לעבנסשטייגער: יידישע קאָוואַליעס האָבן געבויגן אייזן, יידישע סטאָליערעס האָבן געהובלעוועט בעלקעס, יידישע קוימענקערערס פלעגן אײַנגעריסטע און פריילעכע גיין פון הויז צו הויז און גויאישע דאָרפסלייט פלעגן ביי זיך אין די הייף אָפּלייגן דאָס גערעטעניש פון די פעלדער.

ביימער־אַלייען זענען געווען אַ סך אין שטאָט, ווי די פאַניענסקע אַלייע מיט אירע פיל־שאָטנדיקע ליפּעס און די פאַנטאַליע־אַלייע וואָס ציט זיך איבערן טייך איקווע. אַלס שפּאַציר־פּראָמענאַדע האָט אויך געדינט דער אַראָפּגאַנג פון דער גאָרבאַטשינער גאַס, אין מערבדיקן טייל שטאָט, ווו פון איין זייט האָבן זיך געפונען די מויערן פון סאָבאָר און די תפיסה און פון דער צווייטער זייט — אַ גרינער פלאַכלאַנד וואָס האָט זיך פאַרלוירן אין די גראָע רחבותן. אייניקע קילאָמעטער פון שטאָט, פון דער זייט פון זאבראמיע, האָט זיך געפונען אַ גרויסער און פּרעכטיקער פּאַרק ווו ס'איז געשטאַנען אַ דענקמאָל פון צאַר אַלעקסאַנדער דעם דריטן צו פאַראייביקן זיין באַזוך אין שטאָט אין די אַכציקער יאָרן פון נייַנצנטן יאָרהונדערט, בעת זיין רייזע אין דרום־מערבדיקן ראַיאָן פון דער אימפּעריע, וואָס גרענעצט מיט עסטרייך.

קיין אַלטערטימלעכקייטן זענען כמעט ניט געווען בנמצא אין דובנע — ניט קיין ספּעציעלע געביידעס, קיין דענקמעלער און ניט קיין אוראַלטע ברונעמער,

וואָס געפינען זיך אין די מערבדיקע שטעט; בלויז דער פּראַוואָסלאַוונער סאָבאָר און די מאָנאַסטירן מיט די „ציבעלעס־קאָפּולן" האָבן געגעבן דער שטאָט אַ מזרחדיק־סלאַווישן ניואַנס, און דער פּויליש־קאַטויּלישער קלויסטער „דער הייליקער יאַן", וואָס האָט זיך אויסגעטיילט מיט זיין בוי־סטיל פון דער באַראָק־תקופה.

דער רוב הייזער פון נײַנצנטן יאָרהונדערט זענען געווען פון האָלץ, נאָר אין רעזולטאַט פון די אָפטע שריפות און פּרימיטיווע לעש־מיטלען (וואַסער האָט מען באַדאַרפט ברענגען פון טייך), האָט די שטאָט־פאַרוואַלטונג געצווּנגען צו שטעלן אויף די הויפּט־גאַסן ציגל־הייזער און די דעכער באַדעקן מיט בלעך אָדער שינדלען.

דער איינציקער פּוילישער זאַמעק, וועלכן יידן האָבן גערופן „דער שלאָס", האָט זיך געפונען אין צענטער שטאָט און דערמאָנט די גרוילן פון דער פאַרגאַנגענהייט. אין זיינע הייף האָט מען בעת דער רוסישער הערשאַפט אויפגעשטעלט קאָשאַרן פאַרן אָרטיקן גאַרניזאָן.

די יידישע דובנע

די ערשטע באַגלויבלעכע ידיעות וועגן דער שטאָט דובנע שטאַמען פון סוף פערצנטן יאָרהונדערט, ווען דאָס ליטווישע פירשטנטום האָט זיך פאַרפעסטיקט אונטער דער הערשאַפט פון וויטאָלדן, דער גרויספירשט פון ליטע, אַ לייבלעכער קרוב פון יאַגיעללאָ, דער קיניג פון פּוילן. אין יענער תקופה איז דאָס וואָלינער פירשטנטום געווען אַ טייל פונעם ליטווישן גרויס־פירשטנטום און דריי שטעט אין וואָלין — לוצק, אָסטרוג און קרעמעניץ, האָבן געבילדערט איר דרומדיקע פאַרטיידיקונגס־ליניע. די שטאָט דובנע ווערט דערמאָנט אַלס נעבן־פּאָזיציע אין דער דאָזיקער פאַרטיידיקונגס־ליניע.

הגם יידן אַלס איינוווינער פון דובנע ווערן דערמאָנט ערשט מיט אַ 150 יאָר שפּעטער, זענען שוין אָבער געווען יידישע קהילות אין די שטעט פון ליטע און וואָלין נאָך אין אָנהייב פון פערצנטן יאָרהונדערט. זיי זענען געבונדן מיט די שטעט ברעסט־ליטאָווסק, גראָדנע, טראָקי און לוצק.

אין אַ דאָקומענט פון יאָר 1552 ווערן יידן צום ערשטן מאָל דערמאָנט אַלס איינוווינער פון דובנע. דאָרט ווערט צוו. אַנד. דערציילט וועגן יידישע פּי־סוחרים, וועלכע האָבן געקויפט אָקסן אין וואָלאָכיע: „מיכאל פון וויניצע — 2080 אָקסן, איסעצקאָ פון אָסטראהא (אָסטרוג) — 1500 אָקסן און דער ייד לאַשטשעק פון דובנע האָט געקויפט 309 אָקסן. ער און מיכאל האָבן אין אָסטרוג 120 אָקסן".

אַ קלאָרער באַווייז פאַר דער עקזיסטענץ פון אַ יידישער קהילה אין דובנע אין סוף פון זעכצנטן יאָרהונדערט, איז די סאַמע עלטסטע מצבה אויפן יידישן בית־עלמין פון יאָר 1581, וואָס שטרייכט אונטער דעם פאַקט, אַז דער יידישער ישוב איז דאָרט געווען אויף אַזוי פיל פאַרפעסטיקט, אַז ער האָט געקענט זיך דערלויבן צו קויפן אַ טייל באָדן אויפצושטעלן אַן אייגענעם בית־הקברות. נאָך אַן אַלטערטימלעכע מצבה פון יאָר 1604, ווערט דערמאָנט אין בוך פון הרב ח"ז מרגליות „דובנא רבתי".

צווישן די וואָלינער שטעט, וועלכע האָבן זיך אַרויסגעהויבן אַלס „פערט לאַנד" פון ועד דארבע ארצות, ווערט דובנע דערמאָנט נאָך אין זיבצנטן יאָרהונדערט, בעת קרעמעניץ און אָסטראהא ווערן דערמאָנט שוין אין זעכצנטן יאָרהונדערט, אָבער דווקא דובנע איז די וויכטיקסטע פון די יידישע שטעט אין וואָלין, ווייל זי ווערט אונטערגעשטראָכן אַלס „דובנא הגדולה" און „דובנא רבתי" אין אייניקע ספרים און אין פּנקס פון „ועד ארבע ארצות".

וועגן דער גרויסער צאָל יידישע איינוווינער אין דובנע אין פאַרגלייך מיט אַנדערע שטעט אין וואָלין, זאָגט עדות אַ סטאַטיסטישער באַריכט פון יאָר 1765: דובנע און פאָרשטעט — 2492; לוצק — 1845; קאָנסטאַנטין (די אַלטע און די נייע) — 1801; לובלין (די בלויזע שטאָט) — 1634; **קאָוועל — 1516**; ראָוונע 1422; ליבעוונע (לובאָמל) — 1226; קרעמעניץ — 1029. יענעם יאָר זענען געווען אין בראָדי 6877 יידן און אין לעמבערג — 6378 יידן.

וועגן דער סאָציאַלער לאַגע פון די יידן און זייער גלייכבאַרעכטיקונג, קען מען לערנען פון דער פאַראָרדענונג וועלכע ס'האָט אַרויסגעגעבן דער קיניג וולאַדיסלאַוו דער פערטער אין דער העלפט פון זיבעצנטן יאָרהונדערט: „פאַר די יידן אין שטעטל דובנע וועט אָפּגעהיטן ווערן די רעכט צו באַנוצן זיך מיט

זייער שול ,נאַ אוקאַפּיסקו׳ (אויפן אָנשיט) און זיי וועלן זיך קענען פירן אויף זייער שטייגער, פּאַרנעמען זיך מיט מסחר, קויף־און־פאַרקויף, ווי דאָס איז זיי דערלויבט געווען פריער. אויסער דעם וועלן זיי צאָלן די זעלבע שטייערן וואָס די מיעשטשאַנעס, ווייל אין די האַנדלס־באַציאונגען מיט זיי, האָבן זיי דערפון די זעלבע נוצן...״

אין די יאָרן 1648—1649 (ת״ח ות״ט) זענען דורך כמיעלניצקיס קאָזאַקן חרוב געוואָרן אַ סך שטעט פון פּאָדאָליע און וואָלין און זייערע יידישע איינוווינער זענען אומגעקומען פון דער שווערד, צווישן זיי: ברעסט־ליטאָווסק, פּינסק, קאָברין, בראָדי, דובנע, קרעמעניץ און אָסטראהא.

וועגן חורבן פון דער יידישער דובנע דערציילט ר׳ נתן נטע האַנאָווער אין זיין בוך „יוון מצולה״:

„און דער צורר כמיעל ימח שמו איז מיט זיינע חילות אַוועק אויף דער ק״ק קאָנסטאַנטין און פון דאָרט אין אָסטראהא דער הויפּטשטאָט. און פון דאָרט האָבן זיי זיך געלאָזט אין דער ק״ק גרויס־דובנע. דאָרט איז געווען אַ שטאַרקע פעסטונג, וואָס האָט ניט איר גלייכן אין גאַנץ פּוילן... ווען די פירשטן און מיניסטאָרן זענען אַנטלאָפן פון דער מלחמה, זענען דאָרט (אין דובנע) איבערגעבליבן עטלעכע הונדערט יידן און זיי האָבן געמיינט צו ראַטעווען זיך אין דער פעסטונג... ווען די פּאַגראָמשטשיקעס זענען צוגעקומען צו דער שטאָט דובנע, איז איין העטמאַן מיט זיינע 80 העלדישע זעלנער אַוועק אין דער פעסטונג און זיך פאַרשלאָסן, ניט לאָזנדיק קיין שום ייד דאָרט אַריינקומען... און אַלע, אַ טויזנט הונדערט יידישע נפשות, זענען פאַר דער פעסטונג אומגעקומען...״

יענעם יאָר זענען אין דובנע געווען 47 הייזער פון יידן און 141 הייזער פון קריסטן, לויט אַן אַרכיוואַלער רשימה פון יאָר 1650. אַלע יידישע הייזער זענען פאַרברענט געוואָרן. נאָך אַן עדות וועגן חורבן פון דער קהילה דובנע אין יענעם יאָר געפינט זיך אין אַרכיוו פון דער פירשטין באַראַטינסקאַ. עס ווערט דאָרט דערציילט: „דאָס אָרט פון אומקום פון די יידן אין שטאָט איז געווען אויפן באַרג ביים שלאָס און אויף דעם באַרג איז געפאַלן דאָס פאָלק פונעם גאָט פון אַברהם פון די פאַנאַטישע הענט פון אַן אַכזריות־דיק פאָלק. און ביי דער גרויסער שול, אויסער דער מזרח־וואַנט, געפינען זיך די קברים פון די דאָזיקע קדושים און די איינוווינער פון שטאָט פלעגן דאָרט גיין יעדן תשעה באב״.

אַ לעגענדע דערציילט אַז אין יענעם יאָר איז מיטן טויט פון קדושים געשטאָרבן אסתר, די טאָכטער פון גאון ר׳ מאיר בן ר׳ משה כ״ץ אשכנזי, רב פון דאנהויזן, וועלכער איז געקומען פון מאָהילעוו קיין דובנע און דאָ געשטאָרבן אין יאָר 1643.

23 יאָר נאָכן חורבן פון דער יידישער קהילה אין דובנע דורך כמיעלניצקיס קאָזאַקן, האָט אין דעצעמבער 1671 באַזוכט די שטאָט אַ פראַנצויזישער דיפּלאָמאַט אורליך פאַן ווערדום. אין זיין טאָגבוך פון דער רייזע דערציילט ער:

דובנע איז לויט איר גרויס אַ דורכשניטלעכע שטאָט. אירע הייזער — שמאָלע האָלץ־געביידעס, לאַנגע און זייער געדיכט באַוווינט. די גאַסן זענען גלייכע און לאַנגע, אַזוי אויך די געסלעך וואָס שניידן זיי דורך, נאָר די שטאָט איז ניט ברוקירט. איבער דער שטאָט זעט מען דעם מאָנאַסטיר פון די בערנאַרדינער, מיט אַ ברייטן אַריינגאַנג. אויסער דעם מאָנאַסטיר איז דאָרט פאַראַן אַ קאַטוילישער קלויסטער און 4 רוסישע געבעט־הייזער ווי אויך אַ יידישע שול, אַלע געבויט פון שטיין. אויסער דער שטאָט, אויפן ברעג פון דער אזיערע, זעט מען אַ מאָנאַסטיר פון רוסישע מאָנאַכן, אויך געבויט פון שטיין. און אויף דער צווייטער זייט אזיערע בויט מען פון האָלץ אַ הויז פאַר רוסישע מאָנאַכינס.

מיר האָבן געוווינט ביי אַ ייד, וועלכער האָט אַ גאַנצן טאָג געברענט אַ ליכט, ווייל זיין שוויגער איז מיט אַ יאָר צוריק געשטאָרבן. איין מאָל אין יאָר מוז ער אָנצינדן אַ ליכט צו איר אָנדענק אין משך פון 24 שעה. פרייטיק פאַרנאַכט, ווען די זון האָט זיך געזעצט, האָבן זיי אָנגעצונדען 4 ליכט, ווייל אין שטוב האָבן זיך געפונען צוויי פרויען — און פרייטיק־צו־נאַכטס דאַרף מען אָנצינדן צוויי ליכט פאַר יעדער פרוי וואָס געפינט זיך אין שטוב — — — ״.

65 יאָר נאָכן חורבן, אין יאָר 1713, איז די צאָל יידישע איינוווינער אין גרויס דובנע געווען גרעסער ווי די צאָל קריסטן. דאָס איז צו לערנען פון דער

באַשטעטיקונג פונעם שטאָטישן הערשער, פירשט אַלעקסאַנדער דאָמיניק לובאָמירסקי, וועלכער האָט צום באַשלוס פון שטאָטראַט פאַרפליכטעט די יידן מיט $\frac{2}{3}$ פון די שטייערן און די קריסטלעכע איינוווינער — מיט $\frac{1}{3}$. בנוגע די אָבליגאַטאָרישע אַרבעטן פון די שטאָט־איינוווינער, ווי פאַריכטן די וועגן און אויסהאַלטן די בריקן, זענען גלייך־אויף־גלייך פאַרפליכטעט די יידן ווי די קריסטן און „אַ שטראָף פון טויזנט גריווניעס און פאַרשפאַרט ווערן אין דער פעסטונג וועט באַקומען יעדער וואָס וועט עובר זיין אויף דער פאַראָרדענונג".

אין יאָר 1727 איז פון דעם זעלבן פירשט לובאָמירסקי אַרויס אַ פאַראָרדענונג פאַרן דובנער שטאָט־ראַט, ווו ס'זענען פאַראַן עטלעכע פונקטן וועלכע זענען באַזונדערס נוגע די יידישע איינוווינער פון שטאָט:

„פאַראַגראַף 2. סיכסוכים צווישן יידן און מ־עש־טשאַנעס וועלן געברנגט ווערן צום משפט פאַרן שטאָט־עלטסטן און בנוגע אַן אָנקלאַגע — דירעקט פאַרן געריכט פון דער פעסטונג און אָן דעם ווענדן זיך צו דער אַנטשיידונג פון שטאָט־עלטסטן, וועט באַשטימט ווערן אַ שטראָף פון 7 טעג אַרעסט.

„פאַראַגראַף 4. די איינוווינער גופא וועלן זיך אויסקלויבן ראַטמענער און צווישן זיי וועט זיין איין ייד געשיקט פון קהל.

פאַראַגראַף 13. די מיעשטשאַנעס וועלן ניט גיין אין באָד צוזאַמען מיט די יידן, נאָר באַזונדער. פאַר דעם צוועק וועט מען באַשטימען ספּעציעלע טעג אין דער וואָך פאַר אַלע גלויביקע, דהיינו: דינסטיק און שבת — פאַר די קריסטן, דאָנערשטיק און פרייטיק — פאַר די יידן. אויף דער רעגולאַציע וועלן אַכטונג געבן די שטאָטישע באַאַמטע. פאַר עובר זיין אויף דעם געזעץ וועט מען באַשטראָפט ווערן מיט 4 טעג אַרעסט. דאָס געזעץ וועט פאַרשריבן ווערן אין בוך פון מאַגיסטראַט (שטאָטראַט) פון דער שטאָט דובנע".

בעת דער הערשאַפט פון די ליובאָמירסקיס אין דובנע האָט דער תחום המושב פון די יידן אין שטאָט זיך אויסגעברייטערט. אויב אין 17טן יאָרהונדערט האָט די יידן־גאַס זיך געפונען אין אַ גלייכער ליניע פונעם זאַבראַמיער טויער לענגאויס דער איקווע, ביז דער גרויסער שול, האָט דער פירשט סטאַניסלאַוו ליובאָמירסקי פאַרקויפט אין יאָר 1742 „דעם שטאָטישן ייד יודאַ לייבאָוויטש אַ פּלאַץ צו בויען אַ הויז אויף דער גאַס נאָענט צום קלויסטער. אויף דעם פּלאַץ האָט זיין אייניקל ר' בעריש שמריהס (וועלכע האָט אין יאָר 1813 באַקומען דעם פאַמיליע־נאָמען ראוטמאַן) אויפגעבויט זיין באַוווּסטע אַכסניה. אויף דער גאַס, און וואַרשיינלעך אין יענער תקופה, איז אויך אויפגעשטעלט געוואָרן דאָס הויז פונעם דאָרפס־ייד ר' יאָשע חריפינער און דאָס הויז פון ר' יואל מאַנדעלקערנס משפחה.

טראָץ דער גלייכבאַרעכטיקונג פון וועלכער די יידן האָבן גענאָסן בעת דער הערשאַפט פון דער פירשטלעכער פאַמיליע לובאָמירסקי, האָבן זיי דאָך זיך געפונען אונטערן דרוק פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג אין שטאָט, ווי עס זאָגט עדות דער פּראָטאָקאָל פון אַ משפט פאַרן דובנער שטאָטראַט אין יאָר 1716:

„דאָס איז דער פסק־דין וועלכן ס'האָט אַרויסגעטראָגן דער מאַגיסטראַט פון דובנע, נאָך אַן אויספאָרשונג איבער צוויי פרויען, פאַרדעכטיקטע אין איבערגיין צום יידישן גלויבן, דעם 5טן מערץ 1716. לויטן פּראָקוראָר פון דער שטאָט דובנע זענען געשטעלט געוואָרן פאַרן געריכט די אַלמנה מאַרינאַ דאַווידאָוונאַ סיראָוויצקאַ פון דער שטאָט וויטעבסק און דאָס מיידל מאַרינאַ וויציעכאָוואַ פון דער שטאָט מיעלצע, וועלכע זענען איבערגעגאַנגען צום יידישן גלויבן. בעת דער אויספאָרשונג האָט די ערשטע געטענהט, אַז זי איז אַ טאָכטער פון אַ פּאָפּ פון וויטעבסק און געווען פאַרהייראַט צום קריסט דוד סיראָוויטש און געוווינט מיט אים צען יאָר. נאָך זיין טויט איז זי פון אייגענעם ווילן איבערגעגאַנגען צו דער יידישער רעליגיע, קיינער האָט איר דערצו ניט צוגערעדט. אויך האָט זי געהערט פון איר פאָטער דעם פּאָפּ, אַז די יידישע רעליגיע איז בעסער פון דער קריסטלעכער. קיינער האָט ניט געוווּסט אַז זי האָט געביטן איר רעליגיע און אויפן גאַנצן וועג, פון וויטעבסק ביז דובנע, האָבן איר יידן געגעבן פערד צו פאָרן פון שטאָט צו שטאָט, ווייל זי האָט זיי געזאָגט אַז זי איז אַ יידישע. אין דובנע האָט זי גענעכטיקט בלויז איין נאַכט, ווייל צומאָרגנס פון איר קומען האָט מען זי געכאַפּט און אָפּגעפירט אין אַרעסט־הויז.

„אויף דער פראַגע צי זי וויל זיך אומקערן צום קריסטלעכן גלויבן, האָט זי געענטפערט אַז ניין, זי איז גרייט צו ליידן און פּיין און שטאַרבן אַלס יידישע צו הייליקן דעם נאָמען פון לעבעדיקן גאָט. ווען מ'האָט איר נאָך שווערע פּייניקונגען און 180 שמיץ געפרעגט דאָס זעלבע — האָט זי געגעבן דעם זעלבן ענטפער וואָס פריער...

מאַרינאַ וויציעכאָוואַ האָט חתונה געהאַט מיט אַ ייד און איז געכאַפּט געוואָרן אונטער דער חופּה. זי האָט דערקלערט, אַז אין איר געבורט־שטאָט מיעלצע איז זי געוועזן אַ דינסט אין אַ יידיש הויז, דערנאָך איז זי איבערגעפאָרן אין דער שטאָט ליזאיסק און דאָרט האָט דער ייד פאַסטערנאַק און אַנדערע יידן איר איבערצייגט און זי האָט אָנגענומען זייער רעליגיע.

נאָך שווערע פּייניקונגען און 66 שמיץ, האָט מען איר 3 מאָל געפרעגט — און זי האָט אַלץ איבערגע־חזרט די רייד. נאָר צום פערטן מאָל, נאָכן באַקומען 40 שמיץ, האָט זי דערקלערט: „איצט האַס איך די יידישע רעליגיע און ווי פריער גלויב איך אין יעזוסן און בין גרייט פאַר אים צו ליידן און שטאַרבן...‟

פון אונטער דער חופּה האָט מען אויך גענומען אין ארעסט פינף יידן: אפרים יאַקובאָוויטש, מאַרינאַ ווי־ציעכאָוואַס חתן; לייב אַבראַמאָוויטש, אַ משגיח אין שפּיטאָל, אין וועמענס שטוב ס'איז פאָרגעקומען די חתונה; יעקב ברוכאָוויטש, וועלכער האָט מסדר קידו־שין געווען; לייב מאָושאָוויטש, וועלכער איז אַ סך טעג אַרומגעפאָרן מיט מאַרינאַ וויטשעכאָוואַ און יעקב יוזעפאָוויטש, וועלכער האָט געשריבן די כתובה.

דער לעצטער האָט געזאָגט, אַז ער איז געווען קראַנק און ניט געוווּסט פאַר וועמען ער שרייבט. ווען מ'האָט נאָך שווערע פּייניקונגען און שלאָגן מיט אַ פאַסעק געפרעגט יעדן פון זיי דריי מאָל, האָבן זיי דערקלערט דאָס זעלבע, אַז זיי האָבן ניט געוווּסט אַז זי איז אַ קריסטלעכע פרוי.

אויפן גרונט פון אַלגעמיינעם געזעץ און דעם געזעץ „זאַקסען־שפּיגל‟, לויט וועלכע ס'ווערט פאַרברענט ווערן אויפן פייער יעדער וואָס פאַרלאָזט דעם קריסט־לעכן גלויבן, האָבן די ריכטער פאַרמשפּט די אַלמנה מאַרינאַ דאַווידאָוונאַ סיראָוויעצקאַ צו צערייסן איר פלייש מיט צוואַנגען און פאַרברענען דערנאָך אויפן שייטערהויפן, ווען זי וועט נאָך לעבן; און דאָס מיידל מאַרינאַ וויציעכאָוואַ האָט מען פאַרמשפּט אָפּצוהאַקן דעם קאָפּ און דערנאָך זי פאַרברענען...

די יידן, אויסער דעם קראַנקן יעקב יוזעפאָוויטש, האָט מען פאַראורטיילט צו הונדערט שמיץ יעדן פאַר דער קונע און די וואָס זענען געקומען פון אַנדערע ערטער — צו פאַרטרייבן פון שטאָט.

אויף דער קהילה דובנע, וועלכער האָט וויסנדיק, צי ניט וויסנדיק, זיך באַצויגן לייכטזיניק און געהאַלטן ביי זיך אין פאַרלויף פון אַ וואָך די וואָס האָבן פאַר־לאָזט זייער רעליגיע און דערלויבט צו שטעלן אַ חופּה — איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אַ קנס פון וואַקס און ליכט פאַר אַלע קריסטלעכע געבעט־הייזער און אכסניהס אין דובנע, ווי אויך פאַרן מלוכהשן אוצר, פאַרן פירשט, פאַר דער פעסטונג און שטאָטראַט; און אומקערן די קריסטלעכע איינוווינער פון שטאָט אַלע אויסגאַבן פון דעם משפּט.

אויסער דעם איז פאַרבאָטן געוואָרן די יידן האַלטן ביי זיך קריסטלעכע דינסטן און דערפאַר זיי באַ־שטראָפן מיט הונדערט גריוועניס און דעם קריסט וואָס אַרבעט ביי זיי — פאַרשפּאַרן אין תפיסה‟.

די קהילה דובנע ווערט ווידער דערמאָנט אין יאָר 1755, בעת דער גרויסער מחלוקת אַרום דעם פאַלשן משיח שבתי צבי, אין שיכות מיטן חרם און נידוי פון ר' יעקב עמדן.

אויך ווערט דובנע דערמאָנט אינעם נוסח פון גרויסן חרם אויף שבתי צבי און זיינע אָנהענגער: „וואָס מ'האָט מחרים געווען אין דער ק"ק לוואָוו, אין דער ק"ק לויצק און דער ק"ק בראָד און דער ק"ק דובנע און אַלע ראַיאָנען... אויף וועלכע ס'איז מאַן אָדער פרוי וואָס באַלאַנגען צו די דאָזיקע רשעים אָדער טאָן מיט זיי אַ שידוך, אָדער פירן מיט זיי אַ משא־ומתן, אָדער עסן זייערע מאכלים — וועלן געלייגט ווערן אין חרם אַריין ווי זיי‟...

אַן אַנדערש מאָל ווערט דובנע דערמאָנט, ווען דעם 20.12.1760 זענען די פאָרשטייער פון ועד ארבע אר־צות זיך צונויפגעקומען אין פיליציע ביי קראָקע צו באַהאַנדלען די לאַגע פון די יידן נאָך די פרשות שבתי צבי, נתן העזתי און יעקב פראַנק, וועלכע האָבן געבראַכט ריזיקע שאָדנס דעם יידנטום — און דעם

פּאַרזיץ האָט געפירט „דער פּרנס פון ועד ארבע ארצות ר׳ מאיר בן רב יואל מדובנע״.

דער דאָזיקער ר׳ מאיר ב״ר יואל איז געווען אַ גביר און גרויסער נדבן. נאָך אין יאָר 1754 האָט ער צוזאַמען מיט די אַנדערע פּרנסים פון דובנע אונטערגעשריבן דעם באַשלוס וועגן „באַשטימען אַ שטענדיקן שכר פאַר צען בטלנים תהילים־זאָגערס״ און מיט אַ יאָר שפּעטער פיגורירט זיין אונטערשריפט אויך ביים אָננעמען אַ רב פאַר דער דובנער קהילה.

אין יאָר 1761 האָט ר׳ מאיר געלאָזט אָפּדרוקן עטלעכע פון זיינע שריפטן קעגן די עלילות דם אויף די יידן אין פּוילן און די אויסגאַבן פון דרוקן, 2400 פלאָרינס, באַצאָלט פון זיין קעשענע.

אין יולי 1862 איז אין פּיליצע פאָרגעקומען נאָך אַ צוזאַמענפאָר פון ועד ארבע ארצות און פאָרזיצער איז געווען דער פּרנס הועד ר׳ מאיר מדובנע (מאירקע דובינסקי). די אויסגאַבן פון צוזאַמענפאָר — דינגען דעם זאַל פאַר די זיצונגען פאַר 100 פלאָרינס און אַ „מתנת יד״ פאַרן פאַרשטייער פון פינאַנס־מיניסטעריום אין דער הייך פון 370 פלאָרינס, זענען באַצאָלט געוואָרן דורכן פּרנס הועד ר׳ מאיר בן רב יואל מדובנע „עד לחשבון״.

און ווידער אין אַ יאָר אַרום, סעפּטעמבער 1763, זענען אין פּיליצע פאָרגעקומען זיצונגען פון נשיאות פון ועד ארבע ארצות — אויך אונטערן פאָרזיץ פון ר׳ מאיר ב״ר יואל מדובנע. דאָס איז געווען דער לעצטער כינוס פון ועד ארבע ארצות, אויף וועלכן ר׳ מאיר איז געווען פּרנס פון ועד.

אין די זעכציקער יאָרן פון אַכצנטן יאָרהונדערט, האָט דער ביטערער גורל פון אוקראַינישן יידנטום אין די טעג פון צורר כמיעלניצקי, אויך ניט אויסגעמיטן די יידישע שטעטלעך אין פּוילן. דער העטמאַן זשעלעזניאַק מיט זיינע הייַדאַמאַקישע פּאַלקן זענען אַריינגעדרינגען אין די שטעט און שטעטלעך אין פּוילן און דאָרט געשאָכטן יידן און פּאָליאַקן.

די רעאַגירונג פון דער דובנער קהילה אויף די פּאָגראָמען איז געווען דאָס פּראָקלאַמירן אַ טרויער אויף אַ גאַנץ יאָר (1761).

אין רעזולטאַט פון דריי מאָל פונאַנדערטיילן פּוילן צווישן אירע שכנים — רוסלאַנד, עסטרייך און פּרייסן אין פאַרלויף פון 23 יאָר — אין 1772, 1793 און 1795, איז פון גרונט־אויס געענדערט געוואָרן דער לעבנס־שטייגער פון די יידן, ס׳איז איבערגעשניטן געוואָרן דער דורות־לאַנגער, איינהייטלעכער און איינגעשטעלטער לעבנס־שטייגער אין די מינהגים, טראַדיציע און אין דער פאַרוואָרצלטער און פאַרשפּרייטער אויטאָנאָמער אָרגאַניזאַציע. וואָלין, און צוזאַמען מיט איר דובנע, זענען איינגעשלאָסן געוואָרן אין דער זיך אויסשפּרייטנדיקער רוסישער אימפּעריע.

אין משך פון קאָרגע 150 יאָר, זינט די גזירות ת״ח און ת״ט (1648), ביזן ענטגילטיקן ליקווידירן די פּוילישע מלוכה אין 1795, האָט די יידישע קהילה אין דובנע געבליט און זיך אַנטוויקלט. די צאָל מיטגלידער אירע איז געשטיגן פון 235 נפשות (47 „הייזער״ אָדער משפּחות) אין יאָר 1650, אויף 2525 נפשות (331 „הייזער״ אָדער משפּחות) אין יאָר 1778 בלויז אין דער שטאָט דובנע. צוזאַמען מיט אירע „טעכטער״ — די פאָרשטעט און „ישובים״ — אויף 3022 נפשות.

וועגן דער עקאָנאָמישער לאַגע פון די יידן אין דובנע אין יענע יאָרן זאָגן עדות די פאָלגנדיקע ציפערן:

אין יאָר 1765 איז דער מלוכהשער ראַט וואָלין־קיעוו שולדיק געווען דער דובנער קהילה 18.000 פּוילישע זלאָטעס פאַר איבעריקע שטייערן וועלכע די קהילה האָט געצאָלט.

אין יאָר 1778 האָט די דובנער קהילה צונויפגעזאַמלט „אַ גרויסע געלט־סומע״ אויסצוקויפן געפאַנגענע, „אַ סך נפשות״, פון דער פּריוואַטער תפיסה פון פּאַן ווילאַצקי, דער אייגנטימער פון דאָרף קאָפּיל.

אין יאָר 1792, ערב דעם צווייטן פונאַנדערטיילן פּוילן, האָט די דובנער קהילה באַנקראָטירט.

נאָכן איינשליסן וואָלין צו רוסלאַנד, איז דובנע פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גאָר וויכטיקן האַנדלס־צענטער אין מערב־טייל פון דער רוסישער אימפּעריע. באַזונדערס האָט זיך דאָ קאָנצענטרירט דער תבואה־האַנדל, נאָר אויך גרויסע געשעפטן מיט פוטערוואַרג, לעדער און פּי האָבן זיך געפירט אויף די „דובנער יאַרידים״, ווו ס׳פלעגן זיך צונויפקומען יידישע סוח־

רים פון דער פריערדיקער פוילן. אויך האָט דובנע געדינט אַלס האַנדלס־צענטער פאַר אויסערן־האַנדל מיט די דייטשע פירשטנטומס און אונגאַרן, פונוואַנען מ׳האָט אימפּאָרטירט ווייַנען.

אָבער נאָך פאַרן איבערגייַין פון וואָלין צו רוסלאַנד, זענען אין דובנע געווען גרויסע סוחרים וועלכע זענען געפאָרן אויף די באַרימטע לייפּציגער יארידים אין זאַקסן־לאַנד. נאָך אין יאָר 1728 האָבן באַזוכט דעם לייפּציגער יאריד דער סוחר הערשל איזאַק פון דובנע אין דער באַגלייטונג פון זיין שמש מיכאל שמואל, ווי אויך דער סוחר ליפּמאַן לייבל, אויך פון דובנע. אין יאָר 1755 האָט באַזוכט לייפּציג דער דובנער סוחר רפאל משה.

אין יאָר 1774, צוויי יאָר נאָכן איינשליסן מזרח־גאַליציע און לעמבערג אין דער עסטרייכישער מאָנאַרכיע, איז דער „קאָנטראַקטן־יאַריד" איבערגעפירט געוואָרן פון לעמבערג קיין דובנע און „א דאנק דעם זיך אַנטוויקלט און געבליט". דער יאריד איז יעדעס יאָר פאָרגעקומען אין דובנע, ביזן איינשליסן וואָלין אין רוסלאַנד (1794). דעמאָלט איז דער „קאָנטראַקטן־יאַריד" אַריבער קיין קיעוו און דאָס וואָס מ׳האָט נאָך אין דובנע גערופן „קאָנטראַקטן־יאַריד" ביז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז געווען ניט מער ווי אַ יאַריד פון פערד־סוחרים פון פּאָדאָליע ביז צפון־וואָלין, וואָס פלעגט יעדעס יאָר פאָרקומען אין חודש יולי.

אין יענעם יאָר (1794), איז אין דובנע געעפנט געוואָרן די ערשטע יידישע דרוקעריי דורך ר׳ יהונתן בן ר׳ יעקב פון וויעליטש (שלעזיע), וועלכער איז געווען קאָרעקטאָר פון ביכער אין קריגערס דרוקעריי אין נאָווידוואָר און דערנאָך אַגענט פון דער וואַרשעווער בוכהאַנדלונג „ספרא". די דרוקעריי איז אויפגעשטעלט געוואָרן מיט דער הילף פון דרוקער־מייסטער מיכאל פּיאָטראָווסקי און ביידע האָבן בשותפות און מיט אמונה זיך באַשעפטיקט אין דער אונטערנעמונג. דער שטאָט־הערשער, פירשט מיכאל ליובאָמירסקי, האָט זיי געגעבן אַ דערלויבעניש צו עפענען די דרוקעריי און אויס דאַנקבאַרקייט האָבן ביידע אָפּגעדרוקט אויפן שערבלאַט פון זייערע ביכער דעם שליאַכטישן הערב פון דער פאַמיליע ליובאָמירסקי, מיט אַ קרוין, און וועלכער עס זענען אַריינגעפלאָכטן די איניציאַלן פון פירשט: מ. ל.

אַ יאָר צוואַנציק נאָך דער אַנעקסיע, אין די יאָרן 1816—1819, נאָך נאַפּאָליאָנס מפּלה אין רוסלאַנד, האָבן יידישע סוחרים פון דובנע געליפערט שטאָפן און לייַוונט דער אַרמיי פון צאַר אַלעקסאַנדער דעם ערשטן, וועלכע האָט זיך פונדאַסניי אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן. אין די יאָרן 1833—1852, בעת דער הערשאַפט פון צאַר ניקאָליי דעם ערשטן, זענען דובנער סוחרים געווען פון די וויכטיקסטע קונים אויפן יאריד אין בערדיטשעוו, וועלכער איז אין יענער תקופה געווען דער באַרימטסטער אין רוסלאַנד. זיי האָבן אויך פאַרנומען דאָס ערשטע אָרט אינעם רוסישן עקספּאָרט קיין פּרייסן און עסטרייך, צוזאַמען מיט די יידישע סוחרים פון ווילנע, בריסק, שקלאָוו, אָסטרוג.

אין יענער תקופה האָט אין דובנע זיך אויך אַנטוויקלט די אינדוסטריע פון פוטערנע היטלען, וועלכע זענען צעשיקט געוואָרן איבער גאַנץ רוסלאַנד. דעם רווישטאָף — אומבאַאַרבעטע שעפּסן־פעל — האָט מען געבראַכט פון פּאָלטאַוועער גובערניע, אין אוקראַינע.

צו יענער צייט איז די עקאָנאָמישע לאַגע פון די יידן אין דובנע געווען אַ גוטע, אָבער ניט תמיד איז די פינאַנסיעלע לאַגע פון דער קהילה געווען די זעלבע. בעת אַ מאַנגל אין געלט, פלעגט די קהילה־פאַרוואַלטונג לייַען ביי די פוילישע גלחים, אויף אַ הויכן פּראָצענט. אַגב, אַזוי האָט זיך דעמאָלט געפירט אין פוילן: די גלחים איז געווען פאַרבאָטן צו באָרגן געלט קריסטן לויט אַ פּויפּסטלעכן געזעץ, דעריבער פלעגן זיי אויסלייַען דאָס געלט פון דער קירכע צו יידן און די ווידער — אָדער זיי האָבן עס פאַרנוצט פאַר אייגענע באַדערפעניש, אָדער געבאָרגט דאָס געלט... די פּאָליאַקן.

אַן אָרגאַניזירט קהילה־לעבן האָט זיך געפירט אין דובנע, כמעט פון אָנהייב, ווען די יידן האָבן זיך דאָרט באַזעצט און פון יאָר 1715 האָט מען אין פאַרלויף פון העכער הונדערט יאָר געפירט אַ קהילה־פּנקס (1715—1823).

די קהילה איז געווען געבויט אויף אַזאַ אופן (ווי ס׳איז אָנגעגעבן אויפן דף ל״ד פון יאָר תק״ז—1747 פון פּנקס):

די קהילה־פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון פיר ראשים, דריי טובים און זעקס קהל־חברים. ביי דער

מיסיע פון 6 הויכע גבאים, אַ גבאים־קאָמיסיע פאַר צדקה גדולה און גבאים־קאָמיסיעס ביי יעדע שולן אין שטאָט, וואָס יעדע האָט געציילט פון 3 ביז 6 גבאים. אויסער דעם זענען אין שטאָט געווען 5 בתי־דין, וואָס יעדער האָט געציילט 3 דיינים.

די יידישע בעלי־מלאכות זענען געווען אָרגאַניזירט אין זייערע „גילדעס", וועלכע האָבן זיך געפירט לויט אַן אינערלעכן סטאַטוט. אַזעלכע „גילדעס" האָבן עקזיסטירט פאַר שניידערס, קירזשנערס, וועבערס, קצבים, בעקערס און שענקערס.

די קהילה פאַרוואַלטונג האָט באַשטימט שטייערן פאַרן ועד ארבע ארצות און פאַרן ועד הגליל און די פרנסים האָבן געהאַט אַ רעכט צו באַפרייען רבנים און גבירים, טיילמאָל — אויך זייערע זין, פון די קהילה־שטייערן, צוליב זייערע פאַרדינסטן, הלוואות אָדער שתדלנותן פאַר דער קהילה. דער מנהג האָט זיך איינגעשטעלט אויך ביי די קיניגן פון פוילן און די פירשטן כלפי זייערע אונטערטאַנען מיט באַזונדערע רעכט.

איינע פון די עראַסטע תקנות פונעם ועד הקהילה איז געווען דער „פאַרבאָט ביז אַ חרם" פאַר שטאָטישע יידן צו קויפן הייזער אָדער „פרעמדע ערד" פון קריסטן און אַפילו דינגען ביי זיי וווינונגען און געשעפטן. אַן אויסנאַם זענען געווען די וועלכע האָבן געקענט אַוועקשענקען דער קהילה באַדייטנדיקע געלט־סומען און זיך פאַרפליכטעט צו צאָלן אַלע אירע שטייערן. די תקנה האָט זיך דערקלערט דערמיט, אַז די יידן זאָלן זיך ניט צעשפרייטן צווישן די קריסטן און ניט ליקווידירט ווערן אין אַן עת־צרה, ווי אויך ניט דערלאָזן יידן זיך אַרויסדרייען פון זייערע אַלגעמיינע פליכטן און פון צאָלן די קהילה־שטייערן און אָפּהיטן די ריינקייט פון דער משפחה, וועלכע האָט אַ ברירה פאַרשוועכט צו ווערן, אויב זיי וועלן לעבן צווישן קריסטן.

דער ועד הקהילה האָט אויך געהאַט די אויפזיכט: איבער די געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלטן — דאָס באָד, מקוה, „הקדש" און בית־עלמין; בנוגע צדקה, פלעגט דער „שופר של צדקה" איבערפירן פון זיינע פאָנדן נאָר פאַר באַשטעטיקטע באַדערפעענישן און באַזונדערס ערב יום־כיפור, בעתן אויסשטעלן די „קערות"; אויפן עפנטלעכן פירונג — מענער־קליידונג און פרויען־צירונג אויף מסיבות און מצוות־פייערונגען; אויף דער תלמוד־תורה, גמילת־חסדים און הכנסת־כלה.

פאַרשטייט זיך, אַז עס האָבן אויך ניט געפעלט קיין אינטריגעס און רייבונגען. אין דער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט האָבן די קהילה־הערשער „פאַרשלאָסן" די האַנטווערקער־פאַראיינען („גילדעס") צוליב זייער אָפּאָזיציאָנערישער שטעלונג. די בעלי־מלאכות זענען אַרויס אין אַן אָפענעם קריג קעגן די קהילה־עלטסטע, נאָר די לעצטע, אַ דאַנק זייערע פאַרבינדונגען מיט דער מאַכט און באַזונדערס מיטן פירשט יאַלאָנאָווסקי, איז געלונגען אין יאָר 1765 אַרויסצובאַקומען אַ פאַראָרדענונג פונאַנדערצולאָזן די צעכן פון די וועבערס, קצבים און בעקערס און זיי פאַרבאָטן צו אָרגאַניזירן זיך פונדאַסניי, מיט דער טענה, אַז „די בעלי־מלאכות אונטערדריקן די אָרעמע באַפעלקערונג".

אָבער אין אַ יאָר אַרום זענען די קהילה־עלטסטע געווען געצוווּנגען זיך צוריקציען, ווייל נייע פאַרשריפטן האָבן געלויטעט, אַז יעדעס יאָר וועט מען אויף אַ ספּעציעלער פאַרזאַמלונג אויסוויילן 3 „מושלים", באַפולמעכטיקטע צו קאָנטראָלירן די אויסגאָבן און איינקונפטן פון די קהילה־עלטסטע. דעמאָלט איז אויך באַשטימט געוואָרן, אַז די פרנסים „איז ניט דערלויבט אַליין צו נעמען זיך חודש־געהאַלט און פאָדערן פאַר זיך וועלכן ס'איז סטעמפּעל־אָפּצאָל אויף אָפיציעלע דאָקומענטן פון דער קהילה".

אָנגייענדיק ווייטער מיט זייער קאַמף קעגן די קהילה־עלטסטע, האָבן די בעלי־מלאכות דערגרייכט, אַז אין די יאָרן 1781 און 1792, איז אויסגעבעסערט געוואָרן דער טאַקסע־אָפּצאָל פאַר כשר פלייש און דער סיסטעם פון קהילה־שטייער „כדי מען זאָל מער ניט הערן דאָס ווייגעשריי פון די אָרעמעלייט און כדי פאַרגרינגערן די לאַסט פון פאָלק". אין יאָר 1793 האָט מען איינגעפירט אַ תקנה, אַז די יידן פון „ישוב" דאַרפן צאָלן שחיטה־און טאַקסע־אָפּצאָל „אַפילו ווען זיי קומען ניט אין די ימים־נוראים אין שטאָט אַריין".

צום שלוס איז אינטערעסאַנט צו ברענגען אייניקע ציפערן וועגן וווּקס פון דער יידישער **באַפעלקערונג** אין דובנע אין צוויי תקופות: בעת דער פוילישער הערשאַפט אין די יאָרן 1650—1788, און דער רוסישער — אין די יאָרן 1796—1897.

לויט די פוילישע פאָלקס־ציילונגען (לוסטראַ־ציעס), האָט די צאָל יידישע איינוווינער אין דובנע אַזוי אויסגעזען:

1650 — 47	יידישע הייזער מיט	470	נפשות
144	קריסטלעכע הייזער מיט	1440	״
1765 — 178	יידישע הייזער מיט	1759	״
391	קריסטלעכע הייזער		
1788 — 321	יידישע הייזער מיט	2525	״
106	קריסטלעכע הייזער		

* 35 פאָלקס־ציילונגען, וועלכע זענען אָדורכגעפירט גע־וואָרן לויט „הייזער", האָבן אין דורכשניט געשאַצט 10 נפשות אויף איין הויז.

אין יאָר 1796 איז דובנע פּראָקלאַמירט געוואָרן דורך דער רוסישער מאַכט אַלס קרייז־שטאָט און די שטאַטישע יידישע באַפעלקערונג האָט געציילט:

1797 —	שטאַטישע יידן	2780	נפשות
1799 —	״ ״	2799	״
1803 —	״ ״	2784	״
1847 —	״ ״	6339	״
	שטאַטישע קריסטן	7149	״
1897 —	שטאַטישע יידן	7108	״

אין יאָר 1921, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט די צאָל יידישע איינוווינער אין דובנע באַטראָפן 5315 נפשות.

פונעם פנקס פון דער דובנער קהילה

„אַלץ איז אָפּהענגיק פון מזל, אַפילו אַ ספר־תורה אין היכל" — האָבן געזאָגט אונדזערע חכמים. און דער גורל האָט געוואָלט, אַז איידער דער נאַציִשער שטורעם האָט זיך צעוויל־דעוועט איבער אייראָפּע, האָבן יידן אין דובנע באַשלאָסן איבערצופירן קיין ירושלים אַ ווערטפול איבערבלייבעכץ פון דער פאַרגאַנגענהייט — נאָטיצן און פּראָטאָקאָלן פון מיט 250 יאָר צוריק, דעם פנקס קהילת דובנע.

אין זיין ספר „דובנא רבתי" דערציילט ה. ז. מרגליות, דער קאַזיאָנער רב אין דובנע, אַז נאָך אין די ניינציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט, האָט ער געהאַט פאַר זיך דעם „פנקס" פון די צייטן פון מגיד ר' יעקב קראַנץ און דאָרט איז געווען פאַרשריבן דער באַשלוס צו העכערן זיין געהאַלט מיט צוויי זלאָטעס אַ וואָך. דער דאָזיקער פנקס, צוזאַמען מיט נאָך פנקסים און שריפטן, זענען פאַרברענט געוואָרן אין דער גרויסער שריפה אין יאָר 1895, בעת וועלכער אַ דריטל הייזער פון שטאָט זענען אַוועק אין פלאַמען.

ניט נאָר די גרויסע שריפה דאַמאָלט האָט פאַרניכטעט די פנקסים. דער פנקס פון דער חברה קדישא וועלכער האָט זיך געפירט אין דובנע ביז דער העלפט ניינצנטן יאָרהונדערט און אַנטהאַלטן די „תקנות און מינהגים פון דער חברה, ווי אויך דעם סדר פון די סעודות וועלכע זיי האָבן געמאַכט אין באַוווסטע צייטן און נאָטיצן צום אָנדענק פון געשעענישן אין שטאָט" — איז פאַרהאַלטן געוואָרן דורך די מאַכט־אָרגאַנען אין רעזולטאַט פון אַ ביטערער מחלוקת וועלכע איז אין יאָר 1850 אויסגעבראָכן אין דער חברה קדישא. דער „פנקס" איז דער חברה ניט אומגעקערט געוואָרן — און וועגן דעם שרייבט ה. ז. מרגליות: „אַז איך האָב אין די ניינציקער יאָרן (פערציק יאָר נאָכן אויסברעכן פון דער מחלוקת) גע־פרעגט דעם פּראָקוראַטאָר, פאַרוואָס האָט איר אונדז ניט צוריק געגעבן דעם פנקס פון דער חברה — האָט ער מיר געענטפערט: „דער פנקס איז באַשטימט פאַרברענט צו ווערן, ווי אַ זאַכלעכער באַווייז וואָס איז גאָרנישט ווערט".

אָבער איין באַנד פונעם אַלטן יידישן אַרכיוו פון דובנע — פנקס דובנע — וועלכער איז איבערגעפירט געוואָרן אין דער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק אין ירושלים אין יאָר 1937, אַנטהאַלט אַ סך אויטענטישן און אָריגינעלן מאַטעריאַל. דאָס איז אַ בוך פון 177 (354) גרויסע זייטן אין אַן אַלטן לעדער־בינד.

אין „פנקס קהילת דובנא" ווערט ניט אָפּגעהיטן קיין כראָ־נאָלאָגישער סדר לויט דער צאָל פאַרשריבענע זייטלעך, וואָס באַווייזט, אַז די וואָס האָבן דאָרט פאַרשריבן די געשעענישן, האָבן עס ניט געטאָן לויט אַ היסטאָרישער קריטעריע, נאָר צופעליק פאַרצייכנט די פּאַסירונגען. און אין בעסטן פאַל — לויט דעם סדר פון די יאָרן בלויז. וואָס האָט גורם געווען צו אַ צעטומלונג ביי אַ ניט קליינער צאָל פאָרשערס און גע־לערנטע וואָס האָבן ציטירט דעם פנקס.

ווי עס זאָל ניט זיין, איז דער „פנקס קהילת דובנא״ אַן אומאָפּשאַצבאַרער אוצר פון היסטאָריש־סאָציאָלאָגישן מאַטעריאַל.

דער פנקס הייבט זיך אָן מיט אַ ניט־אונטערגעשריבענער נאָטיץ פון יאָר 1716, לויט וועלכער די ראשי הקהילה זענען דערגאַנגען צו אַ הסכם איינצופירן תקנות אויף וועלכע „עס וועט שטיין די וועלט״, נאָר די צייט האָט ניט דערלויבט צו פאַרענדיקן די ענינים צוליב אַ סך סיבות, ווייל איצט איז עס אויך אוממעגלעך, ווייל עס זשומעט ווי אין אַ בינשטאָק...״ אין יענעם יאָר איז אין דובנע פאָרגעקומען דער משפט פון צוויי פרויען פון וויטעבסק און מיעלעץ, וועלכע האָבן זיך מגייר געווען און מ׳האָט זיי פאַראורטיילט צו פאַרברענען. דעם אורטייל איז געוואָרן אויסגעפירט״.

ביזן אָנהייב פון ניינצנטן יאָרהונדערט, האָבן דובנער יידן ניט באַנוצט זיך מיט קיין פאַמיליע־נעמען און זיך באַגנוגנט מיט דעם פאַרנאָמען, טיטל, פונקציע (אָדער אַמט) און דעם פאָטערס נאָמען. אין „פנקס קהילה דובנא״ דערשיינען ניט כמעט קיין פאַמיליע־נעמען ביזן יאָר 1831, הגם די פאַראָרדענונגען פון דער רוסישער מאַכט האָבן דערצו פאַרפליכטעט נאָך פון יאָר 1813.

אויפן דף קע״א און ע״א פון פנקס דערשיינט צום ערשטן מאָל אַ לאַנגע רשימה פון נעמען מיט יידישע פאַמיליע־נעמען וועגן איבערגעבן זילבער־כלים און גאָלד־כלים דעם „הרבני האברך מ׳ שמעון בר׳ ישעיה זלה״ה. דער פראָטאָקאָל איז אונטערגעשריבן געוואָרן מיטוואָך, 14 טאָג אין חודש אייר תקצ״א (1831):

נא׳ ירש באסקים. הק׳ זיסקינד אפטיק. הק׳ אברהם ברמ״פ חאווקין. ישראל הירש באסקיס. שמואל אייזענהארט. זלמן פרנס. רפאל בר״מ ראפלאָוויטש. בעריש פייערשטיין. קלונימוס קלמן בר״ד מארשאלקאָוויטש. ישראל בר״ז פרנס. יוסף מאנילזאָהן.

באַזונדערע תקנות פאַר צניעות אין דער קליידונג און אין צירונג, זענען איינגעפירט געוואָרן אין יאָר תק״ז (1747), ווען ס׳האָט געקיניגט אויגוסט דער דריטער. לויט דער דורכגעפירטער שאַצונג (לוסטראַציע) אויף צו באַשטימען די שטייערן, זענען דאַמאָלט געווען אין דובנע 170 יידישע „הייזער״ מיט 1923 נפשות. די תקנות ווערן געברענגט דורכן ספר אויפן דף צ״ג, ע״א. זיי הייבן זיך אָן מיט אַ הקדמה וועלכע שילדערט די צייט ווי אַן „עת־צרה פאַר יעקבן״:

יעקב איז איצט אין אַן עת־צרה. עס דערנענטערט זיך אַן אומגליק, ווי בלינדע טאַפּן מיר אין דער פינצטער. מיר ווערן אַלץ שוואַכער און ווי שאָף צו דער שחיטה — כסדר געפירט. האָסט דערפירט דערצו, אַז פעלקער זאָלן מיך באַדויערן. אָ, גאָט, האָסט אונדז געלאָזן אין מדבר אויף הפקר. ס׳וואָלט כדאי געווען אַראָפּצוואַרפן פון זיך די צירונג, זאָלן זיך אַלע אָנטאָן זעק, אָנשיטן אַש אויף די קעפּ לזכר דעם אומגעקומענעם פאָלק פון די קדושים. דעריבער האָבן מיר געעפנט די אויגן און געזאָרגט מתקן צו זיין אונדזערע בני־עיר זיי זאָלן ניט זיין קיין אָביעקט פאַר קנאה און אָנשטעל צווישן די פעלקער, אין וועמענס מיט מיר ריכטן אָפּ דעם ביטערן גלות.

און דאָס וואָס מיר אויסדערוויילטע — נגידים, קהילה־פירער, די אַלטע ווי נייע, באַזאַמען מיט די יחידי סגולה, וואָס קיין איינער פון די דערצו באַפולמעכטיקטע האָט ניט געפעלט, האָבן מקיים געווען און אַלע גענומען אויף זיך און זייערע קינדער אַלץ וואָס ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן.

א) די טעכטער פון אונדזער שטאָט איז פאַרבאָטן צו טראָגן אין אַ וואָכן־טאָג וועלכעס ס׳איז קלייד פון זייד. בלויז די וועסטן, ברוסט־טיכער און לייב־קאַטנישלעך מעגן זיין פון זייד און אַלטן פאַרטור, אָבער בכלל ניט באַדעקט מיט גאָלד אָדער זילבער.

ב) נישט אָנטאָן אין דער וואָכן קיין שום שלאָמין, פוקסן־פוטער און אַנדערע פוטערס פון פוקסן. בלויז אין די שבתדיקע בגדים מעג מען זיי טראָגן אונטער די מלבושים און די אויבנדערמאָנטע פוטערס, וועלכע מע טראָגט שוין אויף די וואָכעדיקע קליידער. נאָר פון היינט אָן און ווייטער איז ניט דערלויבט צו מאַכן זיך נייע פוקסן־פוטערס, סיידן ס׳וועט ניט מער ווערט זיין ווי פיר טשערוואָנצעס און אויף אַזאַ אופן, אַז יעדער אַזאַ פוטער אויפן בגד פון קאָפּ ביז די פיס און פון אינעווייניק זאָל זיין ווערט ווי דאָס דרויסנדיקע מלבוש, אָבער ניט מער ווי 4 טשערוואָנצעס בערך.

ג) די שבת־און יומטוב בגדים וועלכע מע באַשטעלט זיך נייע, איז דערלויבט צו מאַכן בגדי גרעדטור, אָן גאָלד אָדער זילבער־באַפּוצעכץ; אָבער דרייט, דאַמאַסקין, פאַרטור, אַטלאַס און סאַמעט פאַרבאָטן צו מאַכן זיך נייע. נאָר דער וואָס האָט שוין

בגדים פון דרייט, דאַמאַסקין און איז דערלויבט צו טראָגן שבת און יום־טוב, נאָר זיי זאָלן בכלל ניט זיין באַפּוצט מיט קיין שום גאָלד און זילבער. און אַטלאַס, סאַמעט און פּאַרטור — אַפּילו אַלטע, זענען פאַרבאָטן אויך אין שבת און יום־טוב. אויך וועסטן, לייב־קאַטנישלעך און ברוסט־טיכער זענען דערלויבט, אפילו באַפּוצטע, אויף שבת און יום־טוב און אין דער וואָכן צו דער סעודה פון אַ ברית־מילה און חתונה איז דערלויבט אָנצוטאָן דעם בגד שבת און יום־טוב, ווי דערמאָנט פריער.

ד) ס'איז ניט דערלויבט צו טראָגן וועלכעס ס'איז צירונג, גאָלד און פּערל און איידלשטיינער, אַריינגערעכנט אויך דאָס שטערן־טיכל, אין וועלכן עס זאָלן ניט זיין קיין שום שטיקלעך, אַפּילו געפּעלשטע און מערער ניט זיין ווערט פון פינף טשערוואָנצעס. אוירינג מיט אַ רובין איז דערלויבט, אָן שום געהענגלעך, אַפּילו פּערל טאָר מען ניט טראָגן. קאַראַלן איז דערלויבט, נאָר עס זאָל אויף זיי ניט הענגען קיין שום יוּועליר־שטיק, אַפּילו געפּעלשטע.

ה) די בתולות איז דערלויבט צו טראָגן אַלץ און אויף זיי זענען ניט חל די אויבנדערמאָנטע תקנות ביז נאָך דער חתונה. אַזאַ וועט זיין די צירונג פון דער בתולה: אַ קייטל וואָס האָט ניט מער די ווערט פון 15 טשערוואָנצעס, אַ בייטשל פּערל און אַ שטיק, און אַ קאַניק, ניט מער. אויך אוירינגלעך מיט אַ שטיק איז דערלויבט און די וואָס האָט ניט קיין קייטל, זאָל זיך אָנטאָן פיר פּערל מיט אַ 5 שנירלעך, אָבער ניט מער. און דאָס אַלץ אין יום־טוב און שבת ווי אויך אויף אַ חתונה. אין דער וואָכן איז דער דין פון צירונג חל אויף די אַנדערע פרויען.

ו) אין דער וואָכן וועלן די מענטשן בכלל ניט טראָגן קיין מלבושים פון זייד, אויך אויף שלעק איז פאַרבאָטן צו מאַכן נייע קליידער פון סאַמעט, סיידן די וואָס האָבן עס שוין. נאָר אויף דער סעודה פון אַ ברית־מילה און חתונה און לכבוד געסט, מעג ער טראָגן אויף שלעק סאַמעט מיט נייעם פוטער.

ז) דער וואָס האָט שוין אַטלאַס־קליידער אָדער דרייט, מעג אָנטאָן דעם שייבול אין יום־טוב, אָבער אין שבת. די זשופּיצע איז אין גאַנצן פאַרבאָטן.

ח) קיין שום בעל־הבית איז ניט דערלויבט קיינעם אין דער וואָכן צו שיקן שלח־מנות און אַ זילבערנער כלי און ניט ברענגען דעם אתרוג אין שול אַריין אין אַ כלי פון זילבער.

ט) די אַלע תקנות זענען חל אויף אַלע איינוווינער פון אונדזער שטאָט, אויסער פון כבוד הרב און די רביצין און זייער בני־בית.

י) מכבד זיין אויף אַ ברית־מילה טאָר מען ניט מער פון אַכט מענטשן, אויסער דעם מוהל, קוואַטער, סנדיק און ברכה־מאַכער.

*

אַ באַשטעטיקונג און דאַנק פאַר דער הילף מצד עטלעכע קהילות אין וואָלין פאַר דער קהילה אין דובנע אין די טעג פון „בראַנד־פייער", ווען ס'איז פאָרגעקומען קעגן די יידן אַ פּאָגראָם מצד די אוקראַאינישע הייִדאַמאַקעס, וועלכע האָבן זיך געבונטעוועט קעגן די פּוילישע פּריצים — שרייבט דער סופר אין יאָר תקי"ב (1752) אויפן דף נ"ט, ע"ב:

„אייער צדקה וועלן מיר אייביק געדענקען און פאַרצייכענען יענע קהילות, וועלכע האָבן מנדב געווען פון זייער גוט האַרץ און געשיקט פאַר אונדזער קהילה, נאָכן „בראַנד־פייער" וואָס איז דאָ געווען אין י"ב אלול תק"יוד־בית, כדי עס פאַרטיילן די אָרעמעלייט פון אונדזער קהילה.

די קהילה קאָנסטאַנטין — ת"ק גילדנס ווערט געגעבן די גבאים צו פאַרטיילן די אָרעמע.

די קהילה אָליק — זעקס טשערוואָנצעס אין מזומן צו צעטיילן צווישן די אָרעמע תיכף ומיד. אויך האָבן זיי געשיקט פּולע וועגעלעך קאָרן, ברויט, פלייש און כלים.

די קהילה קרעמעניץ — פינף טשערוואָנצעס, צו צעטיילן בשעת מעשה די אָרעמעלייט.

די קהילה אָסטרי האָט געשיקט אַ וואָגן מיט ברויט און שפּייז.

די קהילה בראָדי — פינף־און־דרייסיק טשערוואָנצעס צו צעטיילן צווישן די אָרעמעלייט...

יעקב נתנאלי־רותמאַן

די חכמי דובנא

פון די בולטע פערזענלעכקייטן וועלכע האָבן אין יענער תקופה אַרויפגעלייגט זייער חותם אויפן אייראָפּעיִשן יידנטום, דאַרפן באַזונדערס אונטערגעשטראָכן ווערן די נעמען פון צוויי, וועלכע האָבן זייער שטאָט דובנע פאַרשאַפט וועלט־רום: דער מדקדק און שאַרפער קאָמענטאַטאָר ר' שלמה דובנא, געבוירן אין דובנע, געווען פון די ערשטע גרונטשטיין־לייגער פון דער השכלה, צוזאַמען מיטן יידישן פילאָזאָף ר' שלמה מענדעלסאָן; ר' יעקב קראַנץ, באַוווּסט מיטן נאָמען דער דובנער מגיד, דיכטער און משלים־פאַרפאַסער, אַן אַריינגייער אין הויז פון ווילנער גאון ר' אליהו און זיינע רעיונות פון למדנישער מתנגדות דערנענטערט צו די הערצער פון פאָלק.

ר' שלמה בר' יואל מדובנע (רש"ד)

געבוירן אין יאָר 1738 אין דובנע און אַלס יוגנטלעכער געוועזן אַ תלמיד ביי דעם אָנערקענטן גאון ראב"ד מו"ה נפתלי הירץ. אין יאָר 1767, אַלס 19־יאָריקער בחור, איז ער אַרויסגעפאָרן קיין אַמסטערדאַם (האָלאַנד), ווו ער האָט אין פאַרלויף פון 5 יאָר זיך באַשעפטיקט מיטן פאָרשן די גראַמאַטיק און מסורה און די געשיכטע פון ארץ־ישראל. ער האָט אויך פּרובירט שרייבן „געלעגנהייט־לידער", ווי דער מינהג אין יענע צייטן.

אין יאָר 1772 האָט ר' שלמה ווידער געוואַנדערט אין די ערטער פון תורה און פון אַמסטערדאַם אָנגעקומען קיין בערלין און דאָ זיך געטראָפן מיטן חכם משה מענדעלסאָן. אין בערלין האָט ר' שלמה זיך אויסגעהאַלטן פון געבן לעקציעס גראַמאַטיק. צו זיינע תלמידים האָט אויך געהערט מענדעלסאָנס זון יוסף, ווי דאָס קומט צום אויסדרוק אינעם בריוו צו זיין פריינד, דעם חכם אביגדור לוי פון גלאָגאו.

ר' שלמה דובנא האָט איבערגעלאָזט אויף מענדעלסאָנען אַ טיפן רושם מיט זיין אַלזייטיקן וויסן און גלייך אים געגעבן אַ דערלויבעניש צו דרוקן זיין דייטשע איבערזעצונג און קאָמענטאַרן צו דער תורה, ווי דאָס ווערט קלאָר ווייטער אין פריער דערמאָנטן בריוו צו אַביגדור לוי.

יענעם יאָר האָט ר' שלמה אָנגעהויבן צו גרייטן דעם קאָמענטאַר צו די אויסבעסערונגען פון די סופרים אויף דער מסורה צום ספר „בראשית" און דעם אַריינפיר צום ספר „שמות".

קלאָר, אַז צווישן ר' שלמה דובנא און ר' משה מענדעלסאָן זענען געווען מיינונגס־פאַרשידנהייטן. ר' שלמה פאַרלאָזט בערלין. ער ווילט אַ שטיק צייט אין פראַנקפורט אם־מיין „כדי צו שאַפן אַבאָנענטן אַרויסצוגעבן זיינע ביכער און קאָמענטאַרן" — און פון דאָרט זיך אומגעקערט קיין אַמסטערדאַם.

אין משך פון די יאָרן פון זיין זיצן אין אַמסטערדאַם, איז ר' שלמהן געלונגען צונויפצוזאַמלען אַ באַדייטנדיקע צאָל טייערע כתב־ידן און ביכער און אַפילו צוגעגרייט אַ „רשימה" פון זיין ביבליאָטעק. אָבער די לעצטע יאָרן האָט ער געלעבט אין איינזאַמקייט און פאַרגעסנקייט און געשטאָרבן אין יאָר 1813, אין עלטער פון 75 יאָר.

דער דובנער מגיד *

דער מגיד ר' יעקב קראַנץ איז געבוירן געוואָרן אין זשעטל, ווילנער קרייז, אין יאָר 1741, ביי זיין פאָטער דעם רב זאב און מוטער, די צדקת הינדע, טאָכטער פון גאון און קאָברינער רב.

אַלס 18־יאָריקער בחור איז ער אַוועק קיין מעזריטש, לעבן בריסק, צו לערנען דאָרט תורה — און אָן באַלוינט צו ווערן, פלעגט ער דרשענען פאַר די מתפללים פון בית־המדרש. אין מעזריטש האָט ער חתונה געהאַט און אַ שטיק צייט געגעסן קעסט ביי זיין רייכן שווער און אפילו אים געהאָלפן פירן די געשעפטן. עס האָט אָבער ניט לאַנג געדויערט און זיין שווער איז געוואָרן פאַראָרעמט און דער יונגערמאַן ר' יעקב האָט פון מגידות געמוזט זיך מאַכן אַ פרנסה.

אַ צוויי יאָר האָט ר' יעקב געוווינט אין מעזריטש און פון דאָרט איז ער מיט כבוד צוגענומען געוואָרן אַלס מגיד קיין זשולקיעוו (מזרח־גאַליציע). פון זשולקיעוו האָט ער אָנגעהויבן וואַנדערן פון שטאָט צו שטאָט און פון מדינה צו מדינה און איז אַלץ מער באַרימט געוואָרן אַלס צדיק און גוטער רעדנער. אין זיינע וואַנדערונגען איז ער יענע יאָרן אויך אָנגעקומען קיין בערלין און דאָרט זיך באַקענט מיט משה מענדעלסאָן, וועלכער איז געווען באַגייסטערט פון זיינע משלים און אים באַצייכנט אַלס „יידישער עזאָפּ", דער חכם פון משלים.

אין עלטער פון 42 יאָר, איז ר' יעקב קראַנץ פאַרבעטן גע־

* זע אויך די אַרבעט פון אליעזר שטיינמאַן וועגן דובנער מגיד, ז' 603 און אייניקע משלים פון דובנער, ז' 607.

וואָרן דורך די דובנער ראשי הקהל צו זיין דאָרט אַ דרשן און פּרעדיקער. אין דובנע איז ער געזעסן 28 יאָר. זיין געהאַלט האָט באַטראָפן „זעקס פּוילישע זלאָטעס אַ וואָך" און אַ געזיכערטע דירה אין איינעם פון די קהילה־הייזער.

די יאָרן פון ר' יעקבס ווינען אין דובנע זענען געווען יאָרן פון קעגנזייטיקער השפּעה: ער האָט זיין פּראַכטפולע שאַפונג און שיינע משלים אויסגעשפּרייט אויף דער שטאָט און איר געמאַכט וועלט־באַרימט, דאַקעגן די שטאָט האָט אים געגעבן איר נאָמען און געדעכעניש צווישן פאָלק: „דער דובנער מגיד".

צו אַ באַזונדערע באַציאונג האָט ר' יעקב זוכה געווען מצד דעם ווילנער גאון ר' אליהו, וועלכער איז געווען באַקאַנט פון זיין התבודדות און דערווייטערן זיך פון יעטוועדער ביטול תורה. דאָך האָט ער אים אין יאָר 1791 פאַרבעטן צו זיך אַ היים, אין אַ בריוו פול מיט ליבשאַפט און שעצונג.

די ספרים פון דובנער מגיד זענען אָפּגעדרוקט געוואָרן נאָך זיין טויט דורכן זון ר' יצחק און זיין תלמיד ר' אברהם בעריש פלאהם. די ביכער זענען:

„אוהל יעקב" — דרושות אויף דער תורה.

„קול יעקב" — דרושות אויף די פינף מגילות.

„כוכב מיעקב" — דרושות אויף די הפטרות.

„אמת ליעקב" — אַ פּירוש אויף דער הגדה של פסח.

„ספר המידות" — אַכט שיעורים, קאָמענטאַרן און באַמערקונגען וועגן מידות.

די חסידות פון בעל שם־טוב

די בעל־שם־טובישע חסידישקייט האָט קיינמאָל ניט געהאַט קיין העגעמאָניע אין דובנע — ניט אין איר אָנהייב, ניט אין שפּעטערדיקע יאָרן, אַפילו נאָך דעם ווי זי האָט זיך פאַרשפּרייט און באַהערשט אַלע וואָיעוואודסטוועס אין פּוילן, אוקראַינע, רייסן און ליטע. געווען אין דובנע „חסידים" — פון זיי אייניקע אָנהענגער פון בעל־שם־טובס שיטה: אַרומגענומען פון דבקות, מענטשן וואָס האָבן ליב געהאַט זיך צו חברן און משמח צו זיין. אָבער געווען אויך דאָרט חסידים פון ר' יהודה החסיד און זייינע חברים: זעלבסט־פּייניקער און שטאַרק־אָפּגעהיטענע.

דער רוב יידן אין דובנע זענען געווען קעגן חסידות און אירע השפּעות. נאָך ביים לעבן פון בעל־שם־טוב, איידער דאָס חסידות האָט זיך פאַרפעסטיקט אין די יידישע קהילות אין מזרח־אייראָפּע, האָט אין יאָר 1752 איינער פון די גרויסע דובנער למדנים ר' משה אָסטערער, צוזאַמען מיטן גאון אב בית־הדין ר' יחזקאל לאנדא („הנודע ביהודה") אויסגערופן אַ חרם אויף די קמיעות פון ר' יונתן אייבעשיץ.

פאַר דער גאַנצער צייט פון דער חסידישער אויסשפּרייטונג און דער מלחמה קעגן איר, איז דובנע כאילו געשטאַנען פון דער זייט און מקפּיד געווען אויף איר מתנגדישער קאָנסערוואַטיווקייט.

די השכלה־עפּאָכע און אירע פּערזענלעכקייטן

דער קרייז משכילים וואָס איז אַנטשטאַנען אין אָנהויב פון 19טן יאָרהונדערט, האָט זיך אויסגעצייכנט מיט מידות פון ברידערלעכקייט און חברישקייט, כאַראַקטעריסטישע פאַר יעדער אידעאָלאָגיע וועלכע שטרעבט צו גרויסע און דערהייבענע ווערטן. נאָר דער עיקר איז דאָס געווען אַ גרופּע מאמינים אינעם ליכט פון וויסן און אין גליק פון פּראָגרעס, וואָס האָבן קודם כל געגלויבט אין נצח ישראל און זיך אָפּגעטרייסלט פון אַסימילאַציע אין אַלע אירע פאָרמען — קליידונג, מינהגים און נאָכמאַכן די גויים.

כאַראַקטעריסטיש פאַר דער אַטמאָספער וואָס האָט געהערשט צווישן די דובנער משכילים, איז דער דאַנק־בריוו וועלכן זיי האָבן באַקומען אין יאָר 1848 פון ר' שניאור זאקש פון בערלין: ר' שניאור זאקש איז געווען „אַ פאָרשער פון די אַלטערטימלעכקייטן און קריטיקער פון די הייליקע שריפטן, וועלכער האָט זיך אַוועקגעלאָזט אויף אַ רייזע און צוליב עפּעס אַ בלבול, האָט מען אים געכאַפּט און פאַרשפּאַרט אין תפיסה אין דובנע און אַ דאַנק די באַמיאונגען פון די משכילים פון שטאָט און אַרומיקע שטעט, איז ער באַפרייט געוואָרן און געבליבן אין דובנע איבער אַ יאָר צייט, אין דער געזעלשאַפט פון פריינד און חברים משכילים, וואָס זייערע נעמען האָט ער מיט אַ סך ליבשאַפט און סימפּאַטיע דערמאָנט אין זיין חיבור „כנפי יונה"".

דעם לאַנגן בריוו הייבט ער אָן מיט אַלגעמיינע באַגריסונגווערטער און דערנאָך ווענדעט ער זיך צו יעדן פון די פריינד באַזונדער וועגן פּערזענלעכע ענינים, פאַרשטעלטע און מיט אָנצוהערענישן צוליב דער מורא פאַר דער פּאָליציי און צענזור.

צווישן די פּערזענלעכקייטן פון דער השכלה־עפּאָכע אין דובנע, דערמאָנען מיר ווייטער עטלעכע פון זיי, וועלכע האָבן זיך באַזונדערס אויסגעטיילט אין זייער דור און אין די שפּעטערדיקע דורות:

ר' נחמן צבי־הירש בן ר' ישעיהו לינדער, געבוירן אין

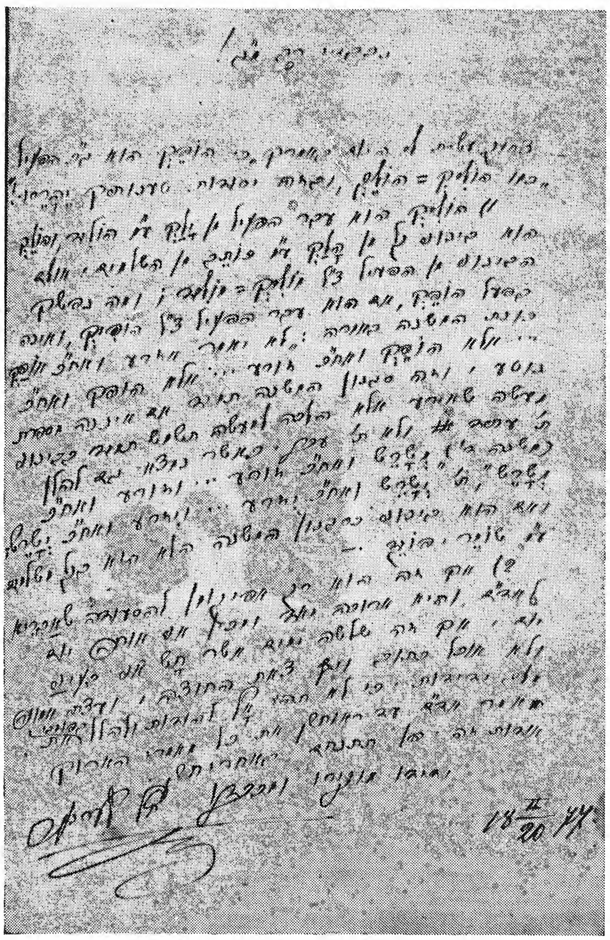
דובנע אין יאָר 1791, האָט געהערט צום קרייז חכמים און שרייבערס פון אָנהייב 19טן יאָרהונדערט. אין דער יוגנט האָט ער געלערנט ביים רב ר׳ אליעזר פון קאלטשין, מחבר פון ספר שאלות און תשובות „טורי אבן". ר׳ נחמן לינדער איז אַ סך יאָרן געווען לערער אין דער יידישער רעגירונגס־שול אין זוויל (נאָוואָגראָד־וואָלינסק). ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1851. געווען באַרימט אַלס מאַטעמאַטיקער און זיינע 3 ביכער און אויספאָרשונגען אין מאַטעמאַטיק, געשריבן אין עברית, זענען דערשינען נאָך זיין טויט.

דער חכם זאב ־וואָלף אַדעלסאָן איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1798 אין ליטע און אין די יוגנט־יאָרן געווען אַ תלמיד ביים באַוווסטן גאון ר׳ מנשה בן־פורת פון איליע (1767—1831), מחבר פון די ספרים „אלפי מנשה" און „שקל הקודש". ער האָט געהערט צו די וואָס האָבן געפאָדערט איינפירן אויסבעסערונגען אינעם לעבן פון יונגן דור סיי דורך דערוואַרבן זיך אַלגעמיינע בילדונג און סיי דורך עקאָנאָמישער איבערשיכטונג. אַלס יונגערמאַן איז ר׳ זאב־וואָלף געווען לערער אין בריסט־ליטאָווסק און דערנאָך אויסגעוואַנדערט קיין אוקראַינע. אין יאָר 1833 איז ער געקומען קיין דובנע.

ער איז געווען אַ טיפּ פון אַ משכיל וואָס האָט ליב געהאַט די וויסנשאַפט און אַליין פאַרווירקלעכט די שטרעבונג צו זיין אַ פּאָלקאַמער מענטש. קומענדיק קיין דובנע, ווו עס האָבן זיך געפונען אַ סך וועלכע האָבן געלעכצט נאָך וויסן און בילדונג, האָט ער געלערנט יעדן איינעם וואָס האָט נאָר געוואָלט, אָן וועלכער ס׳איז באַלוינונג. ער האָט זיך באַגנוגנט מיט אַ שטיקל ברויט, אַן עק פון אַ הערינג און אַ ביסל וואַסער און פלעגט שלאָפן אויף דער פאָדלאָגע. צו זיינע בעסטע תלמידים און צוהערער פון די לעקציעס, איז געווען דער מדקדק חיים צבי לערנער און צבי הירש גרינבערג פון קאטערבורג ביי קרעמעניץ, וועלכער האָט שפּעטער זיך געשמדט.

הגם ער האָט זיך איינגעשאַפט פיל פריינד און אָנהענגער, וועלכע פלעגן אים רופן דער „יידישער דיאָגענעס", האָט ר׳ זאב־וואָלף אַרויסגערופן צו זיך צאָרן און קנאה פון די חסידים און פאַנאַטיקער צוליב זיין לערנען און קריטיק־רייד. זיי האָבן אים פאַרביטערט דאָס לעבן מיט אַלע מיטלען. ער איז אַוועק קיין מעזריטש, ווו ער האָט זיך אויסגעהאַלטן פון געבן לעקציעס די קינדער פונעם גביר און משכיל ר׳ יהודה כארי. פון מעזריטש איז ער אַריבער קיין אָדעס און דאָרט געשטאָרבן אין גרויס אָרעמקייט אין יאָר 1866. צו קבר ישראל איז ער געבראַכט געוואָרן זיבן טעג נאָכן טויט, ווען די שכנים האָבן אַנטדעקט זיין קערפּער.

ר׳ חיים צבי לערנער (חצ״ל) איז געבוירן געוואָרן אין דובנע ערב פסח 1815. אַ סברה, אַז ער האָט געשטאַמט פון אָרעמעלייט, ווייל אין די קינדער־יאָרן האָט ער געלערנט אין דער תלמוד־תורה אין דובנע. אַלס יוגנטלעכער איז ער אַריבערגעפאָרן קיין אָדעס און דאָרט געלערנט און זיך פאַרנומען מיט פאָרשן די העברעישע שפּראַך און אויך זיך אויס־

געלערנט רוסיש, דייטש, איטאַליעניש און פראַנצויזיש. אין 1838 האָט ער זיך אומגעקערט אין זיין געבורטס־שטאָט דובנע און דאָרט געלעבט 3 יאָר, אויסהאַלטנדיק זיך פון געבן לעקציעס רייכע קינדער.

אין יענער צייט האָט זיך אַנטוויקלט דאָס שטעטל ראַדזיוויל ביי בראָדי און פיל פאַרמעגלעכע יידישע משפחות האָבן

זיך דאָרט באַזעצט. ר׳ חיים צבי האָט דאָרט געוווינט 8 יאָר (1841—1849), זייענדיק לערער פון פאַרמעגלעכע תלמידים.

ר׳ חיים צבי איז געווען באַוווּסט סיי מיט זיין ליבע און דבקות צו דער העברעישער שפּראַך און סיי מיט זיין בקיאות אין איר גראַמאַטיק און ליטעראַטור. אַז ס׳איז אין זשיטאָמיר געעפנט געוואָרן דער מלוכהשער רבנים־סעמינאַר, איז ר׳ חיים צבי איינגעלאַדן געוואָרן אַהין אַלס לערער פון דער העברעאישער שפּראַך און ליטעראַטור .ער האָט געלערנט אין דעם סעמינאַר ביזן פאַרמאַכן אים אין יאָר 1873.

ר׳ חיים צבי לערנער איז געווען אַ פּרוקטבאַרער שרייבער און שפעפר, געשריבן דער עיקר ביכער פאַר העברעאישער און אַראַמ׳שער גראַמאַטיק, פאָרשונגען וועגן דער געשיכטע פון גראַמאַטיק, ווי אויך די גראַמאַטיק פון דער תלמוד בבלי שפּראַך אדג״ל. זיין בוך „מורה הלשון״ האָט געהאַט אַ סך אויפלאַגעס און זיינע יורשים האָבן פאַר דער רעכט עס איבערצודריקן באַקומען 2 טויזנט רובל — אַ ריזיקע סומע האָנאָראַר פאַר יענע צייטן.

ר׳ חיים צבי לערנער איז געשטאָרבן אין זשיטאָמיר אין 1889, נאָך דעם ווי ער האָט אויפגעשטעלט אַ דור קענער פון דער העברעישער שפּראַך און גראַמאַטיק.

צבי הירש גרינבערג — דער משומד וולאַדימיר פּיאַדאָראָוו — איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1815 אין שטעטל קאַטערבורג, קרעמעניצער קרייז. געווען אַן אָרעם קינד. קומענדיק קיין דובנע, האָט ער געלערנט אין תלמוד־תורה און „געגעסן טעג״. אים האָט געצויגן צו בילדונג און ביי ר׳ זאב וואָלף אַדעלסאָן האָט ער זיך דערנענטערט צום יוגנטלעכן אברהם־בער גאָטלאָבער און צו דעם אַלטיטשקן ר׳ יצחק־בער לע־ווענזאָן פון קרעמעניץ. ווי ס׳איז געווען דער מנהג ביי די תורה־לערנערס אין יענע צייטן, האָט צבי־הירש יונג חתונה געהאַט מיט אַ קצבס אַ טאָכטער פון דובנע — און אין אַ יאָר אַרום איז זיי געבוירן געוואָרן אַ טאָכטער.

אין אַ צייט אַרום פאַרלאָזט צבי־הערש זיין פרוי און קינד און פאָרט אַריבער קיין קאַמיענעץ־פּאָדאָלסק, ווו ער ווערט אָנגענומען אַלס שילער אין דער מלוכהשער גימנאַזיע. נאָכן ענדיקן די גימנאַזיע, האָט ער געבעטן אָנגענומען צו ווערן אַלס לערער אין איינער פון די יידישע שולן, וועלכע ס׳האָט אין תחום המושב געעפנט ד״ר ליליענטאַל. צוליב אַ סיבה וועלכע איז אומבאַקאַנט, האָט ער דעם פּאָסטן ניט באַקומען. דאַמאָלט האָט ער זיך אָפּגעקערט פונעם גלויבן פון זיינע עלטערן, ר׳האָט זיך געשמדט און געהייסן זיך רופן וולאַ־דימיר וואַסילעוויטש פּיאַדאָראָוו. ווי פאַר אַ קריסט, האָבן זיך פאַר אים געעפנט די טויערן פון אוניווערסיטעט אין קיעוו און נאָכן פאַרענדיקן אים איז ער באַשטימט געוואָרן אַלס הויכער באַאַמטער ביים ק׳עווער גענעראַל־גובערנאַטאָר, מיט דער אויפגאַבע צו צענזורירן יידישע ביכער.

איצט האָט ער געפונען אַ ברייט פעלד פאַר זיין טעטיקייט און אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן בילדונג צווישן יידן. ער האָט אין די צייטונגען אָפּגעדרוקט פיל אַרטיקלען און עסייען וועגן די יידישע שולן אין דער מדינה און אַפילו אין נאָמען פון גענעראַל־גובערנאַטאָר פאַרעפנטלעכט אַן אויפרוף צו די יידישע שרייבערס זיי זאָלן זיך אַרויסזאָגן וועגן פּראָבלעם פון פאַרשפּרייטן בילדונג צווישן זייער פאָלק.

דער משומד וולאַדימיר פּיאַדאָראָוו האָט ניט פאַרנאַכלע־סיקט זיין משפּחה. ער האָט געגעבן אַ גט זיין פרוי און אַז די טאָכטער האָט באַדאַרפט חתונה האָבן, איז ער געקומען קיין דובנע און איר געגעבן אַן אָנשטענדיקן נדן. די טאָכטער האָט חתונה געהאַט מיטן קאַזיאָנע ראַבינער וויינריב פון אכמוט.

אין די לעצטע יאָר פון זיין לעבן איז דער משומד וולאַדי־מיר פּיאַדאָראָוו באַשטימט געוואָרן אַלס צענזאָר פון יידישע ביכער אין וואַרשע און דאָרט זיך געחברט מיט די רעדאַק־טאָרן פון „הצפירה״ — חז״ס (חיים־זאב סלאָנימסקי) און נ״ס (נחום סאָקאָלאָוו) און אַפילו זיך באַשעפטיקט מיטן איבערזעצן דעם תלמוד בבלי און מיט איבערזעצונגען פון דייטש. ער איז געשטאָרבן אין וואַרשע סוף יאָר 1870.

ד״ר ראובן בן משה קולישער — אַ שרייבער, דאָקטאָר און אַלזייטיקער געזעלשאַפטלעכער טוער, איז געבוירן געוואָרן אין דובנע אין יאָר 1828. אין עלטער פון 20 יאָר איז אים געלנוגען אָנגענומען צו ווערן אַלס געוויינלעכער סטודענט אויפן אוניווערסיטעט אין פּעטערבורג. ער איז דאָרט געווען דער צווייטער יידישער סטודענט. נאָך 8 יאָר לערנען, האָט ער אין 1856 פאַרענדיקט דעם מעדיציניש־כירורגישן פאַקול־טעט און אין די יאָרן 1869—1876 האָט ער אויפן חשבון פון דער רוסישער רעגירונג זיך פאַרפולקאָמט אין היגיענע און מיליטערישע מעדיצין.

ד״ר ראובן קולישער האָט פאַרעפנטלעכט אַ סך וויסנשאַפט־לעכע פאָרשונגען, אָריגינעלע און איבערגעזעצטע. איינע פון זיי האָט זיך באַשעפטיקט מיט הויט־קראַנקהייטן, לויט די יידישע קוועלן.

ד״ר קולישער איז געווען אַן עסקן און יידישער אַקטיווער שרייבער. אין דער יוגנט האָט ער געהערט צו די פאַרערער און פריינד פון שרייבער יצחק־בער לעווענזאָן פון קרעמעניץ

און זייער בריוו־אויסטויש איז דערשינען אין יאָר 1896 אין פאַרלאַג פון י. ווייַנבערג. ער האָט אָפּגעגעבן אַ סך מי צו פאַרשפּרייטן אַלגעמיינע בילדונג צווישן יידן, נאָך אַלס סטודענט האָט ער אין יאָר 1849 אָנגעשריבן אין רוסיש אַ פּאָעמע „אַן ענטפער דעם סלאַוועור", וועלכע איז אין כתב־יד פאַרשפּרייט געוואָרן צוליבן פאַרבאָט פון דער צענזור (אין יאָרן אַרום דערשינען אין דרוק אין אַ זשורנאַל). ער האָט געשריבן אין „המליץ", „הצפירה" און אַנדערע יידישע צייט־שריפטן. ער האָט אויך פאַרעפנטלעכט אַ קריטיק איבער מאַנדעלקאָרנס רוסיש־איבערזעצונג פון חומש. אין יאָר 1861 איז אין „המליץ" דערשינען זיין געוואַגטע ליד „דער גע־רודפטער ייד צו זיינע גערודפטע ברידער", וואָס איז זייער אינטערעסאַנט סיי פון שטאַנדפּונקט פון דער טעמאַטיק, סיי פון שטאַנדפּונקט פון סטיל.

ד"ר ראובן קולישערס זכרונות א. נ. „סך־הכלען פון האָ־פענונגען און אויסזיכטן פון די יידן אין רוסלאַנד אין פאַר־לויף פון פופציק יאָר — 1838—1888", זענען דערשינען אין „ווסכאָד" אין די יאָרן 1891—1894.

דר" ראובן קולישער איז געשטאָרבן אין קיעוו אין יאָר 1896.

אברהם־בער בן ר' חיים הכהן גאָטלאָבער, באַקאַנט מיט זיינע ליטעראַרישע פסעוודאָנימס „מהללאל" און „אבג", ווערט באַטראַכט ווי איינער פון די פּרוכטבאַרסטע שרייבערס אין דער תקופה פון דער השכלה. הגם ער איז ניט געווען קיין געבוירענער אין דובנע, ווערט ער באַטראַכט ווי איינער פון אירע גרויסע תושבים, ווייל זיין באַרימטקייט איז אים גע־קומען אין דער צייט ווען ער האָט געוווינט אין דער שטאָט.

אברהם־בער גאָטלאָבער איז געבוירן געוואָרן דעם 10טן דעצעמבער 1810 אין אַלט־קאָנסטאַנטין, וואָלין. זיין פאָטער איז געווען שטאָטישער חזן. אַלס פינף־יאָריק יינגל האָט ער אָנגעהויבן לערנען אין חדר און אין עלטער פון 9 יאָר האָט ער שוין געלייענט „שירי תפארת" פון ר' נפתלי הערץ ווייזל. דער פאָטער דער חזן איז ניט געווען קעגן דעם, אַז דאָס יינגל זאָל לערנען תנ"ך מיט די קאָמענטאַרן פון מענדעל־סאָנען. דער יונגער אברהם־בער האָט געלייענט חסידישע מעשיות, פילאָסאָפיע און השכלה־ביכער. אין עלטער פון 11½ יאָר האָט מען אים געשדכנט אַ מיידעלע פון 10½ יאָר. אַלס בר־מצוה יינגל האָט ער חתונה געהאַט. אין עלטער פון 15 יאָר האָט ער זיך פאַרמאָסטן אין פּאָעזיע און פאַרפאַסט אַ טרויער־ליד איבערן טויט פון צאַר אַלעקסאַנדער דעם ערשטן און אַ לויב־געזאַנג פאַר ניקאָליי דער ערשטער.

אין יאָר 1828 האָט דער פאָטער מיט אים געשמוגלט די עסטרייכישע גרענעץ און זיי זענען אַריבער קיין גאַליציע. מע האָט דאָס דערקלערט מיט דער מורא, קוים וועט מען אים כאַפּן אַלס קאַנטאָניסט אין דער דער צאַרישער אַרמיי. אין גאַליציע איז אברהם־בער געווען אַ געוויסע צייט אין טאַר־נאָפּאָל און דאָרט זיך געטראָפן מיט יוסף פּערל. שפּעטער, וווינענדיק אין בראָדי, האָט ער זיך געחברט מיט די יונגע משכילים פון שטאָט. די דאָזיקע באַגעגענישן האָבן געחתמעט זיין גורל צוצושטיין אויף שטענדיק צו די משכילים.

פון גאַליציע איז אברהם־בער מיטן פאָטער אַוועק קיין מאָלדאַוויע, נאָר דער פאָטער איז דאָרט געשטאָרבן. דאַמאָלט האָט אברהם־בער זיך אומגעקערט צו זיין פרוי און דריי־יאָריק קינד, וועלכער איז אים געבוירן געוואָרן, ווען ר'איז אַלט געווען 17 יאָר. זיי האָבן געוווינט ביי זיין שווער אין טשער־ניכאָוו, לעבן זשיטאָמיר. עמעץ האָט צוגעטראָגן דעם שווער, אַז דער איידעם געהערט צו די השכלה־לייט. דער שווער האָט מיט דער גזירה פון זיין רבין ר' אברהם־דב פון אבראָטש, אויפגעצוווּנגען אַז ער זאָל זיך שיידן מיטן ווייב. דעם גט, וועלכן ער האָט געגעבן זיין פרוי וועלכע ר'האָט ליב געהאַט און דאָס פאַרלאָזן זי מיטן קינד, איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טראַגעדיע, ווייל אַלס כהן האָט ער ניט געטאָרט מיט איר אַ צווייט מאָל חתונה האָבן.

אברהם־בער האָט שפּעטער חתונה געהאַט צום צווייטן מאָל, פאַרלאָזט טשערניכאָוו און זיך באַזעצט אין אַ קליינעם פּאָ־דאָליער דאָרף. נאָך אַ קורצער צייט, האָט ער זיך צעשיידט אויך מיט דער פרוי און אין יאָר 1830 אַוועק קיין אָדעס, וועלכע איז געווען דער צענטער פון די יידישע משכילים. ער האָט זיך באַפריינדעט מיט עטלעכע פון זיי, ווי: בצלאל שטערן, ערשטער דירעקטאָר פון דער יידישער מלוכהשער שול און ר' שמחה פינסקער, לערער אין דער שול. דאָרט האָט ער געלייענט יצחק־בער לעווינזאָנס בוך (ריב"ל) „תעודה בישראל" און געוואָרן זיין גרויסער פאַרערער. אין אָדעס איז גאָטלאָבער געווען אַ פּריוואַט־לערער אין אַ רייכער יידישער שטוב.

אין אָדעס איז ער לאַנג ניט געזעסן. עס הייבט זיך אָן זיין וואַנדער־וועג. אין יאָר 1831 ברעכט אויס אין שטאָט אַן עפּידעמיע פון כאָליערע. ער פאַרלאָזט אָדעס און טראָגט זיך איבער אין שטעטל דאָבאָסער, כערסאָנער גובערניע. אויך דאָ זיצט ער ניט לאַנג און אין אָנהייב 1832 קומט ער צום ערשטן מאָל קיין דובנע.

דאָ האָט ער געפונען חברים און פריינד משכילים און חכ־

מים, השכלה־ביכער און הייליקע ספרים אין עברית און אין דייטש, און דער עיקר — אַן אַטמאָספער פון טאָלעראַנץ און פאַרשטענדעניש. אין זיין לידער־זאַמלונג „ניצנים”׳ דערשינען אין ווילנע אין יאָר 1851, דערמאָנט ער מיט בענקשאַפט די טעג פון זיין זיין אין דובנע.

אין האַרבסט 1834 איז ער פון דובנע אַריבערגעפאָרן קיין מעזריטש־וואָלינסקי, באַזוכט אין לוצק די קאַראַאימער, מיט וועלכע ער האָט זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן נאָך זייענדיק אין אָדעס. שפּעטער האָט ער צום דריטן מאָל חתונה געהאַט מיט אַ פרוי פון קרעמעניץ און אַריבער דאָרט וווינען, כדי זיין צווישן די אַריינגייערס אין ריב״לס הויז. אין יאָר 1836 איז ער אַריבערגעפאָרן קיין וואַרשע און אין אַ יאָר שפּעטער איז אין יוזעפאָוו דערשינען זיין ערשט ביכל לידער „פּרחי אביב” („פרילינג־בלומען”). פאַר דעם ביכל האָט ער געזאַמלט אַבאָנענטן און צוליב דעם געוואַנדערט און אַרומגעפאָרן איבער די שלעכטע וועגן פון פוילן, וואָלין און ליטע.

ווידער האָט אברהם־בער גאָטלאָבער זיך געלאָזט וואַנדערן, אָנגעקומען קיין מאָהילעוו־פּאָדאָלסק און דאָ געזעסן ביזן יאָר 1844. יענעם יאָר האָט ער געהערט וועגן דער אַנשטייאונג פון מלוכהשע שולן פאַר יידישע קינדער, אָנגעפירט דורך ד״ר מנחם ליליענטאַל, אויף דער פאַראָרדענונג פון רוסישן בילדונגס־מיניסטער אובאַראָוו. ער ווענדט זיך צו ד״ר ליליענטאַל מיט אַ פאָרשלאַג צוצוגרייטן פאַר אים אַ רשימה פון יידישע משכילים מיט זייערע אַדרעסן. צוליב דעם איז ער אַרויסגעפאָרן קיין מאָהילעוו־פּאָדאָלסק און ווידער אָנגעקומען קיין בערדיטשעוו. זיין משפחה׳ די פרוי און דריי קינדער, וועלכע זענען געזעסן אין קרעמעניץ, פלעגט ער פון צייט צו צייט באַזוכן. אַזוי ווי ער האָט ניט געהאַט קיין סטאַבילע באַשעפטיקונג, האָט ער אין יאָר 1849 זיך געווענדעט צום משומד וולאַדימיר פיאָדאָראָוו (צבי־הירש גרינבערג) און צו ד״ר לעאָן מאַנדעלשטאַם, אים אָנצונעמען אַלס לערער אין מלוכהשן ראַבינער־סעמינאַר אין זשיטאָמיר. מ׳האָט אים אָבער ניט אָנגענומען. דאַמאָלט האָט ער באַשלאָסן אַדורכצומאַכן עקזאַמענס אין דער גימנאַזיע אין זשיטאָמיר, כדי באַקומען סמיכות אויף לערער. ער האָט מצליח געווען אין די יידישע און אַלגעמיינע לימודים.

ביזן אָננעמען דעם פּאָסטן אַלס לערער אין קאַמיענעץ־פּאָדאָלסק אין יאָר 1851, האָט ער באַוויזן אַרויסצוגעבן זיין צווייט ביכל לידער „ניצנים” („פונקען”), וואָס איז אויך סובסידירט געוואָרן אַ דאַנק „אַבאָנענטן פון פריער” אין דער צאָל פון 800. צוליב דעם האָט ער ווידער געמוזט וואַנדערן איבער וואַרשע, בריסק, בראָדי, טאַרנאָפּאָל און אָדעס.

אין קאַמיענעץ־פּאָדאָלסק איז ער געווען לערער אין משך פון 3 יאָר און דאָרט זיך געטראָפן מיט מענדעלע מוכר ספרים און אַפילו אים געהאָלפן שיקן זיין ערשטע אַרבעט אין „המגיד”. אויך די געבילדעטע טאָכטער פון א. ב. גאָטלאָבער האָט געהאָלפן מענדעלען זיך גרייטן צו די מלוכהשע עקזאַמענס, אין וועלכע ער האָט מצליח געווען צו באַקומען אַ לערער־אַטעסטאַט.

אברהם־בער גאָטלאָבער האָט ווידער געמוזט נעמען דעם וואַנדער־שטאָק אין האַנט און אין יאָר 1854 איבערפאָרן, אויף זיין פאַרלאַנג, אין געבורט־שטעטל אַלט־קאָנסטאַנטין, ווו ער איז געווען לערער 11 יאָר. צווישן זיינע תלמידים אין דער שטאָט איז אויך געווען אברהם גאָלדפאַדן, דער פאָטער פון יידישן טעאַטער.

ווען אב״ג האָט געגרינדעט דעם „בוקר אור”, איז ער שוין געווען אַ ייד אין די יאָרן און די אַרבעט איז ניט געווען פאַר אים אַ לייכטע. געוווינט האָט ער דאַמאָלט אין דובנע (רוסישע וואָלין) און די צייטונג האָט זיך געדרוקט אין לעמבערג (עסטרייכישע גאַליציע), ווייל ביים צאַר אַלעקסאַנדער דעם צייטן האָט מען ניט צוגעטיילט קיין יידן דערלויבענישן אַרויסצוגעבן צייטונגען און זשורנאַלן. אין פאַרלויף פון 10 יאָר — 1876־1886 — זענען דערשינען בלויז 7 בענד פון „הבוקר אור”.

ניט געקוקט אויף זיין קורצן קיום, האָט דער „הבוקר אור” פון אברהם־בער גאָטלאָבער געדינט אַלס ערשטע אכסניה פאַר יונגע פען־מענטשן, וואָס פיל פון זיי האָבן שפּעטער פאַרנומען אַ בכבודיק אָרט אין דער יידישער ליטעראַטור און קולטור. דאָ זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן די ערשטע לידער און באַלאַדע „קידוש השם” פון י. ל. פּרץ; קאָנסטאַנטין אבא שפּיראָ האָט דאָרט אָפּגעדרוקט זיינע ערשטע גראַמען „אל משוררי בת־עמי”; אויך די ערשטע שאַפונגען פון דוד פרישמאַן האָבן דערזען די ליכטיקע שיין אין „הבוקר אור”.

אין די יאָרן 1881־1885, ווען ס׳האָט אויפגעהערט דערשיינען „הבוקר אור”, פאַרלאָזט ער וואַרשע און קערט זיך אום קיין דובנע, צו זיין אויסגעגעבענער טאָכטער. צוליב די פּאָגראָמען אין דרום־רוסלאַנד אין 1881 און אויך צוליב זיין אַנטוישונג אין דער השכלה אַלס ליזונג, שטייט ער צו צו די חובבי־ציון און שרייבט אויך אָן אַ ריי ציוניסטישע לידער, אין וועלכע ער רופט זיינע ברידער זיך אומצוקערן אין לאַנד פון די אבות. אין דובנע האָט ער אויך געשריבן זיינע באַוווּסטע לידער „די שטורעמדיקע שיף” און „יהודה און

אפרים" — קעגן אַסימילאַציע, טוישן דעם נאָמען, די שפּראַך און קליידונג פון די משכילים און קעגן דעם פעלן פון אמונה אין נאַציאָנאַליזם.

אין די לעצטע דריי יאָר פון זיין לעבן האָט אב"ג ניט פאַרלאָזט די שטוב צוליב זיין בלינדקייט און זיך געפונען אין אַבסאָלוטער איינזאַמקייט. דעם 12טן יונן 1899 איז ער געשטאָרבן אין עלטער פון 88 יאָר.

ד"ר שלמה בן שמחה־דב מאנדעלקערן, „איש דובנא רבתי" („דער מאַן פון גרויס־דובנע") ווי ער פלעגט זיך אַליין באַצייכענען אין דער יוגנט, איז געבוירן געוואָרן אין צווייטן טאָג פסח 1846, אין מלינאָוו, אַ שטעטל לעבן דובנע.

אין די קינדער־יאָרן האָט ער געלערנט אַ סך תורה ביים רבין ר' פנחס, אין שטעטל טאַרגאָוויצע אין דובנער קרייז. מיטן טויט פון זיין פאָטער אין יאָר 1862, ווען שלמה איז אַלט געווען 16 יאָר, איז ער אַריבער קיין דובנע, געלערנט דאָרט תורה ביי ר' צבי ראַפּאָפּאָרט הכהן און ביי ר' יצחק אליהו לאנדא. לערנענדיק אין דובנע, האָט דער יונגער שלמה מאַנדעלקערן זיך געווידמעט דער קבלה, געפאָרן צום קאָצקער רבין מנחם־מענדל, זיך געחברט מיט זיין זון ר' דודל און צוזאַמען מיט אים געלערנט קבלה און חסידות.

אומקערנדיק זיך פון קאָצק קיין דובנע, האָט ער זיך פאַרנומען מיט תנ"ך־פאָרשונג, מיט דער ליטעראַטור פון מיטלאַלטער און גראַמאַטיק פון דער העברעאישער שפּראַך און אויך אָנגעהויבן מיטצואַרבעטן אין דער וואָכנשריפט „המגיד" (1865) און אין די צייטשריפטן „המליץ" און „הכרמל", וועלכע זענען דערשינען אין אָדעס און ווילנע. אין 1864 האָט ער חתונה געהאַט אין דובנע און אין אַ יאָר אַרום איז זיי געבוירן געוואָרן אַ זון. ער האָט אָבער איבערגעלאָזט זיין פרוי און קינד און אַוועק לערנען אין זשיטאָמירער רבנים־סעמינאַר און פון דאָרט — אינעם רבנים־סעמינאַר אין ווילנע. דאָ האָט ער זיך געטראָפן מיט אד"ם הכהן, וועלכער האָט אים דערנענטערט צו זיך.

אין 1868 פערענדיקט מאַנדעלקערן זיין לערע אין ווילנער רבנים־סעמינאַר און באַקומט סמיכות אַלס קאַזיאָנער רב. ער קערט זיך אום קיין דובנע. גט אָפּ די פרוי און פאָרט אַרויס קיין פּעטערבורג, ווערט אָנגענומען אויפן אוניווערסיטעט און לערנט אָריענטאַליסטישע שפּראַכן. נאָך 5 יאָר לערנען אויפן אוניווערסיטעט (1868־1873), האָט ער פאַרענדיקט מיט אַן אויסצייכענונג און באַקומען אַ גאָלדענעם מעדאַל פאַר זיין קאָנקאָרדאַנץ צום תנ"ך. ער באַקומט דעם אַמט פון פאַרטרעטער פון ראַבינער אין אָדעס און פאַר די 8 יאָר ווינען אין דער שטאָט (1873—1880), האָט ער פאַרענדיקט דעם יורידישן פאַקולטעט פון אָדעסער אוניווערסיטעט **און באַקומען דעם** טיטול „קאַנדידאַט פאַר יורידישע וויסנשאַפטן". בעת די אורלויבן, האָט ער געלערנט אויפן אוניווערסיטעט אין יענא (דייטשלאַנד) און דאָרט באַקומען דעם טיטל דאָקטאָר־פילאָסאָפיע פאַר אַ דיסערטאַציע וועגן די אונטערשידן צווישן ספר מלכים און דברי הימים.

אין יאָר 1880 זאָגט ער זיך אָפּ פונעם ראַבינער־אַמט אין אָדעס און פאָרט אַריבער קיין לייפּציג (דייטשלאַנד) און במשך 16 יאָר פאַרנעמט ער זיך מיטן צוגרייטן זיין קאָנקאָרדאַנציע איבערן „היכל הקודש", אַ מאָנומענטאַלע און אַלץ־אַרומנעמענדיקע אַרבעט וואָס דינט ביזן היינטיקן טאָג אַלס פונדאַמענט פאַר יעדן געלערנטן און תנ"ך־פאָרשער. ער האָט נאָך פּלאַנירט אַ גרויסע קאָנקאָרדאַנציע איבערן תלמוד, נאָר די כוחות האָבן אים אָפּגעלאָזט און ר'האָט אויך ניט פאַרמאָגט דערצו גענוג געלט.

ד"ר שלמה מאנדעלקערן האָט פאַרעפנטלעכט פיל אַרטיקלען אין העברעאיש, יידיש, רוסיש, דייטש און ענגליש, און אויך געשריבן לידער און באַלאַדעס. ער איז געווען דעלעגאַט צום ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל. דעם 24טן מערץ 1902 איז ער פון אַ גייסטיקער קראַנקהייט געשטאָרבן אין אַ ווינער שפּיטאָל און געבראַכט געוואָרן צו קבורה אין לייפּציג.

חיבת ציון און דער אנהייב פון ציוניזם

אין די אַכציקער יאָרן פון נייַנצנטן יאָרהונדערט, האָט אָנגעהויבן פאַרגיין די השכלה־זון ביים מזרח־אייראָפּעישן יידנטום. די אידעאַלן פון דער השכלה־באַוועגונג — קאַמף מיט אַבערגלויבנס, מיטן נידעריקן ניוואָ פונעם כלי הקודש, דער חוזק איבערן חסידות און רביים, די שטרעבונג צו זיין „אַ מענטש אין גאַס און אַ ייד אין דער היים" — האָבן ניט אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען פון דער צייט. די פּאָגראָמען אין דרום־רוסלאַנד אין יאָר 1881, וועלכע זענען באַצייכנט געוואָרן מיטן אַלעגאָרישן נאָמען „שטורעמס אין נגב", האָבן אונטערגעבראָכן דעם גלויבן ביי אַ סך אויפגעקלערטע פּערזענלעכקייטן אין יענער תקופה. דאָס פּראָבלעם עמיגראַציע פון אַלע רוסישע גובערניעס, וועלכע איז אין די לעצטע יאָרן פאַרשאַרפט געוואָרן און זיך פאַרוואַנדלט אין אַ מאַסנהאַפטן אַנטלויפן קיין דייטשלאַנד, ענגלאַנד, אַמעריקע, אַרגענטינע — האָט צוגעאיילט די אַנטוויקלונג פון דער חיבת־ציון באַוועגונג און די קאָלאָניזאַציע־אַרבעט אין ארץ־ישראל.

צווישן די דובנער יידן האָט זיך אויסגעטיילט מיט זיין חיבת־ציון און ציוניסטישער טעטיקייט, דער יוגנטלעכער למדן, פון אַ מיוחסדיקער משפחה — ר׳ זלמן אשכנזי.

ער איז געבוירן געוואָרן אין דובנע אין 1848, אין אָנהייב פון דער השכלה־באַוועגונג. זיין פאָטער ר׳ צבי־הירש איז געווען באַרימט אַלס למדן און משכיל. אין יענער צייט איז אין דובנע געווען אַ גרופּע יוגנטלעכע צו וועלכע ס׳האָט געהערט ר׳ צבי־הירש, וואָס האָבן געלעכצט נאָך וויסן און בילדונג.

זלמן האָט אין זיין פאָטערס היים באַקומען די אָנגענומענע תורה־דערציאונג און אַלס יוגנטלעכער איז ער געשיקט געוואָרן קיין לעמבערג צו דעראָבערן אַלגעמיינע בילדונג. אומקערנדיק זיך קיין דובנע מיט אַ סך תורה און וויסן און זייענדיק שוין דאַמאָלט באַרימט, האָט ער זיך גענומען האַנדלען מיט אַפּטייק־אַרטיקלען, חתונה געהאַט און אויפגעשטעלט אַ פּרעכטיקע יידישע היים. ס׳איז אים געבוירן געוואָרן אַן איינציקער זון און באַלד האָט זיך אָנגעהויבן זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט.

ר׳ זלמן אשכנזיס ערשטע שריט צו פּרעדיקן פאַר חיבת־ציון איז געווען נאָכן באַזוך פון באַוווסטן פּרעלעגענט ר׳ צבי הירש מאַסליאַנסקי אין דובנע (1893), וועלכער האָט אין דער „רעסורסע אָביוואטעלסקיע" צונויפגערופן אַ פאַרזאַמלונג פון „וועלטלעכע" יידן, וועלכע זענען געקומען אין גרויסע צאָלן און ער האָט ביי זיי זוכה געווען צו באַגייסטערטע אַפּלאָדיסמענטן.

כדי דערנענטערן דאָס פאָלק צו דער חיבת־ציון באַוועגונג, האָט ר׳ זלמן אָרגאַניזירט מכבי־פייערונגען („מכבייער־פעסטע") יעדעס יאָר, צו וועלכע ר׳האָט מאָביליזירט באַרימטע רעדנערס און טוערס.

ר׳ זלמן האָט זיך אויך באַשעפטיקט מיט שרייבן לידער, איינגאַנצן געווידמעט ציון.

אין אָרגאַניזירן די חנוכה־פאַרוויילונגען, **האָבן ר׳ זלמנען** געהאָלפן ד״ר טוביה הינדעס און צבי־הירש פּרילוצקי פון קרעמעניץ, ווייל זיין טעטיקייט איז ניט געווען באַגרענעצט בלויז צו דובנע, נאָר ער פלעגט זיך לאָזן איבער די שלעכטע וועגן צו די פאַרוואָרפנסטע וואָלינער שטעטלעך, כדי „פאַנגען נשמות".

פאַר דער גאַנצער צייט פון דער טעטיקייט פונעם אָדעסער קאָמיטעט פון די חובבי־ציון, איז ר׳ זלמן געווען זיין מורשה (באַפולמעכטיקטער) אין דובנע. ער איז געווען דער „לעבעדיקער גייסט" ביים אָרגאַניזירן די „קערות־אַקציע" ערב יום־כיפור, איבערגעפירט דאָס געלט אויפן אַדרעס און אַקטיוויזירט אַנדערע.

אין יאָר 1897 איז ער אויסגעקליבן געוואָרן אַלס דעלעגאַט צום ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס און געפונען פאַר זיין חוב צו דערציילן זיינע וויילערס וועגן קאָנגרעס און זיינע פּראָבלעמען אין „המליץ" פון ה׳ בטבת תרנ״ט.

ר׳ זלמן האָט אויך ניט גרינגעשעצט קיין קלענערע אַרבעטן, אויף וויפל זיי האָבן זיך באַצויגן צו עברית אָדער צו ארץ־ישראל. ווו ר׳איז נאָר געקומען, האָט ער פאַרשפּרייט די עברית־ביכער, וועלכע האָבן דאַמאָלט אָנגעהויבן דערשיינען אין די פאַרלאַגן „אחיאסף" און „תושיה".

ווען די יידן אין רוסלאַנד האָבן בעת די וואַלן צו דער ערשטער „דומע" (1904) געגלויבט, אַז אויך אין דער רוסישער אימפּעריע איז געקומען דער „פרילינג פון די פעלקער", איז ר׳ זלמן געווען פון די ערשטע, וועלכע האָבן אָפּגעשאַצט די וויכטיקייט פון די יידנס אָנטייל אין די וואַלן און אַ דאַנק זיין וואַכזאַמקייט און אַקטיוויטעט, זענען אַלע יידישע וואַלבאַרעכטיקטע געקומען צו דער אורנע. קיינער האָט ניט פאַרפעלט צו שטימען — אַ זאַך וואָס איז ניט פאָרגעקומען אין קיין אַנדער אָרט.

ר׳ זלמן אשכנזי האָט אויסערלעך שיין אויסגעזען, אויך מיט זיין קליידונג, און געווען רעליגיעז. יעדער שבת האָט ער געדאַוונט אין בית־המדרש בר״ץ. ער איז געווען אַ גוטער רעדנער, געשריבן אַרטיקלען, לידער און פעליעטאָנען, וועלכע זענען אָפּט פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין „המליץ" און אין „לוח אחיאסף". אַ חברישער און צוגעלאָזענער מענטש, האָט ער געפונען צייט צו שפּילן מיט פריינד אין שאַך, ווו ער האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט.

שבת, כ״א תמוז 1909, איז ער געשטאָרבן אין עלטער פון 71 יאָר. זיין טויט האָט איבערגעלאָזן אַ טיפן טרויער ביי אַלע דובנער יידן. טויזנטער זיינע פאַרערער און באַקאַנטע פון דער שטאָט און אומגעגענט זענען געקומען אים אָפּגעבן דעם לעצטן כבוד. זיין לוויה איז געווען אַ מעכטיקע דעמאָנסטראַציע פאַרן ציוניזם און באַוויזן ווי ווייט ער האָט געשלאָגן וואָרצלען אין פאָלק.

דובנער רבנים

די נעמען פון די רבנים אין דובנע ביזן סוף זיבצנטן יאָרהונדערט האָבן זיך ניט אָפּגעהיטן ניט אין שריפט, ניט זייערע חיבורים, ניט אין די „הסכמות" און אויך ניט אויף די מצבות. נאָר אָנהייבנדיק פון יאָר ש״ס (1600), זענען שוין באַוווסט

די מורי־הוראות און אבות בתי־הדין פון דער שטאָט — ביזן אומקום פון דער קהילה דורכן נאַציִשן צורר.

דער ערשטער פון די דובנער רבנים אין סוף זעכצנטן יאָר־הונדערט איז געווען דער גאון רבנו ישעיה הלוי איש האָרוויץ, גערופן השל״ה הקדוש (אויפן נאָמען פון זיין ספר „שני לוחות הברית״), די אָפּשטאַמיקע פון אים זענען דור נאָך דור, ביז ר׳ שמואל הלוי איש האָרוויץ און זיין זון ר׳ דוד הלוי הי״ד, געווען רבנים אין דובנע. זיי זענען אומגעקומען אין די ערשטע טעג פון די דייטשנס אַריינקום אין שטאָט אין יאָר 1941.

ר׳ ישעיה איש האָרוויץ, דער זון פון אברהם בר׳ שבתי־שעפטל בר׳ ישעיה הלוי, נשיא פון דער יידישער עדה אין דער שטאָט האָרוויץ אין באָהעמיע, איז געבוירן געוואָרן אין פראַג אין 1575. אין זיינע קינדער־יאָרן האָט ער צוזאַמען מיטן פאָטער פאַרלאָזט באָהעמיע און זענען אַוועק קיין קראָקע, פוילן.

אין יאָר 1600 איז צום ערשטן מאָל דערמאָנט זיין נאָמען מיט דובנע און דעם קרייז, ווייזט אויס צוליבן ענטפער פונעם מהר״ם פון לובלין וועגן פסלען אַ גט צוליבן ענדערן אַ נאָמען.

נאָכן השל״ה הקדוש איז אויפן כסא הרבנות אין דובנע געזעסן דער גאון מורא הוראה שמואל אהרן הלוי איש האָרוויץ — פון 1625 ביז לערך דעם יאָר 1630. דעמאָלט איז ער באַשטימט געוואָרן אַלס אב בית־דין פון דער שטאָט ליבאָווגע (לובאָמל) און דאָרט איז ער נפטר געוואָרן.

אין משך פון אַ קורצער צייט (1632־1634) האָט דעם רבנות־אַמט אין דובנע פאַרנומען דער הרב הגאון מוה״ר צבי הירש בהר״ב מורנו עוזר, איידעם און תלמיד פון גאון אברהם חיים נפתלי הירש שאָר, רב אין סטאַנאָוו.

אַ סברה, אַז אין די יאָרן 1642־1643 האָט דעם כסא הרבנות אין דובנע פאַרנומען דער גאון רבנו מאיר כץ, זון פון גאון משה כץ אשכנזי. די סברה שטיצט זיך אויף אַן אויפשריפט אויף דער מצבה אויפן דובנער בית־עלמין.

דער גאון המקובל ר׳ יהודה הי״ד, דערמאָנט צווישן די קדושים פון די געפאַלענע אין יאָר 1649, אין ספר „צער בת רבים״, איז אוודאי דער אב בית־דין וועלכער איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך כמיעלניצקיס באַנדעס צוזאַמען מיט די דובנער יידן און איז ניט געבראַכט געוואָרן צו קבר ישראל.

אין משך פון 9 יאָר, 1649־1658, איז אין דובנע ניט געווען קיין יידישע קהילה. אין יענעם יאָר האָט די קהילה באַקומען אַ „קאָנצעסיע״ פון פירשט געאָרג סעבאַסטיאַן לובאָמירסקי און אַלס רב איז אויסגעוויילט געוואָרן דער גאון אברהם האַלפערן, ווו ער האָט אַמטירט פון יאָר 1660 ביז 1662.

אין פאַרלויף פון 11 יאָר (1663־1674), האָט דעם כסא־הרבנות אין דובנע פאַרנומען דער גרויסער באַרימטער גאון אין זיין דור, רבנו נחמן הכהן ליפשיס, וועלכער איז געווען רב אין לעמבערג, קרעמעניץ, כעלם און בעלז.

נאָך אים — דער גרויסער גאון משה ב״ר יוסף, נאָר מע ווייסט ניט וועגן זיין אַמט אין דובנע, אויסער אַן אויפשריפט אויף זיין מצבה אויפן בית־הקברות אין לעמבערג.

נאָך ר׳ משה בר׳ יוסף איז אַלס אבת בית־דין אין דובנע באַשטימט געוואָרן דער באַרימטער אין זיין דור גרויסער גאון ישראל בן הפרנס ר׳ אברהם יאליס (אויפן נאָמען פון זיין מוטער יאַלע) פון קראָקע. ער האָט אַמטירט אין דובנע בלויז 1 יאָר (1684/5) און דערנאָך מיט גרויס כבוד גענומען געוואָרן קיין לוצק אויפן כסא הרבנות.

פון יאָר 1685 איז דובנער רב געווען דער גרויסער גאון מוה״ר שמחה והגאון ר׳ נחמן כ״ץ ליפשיס ראַפּאָפּאָרט. ער איז געבוירן געוואָרן אין לעמבערג, ווו זיין פאָטער איז געווען דיין און אב בית־הדין. אין 1685 האָט ער חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון ר׳ ישראל סווינאַכער און באַזאַמען מיטן פאָטער געקומען קיין דובנע. ס׳איז ניט קלאָר, ווי לאַנג ר׳ שמחה איז געזעסן אויפן כסא הרבנות אין דובנע. ער איז געשטאָרבן אין 1717 אין שעברעשין.

פון יאָר 1691 ביז 1698 האָט דובנע ניט געהאַט קיין רב. אין יענעם יאָר האָט די דובנער קהילה פאַרבעטן צו זיך דעם גאון ר׳ יוסף יאַסקי, דער זון פון לובלינער מוה״ר יהודה־יאָסל. ר׳ יוסף איז נפטר געוואָרן אין 1706 אין דובנע.

נאָכן גאון ר׳ יוסף יאַסקי זצ״ל, האָט דעם כסא הרבנות אין דובנע פאַרנומען דער גאון און גביר מוה״ר שמואל הגביר הפרנס ר׳ שלמה שכנא כ״ץ פון קראָקע. פריער איז ער געווען רב אין נוישטאָט און דערנאָך אב בית־דין אין דובנע אין משך פון 6 יאָר (1706־1712). ער איז נפטר געוואָרן אין בראָדי אין יאָר 1729.

אין די יאָרן 1712־1715 איז אויפן כסא הרבנות אין דובנע געזעסן מוה״ר יצחק אייזיק בן הגאון ר׳ שמואל גינצבורג. דערנאָך איז ער מיט כבוד פאַרבעטן געווען צו זיין רב אין מאָהילעוו.

אין די יאָרן 1715־1719 — דער גאון הקדוש מוה״ר אלעזר בהרב, פאַרן קומען קיין דובנע איז ער געווען רב אין ראַזיניי. פון דובנע איז ער אַוועק אַלס רב קיין בראָדי און דאָרט נפטר געוואָרן.

אין יאָר 1719 — דער גאון ר׳ יהושע העשיל בהג״מ אליעזר בהרב, גערופן אויך דער קליינער רב העשיל. ער איז גע־שטאָרבן אין דובנע אין יאָר 1729 און איבערגעלאָזט אַ ירושה פון 400 זלאָטעס פאַר צדקה. דער פּראָצענט פון דער סומע — 10 זלאָטעס אַ יאָר — איז געווען באַשטימט אויסצוהאַלטן תורה־לערנערס.

דער גאון מוה״ר זלמן אפרים בהג״מ שאול, רב אין לודמיר, האָט פאַרנומען דעם רבנות־אַמט אין דובנע בלויז 1 יאָר (1730) און פאַרלאָזט די שטאָט צוליב אַן אומבאַוווּסטער סיבה. אין משך פון די 5 שפּעטערדיקע יאָרן, איז דובנע געווען אָן אַ רב.

אין 1735 איז געקומען קיין דובנע דער באַרימטער גאון און גביר מוה״ר אברהם בהג״מ שמואל כהנא, אייניקל פון שלום שכנע כ״ץ פון קראָקע. ר׳ אברהם איז נפטר געוואָרן אין דובנע אין יאָר 1741.

נאָך זיין טויט האָט דעם כסא הרבנות פאַרנומען זיין עלט־סטער זון מוה״ר יצחק משה כהנא. פון אים איז געבליבן אין דער גרויסער שול אַ שיין געהאַפטן פּרוכת און אַ ספר־תורה. ער האָט לאַנג ניט געלעבט, נפטר געוואָרן אין 1745.

ר׳ יצחק משה כהנאס יורש אין 1745 איז געווען זיין שוואָ־גער דער באַרימטער גאון ר׳ שאול בהג״מ ר׳ ארי־לייב. ער איז געבוירן געוואָרן אין ריישע אין 1717 און אין 1734 חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון דובנער רב ר׳ אברהם כהנא. ר׳ שאול בר׳ אריה־לייב האָט געשריבן לידער און אַ ספר „בנין אריאל", וואָס איז געדרוקט געוואָרן אין צוויי טיילן אין אַמסטערדאַם, אין יאָר 1778.

אין 1757 האָט מען אויפן כסא הרבנות אין דובנע פאַרבעטן דעם גאון מוהר״ר נפתלי הירץ, צווייטער זון פון גאון ר׳ צבי הירש ראב״ד האלבערשטאַט. ר׳ נפתלי הירץ האָט געלערנט תורה אין בראָדי, צוזאַמען מיט זיין שוואָגער ר׳ יצחק הלוי איש האָרוויץ און מיטן גאון ר׳ יחזקאל לאנדא. ר׳ נפתלי הירץ איז נפטר געוואָרן אין דובנע אין יאָר 1777. זיין יורש איז געווען זיין זון דער גאון מוהר״ר זאב־וואָלף, וועלכער איז געבוירן געוואָרן אין 1745 אין בראָדי און אַלס יינגל באַקומען סמיכות אויף רבנות אין דער שטאָט ראַדזיוויל. אין 1792 איז געשטאָרבן זיין פרוי, די רביצין מרת יוטא און ער האָט געשפּענדעט 1000 פּוילישע זלאָטעס פאַר צדקה־צוועקן. אין 1800 איז ער נפטר געוואָרן אין עלטער פון 55 יאָר.

אין 1800 האָט דעם כסא הרבנות אין דובנע פאַרנומען דער שוואָגער פון ר׳ זאב וואָלף, מוהר״ר ר׳ נתן הלוי איש האָרוויץ. ער איז נפטר געוואָרן אין דובנע אין 1815, ניט לאָזנדיק קיין קינדער.

אין די טעג פון „הרת עולם", ווען די רוסישע אימפּעריע האָט באַשוועמט דאָס לעבן פון רעליגיעזן יידנטום, האָבן דריי רבנים פאַרנומען דעם רבנות־אַמט אין דובנע: ר׳ נתן הלוי איש האָרוויץ — אין משך פון 15 יאָר. אין דער צייט פון נאַפּאָלעאָנס מלחמות איז ער קראַנק געוואָרן. ער איז אויך געווען רב אין ביאַלאַצערקאָוו. מע ווייסט ניט הלמאי ער האָט דעם אַמט פאַרנומען גלייכצייטיק אין ביידע שטעט.

נאָך זיין טויט איז אין 1815 באַשטימט געוואָרן אַלס אב בית־הדין אין דובנע מוה״ר חיים מרדכי מרגליות, פריערדיקער רב אין בערעסטעטשקאָ, אַ ברודער פון באַוווּסטן גאון אפרים זלמן מרגליות פון בראָדי. ר׳ חיים מרדכי איז געווען איינער פון דער דריי־פּערזאָניקער רבנישער דעלעגאַציע, וועלכע האָט באַדאַרפט זיך פאַרשטעלן פאַרן צאַר אַלעקסאַנדער דעם ערשטן אין פּעטערבורג, אין 1818. ער האָט אין דובנע אויפ־געשטעלט אַ דרוקעריי און דאָרט געדרוקט זיין ספר „שערי תשובה". אין יאָר 1829 האָט אַ שריפה פאַרלענדט זיין דרו־קעריי מיט די ביכער און דערפאַר האָט ער פאַרלאָזט דובנע. דער דריטער איז געווען — דער גאון מוהר״ר חיים יעקב בהגאון מוה״ר זאב וואָלף האלבערשטאַט. דעם רבנות־אַמט האָט ער פאַרנומען אין די יאָרן 1829־1850, נפטר געוואָרן אין עלטער פון 76 יאָר.

אין 1851 — דער גרויסער גאון מוה״ר דוד צבי בר׳ חיים אויערבאַך־ראָזענפעלד, וועלכער איז געווען רב אין דובנע במשך 30 יאָר, ביזן יאָר 1881, ווען ער איז נפטר געוואָרן.

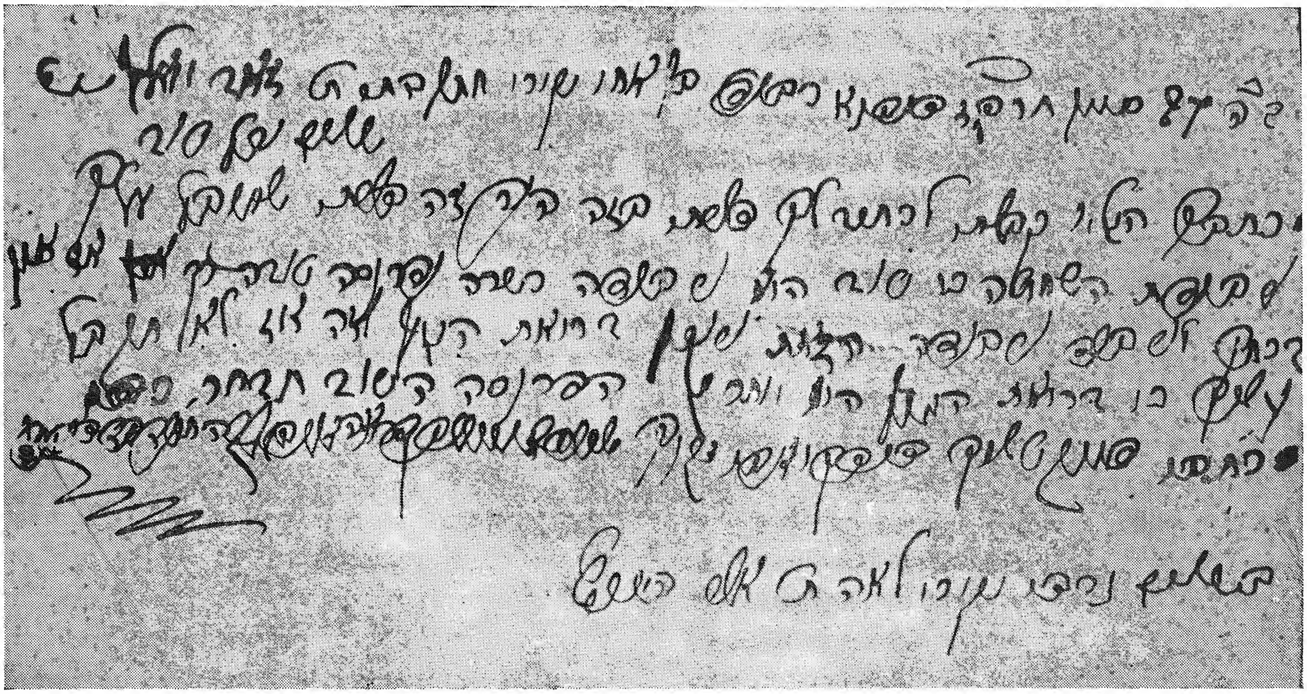
פון 1882 ביז 1884 — דער מוה״ר משה נתן רובינשטיין, מחבר פון די ספרים „אלף המגן" און „כלילת המנורה". דער־נאָך איז ער געוואָרן רב אין וויניצע (פּאָדאָליע).

פון יאָר 1884 איז אויפן דובנער כסא הרבנות געזעסן הרב הגאון מוה״ר מנחם מענדל בר׳ דוד־צבי אויערבאַך־ראָזענ־פעלד, וועלכער האָט מיט שטאָלץ געטראָגן זיין הויכן אַמט אין פאַרלויף פון פופציק יאָר און ניט מורא געהאַט פאַר דער תקיפות פון די קהילה־לייט. ער האָט זיך פאַרנומען מיט צרכי ציבור און יעדער וואָס האָט זיך צו אים געווענדעט — האָט געוווּסט אַז מע וועט אים אויפנעמען און ענטפערן. געלט האָט אים ניט אינטערעסירט און מ׳האָט געוווּסט אַז ער האָט געהאַט זויבערע הענט.

ר׳ מנחם־מענדל איז געווען אַ נידעריקער, אַנטשלאָסן אין זיינע מיינונגען און צו יעדן זיך געווענדעט מיט „דו". שטענ־דיק ריין אָנגעטאָן, מיט די שוואַרץ־אויסגעפּוצטע שטיוול און

אין האַנט — אַ שטעקן מיט אַ זילבערנער גאַלקע. מען דער־ציילט, אַז צוליב זיין שנעלקייט און רירעוודיקייט, איז דעם שמש שווער געווען מיטצוהאַלטן זיין גאַנג.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז ער אַריבער וווינען קיין זשיטאָמיר, נאָר אין 1916 האָבן די שארית הפליטה פון דובנער יידנטום אים געבעטן זיך אומקערן קיין דובנע. פון דאַמאָלט האָט ער ניט פאַרלאָזט די שטאָט, אַפילו אין די צייטן פון די פאָגראָמען וועלכע ס'האָבן אַדורכגעפירט די אוקראַינער און אויך ניט ווען די שטאָט איז צוויי מאָל דעראָבערט געוואָרן דורך די באָלשעוויקעס. ער איז אין טיפן עלטער נפטר געוואָרן אין יאָר 1933.

אליעזר שטיינמאַן

דער דובנער מגיד

דער חכם און זיין שטאָט

ר' יעקב קראַנץ איז געבוירן געוואָרן אין זשעטל, ווילנער גובערניע און געשטאָרבן אין זאַמאָשטש, פוילן. געווען מגיד אין מעזריטש־ליטאָווסק און אין זשולקיעוו (גאַליציע). בלויז 18 יאָר פון זיינע 64 לעבנס־יאָרן האָט ער געוווינט אין דובנע און הגם אויך אין דער צייט האָט ער אַ סך געוואַנדערט פון שטאָט צו שטאָט און פון מדינה צו מדינה צו האַלטן זיינע דרשות — דאָך איז אין זכרון פון דורות פאַר־בונדן זיין נאָמען מיט דער שטאָט דובנע.

ווייזט אויס אַז די דאָזיקע שטאָט האָט געהאַט אַ באַזונדערע זכיה אַז אויף איר נאָמען זאָל גערופן ווערן דער דאָזיקער אויסדערוויילטער חכם און אַ גרויסער זכות האָט אויך געהאַט ר' יעקב קראַנץ וואָס איז געוואָרן וועלט־באַרימט ניט מיט זיין אייגענעם נאָמען און ניט אויפן נאָמען פון ספר „אוהל יעקב", נאָר דווקא מיטן נאָמען פון זיין שטאָט: דער דובנער מגיד.

מיר געפינען חכמי ישראל, וועלכע מע רופט לויט זייערע חיבורים, ווי: רמב"ם, רש"י, מהרש"א, ט"ז,

ש״ך, נודע ביהודה, כרתי ופלתי, שאגת אריה, משנה למלך, מהר״ם שיף, אור החיים, אלשי״ך און נאָך און נאָך. און אַנטקעגן זיי חכמים מיט נעמען פון זייערע שטעט, ווי: דער מהר״ל פון פראַג, דער ווילנער גאון, רבי ישראל פון מעזשבאָזש, דער מעזריטשער מגיד, ר׳ לוי יצחק פון בערדיטשעוו און ר׳ נחמן פון בראַס־לאַוו. און דער דובנער מגיד פאַרנעמט זיך אַ בכבודיקן אָרט צווישן די חכמי הערים.

מיט וואָס אונטערשיידן זיך די פון די? דאָס גרעס־טע ווונדער איז, אויב מיר וועלן נעמען אין אַכט, אַז די אַלע אויסגערעכנטע חכמי הערים, אויסער דעם ווילנער גאון, האָבן בכלל ניט פאַרברענגט דעם רוב פון זייער לעבן אין די שטעט אַ דאַנק וועלכע זיי זענען געוואָרן באַרימט. דער מהר״ל האָט צום סוף פון זיין לעבן, שוין נאָענט צו די אַכציק יאָר, פאַרנומען דעם כסא הרבנות אין פראַג; דער בעל־השם־טוב איז באַ־רימט געוואָרן ביז זיין קומען קיין מעזשבאָזש; ר׳ נחמן איז געבוירן געוואָרן און געשטאָרבן ניט אין בראסלאוו; ר׳ לוי יצחק איז געוואָרן רב אין בערדי־טשעוו, נאָך דעם ווי ער האָט פאַרנומען דעם רבנות־אַמט אין עטלעכע אַנדערע שטעט. דאָס זעלבע בנוגע דעם מגיד פון דובנע.

אַלזאָ, וואָס איז דער טעם דערפון?

מיר שיינט, אַז ס׳איז דאָ דערביי אַ טעם.

די חכמי הערים זענען געווען דער רוב מענטשן, וואָס זייער עיקר חכמה האָבן זיי געשעפּט פון די פאָלקס־קוואַלן, וועלכע זענען אויפגעטרעטן פאַר די מאַסן ניט ווי לערערס און שטראָפערס, נאָר ווי טרייס־טערס און פאַרגעבערס. זיי זענען גיכער געווען אַנזאָ־גערס, איידער דערציערס, און מערער ווי זיי האָבן פאַר־לאַנגט, פלעגן זיי באַשענקען און מיט אַ ניי ליכט באַשיינען דאָס לעבן פון כלל און פון פרט. זיי פלעגן ווי אַראָפּנעמען אַ שווערן לאַסט פון דער נשמה פון פאָלק און שטאַרקן די נשמה־דערפרישונג. די אַלע גוטע אייגנשאַפטן געפינען מיר אויך ביי ר׳ יעקב קראַנץ. ער איז דער מענטש פון תורה, נאָר דער עיקר — דער מענטש פון חכמה; אַ מאָראַל־פּרעדיקער, נאָר פריער פאַר אַלעמען ברענגט ער אַ טרייסט. אויגנ־שיינלעך שטייט ער אויפן הויכן בעלעמער פונעם דרשן, אָבער לאָזט זיך אַראָפּ נידעריק צו זען דעם צער פון פאָלק ישראל און די יסורים פון יעדן ר׳ ישראל. צווישן פאָלק זיצט ער און מיט זיין גייסטיקער שפּראַך רעדט ער. ער קליידעט זיך ניט אין קיין שום טאָגע. ניט קיין רב, ניט קיין מורא דאתרא, ניט קיין פרנס, אַפילו ניט קיין וועגווייזער. אַ פשוטער ייד וואָס וואַלגערט זיך אויף די וועגן און ניט כדי צו זאָגן יעקבן און ישראלן זייערע זינד, נאָר באַווייזן אין זייער שפּראַך, אַז יעקב וועט דערהויבן ווערן, אַפי־לו ווען ער איז קליין, אַפילו ווען זיינע צרות און שונאים זענען פיל אין צאָל. ווייל די אמונה אין דער השגחה עליונה, אַז זי וועט ניט לאָזן יעקבן פאַלן — דאָס איז זיין פאַנצער. נאָר גלייכצייטיק מיטן שטראָם גלויבן וואָס פליסט אין זיינע דרשות, איז אויך פאַראַן אַ רוף צום שכל הישר וואָס פאַרפליכטעט צו פאַרגי־טיקן צדיקים און נקמה נעמען אין רשעים. און אַ העלפער דעם שכל איז דאָס רחמנותדיקע האַרץ וואָס מאָנט גערעכטיקייט.

דער דובנער מגיד איז דער חכם פון האַרץ. רחמ־נות איז דער פונדאַמענט פון חכמת הלב. פונקט ווי ר׳ יעקב קראַנץ איז ניט קיין רב און קיין דיין, אַזוי איז ער זיך ניט נוהג צו פּילפּולן און אויסשעפּן דעם דין. זיין האַרץ איז פול מיט רחמים. גראָד די בעלי־רחמים זענען ממש עניוותדיק. מיט וואָס וועט אַ מענטש זיך גרעסער האַלטן פונעם צווייטן? מיט די מעלות פון געלט און רייכטום, מיט דער מעלה פון כוח און חכמה, אָדער מיט אַן אַנדערער שיינער אייגנ־שאַפט? אָבער אַ גוטהאַרציקער מענטש האַלט ניט פון זיך אַליין צוליבן איבערגעוויכט וועלכן ער האָט — און ניט אַ צווייטער. איז ער אַ פולשטענדיקער למדן, האָט ער רחמנות אויף די וואָס זענען ניט אַזוי פול מיט תורה ווי ער; איז ער אַ חכם אָדער צדיק, באַ־דויערט ער די וואָס די ליכט פון תורה און צדקה האָט זיי אויסגעמיטן. נאָך מער: דער רחמן ווערט תמיד פאַרשלונגען אין זיין האַרץ און ר׳האָט ניט קיין צייט צו אָנערקענען זיין איבערגעוויכט.

דער דובנער מגיד האָט בכלל ניט געוווּסט אַז ער איז דער דובנער מגיד, וועמענס נאָמען וועט קלינ־גען אַ סך יובלס; ער האָט ניט אָנערקענט זיינע גרויסע גייסטיקע אייגנשאַפטן. מן־הסתמא איז אים ניט איינגע־פאַלן צו טראַכטן, אַז ער איז איינער אין זיין דור און אַוודאי ניט — אַ יחיד אין דורות. ער האָט ניט געהאַט קיין צייט נתפעל צו ווערן פון זיך אַליין; זיין וועזן

איז געווען אַדורכגענומען מיט התפעלות פונעם הקדוש ברוך הוא, פון פאָלק ישראל, פון די אומצאָליקע אַג־דות און מדרשים, וועלכע האָבן זיך אָפּגעהיטן אין זיין זכרון ווי אין אַ שעכטל. ער איז געווען דער סייף פון די דורשי ישראל, דער פאָטער פון דער נייער דרשה און מיט זיינע משלים וועלכע האָבן געשפּרודלט מיט פיינע דערציילונגען פונעם לעבן, האָט ער געלייגט דעם גרונטשטיין פאַר דער נייער ייִדישער ליטעראַטור, וועלכע שפּיגלט אָפּ די ווירקלעכקייט. נאָר ער האָט דאָס ניט געוווּסט. פאַראַן גאונים וואָס וויסן זיך אַליין און פאַראַן גאונים אין זייער תמימותדיקייט. ער איז אין גאַנצן געווען תמימותדיק. חכם תם, אָדער תם חכם — אָט איז דער שטאַמפּזייגער. זיין גרויסע באַשיידנקייט האָט זיך געשפּייזט אויף פון זיין גרויסער תמימותדי־קייט. אין זיינע געשפּרעכן מיטן ווילנער גאון, האָט ער זיך פאַרגליכן צום אָרעמאַן, קיין באַזונדערן כבוד, מע נעמט אים ניט אויף מיט אַ ברוך הבא און מע זעצט אים ניט אַוועק ביים טיש, נאָר ער שטייט זיך ווי אַן עני בפתח, אָדער ערגעץ־ווו אין אַ ווינקל, מע גיט אים ניט קיין טעלער, אַ לעפל־גאָפּל און על־כרחו שלעפּט ער אַלץ וואָס קומט אונטער דער האַנט, אַן אַ סדר, אַן אַ פריער און שפּעטער, אַ שטיק געבראָטנס, אָדער אַ שטיקל הערינג, כאַפּט און עסט די רעשטלעך. „דע־ריבער איז ער ניט מסוגל אָנצושרייבן אַ ספר וועגן די פּרשיות פון דער תורה לויטן סדר, נאָר כאַפּט אויף יעדן חידוש וואָס מע דערלאַנגט פון הימל, צי פון פּרשת בלק אָדער פון ישעיהו. ער שפּייזט זיך פונעם געלעגנהייט־לעבן. ער האָט אויך זיך באַטראַכט אַלס אַ גאַסט־פאַרבייפאָרער, וואָס כאַפּט זיך אויף יעדער וואָגן וועלכן ער באַגעגנט און פאָרט דאָרט ווו דער וואָגן פירט".

אַלע משלים פון דובנער מגיד אַנטשפּרעכן פּול־שטענדיק דעם נמשל. נאָר דער משל מיטן אָרעמאַן אויף זיך אַליין — שטימט ניט. ער איז געווען רייך אין גייסט און אַן אויסערגעוויינלעך געאָרדנטער מענטש. ער כאַפּט ניט און זאָגט, נאָר אַלץ ווערט ביי אים גוט געוווּגן און געמאָסטן. אַמיינסטן אין זיינע משלים געפינען זיך אָרעמעלייט, ווייל זיין האַרץ און געמיט איז מיט זיי, איז מיטן אָרעמען פאָלק. ער איז נאָענט צו די פּשוטע מענטשן, איינער פון עמך. איך שטעל זיך פאָר, אַז דער דובנער מגיד האָט ניט געשריגן ביים שטענדער, נאָר גערעדט נחתדיק. ער האָט גע־בענטשט און ניט געדונערט. דער עניו האָט ניט ליב צו טומלען. ניין, ער איז ניט געווען קיין הילכער, נאָר דאָס קול פון פאָלק — דאָס פאָלק האָט גערעדט דורך זיין האַלדז. ער האָט ניט נאָר גערעדט צום פאָלק, נאָר פונעם פאָלק. יעדער אָמתדיקער שליח־ציבור האָט מורא פאַרן ציבור פון די וואָס האָבן אים געשיקט, קוים דערפילט ער ניט זיין שליחות ווי ס'געהער צו זיין.

דאָס האַרץ פון דובנער מגיד האָט געציטערט, אָבער דאָס האַרץ פון פאָלק האָט אָנגעקוואָלן, הערנדיק זיינע שיינע דרשות. אין יענעם מאָמענט האָט דאָס פאָלק געהערט זיך אַליין, דאָס קול פון זיינע עלטער־אָבות אין די צעשפּריטקייטן פון גלות, דאָס קול פון די צוקונפטיקע דורות וואָס וואַרט אויף דערלייזונג און אויסלייזונג. אַ פיל־קולדיק מויל איז ר' יעקב קראַנץ געווען פאַר זיין פאָלק. אַ קול חתן וקול כלה, אַ קול פון די תפילות און אַ קול פון די שמחת־תורהדיקע טענץ, קול פון די נעסטן און געפּליסטערס, קול שמחה און קול ששון.

דער מגיד פון דובנע מיינט אַ מגיד פאַרן פאָלק. דובנע האָט זוכה געווען, אַז אַ פאָלקס־מגיד זאָל דאָרט וווינען. דעריבער איז דובנא רבתי אַן עיר ואם בישראל.

אייניקע משלים פון דובנער מגיד*

דער משל מיט בריליאַנטן און מיט הערינג

אין אַ שטאָט האָט אַ מאָל געוווינט אַ גרויסער סוחר, וואָס איז געווען אַ חכם, זייער און זייער אַ קלוגער מאַן. האָט ער געזען, אַז אין שטאָט וווינען רייכע לייט, גבירים־אדירים, האָט ער פאַר זיי געעפנט אַ קראָם פון דימענטן און בריליאַנטן און ער האָט געהאַט אַ סך קונים אויף זיי. אָבער מיט אַ צייט שפּע־טער האָט ער זיך באַזעצט אין אַ קליין שטעטל און דאָרט האָבן געוווינט אַ סך אָרעמעלייט, אביונים, גרוי־

* פונעם בוך: ב. י. ביאַלאָסטאָצקי — די משלים פון דובנער מגיד און אַנדערע עסייען. ציקאָ־פאַרלאַג ניו־יאָרק, תשכ"ב, 1962. ז"ז 374.

סע קבצנים נעבעך, דלפנים, ווײ־געשריען. נו, האָט דער קלוגער סוחר גענומען און געעפנט פאַר זיי אַ קראָם. ניט קיין קראָם, נאָר אַ קרעמל פון הערינג, פון זאַלץ, פון קעראָסין און פון אַנדערע פּראָסטע סחורות. און די הענט וואָס האָבן פריער געטראָגן דימענטן, די זעלביקע הענט האָבן איצט געטראָגן אַ הערינגל און אַ ביסעלע קעראָסין. און פונקט ווי דער סוחר איז פריער געווען צופרידן מיט יענער קראָם, איז ער איצט געווען צופרידן מיט דער אָרעמער קראָם. ניין, ער איז נאָך צופרידענער געווען, ער האָט אַלץ געטראָגן מיט שמחה.

אַזוי איז דאָס געגאַנגען, ביז ס׳איז צו אים געקומען זײַנער אַ פרײַנד פון דער גרויסער שטאָט און יענער האָט געזאָגט צו אים:

— איך פאַרשטיי ניט, ווי פּאַסט עס גאָר פאַר דיר, פאַר אַ סוחר פון דימענטן און ברילִיאַנטן, צו האַנדלען מיט הערינג און מיט זאַלץ און מיט די אַנדערע פּראָסטע זאַכן?

האָט דער גוטער און קלוגער סוחר אים אַזוי געענטפערט:

— ניט גוט וואָס איר באַנעמט דאָ ניט דעם ענין. טאָ הערט וואָס איך וועל אייך דערויף זאָגן: אין דער גרויסער שטאָט זענען געווען מענטשן מיט געלט, מיט אייגענע דימענטן און זענען דערצו נאָך געווען גרויסע מבינים אויף טײַערע צירונגען. אָבער דאָ וווינען אביונים, פּשוטע בעלי־מלאכהס וואָס אַרבעטן און האָרעווען, נעבעך, זייער שווער. ניט זיי דאַרפן קיין דימענטן און ניט זיי פאַרשטייען זיך אויף דעם. וואָס זיי דאַרפן יאָ — איז אַ שטיקעלע הערינג, אַ ביסעלע זאַלץ, אַ שטיקעלע ברויט דאַרפן זיי...

מיט דעם דאָזיקן משל האָט דער דובנער שאַרף אַרײַנגעזאָגט יענעם גאוותדיקן למדן וואָס האָט זיך געגרייט פאַר דעם פּשוטן עולם מיט זײַן לומדות.

דער בלינדער און דער זעעוודיקער

עס ווערט דערציילט:

מען האָט געפרעגט ביים דובנער פאַרוואָס אַ נגיד וועט גיכער געבן אַ נדבה דעם בלינדן אָרעמאַן, אָדער דעם לאָמען, דעם הינקעדיקן, איידער צו אַן אָרעמאַן וואָס איז אַ תלמיד־חכם?

האָט דער דובנער קורץ און שאַרף געענטפערט:

— דאָס איז דערפאַר וואָס דער נגיד איז ניט זיכער צי ער וועט אַמאָל אַליין ניט ווערן בלינד אָדער קרום. אָבער איין זאַך איז ער זיכער: קיין תלמיד־חכם וועט ער שוין קיין מאָל ניט ווערן.

אַ נאַר ווייס ניט וואָס אים פעלט

מען האָט געפרעגט ביים דובנער:

— פאַרוואָס זעט מען דעם מגיד גיין צו גבירים און מע זעט קיינמאָל ניט אַז דער גביר זאָל קומען צום מגיד?

— גאָר פּשוט. דאָס איז צוליב דעם וואָס דער מגיד ווייס ניט אַז ער האָט ניט קיין געלט, דערפאַר גייט ער צו גבירים. אָבער דער גביר ווייס ניט, אַז אים פעלט תורה, דערפאַר קומט ער קיינמאָל ניט צום מגיד...

אַ דין־תורה מיט אַ פערד

איין מאָל האָט אַ היינטוועלטיקער אַ זאַג געטאָן צום דובנער: „נו, לאָמיר זיך פאַרהערן, וועלן מיר זען ווער ס׳איז גערעכט".

האָט דער דובנער אַ קוק געטאָן אויף דעם חוצפּה־דיקן פאַרשוין און געזאָגט, ווי זײַן דרך איז געווען:

— יונגערמאַן, איך וועל אייך אויף דעם ברענגען אַ משל:

אַ רב איז אַמאָל געפאָרן מיט אַ בעל־עגלה קיין ווילנע און דאָס פערדל האָט געדאַרפט אַרויפשלעפּן דעם וואָגן אויף אַ באַרגיקן וועג. דער פורמאַן איז אַראָפּ פון דער קעלניע, אַז דער וואָגן זאָל פאַרן פערד גרינגער ווערן. גלייך איז אויך דער רב אַראָפּ פון וואָגן. מאַכט דער בעל־עגלה צום רב:

— איר מעגט זיצן, איר זענט דאָך אַ פּאַסאַזשיר און איר באַצאָלט דאָך פאַרן פאָרן.

האָט דער רב געענטפערט:

— אָבער דאָס פערד קאָן האָבן אַ טענה, אַז עס איז אַ גרויסער באַרג און ער קאָן מיך נאָך רופן צו אַ דין־תורה. איך קאָן אפשר געווינען, אָבער איך וויל מיט אַ פערד קיין דין־תורה ניט האָבן.

זיי זענען אַלע גערעכט

דער דובנער זאָל האָבן געזאָגט:

— אַ מאָדנע זאַך מיט די חסידים. אַז איך רייד מיט אַ חסיד פון קאָצק, וויל ער פאַרמיאוסן דעם רבי

פון מאָנאַסטריטש. רייד איך מיט אַ חסיד פון מעזש־בוזש, וויל ער אַ תל מאַכן פון דעם רבי פון ריזשינע. איינער גלויבט ניט דעם אַנדערן. איך אָבער גלויב זיי אַלע. זיי זענען אַלע גערעכט...

דער חכם און דער רשע פון דער הגדה

מען האָט אַמאָל געפרעגט דעם דובנער:

— ווו ליגט אַזוי דער חילוק צווישן דעם וואָס דער חכם פרעגט אין דער פסחדיקער הגדה און צווישן דעם וואָס דער רשע פרעגט. ס'איז דאָך כמעט די זעל־ביקע זאַך. טאָ פאַרוואָס זאָל מען דעם רשע רופן „רשע" און פאַר וואָס זאָל מען אים נאָך אָפּשטופן און שיער ניט פאַרשילטן? וואָרעם וואָס זאָגט דער חכם? ער זאָגט: „וואָס זענען זיי די עדות און געזעצן און די פירונגען וואָס עס האָט אייך אַנגעזאָגט אונדזער גאָט?" און וואָס זאָגט דער צווייטער זון, ווּעמען מען רופט „דער רשע"? ער זאָגט אַזוי: „וואָס איז די עבודה וואָס איר טוט, וואָס באַדייט עס?" ס'איז דאָך אַ קליינער חילוק אין זייערע רייד!

האָט דער מגיד געזאָגט:

— איך וועל אייך אויף דעם ברענגען אַ משל. אַמאָל האָט זיך דעם סולטאַן געחלומט אַז ער האָט פאַרלאָרן זיינע ציין. האָט ער געבעטן ביי זיינע חכמים זיי זאָלן אים פותר חלום זיין. האָט איינער אים אַזוי געזאָגט: „דער חלום באַדייט אַן דיין ווייב, דיינע קינדער און אַלע דיינע גוטע פריינד וועלן אויסשטאַרבן אין משך פון דיין לעבנס־צייט". דער סולטאַן איז פון דעם חכמס רייד געוואָרן זייער אין כעס און ער האָט געהייסן דעם בעל־יועץ אַריינזעצן אין תפיסה. האָט דער סולטאַן דערנאָך געפרעגט אַ צווייטן חכם און יענער האָט געענטפערט: „דער חלום באַדייט, אַז דו וועסט האָבן אַ לאַנגן לעבן און אַז דו וועסט איבערלעבן דיין ווייב, דיינע קינדער און אַלע דיינע הויף־פריינד". די רייד פון דעם צווייטן חכם זענען דעם סולטאַן זייער געפעלן געוואָרן. ערשט שפּעטער האָבן די הויף־חכמים זיך געכאַפּט, אַז אַלץ וואָס דאָ איז געווען, איז אַ חילוק אין דעם טאָן און אַ חילוק אין דעם אופן פון ריידן. דער ערשטער האָט דעם באַשייד געגעבן אויף אַ נעגאַטיוון אופן. אָבער דער צווייטער האָט דעם זעלבן געדאַנק אויסגעדריקט אויף אַ פּאָזיטיוון וועג.

— אָט אין דעם — האָט דער מגיד מסיים גע־ווען — באַשטייט אויך דער חילוק צווישן די ערשטע צוויי „בנים" פון דער הגדה.

פון דעם דאָזיקן משל און נמשל קען מען אויך בכלל זען דעם דובנערס דרך פון מוסר און זיין דרך ווי צו ריידן צום עולם. בעסער אויסקלויבן אַ פּאָזיטיוון צוגאַנג, איידער גלייך אין אָנהייב נעמען ליאַרעמען אויף אַ נעגאַטיוון אופן.

אַ פּויער און אַ שיינער פּראַק

אַ פּויער איז איינמאָל געקומען אין שטאָט אַריין זיך איינקויפן זאַכן. ס'איז געווען אַ קאַלטער טאָג אין ווינטער. דער פּויער האָט אויף זיך געטראָגן אַ וואַ־רעמען אַלטן פּעלץ און אונטערן פּעלץ האָט ער גע־טראָגן צעפּלאָשעטע מלבושים און איז נאָך דערצו געווען אַרומגעוויקלט מיט טיכער און מיט שמאַטעס אַז עס זאָל אים זיין וואַרעם. גייט ער, זעט ער אַ קראָם מיט טייערע, שיינע בגדים. קוקט ער און זאָגט צו זיך אַזוי: „אַז איך וואָלט אָנגעטאָן אויף זיך יענעם שיינעם פּראַק, וואָלט איך דאָך אויסגעזען ווי אַ פּראַנט, ניט ערגער פונעם פּריץ יאַנעסקאָ".

איז דער פּויער אַריין אין קראָם און האָט זיך געבעטן אַ שיינעם שוואַרצן פּראַק, ווי די גרויסע לייט טראָגן.

דער געניטער קרעמער האָט באַלד איינגעזען וואָס פאַר אַ מאָס דער פּויער דאַרף און ער האָט אים געגעבן אַזאַ פּראַק און אַריינגעפירט אים אין אַ באַזונדער חדר דאָרט אָנצומעסטן זיך.

וואַרט דער קרעמער אַ ווײַלע און אַ צווייטע און דער פּויער קומט ניט אַרויס פון יענעם חדר. גייט דער קרעמער אַריין אַהין און זעט ווי דער קונה מאַטערט זיך אַלץ אַרויפצוציען אויף זיך דעם פּראַק — נאָר ס'גייט ניט. דער פּויער צעשרייט זיך נאָך: „וואָס פאַראַ פּראַק האָסטו מיר געגעבן? ס'איז דאָך גאָרניט מיין מאָס! וואָס, דו מאַכסט פון מיר חוזק?"

האָט דער קרעמער געזאָגט:

— ניט איך מאַך חוזק פון דיר, נאָר דו אַליין מאַכסט חוזק פון זיך. דער פּראַק איז פונקט פאַר דיר. אָבער איידער מען טוט אָן אַזאַ פּראַק, דאַרף מען אַ פריער אַראָפּוואַרפן פון זיך דעם פּעלץ און די אַלע שמאַטעס וואָס דו טראָגסט אויף זיך.

דאָס איז דער משל, דאָס מעשהלע.

און וואָס איז דער נמשל?

דער נמשל קען זיין אַ פשוט־פשוטער, אַזוי צו זאָגן: איידער אַ מענטש וואַרפט ניט אַראָפּ די פּראָסט־קייט פון זיך, קען ער קיין לייט ניט זיין...

אָבער דער דובנער האָט דעם נמשל פאַרטיפט און ער האָט דעם נמשל אָנגעטאָן אויף כלל ישראל און מיט זיין האַרציק ניגונדל אַזוי אָנגעהויבן:

— און איצט קומט דער נמשל און זאָגט צו אונדז אַזוי: די תורה הקדושה און די מצוות וואָס גאָט ברוך הוא האָט אונדז געגעבן, האָט ער ריכטיק צוגעפּאַסט פאַר אונדזערטוועגן, לויט אונדזער נאַטור און לויט אונדזערע באַדערפעענישן. אָבער מיר נעמען אויף זיך אַרויף אַלערליי שמאַטעס, אַלערליי שלעכטע זיטן און עבירות, דערנאָך קלאָגן מיר, אַז די תורה פּאַסט זיך ניט פאַר אונדז, אַז ס'איז שווער צו היטן די מצוות. מורי ורבותי! לאָמיר אָבער אַ פריער אַראָפּוואַרפן פון זיך די שמאַטעס און דעמאָלט וועלן מיר איינזען אַז די תורה איז פונקט פאַר אונדז געגעבן...

יצחק־אייזיק פעפער

דובנע מיט 80 יאָר צוריק

אין יאָר 1880, ווען כ'בין אַלט געווען 18 יאָר, האָב איך נאָכן חתונה האָבן מיט חיה־לאה רינזבערג, פאַרלאָזט מיין געבורט־שטעטל אַליק ניט ווייט פון דובנע און זיך באַזעצט אין דובנע גופא.

גאַרניט ווי דער שטייגער פון די יונגעלייט אין יענער תקופה, וועלכע פלעגן יאָרן עסן קעסט ביי זייערע שווערס און זייער צייט פאַרברענגט אין די בתי־מדרשים און קלויזן, האָב איך זיך פאַרנומען מיט האַנדל, זייענדיק זיכער, אַז כ'וועל דערפון ציען חיונה.

די עיקר באַשעפטיקונג פון די יידן אין דובנע אין יענער צייט איז געווען געשעפטן און געוועלבן. דירד־געלט פאַר אַזאַ געשעפט האָט מען בדרך־כלל געצאָלט 6 רובל אַ יאָר און די ווערט פון אַ דורכשניטלעכער קראָם איז געווען פון 8 ביז 10 רובל. אויב ביי אַ סוחר אין געשעפט האָט זיך געפונען סחורה פאַר אַ 20 רובל, האָט מען אים געהאַלטן פאַר אַ הורטאָווניק. די שטייערן האָבן ניט באַלעסטיקט די סוחרים און קרעמערס. זיי האָבן געצאָלט רעגירונגס־שטייער („גאָסודאַרסט־וויענני נאַלאָג"), געשעפטס־שטייער („פּראָמיסלאָווי נאַלאָג") און דעם שטייער פאַר די שבת־ליכט („סוויעטשנאָי נאַלאָג"), ביי אַ 30 קאָפּיקעס אַ יאָר, לויט דער צאָל ליכט וועלכע די פרויען פלעגן אָנצינדן פרייטיק פאַרנאַכט צום בענטשן. די שטייערן האָט מען ניט געצאָלט דירעקט דער רעגירונג, נאָר די אויפ־מאָנערס („זבאָרשטשיקי"), ווי ר' מאָטי וואַלדמאַן, וועלכער פלעגט נעמען ביי דער רעגירונג די שטייערן אין אַרענדע און זיי אויפמאָנען מיט דער הילף פון אינקאַסענטן, אַלע אחינו בני ישראל.

די רוסישע מאַכט אין שטאָט האָבן רעפּרעזענטירט ווייניק באַאַמטע, וואָס דער העכסטער פון זיי איז געווען דער איספּראַווניק, מיט זיינע צוויי געהילפן, נאַדזיראַטעלס און אַ 2—3 פּאָליציאַנטן („דיעסאַט־ניקעס"), וועלכע האָבן אָפּגעהיטן די אָרדענונג. צווישן זיי געדענק איך דעם אַלטן פּאָליציאַנט קוזמאַ.

אַזוי איז געווען צונויפגעשטעלט די אָרטיקע מאַכט און זייער באַציאונג צו דער באַפעלקערונג איז געווען זייער אַ גוטע.

געווען אין שטאָט אַן אַרעסט־הויז, „דוואָריאַנסקאַיאַ טיורמאַ", אַ מין גרויסער צימער וווּ מ'האָט באַטאָג געהאַלטן פאַרזינדיקטע בירגער און אויף באַנאַכט זענען זיי אַ היים שלאָפן אין זייערע בעטן...

אין יאָר 1880 האָט שוין פונקציאָנירט די דרום־מערבדיקע אייזנבאַן, וועלכע האָט ביי ראַדזיוויליאָוו אַדורכגעשניטן די עסטרייכישע גרענעץ און פון דאָרט אַריבער קיין בראָדי און ווייטער — קיין לעמבערג. אין שטאָט גופא איז מען זומער געפאָרן אין קיביטקעס און ווינטער — אין פויערישע שליטנס.

די צאָל איינוווינער אין דובנע מיט הונדערטער יאָרן צוריק, ווי עס פלעגן דערציילן די אַלטע לייט, איז געווען — אַ קליינער יידישער ישוב. מע פלעגט דאָס

אָרט באַצייכענען „דובנע לעבן מוראַוויעץ״, אין די אַכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט — ביז אַ 5 טויזנט נפשות און זיי האָבן זיך מפרנס געווען פון שוסטעריי, שמידעריי, רימעריי, שניידעריי, טעסלעריי און מויעריי. פאַר יידישע פאַכן האָט מען באַטראַכט קוימענקערעריי, קאַלכן, טינקן, פעלדשעריי, שערן און ראַזירן, אָפּציען בלוט, שטעלן באַנקעס און פּיאַווקעס. יידן האָבן זיך אויך באַשעפטיקט מיט קירזשנעריי, טרעגעריי, טראַנספּאָרט און וואַסערפירער פון טייך. דאַקעגן האָבן מיט האָלצהאַקעריי זיך פאַרנומען די פויערן פון דער געגנט (פּאָלעשוקעס), וועלכע מ׳האָט פאַרדינגען אין יידישע הייזער אויף צעשניידן און צעהאַקן האָלץ אויף ווינטער, וועלכע זיי פלעגן נאָך אין זומער צונויפשטעלן אין סאַזשניעס ביי די שטובן.

קיין שאָסיי און טראָטואַרן זענען אין שטאָט ניט געווען, האָט מען פון איין הויז צום צווייטן אַוועקגעלייגט ברעטער אין די רעגן־טעג. אויפן מאַרק, אין צענטער שטאָט, איז געשטאַנען די געביידע פון ראָטהויז און אין זיין הויף זענען געלעגן בערגער מיסט און אָפּפאַל. די שטאָט האָט פאַרמאָגט צוויי מילן. איינע — די וואַסערמיל פון שלאָס (שלאָסמיל) און די צווייטע — פון דער פירשטין שובאַלאָוואַ און אירע טעכטער. פון ביידע מילן האָבן יידן געהאַט פרנסה בשפע און בכבוד.

איין מאָל אין יאָר פלעגט פאָרקומען אַ פערדיאַריד אונטערן נאָמען „קאָנטראַקטן״.

אין דער סביבה האָבן זיך געפונען געדיכטע וועלדער, ווי די סמיגער, אויפן וועג קיין קרעמעניץ און יידישע וואַלד־סוחרים פון דובנע האָבן באַשעפטיקט בראַקירערס, מ׳האָט אויסגעהאַקט די סאָסנעס, דעמבעס און טענעביימער צו שיקן קיין אויסלאַנד. אין יענע צייטן איז געווען באַרימט ר׳ אהרון אהרונשטיין, וועלכער האָט אין זיינע וועלדער באַשעפטיקט 4 בראַקירערס. זיינע איידעמס זענען געווען ר׳ ניסל ווינבערג און ר׳ שמואל הלוי האָרוויץ, געשטאַמט פון השל״ה הקדוש.

צו די „יחסנים״ אין דובנע, וועלכע זענען געבענטשט געוואָרן מיט רייכטום און גוטע מידות, האָט געהערט די משפחה בר״ץ (די זין פון ר׳ צדוק) און די משפחה מאַרשאַלקאָוויטש. די פאַמיליע בר״ץ זענען געווען רייך און גרויסע שפּענדער, מיט אַן אָפענע האַנט. צו זיי האָט געהערט דאָס גרעסטע געשעפט אין געגנט פון שטאָפן. זיי האָבן אויפגעבויט אַ שיינע קלויז פאַר קרובים און תורה־לערנערס.

✶

אין די אַכציקער יאָרן זענען אין דובנע געווען קענטיק די שפּורן פון דער בערלינער השכלה. אָבער אויך חסידות האָט געשלאָגן וואָרצלען אין שטאָט, הגם זי האָט ניט אַלעמען אַרומגענומען. געווען אין דובנע שטיבלעך פון די קאַרלינער און ראַזשינער חסידים, פון די אָסטראָווער, אָליקער, קאָצקער, טריסקער־סטאָלינער און טריסקער, וועמענס רבנים האָבן געשטאַמט פון ר׳ מאָטעלע טשערנאָבילער.

די קאָצקער חסידים, טרייע אָנהענגער פון רבין ר׳ מענדעלע, זענען געווען קליין אין צאָל. זיי האָבן נאָכגעטאָן זייער רבין און גאַנצע טעג געלערנט גמרא, פירושים און תוספות, האָבן געדאַווענט שפּעט און ניט געפאָרן צום רבין, נאָר געשיקט „מעמדות״ (שטענדיקע פדיונות) יעדעס יאָר. די פיר הויפּט־זיילן פון קאָצקער חסידות אין דובנע זענען געווען: ר׳ בעריש שמריהס (רויטמאַן), אויסגעצייכנטער למדן, וועמענס עלטערן זענען געזעסן אין דובנע פון אָנהייב אַכצנטן יאָרהונדערט; ר׳ בערל יחיאלס, געשטאַמט פון פוילן; ר׳ לייביש תאומים און ר׳ בעריש אביגדורס, פון די איינוווינער פון דובנע.

אַן אָרגאַניזירט לעבן אין יענער תקופה איז ניט געווען אין דובנע. די שטאָט האָט ניט געהאַט קיין לייטישן שפּיטאָל, אויסער דעם „הקדש״, אויך ניט קיין מושב זקנים. אין דער גרויסער שול האָט זיך געפונען אַ קליין צימער וואָס האָט זיך גערופן „חדר הקהל״, אין וועלכן עס זענען געזעסן צוויי מוכסים, וועמענס אויפגאַבע ס׳איז געווען צונויפזאַמלען געלט פאַר די נויטווענדיקסטע אויסגאַבן, ווי: פאַרן באָד, בית־עלמין אדג״ל. זיי האָבן זיך אויך פאַרנומען מיט קהלישע ענינים. קאַזיאָנער רב איז געווען ר׳ מאיר פעסיעס, וועלכער פלעגט אויסשרייבן מעטריקעס און טויטשיינען. ר׳ פנחס פעסיעס, מחבר פון ספר „די שטאָט דובנע און אירע רבנים״, איז געווען אַן אייניקל פון ר׳ מאיר און זיך מפרנס געווען פון קרעמעריי. נאָך ר׳ מאירן איז אַלס קאַזיאָנער ראַבינער באַשטימט געוואָרן ר׳ חיים זלמן מרגליות, אויך ער האָט געפאָרשט

די געשיכטע פון שטאָט, הגם ר׳איז ניט געווען קיין געבוירענער ווילנער, נאָר געקומען פון ליטע.

✶

זעקס שוחטים זענען דאַמאָלט געווען אין שטאָט, צווישן זיי: ר׳ מאיר בר׳ יוסף שוחט ובודק, אַ ספּעציאַליסט צו שאַרפן חלפים; ר׳ סענדער בר׳ ליפּע, אַ מומחה צו באַשטימען סירכא, און ר׳ יעקב שו״ב, אַ זון פון אַ פּשוטן רימער, נאָר אַ ירא שמים און גרויסער תלמיד־חכם, פון די זינקאָווער חסידים. דער בעל־טאַקסע איז געווען ר׳ ברוך כהן. דער אב בית־הדין איז געווען ר׳ דוד צבי אויערבאַך, אָפּגעשוואַכט צוליבן טיפן עלטער.

דובנע האָט געהאַט אַ סך בתי־תפילה, קלויזן און בתי־מדרשים.

גבאי אין דער גרויסער שול איז געווען דער גביר ר׳ מאיר שומסקי, אַ תקיף און אָנגעלייגטער ביי מלכות. דאָרט האָבן געדאַווענט בעלי־בתים צוזאַמען מיט עמך. דאָס איז געווען אַ הויז מיט דיקע און הויכע מויערן, פעסטע ווענט און געוועלבטע פענצטער, אינעווייניק מיט ברייטע און שטאַרקע זיילן. לעבן דער שול האָט זיך געפונען אַ קליין שטיקל ערד, אַרומגעצוימט, דאָס קבר פון דער חתן־כלה, וועלכע זענען געשאָכטן געוואָרן אונטער דער חופה דורך כמיעלניצקיס חיילות אין יאָר 1648. דער ארון־הקודש איז געווען אַ קונסט־אַרבעט פון האָלץ־שניצערס און מיט יאָרן שפּעטער איז ער אין גאַנצן באַדעקט געוואָרן מיט ריין גאָלד. טייערע פּרוכתן, געוועבט מיט גאָלד און זילבער און האַנט־האַפט, האָבן זיך געפונען אַ סך אין שול און אין דער נאַכט פון שמחת־תורה האָט מען אויפן ארון־הקודש אַרויפגעצויגן אַ פּרוכת פון ווייסן זייד, באַנייט מיט אמתע פּערל.

אויסער דער גרויסער שול, זענען אין דובנע געווען קלויזן פון די טריסקער, אָליקער און סטאָלינער חסידים, אויך פון די קירזשנערס. פון ר׳ אברהם־מרדכי, פון ר׳ אהרון און די זין פון בר״ק — און אין אַלע האָט מען טאָג און נאַכט געהערט דאָס קול פון דער תורה און פון תפילה. קיין ישיבה איז אין דובנע ניט געווען, אָבער זי האָט פאַרמאָגט אַ סך גמרא־לערנערס און חדרים פאַר קליין און גרויס, מיט דרדקי־מלמדים. ווער עס האָט געוואָלט לערנען פּוסקים און ש״ס — האָט עס געטאָן אין בית־המדרש. מע געדענקט צום גוטן די דרדקי־מלמדים: ר׳ פישל, ר׳ יואל און ר׳ לייזער פּאָליאַק; די מלמדים פון חומש און רש״י — ר׳ נפתלי און ר׳ לייזער בערישעס; די גמרא־מלמדים: ר׳ איציק־לייב, דער בלינדער ר׳ אברהמלע און ר׳ יאָסי גוטמאַן.

✶

אין דובנער געגנט פלעגן פאָרקומען אַ סך האַנדלס־יאַרידן. דעם צוואַנציקסטן יעדן חודש איז אין אָליק געווען אַ מאַרק־טאָג; דעם פופצענטן יעדן חודש — אין מלינאָוו; דעם צענטן — אין מערוויץ; און דעם צוואַנציקסטן — אין בערעסטעטשקאָ.

דאָס פאָרן אויף אַזעלכע יאַרידן איז געווען פאַרבונדן מיט פיזישע און גייסטיקע ענויים. אַלע וועגן זענען געווען צעדרייטע, בלאָטיקע, מיט גריבער און בערגלעך. מע פלעגט אַרויספאָרן קאַיאָר און זיך אומקערן אין האַלבער נאַכט — אַלץ צוליב פּרנסה.

נאָך אַ מקור פון פּרנסה פאַר אַ סך משפחות אין שטאָט, אַן איבערבלייבעניש פון פּוילנס הערשאַפט, זענען געווען די קרעטשמעס און פאַרפאָר־הייזער („זאַיעזדני דאָם״).

✶

אין די אַכציקער יאָרן זענען אין דובנע איבערגעבליבן ווינציק שרידים פונעם השכלה־דור, צווישן זיי — ר׳ אברהם־בער גאָטלאָבער, דער אַרויסגעבער פון דער צייטשריפט „הבוקר אור״.

קיין שולן אין דובנע זענען אין יענע טעג ניט געווען בנמצא. האָט אַ ייד באַדאַרפט שרייבן אין דער גובערניע, אָדער סתם צונויפשטעלן אַן אַדרעס אויף רוסיש, האָט ער זיך געווענדעט צו יאָסי שרייבער, וועלכער פלעגט מיט אַ געציקלטע שריפט אַלץ אַרויפברענגען אויפן פּאַפּיר. אויך דער יונגער פינחסאָוויטש האָט געוווּסט צונויפצושטעלן ביטעס מיט אַ שיינעם רוסישן האַנטשריפט. נאָך אַזאַ איינער איז געווען אין שטאָט, חיים שרייבער, אַ משכיל, וועלכער פלעגט שטענדיק איראָניזירן איבער דער בלאָטע און שמוץ ביי די יידן, וואָס פלעגט ליקווידירט ווערן יעדן ערב פּסח. ער פלעגט זאָגן: „וואַרט, יידעלעך, וואַרט! אַז משיח וועט קומען, וועלן אַלע יום־טובים בטל ווערן, דאַמאָלט וועט איר זינקען אין שמוץ ביז איבערן קאָפּ און אַ גאַנץ קיילעכדיק יאָר...״

געווען אין שטאָט אַ גאַנצע אינסטיטוציע מיטן

נאָמען „פּאָטשטש" — לייב סילסקער, מיט זיין פערד־און וועגעלע. אַז ס'האָבן זיך אָנגעזאַמלט בריוו, האָט ער זיי אַוועקגעפירט פון שטאָט צו דער באַן־סטאַציע און פון דאָרט — ווייטער...

אין יאָר 1882 האָט דובנע געקאָכט ווי אין אַ קעסל: דער צאַר אַלעקסאַנדער דער דריטער האָט באַדאַרפט באַזוכן די שטאָט!

די בעלי־בתים האָבן שיין געמאַכט זייערע הייזער, מ'האָט געקאַלכט די ווענט, אויפגערוימט דאָס מיסט, אָפּגעשווענקט די גאַסן. דער צאַר איז טאַקע געקומען אין שטאָט אַריין מיט אַ גרויסער פמליה און מיט זיין טראַנספּאָלגער ניקאָליי. לעבן ר' אברהמס קלויז האָבן זיך פאַרזאַמלט די קהילה־עלטסטע, רבנים און כלי־קודש מיט אויסגעפּוצטע ספר־תורות אין די הענט. אָבער דער צאַר מיט זיינע באַגלייטערס זענען בלויז פאַר־בייגעפאָרן די שטאָט און באַזוכט נאָר דעם אַלטן שלאָס. אויף דער יידישער דעלעגאַציע האָט זיך קיינער ניט אומגעקוקט...

דובנע צווישן וועלט־מלחמות

אין דובנע, וועלכע האָט פאַרמאָגט דריי יבשה־אַריינגענג און אַרויסגענג, זענען געווען דריי פאָרשטעט: סורמיטש, זאַבראַמע און פאַנטאלע. אין די פאָרשטעט האָבן אין גרעסטן טייל געוווינט אוקראַינער און ווינציק יידן, אָבער אין שטאָט גופא איז דער רוב איינוווינער געווען יידן. בכלל איז דובנע געווען כמעט אַ יידישע שטאָט. אין די דערפער אַרום איז די באַפעלקערונג געווען אַ געמישטע, פון עטלעכע פעלקר: אַ גרויסער טייל אוקראַינער, טשעכן, ווייניק דייטשן און פּאָליאַקן. די דאָזיקע אוקראַינער האָבן שטענדיק אָנטייל גענומען אין אַלע פּאָגראָמען און רויבן קעגן דער יידישער באַפעלקערונג. דער יידישער ווידערשטאַנד איז געווען אַ קנאַפּער. יידן פלעגן זיך באַהאַלטן אין די הייזער און די אוקראַינער האָבן אומגעשטערט געטאָן זייער מלאכה פון פּאָגראָם, מאָרד און רויב.

צווישן איין פּאָגראָם און צווייטן, זענען די יידן געזעסן שטיל אין שטאָט, געלעבט מיט זייערע דאגות פּרנסה, אָפּגעהיטן די מצוות, גזירות און געזעצן פון דער מדינה. דער גרעסטער טייל האָט בכבודיק זיך פאַרדינט דאָס שטיקל ברויט. געווען אויך פאַרשידענע שיכטן: די אינטעליגענץ (אינטעלעקטואַלן און אַקאַדעמיקער), סוחרים, בעלי־מלאכות, אַרבעטער, בעלי־עגהלהס און טרעגערס.

דאָס עקאָנאָמישע לעבן אין שטאָט האָט זיך געטיילט אויף עטלעכע סעקטאָרן: אינדוסטריע, האַנטווערקעריי, אַרבעטער, פּרנסה־לאָזע אדג"ל. צווישן די האַנדלס־ספערן זענען געווען תבואה־סוחרים, וועלכע האָבן געקויפט ביי די פּויערים ווייץ און קאָרן און אים פאַרקויפט די מילן: האָפּן־סוחרים, וועלכע האָבן דאָס אַרטיקל געקויפט ביי די טשעכן פון די אַרומיקע דערפער, געטרוקנט עס און סאָרטירט, כדי דערנאָך פאַרקויפן די ביר־ברויערייען אין לאַנד. אַ באַדייטנדיקער טייל פון דער סחורה איז אויך עקספּאָרטירט געוואָרן קיין דייטשלאַנד, עסטרייך, פאַר.־שטאַטן אאַז"וו.

אַן אַנדערער סעקטאָר איז באַשטאַנען פון קרעמער, הורט־און דעטאַל־סוחרים פון שפּייז, קליידונג, מאַנופאַקטור, קאָנפעקציע, גאַלאַנטעריע אאַז"וו. דער רוב פון זיי האָט געלייזט ב"י דער ניט־יידישער באַפעלקערונג, וואָס פלעגט קומען פון די דערפער אין שטאָט אַריין, פאַרקויפט דאָ זייערע לאַנדווירטשאַפטלעכע אַרטיקלען און זיך איינגעקויפט דאָס בייטיקע אין די יידישע געשעפטן.

געווען אויך בודקעס־אייגנטימער אויפן שטאָטישן מאַרק (טאָלטשאָק) און אַרום אים, ווו מ'האָט פאַרקויפט מאַנופאַקטור, גאַלאַנטעריע און שפּייז. אויך אַהער פלעגן די פּויערים ברענגען זייערע סחורות און זיי פאַרקויפן דורך דער פאַרמיטלונג פון מאַרק, צי אויפן מאַרק גופא.

די אינדוסטריע אין שטאָט איז געווען אַ קליינע און צוריקגעשטאַנענע. די עיקרדיקסטע באַשעפטיקונג — אין די האָפּן־אונטערנעמונגען. צומייסטן האָבן דאָרט געאַרבעט פּרויען, נאָר זייער ווייניק יידישע, אפשר 10%. די אַרבעטער דאַקעגן זענען געווען ספּעציאַליסטן, די לייטער און באַאַמטע — אַלע יידן. די אַרבעט איז געווען אַ סעזאָניקע.

אין האַנטווערקעריי איז געווען באַשעפטיקט אַ באַדייטנדיקער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט. די פאַכן: שניידעריי, היטלמאַכעריי, נייטאָרינס, שוסטעריי, סטאָליערריי, שמידעריי, האָלץ־טאָקעריי, שלאָסער. די אַלע אונטער־

נעמונגען האָבן באַשעפטיקט אַרבעטער, אָרגאַניזירטע אין פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין. אַ באַדייטנדיקער טייל האָט געהערט צו דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. די אַנדערע לוין־אַרבעטער, וועלכע זענען געווען באַשעפטיקט אַלס האַנדלס־אָנגעשטעלטע, זענען ניט געווען אָרגאַניזירט.

געווען נאָך אַ סעקטאָר, וועלכער האָט געלעבט פון אייגע־נער פּראַצע: בעלי־עגלהס, טרעגערס, דראָזשקאַזשעס, וואַסער־טרעגערס און וואַסערפירערס. די האָבן געאַרבעט שווער סיי זומער, סיי ווינטער, אָבער מפרנס געווען זייערע משפחות אויף אַ בכבודיקן אופן.

די אינטעליגענץ האָט געלעבט שיין און בריווח: דאָקטוי־רים, אינזשעניערן, אַדוואָקאַטן, לערערס, קראַנקן־שוועסטער און אַנד.

ביי די סעזאָן־אַרבעטן, ווי באַקן מצות, האָט געהאַט באַשעפטיקונג אַן אָנגעזעענע צאָל אייננווינער. די מצות, געבאַקענע אין דובנע, האָבן געהאַט אַ נאָמען צוליב זייער הויכער קוואַליטעט און זענען געשיקט געוואָרן אין אַנדערע שטעט פון לאַנד. דער מצה־סעזאָן פאַר עקספּאָרט האָט זיך אָנגעהויבן באַלד נאָך חנוכה און זיך געצויגן ביז פּורים. ערשט נאָך פּורים האָט מען זיך גענומען באַקן מצות פאַר די אָרטיקע אייננווינער און פאַר דער סביבה.

צווישן די אַרבעטסלאָזע האָבן זיך געפונען יידישע יוגנט־לעכע, וועלכע האָבן אויך ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו בילדונג. אַרבעט איז שווער געווען צו באַקומען. ניט אַלע אויך האָבן געוואָלט זיך נעמען צו יעטוועדער אַרבעט. אַ גרויסער טייל האָט זיך בכלל געשעמט גיין אַרבעטן, דער עיקר — מיידלעך, און געפאַלן צו לאַסט די פאַראָרעמטע עלטערן.

אָרעמע און אינגאַנצן אָן מיטלען איז געווען אַ ניט קליינע צאָל אין שטאָט. ברויט צו דער זעט האָבן זיי ניט געהאַט יעדן טאָג אין דער וואָך. פאַרבאָרגענערהייט, פלעגן פאַר זיי זאָרגן עסקנים, וואָס זענען יעדן סוף וואָך אַרום געלאָפן, כדי צונויפ־זאַמלען אַ ביסל פּראָדוקטן און געלט פאַר די נויטבאַדערפ־טיקע משפחות, זיי זאָלן אויף שבת ניט בלייבן אָן חלות, ברויט, פיש און פלייש; אַז אויף פּסח זאָלן זיי ניט בלייבן אָן מצות און אַנדערע לעבנסוויכטיקע אַרטיקלען. אויך אויף אַנדערע יום־טובים האָבן די עסקנים געזאָרגט פאַר די אָרעמע משפחות. די־אַ אַרבעט איז געפירט געוואָרן אין דער שטיל, מ'האָט ניט געוווּסט ווער עס זענען די נויטבאַדערפטיקע.

מיטן דערנענטערן זיך פון ווינטער, איז אַ שרעק באַפאַלן די פאַמיליעס, וועלכע זענען געווען אָן מיטלען צום לעבן. די זאָרג איז געווען גרויס אום צו פאַרשאַפן:

א) באַהייצונג;

ב) וואַרעמע מלבושים און שיך פאַרן הויזגעזונד;

ג) פאָרגרייטן די נייטיקסטע פּראָדוקטן אויף ווינטער.

אויך מיט דעם האָבן זיך פאַרנומען די העוסקים בצרכי ציבור. זיי האָבן פאַרטיילט האָלץ צום הייצן, הגם ניט קיין סך, צונויפגעזאַמלט וואַרעמע מלבושים פאַר די באַדערפטיקע אדג"ל.

די אַלע שיכטן האָבן זיך געזעלשאַפטלעך אויסגעלעבט, יעדער אויף זיין שטייגער. אויך אין די שולן, בתי־מדרשים, שטיבלעך, וועלכע זענען ווידער געווען צעטיילט אויף פאַר־שיידענע קאַטעגאָריעס. געווען בתי־מדרשים פון כמעט אַלע פאַכן: שניידערס, סטאָלערס, היטלמאַכערס, שוסטערס, בעלי־עגלהס אאַז"וו. געווען אויך שולן און חסידישע שטיבלעך: אָליקער, סטאָלינער, בערסלאַווער און טריסקער. דאָ האָבן זיך שוין געפונען פון אַלע קלאַסן און שיכטן. יעדער שטיבל און אירע חסידים, זענען געווען סאָלידאַריש, איבערגעגעבן איינער צום צווייטן אינעם אַלגעמיינעם, ווי אין פּריוואַטן לעבן, אין פריידן און ליידן, אָדער בעת אַ שבתדיקן קידוש, ביי שלוש סעודות, מלווה מלכה, אין די יום־טובים, בפרט אין שמחת־תורה. אַלע האָבן זיך געפרייט ווי איין משפחה — גרויס און קליין. אויך די קינדער און יוגנט וואָס פלעגט יעדן שבת און יום־טוב קומען אין בית־המדרש, האָבן זיך פאַרבונדן דורך שפּילערייען (אין ניס), בעת די איבעררייסן פון לייענען די תורה און אַנדערע פאַרווייַלונגען אַרום דעם בית־המדרש.

געווען אַלגעמיינע שולן אין שטאָט, וועלכע האָבן ניט געהאַט קיין שיכות צו שיכטן, פאַכן, אָדער ווױן־קוואַרטאַלן. פון זיי האָט זיך אויסגעטיילט די גרויסע שול, ווו עס פלעגן קומען די ליבהאָבער פון חזנים און כאָרן. די גבאים פון דער גרויסער שול האָבן שטענדיק געזאָרגט פאַר אַ באַרימטן חזן, גוטן דיריגענט און ערשטקלאַסיקן כאָר. דעריבער פלעגט מען פון אַלע שיכטן און פון אַלע עקן שטאָט קומען אין דער גרויסער שול הערן תפילה מיט געזאַנג.

בילדונג און דערציאונג

געווען אין שטאָט אַ גאַנצער שטאַפּל פון לערער־אַנש־טאַלטן, אָנהייבנדיק פון חדר, תלמוד־תורה, מלמדים אין די היימען, ישיבה; מלוכהשע פאָלקס־שולן („פּאָווּשעכנע"), די העברעישע שול „תרבות", די יידיש־פּוילישע גימנאַזיע און די פּוילישע מלוכהשע גימנאַזיע. אָנהייב 1920 איז אין דובנע געווען אויך אַ רוסישע גימנאַזיע און אַ העברעיש־רוסישע שול.

אין די חדרים האָבן אָנגעהויבן לערנען קינדער פון 4 יאָר אָן. די תינוקות של בית רבן האָבן דאָ געלערנט ביז גמרא, דערנאָך זענען זיי אַריבער אין העכערע חדרים, ווו מ׳האָט געקנעלט גמרא מיט תוספות. אַ טייל פון די ייִנגלעך האָבן שפּע־טער געלערנט אין דער ישיבה פון ר׳ אברהם מרדכיס שול, געגרינדעט פון הרב גוטמאַן ז״ל. אין דער תלמוד־תורה, וועל־כע האָט געהאַט אַן אייגן הויז, האָבן קינדער געלערנט אומ־זיסט. זיי זענען אויסגעהאַלטן געוואָרן דורך הרב ראָזענפעלד ז״ל, דעם גרינדער פון דער תלמוד־תורה.

אַ גרויסער טייל ייִנגלעך און מיידלעך האָבן ניט באַזוכט די מלוכהשע פאָלקס־שול („פּאָווסעכנע״), ווייל די רעלי־גיעז־טראַדיציאָנעלע עלטערן האָבן ניט געוואָלט שיקן זייערע קינדער אין אַ שול, ווו מ׳האָט באַדאַרפט לערנען אויך אין די שבתים און יום־טובים.

די פאַרמעגלעכע יידן האָבן געשיקט זייערע קינדער אין דער העברעישער „תרבות״־שול. ניט אַלע האָבן זיך געקענט דערלויבן שיקן אַהין זייערע קינדער. דעריבער האָט אַ טייל געלערנט אין די חדרים, אין ישיבה און גענומען פּריוואַטע לעקציעס ביי אַ לערער אין שטוב. דאָס האָט געקאָסט ביליקער.

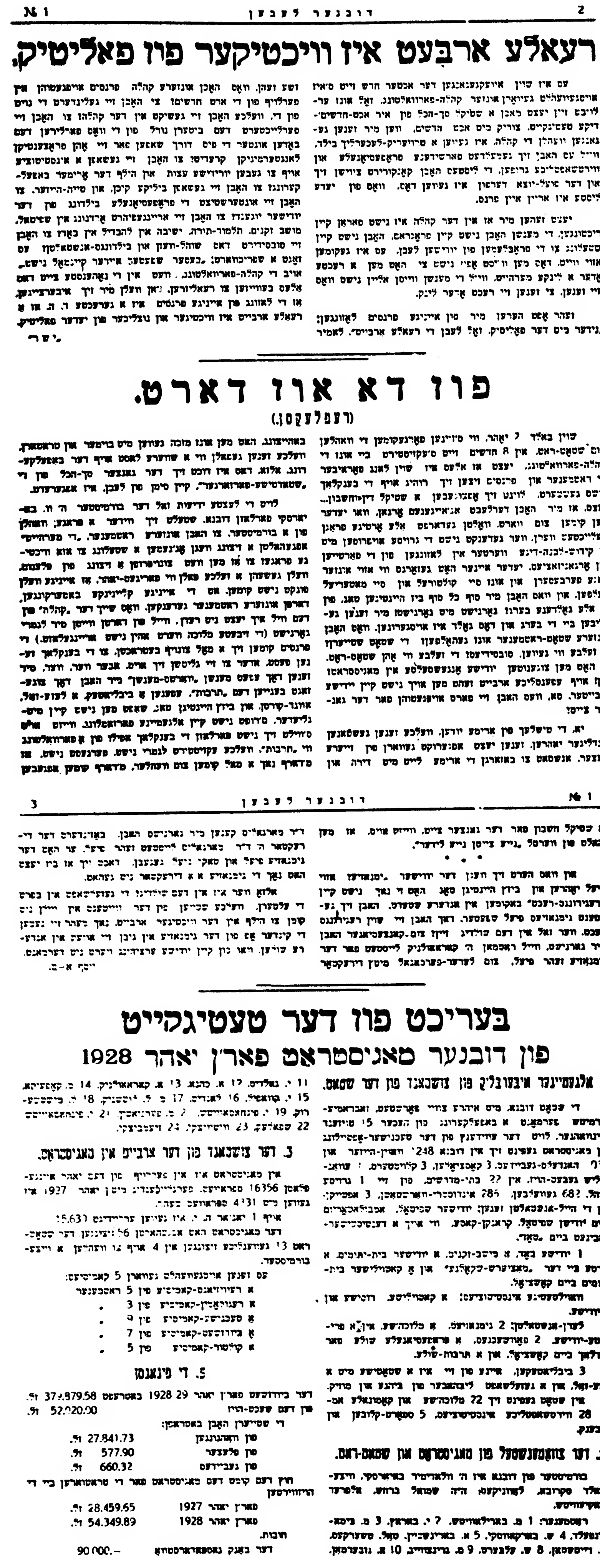
אַזאַ באַציאונג איז אויך געווען צו דער פּריוואַטער יידי־שער גימנאַזיע, ווו דער שכר־לימוד איז געווען אַ הויכער. דערפאַר האָבן אַ סך אָרעמע יוגנטלעכע, הגם פעיקע, ניט געקענט דערגרייכן קיין מיטעלע בילדונג.

אין דער פּוילישער מלוכהשער גימנאַזיע האָט מען כמעט ניט אָנגענומען קיין יידן. כדי זיך אַהין אריין באַקומען, האָט מען באַדאַרפט האָבן באַזונדערע פעיקייטן, מיטלען און פּראָ־טעקציע. מיט די אַלע אייגנשאַפטן, זענען פיל יידישע שילער געפּסלט געוואָרן נאָר צוליב זייער ייִדישקייט. דער פּראָצענט יידישע שילער איז דאָרט דערגאַנגען ביז 3%.

ניט געקוקט אויף די אַלע שוועריקייטן, וועלכע כ׳האָב דאָ אַרויסגעברענגט איז די ייִדישע יוגנט דאָך ניט געווען אַנאַלפאַ־בעטיש. ס׳איז אויסגעוואַקסן אַ גוטע יוגנט, אַ ציוניסטישע, פּאַרטייאישע, חלוציש, מיט אידעאַלן צו פאַרווירקלעכן די ציוניסטישע וויזיע און דערשלאָגן זיך קיין ארץ־ישראל. צום באַדויערן, האָבן ניט אַ סך דערצו זוכה געווען.

פּאַרטייען און אָרגאַניזאַציעס

אין שטאָט האָבן עקזיסטירט אַ סך פּאַרטייען און אָרגאַני־זאַציעס פון עקסטרעם רעכט ביז עקסטרעם לינקס: בית״ר, גורדוניה, צעירי מזרחי, החלוץ, החלוץ הצעיר, השומר הצעיר, אַלגעמיינע ציוניסטן, „בונד״ און קאָמוניסטן.

№ 1 דובנער לעבן 2

רעאַלע אַרבעט איז וויכטיקער פון פּאָליטיק.

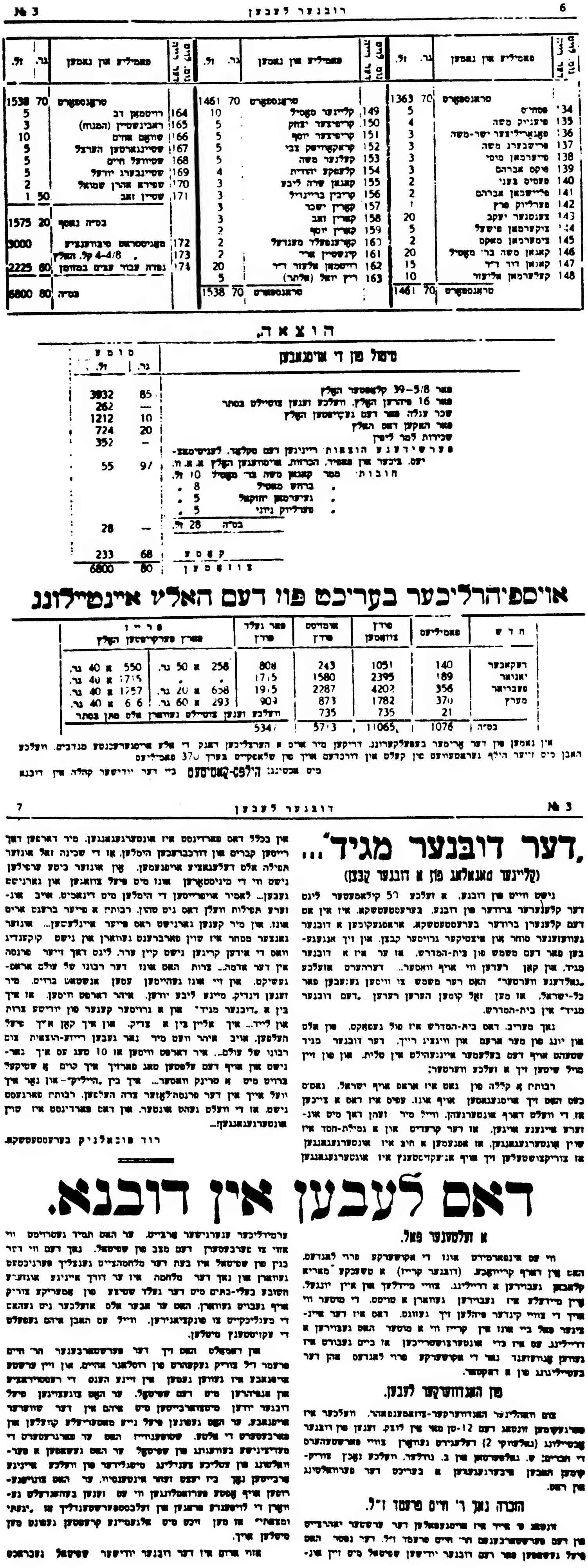
פון דא און דאָרט.

(רעפלעקסן.)

3 דובנער לעבן № 1

בעריכט פון דער טעטיגקייט

פון דובנער מאַגיסטראַט פאַר׳ן יאָהר 1928

№ 3 דובנער לעבן 6

הוצאה

אויספיהרליכער בעריכט פון דעם האלץ איינטיילונג

דובנער לעבן 7 № 3

„דער דובנער מגיד"...

דאס לעבן אין דובנא.

די ערשטע עולים פון דובנע קיין ארץ־ישראל, אין אָנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן, זענען געקומען פון החלוץ. אין זייער קלוב פלעגן פאָרקומען רעפעראַטן אויף קולטורעלע און דער־ציערישע טעמים, וועגן ארץ־ישראל. גלייכצייטיק האָבן זיי אַדורכגעפירט די הכשרה, גרייטנדיק זיך צו עליה. אויסער די אָוונטן, ווען ס'זענען פאָרגעקומען די רעפעראַטן, האָט די יוגנט געשטראָמט אין לאָקאַל אויף חברישע צוזאַמענטרעפן, שמועסן, דיסקוסיעס וועגן דער לאַגע אין דער הכשרה און ווי עס זעט אויס אין ארץ־ישראל. עס זענען אויך אָרגאַניזירט געוואָרן אויספלוגן צו די הכשרה־פּונקטן און קאָלאָניעס. דער החלוץ איז געווען אַ מאַסן־באַוועגונג.

אינעם החלוץ הצעיר, וועלכער האָט זיך געפונען אונטער דער אויפזיכט פון החלוץ, האָט זיך דערצויגן די יוגנט ביז 18 יאָר. דערנאָך זענען זיי אַריבער אין החלוץ. צו דעם יונג־וואַרג האָט געהערט בחורים פון אַלע פּאָלקס־שיכטן. דאָס איז געווען אַ לעבנסלוסטיקע יוגנט, וועלכע האָט געשטרעבט צו אַרבעט, וויסן, הכשרה און עליה קיין ארץ־ישראל.

גורדוניה האָט ניט געהאַט קיין גרויסע צאָל חברים. זיי פלעגן זיך צונויף קומען אין אַ קליינעם לאָקאַל. אָבער לאַנג־ווייליק איז דאָרט ניט געווען. אַלץ האָט געשפּרודלט מיט לעבן און שטרעבן צו פאַרווירקלעכן דעם טרוים פון א. ד. גאָרדאָן — עולה זיין און בויען דאָס לאַנד.

דער השומר הצעיר איז געווען אַ גרויסע, שטאַרקע אָרגאַ־ניזאַציע, צו וועלכער ס'האָבן געהערט די בעסערע יוגנט, דער רוב — גימנאַזיע־שילער און מאַטוריסטן. אין זייער קלוב איז געפירט געוואָרן אַ ברייט־פאַרצווייגטע קולטור־פּאָליטישע און דערציערישע אַרבעט פאַר הכשרה און עלייה. געווען אויך דאָרט אַ פיינע ביבליאָטעק מיט ביכער — העברעישע און יידישע. די יוגנט האָט געצויגן אַהין צו געניסן פון דעם ביכער־אוצר.

יעדער זומער האָט דער השומר הצעיר איינגעאָרדנט קאָלאָניעס אויף אַ זייער קולטורעלן און שיינעם אופן.

צו די צעירי מזרחי האָבן געהערט בלויז עטלעכע צענד־ליק יוגנטלעכע, אָן אַ שטענדיקן לאָקאַל. מיט דער צייט האָבן זיי זיך אָנגעשלאָסן אין אַנדערע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אין שטאָט. מיט די צעירי מזרחי האָט אָנגעפירט אַ. בלאָס.

דער בית״ר איז אָנגעגאַנגען אין שטאָט פאַר אַ רעכטע אָרגאַניזאַציע, צוליב זייער מונדירונג און לאַזונגען צו דעראָ־בערן מיט ביקס און שווערד גאַנץ ארץ־ישראל, פון ביידע זייטן ירדן. זיי האָבן געהאַט קליינע גרופּן פאַר הכשרה און ווייניק יוגנט זייערע האָט עולה געווען.

געווארען אין בעסטען ארדנונג און ביי יעצטיגער צייט פערנעמט ער א אנגעזעהן ארט צווישן די שענסטע און גרעסטע שפיטאלען אין אונזער געגענד.

נאך דעם אלעמען איז פערשטענדליך וואס דאס אפוועזענהייט פון פערשטארבענעם פיהלט זיך שטארק.

באלד נאך דער ססירה האבען זיך פערזאמעלט אלע מיטגלידער און האבען אויך איינגעלאדען בעלי-בתים פון שטאט ווי עס איז אנגענומען געווארן א בעשלוס צו פעראייביגען דעם נאמען פון נפטר מיט עפעס א וויכטיגע איינריכטונג אין שפיטאל היינו: מען זאל דאס געבורטס-צימער אויסמאלען מיט אייל-פארב און ברענגען דאס אין א בעסערן היגיענישן צושטאנד. צו דעם צוועק האבן אלע פערזאמעלטע געגעבען ספעציעלע נדבות. און דער חשובער ראש הקהלה ה' אלכסנדר טשערקעס האט געקויפט פיר זיין געלד א ספעציעל געבורטס-בעט.

יעצט איז שוין אלעס פערענדיגט און דאס געבורטס-צימער איז שוין בעזארגט מיט אלע בעקוועמליכקייטען. אויך איז דאמאלס בעשלאסען געווארן אנצורופען דאס געבורטס-צימער אויף דעם נאמען פון נפטר און טראגן דעם אויסהענגען אין שפיטאל קאנצעליאריע זיין בילד און האלטען זיין יאהרצייט.

אט צו דעם צוועק האבען זיך זונטאג ט' אייר פערזאמעלט אין לאקאל פון שפיטאל אלע מיטגלידער פון ראט און פערוואלטונג ווי אויך פיעל בעלי-בתים פון שטאדט.

די פייערליכע פערזאמלונג עפענט דער פערוואלטונגס-מיטגליד ה' מענדעל קארענפעלד מיט א ווארימע רעדע. וועלכע איז געווען געווידמעט דעם זכר פון ר' חיים פרעמד ז"ל און זיינע פערדינסטען פאר דעם יודישען שפיטאל מיט א אפעל צו די אנוועזענדע זיי זאלן מיט אלע קרעפטען זעהן שטיצען דעם שפיטאל און זארגען ער זאל חלילה ניט מוזען פערשמעלערען זיין עקזיסטענץ צוליב דער אבוועזנהייט פון נפטר.

אזוי האט מען פייערליך אבגעפארטיגט די אלע דריי תפילות פון מעת-לעת און יעדעס מאל געמאכט א „אל מלא רחמים" דעם נפטר.

דובנער יודען!

נעמט זיך ארויס א מוסר. וואס א מענש קאן זיך ערווערבען מיט מעשים טובים.

סיי א מציה. סיי כבוד קאן זיך א מענש שאפען ווען ער געדענקט פאר זיין לעבען דעם „ואהבת לרעך כמוך" און יעדער פון אייך דארף זיך בעמיהען נאכטוהן די גוטע מעשים פון נפטר.

פ. לערנער.

א בריוו אין רעדאקציע

זעהר געעהרטער הערר רעדאקטאר
פון „דובנער לעבען"

ערלויבט אונז דורך אייער חשובע צייטונג אויסדריקען א דאנק דעם געשעצטען ה' לייבוש באטלין, אין ניו-יארק גאס בראדוועי נומער 314 פאר די צוגעשיקטע דריי הונדערט פינף און פערציג דאלאר (345). וועלכע מיר האבען ערהאלטען דורך דעם ה' פישעל קוזיס דובנא. פאר די דריי אנשטאלטען יודישער שפיטאל אין דובנא, בית-יתומים, מושב-זקנים אלע צו 40 דאל (פערציג דאלאר רעשט פון דער סומע פאר דער ארימער בעפעלקערונג לויט דעם צוגעשיקטען צעטעל, וועלכעס איז ערהאלטען געווארען פון ה' באטלין ערשט דעם 1-טען יוני ד.י.

אין נאמען פון די אנשטאלטען ווי אויך פון דער ארימער בעפעלקערונג דאנקען מיר דעם ה' באטלין, און מיר בעטן, אז אין דער צוקונפט זאל ער ניט פערגעסען אין זיין געבורטס שטאט דובנא בכלל און פון דער ארימער בעפעלקערונג בפרט.

מיט אכטונג

פערוואלטונג פון דובנער יודישען שפיטאל
אל. טשערקעס, מ. פערניאטין, מ. קארענפעלד, א. ז. בערינשטיין,
א. קעלערמאן, ה. פישביין, פישעל קוזיס, מאטעל בארחאוו
אנפיהרער: ד"ר מ. באס
סעקרעטאר: י. ש. ראבינשטיין,
אנפיהרער פון מושב-זקנים: הרב ר' מענדעל ראזענפעלר.
פערוואלטונג פון דובנער בית-יתומים:
פרויען: ב. עלבערט, ר. לאנדיס.

דובנא, דעם 3-טן יוני 1929 יאהר.

פון דער אדמיניסטראציע.

צוליב טעכנישע סיבות איז אין מאנאט מאי קיין נומער ניט ערשינען, מיר האפען אין דער צוקונפט רעגולער ארויסגעבען אונזער צייטשריפט.

פערזענליכעס.

אונזער חשובער רעדאקציע-מיטגליד הערר ישראל קוזיס פאהרט ארויס די טעג קיין פויזען אויף דער אויסשטעלונג, ווי ער וועט פערוויילען עטליכע טעג. נאכ'ן צורוקומען וועט ער בעשרייבען זיינע איינדרוקען אויף די שפאלטען פון אונזער צייטשריפט

אויפפאדערונג.

די אדמיניסטראציע פון „דובנער לעבען" פאדערט אויף אלע די. וועלכע זענען שולדיג דער אדמיניסטראציע פאר אנאנסן זיי זאלן ביז דעם 20-טן יוני רעגולירען די חובות

רעדאקטאר ארויסגעבער יצחק ש. ראבינשטיין.

Redaktor-Wydawca i Redaktor odpowiedzialny Izaak Sz. Rabinsztejn — Druker in Feigla i Litwak Równe

די אַלגעמיינע ציוניסטן זענען געווען אַקטיוו אויפן ציוניסטישן געביט. אָנגעזעענע בעלי־הבתים פון שטאָט זענען געווען פאַרבונדן מיט דער ציוניסטישער באַוועגונג, זיך באַטייליקט אין די קאָנגרעסן אין אויסלאַנד, געווען אַקטיוו פאַרן קרן קיימת און קרן היסוד, געהאָלפן אָרעמע עולים צו פאַרווירקלעכן זייער שטרעבונג עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל.

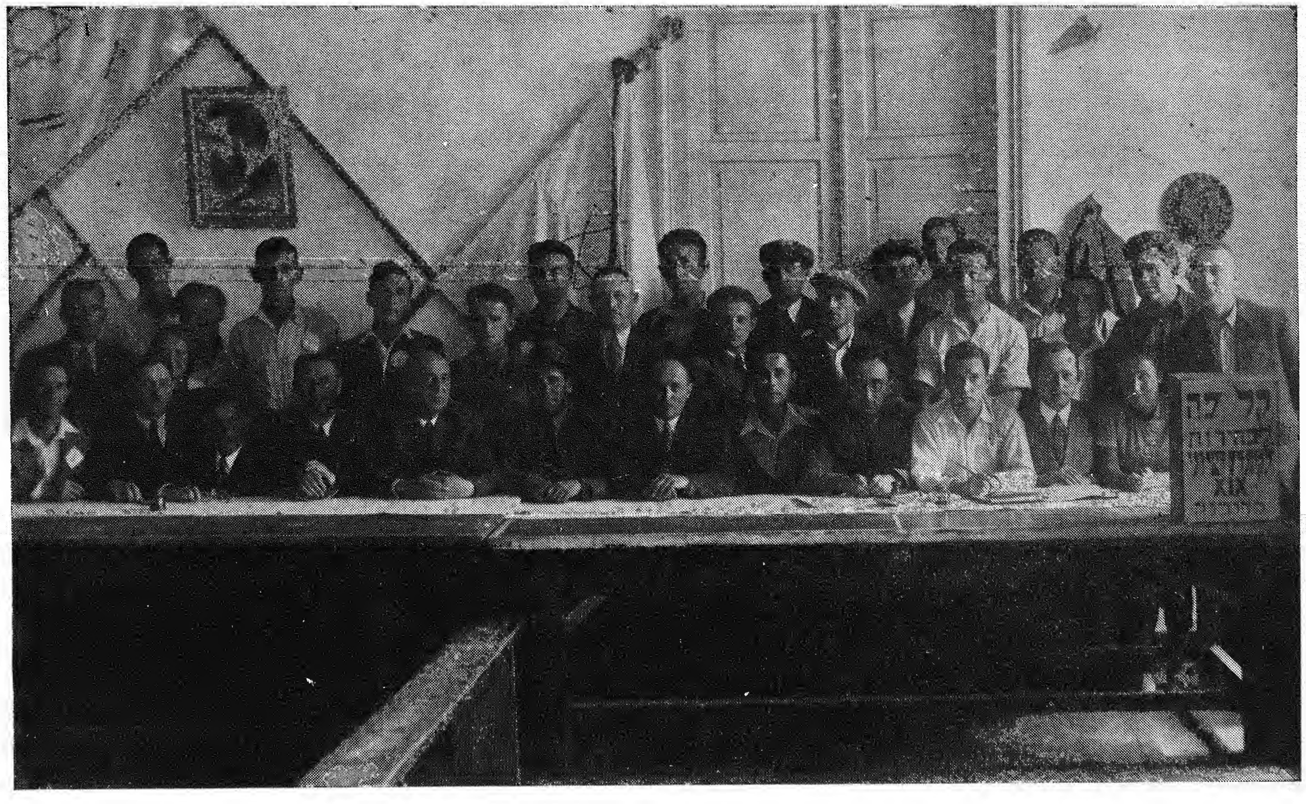
געווען אויך אין דובנע אַ גרויסער, שיינער ספּאָרט־קלוב, וועלכער האָט אַרומגענומען אַלע שיכטן פון דער יידישער יוגנט — „הכוח" (פריער: „מכבי"). דער רוב אָנגעהעריקע צום קלוב — די יוגנטלעכע פון פאַרשידענע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. אויסער די ספּאָרט־איבונגען, האָט „הכוח" אויך געהאַט אַן ערשטקלאַסיקן בלאָז־אָרקעסטער, אַ גוטע פוטבאָל־מאַנשאַפט און סעקציעס פון אַנדערע ספּאָרט־צווייגן. דער גרויסער זאַל אין צענטער פון שטאָט האָט צוגעצויגן אַ סך דערוואַקסענע און יונגע ליבהאָבער פון ספּאָרט. די אויפטריטן בעת נאַציאָנאַלע יום־טובים צי אויף אונטערנעמונגען, אין דער שיינער קליידונג, אָרדענונג און אָרקעסטער, האָבן ביי אַלעמען אַרויסגערופן גרויס באַגייסטערונג.

אַלע אָרגאַניזאַציעס, מיט די קעגנזייטלעכע אידעאָלאָגישע איינשטעלונגען, זענען אין טאָג פון ל"ג בעומר געווען פאַראייניקט. יעדער באַוועגונג, אונטער איר פאָן און לאָזונגען, זענען צוזאַמען אַוועק אין דערבייאיקן דאָרף פּאַלעסטיניס, כדי אין פעלד און וואַלד, אויפן שויס פון דער פרילינגדיקער נאַטור, פייערן דעם דאָזיקן יום־טוב.

ווען ס'איז דערשינען דאָס „ווייסבוך" פון דער בריטישער מאַנדאַט־רעגירונג, כדי שליסן די ארץ־ישראל טויערן פאַר יידישער עליה, האָבן אַלע אויבנדערמאָנטע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס דעמאָנסטרירט צוזאַמען — אין גאַס און

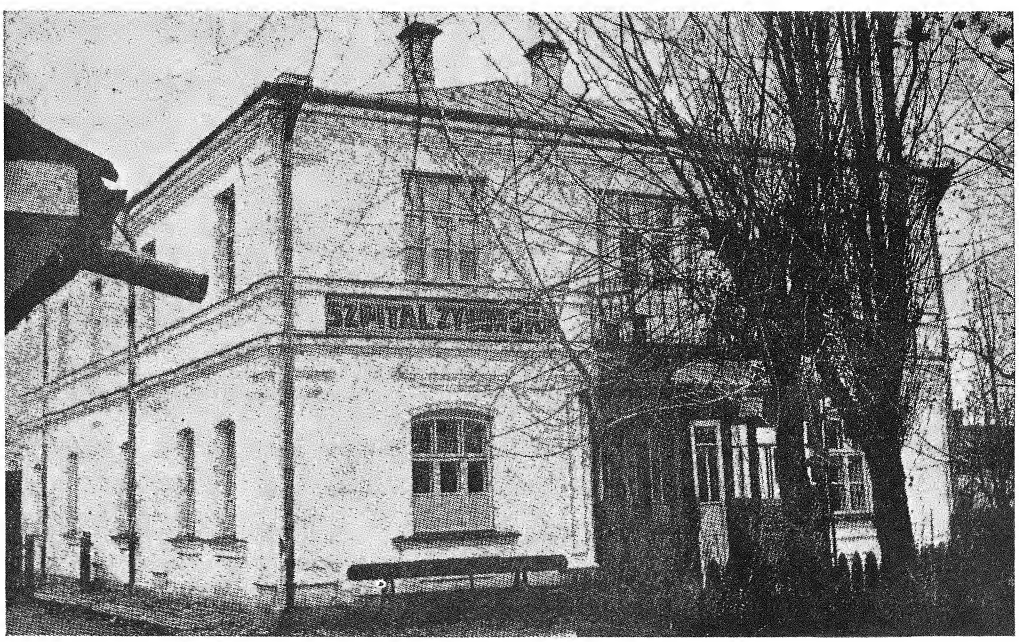
בוגרות הגימנסיה הרוסית בדובנא (1920) — מאטוריסטנ׳ס פון דער רוסישער גימנאַזיע.

קלפי לקונגרס ה־19 — וואַלן צום 19־טן קונגרעס

פעילי „טאז" בדובנא — „טאָז" מיטאַרבעטער אין דובנע

בית־החולים היהודי בדובנא — דער יידישער שפּיטאָל אין דובנע

אין זייערע לאָקאַלן — קעגן דער גזירה, צי קעגן אַנדערע אַנטי־יידישע גזירות אין פוילן און אין דער וועלט.

*

די שטאָט דובנע, מיט אירע יידישע גאַסן, שולן, לערן־אַנשטאַלטן, פּאַרטייען, אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס, מיט איר שפּרודלדיקן יידישן לעבן — איז אין די יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אָפּגעמעקט געוואָרן, פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין שטויב...

בנימין הוז און ד. קארין

צו דער געשיכטע פון השומר הצעיר און החלוץ

1917. דאָס ריזיקע רוסלאַנד דערוואַכט. דער דיקטאַטאָרישער רעזשים פון צאַר ווערט פאַרביטן אויף אַ דעמאָקראַטישער אָרדענונג. דאָס פאָלק פרייט זיך מיט דער באַפרייאונג. די מאַסן יידן אין רוסלאַנד, דער עיקר אין די גרויסע צענטערס, זענען שותפים צ ודער אַלגעמיינער פרייד. פון פאַרשידענע זייטן דערטראָגן זיך ידיעות, אַז דאָ און דאָרט איז אויך אויפגעהויבן געוואָרן די ציוניסטישע פאָן. יידן ברענגען אַרויס ארץ־ישראל ווי אַ לייזונג פאַר זייערע נו טן. אָפּקלאַנגען פון די געשעענישן דערטראָגן זיך קיין דובנע, אַ טיפּיש יידישע שטאָט, וועלכע איז ניט מיטגעגאַנגען מיט דער נייער צייט. אין יענער תקופה זענען ניט פאַראַן אין דובנע אָנגעזעענע יידישע אָרגאַניזאַציעס, מיט זעלבשטענדיקע אַקטיוויטעטן. עטלעכע צענדליק בכבודיקע יידן, וועלכע האַלטן זיך פאַר ציוניסטן, קויפן דעם שקל און באַשטייערן זיך פאַר די נאַציאָנאַלע פאָנדן — אָבער אָן וועלכער ס'איז ממשותדיקער טעטיקייט.

דאָס איינציקע ליכט אין יענע באַדינגונגען איז די העברעישע שול, וועלכע איז אַ דאַנק די באַמיאונגען פון צוויי אַלטע ציוניסטן, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ וויכטיקן קולטור־צענטער. צענדליקער ייִנגלעך און מיידלעך לערנען דאָרט די העברעישע שפּראַך, די געשיכטע פון פאָלק און זיין ליטעראַטור, ליבע צום אַלט־נייעם פאָטערלאַנד. דאָס אַלץ ווערט אומאויפהערלעך איינגעפלאַנצט דורך איבערגעבענע לערערס.

אָבער דער רוב יוגנט איז פאַרנומען ביים לערנען אַ בלאַט גמרא און מיט דאגות פרנסה. די נייע ווינטן האָבן זיי נאָך ניט דערגרייכט. בלויז אין די הערצער פון יחידים הערשט אומרו, מע דאַרף עפּעס טאָן פאַר ציון, אָבער זיי שפּאַנען זיך דערווייל ניט איין צו קיין שום קאָנקרעטער אַרבעט.

אין דער אָרטיקער רוסישער גימנאַזיע, וועלכע האָט זיך אומגעקערט פון איר מלחמה־וואַנדער אין כאַרקאָווער ראַיאָן, געפינען זיך עטלעכע שילער, מיט אַ געוויסער דערפאַרונג פון ציוניסטישער טעטיקייט. ביסלעכווייז באַקענט זיך מיט זיי אַ גרופּע שילער פון דער העברעישער שול. נאָך עטלעכע צוזאַמענטרעפן, זענען זיי אַנטשלאָסן אויפצושטעלן אַ באַוועגונג פאַר ארץ־ישראל. עס שאַפט זיך אַ יונגער גרעין, וועלכער אייגנט זיך אַליין צו דעם נאָמען „החלוץ". דער גרעין ציילט אין אָנהויב אַ 12—15 חברים.

זייער ערשטער אויפטו — פּראַקטיש צוגרייטן די קאַנדידאַטן, וועלכע ווילן אייגנווילליק עולה זיין. מיט דער הילף פון אייניקע אַלטע ציוניסטן, ווערט געשאַפן אַ קוזניע און וואַרשטאַט צו פאַרריכטן וועגענער. די חלוצים מאַכן דאָרט אַדורך זייער הכשרה, באַמיען זיך צוגעוווינען צו פיזישער אַרבעט. אין די אָוונטן טרעפט מען זיך, כדי זיך אַדורכשמועסן וועגן א״י און אַרבעטן פאַר די נאַציאָנאַלע פאָנדן. בעת די פעריען אָרדנט מען זיך איין אויף לאַנדווירטשאַפטלעכע אַרבעטן ביי די פויערים פון די אַרומיקע דערפער. די אַלע אַרבעטן ווערן ניט געפירט אין גרויסן פאַרנעם, די צאָל חברים איז אַ קליינע.

1920. עס ברעכט אויס די פויליש־באָלשעוויסטישע מלחמה. דובנע ווערט פאַרנומען דורך די רוסן. אַ טייל חברים פון החלוץ געפינען באַשעפטיקונג אין די סאָוועטישע אינסטיטוציעס און אונטערנעמונגען — און פאַרלאָזן די אָרגאַניזאַציע בעת דער אַנדערער טייל האַלט אָן צווישן זיך די פאַרבינדונג און צוזאַמענאַרבעט. מיטן צוריקטריט פון די באָלשעוויקעס, פאָרט מיט זיי מיט אַ טייל פונעם חלוצישן גרעין און בלייבט שטעקן אין קיעוו. אין החלוץ הערט אויף יעטוועדע טעטיקייט.

מיטן אונטערשרייבן דעם פויליש־רוסישן שלום־אָפּמאַך אין יאָר 1920, האָבן די חברים זיך אומגעקערט פון קיעוו קיין דובנע און באַנייען דאָ די חלוצישע טעטיקייט. אין יאָר 1921 הייבן זיך אָן אין ארץ־ישראל אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונגען, די עליה ווערט לגמרי אָפּגעשטעלט. הגם ביי דער נייער, פּויליש מאַכט, זענען געווען מעגלעכקייטן פאַך אַרבעט, צעפאַלט זיך אָבער דער החלוץ צוליב דער אומטעטיקייט און אויסזיכטלאָזיקייט פון די חברים עולה צו זיין.

ביי 4 טרייע חלוץ־חברים, וועלכע זענען די גאַנצע צייט געווען איבערגעגעבן דער באַוועגונג, ווערט געבוירן דער געדאַנק וועגן איינשטעלן אַ לענגערע דערציערישע אַרבעט אין דער אָרגאַניזאַציע און זיךווידמען דער יוגנט אין פריען עלטער. עס שטייט די פראַגע: צי אָרגאַניזירן אַן אַלגעמיינע יוגנט־אָרגאַניזאַציע „מכבי", אָדער אויפשטעלן אַ סניף פון השומר הצעיר, וועלכער האָט שוין דאַמאָלט עקזיסטירט אין פיל שטעט פון פוילן און גאַליציע. אין דער נאָענטסטער שטאָט לוצק ווערן געשיקט שליחים, ווייל דאָרט איז שוין טעטיק

דער השומר הצעיר. זיי קומען צוריק פול מיט איינדרוקן און באַשליסן אויפשטעלן אין שטאָט די אָרגאַניזאַציע.

אין אויגוסט 1921 ווערט אָפיציעל געגרינדעט אין דובנע דער השומר הצעיר. די פיר איניציאַטאָרן, אַ דאַנק זייערע פאַרבינדונגען מיט די שילער פון דער רוסישער שול, געלונגט אַריינצונעמען אין דער ניי־געשאַפענער אָרגאַניזאַציע עטלעכע צענדליק יינגלעך און מיידלעך אין עלטער פון 13 ביז 17 יאָר. די ערשטע אויפטוען: אויספלוגן הינטער דער שטאָט, גימנאַס־טיק און סקויטישע איבונגען. די חברים ווערן איינגעטיילט אין באַזונדערע גרופּן. יעדער פון די איניציאַטאָרן פירט אָן מיט אַ גרופּע. אין באַשטימטע טעג, ווען מ׳איז פריי פון די לימודים, טרעפט מען זיך אויסער דער שטאָט, אָדער אין שטוב פון אַ חבר. ניטאָ קיין באַשטימטער פּראָגראַם, נאָר מע באַ־רירט פאַרש־דענע ענינים, מע רעדט איבער אַקטועלע טעמעס, עס דאָמינירט אָבער דאָס ארץ־ישראל פּראָבלעם. פאַרשטייט זיך, אַז מ׳באַהאַנדלט אויך אַנדערע געזעלשאַפטלעכע פראַגן, עס ווערט איינגעשטעלט די טעטיקייט פאַר קרן־קיימת. די יינגערע באַקומען אַ דערציאונג אין סקויטישן גייסט.

דערווייל איז מען ניט פאַרבינדן מיט קיין שום צענטער, אָן אינסטרוקטאָרן און אָנווייזונגען פון וואַרשע. אַ דאַנק דער אויסגעברייטערטער טעטיקייט, באַקומט מען אויך דערפאַרונג, די אַרבעט פאַרבעסערט זיך, שלאָגט וואָרצלען. באַזונדערס פאַרשטאַרקט זיך די אַקציע פאַרן קרן קיימת. דער ציוניסטי־שער שקל ווערט פאַרשפּרייט באַזאַמען מיט דער ציוניסטישער אידעע.

עס ווערט געשאַפן אין דובנע די ערשטע העברעיש־יידישע ביבליאָטעק, מיט אַ גרויסן לייען־זאַל. עס ווערן אַדורכגע־פירט עפנטלעכע פייערונגען און אַנדערע אונטערנעמונגען. גראָד מיט אייגענע כוחות. די־אָ טריב־נעס דינען צו פּראָפּאַגירן דעם ציוניסטישן געדאַנק און פאַראינטערעסירן יידן מיט ארץ־ישראל. אויב אין אָנהייב האָבן עלטערן מורא געהאַט אָנ־פאַרטרויען זייערע קינדער דער אָרגאַניזאַציע, זענען זיי, אַ דאַנק דער פרוכטבאַרער טעטיקייט פון השומר הצעיר, גע־וואָרן טרייע אָנהענגער פון דער באַוועגונג, געהאָלפן איר.

מע הייבט אָן זיך באַמיען וועגן באַקומען אַן אָפיציעלע רע־גירונג־דערלויבעניש אויף אָנצוגיין מיט אַ לעגאַלער טעטיקייט. דער ענין פאַרציט זיך. די אָרטיקע מאַכט הייבט אָן שטערן. איין מאָל, בעת אַן אויספלוג הינטער דער שטאָט, האָט פּאָליציי אַרומגערינגלט די „שומרים" און מיט דער הילף פון פּוילישע סקויטן צוגענומען אַלע אָפּצייכענונגען און צעטריבן די אָנ־טיילנעמער. די מדריכים זענען אָנגעקלאָגט געוואָרן אין גע־ריכט. איינער פון די חברים האָט אויף זיך גענומען די גאַנצע שולד און בלויז ער איז געמשפּט געוואָרן. די אַנדערע ווערן באַפרייט נאָר דעם איינעם באַשולדיקט די פּאָליציי אין אָר־גאַניזירן אומלעגאַל יוגנטלעכע און פירן אַ קאָמוניסטישע טע־טיקייט. מיט פיל ציטער פּאָלגט נאָך די יידישע עפנטלעכקייט דעם פּראָצעס און גרויס איז די פרייד, ווען דער יוגנטלעכער ווערט ריינגעוואַשן פון יעטוועדער שולד. פּאָליציי פּאָלגט אָבער נאָך די טעטיקייט פון דער אָרגאַניזאַציע. מע הייבט אָן זוכן נייע פאָרמען פון אַרבעט.

די צוזאַמענטרעפן קומען פאָר אין די שטובן פון חברים, די קולטור־אויפקלערערישע אַרבעט ווערט פאַרטיפט. מע באַמיט זיך אַ לעגאַליזאַציע פאַר אַן אָרטיקער „תרבות"־געזעלשאַפט. נאָכן באַקומען די דערלויבעניש, ווערט דער נייער אינסטי־טוציע איבערגעגעבן די ביבליאָטעק מיטן לייען־זאַל. אונטערן שילד פון „תרבות" ווערן אַדורכגעפירט פאַרשידענע אונטער־נעמונגען און טעטיקייטן.

1925. די אָרגאַניזאַציע שטייט אויף פעסטע פיס. עס אַנט־וויקלען זיך נייע, יונגע כוחות, וועלכע זענען מסוגל ממשיך צו זיין. עס ווערט איינגעשטעלט אַ פאַרבינדונג מיט דער צענטראַלע, פון וואַרשע קומען אָפּט אינסטרוקטאָרן און פּרעלעגענטן.

די גרופּע חברים פון די ערשטע זענען ביי דער מיינונג, אַז ס׳איז געקומען די שעה זיי זאָלן פאַרווירקלעכן זייער לאַנגיאָריקן טרוים — עולה זיין קיין ארץ־ישראל. מע הייבט אָן גרייטן די נייטיקע פּאַפּירן. אין פאַרלויף פון די יאָרן 1925־1926 איז די גאַנצע גרופּע ערשטע מדריכים אוועק קיין ארץ־ישראל, אויסער אליהו מחרוק, וועלכער איז פּריצייטיק פאַרשניטן געוואָרן. ער, וואָס האָט אַלע זיינע כוחות און גלויבן אַוועקגעגעבן דער באַוועגונג, האָט ניט זוכה געווען צו פאַרווירקלעכן זיין חלום.

נאָך זיי הערט ניט אויף דער שטראָם יונגע עולים־חלוצים פון דובנע. דער השומר הצעיר האָט באַלד פון זיין אַנטשטיי־אונג זיך אָריענטירט אויף דער אַרבעטנדיקער ארץ־ישראל — און כמעט אַלע זייערע חברים־עולים האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין די קיבוצים.

די טעטיקייט פון השומר הצעיר האָט זיך ווייטער געפירט און אַנטוויקלט. זי האָט אַרומגענומען אויך קינדער אין עלטער פון 8־10 יאָר. אַ סך אומפּאַרטייאישע יוגנט איז באַאיינפלוסט געוואָרן פון דער געבענטשטער אַרבעט און זיך אָנגעשלאָסן אין השומר הצעיר, אָדער אין החלוץ, וועלכער האָט באַנייט זיין טעטיקייט. דער החלוץ האָט אַ סך גענאָסן פון דער

שומרישער הילף, אָבער זיך געגאַנגען זיין וועג, באַווירקט דער עיקר די א מפּאַרטייאישע יוגנט. אויך פון זיינע רייען האָבן צענדליקער חברים עולה געווען קיין ארץ־ישראל. ליידער, זענען די עליה־מעגלעכקייטן געווען באַגרענעצטע, די צאָל סערטיפיקאַטן — אַ מינימאַלע.

1939. דער אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה מאַכט אַ סוף צו די טרוימען און האָפענונגען פון הונדערטער יוגנטלעכע צו בויען אַ ניי לעבן אין דער אַלטער היים. די מיטגלידער פון השומר הצעיר און החלוץ האָבן געטיילט דעם טראַגישן גורל פון פוילישן יידנטום. בלויז יחידים איז געלונגען זיך אָפּצוראַטעווען אַ דאַנק דעם אַנטלויפן קיין רוסלאַנד, אָדער אין דער פאַרטיזאַנקע. יענעם יאָר איז איבערגעהאַקט געוואָרן אַ הערליש קאַפּיטל געשיכטע פון דער דובנער יידישער יוגנט...

משה כהן

צוויי יאר סאוויעטישע הערשאפט אין דובנע

די העלפט אויגוסט 1939. דער ראַדיאָ און צייטונגען ברענגען טאָג־טעגלעך אַלץ מער באַאומרואיקנדיקע ידיעות וועגן דער פּאָליטישער לאַגע. דער מקור פון די ידיעות — דאָס היטלעריסטישע בערלין און די וויכטיקסטע נייעס: דער אונטערגעשריבענער הסכם ריבענטראָפּ־מאָלאָטאָוו און די אַגרעסיווע פאָדערונגען וואָס זענען שפּעטער געקומען בנוגע דאַנציק.

פאַר אַלעמען איז קלאָר, אַז אַ מלחמה צווישן דייטשלאַנד און פוילן איז אומפאַרמיידלעך. די פוילישע מאַכט האָט דעם 20טן אויגוסט דערקלערט אַן אַלגעמיינע מאָביליזאַציע פון רעזערוויסטן ביז 45 יאָר. די שפּאַנונג און מורא אין דובנע האַלט אין איין שטייגן. דער עצם פאַקט וואָס פיל מענער האָט מען מאָביליזירט און איבערגעפירט אין די קאַזאַרמעס אין סורמיטש, איז שוין גענוג געווען אויף אַרויסצורופן זאָרג. די מורא איז נאָך גרעסער געוואָרן, ווען קיינער האָט ניט געוווסט ווו מע וועט שיקן די מאָביליזירטע. שרעק און ציטער האָט באַהערשט די משפחות פון די מאָביליזירטע צוליבן אַנטיסעמיטישן גייסט מיט וועלכן עס זענען געווען אָנגעשטעקט די פאָליאַקן און אוקראַינער אין שטאָט און אומגעגענט.

אין עטלעכע טעג אַרום איז קלאָר געוואָרן, אַז די מאָביליזירטע געפינען זיך נאָך אין די סורמיטשער קאַזאַרמעס, ווייל דאָס פוילישע מיליטער האָט ניט גענוג מונדירן און געווער פאַר זייערטוועגן. די דאָזיקע פאַקטן האָבן נאָך מער פאַרשטאַרקט די שפּאַנונג אין שטאָט און גורם געווען צו פאַרצווייפלטע קלאַנגען און הילפלאָזיקייט.

דערווייל רופט דער ראַדיאָ און פרעסע די באַפעלקערונג צו פאַרגרייטן זיך שפּייז־זאַפּאַסן, קליידונג און שיך און עס ווערן אַפילו פאַרעפנטלעכט אָנווייזונגען ווי אַזוי צו קאָנסערווירן שפּייז. די בהלה פון איינקויפן וואָס האָט אַרומגעכאַפּט די שטאָט, האָט דערפירט צו פרייזן־העכערונגען. אַלץ זאָגט עדות, אַז די קריג דערנענטערט זיך פון שעה צו שעה.

פרייטיק, דעם 1טן סעפּטעמבער, האָט דער ראַדיאָ צווויסן געגעבן אין דער פרי, אַז די דייטשע אַרמיי האָט זיך אַריינגעריסן לענגאויס דער געמיינזאַמער גרענעץ און רוקט זיך שנעל פאָראויס, אינערהאַלב פוילן. דאָס פוילישע מיליטער איז ניט מסוגל געווען צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד דער אַגרעסיע און גענומען זיך צוריקציען.

די הויפּטשטאָט וואַרשע און אַנדערע גרויסע שטעט זענען אין אינטערוואַלן באָמבאַדירט געוואָרן פון שונאס עראָפּלאַנען, בעת די פוילישע עראָפּלאַנען האָבן צוליב זייער קליינער צאָל און נידעריקער קוואַליטעט, ניט געקענט שטעלן קיין ווידערשטאַנד. מע האָט אין זיי געטראָפן אין דער לופטן און אויף דער ערד, נאָך איידער זיי האָבן באַוויזן זיך אויפצוהייבן.

פון די גרענעץ־ראַיאָנען האָט זיך אַ לאָז געגעבן אַ פּליטים־שטראָם. און נאָך אים — דאָס צוריקטרעטנדיקע מיליטער. אויף באַנען, אויטאָבוסן, טעקסיס און אויטאָס, אויף וועגענער געשפּאַנטע אין פערד, האָט אַלץ זיך באַוועגט אויף מזרח. שוין דעם דריטן סעפּטעמבער זענען קיין דובנע אָנגעקומען די ערשטע פּליטים, מיטן ציל צו לאָזן זיך ווייטער אויף מזרח־דרום, צו דער פויליש־רומענישער גרענעץ.

אין אַ 2־3 טעג אַרום, ווען ס'איז קלאָר געוואָרן אַז פוילנס לאַגע ווערט ערגער און ערגער, אַז אויפן פראָנט פעלט אויס געווער, אַמוניציע און ברענשטאָף — האָט דער יאוש זיך פאַרשטאַרקט און די גרויסע מאַסע אַנטלויפנדיקע פאַרן פאַר אויסמאַרשירנדיקן דייטשן מיליטער, האָט פאַרפולט אַלע וועגן

אויף מזרח. פאַרלאָזטע אויטאָס, צוליבן פעלן פון בענזין, האָבן זיך געוואַלגערט אויף אַלע שאָסייען און די פליטים־פוסגייער האָבן געזוכט שוץ אין די דערבייאיקע ישובים.

אויך דובנע איז פול געוואָרן מיט פליטים, דער רוב — יידן, וועלכע האָבן צוליב מאַנגל אין געלט און קאָמוניקאַציע־מיטלען, געמוזט דאָרט בלייבן. די ענגשאַפט אין שטאָט איז געוואָרן שטאַרקער פון טאָג צו טאָג, די פרייזן אויף די וויכטיקע לעבנס־אַרטיקלען זענען געשפרונגען אין דער הייך. די זאַפּאַסן האָבן זיך אויסגעלאָזט און צוליב מאַנגל אין טראַנספאָרט־מיטלען, האָט מען ניט געקענט ברענגען אין שטאָט אַריין קיין לעבנסמיטל.

די מאָביליזירטע מענער פון דובנע, וועלכע מ'האָט געהאַלטן אין די סורמיטשער קאַזאַרמעס, האָט מען צוריק געשיקט אַהיים. קיינער האָט ניט געלייגט אויף דעם קיין אַכט. בלויז ווינציקע זענען געבליבן אין מיליטער און מ'האָט זיי געשיקט אויפן פראָנט. אַרום דער שטאָט האָט מען אָנגעהויבן גראָבן אַנטי־טאַנקן גריבער און פאַרטיידיקונגס־פּאָזיציעס, אין פאַל אַז דער שונא וועט דערגיין ביז דובנע.

די מיניסטאָרן, דער גענעראַל־שטאַב און אַנדערע מלוכהשע אַמטן, האָבן פאַרלאָזט וואַרשע און אויך זיי זענען אַוועק אויף די וועגן וואָס האָבן געפירט צו דער פויליש־רומענישער גרענעץ. פיל זענען אָנגעקומען קיין דובנע, וועלכע ליגט אויפן וועג צום רומענישן גרענעץ און אַ טייל אָפיצירן פון גענעראַל־שטאַב האָבן זיך איינגעאָרדנט אין בנין פון דער האַנדלס־גימנאַזיע. דער רוב עפנטלעכע געביידעס אין שטאָט זענען קאָנפיסקירט געוואָרן פאַר די צענטראַלע אַמטן, וועלכע זענען אָנגעקומען פון וואַרשע און אַ קלאַנג האָט זיך פאַרשפרייט, אַז אויך דער מלוכה־פרעזידענט מיט זיין פמליה געפינען זיך אין דער געגנט, זיי שטייען איין אין פאַלאַץ פון פירשט לי־דיכאָווסקי אין דאָרף סמאָרדאָווע, אַ 18 קילאָמעטער פון דובנע.

דעם ערשטן טאָג ראש־השנה תש"י, דעם 12טן סעפטעמבער, האָבן דעם שונאס עראָפּלאַנען צום ערשטן מאָל אַטאַקירט דובנע. זיי האָבן באָמבאַרדירט די באַן־סטאַציע, די קאָנסערוון־פאַבריק, דעם מאָביליזאַציע־אַמט (פ.ק.או.) און דעם אַריינגאַנג אין שטאָט פון דער זייט פון זאַבראַמיע, ווו פיל מענטשן האָבן געגראָבן אַנטי־טאַנקן גריבער. געווען צווישן די אַרבעטער עטלעכע הרוגים און פאַרוואונדעטע. עס זענען אויך געטראָפן געוואָרן צוויי הייזער, וועלכע האָבן באַגראָבן הינטער זיך די איינוווינער, דער רוב — יידן.

די פאַניק אין שטאָט האָט געהאַלטן אין איין וואַקסן. אויס מורא פאַר לופט־באָמבאַרדירונגען, האָבן פיל פאַרלאָזט די שטאָט, אין דער ריכטונג צו אָסטרי. אין דובנע האָט מען אָנגעהויבן מאָביליזירן די מענטשן צו גראָבן אָקאָפּעס און פּאָזיציעס און צו טראַנספּאָרט־אַרבעטן ביי דער באַן־סטאַציע, פאַרן מיליטער. דער פחד מאָביליזירט צו ווערן צו אַרבעט איז געווען ניט קיין קלענערער ווי דער פאַרן שונא.

צוליב פאָרשריט פון דער דייטשער אַרמיי, האָבן די פוילישע מאַכט־אָרגאַנען באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די שטאָט און אויך זיך אַוועקלאָזן אין דער ריכטונג בראָדי־לעמבערג. אויך די פּאָליציי האָט פאַרלאָזט די שטאָט און אויף איר אָרט איז געשאַפן געוואָרן אַ בירגער־מיליץ אונטער דער אָנפירונג פון אַדוואָקאַט מאָראַבסקי. הגם צווישן די מיליציאָנערן איז געווען ניט ווייניק יידישע יוגנטלעכע, באַוואָפנטע, וועלכע האָבן געהאַלטן וואַך אויף די בריקן און מיליטערישע מאַגאַזינען, ווי אויך אויפן פאַרקער אין שטאָט, פון דעסטוועגן איז גרויס געווען דער פחד פון די יידן פאַר די אַנטיסעמיטישע פּאָליאַקן און אוקראַינער. פון דער פוילישער מאַכט איז פאַרבליבן בלויז דער בירגערמייסטער. ערשט אין אַ צוויי חדשים שפּעטער איז ער פאַרשוווּנדן. מ'האָט געשמועסט, אַז ער איז אַריבער אויף די געביטן וועלכע זענען געווען אָקופּירט דורך די דייטשן.

מיט צוויי טעג פריער האָט דאָס פוילישע מיליטער פאַרלאָזט די קאַזאַרמעס און אַוועק אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. אַ גאַנצן טאָג און נאַכט פאָרן אַדורך די שטאָט גאַנצע קאָלאָנעס מיליטערישע אויטאָס אין דער ריכטונג בראָדי־לעמבערג. מע זאָגט, אַז זיי ווילן זיך דערשלאָגן צו דער רומענישער גרענעץ.

איצט קומען אין שטאָט אַריין נאָר יידישע פליטים, דער גרעסטער טייל — צופוס און אָן מיטלען. זיי האָבן פאַרלאָזט זייערע שטעט אין דער לעצטער מינוט. ניט־יידישע פליטים זעט מען ניט מער.

דער סאַניטאַרער צושטאַנד אין שטאָט ווערט ערגער, ווייל אַ טייל דאָקטוירים פון דובנע איז מאָביליזירט געוואָרן אין מיליטער און אַ טייל האָט פאַרלאָזט אויס מורא פאַר באָמבאַרדירונגען און פאָרשריט פונעם שונא. דערווייל איז די צאָל איינוווינער געוואָקסן פון טאָג צו טאָג צוליב דעם צופלוס פון פליטים, וועלכע זענען שוין געבליבן אין דובנע, ווייל ס'איז ניט געווען קיין קאָמוניקאַציע.

דעם 16טן סעפטעמבער איז פאָרגעקומען אַן אויסטערלישע זאַך: קאָלאָנעס מיליטערישע אויטאָס האָבן זיך לאַנגזאַם אומגעקערט פונעם וועג ראַדזיווילאָוו־בראָדי, גלייך ווי זיי וואָלטן

ניט געוווסט ווו זיך צו ווענדן. דאָ און דאָרט האָט מען געזען אַ זעלנער אַראָפּשפּרונגען פון אויטאָ, באַהאַלטן זיך אין אַ הויז און ווי נאָר די גאַנצע קאָלאָנע איז אַדורכגעפאָרן, האָט ער געבעטן ביי יידן אים באַזאָרגן מיט ציווילע בגדים, אָנשטאָט דעם מונדיר. דאָס זענען געווען יידישע זעלנער פון דער סביבה, וועלכע האָבן באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די צעקלאַפּטע אַרמיי און זיך אומקערן צו זייערע משפחות.

דעם 17טן סעפּטעמבער, בייטאָג, האָט בכלל אויפגעהערט די באַוועגונג פון מיליטערישע קאָלאָנעס און מער האָט מען קיין פּוילישן זעלנער ניט געזען אין שטאָט. ווייזט אויס, אַז די פּוילישע מאַכט אין דובנע האָט אויפגעהערט עקזיסטירן. דערווייל האָט מען פאַרשטאַרקט די מיליץ. ווער ס'האָט געוואָלט צו איר צושטיין, האָט באַקומען געווער און געשיקט געוואָרן אָפּצוהיטן די אָרדענונג אין שטאָט. דאָך האָבן פאַרשידענע ווילדע עלעמנטן, דער עיקר פון די קריסטן פון דער געגנט און אַ ביסל יידן, זיך אַריינגעריסן אין די מיליטערישע מאַגאַזינען און אָנגעהויבן פון דאָרט רויבן. די אונטערנעמונג צו טרוקענען האָפּן פון די ברידער בארכאש, וואָס האָט געדינט אַלס אַפּראָוויזאַציע־מאַגאַזין פאַרן מיליטער, ווו ס'איז געווען אַ גרויסן זאַפּאַס צוקער, זאַלץ און אַנדערע פּראָדוקטן, איז אויפגעריסן געוואָרן און אין פאַרלויף פון געציילטע שעהן האָט מען אים צערויבט, ביים גלייכגילטיקן צוקוקן זיך פון דער מיליץ, וועלכע האָט מורא געהאַט זיך אַריינצומישן.

ב

דעם זעלבן טאָג (17טער סעפּטעמבער) האָט ראַדיאָ מאָסקווע געמאָלדן, אַז די סאָוויעטישע רעגירונג האָט באַשלאָסן, צוליבן פונאַנדערפאַלן זיך פון דער לעגיטימער פּוילישער מאַכט, „צו באַפרייען מערב־אוקראַינע פונעם עול פון די פּוילישע פּאַנעס" און פאַראָרדנט דער רויטער אַרמיי אַריבערגיין די רוסיש־פּוילישע גרענעץ, אַריין קיין מערב־אוקראַינע, כדי זיכערן די רו פון די בירגער. אין דער מעלדונג איז נאָך געזאָגט געוואָרן, אַז די רויטע אַרמיי איז שוין אַריבער די גרענעץ און דערנעענטערט זיך צום דרייעק ראָוונע—דובנע—קרעמעניץ.

די ידיעה פון ראַדיאָ מאָסקווע וועגן דערנעענטערן זיך פון דער רויטער אַרמיי צו דער שטאָט האָט דערמוטיקט דעם עולם און אַריינגעברענגט זיכערקייט אין די הערצער פון די איינוווינער, דער עיקר — יידן. די מיליץ האָט פאַרשטאַרקט די שמירה און אין שטאָט האָט געהערשט אַ שטילקייט, וועלכע איז נאָר געשטערט געוואָרן מיטן צערויבן עטלעכע מיליטערישע מאַגאַזינען.

דעם 18טן סעפּטעמבער, פון 4 פאַרטאָג, האָבן זיך אָנגעהויבן זאַמלען מענטשן לעבן דעם הויז פון שטאָטראַט. דער רוב פון זיי — יידן, אָבער אויך אַלע ראַטמענער מיטן פּאָרזיצער בראש, האָבן זיך דאָרט געפונען, זייענדיק גרייט אויפצונעמען די רויטע אַרמיי, וועלכע איז געשטאַנען הינטער דער שטאָט.

פּינקטלעך 5 פאַרטאָג איז דורכן פּאַנטאַלער וועג אַריינגעפאָרן אין שטאָט אַ קאָלאָנע סאָוויעטישע טאַנקן. בראש איז אין אַ פּרעכטיקן אויטאָ געפאָרן אַ סאָוויעטישער גענעראַל. די קאָלאָנע האָט זיך אָפּגעשטעלט לעבן שטאָטראַט, דער גענעראַל איז אַרויס פון אויטאָ און ווענדנדיק זיך צום גרויסן עולם, וועלכער האָט אים אַפּלאָדירט און באַגריסט, האָט ער געבעטן זיך פונאַנדערגיין און „אַז יעדער זאָל זיך גיין צו זיין באַשעפטיקונג". דער גענעראַל האָט צוגעגעבן, אַז אין פאַרלויף פון טאָג וועלן קומען אין שטאָט אַריין נאָך מיליטערישע איינהייטן און גענויע אָנווייזונגען וועגן רעגולירן דאָס לעבן אונטערן נייעם רעזשים וועלן פאַרעפנטלעכט ווערן שפּעטער. נאָך דעם ווי ר'איז אַריין אין ראָטהויז און געשמועסט מיט די ראַטמענער, האָט ער זיך אומגעקערט אין זיין מאַשין און די קאָלאָנע האָט זיך אַוועקגעלאָזט אין דער ריכטונג ראַדזיווילאָוו־בראָדי. אין משך פון טאָג האָבן דורך דער שטאָט פאַרביימאַרשירט פאַרשידענע איינהייטן פון דער רויטער אַרמיי, וועלכע מ'האָט נאָך ניט געהאַט געזען אין דובנע. אַ גרויסער עולם איז אַ גאַנצן טאָג געשטאַנען אויף די טראָטואַרן און זיך צוגעקוקט די פאַרבייפאָרנדיקע איינהייטן אין דער ריכטונג קיין מערב און פון צייט צו צייט זיי באַגלייט מיט שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן.

אין פאַרלויף פון טאָג זענען אין שטאָט פונאַנדערקלעפּט געוואָרן מעלדונגען פון דער נייער מאַכט: די בירגער דאַרפן ווייטער אָנגיין מיט זייערע באַשעפטיקונגען; אַלע געשעפטן דאַרפן זיין אָפן; ס'איז שטרענג פאַרבאָטן צו העכערן די פּרייזן; דער פּוילישער זלאָטי בלייבט די געזעצלעכע מטבע, אין דעם זעלבן ווערט וואָס דער רוסישער רובל; פון 10 אָוונט ביז 6 פרי טאָר מען ניט זיין אין גאַס.

אין דער נאַכט פון 19טן אויפן 20טן סעפּטעמבער, נאָכן איינפירן דעם אַרויסגאַנג־פאַרבאָט אין די נעכט, האָט מען פּלוצעם דערהערט שאָסן פון ביקסן און מאַשין־געווער. קיינער האָט ניט געוווסט פון וואַנען זיי קומען און די סיבה דערפון. אין יעדער שטוב האָט מען פאַרלאָשן די ליכט און אַלעמענס הערצער זענען פאַרציטערט געוואָרן. אין דער פרי האָט מען געשמועסט, אַז באַנדעס האָבן אַטאַקירט די רויטע אַרמיי —

נאָר קיין אָפיציעלע באַשטעטיקונג צו די קלאַנגען איז ניט געווען. די קרבנות פון דער נאַכט־שיסעריי זענען געווען: אַ דערהרגעטער סאָוויעטישער זעלנער ביי דער פּאָסט־געביידע אין די טאָכטער פון מאָטל נאָדלער, ווי אויך צוויי פאַרוווּנדעטע פרויען — ווייזט אויס, אַז פון פאַרבלאָנדזשעטע קוילן.

פון יענער נאַכט אָן האָט אין שטאָט געהערשט שטילקייט.

דאָ דאַרף מען אונטערשטרייכן די העפלעכע און קולטור־רעלע באַנעמונג פון די סאָוויעטישע זעלנער, סיי די וואָס פלעגן פאַרבייפאָרן די שטאָט, סיי די פון אָרטיקן גאַרניזאָן. אויך זייער אופן פון רעדן איז געווען אַ קולטורעלער און העפלעכער. דאָס איז געווען אַ פולשטענדיקע איבעראַשונג פאַר די, וועלכע האָבן געדענקט די זעלנער פון דער צאַרישער אַרמיי און אַפילו די רויטאַרמייער פון די יאָרן 1917־1919.

די יידן פון שטאָט, וועלכע האָבן געהאַט קרובים אָדער פריינד אין גאַנץ רוסלאַנד און זענען געווען פון זיי לגמרי אָפּגעשניטן אין פאַרלויף פון אַ סך יאָרן, האָבן מיט אַמאָל אָנגעהויבן באַקומען טעלעגראַמעס און באַגריסונגס־בריוו פון זייערע משפחות און גוטע פריינד לכבוד דער „באַפרייאונג פון די פוילישע פּאַנעס" און באַגריסונגען „צום פרייען לעבן אין דער סאָוויעטישער משפחה פון פעלקער". די אַלע טעלעגראַמעס און בריוו זענען אָבער געווען געשריבן אין איין נוסח. דאָך איז די אַלטע גרענעץ צווישן רוסלאַנד און פוילן געבליבן הערמעטיש פאַרשלאָסן צווישןביידע מדינות און אויסער „מיוחסים" און ספּעציעלע באַזוכער, האָט קיינער ניט באַוויזן אַריבערצופאָרן קיין רוסלאַנד, אָדער פון רוסלאַנד — אויף די „באַפרייטע" געביטן.

ג

אייניקע טעג נאָכן אַריינמאַרש פון דער רויטער אַרמיי אין דער געגנט, האָט זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן דאָס ציווילע און פאַרטייאישע לעבן אונטער דער אַפּוטרופּסות פון מיליטער און דער נ.ק.וו.ד.

דער ערשטער אויפטו פון דער נייער מאַכט איז געווען — באַפרייען אַלע אַרעסטירטע פון די תפיסות.

דער קרייז דובנע, וועלכער האָט בעת דער פוילישער הער־שאַפט אַרומגענומען דעם שטח פון ראַדזיווילאָוו אין מערב ביז וואַרקאָוויץ אויפן מזרח און פון מיזאָטש אויף דרום־מזרח ביז מלינאָוו־אָסטראָזעץ אויף צפון, איז פון דאָס ניי פאַרטיילט געוואָרן אויף זיבן פּאָוויאַטן: ראַדזיווילאָוו, קוזין, ווערבאַ, דובנע, מלינאָוו און וואַרקאָוויץ. אין יעדער פּאָוויאַט זענען געשאַפן געוואָרן זעלבשטענדיקע מלוכהשע און מוניציפּאַלע אינסטאַנצן.

אַלע שולן זענען ווידער געעפנט געוואָרן און אַפילו פאַרגרעסערט דעם אויפנעם פון שילער. עס זענען אויך געשאַפן געוואָרן נייע שולן. אין יעדער דאָרף האָט מען געעפנט אַן עלעמנעטאַר־שול און איינגעפירט אָבליגאַטאָרישע בילדונג. אין דובנע איז געעפנט געוואָרן אַ הויכער פּעדאַגאָגישער אינסטיטוט און אין מאָזשיץ — אַ צוויי־יאָריקער לערער־סעמינאַר.

מ'האָט אָנגעהויבן אויסברייטערן און אַספאַלטירן די שאָסייען פונעם שטעטל קאָריץ ביי דער רוסישער גרענעץ דורך דובנע — און ווייטער אויף מערב, ביז לעמבערג.

אַן אַלגעמיינע ביוראָ פאַר אַרבעט־פאַרמיטלונג האָט באַזאָרגט מיט באַשעפטיקונג סיי די פּרנסהלאָזע איינוווינער און סיי די טויזנטער פּליטים, וועלכע זענען געבליבן שטעקן אין שטאָט. די ביוראָ האָט זיך פיל־ווייניק באַמיט צו לענקן יעדן איינעם צו אַ פּאַסיקער אַרבעט, וועלכע זאָל אַנטשפּרעכן זיינע פעיקייטן און מעגלעכקייטן. עס זענען געווען אַ סך אַרבעטס־פּלעצער און ס'איז ניט שווער געווען צוצופּאַסן אַן אַרבעט פאַר די וועלכע האָבן זי פאַרלאַנגט: באַאַמטע האָט מען באַדאַרפט האָבן אין אַלע אינסטיטוציעס און אַמטן, וועלכע זענען פון דאָס ניי אָרגאַניזירט געוואָרן; די נייע שולן האָבן זיך גענייטיקט אין לערערס, דירעקטאָרן און אינספּעקטאָרן; די שאָסייען־אַרבעטן, מיט וועלכע ס'האָט אָנגעפירט די נ.ק.וו.ד., האָבן געפאָדערט באַאַמטע, אַרבעטער אין די ביוראָען, מאַגאַזינען, צוצושטעלן מאַטעריאַלן און שפּייז פאַר די אַרבעטער. ביי די שוואַרצע אַרבעטן זענען געווען באַשעפטיקט טויזנטער פוילישע געפאַנגענע, אויף דער לענג פון אַ 350 קילאָמעטער פון הויפּט־שאָסיי. אַבסאָלווענטן פון די מיטלשולן און הויכשולן זענען באַשטימט געוואָרן אַלס לערער, דירעקטאָרן און אינספּעקטאָרן אין די גימנאַזיעס און די וואָס האָבן פאַרענדיקט זיבן קלאַסן פאָלקס־שול, זענען געשיקט געוואָרן אויף שנעל־קורסן פאַר לערער אין די עלעמענטאַרע שולן און באַלד דערנאָך באַקומען דעם פולן געהאַלט. עס זענען אויך געעפנט געוואָרן שנעל־קורסן פאַר סאַניטאַרינס און די שילערינס האָבן באַקומען דעם געהאַלט מיטן אָנהייב פון די לימודים.

דער וואָס האָט געוואָלט אַרבעטן — האָט זי באַקומען, און דער וואָס האָט געוואָלט לערנען, האָט געקענט אָנקומען אין גימנאַזיע, צי אין הויכשול און אַפילו אין אוניווערסיטעט אין לעמבערג — אָן אַן אָפּצאָל, אויב ר'האָט נאָר געהאַט די נייטיקע דערצו פּאַפּירן.

אַ פּראָבלעם פאַר זיך זענען געווען די קליינהענדלער און סוחרים. אייניקע קליינהענדלער האָבן געגלייבט אין

דער פעסטקייט פון דער סאָוויעטישער מאַכט און מורא האָבנדיק פאַר קאָנפיסקירן די סחורות, האָבן זיי זיך געאיילט צו פאַרקויפן אַלץ אויף נאָרמאַלע פרייזן און איבערגיין צו „פּראָדוקטיווער אַרבעט" — אַלס באַאַמטע, צי לערער. דאַקעגן זענען געווען סוחרים, דער עיקר די גרויסע פון זיי, אייגנטימער פון די הורט־געשעפטן, וועלכע האָבן געצווייפלט אין דער סטאַבילקייט פון דעם נייעם רעזשים און זיך באַמיט צו „מאַכן געלט"; זיי האָבן באַהאַלטן סחורות און זיי פאַרקויפט ביסלעכווייז, הייבנדיק די פרייזן, אויב דער קונה איז נאָר גרייט געווען צו צאָלן לויט זייער פאַרלאַנג. אַלזאָ, מיט דער צייט האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אין רוסלאַנד הערשט אַ שווערער מאַנגל אין געברויך־אַרטיקלען, דער עיקר באַקליידונג און שיך און די סוחרים האָבן שפּעקולירט מיט די פרייזן — און רייך געוואָרן.

דערווייל האָבן די אַלע סחורות זיך אויסגעשעפּט אין די געוועלבער און כדי עפּעס צו באַקומען, האָבן זיך געשאַפן לאַנגע רייען פון קונים, וועלכע פלעגן אָפּשטיין שעהן אויף שעהן — און טייל מאָל קומען אַהיים מיט די ליידיקע הענט. סאָוויעטישע אָפיצירן און זעלנער פלעגן קויפן אַלץ וואָס איז געקומען אונטערן האַנט, ניט דינגענדיק זיך, און דאָס געשיקט אַ היים קיין רוסלאַנד. אַזוי אַרום האָבן זיי פון איין זייט פאַרגרעסערט די רווחים פון די סוחרים און פון דער צווייטער זייט געהאָלפן שנעל ליקווידירן דעם סחורות־זאַפּאַס אין שטאָט. די נייע מאַכט האָט טאַקע געעפנט שפּעטער עטלעכע קאָאָפּעראַטיווע געשעפטן, אָבער דער פאַרקויף דאָרט איז געווען אַ רעגלאַמענטירטער און די פרייזן — הויכע. בלויז די „אייבערשטע פון שטייסל" און פראָטעזשירטע, האָבן דאָרט געקענט עפּעס קויפן.

ד

אין צווישן צייט האָט זיך אָרגאַניזירט די מיליץ און די נ.ק.וו.ד. — און זייער הערשאַפט האָט אָנגעהויבן געבן סימנים. רייכע יידן, סוחרים, פאַרמעגלעכע מענטשן, זענען אַרעסטירט און באַשולדיקט געוואָרן אין שפּעקולאַציע. גרויסע דירות זענען קאָנפיסקירט געוואָרן אויף וווינונגען פאַר באַאַמטע, וועלכע זענען געקומען פון רוסלאַנד, אָדער אויף צו עפענען מלוכהשע אַמטן. די הייזער זענען נאַציאָנאַליזירט געוואָרן און זייערע איינוווינער, אַריינגערעכנט די בעלי־הבתים, האָבן באַדאַרפט צאָלן דירה־געלט די נייע מאַכט־אָרגאַנען. די קאָנסערוון־פאַבריקן פון פלייש און גרינוואַרג, די אונטערנעמונגען און מילן מיט זייער אויסשטאַטונג, זענען פאַרמלוכהשט געוואָרן. עס זענען אויך נאַציאָנאַליזירט געוואָרן אַלע וועלדער. דאָס גאַנצע שול־וועזן איז אַריבער צו דער מלוכה און די אונטעריכט־שפּראַך איז פאַרביטן געוואָרן פון פויליש אויף אוקראַיניש, אויסער פאַר קינדער פון וויניקע עלטערן, וועלכע האָבן געוואַגט צו פאָדערן אַן אַנדערע אונטעריכטס־שפּראַך — פויליש, אָדער יידיש. די „תרבות"־שול איז אַריבערגעפירט געוואָרן אין אַ מער גערוימערן בנין, מ'האָט נאָר פאַרבאָטן צו לערנען דאָרט העברעיש, יידישע און רעליגיעזע לימודים: די אונטעררריכט־שפּראַך איז פאַרביטן געוואָרן אויף יידיש און אוקראַיניש — אַלס צווייטע שפּראַך. דער מאָנאַסטיר אויף דער פּאַניענסקע גאַס איז געשלאָסן געוואָרן און אויף זיין אָרט איז איינגעשטעלט געוואָרן אַ מלוכהש שפּיטאָל. מ'האָט אויך אָנגעהויבן שליסן די שולן. דאָס ערשטע בית־הכנסת איז געווען די נייע און גרעאָמע שול „משרתי־צדק", וווּ ס'האָט אָנגעהויבן אַרבעטן אַ שוסטער־און שניידער־קאָאָפּעראַטיוו; דערנאָך האָט מען די באַראַץ־שול פאַרוואַנדלט אין אַ פּאַרטיי־קלוב. יעדן געשלאָסענעם בית־הכנסת איז באַשטימט געוואָרן „אַ וויכטיקע און דערהויבענע אויפגאַבע פאַר די פאָלקס־מאַסן".

אַלע יידישע פּאַרטייען און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס איז פאַרבאָטן געוואָרן זייער טעטיקייט. די קהילה־פאַרוואַלטונג איז ליקווידירט געוואָרן און אַלע איר אונטערליגנדיקע הילפס־אַנשטאַלטן זענען אַריבער צו דער נייער מאַכט און פאַרלוירן זייער יידישן אינהאַלט. צוליב דעם זענען געטראָפן געוואָרן טויזנטער פליטים, וועלכע האָבן גאָרניט געהאַט, און זענען פריער געשטיצט געוואָרן דורך דער קהילה. ערשט נאָך דעם ווי אַ יידישע דעלעגאַציע האָט זיך פאָרגעשטעלט פאַרן ערשטן סעקרעטאַר פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי אין ראַיאָן, האָט יענער דערלויבט צו עפענען אַ פאָלקס־קיך און אַפילו אויסגעטיילט שפּייז, אַ טייל אומזיסט, אַ טייל פאַר מינימאַלע פרייזן. אין דער קיך האָבן באַקומען יעדן טאָג וואַרעמע מאָלצייטן הונדערטער נויטבאַדערפטיקע, פאַר אַ סימבאָלישן אָפּצאָל. און די גאָר אָרעמע — אָן געלט.

נאָכן אויסברייטערן און אַספאַלטירן דעם הויפּט־שאָסיי, האָט מען אָנגעהויבן פאַריכטן די וועגן אין דובנע גופא. דאָס האָט פאַרבעסערט דעם אויסזען פון שטאָט. אַלע קראָמען און בודקעס אין צענטער פון שטאָט, וועלכע האָבן געדינט אַלס שפּייז־געשעפטן און יאַטקעס, זענען צעלייגט געוואָרן און אויף זייער פּלאַץ האָט מען איינגעאָרדנט אַ פּלאַץ, וועלכער האָט אין גאַנצן געענדערט דעם אויסזען פון שטאָט. אויפן פּלאַץ צווישן דער זאַמקאָווע גאַס און דעם שלאָס, האָט מען פאַר־

פלאַנצט אַ נייעם שטאָטישן פאַרק, וואָס האָט אויך פאַרשענערט די שטאָט.

די סאָוויעטישע מאַכט האָט אויך געזאָרגט פאַר קולטור. סאָוויעטישע פילמען זענען געוויזן געוואָרן אין די קינאָס פאַר צוגענגלעכע פרייזן פאַר אַלעמען און סאָוויעטישע אַרטיסטן זענען אויפגעטרעטן אין אָרטיקן טעאַטער. צוויי קולטור־הייזער זענען געעפנט געוואָרן און דאָרט האָבן זיך געפונען ציימונגען, זשורנאַלן און פאַרשידענע שפילערייען. אָבער נאָר אַ טייל פון דער יוגנט האָט געגאָסן פון די קולטור־הייזער. דער רוב יידישע איינוווינער פון דובנע, דער עיקר דער עלטערער דור, האָבן זיך אָפגעגרענעצט פון דער נייער קולטור און מיט איר ניט משלים געווען. אויך אַ טייל פון די אָרטיקע קאָמוניסטן, וועלכע האָבן יאָרן געשמאַכט אין די פוילישע תפיסות און ערשט ניט לאַנג באַפרייט געוואָרן דורך די סאָוויעטן, פון וועלכע זיי האָבן געטרוימט אַלע יאָרן — זענען אַנטוישט געוואָרן און אַרומגעגאַנגען אומבאַפרידיקטע, הגם כמעט אַלע האָבן באַקומען פאָסטנס און באַקוועמע דירות.

ה

ביסלעכווייז האָט זיך דאָס לעבן רעגולירט. די מענטשן האָבן משלים געווען מיט דער נייער ווירקלעכקייט און צו איר זיך צוגעפאַסט. די אויטאָבוסן־קאָמוניקאַציע, וועלכע איז געשאַפן און אַנטוויקלט געוואָרן דורך יידישער איניציאַטיוו און קאַפיטאַל, איז נאַציאָנאַליזירט געוואָרן און ווידער אָנגעהויבן פונקציאָנירן. מענטשן זענען שוין ניט געווען צוגעשמידט צום אָרט און געקאָנט פאָרן. פיל פון די פליטים האָבן דעריבער פאַרלאָזט דובנע און אַוועק אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין דער סביבה.

אַ דריי חדשים איז דער פוילישער זלאָטי געווען די געזעצלעכע מטבע און געהאַט דעם זעלבן ווערט וואָס דער סאָוויעטישער רובל. דער מסחר האָט זיך געפירט אין זלאָטיס. אויך די מאַכט האָט די אַרבעטער און ליפעראַנטן געצאָלט מיט זלאָטיס. מיט אַמאָל, דעם 4טן דעצעמבער 1939, 9 פרי, איז אין ראַדיאָ איבערגעגעבן געוואָרן די ידיעה, אַז אָנהייבנדיק פון 12 אַזייגער בייטאָג, דעם זעלבן טאָג, ווערט דער פוילישער זלאָטי אומגעזעצלעך און אויף זיין אָרט קומט דער רובל. די מעלדונג האָט געטראָפן דעם עולם ווי אַ דונער אין העלן טאָג. קיינער האָט ניט געהאַט קיין רוסישע רובלס. דערפאַר האָט יעדער באַזיצט אַ געוויסע סומע זלאָטעס, וועלכע זענען פלוצעם געוואָרן אַנטווערטעט. די אינטערווענץ ביי דער אָרטיקער מאַכט האָט ניט געגעבן קיין שום רעזולטאַטן, ווייל די פאַראָרדענונג איז געקומען פון מאָסקווע. דערנאָך איז געקומען אַ באַפעל וואָס האָט דערלויבט אויסטוישן אין דער מלוכהשער באַנק ביז 300 זלאָטיס אויף רובלס, נאָר בלוי דעם, וועלכער וועט אויפווייזן, אַז דאָס געלט איז צו אים געקומען אויף כשרע וועגן, דורך די רעגירונגס־אַנשטאַלטן. האָבן דעריבער די אייגנטימער פון אַ ביסל זלאָטיס מצליח געווען צו פאַרקויפן זיי שפּעטער די יידן, וועלכע זענען געקומען אומלעגאַל פון דער דייטשער אָקופּאַציע־זאָנע, ווו דער זלאָטי איז נאָך געווען אַ געזעצלעכע מטבע — לויטן קורס 3־4 זלאָטיס פאַר אַ רובל.

די רוסן און דייטשן האָבן פעסטגעשטעלט ענטגילטיק די גרענעץ צווישן ביידע מדינות. די גרענעץ, וועלכער האָט פריער זיך געצויגן פון לובלין—וולאָדאַווע—ראַווע־רוסקע, איז איצט איבערגעטראָגן געוואָרן מזרחדיק, אויף דער ליניע קאָוועל—לודמיר—לעמבערג. אַזוי אַרום האָט דער אָקופּאַציע־געביט זיך דערנענטערט צו דער גרענעץ. לויטן סאָוויעטישן געזעץ, וואָס פאַרווערט פרעמדע צו וווינען אין ראַדיוס פון 100 קילאָמעטער פון דער גרענעץ, האָבן אַלע פליטים געמוזט פאַרלאָזן דובנע און זיך אַריבער קלויבן קיין מאַראָגאָשטשי, פאָגאָרעלצי, מאָלדאָווע און אַנדערע דערפער און שטעטלעך, ווייט פון דובנע אַ 7־8 קילאָמעטער פון מזרח.

דערווייל האָט דער אַנטיסעמיטיזם זיך געשטאַרקט צווישן די פּאָליאַקן און אוקראַינער. ניט ווייניק דערצו האָט צוגעהאָלפן דער פאַקט, וואָס יידן זענען אָנגענומען געוואָרן אויף אַרבעט אין די מלוכהשע און מוניציפּאַלע אַמטן און דעריבער זיך געמוזט פאַרנעמען מיט איינקאַסירן שטייערן, צונויפזאַמלען די לאַנדווירטשאַפטלעכע פּראָדוקציע און ענלעכע באַשעפטיקונגען, וועלכע די באַפעלקערונג האָט ניט ליב אַפילו אין נאָרמאַלע צייטן.

ו

מיט אַמאָל האָבן זיך אָנגעהויבן אַרעסטן. דעם 9טן אַפּריל 1940 זענען פאַרהאַלטן געוואָרן צענדליקער מענטשן, דער רוב יידן, צווישן זיי אייניקע געזעלשאַפטלעכע טוער: די ברידער עלבערט, די ברידער ברח"ש און די ברידער פערל. קיינער האָט ניט געוווּסט פאַר וואָס און פאַר ווען מע האָט זיי אַרעסטירט. אַ מורא איז באַפאַלן די שטאָט. מיט 4 טעג שפּעטער, דעם 13טן אַפּריל, זענען אַרעסטירט געוואָרן די משפחות פון די פאַרהאַלטענע און אויף אַן אַדמיניסטראַטיוון אופן פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר. זייער פאַרמעגן האָט מען קאָנפיסקירט.

דעם שווערסטן רושם אויף די יידן אין דובנע האָט געמאַכט

דער אַרעסט פון די ברידער פערל, וועלכע זענען געווען ציו־ניסטישע טוער. דוד פערל האָט אַ סך יאָרן פאַרנומען דעם פאָרזיצער־אַמט פון דער אָרטיקער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און זיין ברודער צבי איז געשטאַנען בראש פונעם קרן־היסוד קאָמיטעט. אויסער זייער ציוניסטישקייט, איז ניט געווען קיין שום אַנדערע סיבה פאַר זייער אַרעסט און די יידן אין שטאָט האָבן דערין געזען אַ בפירושן ברוך.

פון די אַרעסטירטע אין יענער צייט, האָט מען שפּעטער באַ־פרייט בלויז איינצלנע, און אויך — אין ראַטנפאַרבאַנד, ניט אין פוילן. צווישן זיי — די ברידער עלבערט. וועגן גורל פון די אַנדערע ווייסט מען ניט ביזן היינטיקן טאָג. די וואָס זענען פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר זענען דאָרט באַפרייט געוואָרן נאָכן אָפּמאַך מיטן גענעראַל שיקאָרסקי דעם 12.8.1941. דער רוב פון זיי האָט זיך אומגעקערט קיין פוילן נאָכן הסכם וועגן רעפּאַטריאַציע פון 6.6.1945.

ז

כדי פולשטענדיק סאָוויעטיזירן די פאַרנומענע געביטן, האָט אין יענער תקופה זיך אָנגעהויבן דער אויסטויש פון פוילישע פערזענלעכע דאָקומענטן, די „לעגיטימאַציעס”, אויף רוסישע פּאַספּאָרטן. דעם רוב איינוווינער אין שטאָט איז עס גראָד געפעלן. ביז אַ טייל פון זיי, איבערהויפּט יידן, איז קלאָר גע־וואָרן, אַז דער פּאַספּאָרט איז גילטיק בלויז אַ יאָר, אַנשטאָט פינף, ווי ס'איז געווען אָנגענומען. אויך איז אין די פּאַספּאָרטן געווען אָנגעגעבן, אַז אויף זיינע באַזיצער איז חל דער פּאַ־ראַגראַף 11 פון דער סאָוויעטישער קאָנסטיטוציע. אין אָנהייב האָט קיינער ניט געוווּסט וואָס באַדייט דער פּאַראַגראַף 11, ביז ס'איז זיי באַקאַנט געוואָרן, אַז דאָס מיינט: „ווער עס אַרבעט ניט — דער עסט ניט”. די אייגנטימער פון די פּאַס־פּאָרטן זענען דעריבער געווען בירגער פון אַ צווייטער מדרגה און אויף זיי זענען חל געווען פאַרשידענע באַגרענעצונגען. אַלע פּרווון אָפּצושרייען די גזירה און אַפילו דאָס באַקלאָגן זיך אין סאָוויעטישע געריכטן, מיט דער הילף פון אַדוואָקאַטן פון קיעוו, וועלכע האָבן זיך געהייסן אַ סך באַצאָלן — האָבן ניט געגעבן קיין רעזולטאַטן. בלויז געציילטע יחידים איז גע־לונגען צו באַקומען אַ פּאַספּאָרט אויף 5 יאָר.

די פליכט פון אויסטוישן די דאָקומענטן איז אויך געווען חל אויף די פליטים, וועלכע האָבן געוווינט אין די דערפער און שטעטלעך. די נ.ק.וו.ד. האָט געוווּסט, אַז דער רוב פליטים איז ניט פאַראינטערעסירט אָנצונעמען די סאָוויעטישע בירגער־שאַפט. דעריבער האָט מען זיי פאַרגעלייגט אַן אַלטערנאַטיווע: ווער עס וויל ניט די סאָוויעטישע בירגערשאַפט, איז דערלויבט צו חתמענען אויף אַ דעקלאַראַציע מע זאָל אים אומקערן צוריק אויף די געביטן, אָקופּירטע דורך די דייטשן — און די סאָ־וויעטישע מאַכט וועט זיי צוריקשיקן אין פריערדיקן וווין־אָרט אויפן סמך פונעם הסכם מיט די דייטשן וועגן אויסטוישן די באַפעלקערונג. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער רוב פליטים האָבן דעקלאַרירט זייער גרייטקייט זיך אומצוקערן קיין פוילן און געוואָרט מיט אומגעדולד אויף דער מעגלעכקייט צוריק־פאָרן צו זייערע משפחות, וועלכע זענען געבליבן אויף יענער זייט גרענעץ. הגם ס'איז געווען באַוווּסט, אַז יידיש לעבן אונ־טער די נאַציס איז זייער אַ שווערס, האָבן אַ סך ליבערשט געוואָלט אַ שווער לעבן, איידער בלייבן ביי די סאָוויעטן. די וואָס האָבן זיך געגרייט אַריבער צו פאָרן אין דער דייטשער אָקופּאַציע־זאָנע, האָבן אָנגעהויבן זיך איינקויפן פּוילישע זלאָטעס פאַר גאָלד, דאָלאַרן און ווערט־פּאַפּירן, ווייל ס'איז געוואָרן באַקאַנט, אַז דאָרט איז דער זלאָטי אַ געזעצלעכע מטבע און דאָ, ביי די רוסן, קען מען אים קויפן פאַר זייער ביליק.

נאָר אין אַ געוויסער נאַכט האָט זיך אַנטפּלעקט די גאַנ־צע סאָוויעטישע כוונה. די אַלע וועלכע האָבן געחתמעט די דעקלאַראַציעס צוריק צו פאָרן צום דייטש, זענען אין דער־נאַכט־פינצטערניש אַרעסטירט געוואָרן און אַנשטאָט זיי איבערפירן אין דער אָקופּירטער פוילן, האָט מען זיי פאַרשיקט קיין סיביר, אויף שווערער אַרבעט. דאָס האָט זיך אָבער אויסגעלאָזט צום גוטן: די אַלע פאַרשיקטע זענען געבליבן לעבן, אויסער די וועלכע האָבן ניט איבערגעטראָגן די שווערע באַדינגונגען. דער הסכם פון 12טן אויגוסט 1941 מיטן גענעראַל שיקאָרסקי, האָט זיי אַלע באַפרייט פון סיביר, זיי האָבן זיך צעשפּרייט איבער גאַנץ רוסלאַנד. מיטן פאַרענדיקן די מלחמה און אויפשטעלן די פוילישע פאָלקס־רעפּובליק און אונטערשרייבן דעם הסכם וועגן רעפּאַטריאַציע פון 6טן יולי 1945, האָבן אַ 200.000 יידן זיך אומגעקערט קיין פוילן.

דערווייל האָט די נ.ק.וו.ד. ווייטער אָדורכגעפירט אַרעסטן, דער עיקר — יידן, וועלכע זענען געפאַרשט געוואָרן בנוגע זייער פּאָליטישער פאַרגאַנגענהייט און ציוניסטישער טעטי־קייט. די אויספאָרשונגען זענען אין רוב פאַלן געווען באַגלייט מיט דראָאונגען. די רעזולטאַטן — אַ גרויסער טייל פון זיי האָט זיך מודה געווען אין מעשים און פאַרבינדונגען, וועלכע זענען ניט געשטויגן און ניט געפלויגן. און די וועלכע מ'האָט ניט איינגעזעצט, האָבן פאַר יעדן פּרייז אויסגעמיטן צו טרעפן זיך מיט קרובים און פריינד, כדי ניט פאַרפּלאָנטערן איינער

דעם צווייטן און ניט פאַרדעכטיקן זיי אין די אויגן פון דער נ.ק.וו.ד.

אין מיטן פון יאָר 1940 האָט מען גערופן אין מיליטער־דינסט אַלע געבוירענע אין יאָר 1919, די וואָס זענען פון מעדיצינישן שטאַנדפונקט געווען פעיק — האָט מען אַוועקגעשיקט אין פאַרשידענע צוגרייטונגס־לאַגערן און דערנאָך האָט מען זיי אַריינגענומען אין די איינהייטן פון דער רויטער אַרמיי אין טיף רוסלאַנד. וועגן גורל פונעם רוב פון די מאָביליזירטע — ווייסט מען ניט ביזן היינטיקן טאָג.

ס'האָט ניט לאַנג געדויערט און אין דובנע האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען אין נאָמען פון ראַדיאָ לאָנדאָן, אַז היטלער גרייט זיך צו אַטאַקירן דעם ראַטנפאַרבאַנד. זונטיק, דעם 22טן יוני 1941, 4 פאַרטאָג, האָבן זיך טאַקע דערהערט מיט אַמאָל שיסערייען און שטאַרקע אויפרייסן ניט ווייט פון דובנע. קיינער האָט ניט געוווּסט וואָס דאָס באַדייט, ביז 7 אַ זייגער, ווען סיי ראַדיאָ מאָסקווע, סיי ראַדיאָ בערלין האָבן געמאָלדן, אַז די דייטשע אַוויאַציע האָט באָמבאַרדירט מיליטערישע אָביעקטן אין אוקראַינע, ווייסרוסלאַנד און אין סאָוויעט־רוסלאַנד גופא און אַז אויך דאָס זיך בויענדיקע פלי־פעלד לעבן דובנע איז באָמבאַרדירט געוואָרן. די צאָל געטראָפענע איז געווען אַ קליינע — עטלעכע דערהרגעטע און צענדליקער פאַרווונדעטע, ווייל דאָס איז געווען דער רו־טאָג פאַר די טויזנטער אַרבעטער ביים אויפשטעלן דאָס פלי־פעלד, וועלכע זענען געבראַכט געוואָרן פון טיף רוסלאַנד.

במשך פון די פרימאָרגן־שעהן האָט ראַדיאָ מאָסקווע כסדר אָנגעגעבן ידיעות און פרטים וועגן די אַטאַקעס פון דער דייטשער אַוויאַציע אויף מיליטערישע און ציווילע אָביעקטן אין גאַנץ רוסלאַנד. די איינוווינער פון דובנע האָבן אין יענע שעהן אַ סך איבערגעלעבט.

אין מיטן טאָג האָט מען שוין געזען קאָלאָנעס טאַנקן און שווערע האַרמאַטן פון דער רויטער אַרמיי באַוועגן זיך איבער דובנע, אין דער ריכטונג אויף מזרח. עס איז געווען קלאָר, אַז די רויטע אַרמיי רוקט זיך צוריק פאַרן דייטשן אַגרעסאָר. גלייכצייטיק מיטן ריקצוג פון דער אַרמיי, האָט זיך אָנגעהויבן די עוואַקואַציע פון די סאָוויעטישע אַרבעטער־פאַמיליעס און מיליטער־לייט, וועלכע זענען געקומען קיין אוקראַינע און דאָ זיך באַזעצט. די עוואַקואַציע פון דער ציווילער באַפעלקערונג (דער סאָוויעטישער) איז אַדורכגעפירט געוואָרן אויף טויזנטער לאַסט־אויטאָס, וועלכע האָבן זיך געצויגן אין לאַנגע קאָלאָנעס, מיט פרויען, קינדער, מעבל און כלים — פון לעמבערג־בראָדי, דורך דובנע און ראָוונע, צו דער אַלטער רוסישער גרענעץ ניט ווייט פון קאָרעץ, און פון דאָרט ווייטער — קיין רוסלאַנד. גאַנצע 24 שעה האָבן זיך געצויגן די דאָזיקע קאָלאָנעס — און מיט אַמאָל אויפגעהערט. ווייזט אויס, אַז אַלע סאָוויעטישע משפחות זענען עוואַקואירט געוואָרן.

ווי נאָר ס'איז באַוווּסט געוואָרן וועגן דייטשישן אָנגריף, איז דערקלערט געוואָרן אַן אַלגעמיינע מאָביליזאַציע פון מענער ביז 50 יאָר. די מלוכהשע גימנאַזיע אויף דער פאַניענסקיע גאַס איז באַשטימט געוואָרן אַלס מאָביליזאַציע־צענטער. עס זענען איינגעשטעלט געוואָרן מעדיצינישע און אַדמיניסטראַטיווע קאָמיסיעס, וועלכע האָבן אין אַ פאַרשנעלערטן טעמפּאָ געפירט די רעגיסטראַציע און אונטערזוכונגען. נאָר צו אַלעמענס איבעראַשונג, זענען כמעט אַלע מאָביליזירטע אָפּגעשיקט געוואָרן אַ היים. מ'האָט זיי געהייסן וואַרטן אויף אַ ווייטערדיקע ידיעה. בלויז עטלעכע צענדליק מאָביליזירטע האָט מען צוגעטיילט צו איינהייטן פון דער רויטער אַרמיי. ווייזט אויס, אַז דאָס ניט אַדורכפירן די פולע מאָביליזאַציע, איז אַרויסגעדרונגען פונעם אומצוטרוי צו דער אָרטיקער באַפעלקערונג מצד דער סאָוויעטישער מאַכט. איך האָב אין סעפּטעמבער זיך געטראָפן פערזענלעך, אין דער געגנט פון וואָראָניעזש, מיט עטלעכע פון די מאָביליזירטע און ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אויך זיי האָט מען צוגענומען פון אַקטיוון מיליטער־דינסט און איבערגעפירט אין די אַרבעטס־באַטאַליאָנען, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט גראָבן אַנטי־טאַנקן גריבער הינטער דער פראָנט־ליניע.

דער טאָג פון 23טן יוני איז אַדורך אין דובנע פולשטענדיק רואיק, אָן וועלכער ס'איז געשעעניש. ניט געווען קיין אַטאַקעס פון דער פיינדלעכער אַוויאַציע, מ'האָט ניט געזען קיין פאַרבייפאָרנדיקע מיליטערישע קאָלאָנעס און נאָך מיטאָג האָבן זיך שוין אויך ניט באַוויזן די אויטאָס מיט עוואַקואירטע סאָוויעטישע פאַמיליעס. דערפאַר האָבן זיך אין שטאָט פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז די רוסן, לויט אַ הסכם מיט די דייטשן, ציען זיך צוריק צו דער אַלטער רוסיש־פּוילישער גרענעץ פון פאַרן 17טן סעפּטעמבער 1939, דערפאַר זענען אָפּגעשטעלט געוואָרן די אַטאַקעס. פון דער אַנדערער זייט האָבן די רוסן געטענהט, אַז די שטילקייט איז אַ רעזולטאַט פון פאַרניכטן דעם דייטשן אַגרעסאָר דורך דער רויטער אַרמיי און דער סעקרעטאַר פון דער קאָמוניסטישער פאַרטיי אין דובנע, וועמען כ'האָב יענעם אָוונט געטראָפן אין גאַס, האָט מיר געזאָגט: „גיב איבער אַלע באַקאַנטע, אַז אַלץ איז אין אָרדענונג. די עוואַקואירטע משפחות וועלן צוריק קומען און דאָס לעבן וועט אָנגיין ווי פריער“.

צומאָרגנס אין דער פרי אָבער, האָט זיך אָנגעהויבן די ווײַטערדיקע עוואַקואַציע קיין מזרח. דאָקומענטן און אַקטן זענען פֿאַרפּאַקט געוואָרן, אַנדערע האָט מען פֿאַרברענט, די רוסישע אָנגעשטעלטע האָט מען פֿאַרטיילט ביקסן, אויסער די רעוואָלווערן וועלכע זיי האָבן געהאַט פֿון פֿריִער. אַלע האָבן בלויז געוואַרט אויפֿן באַפֿעל זיך אַ ריר צו טאָן. אויף דער ווענדונג פֿון די ייִדישע אָנגעשטעלטע צוצושטיין צו די וואָס דאַרפֿן פֿאַרלאָזן, האָט מען געענטפֿערט נעגאַטיוו: „בכלל האָט מען ניט בדעה צו פֿאַרלאָזן. יעדער דאַרף בלייבן אויפֿן אָרט. די איינוווינער דאַרפֿן ניט מורא האָבן פֿאַר די דײַטשן. פֿאַר אײַך האָבן מיר ניט קיין טראַנספּאָרט״. בלויז יחידים איז געלונגען, ממש אין דער לעצטער מינוט, זיך אָנשליסן צו די רוסן, וועלכע האָבן פֿאַרלאָזט, אויסער עטלעכע צענדליק יוגנטלעכע פֿון קאָמסאָמאָל, פֿאַר וועלכע מ׳האָט צוגעשטעלט קאָמוניקאַציע־מיטלען און זיי האָבן צוזאַמען מיט די סאָוויעטן זיך עוואַקוירט קיין ראַטנבפֿאַרבאַנד.

געוועזן ייִדן אין דובנע, וועלכע האָבן באַשלאָסן ניט צו וואַרטן ביז די דײַטשן וועלן קומען, און אויף אייגענער האַנט האָט מען זיך אַוועקגעלאָזט, ווער אויף ראָווערן, ווער צופֿוס, אין דער ריכטונג קיין מיזאָטש און אָסטראָג, איבערלאָזנדיק זייערע פֿאַמיליעס און פֿאַרמעגן. זייער ווינציקע איז געלונגען צו דערשלאָגן זיך קיין רוסלאַנד. די זענען געבליבן לעבן.

דאַקעגן די עדה ייִדן אין דובנע, אָדער זיי האָבן ליבערשט געוואָלט בלייבן אויפֿן אָרט, צוריק אָפּנעמען זייער קאָנפֿיסקירט, צי נאַציאָנאַליזירט פֿאַרמעגן און פּרובירן זיך אײַנאָרדענען בײַ די דײַטשן, ווען די ענס אַרמיי האָט זיך דערנענטערט קיין דובנע, אָדער משלים געווען מיט דער אוממעגלעכקייט צו פֿאַרלאָזן די שטאָט און האָפֿן אויף בעסערע צײַטן. וועגן דער „ענטגילטיקער לייזונג״ פֿון די נאַציס האָט מען דעמאָלט נאָך ניט געוווּסט. אין אָוונט דעם 24טן יוני 1941 איז אַ פֿאָרפּאָסטן פֿון דער נאַצישער דײַטשער אַרמיי אַרײַן אין שטאָט. דובנע איז אַריבער אין זייערע הענט. פֿון אַלע ייִדן דעמאָלט אין שטאָט, איז כמעט קיינער ניט געבליבן לעבן.

איך גופֿא האָב פֿאַרלאָזט דובנע דינסטיק דעם 23טן יוני, פֿאַרנאַכט, אין אַ געשפּאַנטן וואָגן, צוזאַמען מיט מײַן זון. מיר זענען אַוועק קיין ראָוונע און פֿון דאָרט צו דער רוסישער גרענעץ. איך בין געווען פֿון די ווינציקע, ווען ס׳איז געגעבן געוואָרן צו פֿאַרלאָזן דובנע מיט די אָפּטרעטנדיקע רוסן און אַזוי אַרום זיך ראַטעווען. פֿון מײַן גאַנצער משפּחה, וואָס איז געבליבן אין שטאָט — מײַן פֿאָטער, ברודער, שוועסטערס און זייערע משפּחות, האָב איך שוין קיינעם געזען מער.

די זכרונות האָב איך אַרויסגעבערענגט אויפֿן פּאַפּיר אין אַפּריל 1962, צוואָנציק יאָר נאָך די באַשריבענע געשעענישן — און דער לייענער וועט מיר מוחל זײַן פֿאַר עווענטועלע טעותים און אומפּינקטלעכקייטן.

איך האָב זיך באַמיט פֿאַרצייכענען יענע געשעענישן פֿון זכרון, אָבער מיט דער גרעסטער פּינקטלעכקייט, ווי כ׳בין פֿון זיי באַאײַנדרוקט געוואָרן אין יענער צײַט. מעגלעך, אַז פֿונעם דערציילטן וועט אויך קלאָר ווערן, פֿאַר וואָס איז די צאָל אומגעבראַכטע ייִדן אין דובנע געווען אַזוי גרויס, אַנטקעגן אַנדערע שטעט, ווי קרעמעניץ, לוצק און ראָוונע, וועלכע זענען אויך געווען אונטער דער סאָוויעטישער הערשאַפֿט. געשען איז עס דערפֿאַר, ווײַל פֿיל ייִדן פֿון דאָרט האָבן מצליח געווען צו עוואַקוירן זיך קיין רוסלאַנד.

אשר רייכמאַן

ייִדישע פּרנסות, געשטאַלטן

יעדער שטאָט מיט אירע השגות, פֿאַרשידענע פּירעכצן, טיפּן און געשטאַלטן, מיט כלערליי נעמען און צונעמען. אַן אייגנאַרטיקער לעבנס־שטייגער איז געקומען צום אויסדרוק אין די שפּאָט־נעמען פֿון עטלעכע דובנער—בעת אנדערע האָט ער גאָר צוגעגעבן חן און טעם.

אַ סך און פֿאַרשידנאַרטיק זענען געווען די טיפּן פֿון די דובנער ייִדישע גאַסן. ניט ווייניק פֿון זיי האָבן זיך פֿאַרדינט, אַז מען זאָל זיי פֿאַראייביקן. די דאָזיקע געשטאַלטן שטייען מיר איצט פֿאַר די אויגן, גלײַך זיי וואָלטן געמאָנט צו באַקומען אַ תיקון: דערציילט וועגן אונדז, זאָל דאָס פֿאָלק וויסן, ווײַל אַלץ לויפֿט פֿאָריבער, עס קומען אויף נײַע מענטשן און פּאַסירונגען, אַ דור קומט און אַ דור גייט אַוועק, מען פֿאַרגעסט. און אַ שאָד, אַ גרויסער שאָד אויף די וואָס זענען געווען און מער ניטאָ...

עס וועט טרעפֿן, אַז דײַן קינד וועט דיך מאָרגן פֿרעגן: ווי האָט אויסגעזען די ייִדישע שטאָט און שטעטל אין די תפֿוצות? אָדער צוליב אומוויסן, וועט ער שפּאָטן און חוזקן פֿון די אַמאָליקע איינוווינער אין די קליינע שטעטלעך פֿון

רוסלאַנד, פּוילן, ליטע, לעטלאַנד, רומעניע און אַנדערע. טאָ דערקלער אים ווי ס'האָט אויסגעזען דאָס לעבן פון דער יידישער קהילה, וועלכע האָט ניט געהאט קיין פעסטן בודזשעט, קיין סך באַצאָלטע באַאַמטע — דאָך האָט זי געזאָרגט, אַז יעדער הונגעריקער זאָל האָבן אַ שטיקל ברויט און יעדער נאַקעטער זאָל האָבן אַ שטיקל מלבוש און יעדן קראַנקן זאָל באַזוכן אַ דאָקטאָר און געניסן פון אַ רעצעפּט. און אפילו דער גוססדיקן און איינזאמען האָט מען ניט געלאָזן אַליין. אַלץ אַ דאַנק דער אָפּפערוויליקייט פון גוטהאַרציקע מענטשן, גרייטע צו העלפן אַנדערע.

עס וועלן אוועק טעג און אונדזערע קינדער און קינדסקינדער וועלן ניט וויסן, אַז אין דער געבורט־שטאָט פון זייערע טאַטע־מאַמע זענען געווען אַזעלכע האַרציקע מענטשן, יידן מיט גוטע מידות, שיינגייסטער און מיוחסים, און די וואָס זענען געקומען נאָך זיי און געשמידט די גאָלדענע קייט פון דורות, וועלכע האָבן שפּעטער אויפגעשטעלט זייערע צעלטן אויף דער ערד פון היימלאַנד, וואָס האָט אויפגעוואַכט צום לעבן.

ווער־זשע זענען עס געווען די יידן אין דובנע?

דער רוב מנין ובנין — עמך־יידן, באַשיידענע, אָן באַזונדערע פּרעטענסיעס און פאָדערונגען. ניט געווען צווישן זיי קיין גרויסע גבירים, אָבער אויך אָרעמעלייט האָבן ניט געפעלט. די זאָרג פאַרן מאָרגנדיקן טאָג האָט אַלעמען באַטריבט און די לעבנס־באַדינגונגען האָבן זיי געצווונגען צו אַרבעטן אַ סך און זיך באַגנוגענען מיט ווייניק. צוזאַמען האָבן זיי געשלעפּט דעם פּרנסה־וואָגן: דער ראש־המשפּחה, די מאַמע, די קינדער. און אין רוב — האָט מען זיך שלעכט דערנערט. מע האָט זיך פאַרנומען מיט האַנדל־וואַנדל, פיזישער אַרבעט, האַנטווערקעריי און מיט אַלע סאָרטן פאַרמיטלונג (מעקלעריי); איינער האָט געהאַנדלט מיטן אַנדערן און אויך געצויגן חיונה פונעם טויש־האַנדל מיט די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער. דערצויגן זייערע קינדער ווו ס'האָט זיך געלאָזט — אין חדר, תלמוד־תורה, צי אין דער מלוכהשער שול און געזאָרגט דערפאַר, אַז דאָס קינד זאָל קענען אַ יידיש וואָרט און יידישקייט, ניט פאַרלאָזן דעם וועג פון טאַטע־מאַמע און פון די תרי"ג מצוות.

די געדיכט־באַווינטע שמאָלע געסלעך האָבן געשאַפן נאָענטע שכנהשאַפט, דערנענטערט הערצער. יעדער האָט זיך געהאַט זיין גוטן פריינד און חבר, פאַר וועמען ר'האָט זיך אַראָפּגערעדט פון האַרצן, אָנגעטרויט זיינע ליידן און פריידן. די דאָזיקע נאָענטקייט האָט גורם געווען דערצו, אַז איינער פלעגט דעם צווייטן באַצייכענען מיט אַ שפּאָט־נאָמען צי גאָר מיט אַ צערטל־נאָמען, אַלץ לויט די אומשטענדן און געפיל — צי גאָר אַ נאָמען לויטן פאַך אָדער אָפּשטאַם. אַז אַ יידענע פלעגט אַ זאָג געבן „איך גיי אויף אַ ווײלע צו דער שוואַרצער באַשען", אָדער „צו דער באָבע יענטע", האָט זי געמיינט דערמיט איר סאַמע נאָענטסטע פריינדין.

די נעמען זענען בדרך־כלל איבערגעגאַנגען בירושה, פון די עלטער־עלטער זיידעס, צי באָבעס. לויט אָפּשטאַמיקע פון געוויסע ערטער, געדענק איך די צונעמען: שמואל מאַטשעווער, לייבקע פּאָטשאַיעווער. אָדער גאָר לויטן כאַראַקטער און אייגנשאַפטן פון מענטש: שלום חלילה, אָדער „ניע זשוריס" (זאָרג זיך ניט), אָדער „קאָפּיעיקא פּאַכניעט" (די קאָפּיקע האָט אַ ריח). געווען אויך צונעמען לויטן פאַך און באַשעפטיקונג: בנימין סטאָליער, וועלוול שוסטער אדג"ל.

אַזוי האָט מען די שפּאָט־נעמען, צי גאָר די צערטלעכע באַצייכענונגען, זיך צוגעאייגנט אין טאָג־טעגלעכן באַנוץ. ס'איז אין זיי געקומען צום אויסדרוק אַ באַזונדער געפיל פון נאָענטקייט און סימפּאַטיע צום מענטש...

*

אין אַלגעמיין מעג מען דעם פּסוק „בזעת אפיך תאכל לחם" אָנווענדן כלפּי די יידן אין דובנע, וואָס דער רוב האָט זיך געיאָגט נאָך פּרנסה — און זי ניט דערגרייכט. פאַרשידנאַרטיק און בשפע זענען געווען זייערע באַשעפטיקונגען: מסחר אין גרויסן פאַרנעם און קליין־האַנדל, מעקלעריי, פּעדלעריי און קרעמעריי; פרייע פּראָפעסיעס' דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, לערער אדג"ל; פאַרשידענע מלאכות פון לוין־אַרבעטער און זעלבשטענדיקע האַנטווערקער; און אַ ניט־קליינער שיכט פּרנסה־געבער כלפּי וועלכע עס לאָזט זיך ניט געפינען באַצייכענען זייער פאַך צי באַשעפטיקונג. דאָ האָבן זיי אַרויסגעוויזן גרויס ספּעציאַליטעט. דאָס זענען געווען מענטשן פון האָרעפּאַשנער מי, ביי שווערער, פיזישער אַרבעט — טרעגערס, בעלי־עגלות, פורמאַנעס — פּראָפעסיעס מיט וועלכע נאָר יידן האָבן זיך פאַרנומען.

די דאָזיקע מענטשן האָבן געוווּסט אָנצוהאַלטן צווישן זיך אָנשטענדיקע באַציאונגען, טראָץ דער געוויינלעך שאַרפער קאָנקורענץ. דאָס איז געווען אין שטאָט אַ באַזונדערער מעמד, הגם אַ ניט־אָרגאַניזירטער, האָט געוווּסט אָפּצוהיטן די אינטערעסן פון די חברים, גלייך זיי וואָלטן געווען אָרגאַניזירט אין פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען. און ניט איין פאַראיין — נאָר גאַנצע דריי: פון טרעגערס, דראָזשקאַזשעס (איזוואָשטשיקעס, און בעלי־עגלות ((טיעלעגניקעס). די מיוחסים צווישן זיי

זענען, פאַרשטייט זיך, געווען די דראָזשקאַזשעס. אויך זיי האָבן זיך געטיילט אויף באַזיצערס פון שיינע׳ אויסגעפּוצטע דראָזשקעס און פון אָפּגעריבענע, אַלטע, וועלכע האָבן זיך געבעטן אַ רעמאָנט און אויפפרישונג. זייער חיונה האָבן זיי געצויגן פון איבערפירן פּאַסאַזשירן צו דער באַן־סטאַציע, דערווייטערט פון צענטער שטאָט אַ 5 קילאָמעטער — און צוריק; פון ברענגען אַ קראַנקן צום דאָקטאָר, אָדער סתם נסי־עות אויף אַ שמחה, חתונה און באַזוכן. אַ דאַנק זייער אַרבעט זענען זיי געווען אין קאָנטאַקט מיט אַ סך איינוווינער פון שטאָט, געקאָנט זיי פון דער נאָענט, אַפילו זיך מיט זיי באַ־פריינדעט. די מענטשן זענען שטענדיק געווען אָנגעלאָדן מי׳ט וויצן און אויף יעדן אָנגעטראָפענעם מענטש געהאַט צו דער־ציילן עפּעס קאָמישס און כאַראַקטעריסטישס. זיי זענען געווען דער ערשטער מקור פאַר יעדן „סוד” וואָס האָט אויפ־געהערט צו זיין סוד, ווייל מ׳האָט אים כלומרשט דערציילט אין אויער אַריין — און אַזוי האָט ער זיך געקייקלט פון איין דראָזשקע צו דער צווייטער, פון איין גאַס אין דער צווייטער, בעת יעדער נייער צוהערער לייגט עפּעס צו...

אַן אַנדערער סאָרט מענטשן זענען געווען די בעלי־עגלות, וואָס זייער עיקר אַרבעט איז באַשטאַנען אין איבערפירן שווערע משאות׳ צושטעלן סחורות וואָס פלעגט אָנקומען פון אַנדערע שטעט. דאָס זענען געווען גאָר פשוטע׳ פאָלקסטימ־לעכע יידן, נאָר זייער מאַטעריעלע לאַגע — אַ מער פעסטערע. דער צענטער זייערער האָט זיך געפונען בעיקר אין דער פאָרשטאָט סורמיטש, הגם אויך אַנדערע קוואַרטאַלן זענען דורך זיי איינגאַנצן פאַרנומען געוואָרן. די דירות פון די בעלי־עגלות זענען געווען בעסערע און באַקוועמערע ווי פון די מענטשן פונעם זעלבן מעמד.

דער וויכטיקסטער זאַמל־פּונקט פון די טרעגערס איז גע־ווען ביים עק פון דער שיראָקע גאַס, לעבן ראָטהויז. שטענדיק גרייט צום ערשטן רוף אויפצולאָדן און אָפּצולאָדן סחורות, איבערטראָגן משאות פון איין אָרט אויפן צווייטן, איבערפירן מעבל פון איין דירה אין דער צווייטער. זייער אָנטאָן — כמעט אַן איינהייטלעכס: אַ צעריסענע מאַרינאַרקע, די הויזן־אַרבל אַריינגעלאָזט אין די שטיוול, וועלכע מ׳האָט געטראָגן סיי זומער, סיי ווינטער, אַ היטל מיט אַ דאַשעק און אַ שטריק אַרומגעבונדען אַרום די לענדען. דאָס איז געווען זייער מכשיר צו דער אַרבעט. דער רוקן האָט כמעט שטענדיק או׳סגעזאָגט דעם סוד פון זייער באַשעפטיקונג: ר׳איז געווען איינגעבויגן. די זעק מעל האָבן אים אזוי אויספּאָרמירט... אין די הייסע זומער־טעג האָט מען אין שאָטן פון אַ הויז געכאַפּט אַ דרימל אויף דער פּאָל. און אין ווינטער האָט מען אונטערגעטאַנצט און זיך געקלאַפּט מיט די הענט אויף די אַקסלען, בכדי זיך עטוואָס דערוואַרעמען.

די אַלע יידן׳ פשוטע און אפשר ביי זיך געפאַלענע, האָבן געהאַט אַן אַנטוויקלטן יידיש־נאַציאָנאַלן באַוווסטזיין, פאַר־מאָגט וואַרעמע הערצער און וואַכזאַמע צו אַ שמחה, ווי צו אַ צרה. דאָס זענען געווען האָרעפּאַשנע יידן, וועלכע האָבן זיך מפרנס געווען מיט דעם וואָס דער אייבערשטער גיט, חברישע, גרייט צו העלפן איינער דעם אַנדערן און זיך איבערבעטן אין פאַל פון אַ מיספאַרשטענדעניש אָדער סיכסוך וואָס איז אויסגעבראָכן. זיי האָבן זיך געהאַט זייערע שולן און שטיבלעך, אין וועלכע מ׳האָט זיך געפילט ווי ממשותדיקע בעלי־בתים. אין די שבתים און יומטובים — גלייך די שכינה וואָלט גערוט אין זייערע בתי־תפילה.

עס האָבן זיך אָבער אונטערגערוקט פינצטערע טעג — ניט פון יראת קודש, נאָר פון גרויל און פיין. און די אַלע שטאַרקע, פעסטע מענטשן זענן אומגעקומען אויף קידוש השם...

נעמען און צונעמען

אבא לעהרער
אברהםביידער
אברהם וואָליצער
אברהמעניו מיט די פאפירען
אידע ברוך פון די אייער
אידעלע שמאַלץ
אַייזיק טעסלער
איצי איוואַניער
איציק קאלעקטאָר
איציק מארקילעכיס
איציק־אָלי דער קלוגער
איציק פאַרד
איציק פרצ׳יס
איציקעל קאָס (כּוֹס)
איסער שיסטער
אַלטער סידיביטשער
אסתר די סאָרווערין
אפרים טשויעש

אשר צימבעלע

באַבע יענטיס
באַסיע די שוואַרצע
בוקי פּאַלטיס
בורוניו
בנימין דער לאַנגער
בנימין סטאַליער
בנימין ציגעלע
בנצי מאַרקעלעכעס
בראַטקע

גדליהו זאגאטאוושיק

דוד צאַנדיק
דאס וויזעלע
דער וואַטניק
די טיקערין
דער טערק

העניע דודיכעס
העניע באַק
העניע פון די גענז
הייניטשעכע
הערש טאליגישניק
הערש קריגאַלע
הערש שטריקענדרייער
הערש שמש
הערציל קורא

וועלוועלע שיסטער

זיבעלע
זיסעל גראַבולקע
זלמן דער געלער
זלמן דער שווארצער

חאַנצי די משוגענע
חיה מאַכליע מיט די בלויע ליפּען
חיים באַטיסט

חיים בריקענמאכער
חיים דער נייער גביר

יאנקיל בענעדיק
יאנקיל זיפטשיך
יאַנקיל ביילליטשקעס
יאַנקיל דער לאנגער
יאנקיל קוגעל
יאנקיל קישקע
יאנקיל פון די הייער
יאַסעל אהן דער האַנד
יאסעל טויבעס
יאסעל פידעק
יאסעלע עשיו
יונה גלייזער
יהושע דער געלער
יענטע די גאלדענע
יאַסעל שמאַטיאר
ישראל בודיוני

לאַזער דער טויבער
לייב טוץ
לייבקע פאטשאַיעווער
לייב מאַליער
לייב שרייבער
לייזער פּיבניק
לייזער פאליאַק

מאַטיע וואסערפיהרער
מאטיל דער קרומער
מאטיל לויצקער
מאיר משה חיה פייגע׳ס
מאיר מורצ׳יק
מאיר קנאַק
מעניע די גראַבע
מעכיל ויינשיינקער
מעכיל דער לאנגער
מאיר שיינקער
מלכה די גראַבע
מאַטיל דער רויטער

משה דייזשע
משה דער דאַרער
משה פילער
משה פליט

נחום שקאַליק
ניסל רופא
נוסיע פיהרער
נחמן קאלעקטאר

סופר מיטן באַס
סטיסיע די גראַבע
סרוליק וועלטליגנער
ספּריטיכע

עטי קאַריק

פּיטי דער שטיממער
פּייסי שיקעלע
פישעל יאַסיס
פּאַסטערנאַק
פּעסי די באַבע

קאַיע שמאַטע
קאַפּייקע פּאַכניעט (הכסף מריח)
קובעניו שיסטער
קרופּניאַרעס

ראַטשינער, די

שמאי שמאַטיאַר
שמואליק שטיפּהינטער
שואל קאַטשקיס
שלמה לייב שרייבערס
שלום חלילה
שמענדריטשעכע
שרה׳ניו אוקס
שעפּי צאַק
שצופּאַק

משה קאַטשקע

יידישע חתונות און כלי־זמרים

אַ כלי־זמרים קאַפּעליע האָט עקזיסטירט אין דובנע. זי האָט געשפּילט אויף חתונות ביי יידן און ביי פּויערים, אויך אין די הייף פון פּוילישע פּריצים.

די לעצטע פון די דאָזיקע כלי־זמרים זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די מלאכי־החבלה פון היטלערן — ימח שמו וזכרו.

טייערע יידן, כלי־זמרים פון דובנע — גאָט וועט נקמה נעמען פאַר אייער אומשולדיק פאַרגאָסן בלוט...

✶

פון דער קאַפּעליע כלי־זמרים אין דובנע אַנהייב הײַנטיקן יאָרהונדערט, זענען מיר איינגעקריצט אין זכרון:

ראובן צימערינג, וואָס האָט געשפּילט אויפן קלאַרנעט און געווען אַ מובהק אין שרייבן נאָטן. ער האָט זיך אַרויסגע־האָלפן אין זיין פּרנסה מיט דעם וואָס ר'האָט געזונגען אַלס געהילפס־חזן אין דער גרויסער שול אין דובנע. בלית־ברירה איז ער אויך געווען אַ בעל קורא אין איינער פון די שטיבלעך וואָס ביי דער שול, ווו ער פלעגט צווישן מנחה למעריב אַריינ־כאַפּן אויך אַ פּרק משניות.

ר' אלי כלי־זמר, אלי סטרונער, וואָס פלעגט שפּילן אויפן צווייטן פידל, אַ ייד אַ ירא־שמים, האָט זיין גאַנץ לעבן זיך אָפּגעגעבן אַלס גבאי אין שוסטערישן בית־המדרש.

ר' מענדל כלי־זמר, מענדל קאַטשקע, האָט אויסגעצייכנט געשפּילט אויפן קאָרנעט, געווען אַ גרויסער קענער אין שרייבן נאָטן. ביי ניקאָלייען אין מיליטער האָט ער זיך דערדינט צום ראַנג פון אַ סערזשאַנט, אין מיליטערישן אָרקעסטער אין לויצק האָט ער געשפּילט אויפן קאָרנעט, זיין פּרומקייט איז דער־גאַנגען אַזוי ווייט, אַז ער האָט במשך די פיר יאָר פון דינען דעם צאַר, קיין מאָל ניט טועם געווען פון „קעסל". אין זיין קלויז פלעגט ער אין די ימים־נוראים דאַוונען מוסף פאַרן עמוד.

אַזעלכע זענען געווען אויך די אַנדערע כלי־זמרים אין דובנע — מענטשן מיט ריינע מידות און מייסטער פון דער קליין־קונסט.

אין די ניינציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, האָט די קאַפּעליע געציילט צען מאַן, איינגעשלאָסן אַ בדחן און אַן ערשטן פידל. האָט ווען אויסגעפעלט צווישן זיי אַ גוטער פידלער — פלעגן זיי דינגען אַ פידלער אויף אַ „זמן", וואָס האָט זיך געצויגן פון שבועות ביז די ימים־נוראים, ווייל דער זומער־סעזאָן איז אַ הייסע צייט פאַר חתונות. די שטעטלעך אַרום דובנע האָבן געהערט צו די דאָזיקע כלי־זמרים אַלס אַ „חזקה", קיין אַנדערע מנגנים אויסער דער שטאָט, האָבן דאָרט ניט געשפּילט. אין יענער צייט, ווען ס'איז ניט געווען זיך פאַרצושטעלן קיין חתונה אָן כלי־זמרים, האָבן די לעצטע נישקשהדיק פאַרדינט, בפרט נאָך, אַז די חתונות פלעגן דויערן כמעט אַ גאַנצע וואָך. דאָס פלעגט פאָרקומען אויף אַזאַ אופן:

אַן ערך אַ חודש פאַר דער חתונה, פלעגן צוויי כלי־זמרים, די אַנגעזעענסטע פון דער קאַפּעליע, אָפּשטאַטן אַ וויזיט ביים פאָטער פון דער כלה, כדי באַשטימען דעם טערמין פון דער חתונה און פאַר איין וועג קומען צו אַ הסכם וועגן דער „שכירות". דאָס אַלץ — לויטן מעמד פון מחותן (אָנהייבנדיק פון צען רובל, ביז גאַנצע פופציק רובל). אין חשבון פון דער „שכירות", פלעגן אַריינגיין:

„דאָס באַזעצן די כלה, פירן איר פון אָרט ווו ס'איז פאָרגעקומען די חתונה, צו דער חופה אין דער גרויסער שול, און צוריק אַ היים — ביי די קלאַנגען פון „פריילעכס". אָפט פלעגט דער חתונה־פּאַראַד זיך ציען איבער עטלעכע גאַסן, ביזן אָפּפירן די מחותנים צוריק, דערביי פלעגט מען אונטער־שפּילן אַ גאַנצן וועג די אַ. ג. „געצויגענע מאָטיוון".

אַזאַ „גראַנדיעזן" שפּאַציר פלעגן זיך די כלי־זמרים קענען דערלויבן בלויז אין די גאַסן וואָס זענען געווען באַוווינט דורך יידן, בערך ביז צו דער ברייטער גאַס. דאָקעגן אין די גאַסן אַלעכסאַנדראָווסקאַ, קאַטשעשעלנאַ, פּאַניענסקאַ, און זאַמקאָוואַ, האָבן אַזעלכע יידישע חתונות־מאַרשרוטן ניט גע־קענט פאָרקומען, ווייל די דאָזיקע געגנט איז שוין געווען גע־מישטע, מיט ניט־יידן און אויך צוליב דעם, וואָס די דאָרטיקע יידן זענען געווען פון אַן אַנדערן מין.

די אַלע צערעמאָניעס זענען געווען איינגעשלאָסן אין די „שכירות", אָבער פאַר די טענץ האָט מען באַצאָלט באַזונדער. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה פלעגט מען טאַנצן פאָלגנ־דיקע טענץ:

אַ „קאַדריל" פון פיר פּאָרלעך, וואָס האָט געקאָסט פיר קאָפּיקעס און געדויערט אַן ערך פופצן מינוט. דאָס איז געווען אַ סאָלידער טאַנץ, אין אַ פאַמעלעכן טעמפּאָ.

אַ „שערעלע", וועלכן ס'האָבן געקענט טאַנצן וויפל פאַר־

לעך ס׳האָבן געוואָלט. פון יעדער פּאָר האָט מען גענומען צו צען קאָפּיקעס. די „שער״ איז געווען אַ טאַנץ, וואָס האָט זיך אָנגעהייבן מיט אַ פּאַמעלעכן טעמפּ און צום סוף דערגאַנגען צו אַ שטורמישן גאַלאָפּ.

אַ „פריילעכס״ האָבן געקענט טאַנצן בלויז צוויי מענטשן; אַ מאַן מיט אַ פרוי, ווי אויך מענטשן פון זעלביקן געשלעכט. פון אָנהייב פלעגן די טאַנצנדיקע זיך דערווייטערן אויף פיר מעטער איינער פון צווייטן; ווען מ׳האָט אָנגעהייבן שפּילן די מעלאָדיע, האָט איין מענטש געטאַנצט אַנטקעגן דעם צווייטן, אין פאַרשידענע פיגורן און טריט, די הענט פאַרלייגט אַרינטער און מיט די פיס באַוועגט אין אַלע זייטן, הין־און צוריק. געטאַנצט האָט מען אַזוי לאַנג, ביז מ׳איז געפאַלן פון מידקייט. אין דער רגע פלעגט איינער פון די טאַנצנדיקע טוישן זיין פּאַרטנער דורכן אויפהייבן אַ האַנט און דורכן פאַרנעמען דאָס אָרט פון פאַרמאַטערטן, באַמיענדיק זיך מיט אַלע כוחות און פעיקייטן אַריבערצושטייגן דעם פריערדיקן טענצער, ביז ביידע פלעגן זיך צעהיצן און אַריינפאַלן אין אַן עקסטאַז, פאַרוואַרפנדיק די הענט איינער אויף דעם צווייטנס אַקסלען.

דערביי פלעגן די כלי־זמרים פאַרשטאַרקן דעם טעמפּאָ פון שפּילן און די מחותנים האָבן אָן אויפהער צוגעפּאַטשט מיט די הענט מיט התלהבות און אָנערקענונג. די פרויען האָבן געפאָכעט מיט די טיכלעך און דערמיט אויסגעדריקט מבינות, ווער פון די טאַנצנדיקע האָט איבערגעשטיגן זיין פּאַרטנער. אַזאַ „פריילעכס״ האָט געקאָסט — 20 קאָפּיקעס.

אויך אַ „קאַזאַק״ האָט באַטראָפן דעם זעלבן פּרייז. דאָס אַלץ זענען געווען פאָלקס־טענץ פאַר דערוואַקסענע און די מחותנים. די יוגנט פלעגט ווייזן וואָס זי קען אין וואַלסן, קראַקאָוויאַקס א. אַ.

מען פלעגט אויך טאַנצן אַ וואַלס־באָסטאָן און אַ ליזגינקע — טשערקעסישן טאַנץ מיט אַ מעסער אין די הענט, וואָס פלעגן אויפגענומען ווערן מיט רוישיקע אַפּלאָדיסמענטן.

דאָס רוב טענץ איז פאָרגעקומען פאַר דער חופּה, אַ קלענערער טייל פון זיי — נאָך דער חופּה, אַן ערך עלף אַזייגער אין אָוונט. דערנאָך פלעגן געדעקט ווערן די טישן צום מאָלצייט. ספּעציעלע קוכערס זענען געווען באַשטעלט צו פאַרגרייטן די מאכלים. אַ באַזונדער גוטן טעם האָבן געהאַט די האָניק־לעקעכס, פלאָדנס און קומיס־זעמלעך.

צום ערשט פלעגט מען דערלאַנגען צום טיש די געפילטע פיש, דערנאָך די געבראָטענע פליישן. שפּעטער איז געקומען די ריי פאַר די באַרימטע „גילדענע־חתונה־יויך״ מיט געבאַקע־נע מאַנדלען פון ריינעם ווייצן־מעל. און צום סוף האָבן זיך אַלע געקוויקט מיט אַ גוטן קאָמפּאָט.

במשך דער גאַנצער סעודה, זענען די כלי־זמרים ניט געזעסן ליידיק און צוגעשפּילט פאַר די געסט און דעם יונגן פּאָרל דעם „דאָבראַ נאָטש״ („אַ גוטע נאַכט״), פאַרן אָנהייבן דעם ניגון, פלעגט דער בדחן אויסרופן אויפן גאַנצן קול:

— לכבוד דעם באַרימטן, חשובן מחותן... (דאָס פלעגט געזאָגט ווערן אין לשון־קודש). ביים פאַרענדיקן דעם ניגון, פלעגט דער בדחן ווידער דערמאָנען פאַר וועמען די זאַך איז געשפּילט געוואָרן.

פאַר אויפשפּילן דעם „דאָבראַ נאָטש״, האָבן די כלי־זמרים באַקומען באַזונדער באַצאָלט.

נאָכן מאָלצייט, האָט דער בדחן אָנגעהויבן אויסצורעכענען דעם דרשה־געשאַנק פאַרן יונגן פּאָר — פאַרשידענע מעבל־שטיק, קיך־געשיר און זילבערוואַרג. דערנאָך פלעגט מען אַוועקרוקן די טישן אין אַ זייט, די כלי־זמרים פלעגן אויפשפּילן עפּעס פריילעכס און אַלע האָבן זיך אַוועקגעלאָזן טאַנצן אַ פּאָלקע.

איינער פון די חסידים האָט געהאַלטן אַ שפּיץ פון אַ טיכעלע אין זיינע פינגער, די כלה האָט אָנגענומען ביים צווייטן עק פון טיכעלע — און אַזוי איז מען אַרויס אין אַ טאַנץ „משמח זיין חתן־כלה״. דערווייל פלעגט אָנהייבן גראָען אין די פענצטער — און די כלי־זמרים האָבן זיך גענומען אַרויסבאַגלייטן די מחותנים אַהיים.

די פּאָליציי ביים צאַר, און שפּעטער ביי די פּאָליאַקן, האָט ניט געשטערט איינצואָרדענען אַזעלכע חתונה־צערעמאָניעס. אין דער גאַס, ווו עס פלעגט פאָרקומען די חתונה, איז אויך דער פּאָליציאַנט געקומען אַ קוק טאָן ווי מען טאַנצט. די מחותנים, דערזעענדיק דעם פאָרשטייער פון דער מאַכט, האָבן פאַר אים אויפגעעפנט די טיר און פאַרבעטן אינעווייניק, אים אָנגעגאָסן אַ דאָפּלטע גלאָז בראָנפן מיט אַ שפּאָרן צובייסעכץ. האָט די „וולאַסט״ זיך געלאָזן ווילגיין, צוגעווונטשן דעם פּאָרל און געדאַנקט פאַרן כיבוד: „ספּאַסיבאָ זאַ אוגאָשטשעניע״...

די מחותנים פלעגן שעפּן נחת פון דעם פּאָליציאַנטס באַזוך און אונטערברומען:

„באמת אַן ערלעכער ערל...״

אַז די כלי־זמרים זענען איינגעלאַדן געוואָרן צו אַ גביר, אָדער צו אַן „אינטעליגענט״, זענען זיי באַלד צוגעטראָטן אויסצופּוצן „אויף גלאַנץ״ זייערע כלים. אויך זיי אַליין פלעגן זיך ברענגען אין אָרדענונג, אָנטוענדיק זיך אין בעסטן און

מועדון נוצרי־יהודי לשיתוף פעולה („דוואָריאַנסקי קלוב”) — אידישער קריסטלעכער קאָמיטעט פאַר ווילטעטיגע צוועקן.

שענסטן, וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט. קיינער פון דער קאַפּעליע האָט דעמאָלט ניט געטאָרט פעלן אויף אַזאַ רייכער חתונה. בלית־ברירה פלעגט מען אויסלייען אַ שפּילער ביי די טשעכישע שכנים.

באַזונדערס האָבן די כלי־זמרים אויסגעקוקט אויף אַ חתונה ביי קצבים, ווייל א קצב פלעגט איינאָרדענען אַ חתונה כיד־המלך און זיין האַנט איז געווען אָפן פאַר די כלי־זמרים. די „שכירות” אַליין זענען געווען הויכע און די „צודאַטן” גאַנץ היפּשע, ווייל די „פריילעכס” ביי די קצבים זענען געטאַנצט געוואָרן מיט גרויס התלהבות און זייער באַליבטער מאָטיוו איז געווען „צירעלע”. בעתן דאָזיקן טאַנץ, האָבן די טענצער צוגעקלאַפּט מיט די שטיוול און צוגעזונגען צום טאַקט מיט די כלי־זמרים.

„צירעלע. מירעלע, האַלט דעם זאַק,
איך וועל דיר וואַרפן אַ פּאַסטערנאַק...”

די כלי־זמרים פלעגן אַרויסגיין פון אַזאַ קצבישער חתונה מיט אַ רווח פון פופציק ביז זעכציק רובל, חוץ די „שכירות”. זיי פלעגן ברענגען מיט זיך אַ פאַרמאַכט קעסטל, ווו עס זיינען אַריינגעוואָרפן געוואָרן אַלע „צודאַטן”. קומענדיק אַהיים, איז דאָס קעסטל אין דער אָנוועזנהייט פון דריי־פיר שפּילערס, אויפגעעפנט געוואָרן, איבערגעציילט און איבערגעלאָזן ביים „קאַסיר” ביז צום פונאַנדערטיילן. די חלוקה פלעגט פאָרקומען איין מאָל אין חודש. די הכנסות האָט מען ניט געטיילט גלייך אויף גלייך.

דער גוטער מנגן האָט געקריגן אַ חלק מיט אַ פערטל און אָפטמאָל אַפילו גאַנצע צוויי חלקים. מענדל כלי־זמר פלעגט באַקומען גאַנצע צוויי טיילן און דער באַס ניט מער ווי איין חלק, אַ מאָל — נאָך ווינציקער.

דער „קאַסיר” איז בדרך־כלל געווען אַן עם הארץ, אָבער צום פונאַנדערטיילן דאָס געלט איז ער געווען אַ מנוסה. אין אוקראַינע האָבן כלי־זמרים אויסגעאַרבעט אַן אייגענעם „אַלעף־בית” מיט ציפערן און די חלוקה פלעגט געמאַכט ווערן לויטן א״ב, פּינקטלעך ביז דער לעצטער פּרוטה.

בעת דער חלוקה, פלעגן חברה כלי־זמרים נעמען צו ביסלעך בראָנפן און דערנאָך האָט יעדער פון זיי אַוועקגעאיילט צו זיך אַהיים און ברענגען זיין ווייב פון דער „ברכה”, אויף

וועלכער זי האָט שוין די אויגן זיך אויסגעקוקט. אויף דער דאָזיקער „ברכה" האָבן אויך געוואַרט די קליינע סוחרימלעך און דער קרעמער, וואָס פלעגן געבן אויף קרעדיט, אויך דער מלמד און דער בעל־הבית — דער פאַר שכר־לימוד און יענער פאַר דירה־געלט.

ס'איז געווען אָנגענומען, אַז די כלי־זמרים קאַפעליע האָט אויך געשפילט ביי די פריצים פון דער סביבה און ביי די פויערים. אַ חתונה ביי די פויערים האָט אַריינגעבראַכט פון צוואַנציק ביז דרייסיק רובל — און אַזאַ איז געווען דער מינהג.

דער חתן, אין באַגלייטונג פון זיין אונטערפירער („קום"), איז געקומען אין שטאָט אַריין צו די כלי־זמרים און מיט זיי אַדורכגעקומען וועגן פרייז. אין טאָג פון דער חתונה, איז פאַרפאָרן אין שטאָט אַ פור און מיטגענומען די כלי־זמרים אין דאָרף אַריין. די טרופע איז געווען בקיא אין די חתונות־מינהגים פון די גויים און געשפילט לויט זייער טעם.

ביי די פויערים האָט זיך געפירט, אַז ווען איינער פון די פאַרבעטענע חשובע געסט איז אַריבערגעטראָטן די שוועל, האָט די קאַפעליע אים באַגעגנט מיט אַ „מאַרש", אפילו דאַן ווען מען האָט צוליב דעם געמוזט איבעררייסן די טענץ. דער גאַסט האָט דעריבער באַשאַנקען די כלי־זמרים מיט וואָס נאָר זיין האַרץ און קעשענע האָבן דערלויבט...

צומערסטן האָבן די פויערישע חתונות זיך געענדיקט מיט סקאַנדאַלן און געשלעגן. ניט איין מאָל האָט געטראָפן, אַז די כלי־זמרים פלעגן כאַפן זייערע אינסטרומענטן און קוים לעבעדיקע אַנטלויפן דורך די פענצטער אַהיים.

אויב עס האָט זיך געטראָפן, אַז אַ צירק איז אַראָפגעקומען אין שטאָט, האָבן די כלי־זמרים באַלד אויסגעשייערט זייערע כלים ביז צום גלאַנץ און געלאָזן הערן זייערע ניגונים, לויט די באַדערפעניש פון צירק. כאָטש די כלי־זמרים זענען געווען פרומע מענטשן, האָבן זיי געוווסט צו שפילן ביי יעדער געלעגנהייט.

קיין ירושה האָבן זיי ניט איבערגעלאָזן פאַר זייערע קינדער און זייערע זין זענען אויך ניט געגאַנגען אין די וועגן פון זייערע עלטערן, ווייל די פרנסה פון כלי־זמר איז געווען מצומצם און אָרעם...

דאבע טובין־מעץ

נאָך אַלעס מיידל, זייענדיק אין דער היים ביי די עלטערן, האָט דאָבע פאַרלאָזט דובנע און אויסגעוואַנדערט מעבר לים, אין דעם אויסגעבענקטן לאַנד אַמעריקע. דאָס איז געשען מיט אַ פופציק יאָר צוריק, ווען דובנע האָט נאָך באַלאַנגט צו דער צאַרישער אימפּעריע. זי, מיט נאָך חברטעס, האָבן אַ געוויסן טאָג זיך אויפגעהויבן און אַוועקגעפאָרן. וועלכן גייסטיקן, טראַדיציאָנעלן און היימישן באַגאַזש האָט די יונגע דאָבע מיטגעפירט פון איר געבורט־שטאָט אין די פאַראייניקטע שטאַטן?

אין פארלויף פון פופציק יאָר, האָט דאָבע זיך אויסגעלעבט קולטורעל אין דעם דאָזיקן גרויסן לאַנד, גערעדט מיט זיין שפּראַך, אַריינגעוואָקסן אין די אָרטיקע געוווינהייטן און מאַניערן. די פּראָבלעמען פון יענער מדינה זענען איר נאָענט ווי אַן אָרטיק־געבוירענער בירגערין. זי האָט אויפגעשטעלט אַ ברייט־פאַרצווייגטע משפּחה, וועלכע האָט געשלאָגן טיפע וואָרצלען אין דעם פרייען לאַנד. וואָס האָט זי פאָרט געבינדן מיר איר פאַרגאַנגענהייט אין דובנע?

בעת און נאָך דער לעצטער וועלט־מלחמה, האָט דאָבע געוווּסט ווי אויפצוזוכן ניצול־געוואָרענע האַלאָוועשקעס פון דער יידישער דובנע און זיי דערלאַנגען הילף וויפל נאָר זי האָט געקענט. זי איז געוואָרן דער אַדרעס צו זוכן און געפונען קרובים איבער גאַנץ אַמעריקע און אין דער זעלבער צייט זיך ווידמען וווילטעטיק־געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. זי איז געווען אַקטיוו אין פרויען־אָרגאַניזאַציעס פאַר הילף און דערציאונג און אויף קיין מינוט פאַרלאָזט זי ניט דער געדאַנק וועגן איר געבורט־שטאָט. טראָץ אירע פופציק יאָר לעבן אין די פאַר־אייניקטע שטאַטן, זעט זי זיך נאָך אַלץ ווי אַ באַשטאַנדטייל פון יענעם יידישן קיבוץ אין דובנע, וואָס האָט אַרויפגעלייגט זיין חותם אויף אירע קינדער־יאָרן. דער עקאָנאָמישער וווילשטאַנד אין וועלכן זי לעבט, האָט זי ניט געמאַכט פאַרגעסן די נויט פון די טשערנעטשינער געסלעך און זי קאָן ניט בלייבן גלייכגילטיק און קאַלט צו די ליידן פון אַנדערע.

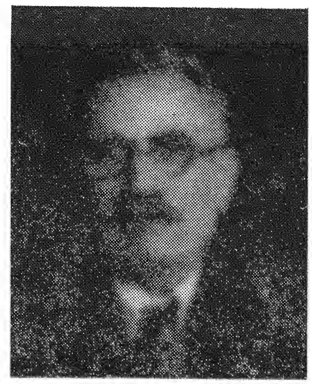
אַז איר איז באַוווּסט געוואָרן וועגן חורבן וואָס האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויפן אייראָפּעישן יידנטום און אויך אומגעבראַכט דעם יידישן קיבוץ אין דובנע, האָט זי געגעבן איר צושטייער צו פאַראייביקן דובנע צווישן די פאַר־טיליקטע יידישע קהילות — מיטן אַרויסגעבן דאָס יזכור־בוך. זי האָט אויך אָנגערעגט פריינד צו זאַמלען מאַטעריאַל און באַשטייערונגען און אַזוי אַרום געהאָלפן רעאַליזירן דעם געדאַנק. און צו איר לויב זאָל געזאָגט ווערן: זי האָט געדינט — און דינט נאָך ביז איצט, ווען אונדזער ספר געפינט זיך שוין אין דרוק, אַלסביישפּיל און מוסטער מיט איר אָפענער האַנט — און גרויס איז איר אָנטייל אינעם פאַרווירקלעכן דאָס אַרויסגעבן דעם ספר. אַ יישר כוח!

יוסף פנחסאָוויטש

יוסף פנחסאָוויטש, אָדער ווי מע האָט אים גערופן — יוסף באָריסאָוויטש, איז געווען אַ טיפּ פון אַן אויסגעשפּראָכן געזעל־שאַפטלעכן טוער אין אַלע צייטן און ביי אַלע אומשטענדן. הגם ער האָט זיך פאַרנומען מיט געזעלשאַפטלעכע ענינים, האָט ער ניט געהערט צו דער קאַטעגאָריע „פּראָפעסיאָנעלע" עסקנים. מיט מסירת־נפש צו יעדען איינעם, וועלכער האָט זיך גענייטיקט אין הילף, האָט זיך ביי אים אנטוויקלט אַ באַזונ־דערע איבערגעגעבנקייט צו סאָציאַלער טעטיקייט און קאָנ־סטרוקטיווער אַרבעט, כדי שטעלן מענטשן אויף די פיס.

אַן אַדוואָקאַט פון באַרוף, האָט אָבער יוסף באָריסאָוויטש זיך אונטערשיידעט פון אַנדערע פון זיין דור יידישע אינטעלי־גענטן, וואָס ער האָט זיך ניט אַסימילירט, נאָר פאַרבליבן אַ

פאָלקסטימלעכער, נאָענט צו די שולן, מיטגליד אין עלטערן־קאָמיטעט און דער לעבעדיקער גייסט זייער; טעטיק געווען אין די קרעדיט־אינסטיטוציעס, אין בענק פון די בעלי־מלאָכות, ווי אויך אין דער גמילות־חסדים קאַסע פון דער שול א.נ. פון ר׳ אברהם־מרדכי.

יוסף פנחסאָוויטש

ווי ס׳האָט איבערגעגעבן איינע פון די ניצול־געוואָרענע פרויען פון דובנע, האָט זי יוסף באָריסאָוויטשן געזען צום לעצטן מאָל דעם 7טן אפריל 1942. זי דערציילט:

יענעם טאָג, צומאָרגנס נאָך דער ערשטער סדר־נאַכט, האָט מען איינעם פון די דובנער ווויִן־קוואַרטאַלן דערקלערט אַלס „יידן־ריין". באַגינען האָבן די איינוווינער אָנגעהויבן שלעפּן זייער ביסל אָרעמקייט אויף די פּלייצעס אין יענע גאַסן, וועלכע מ׳האָט באַשטימט פאַר יידן. קיין קאָמוניקאַציע איז ניט געווען, אויך ניט קיין טרעגערס. יעדער האָט געוואָלט ראַטעווען וואָס ס׳האָט זיך געלאָזט. די צייט איז געווען אַ באַגרענעצטע, בלויז געציילטע שעהן.

איינע פון די בולטסטע געשטאַלטן מיט אַ זאַק אויף דער פּלייצע איז געווען יוסף פנחסאָוויטש. ער איז געגאַנגען אַ גלייכער, אַ שטאָלצער, גלייך ער וואָלט ניט קאַפּיטולירט. אָבער גלייכצייטיק האָט אין זיינע אויגן זיך אָפּגעשפּיגלט אַ טיפע טראַגישקייט — דער סימבאָל פונעם ייד דעם אייביקן וואַנדערער. אַלע זיינע אויפטוען און גוטע מעשים זענען אים ניט בייגעשטאַנען...

לייב לוטשניק

אַ זייער פּאָפּולערע געשטאַלט געווען: אַן עסקן, טוער, בונטאַר. געבוירן אין יאָר 1881 אין דובנע. אַ זון פון אַ קליינהענדלער, געוווּסט אין זיין קינדהייט וואָס ס׳איז נויט.

אלס קינד האָט מען אים אוועק געגעבן צו אַ שניידער אויף דער לערע, כדי אים „מאַכן פאַר אַ מענטש".

מיט דער צייט איז פון דעם שניידער־געזעלן אויסגע־וואַקסן אַ גוטער מענטש און אויסגעשפּראָכן געזעלשאַפטלע־נומען מיט יענעמס צרות. אויב ריידן מיטן היינטיקן לשון, איז זיך און לייענען, געווען אַן אויטאָדידאַקט. אין די יאָרן פון רעאַקציע נאָכן פינפטן יאָר, איז ער אַוועק קיין אַמעריקע, געלעבט דאָרט אַ צוויי יאָר — און צוריק געקומען צו זיינע ברידער.

לייב לוטשניק

אין יאָר 1912 אָרגאַניזירט ער אַ שטרייק ביי זיין שוואָ־גער, וועלכער האָט באַוועלהט אַ לערניינגל. די צאַרישע „אָכראַנע" האָט אים געדערודפט און אים אַרעסטירט פאַר זיין קעמפן פאַר די אַרבעטער־אינטערעסן. דאָס פאַרשפּאַרן אים אין תפיסה האָט אויף אים געווירקט פאַטאַל, ווייל ר׳האָט איבערגעלאָזט די משפּחה אָן מיטלען צום לעבן. נאָר ווי גרויס איז געווען זיין אַנטוישונג נאָך דער באַפרייאונג, ווען זיין פרוי, וועלכע האָט ניט אַרויסגעוויזן קיין פאַרשטענדעניש פאַר זיין טעטיקייט, האָט אין זיין אָפּוועזנהייט אין גאַנצן פאַר־ברענט זיינע ביכער, וועלכע ער האָט מיט אַזוי פיל מי און ליבשאַפט זיך איינגעשאַפט. די נויט און פאַרפאָלגונגען האָבן אָבער אים געשטאַרקט און ער האָט מיט מער שווּנג זיך געווידמעט דער אַרבעטער־זאַך.

ער האָט ניט געוווּסט וואָס מיינט אַן איבעררייס אין זיין געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. ער איז געווען אַ בונדיסט, נאָר די דאָזיקע פּאַרטיי האָט אין דובנע ניט געהאַט קיין גרויסן דערפאָלג. ער איז געווען דער פּאָליטישער מנהיג פון אַ קליינעם קרייז. אָבער אַלע קעגנער האָבן אין געשעצט דעם אָרנטלעכן מאַן.

אין 3 קאַדענציעס איז ער געווײלט געוואָרן אין שטאָט־ראַט און אין דער קהילה. ער פלעגט תמיד העלפן דעם אָרעמען, דעם באַעוולהטן, ניט געקאַרגט קיין מי, כדי קודם כל פאַרגרינגערן די אונטערדריקטע און אומגליקלעכע. זיינע מיטלען זענען געווען: שתדלנות, איבערצייגונג, מחלקות, מאָביליזירן פאָנדן — און אַלץ לשמה. ער האָט געקעמפט מיטן בעל מאה, ער זאָל ניט האָבן די גאַנצע דעה...

ווען די סאָוויעטן זענען אַריין קיין דובנע (1939) און די בונדיסטן זענען גערודפט געוואָרן, האָט ער אויף זיך גוזר געווען אַ שטילשווייגן, אַליין זיך פאַרוואַנדלט אין אַן אַרעסטאַנט. ניט פאַרלאָזט זיין שטוב, זיך אָפּגעריסן פונעם געזעלשאַפטלעכן לעבן און פון מענטשן, מיט וועמען ער איז תמיד געווען אַזוי פאַרבינדן. זיינע קאָנטאַקטן מיט אָנגעזעענע בונדיסטן די אינטימסטע חברים, זענען איבערגעריסן געוואָרן.

ער האָט זיך אַוודאי ניט פאַרגעשטעלט, אַז אויף די עלטערע יאָרן וועט ער אויפהערן זיין טעטיק. פונקט ווי ער האָט ניט געקענט זיך אויסמאָלן, אַז זיין סוף וועט זיין אַזוי טראַגיש: אומקומען אין די מאַסן־גריבער צוזאַמען מיט דער עדה דובנער יידן.

שרהקע דובצעס

אַלס יוגנטלעכע האָט זי קיינער ניט געקענט אין שטאָט. דאַקעגן דעם עלטערן דור איז זי געווען באַוווּסט אלס דערפאַרנע טוערין, אָדער גבאיטע.

אַ באַזונדערער טיפּ געווען. אַ צדיקת, קליין־וווּקסיק און דאַר. שטענדיק אָנגעטאָן אין זעלבן: אַ שוואַרץ קלייד, דער קאָפּ פאַרדעקט מיט אַ טונקל־רויטן שאַל, וואָס האָט אויך פאַרדעקט איר מאָגערן גוף. אויסערלעך — אַ יידענע ווי אַלע יידענעס, נאָר אויף אירע בידנע פּלייצעס האָט זי געטראָגן אַ שווערן עול ניט נאָר פון אירע אייגענע דאגות פאַר דער משפחה, וועלכע האָט געהאַט אייגענע זאָרג, נאָר זיך איבערגענומען מיט יענעמס צרות. אויב ריידן מיטן היינטיקן לשון, איז שרהקע געווען אַ גאַנצע אָפּטיילונג פאַר סאָציאַלער הילף...

זי האָט ניט געאַרבעט לויט אַ בודזשעט און ניט באַקומען קיין שטיצע פון אינסטיטוציעס, ניט באַטייליקט זיך אין „סימפּאָזיאָנען" און אויך ניט שטודירט פּסיכאָלאָגיע און אַנדערע וויסנשאַפטן. נאָר מיט איר וואַרעם האַרץ, גרייטקייט צו העלפן אַנדערע, פלעגט זי צונויפזאַמלען באַשטייערונגען, אַרומגעלאָפן צווישן אחינו בני ישראל מיט גוטע הערצער און

רייכע קעשענעס און אַזוי אַרום צוזאַמענגעשטעלט איר הילף פאַר סאָציאַלע צוועקן.

שרהקע דובצעס

איר טעטיקייט האָט אַרומגענומען צו העלפן אַרעסטאַנטן, חתונה מאַכן אָרעמע קינדער, שטיצע פאַר קראַנקע. איר אָנזען אין שטאָט איז געווען גרויס, קיינער האָט ניט געוואָגט איר אָפּצוזאָגן, ווייל אירע מעשים האָבן יעדן איינעם איבערצייגט. גייענדיק אין גאַס, האָבן אירע ליפּן כסדר אָנטקעגן געטראָגן אַ „גוט מאָרגן, גוט מאָרגן" יעדן פאַרבייגייער, פון קליין און גרויס. אַלע האָבן איר געקענט און געזען אין איר דעם סימבאָל פון העלפן אַנדערע.

איר אויסדרוק פון פּנים האָט ווי געזאָגט „און זאָלסט ליב האָבן דיין חבר ווי דיך אַליין". מיט איר גרויסן מאָראַלישן כוח, איז שרהקע דובצעס געווען דער שטאַרקסטער אויסדרוק פון לויטערער הילפס־אַרבעט.

ניסן

שמואליק זייגערמאַכער

שמואליק זייגערמאַכער האָט געהערט צו די טיפּן, וועגן וועלכע עס זענען געווען פאַרשידענע מיינונגען; בעת אייניקע האָבן אים געלויבט, האָבן אַנדערע קריטיקירט, אָט האָט מען אים פאַראורטיילט, אָט האָט מען אים פאַרטיידיקט. איז אונדז געבליבן ניט מער ווי דערציילן וועגן זיין כאַראַקטער, לעבנס־שטייגער און באַציאונג צו מענטשן — אויפן סמך פון פאַקטן און האַנדלונגען.

צו ערשט איז שמואל געווען שמש אין דער דובנער שול, מיט אַ 70—80 יאָר צוריק. פון דור־דורות איז דאָס געווען אַ דינאַסטיע שמשים. ווי דער שטייגער, זענען שמשים קליין־געוואוקסיקע, אונטערטעניקע, אויסגעלאַכטע, מע רעדט וועגן

זיי מיט גרינגשעצונג: זיי האָבן ליב צו חנפענען זיך צו די בעלי־הבתים, ווילן זיין יעדנס פוס־בענקעלע. נאָר זעט אַ ווונדער! שמואל שמש האָט ניט אָנגענומען די תורה פון דער־נידעריקונג פאַר אַלע שמשים. ער האָט זיך געהאַט זיין גאַנג: פאַר קיינעמען ניט קאַפּיטולירן, ניט חנפענען און ניט לאָזן אַנדערע מ׳זאָל אים גרינגשעצן. נאָך מער — אַן עזות־פּנים געווען כלפּי בעלי־הבתים, אויב זיי האָבן געוואָלט אָנרירן זיין כבוד. „אַז איך בין אַ שמש, מעג מען שוין מיך טרעטן?״ — האָט ער געזאָגט. „קודם כל בין איך אַ מענטש און אַ מענטש פאָדערט אַ באַציאונג פון כבוד כלפּי זיך אַליין״.

מע האָט געשמועסט, אַז זיינע אָנשויאונגען זענען געבוירן געוואָרן אין זיין מוח נאָך אין די קינדער־יאָרן, צוזעענדיק ביי זיינע עלטערן און זיידע־באָבע געגנוג פּיין און אָרעמקייט. שמואל פאַרטראָגט ניט די זאַטע גבירים, שטענדיק האָט ער צו זיי טענות. באַזונדערס שווער איז זיין מלחמה מיט גאָלד־מאַנען, דעם אייגנטימער פון דער גרויסער מיל: אַז יענער פאַרשקלאַפּט זיינע אַרבעטער, זויגט זייער בלוט. און אַז ווער פון זיי פאַלט פון די כוחות, ווערט קראַנק, איז ניט נאָר וואָס ער זאָרגט נישט פאַר זיין געזונט, נאָר זאָגט אים אָפּ פון דער אַרבעט. און נאָך אזעלכע דערשיינונגען פון באַעוולהן אָרעמע און באַרייכערן זיך אויפן חשבון פון די אַרבעטער. ער, שמואל שמש האַלט, אַז ס׳איז ניט כדאי, אַז גאָלדמאַן איז אויך ניט ראוי, מע זאָל אים שבת און יום־טוב אונטערטראָגן דעם שטענדער און מחזור צום דאַווענען. אַזאַ פּיאַווקע! אַ רויבער, אַ גזלן, אַן אויסנוצער פון די אַרבעטער. מע דאַרף האָבן אַ קופּערנעם שטערן, לעבן אָן בושה, כדי נאָך קומען אין שול אַריין דאַווענען...

אין די שבתים און יום־טובים קאָכט זיך אין דער שול: שמואל זידלט און באַליידיקט דעם מילנער אַלס רויבער און שוינט ניט דערביי די רייכע. ביז מען האָט אים אָפּגעזאָגט פון זיין חזקה־פּאָסטן, ר׳איז געוואָרן אויס שמש.

שמואל האָט זיך ניט געפילט געפאַלן און ניט געבעטן זיך. ער האָט זיך גענומען צו אַ ריינער, הגם ניט לייכטער מלאכה: זייגערמאַכעריי. און ניט סתם אַ זייגערמאַכער, נאָר אַז ער האָט זיך אַ נעם געטאָן צו דעם פאַך, איז ער שנעל באַרימט געוואָרן אַלס מייסטער און ספּעציאַליסט אין דער שטאָט און אומגעגנט. ווען האָט ער זיך דאָס אויסגעלערנט און ווי אַזוי? דער עיקר — אַז שמואל האָט גענומען דיין זייגערל צום פאַריכטן, האָסטו געמעגט זיין זיכער, אַז עס וועט אַרויסקומען פּערפעקט און מיט גענויער פּינקטלעכקייט דערפילן זיין

שליחות פאַר דור־דורות. אָדער נאָכן אַריינקוקן דורכן פאַר־גרעסערונגס־גלעזל אינעווייניק, האָט ער אַ זאָג געטאָן: „וואַרף אים אויפן מיסט״ — איז שוין געווען אַ זיכערע זאַך, אַז דיין זייגער האָט געענדיקט דאָס לעבן און סע גייט ניט מער צו פאַריכטן אים, די גזירה לאָזט זיך שוין ניט אָפּשרייען.

שמואל איז געווען באַרימט אין די פּריצישע הייף און פּאַלאַצן. אַלע האָבן אים געוואָלט האָבן אַלס בעל־מלאכה, הגם שמואל האָט גענומען באַצאָלט דריי־פיר מאָל אַזוי פיל ווי אַנדערע. נאָר גאָטס ווונדער: אַ מענטש באַוואָרפן מיט אַרבעט, גוט באַצאָלט — איז געווען אַ קבצן אין זיבן פּאָלעס, געלעבט אין אָרעמקייט און דחקות...

ווונדערט זיך ניט. אין זיין הויז האָט געזשומעט ווי אין אַ בינשטאָק. יעדער אומגליקלעכער און געליטענער, יע־דע פאַרביטערטע פרוי — זענען געקומען צו אים בעטן אַן עצה און הילף. אָט גיסט זי פאַר אים אויס איר ביטער האַרץ: דער מאַן איז געשטאָרבן און דער זון איז איצט דער איינ־ציקער פּרנסה־געבער. ער אַרבעט אַלס אָנגעשטעלטער אין אַ שפּייז־קראָם, פאַרהאָרעוועט ווי אַן אייזל פון באַגינען ביז ביינאַכט — און איצט זאָגט מען אים אָפּ. מען וויל זיי זאָלן אויסגיין פון הונגער...

אין ווינקל זיצט אַ יונגערמאַן און דערציילט זיין חבר: דער טאַטע אַ שוסטער, ליגט אין שפּיטאָל, ר׳איז נאָך ניט אַרויס פון דער קרענק און דער דאָקטאָר וויל אים שיקן אַ היים. וואָס טאָן? אין שטוב איז אַפילו ניטאָ ווער ס׳זאָל אים אַ גלאָז טיי דערלאַנגען...

אַזוי גיסט יעדער אויס זיין האַרץ פאַר שמואלן און וויל ער זאָל זיך פאַר זיי מיען. שמואל לאָזט איבער זיין אַרבעט, לויפט צו דעם און צו יענעם — און ווידער דאָס זעלבע. אַ מאָל בעט ער, כדי דערוועקן רחמנות און אַ צווייט מאָל כעסט ער זיך און ברוגזט זיך. געלונגט אים זיין אינטערווענץ, איז ער איינער אַ גליקלעכער, דאָס פּנים שטראַלט, די אויגן פינקלען. געלונגט אים ניט — שיט ער פעך און שוועבל אויף די קעפּ פון די גבירים. מענטשן שטוינען: ער אַליין פירט אַ הונטיש לעבן—און זאָרגט זיך גאָר פאַר אַנדערע? שטענדיק זיך אָנגענומען אָן דער קריוודע פון דער אלמנה און דעם יתום. געראַטעוועט אַן אָרעמען פון אויסנוצעריי, אָפּט זיך געלאָדנט מיט די תקיפים און גבירים, וועלכע האָבן אים בעל־כורחו נאָכגעגעבן, אויס מורא פאַר דער „פּגע־רע״ וואָס האָט געהייסן שמואל.

איר וועט אַוודאי זאָגן, אַז שמואליק איז געווען אַ געלערנ־טער מאַן און דערפאַר געהאַט השפּעה. עס הייבט זיך ניט

אָן! זייער ווינציק איז אים געבליבן פונעם לערנען אין תלמוד־תורה, אָבער דאָס וויכטיקסטע איז אים פאַרט געבליבן: נוץ ניט אויס דיין חבר... צאַפּט ניט ביי יענעם דאָס בלוט... פאַרהאַלט ניט דעם לוין פון אַרבעטער... און דער ואהבת לרעך כמוך איז אים ניט אַרויס פון קאָפּ...

אַז דער ציוניזם האָט זיך באַוויזן אויף דער יידישער גאַס, איז שמואל געוואָרן אַ באַגייסטערטער ציוניסט. „הלוואי זאָל איך קאָנען לעבן אין אונדזער לאַנד! דאָרט וועלן אונדזערע ברידער לעבן אַוודאי אין צדק און יושר. אַלע וועלן באַאַרבעטן די ערד און עסן פון זייער אייגענער פּראַצע. די קנאה־שׂנאה וועט פאַרשווונדן, ניט לויט אָרעמקייט וועט מען שאַצן אַ מענטש".

עס איז פאַריבער אַ שטיקל צייט און שמואל איז דער אָנזאָגער פון אַ נייער בשׂורה. פאַרשווונדן ארץ־ישראל; אָנשטאָט דעם רעדט ער וועגן אָפּשאַפן די גרענעצן צווישן איין לאַנד און צווייטן, די איינוווינער פון דער וועלט זאָלן בילדן איין עדה... ליבע, פרידן און חברשאַפט זאָלן הערשן צווישן די פעלקער — אַ סאָציאַליסט! אַזוי ווי דאָס איז געווען אין די צייטן פון דער באָלשעוויסטישער הערשאַפט, האָט זיך שמואליקס מיינונג אויסקריסטאַליזירט, ער ווערט אַ באָלשעוויק. די באָלשעוויקעס האָבן געוווּסט אָפּצושאַצן זיין ערלעכקייט און אַנשטענדיקייט און אים באַשימט פאַר אַ קאָמיסאַר... איצט זעט מען אים אַן אָנגעטוענעם אין שוואַרצן, די גראָע באָרד צעשויבערט, שטענדיק אַן איילנדיקער, אַ באַלעסטיקטער, אַן אומשולדיק שעפעלע צווישן די טשעקיסטן און דער רויטער אַרמיי. אין דער היים — אַ באַשיידענער לעבנס־שטייגער, זיין עסן — גרויפּן, אָנגעטאָן פּשוט און אָרעם, אָבער צדק און יושר — איבער אַלעמען. די פאָלקס־אָרעמקייט האָט אים ליב געהאַט, בעת די אַנדערע האָבן אים געהאַסט, ווייל ער האָט זיי ניט אָפּגעלאָזן, ביי זיי גענומען, מיט דער טענה, אַז פון די אָרעמעלייט קומט די עשירות און צו זיי דאַרף עס זיך אומקערן...

ביז די באָלשעוויקעס האָבן זיך צוריק געצויגן — האָט ער געהערשט. מיט זיי צוזאַמען האָט ער פאַרלאָזט די שטאָט. אין זשיטאָמיר האָט מען אים געזען אַרומגיין מיט אַ שווערד פון אַ צאַרישן אָפיציר. ביז מאָסקווע דערגרייכט און דאָרט געוואָרן קאָמיסאַר.

עס זענען אַוועק טעג און יאָרן. אַ סך זאַכן האָט מען שוין געהאַט פאַרגעסן. אַ געווויסן טאָג איז פון אים אָנגעקומען אַ

לאַנגער, גרויסער בריוו — אַ מין ווידוי פון אַ חוזר־בתשובהניק: „אַ גרויסן טעות געמאַכט און גרויס איז דער צער און ווייטאָק. געמיינט האָב איך, אַז דאָס געבאָט „ואהבת" איז די נחלה פון יעדער מענטש, כ'מוז אָבער צום באַדויערן מודה זיין, אַז צו אַנדערע פעלקער איז עס נאָך ניט דערגאַנגען. מיין ליבער זון, כ'בעט דיך זאָלסט גיין צום לערער בליי, וועלכער איז תמיד געווען מיין פריינד און בעט אים עס זאָל דיך לערנען די העברעישע שפּראַך און ליטעראַטור, זאָלסט זיי גוט קענען. אפשר וועל איך נאָך זוכה זיין צו טרעפן זיך מיט דיר און מיר וועלן קענען לעבן לויט די חוקי ישראל..."

ב. אלימלך

„בענעדיק"

ווי נאָר זיין נאָמען ווערט אַרויסגעבערענגט אויף די ליפּן, דערזעט יעדער דובנער דאָס דאָזיקע געשטאַלט: דער ספּעציעלער שליח פון די וואָס זענען אַוועק אויפן עולם־האמת — צו די לעבן־געבליבענע; דער אוממיטלבאַרער פאַרמיטלער פון די וואָס זענען אַוועק און מער נישטאָ. אַ ספק, צי ווער פון די לעבעדיקע יידן אין דובנע האָט זוכה געווען צו אַזאַ פּאָפּולאַריטעט, ווי ער. אַלע האָבן אים געקענט, הגם ניט געגלויבט... בעצם, האָט ער ניט געהייסן בענעדיק.

דער וואָס האָט פאַר אים צוגעטראַכט דעם צונאָמען, האָט אַוודאי געוואָלט אונטערשטרייכן זיין מלאכה — באַגלייטן נפטרים אויפן בית־הקברות. אויב אַזוי, איז ער דאָך פון די רויטע יידעלעך. ד. ה. — בן אדום, אַ ביסל פאַרדרייט, קומט עס אויס „בן אדיק". איז ניט אַנדערש, ווי... בענעדיק!

אַ באַבערדיקטער ייד געווען, אַרום געגאַנגען מיט דער פּושקע „צדקה תציל ממות" און ביים אויסשרייען דעם פּסוק, האָט ער מיט אַ ליבלעכן שמייכל, ווי געוואָלט פאַרטרייבן דעם טויט...

מענטשן האָבן זיך מיט אים ניט געחברט, אַפילו זיך פון אים דערווייטערט.

פאַרשטייט זיך, אַז קיין ערגערע קללה האָט שוין ניט געקאָנט זיין, ווי עמעצן אַ זאָג געבן „אַז בענעדיק וועט זיך שוין מיט דיר פאַרנעמען"...

זיין גאַנץ לעבן געווען אַ קבצן אין זיבן פאָלעס. זיין אויסערלעכער אויסזען האָט אַלעמען דערמאָנט „כי לא לעולם חוסן"... און דער עיקר — „צדקה תציל ממות"...

אויך די דאָזיקע צדקה האָט אים ניט געהאָלפן. ער האָט געטיילט דעם טראַגישן גורל פון די דובנער יידן.

אברהם די [illegible] [illegible] [illegible] קיין אמעריקע
פאר [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

1

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
אונז [illegible] גוט בשלום געזעהן
[illegible] [illegible] זאל ניט זיין שווער
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

2

[illegible] [illegible] זאל [illegible]
מיט גרויס ברכה והצלחה
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] גאנצער משפחה

אברהם־איזיק טרעגער

אַ עמך מענטש,
אַ גרויסער קבצן מיט אַ
עדעלער נשמה, האָט
באַדאַנקט פאַר שיקן אים
צוויי דאָלאַר פון אַמעריקע.
די דאַנק־ליד איז אויטענטיש
אין איר סטיל און וואָרט.

3

פיל ווערן אין ברכות

ווערן אויך באגלייטן נאך גערן

פֿון אנדערע אייגענע און פֿרעמדע

וועלכע האבן אונזער שטיצע געזען

4

אונזערע סודות פֿארלוירן

האט איהר דאס פֿארטיילט

ארעמע האט איהר געהאלפֿן

קראנקע נורכע וונמין געהיילט

5

דער ליבער גאט ווייסט

אויך באצאלין כפל כפלים

פאר אמונה גאותים

פאר אייער אלפים

6

אט דאס איז דאנק די מענשליכע חובות

ווען ער איז אימשטאנדע, מיט געלד

טוהן חסדים און טובות

ביז זיין לעבין אויף דער וועלט

7

איהר דארפט און מוזט ווערן

ערפֿילן און מקיים זיין יעדער ווארט

אבשולדערין פיל לענגער דא

פאר פיל אמעריקאנער דארט

8

אין פאר אונזער נאהנטער פריינד

צולט איהר אונטבאק פארשטעלין

מיין קריטישער לאנגער אלטענגער

פֿון מיר אברהם אייזיק טרייגער

9

פֿארט גיזונט, קומט גיזונט

דאס ווינש איך אייך אזוינע

אייער רייזע זאל זיין ווי א חלום

קומען אין היים לאנד בשלום

פון די טרויעריקע טעג

משה ווייסבערג

לעבן און אומקום פון די יידן אין דובנע

די ראַיאָן־שטאָט דובנע ליגט ביים טייך איקוואַ, אויפן קרייצוועג קיעוו־ראָוונע און בראָד־לעמבערג. אַ שטאָט אַן אַלטע, וואָס ציילט שוין הונדערטער יאָרן. ביז צום אויסברוך פון דער דייטש־סאָוויעטישער מלחמה, האָט דאָרט געברויזט דאָס לעבן אויף אַלע געביטן. יידן זיינען דאָ געווען אַרום 12 טויזנט, 60 פראָצענט פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. 1941, אין דער ערשטער צייט פון נאַצי־רעזשים אין דובנע, האָבן דאָ געלעבט 13 טויזנט יידן.

דעם 25סטן יוני 1941 האָבן די נאַצישע האָרדעס זיך ארייגעריסן אין דובנע. די יידן איז באַפאַלן אַ שרעקלעכער פחד. די יידישע געשעפטן זיינען צעראַבירט געוואָרן דורך די דייטשן און אָרטיקער אוקראַאינשער באַפעלקערונג. עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס רויבן פון יידישן פריוואַט־אייגנטום, ווי אויך שלאָגן יידן, טרייבן זיי אויף אַרבעט און בכלל פאַרפאָלגן. די ברויט־ראַציע פאַר יידן איז פאַרקלענערט געוואָרן ביז 100 גראַם טעגלעך. ס׳איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ פאַראָרדענונג, אַז יידן מוזן טראָגן ווייסע בענדער, 15 ס״מ ברייט, מיט בלויע מגן־דודס. דעם 17.10.41 זיינען די ווייסע בענדער פאַרביטן געוואָרן אויף געלע לאַטעס פון 8 ס״מ אין דיאַמעטער, וואָס מען האָט געמוזט טראָגן אויף דער לינקער זייט ברוסט און אויף דער רעכטער זייט פון רוקן. דער געשאַפענער יודנראַט מיט מאַגיסטער קאָנראַד טויבענפעלער בראש, האָט געמוזט יעדן טאָג אַריינטראָגן פאַרשיידענע געלט און חפצים־קאָנטריבוציעס, ווי צ. ב. בגדים, װעש, בעטגאוואַנט, מעבל, געפעס, אינסטרומענטן, א.אַ.וו.

דעם 22סטן יולי, אַ חודש נאָכן אָנקומען פון די דייטשן איז פאָרגעקומען דער ערשטער טויט־געיעג אויף יידן. ס׳איז געווען אַ דינסטיק נאָכמיטאָג. קיין דובנע זיינען אָנגעקומען עטלעכע אויטאָס מיט ס. ס.־לייט. זיי האָבן מאָבליזירט צו הילף די אוקראַאינישע מיליץ און אָנגעהויבן די ערשטע מאָרדאַקציע. די אוקראַאינער האָבן צונויפגעכאַפּט ביז 150 מענער. פון דעם הויז, וווּ איך האָב זיך געפונען (זאַבראַמאַ 5), האָט מען אַרויסגענומען אַלע מענער. מיר און נאָך דריי (ווייסבוים לייזער, בארטניק מיכאל און הערש) איז געלונגען זיך אײַסבאַהאַלטן. די געכאַפּטע יידן האָט מען צוזאַמענגעבראַכט ביים פּאָסט־פּלאַץ, ווו ס׳האָבן שוין געוואַרט די ס.ס.־מערדער. די האָבן זיך אַרויפגעוואָרפן אויף די יידן און זיי שוידערלעך געשלאָגן. 70 מאַן זיינען צוריקגעשיקט געוואָרן אַהיים און די איבעריקע 80 זיינען פאַרפּאַקט געוואָרן אין די אויטאָס און זיי אָפּגעפירט צום יידישן בית־עולם (ניט ווייט דערביי האָב איך געוווינט). דאָרט זיינען שוין געווען צוגעגרייט גריבער. מען האָט זיי באַפוילן זיך אויסטאָן נאַקעט. דאַן האָט מען זיי ווידער געשלאָגן, אַרויסגעריסן די גאָלדענע ציין און צום ענדע זיי אויסגעשטעלט ביי די ראַנדן פון די גריבער און דערשאָסן. צומאָרגנס האָט מיין אוקראַאינישער שכן טשערניאַקאָוו געבראַכט פאַרשיידענע בילדער, דאָקומענטן, ברילן און אַנדערע זאַכן, וועלכע ער האָט געפונען אויפן בית־עולם ביי די גריבער.

אין העלפט אויגוסט האָט די נאַצישע מיליטער־מאַכט פאַראָרדענט, אז די דובנער יידן מוזן אָפּגעבן דאָס גאַנצע גאָלד, זילבער און אַלע אַנדערע ווערטפולע חפצים. די פאַראָרדנונג איז דורכגעפירט געוואָרן מיט אַ באַזונדערער שטרענגקייט.

די צווייטע אַקציע איז פאָרגעקומען דעם 21סטן אויגוסט 1941, בלוז אויף מענער. עס איז געווען דאָנערשטיק. קלאַנגען פאַרשידענע זיינען אויסגעבראָכן און באלד אויך אַן אויסערגעוויינלעכע פאַניק. יידן האָבן גענומען לויפן אין די הייזער. אין די גאַסן האָבן זיך באַוויזן אוקראַאינישע פּאָליציי. זיי זיינען געווען באַוואָפנט מיט פיסטאָלעטן, אייזנס, שטעקנס און פאַרשיידענע מאָרד־מכשירים. ביי א סך פון די אוקראַאינער זיינען די אויגן און אַ טייל פון פנים געווען באַדעקט מיט שוואַרצע מאַסקעס. דערמיט האָבן די אָרטיקע אוקראַאינישע באַנדיטן זיך געפרוווט מאַסקירן פאַר די יידן, וועלכע האָבן זיי גוט געקענט ווי געוועזענע חברים פון שול־באַנק און מיליטער און פאַרשיידענע געזעלשאַפטן, ווי אויך פון אַנדערע פריינדלעכע באַציאונגען... ווי צעווילדעוועטע חיות האָבן זיך די א לאָז געטאָן איבער די יידישע גאַסן, הייף און הייזער, געבישטערט אין די קעלערן און אויף ביידעמער. פון די פאַרשיידענע באַהעלטענישן האָבן זיי אַרויסגעשלעפט אַלטע און יונגע מענער. זיי האָבן געשלאָגן, פאַרוווּנדעט און ווילד געטריבן די שוצלאָזע יידן.

איך האָב דעם טאָג זיך געפונען אין יודענראַט. אין פאַרלויף פונעם בלוטיקן טאָג זיינען די מערדער אַרויפגעקומען ביז 20 מאָל און אַלץ געזוכט די פאַרשטעקטע באַאַמטע. פון

42 באַאַמטע זיינען 37 צוגענומען געוואָרן. אייניקע האָבן זיך געראַטעוועט אַ דאַנק דעם וואָס זיי האָבן זיך פאַרשלאָסן אין אַ זייטיק פאַרמאַסקירט שטיבל, ווו אויך איך האָב זיך געפונען. פון דעם שטיבל האָבן מיר געזען דעם מאַרק־פּלאַץ ווו מ׳האָט צונויפגעטריבן די יידן און גרופּעסווייז זיי אָפּגעפירט אין דער שטאָטישער תפיסה. אויפן הויף און אין די קאָרידאָרן פון תפיסה זיינען אין 2 רייען געווען אויסגעשטעלט אוקראַאינישע פּאָליציי, באַוואָפנט מיט שטעקנס און אייזנס. יעדער ייד האָט געמוזט אַדורכגיין צווישןביידע רייען און באַגיסן זיך מיט בלוט פון די באַקומענע קלעפּ. אין אַ זאַל זיינען דאָרט געזעסן דייטשישע מערדער, וועלכע האָבן פון די מענטשן צונויפגענומען פאַרשיידענע פּערסאָנאַליעס און כמעט אַלעמען באַשטימט צום טויט. באַפרייט זיינען געוואָרן נאָר געציילטע. די באַשטימטע צום טויט האָט מען מיט אויטאָס געפירט צום יידישן בית־עולם, ווו מ׳האָט פון זיי אַלץ צוגענומען און נאַקעטע צעשאָסן. די אַקציע האָט געדויערט 10 שעה, ביז 7 אָוונט. דאַמאָלס זענען אומגעקומען טויזנט יידישע מענער.

פון דעם טאָג זענען אין משך פון אַ האַלב יאָר קיין גרעסערע אַקציעס אין דובנע ניט פאָרגעקומען. עס זיינען נאָר געווען פאַלן, ווען עס זיינען דערשאָסן געוואָרן איינצלנע יידן אָדער קלענערע גרופּעס, אויף וועלכע מען האָט צוגעטראַכט פאַרשיידענע בילבולים. די יידן זיינען געווען באַשעפטיקט ביי פאַרשיידענע שטאָטישע און מיליטערישע צוואַנגסאַרבעט. דערביי האָט מען דאָרט מאָראַליש דערנידעריקט, געשלאָגן, אָפּגעשפּאָט און געצוווּנגען צו די שווערסטע אַרבעטן. דער גרעסטער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג איז געוואָרן אויסגעדאַרטע סקעלעטן, אויסגעשעפּט מאָראַליש, פיזיש און פּסיכיש—ביז דער העכסטער מדרגה. די יידן אַליין האָבן זיך געטרייסט מיט פאַרשיידענע צוגעטראַכטע קלאַנגען. די פאַרצווייפלונג איז אָבער געוואַקסן מיט יעדן טאָג, דער עיקר צוליב די דערפאָלגן פון דער נאַצישער אַרמיי אויף אַלע פראָנטן. אין שטאָט זיינען געבראַכט געוואָרן טויזנטער סאָוויעטישע געפאַנגענע, וועלכע זיינען געפייניקט געוואָרן דורך שלאָגן און הונגער ניט ווייניקער ווי די יידן. נאָר אין די ווינטער־מאָנאַטן 1942, זיינען אין ראָוונע און דובנע אומגעקומען ביי אַ 55 טויזנט רוסישע קריגס־געפאַנגענע.

די דייטשן האָבן אויך ווירטשאַפטלעך סיסטעמאַטיש רואינירט די יידן. כסדר פלעגן זיי אויפפאָדערן דעם יודענראַט איבערצוגעבן זיי יידישע האָב־און־גוטס. די פאָדערונגען זיינען געווען אומגעהויערע, און עס איז שווער געווען זיי צו באַפרידיקן. די פאַרצווייפלונג איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. צו דעם האָבן נאָך גורם געווען די פאַרשיידענע חורבן־ידיעות וואָס פלעגן דערגיין פון די אַרומיקע שכנותדיקע שטעט און שטעטלעך. פון ראָוונע צ.בש. איז דערהאַלטן געוואָרן אַ טרויעריקע ידיעה, אַז דעם 10־טן און 11־טן נאָוועמבער 1941 זיינען דאָרט אויסגעמאָרדעט געוואָרן 18 טויזנט יידן, וועלכע זיינען באַגראָבן געוואָרן אין 9 גריבער אויף די סאָסענקעס (אַ וועלדל 5 ק״מ הינטער ראָוונע). ענלעכע ידיעות זיינען אויך אָנגעקומען פון אַנדערע וואָלינער שטעט.

דעם 5טן און 23סטן מערץ 1942 זיינען אין דובנע דורכגעפירט געוואָרן צוויי ווירטשאַפטליכע אַקציעס, וואָס האָבן דאָ געדאַרפט צוגרייטן דאָס שאַפן אַ געטאָ. צו די אַקציעס האָבן די דייטשן מאָביליזירט טויזנטער פורן פון די אַרומיקע אוקראַאינישע און פּוילישע דערפער. הונדערטער אוקראַאינישע פּאָליציאַנטן האָבן אויף די פורן פון אַלע יידישע וווינונגען אַרויסגעפירט דאָס בעסטע האָב און גוטס, ווי מעבל, זאַכן, און פאַרשיידענע פּראָדוקטן. איבערגעלאָזט האָבן זיי נאָר שמאַטעס און צעבראָכענע כלים. פאַר דער אוקראַאינישער באַפעלקערונג איז דאָס געווען א ניט קיין קליינע געלעגנהייט צו ראַבירן די יידן. דאָס האָבן אויך אויסגענוצט די פּאָליאַקן, וועלכע זיינען ניט געבליבן הינטערשטעליק ביי דער אַרבעט.

דעם 2־טן אפּריל 1942, א׳ דפסח, איז איינגעפירט געוואָרן פאַר די דובנער יידן אַ געטאָ. געטאָס זיינען דאַן געווען שוין כמעט אין אלע וואָלינער שטעט. אַנדערש איז אָבער געווען אין די מזרח־אוקראַאינישע געביטן. דאָרט איז שוין דאַן ניט געווען קיין סימן פון יידן. פאַרן געטאָ אין דובנע איז באַשטימט געוואָרן דאָס שמוציקע שלום־עליכם־געסל. אין די גרענעצן פון געטאָ זיינען אַריין נאָך עטלעכע שכנותדיקע בלאָטיקע געסלעך, וועלכע זיינען געלעגן ביים ברעג פון טייך איקוואַ. דער פּלאַץ איז אַרומגעצוימט געוואָרן מיט אַ הויכן ברעטער־צוים און מיט שטעכל־דראָטן. אין משך פון איין טאָג האָבן אַלע יידן פון שטאָט זיך געמוזט אַהער אַריבערקלייבן. פאַר די קאַרגע 11 טויזנט יידן, וועלכע האָבן נאָך צו יענער צייט געלעבט אין דובנע, איז דער אָרט געווען צו קליין, און די ענגשאַפט איז געווען אומדערטרעגלעך. דאָס אלץ און דערצו נאָך די שלעכסטע דערנערונג, האָבן גורם געווען צו פאַרשיידענע עפּידעמיעס.

פון געטאָ פלעגן טאָג־טעגלעך יעדן אין דער פרי אַרויסמאַרשירן געשלאָסענע גרופּן צו פאַרשיידענע אַרבעטן און אין

זעלבער אָרדענונג זיך צוריקקערן פאַרנאַכט. קיין איינצלנע יידן האָבן זיך ניט געטאָרט ווייזן אויסערן געטאָ. אָפטמאָל פלעגן די דייטשישע אָדער אוקראַינישע זשאַנדאַרמעריע ביים געטאָ דורכפירן רעוויזיעס ביי די צוריקגעקומענע גרופּעס. פאַר געפינען ביי וועמען עטלעכע דעקאָ פּוטער אָדער אַנדערע שפּייזן, פלעגט דער מענטש ווערן מערדערלעך צעשלאָגן און דערצו נאָך אַרעסטירט. אַזאַ פאַל האָט צ. ב. געטראָפן מיט מיינער אַ באַקאַנטער, קלאַראַ טענענבוים. זי איז געווען פון פאַך אַן אַגראָנאָם און געאַרבעט אַלס גערטנערין ביים געביטס־קאָמיסאַר. איין מאָל, ווען איר גרופּע האָט זיך צוריקגעקערט פון דער אַרבעט, איז פּלוצלונג אַרויס פון אַ הויז דער זשאַנדאַרמעריע־קאָמענדאַנט פאָן פּאַפּקע מיט עטלעכע אוקראַינישע פּאָליציסטן. זיי האָבן די גרופּע פאַרהאַלטן און דורכגעפירט אַ רעוויזיע. ביי קלאַראַ טענענבוים האָבן זיי געפונען 10 דעקאָ פּוטער. פאָן פּאַפּקע האָט זי מערדערלעך צעשלאָגן, געטראָטן מיט די פיס און איר מיט נאָך עטלעכע מיידלעך אָפּגעפירט אין דער זשאַנדאַרמעריע. דאָרט האָט ער זיי ווידער רעווידירט און געפינענדיק ביי טענענבוים איר מאַטורע׳ האָט ער זי ציניש צעריסן, אויסשרייענדיק דערביי: „יידן דירפען קיינע בילדונג האַבען!" פאַר דאָס ביסל פּעטס האָט ער באַשטימט דאָס מיידל צום שיסן. אַ דאַנק די גרויסע באַמיאונגען, וואָס זיינען אָנגעווענדעט געוואָרן ביים געביטס־קאָמיסאַר, ביי וועלכן זי האָט געאַרבעט, איז געלונגען איר אָפּצוראַטעווען פון טויט. אַגב, קלאַראַ טענענבוים האָט איבערגעלעבט דעם נאַצי־רעזשים און געפינט זיך לעצטנס אין ווין.

דאָס לעבן אין געטאָ איז געוואָרן האָפענונגסלאָז, פול מיט אָנגעשטרענגטער דערוואַרטונג אויף עפּעס אַן ענדערונג. אַן ענדערונג איז טאַקע געקומען, אָבער אַ שטאַרק טרויעריקע. אינמיטן מאַי 1942, זעקס וואָכן נאָכן שאַפן דאָס געטאָ, האָבן די דייטשע צעטיילט דאָס געטאָ אויף צוויי טיילן. אין איין זייט האָבן געדאַרפט וווינען פאַכמענער, וועלכע האָבן באַקומען ספּעציעלע שיינען, און די צווייטע טייל איז געווען באַשטימט פאַר די ניט פאַכמענער. די צאָל אַרויסגעגעבענע פאַך־שיינען איז געווען אַ באַגרענעצטע. פאַקטיש האָבן אָבער די פאַך־שיינען באַקומען ניט נאָר פאַכלייט נאָר אויך אַזעלכע, וועלכע האָבן געהאַט גרויס פּראָטעקציע אָדער האָבן פאַר די פּאַפּירלעך גוט באַצאָלט. איך פּערזענלעך בין דאַן געווען באַשעפטיקט אַלס בוי־טעכניקער אין געביטס־קאָמיסאַריאַט און אַ דאַנק דעם איז מיר געלונגען צו באַזאָרגן מיט פאַך־שיינען 25 יידישע בחורים, וועלכע זיינען געווען באַשעפטיקט ביי די אוקראַינישע מאָליאַרעס פון געביטס־קאָמיסאַריאַט.

די יידן האָבן שוין פאַרשטאַנען, אַז עס גרייט זיך אויף זיי אַ גרויס אומגליק. און אַזוי איז טאַקע געווען. דער 27־סטער מאַי איז געווען פאַר די יידן פון דובנע אַ טאָג פון אַ שוידערלעכער שחיטה וואָס האָט געקאָסט דאָס לעבן פון א 7 טויזנט נפשות. די הויפּטמערדער פון די יידן אין דובנע זיינען אין דער ערשטער ריי געווען: דער קאָמענדאַנט פון דער זשאַנדאַרמעריע פאָן פּאַפּקע, דער לייטער פון דער דייטשן אַרבעטסאַמט הויפּטמאַן האַמערשטיין, געביטס־קאָמיסאַר בראָקס, זיין פאַרטרעטער שטאַבס־לייטער אללעטער, און דער אינספּעקטאָר וויזע. פאָן פּאַפּקע איז געווען אַ טיפּ פון אַ פאַרברעכער, ביי וועמען דער עקלהאַפטער, צעקרימטער און צעקנייטשטער פּנים מיט דער נאַהייקע אין האַנט האָבן באַלד געקענט כאַראַקטעריזירן זיין שוואַרצן כאַראַקטער. הויפּטמאַן האַמערשטיין, וועלכער האָט געשטאַמט פון די סודעטן, איז געווען אַ הויכער, מיט אַ גאַנץ איידעלן פּנים און געהאַט אַן אָנגענעמע שטימע. ער האָט געטראָגן ברילן אויף דער נאָז. ווער עס האָט מיט אים דאָס ערשטע מאָל גערעדט, האָט זיך ניט געקאָנט פאָרשטעלן אַז דער מענטש זאָל קענען זיין אַזאַ ווילדער ראַפינירטער רוצח פון אַן אויסערגעוויינלעכן מאַסשטאַב. געביטס־קאָמיסאַר בראָקס איז געווען אַ ווייניק ריידנדיקער. ער פלעגט די גזירות אונטערשרייבן אָדער געבן זיין הסכמה, זיינע בלוטיקע באַפעלן פלעגן שוין אויספירן זיינע אונטערגעאָרדנטע דייטשן און אוקראַינער. שפּעטער פלעגט ער קומען מיט אינספּעקציעס אויפן אָרט פון די געשעענישן. זיין פאַרטרעטער שטאַבס־לייטער אללעטער איז געווען אַ נידעריקער, זייער אַ שטרענגער און פאַקטיש האָט ער אָנגעפירט מיט דער גאַנצער אַרבעט פון געביטס־קאָמיסאַריאַט. ער איז געווען דער הויפּט־פּייניקער פון די דובנער יידן. אינספּעקטאָר וויזע איז ווי פאָן פּאַפּקע געווען אַ פאַרברעכערישער טיפּ, אַ סאַדיסט וועלכער פלעגט שטענדיק שלאָגן יעדן פאַרבייגייענדיקן יידן אָן קיין שום סיבה און חטא. ער האָט אָנטייל גענומען אין יעדער אַקציע.

אויסער די דייטשן, האָבן צוגעלייגט אַ האַנט צו די עינויים איבער די יידן אויך אָנפירער פון דער אוקראַינישער באַפעלקערונג. צווישן זיי אין דער ערשטער ריי: בירגערמייסטער בורקאַ, וויצע־בירגערמייסטער סערוואַס, סטאַראָסטע סידעראָוויטש און אַנדערע. זיי אַלעמען האָט נאָך איבערגעשטיגן איינער סטאַשיק. די דערמאָנטע אוקראַינישע מנהיגים זיינען געווען פון פאַך לערערס וועלכע האָבן מיט מיר צוזאַמען פון 1939 ביז 1941 געאַרבעט אין סאָוויעטישע שולן. דעמאָלט האָבן זיי זיך דעקלאַרירט אַלס הייסע קאָמוניסטן.

די אַקציע גופא איז פאָרגעקומען אויף פאָלגענדיקן אופן. דעם 26סטן מאַי 1942, אין אָוונט, האָט די יידישע געטאָ־פאָליציי באַקומען אַ פאַראָרדענונג ניט איבערצולאָזן קיינעם פון דער זייט פון די ניט־פאַכלייט אויף דער זייט פון די פאַכלייט. 12 אַזייגער ביינאַכט האָט זיך געלאָזט הערן ביים געטאָ־טויער פון די פאַכלייט דריי שאָסן, נאָך וועלכע עס האָבן זיך גלייך אין געטאָ אַריינגעריסן צעווילדעוועטע דייטשע ס. ס. און עטלעכע הונדערט אוקראַאינישע פאָליציסטן. אויך פון דרויסן איז דאָס געטאָ געוואָרן אַרומגעשטעלט מיט באַוואָפנטע פאָליציי. אַלע האָבן זיי געטראָגן העלמען; די דייטשן האָבן אויך מיטגעפירט הינט. זיי האָבן אָנגעהויבן אַרויסטרייבן די יידן פון די הייזער. די אַרויסגעטריבענע האָט מען געשלאָגן אָן רחמנות. פיל פרויען זיינען געפאַלן אין חלשות, דערזעענדיק ווי זייערע קליינע עופהלעך ווערן געטראָטן פון די מערדערישע פיס. קראַנקע קאַליקעס און אַלטע לייט האָט מען געשאָסן אויפן אָרט. אַנדערע יידן זיינען געשפרונגען אין טייך, (איקווא), וועלנדיק בעסער דאָרט געפינען דעם טויט, איידער זיך איבערגעבן אין די הענט פון די רוצחים. אַ סך מענטשן זיינען אַראָפּ פון זינען. איינע א פרוי, חיה פיינבליט פון ריבנע געסל, וועלכע האָט גאַנצע 14 יאָר נאָך איר חתונה ניט געהאַט קיין קינדער און ערשט ביים אָנהייב פון דער דייטשער אָקופאַציע געבוירן אַן ערשטלינג, האָט בעת דער אַקציע, ווען די מערדער האָבן ביי איר געוואָלט צונעמען דאָס פיצל קינד, עס אַריינגעוואָרפן אין אַ פאַס וואַסער, אויסשרייענדיק דערביי: „זאָל איך אַליין זען דעם טויט פון מיין אויסגעבענקטן קינד!" נאָכדעם האָט זי אַליין איינגענומען סם. די באַרבאַרן האָבן דערביי נאָך געלאַכט און מיט פאַרגעניגן ווייטער געפירט זייער בלוטיקן ספּאָרט. די געטריבענע אומגליקלעכע יידן האָבן זיי צונויפגעזאַמלט אויף אַ פלאַץ ביים אַרויסגאַנג פון געטאָ, ווו ס׳האָט געהערשט אַ טויטע און יאושדיקע שטילקייט. פון צייט צו צייט, ווען ס׳פלעגן אָנקומען אויטאָס נאָך די מענטשן, האָט זיך אַרויסגעריסן אַ לעצט פאַרצווייפלטער געשריי וועלכער האָט צעשניטן די אַרומיקע טויטע שטילקייט. אין די אויטאָס האָט מען אַריינגעשטופט די קרבנות און אָפּגעפירט אויף דעם אָרט פון אומקום. די וועלכע מ׳האָט שוין ניט געקאָנט אַריינשטופן אין די אויטאָס, האָט מען געטריבן צופוס. די מענער האָט מען געטריבן אויפן יידישן בית־עולם, פרויען און קינדער — צום פלוג־פלאַץ וואָס האָט זיך געפונען הינטער דער שטאָט ביי דער באַן־סטאַנציע אויף סורמיטש.

איינע אַזאַ געטריבענע גרופּע איז באַשטאַנען ביז 8 הונדערט קינדער אין שול־עלטער. די אַמשענסטן אָנגעטאָנענע קינדער האָט מען אויסגעשטעלט פאָרויס צו פיר. מען האָט זיי געגעבן בוקעטן בעז אין די הענט. און ווי אַן איראָניע פון גורל זיינען אונדזערע שיינע קינדער געגאַנגען אין שענסטן חודש פון יאָר, אין מאַי, אויף זייער אייגענער לוויה—מיט בלומען אין די ענט. זיי זענען געטריבן געוואָרן פון אוקראַאינער, דייטשן און דייטשקעס מיט הינט, וועלכע מען פלעגט אלע מאָל אָנרייצן. פיל קינדערלעך זיינען אויפן וועג צעריסן געוואָרן פון די הינט. אַזוי האָבן געטאָן דייטשישע פרויען און מוטערס, וועלכע האָבן אויך געהאַט אין זייערע היימען אייגענע קינדער.

די גרופּעס יידן זיינען געבראַכט געוואָרן צו טיף־אויסגעגראָבענע גריבער. אַלע האָבן זיך געמוזט אויסטאָן נאַקעט. מ׳האָט פון יעדן אַרויסגעריסן די גאָלדענע ציין. נאָר זעלטןזעלטן האָט זיך געלאָזט הערן אַ קרעכץ אָדער אַ וויי־געשריי. די מענער און פרויען זיינען געוועזן אויסגעדאַרט, מיט געלע בלאַסע פנימער, מער ענלעך צו שאָטנס ווו צו מענטשן. זיי זיינען שוין געווען צו אַלץ גלייכגילטיק. די נאַקעטע מענטשן (פרויען, מענער, קינדער) האָבן געמוזט שטיין אויף די קני, מיט די פנימער אַראָפּגעבויגן צו די אויסגעגראָבענע גריבער און די הענט פאַרלייגט אויפן נאַקן. אין אַ ווינקל לעבן גרוב איז געזעסן אַ דייטש מיט אַן אָנגעלאָדענעם מאַשין־געווער. די פיס האָט ער געהאַלטן אַראָפּגעלאָזט אין גרוב און אין מויל אַ פאַפּיראָס. יעדע פאָר מינוט האָט זיך געהערט אַ קלאַפּעריי פון מאַשין־געווער און 20 מענטשן זיינען אַריינגעפאַלן אין גרוב אַריין. אַזוי זיינען יעדע פאָר מינוט אַריינגעפאַלן נייע 20 קרבנות. די מענטשן, וועלכע זיינען מיטן ערשטן שאָס נאָך ניט געווען דערליידיקט, האָט אַ צווייטער פאַרענדיקט. אַ טייל זיינען דערשטיקט געוואָרן אונטן די ניי־אַריינגעפאַלענע טויטע קערפּערס, און אַזוי איז אין די גריבער אַנטשטאַנען אַ בלוטיקע באַוועגלעכע מאַסע. די אָנגעפילטע גריבער האָט מען באַלייגט מיט כלאָר און נאָכדעם פאַרשאָטן. דאָס בלוט האָט ערטערווייז אַרויסגעברויזט פון דער ערד. נאָך צומאָרגנס האָבן אוקראַאינער באַמערקט ווי די ערד פון עטלעכע גריבער האָט זיך באַוועגט.

די אקציע האָט געדויערט ביזן 27סטן מאי אין דער פרי. די יידן פונעם צווייטן טייל געטאָ זיינען דעם טאָג געטריבן געוואָרן צו דער אַרבעט, ווי ס׳וואָלט גאָרניט געשען. דאָס זיינען געווען די פאַרבליבענע פאַכלייט, וואָס אַ ווייס שטיקל פאַפּיר האָט אויף אַ געוויסער צייט אָפּגעשטופּט דעם טויט. מ׳קען

זיך פאָרשטעלן דעם פסיכישן צושטאַנד פון די מענטשן, וועלכע האָבן צום גרעסטן טייל דורך איין נאַכט פאַרלאָרן זייערע פאַמיליעס, פריינד או נאָענטע, מיט וועלכע זיי האָבן זיך צוזאַמען דערצויגן און געלעבט. פון צייט צו צייט האָבן זיך געלאָזט מערקן לאַסט־אויטאָס, אָנגעלאָדענע מיט בגדים, שיך און פאַרשידענע זאַכן. דאָס האָבן יידן אַליין געפירט די זאַכן פון זייערע אייגענע ברידער פון די ערטער, ווו יענע זיינען גרויזאַם אומגעקומען. אין עטלעכע ערטער זיינען די פאַרבייגייענדיקע אוקראַינער און פּאָליאַקן שטיין געבליבן און זיך צוגעקוקט צו די טרויעריקע יידישע גרופן, וועלכע גייען ווייטער צו דער אַרבעט. זיי זיינען שטיין געבליבן און איראָניש געשמייכלט. אין בעסטן פאַל פלעגט ווער טרויעריק אַ שאָקל טאָן מיטן קאָפּ און ווידער גיין זיין וועג. פיל פון די ערלעכע האָבן אויף מאָרגן דערציילט אין דער שטיל ווי די מערהייט פון זייערע ברידער האָבן מיטגעהאָלפן די צעווילדעוועטע דייטשן כאַפּן אויסבאַהאַלטענע יידן און איבערגעבן זיי צום טויט. מיינער אַ באַקאַנטער לערער, דער אוקראַינער וואָלאָדקאַ דרוטשענקאָ, מיט וועמען איך האָב צוזאַמען געאַרבעט, האָט אַליין געכאַפּט פאַרבאַהאַלטענע יידישע קינדער און זיי איבערגעגעבן די דייטשן. די הויפּטראָל אין אויסזוכן באַהאַלטענע יידן האָט געשפילט וואַנקאַ האָפּמאַן. דער פאָטער זיינער איז געווען אַן אַדוואָקאַט, אַ רוס. מיטן אָנקום פון די דייטשן, איז ער און זיין פאמיליע געוואָרן פאָלקסדייטשן. איינער פון די זין איז געווען קאָמענדאַנט פון דער אוקראַינישער פּאָליציי און ביי יעדער אַקציע אַליין דערשאָסן הונדערטער יידן. אַ טאָכטער האָט אויך געאַרבעט אין קאָמיסאַריאַט. דער דערמאָנטער וואַנקאַ האָט געשפילט אַ פינצטערע ראָל ביים אָנטאָן יידן צרות. אַזוי האָט ער בעתן צעטיילן די פאַך־שיינען, גענומען פון יידן גרויסע סומעס געלט פאַר יעדן שיין און שפּעטער זיי אַליין אויסגעזוכט און איבערגעגעבן די דייטשן. ער האָט אויך איבערגעגעבן צום טויט זיין אייגענעם שול חבר מישאַ שפּיצמאַן (ס'איז כדאי צו באמערקן, אז קלאַראַ טענענבוים אין ווין האָט דאָרט געזען וואַנקא האָפּמאַן).

נאָך דער אַקציע זיינען די שיינע זומער־טעג פאַר די דובנער יידן פון טאָג צו טאָג שווערער געוואָרן. ביים לעבן זיינען פאַרבליבן איבער 3000 מענטשן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין שטענדיקער מורא און איבערצייגונג, אז מען האַלט זיי נאָר אויף ארויסצוציען פון זיי דאָס לעצטע ביסל קראַפט און זייער לוין וועט זיין — אַ טראַגישער טויט. עס האָבן זיך דאָך געפונען עטלעכע נאַאיווע אָפּטימיסטן, וועלכע האָבן זיך געטרייסט מיט פאַרשידענע אויסגעטראַכטע ידיעות פון די פראָנטן, פון אונטערגעהערטע שמועסן צווישן דייטשן, צו דורכן ראַדיאָ. ווען אַ דייטש האָט אַמאָל זיך דערלויבט צו זאָגן אַ וואָרט קעגן היטלערן אָדער זיין מאַכט, איז שוין געווען גענוג, אז יידן זאָלן אויף דעם בויען בערג און וואָכנלאַנג זיך טרייסטן... דערווייל האָבן אוקראַינער און פּאָליאקן געדאַרפט צו אַ באַשטימטן טערמין זיך אויסלערנען די יידישע פאַכן, כד״, ווען נויטיק, זיי פאַרטרעטן.

שפירענדיק דעם נאָענטן סוף פון די רעשטלעך פאַרבליבענע יידן, האָבן די אוקראַינער און פּאָליאַקן אָנגעהויבן צונעמען פון זיי די ווערטפולע זאַכן, צוזאָגנדיק די פאַרצווייפלטע כלומרשטע הילף אין אַ צייט פון געפאַר. די יידן האָבן זיך באַמיט אַלץ דאָס בעסטע אַוועקגעבן זייערע ניט־יידישע שכנים, זאָגנדיק: „וועלן מיר איבערלעבן, וועלן מיר אפשר עפעס קריגן צוריק, און ווען ניט, איז אַלץ איינס, צי עס וועט פאַרלוירן גיין". מיינע אַ באַקאַנטע פוילישע פרוי זאָפיאַ סטעפּאַנאָוויטשאָוואַ, ביי וועלכער איך בין כמעט יעדן טאָג געווען, האָט גענומען צום באַהאַלטן דאָס פאַרמעגן פון 2 אירע געוועזענע יידישע שכנים, פון הויז־אייגנטימער בראָנשטיין און פון דער יידישער מיידל אַדעלאַ מיט איר מוטער. אויסער אַ קעלער אָנגעפילט מיט יידישע גוטס, זיינען ביי איר געווען 2 פולע שאַפעס. ווען די אויבנדערמאָנטע אַדעלאַ האָט איינמאָל געוואָלט צוגיין צו איר שאַפע זאַכן, וועלכע האָט זיך געפונען ביי דער פרוי, און זיך אַרויסנעמען פון דאָרט אַ קליידל, האָט מען זי אָנגעזידלט און אַרויסגעוואָרפן פון שטוב. דאָס זעלבע האָט אויך געטראָפן מיט דער פרוי בראָנשטיין, ווען זי האָט געוואָלט נעמען אַ ביסל פון אירע וועש. אַזוי האָבן געטאָן כמעט אַלע אוקראַינער און פּאָליאַקן, וועלכע זיינען רייך געוואָרן פון אונדזער אומגליק.

איך אַליין האָב ביי דער זעלבער סטעפּאַנאָוויטשאָוואַ צוגעהערט אַזאַ מין שמועס. איך בין געזעסן ביי איר אין אַ צימער. אין שטוב איז אַריין די פוילישע שניידערין קאָלאָוואַ, וועלכע האָט ניט געוווּסט אַז איך געפין זיך אין צווייטן צימער. די דערמאָנטע קאָלאָוואַ האָט אָנגעהויבן ריידן אין אַ הייטערדיקן טאָן צו איר חברטע: „פאַני זאָשאַ, קאָנסטו ניט נעמען פון אַ זשידעק אַ קלאַוויר פאַר דיין טעכטערל דזיטקאַ? דעם ייד וועט מען דאָך סיי ווי דערהרגענען. און דו, פאַני, וועסט האָבן פאַר דיין קינד אַ קלאַוויר. איך האָב שוין גענומען פאַר מיין העלענען אַ קלאַוויר און דעם ייד האָט מען שוין געלויבט צו גאָט דערהרגעט, ווייס איך איצט אַז ס'איז מיינע!..“ און די קאָלאָוואַ רעדט ווייטער: „איך מוז אויך באַקומען 2 גוטע

פוטערס פאַר מיר און מיין מאַן. פאָקע־און־לאַפּקע־פוטערס האָב איך שוין פון די יידן, אָבער איך וויל באַקומען אַ קאַראַקול־פוטער. און איך וועל עס האָבן... זאָשיו, מען טאָר ניט זיין קיין פאַרשלאָפענע און מ׳מוז טאָן וואָס עס לאָזט זיך נאָר, ווייל אַנטקעגן דעם וואָס אנדערע האָבן שוין, קענען מיר זיך פאַרשטעקן!..״ די אויבנדערמאָנטע דזיטקא, פאַר וועלכער זי האָט געראַטן צוגרייטן אַ קלאַוויר, איז געווען אַלט 1 יאָר. זאָשאַ, צו וועמען איר חברטע האָט אַזוי גערעדט, האָט מיטן פינגערביים נאָז געוויזן דער קאָלאָוואַ ניט צו ריידן. איך בין דאַן אַרויס אַן אויפגערעגטער פון צווייטן צימער, אָבער דאָך מיט אַ קאַלטער און באַהערשטער שטימע געזאָגט צו דער קאָלאָוואַ: „יאָ, דו פאַני וועסט שפילן אָבערעק, מאַזורקע אויף דעם קלאַוויר נאָך די דערמאָרדעטע יידן. אָבער איך ווייס ניט צי איר וועט ניט דאַרפן שפילן קיין טרויער־מאַרש אויך נאָך די דערמאָרדערטע פאָליאַקן״. אַזוי איז טאַקע געווען. נאָכן אויסראָטן די יידן, האָבן זיך די אוקראַינער גענומען צום מאָרדן פאָליאַקן, צינדן און רויבן זייער גוטס. דאָס זיינען נאָר קליינע עפּיזאָדן וואָס כאַראַקטעריזירן די באַציאונגען פון די אוקראַינער און פאָליאַקן צו די יידן אין אוקראַינע. אַ פאָליאַק מיט אַן אויפריכטיקער באַציאונג צו דער יידישער טראַגעדיע, מיט מיטגעפיל און הילף — איז געווען אַ זעלטנהייט. אַזעלכע אוקראַינער האָבן כמעט ניט עקזיסטירט. די אָרטיקע רוסן זיינען אויך ניט בעסער געווען. מיינער אַ פריינד, דער רוס קאָסאַק, וועלכער האָט מיט מיר צוזאַמען געאַרבעט אין געביטס־קאָמיסאַריאַט אלס צייכענער, האָט שפּעטער ארויסגעוויזן זיין אמתן פּרצוף, ווען איך בין אַוועק פון דובנע אויף אַרישע פּאַפּירן, האָט ער מיך אַ געוויסע צייט נאָכגעפאָרשט, כדי איבערצוגעבן אין די דייטשע הענט. נאָר די אָרטיקע טשעכן האָבן אין געוויסע פאַלן אַרויסגעוויזן מיטלייד און הילף זייערע באַקאַנטע יידן. די אַלע אָרטיקע קריסטלעכע אַיינוווינער וועלכע שמען מיט זייער גאָטספאָרכטיקייט און ביים קניען אין די קירכעס און צערקוועס, קלאַפּן זיי מיט די קעפּ אין דיל; זיי, וועלכע חזרן כסדר די הייליקע רייד „האָב ליב דעם צווייטן ווי זיך אַליין, דעם הונגעריקן קאָרמע אָן און טרינק אָן דעם דורשטיקן״ — די האָבן זיך אין דער פּראַקטיק אַרויסגעוויזן אַלס גרויזאַמע און בלוטדורשטיקע מערדער, און שוין אין בעסטן פאַל — אַלס רויבער פון יידישן האָב און גוטס און מיטהעלפער פון די דייטשן ביים אויסראָטן די יידן.

אין געטאָ זיינען דערווייל געגאַנגען די טעג איינער טרויעריקער פאַרן צווייטן. יעדער ייד האָט זיך אינאָוונט געלעגט אויף זיין האַרטן געלעגער מיטן געפיל אַז דאָס קען שוין זיין די לעצטע נאַכט. אָפטמאָל איז מען צוליב די פאַרשיידענע קלאַנגען אינגאַנצן ניט געגאַנגען שלאָפן. פיל יידן האָבן צוגעגרייט אונטערערדישע באַהאַלטענישן, גלויבנדיק צו געפינען אין זיי אַ שוץ און אין אַ בייזער שעה זיך ראַטעווען דאָרט פונעם טויט. די בונקערס און באַהעלטענישן זיינען אַזוי קונציק פאַרמאַסקירט געווען, אַז עס האָט זיך באמת געדוכט אַז ס׳איז גאָר אומעגלעך אַזוינס צו אַנטדעקן. און דאָך האָבן זיי זיך שפּעטער אַמערסטן אַרויסגעוויזן פאַר צוועקלאָז, אַ דאַנק דער מיטאַרבעט פון דער אָרטיקער ניט־יידישער באַפעלקערונג מיט די נאַציס.

דאָס לעבן אין געטאָ איז פּאַמעלעך דערגאַנגען צו דער העכסטער מדרגה פון אָרעמקייט און דערשלאָגנקייט. די ברויט־נאָרמע איז געווען זייער א קליינע און קיין אַנדערע שפּייזן זיינען ניט צוגעטיילט געוואָרן. ווער עס האָט נאָר געהאַט מעגלעכקייטן, האָט זיינע לעצטע זאַכן אויסגעטוישט אויף שפּייז, כדי צו דערהאַלטן זיך ביים לעבן. מען האָט פאַר אַ ברעקל פוטער אָדער פלייש אַוועקגעגעבן די שענסטע קאָסטיר־מען אָדער אַנדערע ווערטפולע חפצים. גאַנץ אָפט האָבן יידן אויך דערפאַר באַצאָלט מיטן לעבן.

מיט באַדויערונג מוז מען פעסטשטעלן, אַז קיין שום קולטורעלע אָדער פּאָליטישע טעטיקייט האָט זיך אין דובנער געטאָ ניט געמערקט. די סיבה זאָל זיין, וואָס גלייך נאָך 6 וואָכן עקזיסטענץ פון געטאָ, איז שוין אומגעבראַכט געוואָרן דער גרעסטער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג און די לעבנגעבליבענע האָבן זיך נאָך געמאַטערט ביי 4 מאָנאַטן.

פון דער ערשטער גרויסער אַקציע אין דובנע ביז דער ליקווידאַציע פון געטאָ, האָבן די דייטשען אויסגענוצט אלע יידישע אַרבעטס־קרעפטן. די דייטשע פאָדערונגען זיינען געווען גרויס און די יידן האָבן זיי ניט געקענט נאָכקומען. דער פאָרזיצער פון יודנראַט, מאגיסטער קאָנראַד טויבענפעלד, און דער לייטער פון יידישן ארבעטסאַמט ראָזענבוים, האָבן ממש פאַרלוירן זייער גלייכגעוויכט, ניט קאָנענדיק געפינען קיין אויסוועג פאַר ניט־אויספירבארע פאָדערונגען. און פון דער אַנדער זייט, אויך ניט וועלנדיק מיט קיין זאַך אַריינגעבן דעם שונא אַן אויסרייד אויף אָנמאַכן צרות, זיי האָבן געטאָן וואָס עס איז געווען אין זייער מעגלעכקייט. די גרעסטע צאָל פון די יידישע אַרבעטס־קרעפטן האָט שוין ליידער געפוילט אין דער ערד. דער לייטער פון דייטשישן אַרבעטס־אַמט, דער קאַט האַמערשטיין, פלעגט אַליין קומען אין געטאָ אַרויס־טרייבן די יידן צו דער אַרבעט, זיי שלאָגן און פייניקן. עס

זיינען געוועזן פֿאַלן, ווען איינצלנע יידן זיינען אַנטלאָפֿן פון געטאָ אין די וועלדער אָדער צו באַקאַנטע פויערים און דאָרט געלעבט אויף אַרישע דאָקומענטן.

זומער־צייט 1942 הויבן אָנקומען אין דובנע ידיעות וועגן דער ליקווידאַציע פון די געטאָס אין אַנדערע וואָלינער שטעט. 2 אַנטלאָפֿענע יידן פון קרעמעניעץ האָבן איבערגעגעבן וועגן אַן אַקציע ביי זיי דעם 14־טן יולי 1942. ביז 12 טויזנט יידן זיינען ביי דער אַקציע אומגעקומען אין קרעמעניצער געטאָ. ווי זיי האָבן אויך דערציילט, האָבן די קרעמעניצער יידן ביז זייער טויט נאָך דורכגעמאַכט אַ גרעסערן גיהנום פון די דובנער. פון 50 ביז 100 מענטשן פלעגן דאָרט טעגלעך אויסשטאַרבן פון הונגער. אַ צווייטער פליט פון ראָוונע האָט איבערגעגעבן, ווי אין אײנעם יולי־טאָג האָט מען אויסגעמאָרדעט דעם רעשט 7000 יידן אין ראָוונער געטאָ. די טרויעריקע ידיעות האָבן פֿאַרויסגעזאָגט אויך דעם גורל פון די דובנער יידן.

אין אויגוסט 1942 האָבן זיך ווידער צונויפגעזאַמלט אין דובנער געטאָ ביי פיר טויזנט פינף הונדערט יידן. עס זיינען צוגעקומען די אַרויסגעריסענע דאָרף־יידן פון אַרום, אַלץ מענטשן צוגעבונדענע דורך דורות פון ערד־אַרבעט צום פעלד און לאָנקע. כמעט גאָרניט פון זייער פֿאַרמעגן האָבן די יידן געטאָרט מיטנעמען אין געטאָ אַריין. דער הונגער און נויט האָט זיך דאָ נאָך מער פֿאַרשטאַרקט. צו דער העכסטער מדרגה מאַטעריעלעליידן פון די דובנער יידן איז הויפּטזעכלעך דערגאַנגען נאָך דער ווירטשאַפטלעכער אַקציע, וועלכע איז דורכגעפירט געוואָרן אינמיטן פון זעלבן אויגוסט 1942. די אַקציע איז באַשטאַנען אָפּצונעמען ביי די נאָך לעבעדיקע יידן אַלע שפייז־פּראָדוקטן. אויף אַ געוויסן פלאַץ אין געטאָ האָבן די יידן געמוזט צוזאַמענטראָגן זייערע ביסלעך שפייז.

עס איז געקומען דער פינפטער אָקטאָבער 1942, דער טאָג פונעם טרויעריקן סוף פון דעם רעשט יידן אין געטאָ. איך האָב זיך שוין געפונען אויף אַרישע פּאַפּירן 15 ק״מ פון שטאָט, אין דאָרף קורדעפאַן. די לעצטע אַקציע איז געווען ענלעך צו די פריערדיקע אַקציעס. אויסגעפירט האָבן זיי אויסשליסלעך אוקראַינער, וועלכע זיינען בשליחות פון דייטשן אַרומגעפאָרן מיט פרייד און געזאַנג פון שטאָט צו שטאָט און ליקווידירט די געטאָס, מאָרדענדיק די נאָך פֿאַרבליבענע יידן פון די דורכגעמאַכטע אַקציעס. ביי דער אַקציע זיינען פיל יידן באַגאַנגען זעלבסטמאָרד דורך הענגען זיך, אַריינגעמען סם אָדער שפרינגען אין טייך איקוואַ. מיין קוזין לייזער ווייסבוים האָט זיך געהאָנגען; דער דענטיסט קאַגאַן און ד״ר אַרטמאַנאָווא און אַנדערע האָבן זיך פֿאַרגיפטעט. פיל יידן זיינען דערמאָרדעט געוואָרן גלייך אויפן אָרט אין געטאָ. טויטע קערפּערס האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט אויף די איבעריקע שטאָטישע גאַסן אויסערן געטאָ. ווי ס׳זיינען געפֿאַלן די וועלכע האָבן געפּרוּווט אַנטלויפֿן. די לעצטע עדה יידן פון דובנע איז אויך איצט דערשאָסן געוואָרן אויפן זעלבן פלי־פלאַץ סורמיטש.

אויף מאָרגן נאָכן אויסמאָרדן די יידן האָט זיך אָנגעהויבן די רויבעריי פון פֿאַרבליבענעם יידישן גוטס. די בעסערע זאַכן האָבן צוגענומען די דייטשן, דאָס איבעריקע האָבן זיי געטיילט ווי מתנות דער אָרטיקער ניט־יידישער באַפעלקערונג. זיי האָבן פֿאַרטיילט די חפצים לויט אַמטן און ארבעטס־שטעלן. פון דער גאַנצער ניט־יידישער באַפעלקערונג אין דובנע האָט זיך געפינען דער איינציקער פּאָליאַק פּאַפּושינסקי סטעפֿאַן, דער דירעקטאָר פון גימנאַזיע, וועלכער האָט געהאַט אין זיך גענוג מאָראַלישע פעסטקייט און מוט צו אַנטזאָגן זיך פון דער מתנה, וועלכע מ׳האָט פֿאַר אים אויסגעטיילט פון די יידישע זאַכן.

ביים אויסרויבן די יידישע הייזער, האָבן די אוקראַינער און פּאָליאַקן, נישטערנדיק, אַנטדעקט די אומגליקלעכע און גאָר אָן רחמנות איבערגעגעבן די אומגליקלעכע אין די הענט פון דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע. די דייטשן האָבן פֿאַרשטאַנען, אַז ס׳זיינען נאָך געוויס פֿאַראַן ווו ניט ווו באַהאַלטענע יידן. זיי האָבן דאַן אויסגעהאַנגען מעלדונגען, אין וועלכע זיי האָבן גערופֿן די יידן אַרויסצוגיין פון זייערע באַהעלטענישן. אין די אויפרופֿן האָבן די רוצחים פֿאַרזיכערט, אַז ס׳וועט קיין יידן ניט געשען קיין שלעכטס, ווייל זיי זענען נייטיק צו דער **אַרבעט.**

דער ראַפינירטער פּרוּוו האָט ליידער געהאַט דערפֿאָלג. דעם איינגאַנצן דערשלאָגענעם יידן איז אויך דאָסמאָל אויסגעקומען צו גלויבן, אַז אפשר וועט אים שוין באמת שיינען דאָס מזל. אַזוי האָבן יידן אָנגעהויבן אַרויסקריכן פון זייערע באַהעלטענישן. אין משך פון אייניקע טעג האָבן זיך ווידער באַוויזן אין געטאָ 150 יידן. עטלעכע טעג האָט מען זיי כלומרשט געפירט צו דער אַרבעט אין די וואַרשטאַטן, כדי אַזוי אַרום אַרויסצונאַרן נאָך מער מענטשן פון זייערע באַהעלטענישן. אָט די אַלע נאַאיווע גלויביקע יידן האָט מען דערשאָסן דעם 23סטן אָקטאָבער 1942.

אַזוי האָבן אויפגעהערט צו עקזיסטירן די דובנער יידן.

אַזוי האָבן אויפגעהערט צו אָטעמען די יידן אין גאַנץ וואָלין.

יהושע וובק

די ליקווידאַציע פון דובנער געטאָ

דעם 22טן יוני 1941, פיר פאַרטאָג, איז אויף דובנע געפאַלן די ערשטע דייטשע באָמבע — און דאָס איז געווען דער אָנהייב פון גרויסן יידישן אומגליק. די סאָוויעטישע משפּחות זענען אַנטלאָפן. די רוסישע ארמיי האָט גענומען זיך צוריקציען. די מוניציפּאַלע באַאַמטע האָבן געפּאַקט זייערע טשעמאָדאַנעס, בלויז די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך פאַרלאָרן. די איינוווינער פון די הויפּט־גאַסן האָבן זיך באַהאַלטן אין די ווינקלען און הינטערגעסלעך.

מיטוואָך, 8.30 אָוונט, האָט די נ.ק.וו.ד. (סאָוויעטישע געהיים־פּאָליציי) פאַרלאָזט די שטאָט. די קריסטלעכע באַפעלקערונג איז אין אַ געהויבענער שטימונג, זיי חוזקן פון די רוסן.

עס זענען שוין פאַראַן צוויי יידישע קרבנות: דער יונגערמאַן שמחה פעסיס און דער זון פון דוד פּאָלישוק. זיין פאָטער האָט ניט געוויינט. ער האָט מיר געזאָגט: „זאָל זיין קרבן זיין אַן אויסלייזער פאַר אַלע יידן פון שטאָט...”

דעם זעלבן טאָג, אַרום 2, זענען די דייטשן אַריין אין שטאָט. זייער ערשטער באַפעל: אַלע יידן, פון 14 יאָר אָן, דאַרפן אויפן אַרבל טראָגן אַן אָרעמבאַנד מיט אַ בלויען מגן־דוד.

די צווייטע פאַראָרדענונג: צוואַנגס־אַרבעט פאַר אַלע יידן. דער וואָס וועט זיך אַרויסדרייען — ווערט געטויט.

די פּורעניות האָט זיך אָנגעהויבן. ס׳איז איינגעשטעלט געוואָרן אַן אוקראַינישע פּאָליציי און אַ שטאָטישע אַדמיניסטראַציע פון אוקראַינער. יעדער טאָג מיט זיינע רציחות. יעדער טאָג מיט זיינע לאַפּאַנקעס (כאַפּן צו דער אַרבעט). אָנהייב יולי זענען געכאַפּט געוואָרן 85 יידן — און מער האָט מען זיי ניט געזען.

דעם 21.8.41 האָט זיך אָנגעהויבן די צווייטע אַקציע. מ׳האָט געכאַפּט יידן. מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן, אַז זייער סוף וועט זיין — אומקום. פון 7 פרי ביז 5 אָוונט, האָט מען געכאַפּט 900 מענער, אויסער איין פרוי, וועלכע איז דערשאָסן געוואָרן דעם זעלבן טאָג: די טאָכטער פון מאָטל פּאָדיסיק. אַלע זענען אומגעקומען מיט מיתות משונות.

צומאָרגנס איז אַרויס אַ פאַראָרדענונג צו באַצאָלן די אוקראַינער פאַרן אָפּגעטוענעם שטיקל „אַרבעט”. מ׳האָט אויך באַדאַרפט אַוועקגעבן אין מאַגיסטראַט אַלע ראַדיאָ־אַפּאַראַטן. אין אַ צייט אַרום האָט מען אַרויסגענומען פון די שטובן 80 בירגער און מ׳האָט ניט געוווּסט ווו זיי זענען אַהינגעקומען.

דער ס.ס.־עלטסטער, דער מערדער פּאַפּקע האָט אָפן דערקלערט: „איך קען ניט ביינאַכט צומאַכן קיין אויג, אויב מ׳האָט דעם טאָג ניט אומגעבראַכט ווינציקסטנס צען יידן”. דער ס.ס. האַמערשטיין האָט געזאָגט: „אַ ייד וואָס אַרבעט ניט, מוז געטויט ווערן...”. און דער רוצח וויזע האָט זיך אויסגעדריקט: „איך וואַרט שוין אויף דעם טאָג, ווען מע וועט פאַרניכטן דעם לעצטן ייד...”.

ס׳האָט זיך אָנגערוקט דער ווינטער 42־1941.

קעלט, פרעסט, הונגער און צרות. ס׳איז אַרויס אַ באַפעל איבערגעבן די דייטשן אַלע פוטערס. פאַר ניט פאָלגן — טויטשטראָף. אַרויפגעלייגט אַ קאָנטריבוציע פער קאָפּ. באַפוילן צו ברענגען עטלעכע קילאָ גאָלד.

ערב פסח — אַ נייע גזירה: אויפשטעלן אַ געטאָ.

דעם ערשטן טאָג פסח תש״ב (2.4.1942) האָט מען אויפגעשטעלט דאָס געטאָ. דער באַפעל לויטעט, אַז 7 פרי מוזן אַלע יידן זיך געפינען אין געטאָ. ניטאָ ווו צו אַנטלויפן. עס הייבט זיך אָן אַ לויפעניש, מע טראָגט די קליינע קינדער, מע שלעפּט מיט מעבל, כלים, מלבושים. געשרייען, ליאַרמען און געוויין.

איין טרייסט אין האַרץ: די וואָס האָבן קרובים און משפּחה אין ארץ־ישראל, וועלן ניצול ווערן פון דעם גיהינום. ווי איז אָבער צו די, וועלכע האָבן דערצו ניט זוכה געווען.

אַלע געפינען זיך שוין אין געטאָ.

15 און 16 מאַי 1942. עפּעס הענגט אין דער לופט... מע שמועסט, אַז מען גראָבט גריבער. צו וואָס גריבער? צי באַהאַלטן קאַרטאָפל, פּראָדוקטן? קיינער ווייסט ניט.

דעם 27טן מאַי 1942 (י״א סיון תש״ב). האַלב פיר פאַרטאָג האָבן אין געטאָ זיך אַריינגעריסן ס.ס.־לייט, אָנגעטוענע אין לאַנגע לעדערנע מאַנטלען, אין איין האַנט — אַ רעוואָלווער, אין דער צווייטער — אַ גומי־שטעקן. „אַללע הערויס”! „איר געהט אַללע צום טאָדט!”. הימל און ערד זענען אויפגעציטערט פונעם יאָמער פון פרויען, מענער, קינדער און אַלטע לייט. ביז 5 פאַרנאַכט הערט ניט אויף די שיסעריי.

דער בלוטיקער שניט אין דעם טאָג: 1.200 מענער, 1.500 פרויען, 1.800 קינדער — צוזאַמען 4.500 הרוגים הי״ד. יענעם טאָג האָב איך פאַרלאָרן מיין פרוי און דריי־יאָריקן זונדעלע און נאָך 35 נפשות פון מיין משפּחה.

מיטן צופאַלן פון דער נאַכט, זענען מענטשן אַרויסגעקראָכן פון זייערע באַהעלטענישן: פון די קוסטעס ביים טייכל, פון די קלאָזעטן, פון די מיסטקאַסטנס.

די וועלכע האָבן אַדורכגעפירט די מאָרד־מלאכה, האָבן די דייטשן געגעבן אַ טאָג אָפּרו: „נאָך דעם ווי זיי האָבן נעכטן אַ סך איבערגעלעבט, זאָלן זיי היינט זיך אויסרוען...״.

די גבורה פון ליזא לעוויאַטין

עטלעכע טעג נאָך דער שרעקלעכער שחיטה, האָט מען געשיקט אַ גרופּע יידן צונויפזאַמלען און איינפּאַקן די מלבושים. ס׳איז געווען שוידערלעך. פיל האָבן דערקענט די מלבושים פון אַ ברודער, אַ מאַמען, עלטערן און קרובים. אין יענער צייט האָט מען איבערגעגעבן די געשיכטע פון ליזע לעוויאַטין, די פרוי פון מאיר געקער. ליזע האָט געבעטן די רוצחים מע זאָל איר דערלויבן עפּעס זאָגן פאַרן טויט. זי האָט באַקומען די דערלויבעניש — און זיך געווענדט צו די מערדער און צום דייטשן פאָלק מיט די ווערטער: „איר דייטשן מיינט, אז איר וועט אומברענגען אַלע יידן אין דער וועלט? ניט אמת! פאַראַן יידן אין ארץ־ישראל. זיי וועלן נקמה נעמען פאַרן אומשולדיק־פאַרגאָסענעם בלוט...״. דערנאָך האָט זי געבעטן מע זאָל איר דערשיסן פאַרן זון. די דאָזיקע „טובה״ האָבן די רוצחים ניט געוואָלט איר טאָן. האָט זי אַ כאַפּ געגעבן אַ שטיק ערד, איינגעווייקטע אין בלוט און געוואָרפן די דייטשן. דערנאָך האָט זי אויסגעהויכט איר הייליקע נשמה.

איתמר קלעמפּנער פון דובנע, וועלכער איז געווען באַהאַלטן הינטער אַ קופּע קליידער, וועלכע מ׳האָט אַראָפּגעצויגן פון די אומגליקלעכע, איידער מ׳האָט זיי אומגעבראַכט, האָט אַלץ געהערט און געזען דעם גרויל און דעם העלדנטאַט.

צו יענער צייט האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז אין אַלע אַרומיקע שטעטלעך האָט מען שוין ליקווידירט די געטאָס און אויך דובנע וועט אינגיכן ווערן „יודענריין״, אויס מיט יידן. מיר האָבן אָנגעהויבן גראָבן פאַר זיך באַהעלטענישן און זוכן אַנטרינונג אויסערן געטאָ: אין די דערפער, וועלדער, פעלדער. מיר האָבן זיך צוגעגרייט געפעלשטע אַרישע דאָקומענטן. דער וואָס איז געכאַפּט געוואָרן מיט אַזעלכע פּאַפּירן, איז אויפן אָרט געטויט געוואָרן. אַזוי איז אומגעקומען יעקב געקער און פרוי חייהטשע לערנער. מע האָט זיי געכאַפּט אין פאַנטאַליע מיט געפעלשטע פּאַפּירן.

אין געטאָ האָט מען געזאָגט: „דער דייטש וועט אַוודאי פאַרשפּילן — אָבער מיר האָבן שוין פאַרשפּילט...״.

מיין ברודער שלמה האָט יאָרן־לאַנג געוווינט אינעם טשעכישן דאָרף מיראָגאָשטש. איצט האָט ער גענומען צו זיך די פאַמיליע מיספּאַניס, בעני בורטניק, מיך און מיין שוועסטער.

זומער תש״ה האָבן מיר אַ שטיקל צייט געאַרבעט ביי די טשעכן.

דער לעצטער יום־כיפור אין געטאָ דובנע

אַז עס זענען אָנגעקומען די ימים־נוראים פון תש״ג, האָב איך ניט געקענט מוותר זיין פון מתפלל זיין מיט נאָך יידן און כ׳בין אַוועק אין שטאָט.

צו כל־נדרי האָבן מיר זיך צונויפגעזאַמלט אין שטוב פון סיקולערן, אויפן ברעג פון דער איקווע. די צימערן זענען געווען פאַרפולט. אין שטאָט איז ניט געבליבן מער ווי איין באַוווּסטער בעל־תפילה: ר׳ פנחס שוחט. מיר זענען געזעסן אויף דער ערד. אַלע מאָל איז ווער פון די מתפללים צוגעגאַנגען צום חזן און אים געזאָגט שטילערהייט: „ר׳ פנחס, זעט איר זאָלט זוכה זיין צו אַ יאָר פון לעבן...״. אַ סך שלאָגן מיטן קאָפּ אין וואַנט, שטיקנדיק אין זיך דאָס געוויין... זאָל מען ניט הערן אין דרויסן... נאָך כל־נדרי האָט ר׳ פנחס געזאָגט אייניקע תפילות, שפּעטער זענען די יידן זיך צעקראָכן אין זייערע פינצטערע ווינקלען.

דערווייל טראָגן זיך ווידער פונאַנדער שוידערלעכע ידיעות. די טויט־געפאַר איז אומעטום. איך און מיין שוועסטער זענען צוריק אַנטלאָפן אין טשעכישן דאָרף. צומאָרגנס האָט מען אין דאָרף אויסגערופן, אַז אַלע יידישע אַרבעטער דאַרפן זיך אומקערן קיין דובנע... מיין ברודערס משפחה, איך און מיין שוועסטער האָבן זיך פאַרשטעקט אין אַ באַהעלטעניש אין דאָרף, נאָענט פון טעאַטער־זאַל. מיר האָבן זיך ניט אומגעקערט אין שטאָט.

שמחת־תורה תש״ג

מיט עטלעכע טעג שפּעטער האָבן מיר געהערט, אַז אין טאָג פון שמחת־תורה האָט אין דובנע זיך געגאָסן יידיש בלוט ווי וואַסער. אַ סך האָבן מיט די אייגענע הענט פאַרברענט זייער ביסל האָב־און־גוטס און אַנדערע ווידער זענען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד אויף פאַרשידענע אופנים. עס זענען איבערגעבליבן ניט מער ווי 25 משפחות און נאָך אַ 150 יידן־פאַכלייט.

אין אונדזער גרוב זענען מיר געווען אויסבאַהאַלטן 17 חדשים. ניט געוואַשן זיך, ניט געטוישט קיין וועש און קיין בגד. די גאַנצע צייט האָט געהערשט קעלט, געווען שלעכטע וועטערן. דאָס איז גראָד געווען צו אונדזער גינסטן, ווייל אַזוי

אַרום איז לייכטער געווען זיך אַרויסצוגנבֿענען אין דרויסן, באַקומען אַ שטיקל ברויט און אַ ביסל גרינוואַרג, כדי דערהאַלטן די נשמה.

צען זענען מיר אַריין אין גרוב — און זעקס זענען פון דאָרט אַרויס לעבעדיקע. דריי זענען געשטאָרבן פון הונגער, דורשט, שמוץ. איינער, דער שוואָגער פון מיין ברודער, איז אַוועק זוכן אַ שטיקל ברויט און אויפן וועג צום דאָרף האָט מען אים דערשאָסן.

דעם 23טן אָקטאָבער 1943 האָט די לעצטע אַקציע ליקווידירט די שארית־הפליטה פון דובנע. די שטאָט איז געוואָרן „יודענריין". דאָס לעצטע אָרט פון אומקום איז געווען די פֿאָרשטאָט זאַבראַמיע. בלויז אַ קליינע גרופּע פון אַ 10—14 פֿאַכלייט־ספּעציאַליסטן, זענען געבליבן אויף צו פֿאַרענדיקן פֿאַרשידענע אַרבעטן ביי די רוצחים. זיי האָבן געוווינט אויף דער אַלעקסאַנדראָווסקע גאַס. צום סוף זענען זיי זיך צעלאָפֿן. עטלעכע פון זיי זענען אומגעקומען אויף די וועגן און אין די וועלדער.

מיר האָבן איין מאָל זיך אָנגעשטויסן אויף שמחה שטיוול און זיין פרוי געניע. זיי האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביי אַן אוקראַינער. פֿאַרצווייפֿלטע, אומגליקלעכע, אָן וועלכע ס'איז מיטלען און שוץ, האָבן זיי באַשלאָסן צוריקגיין אין שטאָט און אַליין זיך איבערגעבן אין די מערדערס הענט. מיר האָבן זיי אַריינגענומען אין אונדזער גרוב, איינגעאָרדנט אַ ווינקל צום שלאָפֿן און זיי האָבן געלעבט מיט אונדז.

ענדלעך האָבן מיר זוכה געווען דעם טאָג פון 9טן פֿעברואַר 1944, ווען מ'איז באַפֿרייט געוואָרן דורך די סאָוויעטן. ס'איז שווער געווען אָנצוקומען קיין דובנע, מיר האָבן זיך געלאָזט אַהין צופוס. אויפן וועג האָבן מיר געטראָפֿן נאָך דובנער. אָנגעטאָן קריעה־בליעה, איינגעוויקלט אין שמאַטעס און אין זעק, דערשעפּטע פון הונגער און קראַנקהייטן. ניט געווען זיי צו דערקענען, סיידן מ'האָט אָנגערופֿן דעם נאָמען. אַזוי האָבן מיר געטראָפֿן חיים סעגאַל, אַבראַשע גרינצווייג, די ברידער בעלפער.

אין שטעטל וואַרקאָוויטש האָבן מיר דערזען דעם ערשטן ייד. פון דאָרט זענען מיר אַוועק קיין דובנע, נאָכן באַפֿרייען די שטאָט. דאָס האַרץ האָט געבלוטיקט, אַז די הייזער, די גאַסן, בריקן,ביימער — זענען דאָ. בלויז אונדזערע נאָענטסטע און טייערסטע זענען פֿאַרשוווּנדן. אויף שטענדיק...

פֿאַרשאָלטן זאָלן זיין די וואָס האָבן אונדז דאָס געמאַכט! און פֿאַרשאָלטן זאָל זיין די ערד וואָס האָט אין זיך איינגעזאַפּט דאָס ריינע, אומשולדיקע בלוט!

יצחק פישער

אין באהעלטעניש און אין וואלד

דעם 22סטן יוני 1941, זענען די דייטשן אָנגעפֿאַלן רוסלאַנד. יענעם טאָג האָבן דייטשע עראָפּלאַנען באָמבאַרדירט אונדזער שטאָט. דער ערשטער קרבן איז געווען דער 18־יאָריקער בחור פון די פּאָלישוקס. זיין פֿאָטער האָט געזאָגט: „מיין זון, זאָלסט דו שוין זיין דער לעצטער קרבן פֿאַר אַלע יידן און שטאָט..." — און ניט פֿאַרגאָסן קיין טרער.

די בהלה אין שטאָט איז געווען גרויס און די געשרייען פון קינדער האָבן געריסן ביים האַרץ. ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַן אַנטלויפֿן אין גרויסן פֿאַרנעם. דאָס רוסישע מיליטער איז געלאָפֿן אָן אַן אָפּשטעל. אַפֿילו 12־13 יאָריקע קינדער האָבן זיך געקליבן צו אַנטלויפֿן קיין רוסלאַנד. און די דייטשן האָבן ניט אויפֿגעהערט מיט זייערע באָמבאַרדירונגען.

מיין עלטסטע טאָכטער צירל און איר מאַן איזי פֿרישמאַן, האָבן אין יענער צייט געלערנט אין אַ הויכשול אין קרעמעניץ. מיין פֿרוי האָט באַשלאָסן זיי העלפֿן צו אַנטלויפֿן קיין רוסלאַנד. מאָנטיק, דעם 25סטן יוני 1941, 10 פֿרי, איז זי אַוועק צו דער באַן־סטאַציע — אָבער די באַנען האָבן שוין ניט קורסירט. זי האָט דעריבער באַשלאָסן צו גיין צופוס קיין קרעמעניץ, אַ מרחק פון 40 קילאָמעטער פון דובנע. אין יענעם מאָמענט זענען די דייטשן אַריין אין אונדזער שטאָט — און מיין פֿרוי האָט שוין ניט געקענט זיך אומקערן.

ס'איז געוואָרן אַ שרעקלעכע בהלה. דער וואָס האָט זיך באַוויזן אין גאַס, איז דערשאָסן געוואָרן. מענטשן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן. די קייטן־רעדער פון די פּאַנצער־מאַשינען און טאַנקען האָבן געדונערט. מיט מיינע צוויי קינדער, די 13־יאָריקע רחלע און דעם 10־יאָריקן שמואליק בין איך אַוועק צווישן די רער־געוויקסן אויפן ברעג פון דער איקווע, ווייל די דייטשן פֿלעגן זיך אַריינרייסן אין די הייזער און שלאָגן מכות־

רצח. צוויי טעג און אַ נאַכט זענען מיר דאָרט געזעסן און גאַרניט געהאַט אין מויל. אַז ס׳איז געוואָרן טונקל, האָב איך גענומען די קינדער און זיך אומגעקערט אַהיים. ווי איז געווען צו דער היים, וועלכע מיר האָבן דערזען: צעבראָכענע פענצ־טער, צעריסן בעטגעוואַנט מיט פונאַנדערגעשיטע פעדערן און וואָס ס׳האָט זיך געלאָזט רויבן — האָט מען צוגערויבט. מיר האָבן געפונען אַ נאַכטלעגער ביי אַ שכן. דינסטיק האָט זיך באַרואיקט. מיר זענען אַרויס אין גאַס און זיך דערוווסט, אַז די דייטשן האָבן צונויפגעזאַמלט 300 מענטשן, זיי אַוועק־געשלעפּט אין אַלטן שלאָס און מערדערלעך געשלאָגן. אַ סך זענען געשטאָרבן אויפן אָרט. אַ 85, האַלב־טויטע, האָבן זיך אומגעקערט.

דעם 8טן פעברואַר האָבן די דייטשן אַרעסטירט דעם רב און אים אַוועק געפירט אין דער גרויסער תפיסה. מער האָט מען פון אים ניט געהערט. דעם 8טן מערץ איז אַרויס אַ פאַראָרדע־נונג אויסצוקלויבן אַ יודענראַט.

אַ פרייטיק פאַרנאַכט האָבן די דייטשן געכאַפּט 80 בעלי־הבתים פון שטאָט, זיי אַוועקגעפירט אין דער אַלטער תפיסה, געשלאָגן ביזן פאַרלירן דאָס באַוווסטזיין, דערנאָך זיי געטריבן אויפן בית־עלמין, באַפוילן אויסגראָבן גריבער און זיי דאָרט דערשאָסן. פיר מעת־לעת האָט די ערד פונעם ברידער־קבר נאָך אַלץ זיך באַוועגט...

דעם 15.8 זענען פויערים געקומען אין שטאָט אַריין, איינ־געאָרדענט אַ „לאַפּאַנקע" אויף די יידן און דערביי מיט מיתות משונות דערהרגעט 1500 מאַן.

דער יודענראַט אין דובנע האָט גאַרניט געטאָן, כדי צו ראַטעווען די יידן. מ׳האָט פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די פאַרשווונדענע קען מען שיקן אַ פּעקל פאַר אַן אָפּצאָל פון 10 דאָלאַר...

דעם 20.8 האָט דער יודענראַט באַפוילן אַ רעגיסט־ראַציע פון 16 ביז 50 יאָר. ווער ס׳וועט זיך ניט פאַרשרייבן צו באַקומען אַן אַרבעטס־קאַרטע — וועט דערשאָסן ווערן. פאַראַן אויך אַ יידישע פּאָליציי. די פּאָליציאַנטן פירן די מענטשן צו דער אַרבעט און ברענגען זיי צוריק. און אַזוי אַ גאַנצן ווינטער 1941/42.

ערב פסח 1942 — אַ נייע גזירה: געטאָ! ס׳ווערט גע־שאַפן דאָס געטאָ.

איך האָב געוווינט אויף קאָנטאָרסקע 39, מיט מיינע קרובים. כ׳האָב איינגעאָרדענט זעקס באַהעלטענישן פאַר 100 מענטשן. אומזיסט געווען די אַרבעט. מע פאַרטרייבט אונדז ווי בהמות אין געטאָ, אַרומגעצוימט מיט שטעכלדראָט. די יידישע פּאָליציאַנטן קאַרגן ניט קיין קלעפּ, די אוקראַינער און דייטשן הערן ניט אויף שלאָגן. נאָר דער יידישער קלאַפּ טוט ווי מערער...

דער יודענראַט באַפעלט צושטעלן 4 קילאָ גאָלד פאַרן אוקראַינישן קאָמענדאַנט, אַ ניט וועט מען אונדז שיסן. יעדער ברענגט זיין נאָרמע. און ווידער אַ נייע גזירה: מענער און פרויען־פוטערס ברענגען אין דער קהילה, אַנדערש... אויך דעם באַפעל האָט מען אויסגעפירט.

אַ געוויסן טאָג האָט מיין פרוי מיך איבעררעאַשט — זי איז געקומען צו אונדז אין געטאָ. אונדזער פריידע איז ניט צום באַשרייבן. אין עטלעכע טעג אַרום איז מיין שוועסטער אַוועק אויפן מאַרק קויפן ציבעלעס (בלויז איין שעה אין טאָג איז באַשטימט געוואָרן פאַר יידן אויף איינקויפונגען). צו איר איז צו דער פּאָליציאַנט פאדה מאַנישעוויטש און דערלאַנגט מיט אַ שטעקן איבערן קאָפּ. זי איז געפאַלן אַ פאַרחלשטע. איך בין אַוועק צום פּאָליציי־עלטסטן זיך באַקלאָגן. האָט מאַנישע־וויטש אַרויסגעכאַפּט אַ מעסער און מיך געשטאָכן אין דער זייט. זיין חבר, וועלכער איז דערביי געשטאַנען, האָט געלאַכט:

— נישקשה, פון אַ מעסער־שטאָך וועסטו ניט שטאַרבן...

זעקס וואָכן בין איך געלעגן אויפן טויטן־בעט. בדרך נס בין איך געזונט געוואָרן.

ווידער אַ נייעס: מ׳האָט דאָס געטאָ צעטיילט אויף צווייען — די צום לעבן, די צום טויט. די באַזיצערס פון אַרבעטס־קאַרטן באַזונדער, די צום טויט־פאַרמשפּטע — באַזונדער. אַ געוויסן דאָנערשטיק, י״א סיון תש״ב, האָט די געסטאַפּאָ אַדורכגעפירט אַ בלוטיקן יאַגד און פאַרווונדעט טויזנטער מענטשן, צווישן זיי מיין מוטער ע״ה און אונדזער שכנטע מיט אירע פינף קינדער.

אַז ס׳איז געוואָרן פינצטער, האָבן מיר זיך אַריבערגע־גנבעט צו די מיט די אַרבעטס־קאַרטן און דאָרט זיך אויס־באַהאַלטן אייניקע טעג. כ׳האָב געפונען אַ „פּראָטעקציע" און זיך רעגיסטרירט צו די לעבעדיקע.

די פּאָליציי האָט גענישטערט אין די קליידער פון די דערהרגעטע און זיך צוגענומען אַלע ווערטזאַכן.

אַרומגעכאַפּט מיט טויט־שרעק, געיאָגט און געפּלאָגט, האָבן מיר דערלעבט ראש־השנה תש״ג, ווען ס׳האָט זיך פאַר־שפּרייט אַ נייער קלאַנג: מע גראָבט שוין קברים פאַר דער שארית־הפליטה...

מיר באַשליסן צו אַנטלויפן צו אַ באַקאַנטן פּאָליאַק. גע־ווען ביי אים 10 טעג. איין מאָל קומט אַריין דער גוי און זאָגט:

— פישער, האָסטו גאָלד — איז גוט. אויב ניט — מוזטו זיך פון דאַנען אָפּטראָגן...

כ׳בין צוריק אַוועק אין שטאָט, אויסגעגראָבן עטלעכע גאָלד־מטבעות און אים געגעבן. נאָך דעם האָט ער אונדז פאַרטריבן פון זיין הויז. ווּ גיין איצטער?

מ׳איז אַוועק אין דערבייאיקן וואַלד. עס דערטראָגן זיך צו אונדזערע אויערן פאַרשידענע קולות, געשפּרעכן אין יידיש. מיר זענען צוגעגאַנגען. אָט איז אַ בונקער... מיר זענען צוגעשטאַנען צו דער גרופּע.

איין מאָל האָב איך באַמערקט אַ מאַן מיט אַ ביקס דער־נענטערט זיך צו אונדז. דאָס איז געווען דער וואַלד־וועכטער (גאַיאָווע). — מיר דאַרפן אַנטלויפן — האָב איך געזאָגט צו די פרויען. אַזוי האָט מען געטאָן. מ׳איז אַוועק אויף אַן אַנדער אָרט. מ׳האָט זיך פאַרגראָבן.

דער הערבסט האָט זיך נאָר וואָס געשטעלט. ס׳איז גע־וואָרן נייטיק זיך צוגרייטן אויף ווינטער אַ באַהעלטעניש. מיר זענען אַוועק אויסזוכן אַ פּאַסיק אָרט אין דער סביבה. אומ־קערנדיק זיך, האָבן זיך די האָר געשטעלט קאַפּויער: מיין פרוי און זון, מיט אַנדערע פרויען און קינדער, זענען געלעגן דערשאָסענע אויף דער ערד.

אַ דערשלאָגענער און הילפסלאָזער האָב איך זיך אַוועק־געלייגט. מיין טאָכטער, וועלכע איז מיט מיר מיטגעגאַנגען, איז געבליבן לעבן. אַכט מענער האָבן אין יענער נאַכט אויסגעגראָבן אַ קבר און די הרוגים געבראַכט צו קבורה. דאָס איז געשען אין כ״ד כסלו תש״ג.

באָרוועסע, הונגעריקע, אָפּגעריסענע, האָבן מיר אין די נעכט זיך אויסבאַהאַלטן אין סטויגן היי; באַטאָג — אין וואַלד. מיר, די לעבן־געבליבענע, האָבן זיך אַרומגעבלאָנקעט אָן אַ ציל. „איז נאָך דאָ אַ האָפענונג?” — האָט מען זיך געפרעגט.

אָט האָט זיך אויך די שפּייז אויסגעלאָזט. מע דאַרף זיך באַזאָרגן מיט ברויט. איינער אַליין האָב איך זיך אַוועקגעלאָזט אין דער פינצטערער נאַכט. ווּ אַהין גיין? איך גיי אין דער ריכטונג פון טשעכישן דאָרף פּאָדהייעץ. אין אַ זעקל צונויפ־געקליבן דאָרט אַ ביסל עסנוואַרג. אַרויסלאָזנדיק זיך אין די דערפער, פלעג איך נעמען מיט זיך אַ גראָבן, סוקעוואַטן שטעקן. ווי נאָר כ׳האָב פאַרלאָזט דאָס דאָרף, זענען מיך באַ־פאַלן צוויי שקצים און אָנגעהויבן שלאָגן. כ׳האָב דערזען דעם טויט פאַר די אויגן, אָבער ניט פאַרלאָרן די גלייכגעוויכט. מיטן שטעקן האָב איך איינעם דערלאַנגט איבערן קאַרק, אַז ר׳איז גלייך אַוועקגעפאַלן. זיין חבר האָט גענומען לויפן. כ׳האָב אים אָנגעיאָגט און מיט אַ שטאַרקן זעץ אים געשפּאָלטן דעם קאָפּ. אין זינען געהאַט צו כאַפּן מיין זעקל און אַנטלויפן אין וואַלד. דאָ זיך אַוועקגעזעצט אָפּרוען. אין דער שטילקייט פון וואַלד האָב איך געהערט אַ גערויש. צוגעלייגט דאָס אויער צו דער ערד און דערפילט ווי עמעץ קריכט אויף אַלע פיר און רעדט צו זיך: „כ׳וועל אים נאָך געפונען, כ׳וועל אים נאָך געפונען”... כ׳האָב געוווּסט, אַז דאָס איז איינער פון די צוויי. איך האָב ריזיקירט און אים אַנטקעגן געגאַנגען. דערלאַנגט אים נאָך אַ זעץ, ניט מער. געזוכט ביי אים און געפונען פּערזענלעכע דאָקומענטן און אַ לאַנגן מעסער. איך האָב דערציילט די מענטשן וואָס ס׳איז געשען און מיר האָבן באַשלאָסן צו פאַרלאָזן דעם וואַלד.

מיר האָבן זיך דערוווּסט, אַז אַ געוויסער פּאָליאַק באַהאַלט אויס דובנער יידן. זענען מיר אַלע צו אים אַריבער. דער פּאָליאַק האָט מיך פאַרשטעקט אין אַ סטויג היי, ווּ כ׳בין געשלאָפן צוויי מעת־לעת. איבערגעוועקט האָט מיך אַ שיסע־ריי. דאָס האָבן די בענדעראָווצעס געלויערט אויף פּאָליאַקן, וועלכע זענען פאָרלויפיק ניצול געוואָרן. די ידיעה האָט אונדז איבערגעגעבן דעם פּאָליאַקס פרוי.

לעבן דעם אָרט איז געווען אַ וואַלד, אין וועלכן ס׳האָט געוווינט אַ קריסט. זענען מיר אַהין אַוועק, געקויפט ביי אים ציבעלעס, ברויט און סיגאַרעטן. דער קריסט פלעגט אונדז אַלע מאָל דערציילן פראָנט־נייעס, ווּ עס געפונען זיך שוין די רוסן. זיינע ידיעות האָבן אונדז דערמוטיקט און פאַרבעסערט די שטימונג.

אַ געוויסן טאָג האָט מען אונדז צוּוויסן געגעבן, אַז די בענדעראָווצעס רינגלען אונדז אַרום. איז מען אַנטלאָפן אין אַ וועלדל. די קעלט איז געווען אַ שרעקלעכע און מיר — באָרוועסע און נאַקעטע, אין גאַנצן פאַרצווייפלט. לאַנגע שעהען זענען מיר געווען באַהאַלטן אין אַ גרוב, וועלכן מ׳האָט זיך געקאָפּעט אין שניי. מ׳אַנטלויפט ווידער אין אַ צווייטן וואַלד. מיט אַ מאָל דערשרעקן מיר זיך פון אַ קרעכצעריי און כניוקען. אין דער פינצטערניש האָבן מיר דערזען — ווילדע חזירים...

אין אַ פרימאָרגן דערהערן מיר טריט: אַ סך פּאָליאַקן אַנטלויפן. עס דערהערט זיך אַ שיסעריי. האָבן מיר זיך פון דאָרט אָפּגעטראָגן און זיך דערשלאָגן צו אַ פּוילישן באַפעס־טיקטן פונקט: מלישארניא. די איינוווינער זענען געווען יונגע פּאָליאַקן, גוט באַוואָפנט. אַז ס׳איז געקומען די ווייַנאַכט פון 1943, האָבן די פּוילישע חברה, אויף זייער שטייגער, געטרונקען, זיך אָנגעשיכורט און ניט געפילט אַפילו, ווי די בענדעראָווצעס האָבן זיי אַרומגערינגלט און גענומען אין געפאַנגענשאַפט. און מיר צווישן זיי... ס׳איז געווען אַ גרויל

צו זען, ווי די גזלנים שטעכן אויס די אויגן ביי די פּאָליאַקן, שניידן אָפּ די פּרויען די ברוסטן און זייערע קערפּערס צעהאַקן זיי לעבעדיקערהייט אויף שטיקער. אונדז איז געלונגען זיך אַריין צו באַקומען אין אַ קעלער מיט אַ סך גרויסע פעסער. דאָרט זענען מיר געלעגן דריי מעת־לעת. נאָך דעם ווי די בענדעראָווצעס האָבן פאַרלאָזט דאָס אָרט פון דער הריגה, זענען מיר ווידער אַוועק צום אַלטן גוי, וועלכער האָט מיט דראָאונגען אונדז געהייסן זיך אָפּטראָגן. פון דאָרט זענען מיר אַוועק אינעם קעלער פון אַ פאַרלאָזט הויז, נאָר די קעלט און פראָסט האָבן אונדז געמאַכט דעם טויט. אין יענע טעג איז אונדז נמאס געוואָרן דאָס לעבן. מיין טאָכטער האָט געוואָלט גיין אין שטאָט אַריין. איך האָב געוווּסט, אַז דאָס וועט זיין דער סוף. איך בין ווידער אַוועק צו אַ קריסט און געבראַכט מיט זיך אַ 2־קילאָ ברייטל. מיר האָבן זיך פאַרשטעקט אין אַ באַהעלטעניש און דאָרט אָפּגעוועזן 2 וואָכן, ביז דאָס ברויט האָט זיך אויסגעלאָזט. איך בין ווידער אַוועק צו דעם קריסט, נאָר דערנענטערנדיק זיך צו זיין הויז, האָט מיר אַלץ אויסגעזען פאַרדעכטיקט: פאַרוואָס בילן ניט די הינט? פאַרוואָס זענען די טירן צעפּראַלט? מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט ביים שוועל. דערהערט ווי עמעץ פרעגט: „ווער איז דאָרט?" כ'האָב געענטפערט. דער קריסט האָט זיך באַוויזן, אָנגעצונדן אַ ליכט — און מיר האָבן דערזען, אַז דאָס הויז איז פול מיט... רוסישע זעלנער.

דריי טעג זענען מיר געווען ביי דעם קריסט. מיט אַמאָל איז מיר איינגעפאַלן, אַז טראָץ אַלעמען, שטייען מיר אויף אַ געפערלעך אָרט. בין איך מיט מיין טאָכטער אַרויס אויפן הויפּט־שאָסיי קיין ראָוונע. רוסישע זעלנער האָבן אונדז אַרויפגענומען אויף אַן אויטאָ און אַוועק געפירט אין שטאָט. אין ראָוונע זענען קיין יידן ניט געווען. בין איך אַוועק אויף דער הויפּט־גאַס און יעדן אָנגעטראָפענעם ייד אַריינגענומען צו זיך אין הויז, ווו כ'האָב באַשלאָסן זיך צו באַזעצן. עס האָבן זיך ביי מיר צונויפגעזאַמלט אַ 120 יידן. ס'איז אָבער נאָך געווען ווייט צו באַרואיקונג. די דייטשע באָמבאַרדירונגען האָבן טאָג און נאַכט ניט אויפגעהערט. מ'איז אַוועק קיין דובנע, אין די אויסגעליידיקטע הייזער און בלוטיקע שליאַכן. מיר האָבן געזען: די קריסטן לעבן און די יידן זענען ניטאָ.

די שטאָט איז מיר נמאס געוואָרן. כ'בין מיט מיין טאָכטער אַוועק קיין פּוילן. און כ'האָב נאָר געטראַכט: נקמה, נקמה אין די דייטשן...

שושנה זאמבערג־גון

אין די טעג פון ליידן און פּיין

מיטן ערשטן מאָמענט וואָס די דייטשע פאַרכאַפּערס זענען אַריין קיין דובנע, האָבן זיי אויף אַלעמען אָנגעוואָרפן אַ שרעק. זיי האָבן גלייך אָנגעהויבן כאַפּן מענטשן צו דער אַרבעט. איז ווער אַרויס אין גאַס — האָט ער איינגעשטעלט דאָס לעבן. אַ דייטש, אָדער זייערס אַן אוקראַינישער אונטערהעלפער, האָט אים געקענט כאַפּן. און כאַפּן האָט געמיינט — ניט דווקא צו דער אַרבעט, נאָר אויך פּייניקונגען, וועלכע האָבן זיך געענדיקט מיט טויט.

דאָס איז פאָרגעקומען אין דער צייט ווען מיר האָבן געלעבט אין געטאָ. איינער פון די מיטגלידער פון יודענראַט האָט זיך איבערגעקליבן אין אַ באַקוועמער צימער און כדי איבערפירן די זאַכן, האָט ער מאָביליזירט עטלעכע אַרבעטער פון יידישן אַרבעטס־אַמט. קיין טראַנספּאָרט איז ניט געווען און די מענטשן האָבן שווער געהאָרעוועט ביים איבערטראָגן די זאַכן אויף אַ געגנוג גרויסן מרחק. נאָכן אַריינשטעלן די זאַכן האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס פעלט אַ וואַש־שיסל, וועלכע מ'האָט געפונען ביי איינעם פון די אַרבעטער — בערקאָ מיידיס, מיט אַ פאַראַליזירטער האַנט ווען די דייטשן האָבן אַפילו געהאַט באַפרייט פון דער אַרבעט. די יידישע פּאָליציי האָט באַשלאָסן איבער אים אַדורכפירן אַן „עפנטלעכן משפט", וואָס איז געווען ניט מער ווי אַן אכזריותדיקייט, ווייל מ'האָט אים אַזוי צעשלאָגן, אַז ער האָט געמוזט אָנקומען צו אַ דאָקטאָר.

אָנגעפירט מיט דער אַקציע האָט דער קאָמענדאַנט פריץ ס"ס, וואָס זיין נאָמען וועט זיין פאַרשאָלטן אויף אייביק, צוזאַמען מיט אַנדערע, צווישן זיי — גרויסבלאַט.

די געטאָ־איינוווינער האָט דערשיטערט די האַנדלונג פון די יידישע פּאָליציאַנטן און אַלס פּראָטעסט האָבן אייניקע שכנים פון מיידיסן אים אַוועקגעטראָגן אַ היים, פאַר אַלעמענס אויגן. איך און מיין מאַן האָבן געוואַגט מאַכן אַ פאָרוואָרף איינעם

פון די פּאָליצאַנטן, וועלכן מיר האָבן געטראָפן אויפן וועג. ער האָט אונדז פאַרמסרט פאַרן קאָמענדאַנט סיס און מ׳האָט אונדז געהייסן זיך צושטעלן אין דער פּאָליציי. ס׳איז געווען קלאָר וואָס אונדז דערוואַרט. מיר זענען אַנטלאָפן דורכן פענצטער און זיך באַהאַלטן אין אַ בונקער, פון וועלכן די פּאָליציי האָט ניט געוווּסט. מיר זענען דאָרט געלעגן העכער אַ מעת־לעת, איבערגעלעבט גרויס שרעק, הערנדיק ווי די פּאָליציי געפינט זיך אין צימער און ליידיקט אויס אַלע זאַכן. דערנאָך האָבן מיר זיך איבערצייגט, אַז אַפילו די קישנס האָבן זיי צוגענומען. אַזוי זענען מיר אָפּגעקומען אונדזער שטראָף.

דאַקעגן די אַנדערע יידן, וועלכע האָבן זיך אָנגענומען פאַר מיידיטן, זענען דורך דער יידישער פּאָליציי באַשטראָפט געוואָרן מיט 20 שמיץ יעדער.

אַזאַ איז געווען דער רעזשים פון טעראָר פון דער יידישער פּאָליציי אין געטאָ, מיטן קעמאָנדאַנט סיס בראש, וועלכע האָבן זיך איינגערעדט, אַז „אונדז וועט גאָרניט געשען" — און זייער סוף איז ניט געווען קיין אַנדערער ווי פון אַלע געטאָ־איינוווינער, מיטן אונטערשייד בלויז פון צייט...

*

ווען ס׳איז קלאָר געוואָרן אַז מע וועט די יידן פאַרשפּאַרן אין אַ געטאָ, בין איך אַוועק אין דער מיל פון די מייזלישס, כדי זיך איינקויפן אַ ביסל מעל אויף די שווערע צייטן. געגאַנגען בין איך, ווייל די מענער האָבן מורא געהאַט צו באַווייזן זיך אין גאַס.

ווי נאָר כ׳בין אַרויס אין גאַס, האָב איך באַמערקט אַן אומגעוויינלעכע באַוועגונג פון אוקראַינישע פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן זיך געיאָגט נאָך יידן. איך האָב זיך ניט אָפּגעשראָקן און ווייטער געגאַנגען מיין וועג. צוויי פּאָליציאַנטן האָבן מיך אָפּגעשטעלט און ניט אַרויסריידנדיק קיין וואָרט, האָבן זיי מיך גענומען שלאָגן און שלעפּן צו דער „אַרבעט". איך האָב געזען ווי אַנדערע אוקראַינער שלעפּן אַרויס יידן פון זייערע היימען און מיט קלעפּ און געשרייען טרייבן זיי צו דער „אַרבעט".

מיר זענען אָנגעקומען צו דער תפיסה־געביידע. פון פאַרשידענע זייטן באַווייזן זיך גרופּן יידן, צווישן זיי — אַ צאָל יידישן פרויען. מע האָט אונדז אַריינגעטריבן אין תפיסה־הויף און באַפוילן זיך אַוועקלייגן, מיטן פּנים צו דער ערד. ווער עס האָט אַרויסגערעדט אַ וואָרט, אָדער געמאַכט אַ באַוועגונג, איז דורך די פּאָליציאַנטן מערדערלעך צעשלאָגן געוואָרן. נאָך אַזעלכע פּייניקונגען אין פאַרלויף פון עטלעכע שעה, האָט זיך אָנגעהויבן די „סעלעקציע". די יונגע און געזונטע האָט מען געהייסן זיך צושטעלן צו אַ טיש, אַרום וועלכן עס זענען געזעסן געסטאַפּאָ־לייט —— און זיי האָבן סאָרטירט: רעכטס, לינקס. די וואָס האָבן געהאַט „פאַך־שיינס", זענען באַפרייט געוואָרן, נאָר דערביי האָבן זיי באַקומען אַ היפּשע פּאָרציע קלעפּ.

איין אוקראַינער האָט אָן רחמנות זיך איזדעקעוועט איבער דעם בכבודיקן אַלטיטשקן ש. האָרוויץ. ער האָט אים געריסן די באָרד. דערנאָך האָט ער דעם זקן צוגעבינדן צו אַ דראָנג און פאַר זיינע חברים־מערדער זיך פאַרגעשטעלט מיט דעם אויפטו.

מיין ברודער פּסח איז דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט. איינעם האָט מען מיט איין זעץ אָפּגעשניטן אַן אויער און ער איז געבליבן ליגן אין אַ קאַלוזשע בלוט.

פון יעדער ווינקל און אָרט האָבן זיך געטראָגן שרעקלעכע געשרייען. אַלע מאָל איז אָנגעקומען אַ נייע גרופּע. מ׳האָט זיי געגעבן לאָפּעטעס און געשיקט אויפן בית־הקברות גראָבן גריבער.

ס׳איז געקומען מיין ריי צו באַווייזן זיך פאַר די מערדערס. כ׳האָב זיי געבעטן מיך אָפּלאָזן, ווייל כ׳האָב איבערגעלאָזט אין שטוב אַ פּיצל קינד. אַזוי ווי די איצטיקע אקציע איז דער עיקר געווען באַשטימט פאַר מענער, האָבן זיי מיך באַפרייט. פאַרלאָזנדיק די תפיסה, האָב איך געמוזט פאַרבייגיין פאַר רייען אוקראַינער, וועלכע האָבן מיך געשלאָגן, ביז כ׳בין אומגעפאַלן אַ צעבלוטיקטע, מיט צעריסענע קליידער. ווי אַזוי כ׳האָב מצליח געווען צו דערגיין צום ערשטן יידישן הויז — ווייס איך ניט, אָבער דאָרט האָט מען מיר ערטיילט די ערשטע הילף, אַרומגעוואַשן, געטוישט דאָס אָנטאָן. שפּעטער בין איך געקומען אַ היים. אויפן וועג האָב איך נאָך געהערט שיסן. דאָס האָט מען געשאָסן די געכאַפּטע יידן, וועלכע כ׳האָב געזען אין תפיסה־הויף.

אַ טויזנט פיר הונדערט מאַן זענען יענעם פינצטערן טאָג אומגעקומען. טאַטעס און זין, צווישן זיי — דרייצן פרויען. מיר זענען געווען פערצן פרויען, איך איינע בין געבליבן...

„די הימלען זענען ליידיק...״

דאָס האָט פּאַסירט דריי טעג נאָך שבועות תרצ״ג (1942). איך האָב זיך דאַמאָלט געפונען אין הויז פון הרב ר׳ אליהו גוטמאַן ז״ל, ווען מ׳האָט אַוועקגעפירט אויף אומקום דעם באַוווסטן סוחר ר׳ ישראל־יידל דיאַמאַנד.

— רבי! — האָב איך אַ געשריי געטאָן. — דער רבי האָט געזען וועמען מע פירט?

ר׳ אליהו, וועלכער איז געשטאַנען ביים פענצטער, האָט אויפגעהויבן די אויגן צום הימל און אויסגערופן: „שמע ישראל, ה׳ אלהינו ה׳ אחד...״ — און איז אַנטשוויגן געוואָרן.

אין אַ ווײַלע אַרום האָט ער אַראָפּגעלאָזט די אויגן און אַ פליסטער געטאָן:

— ראַטעוועט אייך... די הימלען זענען ליידיק...

(איבערגעגעבן: ר׳ לייביש ווינאַקור פון דובנע — אין ישראל, 1949).

מ. גראַבע*

גביית־עדות וועגן דער שחיטה אין דובנע

איך, דער אונטן־אונטערגעשריבענער הערמאַן פרידריך גראַבע, דערקלער אונטער אַ שבועה פאָלגנדעס:

אין דער תקופה צווישן סעפּטעמבער 1941 און יאַנואַר 1944, האָב איך געאַרבעט אַלס דירעקטאָר און הויפּט־אינזשיניער אין דער בוי־געזעלשאַפט פון יוסף יונג אין זדאָלבונאָוו. אַרבעטנדיק אויפן דאָזיקן אַמט, איז אין מײַנע פליכטן געווען צו באַזוכן די פאַרשידענע אַרבעטס־פּלעצער פון דער געזעלשאַפט. אין איינקלאַנג מיטן אָפּמאַך מיט דער אינזשיניערן־דינסט ביים מיליטער, האָט די געזעלשאַפט באַדאַרפט אויפבויען צוו. אַנד. אויך די תבואה־שפּייכלערס אויפן שטח פון אַלטן פלי־פּלאַץ אין דובנע.

דעם 5־טן אָקטאָבער 1942, בעת מײַן באַזוך אין דער בוי־ביוראָ אין דובנע, האָט מיר דערציילט מײַן אַרבעטס־פּאַוואַלטער, הערט מאַניקס, אַז די יידן פון דובנע זענען דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט דאָ ניט ווײַט, אין דריי גרויסע גריבער וואָס זייער לענג האָט באַטראָפן 20 מעטער און זייער טיף — דריי מעטער.

די צאָל יידן וואָס זענען דאָ דערהרגעט געוואָרן, פלעגט טאָג־טעגלעך דערגרייכן צו דער צאָל פון 1500 ביז 5000. דאָס זענען אַלץ געווען יידן, וואָס האָבן געלעבט אין דובנע פאַרן פּאָגראָם, נאָך פאַרמשפּעטע אויף אומקום.

די דערשיסונגען זענען אויסגעפירט געוואָרן אין דער אַנוועזנהייט פון מאַניקס און איבערגעלאָזן אויף אים אַ שווערן אײַנדרוק.

איך בין אַרויסגעפאָרן צום אָרט אין דער באַגלייטונג פון מײַן אַרבעטס־פּאַרוואַלטער. איך האָב געזען נאָענט גרויסע ערד־אָנשיטן אין דער הייך פון צוויי מעטער און דרײַסיק מעטער די לענג. לעבן די ערד־אָנשיטן זענען געשטאַנען פיל לאַסט־אויטאָס. אוקראַיִנישע פּאָליציאַנטן, באַוואָפנטע פון קאָפּ ביז פוס, אונטער דער אויפזיכט פון ס. ס.־לייט, האָבן אַראָפּגעטריבן די מענטשן פון די אויטאָס. די פּאָליציאַנטן האָבן געהיט די לאַסט־אויטאָס, וועלכע זענען געפאָרן ביז צו די גריבער און צוריק. אויף די מלבושים פון די זיצנדיקע אין די אויטאָס האָט מען געקענט זען געוויינלעכע געלע לאַטעס, וואָס האָבן געגעבן צו דערקענען, אַז דאָס זענען יידן.

1000 פּאָר שיך

די מענער, פרויען און קינדער, וואָס זענען אַראָפּגעטריבן געוואָרן פון די לאַסט־אויטאָס, האָט אַ באַוואָפנטער ס. ס.־מאַן, מיט אַ נאַהייקע, באַפוילן זיך אויסצוטאָן, אַוועקלייגן די זאַכן לויט אַ באַשטימטן סדר: די אויבערשטע און אונטערשטע בגדים באַזונדער, די שיך באַזונדער. איך האָב געזען אַ גרויסן באַרג זאַכן, וואָס האָט אַנטהאַלטן פון 800 ביז 1.000 פּאָר שיך, ווי אויך בערג מיט אויבערשטע און אונטערשטע מלבושים.

די מענטשן האָבן זיך אויסגעטאָן ניט וויינענדיק און ניט שרײַענדיק. זיי האָבן זיך צונויפגעדריקט משפחותווייז, זיך צעקושט איינער מיטן אַנדערן און געוואַרט אויף אַ סימן פון ס.ס.־מאַן, וועלכער האָט אויך געפּאַטשעט מיט אַ נאַהייקע. במשך פון 15 מינוט האָב איך ניט געהערט קיין שום אָנקלאַגע, אָדער בעטן רחמנות.

איך האָב זיך צוגעקוקט צו אַ משפחה וואָס איז באַשטאַנען

* אַ דײַטש, געפונט זיך איצט אין די פאַר. שטאַטן. אויפגעטרעטן אַלס עדות פון דער באַשולדיקונג אויפן נירנבערגער פּראָצעס אין 1946. יד ושם האָט אים אָנערקענט אַלס איינעם פון די „חסידי אומות העולם״ און פאַרבעטן אים אויף אַ באַזוך קיין ישראל.

פון אַכט נפשות: דאָס זענען געווען אַ מאַן מיט אַ פרוי אין דער עלטער פון 50 יאָר, דריי קינדערלעך אין עלטער פון אַ יאָר, אַכט יאָר און צען יאָר, ווי אויך צוויי דערוואַקסענע טעכטער אין עלטער פון 20—29 יאָר.

די עלטערע פרוי מיט גרויע האָר אויפן קאָפּ האָט גע־האַלטן אין אירע אָרעמס דאָס קלענסטע קינד און אים עפּעס צוגעזינגען. דאָס קינד האָט רואיק און מיט הנאה אונטער־געברומט. די ארומיקע האָבן געקוקט אויף זיי מיט אויגן, פאַרגאָסענע פון טרערן...

דער פאָטער האָט געהאַלטן פאַר אַ הענטל דאָס צעניאָריק זונעלע און גערעדט צו אים מיט אַ ווייכער שטים. עס איז גע־ווען צו זען, אַז דאָס יינגעלע האַלט זיך קוים איין פון אויס־ברעכן אין אַ געוויין. דער פאָטער האָט אַ קער געטאָן זיין געזיכט צום הימל, געגלעט דאָס יינגעלע איבערן קעפּל און אים עפּעס דערקלערט.

די געהרגעטע האָבן זיך גערירט...

אין דער זעלבער צייט, האָט דער ס.ס.־מאַן, וואָס האָט זיך געפונען לעבן דער אָפענער גרוב, אַ רוף געטאָן זיין חבר. דער לעצטער האָט אויסגעקליבן ביי אַ צוואַנציק מענטשן און זיי באַפוילן אַריינצוגיין, הינטער דעם ערד־אָנשיט. צווישן זיי איז אויך געווען די נאָר וואָס דערמאָנטע משפחה. איך גע־דענק גוט, ווי אַ שלאַנקע מיידל מיט שוואַרצע האָר, האָט פאַרבייגייענדיק לעבן מיר אַ זאָג געטאָן, ווייזנדיק אויף זיך: „דריי און צוואַנציק".

ווען איך בין אַריין הינטער דעם ערד־אָנשיט, האָב איך זיך דערזען שטייענדיק ביים ראַנד פון אַ מאַסן־קבר. די מענטשן זענען געווען צונויפגעדריקט איינער צום צווייטן, אַזוי אַז עס האָבן זיך אַרויסגעוויזן נאָר די קעפּ. די קעפּ און רוקנס פון אַ סך זענען געווען פאַרבלוטיקט. אייניקע פון זיי האָבן זיך נאָך גערירט. זיי האָבן אויפגעהייבן די אָרעמס און אומגעדרייט זייערע קעפּ אין אונדזער זייט, כדי באַווייזן, אַז זיי לעבן נאָך.

די גרוב איז געווען אין צוויי דריטל פאַרפולט. לויט מיין אָפּשאַצונג האָבן זיך דאָרטן געפונען ביי טויזנט מענטשן.

איך האָב זיך צוגעקוקט צום שיסער. דאָס איז געווען אַן ס. ס.־מאַן, וואָס איז געזעסן ביים ראַנד פון דער גרוב און זיינע פיס האָבן זיך געוויגט אין דער לופטן. אויף זיינע קני איז געלעגן אַ מאַשין־געווער און אין זיין מויל — אַ רויכער־דיקער סיגאַרעט.

צווישן איין מאָרד און צווייטן

די נאַקעטע מענטשן האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט אויף די אויסגעהאַקטע טרעפּ אין גרוב אַריין. זיי האָבן אַריבער־געשפּרייזט איבער די ליגנדיקע און אַוועק צום אָרט, ווו דער ס.ס.־מאַן האָט זיי אָנגעוויזן, זיך אויסגעלייגט נעבן די דער־הרגעטע און פאַרוווּנדעטע. אייניקע פון זיי האָבן אַרומגע־האַלדזט די יעניקע, וואָס זיינען נאָך געבליבן ביים לעבן און גערעדט מיט זיי שטילערהייט.

ס'האָט זיך ווידער דערהערט אַ קוילן־שיסעריי. איך האָב אַ קוק געטאָן אין גרוב און דערזען זיך קורטשענדיקע גופים און קעפּ שוין אָן אַ סימן פון לעבן. דאָס בלוט האָט געפלאָסן פון די העלדזער פון די נאָר־וואָס דערשאָסענע.

מיך האָט געוווּנדערט, הלמאי מ'האָט מיך ניט באַזייטיקט פון דאָרט.

אין דער זעלביקער צייט האָט זיך געהאַט דערנענטערט נאָך אַ גרופּע קרבנות. מען האָט זיי אַראָפּגעטריבן אין גרוב אַריין, אויסגעלייגט אַקעגן די פריערדיקע דערשאָסענע — און דערנאָך אויך זיי דערשאָסן.

צו מאָרגנס אין דער פרי זענען מיר געגאַנגען צו דער גרוב. איך האָב געזען ביי דרייסיק נאַקעטע מענטשן ליגן ניט ווייט, ביי אַ דרייסיק—פופציק מעטער פון גרוב־אָנשיט. איי־ניקע פון זיי האָבן געלעבט און זייערע בליקן זענען געווען געווענדט צו איין און דעם זעלביקן פּונקט. עס האָט אויסגעזען, ווי זיי וואָלטן ניט געפילט די קילקייט פון פרימאָרגן און אויך די אַנוועזנהייט פון מיינע מענטשן.

אַ מיידל פון אַ יאָר צוואַנציק האָט זיך געווענדט צו מיר און געבעטן קליידער, כדי זי זאָל קענען אַנטלויפן. אין דער זעלבער רגע האָבן מיר דערהערט אָנקומען אַן אויטאָ פון די ס.ס. איך האָב זיך צוריק געקערט צו מיין אַרבעטס־פּלאַץ.

10 מינוט נאָך דעם האָבן זיך דערהערט שאָסן פון הינטערן ערד־אָנשיט. די יידן וואָס זענען געבליבן ביים לעבן, זענען געצוווּנגען געוואָרן אַריינצוּוואַרפן די טויטע קערפּערס אין גרוב אַריין, דערנאָך אַליין זיך אויסלייגן אין דער ריי — און די היטלעריסטן האָבן יעדן איינעם געשאָסן אין קאַרק אַריין...

וויסבאַדען, 10.11.1945 **מ. גראַבע**

(די דערשיטערנדיקע גביית־עדות איז אַרויסגענומען פון דאָקומענטאַר בוך „דאָס דריטע רייך און די יידן", אַרויסגעגעבן פון לעאָן פּאָליאַקאָוו און יוסף וואולף — צוויי יידישע מחברים, וועלכע האָבן זייער אַרבעט צונויפגעשטעלט אויפן סמך פון דאָקומענטן, געפונענע אין די נאַציישע אַרכיוון.

„ידיעות אחרונות", תל־אביב, ט"ז חשון תש"ד. מס' 8341).

דובנע נאָך דער באַפרייאונג

(פון אַ פריוואַטן בריוו)

פיל פריינד האָבן שוין באַקומען בריוו פון זייערע באַקאַנטע און אַלע פרעגן דאָס זעלבע: ווער איז געבליבן לעבן? ווייל פון אַ באַפעלקערונג וואָס האָט געציילט 12.000 נפשות, זענען איבערגעבליבן בלויז אַ 40—50, און אין אַזעלכע באַדינגונגען, אַז ס'איז זיך גאָרניט פאָרצושטעלן — אין די וועלדער, גריבער אדג"ל. איך וועל זיך באַמיען שילדערן דאָס וואָס מיר האָבן אַדורכגעמאַכט אין יענער שרעקלעכער תקופה. אַפילו ווען כ'וואָלט אָנגעשריבן אַ גאַנצן בוך, איז נאָך אַ ספק צי כ'וואָלט אויסגעשעפּט דאָס גהינומדיקע לעבן אונדזערס. כ'וועל דאָך פּרובירן, אין אַלגעמיינע שטריכן, באַשרייבן יענע תקופה.

שארית הפליטה בגרמניה — די שארית הפליטה פון דובנער יידן אין דייטשלאַנד

אין די יאָרן 1939־41 האָב איך פאַרנומען אַן אָנפירנדיקן אַמט אין ווערבער טאַרטאַק. אונדזער מאַטעריעלע לאַגע איז געווען אַ גוטע, מ'האָט זיך געלעבט רואיק און אָפט אַפילו געפאָרן קיין לעמבערג. אָבער דאָס אַלץ האָט זיך שנעל געענדיקט. דער פּלוצומדיקער איבערפאַל דעם 22טן יוני האָט צו אַלץ געמאַכט אַ סוף. אוי, ווי דער אומגליקלעכער יונה האָט געוואָלט אַריבער קיין טיף־רוסלאַנד, נאָר מיר האָבן אים ניט געלאָזט. און איצט באַשולדיק איך זיך אַליין אין זיין אומקום, ווייל כ'האָב זיך געלאָזט איבעררעדן פון מיין פרוי פריווע ניט לאָזן אים אַוועקפאָרן. דער סוף איז געווען, אַז ביידע זענען אומגעקומען.

מיטן ערשטן מאָמענט וואָס די דייטשן זענען אַריין, האָט זיך אָנגעהויבן דאָס שרעקלעכע. דער ערשטער צייכן איז געווען — די געלע לאַטע. יעדער דייטש האָט געקענט שפּייען אויף אַ ייד, דערנידעריקן און באַליידיקן אָן וועלכער ס'איז

שטראָף. יעדער ייד האָט זיך באַדאַרפט בוקן, אָדער אַפילו זיך אויסציען אויף דער ערד פאַר יעדן פאַרבייגייענדיקן דייטש. ווי איז געווען דעם ייד, וועלכער האָט ניט שטרענג אָפּגעהיטן די פאַראָרדענונג. דאָס כאַפּן יידן און זיי שלאָגן איז געוואָרן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג.

צוויי חדשים נאָכן אָקופּירן דורך די דייטשן די שטאָט, זענען אַלע יידן איבערגעפירט געוואָרן אין געטאָ. אַלץ האָט זיך שנעל „איינגעאָרדנט" אויף אַן אַדמיניסטראַטיוון אופן, ווייל מע האָט ניט געטאָרט מיטנעמען אַהין קיין זאַכן און שפּייז. אַזוי זענען מיר עטלעכע משפחות אַריבער צוזאַמען וווינען אין אַמוראדיקער ענגשאַפט. אָן וועלכע ס'איז סאַני־טאַרע באַדינגונגען, כסדר געטריבן, יונג און אַלט, פון פרי ביז בייכאַכט ביי שווערער אַרבעט.

יעדן טאָג האָבן מיר זיך געטראַכט, אַז ערגער קאָן שוין ניט זיין. אָבער דאָס וואָס אונדז איז גאָרניט געקומען אויפן גע־דאַנק, איז בכלל ניט שווער געווען פאַר די באַנדיטן. זיי האָבן זיך ניט באַגנוגנט מיט אויסהונגערן, אָנשרעקן און דערנידעריקן — ווייל זיי האָבן געוווּסט, אַז יידן לעבן מיט בטחון, אַז דער כעס וועט פאָריבער. אַ שיינעם דאָנערשטיק האָבן זיי צוזאַמענגענומען די בעסטע פון דער יידישער יוגנט, די שיינע און געזונטע, זיי אַוועקגעפירט אין תפיסה און פון דאָרט — אויפן בית־הקברות. באַפוילן אויסגראָבן קברים און דאָרט האָבן זיי געפונען זייער טויט. נאָר די מערדער האָבן זיך מיט דעם ניט צופרידנגעשטעלט און מיט צוויי טעג שפּעטער אומגעבראַכט נאָך 200 קרבנות אויף דעם זעלבן אופן.

פון דעמאָלט האָט יעדער ייד זיך געהאַלטן פאַר אַ לעבע־דיקן מת. דער טויט איז געווען מיט אונדז. דאָס אויסטייטשן געשעענישן איז געווען זייער אַנטוויקלט ביי די מענטשן און פאַרשידענע אויסטערלישע קלאַנגען זענען געווען אונדזער טעגלעך ברויט. און דער פחד האָט אויפגעפרעסן יעדער פונק פון האָפענונג וואָס האָט נאָך געגליט אין האַרץ. באַגינען, דעם 27/2 האָבן די דייטשן צעטיילט אַלע געטאָ־איינוווי־נער אויף פאַכלייט און פאַכלאָזע. די כלומרשטע אָן אַ פאַך

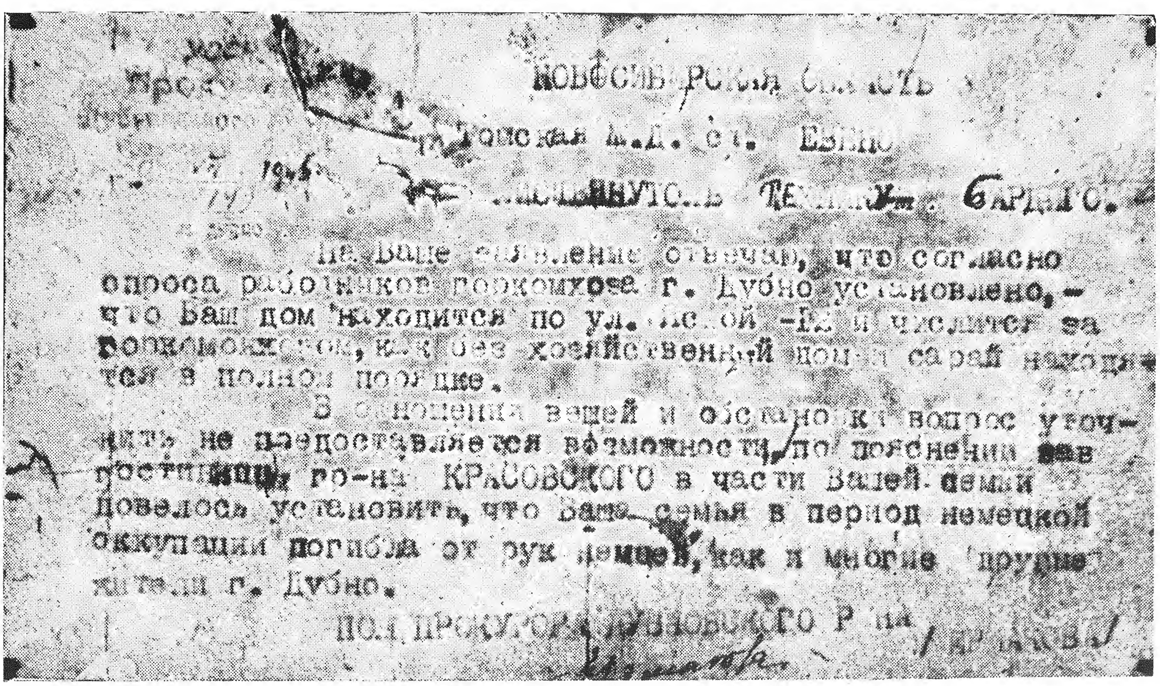
יוצאי דובנא אחרי הנטיעה ב„יער הקדושים" בהרי ירושלים — דובנער נאָכן פלאַנצען בוימער אינם „יער הקדושים"

האָט מען אָנגעהויבן אויסזידלען קיין סורמיטש, ווו מ׳האָט צוגעגרייט מאַסן־גריבער, כדי זיי דאָרט אומברענגען. טייכן בלוט און טרערן זענען פאַרגאָסן געוואָרן, אַ סך זענען אַראָפּ פון זינען און די געשרייען האָבן זיך געטראָגן ביז די הימ־לען. נאָר אַלץ אומזיסט. די דייטשע פּינקטלעכקייט האָט פאַר־לאַנגט פון די מענטשן זיך אויסצושטעלן גלייך, צו פיר אין אַ ריי, אין אָרדענונג — און אַזוי „דיסציפּלינירט" און אין „אָרדענונג" זענען 3.500 טהורים און קדושים אומגעקומען נאָר דערפאַר וואָס זיי זענען געבוירן געוואָרן יידן.

צווישן די קרבנות — מיינע טייערע טאַטע־מאַמע און קרו־בים. עס זענען נאָך געבליבן יאַנקל, זעלדע, ליובע, איך, פריווע און יונה. אָבער נישט קיין סך צייט איז אונדז פאַר־בליבן צום לעבן. אין אָקטאָבער, שמיני־עצרת און שמחת־תורה, איז דאָס געטאָ ווידער געוואָרן אַרומגערינגלט. פון דער פאַרבליבענער באַפעלקערונג האָבן זיי אויסגעקליבן 350 פאַכלייט און נאָך 3.800 אַוועקגעפירט צום אומקום, שלאַ־גנדיק, פייניקנדיק און שיסנדיק אויפן וועג קליינע קינדער. צווישן די אומגעקומענע — מיינע קרובים. איך, פריווע און יונה זענען אַנטלאָפן אין וואַלד. נאָך דער אַקציע האָבן מיר זיך אומגעקערט אין געטאָ, מיינענדיק, אַז מיט דעם איז געענדיקט. נאָר אין איין אומגליקלעכן שבת האָט זיך באַ־וויזן אַ באַנדע אוקראַינער אונטער אַ דייטשער קאָמאַנדע און לויטן פריערדיקן אופן, פאַרניכטעט די לעצטע שרידים. די שטאָט איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בית־הקברות. די פויערים האָבן זיך פאַרנומען מיט ראַבירן און ווי נאָר זיי האָבן אַנטדעקט אַ ייד, האָט מען אים, פאַר באַלוינונג, איבער־געגעבן די דייטשן.

אין אַ פאַרמאַסקירטער באַהעלטעניש איז אונדז געלונגען זיך אָפּצוראַטעווען אויך פון דער שחיטה. ס׳איז זיך גאָרניט פאַרצושטעלן מיט אַ וואָסער ריזיקע מיר זענען אַנטלאָפן אין וואַלד און דאָרט זיך באַהאַלטן ביי גורביקן. דריי וואָכן זענען מיר דאָרט געווען, מיט בלויזע העמדער אויפן גוף — און דאָס גראַד אין ווינטער. מיר האָבן זיך געלאָזט אין שטאָט אַריין, מע האָט אונדז דערזען, גלייך דערקענט, געכאַפּט. פריווען האָט מען דערהרגעט. איך בין אַנטלאָפן. זיך אַרומ־געדרייט ווי אַ שאָטן. יונה איז שוין ניטאָ. אויך פריווע איז אומגעקומען. די סאַמע טייערסטע פאַר מיר האָט מען אומגע־בראַכט. און אין האַרץ האָט זיך פאַרגנבעט אַ גלויבן, אַז דער גורל האָט מיך געלאָזן ביים לעבן, כדי כ׳זאָל קענען נקמה נעמען. דאָס נקמה־געפיל האָט מיר געגעבן כוח צום לעבן. כ׳בין אַוועק אין וואַלד. געליטן הונגער און קעלט. געבעטן, אַז דער טויט זאָל מיך אויסלייזן פון די געשפּענסטער בייטאָג און ביינאַכט — אָבער להכעיס האָב איך געלעבט.

די רויטע אַרמיי האָט אָנגעהויבן זיך דערנענטערן און די דייטשן — זיך צוריק רוקן. אַלס פּוילישער צוואַנגס־אַרבע־טער (כ׳האָב געהאַט אַרישע פּאַפּירן אויפן נאָמען בוטנאַר־

...ОВОСИБ...РСКАЯ ОБЛАСТЬ
...ТОМСКАЯ Ж.Д. ст. ...
1946
...ЖИТЕЛЮ ... БАРДИ...

На Ваше заявление отвечаю, что согласно опроса работников горкомхоза г. Дубно установлено, — что Ваш дом находится по ул. ...ой -... и числится за ... как без хозяйственный дом и сарай находится в полном порядке.

В отношении вещей и обстановки вопрос уточнить не представляется возможности, по пояснению ... гр-на КРАСОВСКОГО в части Вашей семьи довелось установить, что Ваша семья в период немецкой оккупации погибла от рук немцев, как и многие другие жители г. Дубно.

ПОМ. ПРОКУРОРА ДУБНОВСКОГО Р-НА / ... /

קאָוויטש) האָט מען מיך איבערגעפירט קיין קראָקע. פון דאָרט ווידער, זענען מיר אַ 5.000 צוואַנגס־אַרבעטער, גע־שיקט געוואָרן צו גראָבן די פאַרטיידיקונגס־ליניע אויפן טייך סאַן. כ׳האָב געפילט אַז דער נצחון איז נאָענט און כ׳מוז בלייבן לעבן, כדי דערציילן וואָס מיר האָבן אַדורכגעמאַכט און כדי נעמען נקמה. כ׳האָב אָנגעהויבן אַרבעטן גוט, מיט ענערגיע. ס׳איז געקומען אַ דייטשער קאָלאָנעל. מ׳האָט מיך גערופן צו אים און דער נאַצישער אָפיציר האָט מיך פאָר־געשטעלט אַלס מוסטער פון אַ פּאָליאַק, וואָס דינט טריי די דייטשן און געלויבט דאָס פּוילישע פאָלק, אַז זיי האָבן אַזעלכע זין...

די רוסן האָבן ווייטער אָנגעגריפן. איך מיט נאָך 18 מענטשן האָבן מצליח געווען צו אַנטלויפן פון לאַגער און זיך אויס־באַהאַלטן אין וואַלד. ביז עס זענען געקומען די רוסן און אונדז באַפרייט. 500 קילאָמעטער האָב איך אַדורכגעמאַכט צו פוס און אָנגעקומען קיין לוצק. כ׳בין אַרעסטירט געוואָרן דורך דער נ.ק.וו.ד. און געזעסן 14 טעג. ביז כ׳האָב זיי איבער־צייגט אַז איך בין אַ ייד. האָט מען מיך באַפרייט.

איך לעב. איז דאָס אַ לעבן? איך וואַנדער צווישן די חור־בות איינזאַם אַליין, אָן אַ לעבעדיקן נפש כ׳זאָל קענען אַרויסריידן אַ וואָרט, אַז ס׳זאָל מיך ווער קענען. איך אַר־בעט אַלס בוכהאַלטער, אָבער נאָך דער אַרבעט איז דאָס לעבן קיין לעבן ניט. איך זוך אַ וועג נקמה צו נעמען: פאַר פריוועס טויט — 100 דייטשן, פאַר יונהס טויט — 1000 דייטשן!

יאָ! כ׳האָב געפונען בתיהן מיט אירע צוויי טעכטער. דאָס איז אַלץ. איך שרייב און פון מיין האַרץ טריפט בלוט. טרערן רינען פון די אויגן. ווי לאַנג נאָך וועל איך קאָנען אַזוי ממשיך זיין? אַ גרוס פאַר אַלע.

אייער ס י אָ מ אַ *

עס ווילט ז ך אַזוי זיין מיט אייך צוזאַמען, זען וועמען פון דער משפחה, פון אונדזער פאָלק, דערציילן וועגן די דייטשע גרוילטאַטן, דערציילן און דערציילן, אַז די צוקונפטיקע דורות זאָלן וויסן.

ניט רוען! זאָל קיין ייד אין דער וועלט ניט שווייגן! אַלע דאַרפן מיר נעמען נקמה! נקמה!

(איבערזעצט פון רוסיש)

* דער שרייבער פון די שורות איז שפּעטער אומגעקומען אין אַן אויטאָ־קאַטאַסטראָפע.

רשימת קדושי דובנא רבתי*

אדלר יצחק
" יחזקאל
" פסח
" רחל
אוסטשר דוד
" חיה
" הינדה
אוסטרובסקי לאה
" מרדכי
" ליונה־לוי
אובשטיין אסתר
" גניה
" לאה
" נחמה
" פסח
" שמחה
" שרה
אורז'ק—גורטנברג חיה
" צבי
ו־4 ילדים
אידלמן מתתיהו
" פסיה
איזנברג־גוטמן חיה
" ברכה
" יוסף
" גדליהו
" זלטה
" ליביש
" קלמן
" רחל
" שינדל
אונג חיים דב
" זלאטה
" בומק
" מיכאל

אונג צביה
" שיקה
" שמעון ומשפחתו
אינגבר הניה
" ברכה
" חיה
" פרידל
" רוזה
" צביה
" שלמה
" רחל
אינספקטור אברהם
" שפרה
" שלמה
" אברהם
" זאב
אינספקטור־קורן רוסיה
אינספקטור־קויטל פפה
אלכסנדר בנימין
" מקס
" משה
" צילה
אלתרמן אברהם
" חוה
" פיגה
אנגלמן יהודה
" פרידה
אפשטיין משה
אקסמן בוריס
" שרה
ארדמן משה
" יעקב
" עדה
" רוזה
בובר הרש

בובר גולדה
" חוה
" צבי
" אסתר
" אריה ליב
" דבורה
בובר משה
בודאקר יוסף
" רבקה
" רחל
בוכבינדר אלתר
" בלומה
" הניה
" פיגה
" רוזה
בוכבינדר־דרטור איטה
בונדור יצחק
בוסקיס פליק
" חנה
בוסקיס משה
בוסקיס־זוזי אליעזר
" זלדה
" ראובן
בוסקיס בילה
" גניה
" זוניה
" לאה
" לייבקה
" ינטה
" פיגה
בוקסר בלומה
" הרש
בורשטיין אברהם
" בילה
" בלומה

בורשטיין הרש
" יוסף
בורשטיין ינטה
ביברמן אפרים
" חיה
ביטלמן בילה
" דוד
ביכמן אנשל
ביכמן אסתר
" גולדה
" חיה
" מניה
" ראובן
בינשטוק ישראל
" מלכה
" פנינה
בלבן בן עמי
" הינדה
בלבן שלמה
בלומן אהרן
בלומן זלטה
" יוסף
" מלכה
" פסיה
" מרדכי
בלומן שמואל
בלפר דוד
" בלה
" בריל
" חנה
" יהודי
" יהודית
" מאיר
" מוטיל
" מרים

* ראה תוספת בעמוד 751 שהומצאה לדפוס ברגע האחרון.

בלפר רוזה
„ שלמה
„ שרה
בלפר שייקה
ברגר הירש
ברגר זלטה
„ יחיאל
„ מוטל
„ מליה
„ פסיה
„ רבקה
„ ריסיה
„ בילה
„ גיטל
„ ברוך
„ לובה
„ מרדכי
„ משה
„ ניסן
„ שפרינצה
„ יחיאל
„ חלה
„ מליה
„ צבי
„ רבקה
„ רוזיה
„ ברוך
„ אפרים
„ בתיה
„ טובה
„ יונדה
„ ליבה
„ משה
„ פנחס
„ פנחס
„ נתן
„ שפרינצה
„ אסתר
„ אפרים
„ אלקה
„ בתיה

ברגר יונה
„ לאה
„ פנחס
ברד יצחק
ברד טמה
ברדיגו חנה
„ יהודה
„ מירל
„ פייגה
„ רחל
„ רייזל
ברו צבי
„ מנוחה
„ משא
„ פנחס
ברידר שמואל
ברונשטיין־כגן חיה
„ גיטל
„ נוסיה
ברונשטיין נשיא
„ יוסף
„ יצחק
„ רבקה
„ יעקב
„ פרידל
„ אשר
„ לאה
„ מניה
ברילאנט אסתר
„ טיבל
„ מאיר
„ פריל רבקה
ברנשטיין מיכאל
„ מלכה
ברקובסקי
גאלורין לוזיה
„ סוניה
„ רחל
בורשטיין זאב
„ אברהם
„ מניה

בינשטוק מאטיל
„ בתיה
„ פרל
„ שרה
גוהן יצחק
„ סימה
„ מאיר
גוז־פובצר גיטל
„ אברהם
גוטליב פרידה
„ ריקה
גוכברג איזיק
גוכברג סוסיה
„ מלכה
„ יעקב
„ חיה
גוכברג חיים
„ סוסיל
„ מוטיל
„ ריסל
„ משה
„ חיה
„ אסתר
„ אליעזר
גולדארביטר גולדה
„ חוה
„ בלומה
„ יוסף
„ לייב
„ נחמה
„ פלתיאל
„ פייגה
„ לאה
„ אליעזר צבי
„ רבקה
גולדמן רחל
„ סוניה
„ גיטל
גולדנברג זליג
„ פרידה
גולצקר חינקה

גולצקר בנימין
„ משה
„ יוסף
„ מניה
„ חיה
גולצקר ישעיהו
„ בלה
„ איטה
גורטנברג אהרן
„ הניה
„ זאב
„ חיה
„ יואל
„ מרים
„ סוניה
„ צפורה
„ יעקב
„ חסיה
„ בלומה
„ משה
גושקיס אליהו
„ קלרה
„ פרומה
„ שרה
גושקיס־מנקס יפה
גיטלמן אליעזר
„ סאני
גיטלמן־קוליש מינה
„ לאה
„ גרשון
גיל אלי
„ לאה
„ פייגה
„ הרצל
„ חיים
„ מיכאל
גילבורג אסתר
„ איטה
„ עזרא
„ שושנה
„ שרה

גילרנט יוסף
„ לוסיה
„ שינדל
גימן אהרן
„ רוזה
„ אליעזר
„ משה
גייפלר פרץ
„ בלה
„ אטיל
„ רבקה
„ ברוך לייב
„ פיגה
„ יעקב
גיירמן יחזקאל
„ פניה
גלומצ׳ר יעל
„ מלכה
„ מליה
„ פניה
גלפנבוים
גלפרסון יעקב
„ אברהם
„ הרשל
„ שמואל
גמבורג משה
„ פיגה
„ שמחה
„ יעקב
„ רייזל
גרובר חיים
„ שפרינצה
„ אירקה
„ ריבה
„ מתה׳ל
„ נחום
„ מניס
גרויזן איזיק
גרוינם יצחק
גרויסבלט דוד
„ צפורה

גרויסבלט שלמה
„ מיכאל
„ בן־ציון
גרינצויג נחום
„ שרה
„ הינדה
„ פישל
„ ממצי
„ צבי
„ מרדכי
„ ברטה
„ אוסנה
„ יצחק
„ מלכה
„ ניוסה
„ ברוניה
„ סוניה
„ עזריאל
גרינשפון חיה
„ בבי
„ רוזשקה
גרלניק אברהם
גרץ ישעיהו
„ חנה
„ שרה
„ רוזה
„ יצחק
גרשטיין תהילה
„ צבי
„ משה
„ רפאל
דייאמנט ישראל יהודה
„ מלכה
דייבוג אנושקה
„ מוטי
„ לוסיק
דייטשמן אהרן
„ ברוך
„ יוסף
„ ראובן
„ שרה

דעמב צבי
„ שרה
„ חוה
„ רחל
„ נחמיה
„ משה
„ רחל
„ שרה
„ לאה
„ רבקה
דנציגר יהושע
„ חיה
„ טובה
„ דוד
דרטוער שלמה
„ הינדה
„ חיים
„ תהלה
„ טאליק
„ אסתר
„ יצחק
„ איטה
„ בלומה
הוכברג חייקל
„ מיכאל
„ מניה
„ סוניה
הורוביץ בילה
„ רחל
„ משה ומשפחתו
„ אליעזר
„ נפתלי
„ שמואל
„ זלדה
„ דוד
„ שפרה
„ יעקב
„ אברהם
„ דריזיה
הורוביץ־סיטרמן דבורה
הונגר אלי משה

הכט אפרים
„ מיכלה
„ סומך
„ חיים
„ מישקה
„ אהרן
„ יעקב
„ מרים
„ סיומה
„ בנימין
המבורג שרה
„ רחל
„ צבי
„ איזיק
„ מאיר
„ תמה
„ רבקה
„ מאיר אהרן
„ פסיל
„ שמואל
„ לאה
וובק מרדכי
„ אלקה
„ טובה
„ זיסל
„ רבקה
„ בנימין
„ שומה־גולדה
„ חיה פיגה
„ קולה
„ רחל
„ סוניה
„ מניה
וידרמן עקיבא ומשפחתו
וינוקור אהרן
„ דבורה
„ יהושע
וינוקור־לשצבר רוזה
וינטרויב בלומה
„ איטה ובעלה
„ שמואל

וינטרויב רבקה
„ בלה
„ איטה ובעלה
„ אלקה ובעלה
„ ישראל ואשתו
וינר יעקב
ויסמן אברהם
„ איזיק
„ גוסיה
„ בתיה
„ משה
„ מתיל
„ רחל
„ פוליה
ויצמן אסתר
„ חיה
„ יואל
ולדר וולף
„ לאה
„ מניה
„ ליובה
„ ברוניה
„ מיכאל
„ סוניה
„ פסח
וולובלסקי ישעיהו
„ צפורה
„ שרה
וולמן יוסף
„ אניוטה
ווסיצר יצחק
„ זלמן
„ יהושע
„ שרה
ווסקבויניק קופל
ואר דוד
„ לוי
„ משה
„ רחל
ורד בילה
„ שמואל

ורד שמואל
„ דוד
ורד אברהם
ורקובצקי מרים
„ משא
ז׳ורנה (שלמה) סוניה
זורנה אדלה
„ סליה
„ (משה) מוניק
זייגר אהרן
„ צירל
„ ברינדל
„ מיכאל
„ פיגה
„ שרה
„ יצחק
„ אלכסנדר
„ שלמה
„ רחל
זילברמן דוד
„ חנה
„ יוסף ורעיתו
זמברג חיה
„ שמעון
„ חנה
„ מנדל
„ מאיר
„ שרה
זמורוצנסקי יהושע
זמורוצנסקי־יקירה אסתר
„ רבקה
„ יצחק
חוטינר פרל
„ פיגה
„ מרדכי
„ יעקב
„ בתיה
„ צביה
„ חיה
„ דינה
חיט שמריהו

חיט בילה
„ דוד לייב
„ דוד
„ מוני
„ יחיאל
„ רוזה
טויסטר דוד
„ רחל
„ יוסף
טוקר שפרינצה
„ ביריש
„ חנה פסיה
„ שרה ריבה
„ יוסף
„ מרים
טסלר ישראל
„ יעקב
טקס חיה
„ אהרן
„ רחל
„ זהבה
טקס־קופמן דוד
„ מלכה
„ ברינדל
„ שנדל
„ שרה
יקירה חנה
„ גולדה
„ ליביש
„ דב
„ פנחס
„ בתיה
„ מתתיהו
„ משה
יקירה־וקסמן פניה
„ דב
יקירה איזיק בר
„ שרה
„ יחיאל
„ שפרה
כגן אברהם

כגן דב
„ טיבל
„ מרדכי
„ חנה
„ רוזה
„ אברהם
„ דוד
„ ניצה
„ יוסף
„ ריזל
„ יעקב
„ זיסל
„ ינטה
„ ברכה
„ שרה
„ שלמה
„ צ׳רנה
„ אהרן
כהנה גור־אריה
„ חיים
„ דב בריש
„ דינה
„ אברהם
„ טוניה
כץ רבקה
„ בתיה
לביאטין שרה
„ מוטל
„ סוניה
„ שינדל
„ עקיבא
„ יעלי
„ מאנקה
„ יוסף
„ אסתר
„ פרל
„ בלה
„ מיכאל
„ הירש
„ פסיה
„ יוסף

לובשיס יוסף
„ חיים
„ שלמה
„ חנה
„ מינדל
„ מרדכי
„ אליק
„ רבקה
„ דוד
„ שושנה
לוכמן שלום
„ דינה
לוצ'ניק אסתר
„ מרדכי ליב
לושאק אברהם
„ שמואל
„ ברכה
„ ריזל
„ בנימין
„ רבקה
„ ברוך
„ שלמה
„ רחל
„ קילה
לחמנציק יהושע
„ חיה
„ מרדכי
„ ריסה
„ דוד
לחמנציק סוניה ובניה
ליבגורין בן־ציון
„ חיה
ליכטנשטיין דב
„ סוסיל
ליבגוריון נחמן
„ בלה
לייבל בן־ציון
„ מינה
„ יוסף
„ אניוטה
„ יונה ומשפחתו

לידרמן שלמה
ליטבק ברוך
„ ריזל
„ פריבה
„ זלדה
„ משה
ליכט אברהם
ליכטמכר צפורה
„ מאיר
„ יעקב
„ פרומה
„ רחל
ליכטר בנימין
„ שרה
„ שמואל
„ ריזל
„ דוד
„ הניה
להמן אהרן
„ חיה
ליס פסח
„ רחל
„ אברהם
„ שלמה
ליסטוק רבקה
„ שרה
„ מכלה
„ למל
„ צילה
„ סוניה
ליסי דובה
„ שלמה
„ בלומה
ליפין ריזל
ליצמן צבי
„ בתיה
„ דוד
„ איטלנה
„ אברהם
„ אסתר
„ רחל

ליצמן צבי
„ קויפצי
„ טובה
„ אשר
„ חיה
„ בריש
„ מוטל
„ שלמה
„ ינטה
„ רחל
לנדיס רוזה
„ מרדכי
לרנר אהרן
„ יוסף
„ יעקב
„ שמעון
„ אסתר
„ לאה
„ ברינדל
לרנר דבורה
„ מריב דובריש
„ אברהם
„ שרה
„ לוניה (אריה
„ מנדל
„ גניה
„ רחל
„ מוניק
„ שמשון
„ חנה
„ ולדימר־זאב
לשצבר אברשה
„ מוסיה
„ שורה
„ שלום
„ סוניה
„ חנה
„ ישראל משה
„ טובה רחל
„ אפרים
מאירזון מרדכי

מאירזון חוה
„ רמה
„ דב
„ סימה טילה
„ פיגה
„ בתיה
„ יונה
„ ישראל
„ שמעון
„ לאה
מוז מוטל
„ יהודית
„ פסיה
„ מרצי
„ ישעיהו
„ יהושע
„ חיה
„ שרה
מזורק שמחה
„ ליפא
מחרוק דוד
„ אסתר
„ יהודית
מיזלר אליהו
„ צבי הרש
„ רחל
„ מניה
מיניוק שלום
„ בילה
„ חיה
„ צביה
מייסטר דורה
„ נחה
מלר דוד
„ ליובה
„ מרים
„ משה חיים
„ יחזקאל
מנדלקר וולף
„ ישראל
„ רוזה

מנדלקר בוניה
" זיטנה
" שרלוטה
מנוסוביץ יצחק דב
" חנה
" משה
" יהושע זאב
" מרדכי
" שלום
" אסתר
מניס
" רבקה
" גרשון
" ישראל
מצ״ס אברהם
" חנה
מרגלית אברהם
" חיה
" זאב
" בילה
" רחל
" יעקב
" פרידל
" שבתאי
" דב
ד״ר מרגלית איזידור
" ניונה
מרדר חיה
" יוסף
" יעקב
" משה
נודלר בוזין
נליק־קצקה פיגה
" מאיר
" עמי
סגל הינדה
" מאיר
" חנה
" משה
" חיה
" רייזה

סגל זלטה
" אברהם
" אליק
" יוסף
סדובניק שלמה
" שרה
" איזיק
" אלקה
" ברל
" מלוינה
" ברל
" הלנה
" שינה
" דוד
סובול ישראל
" שינדל
" מנוחה
" יעקב
סטרינר שלמה
סיטמן אליהו
" אסתר
" אריה
" ברכה
" יצחק
" רבקה
" רחל
" ולול
" לובה
סיטמן־קוברניק מירל
סיטמן יוסף
" יהודית
" מאיר
" אסתר
סיטמן־ליכטר רחל
סיטניק וובה
" פרידל
" אהרן
" חוה
" יצחק
סיטרמן זיסיה
" שרה

סיטרמן פניה
" רחל
" ויטיה
" יואל
" אסיה
סיקולניק ריבה
סירקיס משה
" אטל
" יחזקאל
" אדלה
" יעלנה
" שינדל
" סוניה
" מאיר
" חיים
" שבע
" חוה
" מניס
" בלומה
" גולדה
" הרש
סנדס חנה
" יהושע
" ויכני
" מניה
" אסתר
ספיאן מוניה
" דבורה
" אסתר
ספיאן־לשצבר מרים
ספיר צבי
" אטיל
" שרה
פבשבסקי מיכאל
" קריניצי
פובצר משה
פוגוריליצר אברהם
" ברינדל
" יהודית
" רבקה
פוגוריליצר־אינגברג פסיה

פוגוריליצר־אינגברג יהודה
" רבקה
פודיסוק מוטל
" חינקה
" פנחס
" שרה
" שלום
" גרינה
" חיים
" ישראל
פודלוצקי אברהם
" בתיה
" שושנה
" יוסף
פוטיחה פרץ
" עקיבא
פולטורק שרה
" דוד
" פרידה
" שמחה
" ברקו
" מוניה
" ינטה
" רחל
" שלמה
" חנוך
" מניה
פולישוק אברהם
" דוד
" אלטה
" בת־שבע
" בן־ציון
" וולף
פיאטיגורץ ליבה
" ינטה
פיכניוק משה
פינסברג המשפחה
פינצ׳וק פיבל
פינצ׳וק־מינוק חנה
" ברכה
פינקלשטין שלמה

פינקלשטיין בת־שבע
פיקס יוכבד
„ שלמה
פיקס־אפרת פוליה
„ משה
„ מוניה
פיירמן דב (ברל)
„ חנה (קרינדל)
„ אטי
„ דוד
„ שמריהו
„ דינה
„ ריבה
„ ליבה
„ זלטה
„ שינדל
פירר ולויל
„ יוסף
פישבין איטה
„ שרה
„ אברהם
„ מוניה
„ משה
„ צבי
„ אהרן
„ צילה
„ יוסף
„ חיה
„ רבקה
„ דינה
„ אהרן
„ מרדכי
„ שמעון
„ ישראל
„ חיה
פישמן איתמר
„ שרה
„ מיכאל
„ פרל
פישמן פנחס
„ שרה

פישמן שולה
„ חיקל
פישר מיכאל
„ חנה
„ דוד
„ דוד
„ לאה
„ ברכה
„ פרידה
„ שלמה
„ גיטל
„ ליבקה
„ אסתר
פלדמן אלי משה
„ חנה
„ הינדה
„ לאה
„ צ׳רנה
פלדמן מלכה
„ דובה
„ נחום
„ מוטל
„ ויטיה
פלטנזון רחל
„ יעקב
פלישר יהושע
„ אסתר
„ זוסיה
„ סוסיה
„ בתיה
„ דוד
„ יוקל
„ רבקה
פנחסוביץ זלמן
„ שרה
„ רבקה
„ שמואל
„ שינדל
„ גיטל
„ בריל
פסיס זנביל

פסיס אלתר
„ חיה
פסיס בילה
„ שמואל
פפר שמעון דוד
„ הינדה
„ סוניה
פק סריל
פק יהודה
פק אסתר
פרידמן יוסף
„ חנה
פרימן יוסף
„ קילה
„ בילה
„ ברכה
„ ישראל
„ ברוך
„ אברהם
„ רחל
„ שרה
פרימרמן טובה
„ שינדל
„ יצחק
„ יעקב
„ רבקה
פרכטר ריזל
„ יצחק
„ פריל
„ הניה
פרל אברהם צבי
פרל דוד
פרליוק בתיה
פרליוק דוד
„ חנה
„ זניה
„ איטה
„ מרדכי
פרלמוטר בצלאל
„ ליבה
„ מרים

פרלמוטר אהרן
„ דב־בריל
פרנקל אליהו
„ טובה
„ חיה
„ בילה
„ מלכה
„ שרה
„ חיים
„ מייטה
„ מנוחה
פרסמן אלי
„ אסתר
„ חיה
„ יצחק
„ הדי רחל
„ ישראל
„ ונדה
„ חיה ריבה
„ שרה
„ גוטמן
„ נחמה
„ וילי
„ דוד
„ אשר
„ יצחק
„ טובה
„ רחל
„ אסתר
„ זלדה
„ ליפא
„ רציה
„ הרשל
פרקר יעקב
„ חיה
„ אידל
„ ברכה
„ בילה
„ שלום
„ נחה
„ ליביש

פרקר ישראל
צואנגר אפרים
" הניה
" רחל
צוקרמן פרידה
צימרינג משה
" רוזה
" בתיה
" ישעיהו
צימרמן מקס
" פרלה
" סיומה
" נפתלי
" דוד
" גניה
" חיים
צנטנר אליהו
" דבורה
" אברשה
" פרץ
צרניאבסקי קופל
" ריזל
" בתיה
" מנדל
" משה
" ברכה
" יוסף
קוברניק זאב
" אסתר
" רחל
" פיגה
" יוסף
" אברהם
" טולה
" מאיר
" שפרה
" יהודה
קוזיס יהושע
" זיסל
" דורה
" פוליה

קוזיס קטיה
" מניה
" ריצה
" ישראל
" חוה
" מניה
" טניה
" משה
קוזק גציל
" ינטה
" יוסף
" משה
" ריזל
" ברכה
קויפמן אהרן
" דובה
" דוד
" גרינה
" חיה
" גולדה
" שמואל
" בבה
קולטון בתיה
" אדי
" אסתר
" ישראל
" אברהם משה
" זלטה
קולטון בתיה
" מאיר
" משה
" פסיה
" צילה
" שייקה
קולטון (לחמנציק) חוה
קורניץ ישעיהו
" אסתר
" גרשון
" הינדה
" דבורה
" יקותיאל

קורנפלד שמעון
קורנפלד־לשצבר רחל
קורצ׳ק פסח
" איזיק
" אלקה
" ליב
" פיגה
" חיים
" יצחק
" אליהו
" מנוחה
" יעקב משה
" אודל
" ברוך
" פרידה
" גיטל
" דוד
קליזר אסתר רחל
" שרה
" חנה
" וולף
" סוניה
" ישראל
" אסתר
" הרש
" לאה
" מניה
קלימכר חיים שמואל
" בתיה
" יוסף
" מנוחה
קלמפנר אסתר
" יצחק
" בלומה
" שרה
" דוד ומשפחתו
" אברהם
" יעקב
" שרה
" נחום
" גיטל

קלמפנר דב
" אסתר
" איתמר
" בלומה
" עליזה
" מרים
קעלנר משה
" חיה
" יואל
קלפקר עזריאל חיים
" שושנה
" שמואל
קמדן אברהם
קמדן־שטיבל שרה
" מנדל
קנדינר אטי
" וולף
" עוזר
" הניה
קנטור משה
" רבקה
" חינקה
" גרשון
" גניה
" לובה
קנטרמן פיגה
" משה
" בתיה
קנטרמן צבי
" יוסף
קצ׳קה מנדיל
" מרים לאה
" אברהם
קצ׳קה חסיה
קראולניק זיסל
" טוסיה
קרום ישראל
קרוצ׳ניק בצלאל
" ריזל
" טוני
" ישראל

קרוצ׳ניק חיה
קרמין יואל
„ זיסל
„ אסתר
„ פרידה
קרשנבליט שלמה
רבינשטין בילה
„ דב
„ רחל
רדיחובסקי משה
„ ברינדל
„ רבקה
„ אודי
„ זאב
„ רחל
רוזנבוים ישראל
„ נחמה
„ אברהם
„ איטה
„ שינדל
„ אלקה
„ חנה
„ מלכה
„ אהרן
רוזנברג אוה
„ ליב
„ הרצל
„ מנדל
„ ריזל
„ שלמה
„ רחל
רוזנפלד־מאירסון בתיה
רוזנפלד חיים משה
„ פיבל
רוטשטיין יוסף
„ קלרה
„ לוסיה
„ מרדכי
רויטמן אברהם
„ ישראל
„ מניס

רויטמן פיגה
„ סרקא
„ אפרים אלחנן
„ צפורה
„ נתנאל
„ רפאל
ריכמן שלמה
„ שרה
ריכמן־דרישפון חיה
ריכמן־טישלר בלה
רינזברג יעקב
„ אסתר
„ לאה
רייף הינדה
שטכר ליביש
„ שרה
„ שינדל
„ נסיה
„ חיה
„ שרה
„ חנה
שבינסקי מיכאל
שבינסקי־מיזלר מינה
שוחט שלמה
שטיבל חיים
„ רבקה
„ יעקב
„ אברהם
„ פניה
„ משה
„ ברל
שטימר שמאי
„ נחמה
„ שאול
„ שאול
„ אידל
„ גולדה
„ מניה
„ ריזל
שטיין ליב
„ שאול

שטיין פיגה
„ פיה
„ דב
„ נחמן
„ בתיה
„ משה
„ ניומה
„ מאיר
„ ראובן
„ רחל
שטינוורצל אשר
„ חיה
„ אברהם
„ בצלאל
„ פיבל
„ אטיל
שטינוורצל מנדל
„ מלכה
שטינשניד אהרן
„ ריבה
„ צבי
„ אברהם
„ נפתלי
„ חיה שרה
„ ברוך
„ אלי
„ הינדה
„ יהודה ליב
„ פריל
„ לאה
„ זאב
שטרן ליב
„ זלטה
„ משה
„ בלה
„ חיים
„ יעקב
„ משה
שיח־קליזר פיגה
שיח לייב
„ מניה

שיח ישראל
שיטרמן אברהם
„ אשר
שיכמן אהרן
„ גיטל
„ אפרים
„ אטיל
„ דבורה
„ משה
„ אשר
„ ריזל
„ מרים
שינדלזון אבי
„ אברהם
„ אלחנן
„ אסיה
„ מינדל
שינדלמן חיים
„ חומה
„ ביציה
„ משא
שיינק מאיר
„ ריזל
„ שרה
„ מינה
שניטר שמואל
„ ריזל
„ אידה
„ וולף
„ ריסיה
„ פנחס
שפובניק חנן
„ חנה
„ מרים
„ בנימין
„ מלך
שפירא יעקב
„ גיטל
„ נוסיה
„ בוזיה
„ צירל

שפירא רבקה
„ אשר
„ דובה
שפרינגר אליהו
„ מלכה
„ רבקה
„ גיטל
„ אסתר
„ בילה
שקולניק אברהם
„ חיה
„ טובה
„ עזריאל

שקולניק ינטה
„ הניה
שרגל אסתר
„ בלומה
„ הרש
„ וולף
„ מיכלה
„ שלמה
„ ריזל
שרגל שרה
„ צבי
„ ברינדל
„ חיים

שרגל מלכה
„ זלטה
„ אברהם
„ דוד
„ קרינצה
„ משה
שריבמן ולויל
„ רחל
„ ישראל
„ דוד
„ פיגה
„ מוניק
שריטניק אברהם

שריטניק בתיה
„ דוד
„ צירל
„ הינדה רחל
„ משה
שרייר אברהם
„ אסתר
שרנצל שלמה
„ שינדל
„ בוניה
„ פיגה
שרנצל ניסה

אייזן דוד
„ גיסר
איזנשטט ראובן
„ אסתר
„ גרישה
„ זליק
„ דוד
„ יצחק
„ אסיק
אלברט דוד ומשפחתו
בוידר יצחק ומשפחתו
בלט בריש
ברגר הרצל
ברגר דינה
ברנשטין אשר ומשפחתו
ד"ר בט
גוברמן אברהם
גוברמן גיטל
ד"ר גולדבלט ומשפחתו
גודלשטין שפי ומשפחתו
„ מוטי ומשפחתו
„ שלמה
„ חנה

ד"ר גורנצויט ומשפחתו
געקער הרש
געקער שיינדל והילדים
גרויפן אהרן ומשפחתו
הולפר משה
הולפר עודיה ובנותיהם
ידלין וולף
„ זיסל
„ מניה
כגן משה ומשפחתו
כגן יונה ומשפחתו
לסטוב נחום ומשפחתו
לסטוב שמואל ומשפחתו
מיספניס פסח ומשפחתו
מיספניס פנחס ומשפחתו
נכטמן יעקב
„ נחמה
„ דינה
נודלר מוטל ומשפחתו
נודל יעקב ומשפחתו
פוגורילידר ישראל ומשפ׳
פופלר יוסף
פוקס אברהם ורעיתו

פוקס מרדכי
„ שמואל
פוגורילידר פני
„ צרני
„ בלומה
פליישמן יהודה ומשפחתו
פליישמן אברהם ומשפחתו
פלדמן אברהם ומשפחתו
פליישר שמריהו ומשפחתו
צוקר רפאל ומשפחתו
צוקרמן פישל ומשפחתו
קלייזר עטיה רחל
„ פיגה
„ אנשל
„ ולול
קליינר סאסל
קולטון (לחמנציק) חוה
קונשטיין בריל ומשפחתו
קופאיקה נתן
„ בלומה
„ פנחס
„ משה
קורין ישכר ומשפחתו

קורין שמואל
„ משה
„ וולקה
קרנצוב יוסף
„ דינה
„ בתיה
קרקוביאק שפסל
„ מרדכי
„ הרשל
קפלן סיומה
„ פריבה
„ ליוניק
רוזנשטיין יוסף
„ פייגה
„ זלמן
רויס אבא ורעיתו
שווכים סנדר
שווכים חיים
שוכמן דוד
שטוף בן־ציון
שטינשנייד מרדכי
שטינגרטן פורה
שטינגרטן הרצל ורעיתו